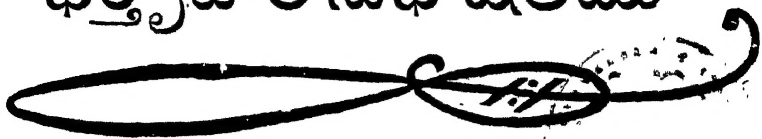

భర్తృహరి సుభాషితము

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్ వారిచే

ప్రచురించబడినది

1954

ముద్రణ: శ్రీ వావిళ్ల

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
at the 'VAVILLA' PRESS
Madras.

ప్రీతి క

“ఓం నమః పరమాత్మై కరూపాయ పరమాత్మనే,

స్వేచ్ఛానభాసితానత్యభేదభిన్నాయ శంభవే.”

“సుభాషిత త్రిశతి” కర్త యగు భర్తృహరి విఖ్యాత సంస్కృత భాషా ప్రాచీనకవులలో నొకఁడు. అతనిని అతని గ్రంథములనుగూర్చి విశ్వసనీయములగు చారిత్రికాధారములు కానరావు. అతని జీవితము లోని కొన్ని సంభవములు మాత్రము కథారూపమున అనుశ్రుతముగా సంప్రదాయబద్ధమై లోకమున వ్యాపించియున్నను నవి యెఱుఁగింపింకి పొంది పొసఁగి యుండకపోవుటచే నానావిధగాధలకును సామరస్య మేర్పడుచుట దుస్సాధ్యమే యగును. భర్తృహరి ఉజ్జయిని రాజ వంశ్యుఁ డనియు తనకు రాజ్యపరిపాలనార్హత యున్నను తనభార్య దుశ్శీలముచే సంసారమునకు రోసి రాజ్యమును తనతమ్ముడగు విక్ర మార్కున కప్పగించి తాను వానప్రస్థుఁ డయ్యె ననియు నొకప్రతీతి గలదు. ఈవిక్రమార్కుడే విక్రమశకాబ్దమునకు మూలపురుషుఁడు. అది యటుండ నిండు. భర్తృహరివీరచితము లగు శతకములనుండి యత నికి జీవితమున నాశాభంగము మిక్కిలిగ నేర్పడె ననియు, స్వకుటుంబ మునో యిరుగుపొరుగులనో సూక్ష్మదృష్టితోఁ బరిశీలించుటవలన స్త్రీల శీలమున నతనికి సంశయము బలపడె ననియు విస్పష్ట మగును. అతనిని గూర్చి గ్రంథస్థమైన విషయములలోఁ గొన్నింటి నిట వేర్కొందము.

1. పూర్వోక్త సంఘటనను వివరించుచో నొకానొక గ్రంథమున భర్తృహరి భార్యవేరు అనంగనేన అని యున్నది. 2. ఇంకొక గ్రంథ మున భర్తృహరితండ్రి వీరనేనుఁ డను గంధర్వుఁడనియు నీతనికి భర్తృహరి విక్రమాదిత్యుఁడు సుభటవీర్వుఁడను ముగ్గురుకుమారులును మైనావతి యను కుమార్తెయునుగా నలుగురు సంతానవనియుఁ డెలియ

వచ్చును. 3. భర్తృహరిభార్య వద్దాక్షి యని యింకొక కథ. 4. భర్తృహరితల్లి సుశీల; ఆమెమూలమున నితఁడు మాతామహుని రాజ్యమున కధికారియై దానిని తనచోదనుఁడు విక్రమాదిత్యున కొసఁగెనని యింకొక గాథ. 5. చంద్రగుప్తుఁ డను బ్రాహ్మణునకు నాల్గువర్ణములనుండియు నల్గురుభార్య లనియు వారికి యథాక్రమమున వరరుచి, విక్రమాఝ, భట్టి, భర్తృహరి యను కుమారులు జనించి రని మఱియు నొకగాథ. 6. మఱియొకగాథ ననుసరించి విక్రమాదిత్యునకు బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్ర కాంతలు నలువురుభార్య లనియు వారియందు వరుసగా వరరుచి, విక్రమాఝ, భట్టి, భర్తృహరులు జనించి రని తెలిసెడిని. ఇట్టి గాథల పరంపరనుండి కవి చరిత్రమును నిర్ధారించు టెంతకష్టమో చదవరు లూహింప వచ్చును. కాని వానిమూలమున మనకవి “రాజన్యుఁడు, ఇహమును రోసి విరాగియై సన్యసించి యడవులఁ బట్టినవాఁడు, గొప్పవిద్వాంసుఁడు, కవి, యోగి”—యను సంశయము లూహింపఁ దగి యున్నవి.

శ త క ర చ న ము

సుభాషితశ్రీశతి యనఁబడు నీకృతి నీతి శృంగార వైరాగ్యములను మూఁడుభాగములను నొప్పుచు నన్నర్థముగాఁ గ్రమమున నీతి శృంగార వైరాగ్యముల నుద్బోధించును. భర్తృహరియే యీతి శతీకి గర్త యనుట సార్వజనీనమగు నభిప్రాయము. ఆశతకత్రయమును లఘువుగాఁ బఠించువారికి అందలిశ్లోకములు పరస్పరాకాంక్షలేని కూర్పులుగఁ దోచును. ఈసంవర్ణమును పురస్కరించుకొనియు ఇందలి శ్లోకములు కొన్ని యితర కావ్యములఁ గనఁబడుటచేతను ఇవి స్వతంత్ర రచనములు కాక బహుకావ్యములనుండి సంగ్రహించిన శ్లోకముల కూర్పుని యొక సిద్ధాంతము బయలుదేఱినది. అనామధేయఁ డెవఁడో యొకకవి యీశతకములను రచించి భర్తృహరి కంటఁ గట్టె నని వేటొక సిద్ధాంతముపుట్టినా దానికిఁ బండితాదరణము కలుగ లేదు. మొదటి

సిద్ధాంతమును విపులముగాఁ బరిశీలించినచో కావ్యేతరములలోఁ గన్పట్టు నిందలి శ్లోకసంఖ్య యత్యల్పము; ఆ కావ్యములు సైతము భర్తృహరి యనంతరము రచితమైనవి; అట్టే ప్రశస్తములు కానివి. మన కవి వానిని స్వతంత్రముగా రచింపక యేర్పికూర్చియే యుండిన తన గ్రంథమునకు నామాంతర మొసఁగ కుండునా? శ్లోకములూ మన మనుకొనునంత విశిష్టములు కావు; వివిధవర్గములుగ విభజింపఁదగిన లక్షణములు నిండుగాఁ గలవు. సూక్ష్మదృష్టితోఁ బఠించువారికి అవి యిహమును రోశిన హృదయమునుండి పొంగిపూరలు భావపరంపర లని, లోకవృత్తమును గని అతివ్యాకులముపా లైన హృదయముయొక్క యావేగమును అణఁపఁజాలక వెలువరించిన యావేదనముగ స్ఫురింపక మానదు. ఆయాసందర్భముల వేదనపా లైనపుడు తనహృదయగతి యెట్టిదో వెలువరించినందున తెంపులేని కథనమున గోచరమగు పద్యముల పరస్పరాన్వయము కన్పట్టదు. దీనిని పురస్కరించుకొని అసీతి పరులు స్వీయరచనములకు గౌరవమాపాదించుకొను తలంపుతో వానిని భర్తృహరికి అంటఁగట్టి ప్రక్షిప్తములసంఖ్య హెచ్చించిరి. ఆ ప్రక్షిప్తములను అసలు రచనలనుండి బహిష్కరించుట కాలగతిమూలమున క్షిప్తతమ మైనది.

క వి కా ల ము

ఈ కవి తన గ్రంథమునఁ దన్నుఁగూర్చియో తనకాలమును గూర్చియో లేశమాత్రమును ప్రస్తావించియుండలేదు. కనుక పండిత ప్రతీతిని, గ్రంథస్థప్రమాణములను, ఇతరకవుల వ్రాతలను సాధనములుగాఁ గొని నిర్ధారంపవలసియున్నది.

భర్తృహరి శకపురుషుఁడగు విక్రమార్కునిభ్రాతృయని పండిత ప్రతీతి. ప్రాచీనచరిత్రా న్యేషకులీయంశము నాక్షేపించినట్లు కానరాదు. విక్రమశకము క్రీస్తుపూర్వము ౪౬-వ సం॥న నారంభ మనుట శిష్టల కంగీకృతమైన విషయము,

ఇక గ్రంథస్థనిదర్శనము లంతగా కవికాలనిర్ణయమున కుపకరింపకపోవుటయేగాక సువిగ్రహములుగూడ నైయున్నవి. ఆశతకములు వేదాంతవిభాషాజటిలములు. అయినను వేదాంతసిద్ధాంతములు వందల కొలదిసంవత్సరములుగా చర్చితములై పూర్వపక్షసిద్ధాంతీకరణముల నిష్పత్తినిొందినవి గావున కేవలము వానియాధారమున కాలనిర్ణయమసాధ్యము. ఈ సిద్ధాంతములను లోకసామాన్యమునకు ప్రప్రథమమున వెల్లడించినవారు కుమారిలభట్టులు; పీ రెనిమిదవశతాబ్దమువారు. తర్వాతివారు ఆదిశంకరులు; వీరు తొమ్మిదవశతాబ్దమువారని కొందఱును, కా రని కొందఱును వాదించుదురు. కావున వేదాంతము తొమ్మిదవశతాబ్దమాదిగా వ్యాప్యమైనదనినా దానియుద్భవమంతకు బహుకాలము పూర్వమే యనుట సువిదితముగదా! కనుక వేదాంతపరిభాష నాశ్రయించి మనము కవికాల మూహింప నెంచుట సమంజసముకాదు.

ఈశతకములలోఁ బురాణప్రసక్తియుఁ గలదు. పాశ్చాత్య పండితులదృష్టిలో పురాణము లిటీవల వేయిసంవత్సరములక్రిందటివేగాని యంతకు పూర్వమైనవి కావు. వారిలోఁ గొందఱిమతమున నివి క్రీ. శ॥ పండ్రెండవ పదుమూడవ శతాబ్దములనాటివి. కావున పాశ్చాత్యవిమర్శకుల యభిప్రాయము లీక్షింపన మన కప్రయోజకములు. మఱియు పురాణములలోని ప్రక్షిప్తభాగములవిషయమున నేలాటి భేదాభిప్రాయములు ప్రబలియున్నను ఆ పురాణముల మూలభాగములకుఁ గర్త వేదవ్యాసమహర్షియే యని భారతీయసంప్రదాయము; దీనిని తోసిరా జనుట అవివేకము. వ్యాసమహర్షి క్రీస్తుశకమునకు వేలకొలదియేండ్ల మునుపటివాఁ డనుట నిశ్చయము. అందువలన క్రీ. శ॥ ప్రథమశతాబ్దమునాటికే పురాణములు ప్రాచీనతమము లయియుండె నన్నవిషయము నిర్వివాదముగదా? కనుక కేవల పురాణ ప్రసక్తిపై నాధారపడి యొకగ్రంథ మర్వాచీన మనరాదు. ఇక భాష్యా ప్రమాణములఁ బరిశీలించుము.

భర్తృహరిశతకములను వ్యాఖ్యానించినవారు మహాబలుడు, ఆవంచ రామచంద్రబుధేంద్రుడు, ధనసారుడు, రామర్షి, గుణవిన యుడు, మీననాథుడు, ఇంద్రజిత్తుడు అను వార లని సంస్కృత వాఙ్మయ చరిత్రకారులు శ్రీయుతకావ్యవినోదులు కృష్ణమాచార్యుల వారు పేర్కొనియున్నారు. వారిలో నొక్కరైనను కవికాలనిర్ణాయక విషయమై శ్రద్ధపూనినట్లు కానరాదు. కాని వారిలో రామచంద్ర బుధేంద్రుడు రచించినవ్యాఖ్య ఆంధ్రదేశముననే గాదు; యావద్భారత మునను వ్యాప్తి నందియున్నది. ఆయన పీఠికలో

“ఏప్రేణ భూతపూర్వం ఫలమథి తపసాఽలంబి సూర్యప్రసాదా
ఽబ్ధిస్త్వ తస్మాత్ స్వయం తప్తచురతరజరా వశ్చతా క్షశ్చనాధ్యమ్,
హిత్వామోహం స్వకాస్తా స్వతివిహలధియా తం నిషే వ్యాకృభవ్యో
యోగీష్టో భర్తృహర్యాహ్వయ ఇహ కరులేఽద్యాపి విద్యావీలనమ్.”

అను నీశ్లోకమున “ఒకానొక బ్రాహ్మణుడు తనకు సూర్యప్రసాదముచే లభించినఫలమును తనప్రభువగు భర్తృహరికి నొసంగఁగా దాని నతఁడు తనప్రియభార్య కిచ్చెను. ఆమె దానిని తాను భుజింపక తనజారునకును, అతఁడు తనప్రియేతరకును అర్పించె ననియు, నీసంగతి ప్రత్యక్షమైనంతనే రాజు లోకవృత్తముపై నేవగొని విరాగియై కాననములఁ జేరెను.” అన్న జన*ప్రతీతి నిట తడవియున్నాడు గాని దాని సత్యాసత్యముల విమర్శించినట్లు స్ఫురింపదు. సాధారణముగా ప్రసిద్ధపురుషులంగూర్చి అవినీతులు తమబుద్ధిబలముకొలఁది గాధల నెన్నిటితో కల్పించుటయు, వాని నట్టే సత్యము లని పామరజనము విశ్వసించుటయు మనకు నేఁటి కిని అనుభవమే. ఇదియొక గుడ్డిఛాందసవృత్తము. వ్యాఖ్యాతలెల్లరు

* ఈప్రతీతికి మూలము

యాం చిస్తయామి సతతం మయి సా విరక్తా

సా వ్యన్య మిచ్ఛతి జనం నజనోఽన్యనక్తః,

అస్తత్క్రతేచ పరితమ్మతికాచి దశ్యా

ధిత్తాం చ తం చ మదనం చ ఇమాం చ మాం చ.

“రత్నము రత్నమే కదా! అది యేనాటిదన్న ప్రశ్న మన కేల?” అన్న నుడికి దాసానుదానులై తలయొగ్గిరేకాని సత్యాన్వేషణయత్నమున దృష్టిమార్పినవారే లేరు. ఇతరకవు లెవరుగాని తమకవిస్తుత్వాదిక ములలో అతనికాలమును నిర్ణయించుటకు తగినంతవిశదముగా నతనిని ప్రశంసించినవారును కారు.

ఇట్లుండినను ప్రబలమైన ఆధారాంతరముచే దీనిని కొంతవఱకు నిశ్చయింపవచ్చును. పాఠసీకభాషలో ‘కలిల-ఉ-దిమ్నా’ అను గ్రంథము కలదు. ఇది క్రీ. శ. 531-579 ప్రాంతముల పాఠసీకదేశమును పాలించిన యొకానొక ఘాదుషాప్రోత్సాహమున రచియింపబడిన గ్రంథము. దీనికి మూలము మనసంస్కృతపంచతంత్ర మనుట సర్వాంగీకారముఁ బడసిన విషయము. కనుక పంచతంత్రము అధమపక్షము క్రీ. శ. ఆఱవశతాబ్దారంభము నాటికే ప్రాచుర్యమందియుండె ననుట కేలాటిసంశయమును గన్నట్టదు. పంచతంత్ర మామూలాగ్రము స్వతంత్ర మైనరచనము కాదు. నాటికి ప్రశస్తములై యుండిన గ్రంథరాజము లనేకములనుండి బహుళముగా నుదాహరణములఁ గైకొనియున్నది. దాని కాధారము లగు గ్రంథములలో నీ నీతిశతక మొకటి. అందుండి యొకశ్లోకము, “గజభుజ్జివిహడ్లమబంధనం శశిదివాకరయోర్నహపీడనమ్; మతి మతాంచ విలోక్య దరిద్రతాం విధిరహో బలవానితి మేమతిః.” (చూ. 85 నీతిశతక.) అనుశ్లోకము

ఈ యుదాహరణమే పాఠసీక గ్రంథమునందును గలదు. కనుక నీతిశతకకర్త క్రీ. శ. 500-కు పూర్వమే యుండె ననుటస్థిరము. అనఁగా కవికాలమును అయిదవశతాబ్ది కీవలికి లాగుటకు వీలు లేదు.

మఱొకమతము భర్తృహరి క్రీ. శ॥ 7-వ శతాబ్దమువాఁడనుట. దానికి భర్తృహరి కాళిదాసీయ మగు నొక శ్లోకమును — “భవన్తి సమ్రాట్తరవః ఫలోద్గమైర్నవాంబుభిర్ద్వారవిలంబినో ఘనాః, అనున్ధతాః సత్పురుషాః సమృద్ధిభిః స్వభావ ఏవైష పరోపకారిణామ్.” (శాకుం. 5 అం.

శ్లో. 12.) అనుదానిని (చూ. శ్లో. 61 భర్తృ) స్వగ్రంథమున నుదాహరించుటయు, కాళిదాసు 6-వ శతాబ్దివాఁడనుమతమునే యాధారములు. దీని కాక్షేపణ మిది. కాళిదాసుకాలము చాలవివాదగ్రస్తమై యుండినది; కాని చాలినన్ని ప్రమాణములనుగోని అతఁడు క్రీ. శ|| ప్రథమశతాబ్దమువాఁడని పండితులు నిశ్చయించియున్నారు. కావున నీవాదము నిలువఁజాలదు. ఇంక నొకవిషయము. ఇత్సింగను చైనాయాత్రికుఁడు యాత్ర మెయి నీదేశమునకు 7-వ శతాబ్దాంతమున వచ్చియుండి భర్తృహరి తాను వచ్చుటకు పూర్వము నలువదియేండ్లక్రితము గతించినట్లు వ్రాసియున్నాఁడు. ఈభర్తృహరి వైయాకరణి. ఆధునిక విద్వాంసుల మతమున శతకకవియు వైయాకరణియు భిన్నులు. ఈమతమును నేటి దనుక నాక్షేపించినవా రొక్కరును లేరు. కనుక నేడవశతాబ్దసిద్ధాంత మడుగంటుచున్నది. భర్తృహరి తనగ్రంథమున నెచటను సమకాలిక కవులనో, సమకాలిక సంభవములనో తెడవియుండని కారణముచేతను, ఇతరులెవరు నాతనిపే రుదాహరింపని కారణమునను సాంప్రదాయికాభిప్రాయమునకు విరుద్ధముగా నేలాటి ప్రబలప్రమాణములును గన్పట్టినందువలనను పండిత ప్రతీతినే యనుసరింపవచ్చును.

వైవిషయపర్యాలోచనఫలితముగా భర్తృహరి విక్రమార్కుని కాలమున, అనఁగా క్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్దిమధ్యమున వెలసె నని నిశ్చయింపవచ్చును.

భ ర్తృ హ రి ద్వి త య ము.

సుభాషితక్రితకర్త భర్తృహరి యొకఁడును, వాక్యపదీయకర్త భర్తృహరి యొకఁడునుగా భర్తృహరు లిరువురని కోల్పాల్పకు మహాశయుఁడు పేర్కొనియున్నాఁడు. ఈయభిప్రాయమును ప్రకాశమొనర్చుచు భట్టికావ్యప్రశంసయం దద్ధానికర్త భర్తృహరి యనియు, ఆ భర్తృహరిని విక్రమార్కుని సోదరుఁడుగా శతకకర్తగా భ్రమింపరాదనియు హెచ్చరికయు కావించియున్నాఁడు. ఈభర్తృహరు లిరువురు

“నొక్కరా? భిన్నులా?” అను విషయమై శ్రీపథక్ అను పండితుడు సప్రమాణముగ నిట్లు నిరూపించియున్నాడు :

“శ్రీ. శ. ఏడవశతాబ్దాంతమున భారతదేశమునకు వచ్చియుండిన చైనాయాత్రికుడు ఇత్సింగను నతడు తా నాదేశమునకు వచ్చుటకు నలువదేండ్లక్రిందట వైయాకరణియు వాక్యపదీయకారుడు నగు భర్తృహరి మరణించియుండె నని వ్రాయుచు, “అతడు బౌద్ధుడు; రత్నత్రయమునందును ద్వివిధశూన్యమందును దృఢభక్తి విశ్వాసములు కలవాడు.” అని పేర్కొనియున్నాడు. పదునొకండవశతాబ్దాంతమున నుండిన వాచస్పతిమిత్రుడు వాక్యపదీయకర్తను వేదబాహ్యుడని పలికియున్నాడు. ఆకాలమున బౌద్ధులను వేదబాహ్యులుగా వ్యవహరించుట మనపండితుల ప్రదాయము. ఇత్సింగు పేర్కొన్న భర్తృహరి వైయాకరణి బౌద్ధుడనుట కిది యుపబలముగా నున్నది. కుమారిలభట్టు వాక్యపదీయకారుని నిరసించినవిధముచూడ నతడు కేవల బౌద్ధుడై యుండె ననుట కేసంశయమును లేదు.

“సుఖాపితత్రిశతకర్త యన్ననో వేదాంతవిషయతత్పరుడైన శివభక్తుఁ డగుట నా గ్రంథమే యుద్ధోషించుచున్నది. వేయేల? “దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్న” యను నీతిశతక ప్రథమశ్లోకము ఈ కవి వేదాంతతత్పరతను రూఢికెక్కించును. దీని నాధారముగాగొని భర్తృహరి శ్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్దివాఁడుకాఁడను శ్రీతెలంగుగారి వాదమింతటితో గోడ చాటగుచున్నది.” అని.

భర్తృహరి యు, భట్టి యు

భట్టికావ్యరచయిత యగు భట్టియే భర్తృహరి యని యొక ప్రతీతి గలదు. ఈభట్టి శతకకర్త యగు భర్తృహరియూ, కాక వాక్యపదీయకర్త భర్తృహరియూ యను శంక పుట్టుచున్నది.

భట్టి విష్ణుభక్తుడు; వాక్యపదీయకర్త బౌద్ధుడు. కనుక భట్టి వైయాకరణిభర్తృహరి గాఁడు. ఇత శతకకారుడగు భర్తృహరి

యగు నేమో విచారింపవలసియున్నది. జనశ్రుతిని విడిచి యిరువురి చరిత్రములను జక్కగాఁ బరిశీలించిన నిద్రలు నొక్కఁలే యనుట పొసఁగ కున్నది. భర్తృహరి క్షత్రియుఁడు, భట్టి బ్రాహ్మణుఁడు. భర్తృహరిది మధ్యభారతదేశము; భట్టిది యతనికావ్యప్రమాణములనుబట్టియే వలభీరాజాస్థానము. ఈయిరువురి భాషాశైలియందును భేదములు కలవని పండితులు ప్రమాణీకరించియున్నారు. భట్టి రచనపదప్రయోజన మెఱింగినదై వ్యాకరణదోష లేక మేదియు లేక ప్రాథమై యర్థనిబిడమై యుండును. భర్తృహరి రచనంగూర్చి యిట్లు రూఢిగాఁ బలుకఁజాలము. కొన్నియెడల అన్వయక్లిష్టత, అంగతాన్వయము, దుష్టపదవేశల పద ప్రయోజనము నందందు గోచరించును. మఱియు భట్టి విష్ణుభక్తుఁడు; శతకకర్త శివకేశవులయం దభేదప్రతిపత్తిగల యద్వైతవేదాంతి; ఐనను శివపక్షపాతము తెల్పియున్నాడు. పూర్వగ్రంథకర్త లీ యిరువుర కావ్యములనుండియు నుదాహరించునపుడు వానిని భిన్నకవికృతులుగా వ్యవహరించిరిగాని యేకకవికృతములుగాఁ జూపరైరి. ఇంతకన్నను బలీయము లగు ప్రమాణములుగాని వాదోపపత్తులుగాని లభించునంత వఱకు నీయిరువురును భిన్నవ్యక్తులే యని నిశ్చయించుటయే యుక్తము.

బౌద్ధధర్మసూచనలు

శతకములందు బౌద్ధమతసిద్ధాంత సూచనలు కలవని కొందఱి యభిప్రాయము. బౌద్ధధర్మములను నీతులను ఉపదేశించు గ్రంథముల నుండఁ దగు విశేషలక్షణము లిందేవియుఁ గానరావు. బౌద్ధము లని యనుమానింపఁదగు పట్టులునైతము రూఢియైనవి కావు. బౌద్ధమత పరిభాష యత్యల్పముగఁ గనఁబడును. బౌద్ధమతము దేశమంతట ప్రబలియుండినవిషయము నాలోచించిన దానిప్రభావము కొద్దిగానో గొప్పగానో సార్వత్రికమై యుండకతప్ప దనుట స్ఫురించును. కనుక వాని చిన్నై లటనటఁ గనఁబడుట యొకవిత గాదు. మఱి వేదాంతదర్శన ప్రదర్శకములకు శతకత్రయమున నుితలేదు. “త్రిభువన మపి బ్రహ్మ

మనుతే,” “లీయే పరబ్రహ్మణి,” “పాణిపాత్రం,” “ఏకాకీ నిస్పృహః,”
 “మాతచ్చేదిని,” (చూ. వై. కా. శ్లో. 89, 99, 100) మున్నగు శ్లోకములు
 వేదాంతదర్శన ప్రశంసచేయునవి; “విపదితైర్య,” “కరేళ్లాఘ్నస్త్యాగః,”
 “శ్రోత్రంక్రుతేనైవ” (చూ. నీ. శ్లో. 52, 53, 62) మున్నగునవి వేదా
 భ్యాసమునందుఁ గవికిఁ గల గౌరవమును సూచించును. కవి పరామ
 ర్శించు యోగప్రక్రియయు, దశావతారములును, గంగానదియు,
 హిమాలయములును అతఁడు బౌద్ధేతరుఁ డనుటనే చాటును.

రచన

కావ్యమూలమున నీతుల్యపదేశ మీ భరతఖండమున ననాది
 సిద్ధమైన యాచారము. మహాభారతరచనమునకునైతము పూర్వ మిట్టిది
 కల దనుట కందలి సూత్రప్రాయము లగు నీతివాక్యములే ప్రమాణ
 ములు. ఇట్టిరచనలకెల్లను ఆశయము విహితసౌఖ్యము లస్థిరము లనియు,
 నీతి శాంతి విరక్తులు అవేక్షణీయము లనియు ప్రబోధించుటయే. అట్టి
 రచనములలో నొకటి యీ సుభాషితరత్నావళి. ఈ రత్నావళి నీతి
 శృంగారవైరాగ్యము లను మూఁడుశతకముల సంపుటము. దీనిని
 లఘువుగా నొకపర్యాయము పఠించువారి కిందు దైవాయత్తసూత్ర
 ముద్బోధిత మనితోచును. అనాదిగా పునర్జన్మసిద్ధాంతము నాశ్రయించిన
 యీదేశమున నీతిబోధనమునందుఁగూడ భాగ్యాయత్తత చొరవచేసి
 కొనుట యొక వింతకాదు. కనుక భర్తృహరిరచనలందును ఆ సిద్ధాం
 తము తలయెత్తుకొనియున్నది. కాని సర్వమును దైవాధీన మని నమ్మి
 పురుషకారమును సడ్డనేయని కొందఱి మతమువంటిది కా దితనిమతము.
 సమస్తమును దైవాధీనమయ్యును నాదైవమునైతము కర్మానుగుణమైన
 ఫలమునే యిచ్చును. గావున పౌరుషమును సత్కర్తాచరణమును అత్యం
 తావశ్యకము లని కవి పదేపదే విస్తరింప వీలుకానివిధమున ఉద్బోధించి
 యున్నాఁడు. మఱియు కార్యారంభ మొనర్చుచో కార్యసిద్ధి యగునంత
 వఱకు విరమింపరా దనుట యీతని సిద్ధిపదేశము.

భర్తృహరి చాటిన సిద్ధాంతము లేవో?

వేదములందును వేదాంతసిద్ధాంతములందును భర్తృపరులకు విశ్వాస మత్యవసరము. పర బ్రహ్మమందు లయించుటయే యానంద మునకు పరమావధి. తత్సిద్ధికై ఆశాత్యాగము, వైరాగ్యానుభవము, కర్మోన్మూలమును సాధనములు. ఇవియ ముఖ్య వేదాంతసిద్ధాంతములు. కనుక భర్తృహరివేదాంత మతావలంబకుఁ డనుట విస్పష్టము. అచ్చు టచ్చుట యోగమును, దళావతారములను, గంగను, హిమాలయమును బ్రశంసించియుండుటఁ జూడ మానవులు తమదైన దినచర్యలలో నెట్టి దృష్టితో వ్యవహరింపవలె నని కవి యుద్దేశించెనో తెలియును.

పురుషుఁ డీలోకమున వాంఛింపఁదగినవానిలో నతిముఖ్యమైనది ఆత్మగౌరవము. తన్నెన్నిసంకటములు వైకొన్నను ఆత్మగౌరవమునకును స్వాతంత్ర్యమునకును లోటుపాటు కలుగనీయరా దని యెంతో మృదుల మగుభాషలో నెన్నోపట్టుల కవి వివరించెను. మానవదృష్టి లక్షింపఁ దగిన రెండవగుణము పట్టుదల, దృఢప్రవృత్తి; అభినివేశమును వ్యవసాయమును కొఱతవడిన నేకార్యమును సిద్ధింపదు; ధీరులు తాము పూనిన కార్యము సిద్ధింపదువఱకు వదల రని రూఢిగాఁ బలికెను. కవి మన కుద్బోధింప నెంచిన మూఁడవసీతి ధర్మానుష్ఠానము, సాంఘిక నేవ, పరోపకారాదిమహిమముల వర్ణించుశ్లోకము లతిసుందరములు, భావగంభీరములు నై యున్నవి. భర్తృహరిరచనలు ధైర్యమునందు సచ్చీలమునందు వాస్తవాభినివేశమును పురికొల్పును. సద్గుణము లన్నిటిలో సచ్చీలము ఉత్తమోత్తమస్థాన మధిష్ఠించు ననుట కవిమతము. తన్మూలమున సాధింపఁ దగిన శ్రేయములను పలురీతుల వివరించియున్నాఁడు కవి.

శృంగారశతకమున సామాన్యప్రసక్తములు కామాదికములు వెన్నెల, మందమారుతము, సౌభాగ్యసంపద మున్నగునవి తరుణ వయస్కుల మనముల నెట్టిభావముల నుద్ద్రేకింపజేయునో, అవి యెట్లు మనస్సును కలఁచివైచి శాంతిదూరముచేయునో, ఆభావముల వశీకరణ

మొనర్చుకొని జితేంద్రియు లగుట కేది యుపాయమో కవి బహు హృద్యముగా మనసు నొప్పింపనితీటున వర్ణించెను.

వైరాగ్యశతకము వేదాంతసిద్ధాంతమును ప్రతిఫలింపజేయు చుండును. తృప్త్యాచ్ఛేదన మావశ్యకము. విహికబంధనమునకు మూలము లోభము. వానిమూలమున ధనవంతులు మదాంధు లగుదురు; కావున వానివిషయమున జాగ్రత్తవహించుట శ్రేయము; ఇహలోకసుఖము లందు తగుల్కొని శాశ్వతపరలోకమును విస్మరించి మనశ్శాంతిని కోల్పోవుటకన్న నడవులఁజేరి శాంతమనస్కు లగుటయే పరమోత్కృష్ట మనుట కవియాశయము. వైరాగ్యతత్పరుడై సర్వశక్తియగు భగవంతునియందు మనస్సును లీనము గావింపఁగల్గిన సన్యాసి దేశపాలనము చేయు నెపమున భోగలాలసుఁ డగు రాజునకన్నను ఉత్తముఁడు; ఆత్మైక్యముచే సన్యాసి శాశ్వతానంద మనుభవించు ననుట యతని యుపదేశము.

శ్రీరమేశచంద్రదత్తుగారు తాము వ్రాసిన “ప్రాచీన భారతేతి హాసము” అనుగ్రంథమున నిట్లు లిఖించియున్నారు:

“ప్రాణేసరు లాసనుగారు భర్తృహరి శతకములంగూర్చి ప్రకటించిన యభిప్రాయముతో పాఠకులెల్లరు నేకీభవింతురు. భర్తృహరి శ్లోకములు సంక్షిప్తములు, సూత్రప్రాయములు ; కనుకనే యవి సర్వ జనాదరణీయములైనవి. అతనికృతులు భారతీయసారస్వతమున నుత్తమ స్థాన మలంకరించుననుట నిస్సంశయము.” అని నుడివియున్నారు. శైలి సగటున సులభమైనను కొన్నియెడల సంక్షేపకార్యప్రయత్నము విస్పష్టతను ఆడ్డుతగులును. చిన్నచిన్న శ్లోకము లన్ననో భావగంభీరములును లలితపదయుక్తములునుగ చిత్రింపఁబడుటచే నొకపరి చదివినంతనే మనమున నాటుకొనఁదగియుండును. ఈశ్లోకములను వ్యవహరింపనివారరుదు. పెద్దపత్తములందు నైతము దీర్ఘ సమాసములు కానరావు. కొన్నిపట్టులమాత్రము శ్లోకము తుదిపాద మొక్కటే దీర్ఘ సమాస

ప్రాయమైనను, దానిమూలమున శ్లోకభావము కుంటువడక గాంభీర్యము క్షమగును; పేశలముగ ముగించుచో నంతహృద్యము కాకపోవచ్చును. దానివలన మాధుర్యమున కొక్కింత లోటు చేకూరినను ఉద్దిష్టార్థము నిరాడంబరము సునిశితమునై మనోహర మగును. శైలి నీతి మతబోధనలకు సహజముగ నున్నది. శతకములన్నిటియందును అలంకారములు సహజములు, అక్లిష్టములు, విషయస్ఫూర్తికి సహకారములు. భర్తృహరి తనభావములను సహృదయాహ్లాదకముగ దృష్టాంతముల నొసఁగుటలో మేలుచేయి; అతనివర్ణనలు చిత్రములు, చిత్రాకర్షకములు. అతడు ప్రకృతిపరిశీలనము సూక్ష్మతరదృష్టితో చేసినవాడనుట నిస్సంశయము. ఇయ్యది యతనికి నీతిగర్భితరచనమునకు మిక్కిలి తోడ్పడెను. దీని కతనిగ్రంథము పరమజనాదరణీయమగుటయే నిదర్శనము; అతనికి సంస్కృతసారస్వతమున నుత్తమస్థానము కలిగెను”.

పాశ్చాత్యపండితులలో మేక్డొనెల్ పండితుడు సుభాషితప్రశస్తి గూర్చి యిట్లు పలికియున్నారు.

“Scattered throughout the various departments of Sanskrit literature, are innumerable apophthegms in which wise and noble, striking and original thoughts often appear in a highly finished and poetical garb. Owing to universality of this mode of expression in Sanskrit literature, there are but few works consisting exclusively of poetical aphorisms. The most important are the two collections by the highly-gifted *Bhartrihari* entitled respectively, *Nitisataka* or century of conduct, and *Vairagya Sataka* or century of renunciation.”

మోనియర్ విలియమ్సు పండితుఁ డిట్లు ప్రకటించెను.

“Numbers of wise sayings have from time immemorial, been constantly quoted in conversation. Many, thus orally

current, were of such antiquity that to settle their authorship was impossible. But occasional attempts were made to give permanence to the floating wisdom of the day, by stringing together in stanzas, the most celebrated maxims and sayings, like heads on a necklace, representing a separate topic, and the authorship of a whole series being naturally ascribed to men of known wisdom like *Bhartrihari*, *Chanakya*, much in the same way as the authorship of the Puranas and the *Mahabharata* was referred to the sage *Vyasa*."

పాతములు

ఇంతటి ప్రశంసాపాత్రమైన యీ గ్రంథరాజము పాతభేదములచే నొప్పుట యెంతయు శోచనీయము. దాక్షిణాత్యపాత మని ఉదీచ్యపాత మని రెండుతెగలు ప్రసిద్ధమై యున్నవి. దాక్షిణాత్యపాత మనకు మూలము ఆవంచి రామచంద్రబుద్ధేంద్రునిచే వ్యాఖ్యాతమైనది. ఉదీచ్యపాతము రామర్షిపండితుని వ్యాఖ్య కాధారమైనది. దీనింగూర్చి ఆంగ్లవ్యాఖ్యకర్త శ్రీ వ. వి. గోపాలాచార్యులు, యం. వీ. బి. యల్., గారిట్లు వ్రాసియున్నారు:

“రామచంద్రబుద్ధేంద్రుడు సకల విద్యాసముద్రుడు; బహుశాస్త్ర నిష్ణాత. ఇతని వ్యాఖ్య కవిహృదయమును విప్పి చూపును. ఈశతక త్రయమును పద్ధతి విభాగముచేసి ప్రతిపద్ధతికి శీర్షిక నిర్ణయించినవాఁడీతఁడే; విభజనము విషయసహజమైనది. ఇట్టి పద్ధతివిభాగము బహు ప్రశస్తమైన దని తమజీవితమును భర్తృహరిగ్రంథ పరిశీలనమునకు వినియోగించిన ప్రాఘసరు కోశాంబిగారు స్తుతించియున్నారు. ‘దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్న’యను శ్లోకము శతకత్రయమునకును నాంది యగును. శ్రీ వేదాంతదేశికులవారును తమ “సుభాషితనీతి” రచనమున నిట్టి పద్ధతినే యవలంబించి పండ్రెండేసి శ్లోకములవంతున పద్ధతులేర్పఱచినారు. శ్రీ దేశికులవారు శ్రీ. శ|| 13, 14 శతాబ్దమువారుగదా! వారు బుద్ధేంద్రుని

భర్తృహరి శతకవ్యాఖ్యను చూచి యుండఁజోలును,' అని వివరించిరి. దీనింబట్టి చూడ రామచంద్రబుధేంద్రుడు 12 వ శతాబ్దమువాడై యుండవచ్చు నని తోచును.

ఈ రామచంద్రబుధేంద్రుడు గోదావరీనదికాళి యగు ఆత్రేయ తీరమున నుండు కంజలూరు గ్రామవాసి; కాండిల్యగోత్రుడు. వ్యాఖ్యానాంత గద్యయందు ఇట్లు వివరించియున్నాడు: “ఇతి శ్రీమత్పురమయోగీంద్ర బృహద్రామాయ మిశ్నిశ్చిన్ద సంహోహమన్దానన్ద లాభాభినందిత రఘునందన చరణారవింద మకరందా స్వాదన కందళిత సారసారస్వతేన అఖండతపః ప్రచండమండలేశ్వర కాండిల్య మహాముని గోత్రావతం సస్యా వంచాన్వయసుధా పారావారపారి జాతస్యధన్వన్తర్వా వతారాన్తర స్యాయుర్వేదప్రముఖ నిఖలవిద్యానవద్య గద్యపద్య నిర్మాణ చాతురీ ధురీణ సకలకవికులసార్వ భాషస్యకొణ్డోజీ పండితవర్యస్య తనూజేన గం గాంబి కాగర్భరత్నాకరసుధాకరేణ రామచంద్రబుధేన్ద్రేణవిరచితాయాం సుభాషితత్రిశతీవ్యాఖ్యానాయాం సహృదయానన్ది న్యాఖ్యానాయాం వ్యాఖ్యానం సంపూర్ణమ్.” ఇతఁడు చంపూరామాయణమును వ్యాఖ్యానించియున్నాడు. ఇతనికి మోహనబిల్వమంగళుఁ డను నామాంతరము కలదు.

ఇటీవల సుభాషితత్రిశతి ముద్రణములు ఆంగ్లవ్యాఖ్యానభాషాంతరీ కరణములతో నెన్నో వెలువడినవి. వానిలో ముఖ్యమైనవి గోపీనాథుడు, అశ్వసీంగరాచార్యులు, కాశేపండితుడు, తెలంగు అనువారి వ్యాఖ్యలు. బోల్ పండితుడు, టాసీపండితుడు, బి. హెచ్. వార్తాపండితుడు, పీటర్సన్ అనువారు విదేశీయులు. అన్నియు నాంగ్లభాషలోనివి. వీనియన్నిటికన్నను మిన్నయై కవిహృదయమును వ్యాఖ్యాతృ భావమును చక్కని పరిశీలనవిమర్శనములకు గుఱిచేసి రచించినట్టిది శ్రీ గోపాలాచార్య ఆంగ్లానువాదవ్యాఖ్యలు. ఇప్పటి వావిళ్లవారి ప్రచు

రణము చాలమిన్నయైనది. ఆంధ్రానువాదకులలో ఎలకూచి బాలసర
స్వతి, పుష్పగిరితిమ్మన, ఏనుగులక్షణకవి యనువారు ముఖ్యులు. క్రీ. శ॥
1651-వ సం॥ నాటికే ఆంధ్రహామురోజురు దీనిని డచ్చిభాషలోనికి పరి
వర్తనము కావించెను.

ఈ పీఠిక వ్రాయుతరుణమును నాకుఁ గల్పించిన, భాషాధారక
బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిలవారికి నే నెంతయు కృతజ్ఞుఁ
డను.

వేదము లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి.

జ్ఞో క నూ చి క

జ్ఞోకము.	పుట.	జ్ఞోకము.	పుట.	జ్ఞోకము.	పుట.
ఆకరుణత్వం	61	ఆయుః కల్హాల	330	ఏతస్మాద్	371
అగ్రే గీతం	376	ఆయుర్వర్ష శతం	352	ఏతాశ్చలద్	151
అచ్ఛచ్ఛపస్థన	257	ఆరమ్యగురీవ	71	ఏతే సత్పురుషాః	92
అజానక్	302	ఆవర్తః	203	ఐశ్వర్యస్య	112
అజ్ఞస్సుఖ	6	ఆవాసః కిలికిఞ్చితస్య	252	కదర్థి శస్యాపి	108
అదర్శనే	171	ఆవాసః క్రియతాం	195	కదా వారాణస్యా	403
అధిగతపరమార్థాక్	23	ఆకా నామ	291	కరే క్షాఘ్నుస్త్యాగః	77
అవసర సఖే	211	ఆనంసారాత్	395	కశ్చుమ్పతి	221
అభిమత	308	ఆసారేణ	266	కాస్తాకటాక్ష	107
అభుక్తాయాం	364	ఇతః స్వపితి	96	కాస్తే త్యుత్పల	199
అమీహంప్రాణానాం	284	ఇతో విద్యుద్	264	కామినీకాయ	214
అమౌఽజినీవన	24	ఇదమనుచిత	117	కిం వేదైః	382
అయమమృత	121	ఇమే తారుణ్యక్రి	166	కిం కష్టాః	313
అర్థానామిశిషే	357	ఇయం బాలా	226	కిం గలేన	231
అర్థం సుప్తా	268	ఇహపి	216	కి మిహ	196
అవశ్యంయాతారశ్చిర	294	ఉత్థాతం	281	కుక్కుమపక్కు	153
అఘ్నిమహి	361	ఉద్భాసితాఖల	70	కుసుమ	89
అసారాః	190	ఉద్వృత్తః	161	కృచ్ఛేణా	332
అనూవీసంచారే	265	ఉన్నత	242	కృశః కాణః	245
ఆక్రాంతం	325	ఉస్త్రిలత్	209	కేయూరాణి	25
ఆజ్ఞా కీర్తిః	59	ఉపరి ఘనం	262	కేశాస్సంయమినః	157
అదిత్యస్య	241	ఉరసి	175	కేశానామలయక్	275
అధివ్యాధి	326	ఏకాక్షి	406	కౌషీనం	409
అమాలిత	176	ఏకో రాగిషు	301	క్రిమికుల	14

స్లోకము.	పుట.	స్లోకము.	పుట.	స్లోకము.	పుట.
కృచి కృష్ణీ	105	కరుణీ వైషా	260	నాభ్యస్తా ప్రతి	346
కృచి కృష్ణా	145	తస్మాదనస్త	379	నామృతం	202
క్షణం బాలా	354	తస్యాః ప్రసా	165	నిష్ఠస్త సీతి	106
క్షాస్తం న	235	తావదేవ	236	నివృత్తా	289
క్షాన్తి క్షేత్	28	తావదేవామృత	202	నూనం హి	155
క్షీరే చాత్త	95	తావత్తహత్త్వం	243	నూన మాక్షా	156
క్షుత్తామోఽపి	34	తుక్టం వేక్ష	305	నేతా యస్య	114
ఖల్వాటా	118	కృషా కుప్య	304	నై వాకృతిః	134
ఖల్వాటా పా	283	కృష్ణం చిన్తి	99	నో సత్యేన	205
గజాతరగ్గ	311	త్వం రాజా	355	పద్మాకరం	91
గజ్జాతీరే	416	దాక్షిణ్యం	30	పరిగతపరమార్థాన్	23
గజభుజగ్గ	119	దానం భోగో	52	పరిక్షీణః	55
గాత్రం సంకుచితం	385	దిక్కాలాద్య	2	పరిభీమసి	370
గుణవదగుణ	131	దిశ వన	188	పరిమలభృత్	250
గురుణా	164	దీనాదీనముఖైః	306	పరివర్తిని	38
చట్టాలః కి మయం	416	దురారాధ్య	390	పరేషం	368
చుక్చువో	274	దుర్జనః	62	పాణిః పాత్రం	420
చూడోత్తంసిత	278	దైవేన	124	పాణిం పాత్రయ	407
చేత క్షిప్తయ	374	దౌర్జన్య	50	పాతాలమావిశసి	381
చిన్నీఽపి	112	ద్రష్టవ్యేష	149	పాథస్త్రీ	254
జయన్తి	33	ధన్యానాం	297	పాపాన్ని వారయతి	93
జున్తి	211	ధన్యాస్త్ర వివ	223	పుణ్యే గ్రామే	309
జాడ్యం హిమతి	63	న సంసారో	292	పుణ్యైర్బల	314
జాడ్యం ధియో	31	న కశ్చి చ్చుజ్జి	67	ప్రణయమధురా	167
జాతః కూర్మః	97	న గమ్యో	218	ప్రథితః	255
జాతిర్యాకు	47	న ధ్యాతం	344	ప్రదానం	83
జాత్యధనాయ	219	న నటా న విటా	362	ప్రసవ్య	7
జీర్ణా వివ	393	నమస్యామా	126	ప్రాజ్ఞా మేతి	173
కమన్యస్తః	389	నమ్రత్యే	87	ప్రాణాఘాతా	78

శ్లోకము.	పుట.	శ్లోకము.	పుట.	శ్లోకము.	పుట.
ప్రాప్తాః శ్రీయః	377	మహీ రమ్యా శయ్యా	413	రాగ సాగార	180
ప్రారభ్యతే న ఖలు	104	మహేశ్వరే	400	రాజం ప్రృష్టా	179
ప్రియసఖ	122	మాతర్దేదిని	421	రాజా దుఘటసి	56
ప్రియా న్యాయ్యా	82	మాత ర్దక్షి	411	రాత్రిః నైవ	343
ప్రోద్యతేప్రేథ	272	మాతృశ్ర్య	191	రే కన్దర్ప	228
ఫలం స్వేచ్ఛా	316	మానే హ్మయిని	391	లభేత సికతాసు	8
ఫల మల	360	మాలతీ శిరసి	172	లాఙ్గూలచాలన	37
బాలే లీలా	225	ముఖేన చస్త్ర	163	లీవాపతినాం	206
బోధారో	4	ముగ్ధే భానుమతా	159	లూభక్పేదగుణేన	65
బ్రహ్మజ్ఞాన	296	మృగమీన	72	వక్త్రం చస్త్ర	146
బ్రహ్మజ్ఞ	410	మృత్పిండి	366	వచసి భవతి	237
బ్రహ్మయేన	127	మోహం మార్దయ	372	వనే రణే	136
బ్రహ్మహృది	336	మానా స్తూకః	68	వయం యేభ్యో	351
భక్తి ర్భవే	378	యఃప్రీణయేత్	86	వయమిహ	359
భగ్నాశ్రయ	116	యతో మేరుః	384	వరం తుక్తా	109
భవన్తి	89	యత్రానేకః	340	వరం ప్రాణో	43
భిక్షాశనం	298	యథా కష్టక	117	వర్ణం సితం	386
భిక్షాశి జన	414	య దచేతనోఽపి	45	వలిభిర్దుఖ	288
భిక్షాహర	321	యదా కింఞ్చి	13	వహతి భువన	42
భీమం వనం	136	యదామేయ	384	వహిస్తస్య	110
భోగా న భుక్తా	287	య దాసీ దక్షానం	235	వాక్యాఞ్చ సజ్జన	73
భోగా భక్తుర	334	యదా యుగాభ్యాన	233	విత్తేష్టే సర్వస్వే	402
భోగా మేఘ	329	యదేతత్పూర్వేష్ట	208	విద్యా నాధికతా	349
భోగా స్తుజ	328	యదేతత్స్వచ్ఛందం	397	విన్యా నామ	27
భోగే రోగ	323	యథాత్ర నిజ	60	వివది తైర్య	76
భృంతం వేశ	280	య స్యాప్రీ విత్తం	49	విఫలహృదయై	363
భృచ్చాతుర్యాత్	143	యావత్స్వస్థ మిదం	337	వియ దుపచిత	261
మణి క్షాణాల్లిఙ్గ	53	యా సాధూం శ్చ	128	విరమత	232
మజ్జత్వచ్చుసి	135	యే వ ర్తన్తే	318	విరమ విరమా	123
మత్తేభవమ్మ	239	యే సంతోష	319	విరహోఽపి	230
మధు తివ్రతి	222	రత్నై ర్న ర్నహాభే	108	విశ్రమ్య విశ్రమ్య	169
మధురయం	251	రమ్యం హర్ష్యతలం	394	విశ్వామిత్ర	248
మనసి వచసి	101	రమ్యా శ్చపిష్ట	393	విస్తారితం	213

హ్లోకము.	పుట.	హ్లోకము.	పుట.	హ్లోకము.	పుట.
వేదాంతసా	221	స జాతః	367	ప్రసా మాంస	299
వ్యాధిశుభ	333	సతి ప్రదీపే	160	స్త్రీముద్రాం	246
వ్యాధిశుభ	215	సక్యం జనా	195	స్థానం	132
వ్యాధిశుభ	10	సత్యావృతా చ	57	స్నాత్వా గాంధీ	405
శక్తి వారములు	18	సతకప్తాయసి	80	స్ఫురత్ స్ఫురజ్యోతి	401
శంభుస్వయంభు	139	స త్యక్తేఽపి	48	స్త్రితం కిచ్చిస్తుతం	148
శక్తి దివస	66	సన్తానే తావ	241	స్త్రితేన భావే	141
కాస్త్రజ్యోతిసి	244	స వరప్రతారణో	238	స్త్రితా భవతి	201
కాస్త్రజ్యోతిసి	19	సంపత్సు మహతాం	81	స్త్రజో హృద్యా	258
శిర శ్చార్ద్రం	16	సహకారకుసుమ	256	స్వవరప్రతారణో	238
శుభ్రం సుద	129	సా రమ్యా	338	స్వల్పస్నాయు	36
శృంగారదుమ	182	సింహః శిశు రపి	46	స్వాయత్త	12
శ్రోత్రం శ్రుతే	90	సిద్ధాధ్యాసిత	185	హర్షర్యాతి	21
సంసార తప	187	సుధాశుభ్రం	259	హింసాశూన్య	417
సంసారేఽస్మిన్	184	సృజతి తావ	120	హేమస్తే దధి	270
సంసారే స్వప్నసారే	193				

శ్రీ రస్తు.

భర్తృహరిసుభాషితము

నీతిశతకము

వ్యాఖ్యాన పీఠిక.

పద్దేహం రఘునందనాశ్శ్రీసరసీజాతద్వయామద్వయా
మద్దానందమరందబిష్టలహరిసందోహనిష్కర్షిణిమ్,
యత్రేద్వినిరజాతవన్మనిమనోబుద్ధం కృతస్వాశ్రయం
కాశ్చిత్తుద్విలతా మవిద్యత పరానందావబోధోదయాత్.

శ్రీమాం స్త్రీలిజ్జదేశే స జయతి విబుధశ్రేణిః టీరణోటి
ఠోటిమాణిక్యభూతాగణితగుణగణోఽఖిల్లపాణ్డిత్యకౌణ్డిః,
ధీరః కాణ్డిల్యగోత్రః సకలకవికులాష్టాదిసూక్తిప్రవీణో
పిణోదాహార్యవిద్యావివరణనిపుణో రామచన్ద్రో బుధేన్ద్రః.

వేదాన్తోదస్త చిన్తా మతసుత చతురేణాన్తరేణానుతర్కం
తర్కం చాతర్కయద్యః ఫణివతివచసాం సారమాదత్త యోగే,
యో గేయః సాంఖ్యసంఖ్యాగమసమయవిధావచ్యులం తన్త్రవిద్యా
విద్ యో యామిన్యధీశః స్ఫురతి నిరుపమో వజ్రవంకామ్బురాశా.

విప్రేణాభూతపూర్వం ఫలమధికవసానలమ్భి సూర్యప్రసాదా,
ఽబ్ధ్యా తస్మాత్ స్వయం తత్ ప్రచురతరజరావజ్ఞాతానుజ్ఞానాధ్యమ్,
హిత్యా మోహం స్వకాన్తాస్వతివిమలధియా తం నిషేచ్ఛాత్తభవోఽఽ,
యోగీన్ద్రో భర్తృహర్యాహ్వయ ఇహ కురుతేఽద్యాపి విద్యావిలాసమ్.

సోఽహమేతత్ప్రణీతాయాః సుభాషితకృతేః కృతీ,

కుర్యే నహృదయానన్దిన్యాఖ్యాం వ్యాఖ్యా సతాం ముచే.

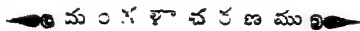
వ్యాకుర్వన్తి నిబద్ధగౌరవభయాన్నైవ స్ఫుటం యుక్తిభి

ర్యే తేఽధ్యేతృజనప్రతారణపరాః కా నైపుణీ వా తతః?

వైఖర్యా వచసాం కపికహృదయం ప్రఖ్యాపయన్మన్వయ

ద్యానైవాహమిహాఖిలం ప్రవిప్రుణోమ్ముక్తిప్రజోజ్ఞామ్భితమ్.

ఇహ భువ తత్ర భద్రా నశేషవిశేషసారపారదృక్వా విత్వాతిశాయిగుణగరిమావ
తాం భక్త్యహరినామా మహాయోగీకర్తౌ నిజయోగమహిమానుసారేణ కరతలామలకీ
కృతాభల విశేషప్రకృష్ట దృఢకణిమ జగజ్జాల మాలాశయకౌ పరమకారుణికో
లోకవృక్షణోపవిక్షానభిన్నాక్షరణః లోకానుజిఘృక్షయా నీతి శృంగార వైరాగ్య
వృత్తప్రఖ్యాం సుభాషితకైకత్వాఖ్యాం కంచిత ప్రబంధ ప్రారంభమాణ స్తత్సరివనిర్దృశన
ద్వారా పరిసమప్తిప్రచయగమనలక్షణం ఫలమాకాసాశ్చ శిష్టాచారపరిప్రాప్తి విశిష్ట
మజ్యోతీయాపేష్టదేవతానమస్కారాకారం మన్దళమాదౌ నిబధ్నాతి.

అవతారిక. గ్రంథాదిని మంగళాచరణమును జేయుట కవిసంప్రదాయ ము
నుదున, 'భక్త్యహరి' యనుకవి 'భక్త్యహరిసుభాషితము' అనుగ్రంథమును రచించు
ఋషి మొదట జ్ఞానానందమయుడగు సర్వేశ్వరయను నమస్కరించుచున్నాడు:—

శ్లో. దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నాననచిన్తాత్రమూర్తయే,

స్వానుభూత్యేకమానాయ నమః శాంతాయ తేజసే.

1

పా. — దిగితి. — దిశః. ప్రాచ్యాది దిక్పదేశః - కాలః భూతభవిష్య
ద్గర్తమానరూపః - అదితబ్రహ్మగృహీతాని పస్తూని - తథా చ దిక్కాలా అదయో
యేషా తాని దిక్కాలాదీని - తద్గుణసంవిక్షానబహువ్రీహిః - అన్యథా తేషామప్రా
ధాన్యేన వినాభావే కాస్త్రవిరోధః స్యాత్ - తై రనవచ్ఛిన్నా అపరికల్పా - వి
భుత్వాన్నిత్యత్వాదేకత్వాచ్చ దేశతః కాలతో పస్తుతత్వాపరిచ్ఛిన్నేత్యర్థః -
అత ఏ వానస్తానపరిమితా త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యత్వా దఖర్జుదజ్ఞాయమా నే త్యర్థః -
ఏతేన సకాలీయ వికాలీయ స్వగత భేదత్రయ రాహిత్య మథాత్ సూచిత మితి విశ్లే
యమ్ - అనన్తేతి పాతే అనన్తచిచ్ఛిన్నయో ర్ద్వివిధాస్తే శ్రూయమాణో మాత్రతబ్జః ప్ర
త్యేకు సుబధ్యతే - తథా చానన్తమాత్రా అనన్తమయీ చిన్తాత్రా జ్ఞానఘనా చ -
చిచ్ఛేదనేతి యావత్ - తాదృశీ మూర్తి ప్ర స్త్యోతద్రూపాయేత్యర్థః, 'సత్యం
జ్ఞాన మనన్దం బ్రహ్మ.' 'ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ.' 'విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ.' 'అచన్యో
బ్రహ్మేతి వ్యకాశాత్.' 'అనన్తమయోఽభ్యాసాత్.' 'సత్యం జ్ఞానమనన్దం యత్
సానన్దం బ్రహ్మ కేవల మి' త్యాది శ్రుతిస్మృతికదమ్మక. మత్ర ప్రమాణమితి భావః.
నాత్ర జనువ్రీహి రాశ్రయణీయః. అన్యథా, 'ఇహోఽచి విభక్తా' వితి నమి 'మూ
ర్తిన్' ఇతి స్యాత్; న చ 'తృతీయాదిషు భాషితపుంస్కం పుంవ ధ్ధాలవస్యే'తి

పుంవద్భావ ఇతి వాచ్యమ్, మూర్తిశబ్దస్య నియతస్త్రీలిङ्గగత్వే నాభాషితపుంస్కుత్వాత్; తస్మాద్భూత మేవ సాధు మస్తవ్యమ్; భాషితపుంస్కుత్వ స్యానిత్యభ్యవితాయాస్తు బహువ్రీహివిహితే తదా న కాఽప్యనువృత్తి ఇతి సర్వం సుస్థమ్; తథా స్వానుభూతి రాత్తానుభవ - ఏవ ఏకం ముఖ్య మన్వితీయం వా - మానం స్వప్రకాశసాధనం - యస్య తస్యై; స్వయంప్రకాశసంవిద్రూపత్వా దస్య ప్రదీపవత్ స్వపరప్రకాశకతయా స్వసాక్షాత్కారే స్వానుభవ ఏవ ప్రమాణం, న ఘటాదేరివ చక్షురాది ప్రామాణికత్వమితి భావః. ఏతేన వృత్తివిషయత్వమేవ న తు ఫలవిషయత్వమిత్యవధేయమ్; తదుక్త మాచార్యైః —

‘స్వబోధేనాన్యబోధేచ్ఛా బోధరూపతయాత్తనః.

న దీపస్యాన్యదీపేచ్ఛా యథా స్వాత్మప్రకాశనే.’ ఇతి;

తథా కాస్తాయ అవిద్యాతత్కార్యసమ్బంధకూన్యత్వాత్. ప్రసన్నాయ—‘నిష్కళం నిష్క్రియం కాస్తమి’ త్యాదిశ్రుతేః, లేజనే బోధితిరూపాయ, బ్రహ్మణే, నమః ప్రహీయ భావః, ‘నమః స్వస్తీ’ త్యాదివా చతుర్థీ.

అత్ర మద్భూతాదీని మద్భవమధ్యాని మద్భూతాని కాస్తాని ప్రథమే, వీరపురుష కాణ్యాయుచ్ఛత్తురుషకాణి చ భవంతి, అధ్యేతారశ్చ ప్రవక్తారో భవంతీతి భగవద్భావ్య కారవచనప్రామాణ్యాత్, ‘అతిర్మునుస్క్రియా వస్తునిర్దేశోవాఽపి తస్మాత్’ మిత్యాది దట్టివచనా చ్ఛాదౌ నమస్కారరూప, మస్తే పరబ్రహ్మస్వరణలక్షణం చ, మధ్యే తదుభయాత్మకం చ, మద్భవ మాచరిత మిత్యవగస్తవ్యమ్; ‘అథ శబ్దానుశాసన మిత్యాదౌ’ సర్వత్ర కాస్తారమే మద్భూతార్థ త్వేనాథశబ్దప్రయోగదర్శనాత్, తస్య తదర్థకత్వం చ; ని. ‘మద్భూతస్త రారమ్భ ప్రశ్న కాస్తేన్నైవ వ్యథో అథ’ త్యభిధానాత్;

‘ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వా వేతో బ్రహ్మణః పురా,

కణ్ఠం భిత్వా వినిర్యాతౌ; లేన మాద్భుతా వుభౌ.’

ఇతి స్వరణాచ్చ; తచ్చ నిర్విఘ్నం ప్రాప్తితపఃసమాప్తికామే నావశ్యం కర్తవ్యమ్; ‘వసేనమాప్తికామో మద్భవ మాచరే ది’ త్యనుమితశ్రుతిబోధిత కర్తవ్యతాకత్వాత్, అనుమానం చ:—మద్భవం వేదబోధితకర్తవ్యతాక మలౌకికానిగీతశిష్టాచారవిషయత్వాత్, దర్శాద్యాచారవ, దిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యామ్. తస్య కారణత్వానిశ్చయాత్ కథ మవశ్య కర్తవ్యతాకత్వమ్; తథా హి, శబరభాష్యాదౌ కృతేఽపి మద్భవే సమాప్తే రణాశ

త్వాత్, కిరణావశ్యాదావకృతేఽపి కాతత్వా, దితి చేత్, సత్కం, క్వచిద్విఘ్న బాహు
శ్యేన తత్సమశుభ్యాకమక్లాభావాత్, క్వచిత్ ప్రాచీనమక్లాభ బాహుశ్యాచ్చ, వ్యత్యయః ;
ఇత్యలమతి ప్రసక్తేన.

అత్ర చారుత్వేన యథావస్యస్తుపత్తనాత్ స్వభావోక్తి రలంకారః - 'స్వభా
వోక్తి రసౌ చారు యథావస్యస్తుపత్తన' మితి లక్షణాత్. శ్లోకాఖ్య మేకదామృతభం
పృక్షమ్.

'హృదు లఘు సర్వేషు, సత్తమం ద్విచతుర్థయోః,

గురుపట్నం చ సర్వేషా, మేతచ్ఛ్లోకస్య లక్షణమ్.' ఇతి వచనాత్.

టీక. దిక్కా... ర్తయే - దిక్ = దిక్కు, కాల = కాలము, ఆది = మొదలగు
వానిచే, అనవచ్చిన్న = నిమిమింపబడని, (అనఁగా: సర్వకాలములందు నంతట వ్యాపించి
యున్న అనుట.) అనంత = అంతములేని, చిన్తాత్ర = జ్ఞానమే, మూర్తయే = స్వరూప
ముగాఁ గలదియు (లేక, చిన్తాత్ర = జ్ఞానమే అయిన, మూర్తయే = స్వరూపమును,) స్వా... మానాయ - స్వ = తనయొక్క, అనుభూతి = అనుభవమే, విక = ముఖ్యమయిన,
మానాయ = ప్రమాణముగాఁ గలదియు, శాంతాయ = ప్రసన్నమైనదియును (అగు),
తేజసఃజ్యోతిః (అనఁగా: స్వయంప్రకాశమగు పరబ్రహ్మమునకు), నమః = నమస్కారము.

తా. దేశ కాలాది పరిమితిలేక జ్ఞానమూర్త స్వరూపమై అనుభవము
చేతనే యెటుంగఁదగినదై శాంతమయిన జ్యోతిస్స్వరూప మగుపర బ్రహ్మ
మునకు నమస్కారము

క. అచ్చము దిక్కాలాద్యన

వచ్చిన్నానంతచిద్భ్రవఘనంబు నిజ

స్వచ్ఛానుభూతిమానము

సచ్ఛాంతము తేజ మేవజ స్రముఁ దలఁతున్.

మూర్థ పద్ధతి

ఆవ. గ్రంథకర్త నీతిశతకమున మూర్థపద్ధతి నారంభించుచు, ముందు "మంచి
మాట చెప్పిన వినువారు ఆరుదు" అనుచున్నాడు:—

శ్లో. బోధాలో మత్సరగ్రస్తాః ప్రభవః స్త్యయదూషితాః,

అబోధోపహతాశ్చాన్యే జీర్ణ మజ్ఞే సుభాషితమ్.

వా. — ప్రబంధస్యాస్య వివిధస్వరూపపరిజ్ఞానార్థం తత్తత్పద్ధతి నిబంధనకయా చిక్షిత్తత్వాత్, తత్ర మూర్ఖవిద్యత్పద్ధత్యో ర్వాన్యవర్తకభావస్యావిశిష్టేనోభయత్వే నిరూపణే సంప్రాప్తే, ప్రాథమ్యే ముఖ్యప్రసంగసజ్ఞత్యో రన్యతరస్యాభావా, దశోకమని కాన్యాయప్రాయత్వా, చ్ఛాదో మూర్ఖపద్ధతిం వర్ణయితు మారభతే. తత్ర ప్రథమం సహృదయాభావాత్ సుభాషితస్య వత్తు మనవకాశ ఇత్యాహ — బోధార ఇతి. — బోధారః పరిజ్ఞాతారః * 'బుధ అవగమన' ఇత్యస్తాధాతోస్తృచ్, మత్సరే జానూ యయా పరోత్కర్షానహనేన - గ్రస్తాః సమాక్రాంతాః - తే న హృదయాశయః ఆహో నానుమోదన ఇతి భావః, ప్రథమో రాజానః, స్వయదూషితాః గర్వదుర్విసితాః - న తు వినయప్రహ్వః - ఆహో న శృణ్వంతీతి భావః, అన్యే ఉక్తోభయవ్యతిరిక్త జనాః. అబోధే నాజ్ఞానేన - ఉపహతా నష్టత్వాన - స్తే న త్వధికారిణః - అతస్తేహ మాకర్షణయోగ్యతాఽపి నాస్తీతి భావః, తస్మాత్ సుభాషితం సాధుభాషణం - ప్రియ వచనమితి యావత్ - నపునకే భావేక్తః, అక్లేఽన్తరక్లే జీర్ణమన్త్యైతం - న త్వద్యాపి బహిః ప్రవృత్తమ్ — తథాఽపి వత్సామీతి వాక్యకేవలం. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. బోధారః = తెలిసినవారు, మత్సరగ్రస్తాః = (వీడును మహాపండితుడువలెఁ బ్రసిద్ధినిబొందనా? యని) అసూయచే నాక్రమింపబడినవారు; ప్రథమః = దొరలు, స్త...తాః = స్త్రీయ = (మాకోకండు చెప్పవచ్చును మేము వినువారలమునా? మాకుఁ దెలియదా? యను) గర్వముచే, దూషితాః = చెడఁగొట్టబడినవారు, అన్యేచ = మఱి తక్కిన వారలూ, అబో...తాః-అబోధ = అజ్ఞానముచే, ఉపహతాః = అణగఁగొట్టఁ బడిన వారలు; సుభాషితం = మంచిమాట, అంగే = అంశరంగము (భాషము) నందే, జీర్ణం = క్షయించినది.

తా. తెలిసినవారలు అసూయతో నున్నారు. ప్రభువులు గర్వాంధులు. సామాన్యులకు వినునలరటి తెలివి లేదు. కావున నేను చెప్పదలచిన సుభాషితము నాయందే అణగిపోయినది.

తే. బోధ లగువారు మత్సరగ్రస్తా మతులు

ప్రబలగర్వవిదూషితుల్ ॥ ప్రభువు లెన్న

నితరమనుజు లబోధోపహతులు గాన

భావమున జీర్ణ మయ్యె సుభాషితంబు.

అవ. "తెలిసీ తెలియనివాని రంజింపఁజేయుట ఆశక్యము" అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆజ్ఞః సుఖమారాధ్యస్సుఖతః మారాధ్యతే విశేషజ్ఞః,

జ్ఞానలవదుర్విదగ్ధం బ్రహ్మపి నరం న రంజయతి.

2

వ్యా.—నమ కీదృశో మూర్ఖః? యతస్తత్త్వరూపం నిరూప్యతే, తత్రాహ.—
ఆజ్ఞ ఇతి.—న జానాతీత్యజ్ఞః ఆసిద్ధిత్యజ్ఞః మూఢ ఇతి యావత్, సుఖ ముక్తేశేన,
ఆరాధ్యః సమాధేయః - తస్యోపదేశమాత్రేణైవ విస్రమ్యసమ్యవాదితి భావః, విశేషం
జానా తీతి విశేషజ్ఞః తత్త్వవేత్తా, సుఖతర మత్యంతానాయాసే నేత్యర్థః - 'ద్వివచన
విభజ్యే' త్యాదినా తదప్రత్యయః, ఆరాధ్యతే సమాధీయతే - తద్బుద్ధేః సర్వదా విశేష
గ్రహణమాత్రమధ్యపసానా దితి భావః, పి తు, జ్ఞానం శాస్త్రజ్యోసంవిత్ తస్య లవేన
దుర్విదగ్ధం పండితమానిం, నరం, మూర్ఖజు మిత్యర్థః. బ్రహ్మఽపి కర్తు మకర్తు మన్యథా
కర్తుం సమర్థ శ్చతుర్బుధోఽపి - కీము తాన్య ఇతి భావః, న రంజయతి రంజయితుం న -
శక్నోతి - తన్ననః సూక్తిసహస్రైరపి సమాధానాసంభవాదితి భావః, ఉక్తోభయ
మధ్యస్థో మూర్ఖ ఇతి ఫలితార్థః.

రంజనసంబంధే ౭ వ్యసంభాషిధానా దతిశయోక్తిభేదః. 'ఆజ్ఞో' 'విశేషజ్ఞ' ఇత్యత్ర చ 'అహో' ౭యవస్థే క' ఇతి కప్రత్యయో, న 'త్విగుపధజ్ఞే' త్యాదినా కప్రత్యయః; అత ఏవాహ భగవాన్ కాత్యాయనః 'అకారా దమవస్థాత్ కర్తోప మహో భవతి విప్రలిషేధే నే' తి వార్తికవ్యాఖ్యానే భావ్యకారే చార్థజ్ఞ శబ్ద ముదా హృత్యాస్యార్థస్య సమర్థనాత్; ఏకచ్ఛాసకృదుక్తం మదియశ్చక్షారశ్చజ్ఞాటకేఽపి - 'రుక్తి గీరసమయం సమయజ్ఞః' ఇత్యాదిభు; ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్. ఆర్యాపుత్ర భేదోఽయమున్నేయః; ఉత్తరత్రాపి భేదావరాజ్యున్నేయాని.

టీ. ఆజ్ఞః = తెలియనివాడు, సుఖం = సులభముగా, ఆరాధ్యః = సేవిక (బోధింప) శక్యమైనవాడు, విశేషజ్ఞః = విశేషము నెఱింగినవాడు, సుఖతరం = మిక్కిలి సులభముగా, ఆరాధ్యతే = సేవిక (బోధింప) బడుచున్నాడు, జ్ఞాన...దగ్ధం - జ్ఞాన = తెలియొక్కలవ = లేకముచేత (ఇందుక తెలివితేత ననుట), దుర్విదగ్ధం = (నేనే పండితుడ నని) గర్వించిన, నరం = మనుష్యుని, బ్రహ్మఽపి = బ్రహ్మయ, న రంజయతి = రంజింప (ఓప్పింప) శేయలేడు.

తా. తెలియనివానికి సులభముగఁ దెలుపవచ్చును. చక్కఁగఁ దెలిసినవానికి సమాధానము చెప్పట మఱింత సులభము. స్వల్పజ్ఞానము కలిగి సర్వజ్ఞుడ నని గర్వించువానిని సృష్టికర్త యగు బ్రహ్మయు రంజింపఁ శేయనేరడు.

క. తెలియనిమనుజుని సుఖముగఁ

దెలుపం దగు సుఖతరముగఁ ॥ దెలుపఁగ వచ్చుక

దెలిసినవానిం దెలిసియుఁ

దెలియనినరుఁ దెల్ప బ్రహ్మదేవునివశమే?

అవ. “మూర్ఖుని పెప్పించుట యశక్యము” అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రసవ్య మణిముద్గరేన్దకరవక్త్రదంష్ట్రస్తరా
త్సముద్రమపి సంతరేత్ప్రిచలదూర్తిమాలాకులమ్,
భుజమిపి కోపితం శిరసి పుష్పవద్ధారయే
న్నతు ప్రతినివిష్టమూర్ఖ జనచిత్తమారాధయేత్.

3

వ్యా.—అథ ద్వాభ్యాం మూర్ఖజనచిత్తస్య దురారాధ్యతా మాహ—ప్రస
హ్యేతి—మకరః శింశుమారాభ్యో జలగ్రాహవిశేషః - తస్య వక్త్రే వదనగవ్యరే -
దంష్ట్రాణాం నిశితాగ్రదశనవిశేషాణామ్ - అస్తరాల్ అస్తరాళాత్ - ఆతిసంకటాది
త్యర్థః, ప్రసవ్య బలాత్కారేణ, మణిం రత్నం - దుర్దధర మపీతి భావః, ఉద్ధరే
దుద్ధర్తం శక్నుయాత్, జన ఇతి శేషః, కేనచి దవధానే నానయే దిత్యర్థః, తథా
ప్రచలన్తో దోలాయమానాః - యే ఊర్తయ స్తేషాం - మాలాభిః పరమ్యరాభి
రాకులమ్ ఉల్లోలోజ్జ్వమిృత మిత్యర్థః, సముద్రమపి - దుస్థరమ పీతి భావః,
సంతరేత్ సమ్యక్ కరితుం శక్నుయాత్ - కేనచిత్త్వపనసాధనేనేతి భావః, లక్ష్మయే
దితి చాతే నానుమానివ కేనచిచ్ఛక్తివిశేషేణ లక్ష్మితుం శక్నుయా దిత్యర్థః, తథా
కోపితం సంజాతకోపం - కోపవకాల్ సహూత్కారం జివ్యాయా సృక్వప్రాప్తా లేలిహాస
మిత్యర్థః - తదస్య సంజాతం - తారకాదిభ్య ఇత జి తీతవృత్త్యయః - తారకాది
రాకృతిగణాః, భుజక్లం సర్పమపి - దుర్ధరమపీతి భావః. శిరసి కేశపాశే, పుష్పేణ
తుల్యం పుష్పవత్ - పుష్పవ్రజ మివేత్యర్థః - లేన తుల్యం క్రియా చేద్యతి రితి
వతిప్రత్యయః, ధారయేత్ ధారయితుం శక్నుయాత్ - మణిమన్త్రాదిసాధనే నేతి భావః,
కిం తు ప్రతినివిష్ట మభినివేశక్రాంతం - దురాగ్రహవిష్టమితి యావత్ - మూర్ఖజనస్య
దుర్విదగ్ధస్య - చిత్తం, నారాధయేత్ ఆరాధయితుం సమాధాతుం న శక్నుయాత్ -
ఉపాయాలాభాదితి భావః, మకరదంష్ట్రానరస్థమణ్ముద్ధరణాది ప్రాయం మూర్ఖజనచిత్త
సమారాధన మితి శ్లోకార్థః.

టీ. మకర...తరాల్ - మకర = మొసలియొక్క, వక్త్ర = నోటిలోని, దంష్ట్ర =
కోటియొక్క, అంతరాల్ = సడుమనుండి, ప్రసవ్య = బలాత్కారముగా (ఆసంగ

మిగుల నొప్పించి యునుట), మఱిం = ముత్యమును, ఉద్ధరేత్ = వెకలించినను వెక
 లించును. ప్రచ...కులం-ప్రచలత్ = మిక్కిలి కదలించును, ఊర్తి = తరంగములయొక్క,
 మాలా = పువ్వులచే, ఆకులం = కలతనొందిన (ఆనంగా: ఎట్టి యాతగానికిని బ్రవేశింప
 నశక్య మునుట), సముద్రమసి=సముద్రమునైనను, సుతరేత్=దాటినను దాటవచ్చును.
 కోపితం = (కఱచి చువునట్లు) కోపము గలిగింపబడిన, భుజంగమసి = పామునునైతము,
 శిరసి=తలయందు, పుష్పవత్=పువ్వువలె, ధారయేత్=ధరించినను ధరింపవచ్చును (కాని)
 ప్రతి...చిత్తం - ప్రతినిష్ఠ = మొండినట్లుపట్టిన, మూర్ఖజన = మొఱకు మానిసియొక్క,
 చిత్తం = మనస్సును, న ఆరాధయేత్ = సేవింప (ఒప్పింప) జాలడు.

తా. మొసలినోటిలోని కోఱలనడుమ నుడు రత్నము (ముత్య
 ము)నైనను ప్రయత్నించి బయటికి దీనువచ్చును. పెద్దయలలు గల
 సముద్రమునైనను దాటవచ్చును. కోపముచేత బుసవెట్టు పాము
 నైనను పూలదండవలె శిరమున దాల్చువచ్చును; కాని దురాగ్రహము
 చేత మూఢుఁ డయినవానిమనమును సమాధాన వెట్టుట సాధ్యము కాదు.

చ. మకరముఖాంతరస్థ మగుమానికముక్ బెకలంప వచ్చు బా
 యక చలదుర్తి కానికర శ మైనమహోనధి దాట వచ్చు మ
 స్తకమునఁ బూవుదండవలె శ స్పమునైన భరింప వచ్చు మ
 చ్చిక ఘటియించి మూర్ఖ జనచిత్తముఁ దెల్ప నసాధ్య మేరికిన్.

అవ. వై విషయమునే ప్రకారాంతరముగ వివరించుచున్నాడు: —

శ్లో. లభేత సికతాసు తైలమపి యత్నతః వీడయక్

పితేచ్చ మృగత్పక్షికాసు సలిలం పిపాసార్దితః,

కదాచిదపి పర్యటక్ శశవిషాణమాసాదయే

న్నతు ప్రతినిష్ఠమూర్ఖజనచిత్తమారాధయేత్.

4

వ్యా. ఏమ దుర్లభవస్తసాధనే దుష్కరకార్యకరణే చ సుభావనయా శక్తి
 కుక్తా, న మూర్ఖచిత్తప్రసాధనే, ఇదానీ మత్యంతదుర్లభవస్తస్మి ప్రసాధయే న్నతు
 తచ్చిత్త మి త్యాహ. — లభేతేతి. — యత్నతః కుతశ్చిత్ప్రయత్నాత్ - పశ్యమ్యస్త
 సిక్, వీడయక్ కేనచి ద్యస్త్రేణ సమర్థయక్, సికతాసు వాలుకాన్యసి. కాల
 క్రయేష్యస్తస్మిన్సాధకరణభూతా స్వపీతి భావః, తైలం స్నేహం, లభేత లబ్ధం
 శక్న్యయాత్ - 'స్నేహనే తైల' మిత్యనుశాసనా న్నాత్ర తిలసంబద్ధిత్యాశక్త్యాక

జ్ఞానతార ఇతి ద్రష్టవ్యమ్, తథా పాతుమిచ్ఛా విపాసా - 'పా పాన' ఇత్యస్తా
 ధాతోః సన్నయాత్ ప్రీయా మప్రత్యయే టావ్ - తయా అద్వితః వీడితః తృష్టా
 తుః సన్నిత్యర్థ, మృగతృష్టికాసు చ మరుమరీచికాస్యసి వా - జలభ్రమమాత్ర
 దాయసి వ్యపీతి భావః—మృగతృష్టాశబ్దాత్ స్వాధే కప్రత్యయే - 'ప్రత్యయస్థాత్
 కాత్ పూర్వ స్యాత ఇ దా ప్యసుప్' ఇ తీ కారః, సలిలం జలం, విచేత్ పాతుం
 శక్నుయాత్ "పాసూ"ద్వై - త్యాదినా పిబలేః విబాదేశః, తథా పర్వటౌ తత్ర తత్ర
 వనాన్తరే సంచరన్, కదాచిత్ కస్తింశ్చిత్ సమయే, శశస్య మృగవిశేషస్య - విపాణం
 శృంగమపి - వాక్షాత్రగోచరమపీతి భావః, ఆసాదయే దధిగస్తుం శక్నుయాత్. (న
 తు ప్రతినిష్ఠేత్యాది పూర్వవత్). సికతాతైలలాభాదివపత్యస్తదర్శుటం మూర్ఖచిత్త
 సమాధానమితి భావః; మృగతృష్టికాజలశశవిపాణయోగ్యగనారవిస్తవస్థ్యాపుత్రవదత్య
 న్నాసంగతత్వముక్తం సురేశ్వరవార్తి కే—

‘మృగతృష్టామృసి స్నాతః ఖపుష్ప కృతశేఖరః,

విష వస్థ్యాసుతో యాతి శశశృంగధనుర్ధరః. ఇతి.

పద్యద్వయేఽవ్యస్తిక్ మణిముద్గరేదిత్యాదౌ 'శశి లిజ్జే' తి శక్యాధే విధి
 లిజ్; తథా అపిశబ్దః సముచ్చయే, 'సంభావనాయాం చేత్' తదనువాద ఇతి వివేకః;
 ఉభయథాఽవ్యసనాసనసంభవాత్, ప్రకృతార్థోపపత్తే శ్చ; యథాహామరసింహః—
 'గర్హాసముచ్చయప్రశ్నశబ్దాసంభావనాస్య పీ' తి; ఆత్ర 'సముద్రమపి లజ్జయే'
 దిత్యుదాజహర స్వామి.

అత్ర మణ్యుర్ధరణాద్యసంబంధేఽపి తత్సంబంధాభిధానా దలిశయోక్తిః.

జ్ఞోకద్వయమేతత్ పృథ్వీవృక్షమ్; తదుక్తం కేదారేణ పృత్రరత్నాకరే—
 'జసౌ జనయలావసుగ్రహయశ్చ పృథ్వీ గురు' రితి. అత విష 'సికతాను తైల' మి
 త్యత్ర, 'మృగతృష్టికాసు సలిల' మిత్యత్ర 'మూర్ఖజనచిత్త' మిత్యత్ర చ, అష్టమవర్ణే.
 విహితస్య విచ్ఛేదస్యాభావా ద్యతిభ్రష్టం నామ దోషః. ఇమమేవ కేచి దవస్థయలిం
 వదన్తి; తదుక్తం విద్యానాథేన—'యత్రస్థానే యతి భ్రంశస్తద్యతిభ్రష్టముచ్యతే' ఇతి.

‘కుత్రచిత్పదమధ్యే తు యతిమిచ్ఛన్తి సూరయః,

యత్ర పూర్వాపరా భాగా స్యాతామేవైకవర్ణగాః’

ఇతి దత్తిలపచనమపి సమాధాతుం న శక్నోసి; పూర్వాపరభాగయోరేకవర్ణగతత్వా
 భావాత్; నిరంకుశాః ఖలు కవయో భవన్తి సర్వపథినాః ఇత్యలమతిప్రపశ్యన్.

టీ. యత్నతః = ప్రయత్నమువలన (అనఁగా: యంత్రములూ వేసియేసియు).

సిక తానుఅపి = ఇనుకయందు నైలము, తైలం = నూనెను, లభేత = పొందిననుపొందును.

(కించ = మఱియు), పిపాసార్థికః = దప్పచే బిడివబడినవాడు, మృగతృప్తికాను = ఎండమావులలో, నలిలం = నీటిని, పిచేత్ = త్రాగినను త్రాగును. పర్యటక్ = తెగతిరుగుచు, కదాచిదపి = ఒకానొకవేళ, శశవిహారి = కుందేటికొమ్మను, ఆసాదయేత్ = పొందినను పొందును. (కింతు = కాని), ప్రతనివిష్టమూర్ఖజనచిత్తం = మొండిపట్టుపట్టిన మొఱకు మానిసి మనస్సును, న ఆరాధయేత్ = మెప్పించుజాలడు.

తా. ప్రయత్నపడి ఇసుకనుండి కూడ చమురు తీయవచ్చును. ఎండమావులందు నైతము నీరును సంపాదించి త్రాగవచ్చును. తిరిగి తిరిగి కుందేటికొమ్మనైనను సాధింపవచ్చును. కాని దురాగ్రహము గల మూఢునిమనస్సును మాత్రము సమాధానపెట్టుటకు సాధ్యము గాదు.

తే. తివిరి యిసుమునఁ దైలంబుఁ దీయవచ్చు
దవిలి మృగతృప్తిలో నీరు ద్రావవచ్చు
దిరిగి కుందేటికొమ్మ సాధింపవచ్చు
జేరి మూర్ఖులమనసు రంజింపరాదు.

ఆప. “మూర్ఖుని సమాధానపఱున నెంచుటయే యవివేకము” అనుచున్నాడు—
శ్లో. వ్యాళం బాలమృణాళతస్తుభిరసౌ రోద్ధం సముజ్జృమ్భ తే
భేత్తుం వజ్రవణిం శిరిషకుసుమస్రాన్తేన సన్నహ్యతి,
మాధుర్యం మధుబిస్తునా రచయితుం ఔరామ్బుధే రిహతే
మూర్ఖాన్యః ప్రతినేతుమిచ్ఛతి బలాత్సృక్తైః సుధాన్యద్విభిః. 5

వ్యా—అథ మూర్ఖునయేచ్ఛయాః ఆత్యంతావివేకామాహ—వ్యాళమితి. ఆసౌ పుమాన్, వ్యాళం దుష్టజం - న తు సాధారణజన్మమిత్యర్థః - ని. వ్యాళో దుష్టగజే సర్ప ఇతి విశ్వః, బాలమృణాళతస్తుభిః కోమలబిసఃసలయమాత్రైః - ఈషన్నిరోధస్యాప్యవాయంతైరితి భావః, రోద్ధం నియన్తుం, సముజ్జృమ్భతే కృతప్రయత్నోభవతీత్యర్థః, జేథా వజ్రవణిం హిరాభ్యవణివిశేషమ్ - అలాహలేభ్యమపీతి భావః. ని. ‘హిరో వజ్రశ్చ కశ్యత’ ఇతి హలాయధః, శిరిషకుసుమస్యాతికోమలపుష్పవిశేషస్య - స్రాన్తేనాశ్చయేన, భేత్తుం విదారయితుం, సన్నహ్యతి ఉద్యుక్తేఽక్షర్థః, జేథా ఔరామ్బుధేః లజ్జార్జవస్య - న తు స్వల్పజలాశయస్య, మధుబిస్తునా ఔద్రవిప్రుషా - న క్వచిచ్ఛిన్న మధుధారాసంపాతేనేత్యర్థః, మాధుర్యం మధురగుణం, రచయితుం సంపాదయితు మిహతే కాక్షతి; కోఽసావి త్యత ఆహ; యః పుమాన్,

బలాద్వాక్పటవాత్, సుధాస్యద్దిభి రమృతస్వాదుభి రతిమధురై రిత్యర్థః, సూక్ష్మైః
ప్రియైః క్తిభిః సపుంసకే భావే క్తిః, మూర్ఖాన్ ప్రతినేతుం సమాధాతు, మిచ్ఛతి సోఽ
సావితి సంబంధః; మృణాలతస్తుభిర్వాస్యశనిరోధనాదితత్పర ఇవ మూర్ఖానసయవరోఽ
వ్యత్యవ్రావిషేతి భావః. అత్యంత దుష్కరం మూర్ఖప్రసాదనమితి ఫలితార్థః.

అత్ర, యః ప్రతినేతుమిచ్ఛతి వాఙ్మతి అసౌ సముజ్జ్వలమృత ఇత్యాది విశిష్టాను
నయేచ్ఛా విజృంభమాణాది వాక్యార్థయో ర్నిర్దిష్టై కత్వాసంభవాత్ సాదృశ్యలక్షణా
యా మసంభవద్వస్తుసంబంధో వాక్యార్థవృత్తి ర్నిదర్శనార్థేదః; న చాయం దృష్టాస్త్యః,
వాక్యభేదేన ప్రతిదివ్యకరణాక్షేపే తస్యోత్థానాత్, అత్ర తు వాక్యార్థే వాక్యార్థ
సమారోపాద్వాక్యైకవాక్యతాయాం తదభావ, ఇత్యలంకారసర్వస్వకారః.

కాద్దూలవిక్రీడితమ్ = 'సూర్యాత్వైర్వర్తనజస్తతాః సగురవః కాద్దూలవిక్రీడితమ్'
ఇతి లక్షణాత్.

టీ. యః = ఎవడు, సుధాస్యం దిభిః = అమృతమును స్రవించుచున్న (అనగా,
మినుట కింపుగానున్న), సూక్ష్మైః క్తిభిః = మంచిమాటలచేత, మూర్ఖాన్ = మూఢులను, బలాత్ =
బలాత్కారముగా, ప్రతినేతుం = (మంచి త్రోవకు) మరలించుటకొఱకు, ఇచ్ఛతి = కోరునో,
అసౌ = ఆ యితఁడు, వ్యాశం = మదపుటేనుఁగును, బాలమృణాలతంతుభిః = లేత
తామరతూటిలోని దారములతో, రోద్ధం = కట్టుటకు, సముజ్జ్వలమే = ప్రయత్నిం
చును. శిరీష...స్తేన = శిరీషకుసుమ = దిరిసెనపువ్వుయొక్క, ప్రాంతేన = అంచుతోడ, వజ్ర
మణిం = వజ్రమనురత్నమును, భేత్తుం = చగులఁగొట్టుటకు, సన్నహృతి = పూనుకొనును.
క్షౌరాంబుభేః = ఉప్పుసముద్రమునకు, మధుమిందునా = (ఒక) తేనెబొట్టుతో, మాధుర్యం =
తీపును, రచనుతుం = చేయుటకు, ఈహలే = పాటుపడును.

తా. మదపుటేనుఁగును తామరతూటిదారముతో బంధింపఁ
జూచువాఁడును, దిరిసెనపువ్వుకొనచేత వజ్రమును గోయఁజూచువాఁ
డును, లవణసముద్రమునందలి నీటిని తియ్యగాఁ జేయుటకు నం దొక
తేనెబొట్టును విడుచువాఁడును, మంచిమాటలతో మూర్ఖులను సమా
ధానపెట్టఁదలచువాఁడును సమానులు.

మ. కరిరాజౌ బిసతంతుసంతతులచే १ గట్టక విజృంభించువాఁ
డురువజ్రంబు శిరీషపుష్పములచే १ సూహించు భేదింపఁ దీ
పు రచించక లవణాబ్ధికి మధుకణంబుం జిందు యత్నించు ని
ద్ధరణిక్ మూర్ఖులఁ దెల్పు నెవ్వఁడు సుధాః ధారను కాఠోక్తులన్.

ఆప. “మూర్ఖులకు మానమే భూషణము” అనుచున్నాడు.—

శ్లో. స్వాయత్తమేకాస్తహితం విధాత్రా

వినిర్మితం ఛాదన మజ్జతాయాః,

విశేషతః సర్వవిదాం సమాజే

విభూషణం మానవపక్షతానామ్.

6

వా. — అజ్ఞానం గతిమాహ — స్వాయత్తమితి. — విధాత్రా బ్రహ్మణా కర్త్రా స్వాయత్త మాత్మాధీనం .. న తు మానవదేశసాపేక్షమ్ - ని. ‘అధీనో నిఘ్న ఆయత్త’ ఇ త్యమరః, ఏకాస్తహితమత్వస్తహితకారి - స్వాగమగణాచ్ఛాదకత్వాపితి భావః, తథా విశేషతో విశేషకారేణ - సార్వవిభక్తకస్తహిః, సర్వవిదాం సమాజే సర్వజ్ఞసభాయాం, విభూషణమువస్కారహేతుభూతత్వాద్భూషణప్రాయం, మానం తుష్టిమాభివ్యసం, కర్త్రవా ‘ఇగస్తాచ్చ లఘుపూర్వా ది’ త్యన్త, అపజ్ఞితానా మవిదుషాం సంబంధిన్యాః, అజ్ఞతాయాః, మాధ్యస్య, ఛాదన మాచ్ఛాదకం, సద్, వినిర్మితం రచితమ్, అతోఽవజ్ఞితైర్విజమాధ్యసన్తోపనార్థం మానేనైవ వర్తితవ్య మిదమేవై లేషాం గతిః - అన్యథా హాస్యాస్పదతా స్వాదితి భావః, ‘ఏకాస్తకృత’ మితి సాతే తు, కృతం కర్త - భావే క్తః - ఏకాస్తకృతం రహస్యమస్థితం కర్త - అజ్ఞతాయాః ఛాదనం సద్వినిర్మిత మవజ్ఞితానాం మానం భూషణం సద్వినిర్మిత-మితి ప్రత్యేక మన్వయో ద్రవ్యవ్యవస్థా, అజ్ఞతాచ్ఛాదనార్థమేకాస్త వివ కర్త కర్తవ్య-మవజ్ఞితై ర్వానిభిరేవ సౌతవ్య-మన్యథా స్వరూపప్రకాశనేనాపహాస్యాస్పదతా స్వాదితి భావః.

ఉపజాతివృక్షమ్ - ‘ఇన్ద్రోపేన్ద్ర’ వృక్షమితి లక్షణాత్: తా ద్వై కీదృగ్విధా?

‘సృదిన్ద్రోవజ్రా యది తా జగౌ గః, ఉపేన్ద్రోవజ్రా జతజాస్తతో గౌ,

ఆనస్తరోదీరికలక్ష్యభాజః పాదా యదీయా ఉపజాతయ స్తాః.’

ఇతి వృక్షరత్నాకరే ఉక్తత్వాత్.

టీ. విధాత్రా = బ్రహ్మచేత, అపండితానాం = మూర్ఖులకు, స్వాయత్తం = స్వాధీన మయినదియు, అజ్ఞతాయాః (తమ) తెలివితేమికి, ఛాదనం = మూలతయ, విశేషతః = ముఖ్యముగా, సర్వవిదాం = సమస్తమును దెలిసినవారియొక్క, సమాజే = సభయందు, భూషణం = అభరణమైన, మానం = కలుకకుండుట, వినిర్మితం = ఏర్పఱుపఁబడినది.

తా. బ్రహ్మ మూఢులు లేమమూఢత్వమును దాఁచుకొనుటకుఁ గాఁ దమకు స్వాధీనమై యుండునట్లు మానమును సృజించెను. పండితుల యెదుట మానముగా నుండుటయే మూఢుల కలంకారము.

తే. స్వవశము హితంబు మూఢతాఁచ్చాననంబు
గాఁగ నీగతి నిర్మించెఁ ॥ గమలభవుఁడు
సర్వవిదు లగుసుజనుల ॥ సభలలోన
మానమె విభూషణము మూఢఁమానవులకు.

అవ. ఒకపండితుఁడు పరులకుగూర్చి “తెలివితేనప్పుడు గర్వము గలుగును. తెలివి
గలిగిన పిమ్మట గర్వము పోయి వినయము గలుగును” అని స్వానుభవముచు బ్రకటించు
చున్నాఁడు:—

శ్లో. యదా కించిత్ జ్ఞోఽహం గజ ఇవ మదాన్ధః సమభవం
తదా సర్వజ్ఞోఽస్మీ త్యభవ దవలిప్తం మమ మనః,
యదా కించిత్కించిద్బుధజనస కాశాదవగతం
తదా మూఢోఽస్మీతి జ్వర ఇవ మదో మే వ్యపగతః.

7

వ్యా.—అథ కశ్చిదనుభవనః పరాఁ ప్రతి స్వానుభవప్రకార మాహ.—
యదేతి.—అకించిత్ జ్ఞః అల్పజ్ఞః సన్, యదా యస్మిన్ సమయే, గజ ఇవ, మదేన
దర్శే-కాన్ధః కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకహీనుః, సమభవం జాతోఽస్మి, తదా తస్మిన్
సమయే, సర్వజ్ఞః అశేషజ్ఞోఽస్మీతి మమ మనో, అవలిప్తం గర్వితమనుభవతో-‘అల్ప
విద్యో మహాగర్వీతి న్యాయాదల్పజ్ఞత్వనైవ గర్వహేతుత్వాదితి భావః, సి.
‘అవలేపస్తు గర్వే స్యా లేపనే దూషణేఽపి చేతి విశ్వప్రకాశః, యదా బుధజన
సకాశాద్విద్యజ్ఞసముఖాదిత్యర్థః - ‘అఖ్యాతోపయోగ’ ఇత్యపాదానంత్యాల్ పశ్యమి,
కించిత్కించిత్ స్వల్పం స్వల్పం - శాస్త్రబోధితాచారాదికమితి శేషః, అవగతః;
జ్ఞాతం, తదా, మూఢో మూఢోఽస్మీతి, మే మమ, మదో జ్వర ఇవ, వ్యపగతో
నిర్గతః, అభూదితి శేషః, జ్వరపద్వికారకారిత్యా దన్వైతత్వాన్యుమిత్యుపగస్త
వ్యప్, ‘అచార్యవాన్సురుషో వేదేతిశ్రవణా దాచార్యాదవగతవిద్యనైవ వివేక
సంభవాదితి భావః; అల్పజ్ఞోఽపి సన్ య సర్వజ్ఞ మాత్మానం మనుతే స ఏవ మూఢః,
యస్తు సర్వజ్ఞోఽపి మూఢమానీ భవతి స ఏవ విద్యానిలి వివేకః. మదో గర్వహేతు,
ర్గురుశుశ్రూషాదిర్వినయహేతురితి ఫలితార్థః, యద్వా ఏతావంతం కాలం మదవశా
న్మూఢోఽస్మి, ఇదానీం గురుశిక్షావశాద్వివేకావగతిరితి వా యోజనీయమ్.

శిఖరిణీవృత్తం-‘రైరైరువ్రైశ్చిన్నా యమన సభలా గః శిఖరిణీ’ తి లక్షణాల్.

టీ. అహం=నేను, యదా=ఎప్పుడు, కించిత్ జ్ఞః(సన్)=కొంచెము తెలిసినవాడనై,
గజఇవ=నిలుగువలె, మదఅంధః=గర్వముచే కన్ను తెలియనివాడనై (అనఁగా; జ్ఞానహీనుఁ

దనుగా, సమగ్రము = ఉంటినో, తదా = అప్పుడు, సర్వజ్ఞః = సర్వము తెలిసినవాడను, అస్మి
ఇతి = అయితినని, మమ = నాయొక్క, మనః = మనస్సు, అవలిప్తం = గర్వించినది, అధవత్ =
అయెను. యదా = ఎప్పుడు, కించిత్ కించిత్ = కొంచెమొకొంచెము, బుధ...కాల్ = బుధజ్ఞః
మండితజలయొక్క, సకాకాల్ = సమావమునుండి, అవగతం = తెలిసినవో, (తదా =
అప్పుడు) మూర్ఖః అస్మి ఇతి = మూర్ఖుడను అయితినని, (తెలిసికొని) జ్వరః ఇవ = జ్వరమువలె,
మే = నాయొక్క, మమ = గర్వము, పృథగ్తః = పోయినది.

తా. నేను కొంచెముగఁ దెలిసికొనియుండుకాలమున మద
గజమువలె మడిచి నేనే సర్వజ్ఞుడ నని తలంచితిని. పిదప పెద్దలవలన
కొద్దికొద్దిగ ఎప్పుడు తెలిసికొంటినో అప్పుడు నేనుచు మూర్ఖుడ ననియు
నాకేమియుఁ దెలియ దనియు తలంచి జ్వరమును వదలి సుఖపడినట్లు
నన్నుఁ బట్టియున్న గర్వమును విడిచి సుఖపడితిని.

చ. తెలివి యొకింత లేనియెడఁగదృప్తుడ నై కరిభంగి సర్వమున్
దెలిసితి నంచు గర్వితమృతం విహరించితిఁ దొల్లి యిప్పుడు
జ్వలమతులై నపండితుల సన్నిధి నించుక బోధశాలి నై
తెలియనివాడ నై మెలఁగితని గతమయ్యె నితాంతగర్వమున్.

ఆప. “నీచుఁడు సేవవిషయములందే సిగ్గునను లేక ప్రవర్తించు” నని దృష్టాంత
పూర్వకముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. క్రిమికులచితం లాలాక్లిన్నం విగన్ధి జుగుప్సితం
నిరుపమగన క్రిత్యా ఖాద స్థరాస్థి నిరామిషమ్,
సురపతిమపి శ్వా పార్శ్వస్థం విలోక్య న శంకతే
నహి గణయతి తుద్రో జన్తుః పరిగ్రహఘట్టతామ్.

8

వ్యా.—మూర్ఖస్థానినైచ్యం దృష్టాంతముఖేనాహ. — క్రిమికులమితి — శ్వా
కునకః, క్రిమికులైరమేధ్యమధ్యోత్పత్తిమదపాదజన్తుసంతతిభి, పీతం వ్యాప్తం, లాలా
క్లిన్నం పసాపూర్ణార్ద్రం - య ద్వా - లాలా సృజీకా దస్తాస్తర్జలమితి యావత్ -
ని. ‘సృజీకా సృజ్జిసీ లాలే’ త్యమరః - తయా క్లిన్నం ఖాదనసమయే తస్యాస్త్ర
ప్రవాదితి భావః, విగన్ధి దుర్గ్ధి-ఆత్ర విశబ్దస్య పూరితపర్యాయత్వవివక్షాయాం, గన్ధస్యే

త్యాదినా సమాసాస్త ఇకారోఽస్తాదేశః - యద్వా - విగన్ధ ఆమగన్ధోఽస్యాస్తీతి విగన్ధి. ఆత వివ, జుగుప్సితం హేయం, తదపి, నిరామిషం మాంసలేక శూన్యం, త దపి, భరాస్థి రాసభీకీకనం, నిరుపమః - ఉపమానరహితో - యో రసః స్వాదః - తత్రయా - ప్రీతి! ప్రేమా తయా, ఖాద న్భక్షయ, నావర్ణ్యస్థ మన్తికస్థం-‘సుప్తిస్థ’ ఇతి క ప్రత్యయః, సురపతి మిన్ద్రో మపి - కిముతాన్యమితి భావః, విలోక్య, న శక్కుతే న లజ్జతే, తథాహి—క్షుద్రో జన్తుః - నీచజన్తుః - పరిగ్రహే స్వీకృతవస్తుని-ఫల్లతాం తుచ్ఛత్వం. న గణయతి న మనుత ఇత్యర్థః, జుగుప్సితకర్తాచరణతత్పరో మూఢోఽప్రేపం న మవద్విగర్హణా ద్విభేతీతి భావః, ని: ‘వత్సీపరజనాదానమూలకాపాః పరిగ్రహాః’ ఇత్యమరః పల్ల తుచ్ఛ మసారం చే’ తి యాదవశ్చ.

ఆత్మప్రస్తుతవృత్తానకథనాత్ ప్రస్తుతమూర్ఖజనవృత్తప్రతీతే రప్రస్తుతిప్రశం సాలంకారః

‘ఆప్రస్తుతిస్య కథనాత్ ప్రస్తుతిం యక్ర గమ్యతే,

ఆప్రస్తుతిప్రశంసేయం సాయాప్యాదినియన్త్రితా.’ ఇతి లక్షణాత్.

హరిణీవృత్తం - ‘భవతి హరిణీ న్నా మ్రా స్తో గో రసామ్బుధివిష్టమై’ ఇతి లక్షణాత్.

టీ. క్వా = కుక్క, క్రి మికులచితం = పురుగులగుంపుచే బొదువుకొనఁబడినదియు, లాలాక్లిన్నం = జొల్లుచేఁ దడిసినదియు, విగంధి = దుర్వాసనగలదియు, జుగుప్సితం = రోఁతఁ బుట్టించునదియు, నిరామిషం = మాంసములేనిదియు నగు, భర ఆస్థి = గాడిద యెముకను, నిరుపమరస ప్రీత్యా = సాటిలేనిరు దియందలి ప్రేమతో (అనఁగా: మంచిరుచిగల పదార్థమునం దుండఁదగిన ప్రీతితో ననుట), ఖాదక్ = కొఱుకుచు, పార్వస్థం = ప్రక్క నున్న, సురపతిం అపి = దేవేంద్రు నయినను, విలోక్య = చూచి, న శక్కుతే = సంక యింపదు (సిగ్గుపడదు.) (ఏల యనఁ) క్షుద్రః జంతుః = నీచప్రాణి, పరిగ్రహఫల్లతాం = (తాను) కైకొనిన దానియందలి తుచ్ఛత్వమును, న గణయతి హి = లెక్కింపదు గదా.

తా. కుక్క పురుగులు గలిగినదియు జొల్లుచేత తడిసినదియుఁ గంపుకొట్టుటచే రోఁతపుట్టించునదియు మాంసము లేనిదియు నగు గాడిద యెముకను అతి ‘ప్రీతితో’ కొఱుకుచు తనసమీపమునకు దేవేంద్రుండు వచ్చి నిలిచినను చూచి సిగ్గుపడదు. నీచప్రాణి తాను గ్రహించినవస్తువు తుచ్ఛమూ కాదా యనువిషయమును లెక్క చేయదుగదా !

చ. క్రిమిసముదాయసంకులము ॥ గేవలనింద్యము పూతిగంధహే
యమును నిరామిషంబును భోరాంగభవం బగునెమ్ము: గుక్క దా
నమలుచుఁ జెంత నున్న సురనాథుని గన్గొని సిగ్గుఁ జెంద ద
ల్ప మని నిశస్యభావముఁ దలంపదు నీవపుఁ బ్రాణి యెయ్యెడన్.

ఆ. “తేదిలేనివారికి వచ్చుచదుకము ననర్థ పరుషమే” యని సప్రహేళముగ
నిరూపించుచున్నాడు:—

శ్లో. శిరశ్చార్వం స్వర్గాత్పశుపతిశిరస్తః షీతిధరం
మహీధాద్రుత్తుక్లాదవనిమవనేశ్చాపి జలధిమ్,
అథో గక్టా సేయం పదముపగతా స్తోక మథవా
వివేకభ్రష్టానాం భవతి వినిపాతః శతముఖః.

9

వ్యా.—ఆఖావివేకస్యానర్థాదికసద్వారా వివేకస్యవశ్యకత్వం ప్రదర్శ
యతి—శిర ఇతి.—ఆ త్రోక్షరవాక్యే తచ్చబ్జస్య విద్యమానత్వా ద్యుచ్ఛ్వాదోఽధ్యా
చారవ్యుః - యత్తదోన్మిత్యసంబధాత్ - ఉత్తరవాక్యస్థయచ్చబ్జవైస్య పూర్వవాక్య
తచ్చబ్జనపేక్షితత్వనియమాత్; తథా చ యా గక్టా స్వర్గోకాత్, శర్వస్యేదం
కార్య మైశ్వరం - ని. ‘ఈశ్వర శర్వ శాశాన’ ఇత్యమరః - తస్యేదమి త్యబ్జిత్వయః.
శిరశ్చిర ముపగతేతి సర్వత్రాయమజ్యతే, ప్రళమత ఇతి కేమః, తదను, పశుపతేశ్చర్వస్య -
శిరస్తశ్చిరైత్ - చచ్చూహ్యస్తసిత్, ధరతీతి ధరః - పచాద్యత్ - షీత్యాః ధరః
షీతిధరః - తం హిమవస్త, ముపగతా, మహిం ధరతీతి మహీధిః - మూలవిభు
జాదిత్వా త్కప్రత్యయః - యథాహ నామనః—‘మహీధాద్రుత్తుక్లాదవనిమవనేశ్చాపి
జలధిమ్’ తి-అత ఏవని. ‘మహీధి శిఖి త్పాశ్చిది’ త్యాద్యమరః, ఉత్తుక్లాదన్నతా, న్న
హీధాద్రిమపదాఖ్యషీతిధరా, దవనిం భువ, ముపగతా, అవనేశ్చాపి, జలధిం సముద్ర
ముపగతా - ‘సదీనాం సాగరో గతి రి’తి ‘గక్టా సాగరపూరో ణీతి పచనాదితి భావః,
అథో ఆస్తరం - ని. ‘మక్త శాస్తరార్ముప్రశ్నకార్త్యైస్యైవ్యథో అథే’ త్య
మరః - సేయం పరిపూర్ణమానా గక్టా మన్వాసీనీ, స్తోక మల్పం పరిమిత మితి యావత్,
పదం స్థానమ్, ఉపగతా ప్రాప్తా, యద్వా - అథః ఉత్తప్రకారేణాథః ప్రదేశే
పాతాశే నా - పదమితి యోజనా - అథ నా తథా హిత్యర్థః—పక్షాస్తరే నా -
వివేకభ్రష్టానాం వివేకహన్యానాం - స్థానభ్రష్టానాం చ, శతముఖో బహుప్రకార
నిపాతో భిక్షః - అథోఽధః పతనం చ, భవతి, వివేకయంతానాం తు నైవమ్, అథో,

వివేకా న్న భ్రంశితవ్యమితి భావః. యత స్సకలభావకమహితాయా అపి గచ్ఛాయా
భ్రంశవశా దీదృగవస్థాపత్తిః, కిముతా న్యేషామితి వివేకస్యాత్యనావశ్యకత్వ మిత్యవ
గస్తవ్యమ్. పురా కిల తత్రభవాత్ భగీరథోఽశ్వమేధీయాశ్వాన్వేషణతత్పురతయా
పాతాళ ముదగతానాం కపిలవిలీచనానలభస్మీకృతానాం సగరకుమారాణా మూర్ధ్వ
లాశస్తాప్త్యర్థం స్వర్ణోకాత్ సురసరిత మవతారయామాసేతి పారాజికికథాఽత్రాను
సంభేయా.

అత్రానేకస్మిన్నాధారే క్రమేణైకస్యా ఆధేయభూతాయాః గచ్ఛాయాః స్థితి
కథనాత్ పర్యాయాభ్యోజలంకారః; తదుక్తం విద్యానాథేన:—

‘క్రమేణైకమనేకస్మిన్నాధారే వర్తతే యది

ఏకస్మిన్నధవాఽనేకే పర్యాయాలంకృతిర్న తా.’

ఇతి

శిఖరిణీవృత్తం-లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. సా ఇయం గంగా=ప్రసిద్ధియగు యాగంగానది, స్వర్గాత్ = స్వర్గమునుండి,
కార్యం = శివునిదగు, శిరః = శిరస్సును, వశువతిశిరస్తః = శివునిశిరస్సునుండి, క్షీలిధరం=
(హిమాలయ)పర్వతమును, ఉత్తుంగాత్ = ఎత్తైన, మహీధ్రాత్=(ఆ) కొండనుండి, అవ
నిం = భూమిని, అవనేః చ అపి=భూమినుండియు, జలధిం=సముద్రమును, అధః=క్రింద
(పాతాళమునందు), స్తోకం=కొంచెము, పదం=చోటును, ఉపగతా=పొందినది. అథవా =
అట్లనగా నేల? వివేకభీష్టానాం = తెలివిమాలినవారికి, శతముఖః = నూలుప్రోవలుగల,
వివిపాతః = అధోగతి, భవతి = కలుగుచున్నది.

తా. గంగానది ప్రథమమున నాకాశమునుండి ఈశ్వరునితల
మీఁదను, అచ్చటినుండి హిమవత్పర్వతముమీఁదను, ఆపర్వతమునుండి
భూమిమీఁదను, భూమినుండి సముద్రమునకును, అచ్చటినుండి పాతాళ
మునకును వచ్చెను. గొప్పస్థితినుండి తొలగినవారి కిదేవిధంబుగ బలు
విధంబు లగుపాట్లు సంభవించును.

శా. అకాశంబుననుండి శంభునిశిరం १ బందుండి శీతాద్రి సు
శ్లోకంబైన హిమాద్రినుండి భువి భూలోకంబునందుండి య
స్తోకాంభోధిఁ బయోధినుండి పవనాంభోలోకముం జేరె గం
గాకూలంకమ పెక్కుభంగులు వివేకభ్రష్టసంపాతముల్.

అవ. “మూర్ఖుని మూర్ఖత్వమును దొలగించుటకు శాస్త్రము లేదు. ఉపాయము
లేదు.” అని చెప్పుచున్నాడు:—

భర్తృటీక—2

శ్లో. శక్యో వారయితుం జలేన హుతభుక్చత్రేణ సూర్యాతపా
నాగేంద్రో నిశితాబ్జుః కేన సమదో దణ్డేన గౌర్దభః,
వ్యాధిర్భేషజస్త్వహైశ్చ వివిధైర్నస్తప్రయోగైర్విషం
సర్వభౌమధమస్త్రీ శాస్త్రవిహితం మూర్ఖస్య నాస్త్యైషధమ్. 10

పా.—అక్షాన్మదీనాం వినివారణే శాస్త్రప్రతిపాదితజలదిరూపహేతుకా
ప్రతిపాద్య మాత్మ్యస్య నివారణే శాస్త్రాభావం హేత్వభావం చ స్ఫుటీకుర్య
న్వాహా.—శక్య ఇతి.—హుతభుక్ - హుతం హోమద్రవ్యం హవిః పురోడాశ
వపాది భున్క్తి చుతభుక్ వైదికాగ్నిః - అత్ర తు గృహాదిదాహకృత్ తాః
కోఽగ్నిరితి మత్తవ్యం, జలేన ఉదకేన, వారయితుం నివారయితుం, శక్య, విషం
రీత్యా, సూర్యాతప - సూర్యస్య రవేరాతపః, చత్రేణ వారయితుం శక్య ఇతి
పదద్యయస్యోత్తరత్రాప్యచువక్త ఇతి మత్తవ్యం, సమదః మదసహితః, నాగేంద్రః
గజశ్రేష్ఠః, నిశితాబ్జుః తీక్ష్ణాబ్జుః, గౌః పృషభః గర్దభో రాసభిశ్చ, దణ్డేన,
వ్యాధిః కష్టాదిరోగః, భేషజసంగ్రహైః ఔషధసంగ్రహణైశ్చ, అత్ర చకా
రాల్ మహామస్తజప హోమ సురార్చన దానాదిక మపి గృహ్యతే - 'తచ్ఛాన్తి
రాషష్టైర్నానై ర్జపహోమ సురార్చనైరితి స్మరణాత్, విషం కాలకూటాది, వివిధై
ర్నానావిధైః, మత్తైః మత్తారం త్రాయస్తే రక్షస్తీతి మత్త్రాః - తై ర్మత్తైః
ప్రణవాదిభిః - వివిధైః ప్రయోగైశ్చ, నివారయితుం శక్యమిత్యర్థః, తస్మాత్ సర్వస్య
ప్రాణిహింసాకారణీభూతదుష్టజప్తకాతస్య, శాస్త్రవిహితం శాస్త్రవిధిచోదిత, మాషధం
జలాదిరూపభేషజమ్, అస్తి, మూర్ఖస్య తు, ఔషధం సుభాషితాదిరూపంనాస్తి
శాస్త్రవిహితం న వర్తతే.

టీ. హుతభుక్ = నిప్పు, జలేన = నీటిచేత, వారయితుం = అడ్డగించుటకు, శక్యః = అలవి
యగునది; సూర్యతపః = సూర్యునియొండ. చత్రేణ = గొడుగుచేత, వారయితుం... శక్యః -
సమదః = మదముతోఁగూడిన, నాగేంద్రః = గజోత్తమును, నిశిత... కేన - నిశిత =
వాడియగు, అంకుశేన = అంకుశముచేత, వారయితుం... శక్యః. గౌః = ఎద్దు, గర్దభః =
గాడిద, దండేన = కణ్ణుచేత, వారయితుం... శక్యః = అలవియగునవి. వ్యాధిః = రోగము,
భేషజసంగ్రహైః చ = మందులసంగ్రహించుటచేతను, వారయితుం... శక్యః. విషం =
విషము, వివిధైః = అనేకవిధములయిన, మత్తప్రయోగైః = మత్తముల ప్రయోగించుట
చేత, వారయితుం... శక్యః, (ఇట్లు) సర్వస్య = సమస్తమునకును, శాస్త్రవిహితం =
శాస్త్రమునందు విధిపఁబడిన. ఔషధం = మందు, అస్తి = కలదు. మూర్ఖస్య = మొండి
వానికి, నాస్తి = లేదు.

తా. అగ్నికి జలంబును, ఎండకు గొడుగును, మదగజంబునకు అంకుశంబును, ఎద్దు గాడిద మొదలగుజంతువులకుఁ గఱ్ఱయు, రోగంబునకు వివిధంబులగు మందులును, సర్పవిషంబునకుఁ బలువిధంబులగు మంత్రంబులును శాస్త్రములందు నివారకములుగ చెప్పఁబడియున్నవి. కాని మూర్ఖునిమూర్ఖత్వమును పోగొట్టునట్టియాషధ మే శాస్త్రమునందును చెప్పఁబడలేదు.

చ. జలముల నగ్ని ఛత్రమునఁ శ జండమయూఖుని దండతాడనంబుల వృషగర్దభంబులను శ బొల్పుగుమ త్తకరీంద్రమున్ సృజించెలఁగెడురోగ మాషధముచే విషముం దగుమంత్రయుక్తి నిమ్ములఁ దగఁ జక్కఁజేయ నగు శ మూర్ఖునిమూర్ఖత మాన్పనచ్చునే.

ఇది నీతిశతకమునందు మూర్ఖపద్ధతి వర్ణన మను

ఒకటవదశకము

విద్యత్పద్ధతి

అవ. మూర్ఖపద్ధతిని నిరూపించినపిదప విద్యత్పద్ధతిని ఆరంభించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శాస్త్రోపస్కృతశబ్దసుందరగిరః శిష్యప్రదేయాగమా
విఖ్యాతాః కవయో వసంతి విషయే యస్య ప్రభోర్నిర్ధనాః,
తజ్జాడ్యం వసుధాధిపస్య సుధియ స్త్వగ్ధం వినాఽపీశ్వరాః
కుత్స్యాః స్యుః కుపరీక్షకైర్న మణయో యైరర్హతః పాతితాః. 11

వ్యా.—అథ మూర్ఖపద్ధతిః పైలక్షణ్యేన విద్యత్పద్ధతిం వర్ణయతి: యద్వా, యదుక్తం వివేకస్యాత్యనైవశ్యకత్వం, తస్య శాస్త్రపరిజ్ఞాన సాధ్యత్వాత్, తస్య చ, విద్యుదధీనత్వాత్, తత్పద్ధతివర్ణన మిదానీ మారభతే.—శాస్త్రేతి.—శాస్త్రే కాణాద గౌతమీయాదిభిరుపస్కృతాః అలంకృతా-ప్రథా శబ్దేన వ్యాకరణేన-మన్దరాః॥గిరో వాచో - యేషాం తే తథోక్తాః - అత్ర యద్యపి శాస్త్రమదగ్రహణేనైవ సర్వేషాం శాస్త్రాణాం సంగ్రహాత్ పార్థక్యేన శబ్దశాస్త్రగ్రహణే పానరుక్త్యం దూషణం స్యాత్ - తథాఽపి గోబలీవద్దన్యాయేన సమాధేయం - యద్వా 'సర్వశాస్త్రముఖం వ్యాకరణమ్'. ఇతి తస్య ప్రాధాన్యాత్ పార్థక్యేన నిర్దేశః - అథ వా ఇతరేషాం

కాస్తానాముషస్కానహేతుభూతత్వమత్రమేవ - అన్య తు 'వాణీ వ్యాకరణేన' ఇతి స్వేనైవోక్తకృతవ్యవహిత్యాత్ తదేకాన్తసాందర్యావహిత్యేన పృథగ్గ్రహణ మితి మన్తవృత్. తథా శిష్యభ్యో ఒన్తేనాసిభ్యః - ప్రదేయా వ్యాఖ్యానరూపేణ ప్రదాతుం యోగ్యా - ఆగమాః కాస్తాని యేషాం తే తథోక్తాః - సమ్యక్ శిక్షాపాట వాత్ ప్రబుద్ధాఃకలకాస్తసిద్ధాన్తలేవ శిష్యద్వారా వ్యాఖ్యాతనిఖిలాగమా ఇత్యర్థః. యద్వా శిష్యభ్యః ప్రదేయా వినియోగార్హాః న తు కుహశతయా గర్భ ఏవ జీర్ణి కృతా ఇత్యర్థః - తథా భూతా ఆగమా యేషాం తే తథోక్తాః - ని. 'ఆగమాః కాస్త ఆయతా' వితి విశ్వః. ఆత ఏవ విఖ్యాతా, సర్వత్ర ప్రసిద్ధాః, కవయో విద్వాం సః, నిర్ధనాః ధనహీనాః సన్తః, యస్య ప్రభో రాజ్ఞో, విషయే దేశే సన్నిధా, వా, సన్తి తిష్ఠన్తి, త స్మిన్తత్త్వే నావస్థానం, తస్య వసుధాధిపస్య ప్రభోరేవ, జాడ్యం మాన్ద్యం వైశ్యమితి యావత్ * 'గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్మణిచే' తి వ్యుచ్చిత్యయః, సుధియో విద్వాంసస్తు, అర్థం ధనం, వినాఽపి - 'పృథగ్వి నే' త్యాదినా వికల్పా ద్విత్తీయా, ఈశ్వరా సమర్థాః పూజ్యా ఇత్యర్థః - విద్యాయా ఏవ తేషాం మహా ధనత్వా వితి భావః కిం తు, యైః కుపరీక్షితైః రత్నాకాస్తపరిజ్ఞానాభావాత్ కుత్సిత పరిజ్ఞానిభిః, మణయః ఆమూల్యా ఆపీతి భావః, అర్హతః మూల్యతః, పాలితాః యది బహు మూల్యా మణయో లబ్ధముల్యాః కృతా ఇత్యర్థః, కుత్స్యాః స్వ్యః కిం, న స్వ్య రేవేత్యర్థః. ఆయ మర్థః - విద్యుద్భిః ప్రభుసమాత్రయేనైవ స్థాతవ్యం, 'సదాశ్ర యేణ శోభన్తే వజ్జితా మనిశా లతా' ఇతి న్యాయాత్; తత్ర న తే యది విద్యున్తనో ర్థం పూరయేయున్తతేషామేవ కుత్సితత్వం, విద్వాంసస్తు కుపరీక్షితోపహతమణయ ఇవ న కుత్స్యా ఇతి; అతః శ్రేయఃకామైః ప్రభుభిః తన్తనోరధపూరకై రేవ భవితవ్య మితి తాత్పర్యమ్. శార్దూలవిక్రీడితం వృక్షం—లక్షణం తూక్ష్మమ్.

టీ. కాస్త...గిరం-కాస్త=(తర్కము వ్యాకరణము మొదలుగాఁ గల) కాస్త ములచే, ఉపస్కృత=సంస్కరింపఁబడిన, శబ్ద=శబ్దములచే, మందరం=అందమైన, గిరం= బాహులు గలవారును, శిష్య...గమాః-శిష్య=శిష్యులకు, ప్రదేయం=ఈయందగిన (నేర్పఁ దగిన), ఆగమాః=కాస్తములు గలవారును, విఖ్యాతాః=(అంతట) ప్రసిద్ధులు నగు, కవ యః=పండితులు, నిర్ధనాః=ధన హీనులై, యస్య=ఏ, ప్రభోః=రాజుయొక్క, విషయే=దేశ మునందు, వసన్తి=ఉండుచో, తత్=అది (అట్లు పండితులు ధనహీనులై యుండుట)నను భాధిపస్య=(అ)రాజుయొక్క, జాడ్యం=మాడ్యము; సుధియన్త=బుద్ధిమంతులన్ననో, అర్థం వినా అపి=ఇట్లు లేకయే, ఈశ్వరాః = సమర్థులు; మణయః = రత్నములు, యైః=ఏ,

కుపరీక్షకైః=మదింపు తెలియనివారిచే, అర్హతః = నెలనుండి, పాతితాః = తగ్గింపఁబడినవో,
తే=వారు (అనఁగా: మదింపుగాంధ్రు), కుత్స్యః = నిందింపఁదగినవారు, మణియః=రత్నములు, స = కాపు.

తా. వ్యాకరణాదిశాస్త్ర సతనముచేత నిర్దుష్టముగను మనోహరంబుగను యెలకుచు విద్యార్థులకు శాస్త్రంబుల బోధించుచు సుప్రసిద్ధులయిన పండితులు ఏప్రభువు నొద్దనైనను ధనవిహీనులయియుండిరేని అది ఆప్రభువుయొక్క తెలివితేమినే తెలుపును. రత్నపరిజ్ఞానము లేనివర్తకుఁ డమూల్యమణులను తక్కువవెల గలవానినిగా చెప్పినంత మాత్రముచేతనే ఆరత్నంబులకు లోపము రాదుగదా !

చ. సకలకలావిభూషితులు శ కబ్ధవిదుల్ నయతత్త్వబోధకుల్
ప్రకటకవీంధ్రు లేనృపతి శ పజ్జను నిగ్ధనులై చింతితు రా
వికృతప్రభాడ్య మాదొరది శ విత్తము లేకయ వారు పూజ్యు లం
ధకజనదూషితంబులు ఘనంబులు గావె యమూల్యరత్నముల్.

అవ. “ధనవంతులకన్నను బండితులే రాజులచే నాదరింపఁదగినవా” రని చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. హర్తుర్యాతి న గోచరం కిమపి శం పుష్టాతి యత్సర్వదా
పృథ్విభ్యః ప్రతిపాద్యమానమనిశం ప్రాప్నోతి వృద్ధిం పరామ్,
కల్పాంతేష్యపి న ప్రయాతి నిధనం విద్యాఖ్యమన్తర్ధనం
యేషాం తాస్యృతి మానముజ్ఞత నృపాః కస్తైస్సహ స్పర్ధతే? 12

వ్యా.—అథ విద్యాధనస్య ప్రసిద్ధిధనవైలక్షణ్య వర్ణనద్వారా విదుషాముత్కర్ష మాపాదయన్నే లేఖ గౌరవేణ విశ్వాసోత్పాదనార్థం నృపాః సంబోధయతి; హర్తురీతి.—య ద్విద్యాఖ్యం ధనం, హర్తు శ్చోరదాడే‘హర్తుమితి’ తుమున్ననృపాతే అపహర్తు మిత్యర్థః; గోచరం న యాతి విషయతాం న ప్రాప్నోతీతి-భావప్రధానో నిర్దేశః - తస్యాత్వవదుర్గిహత్వాదితి భావః, తథా సర్వదా కాల త్రయేఽపి, కి మప్య నిర్వాచ్యం, శం సుఖం, పుష్టాతి వర్ధయతి - ‘అర్థానా మార్జనే దుఃఖ మితి’ స్మరణాత్ - ప్రసిద్ధం తు వైవమితి భావః, అనిశం సర్వదా, అధిభ్యో విద్యాధిభ్యో యాచ కేభ్యశ్చ, ప్రతిపాద్యమానం వ్యాఖ్యాయమానం దీయమానమపి చ, పరా ముత్కర్ష ణ్టం-వృద్ధి మభ్యుచ్చాయం, ప్రాప్నోతి విద్యాయా వ్యాఖ్యానే నాభివృద్ధి సంభవాదితి భావః, తథా కల్పాంతేష్య ప్రశయేష్యపి, నిధనం నాశం - న ప్రయాతి న సత్యతీత్యర్థః.

కల్పానేష్యపీతి బహువచనగ్రహణం విద్యాధనస్యాత్యస్తవినాకాభావ ప్రకాశనార్థం, ప్రసిద్ధం తూక్తివచితమితి భావః - తదుక్తం.—

‘న భోగహార్యా, న చ బద్ధహార్యా, న భ్రాతృహార్యా, న చ రాజహార్యా;

స్వదేశమిత్రం, పరదేశబద్ధ, ద్విద్యానుభాం యే పురుషాః పిబన్తి.’ ఇతి, తద్విద్యాఖ్యం విద్యాభిధానం. య త్తదో విత్త్యనుబద్ధా త్తత్ఫలస్యాధ్యాహారః, అస్తద్ధనమభ్యస్తదస్తవిక్తం, యేహం పురుషాణా మస్తీతి కేమః, అత స్తా న్విద్యాధనా న్పునీ, హే న్పుపాః రాజానో, మానం కోపం దురాగ్రహమితి యావత్, ఉజ్జ్వల, తైర్విద్యద్విభిస్సహ, కః పుమాన్ - స్పర్థ తే నిగృహ్ణాతి-న కోపీత్యర్థః, తతస్తే సర్వదా గౌరవేణ బహుమానసియా ఇతి భావః.

ఆత్మోపమానాత్ ప్రసిద్ధం ధనా దుపమేయస్య విద్యాధనస్యాధిక్యకథనాద్యవతిరేకాలంకారః—‘ఉపమానాద్యవన్యస్య వ్యతిరేకస్స ఏవ స’ ఇతి కావ్యప్రకాశకారలక్షణాత్. పుక్తం పూర్వవత్.

టీ. యత్=విది (అనగా: విద్యాధనము), హర్తా=ఆపహరించినవానికి, గోచరం=వశమును, నయాతి=పొందడో (అనగా విద్యాధనము నవహరించువానిచేతిదొరకదనుట, అట్లే), సర్వదా=ఎల్లప్పుడు, కిమపి=చెప్పనలవికాని, శం=నుఖమును, పుష్టాతి=పెంచునో; అనిశం=ఎల్లపుడు, అర్థిభ్యః=యాచకులకు, ప్రతిపాద్యమానమపి = ఈయబడుచున్నప్పటికిని, పరాం=ఆతిశయమును, వృద్ధిం=పెంపును, ప్రాప్నోతి=పొందుచున్నదో, కల్పాంతేషు అపి = ప్రళయకాలములయందు నైతము, నిధనం=నాశమును, నప్రయాలి = పొందడో, (తత్ = ఆ,) విద్యాఖ్యం = విద్యయును పేరుగల, అంతర్ధనం = లోపలనున్నద్రవ్యము, యేహం = ఎవరికి. (అస్తీ = కలదో,) తాన్ ప్రతి = (విద్యాధనముగల) వారియెడల, హే న్పుపాః = ఓదొరలారా! మానం=గర్వమును, ఉజ్జ్వలం=విడుపుడు. కః=ఎవడు, తైః సహ = వారితోడ, స్పర్థతే = మచ్చరించును.

తా. విద్యాధనమును దొంగలు హరింపలేరు. అది (ధనమువలె గాక) ఎల్లప్పుడు సుఖమునే కలుగఁజేయును.; కోరినవారి కెల్లప్పు డిచ్చుచుండినను మఱిత వృద్ధిసందను. ప్రళయకాలమప్పుడును నశింపదు. ఇట్టివిద్యాధనముగలవారియెడ సామాన్యధనము గలరాజులు దురాగ్రహ ముడుగవలయును. వారి నెదుర్కొనుట కెవ్వరును బాలరు.

ఉ. హర్తకుఁ గాదు గోచర మగృహర్నిశముకా సుఖపుష్పినేయు స

త్కిర్తి ఘటించు విద్య యను ॥ దివ్యధనం బఖిలాధికోటికిం

బూర్తిగ నిచ్చినట్ బెరుగుఁగల బోదు యుగాంతపువేళనైన భూ
భర్తలు తద్దనాధికుల కి పట్టున గర్వము మానుటొప్పగున్.

ఆవ. "పండితులు సంపదకు కట్టువడరు" అనుచున్నాడు:—

శ్లో. పరిగతపరమార్థాః పణ్డితాః మానవమంస్థా
స్త్రాణమివ లఘు లక్ష్మీరైవ తాన్ సరుణ్ధి,
అభినవమదరేఖాశ్యామగజ్జ్వలనాం
న భవతి చింతస్తుర్వారణం వారణానామ్.

13

వా. అన త్వదియలక్ష్మీర్న తేషాం ప్రతిబద్ధికా, అతస్తేషు బహుమానాచరణ
తత్పరేజైవ భవితవ్యమితి సదృష్టాంతం రాజానం సంబోధయతి; పరిలి—హే నృప,
పరిగత పరమార్థాః విజ్ఞాతతత్త్వార్థాః - 'సర్వే గత్యర్థాః జ్ఞానార్థా' ఇతి న్యాయాత్
అథవా ప్రాప్తపురుషార్థాః, పణ్డితాః విదుషాః, మానవమంస్థాః మానవానయ - మన్యతే
రవపూర్వా ల్లుజి ధాసి 'న మాత్యోగ' ఇ త్యర్థం తేషాం. కుత స్త్రాణ మివ లఘు
నిస్సారా-లక్ష్మీ స్త్వదియసంపత్తిః- ని 'శోభా సంపత్తి పద్మాను లక్ష్మీ క్రివ గీయత'
ఇతి విశ్వస్య, తాన్ పణ్డితాన్, నైవ సరుణ్ధి ఈష దసి సంరోద్ధం న శక్నో తీత్యర్థః;
తత్ర దృష్టాంతః. అభినవ - మదరేఖాభిః దానధారాభిః - శ్యామని గజ్జ్వలనాం యేషాం
తేషాం, వారణానాం మత్తేభానాం, చింతస్తు మృణాళసూత్రం, వారణం ప్రతిబద్ధక
భూతం, న భవతి; అతః పణ్డితేషు బహుమానాచరణతత్పరత్వేనైవ వ ర్తితవ్యమిత్యర్థః.

అత్ర దృష్టాంతాలంకారః—

యత్ర వాక్యద్వయే చిహ్నప్రతిబిమ్బితయోచ్యతే,
సామాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞైః స దృష్టాన్తో నిరద్యతే.

ఇతి లక్షణాత్; స చోక్తోపమయాఽజ్ఞేన సంకీర్యతే.

మాలినీవృత్తం-సనమయయయతేయం మాలినీ భోగిలాక్ష్మీరితి లక్షణాత్.

టీ. పరి...ర్థాః-పరిగత = పొందఁబడిన, పరమ=శ్రేష్ఠమైన, అర్థాః=పదార్థము
గల (ఆనఁగాః తత్త్వజేత్రయిన), పండితాః = విద్వాంసులను, మానవమంస్థాః = అవ
మానము చేయఁకుము. నిల యనఁగాః) త్రాణమివ = గఱికపోచవలె, లఘు = అల్పమైన,
లక్ష్మీః=(నీ)సంపద, న ఏవ సరుణ్ధి = అడ్డగింపనే అడ్డగింపదు. (ఎట్లను) అభి...స్థలా
నాం-అభిగవ = మిక్కిలి క్రొత్తలైన, మదరేఖా = మదపుచాఱుచే, శ్యామ=నల్లమైన

గండస్థానాం=చెక్కిళ్ల ప్రదేశములగుట, వారణానాం = వినుగులప, వినతంతుః=తామర తూటిలానిపోగు, వారణం = ఆక్షగించునది, న భవతి = కాదు.

తా. ఓయీ! యథార్థ మెఱిగినపండితుల నవమానింపకుము. నీసంపదను చూచి నీమాటల భరింతు నని తలచెదవేమొకాని వారు నీ సంపదను గడ్డిపోచవలె చూతురు. నూతనముగ మదధారకారుటచేత నలు పెక్కిన చెక్కిళ్లుగల మదగజంబుల తామరతూటిచేతఁ గట్టి వేయుట సాధ్యమగునా?

తే. ప్రభులు పండితు లగువారినవలన గర్వ
కలన మానుడు వారు మీఁకలిమి తృణము
లీలఁ బోలిన లేమి, మృగశాసనము
భూరిమదవారణములకు శి వారణంబె.

13

అప. “రాజు ఒకవేళఁ గోపించునేని పండితులను దన యాస్థానమునుండి పొంతునగలఁడే కాని వారిపాండిత్యమును గీర్తిని బోగొట్టలేడు” అని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. అమౌఘజీవనవిహారవిలాసమేవ
హంసస్య వాస్తుతరాం కుపితో విధాతా,
న త్వస్య దుగ్ధజలభేదవిధౌ ప్రసిద్ధాం
వైదగ్ధ్యకీర్తిమహార్తమసౌ సమర్థః.

14

వ్యా.—కిం బహునా బ్రహ్మాపి తదీయవైదగ్ధ్యవహరణే న శక్త ఇతి దృష్టాన్త ముభేనాహ—అమౌఘజీవితీ—విధాతా బ్రహ్మ, కుపితః కేనచిచ్ఛేతునా శ్రుద్ధస్య, హంసస్య నిజయానమరాశస్య, అమౌఘజీవనే పద్దినీవనే - యో విహారః క్రీడా - స ఏవ విలాసః లీలా - తమేవ న త్వస్యత్, నితరామ్ అతిశయేన, హస్త నాశయతు, ‘విలాస మేకే’ మితి పాతే - ఏకం కేవలం విలాసమిత్యన్వయః, అమౌఘాకరణగోషణేన తత్ర విహరభక్తిమాత్ర మేవ కర్తుం శక్నోతీత్యర్థః, కిం త్వసౌ విధాతా, ఆస్య హంసస్య, దుగ్ధజలయోః క్షీరసీరయో - ర్భేదవిధౌ విభాగకరణే విషయే, ప్రసిద్ధాం ప్రఖ్యాతాం, వైదగ్ధ్యకీర్తిం వైదగ్ధ్యేన ‘కృత్యవస్తుభూతుర్యం వైదగ్ధ్యం పరికీర్త్యత’ ఇత్యుక్తలక్షణవైపుణ్యేన - ప్రయుక్తా యా కీర్తి స్తా, మప హస్తుం న శక్నోతి. హంసో హి క్షీరమిక్రితే నీరే సీరం విహాయ క్షీరం గృహ్ణోతీతి

సిద్ధిః. ఏపం కుపితో రాజా స్వవిషయవాసాదిభక్తమాత్రమేవ కర్తుం శక్నోతి, న తు లేమామశేషవిద్యాపరిశీలనజనితచాతుర్యభక్త, మతో నిష్కాపేన భవితవ్యం విద్యత్పు రాజేతి తాత్పర్యమ్.

అత్రాప్రకృత విభాత్యవృత్తాంత కగనాత్ ప్రస్తుత రాజవిద్యజ్ఞాన వృత్త ప్రతిలే రప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః - లక్షణం తూక్ష్మమ్.

వసంతతిలకావృత్తమ్—‘ఉక్తా వసంతతిలకా తభజా జగౌగ’ ఇతి లక్షణాత్.

టీ. విభాతా = బ్రహ్మ, కుపితః = కోపించినవాడై, హంసస్య = (తనవాహనమును) హంసయొక్క, అంభో...లాసం ఏవ - అంభోజినీవన = తామరతంపరలయందలి, విహారః = విహరించుటలయొక్క, విలాసం ఏవ = సొంపునమాత్రమే, హస్త = పాడుచేయును గాక. (కిం)తు = అంతయేకాని, అసౌ = ఈశఁడు (బ్రహ్మ), ఆస్య = దీనియొక్క (హంస యొక్క), దుగ్ధ...విధా-దగ్ధ = పాలయొక్కయు, జల = నీటియొక్కయు, ఖేదవిధా = వేటుచేయుటయందు, ప్రసిద్ధాం = పేరొందిన, వైదగ్ధ్యకీర్తిరి = నేర్పుయొక్క కీర్తిని, ఆహహర్తుం = ఆహహరించుటకు, సమర్థః న = నేర్పరిగాఁడు.

తా. బ్రహ్మకు హంసమీఁద కోపమువచ్చునేని పద్మసోవరము లందు విహరింపకుండునటుల చేయఁగలఁడుగాని నీరక్షీరంబుల వేటు చుటయందుఁ గలనేర్పును తీసివేయఁజాలఁడుగదా?

చ. వనజభవుండు కోపమున శ వాహనమైనమరాళభర్తకుఁ
వనజవనీవిహారకలనంబు దొలంగఁగఁ జేయుఁగాని గుం
భనమున దుగ్ధజీవనవిభాగవిధాననిరూఢనైపుణీ
జనితమహాయశోవిభవసారము హంసకు మాన్యఁ జాలునే.

ఆప. “పురుషునకు విద్యయే యాభరణముగాని వేటుగాదు” అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కేయూరాణి న భూషయన్తి పురుషం హా రాన చన్ద్రోజ్జ్వలా
న స్నానం న విలేపనం న కుసుమం నాలజ్మృతా మూర్ధజాః
వాణ్యేకా సమలజ్మరోతి పురుషం యా సంస్కృతా ధార్యతే
క్షీయన్తైఃఖిలభూషణాని సతతం వాగ్భూషణం భూషణమ్. 15

వ్యా. అథ విదుషాం తావద్విద్యైవ భూషణరూపసంపత్తిత్యాహ ద్వాభ్యాం—కేయూరాణీతి—కేయూరాణ్యుద్గదాని - యద్యపి కేయూరయోర్నిజ భజశిరోభూషణలేన ద్విక్వమేవ వక్తవ్యం - తథాఽసి తద్విశేషవిషయం బహు

వచన ప్రయోగ ఇతి మస్తవ్యం, పురుషం జనం, న భూషయన్తి నాలంకర్వస్తీతి
 యథాయోగం సంబధ్యతే, చస్త్రం మజ్జ్వలా భవశతరాః, హారా ముక్తాహారాశ్చ, న
 భూషయన్తి, స్నాన మభిషేకోఽపి, న భూషయతి, విలేపనం ఖనసార కస్తూరి
 గన్ధసార చర్పాఽపి, న భూషయతి కుసుమం మద్భక్తా మాలతీ చమ్పకాది పుష్పమపి -
 చాతా జేషవచనం, న భూషయతి అలంకృతా ఆభ్యుజ్జ్వలమహాల్యాదినా సమ్యక్పృ
 సాదితా, మూర్ధజాః కిరీటకాః, అపి న భూషయన్తి పురుషమితి సర్వత్రానుషంగః
 ఓం లేవకా కేవలా, వాణీ, పురుషం, సమలంకరోతి సమ్యగ్భూషయతి, కేయం వాణీ
 త్యక్త ఆహ—యా సంస్కృతా వ్యాకరణాదిపరిశుద్ధా, ధార్యతే స్వాంత్యస్త్రీక్రియతే,
 సేత్యధ్యాహృతతచ్ఛబ్దేన సంబధ్యః; నను కేయూరాదీనాం విభూషణత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్
 న్నిషేధే ప్రత్యక్షమలాపః స్వాదిత్యాకచ్ఛబ్దేనాం ఊయిష్టుత్వాత్ నైతథాత్వ
 మిత్యాహ—అఖిలభూషణాని కేయూరాద్యుక్తానేషు భూషణాని, క్షీయంతే కాలక్రమేణ
 నశ్యన్తి—క్షీయంతే ఖ ల్వి' తి పాఠే ఖలుశబ్దో వాక్యాలంకారే, వాగ్భూషణం
 సంస్కృతవాగ్రూపభూషణం తు, సతతం, భూషణం నిత్యభూషణం - కదాఽపి న
 నశ్యతీ త్యర్థః.

వ్యతిరేకాలంకారః - లక్షణం తూక్ష్మం.

ఏత దాదిష్టోకచతుష్టయం శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్.

టీ. పురుషం = మనుష్యుని, కేయూరాణి = భుజశీర్షలు, న భూషయంతి =
 అలంకరింపవు; చంద్రకీర్ణ్వలః = చంద్రునివలె బ్రకాశించునట్టి, హారాః = ముత్యాల
 హారములు, న భూషయంతి; స్నానం = జలకము, న భూషయంతి = అలంకరింపదు. విలేపనం=
 (పచ్చకర్పూరము కస్తూరి కుంకుమపువ్వు మొదలగువాని వాసనచే గమగమలాడు)
 మైపూత, న భూషయంతి; కుసుమం = పుష్పము, న భూషయంతి; అలంకృతాః = ఉంచు
 కొనఁబడిన, మూర్ధజాః = వెండ్రుకలు, న భూషయంతి; (ఇక సేమనిన); యా = ఏది,
 సంస్కృతా = (వా్యాకరణము మొదలగు శాస్త్రములచే) చక్కఁజేయఁబడినదై, ధార్యతే =
 భరింపఁబడుచున్నదో, (సా=ఆ), ఏకానాణీ = ఒకవాక్కుమాత్ర మే, పురుషం=మనుష్యుని,
 సమలంకరోతి = బాగుగ నలంకరించుచున్నది. అఖిలభూషణాని = (తక్కిన) ఆభరణము
 లన్నియు, క్షీయంతే = ఊయించును. వాగ్భూషణం (తు) వాక్కనెడు నాభరణ
 మన్ననో, సతతం = ఎల్లపుడు, ఆభరణము. (నిత్యమైన ఆభరణ మనుట.)

తా. పురుషునకు భుజశీర్షలు, సూర్యహారములు, చంద్రహారములు,
 మొదలగుసౌమ్యులుగాని, స్నానము, చందనము పూసికొనుట, పూలు

ముడుచుకొనుట, కురులుదువ్వుకొనుట మొదలగువానిలో నేదియుఁగాని
యలంకారము నియ్యఁజాలదు. శాస్త్రసింస్కారము గలవాక్కుఁగఱకటియే
అలంకారమును కలుగఁజేయును. సువర్ణమయాదిభూషణములన్నియు
నశించును. వాగ్భూషణ మొక్కటియే నశించనిభూషణము

ఉ. భూషలు గావు మర్త్యులకు ర భూరిమయాంగదతారహాసముల్
భూషితకేశపాశమృదుఃప్రప్నసుగంధజలాభిషేకముల్
భూషలు గావు పూరుషుని ర భూషితుఁ జేయుఁ బవిత్ర వాణి వా
గ్భూషణమే సుభూషణము భూషణముల్ నశియించు నన్నియున్.

అవ. “విద్యయనునదియే సర్వోత్తమమనియు, విద్యరానివాఁడు కశుప్రాయుఁ”
దనియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విద్యా నామ నరస్య రూపమధికం ప్రచ్ఛన్నగుప్తం ధనం
విద్యా భోగకరీ యశస్సుఖకరీ విద్యా గురూణాం గురుః,
విద్యా బంధజనో విదేశగమనే విద్యా పరా దేవతా
విద్యా రాజసు పూజ్యతే నహి ధనం విద్యావిహీనగ పశుః. 16

న్యాయ:—విద్యా నామేతి.—రూపం నామ కుణ్డలహరీనూపురాస్తదాదిచతుర్విధ
భూషణాభావేపి విభూషితవ ద్భాసమాన ఆకారవిశేషః - తదుక్తం భావప్రకాశే—

‘ఆవేధ్యారోప్యవిశేష్యబంధసేయైరభూషితమ్,

యద్భూషితమివాభాతి తద్రూపమితి కథ్యతే.’ ఇతి.—

విద్యా నామ వేదకాస్త్రాద్యాత్మికా విద్యైవ, నరస్య పుంసోఽధికం భూయిష్ఠం,
రూప ముక్తలక్షణాకారవిశేషః - తద్వల్లోకరక్షకత్వాదితి భావః, తథా ప్రచ్ఛన్నం
నిగూఢం యథా తథా - గుప్తం రక్షితం, ధనం విద్యైవేతి సంబంధః - తద్వ
త్కాలాంతరే ఘోషకారకత్వాదితి భావః, విద్యా భోగకరీ కరోతీతి భోగకరీ
ప్రచ్ఛన్నవాదిభోగ్య వస్తులాభహేతుః తథా యశస్సుఖాభ్యానుభ విద్వియతర్పణమ్ -
విశత్కరీ విశదేతుశ్చ - కిభయత్రాపి * ‘కృణో హేతుతాచ్ఛీల్యానులామ్యేష్వి’తి
టప్రత్యయే టిత్వాత్ జీవ్, తథా విద్యా, గృణాన్త్యుపదిశన్తితి గురవస్తేషాం హితా
హితోపదేష్ట్యాణా మచార్యాణామపి - గురు యపదేష్టభూతా - తథా పరమార్థ
బోధకత్వాదితి భావః, విదేశగమనే ప్రవాసే, బంధజనః సుహృజ్ఞనః - తద్వద్వి
శేషావచారసంపాదకత్వాదితి భావః - తదుక్తం—‘స్వదేశమిత్రం పరదేశబంధుం విద్యా
సుఖం యే పురుషాః సిబన్తి’, విద్యా, పరా దేవతా పరమాత్మ భూతా - మోక్షదాయ

కత్వాదితి భావః - యద్వా పరా దేవతా స్వాభీష్టచేవతా - తథా విహికాముష్టికఫల
 దత్వాదితి భావః - విద్యా, రాజసు రాజమధ్యే, పూజ్యతే ప్రశస్యతే - గౌరవనంపన్న
 త్వా రాజపూజ్యా భవతీత్యర్థః - యద్వా విద్యాశబ్దేన విద్యావాక్ లక్ష్యతే రాజశబ్దేన
 చ తత్సభాః లక్ష్యంతే తథా చ విద్యావాక్ రాజసుభాసు పూజ్యతే పురస్క్రియతే
 సుభావ్యత ఇతి యావత్, ధనం ద్రవ్యం తు న హ్యుక్తప్రకారం న భవతీత్యర్థః,
 తస్మాద్విద్యయా ఉక్తరూపయా - విహీన శ్మాన్యః జనః, పశుః పశుప్రాయః - కర్త
 వ్యాకర్తవ్య వివేకరాహిత్యాదితి భావః, తతో బహుపకారకత్వా ద్విశిష్టవిద్యైవ
 ప్రధానం న త్వన్యదితి తాత్పర్యమ్.

ఆశ్ర విద్యాయాః రూపధనాద్యాకారేణ బహుధా నిరూపణాన్నిరవయవ
 మాలారూపకాలంకారః.

టీ. విద్యానామ = విద్యయనునది, సర్వభ్య = పురుషునకు, ఆధికం=అతిశయమైన
 రూపం = ఉండము; ప్రచ్ఛన్నగుప్తం = చాటుగా దాచిపెట్టబడిన, ధనం=ద్రవ్యము
 విద్యా = విద్య, భోగకరీ=భోగములను గలిగించునది; సుఖకరీ=సుఖములను గలిగించునది;
 విద్యా = విద్య, గురుణాంగురుః=గురువులకుగురువు; విద్యా=విద్య, విదేశగమనే=పరదేశ
 మనకు బోవునపుడు, బంధుజనః = చుట్టము, విద్యా=విద్య, పరా = ఉత్కృష్టమైన,
 దేవతా=దేవత; విద్యా=విద్య, రాజసు=రాజులనడుము, పూజ్యతే=పూజింపబడుచున్నది.
 ధనం = ధనము నహి = కాదుగదా? (పూజింపబడదు అనుట.) విద్యావిహీనః=విద్యలేని
 వాడు, పశుః=చిరుము, (నీచుడనుట.)

తా. పురుషునకు విద్యయే రూపము. విద్యయే రహస్యముగదాచి
 పెట్టబడినధనము. విద్యయే సకలభోగములను కీర్తిని సుఖమును కలుగఁ
 జేయును. విద్యయే గురువువలె అన్నియుబోధించును. పరదేశమునందు
 జాట్టమువలె సహాయ మొనర్చును. విద్యయే పరమాత్మ. విద్యయే రాజ
 పూజితము. ధన విట్టిది కాదు. ఇట్టి విద్యలేనివాడు పశుతుల్యుడు.

ఉ. విద్య నిగూఢగుప్త మగువత్తము రూపము పూరుషాళికి
 విద్య యశస్స భోగకరి శ విద్య గురుండు విదేశబంధుడు
 విద్య విశిష్టదైవతము శ విద్యకు సాటి ధనంబు లే దిలక
 విద్య సృపాః పూజితము శ విద్య నెఱుంగనివాడు మర్త్యుడే.

అవ. (విద్య యంధి సర్వ మండినట్లే" యనుచున్నాడు:—

శ్లో. యాన్తిశ్చేత్కృత్యచేన కిం కిమర్థిగ్రోధోన్తి చేద్దేహినాం
 జ్ఞాతశ్చేదనలేన కిం యది సుహృదివ్యాపహైః కిం ఫలమ్,

కిం సరైర్వ్యది దుర్జనాః కిము ధనైర్విద్యానవద్యా యది

ప్రీడా చేతిము భూషణైస్సుకవితా యద్యస్తే రాజ్యేన కిమ్. 17

వ్యా.—అథ లోకహితాహిత వర్జనప్రసంగాత్తస్యా ఏవ ప్రకృత్యైర్వ్యభావశ
మాహ.—తాన్రితి.—చేహినాం ప్రాణినాం - తాన్రిః తితితా-పరిభవాదిమాత్సద్య
మానేషు శ్రోధప్రతిబద్ధక ఇతి యావత్, అస్తి చేత్తస్య, కవచేన వర్తనా, కిం ఫల
మితి సర్వత్రానుషజ్యతే న కించిదపీత్యుగ్ధః - తస్యా వినాయుత్తుదానా మనవకాశ
ప్రదత్వాదితి భావః. శ్రోధ శ్చిత్తక్షోభో, అస్తిచేత్, అరిభిః శత్రుభిః కిం, తస్యైవా
స్తశ్శత్రుత్వా దుషప్రవహేతుత్వాచ్చేతి భావః, జ్ఞాతిర్దాయాదోఅస్తి చే, దనలేనా
గ్నినా కిం, తస్యైవ సర్వార్థనిర్వాలననిదానత్వాదితి భావః, సుహృత్ సన్నిత్ర మస్తి
యది * 'సుహృద్ధర్మౌదా మిత్రామిత్రయో రితి నిపాతనాత్సానుః, దివ్యావతైః
సిద్ధావతైః, కిం ఫలం న కించిదపి-త నైవారోగ్యకరత్వాదితి భావః, దుర్జనాః ఇలా,
స్సన్తి యది, సరైర్వ రాశివిషైః కిం, లేహ మేవ ప్రాణాపహరిత్వాదితి భావః, అనవద్యా
నిర్దుష్టా * అవద్య ప జ్యేత్వాదినా నిపాతనా త్సానుః, తతో నష్టో సమానః -
'తస్మాన్మ దవీతి నుడాగమః, విద్యా వేదవేదాక్షాద్యాత్తికా, అస్తి యది, ధనైః కిం
తస్యా వివాఖలభోగసాధకత్వాదితి భావః, ప్రీడా అకార్యప్రవృత్తౌ మనస్సంకోచ
లక్షణలక్షణాఅస్తిచే, ద్భూషణైః కిము హారనాపురాద్యంలంకరణైః కిం-తస్యా ఏవ లోకో
త్తరభూషణత్వాదితి భావః, సుకవితా సత్సాక్షిత్వం- ని. 'సంఖ్యావా న్నుజ్జితః కవిరీత్య
మర-యద్యా కవయతి వర్జయతి రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనాం కరోతీతి కవి-స్తస్యభావ
స్తత్తా-యది, రాజ్యేన భూమణ్డలాభివర్జ్యేన కిం - తస్యా ఏవ సకలలోక వశీకరత్వాదితి
భావః - రాజ్యో భావః కర్మ వా రాజ్యం ప్రజాపరిపాలనాత్సకం = పురోహితాదిత్వా
ద్యక్ష్మిత్యయః.

టీ. చేహినాం = ప్రాణులకు, తాన్రిః=పీర్పు (అనగా: ఇతరులు తన్ను బాధించు
చున్నను. కోపించక సహించియుండుట), అస్తిచేత్ = కలదేని, కవచేన = కవచముచేత
కింఫలం=నిమిలాధము ? ('ఫలమ్' అనుపదమును 'కిం' పదములన్నిటితోడను అన్వయించు
కొనునది) శ్రోధః = చిత్తక్షోభము. అస్తిచేత్, అరిభిః=శత్రువులచే, కింఫలమ్; జ్ఞాతిః =
దాయాది, అస్తిచేత్, అనలేన=నిష్పచే, కింఫలమ్; సుహృత్=మిత్రుడు, అస్తి యది =
కలదేని, దివ్యబౌషణైః=సిద్ధావధములచే, కింఫలం, దుర్జనాః - దుర్మార్గులు, సుతిచేత్ =
కలదేని, సరైర్వ = పాములచే, కింఫలం; అనవద్యా = దోషరహితమైన, విద్యా = విద్య.
అస్తి యది, ధనైః = ద్రవ్యములచే, కింఫలం; ప్రీడా = సిగ్గు, అస్తిచేత్, భూషణైః =

నగలచే, కింఫలం; సుకవితా = మంచికవిత్వము, అస్తియది, రాజ్యేన = ప్రభుత్వముచేత, కిం ఫలమ్.

తా. ఓరుపున్నయెడల కవచము లక్కఱ లేదు. కోపమున్నయెడల (ఉపద్రవము గలుగఁజేయుటకు) శత్రువు లక్కఱలేదు. దాయాది యున్నయెడల వేతె నిప్పు అక్కఱ లేదు. మిత్రముండెనేని సిద్ధావధము లక్కఱ లేదు. దుర్జనులుండి రేని సర్పము లక్కఱ లేదు.

చ. తమ కవచంబు క్రోధ మది శత్రువు జ్ఞాతి హఠాశనుండు మిత్రము దగుమందు దుర్జనులు శ దారుణున్నగముల్ సువిద్య విత్త ముచితలజ్జ భూషణ ముదా త్తకవిత్వము రాజ్య మీక్షమా ప్రముఖపదార్థముల్ గలుగుపట్టునఁ దత్కవచాదు లేటికిన్?

అవ. “విద్వాంసులవల్ల నే లోకము చక్కఁగ నిలిచియున్న”దనిచెప్పచున్నాడు:-

జ్ఞో. దాక్షిణ్యం స్వజనే దయా పరిజనే శాత్యం సదా దుర్జనే
ప్రీతిః సాధుజనే నయో నృపజనే విద్యజ్జనే చార్జవమ్,
శౌర్యం శత్రుజనే క్షమా గురుజనే కాంతాజనే భృష్టతా
యే చైవం పుగుహగ కలాసు కుశలాస్తేష్యేవ లోకస్థితిః.

18

వ్యా.—అభిదుషాం గుణవర్ణనపూర్వకం లోకవర్ణనస్థావత్వమాహ—దాక్షిణ్య
మితి.—స్వజనే బంధుజనేష్విత్యర్థః జాతా వేకవచనమ్ - ఏవ ముత్తర త్రాసి -
దాక్షిణ్యం ఛన్దానువర్తనమ్ - అన్యథా వినించేయుమితి భావః - ని. ‘దక్షిణ స్మరణా
వాచుపదచ్చన్దానువర్తిష్వితి, పరిజనే భృత్యజనేషు విషయే, దయా దారిద్ర్యాదితద్దోషభి
ప్రహణేచ్ఛా - అన్యథా విజహ్యుమితి భావః, దుర్జనే ఖిలజనేషు విషయే, సదా
శాత్యం విప్రీయకారిత్వమ్ - అన్యథా అధిక్షిపేరన్నితి భావః, సాధుజనే సజ్జనేషు
విషయే, ప్రీతిః స్నేహః-అదర ఇతి యావత్ - అన్యథా-అనువర్తనపేయుమితి భావః. నృప
జనే రాజసు విషయే, నయో నీతిః - అనువర్తనతాత్పర్యమితి యావత్ - అన్యథా దణ్డ
యేరన్నితి భావః, విద్యజ్జనే పండితజనేషు విషయే, అర్జవ మవక్రతా-అన్యథా నిషి
ధ్యేయు మితి భావః, శత్రుజనే శత్రుజనేషు విషయే, శౌర్యం విక్రాంత్యం - అన్యథా
నిపాతయేరన్నితి భావః, గురుజనే పిత్రాదిషు విషయే, క్షమా సహిష్ణుత్వం - అన్యథా
శపేరన్నితి భావః, కాంతాజనే సారీజనేషు విషయే, భృష్టతా ప్రాగల్భ్యం - అన్యథా
వశికుర్ముమితి భావః; ఇత్యేవముక్త విధాను, కలాసు శిల్పేషు - ని. ‘కళా శిల్పే

కాలభేదే చద్వాంశే కలనా క' శేతి వైజయన్తి. యే చ పురుషాః, కుశలాః నిపుణాః, తేషు పురుషేష్యేషు, లాక్షస్థితిః లాక్షమర్యాదా, ఆస్తీతి శేషః, త ఏవ లాక్షవ్యవస్థా సంస్థాపకాః న తూక్తగుణరహితా ఇత్యర్థః. ఏవం భూతాస్తు విద్వాంస ఏవ న త్వన్య ఇతి హృదయమ్.

టీ. స్వజనే = తనవారియందు, (ఇచ్చటః జనే = జాత్యేకపచనము) దాక్షిణ్యం = మోమోటము, పరిజనే = సేవకజనమునందు, దయా = కనికరము, దుర్జనే = దుష్టునియందు, శాత్యం = రహస్యముగా నప్రియముచేయుట, సాధుజనే = మంచివారియందు, స్త్రీతిః = ప్రేమ, నృపజనే = రాజులయెడ, నయః = సీతియు, విద్యజ్జనే = పండితులయెడ, ఆర్జవం = తిన్నదనము, శత్రుజనే = శత్రువులయెడ, శౌర్యం = పరాక్రమము, గురుజనే = గురువులయెడ, ఊమా = ఓర్పు. కాంతాజనే = స్త్రీలయెడ, భృష్టతా = దిట్టతనము, ఏవం = ఇట్లు, కలాసు = విద్యలయందు, యేచపురుషాః = విపురుషులు, కుశలాః = నేర్పరులూ, తేషు ఏవ = వారియందే, లాక్షస్థితిః = లాక్షమర్యాద, (ఆస్తీ = ఉన్నది.)

తా. బంధువులయందు దాక్షిణ్యముతో నుండుటయు (దాక్షిణ్య మనగా వారియిష్టానుసారము నడచుట), సేవకులయందు దయ, దుర్జనులయందు కఠినముగ నుండుట, సజ్జనులయందుఁ బ్రీతియు, రాజులయందు అనుసరణమును, విద్వాంసులయందుఁ గ్రమప్రవర్తనమును, శత్రువులయందుఁ బరాక్రమమును, పెద్దలయందు ఓర్పును, స్త్రీలయందు దిట్టతనమును విపురుషులు గనఃబఱతురో అట్టివారలే లోకస్థితికిఁ గాగణభూతులు.

చ. వరకృప భృత్యులందు నిజవర్గమునం దనుకూలవృత్తి కా పురుషులయందు శాత్యము సుబుద్ధులయం దనురక్తి దాల్చి సద్గురువులయందు గౌరవముతోవిధులందు నయంబు రాజులం దరిజనులందు శౌర్యము మృగగాతులయందుఁ బ్రగల్భభావ మీవరుసఁ గళాప్రవీణు లగువారలయందు వసించు లోకముల్.

అన. "సజ్జనసాంగత్యము మిక్కిలి గొప్పది" యనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జాడ్యం ధియో హరతి సిద్ధితి వాచి సత్యం
మానోన్నతిం దిశతి పాప మపాకరోతి,
చేతః ప్రసాదయతి దిత్తు తనోతి కీర్తిం
సత్సజ్జతిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామ్.

వ్యా. ఇత్థం విద్యుజ్జనా నయవర్ణ్య సుప్రతి సత్సంగతే శ్చేయస్కరత్వ మాహ. — జాడ్యమితి. — ధియః బుద్ధే, ద్వాద్యం మాన్వయం, హరతి నిరస్యతి, వాచి వచనే, సత్సం సూన్యతభావం, సింహత్యాప్తావయతి, మానోన్నతిం బహుమానాతిశయం, దిశతి ప్రయచ్ఛతి, పాపం కీర్తిషు, మపాకరోతి నాశయతి - ధర్మోపదేశాదినేతి భావః, తథా చేతః, ప్రసాదయతి నిర్మలయతి - జ్ఞానోపదేశాదినేతి భావః, దిక్షు దశసు కీర్తిం, తనోతి విస్తారయతి, అత సత్సంగతి స్వజ్ఞనసమాగమః, పుంసాం కిం శ్రేయో న కరోతి కళమేతి పుష్కలనసంబోధనమ్ - సర్వమపి శ్రేయః కరోత్యేవేత్యర్థః. అత సైచేవ సంగతిః కర్తవ్యా న తు దుర్జనైరితి తాత్పర్యమ్.

అత్ర క్రియాణాం బహునాం “సముచ్చితత్వాత్సముచ్చయాలంకారః — ‘గుణక్రియాయోగవద్భం సముచ్చయ ఉదాహృత’ ఇతి లక్షణాత్.

వసంతతిలకావృత్తం - లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. సత్సంగతిః = మంచివారితోడి సహవాసము, పుంసాం = పురుషులకు, ధియః = బుద్ధియొక్క, జాడ్యం = మాంద్యమును, హరతి = పోగొట్టును. వాచి = వాక్కునందు, సత్సం = విజమును, సింహతి = చల్లును (అనగా: సత్యవాదిని జేయు నయట.) మానఉన్నతిం = గౌరవముయొక్క యాధిక్యమును (మిక్కిలిగౌరవమును), దిశతి = ఇచ్చును. పాపం = పాపమును, అపాకరోతి = పోగొట్టును. చేతః = మనస్సును, ప్రసాదయతి = నిర్మలము చేయును. దిక్షు = దిక్కులయందు; కీర్తిం = యశస్సును, తనోతి = విస్తరింపజేయును, కిం = చేనిని, న కరోతి = చేయదు, కళయ = చెప్పము.

తా. సత్సహవాసము బుద్ధిమాంద్యమును బోగొట్టును. సత్య వాక్యములనే పలుకజేయును. మంచిగౌరవము నిచ్చును. పాపములం బోగొట్టును. మనస్సు బాగుచేయును. దిక్కులయందుగీర్తిని వ్యాపింపజేయును. వేయేల? అది చేయఁజాలని మంచి యేలోకమున లేదు.

తే. సత్యసూక్ష్మటించు ధీజడిమ మాన్పు

గౌరవ మొసంగు జనులకుఁ గలుష మడఁచుఁ

గీర్తిఁ బ్రకటించుఁ జిత్తవిస్ఫూర్తి జేయు

సాధుసంగంబు సకలార్థసాధనంబు.

అవ. “మహాశక్తులు మృతులయినను గీర్తిశరీరు లయి బ్రదికియే యుందు” రనుచున్నాడు:—

శ్లో. జయన్తి తే సుకృతినో రససిద్ధాః కవీశ్వరాః,

నాస్తి లేషాం యశః కాయే జరామరణజం భయమ్.

20

వ్యా.—అదై లేషామసాధారణమహిమాస్పదత్వాట్లాకోత్తరత్వం వర్ణయన్నిగమయతి—జయన్తి. —సుకృతినో ధన్యాః—ని. ‘సుకృతీ పుణ్యవాక్ ధన్య’ ఇత్యమరః, రససిద్ధాః సిద్ధశృంగారాదిరసాః సిద్ధపారదఘటికాశ్చ * ‘వాఽఽహితాగ్నాదిప్యితి నిష్ఠాయాః పరసిపాతః, తే ప్రసిద్ధాః పూర్వోపపత్తితా వా, కవీశ్వరాః కవిసార్వభౌమాః పక్షితోత్తమా ఇతి వా, జయన్తి సర్వోత్కృష్టేషా వర్తన్తే-అద్యాఽఽపీతి శేషః, యద్వా-రససిద్ధాః సిద్ధరసాః - బ్రహ్మసాక్షాత్కారపవన్త ఇత్యర్థః - ‘రసో వై స’ ఇతి శ్రుతేః,

‘శృంగారాదా విషే వీర్యే పారజే బ్రహ్మవర్షసే,

వేతస్యాస్వాదసే హేమ్ని నిర్యా సేఽమృతశబ్దయోః—రసః.’

ఇత్యభిధానాచ్చ, కవీశ్వరాః కవయః క్రాన్తదర్శినః ప్రేషామిశ్వరాః కాలత్రయాభిజ్ఞా బ్రహ్మవిద్యావికారదా ఇత్యర్థః, జయన్తి. కృతసేషాం కవీశ్వరాణాం, యశఃకాయే కీర్తిశరీరే, జరామరణభ్యాం జాతమ్ - ఇతి తస్మోక్తం, భయం నాస్తి; రససిద్ధానాం భౌతికశరీర విప జరామరణభయం నాస్తి, యశశ్శరీరే తు కిం పక్షవ్యం? తస్య కల్పాన్తస్థాయిత్యాదితి భావః.

అత్ర రససిద్ధపదార్థస్య విశేషణగత్యా భయాభావపదార్థం ప్రతి హేతుత్వాత్కావ్యలిప్తభేదః. పృత్యముక్తమ్.

టీ. సుకృతినః = మంచిగ్రంథములను రచించినవారును (పుణ్యవంతులును అని యర్థాంతరము), రససిద్ధాః = సిద్ధించిన శృంగారాదిరసములుగలవారును (సిద్ధించిన పాదరసములుగలవారును), (అయిన), తే = ప్రసిద్ధులగు, కవీశ్వరాః = కవీంద్రులు (కాలత్రయ వేదులగు యోగులు), జయన్తి = సర్వోత్కృష్టులై యున్నారు. లేషాం = వారి (కవీశ్వరుల యోగుల) యొక్క, యశశ్శకాయే = కీర్తి యనెడు శరీరమునందు, జరామరణజం = ముదిమిచేతను చావుచేతను పుట్టిన, భయం = దిగులు, న అస్తి = లేదు

తా. తత్తద్రసానుగుణముగ వర్ణించు నైపుణ్యముండుటచేత ధన్యాత్ములగు కవీశ్వరులు జరామరణములు లేని తమకీర్తిశరీరములచేత సిద్ధాపదసేవచే జరామరణముల నతిక్రమించిన యోగులవలె సర్వదా ప్రకాశించుచుందురు.

భర్తృహితక—3

క. సుకృతాత్ములు రససిద్ధులు

సుకవీంద్రులు విజయనిధులు శ సుమ్ము తదీయా

ధికక్షేత్రిశరీరంబులు

ప్రకటజరామరణజన్మ శ భయరహితంబుల్.

ఇతి నీతిశతమునందు విద్యత్పద్ధతివర్ణన మను చెందవశకము.

మానకౌర్య పద్ధతి

అవ. విద్యత్పద్ధతిని నిరూపించినదవ విద్వాంసులకు నైతము మానకౌర్యము లావశ్యకము లగుటవలన, నిరూపకౌర్యపద్ధతి నారంభించుచున్నాడు:—

శ్లో. త్సుఖామోఽపి జరాకృశోఽపి శిథిలస్థాయోఽపి కష్టాం వశా

మానస్మోఽపి విపన్నదీధితిరపి ప్రాణేషు నశ్యత్సన్విపి,

మత్తేభేన్ద్రవిభిన్న కున్భపిశితగ్రానైక బద్ధస్పృహః

కిం జీర్ణం తృణమత్తి మానమహతామగ్రేసరః కేసరీ.

21

వ్యా.—అథవిదుషామసి మానకౌర్యయోరపేక్షితత్వాద్విద్యత్పద్ధతినరూపణా నస్తరం మానకౌర్యపద్ధతిని నిరూపయతి—త్సుతామ ఇతి—త్సుధా తామః తీణోఽపి * 'తామో మ' ఇతి మత్వం, జరయా విప్రసయా-కృశో జీర్ణోఽపి-ని. 'విప్రసా జరే' త్య మరః, శిథిలస్థాయః విశ్లేభాక్లకయా బలహిన్సస్సన్వీత్యర్థః, కష్టాం దశా మాహారాలా భాదతిక్కచ్చావస్థా, మానస్మోఽపి ప్రాప్తోఽపి, ని. 'దశావర్తా వవస్థాయామి'తి విశ్వః. అత విపవిష్ణుదీధితి ర్భుష్టకాంతిరపి, కిం బహునా? ప్రాణేషు పశ్యసు, నశ్యత్సన్విపి మాణేషు నత్యస్వి-ప్రాణప్రయాసే సుప్రాప్తే నత్యవీత్యర్థః, మత్తేభేన్ద్రస్య మత్తగజపుష్ట వస్య - విభిన్నో విదాంతో - యోగముః కున్భస్థలం - తత్ర యతిశీతం మేదో మాంసం - తద్దాసే తత్కబళనే-నికం ముఖ్యం యథా తథా - బద్ధా సద్దానితా-స్పృహః వాఙ్మయస్య స, ఇతి కౌర్యాతిశయోక్తిః, తథా మానమహతామభిమానోన్నతానామగ్రేసరోఽగ్రగణ్యః * 'పురోఽగ్రరోఽగ్రే' షు సర్వే రి'తి బ్రహ్మత్యయః, కేసరీ సింహః జీర్ణ తృణం ఘోషమ, అత్తి కిమ్ ఆభ్యవహరతి కిం? నాత్త్యేవేత్యర్థః ఇతి మానాతిశయోక్తిః; నీచ జస్తుస్తునైవమితిభావః.

అత్ర యద్యపి సర్వతాపి కబ్జస్తావదేకైకవిశేషణవిశిష్టస్యైవాత్మవసీవవృత్తి ప్రవృత్తిం పోత్యయతి తథాఽపుష్కాభలవిశేషణవిశిష్టోఽపి గజేన్ద్రే మేదక బశవహిత

ప్రతిజ్ఞః కేసరీ న నీచపత్తుని ప్రవర్తత ఇతి మహతీ మానకౌర్యపరకాష్టాక్షిరితి మన్త
వ్యష్.

‘ప్రాణానపి పరిత్యజ్య మానమేవాభిరక్షయేత్,

ప్రాణాస్తరజ్జచపలా మానమాచన్ద్రితారకమ్.’

ఇతి వచనాన్తానకౌర్యసంపన్నేన భవిష్యం యశస్కామేనేతి భావః.

అత్ర ప్రకరణే శుత్రచిన్తానస్య శుత్రచిచ్ఛార్యస్య శుత్రచిదుభయస్య చ
ప్రాధాన్యకథనమపి ద్రష్టవ్యమ్. శులక్రమాగతోత్తమశీలమరిపాలనం మానం - సహాయ
మనపేక్ష్య శత్రుసంహరణసామర్థ్యం కౌర్యమితి వివేకః.

అత్ర ప్రాయేణాప్రస్తుతప్రశంసాలంకారోఽనుసంధేయః.

శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం-లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. మత్తే...స్పృహః - మత్త=మరించిన, ఇభిఇంద్ర=మరించుచుండులయొక్క,
విభిన్న = బాగుగచీల్చుబడిన, కుంభ కుంభస్థలమునందలి, సిశిత = మాంసముయొక్క,
గ్రాస = తిండియందు, ఏక=ముఖ్యముగా, బద్ధ=కూర్చుబడిన, స్పృహః=శోరికలదియు
(దీనిచే కౌర్యము తెలుపబడెను), మానమహతాం=మానముచే నధికులగువారిలా (అతి
మానవంతులలా), అగ్రేసరః = మొదటిదైన, కేసరీ=సింహము, తుల్ త్మః అపి=ఆ
కలిచే బక్రచిక్కినదైనను, జరాకృతః అపి=ముదిమిచే కృశించినదైనను, శిథిలప్రాయః
అపి = ఇంచుమించుగా కీర్ణపడలినదైనను, కష్టం=కఠినమైన, దశాం=అవస్థను, ఆవస్థః
అపి = పొందినదైనను, (అందువలన) వివస్నదీధితిః అపి = చెడినకాంతిగలదైనను,
ప్రాణేషు = ప్రాణములు, నశ్యత్సుఅపి = పోవుచున్నవైనను, జీర్ణ = చీకెన, తృణం=
గడ్డిపోచను, అత్తి కిం = తినునాయేమి? (దీనిచే మానము తెలుపబడినది.)

తా. శూరాగ్రణియగుసింగము ఆకలిచే డస్సినను, ముదిమిచే
జిక్కినను, కష్టసితిని బొందినను, కాంతివిహీన మయినను, ప్రాణములు
పోవుచున్నను మరించిన ఏనుగుయొక్కకుంభస్థలమును పగులగొట్టి
యందలిమాంసమును భుజింప దలంచునేకాని యెండుగడ్డిని తినునా
యేమి ?

ఉ. గ్రాసము లేక స్రుక్కిన జరాకృత మైన విశీర్ణ మైన సా
యాసము నైన నష్టమచి త యైనను బ్రాణభయార్త మైన ని
స్తాసమదేభకుంభవిశి త గ్రహాలసశీలసాగ్రహ
గ్రేసరభాసమాన మగు త కేసరి జీర్ణతృణంబు మేయునే ?

అవ. "అందఱును వారివారి శక్తికిఁ దగిన ఫలమునే కోరుదు" రనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వల్పస్నాయువసావసేకమలినం నిర్దాంసమవ్యస్థి గోః
శ్వా లభ్యా పరితోషమేతి న చతత్తస్య తుభాశాన్తయే,
సింహో జమ్బుకమృగాగతమపి త్యక్త్వా నిహన్తి ద్విపం
సర్వః కృచ్ఛగితోఽపి వాఙ్మతి జనః సత్త్వాసురూపం ఫలమ్. 22

వా. త్నుద్రజస్తు నైవమితి ఉక్తమేవాథం భద్ర్యవైరేణాహ—స్వల్పేతి.—
శ్వా శునకః, స్వల్పయోః లేశమాత్రయోః - స్నాయు - వనయోః-స్నాయుర్వస్తు
సాఖ్యానాడీభేదః - వసా - మేదః - కయో - రవసేకేన మేళనేన - మలినం మల
దూషితమపి - ని. 'వస్తుసా - స్నాయుః స్త్రియాం' హృన్వేదస్తు 'వపావసే' త్యమరః,
నిర్దాంసం మాంసలేశశూన్యమపి, గోః హోః,

సి. 'స్వల్పేషు వశువాగ్నౌజదిక్షేత్రస్థుణిభూజలే,

లత్యదృష్ట్యా స్త్రియాం పుంసి గౌః' ఇత్యమరః.

అస్థి కీకసు, లభ్యా, పరితోషమేతి సుతువ్యతి, తచ్చ గవాన్థి తు, తస్య శునకః
తుభా * అపం వైవ హలదానా మితి వచనా ట్టావ - తస్యాః కాన్తయే తున్నిదార
ణాయ, న పర్యాప్తుం న భవతీత్యర్థః - అస్త్రీవస్త్రీవరోఽప్రయజ్యమానోఽవ్యస్తీతి
భావ్యకారవచనాత్ - భవస్తీతి లటః పూర్వాచార్యాణాం నుజ్ఞా - నీచజస్తు రితి
భావః, సింహస్తు, అఙ్కుర సమీప - మాగతమపి - సమీపవర్తిమపీత్యర్థః - ని.
'అఙ్కురసమీప ఉత్పన్నే చిహ్నే స్థానాపవాదయో రితి విశ్వః, జమ్బుకం క్రోష్టారం'
త్యక్త్వా అనాదృత్యా లక్ష్మీకృత్యేతి యావత్. ద్విపం గజమేవ దూర్ఘమపీతి భావః.
నిహన్తి విదారయతి; తథా హి—కృచ్ఛగితోఽవ్యతిసంకటస్థోఽపి, సర్వోఽశేషో
జనః, సత్త్వాసురూపం స్వకత్వగుణం, ఫలం లాభం, వాఙ్మతి; న తు దుర్బలః
ప్రకృష్టఫలకాక్షి ప్రబలః నికృష్టలాభకాక్షి చ భవతి; అతః శ్వసింహ దృష్టాన్తేన
సిచానీవప్రపరిహరణగ్రహతత్పరేణ భవితవ్యమాయుష్వ తేతి భావః.

వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. శ్వా = మక్క, స్వల్పస్నాయు = కొంచె పాటిన్న నరముగలదియు, వసా...
మలినం - వసా = క్రొవ్వయొక్క, అవసేక=తదుపుటచేత, మలినం=ముఱికియైనదియు
నిర్దాంసం = మాంసము లేనిదియు, అపి = అయినను, గోః=ఎద్దుయొక్క, అస్థి=ఎముకను,
లభ్యా=లంకించుకొని, పరితోషం=సంతోషమును, ఏతి=పొందును; తత్=చ=అది (ఎముక)

యో, తస్య = ఆ కుక్కయొక్క, త్సభాశాంతయే = ఆకలినిజల్లార్చుట కొఱకు, న = కాదు; సింహః = సింహము, అంకం = ఒడిసి, గతంబసి = పొందినదానినైనను, జంబుకం = నక్కను, త్యక్త్వా = వదలి, ద్విపం = వీనుఁగును, హంతి = చంపును; కృచ్ఛగతః అసి = కష్టమును పొందినవైనను, సర్వః జనః = ఎల్లజనము, సత్త్వ అనురూపం = (తన) సత్తకుఁ దగిన, ఫలం = లాభమును, వాంఛతి = కోరును.

తా. కుక్క మాంసహీనమై సన్నని సరములు క్రొవ్వు స్వల్పముగ నుండిన మలినమైనయెముక దొరకినంతనే సంతోషము నొందునుగాని అయ్యది దానియాకలిని దీర్చదు. సింగము తనయెదుట జంబుకములు చరించుచుండినను వాని వదలి వనంబంతయుఁ గ్రుమ్మరి గజరాజమును చంపును. కావున జనులు కష్టకాలమునందును తమశక్తికిఁ దగినలాభమునే కోరుదురుగాని ఎచ్చుతక్కువలుగఁ గోరరు.

ఉ. స్నాయువసావసేకమలిసన్మృగునైమ్ము గ్రహించి జాగిలం
బాయతమోదమందుఁ జనదాఁకలి దానికిఁ జెంత సున్నగో
మాయువు దానిఁ జూచి పరిమార్పక సింగము దంతిఁ గూల్చు నే
చాయల నెల్ల వారు నిజసత్త్వసమానఫలాల్పులే కదా.

అవ. సీచులయొక్కయు సుత్తములయొక్కయు నడవడిలాని తారతమ్యములు సూచించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. లాఙ్ఘాలచాలనమధశ్చరణావఘాతం
భూమా నిపత్య వదనోదరదర్శనం చ,
శ్వా పిబ్బదస్య కురుతే గజపుజ్యస్తు
ధీరం విలోకయతి చాటుశతైశ్చ భుక్తే.

32

వ్యా.—అథ త్పుద్రజస్తోషేష్టావిశేషమాహ—లాఙ్ఘాలేతి.—శ్వా సారమేయః, లాఙ్ఘాలచాలనం పుచ్చ వివర్తనమ్, అథః భూతలే చరణావఘాతం పాదేన విదారణం చ, భూమా, నిపత్య స్వయమేవ పతిత్వా, వదనోదరదర్శనం వక్త్రమక్షిప్రదర్శనం చ, పిబ్బదస్య పురస్తాదితి శేషః, కురుతే నిజనీచ చేష్టామావిష్కారుత ఇత్యర్థః, పుమాన్ గాః పుంగవో పృషధః - విశేషణసమాసః * 'గోరతస్థితలుకి' తి సమాసాన్తప్తచ్ - స ఏవ పుంగవః శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః - ని. 'శ్రేష్ఠాక్షాణౌ తు పుంగవా' వితి వైజయంతీ - గజపుంగవో గజేంద్రే, ధీరం గమ్భీరం, విలోకయతి ఘశ్యతి - పిబ్బద నన్నిధావతి భావః అథ చాటుశతైరనేకప్రియైక్తేభిః - అనూనవాక్యైశ్చ వా,

భుక్త్యై ఆభ్యవహరతి - గుడకజ్జులొదికమితి శేషః * 'భుజోఽనవన' ఇత్యాత్మనే పదమ్, ఇమామేవ సీచాసీచజనయోః దృష్టాన్తాదితి భావః.

పదస్తలిలకావృత్తం - లక్షణం తూక్ష్మమ్.

టీ. క్వా = కుక్క, పిండదస్య = కూటిముద్ద వేయువానియెదుట, లాంగూలచాలనం = తోకచాచించుట, అధః = క్రింద, చరణఅవసూతం = కాళ్లతోఁగొట్టుటను, భూహ = నేలయందు, నిపత్య = (బెట్లకిల)పడి, వనన ఉపదదర్శనంచ = నోటినికడుపును జూపుటను, కురుతే = చేయును; గజపుంగవః తు = మంచియెనుగు అన్ననో, (పిండదనుని), ధీరం = బెట్టుగా, విరోకయతి = చూచును; చాటుకత్రైః = మంచి మాటలయొక్క వందలచేత, భుక్త్యై = తినుచు.

తా. కుక్క తనకు పిడికెడు నన్నము పెట్టువానియెదుట తోక చాచించుట కాలితోనే భూమియందుఁ బడి నోరు కడుపుఁ జూపించుట మొదలగునీచకృత్యము లెన్నియో చేయును. గజశ్రేష్ఠము ధైర్యముతోఁ జూచుచు మావటివానిచేత ప్రియవాక్యములచేత లాలించఁ బడుచు నాహారమును గ్రహించును.

ఉ. వాలముఁ ద్రిప్పు నేలఁ బడి స వక్త్రముఁ గుఱియుఁ జూపుఁ గ్రిందటం గాలిడుఁ ద్రవ్వఁ బిండదనునికట్టెదుటఁ శునకంబు భద్రశుం డాలము శాలితండులగుడంబులు చాటువచశ్శతంబుచే నోలి భుజించు ధైర్యగుణయుక్తిగఁ జూచు మహాన్నతస్థితిన్.

అవ. "కౌశ్యమానాదులు గల పశోద్ధారకుడే సఫలకీర్తుడు" అను చున్నాడు:—

శ్లో. పరివర్తిని సంసారే మృతః కో వా న జాయతే,
స జాతో యేన జాతేన యాతి సంశస్సమున్నతిమ్.

24

వ్యా.—ఆగ్ర మనోర్యసంపన్నతయా పంకవర్ధనవైభవ జనస్య సత్తా లాభో న క్షయస్యేత్యాహ—పరివర్తనీతి.—పరివర్తిని భర్తృధర్మవశాత్పౌనః పున్యే వా పరమానే, సంసారే జరామరణరూపే సంసారపత్రే, కో వా పుమాన్, మృతః ప్రేతః, న జాయతే న భవతీతి ఉత్పన్నో వా న భవతీతి శేషః - య ద్వా - కో చా న మృతః కో వా న జాయతే నోత్పద్యతే - సర్వోఽపుత్యత్పన్నో మృతశ్చ భవత్యేవేత్యర్థః - జాతస్య హి సుగ్రీవో మృత్యుః సుగ్రం జన్త మృతస్య చేతి భగవద్వచనాదితి భావః, కథః కిమత లవా—స పుమాన్, జాత ఉత్పన్నో జన్తలాభవా

నితి యావత్, శోఽసావిత్వత ఆహ—యేన జాతేనోత్పన్నేన పుంసా, వంశోఽన్య
చాయః, సమున్నతిం మహాన్నత్యం, యాతి ప్రాప్నోతి; వంశోద్ధారణో యః పుమాన్
స ఏవ జన్మలాభవా, నేవం భూతత్వం చ మానశ్శార్వసంపన్నస్త్రివ న త్వన్యస్య, అతః
శిష్యుర్రజాగళస్తనవదుత్పన్నైర్నశకవద్వివస్త్తైశ్చైతి భావః.

అనుష్టుభం పృత్తమ్.

టీ. పరివర్తిని = తిరుగుచుండు, సంసారే = చావు పుట్టుకలవరుసలూ, మృతః =
చచ్చినవాడు, కః వా = ఎవ్వఁడు, న జాయతే = పుట్టుడు? యేన జాతేన=విపుట్టిన
నానిచేత (ఎవఁడు పుట్టుటచేత), వంశః = కులము, సమున్నతిం=గొప్పతనమును, యాతి=
పొందునో, సః = వాడు, జాతః = పుట్టినవాడు.

తా. చావు పుట్టుక లనునవి యెప్పుడును గల యీసంసారచక్ర
మునఁ జచ్చినవారందఱును బుట్టువారే. అట్లు పుట్టినవారిలో నశించని
వారెవరు? ఎవనిపుట్టుకవలన వంశము కీర్త్యాదులచేత వాసిగాంచునో
వాడే జన్మించినవాడు. వానిజన్మయే గణనీయము.

తే. ప్రాణిలోకంబు సంసారపతిత మగుట

వసుధవైఁ గిట్టి పుట్టినవాడు గలఁడె

వానిజన్మంబు సఫల మేవానివలన

వంశమధికొన్నతి వహించి న వన్నె కెక్కు.

అవ. మానవంతుని వర్తనమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కుసుమస్తబకస్యేవ ద్వయీ వృత్తిర్ననస్విసః,

మూర్ధ్ని వా సర్వలోకస్య శీర్షతే వన ఏవ వా.

25

పా. — ఇత్థంభూతస్య పురుషస్య వ్యాపారమాహ— కుసుమేతి.—కుసుమ
స్తబకస్యేవ పుష్పగుచ్ఛస్యవేత్సేకం పదం, మనస్వినో ధీరస్య - మాన శ్శార్వ
కాలినః పుంస ఇత్యర్థః, ద్వయీ ద్వివిధా, వృత్తిర్వాపారః, 'దేవ్ గతి హీ'
తిపారే స్పష్టోఽర్థః - తృతీయా తు నసంభవతీత్యర్థః, కిం తద్వృత్తిద్వయమి
త్యత ఆహ:—సర్వలోకస్య సర్వేషాం జనానామిత్యర్థః, మూర్ధ్ని శిరస్యన్నత
స్థానే చ. స్థీయత ఏవేతి శేషః, అథవా పన ఏవారణ్యే, శీర్షతే వా శీర్షతే వా -
భావే లట్, ఏవముఖయీ వృత్తిః - శార్వాయదున్నతస్థానస్థితిస్తదలాభే మానాదర
ణ్యే జీర్ణతా నా ఇతి నివేకః, ఇయమేవ పుంసా శ్రేయస్కరీ వృత్తిరితి భావః.

కుసుమస్తబకస్యేత్యత్ర సమాసః—త్రాతీ పూర్ణోపమాంకారః, ఇవశబ్దేన సహ సమావస్య సంభవాత్ - తథా చ వార్తికమ్ *ఇవేన సహ నిత్యసమాసో విభక్త్యలూపః, పూర్వపదప్రకృత్యర్థవత్వం చేతి. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. కుసుమస్తబకస్య ఇవ = పూలగుత్తివలె, మనస్వినః = గొప్పబుద్ధిగలవాసి (మానము శౌర్యముగలవానికి) వృత్తిః=నడవడి, ద్వయా = రెండువిధములయినది: (ఎట్లనగా:) సర్వలోకస్య = సమస్తజనముయొక్క, మార్ధియ = శిరస్సునందు (అనగా సిగయం దని స్తబఃపరము. అందఱున్నను వైవాడై ఆని మనస్విపరము.) (స్థీయతే = ఉండుట) వా = అట్లుకావేని, మనేవి=ఆరణ్యమందే, శిర్యతే వా = జీర్ణించుటయో.

తా. మానసియుండగు విద్వాంసునకు పుష్పగుచ్ఛమునకుఁ బోలే ఎల్లరచేత శిరసావహింపఁబడుటయో, లేక ఆరణ్యముననే మ్రగ్గుటయో ఈరెండుగతులే తక్కువేటువిధము లేదు.

టీ. కుసుమగుచ్ఛంబునకుఁ బోలే ॥ బాసఁగు శౌర్య
మానవంతున కివి రెండు ॥ మహితగతులు
సకలజనమస్తకప్రదేశముల నైన
వనమునం దైన జీర్ణభాశవంబు గనుట.

ఆవ. మానశౌర్యవంతుడు శక్తి యుడియు గొప్పకార్యములనే చేయఁ బూను కొనును:—

శ్లో. సస్త్వస్యేపి బృహస్పతిప్రభృతయస్సమ్భావితాః పశ్చిమా
స్తాస్సృత్యేష విశేషవిక్రమరుచీ రాహుర్న వై రాయతే,
ద్వావేవ గ్రసతే దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరా భాస్వరా
భృతః పర్వణి పశ్య దానపపతిశ్చిర్వావశేషాకృతిః. 26

వ్యా.—పునరప్యైభయగుణ వైశిష్ట్యైస్య వోత్కృష్టతామాహ.— స
స్తీతి.—అస్యే వక్ష్యమాణసూర్యచంద్రాపేక్షయా ఇతరే, బృహస్పతిప్రభృతయః బృ
హస్పతిప్రముఖాః - ప్రభృతిశబ్దేన బుధశుక్ర్రాదయోఽపి గృహ్యంతే, పశ్చిమద్వా
పశ్చిమాః గ్రహాః * 'సంఖ్యా వ్యయే' త్యాదినా బహువ్రీహిః* బహువ్రీహా సంఖ్యే
యే డ జబహుగణా' దితి సమాసాస్తో డచ్చక్రీత్యయః, సంభావితాః గ్రాహ్యత్వేనో
పస్థితాః బహుమతా వా, సస్తి వర్తంతే, తాన్ ప్రతి బృహస్పతిప్రభృతి లక్ష్యకృ
త్యేత్యర్థః, విశేషేషు విశిష్టేషు తేజోమహత్స్వితి యావత్ - విక్రమే పరాక్రమ
జ్ఞే - రుచిః ప్రీతిర్మస్య స తథోక్తః - తేజోభిన్నమైవ కలహచరణతత్పర ఇత్యర్థః,

ఏమః ఉపరాగకర్తృత్వేన ప్రసిద్ధో, రాహుః సైంహికేయః. న వైరాయతే వైరం
 న కరోతి - అలక్ష్యత్వాత్తత్కలబళనతత్పరో న భవతీత్యర్థః * 'శబ్దవైరకలహభి'
 కణ్డమే ఘేభ్యః కరణ' ఇతి క్యక్ * 'అకృత్యాన్వధాతుకయో దీర్ఘః, ఇతి
 దీర్ఘః-విక్రమరుచీ రాహురిత్యత్త * 'రో రీతి' చేఘాపే* (ఘ)హపే పూర్వస్య
 దీర్ఘో-ఽణ' ఇతి దీర్ఘః. కిం తు, భాస్వరా తేజస్విణా * 'స్థక భాస' ఇత్యాదినా వ
 రచ్చిత్యయః, ద్వాపుభౌ, దివాకరనికాప్రాణేశ్వరా సూర్యాచప్ర)మసావేవ - అన్య
 యోగవ్యవచ్ఛేదార్థకో-యమేవకారః, శీర్ష మేవావశేషా యస్యాస్యా శీర్షావ
 శేషా ఆకృతిర్యస్య శిరోమూత్రావశిష్టగాత్ర ఇత్యర్థః - 'శీర్షావశేషీకృత' ఇతి పాఠే-
 వ్యయమేవార్థః పరిణమయిశవ్యః, దానవపతిర్దానవేశ్వరః పూర్వో- రాహుః,
 పర్వణి దర్శపార్జమనీప్రతిపత్సంధా, గ్రసతి గిభి, హే భ్రాతరిత్యాదరేణ వృక్షన
 సంబోధనం, వశ్యేత్యత్త్ర వాక్యార్థః కర్త. -యతశ్శిరోమూత్రావశిష్ట ఏవామిదృ
 క్కర్తాచరణతత్పరో- భూత్సంపూర్ణార్థాశ్చేత్సిక్రిం కరిష్యతి న జానామితి భావః,
 ఏవం మానశౌర్యకాలినో హి నిజాద్భవైకల్యం న పరిగణయేయమితి కిం తు మహ
 త్కార్యమేవ కర్తుం వ్యవస్యప్రీతి తాత్పర్యమ్—పురా కిల దేవానామమృతప్రదాన
 నమమే విష్ణుచక్రేణ చ్ఛిన్నశీర్షత్వాచ్ఛిరోమూత్రావశిష్టగాత్రై-భూతైస్సంహితేయ
 ఇతి పౌరాణికీ కథా-త్రాసుసంభేదా. శార్దూలవిక్రీడితం వృక్షమ్.

టీక. ఆన్యే = ఇతరులు, బృహస్పతి ప్రభృతయః = బృహస్పతి (బృహస్పతి
 శ్శుక్రఁడు, శని, అంగారకుఁడు, బుధుఁడు) మొదలయినవారు, పంచమాః = ఆయిదాఱు
 గురు, సంభావితాః = పూజితులై (అనఁగా: గ్రహింపఁదగినవారలై.) సంతి = ఉన్నారు.
 తాకోప్రతి-వారినిగుఱించి, విశేష...రుచిః—విశేషఁగొప్పవారిమీఁద, విక్రమ = పరా
 క్రమమందు, రుచిః = ప్రేమగల (అనఁగా: గొప్పవారితో డీహినుటకు నిశ్చయించు),
 ఏమః = ఈ, రాహుః = రాహుగ్రహము, న వైరాయతే = పఁగఁబెట్టుకొనఁడు.
 భాస్వరా=ప్రకాశించు, దివాకరనికాప్రాణేశ్వరా=సూర్యచంద్రులను, ద్వౌవివ = ఇద్దఱి
 యందుమాత్రమే, శీర్షావశేషాకృతిః—శీర్ష = తల మాత్రము, అవశేష = మిగతగాఁగల,
 ఆకృతిః = ఆకారముగలవాఁడు (అయినను), దానవపతిః = రాక్షసరాజు (రాహువు),
 పర్వణి = పర్వమునందు (అనఁగా: సూర్యుని అమావాస్యయందు, చంద్రుని పూర్ణిమ
 యందు), గ్రసతే=మ్రొంగును. (హే)భ్రాతః = (ఓ) అన్నా ! పశ్య = చూడుము.

తా. బృహస్పతి మొదలగు గణనీయములైన ఆయిదాఱు గ్రహము
 లున్నను పరాక్రమశీలుఁ డగు రాహువు వారితెరువు బోక శీర్షా

వశిష్టుడై యుండియు తేజోవంతు లగుచివాకరనిశాకరు (సూర్యుచంద్రు) లనుమాత్రమే బర్హికాలములందు బీడించుచున్నాడు.

మ. గురుముఖ్యుల్ గల రేవు రాట్సురు శుభాంగుల్ ఘోచరుల్ వారిలో
వరవిక్రాంతవిహారి రాహు చెవుడుకోవైరంబు నేయండు భా
స్వరులకొ భాస్కరయామినీచరులనే ॥ బాధించుచున్నాడు ద
త్పరతకొ మస్తకేశపమూర్తి యగునా ॥ దైత్యుండు గర్వంబునన్.

ఆప. “మహాత్మలమహిమ యనంత” మని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. వహతి భువనశ్రేణిం శేషః ఫణాఫలకస్థితాం
కమతపతినా మధ్యేష్యవృత్తం సదా సచ ధార్యతే,
తమసి కురుతే శ్రోదాధీనం పయోధిరనాదరా
దహహ! మహతాం నిస్సీమానశ్చరిత్రవిభూతయః.

27

వ్యా.—ఆప. మహతాం మాహత్మ్యమాహ—వహతీతి.—శేషః, ఫణాః
సహస్రసంఖ్యాకాః స్ఫటికః ఫలకానీవ రేషు - స్థితాం, భువనశ్రేణిం పాతాళాది
చతుర్దశవిప్లవక్రింది; వహతి ధారయతి - సి. ‘స్ఫటాయాం తు ఫణా ద్వయో’ రి
త్యమరః, స చ శేషః కమతపతినా ఆదిహర్యేణ *వతి స్సమాన విపేతి ఘీసంజ్ఞాయా
‘మాహో నాస్త్రియా మిత్యాహో నాశవః. పృష్ఠస్య మధ్యే మధ్యేష్యవృత్తం. నిజభర్షరో
వరిప్రదేశ ఇత్యర్థః *‘పాతే మధ్యేష్యవృత్తా వే’ త్యవ్యయాభావః - తత్సన్నియోగా
జేదస్తత్త్వం చ మధ్యేష్యస్య, సదా నిరంతరం, ధార్యతే, ఉచ్యతే, తమసి కమతపతి
మసి, పయోధిః ప్రళయార్ణవః. అనాదరాత్ అనాయాసాత్, శ్రోదాధీనమ్ ఆదివరా
హయంత్రం కురుతే - ప్రళయకాలే పాతాళగతభూమణ్ణులస్యాదివరాహవతారేణ
విష్ణునా నిజజంష్ట్రయా సమద్భృతత్వాదితి భావః, అతో మహతాం మాన
కౌర్యకాలినాం మహాసభావానాం సంబంధస్య, శ్చరిత్ర విభూతయో మాహత్మ్య
సంపదో, నిస్సీమానో నిర్వర్ణాదా - అనాన్యససగోచరా ఇతి యావత్, అహహే
త్యాపృచ్ఛ్యే - సి. ‘అహహేత్యద్భుతే ఘోరే’ ఇత్యమరః.

ఆత్ర పూర్వపూర్వస్సోక్తరోక్తర గుణోక్త్యర్థావహత్వాన్తాలాదీపకాభ్యోలం
కారః - తదుక్తం విద్యానాథేన.—

యదా తు పూర్వపూర్వస్య సంభవేదుక్తరోక్తరమ్,

ప్రత్యుక్త్యర్థావహత్వం తన్తాలాదీపకముచ్యతే. ఇతి.

హరిణిష్కర్త - లక్షణం తూక్ష్మమ్.

టీ. శేషః = అదిశేషపు, ఘనాఘలకస్థితాం = పలకలవంటి (వేయి) పడగలమీద ఉన్నదానినిగా (ఉంచుకొని), భువనశ్రేణి-భువన = లోకములయొక్క, శ్రేణిం = వరుసను, వహతి=మోచుచున్నాడు; నశిచ = అతడు (అదిశేషుడు)ను, కమతపతినా=తాఁ జేటిరాయనిచే, మధ్యేపుష్టం = వీపునడుమ, సదా=ఎల్లపుడు, ధార్యతే=మోయబడుచున్నాడు; తం అపి=అతనిని (కూర్చరాజును) గూడ, పయోధిః = సముద్రము, అనాదరాత్ = అనాయాసముగా, శ్రోడ = ఆదివరాహమునకు, ఆయత్తం = అధీనునిగా, కురుతే = చేయుచున్నది. అహహ=ఓరారా! మహతా=గొప్పవారియొక్క, పరిత్రవిభూతయః = నడవడియొక్క వైభవములు, నిస్సీమానః = మేరలేనివి.

తా. అదిశేషుడు పదునాలుగులోకములను తనపడగలచేత మ్రోయుచున్నాడు. అతనిని ఆదికూర్తమూర్తి మూఁపున వహించుచున్నాడు. ప్రళయకాలసముద్రుఁ డట్టియాదికూర్తమును ఆదివరాహునికి లోబడినవానినిగాఁ జేయుచున్నాడు. కావున మహాత్ముల మహిమకు మేర లేదు.

మ. భువనశ్రేణి వహించు శేషుడు ఘనాఘోగంబుపై సంతతం బనలీలక భరియించు బృష్టమునఁ గూర్తాధీశ్వరం డాతనికొ ధవళశ్రోడవశాత్తుఁ జేయు నతనికి 1 వారాశి యశ్రాంతిచే నవురా! ధీరచరిత్ర సంపద లసంభ్రాంత ప్రభావోన్నతుల్.

ఆవః—“మానకౌర్యములగలవాడే గొప్పవాడుగాని యవిలేనివాడు గాఁ”.
దని మైనాకుని దృష్టాంతముగఁ గైకొని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. వరం ప్రాణోచ్ఛేదః సమదమఘనస్తుక్తకులిశ
ప్రహరైరుద్గచ్ఛద్బహులదహనోద్ధారగురుభిః,
తుషారాద్రేః సూనోరహహ! పితరి క్లేశవివశే
న చాసౌ సంపాతః పయసి పయసాం పత్యురుచితః.

28

వా. — మానకౌర్యకాలిన వివోక్తవిధమహత్త్వం న తు తద్విహీనస్యేతి మైనాకం దృష్టాంతీకృత్యాహ— పరమితి.— తుషారాద్రేస్సూనోర్నిమవత్పుత్రస్య మైనాకస్య, ఉద్గచ్ఛన్ముజ్జిమ్యమాణో - బహుళో భూయిష్ఠశ్చ - యో దహనశ్శిలాసంఘర్షణజనితపహ్ని - ప్రసోద్ధారైర్నిస్సరః - గురుభిః దుస్సహైః, సమదేన సదర్పేణ - మఘవతా దేవేంద్రేణ - ముక్తస్య ప్రయుక్తస్య - కలికస్య వత్తా

యాధస్య - ప్రహర్యైర్విదారితైః, ప్రాణోచ్ఛేదో మరణమిత్యర్థః, వరం మనాప్నోయం- ని. 'వైవాద్యైతే పరుః శ్రేష్ఠే త్రిపుక్షిబు మనాప్నోయి,' ఇత్యమర్థః, కుతః? అహహేతి భేదాంతియద్యోకనార్థోఽనుకరణశబ్దః. పితరి హిమవతి, క్లేశేన పజ్రప్రహరణతదనుశేన - వివశే విహ్వలే సతి, అసావద్యాఽపురుషభ్యమానః, పయసాం పత్యుస్సముద్రస్య - ఆత్రాసమాసత్వేన ఘోసంజ్ఞాభావాత్ * 'భ్యుత్థ్యాత్పురస్యే'తి కృతయణాదేకాత్రిశబ్దాత్పురస్య చసోఽకారస్య ఉకారాదేశః, పయసి సలిలే సంపాతః ప్రవేశః - నిజప్రాణసంరక్షణార్థం నిమజ్జ్యాపస్థానమిత్యర్థః, ఉచితో న్యాయో, న చ నభవతి హి, ఆచైవ్యవేతి కేవల, యతో మానకార్యసంబంధస్య శ్రంభః స్వప్రాణమాత్రపరిత్రాణతత్పురతయా కృచ్ఛిల్లియాపస్థానమేవాత్మనాయశస్కరమ్, కిముత పితరి క్లేశవివశే; అతః ప్రాణపరిత్యాగేనాపి మానకార్యే ఏవ ప్రతిష్ఠాపనీయే, అన్యథా మహానపవాదస్సాన్నిధితి భావః. ఆత్మోదారశబ్దస్య గౌణత్వాన్ని గ్రామ్యతాదోషః, ప్రత్యుతసౌందర్యాంతియమేవాపాదయతి, శదుక్తం దక్ష్యాచారైః—

‘నిష్ఠ్యాతోద్గీర్ణవాస్తాది గౌణవృత్తివృత్తాయమ్,

ఆలిసన్ద్రమన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహతే.’ ఇతి.

పురాణీ భూమణ్ణిహోపద్రవకారిణాం వర్వతానాం కోపవకాత్పుక్ష్యేదోద్యతే శస్త్రే భయవిహ్వలో మైనాకః సముద్రమధ్యే నిమజ్జ్యాభివృద్ధితి పారాణీ కథాఽత్రానుసంభేయా. శిఖరిణీ వృత్తమ్.

టీ. తుమారకచ్రేః = మంచుకొండ (హిమవంతము) యొక్క, సూనోఽపి=పుత్రునికి (ఆసంగః మైనాకునికి), ఉద్గ...రుభిః - ఉద్గచ్ఛల్ = వైకి వెడలుచున్న, బహుశః అతిశయమైన, దహన = నివ్వలయొక్క, ఉద్గార = క్రక్కుటవలన, గురుభిః = ఓర్వరాలి, సమద...చైకి-సమద = గర్వముగల, ముసవత్ = ఇంద్రునిచేత, ముక్త=విడువబడిన, పులిశ = వజ్రాయుధముయొక్క, ప్రహరైః = బిల్బులచేత, ప్రాణఉచ్ఛేదః = ప్రాణముపోవుట, వరం = కొంతమేలు. అహహ! = ఆయ్యయ్యా, పితరి = తండ్రి, క్లేశవివశేక్లేశ = (వజ్రాయుధపు చెబ్బల) నొప్పిచే, వివశే = మైమఱచియుండగా, పయసాంపత్యుః = సముద్రుని (స్థిత్వదోర) యొక్క, పయసి = సీటియందు, సంపాతః = పడయుండుట, ఉచితః = తగినది, చ = కాదు.

తా. హిమవంతుని కుమారుడగు మైనాకునికి, దేవేంద్రుడు తనబలిమిగొలది వేయ నిప్పులు గ్రక్కుచు నోర్వరాక మీఁదబడు

కులిశము యొక్క దారాహతిచే జచ్చుటే కొంచెము మంచిదిగాని, ఆపాటుచే మూర్ఖునొందిన తనతండ్రిని వదలి తనప్రాణముల రక్షించు కొన సముద్రముఁ జొచ్చి దాగియుండుట తగునా?

చ. సమధికభీషణజ్వలనశాలవినిగ్గమదుస్సహంబుచే
సమదసురేంద్రము క్తకులిశక్షుతిచే సుచితంబు ప్రాణభూ
తము హిమవత్కుమారునకుఁ १ దండ్రి నిశాతశతారపాతభే
దమున మునుంగుచున్నతటిఁ १ దా జలరాశి. జొరంగ నర్హమే.

అవ. మానవంతులు పరులతిరస్కారము నోర్వ రని సదృష్టాంకముగ చెప్పుచున్నాఁడు:—

స్లో. యదచేతనోఽసి పాదైః స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సనితురినకాన్తః, ✓
త త్తేజస్వీ పురుషః పరకృతనికృతిం కథం సహలే? 29

వ్యా.—అగ్గ మనినాం పరనికారానశం సదృష్టాంతమాహ—యదితి—
యద్యస్తాత్కారణాః; దచేతనః చేతనరహితః నిర్జీవోఽస్తితి యావత్ - పాదాబిత్వాదితి
భావః, ఇనకాన్తస్సూర్యకాన్తమణి, సుచితస్సూర్యస్య, పాదైః రక్షిణి - రక్షిణిభిశ్చ,
స్పృష్టః సంపత్తిస్తాడితశ్చేతి భవ్యతే, ప్రజ్వలతి జాజ్వల్యమానో భవతి - తోహోద్రిక్త
శ్చేతి గమ్యతే, తత్తస్తాత్కారణాత్, లేజస్వీ లేజస్కాలీ మానశౌర్యసంపన్నః పురుషః
సచేతనః ఇతి శేషః, పరైశ్చక్రుభిః, కృతనికృతిం విహితాపకారం, కథం సహలే తమలే
న కథంచదిత్యర్థః; మైనాకస్తు నైవమితి భావః- ని. 'పాదారక్త్యప్లితుర్యాంశా' ఇత్య
మరః ఆర్యావృత్తభేదః.

టీ. యత్ = ఎందువలన, అచేతనః అసి = ప్రాణము లేనిదయ్యును, ఇనకాంతః =
సూర్యకాంతము, సచితః = సూర్యునియొక్క, పాదైః = కిరణములచేత. (కాల్గచేతనని
యర్థాంతరము), స్పృష్టః = తాఁడబడినదై, (తన్నబడినదై అనియు,) ప్రజ్వలతి =
మండునో (కొపించునో) అనియు, తత్ = అందువలన, లేజస్వీ = లేజస్సుగల (అనగా
మానశౌర్యములుగల), పురుషః = పురుషుఁడు, పర...కృతిం - పర = ఇతరులచే, కృత =
చేయబడిన, నికృతిం = ధిక్కారమును, కథం సహలే = ఎట్లు సహించును?

తా. సూర్యకాంతమణి అచేతనమయినను సూర్యునిపాదములు
(కిరణములు) తనకు సోఁకినంత మాత్ర నే మం(డిప)డును. కావున లేబో
వంతులు పరులు చేయుపగిభవమును సహించి యూరకుండరు.

తే. అర్కకాంత మచేతనం శ బయ్యు సవిత్ర
 పాదములు సోకినంతనె శ ప్రజ్వరిల్లుఁ
 గాన నభిమానవంతుఁ డెం శ వైన శత్రు
 కృతతిరస్కార మెట్లు స శ హింప నేర్పు.

ఆచ. “తేజస్వంతుల వరాక్రమమునకు వయస్సు కారణముగా” దనుచున్నాఁడు:-

శ్లో. సింహః శిశురపి నివతతి మదమలినకపోలభిత్తిషు గజేషు,
 ప్రకృతిరియం సత్త్వవతాం న ఖలు వయస్తేజసా హేతుః. 30

పా. — విక్రాంతస్యే జయోఽపి న హేతురితి వినిగమయతి — సింహ ఇతి. —
 శిశుర్బాలోఽపి విక్రాంతస్త్వయోగ్యతారహితావస్థోఽపీత్యర్థః, సింహః, మదమలినాః
 దానవయఃపక్షిలాః-కపోలాః భిత్తయ ఇవ యేషాం తేషు గజేషు-మాతృజేషు, నివతతి,
 కుంభస్థలవిదారణార్థమితి భావః, ఇయం బాల్యేఽపి విక్రాంతతా, సత్త్వవతాం బలాధ్యా
 నాం, ప్రకృతిః స్వభావః, కవః? యో బాల్యాది, తేజసా ప్రతాపకాలినామితి -
 తేస్తద్వతోరభేదాద్యవసాద్యోఽత్యంతలేజస్విత్వప్రకాశనార్థకః, హేతుః కారణం - న
 భవతిఖలు - ‘తేజసా హి న వయః సమీక్ష్యత’ ఇతి న్యాయాదితి భావః - ‘వయః
 పక్షిణి బాల్యాదా’ విత్కృమరః, ఆయమప్యార్యావృత్తభేదః.

టీ. సింహః = సింహము, శిశుఃఅపి = పిల్ల ఆయనను, మద... త్తిషు-మద = మద
 (జల)ముచే, మలిన = ముఱికియైన, కపోలభిత్తిషు = గోడమొత్తలవంటి చెక్కిళ్లుగల,
 గజేషు = విరుగులమీదికి, నివతతి = దూఁకును. ఇయం = ఇది (ఇట్లు వరాక్రమించుట)
 సత్త్వవతాం = బలముగలవారికి, ప్రకృతిః = స్వభావము; వయః = వయస్సు, తేజసా =
 (ఇదట తేజశ్శబ్దమునను లేజస్సు గలవాఁని యర్థము. లేజస్సునకును లేజస్సుగలవారికిని
 ఆభేదముగ చెప్పబవలన మిక్కిలి లేజస్సులు (తేజహువులే) అని తోచుచున్నది.)
 లేజముగలవారికి, హేతుః = కారణము, న = కాదు.

తా. సింగము బాల్యదశయందుండినను మదధారలు స్రవించు
 టచే మలినములయిన గోడలవంటి చెక్కిళ్లుగల మదగజంబులమీద
 కుటుకును. ఇది బలవంతుల స్వభావము. వరాక్రమప్రకటనమునకు
 వయసు మొదలగునవి పనిలేదు.

క. విదలింప నులుకు సింగపుఁ
గొదమయు మదమలినగండ १ కుంజరములపై
నిది బలశాలికి నైజము
గద తేజోనిధికి వయసు १ కారణ మగునే.

ఇతి నీతిశతకమునందు మానకౌర్యపద్ధతివర్ణన ము
మూడవదశకము.

అ ర్థ ప ద్ధ తి

అవ. ఇట్లు మానకౌర్యపద్ధతిని నిరూపించినపిదప, ఆమానకౌర్యములకు నర్థమే
మూల మగుటవలన, అర్థపద్ధతిని ఆరంభించుచు మొదట ద్రవ్యతత్పురులచరిత్రమును
దలచుకొని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. జాతిర్యాతు రసాతలం గుణగణస్తత్రాప్యథో గచ్ఛతాత్
శీలం శైలతటాశ్చిత్తత్పభిజనస్సన్దవ్యాతాం వహ్నినా,
శౌర్యే వైరిణి వజ్రమాళు నిఘతత్వర్థోఽస్తు నగి కేవలం
యేనై కేన వినా గుణాస్తృణలవప్రాయాస్సమస్తా ఇమే.

31

వ్యా.—మానకౌర్యయోరప్యర్థములత్వాత్ తన్నిరూపణాన నరమర్థ పద్ధతిం నిరూప
యతి—తత్ర ప్రథమమర్థైకతత్పురాణాం మతమభిసంధాయ తమాహ—జాతిరితి.—
జాతిః బ్రహ్మణత్వాది, రసాతలం నామాథోలోకం, యాతు గచ్ఛతు భిశ్యత్పిత్వర్థకః,
గుణగణో ధైర్యాదార్యగామ్యిర్యాదిగుణసమూహః, తత్రాసి రసాతలాపేక్షయాఽ
ప్యథః పాతాళలోకం, గచ్ఛతాత్ ప్రాప్నుయాత్, శీలం సత్స్వభావః శైలతటాత్,
పతతు విక్రీడ్తం భవర్హిత్వర్థకః; అభిజనో వంశః - ని. 'అభిజనాన్వయా వంశ' ఇత్యుపరః.
వహ్నినా, సందహ్యతాం భస్మీక్రియతాం, వైరిణి సంఖోభకారిత్వాచ్ఛత్రుభూతే,
శౌర్యే శూరత్వమూర్ధ్నిత్వర్థకః, ఆతు శిఘ్రః, వజ్రమశని - విచిత్రత - అశనినిపాతేన
తదపి విధ్వస్తం భవర్హిత్వర్థకః, ఏవం పూర్వోక్తజాతిమలాచితాభిమానకౌర్యాదినాకేఽవ్య
స్తాకం న కించిదపి చిచ్ఛిన్నమితి భావః, తథాఽపి కిం యుష్మదభిలషితమిత్యత ఆహుః,
నోఽస్తాకమ్, అర్థః కేవలం విత్తమే, వాస్తు సంభవ - త్వయమేవాస్థాకం పరమార్థ ఇతి
భావః, ననూత్కర్తృవాచకత్వేన, ప్రసిద్ధానామక్తగుణానాంవిధ్వంసమక్షీకృత్య ఏకేన

విలేన కొ కవ్యకేలి నాశక్కునియం - యతస్తస్వి నా తేమమవ్యక్తవ్రాకించిత్కరత్వ
మేవేత్యాచుః, ఏకేన కేవలేన - ని. 'ఏకే ముఖ్యాన్య కేవలా' ఇత్యమరః, యేన ఆర్థేన
వివా - * 'వృద్ధినే' త్యాదినా వికల్పాత్ప్రతీయా, ఇమే పూర్వోక్తాః, సమస్తా అపి
గుణాః జాతివలక్షణాభిమానాదయ, స్త్రోణకణకల్పాస్తవ్యమృతానాం ఇత్యర్థః, అతోగుణ-
మహత్వా - అప్యేకస్తూల్య త్యాదయ మే సుపాదనియ ఇతి భావః.

‘ధనమార్జయ రాశుశ్చ ధనమూలమిదం జగత్,
ఆస్తరం నాభిజానామి నిర్ధనస్య మృతస్య చ.’

ఇతి లక్షణవాక్యమేవ సిద్ధాంతీకర్తవ్యః;

‘ఆర్థానామర్జనే దుఃఖమర్జితానాం చ రక్షతే,
రక్షితానాం వ్యయే దుఃఖం నిర్ధం దుఃఖభాజనమ్.’

ఇతి మరుత్తరణం త్యక్తవిషయం మన్యామహ ఇతి తాత్పర్యమ్.

కాష్టాలవిక్రీడికం - లక్షణం తాత్తవ్యమ్.

టీ. జాతిః = (బ్రహ్మత్రియాది) జాతి, రసాశలం = పాతాళమునకు,
యాతు = పోవుచుండు. గుణగణః = (తైర్వ్యాదార్యాది) గుణముల సమూహము, అధః
గచ్ఛతాన్ = ఆడుగుంటుచుండు? శీలం = మంచి నడవడి, కైలతటాత్ = కొండదరి
చుండి, పతతు = పడుచుండు! ఆభిజనః = వంశము, పన్నినా = అగ్నిచే, సుద
హ్యతాం = దాగుగల దగుల బెట్టబడుచుండు! వైరిణి = (దబ్బుసంపాదించుటకు)
విరోధియయిన, కౌర్యే = కూరత్వమువై, ఆశు = తటాలున, పజ్రం = పిడుగు,
పతతు = పడుండు. యేనవికేన వినా = విదియొకటి లేక, ఇమే = ఈ (వైనచెప్ప
బడి), సమస్తాః = అన్నిగుణములు, తృణలవప్రాయాః = గడ్డిపోచవంటివో, (అట్టి),
ఆర్థకేవలం = ద్రవ్యముమాత్రమే, నః = మాకు, అస్తు = కలుగుండు!

తా. జాతి పాతాళమునకుఁ బోయినను, సద్గుణము లంతకంటెఁ
గ్రిందువడినను, శీలము కొండమీఁదనుండి క్రిందపడినను, వంశము
తగలఁబడినను, కౌర్యమునందుఁ బడుగువడినను, మాకేమియు లోపము
లేదు. మాకు ద్రవ్యమొక్కటి యున్నఁ జాలును. ఈద్రవ్యము లేక
పోవునేని వైనచెప్పినవి యుండియు గడ్డిపోచకైనను కొఱుగావు.

ఉ. జాతి దొలంగుఁ గాత గుణ శ శక్తి రసాతలసీమకుం జనుం

గాత కులంబు బూది యగుఁ శ గాత నగంబుననుండి శీలముం

బాతముఁ జెందుఁ గాత బహుభంగుల విత్తమే మాకు మేలు వి

ఖ్యాతగుణంబు లెల్లఁ దృణ శ కల్పము లొక్కధనంబు లేవడిన్.

అవ. “గుణములన్నియు నాబంగారమునుబట్టియే యుండు” ననుచున్నాడు.—

శ్లో. యస్యాస్తి విత్తం స నరగి కులీనః స పట్టిత స్స శ్రుతవాఁ గుణజ్ఞః,
స ఏవ వక్తా స చ దర్శనీయః సర్వే గుణాః కాఞ్చన మాశ్రయన్తి.

వ్యా. నను తథాఽపి గుణభావేఽపి కేవలవిత్తస్యాకించిత్రురత్వమేవేత్య
శబ్ద్య తస్యైవాశేషగుణావహత్వం తావదాహ—యస్యేతి.—యస్య నరస్య,
విత్తమస్తి సంభవతి, స నరః, కులే జాతః కులీనః మహాకులప్రసూతః * ‘కులాత్థ,
ఇతి ఖప్రత్యయః, స ఏవ పట్టితో విద్వాత్, స ఏవ శ్రుతవాఁ శాస్త్రజ్ఞః—యద్వా-
శ్రుతం శ్రవణం నపుంసకే భావేక్షః - తదస్యాస్తీతి శ్రుతవాఁ ధర్మశాస్త్రాద్యా
కర్ణనచతురోఽపీత్యర్థః, స ఏవ గుణజ్ఞో గుణగ్రాహీ—అత్ర * ‘అతోఽనుపసర్గే క’
ఇత్యాదివ్యాఖ్యాతం స్రాక్, స ఏవ, వక్తా వాగ్మీ, స చ స ఏవ, దర్శనీయస్సన్దర్శ -
ఉక్తగుణగ్రాహీత్యేఽపీతి భావః, స స్వేపం చేత్పురుషస్యైకేన విత్తేన ఈదృగ్గుణ
సాశల్యసంపన్నత్వం కుత ఇత్యాశబ్దాగ్రహ—సర్వే గుణాః పూర్వోక్తమలీన
త్వాదయః, కాఞ్చనం విత్త, మాశ్రయన్తి, అతోఽనేనైవ సకల గుణసంపత్తిసంభవే
కిమన్యోః ప్రత్యేకప్రయాససాధ్యైరితి భావః.

అత్ర విత్తస్యైతావద్గుణసంపాదకత్వాసంబంధేఽపి తత్సంబంధాభిధానాదసంబంధే
సంబంధరూపాతిశయోక్తిః. పృత్తముపజాలిః.

టీ. యస్య = ఎవనికి, విత్తం = ధనము, అస్తి = కలదో, సః = ఆ, నరః = మనుష్యుడు,
కులీనః = గొప్పకులమునఁ బుట్టినవాడు, సః = అతఁడు, పండితః = విద్వాంసుఁడు,
సః, శ్రుతవాఁ = శాస్త్రము చెలిసినవాడు (లేక, ధర్మాధర్మములవినికి గలవాడు),
గుణజ్ఞః = గుణముల నెఱింగినవాడు, సః ఏవ = అతఁడే, వక్తా = వాగ్మీ, సః, దర్శ
నీయః చ = చూడఁదగినవాడును (అందఁగాఁ డచుట), సర్వే = అన్ని, గుణాః = గుణములు,
కాంచనం = బంగారమును, ఆశ్రయన్తి = ఆశ్రయించును.

తా. లోకమునందు ధనముగలవాఁడే కులీనుఁ డనియు, పండితుఁ
డనియు, శాస్త్రజ్ఞుఁ డనియు, గుణావగుణముల నెఱింగినవాఁ డనియు,
చక్కని వాగ్ధోరణికలవాఁ డనియు, చూడఁదగినవాఁ డనియు, రూప
వంతుఁ డనియుఁ జెప్పఁబడును. ధన మొక టుండునేని పై గుణములు లేక
పోయినను వానియందు దీగుణము లున్న వని జనులు తలంతురు.

క. ఏనరునకు విత్తము గల, దానరుఁడు కులీనుఁ డధికుఁడార్యుఁడతండ్రి
ధీనిధి ధన్యుఁడు నేర్పరి, నానాగుణగణము కాంచనంబుననిలుచున్,
భర్తృ-టీక—4

ఆచ. ద్రవ్యసాక్షనమునకు గారణములను నిరూపించుచున్నాడు:—

శ్లో. దార్శన్యస్మిన్మృతతిర్విసశ్యతి యతిస్సక్తా త్సుతోలాలనా
ద్విప్రోఽనధ్యయనా త్కులం కుతనయా చ్చిలం ఖలోపాసనాత్,
స్త్రీర్దాద్యా దనవేక్షణా దపి కృషిః స్నేహాగ్ని ప్రవాసాశ్రయా
స్త్రీతీ చాప్రణయా త్సమృద్ధి రనయాత్త్యాగాత్ప్రమాదా ద్ధనమ్.

పా. — అగ్ధ దాద్యాభ్యామర్థస్య వినాశప్రకారమాహ—దార్శన్యస్మిదితి.—
నృపతిః రాజా, దుష్టో న సులక్షణప్రయతో మత్తః షడ్గుణ్యచిన్తనం యస్య తస్య
దుర్మత్తస్య భావో దార్మ్యస్యం తస్మాద్దేతో, ర్మశ్యతి వినష్టో భవతి - మత్త
వైకల్యే పరోహమపకాశసంభవాత్ రాజ్యాపహరణాదితి భావః - యద్వా - దుష్టా
మప్రిణః ప్రధానాని యస్య తస్య భావస్తస్మాన్నశ్యతి - అదర్జుదర్జనాద్యుపదేశేన
లక్ష్మ్యేది రహితో భవతీత్కర్థః—

‘సన్తప్తిణా వర్ధయతే నృపాణాం లక్ష్మీర్హిధర్మయశస్సమూహః

దుర్మత్తిణా నాశయతే తదైవ లక్ష్మీర్హిధర్మయశస్సమూహః.’

ఇతి గీతావచనాదితి భావః; యతి ర్యోగీ, సద్భాక్సమాగమాన్నశ్యతి - సజ్జస్య కామ
క్రోధాదిహేతుత్వాత్ - తదుత్పత్తౌ భ్రష్టయోగో భవతీత్కర్థః—

‘సద్భాక్సంజాయతే కామః కామాత్క్రోధోఽభిజాయతే

క్రోధాద్భవతి సంమోహః సమోహాత్ స్మృతివిభ్రమః.’

ఇతి గీతావచనాదితి భావః; సుతో లాలనా, న్నశ్యతి గుణహీనో భవతి—

‘లాలనాద్భవావో దోషస్తాడనాద్భవావో గుణాః,

తస్మాత్పుత్రం చ శిష్యం చ తాడయేన్న తు లాలయేత్.’

ఇతి న్యాయాదితి భావః, విప్రో బ్రాహ్మణో, ఽనధ్యయనాత్ పేదశాస్త్రాధ్యయనా
భావాత్, నశ్యతి సీచో భవతి—

‘పేదపేదాఙ్గతత్త్వజ్ఞో విప్రస్సర్వత్ర పూజ్యతే,

అనధీతశ్చ తిర్విప్రః సభామధ్యే న శోభతే.’

ఇతి;

కులం పంశః, కుతనయాత్కుపుత్రాన్నశ్యతి—

‘కోటరాస్తర్భవో వహ్నిస్తరుమేకం దహిష్యతి,

కుపుత్రస్తు కులే జాతః స్వకులం నాశయేత్పరమ్.’

ఇతి న్యాయాత్, శీలం సత్స్వభావః, ఖలోపాసనాద్ధర్మసమాగమా, న్నశ్యతి - తేషా
మత్యస్తానర్థమూలకత్వాదితి భావః—

ఛాదయిత్వాఽఽత్తభావం హి చరన్తి శతబుద్ధయః,

ప్రహరన్తి చ రథేషు సోఽనర్థస్సమపశ్యువేత్.

ఇతి వాక్యాత్; ప్రియగుప్తికర్తాచరణాన్నివృత్తిః, మద్యాత్ మద్యపానా, న్నశ్యతి-

‘అయం క్తం బహు భాషన్తే యత్ర ఖత్రాసి శేరతే;

నగ్నా విక్షిప్య గాత్రాణి తే జాల్తా ఇవ మద్యపాః.’

ఇత్కుక్తత్వాత్, కృషిస్సస్యమనవేక్షణాన్నశ్యతి - నిత్యమనరామర్మాన్నశ్యతి-

‘కృషిం చ పత్నీమనవేక్ష్య యః పుమానన్యాని కార్యాణి సమాచరేచ్ఛ,

తే త్వేవమేవం చ సమాకులే ద్వే తథేతి బాధానిచయం చ యాతః,’

ఇతి స్తరణాత్; స్నేహః పుత్రదారాదిమాత్సర్యేనో మోహః, ప్రవాసాశ్రయాదేకావ్రత సుచార సమాశ్రయణాన్నశ్యతి-

‘సుతాన్తనాబధ్యుషు సోదరేషు నృపేషు భృత్యేషు చ జాతమోహః,

ప్రవాసమశ్రేణి హి నశ్యతేఽఖిలం, చిరం ప్రవాసేనహరత్యక్షేషమ్.

ఇతి వచనాత్; మైత్రీ మిత్రభావః, అప్రణయాదననురాగా, న్నశ్యతి-

‘మృష్టే ట ఇవ సుఖభేద్యో దుస్సంధానశ్చ దుర్జనో భవతి,

సుజనస్త్వ కనకఘట ఇవ దుర్భేద్యశ్చాను సంభేయః.’

ఇతి వచనాత్, సమృద్ధిస్సంపత్తి, రసయాన్నితిరాహిత్యా, న్నశ్యతి.

‘రక్షాయాం స్వమతిక్షిచత్యధికరం క్షాగుణైర్లభ్యతే

విద్యేష్టి స్వజనం త్యజత్యవనతిం మృద్వాతి మార్గస్థితాన్,

భూతిం నేచ్ఛతి యోజనాత్ప్రతిభయం దుర్వర్తనా గచ్ఛతి

క్రూరాగ్రం వినయాంకుశం న సహతే భూపాలమత్తద్విషః.’

ధనం తు త్యాగాదధిసాత్కరణాత్ - ‘ద్యూతా ది’ తి పాతే - ద్యూతా దక్ష

క్రీడాయాః - ప్రమాదా దనవధానతయా వానశ్యతి ‘శ్రునిషీడనావైచ చా

థాసక్తధియాన్నైవామ్’ ఇతి - ప్రమాదాన్నాశత్త్వనుభవసిద్ధ ఏవ - దానాన్నాశ

స్సమనవ్రత్యైక ఏవ పక్ష్యతే - ‘శిష్టానాం గర్హణాన్నాకః సదాచారవివర్జనాత్.’

శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. నృపతిః=రాజు, దొర్బంత్రాత్ = చెడుముత్రులుగలవాఁ డగుటవలన, విన

శ్యతి = చెడును. యతిః = యోగి, సంగాత్=(స్త్రీలు మున్నగువారి) సాంగత్యమువలన,

వినశ్యతి; నుతః = కుమారుఁడు, లాలనాత్=బుజ్జగించుటవలన, వినశ్యతి; విప్రః=బ్రహ్మ

బుఁడు, అనధ్యయనాత్=నేదము చదువకపోవుటవలన, వినశ్యతి; కులం=వంశము, కుళ

నయాత్ = దుష్పత్నసేవలన, విశ్వతి; కిలం=మంచినడత, ఖలఁపాసనాత్=చెడ్డవారి యొక్క సేవలన (దుర్మార్గులకు గొలుచుటవలన), విశ్వతి; ప్రీ = లజ్జ, మద్యాత్ = కల్లు, లేక సారాయివలన, విశ్వతి; కృషిః = సేవ్యము, అనవేక్షణాత్ = మైవిచారణ లేకుండుటవలన, విశ్వతి; స్నేహః=కూర్చి, ప్రవాసాశ్రయాత్=ఎడబాటు నొందుట వలన (ఆనఁగాః స్వదేశము విడుచుటవలన), మైత్రీ = చెలిమి, అప్రణయాత్ = నమ్మ కము లేకపోవుటవలన, విశ్వతి; సమృద్ధిః = సంపద, అనయాత్ = అన్యాయమువలన, విశ్వతి; ధనం = ద్రవ్యము, త్యాగాత్=(ఆతి) దానమువలన, ప్రమాదాత్ = పరాకు వలనను, విశ్వతి.

తా. దుర్మంత్రివలన రాజును, సంగమువలన యతియు, లాలించు టచేబుత్తుండును, వేదాధ్యయనములేమిచేత బ్రాహ్మణుండును, కుపుత్తుని వలన వంశమును, దుర్మార్గులసేవవలన సదాచారమును, మద్యపానము వలన లజ్జయు, వ్యసనాయము తఱుచుగఁ జూడకపోవుటచేతను, దేశాంతరసంచారముచేత స్నేహమును, అనురాగము లేమిచేత మైత్రియు, నీతిలేమిచేత సంపదయు, అపాత్రదానముచేత ధనంబును నశించును.

మ. యతిసంగంబున బాలుఁ డాదరముచేత జ్యోభర్త దుర్మంత్రిచే శ్రుతిహానికొ ద్విజుఁ డన్వయంబు ఖలుచేత శ్రూరాప్తిచే శీలము ధృతిచే మిత్రత చూపులేమిఁ గృషి మద్యప్రాప్తిచే సిగ్గు దుర్మతిచే సంపదలుకొ నశించుఁ జెడు నశంబుల్ ప్రమాదంబునన్.

అవ. “డబ్బుకు మూడుపోకడ లున్న” వనుచున్నాడు:—

శ్లో. దానం భోగో నాశ స్తిస్తో గతయో భవన్తి విత్తస్య,
యన్న దదాతి న భుక్షే తస్య తృప్తియా గతిర్భవతి. 34

వ్యా.—అథ విత్తస్యోత్తమాదిభేదేన త్రైవిధ్యమాహ—దానమితి.—దానం సత్సామ్రత్కార్యగః, భోగం ప్రకృష్టనాదిద్వారానుభవః, నాశః దానధర్మాద్యభావే చోరాదినా విలయశ్చ - తదుక్తమ్—

‘చత్వారో ధనదాయాదా ధర్మాగ్నిన్యవతస్సూరః,

తేషాం జ్యేష్ఠావమానేన త్రయః కుప్యన్తి సోదరాః. ఇతి.

వివముక్తమమధ్యమాధమభేదేన విత్తస్య, గతయో గమనోపాయా, భవన్తి; కత్త్రయః పుమాన్ న దదాతి అర్థిభ్యో న ప్రయచ్ఛతి విత్తమితి శేషః, అథ

వా న భుక్తే నానుభవతి, తస్య దానభోగాభ్యాం విత్తవ్యయమకుర్వతః పురుషస్య సంబన్ధినో విత్తస్యేతి శేషః, తృతీయా గతిర్నాకావస్థా భవతి - సా త్వత్వవైకవ్యేకార్థః. అయమత్ర నిమగ్నస్థానార్థః - విత్తస్య దానేన గతిరుత్తమా, ఆత్మభోగేన మధ్యమా, చోరాదినా నాశగతిరధమేతి: అతో దానకౌణ్ఠేనైవ భవితవ్యం ధనాధ్యేనేతి భావః. ఆర్యాభేదః.

టీ. దానం=ఇచ్చుట, భోగః=అనుభవించుట, నాశః=పోవుట (పరాధీన మగుట), (అని) విత్తస్య = ధనమునకు, తిస్త్రః = మూడు, గతయః = పోకడలు, భవంతి=కలవు. యత్=దేనిని (విధనమును), న దదాతి=ఈయఁడో, న భుక్తే=అనుభవించుఁడో, తస్య=దానికి (అధనమునకు), తృతీయా = మూడవదగు, గతిః=పోకడ, (అనఁగా: నాశము), భవతి = కలుగును.

తా. ధనవ్యయమునకు సత్పాత్రదానము, తా ననుభవించుట, దొంగలు మొదలగువారలు హరించుట, అని మూడందారులు గనంబడుచున్నవి. ఎవఁడు సత్పాత్రమున కియ్యక తా ననుభవింపకయుండునో వానిధనమునకు మూడవదారియే (అనఁగా చోరులు మొదలగువారు హరించుట) ఆగును.

క. దానము భోగము నాశము

పూనికతో మూడుగతులు १ భువి ధనమునకు

దానము భోగము నెఱుంగని

దీనునిధనమునకు గతి దృఢతయ మే పొసఁగున్.

ఆవ. “దానమువలన నొకవేళ పేదటికము గలిగినను, అయ్యది దాతకు గౌరవమునే కలిగించు” ననుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మణి శ్వాణోల్లిఙ్గః సమరవిజయా హేతిదళితో

మదక్షిణో నాగః శరది సరిదాశ్యానపులినా,

కలశేష శ్చన్ద్రః సురతమృదితా బాలవనితా

తనిమ్నా శోభన్తే గళితవిభవా శ్చార్థిషు నరాః.

35

వ్యా.—అథ దానకలస్య విత్తవ్యయజనితతనత్వమపి శోభావహమేవేత్యాహ—
మణిశ్వాణ ఇతి—కాణశ్చస్త్రోజ్జేజ్జనసాధనోపలవీశేషః - తేనోల్లిఙ్గః సంఘృష్టో, మణిశ్చ, హేతిదళితః శస్త్రక్షతః, సమరవిజయీ రణశూరశ్చ * ‘జిద్వతీ’ త్యాదినా ఇనిః - ని. హేతిశ్చస్త్రే తు నృప్రియారితి కేశవః, మదేన దానవర్షేణ పరిక్షీణః, కృశో, నాగశ్చ-

ని. 'గ్రహబ్రహ్మణా నాగా' ఇతి వైజయంతీ, శరది శరత్కాలే, ఆశ్వానాని ఈషచ్ఛు
హ్మణి-పులినాని నైకతాని-యస్యాస్మా, సరిత్ నది చ, *సంయోగాజేరాతో ధాతో
ర్యణ్యతో నిష్ఠానత్వం, కలాశేమః షాడశాంశమాత్రావశిష్ట, శృష్టిశృ-ని. 'కలా తు షా
డకో భాగ' ఇత్యమరః - 'ప్రథమాం విభజితే వహ్ని' రిత్యాదివిహస్క్రమణేతరకళానా
మన్నాదిదేవైర్నిశితత్వాదితి భావః, సురతేన రతిరణేన - మృదితా విహ్వలీకృతా, బాల
వనితా మృగాజ్ఞానా చ - జారవనితేతి పాతే వేశ్యా చోచ్యతే, తథా, అస్థిభు విషయే-
గళితవిభవా వ్యవగతార్థసంపదః - నిశ్శేషమర్థిసాత్కృతధనా ఇత్యర్థః - ని. 'అర్థరైవిభవా
ఆపీ' త్యమరః, నరా దాత్మజనాశ్చ, తనిమ్న తనుత్వేనైవ * పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ, శోభంతే - విమభూతచనుత్వనైవ శోభాహేతుత్వాదితి భావః.

ఆశ్ర ప్రస్తుతానాం నరాణాం చ సామస్త్యేన శోభాయావతుల్యధర్మేణావమ్యస్య
గమ్యమానత్వాద్విచకాలంకారః-

'ప్రస్తుతానాం తథాఽన్యేషాం సామస్త్యే తుల్యధర్మతః,
ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర దీపకం తన్నిగద్యతే.'

ఇతి లక్షణాత్ - శిఖిణీవృత్తమ్.

టీ. కాణ ఉల్లింః = సానచే ఒరయబడిన (సానఃబెట్టబడిన) మణిః=రత్నము,
హేలిదళిః=ఆయుధములచే జీల్పబడిన (ఆయుధములదెబ్బలు తినిన), సమరవిజయా=
యుద్ధమున గెలుపుగలవాఁడును, మదజీః = మద (జల)ము (కాఙుట)చేత చిక్కిన,
నాగః = ఏనుఁగు, శరది=శరద్ధృతువునందు, ఆశ్వానపులిసా=కొంచెముగ నెండిన యిసుక
దిబ్బలుగల, సరిత్=నది, కలాశేమః=(ఒక) కళమిగిలిన, చంద్రః=చంద్రుఁడును, సురత...
తా=సురత=సంభోగమునందు, మృదితా=నలిపి వేయబడిన, బాలవనితా=లేతబ్రాయపుయవ
తియ, అస్థిభు=యావతులయందు (యావతుల కిచ్చి), గళితవిభవా=పోయినయైశ్వర్యము
గల (ఉన్నధనమునంపుయు నధులకిచ్చివేసిన), నరాః చ=జనులును, తనిమ్న=కృశత్వము
చేత, శోభంతే = ప్రకాశించుచున్నారు.

తా. సానబెట్టబడినమణియు, ఆయుధక్షతములు గలిగియున్న
శూరుఁడును, మదజలస్నానముచేతఁ జిక్కినగజంబును, శరత్కాలమున
నెండిన యిసుకతిన్నెలుగల నదియు, కలామాత్రావశిష్టఁ డగుచంద్రుఁ
డును, రతిక్రిడచే డస్సిన నవయావన యగుబాలయు, సత్పాత్ర
దానముచేత నైశ్వర్యమును గోలుపోయినరాజులును విశేషముగఁ
బ్రకాశింతురు.

ఉ. శాణవిఘ్నప్రత్నమును శ శస్త్రహతుం డగుశూరుఁడు మద-
క్షీణగజంబు నై కతవిశిష్టశరన్నదియున్ నవక్షపా
ప్రాణవిఘ్నండు చండసురశతాలస బాలికయున్ ధనై కవి
శ్రాణనశూరులుం గడుఁ గృతశత్రుమునం బ్రభుఁ గాంతు రిద్ధరన్.

అవ. “ఒకవస్తువు నాదరించుటయు ననాదరించుటయుఁ గలిమిలేములనుబట్టియే
యుండు” ననుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరిక్షిణః కశ్చిత్ స్మృహయతి యవానాం ప్రసృతయే
స పశ్చాత్సమూర్జః కలయతి ధరిత్రీం తృణసమామ్,
అత శ్చానేకాంతా గురులఘుతయాఽర్థేషు ధనినా
మవస్థా వస్తూని ప్రథయతి చ సంశోచయతి చ. 36

వ్యా.—అథ పుంసాం ధనాభావతత్పద్భావసమయావస్థామాహ—పరిక్షిణ
ఇతి.—కశ్చిద్ధనికః పుమాన్, యవానాం శితశూకాఖ్యధాన్యానాం ప్రసృతయే స్మృ
హయతి ప్రసృతి మాత్రయవాన్ గురుతయా కాష్టత ఇత్యర్థః, * స్మృహేరీక్షిత
ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - ని. ‘శిత శూకయవా నమా’విత్యమరః, స పరిక్షిణః
పుమాన్, పశ్చాద్దనస్తరం - కాలాస్తర ఇత్యర్థః, సంపూర్ణో దైవపకాద్ధనసంపన్న
స్స, ధరిత్రీం భువం, తృణసమాం తృణకలాపం తద్వల్లస్వీమిత్యర్థః; కలయతి
మనులే - ధనమదేన తథాఽఽలొకయతీత్యర్థః. - కపీనాం కలిః, కామధేనుః, అత
శ్చాత ఏవ హేతో, రథేషు, యవధరిత్ర్యాదిషు వస్తుషు విషయే, గురులఘుతయా మహ
త్త్వైల్పత్వభావేన, అనేకాంతాఽప్రతినీయతా - సర్వథా గురుణి గురుత్వమేవ లఘుని
లఘుత్వమేవేతి నియమాభావవతీత్యర్థః, ధనినాం సంబంధి, అవస్థా వ్యాపారః,
వస్తూని యవధరిత్ర్యాద్యైల్పమహత్తర వస్తూని, ప్రథయతి చ ధనాభావదకాయాం నీచ
మపి వస్తు గురూకరోతీత్యర్థః, తథా సంశోచయతి చ తత్పద్భావదకాయాం
మహదపి పస్తు నిరాకరోతీత్యర్థః. నిర్ధన ధనికయోరిత్యంభూతాఽవస్థా ప్రత్యక్ష
సిద్ధా; అతో వివేకినా నైవం విపర్యస్తబుద్ధినా భవితవ్యమితి భావః. శిఖరిణీవృత్తం -
లక్షణం తూక్ష్మమ్.

టీ. (యః=ఏ) కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడు, పరిక్షిణః=మిక్కిలి పేదపడినవాడై,
యవానాం = బియ్యముయొక్క, ప్రసృతయే = చేరెటిగొఱు (అనగా: చేరెడు
బియ్యముగొఱు), స్మృహయతి=ఆశపడుచున్నాడో, సః = వాఁడు, పశ్చాత్ = పిదప,
సంపూర్ణః = సమృద్ధిగలవాడై (ధనవంతుడై), ధరిత్రీం=భూమిని, తృణసమాం=గట్టిక

పోచపంటిదాసినిగా, కలయతి=కలంచును. అతః చ = అందువలననే, అర్థేషు = ధనముల
యందు, గురులఘుతయా = హెచ్చుతగ్గులు అగుటచేత (కలిమిలేములచే ననుట), అనే
కాంతా=నానావిధములుగల, ధనినాం = ధనవంతులయొక్క, అపస్థా=దశ, వస్తూని =
వదార్థములను, ప్రకయతి చ = గొప్పవానినిగాఁ జేయును. సంకోచయతిచ = తక్కువ
వానినిగాను చేయును.

తా. దారిద్ర్యము ననుభవించునపు డొక గుప్పెడుభాగ్యము
నవేక్షించునతఁడే కాలాంతరమున విశ్వైర్యమునందునేని భూమండలము
నంతయు గడ్డిపరకవలె గాంచును. కాబట్టి సమయము ననుసరించి
వస్తువులు అధికము లనియు నల్పము లనియుఁ జెప్పఁబడును. ఒకప్పడు
అల్పమైనది మఱొకప్పు డధికముగను, అదియే మరల నల్పమైనదిగను
తోచును.

ఉ. చేరి యొకండు నెవ్వఁ బడి १ చిక్కుచుఁ జేరెడుశాలిభాగ్యమే
కోరు నతండు పిమ్మట నోకుంతధనోన్నతుఁ డై వసుంధరం
బూరికి సాటిగాఁ దలంచు १ భూరిధనాధ్యులచొ పునేకమై
గౌరవము లఘుత్వమును १ నైకొనువస్తువులందు నెల్లడన్.

అప. రాజులకు ధనము వృద్ధినిొందుమార్గములను జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. రాజన్ దుధుక్షసి యది క్షీతిధేను మేతాం
తే నాద్య వత్స మివ లోకమముం పుషాణ,
తస్మిం శ్వ సమ్యగనిశం పరిపుష్కమాణే
నానాఫలం ఫలతి కల్పలతేవ భూమిః.

37

వా. — అశ్ రాజానం సంబోధయం ప్రస్థానాధనోపాయమతిదిశతి —
రాజన్నితి — హే రాజన్ త్వమితి శేషః - అన్యథా* 'శేషే ప్రథమ' ఇతి ప్రథమ
పురుషః స్వాత్' ఏనామేతాం త్వద్ధస్తగతామిచ్ఛర్థః *అత్రాన్యాదేశాభావాదేనా
దేశచ్ఛిప్ర్యః, క్షీతిధేను రివేత్కువమితిసమాసః - న తు క్షీతిరేవ ధేనురితి రూప
కం - వత్సమివేతి స్పష్టోపమానిధ్యోత్, తాం క్షీతిధేనుం, దుధుక్షసి యది బోధ
మిచ్ఛసి చేత్ - అర్థమితి శేషః *దుహేన్యన్నచ్చాత్ సిత్ *దుహ్యదేర్ధ్వకర్తృకత్వ
నియమాత్, తస్మి తేన దుధుక్షాహేతునా, అద్యేదానీముపలభ్యమానం, లోకం జనం,
వత్సం తర్జకమివ. ని. 'వత్సో' నా కుటజే వచ్చే తర్జకే తనయాదిక' ఇతి వైజయన్తి -
పుషాణ పోషయ - ని. 'లోక స్తు భువనే జు' ఇత్యమరః - వత్సనాశే క్షీరస్యేవ

లోకనాశేంద్రస్యాసంభవాదితి భావః, పోషణఫలమాహ—తస్మిన్ లోకే, చానిశం సర్వదా, సమృగ్గసంబాధం, పరిపువ్యమాణే పరిపాల్యమాణే సతి, భూమిః క్షితిః, కల్పలతేవ కల్పవృక్షశాఖేవ ని. - 'సమే శాఖాలతే' ఇత్యమరః - యద్వా కల్పయ త్యభీషి తానీతి కల్పా - సా చ సా లతా చ * 'స్త్రీయాః పుంస' దిత్యాదినా పుం వద్భావః - సేవ కల్పవల్లీవ, నానావిధఫలం ధనధాన్యాది బహురూపఫలం, ఫలతి నిష్పాదయతి - 'ఫలనిష్పత్తా' వితి ధాతోర్లట. యతో లోకపరిపాలనవ్యతిరేకేణ స తేంద్రః సంభవిష్యతి - తద్వారైవ భూమేరప్యఖిలఫలదోగృత్వాత్ - తస్మాదశేష లాభార్థం తత్పరిపోషణమావశ్యకమితి భాః.

ఆత్మ పూర్వవాక్యస్థాపనమయా నిర్వాప్యతోక్తరవాక్యస్థాపనమేత్యనయోరన్యోన్య భావేన సంకరః, వసంతతిలకావృత్తమ్.

టీ. రాజ్ = ఓరాజా ! ఏతాం=ఈ, క్షితిధేనుం=ఆవువంటిభూమిని, దుధుక్షసి యది = పిదుక గోరుదువేని, తేన = దానికై, అద్య=ఇప్పుడు, అముం=ఈ, లోకం=జన మును, వత్సమివ = దూడనువలె, పుషాణ = పాలించుము, (కిం చ=మఱియు), తస్మిన్ = ఆజనము, ఆనిశం = ఎల్లపుడు, సమృక్ = బాగుగా, పరిపువ్యమాణే = పోషింపఁబడుచుం డఁగా, భూమిః = భూమి, కల్పలతేవ = కల్పవృక్షముయొక్క కొమ్మవలె, నానాఫలం = అనేకవిధములయినఫలమును, ఫలతి = ఫలించును.

తా. రాజా ! భూమి యను గోవునుండి ధనమును పితుకఁదలఁ చితివేని ఆవుదూడను పోషించినవిధంబుగ జనులఁ బోషింపుము. ఆ జనులఁ జక్కఁగ నీవు పోషించితివేని భూమి కల్పవల్లీవలె గోరినవాని నన్నింటిని ఫలంపఁజేయును.

టీ. ధరణిధేనువుఁ బిదుకంగఁ १ దలఁచిలేని జనులఁ బోషింపు మధిపవత్సములమాడ్కి- జనులు పోషింపఁబడుచుండ १ జగతి కల్ప లతలెఱుంగున సకలఫలంబు లొసఁగు.

అవ. "రాజనీతి యనేకరీతుల నున్నది" యనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సత్యాన్యతా చ పరుషా ప్రియభాషిణీ చ
హింసా దయాభిరపి చార్థపరా వదాన్యా,
నిత్యవ్యయా ప్రచురనిత్యధనాగమా చ
వారాజ్జనేవ నృపనీతిరనేకరీతిః.

వ్యా.—యతో రాజానం సంబోధితవా, నసి తస్మిలిః కీదృశీత్యాశక్త్యా
యాం తస్యా బహువిధత్వమిత్యాహ—సత్యేతి—సత్యా యథార్థభాషిణీ, అన్వతా
అసత్యవాదిని చ, తథా పరుషా కఠోరభాషిణీ, ప్రియభాషిణీ మధురాలాపిని చ, తథా
హింసా ఘోరకా - ని. 'కఠారు ర్థాతుతో హింస' ఇత్యమరః, * 'నమి కమ్పి'
త్యాదిచా రప్రత్యయః దయాభరసి కాదుణికా చ - ని. 'స్యాద్దయాభుః కాదుణిక'
ఇత్యమరః* 'స్పృహి గృహి' త్యాదిచా ఆకుచ్చీత్యయః, తథా అర్థపరా ధనలుభా,
పదాన్యా దానకాక్షా చ, కుత్రచిద్విషయ ఇతి సర్వత్రాప్యధ్యాహర్యం - ని. 'స్యర్వ
దాన్యః స్థూలలక్ష దానకాక్షా బహుప్రద' ఇత్యమరః. తథా నిత్యం ప్రతిదిను - వ్యయో
ధనత్యాగో యస్యాస్యా తథోక్తా, ప్రచురనిత్యధనాగమా - ప్రచుర ప్రభుతం
యథాతథా - నిత్యం - ధనస్య - ఆగమః ప్రాప్తిర్యస్యాస్యా తథోక్తా చ, అతో వారా
జ్ఞనా వేక్ష్య - ని, 'వారస్త్రీ గణికా వేక్ష్యే' త్యమరః. నృపనీతిః రాజవృత్తిః, అనేక
రూపా బహుప్రకారా - స త్వైకాన్వికీర్త్యర్థః; వారాజ్ఞనాయామపి విశేషణాని
సమాసి.

ఆత్ర సత్యాన్వతేత్యాది పదశ్రవణమాత్రేణ యుడిలి విరోధః స్ఫురతి, తస్య
స్యాభాష్యేనాభాసీకరణాదలంకారస్సక్, వారాజ్ఞనేవే త్యుపమయాఽజ్ఞాజ్ఞిభావేన
సంకీర్త్యతే.

టీ. నృపనీతిః = రాజనీతి, వారాంగనా ఇవ = బోగముపడుచువలె, (ఆయా
వేక్షకుఁ దగినట్లు,) సత్యా=సత్యములు గలదియు, అసత్యా=అబద్ధముగలదియు, పరుషా=
నిష్ఠురత్వముగలదియు, ప్రియభాషిణీచ = ఇచ్చకములఁ బలుకునదియు, హింసా =
చంపునదియు, దయాభుః = కనికరముగలదియు, ఆపిచ = మఱియు, అర్థపరా = ధనము
నందు ఆసక్తిగలదియు, పదాన్యా = ఈవిగలదియు, నిత్యవ్యయా=ఎల్లపుడు వ్యయముగల
దియు, ప్రచుర...గమాచ=ప్రచుర=మిక్కిలి, నిత్య=ఎల్లపుడు, ధన=ద్రవ్యముయొక్క,
ఆగమః = రాబడిగలదియు, (వి, ఇట్లు) అనేకరీతిః = వెక్కువిధములుగలది.

తా. రాజనీతి, కొన్ని తావుల సమయోచితముగ సత్యమిశ్ర
ముగను, కొన్ని తావుల నసత్యయుతముగను, ఒకచోట నిష్ఠురముగను,
ఒకతావున చెవుల కింపుగను నుండుచు, ఒకచోట బాధించుచు, మఱొక
తావున దయను గనంబఱుచుచు, ఒకతావున పిసిడతనమునొందుచు,
మఱొకచోట దానము నొనర్చుచు, నొకచోట నెప్పుడు వ్యయ
పెట్టుచు, మఱొకవిధంబుగ నెల్లపుడు సంపాదించుచు, వారాంగనవలె
నానాప్రకారముల నుండును.

తే. సత్య మనృతంబు పరుషోక్తి సరసభాష
ప్రాణిహింసయు దయయు లోభంబు నీగి
కనకసంగ్రహవ్యయములు గలుగు వార
రమణిక్తవడి బహురీతి గ రాజనీతి.

అవ. “గుణవంతుఁ డగురాజు నాశ్రయింపవలయునే కాని గుణహీను నాశ్రయించినఁ బ్రయోజనము లే” దనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆజ్ఞా కీర్తిగి పాలనం బ్రాహ్మణానాం
దానం భోగో మిత్రసంరక్షణం చ,
యేషామేతే పద్మణా న ప్రవృత్తాః
కోఽర్థస్తేషాం పార్థివోపాశ్రయేణ ?

39

వ్యా.—సోఽపి గుణాఢ్య ఏవ సమాశ్రయణీయో న తు నిర్గుణ ఇతి రాజాన మేవ సంబోధయతి — ఆజ్ఞేతి.—ఆజ్ఞా మర్యాదా పరిపాలనాత్మకశాసనం, కీర్తిర్దాన క్షాత్రోద్భవా సత్సమాఖ్యా, బ్రాహ్మణానాం పాలనం నిరుపద్రవం బ్రాహ్మణసంతర్పణం, దానం సత్పాలే త్యాగః, భోగః సక్ష్పందనాదిజనిత సుఖానుభవః, మిత్రసంరక్షణం, సుహృత్సమర్థరణం, చేత్యేతే పద్మనా, యేషాం రాజ్ఞాం, న ప్రవృత్తాః న ప్రవర్తనే-కర్తరిక్తః, పృథివ్యా ఈశ్వరః పార్థివః తస్య సంబుద్ధిః - హే పార్థివ రాజ్ - *‘తస్యేశ్వరః.’ ‘సర్వభూమి పృథివీభ్యామణిత్యబ్జుత్యయః - తేషాముపాశ్రయేణ సమాశ్రయేణ, కోఽర్థః కో లాభః న కోఽపీత్యర్థః; తస్మాదుక్తగుణసంపన్న ఏవ రాజా సమాశ్రయణీయః, న తు కుక్షిమ్భురితి భావః.

కాలినీవృత్తం-‘కాలిన్యక్తా మ్నా తగౌ గోఽబ్ధిలోక్తైరి’తి లక్షణాత్.

టీ. పార్థివ = (ఓ)రాజా!, ఆజ్ఞా = ఆనతి, కీర్తి = యశస్సు, బ్రాహ్మణానాం = బ్రాహ్మణులయొక్క, పాలనం = రక్షించుట, దానం = ఈవియు, భోగః = అనుభవించుట, మిత్రసంరక్షణంచ = స్నేహితులను గాపాడుటయు, ఏతే = ఈ, పట్ గుణాః = ఆఱుగుణములు, యేషాం = ఎవరికి, న ప్రవృత్తాః = కలుగవో, లేషాం = వారియొక్క (రాజులయొక్క,) ఉపాశ్రయం = ఆశ్రయించుటచేత, కః అర్థః = ఏమి ప్రయోజనము?

తా. దుర్బలశిక్షణము, సత్కీర్తి, బ్రాహ్మణపరిపాలనము, సత్పాత్ర దానము, సక్ష్పందనవిహారాదిభోగములు, ఆపన్నులగు మిత్రాదుల రక్షించుట, అను సద్గుణపట్కము లేనిరాజుల నేవించుటవలన లాభ మేమియు లేదు.

తే. ఆజ్ఞయును గీర్తియును భూసురరావనంబు
దానమును భోగ మిత్రసంతానములు
వక్షంబులు గలుగ వేర జనులయందు
వారిఁ గొల్పిన ఫల మేమి ర వసుమతీశ.

అవ. భనమువైఁ బేరానపడరాదు; భనలాభాలాభములు వైవాధీనములు.

శ్లో. యథాత్ర నిజఫాలపట్టలిఖితం స్తోకం మహద్వా ధనం
తత్ప్రాప్నోతి మరుస్థలేఽపి నితరాం మేరౌ చ నాతోఽధికమ్,
తద్ధీరో భవ విత్తవత్సు కృపణాం వృత్తిం వృథా మా కృథాః
సూపే పశ్య పయోనిధావపి ఘటో గృహ్లాతి తుల్యం జలమ్. 40

వ్యా.—ఆధాతికార్పణ్యం మా మరు, లాభాలాభయోరైవాయత్తమూలకత్వ
మిత్యాన—యదితి.—ధాత్రా బ్రహ్మణా, స్తోమకల్పం, మహద్వచాళం వా, యధనం,
నిజఫాలం నిజనిటలతటమేవ పట్టం తత్ర - లిఖితం లేఖనేన నిర్దిష్టం, తద్బ్రహ్మలిఖితం
ధనం, మరుస్థలే ఊషరదేశేఽపి - క్షిమాతాన్యత్రేతి భావః, నితరామతిశయేన, ప్రాప్నోతి
లభతే - అన్యాయమితి షేషః - ని. 'సమానౌ మరుధన్వానా' విత్తమరః, మేరౌ కనకా
చలే, ఽప్యతో బ్రహ్మలిఖితా, దధికం, న ప్రాప్నోతి. తత్తస్మాత్కారణా, ధీరస్థిరచిత్తో
భవ, విత్తవత్సు ధనాధ్యేష విషయే, కృపణాం దీనాం, వృత్తిం వ్యాపారం, వృథా
వ్యర్థం, మాకృథాః మాకార్షీ, స్తేన కార్పణ్యజనితనిద్రామాత్రాశ్రయత్వమేవ నత్యధిక
ధనప్రాప్తిరితి భావః. * కృథో లుచి ధాన్ - తనాదిత్వేఽపి సిచో నిత్యలోపవిధానా
న్నసిచ్ - 'న మా త్యోగ, ఇత్యప్రతిషేధః. తత్రదృష్టాస్తమాహ—కూపేఽల్పజలాధారే
గర్జేఽపి, పయోనిధౌ సముద్రేఽపి, ఘటః కలశ, స్తుల్యమాత్మపరిమితం, జలం గృహ్లాతి
స్వీకురుతే - పశ్యతి కృపణంబోధనం - న తు కూపేఽల్పం పయోనిధావధిక; మత
ఏతద్దృష్టాస్తేన సమాహితచిత్తేన భవికవ్యం, న తు కార్పణ్యపర్యాకులేనేతి తాత్పర్యమ్.

టీ. (మనుష్యుండు) ధాతా = బ్రహ్మచేత, స్తోకం = కొంచెమైనను, మహల్
వా = గొప్పదయినను, యత్ = ఏది (ధనము), నిజ...లిఖితం - నిజ = తనదైన,
ఫాలపట్ట = నొసలనియెడి పలకయందు, లిఖితం = వ్రాయబడినదో, తత్ = దానిని,
మరుస్థలేఽపి = ఎడారిప్రదేశములయందు నైతము, నితరాం = తప్పక, ప్రాప్నోతి =
పొందును. మేరౌచ = బంగారు కొండయందునైతము, అతః = అంత (లిఖితము) కంటె,
అధికం = ఎక్కువను, న ప్రాప్నోతి = పొందదు; తత్ = కాబట్టి, ధీరః = దిగులు

దీనినవాడవు, భవ = కష్టు. విక్షవత్సు=ధనవంతులయెడ, కృపణాం=దీనమైన, వృత్తిం= వ్యాపారమును, వృథా = వ్యర్థముగా, మాకృథాః = చేయకుము. ఘటం = కుండ, కూపే=నూతియందును, పయోనిధౌ ఆపి = సముద్రమునందును, తుల్యం=సమానమైన, జలం=నీటిని, గృహ్ణాతి = గ్రహించుచున్నది. వశ్య = చూడుము.

తా. తననొసట వ్రాసినంతధనము కొద్దియైనను గొప్పయైనను మరుస్థలమునందున్నను తప్పక పొందును. మేరువునందైనను అంతకంటె సధికముగఁ బొందఁడు. కావున ధనవంతులను జూచి దీనత్వమును, గనం బఱుపకుము. కుండను తీసుకవెళ్లి బావియందు ముంచినను సముద్రమున ముంచినను ఒకేవిధంబుగ జలమును గైకొనును.

చ. వనజభవుండు నెన్నొసట శ్ర వ్రాసినసొమ్ము ఘనంబొ కొంచెమో
విను మరుభూమి కేగిన లభించును మేరువుఁ జేరఁ బోయినకొ
ధన మధికంబు రాదు కడు శ్ర దైన్యము మాను ధనాధ్యులందు న
వ్వననిధి నూతఁ దుల్యముగ శ్ర వారి గ్రహించు ఘటంబు సూడుమా.

ఇది నీతిశతకమునందు అర్థపద్ధతివర్ణన మను

నాలుగవ దశకము.

దుర్జన పద్ధతి

అవ. అర్థపద్ధతిని నిరూపించినపిదప, అట్లు అర్థవంతుడయ్యును దుర్జనుడయ్యె
నేని వానితోఁ జేరఁదగ దని చెప్పఁబోవుచు దుర్జనపద్ధతి నారంభించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అకరుణత్వమకారణవిగ్రహః పరధనే పరయోషితి చ స్పృహః,
సుజనబంధుజనేష్వసహిష్ణుతా ప్రకృతిసిద్ధమిదం హి దురాత్మనామ్.

వ్యా.—అథార్థాదిసంపన్నిఁడై దుర్జనో నోపాదేయ ఏవేత్యాశయేనార్థపద్ధతి నిరూపణానంతరం దుర్జనపద్ధతిని నిరూపయతి—తత్ర లేహమవగుణం గణయతి-అకరుణత్వ మితి.—పరదుఃఖభ్రష్టహాణేచ్ఛాకరుణా-తద్రాహిత్యమకరుణత్వంచయాహీనత్వం చ, ఆకారణవిగ్రహో నిష్కారణకలహశ్చ - ని. 'అస్త్రియాం సమరాసీక రణాః కలహవిగ్రహా' విత్యమరు, పరధనే పరద్రవ్యే, పరయోషితి పరదారేషు, స్పృహః చ-వికత్రాపహరణేచ్ఛా - అన్యత్త్ర సంభోగాభిరావశ్చ, సుజనేషు బంధుజనేషు, చ, అసహిష్ణుతా అసహన

కిలచ్ఛం యే, తీహం సర్వం * 'సపుంసక మనపుంసకే నే'త్యాదినా సపుంసకైకశేషః, దురాత్మనాం దుష్టనానాం, ప్రకృతిసిద్ధం స్వభావసిద్ధం హి, ఆతస్మే నో పాదేయా ఇతి భావః - ని 'ప్రకృతిః ప్రవక్షుభూతే ప్రధానే మూలకారణే, స్వభావ' ఇతి విశ్వః.

ద్రుశవిలమ్బితృత్వం - 'ద్రుశవిలమ్బితమాహ నభౌ భరా వి'తి లక్షణాత్.

టీ. ఆకరుణత్వం = కనికరములేకుండుట, అకారణవిగ్రహః = కారణములేకయే జగదమాడుట, పరధనే = ఇతరుల ధనమునందు, పరయోషితిచ=ఇతరుని భార్యయందును స్పృహ=కోరికయు, సుజన బంధుజనేషు=సుజన సజ్జనులయందును, బంధుజనేషు=చుట్టాలయందును, అసహిష్టుతా = ఓర్వలేమియు, (అనెడి) ఇదం = ఇది (కనికరములేకుండుట మొదలగునది), దురాత్మనాం=చెడ్డమనస్సుగలవారికి, ప్రకృతిసిద్ధంహి=స్వభావసిద్ధమే కదా!

తా. పరయోషీనత, నిష్కారణ మైనకలహము, పరులధనము నందును పరస్త్రీలయందును ఆసక్తి, సజ్జనులయందును, బంధువులయందును ఓర్పులేమియు, ఇవి దుర్జనుల స్వభావసిద్ధగుణములు.

తే. కారణము లేనికలహంబు ఓ గరుణలేమి

పరవధూపరధనవాంఛ ఓ బంధుసాధు

జనములం దసహిష్టుత్వ ఓ మనఁగ జగతిఁ

బ్రకృతిసిద్ధంబు లివి దుష్టు ఓ నికరమునకు.

ఆవ. 'దుర్జనుడు విద్వాంసుడైనను వానిని దగ్గరజేర్పరాదు' అనుచున్నాడు:-

శ్లో. దుర్జనః పరిహర్తవ్యో విద్యయాఽలంకృతోఽపి సః,

మణినా భూషితస్సర్పః కి మసౌ న భయంకరః ?

42

వ్యా. అస్తాం తావత్ దుర్జనమాత్రస్య పరిత్యాజ్యత్వకథనమ్ - అశేషావగుణావ మార్జకసుఖనోఽపి దుర్జనః పరిత్యాజ్య ఏవేతి సప్రహేస్తమాహ - దుర్జనఇతి - దుర్జనో, విద్యయా వేదవేదాన్త్యాదికయా, అలంకృతో భూషితస్సన్నపి - సకలవిద్యాపారీణ స్సన్నపీత్యర్థః, పరిహర్తవ్యస్త్యాజ్యః, కుత ఇత్యుత అహ - సర్పః అశివిమః, మణినా ఫలకన్థ మాణిక్యేన, భూషితోఽలంకృతస్సన్నపి, అసౌ సర్పో, న భయంకరః కిం భయంకర ఏవేత్యర్థః, అతో మణిభూషితసన్నప్రాప్యో విద్యావాసపి దుర్జనో దూరతస్త్యాజ్య ఏవ -

‘దుర్జనం దూరత స్త్యజే’ దితి న్యాయాదితి భావః * ‘మేఘుర్నిభయేషు కృషా’ ఇతి భిశ్-
భిశి ‘అర్ధద్విష’ దిత్యాదితా ముమాగమః.

అత్ర బిమ్బప్రతిబింబన్యాయేన ధర్మధర్మిణోర్యాకృత్యయే పృథగ్నిర్దేశాద్దృష్టా
స్తాలంకారః-

‘బిమ్బానుబిమ్బన్యాయేన నిర్దేశో ధర్మధర్మిణోః,

దృష్టాస్తాలంకృతిర్జేయా భిన్నవాక్యార్థసంశ్రయాః.’

ఇతి లక్షణాత్.

వృత్త మానుష్టభవ్.

టీ. దుర్జనః = దుష్టుడు, విద్యయా = విద్యచే, అలంకృతః అపి = అలంక
రింపఁబడినవాడు అయినను, పరిహర్తవ్యః = వదలఁ దగినవాడు ; సర్వః = పాము,
మణినా = రత్నముచే, భూషితః అపి = అలంకరింపఁబడినది అయినను, అసౌ = ఇది,
భయంకరః=భయమునుగలిగించునది, స కిం = కాదా యేమి ?

తా. పాము శిరమునందు రత్నముకలదైనను భయంకర మగుట
చేత దూరముగ నెటుల వదలుచున్నారో, అట్లే దుర్జనుడు విద్యా
వంతుడైనను దూరముగ విడువఁదగినవాడు.

టీ. విద్యచే భూషితుం డయి १ వెలయుచున్నఁ

దోడరి వర్జింప నగుఁ జామీ १ దుర్జనుండు

చారుమాణిక్యభూషిత १ శస్త్రమస్త్ర

కంబయినచన్నగము భయంకరము గాఁడె.

అవ. ‘దుర్జనుడు లోకమునంతయు దూషించును’ అనుచున్నాడు:—

శ్లో. జాడ్యం ప్రీమతి గణ్యతే ప్రతశుచౌ దంభః శుచౌ కైతవం

శూరే నిర్ఘృణతా మునౌ విమతిణా దైన్యం ప్రియాలాపిని,

తేజస్విన్యవలిప్తతా ముఖరతా వక్తవ్యశక్తిస్థిరే

తత్కా నామ గుణో భవేత్సగుణినాం యో దుర్జనైర్నాజ్ఞీతః.

వ్యా.—అథాస్య సర్వదూషకత్వమాహ—జాడ్యమితి.—ప్రీమతి లజ్జావతిభ్రంసి

జాడ్యం మాన్ద్యం * ‘గుణవచన బ్రహ్మణాదిభ్యః కర్తణి చే లి వ్యుత్ ప్రత్యయః,
గణ్యతే సుఖ్యాయతే - దుర్జనైరితి శేషః - న తు జుగుప్సితకర్తాచరణపరాజ్ఞుభక్త్యం,

ప్రతైస్తవశ్చాప్నోయణాదినియమైః - శుచౌ శుద్ధే, దమ్భో ధర్మధర్మజత్వం, గణ్యతే. న
త్వసృష్టాత్వత్వం, శుచౌ స్వభావాదేవ బాహ్యైస్తవశుద్ధే, కైతవం కవటం, గణ్యతే-న తు

పారఘ్నికత్వం, శూరే, నిర్ఘృణతా ధయారాపిత్యం, గణ్యతే - న తు విక్రాంతత్వం,

మునా మననకీలే విమలితా బుద్ధివైస్యం, గణ్యతే న త్వాత్వైక్యానుసంధానతత్పరత్వం, ప్రియాలాపిని మధురవాదిని, వైస్యం గణ్యతే - న తు శ్రవణానన్దకరత్వం, తేజః ప్రాగల్భ్యం - ప్రభావేశేషః కాతవ్య, త్వచలిప్రతా గర్వగ్రస్తత్వం, గణ్యతే - న తు సుభాష - ని. 'ఆవలేపస్తు గర్వేస్యాల్లేపనే దూషణేఽపి చేతి' విశ్వః. 'వక్తవ్యేష్య క్లేష - శక్తిః ప్రతిభాపరస్యాయస్సామర్థ్యవిశేషః - తయా స్థిరే, ముఖమస్యాస్తీతి ముఖరో దుర్దుఖః-ని. 'దుర్దుఖే ముఖరా బద్ధముఖా' విత్యమరః * 'ఖముఖమ్మోభ్యశ్చే'తి రప్రత్యయః - కస్య భావస్తతా ఆసంబద్ధప్రలాపిత్వమిత్యర్థః. గణ్యతే - న తు వాగ్ని త్వం, తస్మాత్కారణాత్, గుణినాం గుణవంశవన్నానాం. న కో నామ గుణో భవేత్, యో గుణః, దుర్జనై, ర్నాక్కితః న దూషితః-దుర్జనాదూషితో గుణ స్సగుణినాం న కోఽవ్యస్తీత్యర్థః, 'యో దుర్జనానాం మత' ఇతి పాతే యో గుణః దుర్జనానాం మతః ఇష్టః స్వాత్ న కో నామభవేదితి సంబద్ధః, దుర్జనాభిమతో గుణస్తు గుణినాం న కోఽవ్యస్తీత్యర్థః.

కార్థాలవిశ్రీడితం పుత్రం - లక్షణం తూక్ష్మమ్.

టీ. దుర్జనైః = దుష్టులచేత, ప్రీమతి = సిగ్గుగలవానియందు, జాడ్యం = మాంద్యము, ప్రతశుచౌ = (తపశ్శాన్ద్రాయణాది) ప్రతములచేఁ బరిశుద్ధుఁ డయిన వానియందు, దంభః = బడామయు, శుచౌ = ఆచారవంతునియందు, కైతవం = కాపట్టమును, శూచే = శూరునియందు, నిర్ఘృణతా = దయలేకుండుటయు, మునా = మననముచేయువానియందు (ఆనఁగాః మాటాడక మానమును ధరించి మననముచేయువాఁ డగుట), విమలితా = తెలివిలేమియు, ప్రియాలాపిని = మంచిమాటలఁ బలుకువానియందు, వైస్యం = దేబిరీంపును; తేజస్విని = పరాక్రమము గలవానియందు, అవలిప్రతా = పొగరును, వక్త...స్థిరే - వక్తవ్య = చెప్పవలసిన విషయములయందు, శక్తి = నేర్పుచేత, స్థిరే = నిలకడగలవానియందు (ఆనఁగాః ఏవిషయమునైనను పొంకముగా నిరూపించి మాటాడ నేర్చినవాఁ డగుట), ముఖరతా = ప్రేలుడుగాయతనమును, గణ్యతే = తలఁచుబడును. తత్ = ఆందువలన, దుర్జనైః = చెడ్డవారిచేత, యః = ఏది, న అంకితః = మచ్చ వేయఁబడలేదో (నిదింపఁబడలేదో), సః = ఆ, గుణినాం = గుణవంతులయొక్క, గుణః = గుణము, కో నామ భవేత్ = ఏదియైయుండునో.

తా. లజ్జగలవాని మందునిగను, తపోవంతుని డంబముగలవాని గను, శుచిగలవానిని వేషధారినిగను, శూరుని దయాహీనునిగను,

మునీశ్వరుని బుద్ధిహీనునిగను, ప్రియముగ మాటాడువానిని దీనుని గను, తేజోవంతుని గర్విగను, యుక్తియుక్తముగఁ బలకువానిని వాచాలునిగను దుర్జనులు తలంతురు. ఎట్టిగుణవంతునైనను దుర్జనులు ఏదో యొకవంక వెట్టి నిందింతురు.

శా.ప్రీరముగ్ధం జడుఁగాఁగ సువ్రతుని మాఁయింఁగా శుచిం దంభిఁగా శూరుఁ నిర్దయుఁగా మునిఁ విమతిఁగా శ్రోత్రప్రియాలాపు ని స్సారుంఁగా బలవంతు గర్వితునిఁగా సద్వక్త వాచాలుఁగాఁ గ్రూరుం డెన్ని సుధీగుణంబు దురితాఁరూఢంబు జేయుం గదా.

అవ. ఇక గుణావగుణప్రణాళికను జూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. లోభశ్చేదగుణేన కిం పిశునతా యద్యస్తి కిం పాతకైః
సత్యం చేత్తపసా చ కిం శుచి మనో యద్యస్తి తీర్థేన కిం,
సౌజన్యం యది కిం బలేన మహిమా యద్యస్తి కిం మజ్జనైః
సద్విద్యా యది కిం ధనైరపయశో యద్యస్తి కిం మృత్యునా. 44

వా. అభ గుణావగుణప్రణాళికామాహ—లోభ ఇతి.—లోభో ధనాది వాఙ్మా, యస్తి చే, దగుణేన దుర్గుణేన, కిం న కిం చిదపీత్యర్థః—తస్యైవాత్యవనదాపహత్వా దితి భావః, పిశునతా పరోక్షే పరదోషసూచకతా, అస్తి యది, పాతకైర్భృహత్వా దిభిః, కిం తస్యా ఏవ నిరయపాతనక్షత్వాదితి భావః, సత్యం యథార్థభాషణం నమ దర్శిత్యం వా, యస్తి చే, తపసా చాద్వాయణాదినా, కిం తస్యైవ పరిశోధకత్వాదితి భావః, శుచి ద్రోహచింతాదిరాహిత్యేన శుద్ధం, మనో యస్తి యది, తీర్థేన ప్రయాగా దినా, కిం తస్యై వాపవర్గమూలకత్వాదితి భావః.

‘యస్తాస్తత్తీర్థం భుజలే వినిష్క్రియస్స సర్వవి త్సర్వగతో యమృతో భవేత్.’ ఇతి స్తరణమత్ర మూలం, సౌజన్యం సుజనభావో, యస్తి యది, బలేన పరిజనేన, కిం తస్యైవాశేషకార్యనిర్వాహకత్వాదితి భావః, మహిమా మాహాత్మ్య, మస్తి యది, మజ్జనైః కుణ్డలహారాద్యలంకరణైః, కిం తస్యైవోపస్కారహేతుభూతత్వాదితి భావః. అప యశః అచక్రితి, రస్తి యది మృత్యునా మరణేన కిం తద్వత్ మృతిప్రాయత్వాదితి భావః; ఏవం విచార్య సద్గుణార్జనతత్పరేణ భవిష్యం నిపుణేన, అన్యథా దౌర్జన్యమనాయాస సాధ్యమితి వాక్యశేష త్వేనోన్నేయమ్.

టీ. లోభః=పిసినారితనము. (అస్తి) చేత్=ఉండునేని, అగుణేన కిం=దుర్గుణమేల? (అనగా: అన్నిదుర్గుణములలో నింద్యమైన దీపిసినారితనమే యనుట) పిశునతా = చాడీ
ధర్మ-టిక్క—

శోరుతనము, అస్తియది=ఉండునేని, పాతనైః కిం=పాపము లేలే? సత్యం=నిజము, (అస్తి) చేత్ = ఉండునేని, తపశాచకిం=తపస్సునైతమేల, శుచి=పరిశుద్ధమైన, మనః=మనస్సు, అస్తియది = ఉండునేని, తీర్థేనకిం=(గంగాకావేర్యాది) తీర్థము ఏలే? సౌజన్యం=మంచి శనము, (అస్తి) యది = ఉండునేని, బలేనకిం=బలముఏలే, మహిమా=గొప్పతనము, అస్తి యది = ఉండునేని, మండనైఃకిం = ఆలంకారములేలే? సద్విద్యా=మంచిచదువు, (అస్తి) యది=ఉండునేని, ధనైః కిం=ధనములేలే? ఆపయశః = ఆపకీర్తి, అస్తియది=ఉండునేని, మృత్యునా కిం = మరణమేలే?

తా. అత్యాశయున్న వేటొకదుర్గుణ మక్కల లేదు. విశునత్వము (కొండెములు చెప్పట) ఉండునేని వేటుపాపము లక్కల లేదు. సత్యమున్న తపస్సుచేయ నక్కల లేదు. నిర్మలమగు మనస్సున్న తీర్థనేవ యక్కల లేదు. మంచితనముండనేని స్వకార్యనిర్వివాదమునకు స్వజన మక్కల లేదు. గౌరవ ముండునేని యలంకారము లక్కల లేదు. చక్కని విద్యయుండునేని ధనమక్కల లేదు. అపకీర్తియుండునేని వేటుగ చావ నక్కల లేదు.

చ. వగ గొనులోభముం బిశునభావము సత్యము చిత్తశుద్ధియుం
దగుసుజనత్వము సుమహితత్వము విద్యయు లోకనిందయుం
దగిలిన దుర్గుణంబు దురితంబు దపంబును దీర్థనేవ భృ
త్యగణము సొమ్ములుం ధనచర్యంబును జావును వేట యున్నవే.

అవ. ఒకానొక యనుభవరసికుండు 'పురుషునకు మనశ్శల్యములు ఏడు' అని పల్కినరీతిని జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. శశీ దివసధూసరో గళితయావనా కామినీ
సరో విగతవారిజం ముఖమనక్షరం స్వాకృతే,
ప్రభుర్ధనపరాయణః సతతదుర్గతిస్సజ్జనో
న్మసాజ్ఞాగతహి ఖలో మనసి సప్తశల్యాని మే.

45

వా. —కన్యచిదనుభవినో నిజహృదివేదనమభినయాహ—శశితి, దివసేఽహ్ని, ధూసరో నిస్తేజస్కుః, శశీ చన్ద్రశ్చ, గళితయావనా భృష్టనాతనవయస్కా, కామినీ కాస్తా చ, విగతవారిజం పుష్పరీకషణ్ణహీనం, సరో కాసారశ్చ, శోభనా ఆకృతిర్యస్య సుందరపురుషస్య, అనక్షరం కాస్త్రవిభీష్టం ముఖం చ, ధనపరాయణో ధనలబ్ధిః, ప్రభుః రాజా చ, సతతదుర్గతిః నిరంతరదారిద్ర్యవాక్, సజ్జనశ్చ, నృపాజ్ఞాగతో రాజగృహేన్ద్ర

ర్వర్తీ, బిలో దుర్జనశ్చ=తస్య విఘాతుకత్వాదితి భావః, ఇత్యేవం, సప్త, శల్యాని శూలాని తథా దుస్సహదుఃఖజనకత్వాదితి భావః, ఇద మేవాత్మస్తకష్టనివేదనవచనమితి తాత్పర్యమ్.

అత్రప్రకృతానాం ప్రకృతస్య ఖలస్య చ దుఃఖహేతుత్వసామ్యేనావమ్యస్య గమ్యమానత్వాద్విపకాలంకారః - లక్షణం తూక్తమ్. గతమిదం పృథ్వీవృత్తమ్.

టీ. దివసధూసరః - దివస = పగటియందు, ధూసరః = వెలవెలలాడు, శశి = చంద్రుడు, గళితయావనా = జాతినయావనముగల, కామినీ = ప్రియురాలు, విగతచారిణి = పోయిన తామరపువ్వులుగల (తామరలు లేని), సరః = కొలను, సు ఆకృతే = మంచిరూపముగలవానియొక్క, అనక్షరం = అక్షరములేని (ఒకఅక్షరపు ముక్కయేని జలయని-చదువురాని), ముఖం = నోరును, ధనపరాయణః=దబ్బువైమిగుల నానక్తిగల ప్రభుః = రాజు, సతతదుర్గతిః = ఎప్పుడు పేదటికముగల, సజ్జనః = మంచివాడును, నృపఅంగణాశః = రాజుముంగిటిని జేరిన, ఖలః = దుర్జనుడును (ఆనఁగా: రాజునకు దుర్బోధలచేయువాడనుట), (ఈ) సప్త = ఏడును, మే = నాయొక్క, మనసి = మనస్సునందు, శల్యాని = శూలములు - మేకులు. (మిక్కిలి దుఃఖకరము లనుట).

తా. పగటియందుఁ దేజోహీనుడైన చంద్రుడును, గతయావనయగు కామినియు, తామరలులేనికొలనును, చదువులేనిసుందరుడును, కేవలధనాశగలభూపాలుడును, సర్వదా దరిద్రుడగు సజ్జనుడును, ప్రభువులసమీపమున నుండినదుర్జనుడును ఈయేడుగురును శల్యమువలె మనంబునకు దుఃఖమును కలుగఁ జేయుదురని నాయభిప్రాయము.

చ. దినమలినాంగుఁ డైనహిమ శ్రీ దీప్తియుఁ బ్రాయము దప్పునాతియున్
వనరుహశూన్య మౌకొలను శ్రీ వర్ణితరూపు నిరక్షరాస్యమున్
ధనపరుఁ డైనరాజు సతతంబును లేమిని గుందుసాధువున్
జనపతిచెంత దుర్జనుడు శ్రీ శల్యము లే డివి నామనంబునన్.

అవ. దుష్టరాజులక్షణమును సదృష్టాంతముగఁ జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. న కశ్చిచ్ఛ్చిక్షోకోపానామాత్మీ యో నామ భూభుజాం,
హోతారమపి జుహ్వనం స్మృష్టో దహతి సావకః.

46

వ్యా.—అథ దుష్టరాజులక్షణం సదృష్టాంతమాహ.—న కశ్చిదితి.—చక్షుకోపానావఙ్గక్రోధానాం, భూభుజాం రాజ్ఞాం, కశ్చిదపి పుమాన్, ఆత్మీయో నామ ఆత్మీ

యత్నేన ప్రసిద్ధః, న భవతి-ఁ తు సర్వోఽప్యసాత్త్వీయ వివేక్యర్థః; నను యథా కథం చిద్భిజమాచన్యభిష్యత్సేవ ఆత్మీయ ఇత్యాశక్యజ్ఞాన దృష్టాంతముఖేన నిరాకుర్వన్నాహ—
జుహ్వనమాజ్ఞాపురోడాశాదిదానేనోపచరన్తమపి * 'హు దానాదనయోరి' తి ధాతోః
కర్తరి కానన్, హోతారం యజమానం, పావకోఽగ్నిః, స్పృష్టస్సక్, దహతి సంతాప
యతీత్యర్థః; ఆలోఽగ్నిదృష్టాన్తేనేవృకో రాజా న సమాశ్రయణీయ ఇతి భావః.

టీ. చందకోపాసాం = తీక్ష్ణమైనకోపముగలవారగు, భూభుజాం = రాజులకు,
కశ్చిత్ = ఎవడును, ఆత్మీయః = తనవాడు (అనగా: తనకు శ్రీతిపాత్రమగువాడు),
న నామ = లేడుగదా! జుహ్వనం అపి = (నేను పురోడాశము మున్నగు వానిని)
ప్రేల్చుచున్నాననైనను, హోతారం = యజమానుని, పావకః = అగ్ని, స్పృష్టః
(సక్) = తాఁడబడినవాడై, దహతి = కాల్చును.

తా. ఆతికోపులగుభూపాలురను ప్రేమించదగినవాడు ఒకఁడు
నుండఁడు. అగ్నిహోత్రుడు తనతృప్తికై హోమముచేయువానిని
నైతము తాఁకునేని మొగమోటమి లేక కాల్చును.

క. మనుజులలో నెవ్వఁడు దగఁ

దనవాఁ డనువాఁడు దుష్టధరణీశునకుఁ

దనకయి ప్రేమి వ్రేల్చెడు

జనునితచప్రః గాల్చు నాయుఃసఖుఁ డదయన్దై.

ఆవ.—రాజసేవ మిగుల కష్ట మనుచున్నాఁడు—

శ్లో. మానాన్యాకగి ప్రచనపటుగ్వాచకో జల్పకో వా

ధృష్టక పార్శ్వే భవతి చ వసన్ దూరతోఽప్యప్రగల్భః,

త్యున్యా భీరుర్యది న సహతే స్రాయశో నాభిజాతః

నేవాధర్షగి పరమగహనో యోగినామప్యగమ్యః.

47

న్యా.—కథం న సమాశ్రయణీయ ఇత్యాశక్యజ్ఞానతేనైవాయా దుష్కరత్వాది
త్యాహ—మానాదితి.—మానా త్రాష్టింభావాన్యాకో నిర్వచో-భవతి సేవక ఇతి
శేషః, ప్రచనపటుః ప్రగల్భశ్చాతివక్తా, వాచకో బహుభాషీ, జల్పతీతి జల్పకోఽ
సంబద్ధప్రలాపీ-భవతి, ఉధయత్రాపి * 'జ్వల్ తృచా వి'తి కర్తరి జ్వల్పిత్వయః-
ణిత్యాదన్వయః - 'జల్పక' ఇతి పాఠే జల్పతీతి జల్పకః - పచాద్యచ్ - స్వాధ్యే క

ప్రత్యయః-అన్యథా * 'జల్ప భిక్షే' త్యాదినా హేకస్మిన్ప్రత్యయే జల్పక ఇతి స్యాత్ -
యదాహుఃపరసింహః—ని. 'స్యాజ్జల్పకస్తు వాచాల' ఇతి. పాశ్చ్యే సమీపే చ, వసన్,
భృష్టః నిర్భిక్షో-భవతి, దూరతో విప్రకృష్టచేతే, వసన్, అప్రగల్భః అప్రాధో - భవతి,
క్షాన్త్యా పరిభవాదిమాత్సర్యమానేషు శ్రోధప్రతిబద్ధలక్షణయోపలక్షితశ్చే, ద్వియర్థయ
శ్చిలా-భవతి * 'భీయః క్రుక్షుకనా వితి క్రుప్రత్యయః, న సహతే పరిభవాదికం. న
క్షమతే, యది తర్హి, ప్రాయశో బాహుశ్చేన, అభిజాతస్మక్కులీనో, న నభవతి, అతః
పరమగహనోఽత్యస్తదురవగాహః, సేవాధర్మః పరిచర్యాత్మకం కర్మ, యోగినామపి
కాలత్రయజ్ఞానామప్యతీంద్రియవస్తుపరిజ్ఞానవతామిత్యర్థః - కిముతాన్యేషామితి భావః,
అగమ్యో జ్ఞాతుమశక్యః - సర్వే గత్యర్థః జ్ఞానార్థ-యతః పుబ్రవ్తాఽపి భాగినాదినా
సాక్షాత్కీయతే న త్యయమితి భావః; మానాదివ్యతిరిక్తధర్మస్య గగనారవిష్టప్రాయ
త్వాత్తస్య బ్రహ్మణోఽపి దుర్విక్షేయతయాఽత్యస్తదుష్కరత్వమితి తాత్పర్యమ్.

అత్ర సేవాధర్మస్య యోగిగమ్యత్యేవై ఽప్యగమ్యతోఽపి స్సంబంధే ఆసంబంధ
రూపాతిశయోక్తిః. మద్వాక్రాస్తావృత్తమ్ - 'మద్వాక్రాస్తా జలధిషడ్వగైరోభనాతౌ
గురూచేతి లక్షణాల్.

టీ. మానాల్ = మాటాడకుండుటవలన, మూకః = మూగవాడు; ప్రవచన
పటః = బాగుగా మాటాడుటయందు నేర్పుగలవాడు, వాచకః = ప్రేలుడుగాడు,
వా = లేక, జల్పకః = అసంబద్ధప్రలాపి, పాశ్చ్యే = వెంటడి, వసన్ చ = ఉండువాడు,
భృష్టః = దిట్టరి; దూరతః = దూరముగా, వసన్ అపి = ఉండువాడు నైతము, అప్రగల్భః =
చేతఁగానివాడు; క్షాన్త్యా = ఓర్పుచేత, భీరుః=పిఱికివాడు; భవతి = అగును. న సహతే
యది = (అవమానములను) ఓర్పుకొనఁడేని, ప్రాయశః = తఱుచుగా, అభిజాతః =
మంచికులమునఁ బుట్టినవాడు, న = కాడు; (కాబట్టి) పరమగహనః = మిక్కిలి
తెలిసికొనరాని, సేవాధర్మః = కొలువుయొక్క స్వరూపము, యోగినాం అపి = (భూత
భవిష్య ద్వర్తమానకాలములు మూఁటి నెఱింగి అతీంద్రియములగు పదార్థమునుగూడఁ
గనిపట్టు) యోగులకు నైతము, అగమ్యః = తెలియరానిది.

తా. సేవకుఁ డగువాఁడు ఏమియుఁ బలుకకయుండునేని వానిని
మూగవాఁ డనియు, చక్కఁగ మాటాడునేని వదరుపోతనియు, సమీప
మున నున్న భయభక్తులు లేనివాఁ డనియు, దూరముగ నున్న చేతకాని

వాఁడనియు, సహించువాఁడగునేని పిటికి యనియు, టప్పులేనియెడల సద్వంశజాతుఁడు కాఁడనియు ప్రభువులు తలఁతురు. కావున ఇట్టి నేవా భర్తమునందు చక్కఁగఁ జరించుట యోగీశ్వరులకైనను అలవి కాదు.

ఉ. మానముచేత మూఁగయు సమంచితవక్త ప్రలాపి చెంగటం

బూని వహించ దిట్టి దమఃముందట దవ్వగ నుండెనేని శా

లీనుఁడు దాల్చి భీరుఁ డవలిప్తుఁడు దాలిమి లేనిబంటు భూ

జానులనేన దుష్కర మసాధ్యము యోగులకైన నిద్ధరన్.

అవ. వేయేల? దుష్టరాజుముందట నెవ్వనికీ నుండ రా దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉద్భాసితాఖిలఖలస్య విశృంభలస్య
ప్రాధ్వాధవిస్తృతనిజాధమకర్తవృత్తైః,
దైవాదవాప్తవిభవస్య గుణద్విహీనస్య
నీచస్య గోచరగతైః సుఖమాస్యతే కైః?

48

వ్యా.—కిం బహు నాఽస్య పురస్తాన్న కేవలి స్థాతుమపి శక్యత ఇత్యాహ —
ఉద్భాసితేతి.—ఉద్భాసితాః ప్రకాశితాః అఖలాః ఖలా యేన తస్య అధికారప్రదా
నేన పురస్కృతాశేష దుర్జనస్యేత్యర్థః - తస్య సుజనవిద్యేషిత్వాదితి భావః, తథా,
విశృంభల్య విధినిషేధాతీతతయా స్వచ్ఛందగతేత్యర్థః. తథా, ప్రాధ్వాధమతితరాం -
విస్తృతా స్తరణావిషయాకృతా - నిజా స్వకీయా - అధమ కర్తవృత్తిః ప్రాక్తనీచ
కృత్యవ్యాపారో - యే న తస్య - 'ప్రాగేవ విస్తృతే'తి పాఠే ప్రాక్ ప్రథమమ్ అచరణ
సమయ వివేక్యర్థః - వితేన లజ్జాహ్రాన్యముక్తం, తథా, దైవా దదృష్టవశా, దిదానీ,
మవాప్తౌ ప్రాప్తౌ - విభవః ఐశ్వర్యం సంపత్తి - ర్యస్య, గుణద్విష సుగుణనిష్ఠక, స్యాస్య
పూర్వోక్తస్య నీచస్య రాజ్యః, గోచరగతైః విషయవాసిభిః, కైర్దైవై, సుఖమక్లేశేన,
ఆస్యతే స్థీయతే, న కైరపీత్యర్థః, ఆతో న నీచాశ్రయః కర్తవ్య ఇతి భావః. * 'అస
ఉపచేశనే' - భావే లభి.

అత్రోద్భాసితేత్యాదిపదార్థస్య విశేషణత్యా సుఖస్థిత్యభావపదార్థ హేతుత్వా
త్పదార్థ హేతుకం కావ్యలింగమలంకారః. పసంతరిలకావృత్తమ్.

టీ. ఉద్భా...ఖలస్య - ఉద్భాసిత = ప్రకాశించుచేయుటైన, అఖల = సమస్త
లయిన, ఖలస్య = దుర్జనులు గలవాఁడును, (అనఁగా: దుష్టులను గొప్పదశకుఁ డెచ్చినవాఁ
డగుట), విశృంభలస్య = (విధినిషేధములు లేనందున) అడ్డులేనివాఁడును, ప్రాధ్వాధ...

వృత్తేఃప్రాధాన్యంబోత్తిగా, విస్తృతమణివంబడిన, నిజ = తనవైన, అధమకర = సీతపుఁ
బరులయొక్క, వృత్తే = బ్రదుకుచెరువుగలవాఁడును, (అనగా: మునుపు తాను బ్రదుకు
చెరువుకై వియ్యసపుఁబరులలోఁ బ్రవేశించి పొట్టగడుపుకొనెనో యాపూర్వవృత్తాంతము
నిప్పు డైశ్వర్యమదమత్తుడై బోత్తిగా మణిచినాఁ డనుట. దీనిచే సిగ్గులేనివాఁ డని
యేర్పడుచున్నది.) దైవాత్ = అదృష్టమువలన, అవాప్తవిభవస్య = (ఇప్పుడు) సంపద
గలవాఁడును, గుణద్విషా = గుణములను నిందించువాఁడును, (అగు) అస్య = ఈ, సీతస్య =
సీతునియొక్క, గోచరగతై = కంటఁబడినట్టి, కైః = ఎవరిచే, సుఖం = సుఖము, అస్యతే =
ఘండఁబడును. (అనగా: అట్టి సీతుని కంటఁబడినవారే సుఖము నొంద రనుట.)

తా. దుర్జనులకే సహాయమొనర్చుచు వారిని జేరఁదీసి స్వేచ్ఛా
చారుడై తా నింతకుముం దనుభవించిన హీనస్థితిని దైవయోగము
చేతఁ బట్టినసంపదచేత మణిచి గుణవంతుల ద్వేషించు నీచునిసమీప
మున నుండు వారలకు సుఖ మనునది యుండదు.

చ. ఖలు లగువారి నెల్లనధికారసమర్థులఁ జేసి తా నిర
ర్గళగతియై నికృష్టనిజశక్తము విస్తృతిపా లొనర్చి ని
శ్చలగుణవైరియై విధివశంబున సంపద గాంచి త్రుళ్లుచుక
మెలఁగునృపాలు దేశమున १ మేలు లభించునె యెట్టివారికిన్.

అవ:—దుర్జనులయు సజ్జనులయు స్నేహములరీతినిఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—
శ్లో. ఆరమ్భగుర్వీ క్షయిణీ క్రమేణ లఘ్వీ పురావృద్ధిముపైతి పశ్చాత్,
దినస్య పూర్వార్థ పరార్థభిన్నా ఛాయేవ మైత్రీ ఖలసజ్జనానామ్. 46

వ్యా.—అథ దుర్జనుజనుమైత్రీప్రకారమాహ—ఆరమ్భేతి...పూర్వార్థపరా
ర్థభ్యాం పూర్వాష్టాపరాష్టాభేదేన - భిన్నా పృథగ్విధా. ఛాయా అనాతప ఇవ - ని.
'ఛాయా త్వనాతపే కాస్తా ప్రతిబిమ్బార్కజాయయో రి'తి వైజయన్తీ. ఆరమ్భే
ప్రారమ్భసమయే - గుర్వీ గురుః వర్ధిష్ఠురిత్యర్థః * 'వోతో గుణవచనా ది'తి వికల్పాల్
జీమ్, క్రమేణ కాలక్రమేణ, క్షయిణీ క్షయిష్ఠశ్చ-'జిహ్వతీ' త్యాదినా ఇని, తథా,
పురా ప్రారమ్భే, లఘ్వీ లఘుః ప్రాప్తే త్యర్థః - పూర్వవక్ జీమ్, పశ్చా దనంతరం,
వృద్ధి, ముపైతి ప్రాప్నోతీతి భావః—అయమర్థః—దుర్జనుమైత్రీ పూర్వాష్టాచా యేవ
ప్రారమ్భగుర్వీ క్రమేణ క్షయిణీ చ భవతి, సుజనుమైత్రీ తావ దపరాష్టాచా యే వాదౌ

లక్ష్మీ తతో చర్దిష్టశ్చ భవతీతి. ఆతోఽత్ర యద్యుక్తం తత్కర్తవ్యం మళలేనేతి భావః.

అత్ర యథాసుఖ్యసుకీర్ణోపమాంకారః. ఉపశాతివృత్తముక్తమ్.

టీ. భలసజ్జనానాం = దుర్జనులయొక్కయు సజ్జనులయొక్కయు, మైత్రీ = స్నేహము, దినస్య = వగటియొక్క, పూర్వా .. న్నా-పూర్వార్థ = మొదటిసగముచేతను, పరార్థ = తరువాతసగముచేతను, ఛిన్నా=మాచిన, ఛాయా ఇవ = నీడవలె, ఆరంభగుర్వీ = మొదటపెద్దదియు, క్రమేణ = క్రమముగా, త్తయిణీ = తగ్గునది; పురా = మొదట, లక్ష్మీ = చిన్నది, పశ్చాత్ = తరువాత, వృద్ధి = అతిశయమును, ఉపైతి = పొందును.

తా. దురాత్ములన్నేహము స్రావణకాలపునీడవలె ప్రథమమున విస్తారముగ నుండి క్రమక్రమముగ నశించును. సజ్జనులమైత్రీ సాయం కాలపునీడవలె ప్రథమమున చిన్నదై క్రమక్రమముగ వృద్ధిపొందును.

తే. మొదలఁ జూచినఁ గడు గొప్పఁ పిదపఁ గుఱుచ

యాదిఁ గొంచెము తర్వాతఁ నధిక మగుచుఁ

దనరు దినపూర్వపురభాగఁజనితమైన

చాయపాలికఁ గుజనసజ్జనులమైతి.

అవ. ఈపద్ధతి మొదట జెప్పిన “అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహా” అను దానిని బ్రకటింపఁ దలఁచి “కొండెగాఁడు సజ్జనులకు నిష్కారణవిరోధి” అని చెప్పుచు నీపద్ధతిని ముగించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మృగమీనసజ్జనానాం తృణజలసంతోషవిహితవృత్తీనామ్,

లుభకభీవరపిశునా నిష్కారణమేవ వైరిణో జగతి.

50

వ్యా:—యదుక్త ‘మకరుణత్వమకారణవిగ్రహా’ ఇతి తదేవ ప్రకటయన్నుప సంహరతి—మృగేతి—సంతోష వైషమ్యకాల్పితేన మనస్సంతుష్టిః - తృణజలసంతోషై - ర్విహితా కల్పితా-వృత్తి ర్జీవనం-యేషాం లేషాంన తు చరోపతాపోపజీవినామిత్యర్థః - ని. ‘పృత్తిర్వర్తనజీవన’ ఇత్యుపరక, మృగాణాం హరిణాదీనాం-మీనానాం మత్స్యీనాం- సజ్జనానాం సాధూనాం చ, లుభకో వ్యాధిః - భీవరో దాళః - జాలిక ఇత్యర్థః-పిశున స్సూచకశ్చ - ని. ‘వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగయు ర్లుభకశ్చ సః’ ‘వైషమ్యే దాళ భీవరా’ వితి చామరక, విలే, జగతి భువి, నిష్కారణం నిర్వృత్తమేవ, వైరిణో విద్యేషిణః ఘాతుకా ఇత్యర్థః.

తృణేన విహితవృత్తీనాం మృగాణాం లుబ్ధకా నిష్కారణవైరిణ ఇత్యాది యథా క్రమమన్వయాత్క్రమాపరనామా యథాసంఖ్యాలంకారః-తదుక్తం విద్యానాథేన—

‘ఉద్విష్టానాం పదార్థానాం పూర్వం పశ్చాద్యథాక్రమమ్,
అనూద్యేతో భవేద్యత్ర తద్యథాసంఖ్యముచ్యతే.’

ఆర్యావృత్తమ్.

టీ. తృణ...వృత్తీనాం-తృణ = పచ్చికచేతను, జల = నీటిచేతను, సంతోష = ఆనందముచేతను, విహిత = చేయబడిన, వృత్తీనాం = దేహయాత్ర (బ్రదుకు) గల, మృగమీనసజ్జనానాం-మృగ = లేళ్లకు, మీన=చేపలకు, సజ్జనానాం=సత్పురుషులకును, లుబ్ధ...శునాః—లుబ్ధక = వేటగాండ్లును, ధీమర = జాలరులును, పిశునాః = చాడీలు చెప్పవారిని, జగతి = లోకములో, నిష్కారణం ఏవ = కారణములేకయే, వైరిణః= విరోధులు.

తా. పరులఁ బీడింపకయే గడ్డిచేత కాలయాత్రను గడుపుకొను జింకలు మొదలయిన మేకములకు బోయలును, నీటిచేతఁ బ్రదుకు మీనంబులకు జాలర్లును, దొరకినదాగితో సంతసించి కాలయాత్రచేయు సజ్జనులకు కొండెగాండ్లును అకారణవైరులయి లోకమునఁ గనంబడుచున్నారు.

తే. కసప్రచే నీటిచే మోద శ కలనచేత

బ్రతుకు మృగమీనసజ్జన శ ప్రకరమునకు

శబరకైవర్తసూచక శ జనులు జగతిఁ

గారణము లేనిపగవారు శ గారె తలఁప.

ఇది నీతిశతకమునందు దుర్జనపద్ధతివర్ణన మను
విదవ దశకము.

సు జ న ప ద్ధ తి

అవః—దుర్జనపద్ధతిని నిరూపించి తద్వైలులక్షణమును డెలుపుటకై సుజనపద్ధతి నారంభించుచు సుజనుల నమస్కరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వాఙ్మా సజ్జనసజ్గతౌ పరగుణే ప్రీతిర్దురౌ నమ్రతా

విద్యాయాం వ్యసనం స్వయోపితి రతిర్లోకాపవాదాద్యయమ్,

భక్తిర్హృదిని శక్తిరాత్మదమనే సంసర్గముక్తిగి ఖలై

రేతే యేషు వసన్తి నిర్మలగుణాన్తేభ్యో నమః కుర్తహే.

చాన్య-అదైకత్వైలక్షణ్యేన సుజనపద్ధతిం నిరూపయతి - తత్రాదావావరాతి
 శయాతాన్నమన్యూరితి-వాక్యేతి-సజ్జనసంగతౌ సాధుసమాగమే, వాక్యా ఆభి
 రామః - న తు జిహ్వా - తస్య మోక్షసాధకత్వాదితి భావః - తదుక్తం జ్ఞాన
 చాసేత్-

‘మోక్షద్వాకే ద్వారపాలాశ్చత్వారః పరికీర్తితాః,

శమో విచారస్యంతోవశ్చతుర్థస్సాధుసంగమః.’

ఇతి-

తథా చోక్తం శ్రీమద్భగవతే-‘మహత్సేవాం ద్వారమాహుర్విముక్తే’ రితి - స్వేనా
 ప్రస్తావ-

‘చేతః ప్రసాదయతి దిక్షు తనోతి కీర్తిం,

సత్సంగతిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామ్.’

ఇతి,

పరేషాం గుణే - ప్రీతిస్సంతోషః - న తు దోషపాదనమ్-

‘పరగుణపరమాణూన్నర్వతీకృత్య నిర్భయం

నిజహృది వికసన్తస్మిన్ నిస్తః కీయన్తః.’

ఇతి పక్ష్యమాణత్వాదపీతి భావః. గురౌ విద్యోబదేష్టరి, నమ్రతా భక్తిశ్రద్ధాభరణ
 ప్రసీద్ధిభావః - న తు గరోద్విక్రతా-

‘యస్య చేవే వరా భక్తిర్యథా చేవే తథా గురౌ,

తస్యైతే నిఖిలా హ్యర్థాః ప్రకాశవే మహత్తనః.’

‘గురుర్భిక్షుః గురుర్విష్ణుర్గురుర్దేవో జనార్దనః,

గురుస్సాక్షాత్పరం బ్రహ్మ తస్మై శ్రీగురువే నమః.’

ఇతి శ్రుతిస్మృతీ, విద్యాయాం వేదాంతాదివిద్యాభ్యాసే వ్యసన మానక్తి-న తు ద్యౌత
 కేభ్యాదౌ-తస్య మోక్షసాధన బ్రహ్మజ్ఞానజనకత్వాదితి భావః, స్వయోషితి నిజదారేషు,
 రతిస్సంభోగః - న తు పరదారేషు - ‘రమ్యం కలస్త్రీరత’ మితి భావః, లోకాపవా
 దాత్ లోకనిష్ఠాయాః * ‘భీతార్థానాం భయహేతు’ రిత్యపాదానత్వాత్పశ్యమి -
 భయం న తు నిర్లజ్జత్వం * ‘లోకాపవాదో బలవానితి సత్యవతీ శ్రుతి’ రిత్యాదివచ
 నాత్తస్య బలివృత్త్యాదితి భావః, కూలిని పరదేవతాయాం భగవతి, భక్తిరమరాగః, న
 తు త్సుద్రదేవతాయాం * ‘శివే భక్తిశ్శివే భక్తి’ రిత్యాది వచనేహ్యవృత్త్యా తస్యాః
 ప్రాశస్త్యశ్రవణాదితి భావః, అత్తదమనే స్వపరిభవే సతి, శక్తిస్సామర్థ్యం పరాక్రమ
 ఇతి యావత్ - న తూచశమేనాదాసీన్యమ్-

‘అన్యదా భూషణం పుంసాం శమో లక్ష్ణేవ యోషితామ్.

పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతేష్వివ.'

ఇతి పచనాదితి భావః, ఖల్వైర్దర్శనైస్సహ సంసర్గము క్షిప్యన్త్యాగః-న తు తత్సహవాసాభి
లాషః *‘దుష్టనం దూరత స్త్యజే’ దితి - ‘దుష్టనః పరిహర్తవ్య’ ఇత్యాదిపచనాదితి భావః,
ఇత్యేలేనిర్వలాః నిష్కలజ్కాః-గుణాస్సజ్జన సంగతివాఙ్మాదయో, యేషు పురుషేషు
వసన్తి, తేభ్యో మహద్భ్యో నమః - ఇత్థం భూతగుణవిజ్ఞానామేవ నమస్కారార్హత్వా
దితి భావః. *‘నమస్త్వస్తీ’త్యాదినా చతుర్థీ‘తైరేవ భూర్భూషితే’తి పాతే తైర్నిర్వల
గుణసంపన్నైరేవభూ రలంకృతా న త్వస్త్వస్తేషామేవ చారుత్వాద్యతిశయహేతుత్వా
దితి భావః.

శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. సజ్జనసంగతౌ=సజ్జనులతోడి సహవాసమునందు, వాంఛా = కోరిక, (ఇయ్యది
మోక్షసాధక మని జ్ఞానవాసిత్వమునం దిట్లుచెప్పబడినది.—“మోక్షద్వారే ద్వారపాలా
శ్చత్వారః పరికిర్తితాః, శమోవిచారస్సంతోషశ్చతుర్థస్సాధుసంగమః.” “మోక్షద్వారము
నందు ‘కాంతి, విచారము, సంతోషము, సజ్జనసంగత్యము’ అను నలువురు ద్వార
పాలురు గలరు.” మఱియు శ్రీభాగవతముందును “మహత్సేనాం ద్వారమాహు ర్వి
ముక్తేః,” “ముక్తి మహత్సేనయే ద్వారము.” అని చెప్పబడినది. ఇంతియకాక
(భర్తృహరియు) తానును “సత్సంగతిః, కథియ కిం న కరోతి పుంసాం” అని చెప్పెను.
కావున సత్సంగత్యముత్కృష్టగుణ మనుట,) పరేషాం=ఇతరులయొక్క,గుణే=గుణమందు,
ప్రీతిః = సంతోషము, (అనఁగా: “పరగుణపరమాణూః పర్వతీకృత్య నిత్యం నిజ
హృది వికసంత స్సంతి సంతోష క్రియంతః” అని ముందు జెప్పబోవురీతి అనియర్థము.)
గురౌ=ఆచార్యునియందు, నమ్రతా = అడఁకుప, (“యస్య చేవే పరాభక్తిః యథాదేవే
తథాగురౌ” అనఁగా: “దేవునియం దెట్టి యుత్తమభక్తిగలదో యట్టిభక్తియే గురువు
నందు జేయవలయును.” అనునది మొదలగు ప్రమాణములచే నాచార్యునియం దత్యంత
భక్తియుక్తుడై యుండుట.) స్వయోషితి = తనభార్యయందు, రతిః = సంభోగము,
లోకావవాదాత్ = లోకులనిందనుండి, భయం = భయము, శూలిని = శివునియందు,
భక్తిః=అనురాగము, ఆత్మదమనే = మనోనిగ్రహమునందు, శక్తిః = సామర్థ్యము, [లేక
ఆత్మ = తనయొక్క, దమనే = పరాభవమునందు (తనకు పరాభవము సంభవించినపుడు),
శక్తిః = సామర్థ్యము (పరాక్రమము). “అన్యదా భూషణం పుంసాం శమో లజ్జేవ యో
షితాం, పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతేష్వివ.” స్త్రీలకు లజ్జయెట్టో అట్లు పురుషు
లకు శాంతియే యలంకారము; కాని స్త్రీలకును మఱి సురతములయందు సిగ్గుపడలుటవలె,

ప్రపంచమును చరాభవమును చరాశ్రమ మనునదియే యలంకారము" అనురీతిగ నని భావము.] ఇతఁడేమర్పార్థలతోడ, సఃసర్గముక్తిఃచేరికయొక్క(ను) వదలుట, ఏలేఁత, నిర్వలగునాఁడుమంచిగుణములు, యేమిటవనియందు, వసన్తికలవో, లేభ్యః మహాభ్యఃఁ అగోభువారికి, నమః కుర్తహే = నమస్కరించుచున్నాము.

తా. సత్సహవాసమునం దాసక్తియు, పరులగుణమునందుఁ బ్రీతియు, గురువలయందు అణఁకువయు, విద్యలయం దాసక్తియు, స్వభార్యయందు సంభోగము, జనాపవాదమునకు వెఱచుట, ఈశ్వరునియందు భక్తియు, అవమానము గలిగిన సామర్థ్యమును చూపుటయు, దుస్సహవాసమును విడుచుటయు, ఇట్టినిర్వలగుణములు గలవారికి నమస్కారము.

మ. సుకృతశ్రేష్ఠులగోష్ఠియుం బరగుణస్థానంబునం బ్రీతి దే
 శిశుసంసేవయు విద్యయందు రుచి స్వస్థ్రీకేళి లోకాపవా
 దకథాభీతియు శంభుభక్తి నమనోద్యచ్చక్తియుకా సాధుదూ
 పకసాంగత్యవిముక్తియుం గలమనీ యమావంతులం గొల్చెదన్.

ఆవ. ఇక సజ్జనునకు స్వభావసిద్ధమగు గుణములను జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. విపది ధైర్యమభాభ్యుదయే త్తమా
 సదసి వాక్పటుతా యుధి విక్రమః,
 యశసి చాభితిరవ్యసనం శ్రుతౌ
 ప్రకృతసిద్ధమిదం హి మహాత్మనామ్.

52

వ్యా.—అదైహం నిసర్గసిద్ధగుణం - గణయతి - విపదితి.—విపద్యాపత్కాలే,
 ధైర్యం నిర్వికారచిత్తత్వం - న తు దైర్యం, - 'మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం సత్సత్వసి
 హేతు'పిదతి, అథానస్తరం వాక్యారంభే వా, ఆభ్యుదయే సంపది, త్తమా సహిష్ణుత్వం-
 న తుచ్చజ్ఞితా, సదసి రాజవిద్యత్సభాయాం, వాక్పటుతా వాక్కిత్వం-సరసవచన రచనా
 చాతుర్యమితి యావత్ - న తు మూలభావః. యుధి రణరంగే, విక్రమః పరాక్రమో -
 న తు పలాయనం, యశ, స్యభిరతిః సుగ్రహేచ్ఛా - న త్వనాదరః, శ్రుతౌ వేదశాస్త్రా
 భ్యసనే వ్యసనమాసక్తిర్న తు నిర్వేద, ఇతిదం సర్వం * 'సపుంసక మనపుంసకే నే' త్యా
 దినా నపుంసకైకశేషః, మహాత్మనాం మహానుభావానాం, ప్రకృతసిద్ధం స్వభావసిద్ధం
 హి - ని. 'సంసిద్ధి ప్రకృతీ సమే' 'స్వరూపం చ స్వభావశ్చ నిసర్గశ్చే' త్యమరః. ద్రుత
 నిలమిభుతపృక్షం - లక్షణం తాక్షణికం.

టీ. వివది = ఆపదయందు, ధైర్యం = కలఁతపడకుండుట, అథ = తరువాత, అభ్యుదయ = కలిమియందు, తుమా = ఓర్పు, సదసి = సభయందు, వాక్పటుతా = మాటల చాకచక్యము, యుధి = యుద్ధమునందు, విక్రమః = పరాక్రమము, యశసి = కీర్తియందు, అభిరతిః చ = కోరికయు, శ్రుతౌ = వేదమునందు (లేక, వేదశాస్త్రములు విచుటయందు), వ్యసనం = ఆసక్తి, ఇదం = ఇది అంతయు, మహాత్మనాం = గొప్పమనసుగలవారికి, ప్రకృతి సిద్ధం హి = స్వభావ స్థాప్తము గదా !

తా. ఆపదలు వచ్చినప్పుడు ధైర్యము, విశ్వర్యము వచ్చినపుడు ఓర్పు, సభయందు వాక్పటవము, యుద్ధమునందు శౌర్యముచూపుట, కీర్తియం దాసక్తి, వేదశాస్త్రాభ్యాసమునందు చింత - ఇవి మహాత్ములకు స్వభావగుణములు.

ఉ. ఆపదలందు ధైర్యగుణః మంచితసంపదలందుఁ దాల్చియున్ భూపసఖాంతరాళమునఁ బుష్కలవాక్పతురత్వ మాజి బాహాపటుశక్తియున్ యశమునం దనురక్తియు విద్యయందు వాంఛాపరివృద్ధియున్ ప్రకృతి సిద్ధగుణంబులు సజ్జనాళికిన్.

అవ. సజ్జనులగువారి యాభరణములను చెలియజేయుచున్నాడు;—

శ్లో. కరే శ్లాఘ్యస్త్రాగః శిరసి గురుపాదప్రణయితా ముఖే సత్యా వాణీ విజయి భుజయోద్వీర్యమతులమ్, హృది స్వచ్ఛా వృత్తిః శ్రుతమధిగతం చ శ్రవణయో ర్విన్యాప్తైర్వైశ్వర్యేణ ప్రకృతిమహతాం మణ్డనమిదమ్. 53

వ్యా.—అదైషాం ప్రసిద్ధవిలక్షణమణ్డనసంపత్తిమాహ—కరభితి.—కరే హస్తే, శ్లాఘ్య స్పృకలలోక ప్రశస్త, స్త్రాగో దానం, మణ్డనం - న తు కంఠం - 'దానేన పాణిర్ను తు కంఠణే నేతి స్వేనైవాగ్రే పక్ష్యమాణత్వాత్', శిరసి గురుపాదయోః, ప్రణయితా అభివాదనతాత్పర్యం, మణ్డనం - న తు మణిహిరణ్మయకోటిరాదిః, ముఖే పత్రే, సత్యా వాణీ సూన్యతభాషణం, మణ్డనం - న తు తామూలచర్మణాది, భుజయో, రతులం నిరుపమానం, విజయి జయశీలం చ * జి దృషీ' త్యాదినా ఇసి, వీర్యం బలం, మణ్డనం - న తు కేయూరాది, హృ ద్యస్తరణే, స్వచ్ఛావృత్తిః నిష్కళఙ్కవాపారో, మణ్డనం - న తు హారయచాది - హృచ్చబ్జస్య పక్ష్యస్థలవాచకత్యమపి సంభవతీతి కృత్వా అభేదేన నిర్దేశః, శ్రవణయోః, కర్ణయో రధిగతం శ్రుతం శాస్త్ర మేవ -

వి. 'శ్రుతి కౌస్తావపుతయో' ఇతి విశ్వః, మణ్డనం నతు కుణ్డలే- 'శ్రోత్రం శ్రుతే
వైవ న కుణ్డలే' నేతి వత్ససి, ఇదం పూర్వోక్తదానాదికం సర్వ, మైశ్వర్యేణ ధనరత్న
సంపత్త్యా వివాహి * 'పుష్కరినే' త్యాదినా విలాప తృతీయా. ప్రకృత్యా స్వభా
వేన, మహతాం మహాత్మనాం - సౌజన్యసంపన్నానామిత్యర్థః. * ప్రకృత్యాదిభ్య
'స్తృతీయే' తి తృతీయాసమాహుః, మణ్డనం భూషణం - తస్యైవ లాఙ్కౌత్తరరామణీయ
కాది హేతుర్వాదితి భావః. శిఖిణీవృత్తమ్.

టీ. కరే = చేతియందు, క్లాఘ్యః=పొగడదగిన; త్యాగః = ఈవి; (మండనం= ఆభరణము,) కిరసి = కలయందు, గురుపాద ప్రణయితా—గురు=అచార్యునియొక్క, పాద = పాదములయందు, ప్రణయితా = ప్రేమ; ముఖే=మొగమునందు, సత్యా=నిజ మైన, వాణీ = వాక్కు; భుజయోః = చేతులయందు, విజయ=జయశిలమై, అతులం = సోటిలేని, పిర్న్ = బలము; హృది = మనస్సునందు, స్వచ్ఛా = నిర్మలమయిన, వృత్తిః= వ్యాపారము; శ్రవణయోః = చెవులయందు, అధికతం=నేర్వబడవ, శ్రుతం=శాస్త్రము; ఇదం=ఇదియంతయు (త్యాగాదులనుట), విశ్వర్యాదులు లేకున్నను, ప్రకృతిమహతాం= స్వభావముగ గొప్పవారలకు, మండనం = ఆభరణము.

తా. మహాత్ములకు విశ్వర్యములేమిచేత బంగారుసొమ్ములు లేక పోయినను ఈ గ్రంథజెప్పుబోవునవి స్వాభావికాలంకారములుగఁ గనం బడుచున్నవి. ఎట్లనః హస్తములకు సత్పితృదానము, శిరంబునకు గురు పాదసమస్కృతియు, ముఖంబునకు సత్యవచనమును, భుజంబులకు జయ స్వభావ మగుసరాక్రమమును, హృదయంబునకు అకలంకమయిన ప్రవర్తనయు, చెవులకు శాస్త్రశ్రవణమును ఇవియ అలంకారములు.

చ. కరమున నిత్యదానము ముఖంబున సూన్యతవాణి యశాదలం
గురుచరణాభివాదన ముకుంతితపీర్యము దోర్బుగ్గంబునక
వరహృదయంబునక విశద శ వర్తన మంచితవిద్య వీనులక
సురుచిరభూషణంబు లివి శ శూరులకు సిరి లేనియప్పుడున్.

అవ. పేలు గలుగుటకు మార్గమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. స్తానాఘాతాన్నివృత్తిః పరధనహరణే సంయమః సత్యవాక్యం
కాలే శక్త్యా ప్రదానం యవతిజనకథామూకభావః పరేషామ్,
తృష్ణాస్తోత్రోవిభజ్ఞో గురుషు చ వినయః సర్వభూతానుకమ్పా
సామాన్యం సర్వశాస్త్రేష్వనుపహతవిధిః శ్రేయసామేష పథః. 54

వ్యా.—గుణాఢ్యత్యే కో లాభ ఇత్యాశక్యమ్య తేహం శ్రేయోహేతుత్వ
మాహ—ప్రాణేతి.—ప్రాణాఘాతాత్పాణిహింసాయాః. నివృత్తిర్నివర్తనం చ - 'మా
హింస్యాశ్చసర్వభూతాని', 'అహింసా పరమో ధర్మస్త్యధర్మః ప్రాణినాం వధ' ఇత్యా
దినాఽగ్నిషోమియవశ్వాలమృనవృత్త్యతిరిక్తహింసాయా నిషేధశ్రవణాత్, పరధన
హరణే సంయమో మనోరోధశ్చ 'పరద్రవ్యాణి లోప్తవ ది' తి న్యాయాదితి భావః
కాలే సమయే సత్యవాక్యం యథార్థ భావణం చ - తథా ధర్మోపదేశశ్రవణాదితి భావః
ఆత్ర 'బ్రాహ్మణార్థే గవామర్థే' ఇత్యాదిష్వసత్యవచనస్యాపి నిషేధాభావశ్రవణాత్కాల
ఇత్యుక్తం, శక్త్యా ప్రదానం విత్తానుసారేణ త్యాగశ్చ - 'విత్తకాత్యం న కారయే' దితి
పచనాదితి భావః. యువతిజనకథాయాం పరస్త్రీవృత్తాంతకథనే - మూకభావస్తూష్టింభావ
శీలత్వం చ-'స్వప్నేఽప్యన్యవధూకథా మి' తి పచనాత్ పరేషామన్యేహం-యాచకా
నామిత్యర్థః, తృష్ణా ధనలిప్సా - తస్యావివ - స్రోతసః ప్రవాహస్య - విభక్త్యా నిరోధః-
అభీప్సితదానేన మనోరథ పరిపూరణం చేత్యర్థః-

'యాచమానజననసమాసవృత్తేః పూరణాయ బత జన్త న యస్య;

తేన భూమిరతిభారవతీయం న ద్రుమైర్న గిరిభిర్న సముద్రైః.'

ఇతి శ్రవణాదితి భావః, గురుభు విషయే, నమ్రత్వం చ - 'గురౌ నమ్ర తే' త్యుక్త
త్వాదితి భావః, సర్వభూలేష్వశేషప్రాణి - వ్యనుకమ్పయా దయయా - సామాన్యం
సమదర్శిత్వం చ, సర్వకాశ్రీఘ పేదపేదాస్తాది నకలాగమే, వ్యనువహతః అవిచ్ఛిన్నః -
విధి రధ్యయనవిధానం చ - యద్వా 'సర్వభూతానుకమే'తి పృథక్పదం, తథా సర్వ
కాశ్రీఘ సామాన్యమవైషమ్యేణ తత్తత్ప్రీధాస్తానువర్తిత్వమ్, అనుపహతవిధిరలుప్తకర్మాను
ష్ఠానం చే, త్యేష గుణసముదాయః, శ్రేయసాం పథా అఖండితైశ్వర్యాది శ్రేయః
ప్రాప్తిమార్గః-స లేవేతద్వ్యతిరిక్తోఽన్యోఽస్తీత్యర్థః, ఏతాదృశగుణసంపత్తిస్సుజనానామే
వేతి కృత్వా త వివ క్త్యాఘాత ఇతి భావః; అథవా శ్రేయసాం ప్రశస్యసాం సుజనానాం
సంబద్ధి, పథాః తత్ప్రీవృత్తిమార్గ ఇత్యర్థః-ప్రశస్యశబ్దా దీయసుని * 'ప్రశస్యస్య' ఇతి
క్రదేశః. ఆత్ర 'వాఙ్మనఃసంగతా' విత్వాదిష్టోకే పూర్వగుణాః ప్రాయేణ దైవసంపత్ -
అభిజాతానామేవ సంభవతి న త్వన్యేహం - తదుక్తం భగవద్గీతాను. —

'అభయం సత్త్వసంశుద్ధి ర్జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః,

దానం దమత్స యజ్ఞశ్చ స్యాధ్యాయస్తప ఆర్జవమ్.

అహింసా సత్యమక్రంధ స్త్యాగశ్చాస్తిరవైశునమ్,

దయా భూలేష్వలోలహ్సం మార్దవం ప్రీతచాపలమ్.

తేజః త్వామాభృతిశ్శృచమద్రోహో నాతిమానితా,

నవస్తి సంపదం ప్రేషిమశ్చికాతస్య భారతః. ఇతి.

ప్రథరాపుక్తు—‘సృజ్నే ర్భూవాం త్రయేణ త్రిమునియతియుతా ప్రథరా
త్తిరేయమ్.’ ఇతి లక్షణాత్.

టీ. ప్రాణ ఆహూతాత్ = ప్రాణమును దీయుటకుండి, నివృత్తిః = మరలుట, పర
ధనహరణే-ఇతరుల డబ్బును గాజేయుటయందు, సంయమః=(మనస్సును) కట్టివేయుట,
సత్యవాక్యం = నిజమైనమాట (చిజము పలుకుట), కాలే = పలసినప్పుడు, శక్త్యా=శక్తి
కొలది, ప్రదానం=ఇచ్చుట, పరేహం=ఇతరులయొక్క, యవ...వకి-యువతి=జవరాం
ద్రయొక్క, జనం=జనముయొక్క, కథా = ప్రశంసలయందు, మూకభావః = మాటాడ
కుండుట (అనఁగా: స్త్రీప్రశంసచేయకుండుట), తృ...భంగః-తృష్ణా = ధనాశయనెడి,
స్రోతః=నీటిరూమును, విభంగః=విగవేయట (లేక, ఆశయనెడి ప్రవాహమును నశింపఁ
జేయుట) గురుభు = అచార్యులయెడ, వినయః చ = అడఁకువయ్యు, సర్వభూతాను
కంపా = ఎల్లప్రాణములయందు దయ, సర్వకా స్త్రేమ=అన్నికాస్త్రములయందు, సామా
న్యం=సమభావము, అనుపమాతవిధిః-అనుపమాత = అడ్డగింపఁబడని, విధిః = విధి, (అనఁగా:
విధిసతి క్రమింపకుండుట) ఏవః = (ప్రాణాఘాతనివృత్తి మున్నగు) ఇది, శ్రేయసాం =
శ్రేయస్సులకు, పరభాః = మార్గము. (ఇచట—ఏవః, శ్రేయసాం, సర్వకాస్త్రేమ,
సామాన్యం = సమానముగా కుండునదియు, అనుపమాతవిధిః = కొట్టఁబడని యాచరణము
గలదియు, (నయిన) పరభాః = దారి. అని యొక రన్వయించిరి; కాని అంధ్రీవద్యకర్త
యాయన్వయమును గైకొననందున నిట్లు వ్రాయఁబడినది. మఱియు సంస్కృత వ్యా
ఖ్యాత - సర్వభూతానుకంపా సామాన్యం = సమస్తప్రాణులయందును దయచే సమభా
వము, సర్వకాస్త్రేమ, అనుపమాతవిధిః = అవిచ్ఛిన్నముగ నధ్యయన విధానమును, అని
యన్వయించినాడు, యథారుచి గ్రహ్యము.)

తా. జీవహింసను విడిచి పరులద్రవ్యమునందు మనసును బోనీక
సత్యము పలుకుచు దేశకాలము లెఱిగి శక్తికొలది దానముచేయుచు
బరస్త్రీలవిషయముగుఱించి ఏమియుఁ బలుకక మౌనము వహించి
అత్యాశను నిలిపి గురువులయందు వినయమును గనంబఱచుచు సకల

ప్రాణులందు దయను గనంబఱచుచు సకల శ్రేయములకు మార్గము సకలశాస్త్రములందు సమభావమున నుండుట.

మ. పరహింసాపరకీయవి త్తహరణాభావంబు సత్యవ్రతా
దరముం దానపరత్వ మన్యవనితోడంతోక్తి మూకత్వముం
బరతృష్ణార్థురభంజనంబు గురునామ్రత్వంబునుం బ్రాణభృ
త్కరుణాశాస్త్రసమత్వసద్విధులు భోదస్రాప్తికొ మార్గముల్.

అవ. సంపదాపదలయందు సజ్జనుని చిత్తవృత్తిని జెప్పచున్నాడు:—

Vశ్లో. సంపత్సు మహతాం చిత్తం భవేదుత్పలకోమలమ్,

ఆపత్సు చ మహాశైలశిలాసజ్జాతకర్కశమ్.

55

వ్యా.—అథావత్సంపదోన్ముజ్జమనోవృత్తిమాహ—సంపత్స్వితి.—సంపత్సు ధన
ధాన్యవస్తువాచనాదినమృద్ధిధు, మహతాం మహాత్మనాం, సజ్జనానాం, చిత్త, ముత్పలవ
త్కోమలం మృదులం, భవేత్ నతు కఠినమిత్యర్థః, విపత్సు దారిద్ర్యానర్థసంకటేషు,
మహాశైలశిలాసంఘాతః పాషాణకూటః - తద్వత్కర్కశం కఠోరం చ భవేత్ - న
త్వదైర్ఘ్యవిశ్లేషమిత్యర్థః - న కదాఽప్యుక్తవైపరీత్య - మన్యథా మాహాత్మ్యభజ్జప్రసక్తాదితి
భావః, వివేకినా మవివేకినాం చాయమేవ పథాః ఆదరణీయ ఇతి తాత్పర్యమ్, ఆత్ర
తైలస్య మహాత్మ్యవిశేషణం తచ్ఛిలాసంఘాతస్యాత్మ్యవస్తువేద్యత్వద్యోతనార్థమ్-ఉక్తం
చైతదన్యత్రాపి—

‘సౌజన్యామృతసిన్ధవః పరహితప్రార్థవీరవ్రతా

వాచాలాః పరపర్జనే నిజగుణాలాపే తు మానవ్రతాః

ఆపత్స్వప్యవిలు ప్రదైర్ఘ్యనిలయాస్సంపత్స్వసుత్సేకినో

మాభూషణ్ భలవక్త్రస్థిర్గతవిషమ్మానాననాస్సజ్జనాః.’

ఇతి

ఉపమాలంకారః.

టీ. సంపత్సు = సంపదలయందు, మహతాం = గొప్పవారియొక్క, చిత్తం = మనస్సు
ఉత్పలకోమలం = నల్లగలువవలె మెత్తనిది, భవేత్ = అగును. కించ = మఱి, ఆపత్సు = ఆప
దలయందు, మహా...ర్కశం = మహాత్ శైల = పెద్దకొండయొక్క, శిలా = రాళ్లయొక్క,
సంఘాత = సమూహమువలె, కర్కశం = కఠినమైనది, (భవేత్ = అగును.)

తా. మహాత్ములమనంబు సంపదలు సంభవించు నేని కలువకంఠె
కోమలంబుగ నుండును. ఆపదలు వచ్చునేని పెద్దకొండయందలి రాతి
భర్తృటీక—8

గుండువలె కఠినముగ నుండును. అనఁగా సంపదలు వచ్చిన గర్వించి కఠి
నులు కా రనియు, ఆపదలు వచ్చిన వెలవెలఁ బో రనియు భావము.

తే. సంపదలు గల్గుతటి మహాజనులహృదయ
మభినవోత్పలకోమలం ॥ బగుచు వెలయు
నాపదలు వొందునపుడు మహామహీధ
రాశ్చ సంఘాతకర్కశం ॥ బై తనర్పు.

అప. సుజనజీవితమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రియా న్యాయ్యా వృత్తిర్జలినమసుభజ్జేప్యసుకరం
త్యసంతో నాభ్యర్థ్యాః సుహృదపి న యాచ్యః కృతధనః,
విపద్యుచ్చైర్భైర్యం పదమనువిధేయం చ మహతాం

సతాం కేనోద్దిప్తం విషమమసిధారావ్రతమిదమ్.

56

వ్యా.— అథ ద్వాభ్యామేవ తద్వృత్తస్యాసాధారణ్యమాహ—ప్రియేలి
న్యాయాదనపేతా న్యాయా నీతిప్రవణా, వృత్తిర్జలినం - ని. 'వృత్తిర్వర్తన జీవన,
ఇత్యమరః, ప్రిణాతీతి ప్రియా ఇష్టాన త్వన్యాన్యా-తస్యా ఏవ శ్రేయస్కరత్వాదితి
భావః. * 'ఇగుపథ జ్ఞాప్తి కిరః క' ఇతి కప్రత్యయః, అనుభజ్జేపి ప్రాణప్రయాసేపి
కిముతాన్యదేతి భావః, మలినం దుష్కర్త అనుకర మక ర్తవ్యం. న 'త్వావత్కాలేనాస్తి
మర్యా దే'తి న్యాయాత్మకరం - తస్యైవైహికాముష్మికఫలదత్వాదితి భావః. * ఈషద్దు
రి' త్యాదినా ఖల్ ప్రత్యయః - తతో నఖో సమాసః. అసన్తః కుమాకాన్తు, నాభ్యర్థ్యాః
కస్మింశ్చిద్విషయేపి న సార్థసీయాః - కింతు సన్త ఏవ-లేహముపేక్ష్యత్వాదితి భావః,
యద్యపి*న పదాదా ఖల్వాదయ' ఇత్యాహ వాచునః - తథాపి కవిప్రాధ్యా తుశబ్దస్య
పాదాదా ప్రయోగః, సుహృదపి ప్రాణప్రియబంధురపి కిముతాన్య ఇతి భావః. * 'సుహృ
ద్వర్హృత్ మిత్రామిత్రయో' రితి నిపాతనాత్సాధుః, కృతధనః ధనహీనశ్చేత్, న
యాచ్యః యోచితుం న యోగ్యః - ధనాదికమితి కేషః - కింతు ధనపరిపూర్ణ ఏవ -
తథావిధయాచ్ఛాయా అనుచితత్వాదితి భావః, విపద్యనర్థసంకటేఽపి పుష్కలైః హైర్యం
మహాహైర్యం న తు భయవిహ్వలత్వం - 'అపత్స్యవ్యమిలుప్తహైర్యనిధయః 'విపద' హైర్య
మధాభ్యుదయే క్షమే' తి చోక్తత్వాదితి భావః, మహతాం పూజ్యానా, మనువిధేయ
మనుకూలం, పదం వ్యవసితం చ - న త్వననుకూలం - తథాభూతస్యైవ క్షామ్యత్వాదితి
భావః - ని. 'పదం వ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్యాజ్ఞీవస్తు ప్రి' త్యభిధానాత్, ఇలీదమేతత్,
విషమమసాధారణతయా దుష్కర్త మసిధారా వ్రతమవ్యభిచరితవ్రతం సతాం సత్పద

హాణం, కేనోద్దిష్టముపదిష్టంన కేనాపీత్యర్థః - స్వతస్సిద్ధత్వాదితి భావః. అత్రాసిధారా
ష్ఠ్మశితత్వాదసిధారాసంచారవత్సానధానేనైకాగ్రతయా విధేయత్వాద్వా అసిధారా
వ్రతం - యద్వా అసిధారయా వ్యవహారతాం వ్రతం వీరవ్రతమిత్యర్థః - అభవా -

‘యువా యువత్యా సార్థం యన్ముగ్ధభర్తృవదాచరేత్,
అస్తర్నివృత్తసక్లస్సాన్యదసిధారావ్రతం స్పృశక్మ్.’

ఇత్యుక్తమిత్యవధేయమ్. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. న్యాయ్యా = న్యాయమును దప్పని, వృత్తిః = బ్రదుకు, క్రియా = ఇష్టమైనది;
అనుభంగే అపి = ప్రాణముయొక్క పోకడయందును, మలినం = చెడు నని, అనుకరం = చేయఁ
దగనిది; ఆసన్తః తు = దుర్జను లన్ననో, అభ్యర్థ్యాః న = పేడఁదగినవారు కారు; సున్మౌత్
అపి = మిత్రుఁడేనియు, కృశధనః = నన్నగిల్లిన డబ్బుగలవాఁడు (పేదవాఁడు), నయాచ్యుత్ =
అడుగఁదగఁడు. వివది = అపదయందు, ఉచ్చైః = గొప్పదియగు, ధైర్యం = ధీరత్వము;
మహతాం = పెద్దలకు, అనువిధేయం = అనుసరించిచేయఁదగిన, పదం = పూనిక; ఇదం = ఈ,
విషమం = చేయరాని, అసిధారావ్రతం = కత్తివాదర (వై కాలు తెగకుండ నడచుట
వంటి) వ్రతము, సతాం = సత్పురుషులకు, కేన = ఎవనిచేత, ఉద్దిష్టం (ఉపదిష్టం) ఉపదే
శించబడినది ?

తా. న్యాయమయినవృత్తి నవలంబించుటయు, ప్రాణాపాయము
సంభవించినను అకార్యము లొనర్పకుండుటయు, దుర్జనులఁ బ్రార్థింప
కుండుటయు, ప్రాణమిత్రుఁడైనను ధనహీనుఁ డగునేని వానిని యాచింప
కుండుటయు, అపదలయందు ధైర్యము, మహాత్ముల కనుకూలముగ
నడచుటయు అను ఈయసిధారావ్రతము సజ్జనులకు స్వభావముగఁ
బట్టువడినదిగాని ఒకరి యుపదేశముచేత రా లేదు.

మ. అసమానప్రియనీతివర్తనము ప్రాణాంతంబునందున్ మరీ
మస మగ్రాహ్య మదుష్టయాచన మసౌ పత్యార్థనాభావమున్
వ్యసనావాప్తిని దైర్యముం బుధజవాత్యంతానుకూలత్వ మీ
యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వఁడు మహార్థ్యశ్రేణికిం దెల్పెనో.

అవ. మతీయు సుజ్ఞచీవితమునే జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రదానం ప్రచ్ఛన్నం గృహముపగతే సుభ్రమవిధిః
ప్రియం కృత్వా మానం సదసి కథనం చాఘ్నపకృతేః,

అనుత్సేకో లక్ష్మ్యాం నిరభిభవసారాః పరకథాః

సతాం కేనోద్దిష్టం వివచముః ధారావ్రతమిదమ్.

57

వా. — ప్రదానమితి. — ప్రచ్ఛన్నం ప్రదానం గుప్తదానం - న తు ప్రకాశం - తథాభూతదానస్య మహాఫలప్రపణాదితి భావః, గృహం నిజమన్నిరం, ప్రత్యుపగతే సతి ఆర్థినీతి కేవలం, సంభోమవిధిః ప్రత్యుత్థానాభివాదనాది సత్వరవ్యాపారవిధానం చ న తు ముఖ్యం - తస్మైవ శాస్త్రోద్దితాచారత్వాదితి భావః, స్త్రీయం తదభీష్టం, కృత్వా మానం తుష్టింభావ - శ్వాపహీర్షనమితి యావత్ - న తు ప్రకటనం - 'కృతస్యాపరి కీర్తనం,' 'న వత్త్వా పరికీర్తయే' దితి మనుష్యరణాదితి భావః, సదసి రాజవిద్యత్సభాయా ముపకృతే, కథనం పరోచకారప్రఖ్యామం చ - న తు తత్ర తుష్టింశీలత్వమ్ - అన్యథా కృతఘ్నత్వప్రసక్తాదితి భావః, లక్ష్మ్యాం సంపత్త్యా మనుల్సేకో గర్వరాహిత్యం - న తు మదాన్ధత్వం - 'సంపత్స్యనుల్సేకిన్' ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః, నిరభిభవసారా అనిద్దా పరాః, పరకథాః పురుషాస్తరప్రసక్తాశ్చ - న తు గర్విణపరాః - 'అత్తప్రశంసాం పరగర్వామితి చ వర్జయే' దిత్వాది స్తరణాత్, సతామిత్యాది వృత్తం చ పూర్వపత్.

టీ. ప్రచ్ఛన్నం = రహస్యమైన, ప్రదానం = ఈది, (యాచకుడు) గృహం = ఇంటిని, ఉపగతే = పొందినవాడుగాఁగా, సంభోమవిధిః = ఆదరమునేయుట, స్త్రీయం = మంచిని, కృత్వా = చేసి; మానం = ఊరకుండుట (చెప్పుకొనకుండుట), అపి చ = మరియు, సదసి = సభలో, ఉపకృతే = (ఇతరుడుచేసిన) ఉపకారముయొక్క, కథనం = చెప్పుట, లక్ష్మ్యాం = సంపదయందు, అనుల్సేకః = గర్వములేకుండుట, నిర...సారాః = నిరభిభవ = తిరస్కారములేకుండుటయొ, సారాః = సారముగాఁగల, పరకథాః = ఇతరులఁగూర్చిన ప్రశంసలు, (ఇదం...ఉద్దిష్టం — వీరి-వక్షోకము కడపట చూడుము.)

తా. రహస్యముగ దానమునేయుటయు, గృహంబునకు వచ్చిన యర్థికి సంతోషముతోఁ బ్రియమునేయుటయు, చేసినమేలును చెప్ప కుండుటయు, తన కితరులుచేసినమేలును సభలయందుఁ బలుకుటయు, సంపదలు వచ్చినప్పుడు గర్వము లేకుండుటయు, ఇతరులను గుఱించి నిందగా మాట్లాడకపోవుటయు అను ఈ అసిధారావ్రతము సజ్జనులకు స్వభావసీద్ధము.

మ. పాపగం దానము గుప్త మర్థి భవనంబుం జేరుచో సంభ్రమో

ల్లసదుత్థానవిధానముం బ్రియవిధులొకగావించి వకానంబు ధా

జనభక్ మిత్రకృతిప్రకాశనముఁ గుఱుకొనవలెముఖ్యమి
యసిధారావ్రతచర్యయెవ్వఁడు మహార్యశ్రేణికిం దెల్పెనో.

అవ. అధముల మధ్యముల ఉత్తముల నాశ్రయించినవారి వృత్తిభేదములఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంతప్తాయసి సంస్థితస్య పయసో నామాపి న శ్రూయతే

ముక్తాకారతయా తదేవ నలినీపత్రస్థితం దృశ్యతే,

అస్తస్సాగరశుక్తిమధ్యపతితం తన్నౌక్తికం జాయతే

ప్రాయేణాధమమధ్యమోత్తమజుషామేనంవిధా వృత్తయః. 58

వ్యా.—అథాధమమధ్యమోత్తమవృత్తిమాహ—సంతప్తాయసితి.—సంతప్తాయసి
సమ్యగ్నితప్తాయసిజ్ఞే సంస్థితస్య నిజీప్రసృత్యర్థః, పయసో జలస్య, నామాపి
నామధేయమాత్రమపి, న శ్రూయతే మూలతో ధ్వస్తమేవ భవతీత్యర్థ - స్వరూప
దర్శనం తు కిము వక్ష్యమితి భావః, తదేవ పయః, సలినీపత్రస్థితం పద్మినీపత్రగతం సత్,
ముక్తాకారతయా మాత్రికరూపేణ, దృశ్యతే న తు మాత్రికల్పేత్యర్థః, తదేవ పయః,
అస్తస్సాగరే సాగరాంతరాళే - అంతరిత్యవ్యయం - యా శుక్తిః ముక్తాస్ఫటిక-తస్యాః-
మధ్యే ఉదరే-పతితం సత్, మాత్రికిం జాయతే మాత్రికల్పేన పరిణమతీత్యర్థః*జ్ఞానో
చ్చేతి జాదేశః-ముక్తైవ మాత్రికమితి విగ్రహః * వినయాదిత్వా తస్మిన్ధే తక్; అతః
ప్రాయేణ భూమ్నా అధమ మధ్యమోత్తమ జుషాం నికృష్ట సాధారణోత్కృష్టాశయా
నాశ్రితవతా, మేనం విధాః నామాశ్రవణాదిరూపా, వృత్తయో వ్యాపారా, భవన్తితి
యథాక్రమమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః అతః మహదాశ్రయ ఏవ కర్తవ్యః -
'సీచాశ్రయో న కర్తవ్యః కర్తవ్యో మహదాశ్రయ' ఇతి వచనాత్. అత్రోత్తమమధ్య
మాధమా ఇతి లోకప్రసిద్ధోద్దేశక్రమః కవినా న వివక్షిత ఇతి జ్ఞేయమ్. శార్దూల
విశ్లేషికమ్.

టీ. సంతప్తాయసి = బాగుగ కాల్పబడిన యిసుమునందు, సంస్థితస్య = ఉన్నట్టి
(అనగా: చట్టినట్టి), పయసః = నీటియొక్క, నామాపి = పేరునైతము, న శ్రూయతే =
వలబడదు. తత్ ఏవ=అదియే, సలినీపత్రస్థితంసత్ = తామరాకుమీఁదనుండినదై, ముక్తా
కారతయా = ముత్యముయొక్క రూపముగలదిగా, దృశ్యతే = కనబడును. తత్ =
అది (నీరు), అస్త...పతితం సత్ - అస్తస్సాగర = సముద్రములోబలి, శుక్తిః=ముత్యపు
చిప్పయొక్క, మధ్య = నడుమ, పతితం సత్ = పడినదై, మాత్రికం = ముత్యముగా,
జాయతే = అగును. ప్రాయేణ = తఱచుగా, అధమమధ్యమోత్తమజుషాం = అధములను

మధ్యములను ఉత్తములను జేసినవారియొక్క, వృత్తయః = దశలు, ఏవం విధాః = ఇటువంటివిగా నున్నవి.

తా. కాలిన యినుముపైన పడిన నీటిచుక్క ఊరుపేరులేక నశించిపోవును. ఆబిందువే తామరపాకుమీఁద బడునేని ముత్యమునలె గనబడును. ఆ బిందువే సముద్రాంతర్గత మగు ముత్యపుచిప్పయందుఁ బడునేని మాక్షికమణి యగును. కావున ఆశ్రయము ననుసరించినవారి కాయాశ్రయానుసారము నీచులు, మధ్యములు, ఉత్తములు, అను పేరులు వచ్చును.

ఉ. నీరము తప్తలోహమున १ నిల్చి యనామక మై నశించు నా
నీరమే ముత్యమట్లు నళిసేదశసంస్థితమై తనర్పు నా
నీరమే శుక్తిలోఁబడి మణిజీర్ణముఁ గాంచు సమచితప్రభం
బారుషవృత్తు లిట్లధము १ మధ్యము నుత్తముఁ గొల్చువారికిన్.

అవ. మంచివా రగు పుత్రులుగాని మిత్రులుగాని భార్యలుగాని జన్మాంతర నుకృతములేక లభింప రనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యః ప్రీణయేత్సుచరితైః పితరం స పుత్రో
యద్భర్తరేవ హితమిచ్ఛతి తత్కళత్రమ్,
తన్నిత్రమాపది సుఖే చ సమక్రియం య
దేతత్ త్రయం జగతి పుణ్యకృతో లభన్తే.

59

వ్యా.—ఆశ సత్పుత్ర కళత్ర మిత్ర సంపత్తిః పుణ్యకృతధీనేత్యాహ—య ఇతి.—యః పుత్రస్సుచరితైః వాక్యకరణాదినదాచారైః, పితరం, ప్రీణయేత్ సంతోషయేత్ * ‘ప్రీణో తర్పణ’ ఇత్యస్థానాథాతోక్పారాదికాణ్డీచి లిఙ్ * ‘ధూఞ్ ప్రీణో ర్ముగ్ధక్షవ్య, ఇతి సుగాగమః’ స పుత్రః ‘పున్నా మ్నో నరకాత్త్రాయత’ ఇతివ్యక్తమన్న ఇతి పుత్రశబ్దవాచ్యః స తూత్సున్నమాత్రః.

‘జీవతోర్వాక్యకరణాల్ ప్రత్యుజ్జం భూరిభోజనాల్,
గయాయాం పిణ్డదానేన త్రిభిః పుత్రస్య పుత్రతా.’ ఇతి స్మరణాల్,
య, ద్భర్తృః పత్యుః, హితమిచ్ఛతి భయభక్తిభ్యాం హితాచరణతత్పరం భవతి, తదేవ, కళత్రం భార్య - న తు యాదృచ్ఛికం - ‘పతిభక్తిపరా సాక్షీ కాన్తా సా సత్య భాషి జీతి పతివ్రతాధర్మత్వాల్ - ని. ‘కళత్రం శ్రోణి. భార్యయో’ రిత్యమరః,

య, దాపది ఆనర్థసంకటే, సుఖే సంపది చ, సమక్రియమవిషమాచారమిత్యర్థః - తుల్య
వృత్తి, తదేవ, మిత్త్రం సుహృత్-న త్యావత్సంపదోః త్యాగానువర్తనతత్పరమ్.

‘ఆపద్గతం చ న జనాతి దదాతి కాలే నస్తి త్రలక్షణమిదం ప్రవదన్తి సన్తః.’ ఇతి
వక్ష్యమాణత్వా, దేతత్త్రయముక్తసత్తుత్వాది త్రితయం, జగతి భువి, పుణ్యకృతో ధన్యా,
లభన్తే ప్రాపునన్తి న త్వకృతసుకృతా ఇత్యర్థః. ఏవంవిధ త్రితయలాభస్య మహాపుణ్య
ఫలత్వాదితి భావః. వసన్తలికావృక్షమ్.

టీ. యః = ఎవ్వఁడు, సుచరితైః = మంచి నడవడులచేత, పితరం = తండ్రిని,
ప్రీతయేత్ = సంతోష పెట్టునో, సః = వాఁడు, పుత్రైః = కొడుకు; యల్ = ఏది, భర్తః పిత =
వగనికే, పితం = మేలును, ఇచ్ఛతి = కోరునో, తల్ = ఆది, కళత్రం = భార్య, యల్ = ఎవఁడు
ఆపద = కష్టమునందును, సుఖేవ = సుఖమునందును, సమక్రియం = సమానమైన పనిగలవాఁడో
(ఒక్కరికిగ నే ప్రేమించియుండునో), తల్ = వాఁడే, మిత్త్రం = స్నేహితుఁడు, పితల్
త్రయం = ఈమూఁటిని (ముగ్గురిని), జగతి = లోకములో, పుణ్యకృతః = పుణ్యముచేసిన
వారు, లభంతే = పొందుదురు.

తా. మంచి నడవడిచేతఁ దండ్రిని సంతోష పెట్టువాఁడే పుత్రుఁడు.
భర్తకు పితముఁ గోరునదియే పెండ్లిము. ఆపత్సమయమునందును సంప
దలయందును సమానముగ చెలిమిచేయునతఁడే మిత్రము. ఇట్టి పుత్రుఁడు
భార్యయు స్నేహితుఁడును పుణ్యాత్మలకుఁగాని లభింపరు.

చ. జనకునిఁ బూజలం గడుఁ బ్రశస్తునిఁ జేయునతండు పుత్రుఁడే
వనిత మెలంగు భర్తృవశోవర్తిని యై యది సత్కళత్ర మె
జనుఁడు విపత్తిసౌఖ్యసదృశక్రియఁ డాతఁడు మిత్రుఁ డీత్రయం
బును జగతికా లభించు గడుఁ గ బుణ్యముఁ జేసినయట్టివారికిన్.

అవ. లోకములో మిగుల గౌరవము నొందు పెద్దలనడవడిని వర్ణించు
చున్నాఁడు:—

శ్లో. నమ్ర త్వేనోన్నమన్తః పరగుణకథనైః స్వాస్థ్యణాన్యాయన్తః
స్వాస్థ్యానంపాదయన్తో వితతపృథుశారావృష్ణయత్నైః పరాధ్యే
తాన్త్యైవాక్షేపరాతాక్షరముఖరముఖాన్పుష్పనాన్పుష్పయన్తః
సన్తస్సాశ్చర్యచర్యా జగతి బహుమతాః కస్య నాభ్యర్చనీయాః. ౮౦

వా. — అథ సతాం తావదసాధారణగరిమాన్పుదత్వేనాశేషోపాదేయశ్శమామా-
నత్ర త్వేతి. — నత్ర త్వేన ప్రహ్వత్వేనై - వోన్నమన్త కౌన్త్యం ప్రాపునన్త-

స్తతాభావస్యైవోన్నత్యహేతుత్వాదితి భావః. పరేషాం - గుణకళనైస్సద్గుణ వర్ణనైః, స్వాత్ స్వకీయాత్, గుణాత్ సౌజన్యాదీత్, ఖ్యాపయంతః ప్రకటయంతః - న త్యాత్మప్రకాశయా - తాదృగ్భావస్యైవ నిజగుణప్రకటనహేతుత్వాదితి భావః, పరాధే పరప్రయోజనస్వహణే - వితతే విస్తృతే - పృథుతరా - చారమ్యుతేనై ప్రారమ్భ్యాత్సహా - యేషాం తే తథోక్తా, స్పష్ట ఏవ, స్వాత్థాం త్వప్రయోజనాని, సంపాదయంతః నిష్పదయంతః, పరకార్యసాధన పురస్కారేణై వాత్మీయకార్యసాధనతత్పరాః న త్వేకాంతత ఇత్యర్థః - తథాభూతత్వస్యైవత్తార్థకత్వాదితి భావః, ఊహ్యై సహసకలత్వేనై, వాక్షేపేణ నివృత్త్యా - రూక్షాక్షరాణి పరుషవాక్యాని - త్రై ముఖరాణి వాచాలాని - ముఖాని యేషాం తాత్ పరుషభాషిణ ఇత్యర్థః దుర్జనాన్ భూత్, దుఃఖయంతః - న తూచ్ఛ్ణితయా - తథావిధత్వస్యైవ తేషాం హృచ్చల్యప్రాయత్వాదితి భావః, అత ఏవ సాశ్వర్యచర్యా అత్యంతాశ్వర్యకరచరిత్రా, స్పష్టస్పృశ్యురుషాః, జగతి లోకే, బహుమతాః బహుమానితాస్సంతః, కన్యవాపుంసా, నాభ్యర్చనీయాః న పూజనీయా ఇతి కాకుః; సర్వేషామవ్యభ్యర్చనీయా ఏవేత్యర్థః.

టీ. నమ్ర త్వేన = వంగినవారగుట (అణఁకువ)చేత, ఉన్నమంతః = ఔన్నత్యమును (గౌరవమును) బొందుచున్నవారును, పరగుణకళనైః = ఇతరుల గుణములను జెప్పటలచే, స్వాత్గుణాత్ = తమగుణములను, ఖ్యాపయంతః = పెల్లడించువారును, పరాధే = ఇతరుల కార్యమందు, వితత...యత్నాః - వితత=విస్తరింపఁజేయఁబడినదై, పృథుతర=మిక్కిలి గొప్పదైన, ఆరంభ=ప్రారంభమును, యత్నాః=ప్రయత్నమునుగలవారై, స్వఆర్థాత్ = తమపనులను, సంపాదయంతః - నెఱవేర్చుకొనువారును, అక్షే...ముఖాత్ - ఆక్షేప=దూషణచేత, రూక్ష = కఠినములైన, అక్షర=అక్షరముల (మాటల) చేత, ముఖ = వాగుచున్న, ముఖాన్=నోరుగల, దుర్జనాన్ = చెడ్డవారిని, ఊహ్యైవ = ఓర్పుచేతనే, దుఃఖయంతః = దుఃఖపెట్టువారును, (కావుననే) సాశ్వర్యచర్యా = ఆశ్వర్యముతోఁగూడిన నడవడిగలవారగు, సంకః = సత్పురుషులు, జగతి= లోకమునందు, బహుమతాః (సంతః)=గౌరవింపఁబడినవారగుచు, కన్య=ఎవనికి, అభ్యర్చనీయాః = పూజింపఁదగినవారుకారు?

కా. సత్పురుషులు అణఁకువ గలిగియే ఔన్నత్యమును పొందుదురు. పరులగుణములనే జ్ఞాపించుటచేత తమసహృదయత్వమును గనంబఱుతురు. పరులకార్యసాఫల్యమునకై ఎక్కువ ప్రయత్నించి వారి

కార్యమును సానుకూలము చేయుచు తమకార్యముల నొనర్చుచుందురు. తమను కఠినముగ పరుషముగను నిందించు దుష్టనలచుందు ఓర్పును గనంబఱచుచునే వారిని దుఃఖపెట్టుదురు. ఇట్టి ఆశ్చర్యకర మగు నడవడి గలమహాత్ము లెవరికిఁ బూజ్యులు గారు ?

చ. నతులగుచుకొ మహాన్నతిఁ దగనర్చుచు నన్యగుణోక్తిచే గుణో
న్నతిఁ బ్రకటించుచుకొ బరజనప్రియకార్యసమర్థతకొ సము
చితనిజకార్యసంగ్రహముఁ १ జేయుచు నిష్ఠురవాదులకొ తుమా
ధృతి నిరసించుచుం బరఁగు १ ధీరులు పుణ్యులు గారె యేరికిన్.

ఇది సీతేశతకమునందు సుజనపద్ధతివర్ణన మను
ఆఱవదశకము.

ప రో ప కార ప ద్ధ తి

అవ. సుజనపద్ధతిని నిరూపించి సుజనులు పరోపకారులు గాన, ఆపరోపకార పద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భవన్తి నమ్రాస్తరవః ఫలోద్గమై
ర్నవామ్బుభిర్దూరవిలమ్బినో ఘనాః,
అనుద్ధతాస్సత్పురుషాస్సమృద్ధిభిః
స్వభావ ఏవైష పరోపకారిణామ్.

61

వ్యా.— అథ సౌజన్యస్య పరోపకారఫలకత్వాత్కన్మిరూపణానస్తరం పరోపకార పద్ధతిం వర్ణయతి—భవన్తితి—తరవః పనసరసాలాదివృక్షాః, ఫలోద్గమైః ఫలభారైః, నమ్రాః అవనతా, భవన్తి ఘనా మేఘాః, నవామ్బుభిర్నూతనోదకైరుపలక్షితాస్సవైః దూరవిలమ్బినస్సర్వత్ర ప్రవర్తకార్థమన్తరిక్షసంచారిణో భవన్తి - సత్పురుషాస్సమృద్ధిభిరుపలక్షితా అపి, అనుద్ధతా అనుచ్చగ్ధా భవన్తి - తీక్షణస్వభావా న భవన్తిత్కర్థః - 'అనర్థితా' ఇతి పాఠే - అయాచితా భవన్తి - యాచ్ఛాం వినైవ పరహితమాచరన్తిత్కర్థః తథా ఏవ ఉక్తనిజనమ్రత్వాదివ్యవహారః, పరోపకారిణాం పరహితాచరణతత్పరాణాం, స్వభావో నిసర్గసిద్ధ ఏవ న త్యాహార్యక ఇత్యర్థః, మహాన్తో హి పరోపకారార్థక్షేకం క్షేకత్వేన న గణయన్తి - తేషాం తస్య స్వాభావాదితి భావః; తదుక్తం—

'పరోపకారాయ ఫలన్తి పృత్యా పరోపకారాయ పమాన్తి నద్యః,
పరోపకారాయ చరన్తి గణాః పరోపకారార్థమిదం శరీరమ్.'

ఇతి.

అర్థాస్తరన్యాసోఽలంకారః. వంశస్థవృత్తమ్- 'జతో తు వంశస్థముదీరితం జరా.'

టీ. భరణి = చెట్టులు, ఫలదాన్తమైః=పండ్లకాపులచేత, నమ్రాః=వంగునవి, భవంతి= ఆగును. ఘనాః = మేఘములు, నవఅంబుభిః = కొత్తనీళ్లచే, దూరవిలంబినః = (అంతట వర్షించుటకై యాకాశమునందు) దూరముగ వ్రేలాడునవి, భవంతి; సత్పురుషాః = సజ్జనులు, సమృద్ధిభిః=సంపదలచేత, అనుద్ధతాః=గర్వింపనివారు, (భవంతి); పరఉపకారిణాం= ఇతరులకు మేలుసేయువారికి, విషః=ఇది (నమ్రత్వము మున్నగునవి), స్వభావః వివ = సహజమే.

తా. వృక్షములు ఫలకాలమున నమ్రములయి (వంగి)యుండును. నూతనాంబువులుగల మేఘములు క్రిందుగనే వ్రేలాడుచుండును. సత్పురుషులు సంపదలు వచ్చినప్పుడు గర్వము వహింపరు. ఇది పరోపకారపరాయణుల స్వభావము.

తే. తరువు లతిరసఫలభారగురుతః గాంచు

నింగి వ్రేలుచు నమృత మొసంగు మేఘుఁ

డుద్ధతులు గారు బుధులు సమృద్ధిచేత

జగతి నుపకర్తలకు నిది శ సహజగుణము.

అవ. — దయామతులకు ముఖ్యములగు నలంకారములఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ న కుణ్డలేన దానేన పాణిర్నతు కఙ్కుణేన,
విభాతి కాయః కరుణాపరాణాం పరోపకారేణ న చన్దనేన. 62

వ్యా. — అదైహం ముఖ్యమన్తనసంపత్రిమాహ — శ్రోత్రమితి — కరుణాపరాణాం దయాహూనాం - పరోపకారిణామిత్యర్థః, శ్రోత్రం కర్ణః - వి. 'కర్ణశబ్ద గ్రహణా శ్రోత్ర' మిత్యుచ్యతే, శ్రుతేన భర్తృశాస్త్రశ్రవణేనైవ, విభాతి ప్రకాశతే, కుణ్డలేన నువర్ణమణిమయకర్ణభూషణేన, న తు విభాతి; పాణిర్హస్తః, దానేన సత్వాత్తత్వాగేన, విభాతి, కఙ్కుణేన కనకవలయేన న తు విభాతి; కాయా దేహః, పరోపకారేణ పరోపకారాచరణేన విభాతి, కస్తూరీ ఘనసారవిమృశితపటిరపకృతేపేనతు న విభాతి; చన్దన్తనాం శ్రవణాదికమేవ స్వాభావికమన్తనం న త్వన్యత్, తస్య నశ్వరత్వాది విభాతి. వృత్తముపకారిక.

టీ. కరుణాపరాణాం=దయాపరులకు, శ్రోత్రం=చేవి, శ్రుతేన=శాస్త్రముల) వినిచేతనే, విభాతి = ప్రకాశించును. కుండలేన = అంటుటోడుచే, న=కాదు; పాణి= నేయి, దానేన = కలిపితే, విభాతి; కంకణేనతు = మురుగుచేత నన్ననో, న = కాదు;

కాయః = దేహము, పరఉపకారేణ = ఇతరులకు ఉపకారముచేత, విభాతి; చందసేన = గంధముచేత, న = కాదు.

తా. దయావంతులగు సత్పురుషులచెవులకు శాస్త్రశ్రవణ మలంకారముగాని కుండలములు గావు. హస్తంబులకు అలంకారము సత్పాత్ర దానము గాని కంకణములు గావు. దేహమున కలంకారము పరోపకారము గాని చందసము పూసకొనుట గాదు.

తే. అమరుఁ జెవి శాస్త్రమునఁ గుండలమునఁ గాదు
వలయమున నొప్ప దీవిచే శ వెలయుఁ బాణి
యురుదయాధ్యుల మేచు పరోపకార
కలన రాణించు గందంబు శ వలనఁ గాదు.

ఆప: సత్పురుషులు యాచించఁబడకయే దానముచేయుదురు అనివిస్తరించి చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పద్మాకరం దినకరో వికచం కరోతి
చన్ద్రో వికాసయతి కైరవచక్రవాలమ్,
నాభ్యర్థితో జలధరోఽపి జలం దదాతి
సన్తః స్వయం పరహితే విహితాభియోగాః.

63

వ్యా.—యదుక్త 'మనగ్ధితా సృత్పురుషా' ఇత్యాది తదేవ ప్రచఘ్నయతి—
పద్మాకరమితి.—దినం దివసం కరోతీతి దినకరస్సూర్యః, * 'కృఘ్నోహేతి' త్యాదినాట
ప్రత్యయః, అభ్యర్థితో న భవతీతి నాభ్యర్థితః - అయాచితస్సన్నిత్యర్థః. * న శబ్దస్య
సుప్టుపేతి సమాసః, పద్మాకరం పద్మవనం, వికచం వికసితం, కరోతి-సి. 'ప్రభుల్లాత్కుల్ల
సంభుల్ల వ్యాకోచ వికచ స్ఫుటాః - భుల్లత్వైలే వికసిత' ఇత్యమరః, తథా చన్ద్రోఽపి,
కైరవచక్రవాలం - సి. 'సలే కుముదకైరవ' ఇత్యమరః, వికాసయతి
వ్యాకోచయతి, తథా జలధరో వారివాహోఽపి * పచాద్యచ్, నాభ్యర్థితస్సన్నేవ,
జలం దదాతి ప్రవర్షతి, తథాహి, సన్తస్సత్పురుషాః, స్వయమయాచితా వివేక్యర్థః,
పరేహం, హితే హితాచరణే, విహితాభియోగాః కృతాభినివేశాః - న త్వవబోధితా
ఇత్యర్థః; అతో యుక్తమేవం హితాచరణమేలేమితి భావః.

సామాన్యేన విశేషసమర్థనమాప్తోఽర్థాన్తరన్యాసః - 'సామాన్యవిశేషకార్యకారణ
భావాభ్యాం సదృశప్రకృతకార్యసమర్థనమర్థాన్తరన్యాస' - ఇతి సర్వస్య సూత్రమ్.
పసన్తరికావృత్తమ్.

టీ. దినకరః = సూర్యుడు, నతభ్యర్థితః (వికవదము) అపి = అడుగబడనివాఁడయ్యెను, పద్మాకరం = తామరకొలనును, వికచం = పూచినదానిగా, కరోతి = చేయుచున్నాడు; చంద్రః = చంద్రుడు, అనభ్యర్థితః అపి, కైరవచక్రవాళం = తెల్లగలవలగుపురు, వికాసయతి = వికసిల్లు జేయుచున్నాడు; జలధరః = మేఘుడు, అనభ్యర్థితః అపి, జలం = నీటిని, వదాతి = ఇచ్చుచున్నాడు; (అగును). సంతః = సత్పురుషులు స్వయం = తమంతటతామే, పరహితే = ఇతరుల మేలునందు, విహితాభియోగాః = చేయఁ (వహించు) బడిన పూనికగలవారు.

తా. సూర్యుడు ప్రార్థింపఁబడకయే తామరకొలనిని వికసింపఁ జేయును. చంద్రుడు ప్రార్థింపఁబడకయే కలువల వికసింపఁజేయుచున్నాడు. మేఘుడు యాచింపఁబడకయే నీటిని ఇచ్చుచున్నాడు. సత్పురుషు లెప్పుడు పరులకు హితమొనర్చుటయందే ఇష్టపడువారు.

టీ. ద్యుమణిః పద్మాకరము వికచముగఁ జేయుఁ
గముదహర్షంబు గావించు స నమృతసూతి
యర్థితుడు గాక జలమిచ్చు స నంబుధరుడు
సజ్జనులు దారె పరహితోపదేశమతులు.

ఆవ. ఉత్తమమధ్యమాధముల వర్తనములఁ జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఏతే సత్పురుషాః పరార్థఘటకాస్సార్థార్థాః పరిత్యజ్య యే
సామాన్యాస్తు పరార్థముద్యమభృతః స్వార్థావిరోధేన యే,
తేఽమీ మానుషరాక్షసాః పరహితం స్వార్థాయ నిఘ్నంతి యే
యే తు ఘ్నంతి నిరర్థకం పరహితం తే కే న జానీమహే. 64

వ్యా.—అశ్చ వ్యాపారతారతమ్యేన పురుషాణాముత్తమాదిభేదమాహ—ఏత
ఇతి.—యే పురుషాః, స్వార్థార్థా స్వప్రయోజనాని - ని. 'అర్థోఽభిధేయై రైవస్తు
ప్రయోజన నివృత్తి స్వి' త్యభిధానాత్, పరిత్యజ్య త్యక్త్వా, పరార్థఘటకాః పర
ప్రయోజనసంఘటనకారాః, ఏతే, సత్పురుషాః పురుషోత్తమాః, సత్త్వస్య తేనైవాభి
వ్యక్తత్వాదితి భావః, యే తు స్వార్థస్వావిరోధేనావైషమ్యేణ - స్వార్థనిర్వాహ
తత్పురస్కేనైవేత్యర్థః, పరార్థం పరప్రయోజననిర్వాహార్థమ్, ఉద్యమభృత ఉద్యోగ
భాజః, తే సామాన్యాస్సాధారణామధ్యమపురుష ఇత్యర్థః, యే తు, స్వార్థాయ స్వార్థ
నివృత్త్యర్థం, పరహితం, నిఘ్నంతి నాశయంతి, తేఽమీ, మానుషరాక్షసాః మానుష

శబ్దవాచ్య రాక్షసాః - తథా సూరాచారతత్పరత్వాత్పురుషాధమా ఇత్యర్థః, యేతు నిరర్థకం నిష్ఫలం ప్రయోజననిష్పత్తిరాహిత్యేనాపీతి యావత్, పరహితం ఘ్నన్తి, తే పుమాంసః, కే వా కథంభూతా వా, న జానీమహే ఉక్తప్రిధపురుషవిలక్షణత్వాత్తాక్షాతుం న శక్నుమ ఇత్యర్థః-అత ఏవ పరమసీచా ఇత్యర్థః; ఉక్తపక్షేష యః శ్రేయాక్ తత్పక్షాశ్రయణం కర్తవ్యమాయుష్ష తేతి భావః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. యే=ఎవరు, స్వార్థాక్=తమ ప్రయోజనములను, పరిత్యజ్య=వదలి, పరా... టకాః-పర=ఇతరులయొక్క, అర్థ=ప్రయోజనములను, ఘటకాః = కూర్చువారో, ఏతే= వీరు, సత్పురుషాః=ఉత్తమపురుషులు; యే = ఎవరు, స్వా... ధేన-స్వార్థ=తమ ప్రయోజనములకు, అవిరోధేన=భంగము లేకుండ, పరార్థం=ఇతరులకొఱకు, ఉద్యమభృతః = పూనికగలవారో, (తే) తు = (వారు) అన్ననో, సామాన్యాః = సాధారణులు (అనగా: మధ్యములు); యే=ఎవరు, స్వార్థాయ = తమ ప్రయోజనముకొఱకు, పరహితం = ఇతరులమేలను, నిఘ్నంతి=పాడుచేయుదురో, తేఅమి=అవీరు, మానుషరాక్షసాః=మనుష్యులగు రాక్షసులు; యేతు=ఎవరన్న, నిరర్థకం=నిష్ప్రయోజనముగా (తమకు లాభము ఏమియు లేకున్నను), పరహితం=ఇతరులమేలను, నిఘ్నంతి=చెఱపుదురో, తే=వారు, కే= ఎవరో (ఎట్టివారో), న జానీమహే = గుఱైఱుగము.

తా. తమకార్యముల విడిచి పరులకార్యములను చేయువారు సత్పురుషులు. తమకార్యములకు భంగములేకుండ పరులకార్యముల నొనర్చువారు మధ్యములు. తమకార్యము నిమిత్తమై పరులకార్యమును చెడఁగొట్టువారు మనుష్యులలో రాక్షసులు. తమకు నష్టము లేకపోయినను పరులకు నష్టముచేయువారల కేవేరు పెట్టవచ్చునో నాకు తెలియుట లేదు.

మ. తమకార్యంబుఁ బరిత్యజించియుఁ బరాార్థస్థాపకుల్ సజ్జనుల్
దమకార్యంబు ఘటించుచున్ బరహితార్థవ్యాప్తుల్ మధ్యముల్
దమకై యన్యహితార్థఘాతుకజనుల్ १ దైత్యుల్ వృథానాన్విర్థభం
గము గావించెడువార లెవ్వరొ యెఱుంగన్ శత్రుమే యేరికిన్.

అవ. నన్తిత్రలక్షణమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. పాపాన్నివారయతి యోజయతే హితాయ
గుహ్యం నిగూహతి గుణాన్ ప్రకటికరోతి,

ఆవృత్తం చ న జహతి దదాతి కాలే

సన్నిత్రలక్షణమిదం ప్రవదన్తి సన్తః.

65

వా. — ఆసన్నిత్రలక్షణమాహ — పాపాదితి. — పాపాత్నాపాచరణా, నివా రయతి నివర్తయతి - ధర్మోపదేశేన దుష్కర్మప్రవృత్తేః విరమయతీత్యర్థః, * 'జుగుప్సా విరా మే' త్యాదినా ఋషిమీ, హితాయ యోజయతే సత్కర్మాచరణాయ ప్రవర్తయత ఇత్యర్థః - యద్వాక్రేయస్సంగ్రహార్థం ప్రోత్సాహయతీత్యర్థః, గుహ్యం గోప్యం, నిగూహ త్యాచ్ఛాదయతి - న మత్రాపి ప్రకటయతీత్యర్థః, గుణాన్ సౌఖ్యిన్యాదిసద్గుణాన్, ప్రకటి కరోతి ప్రఖ్యాపయతి - న తు నిగూహతీత్యర్థః, ఆవృత్త మతిసంకటస్థ, మపి, న జహతి న త్యజతి - తన్నిత్రమాపది సుఖే చ సమక్రియం యదిత్యుక్తత్వాదితి భావః; కాలే వ్యస నాది సమయే, దదాతి వాఙ్మితం దిశతి, తదిదం పాపనివారణాదికం సర్వం, సస్తస్సత్పు రుషా, సన్నిత్రస్యాకైతవ సుహృదః, లక్షణంస్వరూపం, ప్రవదన్తి వసంతతిలకావృత్తమ్.

టీ. (మంచిమిత్రుడు) పాపాత్ = పాపమునుండి, నివారయతి = తప్పించును; హితాయ = మేలుకై, యోజయతే = ప్రేరేపించును; గుహ్యం = రహస్యమును, నిగూహతి = కప్పివేయును; గుణాన్ = (సౌఖ్యిన్యాది) గుణములను, ప్రకటికరోతి = వెల్లడించును; ఆవృత్తం = అపి సంకటములలో నున్నవానినైనను, న జహతి = వదలడు; కాలే = (వ్యసనము మున్నగునవి) గలిగిన సమయమందు, దదాతి = (కోరినదానిని) ఇచ్చును, ఇదం = దీనిని (వైనఁ జెప్పినదానిని), సన్తః = పెద్దలు, సన్నిత్రలక్షణం = మంచిన్నేహితుని స్వరూప ముచుగా, ప్రవదంతి = చెప్పుదురు.

తా. చిదుపనుల వారించుట, మంచిపనులఁ జేయుటకుఁ బ్రోత్సా హించుట, రహస్యసంరక్షణము, సద్గుణములఁ బ్రకటించుట, ఆపత్కా లమున విడువకుండుట, కాలముల కావశ్యక మగుదానిని ఇచ్చుట, ఇవి సన్నిత్రున కుండవలసిన లక్షణములు.

తే. అఘమువలన మరల్చు హితార్థకలితుఁ

జేయు గోప్యంబు దాచుఁ బోషించు గుణము

విడువఁ దాపన్ను లేవడివేళ నిచ్చు

మిత్రుఁ డీలక్షణంబుల ౩ మెలఁగుచుండు,

అవ. మంచిమిత్రులు పరస్పరము ఊరసీర (పాలలో నీరుగలసిన) న్యాయమున నుండు రహచున్నాడు:—

శ్లో. ఊరేణాత్తగతోదకాయ హి గుణా దత్తాః పురా తేఽఖిలాః
 ఊరోత్తాపమవేక్ష్య తేన పయసా స్వాత్తా కృశానా హుతః,
 గన్తుం పావకమున్ననస్తదభవద్దృష్ట్యా తు మిత్రాప్రదం
 యుక్తం తేన జలేన శామ్యతి సతాం మైత్రీ పునస్తీవ్యశీ. 66

వ్యా.—పునస్తదేవ ఊరసీరదృష్టానైవ పర్జయతి—ఊరేణేతి—ఊరేణ కర్తృ, అత్తానం-గతముచగతం ప్రాప్తం - యదుదకం జలం - తస్మై స్వాత్త మిశ్రిత జలాయేత్సర్వధః, పురా పూర్వం, తే ప్రసిద్ధాః, అఖిలాస్సమస్తా, శ్చ, గుణా నిజమాధుర్యధావశ్యాది గుణా, దత్తా హి విత్తిర్థాః ఖిలు - స్వగుణప్రదానద్వారా మైత్రీసంపాదితేత్సర్వధః, అతః ఊరోత్తాపం-ఊరస్య శ్రవణార్థ మగ్నౌ నితీప్రస్య దుగస్య-ఉత్తాపం సంతాప, మవేక్ష్య, తేన ఊరమిశ్రితేన, పయసా ఉదకేన - ని. 'పయః ఊరం వయోఽమృతం' త్యమరః, స్వాత్తా స్వకరీరం, కృశానా వహ్నా, హుతః మిత్రసంతాపాసహనాత్సంశోషిత ఇత్సర్వధః, తతస్తత్ ఊరం కర్తృ, మిత్రస్య జల, స్వాప్రదం సంశోషరూపాం విపత్తిం, దృష్ట్యా, పావకం వహ్నిం, గన్తు, మున్ననః ఉద్యుక్త, మభవత్ * 'ఉత్క ఉన్ననా' ఇతి నిపాతనా త్సాధుః - జలసంశోషణే ఊరాణాం బహి ర్నిర్గమనసంభవాదితి భావః, తదనన్తరం తేన జలేన, యుక్తం మిశ్రితం సత్, శామ్యతి ప్రకాశం భవతి * 'శమా మ్హనా మితి దీర్ఘః, తథా హి, సతాం మైత్రీ సాహర్దం - మైత్రీ వ్యాఖ్యాతా, తద్భూతి పునః పరస్పరవ్యసనాసహచరీలా ఖిలు, అత నితద్యుక్తమితి భావః.

అత్ర స్వభావసిద్ధస్య ఊరసీరవ్యవహారస్య పరస్పరసంతాపదర్శనహేతుకత్వే నోత్పేక్షణాత్క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్పేక్షా, సా చోక్తార్థాన్తరన్యాస నిర్వూణే త్యనయో ర్విజాతీయసంకరః. పృత్తముక్తమ్.

టీ. ఊరేణ=పాలచేత, అత్త...కాయ-అత్త=తమ్మును, గత=పొందిన, (అనగా: తమలోఁ గలసియున్న యనుట. తమలో మైత్రీచేసిన, అని వ్యంగ్యము.) ఉదకాయ = నీటికి, పురా = ముందు, తే = (ప్రసిద్ధములగు) ఆ, అఖిలాః = సమస్తములైన, గుణాః = (తమతీపు, తెలుపు మున్నగు) గుణములు, దత్తాః హి = ఈయబడినవిగదా! (అందువలన) ఊరోత్తాపం-ఊర = పాలయొక్క, ఉత్తాపం=కాగుటను, (కష్టమును అని వ్యంగ్యము.) అవేక్ష్య=చూచి, తేన=ఆ, పయసా=నీటిచేత, స్వాత్తా=తన స్వరూపము, కృశానా=అన్ని

యందు, హుతః=వేల్వబడినది. (అవిరియయ్యెననుట, మిత్రునికష్టమును జూచి సహింపక
యగ్నిప్రకేళము చేసెనని వ్యంగ్యము,) తత్=అపాల నైతము, మిత్రఅపదం=మిత్రము
(అగు నీటి)యొక్క (అవిరి యగుటయును) అపదను, దృష్ట్వా = చూచి, పావకం =
అగ్నిని, గంతుం=పొందుటకు (అగ్నిలోఁ బడుటకునుట), ఉన్ననః=ఉద్యుక్తము, అభవత్=
అయ్యెను. తేన=ఆ, జలేన=నీటితో, యుక్తంసత్=కూడినదై, శామ్యతి=చల్లారుచున్నది.
(సీట్ల చట్లనచో పొంగు కల్గననుట. దుఃఖముదీటి అత్తహత్యప్రయత్నమును మానుకొనె
నని వ్యంగ్యము.) సతాం=మంచివారియొక్క, మైత్రీ=స్నేహము, ఈదృశీపునః=ఇటువంటిది
సుమా !

తా. పాలు తనయందు గలసినజలంబునకు తనగుణంబులన్నియు
నిచ్చెను. తన కిట్టిసాయ మొనర్చినక్షీరమునకు గలుగుతపనమును గాంచి
జలము అగ్నియందుఁ బడెను. తనకు మిత్రమగుజల మగ్నియందుఁ
బడుటను చూచి క్షీరము తానుగూడ అగ్నియందుఁ బడఁజొగ
దానితో మరల జలము కలియుటచేత శాంతిల్లుచున్నది. సజ్జనసహ
వాసము ఇంతయే అని యర్థము.

చ. క్షీరము మున్ను నీటి కొసరగై స్వగుణంబులు దన్నుఁ జేరుట
క్షీరము దప్త మాట గని శ చిచ్చుటికె వెతచే జలంబు దు
ర్వాసమహద్విపత్తి గని శ వహ్నిం జొరం జనె దుగ్ధ మంతలో
నీరముఁగూడి శాంతమగు శ నిల్పు మహాత్ములమైత్రి యీగలిన్.

ఆవ. సత్పురుష లెంతెంతవారికో యాశ్రయములుగా నుండు రని సత్పురుషుల
మహాత్మ్యమును వర్ణించుచున్నాడు:—

శ్లో. ఇతః స్వపితి కేశవః కులమితే స్తదీయద్విషా
మితశ్చ శరణార్థినాం శిఖరిణాం గణాః శేరతే,
ఇతోఽపి బడబానలః సహ సమస్తసంవర్తకై
రహో వితతమూర్జితం భరసహం చ సిన్ధోర్వపుః.

67

వ్యా.—అథైతన్తాహాత్మ్యమాహ—ఇత ఇతి—ఇతోఽస్తిన్నదీదేశే, కేశవో
విష్ణుః కుక్షిస్థాశుభువన ఇతి భావః, స్వపితి యోగానుసంధానేన నిద్రాతి * ‘రుదాదిభ్య
స్సార్వధాతుక’ ఇతిదాగమః, ఇతోఽస్తిన్నదీదేశే, తస్య కేశవస్య ఇమే తదీయాః
* త్యదాదివృద్ధాచ్ఛః - యే ద్విషాః పిరణ్యాక్ష రావణాదయస్త్రేహం, కులం సమూహ

ప్రియతీతి కేమః, ఇతస్తతోఽన్యస్మిక్ ప్రదేశేఽపి, శరణార్థి నో రక్షణాభిలాషిణః - వి. 'శరణం గృహరక్షిత్రో రిత్యభిధానాత్, తేషాం శిఖిణాం మైనాకాదిపర్వతానాం గణాశ్చ, శేరతే న్వవన్తి * 'శిఖో రు డి' తి రుడాగమః, ఇతస్తస్మాదప్యన్యస్మిక్ ప్రదేశే సమస్తా యే సంవర్తకాః ప్రళయకాలప్రవృత్తి మేఘవిశేషాః - అత ఏవ పుష్కలావర్తక సుజ్ఞయా చ వ్యవప్రియస్తే - తైస్సహ, బడబానలోఽపి వసతి- తస్మాత్, సిన్ధోస్సముద్రస్య, పపుశ్శరీరం, వితతం కేశవాధారత్వేన విస్తృతం, ఊర్జితం బడబానలాశ్రయత్వేన ఽప్యుపవిర్భిష్టు, భరసహం పర్వతభరణేన భారోద్వహనక్షమం చ అహో అప్రమేయానుభావత్వేనాత్యంతాశ్చర్యమిత్యర్థః.

ఆశ్ర లక్షణయోజనపరిచ్ఛిన్నస్య సముద్రస్యాపరిచ్ఛిన్న కేశవాద్యాధారత్వకళనా దధికప్రభేదోఽలంకారః - 'అథారాధేయయోరానురూప్యాభావోఽధికే మత' ఇతి లక్షణాత్. పృథ్వీపృథ్వు.

టీ. కేశవః=విష్ణువు, ఇతః = ఇచ్చట (ఒకచోట), స్వపితి=నిద్రించుచున్నాడు; ఇతః = ఇచ్చట (మఱియొకచోట), తదీయద్విహం-తదీయ = తత్సంబంధులగు (విష్ణువు యొక్క), ద్విహం=శత్రువులయొక్క, కులం=సమూహము, (ఉన్నది.) ఇతఃచ=ఇచ్చటను (మఱియొకచోట), శరణార్థి నాం = రక్షకుని గోరిన, శిఖిణాం = పర్వతములయొక్క, గణాః=సమూహములు, శేరతే = పరుండి యున్నవి. ఇతః అపి = ఇచ్చటను (మఱియొక చోటను). సమస్తసంవర్తకైః సహ - సమస్తమైన ప్రళయకాలమేఘములతోఁగూడ, బడ బానలః-అపి=బడబాగ్నియు, (ఉన్నది.) సిన్ధోః = సముద్రముయొక్క, పపుః=శరీరము, వితతం=వికాలమైనదియు, ఊర్జితం = వృద్ధిబొందునదియు, భరసహంచ=బరువును ఓర్పు నదియు, (అయ్యున్నది). అహో = ఔరా !.

తా. సముద్రము, తనయం దొకచోట వెన్నుని, ఒకచోట రక్కసులను, ఒకచోటఁ బర్వతసమూహమును, ఒకచోట బడబానలంబును వహించియున్నది. దీనిమహత్వ మెంతగొప్పయైనది !

చ. ఒకయెడఁ బవ్వలించు హరి ॥ యొక్కయెడఁ నసియించు రాక్షస ప్రకరము లొక్కచో నడఁగుఁ ॥ బర్వతసంఘము లొక్కెడఁ బలూపాకములతోడ నుండు బడబాగ్నియు విస్తృత మూర్జితంబునుం బ్రకటభరత్వమం బగును ॥ భాసిలు నొర సముద్ర మెంతయున్.

శ్లో. జాతః కూర్మః స ఏకః పృథుభువనభరాయార్పితం యేన పృష్ఠం క్లాఘ్యం జన్మధ్రువస్య భ్రమతి నియమితం యత్ర తేజస్విచక్రమ్, భర్తృణిక-7

సంజాతవృద్ధపక్షాః పరహితకరణే నోపరిష్టాన్న చాథో
బ్రహ్మజ్ఞోదుమ్బరాస్త్యశకవదపరే జస్తవో జాతనష్టాః.

68

వ్యా.—అథ పరహితాచరణపరాకాష్ఠయా ద్వయోరేవ జన్మస్థలం నత్యన్యేహ
మిత్యాహ—జాతఇతి.—కిం బహునా, అవతారేవ్యపితృధ్యావర్త్యమ్.—వికః కేవల,
స్వకూర్తః ఆదికూర్తావతారవివ, జాతః జన్మలాభవానిత్యర్థః, కుతః? యేన కూర్తేణ, పృథు
ర్మహాక - యో భువనభరత్పతుర్వశవిష్టపభార - స్తస్మై తద్వహనార్థమిత్యర్థః - పృథు
విపులమితి పృథక్పదం వా, పృథ్వం నిజకర్మరతల, మర్పితం దత్తం - నిరస్తరమధః ప్రదేశే
స్థిత్యా దుర్భరభువనభారేణ జనితః క్షేకస్సోఢ ఇత్యర్థః, తథా, ధృవస్యాత్మానపాదే, ద్వన్న
ద్వాఘ్నం సకలలోకప్రకస్తం, కుతః? యత్ర యస్మిన్ భూమిః; తేజస్వినామ్ గ్రహనక్షత్రా
దీనాం - చక్రం కింశుమారాఖ్యం గ్రహనక్షత్రమణ్డలం వా, నియమితం నియుక్తం స,
స్థిమగి పర్యావర్తతే - తత్రభవా నృగవదయగ్రహవశాత్సకలలోకోన్నతమేరుశిఖర
శిఖామణి ర్ధ్రువః స్వామ్యత్తత్వేన తేజస్వీచక్రం ప్రవర్తయతీతి శ్రీవిష్ణుపురాణ భాగవ
తాది కథానుసంధేయా; తతః కిమత ఆహ—పరహితకరణే పరోపకారాచరణవిషయే,
వ్యర్థో నిరర్థః అప్రయోజక ఇతి యావత్ - యః పక్షః-సంజాతో యేషాం తే సంజాత
వృద్ధపక్షాః-న తు సంజాతపరహితకరణసమర్థపక్షా ఇత్యర్థః, *సాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వా
త్సమాసః, అవరే ఉక్తాభ్యామన్యే, జస్తవః ప్రాణినః - నైచ్యోద్భావనార్థకోఽయం
జస్తవజ్జప్రయోగః, ఉపరిష్టా న్ను ధృవవ దుపరిభాగే వర్తమానాన భవస్తీత్యర్థః, అథశ్చ
న కూర్తవ దధస్తాద్వా వర్తమానా న భవస్తీత్యర్థః, కిం తు ఉదుమ్బరః జస్తవలాఖ్య
వృక్షవిశేషః - తస్య ఫలముదుమ్బరం - ని. 'ఉదుమ్బరో జస్తవలో యజ్ఞాన్తో
హేనుదుగ్ధక' ఇత్యమరః * 'ఫలే లగి' తి లక్ - బ్రహ్మజ్ఞ ముదుమ్బరం తస్మాన్తః అస్త
రాశే - అవ్యయ మేతత్, యే మతకా నైస్తుల్యం తద్వత్ * తేన తుల్యం క్రియా చే
ద్యతి రి' తి పతి ప్రత్యయః, జాతా ఉత్పన్నాశ్చ తే నష్టాశ్చ జాతనష్టా భవస్తీతి
శేషః * స్నాతానులిప్తవత్సూర్వకాలసమాసః; యతో న తైః కిమపి సాధిత మతో
మతకవ నిష్ఫలజన్మభిః కిమన్యైరితి భావః.

... రూపావమయో స్సంకరః

సగ్ధరావృత్తమ్.

టీ. యేన = ఎవనిచేత, పృథు...రాయ-పృథు = పెద్దదియగు, భువన=లోకముల
యొక్క, భరాయ = బరువుకొఱకు, పృథ్వం = పీఠు, అర్పితం = సమర్పించబడినదో,
సః = ఆ, కూర్తః = కూర్తరాజు, వికః = ఒక్కటియే, జాతః = పుట్టినది. (అనగా:

ఎల్ల పుడు క్రిందనుండి లోకముల మోయుటవలనఁ గలిగిన కష్టమును నహించినందున నితనిజన్మము సార్థక ముచుట. యత్ర = ఎవనిచుట్టు, తేజస్విచక్రం-తేజస్వి = తేజముగల వానియొక్క (నక్షత్రతారాగ్రహములయొక్క), చక్రం = మండలము, నియమితం సత్ = విరృఱుపఁబడినదై, భృనుతి = నుడిముచున్నదో, ఆ, ధృవస్య = ధృవునియొక్క, జన్మ = బ్రదుకు, క్షాన్యుం = కొనియాడఁదగినది. అపరే = ఇతరములగు, జన్మవః = ప్రాణులు, పరహితకరణే = ఇతరులకు మేలుసేయుటయందు, సం...పక్షాః - సంజాత = పుట్టినవారై, వృద్ధి = నిష్పృయోజనమగు, పక్షాః = పక్షముగలవారు, (పుట్టి నిష్పృయోజకులలో చేరిన వారు) ఉపరిష్టాత్ న = (ధృవునకు) పైనను లేరు. అధశ్చ న = క్రిందను లేరు. (మఱి) ఉడుంబర = అ త్రిపండువంటి, బ్రహ్మ...వ్యః-బ్రహ్మాండ = బ్రహ్మాండముయొక్క, అంతః = లోపల, మశకవత్ = దోమలవలె, జాతనష్టాః = పుట్టి చచ్చినవారు.

తా. విస్తార మగు భూభారమును భరించిన ఆదికూర్మముయొక్క జన్మము, జ్యోతిశ్చక్రమును భ్రమింపఁజేయుటకు ప్రధానుడగు ధృవుని యొక్క జన్మము, ఈ రెండే లెక్కింపఁ దగినవి? తక్కినవారందఱు పరోపకారము చేయఁజాలనివారగుటచేత ఆదికూర్మమువలె క్రిందను ధృవునివలె ఊర్ధ్వభాగమునను లేక బ్రహ్మాండ మను అత్రిపండులోని పురుగులవలె బుట్టి నశించుచున్నారు.

చ. వితతజగద్భరంబు దన శ వీపునఁ దాల్చినకూర్మ నాథుఁడుకొ
సతతము చంద్రభాస్కరుల శ చక్రముఁ ద్రిష్ఠాధృవుండు సజ్జనుల్
ప్రతిభ. నజాండజంతుఫల శ రంధ్రవస్తశకంబులట్లు నిం
దితవిఫలార్థసంగతి జగనించి నశించుఁ దదన్యజంతువుల్.

అవ. సత్పురుషుల నడవడినిఁ జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. తృష్ణాం చిద్ధి భజ త్తమాం జహి మదం పాపే రతిం మా కృథాః
సత్యం బ్రూహ్యనుయాహి సాధుపదవీం సేవస్వ విద్యజ్జనమ్,
మాన్యాన్యానయ విద్విషోఽన్యనునయ ప్రఖ్యాసయ ప్రశ్రయం
కిర్తిం పాలయ దుఃఖితే కురు దయామేతత్సతాం చేష్టితమ్. 69

వ్యా.—అథ విధేయలోకం సంబోధయం తృదాచారం శిక్షయతి - తృష్ణా మితి.—హే జనేత్యధ్యాహర్యం సర్వత్రాపి - మధ్యమపురుష ప్రయోగ సంభవాత్, అభ్యేషు పరధనేషు లాభాభిలాష తృష్ణా-తాం చిద్ధి. వైరాగ్యశక్త్రేణ విధారయ— అన్యథా అనేకాకాపాశనిబద్ధత్వేన క్షేకభాగిత్వం స్యాదితి భావః, పరిభవాదిమాత్మద్య

మానేషు శ్రీధరతెల్లకొండ - తా - భజ సేవస్వ - అన్యథా ఉగ్రభావేన కార్య
 మాసిస్సాదితి భావః, మమ విద్యాజనితదర్పం, జహి విజ్ఞానేన వినాశయ-అన్యథా
 వివేకహాస్యకయా అకార్యకరణప్రవృత్తై ఆనర్థప్రాప్తిస్సాదితి భావః, పాపే పాప
 కర్తాచరణే, రలిం శ్రీతిం, మా కృత్యాః ఆజ్ఞానేన మాకార్షీః కిం తు 'ధర్మం చ తే'
 త్యాద్యుపదేశపదనేన సత్కర్తాచరణ ఏవ రలిం కుర్విత్యర్థః - అన్యథా నిరయపాత
 స్సాదితి భావః. * కంఠే ద్విజి ధాసి 'న మాచోగ్' ఇత్యుభి ప్రతిషేధః, సత్యం
 సాక్షాత్, బ్రాహ్మి 'సత్యం' చ దేతి వచనేన యథార్థ మేవ వచనం వదేత్సర్థః-అన్యథా
 'నామృతా త్వాకం వర మి'తి న్యాయా దవివేకిత్వప్రసక్తిస్సాదితి భావః, సాను
 వదమి సన్తాప, మరుయాహి ధర్మకాస్త్రాసురోధే నానుసర - అన్యథోత్పన్నప్రతి
 పన్న త్వే వచనీయతాది దోషావృత్తిస్సాదితి భావః, విద్వజ్జను ఉపదేశేన కృతార్థి కరణ
 కిం పక్షేపమద్దుల, సేవస్వ

'యస్తు పద్యటలే దేశాన్ యస్తు సేవేత పణ్డితాన్,

చస్య విస్తారితా బుద్ధిస్తైలబిరుదివామ్భుసి.'

ఇతి వచనాబుద్ధివైకద్యార్థం శుశ్రూషస్వ - అన్యథా బుద్ధ్యవైకద్యాశీతత్యాద్య
 ిమోగస్సాదితి భావః, మాన్యాక్ పూజ్యాన్తానయ యథార్థం పూజయ - అన్యథా

'సమాసమాభ్యాం విషమసమే పూజ్యే' ఇతి గౌతమసూత్రాత్,

'అపూజ్యా యత్ర పూజ్యస్తే పూజ్యాత్సేనావమానితాః,

అయశో మహదాపన్నతి ధనాధర్మాచ్చ హియతే.'

ఇత్యాది స్మరణాచ్చ కీర్తి సుకృత ధన హియమానత్వ రూపాశ్రేయఃప్రాప్తిస్సాదితి
 భావః, కిం బహునా, విద్విష శ్శత్రునవి క్షిముతాన్యాక్, అనునయ - 'సమశ్చత్రే' చ
 మిత్త్రే చేతి భగవద్వచనాత్ప్రసాదయ - అన్యథా రణ్నేషు పాతయిష్యస్తీతి భావః,
 ప్రశ్రయం గుర్వాచార్యాదిషు సమ్రత్వం వినయమితి యావత్, ప్రఖ్యాకయ 'గురౌ
 సమ్రతే' త్యుక్తత్వాత్ప్రీకటయ - అన్యథా దుర్విసితత్వాపవాదప్రసక్తిస్సాదితి
 భావః; కీర్తిం పాలయ జన్మసాఫల్యార్థం కీర్తినిర్వహణే ప్రయత్నం కుర్విత్యర్థః -
 అన్యథా 'క్షీలితలే కిం జన్మ కీర్తిం వినేతి' వచనాజ్ఞేవన్మృతత్వావృత్తిస్సాదితి భావః,
 దుఃఖలే సుఖాతదుఃఖభేషు భూలేష్విత్వర్థః* తారకాదిత్వా దితచ్-జాతా వేకవచనం,
 దయాం దుఃఖప్రహణేచ్ఛాల్పక్షణా, తురు 'దుఃఖభు కరుణే'తి కాస్త్రాసురోధా
 ద్విధేహి - అన్యథా చిత్తశుద్ధ్యసంభవాదితి భావః, తుతః? ఏతత్సర్వం తృష్ణాచ్ఛేదాదికం,
 సతాం సజ్జనానా చేష్టికం వ్యాపారః, యది సౌజన్య యశఃకామీ తదైవం ప్రవర్త
 స్వ - అన్యథా పురుషార్థలాభసంభవాదితి భావః.

టీ. తృప్తి = ఆశను, ఛిన్ది = కోయము; ఊహం = ఓర్పుచు, భజఃపాండుము; మదఃగర్వమును, జహి = వదలుము; పాపే = దుష్టునియందు, రతిం = ప్రేమను, మాకృతాః = చేయకుము; సత్యం = నిజమును, బ్రాహి = పలుకుము; సాధువచనం = పెద్దలమార్గమును, అనుయాహి = అనుసరింపుము, విద్వత్ జనం = చండితలాకమును, సేవస్వ = సేవింపుము. మాన్యాక్ = పూజ్యులను, మానయ = పూజింపుము. విద్విషః అపి = శత్రువుల నైనను, అనునయ = ఆదరింపుము; ప్రశ్రయం = అడఁకువను, ప్రఖ్యాపయ = వెల్లడింపుము (చూపుము); కీర్తిం = యశస్సును, పాలయ = కాపాడుకొనుము; దుఃఖితే = దుఃఖముగలవారియందు (జాత్యేకవచనము), దయాం = కనికరమును, కురు = చేయుము (వహింపు మనుట), వీతత్ = ఇది, సతాం = సత్పురుషులయొక్క, చేష్టితం = నడవడి.

తా. అత్యాశను త్యజించి ఓర్పు కలిగి మదమును విడిచి దుష్కార్యములందు మనసును పోనీయక సత్యమునే పలుకుచు పెద్దలు పోయిన మార్గమువ నడచుచు విద్వాంసుల నేవించుటయు, పూజ్యుల మన్నించుచు శత్రువునైనను చక్కగఁ జూచుచు పెద్దలయందు అడఁకువ కలిగి కీర్తికి భంగము రానివిధంబుగ చరించుచు దుఃఖితులయందు దయను గనంబఱచుచుండుము. ఇవి సత్పురుషుల లక్షణములు.

శా. ఆశాసంహరణంబు నోర్తియు మదఃత్యాగంబు దుర్దోషవాం
ఛాశూన్యత్వము సత్యమున్ బుధమతాచారంబు సత్సేవయున్
వైశద్యంబును శత్రులాలనము మాన్యప్రీతియుం బ్రశ్రయ
శ్రీశాలిత్వము దీనులందుఁ గృపయున్ శిష్టాలిక్ ధర్మముల్.

అవ. సత్పురుషులు అరుదుగా నుండు రనుచున్నాడు:—

శ్లో. మనసి వచసి కాయే పుణ్యపీయూషపూర్ణా
స్త్రిభువన ముపకారశ్రేణిభిః ప్రీతాయస్తః,
పరగుణపరమాణూన్ పర్వతీకృత్య నిత్యం
నిజహృది వితసస్తః సన్తి సస్తః కీయస్తః.

70

వ్యా.—ఈదృశా విరళా ఏవేతి నిగమయతి—మనసీతి.—మనసి వచసి కాయే మనోవాక్కాయేషు, పుణ్యమేవ-పీయూషమమృతం - తేషాం పూర్ణాః - కరణత్రికయేనాపి సత్కర్తాచరణతత్పరా ఇత్యర్థః * ని. 'పీయూషమమృతం సుధే' త్యమరః, క్రయాణాం భువనానాం సమాహరన్తి భువనం - లక్షణయా త్రిభువనస్థనానిత్యర్థః*

‘తథితాథే’ త్యాదినా సమాసః * పాత్రాదిత్వాన్న ప్రీత్యమ్, ఉపకారశ్రేణిభిః తావరణ
 పరమృరాభిః, ప్రీత్యయైవ స్వంతోఽయన్తః. * ‘ప్రీత్ ప్రీణన’ ఇతి థాతోశ్చాగ్రాదికాణ్ణిచి
 శక్తృప్రత్యయః. * ‘భూజ్ ప్రీఢోఽన్వగ్నక్రవ్య’ ఇతి నుగాగమః, పరేషాం గుణపర
 మాణా నత్యల్పగుణానప్రీత్యర్థః. యతోఽణుర్నాస్తి స పరమాణుః త్యాహుః, పర్వతీకృత్య
 మహాత్తరాణ్ కృత్వా * అభూతకద్యావే చ్చి * ‘ఊర్వాది చ్చి డాచ ‘శ్చే’తి గతి
 సంజ్ఞాయాం * ‘హ’తి ప్రాదయ’ ఇతి సమాసః, నిత్యం ఖ్యాపయన్తః నిరంతరం ప్రశంసన్తః,
 తథా నిజ హృది స్వాంత్యకరణ విష, వికసన్తః సుతువ్యస్త, స్పన్తః సత్పురుషాః, కియన్తః
 కతివమే విరభా ఏవేత్సర్థః, సస్తి-సతత సాన్తాః ఏతాదృశగుణసంపత్తే రసాధారణ్యాదితి
 భావః, నిజహృది వికసన్తస్సన్తి సన్తః కియన్తః ఇత్యేవ పాతః-శభాచోక్తం-సౌజన్యామృత
 సిద్ధవ ఇత్యాది. మాలినీవృత్తమ్.

టీ. మనసి = కలఃపుటాను, వచసి = మాటలాను, కాయే = చేష్టలాను, పుణ్య...
 పూర్ణాః - పుణ్య = పుణ్యము నెడి, పీయూషం = అమృతముతో, పూర్ణాః = నిండినవారు,
 త్రిభువనం = ముల్లోకములను, ఉపకారశ్రేణిభిః = ఉపకారములవరులచే, ప్రీణ
 యంతః = సంతోష పెట్టువారును, పర... అణూ-పర = ఇతరులయొక్క, గుణపరమా
 ణాన్ = మిక్కిలి అల్పములగు గుణములను, పర్వతీకృత్య = కొండలుగా చేసి, నిత్యం =
 ఎల్లప్పుడును, నిజహృది = తమహృదయమునందు, వికసన్తః = ఆనందించువారును (అగు)
 సన్తః = పెద్దలు, కియన్తః = కొంతమంది, సస్తి = కలరు.

తా. మనోవాక్కాయములయందును సత్కర్మల నొనర్చుట
 యను అమృతముచేత పూర్ణులయి ముల్లోకములం దున్నవారికి ఉపకార
 మొనర్చుచున్న వారలయి పరులయం దుండిన అణువులవంటి సద్గుణముల
 నైనను కొండంతగా భావించి వికసించుచున్న హృదయములు గలసజ్జ
 నులు కొండలుమాత్రమే యుందురు.

చ. హృదయచక్షురీరముల శ నెంతయుఁ బుణ్యసుధాప్రపూర్ణులై
 ముదము బహూపకారముల శ మూఁడుజగంబులకుఁ ఘటించుచున్
 వదలక సాధుసద్గుణలహంబులు గొండలు నేసి మెచ్చుచున్
 మదిని వికాసయుక్తు లగుమాన్యులు గొండలు వొల్తు రిద్దరన్.

ఇది సీతీశతకమునందు పరోపకారపథతివ్వన మను

విడపదశకము.

ధైర్య పథతి

శ్లో. రత్నైర్మహాభేస్తుతుషుర్న దేవా న భేజరే భీమవిషేణ భితిమ్,
సుధాం వినా న ప్రయయిర్విరామం న నిశ్చితార్థాద్విరమన్తి ధీరాః.

వ్యా.—రత్నైరితి—దేవా ఆమరాః, మహాభేః క్షీరాష్ట్రవస్య సంబంధిభిః రత్నైః కాస్తుభాదిమణిభిః-ని. 'రత్నం శ్రేష్ఠే మణావపీ'తి విశ్వో యద్వా - రత్నైః-ని. 'జాతౌ జాతౌ చ యచ్ఛ్రేష్ఠం తద్రత్నమభిధీయత' ఇతి వచనాత్ - విరావతోఽపైశ్రవః కల్పి పృథ్విశ్రేష్ఠజాతీయవస్తుభిః హేతుభిః, న తుతుషుస్తుష్టిం న ప్రాపుః - మగ్ధనస్థమయ ఇతి శేషః, తథా, విభ్యత్యస్తాదితి భీమం * 'భీమాదయోఽపాదాన' ఇత్యపాదానార్థే భీమః మప్రత్యయ జ్ఞానాదికః-తథాభూతం యద్విషం కాలకూటాఖ్యం-తేన హేతునా తస్మా దిత్యర్థః, భీతిం, న భేజరే న ప్రాపురితి ధైర్యాతిశయాక్తిః.*విషేణేత్యత్ర 'భీతార్థానాం భయహేతు రిత్యపాదానే పశ్చిమ్యా భావ్యం - తథాఽపి హేతుత్వమాత్రవివక్షయా ఽయం నిర్దేశఇతి మన్తవ్యం, కిం తు, సుధా మమృతం-వినా * 'పృథగ్వి నే' త్యాదినా ద్వితీయా, విరామ మపనానం, న ప్రయయః మగ్ధనాదితి శేషః-సుధోత్పత్తిం వినా న విరతా ఇత్యర్థః-అనేన కీలసంపత్తిరుక్తా, తథాహి-ధీరా మనస్వినః, నిశ్చితార్థా, స్మ విర మన్తి విరామం న ప్రాప్నువన్తి-కిం త్యాఫలాదయం ప్రయతప్త ఏవేత్యర్థః. అతో ధైర్య కీల సంపన్నానాం దేవానామపీదం యుక్త మేవేతి భావః. * 'జగుస్సా విరామే' త్యా దినా పశ్చిమి. * 'వ్యాజ్ఞురిభ్యో రమ' ఇతి వరస్తేపదమ్.

అర్థాంతరన్యాసోఽలంకారః. వృత్తముపజాతిః.

టీ. దేవాః=దేవతలు, మహాభేః=గొప్పసమద్రముయొక్క, రత్నైః=(కొస్తుభము మొదలగు) మణులచేత (లేక, 'రత్న' శబ్దము శ్రేష్ఠవాచకమయినందున విరావతము, ఉపైశ్రవము, కల్పపృథ్విము మున్నగుశ్రేష్ఠవస్తువులచేత), న తుతుషుః=సంతోషింపరై; భీమవిషేణ = భయంకరమగు (కాలకూట) విషముచేత, భీతిం=భయమును, న భేజరే = పొందరై; సుధాం వినా=అమృతములేక (అమృతము లభింపక), విరామం=మానుటను, న ప్రయయః=పొందకపోయిరి. (అమృతము పుట్టుచుండును చిలుకుచునేయుండిరి అనుట.) ధీరాః=పూనికగలవారు, నిశ్చితార్థాత్ = పూనుకొనినప్రయోజనమునుండి, న విరమంతి= విరమింపరు.

తా. అమృతమునకై పాలసంద్రమును మథింపుచున్న దేవతలు అందలి రత్నలభమునకు సంతోషింపక అందు పుట్టిన కాలకూటవిషంబు

నకు భయపడక అనుభవము కలుగునంతదనుక తమకట్లు వదలరైరి.
 నీరు లేవుచు తాము దలంచినకార్య మగునంతవఱకు ప్రయత్నమును
 వదలరు.

తే. తనిసిరే వేల్పులుదధిరత్నములచేత
 వెఱచిరే ఘోరకాళోలవిషముచేత
 విడిచిరే యత్న మమృతంబు ॥ వాడముదనుక
 నిశ్చితార్థంబు వదలరు ॥ నిపుణమతులు.

అవ. ఉత్తమాదుల ధైర్యచారకమ్యమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ప్రారభ్యతే న ఖలు విఘ్నభయేన నీచైః
 ప్రారభ్య విఘ్ననివాతా విరమన్తి మథ్యాః,
 విఘ్నైర్దుహుర్దుహురపి ప్రతిహన్యమానాః
 ప్రారబ్ధము త్తమగుణా న పరిత్యజన్తి.

72

వా. — ఉత్తమేంద్రియసిద్ధిపొందినవృత్తికళనద్వారా ద్రిభయతి — ప్రారభ్యతే ఇతి —
 సీచైరభయైః, విఘ్నభ్యోఽన్తరాయేభ్యో - యద్భయం తేన హేతునా, న ప్రారభ్యతే
 ఖలునోపక్రమ్యతే కార్యమితి శేషః. 'విఘ్నాన్తరాయః ప్రత్యాహ' ఇత్యమరః,
 మథ్యాః మథ్యమాస్తు, కార్యం ప్రారభ్యోపక్రమ్య, విఘ్నై - ర్నివాతా విహ్వలికృతా,
 స్సన్తో, విరమన్తి, విరతా భవస్తీత్యర్థః, ఉత్తమాః ఉత్కృష్టాః - గుణా ధైర్యశీలాదయో-
 యేషాం తే తథోక్తాః పురుషశ్రేష్ఠాస్తు విఘ్నై, దుహుర్దుహుః పానఃపున్యేన, ప్రతి
 హన్యమానాః బంధుజ్వమానా, అపి, ప్రారబ్ధముపక్రాంతం కర్మ, న పరిత్యజన్తి; అతః కాల
 కూలబడబానలాదివిఘ్నైర్దుహురపి తేష్వేషి ఉత్తగుణసంపన్నతరూ దేవానాం సుధో
 త్పత్తిపర్యంతం మగనం యుక్తమితి స్తోకద్వయస్యాపి తాత్పర్యమ్. ఆత్ర ప్రకరణే కుత్ర
 చిద్ ధైర్యస్య కుత్రచిచ్ఛీలస్య కుత్రచి దుభయస్యాపి ప్రాధాన్యనిర్దేశ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్.
 'మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం సత్త్వపి హేతుష్యి' త్యుక్తలక్షణం ధైర్యం - శీలం తు
 నియతకులచిత్తస్వభావ ఇతి వివేకః. 'శీలం స్వభావే సద్వృత్తా' విశ్వభిధానాత్.

వనన్తతిలకావృత్తమ్.

టీ. నీచైః = అధములచేత, విఘ్నభయేన = విఘ్నములవలన భయముచే (విఘ్న
 ములు గలుగు సమభయముచే), న ప్రారభ్యతే = (వని) ఆరంభింపబడదు; మథ్యాః =
 మథ్యములు, ప్రారభ్య = ఆరంభించి, విఘ్ననివాతానన్తః = విఘ్నముచే జెఱుపబడిన

నానై, నిరమన్తి=(వనిని) మానుదురు. ఉత్తమగుణాః=మంచిగుణములుగలవారు; ప్రియైః=అటంకములచే, ముహూర్త్యహుః=మాటిమాటికి, ప్రతిహన్యమానాః=మిక్కిలికొట్టబడుచున్నవారైనను, ప్రారంభం = ఆరంభించబడినదానిని, న పరిత్యజంతి = వదలరు.

తా. అధములు విఘ్నములు సంభవించు నని కార్యము నారంభింప వెఱతురు. మధ్యములు ఆరంభించి విఘ్నములు వచ్చినప్పుడు వదలెదరు. ధీరు లెన్నిపర్యాయము లెట్టివిఘ్నములు వచ్చినను తాము పట్టినకార్యమును విడువరు.

శా. ఆరంభింపరు నీచమానవులు విఘ్నయాససంత్రస్తులై

యారంభించి పరిత్యజింతు రురుఃస్థులు యత్తులై మధ్యముల్

ధీరుల్ విఘ్ననిహన్యమాను లగుచుకాక ధృత్యున్నతోత్సాహులై

ప్రారంభము బజ్జిగింపరు సుమీఁక ప్రజ్ఞానిధుల్ గావునన్.

ఆవ. కార్యాధి సుఖదుఃఖములను బరిగణింపక పనిచేయు ననుచున్నాడు:—

శ్లో. క్వచిత్పృథ్వీశయ్యః క్వచిదపి చ పర్యజ్ఞశయనః

క్వచిచ్ఛాకాహరః క్వచిదపి చ శాల్యాదనరుచిః, 9022

క్వచిత్కన్ధాధారీ క్వచిదపి చ దివ్యామృతధరో

మనస్వీ కార్యాధీ న గణయతి దుఃఖం చ సుఖమ్.

73

వ్యా.—ఆధోక్తగుణసంపన్నస్య కృచ్ఛాకృచ్ఛయోర్దుఃఖసుఖాపరిగణనయా కార్యసాధనత్వమాహ—క్వచిదితి.—క్వచిత్కుత్రచిదేతే కాలే వా, పృథ్వీశయ్యాయస్య స తథోక్తః - కఠినతరస్థణిశయనోఽపీత్యర్థః, క్వచిచ్ఛాకాహరః హంసతూలికాతల్పే - శయనం స్వాపా - యస్య స తథోక్తః - మృదులతరశయ్యోఽపీత్యర్థః - ని. 'శయనం మఖ్య పర్యజ్ఞ పర్యజ్ఞాః ఖట్వయా సమాః'—స్యాన్నిద్రా శయనం స్వాప ఇత్యుభయత్రాఽప్యమరః, క్వచిచ్ఛాక వివాహరో యస్య నీరసాహరోఽపీత్యర్థః. క్వచిచ్ఛాక శాల్యాదనే శాల్యశ్చేరుచిః స్వాదో యస్య స తథోక్తః. పుడసోపేత మృష్టాన్నభోజనసంతుప్తోఽపీత్యర్థః, క్వచిత్కన్ధారీ శీర్షవస్త్రశకలనిర్మలాచ్ఛాదనం ధారయతీతి కన్ధాధార్యపి. క్వచిచ్ఛాక దివ్యామృతధరో కనతలనకపీతామృతధరోఽపి, కార్యాధీ కార్యనిష్పత్త్యభిలాషీ - అర్థః ఆభిలాషః - తద్వాసధీతి విగ్రహః.

*'క్వద్వత్రే' ప్రిథిశవృత్తి ర్భవీయ నీతి మహాభాష్యే, మనస్వీ మహామనాః ధీరః

*ప్రశంసాయా మిహి, పృథ్వీశయ్యాదినా దుఃఖం చ న గణయతి, పర్యజ్ఞశయ

వానినా సుఖం చ న గణయతి, కింతు సుఖదుఃఖయోస్సమానావస్థయైవ కార్యసాధన
కర్తవ్యో భవతీశ్చరః.

టీ. క్వచిత్ = ఒకచోట (లేక ఒకప్పుడు), పృథ్వీశయ్యకః = భూమియే పలుపుగాఁ
గలవాఁడును, క్వచిత్ చ, వర్తమానకయనః అపి = బట్టెమంచమునఁ బరుండుటగలవాఁడును,
క్వచిత్, కాక అపారః = మారగాయ లాహరముగాఁ గలవాఁడును, క్వచిత్ చ, కాల్యాదన
రుచిః అపి = కాలక్షిప్తన = పరియన్తమునందు, రుచిః = రుచిగలవాఁడును; క్వచిత్, కంథాధారి =
బొంతకు వేసికొన్న వాఁడును, క్వచిత్ చ, వివృతంబరధరి అపి = ఉత్తమములగు వస్త్రములను
ధరించినవాఁడును; (అను) కార్మార్థి = కార్యముచేయు, మనస్వి = గొప్పమనస్సుగలవాఁడు,
దుఃఖించ = దుఃఖమును, న గణయతి = లెక్కించుడు, సుఖం చ = సుఖమును, న
(గణయతి) = లెక్కించుడు.

తా. కార్మార్థి యగుధీరుఁడు వీలునుకట్టి ఒకచోట భూశ
య్యయు, ఒకచోట పలుపులయందు శయనించుటయు, ఒకతావున కాయ
గూరల నారగించుటయు, ఒకచోటను శాల్యాదనంబు నేవించుటయు,
ఒకతావున బొంతగుడ్డను కట్టుకొనుటయు, ఒక చోట పీతాంబరముల
ధరించుటయుఁ గలిగియుండును. కాని కష్టములు వచ్చిన వని దుఃఖమును
గాని సుఖము వచ్చిన దని సంతోషముగాని పొందఁడు.

మ. ఒకచో నేలను బవ్వలించు నొకచో శ నొప్పారుఁ బూసెజ్జపై
నొకచో శాకము లారగించు నొకచో శ సుతశ్రష్టశాల్యాదనం
బొకచోఁ బొంత ధరించు నొక్కొకతటికే శ యోగ్యాంబరశ్రేణి లె
క్కతు రానీయఁడు కార్యసాధకుఁడు దుఃఖంబుకు సుఖంబుకు మదిక.

అవ. ధీరుఁ లెప్పుడును న్యాయమార్గమును వదల రని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిష్ఠస్తు నీతినిపుణా యది వా స్తువస్తు
లక్ష్మీః సమావిశతు గచ్ఛతు వా యథేష్టమ్,
అద్యైవ వా మరణమస్తు యుగాంతరే వా
న్యాయ్యాత్మభిః ప్రవిచలన్తి పదం న ధీరాః.

74

వ్యా.—అథ ధీరాః లోకనిష్ఠా స్తుతి ప్రాప్తా అపి న్యాయమార్గాన్ని భ్రష్టశస్తి
త్యాహ—నిష్ఠన్తితి.—నీతినిపుణా నయవిశారదాః, నిష్ఠస్తు, కథంచిద్రూపయస్తు, వా
ఇతి అథవా, స్తువస్తు భూషయస్తు వా, లక్ష్మీ స్పృహత్, సమావిశతు ప్రాప్నోతు, వా

ఉత, యథేష్టం నిరర్థశం, గచ్ఛతు వా, అద్యై వేదానీ మేవ; మరణం నిధన, మస్తు
వా, ఉత యుగాంతరే కల్పాంతరే వాస్త్యు. తథాఽపి, ధీరా ద్వైర్యకాఙ్గినః, న్యాయ్యా
న్న్యాయా దనపేతా, తప్నో మార్గాత్, పద మేకపాదవిన్యాసమాత్రమపి, న ప్రవిచ
లన్తి న భ్రశన్తి, తేహం న్యాయమార్గాపరిత్యాగ ఏవ పరమార్థో న నిన్దాస్తుత్యాదిరితి
భావః.

టీ. నీతినిపుణాః = నీతియుందు నేర్పరులైనవారు, నిందుతు = దూషించురుగాక!
యదివా=కాదేని, స్తువంతు = పొగడుదురుగాక ! లక్ష్మీ = సంపద, సమావిశతు వా=కలు
గునుగాక! యథేష్టమ్ = ఇచ్చనచ్చినట్లు, గచ్ఛతు వా = పోవునుగాక ! మరణం=చావు,
అద్యపివ వా=ఇప్పుడేకాని, యుగ ఆంతరే వా=వేటొకయుగమునందుఁగాని, అస్తు=కలు
గునుగాక ! ధీరాః=దిట్టలు, న్యాయ్యాత్ = న్యాయములేనిదిగాని, పక్షః=మార్గమునుండి,
పదం=అడుగు (మాత్రముదూరమైనను), న ప్రవిచలన్తి = తొలఁగరు.

తా. నీతివేత్తలు నిందించినను భూషించినను సంపదలు వచ్చినను
పోయినను మరణ మిప్పుడే కలిగినను కల్పాంతరమునకుఁ గలిగిన ధీరు
లయినవారు న్యాయమార్గమును దాటి ఒక అడుగునైనను పెట్టరు.

కా. నీతి ప్రాధవిహారు లైననిపుణుల్ శ నిందింపనీ మెచ్చనీ
భ్రాతృం జెందినసంపదల్ నిలువనీ శ గాఢంబుగా సాగనీ
ఘాతం బప్పుడు పొందనీ నియతిమైఁ శ గానీ యుగాంతంబునకా
నీతిస్థాఘ్నపదంబు దప్పరు గదా శ నిత్యంబు ధీరోత్తముల్.

ఆవ. ధీరునిలక్షణమును, ధీరునిమహిమయుఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. కాన్తాకటాక్షవిశిఖా న ఖనన్తి యస్య
చిత్తం న నిర్దహతి కోపకృతానుతాపః,
కర్షన్తి భూరివిషయాశ్చ న లోభపాశై
ర్లోకత్రయం జయతి కృత్స్నమిదం స ధీరః.

75

వ్యా.—నను కో ధీరస్య వాకిం సాధయతీత్యాకాన్తాకటాక్షా—కాన్తేతి—యస్య
చిత్తం, కాన్తాకటాక్షాః -

‘యదతాగతవిక్రాన్తి వైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్,

తారకాయాః కళాభిజ్ఞాస్తం కటాక్షం ప్రచక్షతే.’

ఇతి భావప్రకాశోక్తలక్షణలక్షిత కామిన్యపాశ్లాలోకనాని - త ఏవ విశిఖా బాణా,
న యన్తి న భిన్దన్తి న సమ్మాహయన్తితి యావత్, తథాకోపకృతానుతాపప్రధాన్నినం

తాపశ్శన నిర్దహతిః క్షాంతిరనుతి, తథా భూతయో బలవక్తరా - విషయాః శబ్దా
 దీప్తిమాధాశ్చ, లోభో కర్మానాంకే ప్రయత్నః; ఏతేన కామాదయోఽప్యవ
 లక్ష్మస్తే - తథా చ-లోభా ఏవ పాకా రజ్జవశ్చ - బంధనహేతుత్వాత్తేహం పాశత్వా
 రోషణం, న తర్హస్తి శృష్టాయుక్తం న పర్హస్తి - కర్హస్తి పాతే న స్వాంత్రీకుర్హస్తి
 కర్హః, న ధీరః కృశ్ణిమశేషం, లోకత్రయం స్వర్గాదిలోకత్రయమపి, జయత్యాత్మా
 ధీనం కరోతీశ్వరః, తస్య న కించిదప్యచాభ్యమిశ్వరః.

టీ. యస్య=ఎవనియొక్క, చిత్తం=మనస్సు, కాంతా...విశిఖా-కాంతా = ప్రియు
 రాలియొక్క, కటాక్షవిశిఖాః = క్రేగంటియాపులనెడి బాణములు, న భనంతి = గ్రుచ్చు
 వో, ('లనంతి' అనుపాదము-చేడించవో,) లోప...తాపః-లోప = లోప మనెడి,
 కృశాన = నిష్పయొక్క, తాపః = సంతాపము, న నిర్దహతి = తగులబెట్టదో (కలతః
 బెట్టదో), భూరివిషయాః చ-భూరి=అనేకములగు, విషయాః = (శబ్దస్పర్శాది) విషయ
 ములు, లోభపాతేః = ఆశలనెడు త్రాళ్లచే; నకర్హస్తి = లాగవో, ను ధీరః=అధీరుడు,
 కృశ్ణిం = సమస్తమైన, లోకత్రయం = (స్వర్గము, మర్త్యము, పాతాళము అను)
 మూడులోకములను, జయతి = గెలుచును.

తా. ఎవనిమనస్సు కామినులచూపు లనుబాణములచే క్షుతము
 కాదో, ఎవనివృద్ధయమును కోపాగ్నిదహింపవో, ఎవనిమనస్సు అత్యాశ
 యనుపాశములచే లాగబడవో అట్టిధీరుడు ముల్లోకముల జయించును.

ఉ. మానవతీకటాక్షశితమాద్రణముల్ విదలింపఁ జాల వె

వ్యానిమనంబు కోపమయఃపహ్ని దహింపదు లోభపాశసం

తానము మాల్యచందనవీతానములుకొ వెత నేయ నోప కె

వ్యానివశంబునకొ మెలగునవాడు జయించు జగంబు లన్నియున్.

ఆప. ఎప్పుడును సహజమగు ధైర్యగుణమును మాన్పలేమని చెప్పుచున్నాడు:-

శ్లో. కదర్థితస్యాపి హి ధైర్యవృత్తైర్నశక్యతే ధైర్యగుణః ప్రమార్జ్యమై,

అథోముఖస్యాపి కృతస్య వహ్నే ర్నాధః శిఖాయాతి కదాచి దేవ.

వ్యా.—ధైర్యగుణస్యకార్య కథించిదపి న యుజ్యత ఇతి సదృష్టాంతమాహ —
 కదర్థితస్యేతి—మత్స్యిలోఽర్థః కదర్థ * 'శోః కత్తత్పురుషేఽ చీ'తి కుశబ్దస్య కదా
 జేశః. కదర్థీకృతః కదర్థితః - తస్య సీతైః కృతస్యాపి సతః, ధైర్యేణ వృత్తి ర్నర్హనం
 యస్య తస్య సజ్జన్తి ధైర్యమేవ గుణః, ప్రమార్జ్య మథః కర్తుం, న శక్యతే; తత్ర దృ

జ్ఞానః - అధోముఖస్య కృతస్యావాఙ్మఖికృతస్యాపి సతో, వహ్నే, శ్శిఖా జ్వాలా, కదాచిదేవ కదాచిద, పృథ్వి న యాతి - కింతూర్ధ్వమేవ ప్రసరతీతస్సర్థః, తద్వద్ధీరస్యాపి ధైర్యగుణ ఇతి వివేకః. ఉపజాతివృత్తమ్.

టీ. కదర్థితస్య అపి = తక్కువవాడుగాఁ జేయఁబడినను, ధైర్యవృత్తేః = ధైర్యము తోడి వర్తనగలవానియొక్క, ధైర్యగుణః = ధైర్యమునుగుణము, ప్రమార్జ్యమ్ = తుడిచి పేయుటను, నశక్య తేహి=వలరు పడదునుమా! (ఉదాహరణ మే మనః)-అధోముఖస్య= క్రింది, కృతస్య అపి=చేయఁబడినవాడైనను, వహ్నే=విప్లయొక్క, శిఖా=జ్వాల, కదాచిత్ ఏవ = ఒకానొకప్పుడు నైతము, అధః = (తల) క్రిందుగా, న యాతి = ప్రసరింపదు.

తా. ధైర్యవంతునికి ఎట్టిదుఃఖము సంభవించినను అతని ధైర్యమును సోఁగొట్టుట అసాధ్యము. అగ్నిని తలక్రిందుగా పెట్టినను అగ్ని జ్వాల యూర్ధ్వముగనే ప్రసరించునుగాని అధోముఖముగ ప్రసరింపదు.

తే. నియతిచేతఁ గదర్థితుం ధైర్య
పరునిధైర్యగుణంబు మానసంగఁ దరమే
క్రిందు సేయంగఁ బడినట్టికృష్ణపథుని
కీల యెందైన మీఁదుగాఁ గెరలుఁ గాదె.

అవ. మంచినదవడిని చెఱుపుకొనుటకంటె మరణమే మేలనుచున్నాడు:-

శ్లో. వరం తుక్ష్ణాచ్చుక్ష్ణాద్గురుశిఖరిణః క్వాపి విషమే
పతిత్వాఽయం కాయః కఠినదృఢదస్తే విదలితః,
వరం న్యస్తోహస్తః పణిపతిముఖే తీక్ష్ణదశనే
వరం వహ్న్నా పాత స్తదపి న కృతః శీలవిలయః.

17

వ్యా.—మరణోద్యోగో వా వరం న తు శీలవిలయ ఇత్యాహ—వరమితి.—
అయం కాయా దేహః గురుశిఖరిణోఽ త్యున్నతపర్వతస్య శృంగోత్పక్ష్ణాచ్చుక్ష్ణోఽపరి
భాగా, తాక్వాపి కన్తింశ్చి, ద్విషమే వికటే, కఠినదృఢదస్తే కర్మశపామణాస్తరాశే,
పతిత్వా, విదలితః శకలితశ్చే, ద్వరం మనాప్రియం, తథా హస్త, తీక్ష్ణదశనే విషాన
లోగ్రదంత్రే, పణిపతే - ముఖే వక్త్రే, న్యస్త శ్చే ద్వరం, తథా వహ్న్నా పాతోఽగ్ని
ప్రదోఽపి, వరం, కిం తు శీలవిలయస్సత్సభావత్యాగః, కృతశ్చేత్తదపి వర

మని మనాప్రియ మసి, న భవతీత్యర్థః, ప్రాజప్తయాసేషి శీలం న త్యాజ్యమితి తాత్పర్యం. 'వైవా ద్వ్యితే వరః శ్రేష్ఠేలిఖన్తీబు మనాప్రియ' ఇత్యమరః.

టీ. ఆయంకాయః = ఈశరీరము. గురుశిఖిణిః = పెద్దకొండయొక్క, తుంగాల్ = ఎత్తైన, శృంగాల్ = శిఖరమునుండి, (శృంగోశృంగాల్-అనుపాదమున శిఖరముయొక్క వైభాగమునుండి, ఆనియర్థము.) క్వఱపి = ఒకానొక, విషమే = హెచ్చుతగ్గులుగల (చదునుగా లేని), కఠినదృఢత్వంతై = గట్టితఱియించున, పతిత్వాఽపడి, విదళితః = నష్ట నుజ్జయినది (అగుట) వరం = కొంచెముమేలు; హస్తః = చేయి. తీక్షణశనే = వాడికొఱలు గల, ఘోరపతిమఖే = ఆవిశేషుని నోటియందు; నృస్తః = పెట్టుబడిఁది (అగుటయైనను), వరః = వహ్ని = నిప్పులో, పాతః = చడుట, వరః = కత్ అపి = అట్టైనను, శీలవిలయః = ముంచినడవడియొక్క. నాశము, నవరః = కొంచెమైనను ముంచిదిగాదు.

తా. ఎత్తయిన పర్వతశిఖరమునుండి కఠినమయిన తాతిమీఁద పడి దేహమును వదలుటయు, భయంకరములగు విషజ్వాలల వెళ్లగ్రక్కు కొరలుగల ఆవిశేషుని నోటియందు చేయిని పెట్టుటయు, అగ్నియందుఁ బడుటయు ఇవి ఒకపక్షమున మేలనవచ్చును గాని సత్స్వభావమును విడుచుటమాత్రము మేలుగాదు.

చ. ఉరుతరపర్వతాగ్రముననుండి దృఢం బగుతాతిమీఁద స

త్వరముగఁ ద్రెల్లి కాయము హఃతంబుగఁ జేయుట మేలు గాలిమే
పరిదొరవాతఁ గేలిడుట † బాగు హఠాశనమధ్యపాతముఁ
వర మగుఁ జారుశీలగుణావర్జన మర్హము గాదు చూడఁగన్.

అప. శీలమతునకు బాధకములగుడ సాధకము లగుచున్న పనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పహ్నిస్తస్య జలాయతే జలనిధిః కుల్యాయతే తత్తణా
స్తేరుః స్వల్పశిలాయతే మృగపతిః సద్యః కురక్లామతే,
వ్యాలో మాల్యగుణాయతే విషరసః వీర్యాపవర్షాయతే,
యస్యాన్యజ్జేఽఖిలలోక వల్లభతమం శీలం సమున్మీలతి.

78

వ్యా.—నస్తేవం శీల స్వాత్యవైవావశ్యకత్వ ముక్తం, తద్భావే శోభాభి
ఇత్యాశక్తియోమాహ—పహ్నిరితి.—తస్య పుంసః, పహ్నిర్దాహశోఽపీతి భాషః,
జలాయతే జలమివాచరతి - తద్వచ్చీతణా భవతీత్యర్థః * 'కర్తుః కృష్ణులూప
శ్చేతి కృష్ణ' * 'ఆకృత్యాన్వధాతుకయోరి' తి దీర్ఘః - ఏవం సర్వత్ర యోజ్యం

జలనిధిర్దుస్తరోఽపీతి భావః, కుల్యాయతే అల్పనదీవాచరతి, తస్యేతి సర్వత్రాన్వ యోఽవగస్తవ్యః, తత్క్షణాత్తస్మిన్నేవ త్జనే - న తు విలప్తేనేత్యర్థః, మేయః స్వల్పశిలాయతే అల్పదృఢదీవాచరతి, మృగపతిస్సింహః - హింస్తోఽపీతి భావః, సద్యః కురక్ష్ణాయతే హరిణ ఇవాచరతి, వ్యాళస్సర్పః - విషరోషభీషణోఽపీతి భావః, మాల్యగుణాయతే పుష్పస్రగివాచరతి, విషమేవ - రసో ద్రవః ప్రాణప్రయా సహేతురీతి భావః, పీయూషపర్వాయతే అమృతమృష్టిరీవాచరతి, కస్యేత్యాకాక్షాయా మాహ—యస్య పుంసోఽక్షేఽఖిలలోకానామశేషజనానాం - వల్లభతరమత్యంతమనో హరం, శీలం సత్స్వభావః, సమున్మిలతి సముల్లుపతి, తస్యేతి సంభవః, శీలసంపన్నస్య దుఃఖ హేతవోఽపి సుఖహేతవ ఏవ భవన్తి, ఆయమేవ పరమలభ ఇతి భావః.

అత్ర కర్మకర్థాదౌపమ్యప్రతీలేయపమాభేదః.

‘ఇవాదిలోపే ద్వివిధేణములి క్యచి చ క్యచి,

తథా వాక్యే సమాసే చ సప్తచైవ ప్రక్షిప్తతా.’ ఇతి.

(ఏహ ఉపమేత్యర్థః.)

టీ. యస్య=ఎవనియొక్క, అంగే=దేహమందు, అఖిల...తమం-అఖిలలోక=సమస్త జనులకును, వల్లభతమం=మిక్కిలి యిష్టమైన, శీలం = మంచియాచారము, సమున్మిలతి= ప్రకాశించునో, తస్య=వానికి, వహ్నిః=అగ్ని, జలాయతే=నీటివలె నగును. జలనిధిః=నము ద్రము, కుల్యాయతే=చిన్న కాలువవలె నగును. తత్క్షణాత్=అక్షణముననే, మేయః=మేరు పర్వతము, స్వల్పశిలాయతే = చిన్నతాయివలె నగును. మృగపతిః = సింహము, (మిగుల శ్రూరజంతువైనను) సద్యః = వెంటనే, కురంగాయతే=లేడివలెనగును. వ్యాళః = త్రాచు (మహావిషము గలిగి బుసకొట్టుచున్నదైనను) మాల్యగుణాయతే = పూలదండదారము వలె నగును. విషరసః = విషరూపమయిన ద్రవము, పీయూషపర్వాయతే = అమృతంపు వానవలె నగును.

తా. ఎవఁడు సత్స్వభావము కలిగియుండునో, అట్టివానికి అగ్ని జలమువలె చల్లగను, మేరుపర్వతము చిన్నతాతివలెను, సింగము జింక వలెను, సర్పము పూలమాలవలెను, విషము అమృతమువలెను అగును.

చ. అతనికి వార్ధి కుల్య యగు శ నగ్ని జలం బగు మేరుశైల మం చితశిలలీల నుండు మదఃసింహము జింక లెఱంగు దాల్పుంగో

పితృభిః పూలవండ్ యగు ॥ భీష్మవిషంబు సుధారసం బగున్
క్షీతి జననమృతం బగుసుశీల మ దెవ్వనియందు శోభిలున్.

ఆప. శీలపంతుల కెచ్చుమకు సంతాపము గలుగ దనుచున్నాడు:—

శ్లో. ఛిన్నోఽపి రోహతి తరుః క్షీణోఽప్యుచచీయతే పునశ్చున్ద్రః,
ఇతి విమృశ స్తస్మత్తః స తస్యన్తే న విఘ్నా లోకే.

వ్యా.—ఆక్షైపాంకదాఽపి సంతాపాన ప్రవర్తత ఇత్యాహ—భిన్నయితి.—
తరుః ఛిన్నస్సన్నపి, పురా, రోహ త్యుద్యచ్ఛతి. చున్ద్రః, క్షీణః కృష్ణపక్షే దినక్రమేణ
కృశస్సన్నపి, పునరుచచీయతే ప్రవర్తతే, ఇత్యేవం, విమృశన్తో మనస్యసందధానా
స్సన్తః శీలసంపన్నా, లోకేషు బంధజనేషు, విఘ్న క్షేష విహ్వలేషు సత్స్వపి, న సంతప్యన్తే,
కిం తు తరుచప్రదృష్టాన్తే నాభివృద్ధి మాశునన్త ఏవ సన్తి త్యర్థః. ఆర్యాభేదః.

టీ. తరుః = చెట్టు, ఛిన్నఃకపి = నతికలబడినదయ్యును, పునః=మరల, రోహతి =
ఎదుగును. చున్ద్రః = చంద్రుడు, క్షీణః అపి = సన్నగిల్లినవాడయ్యును, పునః=మరల,
ఉచచీయతే = పెరుగును. ఇతి = అని, విమృశన్తః=విమర్శించుచు, సంతః=పెద్దలు, (శీల
పంతులు), లోకే=లోకమందు, విఘ్నతాసంతః = కష్టమునొందినవారై, న సంతప్యంతే =
సంతాపము (దుఃఖము) నొందరు.

తా. సజ్జనులు, ఛేదించబడిన వృక్షము మరల అంకురించుటయు,
క్షీణించిన చంద్రుడు మరల వృద్ధినందుటయుఁ గాంచుచున్న వార లయ్యు
తమకు దుఃఖము కలిగిన సమయమున సంతాపము నందరు.

టీ. ఖండితం బయ్యు భూజంబు ॥ వెండి మొలచు
క్షీణుఁ డయ్యును నభివృద్ధిఁ ॥ జెందు సోముఁ
డివ్వితమున విచారించి ॥ యొడలు దెగిన
జనములకు దాప మొందరు ॥ సాధుజనులు.

ఆప. శీలమే సమస్తమనకు భూషణ మనుచున్నాడు:—

శ్లో. విశ్వరూప్య విభూషణం సుజనతా శౌర్యస్య వాక్సంయమో
జ్ఞానసౌఖ్యపశమః శ్రుతస్య వినయో విత్తస్య పాత్రే వ్యయః,
ఆక్రోధ స్తపః క్షమా ప్రభవితుర్ధ్వస్య నిర్వాజితా
సర్వేషామపి సర్వకారణమిదం శీలం పరం భూషణమ్.

వ్యా.—శీలమేవాశేషభూషణ మిత్యానా—విశ్వరూపస్యేతి—విశ్వరూపస్య స్వా
మ్యస్య, సుజనతా విభూషణం - న తు దౌర్జన్యం, కౌర్యస్య విక్రాంతత్వస్య వాక్సుయమో
వాజ్ఞీయమో, భూషణం న త్వసంబంధప్రలాపిత్యం, జ్ఞానస్య కర్తవ్యకర్తవ్యవివేకస్యాత్మ
విషయకస్య, వా, ఉచకమో విషయోచరతి, విభూషణం న తు లోలుపత్వం, శ్రుతస్య
కాస్త్రస్య, వినయో విభూషణం - న తు గర్వోద్రిక్తతా, విత్తస్య పాత్రే వ్యయః సతాపత్రే
ప్రతిపత్తిః, విభూషణం - న తు విటనటాదిషు, తపసశ్చాన్ద్రామణాదే రక్రోధః క్రోధ
రాహిత్యం * క్వచిత్ప్రసజ్యప్రతిషేధేఽపి నభో సమాన ఇష్యతే, విభూషణం - న తు
కోపకీలత్వం, ప్రభవతుః సమర్థస్య, జ్ఞమా సహిష్ణుత్వం. భూషణం - న తూచ్ఛండతా,
ధర్మస్య సతాపత్రదానస్య, నిర్వాణజతా వ్యాజరాహిత్యం, విభూషణం - న తు ద్రవ్య
నాశదుఃఖం, తథా సర్వకారణం విశ్వరూపి నమస్తనిదాన, మిదం పూర్వోపవర్జిత
మేవ శీలం, సర్వేషా మపి సర్వపుంసాం, వరం సౌజన్యాద్యపేక్షయాఽపుష్కలప్రసాదం,
భూషణమలంకారః. అతస్సర్వథాఽపి శీలమేవాశ్రయణీమితి తాత్పర్యమ్.

టీ. విశ్వరూప = దొరతనమునకు, సుజనతా = మంచితనము, విభూషణం = అలం
కారము; కౌర్యస్యఃపరాక్రమమునకు, వాక్సుయముఃమాటనియతి (అనఁగా: అసంబంధ
ప్రలాపములాడకుండుట), విభూషణం; జ్ఞానస్య = తెలివికి, ఉచకముఃకాంతి, విభూషణమ్;
శ్రుతస్య=కాస్త్రమునకు (వినిశీని). వినయః=అణువునకు, విభూషణం; విత్తస్య=ద్రవ్యమునకు,
పాత్రే = యోగ్యునివిషయమై, వ్యయః = కర్చు పెట్టుట, విభూషణం; తపసః=తపస్సునకు,
అక్రోధః = క్రోధములేకుండుట, విభూషణమ్; ప్రభవతుః = సమర్థునకు, జ్ఞమా=జ్ఞుడు,
విభూషణమ్; ధర్మస్య = ధర్మమునకు, నిర్వాణజతా = దుబములేకుండుట, విభూషణమ్,
సర్వకారణం = అన్నిటికిమూలమగు, ఇదంశీలం = ఈమంచినడవడి, సర్వేషాంఅపి =
అన్నిటికిని, వరం = ఉత్కృష్టమైన, భూషణం = అలంకారము.

తా. సంపదలు కలిగి సుజనుడుగ నుండుటయు, శూరుడై
మితభాషి యగుటయు, జ్ఞానముండి ఇంద్రియలోలత లేకుండుటయు,
విద్యావంతుడై వినయముకలిగియుండుటయు, ధనముండి సత్సత్త
యందు వినియోగించుటయు, తపస్వియై కోపము లేకుండుటయు, సమ
ర్థుడై టుంపుండుటయు, నెపములేక ధర్మము నొనర్చుటయు ఇవన్నియు
వానికి అలంకారముతో సమానము.

భర్తృ-టిక—రి

ఉ. జానుగ భూతికి వొడవు శ్రీ సజ్జరభావము శౌర్యలక్ష్మికి
మానము నీతి విద్యకు శ్రీ మంబు సుబుద్ధికి విత్తవృద్ధికి
దానము దాల్చి శక్తికిని శ్రీ ధర్మనిరూఢి కదంభవృత్తియుం
బూనికతోడ సర్వగుణభూషణ మెన్నఁగ శీలమే సుమీ.

ఇది సీతీశతకమునందు శైర్యపద్ధతివర్ణన మను
ఎనిమిదవపదశకము.

దైవపద్ధతి

ఆప. శైర్యశీలములు దైవాయత్తము లగుటవలన, నాపద్ధతులు నిరూపించిన పదప
దైవపద్ధతిని నిరూపించుచు “పారుషముకన్న దైవమే బు” మని చెప్పుచున్నాడు:—
శ్లో. నేతా యస్య బృహస్పతిః ప్రహరణం వజ్రం సురాః సైనికాః
స్వర్లో దుర్గ మనుగ్రహాః ఖలు హరే రైరావణో వారణః,
ఇత్యాశ్చర్యబలాన్వితోఽపి బలభిచ్ఛగ్నః పరైః సజ్గరే
తద్య్యక్తం నను దైవమేవ శరణం ధిగ్ ధిగ్ వృథాపారుషమ్.

వ్యా.—ఆశ్చర్యశీలయోగిని దైవాయత్తత్వాత్తన్నిరూపణానంతరం దైవ
పద్ధతిని నిరూపయతి—నేతేతి.—యస్య బలభిదః, నేతా శిక్షకుః హితాహితోపదేశ
కర్తా, బృహతాం వాచాం పతిర్బృహస్పతిః - న తు యః కశ్చిత్ * ‘తద్య్యుహతోః
కరపత్యోఽస్మిరదేవతయో స్సుద్రుహోఽవశేతి సుదాగమ తలాపా, ప్రహరణమ్
అయుధం ప్రహరసాధనం తు, వజ్రం వక్త్రాయుధం - పర్వతపక్షచ్ఛేదనేఽఘ్నతుణ్ణిత
మితి భావః - న తు యత్కించదయోమయం, సైనికాస్సురాః - న తు దుర్బల
తాకికాః, దుర్గం గుప్తిస్థానం, స్వర్గః స్వర్గలోకః - న తు మృత్యావాణాదినిర్మితమ్,
అనుగ్రహాః పరిపాలనతాత్పర్యం, హరే ఖలు సకలలోకాధీశ్వరస్య విష్ణోః నను - తస్యా
పరభావేనావతీర్ణత్వా దితి భావః. న తు క్షుద్రదేవతాయాః, వారణో గజః,
పరావణః న తు యః కశ్చిత్కలభిః, ఇత్యనేన ప్రకారేణ న బలభిద్వ్యగ్, ఆశ్చర్య
బలాన్వితోఽసాధారణత్వాదన్యుతకరశక్తిసహితోఽపి, సంగరే రణే, పరైర్దా
నదై, ర్భగ్నో విదారితః, తక్తస్తాత్కారణా, ద్య్యక్తం స్ఫుటం యథా తథా, దైవ
మేవ, శరణం రక్షకం, నను, పురుషస్య కర్తృ పారుషం * ‘హయనాస్త్ర యువాది
భ్యోఽణితి యువాదిత్వాదన్ - ని. ‘పారుషం పురుషస్మిక్తే భావే కర్తృణి లేజ
సీతి విశ్నో - పారుషం పురుషకారం, ధిగ్ ధిగ్ పౌనఃపున్యేన నిష్ప్రమిత్యర్థః, వృథా

వర్ధమప్రయోజకత్వాదితి భావః, ధిగితి * 'నిత్యవీపుయో' రిత్యాభీష్ట్యై ద్వీరుక్తిః, తద్యోగాత్పాదయమితి ద్వితీయా; అతః పాదుషస్యాకించిత్కర్తవ్యమేవాశ్రయణీయమితి భావః.

“ఉద్యోగినం పురుషసింహమువైతి లక్ష్మీ
దైవం ప్రధానమితి కాపురుషా వదన్తి,
దైవం నిహత్య కరు పారుషమాత్మశక్త్యా
యత్నే కృతే యది న సిద్ధ్యతి కోఽత్ర దోషః?”

ఇత్యాదివచనస్య అయమేవ దత్తజ్ఞాజ్ఞాలిలి వేదితవ్యం.

అత్ర సాఖిప్రాయవిశేషణత్వా త్పరికరాలాకారః. తదుక్తం.—‘సాఖిప్రాయ విశేషణం పరికర’ ఇతి.

టీ. యస్య = ఎవనికి, సేతా = (హితాహితముల) నేర్పవాడు, బృహస్పతిః = వాచస్పతియో; ప్రహరణం = ఆయుధము, వజ్రం = వజ్రమో; (పర్వతములఱొక్కలు నఱికినను మొక్కపోని దని భావము.) నైసికాః = బ్రాహ్మ, సురాః = దేవతలొ; దుర్గం = కోట, స్వర్గః = స్వర్గమో; (అనగా: మట్టిచే రాళ్లచే గట్టఁబడినదిగా దనుట) అనుగ్రహః = అనుగ్రహము (పరిపాలనతాత్పర్యము-ప్రాపు) హరేః భలు = విష్ణువుదేకదా? (అనగా: విష్ణుచే యతనికి తప్పుఁడుగా (ఉపేంద్రుఁడుగా) బుట్టినందున ననుట) వారణః = వినుగు, విరావణః = విరావతమో (సముద్రునిఁబోడుకో); ఇతి = ఇట్లు, ఆశ్చర్యజ్ఞాన్వితః అపి = మిక్కిలి విచిత్రమైనబలముతోఁ గూడుకొనినవాఁడయినను, బలభిత్ = ఇంద్రుఁడు, సంగరే = యుద్ధమందు, పరైః = శత్రువులచేత (రాక్షసులచేత), భగ్నః = ఓడింపఁబడెను. తల్ = కాబట్టి, వ్యక్తం = స్పష్టముగా, దైవంఏవ = దైవమే, శరణంనను = రక్షకముకదా! పృథా = వర్ధమయిన, పారుషం = పురుషనికృత్యము, ధిక్ ధిక్ = చీచీ (మిక్కిలి నింద్యమనుట.)

తా. బృహస్పతి గురువై వజ్ర మాయుధమై దేవతలు సేనలోని వారలయి స్వర్గముకోటయై విష్ణుమూర్తియనుగ్రహము గలవాఁడై విరావతగజంబుకలిగి ఈవిధంబుగ ఆశ్చర్యమును కలుగఁజేయు శక్తిగల ఇంద్రుడే శత్రువులచేత యుద్ధమునం దోడిపోయెను. కావున దైవ బలమే ప్రధానముకాని పారుష మెందుకును పనికిరాదు.

చ. గురుఁడు గురుండు వాలు శత్రుకోటి సుపర్వులు వాహహినీపతుల్
సురభవనంబు గోట మధుఃసూదనుఁడుకా సయిదోడు దంతిది

క్మరిపతి గాఁగ నొప్పుబలఁఘాతియు దాయల కోడె నాజిలో
శరణము దైవమే పురుషశక్తి నిరర్థక మెన్నిభంగులన్.

ఆప. బుధమోక్షములకును, హనివృద్ధులకును దైవమే కారణ మనుచున్నాడు:—

శ్లో. భగ్నశస్య కర్ణపిండితతోర్హానేంద్రియస్య తుభా

కృత్వాఽఖుర్వివరం స్వయం నిపతితో నక్తం ముఖే భోగినః,
తృప్తస్తత్పితేన సత్స్వరమసౌ తేనైవ యాతః పథా
స్వస్థాస్తిష్ఠత దైవమేవ హి పరం వృద్ధౌ ఊయే కారణమ్. 82

వ్యా.—ఆప బుధమోక్షయోర్హానేంద్రియోక్తౌపి దైవమేవ కారణమిత్యాహ—
భగ్నైతి.—ఆఖుర్ముషకః కర్ణా, నక్తం రాత్రౌ, వివరం బిలు, కర్ణస్యైవేతి భావః,
కృత్వా, భగ్నశస్య భగ్నత్వా దృగ్మనోరగస్య కర్ణే పిండికాయాం - పిండితా పుష్టి
కృతా - తమర్యస్య తథోక్తస్య - విహరప్రసారకూన్యతయాఽతికృచ్ఛదకామావన్న
స్వేత్కర్ణః, తుభా బుభుక్షావృసనేన, హ్వానేంద్రియస్య విహ్వేంద్రియపాటవ్య, భోగినః
సర్వస్య, ముఖే, స్వయమేవదైవవతా, నిపతితః తతోఽసౌ భోగీ, తత్పితేన మూషక
మాంసేన, తృప్తస్యౌ, తేనైవ పథా వివరేణ, సత్స్వరం శిశుః, యాతః బహిర్విర్గత్య
పరాయితః, హే జనా ఇతి కేమః, స్వస్థాః స్థిరచిత్తాస్సన్తః, తిష్ఠత, మతః? వృద్ధౌ ఊయే
చ దైవమేవ, పర ముత్కృష్టం, కారణం, హి, సత్స్వస్య, దతో మూషకభోగిదృష్టాస్తేన
స్వస్థైర్భావ్యం, న తు వృథా పారుషైరితి భావః.

టీ. ఆఖుః=ఎలుక, నక్తం=రాత్రిలో, వివరం = (పాముబుట్టలోనికి) బొక్కను,
కృత్వా=చేసికొని, భగ్నశస్య = భంగమొందిన (తప్పించుకొనిపోదుననెడి) యాశగలది
కనుకనే, కరండపిండితనో=బుట్టలో చుట్టచుట్టబడిన శరీరముగలదై, తుభా=ఆకలిచేత,
హ్వా...స్య - హ్వాన=వాదన, ఇంద్రియస్య = ఇంద్రియములుగలదై (ఉన్న), భోగినః =
త్రాచుఁబాముయొక్క, ముఖే=నోటిలో, స్వయమేవ = తనంతటనే, నిపతితః = వడివడి;
(పిదప) అసౌ=ఈపాము, తత్పితేన=ఆదాని (ఎలుకయొక్క) మాంసముచే, తృప్తస్యౌ=
కడుపునిండినదై, తేనైవపథావిన = ఆదారిచే (అనగా: ఎలుక చేసినబొక్కగుండనే),
సత్స్వరం=వడివడిగా, యాతః = పోయినది, స్వస్థాః తిష్ఠత = నెవ్వుదిగానుండుదు; హి =
ఎవనగా; వృద్ధౌ = మేలునందును, ఊయే = కీడునందును, దైవంవివ = అదృష్టమే, పరు =
అతిశయమైన, కారణం = కారణము.

తా. ఒక రాత్రియందు అహారార్థము యెలుక ఒక పెట్టెకు రంధ్రము చేసి అందులో దూరెను. అంతకుమున్ను ఒక పాము ఆ పెట్టె యందుండెను. ఇరకటమువలన దానిదేహము ముద్దయి బయటికి వెళ్ళుట ఇంక లేదని నిశ్చయించుకొని ఆకలిచేత ఇంద్రియపాటవము దప్పి కృశించుచుండెను. ఆయెలుక లోనికి ప్రవేశించగానే సర్పము దానిని భుజించి ఆయెలుక చేసిన రంధ్రమునుండి బయటికి పాటిపోయెను. కావున వృద్ధి క్షయములకు దైవమే కారణము. మీరు నెప్పుదిగ నుండుండు.

ఉ. రాతిరి మూషకంబు వివరం బొనరించి కరండబద్ధ మై
భీతిలి చిక్కి యాస చెడి యెద్దయు డస్సినపామువాత సం
పాతముఁ జెందె దానిఁ దిని య పాము దొలంగె బిలంబు త్రోవనే
యేతటి హానివృద్ధులను య నెక్కటి దైవమ కారణం బగున్.

అవ. దైవమును నమ్మినవానికిని నమ్మనివానికిని గలుగు దశను వర్ణించుచున్నాడు:—

శ్లో. యథా కష్టకపాతేనోత్పతత్యార్యః పతన్న పి,

తథా త్వనార్యః పతతి మృత్పిణ్డపతనం యథా.

83

వ్యా.— అథదైవాయతీకతదన్యయారవస్థామాహ—యథేతి.—ఆర్యో దైవాయతీకః, పతన్నపి కుతశ్చత్కారణాన్నైర్భవన్నపి, కష్టకపాతేన దృష్టాస్తేన, యథోత్పతత్యుచ్చయం ప్రాప్నోతి, తథా తద్వచేవ ఆనార్యః మృత్పిణ్డపతనం యథా సాప్తమృత్కపాల మివ 'ఇవ వద్వా యథాశబ్దా' వితి దర్శ్యాచార్యానుకాసనాత్, పతతి నిలీనో భవతీత్యర్థః.

టీ. (ఆర్యః=దైవమును నమ్మిన) సత్పురుషుండు, పతన్ అపి = (విదోకారణము వలన) పడుచు (తగ్గుచు)న్నను, కందుకపాతేన = చెందుపాటుగా, ఉత్ పతతి = వైకి ఎగయును. తథా = అట్లే, ఆనార్యఃతు (దైవమును నమ్మని) దుష్టుఁ డన్ననో, మృత్పిండ పతనం యథా = బంకమట్టిముద్దపాటువలెనే, పతతి = పడును.

తా. చెండు క్రిందబడి మరల లేచునట్లు సజ్జనుండు హీనస్థితి నందినను వెంటనే ఉన్నతస్థితి నందును. మంటిముద్ద క్రిందబడి యట్లే యుండునట్లు దుర్జనుండు హీనస్థితినందిన యట్లే యుండును.

క. కందుకమువోలె సుజనుండు

క్రిందం బడి మగుడ మీఁది య కిన్నెగయుఁ జూచి

మందుడు మృత్పిండమువలె

గ్రిందం బడి యడగి యుండుఁ గృపణత్వమునన్.

అన. చైవలము లేనివాని కెక్కడను సుఖము గలుగ దని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఖర్వాటో దివసేశ్వరస్య కిరణైః సంతాపితే మస్తకే

వాఞ్మస్తేశమనాతపం విధివళాత్రాలస్య మూలం గతః,

తత్రాప్యస్య మహాఫలేన పతతా భగ్నం సశబ్దం శిరః

ప్రాయో గచ్ఛతి యత్ర వైవహతకస్తత్రైవ యన్త్యాపదః. ౪౪

చా.—చైవోపహతస్య న కుత్రాపి సుఖప్రాప్తిరిత్యాహ—ఖర్వాట ఇతి.—

ఖర్వాట స్వభావబుద్ధలొమశిరస్క— అన్ధభాషాయాం ‘బట్టతలవాడు.’ మస్తకే నిజ శిరసి, దివసేశ్వరస్య సూర్యస్య, కిరణైః సంతాపితే సతి, అనాతపమాతపశూన్యం దేశం ప్రతి, ద్రుతగతిః క్షిప్రుగమనః, గచ్ఛత్, తాళస్య తాళవృక్షస్య, మూలం గతః తాళా భస్తాత్రివృత్తి, తత్ర తాళమూలేఽపి, పతతా వృత్తా ద్దళతా, మహాఫలేన పృథులతర ఫలం. అస్య ఖర్వాటస్య శిరః, స్వశిరశ్చబ్దేన పటపటాయమానేన సహితం, సశబ్దం యథా క్షణ, భగ్నం విధితం, నను కుత ఏత దిత్యాకావ్యై వైవహతకావ్యా దిత్యాహ—వైవహతకో వైవోపహతః వైవానుగ్రహశూన్య ఇత్యర్థః, యత్ర యస్మిన్ దేశే గచ్ఛతి-యం దేశముద్దిశ్య గచ్ఛతి, తత్ర తముద్దిశ్యై, వాపద ఉపద్రవా అపి, ప్రాయో భూమ్నా, యాన్తి; తదేవన్వేశకభయాద్ధ్యామం విహాయ గచ్ఛతోఽరణ్యే వ్యాసుగ్రహణమభూదిత్యర్థః, కార్థూలవిక్రీడితమ్.

టీ. ఖర్వాట = బట్టతలవాడు, దివసేశ్వరస్య = సూర్యనియొక్క, కిరణైః = కిరణ ములచేత; మస్తకే = (బట్ట) తల, సంతాపితే = మిక్కిలి కాఁడుబడఁగా, అనాతపం = ఎండలేని, దేశం = చోటును, వాంఛత్ = కోరుచు, విధివళాత్ = చైవవశమువలన, తాలస్య = తాటిచెట్టుయొక్క, మూలం = మొదటిని, గతః = పొందినవాడై, తత్ర అపి = అచ్చట నై తము, పతతా = పడుచున్న, మహాఫలేన = పెద్దపండుచేత, అస్య = వీనియొక్క, శిరః = తల, సశబ్దం = (ఫల్లని) భ్వనితోఁగూడునట్లు, భగ్నం = పగులగొట్టబడినది, వైవ హతకః = వైవముచే గొట్టబడినవాడు, యత్ర = అచ్చటికి, గచ్ఛతి = పోవునో, తత్రవివ = అచ్చటికే, అపదః = అపదలు, ప్రాయః = తఱచుగా, యాంతి = పోవును.

తా. బట్టతలవాఁ డొకఁడు మధ్యాహ్న కాల సూర్యునివేడిమి చేత లెనతల మాడుచుండుటకు దాళఁజాలక నీడగలప్రదేశమును

కోరి తాటి చెట్టు క్రిందికి బోయెను, దైవికముగ అప్పు డాచెట్టునుండి యొకపండు వానితలమీఁదఁ బడి వానితల పటపటమని బ్రద్దలయ్యెను. దైవబలముచాలనివాఁ డెచటికిఁ బోయినను అచటికే ఆపదలన్నియుఁ బోవును.

మ, ధర ఖర్వాటుఁ డొకండు సూర్యకరసంతప్తప్రధానాంగుఁడై త్వరతోడఁ బరువెత్తి చేరి నిలిచెఁ ॥ దాశద్రుమచ్ఛాయఁ ద చ్చిరముం దత్ఫలపాతవేగమున విచ్చెక్కి శబ్దయోగంబుగాఁ బారి దైవోపహతుండు వోవుకడకుం ॥ బోవుంగదా యాపదల్.

అవ. దైవమె యన్నిటికన్న బలీయ మనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. గజభుజ్జగ్గ విహజ్జమబన్ధనం శశిదివాకరయోర్గ్రహపీడనమ్,
మతిమతాం చ విలోక్య దరిద్రతాం విధిరహో బలవానితి మేమతిః.

వ్యా.—అహో దైవమేవ బలీయ ఇతిమమ మతిః ప్రవర్తత ఇత్యాహ-గజేతి.—
అయం శుష్టార్థః. యతోఽత్యస్త దుర్గ్రహాణాం గజాదీనాం భన్ధనం, జగత్ప్రకాశకయో
స్సూర్యాచన్ద్రీమసోః రాహుగ్రహపీడనం, మతిమతాం ప్రాజ్ఞానాం, దరిద్రతామకించ
నత్వం చ, విలోక్య దృష్త్వాఽపి, అహో ఆశ్చర్యమ్; ఆతస్సర్వస్యాపి దైవబలీయత్వం
మస్యే, దైవమేవ మూలమితి తాత్పర్యమ్. ద్రుతవిలమ్మితమ్.

టీ. గజ...ధనం-గజః=వినుంగులకు, భుజంగమ=పాములకు, విహంగమ=పక్షులకు,
బంధనం = కట్టును, శశిదివాకరయోః = చంద్రసూర్యులకు, గ్రహపీడనం = (చంద్రునకు
రాహువు, సూర్యునకు కేతువు) గ్రహపీడయు, మతిమతాం=బుద్ధిమంతులకు, దరిద్రతాంచ =
పేదఱికమును, విలోక్య = చూచి, (చూడఁగా ననుట) అహో=ఔరా; విధిః=దైవము,
బలవాన్ = బలీయము, ఇతి = అని, మే = నాయొక్క, మః = తలంపు.

తా. బంధింపశక్యముగాని గజసర్పవిహంగములయొక్క బంధన
మును, సూర్యచంద్రాదులకుఁ గల గ్రహపీడయు, బుద్ధిమంతులకు దరిద్ర
మును చూడ నామనంబునకు దైవప్రభావము బలవత్తర మని నా యభి
ప్రాయము.

తే. ఫణులు గజములుఁ బతులుఁ ॥ బట్టువడుట

రవిసుధాకరులకు నైన ॥ రాహుబాధ

బుద్ధిమంతుల లేమియుఁ గల బోధఁగఁ జూచి
విధి బలాధ్యుఁడటంచు భావించు మదిని.

ఆప. గుణమంతుల సల్పాయువులను జేయుట బ్రహ్మయొక్క మూఢత్వ మను
చున్నాఁడు:—

శ్లో. సృజతి తావద శేషగుణాకరం పురుషరత్నమలంకరణం భువః,

తదపి తత్క్షణభక్తి కరోతి చేదహహ కష్టమపజ్జితతా విధేః. 80

వ్యా.—ఏమి చేద్విధేరప్యజ్జితా స్యాదిత్యాశయేనాహ—సృజతీతి.—విధి,
రశేషగుణాకరం సకల సద్గుణాశ్రయం, భువోఽలంకరణం మణ్డనం, పురుషరత్నం పురుష
శ్రేష్ఠం, సృజతి తావన్నిర్మాతా ఖలు, తతః కిమత ఆహ—తదపి తథాఽపి సృజన్మపీత్యర్థః.
తత్పురుషరత్నం, క్షణభక్తి క్షణమాత్రేణ భజ్జరం సత్సరమిత్యర్థః. కరోతి చేత్, విధే,
రహజితతా మాధ్య, మహాకష్టమతి కృచ్ఛమితి విహదాతిశయాభిద్యోతకమహాహేతి;
కరోతి చేత్తత్పాజ్జిత్యమేవేత్యర్థః, తథా తాదృశపురుషరత్నసృజక్షణభక్తిలేవైనైవ నిర్మా
ణాత్మ ఆపజ్జిత ఏవ విధిరితి పరమరహస్యం: ద్రు తక్షణమృతం.

టీ. (విధి=బ్రహ్మ) ఆశేష...కరం-అశేష = సమస్తములైన, గుణ=గుణములకు,
ఆకరం = గనియును, భువః = భూమికి, అలంకరణం = అలంకారమునగు, పురుషరత్నం =
పురుషోత్తముని, సృజతితావత్ = పుట్టించుచుగదా! తత్ ఆపి = అట్లుయినను (అట్లు పుట్టించియు), తత్=ఆపురుషోత్తముని, క్షణభక్తి=క్షణములో చచ్చువానినిగా, కరోతిచేత్=చేయునేని, విధే=బ్రహ్మయొక్క, ఆపండితతా = తెలివితేమి, అహహ = అయ్యయ్యో, కష్టం = దుఃఖకరము.

తా. దైవము సకల సద్గుణ సంపన్నుఁడును భూమికి అలంకారుఁ
డును అగు పురుషవర్చుని నిర్మించియు వెంటనే వానిని సశింషజేయు
చున్నది. అయ్యయో దీనికిఁ దెలివితేదు గదా!

క. గుణమఃఖని యగుపూరుష

మఃఖి ధరణికి రవణముగ నశమర్చిసవిధి యా

గుణవంతుని వెను దునిమిన

గుణహీనుని గాఁగ నెన్నుకొనరే ధాతన్.

అవ. ఎంతవాడైననరే పాడువిధిని దప్పించుకొనలే దనుచున్నాడు:—

శ్లో. ఆయమమృతనిధానం నాయకోఽప్యోషధీనాం
శతభిషగనుయాతః శమ్భుమార్థోఽవతంసః,
విరహాయతి న దైవం రాజయత్తా శశాంకం
హతవిధిపరిపాకః కేన వా లఙ్ఘనీయః.

87

వ్యా—కథించిది వైవయోగో న లఙ్ఘ్య ఇత్యాహ—ఆయమితి.—ఆయం ఖరిదృశ్యమానశ్చన్ద్రో, ఆమృతస్య నిధానం స్థానమితి, ఓషధీనాం సంజీవ్యాదీనాం, నాయకో నేతాఽపి; శతభిషజా నక్షత్రేణ - శతేన బిష్కృరైవదైవ - శ్చానుయాతోఽనుస్మతోఽపి, కిం బహునా శమ్భుస్సకలలాకక్షేమస్కరస్య శంకరస్య, మార్థోఽవతంసశ్శిరోభూషణ, మప్యేనముక్తవిశేషణవిశేష్టం శశాంకం, రాజయత్తా క్షయరోగో, న విరహాయతి న త్యజతి ఖలు, అతో హతవిధేర్నష్టదైవస్య పరిపాకో నియోగః, కేన వా పుంసా, లఙ్ఘనీయో న కేనాఽవీత్యర్థః; హతేతి నిర్వేదానుసంధానార్థకః, రాజయత్తేత్యత్ర రాజశ్చన్ద్రస్య యత్తా - రాజా చాసౌ యత్తేతి వా విగ్రహః, యథాహ బాహుః—

‘అనేకరోగానుగతో బహురోగపురోగము,

రాజయత్తా క్షయోఽశేషరోగరాడితి చ స్మృతః.’

ఇతి.

టీ. ఆయం = ఇతః (చంద్రుడు); ఆమృతనిధానం = ఆమృతమునకు నిధి, ఓషధీనాం=సంజీవనిమొదలగు (మందు) మొక్కలకు, నాయకః=ప్రభువుగూడను; శత...యాతః-శతభిషక్ = నూలుమంది వైద్యులచే, అనుయాతః = అనుసరింపబడిన వాడు (శతభిషక్కు త్రమచే వెంబడింపబడినవాడనివాస్తవికార్థము); శంభుమార్థ్యః = శివునితలకు, ఆవతంసః = భూషణము; కించ = అయినను, ఏవం = ఈ, శశాంకం = చంద్రుని, రాజయత్తా=క్షయరోగము, నవిరహాయతి=వదలదు, హత...పాకః-హతవిధి=పాడుదైవముయొక్క, పరిపాకః=పరిపాకము, కేనవా లంఘనీయః = ఎవనిచే దాటవలనగును.

తా. ఈకనంబడు చంద్రుడు ఆమృతమునకు స్థానము. సకలౌషధులకు రాజు. మార్గులు వైద్యులు వెంటనే యందురు. జగత్పరిపాలకుడగు శివునికే దాను స్వయముగ నలంకారము. ఇట్టి చంద్రుని నైతము క్షయరోగము బాధించుచున్నది. దైవవిధి దాటుటకు ఎవడును సమర్థుడు కాడు.

చ. శతభిషగాఢ్యుఁడు సతతశంభువతంసము నయ్యు నోషధీ
తతులకు నాఢుఁ డయ్యును సుకథాసనేపధి యయ్యుఁ దారకా
పతి దనరాజయత్తభవబాధలఁ బాపగ నోపఁ డక్కటా
మాతవిధికృత్య మెవ్వనికి నైన జగంబున దాటవచ్చునే.

ఆప. ఆపదలు వైవాధీనము లనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రియసఖ విపద్ధణ్డాఘాత ప్రపాతపరమ్పరా
పరిచయబలే చిన్తాచక్రే నిధాయ విధిః ఖలః,
మృదమివ బలాత్పిష్టకృత్య ప్రగల్భకులాలవ
భృమయతి మనో నో జానీమః కిమత్ర విధాన్యతి. 88

వ్యా. — మనోనియంత్రాఽప్యయమేవేతి సఖాయం సంబోధయతి—ప్రియ ఇతి—
ప్రియశ్చాసౌ సఖా చ ప్రియసఖః - తస్య సంబుద్ధిః - హే ప్రియసఖ *రాజా
హస్యభివ్యధ్ధిచ్ఛో ఖల శ్మకోఽయం విధిః. ప్రగల్భకులాలేన తుల్యం ప్రగల్భకులాలవత్
ప్రాధకుమ్భకార ఇవేవ్యర్థః. * 'తేన తుల్యం క్రియా చేద్యతి రి' తి వతిః, మనో
మదీయచిత్తం, మృదం మృత్తికా, మివ, బలాత్పామధ్యా, పిష్టకృత్య కపాలీకృత్య,
విపదః ఆపదః - దణ్డాఘాతాః ముద్గరఘట్టనానీన - తేషాం - ప్రపాతానాం చ-
యా పరమ్పరా పానాపున్యేనాప్యత్తిః - తస్యాః యః పరిచయస్సంస్తరో నిబిడా
వయవిపరస్పరసన్నివేశశ్చ స విప-బలా దార్ధ్యం యస్య తస్మిన్, చిన్తా చక్రమివ
తస్మి, నిధాయ భిమయతి, ఆత్ర భిమనే, కిం విధాన్యతి కిం కరిష్యతి నా, నో
జానీమః, కులాలస్తు ఘటా కరిష్యత్యయం తు కిం విధాన్యతి న జానీమ ఇత్యర్థః.

టీ. ప్రియసఖ=ప్రియమిత్రమా, ఖలఃవిధిః = చెడ్డదైవము, ప్రగల్భకులాలవత్ =
నేర్పరియగు కుమ్మరివలె, మనః = (నా) మనస్సును, మృదంఇవ - మట్టినివలె, బలాత్ =
బలముతో (చేరికొలఁది), పిండికృత్య = ముద్దచేసి, విపత్...బలేవిపత్ = ఆపదలనెడి,
దండ = కఱ్ఱలయొక్క, ఆఘాత = దెబ్బలయొక్క, ప్రపాత = పాటులయొక్క,
పరంపరా=పరులయొక్క, పరిచయ = అభ్యాసము నెడి, బలే = బలముగలదగు, చింతా
చక్రే = చింతయనెడి సారయందు, నిధాయ = పడవేసి, భిమయతి=త్రిప్పుచున్నది.
ఆత్ర=ఇందు (త్రిప్పుటయందు), కింవిధాన్యతి=ఏమిచేయునో, న జానీమః = ఎఱుగము.

తా. ఈపాపిష్టిదైవము గడితేటిని కుమ్మరివలె నామనస్సును ముద్ద
చేసి విత్తు లనియెడి కొయ్యలచేత నెల్లప్పుడుఁ గొట్టుచు చింత యను

చక్రమునఁ ద్రిష్ణుచున్నాఁడు. ఏమిచేయుట కిట్లు చేయుచున్నాఁడో తెలియుట లేదు.

చ. కలితవిపత్తిదండపదః ఘట్టనసేయుచు మన్నుకైవడిఁ
ఖలుఁడు విధాత పిండితముఁగా నొనరించి నితాంతచింతయన్
బలితపుసారెవై నిలిపి యపాయక దెండము ద్రిష్ణుచున్నవాఁ
డలమి కులాలురీతిఁ దెలియం గలవార మె యేమిసేయునో.

అవ. దైవము గొప్పవారి కొన్నియావదల గలిగించినను దైర్యము నెప్పుడును పడల రనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విరమ విరమాయాసాదస్తాద్ధురధ్యవసాయతో
విపది మహతాం దైర్యధ్వంసం య దీక్షీతుమిహనే,
అయి జడవిధే కల్పాపాయేఽన్యపేతనిజక్రమాః
కుఃశిఖిణిః త్సుద్రానై తే న వా జలరాశయః.

89

వా. ఏవమాచక్షురమ్మరావరణే మహద్దైర్యధ్వంసో భవిష్యతీతి న మస్తవ్య
మితి విధిమలతీకృత్యోపాలభతే—విరమేతి—అయితి ప్రశ్నేని. 'అయి ప్రశ్నా
యయో రి' తి విశ్వః, జడేతి మాద్యే - విధే హే దైవేతి సంబోధనత్రయమ్, అస్తా,
ద్ధురధ్యవసాయతో దురాగ్రహా, ద్య ఆయాసస్తస్తా, ద్విరమ విరమ అభీష్ట్యన విరతో
భవ * 'నిత్య ఏవృక్షా రి' త్యాభీష్ట్య ద్విరుక్తిః, కోఽసావాయాన ఇత్యాశక్కాయా
మాహ—విపది త్వత్కృతాపది, మహతాం మహత్తనాం దైర్యధ్వంసం భీరత్వ
హాస, మిక్షీతు, మిహనే కాజ్ఞసే, యత్ త్వ, మస్తాదాయాసాదితి సంబంధః, తస్యా
త్వస్తాసంభావితత్వాత్త్వదాయాసస్యైవానశిష్టత్వాదితి భావః, కుతోవాఽసంభావితత్వ
మిత్యాశక్కయ దృష్టాంతముఖేన ద్రఢయతి - కల్పాపాయే కల్పాంతేఽపి అతిసంకటేఽపి
కిముత్యానవేతి భావః. అపేతాః విపదాఃనిజక్రమాః స్వమర్యాదాః యేషాం తే తథోక్తా
స్సన్తః, ఏతే కులశిఖిణిః మహేష్వాదిసప్తకులాచలావా, జలరాశయస్సప్తసముద్రా
వా, త్సుద్రానీచాః న ఖలుకిం త్వత్కృతమర్యాదా ఏవ పర్రక్షే, అతః దృష్టాంతేన భీర
దైర్యధ్వంసనస్యైతిదమృతత్వత్వదాయాన ఏవాపేక్షా న తు ఫలలాభ ఇతి భావః.

‘మహేష్టో’ మలయస్సహ్యాస్సానుమాన్మక్షపర్వతః,
విధ్యక్ష్వ పారియాత్రశ్చ సతైతే కులపర్వతాః,
‘అపణేక్షుసురానర్పిర్ధక్షీరజరాల్లవాః’ ఇతి.

టి. అయిజడవిధే = ఓమూఘదైవమా! విపది = ఆపదయందు, మహతాంఘ్రోష్ట్ర
 వాదియొక్క, ధైర్యధ్వంసం = ధైర్యనాశమును, ఈక్షితుం = చూచుటకు, ఈహాసే =
 ఈరుచున్నావు, ఇతియత్ = అయినదియేదో, ఆయాసాత్ = కష్టమైన, ఆస్తాత్ = ఈ,
 దురధ్యవసాయతః = చెడ్డపూనికనుండి, విరమవిరమ = విరమింపుము విరమింపుము. ఏలే=
 ఈ, కలశిఖరిణః (వా) = కులపర్వతములుగాని (మహేంద్రము, మలయము, సహ్యాము,
 సానుమంత్తము, ఋక్షపర్వతము, వింధ్యము, పారియాత్రము ఇవి కులపర్వతములు.),
 జలరాశయః! వా=సముద్రములుగాని, కల్పాపాయేతి = కల్పాంతమునందును, అపే...
 మాః — అపేత = పోయిన, నిజక్రమాః = తమమర్యాదలుగల; త్షుద్రాః = అల్పములు,
 న = కావు.

తా. ఓ తెలివిలేని దైవమా! మహాత్ములకు ఆపదలను కలిగించి
 వారిధైర్యమునకు భంగముకలుగఁజేయఁ జూచుచున్నావుగాని ఇది
 సాధ్యము గాదు. కల్పాంతముననైనను కులపర్వతములు సప్తసముద్ర
 ములును తమమేరలుతప్పునట్టి నీచములు కావుకదా!

చ. దొంగులు వచ్చువేళ గుణః ధుర్యులధైర్యగుణంబు సర్వముం
 బస చెడునంచు జూచెదవు ధావపుదైవమ యీదురాగ్రహ
 వ్యసనము మాను మాను ప్రళయంబున వీతనిజక్రమంబు లై
 ససి సెడ వించుకంతయును సాగరముల్ గులపర్వతంబులున్.

అవ. అన్నిటికిని దైవమే శరణ ముచున్నాడు:—

శ్లో. దైవేన ప్రభుణా స్వయం జగతి యద్యస్య ప్రమాణీకృతం
 తత్తస్యోపసమేన్దనాగపి మహాన్నై వాశ్రయః కారణమ్,
 సర్వాకాపరిపూరకే జలధరే వన్ తస్యపి ప్రత్యహం
 సూక్ష్మౌ ఏవ కతి న్ని చాతకముఖే ద్విత్రాః పయోబిన్దవః. ౧౦

వ్యా.—కథాఽపి దైవమేవ శరణమిత్యాహ—దైవేనేతి.—ప్రభుణా సమ
 ధేన, దైవేన, జగతి లోకే, యస్య పుంసో, యద్వస్తు, ప్రమాణీకృతం నిర్దిష్టం, తద్వస్తు
 తస్యోపసమేత్ సంగచ్ఛేత్, మహానాశయో, మహాగీషదపి, నైవ కారణం న
 సాధనం హి - బహుఫలప్రాప్తావలి కేషి, తత్తద్దృష్టాన్తః—సర్వాకాపరిపూరకే
 కులలోకమనోరథపరిపూరకే - సకలదిగ్దత్తవాప్తఫలకే వా, జలధరేఽముఖాహే
 * పచాద్యచ్, అపచ్యహని ప్రత్యహమ్*అవ్యయం విధిత్త్యాదినా ౭వ్యయా

భాష-అహ్నుత్వ 'నపుంసకవదన్యతరస్యా మితి సమాసాంతః, వర్తతి సత్యపి, చాతకస్య స్తోకకపక్షిణో, ముఖే చక్షూపుటే, సూక్ష్మే ఆణవ వివ, తథాఽపి ద్వౌవా త్రయోవా, ద్విత్వా వివ * 'సంఖ్యాయావ్యయాసన్నే' త్యాదినా బహువ్రీహిః * 'బహువ్రీహా సంఖ్యేయే డజబహుగణా దితి డచ్ ప్రత్యయః, పయోబిద్వహో జలకణాః, పతన్తి - న త్యాశ్రయమహత్తయా బహుఫలలాభ, స్తత్రాసి దైవదైవ్యవ నియన్తృత్వాదితి భాష. తస్మాత్సర్వథా దైవమేవ శరణమితి తాత్పర్యమ్. ని. 'స్తోకక శ్చాతకస్సమా' ఇత్యమరః.

టీ. ప్రభుణా=సమర్థమగు, దైవేన = దైవముచే, జగతి = లోకములో, యస్య= ఎవనికి, యల్=ఏది, ప్రమాణీకృతం=నిర్వఱుపబడినదో, తస్య = వానికి, తత్ = ఆది, స్వయం=తనంతట, ఉపన మేల్=దొరకును, మహా= గొప్ప, ఆశ్రయః = ఆధారము, మనాకాపి = కొంచెమైనను, కారణం = హేతువు, దైవ = కానేకాదు; (ఎట్లనః) సర్వా . రకే-సర్వ = అందఱియొక్క, ఆశా = కోరికలను, పరిపూరకే = నెరవేర్చునట్టి, (సర్వఆశా=అన్నిదిక్కులను, పరిపూరకే = నిండించునట్టి, అని యర్థాంతరము.) జలధరే = మేఘము, ప్రత్యహం=ప్రతిదినము, వర్ష తిసతిఆపి = వర్షించుచున్నను, చాతకస్య=వాన కోయిలయొక్క, ముఖే = నోటియందు, సూక్ష్మే = చిన్నవి, ద్విత్వా=రెండుమూడు, పయఃబిందవః = నీటిబొట్లు, తపన్తి = పడును.

తా. ఎవని కెంత యని దైవము నిర్ణయించునో అయ్యది వానికి తనంతటనే దొరకును. దీనికై ఒకరి నాశ్రయింప నక్కఱ లేదు. నలు దిక్కుల వ్యాపించి మేఘము ప్రత్యహము వర్షించుచున్నను చాతకము నోటియందు సూక్ష్మబిందువులు రెండో మూడో పడునుగాని ఎక్కువ పడవు గదా ?

తే. ఎవ్వనికి నిజ్జగంబున ౧ నెంతఫలము

దైవకృత మగునది వొందు ౧ దప్ప కతని

గారణము గాదు పెను బ్రాపు ౧ ఘనుని జేరు

చాతకము వాతఁ బడు నల్పజలకణములు.

ఇది నీతిశతకమునందు దైవపద్ధతివర్ణన మను

తొమ్మిదవదశకము.

కర్తృపద్ధతి

ఆవ. సర్వము జైవాధీన మని జైవపద్ధతిని ముగించినపిదప ఆజైవము నైతము కర్తృధీనముగనే యున్న దని నిరూపించుచు జైవముకన్నచు కర్తృయే గొప్పదనుచున్నాడు.

శ్లో. నమస్యామో దేవాన్నను హతవిధేస్తేఽపి వశగా

విధిర్వస్యః సోఽపి ప్రతినీయతకర్తృకఫలదః,

ఫలం కర్తాయత్రం కిమరుగణైః కిం చ విధినా

నమస్తత్కర్తృభ్యో విధిరపి న యేభ్యః ప్రభవతి.

91

వా. యదుక్తం జైవే ప్రభుజేత్వాదిసంపర్చేణ జైవస్యైవాత్యవశ్యకత్వం, తస్మాన్వి కర్తృనియమ్యత్వేనాస్యాత్ప్రైదిత్యాశయేన జైవపద్ధతిరూపజానంతర్యేణ కర్తృపద్ధతిం నిరూపయ్యం, స్తత్రాపి సర్వదేవనియామకత్వే విధే—స్తన్నియామకత్వేన కర్తృణః ప్రాబల్యమితి పరమ్యురూపవిదధాతి—నమస్యామ ఇతి—దేవానిష్టాగ్రిది, న్నమస్యామోఽభివాదయామః, న త్వేకాస్తత్రయేలేహమేవాభివాద్యత్వ, మేతన్నియామకస్య కస్య చిద్విధేః విద్యమానత్వాత్, సోఽభ్యభివాద్య ఏకేత్యాశయేనాహ—తే దేవా ఆపి హతోయా విధిర్భిక్తృ కస్య, వశగా నమ నియమ్యాః ఫలం-అతో విధిరపి వస్యః న త్వస్యాపి స్వాతంత్ర్యమిత్యాహ—సోఽపి విధిరపి, ప్రతినీయతం యత్కర్తృణ వికం ఫలం తద్దదాతీతి తథోక్తః-యత్ఫలం కర్తృణః ప్రతినీయతం తత్ప్రేక్షో న తు స్వతంత్ర ఇత్యర్థః, తథా చ ఫలం కర్తాయత్రం యది కర్తృధీనం చే, దచరైః జేవైః కిం, విధినా చ కిం న కించిదపీత్యర్థః-తస్యైవ ఫలదానస్వామ్యాదితి భావః, తత్తస్మాత్కర్తృభ్యోజ్యోతిష్టోమతపోదానాదిరూపేభ్యోనమః, యతః విధిరపి, యేభ్యః కర్తృభ్యో, న ప్రభవతి న సమర్థో భవతి-స్వాతంత్ర్యేణ ప్రవృత్తేరభావాదితి భావః.

ఆత్ర పూర్వపూర్వస్యోత్తోక్తరం ప్రత్యుత్కర్తృపహత్వావ్సలాదీపకాభ్యోఽలంకారః-తల్లక్షణం తూక్ష్మం.

టీ. దేవాన్ = దేవతలను, నమస్యామః = నమస్కరించుచున్నాను. (అయినను) తేఅపి = వారునైతము, హతవిధేః = పాదుజైవమునకు, వశగానను=స్వాధీనమునుమా ! (కాఃజిట్టి) విధిః = జైవము, పద్యః = కొనియాడఁదగినది. (కాని) సఃఅపి = ఆజైవము నైతము, ప్రతి...దః - ప్రతినీయత = నిర్ణయింపఁబడిన, కర్త = కర్తమయొక్క, విక = ముఖ్యమయిన, ఫలం=ఫలమును, దః=ఇచ్చునది, ఫలం = ఫలము, కర్తాయత్రం = కర్తకు

అధీనమైనది; (కావున) అమరగణైః కిం = దేవతాసముహములలో నేమి? విధి నాచ
కిం = దైవముతోడను (బని) యేమి? తల్ = కాబట్టి, యేభ్యః=వికర్తములవై, విధిరపి=
దైవమునయితము, న ప్రభవతి = చాలదో, కర్తభ్యః = (అ) కర్తములకు, నమః = నమ
స్కారము.

తా. దేవతలకు నమస్కారము. వారు సైతము పాడుదైవము
నకు లోబడినవారుగాన దైవమునకు మ్రొక్కెదను. ఆదైవము కర్తాను
సారముగ ఫలము నిచ్చును గాన కర్తకు నమస్కారము. ఫలము కర్తా
ధీనము కావున దేవతలతోడను దైవముతోడను మాకేమి దేవతలచేత
దాట శక్యముగాని కర్తమునకే మ్రొక్కెదను

చ. శిధిలత లేనిభక్తి నతి శ సేయుదు వేల్పుల కాసుపర్వులు
విధివశవర్తు లావిధియు శ విశ్రుతకర్తఫల ప్రదాత య
య్యధికఫలంబు కర్తవశ శ మట్లగుటం బనియేమి వారిచే
విధి కధికంబు గర్త మని శ వేమటు మ్రొక్కి భజింతుఁ గర్తమున్.

అవ. కర్తముయొక్క ప్రాధాన్యమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. బ్రహ్మ యేన కులాలవన్నియమితో బ్రహ్మజ్ఞభాణ్డోదరే
విష్ణుర్యేన దళావతారగహనే ఓప్తో మహాసజ్జతే
రుద్రోయేన కపాలపాణిపుటకే భిక్షాటనం నేవతే
సూర్యో భ్రామ్యతి నిత్యమేవ గగనే తస్మై నమః కర్తణే. ౧౨

వ్యా. యదుక్తం విధిరపి న యేభ్యః ప్రభవతీతి తప్తవశ్చయతి. బ్రహ్మేతి.—
యేన కర్తృణా కర్తా బ్రహ్మ చతుర్ముఖో, బ్రహ్మజ్ఞమేవ భాణ్డం - తస్యోదరే, కులాలేన
కుమ్భకారేణ తుల్యం కులాలవ, న్నియమితః వివిధవస్తు నిర్మాణకర్త త్వేన నియోజితః,
యేన విష్ణుః కుక్షిస్థాభిలభువనోఽపి, మహా సంకటేఽతి కృచ్ఛ్రకోరే, దళావతారా ఏవ
గహనమరణ్యాని-తత్ర ఓప్తో నిర్దిష్టః, యేన కర్తృణా, రుద్రోమృత్యుజ్ఞాయోఽపీతి భావః,
కపాలం బ్రహ్మశిర ఏవ - పాణిపుటకే కరతలస్థభిక్షాహరణో-చితభాజనం తత్ర, భిక్షాటనం
సేవతే; కపాలస్థభిక్షాన్నం భుక్తు ఇత్యర్థః, కిం చ యేన సూర్యోఽపి సకలలోకప్రకాశ
కోఽపీతి భావః, నియమిత ఇతి కేవల, గగనేఽస్తరితే నిత్యమేవ న తు ఉదామాత్రమపి
నిశ్రమావకాశ, ఇతి భావః, భ్రామ్యతి పరివర్తతే. * 'వా బ్రాకే' త్యాదినా వికల్పాల్
శ్యస్పృశ్యయః, తస్మై సకలనియత్రై కర్తణే నమః - తథాభూతస్యైవాభివాదనాచిత్యా
దితి భావః.

టీ. యేన=దేని (కర్త) చేత, బ్రహ్మ=బ్రహ్మ, బ్రహ్మ...దరే=బ్రహ్మాండ-బ్రహ్మాండము లనెడు, భాండ = కుండలయొక్క, ఉదరే = లోపల, కులాలవల్ = కుమ్మరివలె, నియమి = ఆజ్ఞాపించబడెనో, యేన, విష్ణు = విష్ణువు, మహాసుంకటే = గొప్పగొప్పయింతుట మైన, దశ...గహనే=దశఅవతార = పదియవతారములనెడి, గహనే = అరణ్యములూ, ఓష్ఠి=త్రోయబడెనో, యేన, రుద్ర=శివుడు, కపాలపాణిపుటకే = తలపుట్టె యనెడి పంచపాత్రయందు, ఖిత్తాఅటన = బిచ్చమునకు దిరుగుట, సేవలే=చేయుచున్నాడో, (యేన) సూర్య=సూర్యుడు, గగనే=ఆకాశమునందు, నిత్యం=నిల్లబ్బుచును, భాగ్యులి= సుడియునో, కన్తై = ఆ, కర్తణే = కర్తమునకు, నయః = మ్రొక్కు.

తా. బ్రహ్మ దేనిచేత గుండవలె నుండు బ్రహ్మాండమధ్యమున నుండ నియోగించబడెనో, దేనిచేత విష్ణువు పదియవతారము లెత్తుట యను కష్టమునకు బాల్పడెనో రుద్రుడు దేనిచేత పుట్టెను పాత్రగా గొని బిచ్చగాఁడై దిరిగెనో, దేనిచేత సూర్యుడు ఆకాశమున సర్వదా తిరుగుచుండెనో అట్టికర్తకు నమస్కారము.

చ. నలువ కులాలుభంగి నలి శ సప్రభవాండమునందు దేనిచే
నిలిచె దశావతారవనఃస్థితుఁ డయ్యెఁ మురారి దేనిచే
బెలుచు గపాలహస్తఁ డయి శ భిక్షుకుఁ డయ్యెఁ బురారి దేనిచే
నల రవి దేనిచే దిరుగు శ నాథునకర్తము వంద్యమే కదా.

అవ. కర్తము సకలనియామక మగుటవలన దాని నమస్కరించి, సకలక్రయములకు నిదాన మగుట నయ్యది యవశ్య మాచరింపఁదగిన దని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. యా సాధూంశ్చ ఖలాః కరోతి విమషో మూర్ఖాః పితాః ద్వేషిణః
ప్రత్యక్షం కురుతే పరోక్షమమృతం హాలాహలం తత్తణాత్,
తామారాధయ సత్క్రియాం భగవతీం భోక్తుం ఫలం వాఞ్ఞితం
పేసాథో వ్యసనైర్ధు జేషు విపులేష్వాస్థాం వృథా మాకృథాః. 93

వ్యా.—విపం శ్లోకద్వయేన సకలనియామకత్వకథన పూర్వకమభివాదనీయ తోవయోగాత్స్వయమభివాద్య సంప్రతి బహుక్రయోపేతుత్వాత్తస్యోపాదేయతా మాహ—యేతి.—యా సత్క్రియా ఖలాంశ్చ దుర్జనావసి, సాధూన్కరోతి, మూర్ఖా నజ్ఞానినోఽసి, విదుషః షడ్జితాః, కరోతి, ద్వేషిణోఽసి, పితాం త్సుహృదః, కరోతి, పరోక్ష మతీంద్రియమసి వస్తు, ప్రత్యక్షమింద్రియగోచరం, కురుతే, తథా, హాలాహలం విషమవి, తత్తణాత్సద్య ఏ, వామృతం కరోతి - తాదృక్సమర్థ్య

సంభవాది భావః, అతః హే సాధో సజ్జన నిపుణేతి వా-సాధుస్సమర్థో నిపుణోవే తి కాశికాయాం, వాఙ్మోతమభిలషితం, ఫలం భోక్తుమిచ్ఛసి చేదితి శేషః, భగవతీం తాం, సత్క్రియాం సత్క, ర్తారాధయ-తస్యాః ఆశేషఫలదాయకత్వాది భావః, కిం తు వ్యసనై ర్విపులేష్వాపద్యాయితేషు, గుణేషు, రజస్తమః ప్రభృతిషు పృథావ్యర్థ, మాస్థామాసక్తిం, మాకృథా మా విధేహి, తస్యాః క్షేత్రైకఫలకత్వాది భావః, కరోతేర్దుష్ఠః.*సమాఖ్యోగ ఇ త్యేత్ ప్రతిషేధః.

అత్ర ఖలాదీనాం సాధుత్వాదికగణాశక్యవస్తుకరణరూపా విశేషాలంకారః.

టీ. యా=ఏది (సత్క్రియ), తత్క్షణాత్=అనిమిషముననే, ఖలాన్ చ=దుష్టు లను నై తము, సాధూన్=మంచివారినిగా, కరోతి=చేయునో, మూర్ఖాన్ = తెలివితేలిని వారిని, విదుషః=పండితులనుగా, (కరోతి), ద్వేషిణః = శత్రువులను, హితాన్ = స్నేహితులనుగా, (కరోతి), పరోక్షం=ఎదుట కనబడనిదానిని, ప్రత్యక్షం = ఎదుటగనబడు దానిగా, (కరోతి), తాం = ఆ, సత్క్రియాం భగవతీం = సత్క్రియ య నెడి దేవతను, హేసాధో=ఓసజ్జనుడా! వాంఛితం = కోరిన, ఫలం = ఫలమును, భోక్తుం = ఆనుభవించు కొనుట, ఆరాధయ=పూజింపుము. వ్యసనైః=ఆపదలచే, విపులేష-గొప్పవియగు, గుణేషు= గుణములయందు, ఆస్థాం=ఆసక్తిని, మాకృథాః=చేయకుము.

తా. ఓమునేర్పరీ ! నీవు కోరినకోర్కులను పొందఁ దలచితివేని దుష్టుల సజ్జనులుగను, మూర్ఖుని విద్వాంసునిగను, శత్రువుల మిత్రులు గను, ఇంద్రియాగోచరమును గోచరించుదానిగను, విషము సమృతము గను, జేయఁజాలినసత్కర్తము నారాధింపుము, ఇతర విషయములకయి పాటుపడకుము.

మ. ఖలునిన్ సజ్జనుఁ గాఁగ మూర్ఖజను సం శ ఖ్యావంతునిం గాఁగ దా యల సన్మిత్రులఁగా నగోచరముఁ బ్ర శ త్యక్షంబుగాఁ బ్రాణహృ త్కలనం బైనమహావిషం బమృతముం శ గాఁ జేయు సత్కర్తము జ్వలనిప్థానిధివై భజింపుము వయ శ స్యా వాంఛితార్థాప్తికేన్.

అప. పృథ్విక్షయములు గూడ కర్తాభీనములే కాన పుణ్యకర్తను జేసికొను మని యుపదేశించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శుభ్రం సద్వ సవిభ్రమా యువతయః శ్వేతాతపత్రోజ్వలా
లక్ష్మీరిత్యనుభూయతే చిరమను సూయతే శుభే కర్తవే,
భర్తృణీక—9

విచ్చిన్నే నితరామరక్షకలహక్రీడాత్రుటత్తమకం

ముక్తజాలమివ ప్రయాతి యుజితి భృశ్యద్విశోఽదృశ్యతామ్. 94

వ్యా.—పృథ్విహన్యోరప్యేతన్మూలకత్వమేవేత్యాహ—శుభ్రీమితి.—చిరం చిర
కాలమారభ్యామన్యూతేఽనువర్తమానేఽసి*షివు తస్తుసంతానేఽఇతి ధాతోః కర్తరి క్తః.
*హ్యోక్త్యాదనునాసికే చేతి ఊయణాదేశః, శుభ్రే కర్తరి పురాకృతవిశేషే సంభ
వతి సతిత్వార్థః, శుభ్రో సద్వ సాధాదికం, సవిభ్రీమాన్యూనిహిసా, యువతయస్తరణ్యః,
శ్వేతాశవలేకైకశ్వేకచ్ఛత్రేణోజ్జ్వలా, లక్ష్మీరాజ్యక్తిరిత్యేతదణుమిత్యర్థః, అనుభూయ
తేఽనుభుజ్యతే, జన్మాన్తరీయఫలహేతుత్వాత్తస్యేతి భావః, విచ్చిన్నే శుభ్రకర్తరి వివక్షే
సతి, నితరామరక్షయేన, అనర్థకలహో రతిరణస్య ఏవ క్రీడా కేభిస్తయా హేతునా
త్రుటా భిదురస్తుర్యస్య తత్తపోక్తం *శేషే కప్రత్యయః, ముక్తజాలమివ భృశ్య
త్సత్, సద్దాదికమితి శేషః, యుజితి ద్రాక్షికో యాతి, యత్ర యత్ర స్థితం గేహే తత్ర
తత్ర విశ్యతీతి న్యాయాదీతి భావః, దృశ్యతాం విశాకృతామిత్యర్థః. అన్వయవ్యతిరే
కాభ్యాం పృథ్విహన్యోరన్యైవ కారణత్వం ద్రష్టవ్యమితి భావః.

టీ. శుభ్రేకర్తరి = మంచికర్తము (పూర్వజన్మమునందలి కర్త ననుసరించిన
యదృష్టవిశేషము), చిరం=బహుకాలము, అనున్యూతేసతి = మోడగ్రచ్చుబడినదిగా
(అనగా: ఈజన్మమునఁ దన ననుసరించుచు నెడల), శుభ్రో = పరిశుభ్రీమైన, సద్వ =
ఇల్లు, సవిభ్రీమాః=విలాసములతోఁ గూడిన, యువతయః = స్త్రీలు, శ్వేతా...జ్జ్వలా -
శ్వేత ఆతపత్ర = తెల్లగొడుగుచేత, ఉజ్జ్వలా = ప్రకాశించు, లక్ష్మీ = సంపదయు,
(అనగా: తెల్లగొడుగు రాజచిహ్నముగను ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగ నేలు రాజ్యలక్ష్మీ యని
భావము.) ఇతి = అనునది, (శుభ్రో)సద్వ ఇత్యాదు లనుట) అనుభూయతే = అనుభ
వింపబడుచున్నది. విచ్చిన్నేసతి = (ఆశుభ్రకర్తము) తెగిపోగా (నశింపగా), నితరాం =
మిక్కిలి, అనంగ...స్తుకం=అనంగకలహం=మన్దభయార్థ (కఠినరతి) క్రీడచేత, త్రుటత్ =
తెగుచున్న, తంతుకం=దారముగల, ముక్తజాలమివ = ముత్తెపుమొత్తమువలె, (అమంచి
యిల్లు మొదలగునవి) యుజితి = వెంటనె, దిశః = దిక్కులకు, భృశ్యత్ = చెడఱిపోయి,
అదృశ్యతాం=కనబడకుండుటను, ప్రయాతి=పొందుచున్నది.

తా. మంచికర్త యుండునేని, మంచిమేడలు, విలాసవతులగు
జవ్వనలును, ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగల రాజ్యలక్ష్మీయు నివి మొదలగు
నవి కలుగును. ఆసత్కర్తతోలగునేని మేడలు మొదలగు సకల సంపదలు

రతికేళియందు తెగినముత్యాలపేరులోని ముత్యములవలె నలుగడలఁ జెరవిపోవును.

చ. లలితనికేతనప్రియవి శ లాసవతీధవళాతపత్రస
ద్విలసితవైభవం బనుభ శ వింపఁబడుకొనుకృతానువృత్తిచేఁ
జెలువగుపుణ్యాకర్షము న శ శించిన నంగజసంగరత్నుట
త్కలితగుణోరుమాక్షకని శ కామములట్లు దొలంగు సంపదల్.

అవ. ఏవని చేసినను ముందుగా దానిపర్యవసానమును గమనించి చేయవలయును గాని తొందరపడి చేయఁగూడ దనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. గుణవదగుణవద్వా కుర్వతా కార్యమాదౌ
పరిణతి రవధార్యా యత్నతః పణ్డితేన,
అతిరభసకృతానాం కర్తవ్యమావిపత్తే
భవతి హృదయదాహీ శల్మల్యతుల్యో విపాకః.

95

వ్యా.— అట్టి హేమాచరణప్రకారమాహ— గుణపదితి.— గుణవద్గుణయుక్త మగుణవద్గుణరహితం, వా యత్కార్యజాతం త, క్కుర్వతాఽనుశిష్టతా, ౨ నేన, పణ్డితేన పరిజ్ఞాతా, పరిణతిః పరిపాకావస్థా, యత్నతః అతిప్రయత్నేన - సావధానే నేతి యావత్, అవధార్యాఽనుసంధేయా, యత్నత ఏవ కర్తవ్యజాతమార్జవ్యం సమా లోచ్య పరిణతిపర్యవసానత్యర్థః, అన్యథాఽనర్థమాహ—అతిరభసకృతానాం సమా సాఽనుష్ఠితానాం, కర్తవ్యాం గుణవతాం వేతి శేషః, ఆవిపత్తేర్విషయవ్యవస్థం * వికల్పాదాబ్జో సమాసః - వి పూర్వాత్పద్యతేర్నిష్పత్త్యర్థత్వముచసర్గవశా-ద్ధాతూనా మనేకార్థత్వాదిత్యవగత్తవ్యం, హృదయదాహీ మనస్సంతాపకారీ, కుత? శల్మల్యతుల్యః శల్మస్త్రాదౌ, విపాకః పరిపాకదశా, భవతి; అతస్సావధానేనైవ కర్తవ్యజాతమార్జవ్య చీయం, తథాభూతస్త్వేవ చిత్తసమాధాయకత్వాదితి భావః.

టీ. గుణవత్ (వా) = గుణముగలది (గాని), అగుణవత్ = గుణములేనిదిగాని, కార్యం = (ఓకానొక)పనిని, కుర్వతా=చేయునట్టి, పండితేన=వివేకిచేత, పరిణతిః = పరి పాకము, ఆదౌ = మొదట, యత్నతః = పూనికతో, అవధార్యా = ఆలోచించుదగినది. (లేదని యనర్థము వచ్చు ననుచున్నాఁడు.—) అతి...తానాం - అతిరభస = మిక్కిలి తొందరతో, కృతానాం=చేయఁబడిన, కర్తవ్యాం=చనులకు, ఆవిపత్తేః = (తాను) చచ్చు పక్షము, శల్మల్యతుల్యః = ములికితోఁ బోలినదై, హృదయదాహీ = మనస్సును గాల్చునట్టి, విపాకః = విపరీతఫలము, భవతి = కలుగును.

తా. పండితుఁడగువాఁడు మంచిదో చెడ్డదో యగు నొకకార్యమును చేయఁ బూనునని ప్రయత్నముగ నాలోచింపవలయును. అట్లుగాక అతివ్యర్థగ ఆలోచించక చేసినకార్యములయొక్క ఫలితము మరణపర్యంతము శల్యమువలె బాధించును.

తే. సగుణనిర్గుణ కార్యముల్ శ సలుపు సుమతి
 సేత పరిణతిఁ గడుఁ బ్రతి శ క్షింపఁ దగును
 బరుషకర్త విపాకంబు శ ఫలముదనుక
 హృదయము దహించు శల్యంబు శ రీతి జగతి.

అప. కర్తృభూమిని బుట్టియుఁ గర్త నాచరింపనినరుఁడు పరమమూఢుఁ డనుచున్నాఁడు:

శ్లో. స్థాల్యాం వైదూర్యమమ్యాం పచతి తిలఖిలం చాన్దనై రిన్ధనౌఘైః
 సౌవర్ణైర్దాజ్జలా గ్రైర్విలిఖతి వసుధామర్కతులస్య హేతోః,
 చిత్త్వా కర్పూరఖణ్డాన్ వృతిమిహ కురుతే కోద్రవాణాం సమన్తాత్
 ప్రాప్యేమాంకర్తృభూమిం న భజతి మనుజో యస్తపా మన్దభాగ్యః.

వ్యా.—అతస్యక్తర్కానశుష్టాతుః దుర్వేధస్కతామాహ—స్థాల్యామితి.—సమనుజః ఇహ లోకే - విదూరాత్ప్రళవతి వైదూర్యం వాలవాయజమణిః - ని. 'వైదూర్యం వాలవాయజ మి' త్యమరః* 'విదూరాజ్జల్య' ఇతి ఖ్యప్రత్యయః - అత్ర విదూరశబ్దో వాలవాయస్యాదేశః పర్యాయో వాత్ప్రసవరితో వా - తేన 'వాలవాయాద్ధిరేరసా ప్రభవతి - న విదూరాన్నగరాత్ - తత్ర సంస్కృత' ఇత్యాక్షేపః ప్రత్యుక్తః-

'వాలవాయో విదూరం చ ప్రకృత్యస్తరమేవ వా,

నవైతలేతి చేద్భూమ్యాజ్జిత్వరీవదుపాచరేత్.'

వైదూర్యమమ్యాం వైదూర్యమణివికారాయాం * వికారాథే మయత్; స్థాల్యాం పాత్రే, చాన్దనైశ్చస్తనతరుసంబద్ధిభి, రిన్ధనౌఘైః కాన్దభాతైః, తిలఖిలం తిలపిప్లవం, పచతి, తథా, సౌవర్ణైర్వర్ణవికారై, దాజ్జలాగ్రైర్హలముఖై, రర్కతులస్య హేతోరర్కఖ్యవృక్షతులాధిమిత్యర్థః. * 'పష్టి హేతుప్రయోగ' ఇతి పష్టి, వసుధాం భువం, విలిఖతి కర్షతి, తథా కర్పూరఖణ్డాన్ కర్పూరకదళికాండాం, శ్చిత్త్వా, కోద్రవాణాం కోరదూషాఖ్యసస్య విశేషాణాం-ని. 'కోరదూషస్తు కోద్రవ' ఇత్యమరః, సమన్తాత్సర్వతోఽధికమి

తృప్తి, పృథివీపరణం, కురులే, కో-సా వీధ్యో దుర్భగ ఇత్యాశక్త్యాకాయామాహ—
ఇమాం కర్తవ్యభూమిం కర్తాచరణయోగ్యభూమిం, ప్రాప్య మన్వభాగ్యో మనుజస్తవ
శ్చాస్త్రాయణాది, కర్త, స భజతి స సేవతే, స ఇతి సంబంధః; వైదూర్యపాత్రే తిల
పిష్టపనాదిప్రాయం కర్త భువ్యస్యాం తపోననుష్ఠాన మిత్యర్థ అతస్సర్వథా సత్కర్మాను
ష్ఠేయం శ్రేయస్కామేనేతి తాత్పర్యమ్.

అత్ర యస్తపో స భజతి స తిలఖిలం పవతీత్యాది విశిష్టభజన పచనాద్యో
ర్యాకార్యధర్మయోగ్యైకత్వాసంభవాత్సాదృశ్యలక్షణాయామసంభవద్వస్తుసంబంధోవాక్యార్థ
పృతిర్నిదర్శనాభేద ఇత్యేతత్సర్వం మూర్ఖపద్ధతౌ వ్యాఖ్యాకమితీహావరమ్యతే.

టీ. ఇమాం=ఈ, కర్తవ్యభూమిం=కర్తలుచేయవలసిన ప్రదేశమును, ప్రాప్య=పొంది,
మందభాగ్యః=అదృష్టపీనుడైన, యః మనుజః = ఏమనుష్యుడు, తపః = తపస్సును,
స భజతి = చేయఁడో, సః = అతఁడు, వైదూర్యమయ్యాం = వైడూర్యమణులతోఁ
జేయఁబడిన, స్థాల్యాం=పాత్రలో, చాందనైః = చందనసంబంధములైన, ఇంధన పీఠైః=
కట్టలమొత్తముతో, తిలఖిలం = తెలికపిండిని, పచతి = వండును; సౌవర్ణైః = బంగారు
సంబంధమునైన, లాంగల అన్త్రైః=నాఁగేటికట్టలతో, అర్కఘోరస్య హేతోః=జిల్లేడు
ప్రత్తినిమిత్తమై, వసుధాం = భూమిని, విలిఖతి=దున్నును; కర్పూరఖండౌ=కర్పూర
పృక్షముల బోఁబలను, చిత్వా=నఱికి, కోద్రవాణాం=అరికవైరుయొక్క, సమంతాత్ =
చుట్టును, పృథివీ=కంచెను, ఇహ=ఇచట, కురులే=చేయును.

తా. కర్తవ్యభూమి యగు ఈభరతఖండమున జన్మించియు ఎవఁడు
తపము నాచరింపఁడో అట్టిభాగ్యపీనుఁడు వైడూర్యమణిచేత నిర్మింపఁ
బడిన వంటకుండయందు మంచిగందపుకట్టలతో తెలికపిండిని వండు
వానితోడను, జిల్లేడువేరుకొఱకు బంగారునాగలితో భూమిని దున్ను
వానితోడను, కర్పూరపుటరంటుల సఱికి వానితో అల్లకు కంచెవేయు
వానితోడను సమానుఁ డగును.

మ. చెలు వారత్నఘటంబునం దతఁడు సు ధ్రీఖండఖండంబులం
దిలపిణ్యాకము వండె నారుగల క శ్రిక సప్తపర్ణావృతుల్
నిలిపెన్ జిల్లేడుదూదికై పుడమి దు ధ్ర మ్నైక బైడినాఁగేల్ల ని
మ్ములఁ గర్పక్షితిఁ బుట్టి యెప్పుడు దపం ధ్ర బుల్ సేయఁ డప్రాజ్ఞతన్.

ఆం. పుణ్యక్షేత్ర మే సఫలముగాని యన్యముగా దనుచున్నాడు:—

శ్లో. నైవాకృతిః ఫలతి నైవ కులం న శీలం
విద్యాపి నైవ సచ యత్సకృతాపి నేవా,
భాగ్యాని పూర్వతపసా ఖలు సజ్జితాని
కాలే ఫలన్తి పురుషస్య యదైవ వృక్షాః.

97

వా. పుణ్యక్షేత్ర మే సఫలం న త్వన్వదిత్యాహ—నేతి.—ఆకృతిరాకార సంపత్తిరేవ, న ఫలతి ఫలకారణం న భవతీత్యర్థః, కులం సద్వంశో వా, నైవ ఫలతి కీలం సత్స్వభావో వా, న ఫలతి, విద్యాపి వేదవేదాంతాత్మికాపి, నైవ ఫలతి, యత్సకృతా ప్రయత్నానుష్ఠితా, నేవా రాజాదిపరిచర్యా చ, న ఫలతి, కిం తు పూర్వతపసా పురాకృతసుకృతేన సంచితాని సుపాదితాని, పురుషస్య సంబంధీని, భాగ్యాని, వృక్షా యథా వృక్షా ఇవేత్యర్థః - 'ఇవదద్వా యథా శబ్దా వి'తి దక్ష్యాచార్యాను కాసనాత్, కాలే పరిపాకసమయ విష, ఫలన్తి ఖలు, పరిపాకభాగ్యవిశేషవ్యతిరేకేణ ఫలజనకం న కించి దస్తీత్యర్థః.

టీ. ఆకృతిః = రూపము (చక్కందనము), న విష ఫలతి = ఫలించనే ఫలించదు. కులం = (మంచి)జాతియు, నైవ (ఫలతి), శీలం=(మంచి) నడవడియు, న (విషఫలతి), విద్యా అపి=చదువుగూడ, నైవ (ఫలతి), యత్సకృతా = పూనికతోఁజేయఁబడిన, నేవా అపి=జోలువును, సచ (విషఫలతి), (ఇంక నే మనః) పూర్వతపసా=మునుపటి తపస్సుచే, సంచితాని = కూడఁబెట్టఁబడిన, పురుషస్య = మనుజునియొక్క, భాగ్యాని = పుణ్యములు, వృక్షాః యథా=చెట్లవలె, కాలే విష = (పరిపాక)సమయమునందే, ఫలన్తి ఖలు=ఫలించు చున్నవి గదా?

తా. పురుషునకు ఆకారముగాని కులముగాని స్వభావముగాని విద్యగాని ప్రయత్నపూర్వకముగ చేసిననేవగాని ఫలము నొసంగవు. పూర్వకృతపయినతాపస్సువలనఁ గలిగినభాగ్యమే వృక్షములవలె కాలము నకు ఫలము నొసంగును.

తే. రమ్యరూపంబు విద్యయు १ రాజనేవ
కులము శీలంబుఁ జాలవు २ ఫల మొసంగఁ
బూర్వపుణ్యసంచితభాగ్య ३ ములు ఫలించు
గాలమునఁ బససాదివృక్షముల కరణి.

శ్లో. మజ్జత్వమ్భసి యాతు మేరుశిఖరం శత్రూ జయత్వాహవే
వాణిజ్యం కృషి సేవనాది సకలా విద్యాః కలాః శిక్షితామ్,
ఆకాశం విఫలం ప్రయాతు ఖగవత్కృత్వా ప్రయత్నం పరం
నాభావ్యం భవతీహ భాగ్యవశతో భావ్యస్య నాశః కుతః? (8)

వ్యా.—సర్వధాఽపి భావ్యభావినోరావశ్యకత్వం కర్తవ్యకాదేవేత్వాహ—
మజ్జత్వితీ. అమ్భసి, మజ్జతు మగ్నీ భవతు - జలప్రమాది నేతి భావః; మేరుశిఖరం,
యాతు గచ్ఛతు - యోగానుసంధానాది నేతి భావః, అహవే యథే, శత్రూ
జయతు, వాణిజ్యం క్రయవిక్రయాది, కృషిః కర్షణం - సేవనం - పరిచర్యా-దాత్వాది
నేతి భావః-తే కృషిసేవనే చ-తథా సకలాః సమస్తాః, విద్యాః వేదవేదాద్ధాదయః-

‘అక్షాని వేదాశ్చత్వారో మీమాంసాన్యాయవిస్తరః,

పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యా హ్యేతాశ్చతుర్దశః’

ఇత్యేతాశ్చతుర్దశవిద్యాః, కళా ఇతిహాసాగమప్రభృతీశ్చతుష్షష్టికాః శిక్షితామ్ అభ్య
స్యతు, తథా, పరముత్కృష్టం, ప్రయత్నం పాదుకాసిద్ధాంతకం, కృత్వా ఖగవత్ప్రస
తుల్యం, విఫలమకాశం ప్రయాతు, తథాఽపి కర్తవ్యతో ధర్మాధర్మాత్మకకర్తవ్యకా
దిహస్తీక్ లోకే, అభావ్యమభావి, ఫలం న భవతి, తథా భావ్యస్యావశ్యమాభివీక్ష్య
నాశః కుతః? తస్య బ్రహ్మాఽపి నివారయితుమశక్యత్వాత్ - యద్భావి తద్భవత్యేవ
యదభావి న తద్భవే దితి న్యాయాదితి భావః. అత్రామ్భామజ్జనాదీనాం చతుష్షష్టౌ
కళాస్వేవాన్తర్భూతత్వమవగన్తవ్యం, తాశ్చ కళా మదీయ శృణ్వాటకే సంఖ్యాతా
స్తత్రైవ ద్రష్టవ్యా ఇతీహాసపరమ్యతే.

టీ. (పురుషాదు), ఆంభసి=నీటియందు, మజ్జతు = మునుగునుగాక! మేరు
శిఖరం=మేరువునెత్తమును, యాతు=పోవుగాక! ఆహవే=యుద్ధమునందు: శత్రూ =
శత్రువులను, జయతు=గెలుచునుగాక! వాణిజ్యం = వర్తకమును, కృషి సేవ సేవ=సేద్య
మును కొలువును, సకలాః=సమస్తములైన, విద్యాః = (వేదముమున్నగు) చదువులను,
కలాః = (ఇతిహాసాది) చతుష్షష్టికలను, శిక్షితాం = నేర్చునుగాక! పరం = గొప్ప,
ప్రయత్నం=ప్రయత్నమును, కృత్వా=చేసి ఖగవత్=పక్షివలె, విఫలం=వికాలమైన,
ఆకాశం=ఆకాశమునుగూర్చి, ప్రయాతు = పోవుగాక! (నివని చేసినను, భాగ్యవశతః=
పుణ్యవశమువలన, ఇహ=ఈలోకమందు, అభావ్యం=కలుగదగనిది, న భవతి=కలుగదు.
భావ్యస్య=కలుగవలసినదానికి, నాశః=నాశము, కుతః=ఎక్కడిది?

తా. వర్తకముచేయుట, నైరు వెట్టుట, కొలువుకొలుచుట
మొదలగు పనులెన్ని చేసినను, ఎన్ని విద్యలు నేర్చినను, ఎంతకష్టపడినను

అన్యష్టము లేక యేమాత్రఫలమును గలుగదు, నుంచి యన్యష్టము గలిగినయెడల వానికి ఫలము గలుగనీయక యడ్డపడుటకు నెవరికిని సాధ్యము గాదు.

చ. సలిలముఁ జొచ్చినం గనక శక్తైలముఁ జేరిన వైరిపీరులం
గలిచిన రాజసేవఁ దిల శ కించిన వేదము లభ్యసించినం
గళలతెఱుం గెఱిగిన ఖ శ గత్వము దాల్చినఁ గర్త నిఘ్నతా
కలన నభావ్య మైన పని శ గాదు వినాశములేదు భావికిఁ.

అవ. ఆపదలయందు నైతము పూర్వపుణ్యమే రక్షించు ననుచున్నాడు:—

శ్లో. వనే రణే శత్రుజలాగ్నిమధ్యే మహాల్లవే పర్వతమస్తకే వా,
సుప్తం ప్రమత్తం విషమస్థితం వారక్షన్తి పుణ్యాని పురాకృతాని.

వ్యా.—అతినంకటస్థస్యాసి ప్రాచీనపుణ్యసద్భావే తు న త్కలిరిత్యాహ—వన
ఇతి.—అయం తు స్పృహార్థః.

టీ. వనే=అడవియందు, రణే=యుద్ధమునందు, శత్రు...మధ్యే-శత్రు = ఘ
వారియొక్కయు, జల=నీటియొక్కయు, అగ్ని=నిప్పుయొక్కయు, మధ్యే=నడుమను,
మహాల్లవే=పెద్దనముద్రమునను, పర్వత మస్తకేవా=కొండశిఖరమునగాని, సుప్తం =
నిద్రించువానిని, ప్రమత్తం=జడలు దెలియనివానిని, విషమస్థితంవా = ఆపదలయందున్న
వానినిగాని, పురాకృతాని = పూర్వమందు జేయబడిన, పుణ్యాని = పుణ్యములు,
రక్షంతి=రక్షించును.

తా. పురుషుని అడవియందును, యుద్ధమునందును, శత్రువుల
మధ్యను, నీళ్లలోను, నిప్పునను, మహాసముద్రమునను, కొండచివరను,
నిదురలోను, కైపులోను, అపాయమునను పురాకృతసుకృతములు
కాపాడును.

క. కాననమున రణమున సలి, లాసలరిపుమధ్యమున మ శ హాబ్ధి నగాగ్ర
స్థానమున మత్తుని ద్రితుఁ, బూనికతోఁ బూర్వపుణ్యములురక్షించున్.

అవ. వేయేల! పుణ్యపాతుఁ డెచ్చటనేని సర్వసౌఖ్యముల నొందుచున్నాడు.—

శ్లో. భీమం వనం భవతి తస్య పురం ప్రధానం
సర్వో జనః సుజనతాముపయాతి తస్య,
కృతాన్ని చ భూర్భువతి సన్నిధిరత్నపూర్ణా
యస్యాస్తి పూర్వసుకృతం విఫలం సరస్య.

వ్యా.—కిం బహునా, సుకృతినస్తావత్సర్వమప్యనుకూల్యమేవ ప్రయాస్తీతి నిగమయతి. — భీమమితి.—యస్య పుంసః, భీమం హింస్రాదిప్రాచుర్యేణ భయస్కరం, వనమరణ్యానీ కర్తృ, ప్రధానం నియతం, పురం, భవతి, తద్వదశేషభోగసాధనం భవతీ త్యర్థః, తస్య సర్వోఽశేషోఽసి, జనః, స్వజనతాం శింకరతా, ముపయతి, తస్య కృతాన్నిచతుస్సముద్రాస్తా, భూః, సన్నిధిభిస్సమీచీనైః రత్నైర్నరహవద్దాదినవనిధానైర్ని షేవైర్వా-రత్నైః శ్రేష్ఠవస్తుభిశ్చ - పూర్ణా భవతి, సమస్తఫలాని ప్రసూత ఇత్యర్థః, కస్యేత్యత ఆహ—యస్య, నరస్య, విపులం బహుళం, పూర్వసుకృతం పురాకృతసత్కర్తృ సంతాతం పుణ్యమస్తీ వర్తతే తస్మైతి సంబంధః, ఆతస్సత్కర్తృచరణతత్పరేణైవ భవితవ్యం శ్రేయస్కామేనేతి సందర్భాభిప్రాయః.

టీ. యస్య=ఏ, నరస్య - పురుషునకు, విపులం = విస్తారమైన, పూర్వసుకృతం = పురాకృతపుణ్యము, అస్తీ = కలదో, తస్య = అతనికి, భీమం = భయంకరమైన, వనం = అరణ్యము, ప్రధానంపురం = ప్రధానసృష్టిణము, భవతి=అగును. తస్య = అతనికి, నర్వః జనః = లోకమంతయు, సుజనతాం = సౌజన్యమును, (పాతాం - స్వజనతాం = బంధు భావమును.) ఉపయోగింపొందును. కృతాన్నిచ=సమస్తమైన, భూః చ = భూమియు, సన్ని...పూర్ణా-సన్నిధి=మంచినీరులతోడను, రత్న=మణులతోడను, పూర్ణా=నిండినది, భవతి=అగును.

తా. ఎవనికి తోలుత సంపాదించఁబడిన యనల్పమైన పుణ్య ముండునో, వానికి భయంకరమైన యడవియును భోగార్హ మగునగర మగును. పెరివారెల్లరును బంధువు లగుదురు. భూమియంతయు రత్నపు గనులతోడను వంచినస్తువులతోడను నిండినదై యుండును.

తే. భువనమునఁ బూర్వసంభృత १ పుణ్యరాశి
యగుచు నుదయంబు గొంచినసగుణనిధికి
వనము పుర మగుఁ బరు లాత్మ १జనము లగుదు
రవని నిధిరత్నపరిపూర్ణ १ యయి ఫలించు.

ఇది సీతీశతకమునందు కర్తృపద్ధతివర్ణన మను పదపదశకము.

ను. యమునానీలనిర్రోజసారభస్మవ్యాసంగిభృంగీకులో
 పమకంతన్యతేతేప్తశేషభుజగఃస్రాలంబజాంబూనదా
 త్రిషహాకాన్తకరూఢగూఢపదమాఃర్విసుప్రయుక్తత్రివి
 క్రమశాతాంబకపాతితాంబరచరశక్రవ్యాత్పురాట్టాలకా.

క. సుమనోనాయక సంభృత
 సుమనోర్చిత పదబిసప్ర సూన భవానీ
 సుమనోహర సురనిర్ధర
 సుమనోదామార్హ జాటజూటోద్దేశా.

నీతిశతకము సమాప్తము.

శ్రీ ర మ్మ

భర్తృ హ రి సు భాషి త ము

శృం గార శ త క ము

అవతారిక. శ్రీమద్రాజశ్రీశ్రీ డగుభర్తృహరి శృంగారసానుభవము గూడ సీతిపూర్వకముగాఁ జేయఁదగినదికాని, దానికి విరుద్ధముగాఁ జేయరా దని తెలియఁ జేయుచు, మొదట సీతిబోధకై సీతిశతకమును రచించి పిదప శృంగారరస మనుభూతమై, యనంతరమున వైరాగ్యము గలిగించుటకు హేతు వగు నని యెంచి, మొదట శృంగార శతకమును వర్ణించి తర్వాత వైరాగ్యశతకమును వర్ణించుగల నని మనంబున నెంచి, శృంగారశతకమును బ్రారంభించుఁ గోరినవాఁడై శృంగారగనమునకు మున్నఁడు ముఖ్యుఁ డగుటవలన మొదట మున్నఁగనమస్కారరూప మైనమంగళమును జేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శమ్భుస్వయమ్ముహరయో హరిణేక్షణానాం

యేనాక్రియస్త సతతం గృహకర్తదాసాః,

వాచామగోచరచరిత్రవిచిత్రతాయ

తస్యై నమో భగవతే మకరధ్వజాను.

1

వ్యా.—శంఖ్యతి—ఆత్రస్వయంభుశబ్దస్య శమ్భుశబ్దవదాణాదికడుచ్చిత్రయా న్తత్వమవగస్తవ్యమ్ - న తు * 'భువస్సంజ్ఞాన్తరయోః క్షిబి' తి క్షిప్చిత్రయా న్తత్వమ్ - అన్యథా 'స్వయంభూదేవోఽనా' విత్యాదావివ ద్విప్రసక్తాత్, తథా చ, యేన మకర ధ్వజేన, శమ్భు స్వయమ్ము హరయః హర విరిచ్ఛే మురారయః సంహరన్మష్టి స్థితి కర్తృ లేన, నకలభువనాధీశ్వరా అపీతి భావః, హరిణేక్షణానాం హరిణవన్తనోహరలూచనా నాం పార్వతీ సరస్వతీ శ్రీ దేవీనాం, సతతమ్*'సమోవాహిత తయో రి తి వచనాత్ సమో మకరస్య లూహః, గృహే మమ్మదాసాః జలకుమ్ముభారవాహక భృత్యాః, అక్రి యస్త తాను తాదృజ్ఞోహముత్పాద్య తథా విధేయాకృతా ఇత్యర్థః, కిముతాన్య ఇతి భావః.*కృష్ణాః కర్తృణి లబ్ధే కర్తృ - అర్థనారీశ్వరత్వాచ్చమోహాః, స్వయమ్మువశ్చ సరస్వతీ వికేతసీకృతముఖత్వాత్ హరేర్వక్ష్యగ్గులస్థాపితలక్ష్మీకత్వాచై వముక్తమిత్వవగస్తవ్యమ్, ఆత ఏవ, వాచామగోచరమవాఙ్మనసగోచరం - యచ్చరిత్రం మాహాత్మ్యమ్ - లేన విచ

త్రైత్యతో విచిత్రతః - తస్యై ఆత్మనాశ్చర్యకారకాయేత్యర్థః. సి. 'విస్మయోఽద్భుత
మాశ్చర్యం చిత్ర మిత్యుచ్యతే. * విచిత్రతబ్ధా 'త్రైత్యోతీతి త్యానాత్కర్తృణిక్తః-
విష్టవద్భావే విస్మితోఽన్యత్, ఖగవతే సకలలోకారాధ్యాయ-యద్వా-చతుర్వాప్యహమధ్య
ప్రవిష్టత్వాప్రవిష్టమనూపేణ భగవతుస్తత్త్వాద్వా తద్రూపాయేత్యర్థః.

'ఆత్మనై పుత్ర నామాసి.'

'ఐతిహ్యాయాం ప్రవిశతి గర్భో భూత్వా స్వమాతరమ్,

తస్యాం పునర్నవో భూత్వా దశమే మాసి జాయతః.'

ఇత్యాది శ్రుతేః, తస్యై మకరధ్వజాయ మకరకేతనాయ కామదేవసార్వభౌమాయ, నమః.

* 'నమస్సన్ని' త్యాదిచా చతుర్థీ వసంతతిలకావృత్తమ్.

టీ. శమ్భుస్వయంభుహరయః = శివ-బ్రహ్మ-విష్ణువులు, యేన=ఎవని (మన్మథుని)
చేత, హరిః ఈశానాం = లేడికన్నులవంటి కన్నులు గలస్త్రీలకు (పార్వతీసరస్వతీ
లక్ష్మీలకు), సతతం=ఎల్లపుడు, గృహశర్తవాసాః = ఇంటివని బాసినవాండుగా, ఆక్రీ
యంత=చేయఁబడిరో, వాచా...తాయ - వాచాం = వాక్కులకు, అగోచర = అందని,
చరిత్ర=వసులచేత, విచిత్రతాయ = చిత్రంపఁబడిన, తస్యై=ఆ, మకరధ్వజాయభగవతే=
మన్మథదేవునికొఱకు, నమః=దండము.

తా. ఒకటి చేయుటకును, ఒకటి చేయకుండుటకును, చేసినదానిని
మఱియొక్కవిధంబుగాఁ జేయుటకును జాలినవార లయినను, బ్రహ్మవిష్ణు
శివులను ఏ మన్మథుండు మృగాతులగు కాంతలయొక్క పనివాండ్ర
నుగా నెల్లప్పుడు చేసెనో అట్టి యనిర్వాచ్య మైన వింత యగు చరిత్ర
గలవాఁడు గనుక నైశ్వర్యవంతుఁ డగు పూవిల్తునికి నమస్కారము.
(అని కృతికర్త మన్మథునికి నమస్కారము గావించెను. ఈశ్వరుండు
పార్వతీని తనయర్థాంగమున నుంచుకొని యుండుటచేతను, విష్ణువు
లక్ష్మీని దశతోష్టుననే దాల్చియున్నందున, బ్రహ్మ సరస్వతీని తన
వాక్కునందే యుంచుకొనియుండుటచేతను ఈప్రకారము వర్ణింపఁ
బడినది.)

ఉ. శంకరపద్మగర్భమురళాసనులక్ భువనేశులక్ నిరా

తంకధృతిక్ మృగాతులకు 1 దాసులఁ జేసినమేటికిం గురం

గాంకవసంతమిత్రునకు 2 నంజలిఁ జేసెద వాగతీతని

శృంకచరిత్రచిత్రునకు 3 పద్మజహారికి శంబరారికన్.

స్త్రీ ప్ర శం స

ఆవ. ఆలంబనవిభావము లగు స్త్రీపురుషులలో స్త్రీలు ప్రధాన లగుటవలన బుద్ధిమిదిశ్లోకములతో స్త్రీప్రశంసను జేయఁబూని మొదట స్త్రీలు చిఱునగవు మొదలగు వానిచే బురుషులను వశపఱచుకొందు రని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్తితేన భావేన చ లజ్జయా భియా

పరాఙ్ముఖై రర్థకటాక్షవీక్షణైః,

వచోభిరీర్ష్యాకలహేన లీలయా

సమస్తభావైః ఖలు బద్ధనం స్త్రియః.

2

వ్యా.—తత్ర ఆలంబనవిభావయోః స్త్రీపురుషయోర్ధ్వే స్త్రీణాం ప్రశస్తత్వా దేశోనవిశత్వాశ్లోకైః ప్రథమం స్త్రీప్రశంసాం చిక్షీర్షుస్తత్రాదా తావత్తాసాం బద్ధనహే తుత్వమాహ— స్తితేనేతి — స్తితేన యావనాదిమదవికారజనితాకస్మికమద్వహానేన - 'ఆకస్మికం తు హాసికం యావనాదివికారజమి'తి వచనాత్ - బాల్య యావన సంధా వుత్పన్నః శృంగారవిషయః ప్రథమాన్తకరణవికారో భావస్తేన చ - తదుక్తం—

చిత్తస్య వికృతిః సత్త్వం వికృతేః కారణే సతి,

తతోఽల్పా వికృతిర్భావో బీజ స్యాదివికారవత్.' ఇతి.

'హావేనే'తి పాతే 'ఈషద్వైష్ణవికారాస్సృద్భావో హమః ప్రక్షిప్త' ఇత్యుక్తలక్షణేన చేష్టావికేషేణ చ, లజ్జయా తుచకుమ్భదోర్హలాచ్ఛాదనవదనవనదరనిమిలితనయన త్వాచభావక మనస్సంకోచనరూప వ్రీడయా చ - 'చేతస్సంకోచనం వ్రీడానన్తరాగస్త వాదిభి రి'తి లక్షణాత్, భియా, ఆకస్మికభయజనితత్రాసేనేత్యర్థః. తదుక్తమ్— 'ఆకస్మికభయాచ్చిత్తక్షోభస్తాసః ప్రక్షిప్త' ఇతి, లజ్జయా గుణైరితి పాతే ఆసామే వాలమ్బనభూతానాం రూపయావనాదిగుణైరిత్యర్థః - 'ఆలంబనగుణోరూప యావ నాదిరుదాహృతః' ఇత్యుక్తత్వాత్, పరాఙ్ముఖైః హిమూర్ధాన్ముటప్రాసారిభి రిత్యర్థః అర్థకటాక్షవీక్షణైః అనుగ్రాహజ్ఞాపలాశ్చైశ్చకటాక్షలక్షణంతు-సంగీతరత్నాకరే—

'యద్గతాగతవిశ్రాంతవైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్,

తారకాయాః కళాభిజ్ఞాస్తత్ కటాక్షం ప్రచక్షలే.' ఇతి.

వచోభిత్కళాకీలమధురతరమృదులాలావైశ్చ, ఈర్ష్యయా పరోత్కర్షానహనరూపా సూయయా,—యః కలహస్తేన చ- పరోత్కర్షానహిష్టుత్వ మిర్ష్యాం ప్రాచుర్వసీషి

ణి' ఇతి లక్షణాత్-యద్య-కర్తవ్యయా కలహేన ప్రణయకలహేన చేతి ద్వ్యస్త్యై
కవద్భావః.* సహ్యో ద్వ్యస్త్యో విభాషైకవద్భవతీ' త్యుపశాసనాత్, లీలయా వాగాదిభిః
ప్రియానుకరణరూపవిశేషేణ చ-లీలా ప్రియానుకరణం వాగ్విర్భత్యాఽశచేద్భవయే
తి లక్షణాత్, కిం బహునా? సమస్తభావైః స్వభూరోమాశ్చస్వేదాదినాత్త్వికభావైః
హర్షాత్పుక్త్యావహిత్యాదినశ్చాభిభావైశ్చేత్యర్థః, స్త్రీయః బద్ధసం ఖలు, పుంసాం సంసార
బద్ధహేతవః ఖర్షిత్యర్థః, లింగవచనవ్యత్యయో నిత్యనపు-సకత్వేన జాత్యభిప్రాయేణ చ-
'పేదాః ప్రమాణమ్' ఇతి పద్ధిప్రవృత్తిః;

అత్ర స్మితకటాక్షలాపాః అనుభావాః - 'ః' ర్యభూతోఽనుభావస్సాన్యక్-
టాక్షాదిశ్చరీరజ' ఇత్యుక్తత్వాత్, లజ్జాభయేర్ద్వ్యైః సంచారిభావాః, భావలీలే శృంగార
చేష్టావిశేషా, ఇతి ద్రవ్యవృత్తి - కదుక్తమ్.—

'భావో హేవశ్చ హేలా చ మాధుర్యం ధైర్యమిత్యుతి.

లీలా విలాసో విచిత్రత్విశ్రమః కిలకీర్ణితమ్.

మోటాయికం కుట్టమితం బిబ్బోకో లలికం తథా,

కుతూహలం చ చకితం విహృతం హస ఇత్వసి.

ఏవం శృంగారచేష్టాస్సురప్రాదశవిధా మతాః.' ఇతి-

ఈదృక్పాధసంపన్నానాం స్త్రీణాం బద్ధహేతుత్వం కిం వక్తవ్యమితి భావః. తథా
చైతాసాం శృంగారనాయికానాం మధ్యే భావలజ్జాభయవతో ముగ్ధాః, స్థితార్థకటాక్ష
మధురాలాపవతో మధ్యమాః, ఈర్ష్యాకలహలీలావత్కృతాః, శ్చేతి వివేకః.

'ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జావిజితమన్తథా,

లజ్జానన్తఃసమధ్యస్థా మధ్య మోదితయావనా

స్తరమన్తీకృతప్రీడా పౌగ్ధా సంపూర్ణయోవనే' తి.

వంశస్థవృత్తిమ్.

టీ. స్థితేన=(యావనాదిమదవికారములచే నాకస్మి కముగ జనించిన) చిఱునగవు
చేత, భావేన=భావముచేతను, (భావ మనగాః బాల్యయావన దశలసంధిలో మొట్ట
మొదట శృంగారవిషయమున జనించినమనోవికారము.) లజ్జయా = (స్తనములను
బాహుమూలమును గవ్వొసెట, తలపంచుట, కొంచెముగ కనులమూయుట మొద
లగు చేష్టలచే మనస్సంతోషము గల్గించు) సిగ్గుచేతను, భియా=(అకస్మిక మగు) బెదరు
చేతను, పరాజ్ఞుత్వైః = (సిగ్గుచే) పెడమొగమైన, అర్థకటాక్షపీక్షణైః=సగముక్తేగంటి
చూపులచేతను, వహోభిః=(చిలుక కోయిల మున్నగువాని కలకలపువలుకులవంటి) పలు

కులచేతను, ఈర్ష్యాకలహేష-ఈర్ష్యా=ఇతరులగొప్పను నహింపమిచే గలిగిన, కలహేష = పోట్లాటచేతను, లీలయా = (క్రియని స్వాధీనముచేసికొను) విలాసమునేతను, (వేయేల!) నమస్తభావైః నమస్తములగు (సాత్త్విక - సంచారి) భావములచేతను, స్త్రీయః=ఆడువాండ్లు, (పురుషులకు) బంధనం ఖలు=కట్టుగదా !

తా. స్త్రీలు చిటునవ్వులచేతను, చేతులు మొదలగునవి త్రిప్పట చేతను, సిగ్గుచూపుట చేతను, భయపడుటచేతను, వెడమోము చూపుట చేతను, కడగన్నులు సగముమూసి తెఱచి చూచుటచేతను, మాటల చేతను, పొలయలుకచేతను, సొగసులచేతను, మఱి య నేక చేష్టలచేతను పురుషులను గట్టివేయుదురు.

చ. చెలువపుచేటలేనగవు శ చేతను భావముచేత సిగ్గుచే
నలువగులీలచేత సుగు శ ఇంబులచే గడగంటిచూపుచే
గలహముచేత విందు లగు శ కందువమాటలచే నసూయచే
బెలుచన నెంతవారి వల శ పింతురు కాంతలు పెక్కుభంగులన్.

అవ. స్త్రీలకు కటాక్షాదులు స్వవిషయమున భూషణములగును, పురుషుల మీదికి ఆయుధములవలె నున్నవి యని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. భూచాతుర్యాత్ కుఞ్చితాక్షాః కటాక్షాః
స్థిగ్ధా వాచో లఙ్ఘితాన్తాశ్చ హాసాః,
లీలామందం ప్రస్థితం చ స్థితం చ
స్త్రీణా మేతద్భూషణం చాయుధం చ.

3

వ్యా.—ఈ క్తమర్థం ప్రకారాంతరేణాహ-భూచాతుర్యాదితి.—భూచో-శ్చాతుర్యాల్లలితాక్షేపవైచిత్ర్యా, కుఞ్చితాని కుణీకృతాన్యక్షీణి యేషాం తే తథోక్తాః* 'బహుప్రహా సక్థిక్షోః స్వాక్షాత్తచ్' ఇతి వచ్, కటాక్షాః అపాక్షేక్షణాని చ, విలేన రేచితభూకుట్యాఖ్యా వ్యాపారవిశేషావృత్తా, తదుక్తమ్—

‘స్యాద్భూచోల్లలితాక్షేప వికస్యా వికరేచితమ్,
ద్యయోర్హాలసమక్షేపకాటిల్యాద్భూతిమితి విదుః.’ ఇతి-

స్థిగ్ధాః స్నేహపరిప్లుతా, వాచశ్చ-స్నేహలక్షణం తు-

‘విప్రమేభ వరమాం కాష్ఠామారుధే దర్శనాదిభిః,
యేనాన్తరంగం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యతే.’ ఇతి-

లజ్జితమస్తం యేహస్తే లజ్జితాస్తా లజ్జావసానా, వసాశ్చ - తథాభూతవసానామేవ
మోహవత్వాత్-అన్యథా వాన్యరసాపర్యవసానాదితి భావః, లీలామన్దం లీలామధురం,
ప్రస్థితం ప్రస్థానమ్ గమనమితి యావత్, స్థితమవస్థానం చేత్యుభయత్రాపి * భావేక్షః,
ఇత్యేవశ్చర్వం స్త్రీణాం భూషణం చ చాతుర్యాతిశయహేతుత్వాత్, ఆయుధం శస్త్రం
చ యవజనవిషయసాధనత్వాదితి భావః.

అత్ర కటాక్షాదీనాం లక్షణాని ప్రాగేవోక్తాని, సంచారలీలాశృంగారచేష్టా, భుక్తి
ట్యాదయోఽస్యే అనుభావా ఇతి శ్లేయమ్; తథా లీలామన్ధరగమనస్య పద్మినీనియత
లక్షణాత్ప్రేమైకతాసాం లజ్జాతిశయత్వం సూచ్యతే... తమక్తం రతిరహస్యే—

‘ప్రజతి మృదు సలిలం రాజహంసీప తస్మి
త్రివళిలలితమధ్యా హంసవాణీ సువేషా,
మృదు శుచి లఘు భుక్తే మానసి గాఢలజ్జా
ధవళకుసుమవాసో వల్లభా పద్మినీ స్యాత్.’

అత్ర భుక్తిట్యాదినముదాయే భూషణత్వాయుధత్వరూపణాద్రూపకాలం
కారః, కాలినీవృత్తమ్.

టీ. భూచాతుర్యాత్-భూ=కనుబొమలయొక్క, చాతుర్యాత్ = నేర్పువలన,
కుంచి...క్షే-కుంచిత=పండింపబడిన; అక్షే=కన్నులుగల, కటాక్షే=క్రేగంటిచూపులును,
స్నిగ్ధాః=అనురాగముతోఁగూడిన, వాచః=మాటలును; లజ్జణాంతాః=సిగ్గుచే నందములయిన,
హంసాః=నవ్వులును, లీలామందం=విలాసముచే (మురువు) మెల్లనైన, ప్రస్థితం=నడకయు,
స్థితం చ=నిలుకడయు, వితత్=ఇది, స్త్రీణాం = ఆడవారికి, భూషణం = ఆలంకారము,
ఆయుధం చ=శస్త్రమును, (ఆగును.)

తా. కనుబొమలు నేర్పుతో వంచి యరకన్ను వెట్టి కడగంటితోఁ
జూచుటయు, తిన్న నిపలుకులును, సిగ్గుతోఁగూడిన చిటునగవులును,
కులుకునడకయు, ముసిముసినగవును స్త్రీలకు స్వభావసిద్ధములైన భూష
ణంబులుగను, పురుషులను వశేపటచుకొనుట కాయుధములుగను నగు
చున్నవి.

తే. భూలతాక్షేపకుంచిత శ స్ఫురణదాల్పు
కలికచూపులు నెయ్యంపుఁ శ బలుకుఁ దీపు
సిగ్గునగవులు చెన్నగు శ చిన్నినడలు
సొమ్మ లాయుధములు ముద్దు శ గుమ్మలకును.

అవ. శృంగారరసమున కాధారమైన యతిపను విదుష్టోకములచే పచ్చించు చున్నాడు:—

శ్లో. క్వచిత్సప్రాభతైః క్వచిదపి చ లజ్జాపరిగతైః

క్వచిద్భీతిత్రస్తైః క్వచిదపి చ లీలావిలసితైః,

కుమారీణామేతైర్దనసుభగైర్వేత్రవలితైః

స్ఫురన్నీలాబ్జానాం ప్రకరపరికీర్ణా ఇవ దిశః.

4

వా—అథ శృంగారావభాషద్విలాసాః సమకరం వర్ణయతి—క్వచిదితి—
క్వచిత్ కుత్రచిత్, సభూభిక్షైః భృకుటిరేచితాఖ్యభూవాపారసహితైః, క్వచిదపి
చ, లజ్జయా, పరిగతైః ప్రత్యాప్యతైశ్చ, స్వానుకూల్యప్రకాశైరిత్యర్థః. తదుక్తమ్—
'సప్రదాలాకనేదైవ స్వానుకూల్యప్రకాశన మి'తి, క్వచిద్భీతిత్రస్తైః, బహుళభయ
సమ్భూతైః, క్వచిదపి చ, లీలాభిర్గతప్రత్యాగతవిలాసవిశేషైర్వైశ్చ నా-విలసితైః కమనీయైః
ఉజ్జ్వలైర్వా, తథా మదనేన - సుభగైర్దనోహరైః విరక్తస్యాసి చిత్తక్షోభతరైరిత్యర్థః.
'యద్దర్శనాద్విరక్తోఽపి త్సభ్యతే తత్సమన్వధ' మితి లక్షణాత్, ఏతైరుక్తప్రకారైః,
కుమారీణాం తరుణీనామ్, ఉత్పలాక్షీణామితి భావః. * 'వయసి ప్రథమే' ఇతి కీచ,
నేత్రవలితైర్నయనవిలాసై, ద్విశః, స్ఫురతాం వికసితానాం నీలాబ్జానాం నీలాత్ప
లానాం-ప్రకరైర్వికురుమ్యైః, పరికీర్ణా ఇవ వ్యాప్తిప్తా ఇవ, లక్ష్మ్యస్త ఇతి శేషః. ప్రసిద్ధ
క్రియాధ్యాహారో న దోష ఇత్యాహ వాచునః—'విక్షాధ్యాహారా' విత్యత్ర.

అత్ర నయనవిలాసానాం ప్రియజనాదిరమ్యవస్తుదర్శనచాపలం వినా అసమ్భవా
కుతూహలం నామ శృంగారచేష్టితం సూచ్యతే—'కుతూహలం రమ్యదృష్టా చాపలం
పరికీర్తిత' మితి లక్షణాత్. భ్రుకుట్యాదీనాం లక్షణం ప్రాగేవోక్తమ్; తథా నయనవలన
క్రియయా వికీర్ణత్వక్రియాల్పేక్షణాత్ క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపాలేఖా.

'యత్రాన్యదపి సంబన్ధాదన్యత్యేనోపకీర్తితమ్,

ప్రకృతం హి భవేత్సాప్రీక్షా స్తామల్పేక్షాం ప్రవక్షతే'

ఇతి లక్షణాత్; తయా చ నయనానాం నీలాత్పలసామ్యం గమ్యతే. తేన చోపమా
వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః. శిఖరిణీసృక్తమ్.

టీ. క్వచిత్ = ఒకచోట, సప్రాభంగైః = బాముముడిపాటతోఁగూడినవియు,
క్వచిత్ అపిచ = ఇంక నొకచోట, లజ్జాపరిగతైః = సిగ్గును బొందనవియు, క్వచిత్,
భీతిత్రస్తైః=భయముచే బెడరినవియు, క్వచిత్ అపిచ, లీలావిలసితైః=విలాసములచే నంద
భర్తృటీక—10

మైవవియు, మదనసుభ్రైః = కాలముచే సుందరములగు, కుమారీనాం = లేజవరాండ్ర యొక్క, నేత్రవలితైః = కనుక్రిష్ణలచేత, దిశః = దిక్కులు, స్ఫుర... ఖానాం-స్ఫురత్ = పూచుచున్న, నీలకణ్ఠానాం = వల్లగలువలయొక్క, ప్రకరపరిక్రణ్ణాః ఇవ = మొత్తములచే నెడచల్లబడినవివలె, (ఉచ్యుతం.)

తా. ముద్దరాంధ్రు కొన్నిచోట్లఁ గనుబొమలు ముడివెట్టు కొనియు, కొన్నిచోట్ల సిగ్గుచే దలవంచుకొనియుఁ కొన్నితావులం దులికిపడియు, కొన్నిచోటులందుఁ దమసోగసులఁ జూపియు, కొన్నిచోట్ల కమలములంబోలుమోములం జూపియు, కన్నులఁ ద్రిప్పియు నంతట నల్లకలువలు వికసించియున్నవో యనునట్లు చేయుదురు.

ఉ. పూలలికావిభంగయంతముల్ సభయంబులు సత్రపంబులు

ద్వేలవిలాసముల్ మదనసదీపనముల్ రుచిరంబు లైనకాం

తాలసమాననేత్రవలితంబులచే దిశల్లె విస్ఫుర

న్నీలసరోజపత్రములు స నిడె ననం గనుపట్టె నెంతయున్.

ఆవ. స్త్రీల స్వభావసిద్ధమైనభూషణములఁ జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. వక్త్రం చంద్రవికాసి పజ్జజపరీహాసక్షమే లోచనే

వర్ణః స్వర్ణమపాకరిష్ణురలిసీజ్ఞః కచానాం చయః,

వక్షో జావిభకుమ్భవిభ్రమహరా గుర్వీ నితమ్భస్థలీ

వాచాం హరి చ మార్దవం యువలిఖ స్వాభావికం మణ్డనమ్, 5

వ్యా.—ఆశ యదుక్తముద్దిపనవిభావశ్చతుర్విధఇతి, తత్ర ప్రథమోద్దిష్టాలమ్భన గుణకథనముత్తరత్ర కరిష్యతి ఇత్యుపేక్ష్య 'స్త్రీతేన' ఇత్యాదిశ్లోకత్రయేణ కాశ్చి చ్ఛ్చక్టారచేష్టాః కేచిదనుభావాః సంచారిణశ్చ వర్ణితాః. ఇదాసీం తు తదలంకరణం వివక్షుస్తస్య నైసర్గికాహార్యభేదేన ద్వైవిధ్యాదాహార్యకమనుపదమేవ లక్ష్యత ఇతి మనసి కృత్వా సంప్రతి నైసర్గికం మణ్డనమాహ—వక్త్రమితి—చంద్రవికాసలి తాచ్ఛిల్యేనేతి చంద్రవికాసి సుందరమిత్యర్థః. *తాచ్ఛిల్యే ణినిః, వక్త్రం వదనం చ, పజ్జజానాం పద్మానాం పరిహాసక్షమే ఆవహేళనసమర్థే తత్సదృశే ఇతి యావత్, లోచనే నయనే, పరీహాసే త్యత్ర * 'ఉపసర్గస్య ఘృష్యామనుష్యే బహుళో మితి దీర్ఘకస్వర్గం చమ్యకపుష్పం * 'పుష్పమూలేషు బహుళేష్' ఇతి లుక్-త దపాకరిష్ణః తత్సదృశ ఇత్యర్థః. ఏతేన పద్మ

నీర్వం సూచ్యతే-కాఽపి చామ్యేయగౌరీ తి లక్షణాత్, వర్ణో దేహకాస్త్యు తథా
అలిసీనాం భృగ్నాదనానాం జిహ్వర్షయశీలః తత్సన్నిభ ఇత్యర్థః.*జిహ్వశృంగు ౨రితి త్స ౨
ప్రత్యయః, కచానాం చయః కేశపాశశృ, ఇభమమృత్యువృశ్రమహరా విలాసహరిణౌ,
కరివరశిరఃపిణ్డకల్పావిత్యర్థః.- ని. 'కుమ్భా తు శిరస పిణ్డా వి'త్యమరః, వత్తోజౌ కుచకుమ్భా
చ, గుర్వీ-దుర్భరా * 'వోతో' గుణవచనా దితి జీమ్-నికమ్బస్థలి కటీపక్వాద్భాగశృ-సి.
'పక్వా నితమ్బః స్త్రీకట్యా' ఇత్యమరః.*'జానపదే' త్యాదినా అకృత్రిమాథే జీమ్
హరితీతి హరి మనోహరం * పూర్వవర్ణిని, వాచా, మార్దవం వాస్తాధుర్యం మధుర
కౌమలాణావశ్యేత్యర్థః. వితత్సర్వం, యువలిఖ తరుణీఖ, స్వాభావికం స్వభావసిద్ధం*
'తత ఆగత' ఇతి తక్, మణ్డనం తరుణీనామేతస్మై సన్నికాలంకరణమిత్యర్థః.

ఆశ్ర చంద్రవికాసీత్యాదిశబ్దైః ప్రాయశస్సాదృశ్యవాచకాః, అత నివోపమా
లంకారః. తదుక్తమాచార్యదక్షిణా—

'స్ఫుర్ధతే జయతి దేష్టి హసతీర్వ్యత్యసూయతి

తదన్వేత్యసభధ్నాతి తచ్ఛీలతి నిషేధతి

తచ్చ వాఽనుకరోతీతి శబ్దాస్సాదృశ్యవాచకాః.'

ఇతి.

టీ. చంద్రవికాసి = చంద్రునివలె ప్రకాశించు, వక్త్రం=ముఖమును, పంక...
క్షమే-పంకజ = తామరలను, పరిహాస = ఎగతాళిచేయుటయందు, క్షమే = నేర్పుగల,
లోచనే=కన్నులును, స్వర్ణం = బంగారును, అపాకరిష్టః = త్రోసివేయునట్టి, వర్ణః =
(మేని) చాయయు, అలిసీజిహ్వః = ఆడుతు మైదలయొక్క (ను) జయించు, కచానాం
చయః=కొప్పును, ఇభ...హరా-ఇభ = ఏనుగులయొక్క, కుంభ = కుంభస్థలముయొక్క
విభ్రమ=విలాసమును, హరా = అపహరించు, వత్తోజౌ = చనులును, గుర్వీ=గొచ్చదగు,
నికంబస్థలి = పిణ్డదుకట్టును, వాచాం = మాటలయొక్క, హరి = మనోహరమగు, మార్ద
వం=మృదుత్వమును, యువలిఖ=జవరాండ్రము, స్వాభావికం=సహజమైన, మండనం =
అలంకారము.

తా. చంద్రమండలముంబోలు మోమును, కమలములను గేలి
నేయఁ గలనేత్రములును, బంగారును మించినమేనిసౌరును, తు మైదలను
గెల్వఁజాలు కేశసమూహమును, ఏనుగుకుంభముల సొంపుమీతెడి
స్తనములును, లావుపిణ్డదులును మిక్కిలి తిన్న నైన పలుకులును జవ
రాండ్రకు బుట్టుకతోడ వచ్చెడి యలంకారములు.

ఉ. తమ్ముల నేలుకన్నులు సుధానిధిః బోలుమొగంబు మత్తభృం
గమ్ముల గెల్పుకొప్పు కనకద్వృత్తి మీటుమెటుగు కుంభికుం
భమ్ముల నవ్వు గుబ్బచనుబంతులు గొప్పపిటుదు తేనియల్
చిమ్మెడుముద్దుఃబల్కులును १ జేయనిసొమ్ములు సుందరాంగికిన్.

అప. ముద్దరాలియొక్కసొగసులు రమ్మము లని వర్ణింపుచున్నాడు.—

శ్లో. స్థితం కిచ్చిచ్చుగ్ధం సరళతరళిః దృష్టివిభవః

పరిస్పర్ధో వాచామభిసవవిలాసోక్తిసరసః,

గతానామారమ్భః కిసలయితలీలాపరికరః

స్పృశన్త్యాస్తారుణ్యం కిమివ హి న రమ్యం మృగదృశః.

6

వ్యా.—ఆధాలమ్మనగుణం యావనమాహ—స్థితమితి.—స్థితం మన్దహాసః
కించీషద్దుగ్ధం మన్దరం భవతీతి యథాయోగమధ్యాహర్యమ్. ని. ‘ముగ్ధః సున్దర
మూఢయోః’ ఇత్యుక్తః, చాల్యయావనమన్యథత్వేన తదన్యాయో ప్రాగ్లాభ్యభావాత్
స్థితస్తేషద్దుగ్ధత్వముక్తమిత్యుక్తవగ్దవ్యమ్. దృష్టివిభవో విలాసనసంపత్తిః, సరళమ్ అమటిలం
యథా తథా తరళశ్చక్షులౌ భవతి, వాచాం పరిస్పర్ధో వాగ్వాసిపారోఽపి అభినవా
నూతనా విలాసా యాసాం తా యా ఉక్తయో పచనాని తాభిః సరసో రసయుక్తః
రుచిర ఇతి యావత్, భవతి, గతానాం గతీనామ్ శకర్తరిక్తః, ఆరమ్భ ఉపక్రమః,
కిసలయితః పల్లవితః * తారకాదిత్వాదితచ్ - లీలాపరికరో విలాసనమృద్ధి ర్మన్య
తథోక్తః - విలాససంబంధబద్ధురో భవతీత్కర్తృః. అతస్తారుణ్యం యావనం స్పృశన్త్యా
మృగదృశస్తరుణ్యో సమృద్ధిః, కిమివ కిం వా, రమ్యం మనోహరం; న హి భవతి, సర్వ
మపి రమ్య మేన భవతీత్కర్తృః. ఇయం ముగ్ధాచాయికా—‘ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జా
విజితమన్దభా’ ఇతి లక్షణాత్.

అత్ర శ్లోకద్వయే క్షాన్యుపేక్షామోగాదుదాత్తతా నామ గుణః—‘క్షాన్యు
ర్విశేషజైర్యోగో యస్మాచ్చ స్మానుదాత్తతా’ ఇతి లక్షణాత్. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. స్థితం=చిటునవ్వు, కించీత్ = కొంచెమును, ముగ్ధం = చక్కనిదియు, దృష్టి
విభవః=మాపులసోయగము, సరళతరళః = పంకరలేక మెఱయునది, వాచాం = మాటల
యొక్క, పరిస్పందః = వ్యాపారము, అభి...సరసః=అభినవశక్రిత, విలాస = సొంపు
గల, ఉక్తి = మాటలచేత, సరసః = రసవంతమైనది; గతానాం=నడకలయొక్క, ఆరంభః
=ప్రారంభము, కిస...కరః=కిసలయిత = చిగిరిన (క్రితగా పుట్టిన), లీలా = విలాసము
లనెడి, పరికరః=పరివారముగలది; తారుణ్యం=యౌవనమును, స్పృశన్త్యా=అందుకను

చున్న, మృగదృశః = లేడికన్నులవంటి కన్నులుగలది - నుందరిది, కింఞమ=విది, రమ్యం= రమణీయమైనది, న హి=కాదు?

తా. మోమునందలి చిటునగవు, చక్కనైన చంచలదృష్టి, కొత్తలైన సరసంపుఃఖలుకులు పలుకుట, ఒయ్యారపుటారంభదశ యగు నడకలతీరు, వీనిలోఁ బ్రాయమున నుండు మృగాఁ డేది రమ్యముగా నుండదు? అన్నియు రమ్యములుగానే యుండును.

ఉ. ఇంచుకముద్దు లేనగవుఁ లింపగునవ్యవిలాససూక్తు లభ్యంఁచితలోలదృష్టియు నశవారుణఃపల్లవమండలంబు నిర్మించు సలీలయానములు శ మేలుగ యావనలక్ష్మితోడ వర్తించుమృగాఁడీచందము లశతీప్రమదంబు ఘటంపఁజాలవే.

అవ. కన్నులు మొదలగు పంచేంద్రియములకును మనస్సనెడి యాజవయ్యింద్రియమునకును విషయాభూతంబు లగుపదార్థములెల్ల నొకయంగనయందే యున్నది యని ప్రశోక్తరమగా వర్ణింపఁబడుచున్నది:—

శ్లో. ద్రప్తవ్యేషు కిముత్తమం? మృగదశః ప్రేమప్రసన్నం ముఖం ఘాతవ్యేష్యపి కిం? తదాస్యపవనః శ్రావ్యేషు కిం? తద్వచః, కిం స్వాద్యేషు? తదోష్ఠపల్లవరసః స్పృశ్యేషు కిం? తద్వపుర్ధ్వయం కిం నవయావనే సహృదయైః సర్వత్ర తద్విభ్రమాః. 7

వా. — అథ చక్షుఃప్రభృతిషణ్ణి యాణామత్రైవ లోకోక్తరప్రతినియతవిషయాన్వర్తయతి—ద్రప్తవ్యేష్యపి—అత్ర ప్రశోక్తరమాలికయాఽన్వయః కార్యః. ద్రప్తం యోగ్యాని ద్రప్తవాని-తేషు దర్శనీయేషు పస్తుషు * యోగ్యాథే తవ్యప్రకృత్యయః, ఉత్తమం శ్రేష్ఠం వస్తు కిమితి ప్రశ్నః, ప్రేమప్రసన్నమ్ అనురాగవికసితం ప్రేమదాయాత్మకం 'ద్రవీభూతం మనో యత్ర దర్శనే ప్రేమదాయినీతి లక్షణాత్, మృగదృశ్యస్తరుణ్యా, ముఖం వదనమత్యర్థః ఏవముత్తరతాపి - చక్షుఃప్రీతికరత్వాదితి భావః, ఘాతవ్యేషు ఆఘాతవ్యేషు కిముత్తమమితి ప్రశ్నః, తదాస్యపవనస్తస్యాః తరుణ్యాః-ఆస్యపవనో ముఖమారుతః-తస్యైవ ఘాతకర్మణత్వాదితి భావః - యద్విపి ఘాతేంద్రియవిషయోగతః న తు పవనః-తథాఽపి తస్యాః పద్మినీజాతిత్వా తదాస్యపవనే తస్య సక్రమణాత్ వీణాః శ్రూయంతే-భేర్యః శ్రూయంతే-పుష్పాణ్యాఘాత్యయంతే ఇత్యాదివర్ణనమున్నది పవనే తద్గర్వస్థావచరితత్వాన్ని విరోధః, శ్రావ్యేషు శ్రోతవ్యేషు-అత్ర * యా

గ్యాక్లే యశ్చిత్తయః - ఏవముత్తరత్రాప్, ఉత్తమం కిమ్, తద్వచస్తస్యాస్తరుణ్యా-వచః మృదుమధురభాషణమ్-తస్యైవ ప్రవణానన్తరత్వాదితి భావః-స్వాద్యేషు అనుభవయోగ్యేషు ఉత్తమం కిమ్, తస్యా ఓష్ఠః పల్లవ ఇవ కన్య-రసః అధరామృతమిశ్యర్థః. తస్యైవ రసనేద్రియశ్చిత్తహేతుత్వాదితి భావః. స్పృశ్యేషు స్పర్శనయోగ్యేషు వస్తుషు ఉత్తమం కిమ్, తస్యా వపుః కుసుమసుకుమారశరీరమిశ్యర్థః. తస్యైవ నిరుపమత్వగిద్రియసౌఖ్యావహత్వాదితి భావః. ఉత్తమం క్షేయం ధ్యానార్హం కిమ్-ధ్యాతవ్యేష్యీత్వర్థః, నవయావనం కరుణీవలారుణ్యమేవ - తస్యైవాశ్చస్తమనోరజ్జ్వలత్వాదితి భావః, అథ సర్వభాముఖ్యం క్షేయమాహ-సహృదయైర్నృపయాలుభిః - రసికజనైరిత్యర్థః. సర్వత్ర సర్వదేశేషు సకలకాలేషు వా, తస్మాస్తరుణ్యా విభిమా విలాసాః, క్షేయా ఇతి కేమః. ఆత్ర తత్తత్ప్రసిద్ధవిషయాణామేతత్త్ర సమప్తివర్ణనాన్తహాన్ శృంగారపరిపామితీయ ఉక్తః. ఏతేనాస్యా లోకోత్తరమాభిరూప్యం సూచ్యతే, తథా చోత్తమవిషయాకాక్షిభిర్విష్టేతరుణీనమ్భోగవివ కర్తవ్య ఇతి ఫలితార్థః. ఇత్ర ప్రశోత్తరయోక్తాతుర్యాతిశయార్థమనన్యస్మిన్భవనాదుత్తరాలంకారభేదః.

‘ఉత్తరాత్ ప్రన్న ఉన్నేయో యత్ర ప్రశోత్తరే తథా,

బహుభావ నిబంధ్యేతే తదుత్తరముదీర్యతే.’ ఇతి.

టీ. సహృదయః = రసికులచే, సర్వత్ర = అంతట, దృష్టవ్యేషు = చూడదగిన వానియందు, ఉత్తమం = మంచిది, కిం=విది? మృగదృశః = సుందరియొక్క, ప్రేమ ప్రసన్నం=ప్రీతిచే వికసించిన, ముఖం=మొగము; ఘోరవ్యేషుఅపి = వాననజూడదగిన వానిలోను, కిం=విది (ఉత్తమమ్) ? తత్ ఆన్యవచనః = ఆ (సుందరి)యొక్క, నోటి గాలి; శ్రావ్యేషు=వినిదగినవానిలో, కిమ్...? తత్ వచః = ఆపెమాటలు; స్వాద్యేషు = రుచిచూడదగినవానిలో, కిం...? తత్ ఓష్ఠపల్లవరసః = ఆపె మోచిచిగురుపానకము; స్పృశ్యేషు = తాళదగిన వానిలో, కిమ్...? తత్ వపుః = ఆపెశరీరము; క్షేయం = ధ్యానింపదగినది, కిమ్...? నవయావనే = ఎలప్రాయము నందలి, తత్ విభిమాః=ఆపె విలాసములు.

తా. రసికు లగువారు స్త్రాయమున నుండునప్పుడు చూడదగినది యేది? (అనిప్రశ్న.) లేడికంటి యగుజవరాలి ముద్దుగులుకు లేటయైన మోము. (అనియుత్తరము.) దీనిచే నేత్రేంద్రియతృప్తికరం బగురూప మనువిషయము చెప్పబడినది. వాననచూడదగినవానిలో నుత్తమ మేది?

(అని ప్రశ్న.) ఆమచ్చెకంటి కమ్మతావియే. (అని యుత్తరము.) దీనిచే నాసికేంద్రియవిషయము చెప్పబడినది. వినదగినవానిలో శ్రేష్ఠమైనదే? (అని ప్ర.) ఆచిలుకలకొలికి యొక్క పలుకులె (అని యుత్త.) దీనిచే శ్రోత్రేంద్రియవిషయము సూచితంబయ్యె. పానము చేయదగిన వస్తువులలో నుత్తమద్రవ్యమేది? (అని ప్రశ్న.) ఆముగుదయొక్క కష్టాపిచిగుళ్ల తియ్యనిపానమే (అని యుత్త.) దీనిచే జిహ్వేంద్రియవిషయము చెప్పబడియె. తాఁకదగినవానిలో మేలైనది యేది? (అని ప్రశ్న.) మెలఁతల మెత్తని మేనుదీగయె. (అని యుత్త.) దీనిచే తర్కేంద్రియవిషయము చెప్పబడియె. ఎల్లప్పుడు మనసున జింతింపదగినదేది? (అని ప్రశ్న.) ఆయంగనలతభుకు బెభుకులె (అని యుత్త.) దీనిచే మానసేంద్రియవిషయంబు చెప్పబడియె. లోకంబున నుత్తమవిషయాభిలాషగలవా గుత్తమస్త్రీసంభోగమే చేయవలయును.

సీ. చూడంగఁ దగినవస్తువులందు ఘన మెద్ది?

తుల లేక తగువెలందలమొగంబు;

వలపు గై కొనఁ దగునవానిలో నెయ్యది?

మగువలవదనాబ్జమారుతంబు;

పీనుల కిం పైన వానియం చెయ్యది?

కోమలాంగులముద్దుగులుకుపలుకు;

తనువు సోకిన సుఖం బొనరించు నెయ్యది?

మెలఁతల సొబ్బగైన బ్ర మేనుదీవ;

తీ. యతిమధుర మెద్ది? కాంతాధర రామృతంబు;

సరసజనులకు జింతింప బాలు నెద్ది?

పువ్వుబోడుల వెలలేని జవ్వనంబు;

వెలయు నెల్లెడఁ బడఁతులభిప్రమములు.

అవ. స్త్రీలకు లోబడినపురుషుడు లేఁ డని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఏతాశ్చలద్వలయసంహతి మేఖలోత్థ

యుజ్జ్వలనూపురరవాహృత రాజహంస్యః,

కుర్వన్తి కస్య న మనో వివశం తరుణ్యైః

విత్తస్తముగ్ధహరిణీసదృశైః కటాక్షైః.

వ్యా.—అథానాం ముఖాద్యలక్ష్మరణవర్ణనద్వారా సకలలోకసమైహికత్వ
మాహ—ఏతా ఇతి—చలన్త్యై కలితై చిత్రాద్యలమానే యే వలయగుహతి మేఖలే
వలయగుహతిః కక్కురణశ్రేణిః—మేఖలః—కదైవ కాశ్చివాచినా తన్నిబద్ధాః కిక్కిరిం
లక్ష్మినే—తదుత్తమత్వస్పృహ—యుంకారో యుణయుణస్తేన—నూపురాభ్యాం మజ్జులని
నాద మజ్జోరాభ్యాం చ పరాజితాః తిరస్కృతారాజహంస్యః కలహంసాద్యనా—యాభిస్తాః
కలనాదనుస్థరమన్తగమనరాజహంసరమణీయా ఇత్యర్థః. ని. 'రాజహంసోపశ్రేష్ఠే కాదమ్న
కలహంసయోః' ఇతి విశ్వః, *—కాతేరస్త్రీవిషయాదయావధాత్' ఇతి జీమ్—తైషికస్య
కపో కై భాషికత్వాన్న ప్రయోగః, ఏతాః పూర్వోక్తాస్తరుణ్యః కించి దూన వింశతి
చార్షికాః స్త్రీయ ఇత్యర్థః. విత్రస్తా చకితా—ముగ్ధా—ప్రౌఢా—చ—యా హరిణీః కురణ్డీ-
తత్సదృశైః - తద్విలాశసనిభైరిత్యర్థః, కటాక్షైరపాదగ్భిక్షణైః, ఏలేనైతానాం పద్మ
సీత్యం సూచ్యతే—'చకితమృగదృగాభే ప్రాస్తరశ్చే చ సేలే' ఇతి లక్షణాల్ కస్య మనో,
వివశం సమైహికతం, న కుర్వన్తి కుర్వన్త్యేవేత్యర్థః. తరుణీలక్షణముక్తం రతిరహస్యే—

'బాలా స్యాత్ మదకాత్వా తదుపి తరుణీ వింశతేర్భావదూర్ధ్వమ్,

ప్రౌఢా స్యాత్ వశ్చపశ్చాశ్చదపధి పరతో వృద్ధతామేతి నామ్.'

పయోలక్షణముక్తమ్—

'నిదాఘశరదోర్బాలా పథ్యా విషయిణో భవేత్,

హేమస్తే తరుణీ యోగ్యా ప్రౌఢా వర్షాపసంతయోః,

సంతతం సేవ్యమానాపి హిలా ప్రళయతే బలమ్.'

ఇతి.

ఆత్ర రాజహంసీపరాజయస్య సాదృశ్యపర్యవసానాదేకా ఉపమా; హరిణీసదృ
శైరిత్యత్ర చాన్యః అనయోః పరస్పరశైరపేక్ష్యాత్సజాతీయసంసృష్టిః. ఏతాశ్చ
మధ్యమా నాయుకాః—'లజ్జామన్తమధ్యస్థా మధ్యమోదితయావనా' ఇతి లక్షణాల్.

పసంతతలకాపుక్తమ్.

జీ. చల...హంస్యః - చలత్ = కదలుచున్న, వలయగుహతి = కడియముల
మొత్తమునుండియు, మేఖలా=పిడ్డాణమునుండియు, ఉత్థ=బయలుదేరిన, యుంకార=
యుణయుణధ్వనిచేతను, నూపుర=అంజలయొక్క; రవ=చపవృత్త చేతను, అవృత=లాగః
బడిన, రాజహంస్యః=అడుహంసలగల (అంచయాన లనుట), ఏతాః=ఈ, తరుణ్యః=జవ
రాండ్రు, విత్ర.. దృశ్యైః-విత్రస్త=బెదరిన, ముగ్ధ=అందమగు, హరిణీ=లేడి (చూపుల)
తో, సదృశైః=సమానములైన, కటాక్షైః=క్రేగంటిచూపులతో, కస్య=ఎవనియొక్క
మనః=మనస్సును, వివశం=స్వవశము తప్పినదానినిగా, న కుర్వంతి=చేయరు ?

తా. చేతికడియములయొక్కయు, నడుమునందలి యొడ్డాణముల యొక్కయు, కాళ్లయందెలయొక్కయుఁ గలరవములచే రాయంచల నోడించినయతివలు మిక్కిలి బెదరినలేళ్లచూపులఁజోలు తమక్రీంగంటి చూపులం బర్వజేసి యీపుడమియందలి యేపురుషునిమనసును లోఁ బఱచుకొనఁజాలరు? స్త్రీలు పురుషుల నన్ని తెఱఁగులచేతను వశపఱచు కొనఁగల రనుట.)

మ. కరచంచన్తణికంకణకన్వణరణతాఙ్గించీగుణస్వర్ణనూ

పురనాదాహృతరాజహంసరమణుల్ శ పూర్ణేందుబింబాననల్

ధర నెవ్వానిమనంబు సేకొనరు ముగ్ధత్రస్తవల్లన్త్రగీ

తరభాలోకనతుల్యవిభ్రమదృగంతస్తోమపాతంబులన్.

శ్లో. కుంజుమపంజుకశశజ్జితదేహా గౌరవయోధరకమృతహారా,

నూపురహంసరణత్పదపద్మా కం న వశీకురుతే భువి రామా.

9

వా. — కుంజుమేతి. — కుంజుమపజ్జేన కాశ్చీరజకర్దమేన — ని. 'అభకుంజుమం కాశ్చీరజన్తాగ్నిశిఖమ్' — 'పజ్జోఽస్త్రీకాదకర్దమా' ఇత్యుభయత్రాప్యమరః. అభవా ఘుస్పృణావరపర్యాయకుంజుమకుసుమరజ్జితచందనపజ్జేన — ని. 'కుంజుమం ఘుస్పృణమ్' ఇత్యభిధానరత్నమాలాయామ్. యద్వా కుంజుమేన పజ్జేన - సిన్ధురావరనామ శృంగారభూషణాభ్యుద్రవద్రవ్యవిశేషేణ చ - ని. 'సిన్ధురం నాగసమ్భవమ్, చీనపిష్టం చ గాఢారం పజ్జం శృంగారభూషణమ్' ఇత్యమరః, కలజ్జితశ్చిహ్నితో దేహో యస్యా స్నా-కుంజుమసిన్ధురాదిరజ్జకద్రవ్యశృంగారితాకారేత్యర్థః. అత ఏవ గౌరయో రరుణయోః — యద్వా పద్మసీత్యాత్ శ్రీఫలసచ్చాయయోః - 'ననయగళమనివృత్తిశ్రీఫలశ్రీ విడమ్మి' ఇతి లక్షణాత్ - వయోధరయోః కుచకుమ్భయోః - కమ్మితాశ్చలితా హారా ముక్తావలయో - యస్యాస్నా తథోక్తా, నూపురా మణ్డీరా వేద హంసా — హంసావివ నూపురా వా-తాభ్యాం రణతి శబ్దాయమానే - పదే ఏవ పద్మే-పద్మే ఇవ పదే వా-యస్యాస్నా అత ఏవ రూపజోషమయోః సాధకబాధకప్రమాణాభావా తృప్తేహసంజ్ఞరః, రామా నువ్వరీ భువి కం పురుషం, న వశీకురుతే న స్వాయత్తీకురుతే, జితేన్ద్రియమపి స్వాయత్తీకురుత ఇత్యర్థః. ని. 'వశ ఆయత్తతాయాం చ' ఇతి విశ్వః. *అభూతతద్భావే చ్ఛి - 'దోర్వాదిచ్ఛిడాచ శ్చ' ఇతి గతిసంజ్ఞాయామ్ - 'కుగలిప్రాదయః' ఇతి సమాసః. ఆత్ర నుపునపేత్యననువృత్తేః.

ఆత్మ హారానాం కష్టవిశేషణేన పయోధరయోగత్వస్తవటుత్వం సూచ్యతే,
అన్యథా కష్టనాయోగాత్, లేన చాత్మకకృతయావనముత్తిశ్చ గమ్యతే, పయో
ధరయోగ్య గౌరవవిశేషణేన రూపసమృద్ధిర్వ్యజ్ఞతే; ఏతేనాలమృతగుణలాభ ఉక్తః.
ఏవం పుష్కలమపకీర్త్యనేన పట్టస్థాన్దీపకభావః కథితః; కథా హరనూపురాత్మకాల
మృశాలపక్వరణమభ్యుత్థిక్తిర్వై; రణత్పదపద్మైశ్చ నేనసూచితో వీలాగతివిశేషరూపాను
భావశ్చ; కథా చైవదిఫసామగ్రీ సముల్లసితేన,

‘ఆభిరూప్యమకాశిన్యమక్ష్మానాం చాతిమార్దవమ్,

ఏవమాదిగణావస్థా ప్రసమే యావనే భవేత్,’

ఇత్యుక్త్యా-

‘కృతాధరాక్షసంస్కారా సభిరేళిషు లాలసా,’

ఇత్యుక్తచేష్టావిష్టయావనమపూర్ణేన రమయతీతి రామేతి వ్యుత్పత్త్యా లోకోత్తరలావణ్య
సమున్నేనాలమృతవిభావేనోదితే శృంగారరసార్థవై తో నా న నిమజ్జతీతి భావః. ఆత్మ
త్వాఘ్నవిశేషణయోగాదుదాత్తతా నామ గుణః, లక్షణం తూక్తమ్, తథాత్వస్తవమమా
రాధ్యస్తద్విభక్త్యాత్మైశ్చీకీప్యతి - ‘ఆత్మస్తవమమారాధ్యస్తద్విభక్త్యా తైశ్చీకీ మతా’ ఇతి లక్ష
ణాత్. దోషకవృత్తమ్- ‘దోషకవృత్తమిదం భభభా గా’ ఇతి లక్షణాత్.

టి. కుంకుమ... దేహ-కుంకుమ=కుంకుమయొక్క, వంక=బురదచేత, కళంకిత =
గులుతుగల, దేహ=శరీరము గలదియు, గౌర...హారా - గౌర=ఎఱ్ఱని, పయోధర =
పాలిండ్లయందు, కంపిత=కదలుచున్న, హారా = ముత్యాలపేరులు గలదియు, సూపు...
పద్మా - సూపురహంస=(ధ్వనియందు) హంసలవంటియందెలచేత, రణత్ = మ్రోగుచున్న,
పదపద్మా = ఆడుగుదమ్ములుగలదియు, (ఆగు) రామా = సుందరి, భువి = భూమియందు,
కిం=ఎవనిని, న వశీకరుతే = స్వాధీనముచేసికొనదు ?

తా. కుంకుమపువ్వుతోఁగూడిన మైపూతల పూసికొని, బంగారు
వన్నెగల -గుబ్బిలపై ముత్తైపునరము లదురుచుండ, తమ్మిరేకులఁబోలు
కాలియందెలు ఘల్లుఘల్లుచుని మ్రోతలు మ్రోగుచుండ నతివలకు
బుడమియందుఁ బురుషు లెవ్వరు వశిలుగాక యుందురు? జితేంద్రియల
నైనను మగువలు తమసొగసులచే లోఁబఱచుకొందురు.

చ. గౌనబగుమేన సంకుమదశకుంకుమవంక మెసంగ సిబ్బెపుం

జనుగవ రత్న హారములు 9 సారె బెనంగఁ బదాంబుజంబులన్

మొనసేసిగిల్కుటందియలమ్రోత చెలంగ నసంగవైభవం
బెనయంగ గుల్కుకల్కిసాబగెవ్వని దా నలపింప దిమ్మహిన్.

అవ. అబలలు సబలలే యని వారిచేర్పును వర్ణించుచున్నాడు:—

శ్లో. నూనం హి తే కవిచరా విపరీతవాచో

యే నిత్యమాహురబలా ఇతి కామినీస్తాః,

యాభిర్విలోలతరతారకదృష్టిపాతైః

శక్రాదయోఽపి విజితాస్త్యబలాః కథం తాః?

10

వా.—అదైతాసాం ప్రాగల్భ్యం వర్ణయతి—నూనమితి.—తే కవిచరా కవి
శ్వరా, విపరీతవాచో వ్యత్యస్తవచనాః, నూనం సత్యం హి, తే క ఇత్యాశక్త్యానా
మాహ—యే కవిచరాస్తాః ప్రసిద్ధాః, కామినీః, అబలాః దుర్బలా, ఇతి నిత్య, మాహుః
బ్రువతే, వర్ణయన్తిత్యర్థః. త ఇతి సమ్భన్ధః. * 'బ్రువః షష్ఠానామాదిత ఆహో బ్రువః'
ఇతి ఉపాదేశః—బ్రువ ఆహదేశశ్చ, కథం విపరీతవాచ ఇత్యాశక్త్యా తాసాం ప్రాగల్భ్యం
సాధయతి—యాభిః కామినీభిర్విలోలతరా అతితరభాస్తారకాః కనీనికా—యేష తే
తథోక్తా యే - దృష్టిపాతా లోచనప్రసారాస్తైర్దృష్టిప్రేరణైః * 'కర్తృకరణయో
స్తృతీనా' ఇతి తృతీయా - 'తారకాక్షః కనీనికా' ఇత్యమరః, శక్రాదయ ఇద్వా
దయోఽపి . కిముతాన్య ఇతి భావః, విజితా నిర్జితాః-స్వాధీనత్రీకృతాఇత్యర్థః. తాన్త
కామిన్యః - కథమబలాః కుతో దుర్బలాః? కింతు ప్రబలా విచేత్యర్థః, వీక్షణమాత్రే
నైవేద్యాద్యుజ్జయినీనాం బలివత్త్వం కిం వక్తవ్యమ్. అత ఏతాసాం దౌర్బల్య ప్రతి
పాదకాః కవయ ఏవ దుర్బలవాచో న తు తా ఇతి భావః.

అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థసమర్థకత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్య
లింగమలక్ష్యం—'హేతోర్వాక్యపదార్థేవ కావ్యలింగముదాహృతమ్' ఇతి లక్షణాత్.
వసంతతిలకావృత్తప్ర.

టీ. యే = ఎవరు, (కవివరులు) తాః కామినీః = ఆయువతులు, అబలాః ఇతి=
అబలలు (బలములేనివారు) అని, నిత్యం = ఎల్లప్పుడును, ఆహుః=చెప్పుదురో, తేకవి
చరాః=ఆకపింద్రులు. నూనం=నిజముగా, విపరీతవాచః హి=తప్పుడుమాట (మాట) లు
గలవారునుమా ! యాభిః=ఏస్త్రీలచేత, విలో...పాతైః=విలోలతర=మిక్కిలి కదలనట్టి
తారక=నల్లగుడ్డులు గల, దృష్టిపాతైః=చూపువేటులచేత, శక్రాదయః అపి = ఇంద్రా
దులు నైతము, విజితాః = గెలువబడిరో, తాః=ఆస్త్రీలు, అబలాః కథం=అబలలు
(బలములేనివారు) ఎట్లు (అగుదురు)?

తా. జవరాండ్రును జూచి వీరుబలము లేనివారని యెల్లప్పుడు వర్ణించెడికవులు ప్రత్యక్షమునకు విరుద్ధముగామాటాడువారు. ఇది నిక్కము. స్త్రీలు చంచలములగు తమగ్రుడ్డుల నిట్టటు త్రిప్పుటచేతనే సర్వరాక్షస సుహారము గావించిన యింద్రాదులను గూడ గెల్పిరి. అట్టి కామినుల నెట్లు అబల లని చెప్పవలెను. కావున వారు దుర్బల లని చెప్పు కవులు మాటలపటిమ లేనివారుగాని వారెన్నటికిని అబలలు గారు.

చ. అతివలఁ జూచి వీరబలఁలంచు వచించు మహాకవీంద్రులు

ధృతవిపరీతవాదు వివిధబృహదాదు విలాసినిసము

చిత్రతరళాక్షిపాతములచే గెలువంబడి రింద్రముఖ్యులక

ధృతి నటువంటివారబలఁ లేగతి నైరి తలంచి చూడఁగన్.

అవ. మన్మథుఁడు కామినులకు బనివాఁ డని చెప్పబడుచున్నది:—

శ్లో. నూనమాజ్ఞాకర తస్యాః సుభ్రువో మకరధ్వజః,

యత్ర స్తన్నేత్రసంచారసూచితేషు ప్రవర్తతే.

11

వ్యా.—అథ కామదేశస్య కామినికింకరత్వములేప్రీక్ష్యతే—నూనమితి—మకర ధ్వజః కామదేవతస్యాః ప్రసిద్ధాయాః పూర్వోక్తాయా వా, సుభ్రువః కామిన్యాః జాతావేదవచన - సుభ్రువామిత్యర్థః, అజ్ఞాం కరోతీత్యాజ్ఞాకరః కింకరః * 'కృణో హేతుః' ఇత్యాదినా టప్రత్యయః, నూనమిత్యులేప్రీక్షాయాః సతః యతః కారణ తస్యాః సుభ్రువో - నేత్రసంచారేణ దృష్టిప్రసారేణ - సూచితేషు సంజ్ఞాపితేషు, ప్రవర్తతే - యథా లోకే స్వామిదృష్టిసూచితే భృత్యః ప్రవర్తతే తద్వదిత్యర్థః. అతః కామినినాం నూనమయం కింకర ఇతి భావః; కామినికటాక్షమాలేక్షైవ జనస్య మన్మథా వేశసమ్భవాదియములేప్రీక్షా; సా చ నూనమితి వ్యజ్ఞాన సన్భావాద్వాచ్యా. త దుక్తమ్—

‘మన్యే కక్షే భ్రువం నూనం ప్రాయ ఇత్యేవమాదిభిః,

ఉలేప్రీక్షా వ్యజ్యతే శబ్దై రివశబ్దోఽపి తాదృశః’ ఇతి.

ఏలేన తాసామప్రతిహతజగద్వళికరణసామర్థ్యం వ్యజ్యతే. అనుష్టుప్.

టీ. మకరధ్వజః=మన్మథుఁడు, నూనం=నిశ్చయముగా, సుభ్రువః=చక్కనికను బొములు గల, తస్యాః=ఆయువతికి, అజ్ఞాకరః=బంటు; (దొర ఎవరిని చూపి కొట్టుమనునో బంటు వానిని కొట్టునుగా? అట్లే యనుట) యతః=ఏల యన, తన్నే...లేష-తత=

అయువతియొక్క, నేత్ర=కన్నులయొక్క, సంచార=చలనములచే, సూచిత=చూపబడిన, ఇభు=బాణములు గలుగునట్లుగా, (లేక, సంచార=చలనములకు, సు+చి+చి తేషు=మిక్కిలి తగినటువంటి..., లేక, సూచిత = చూపబడినవారిపై, ఇభు=బాణములు గలుగునట్లుగా, లేక, సూచితేషు = చూపబడినవారియందు, లేక, 'ఇభుః', అనుపాతమున-బాణములు గలవాడై) ప్రవర్తలే=ప్రవర్తించుచున్నాడు.

తా. మరుఁ డతివయొక్కవిధేయుఁ డగునేవగుఁడేమో. కావుననే యతివలు కంటిచూపుచే జూపబడినవారికడకుఁ బోవుచుండును. లోకం బునఁ బ్రభువు పొమ్మన్న చోటికిఁ బనివాఁడేగుచుండును. అట్లే మరుఁడు కాంతలు దృష్టితోఁ గనబడిచిన వారిమీఁదికిఁ బోవుచుండును గావున నతివల కితఁడు పనివాఁడై యుండనోపును. కామినీజనంబుల క్రింగంటి చూడ్కులు పడినమాత్రముననే పురుషులు మన్న ధునిబారిందగులుదురు.

క. నారీజనముల కాజ్ఞా

కారి యగుభటుండు మరుఁడు † గాఁబోలుఁ జామీ

వారికటాక్షము సోఁకిన

వారియెడన వాఁడిఁ జూపి † వర్తించుగదా.

అవ. ఒకకామి యొకానొకకాంతను క్లాఘించునట్లు క్లేషమూలమున దానిని సంబోధించువిధంబు నీచెందుల్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

స్తో. కేళాః సంయమినః శ్రుతేరపి పరం పారం గతే లోచనే

అన్తర్వక్తమపి స్వభావశుద్ధిభిః కీర్ణం ద్విజనాం గణైః,

ముక్తానాం సతతాధివాసరుచిరా వక్షోజకుమ్భావిమా

విత్థం తన్నివ వపుః ప్రశాన్తమపి తే రాగం కరోత్యేవ నః.

12

వ్యా.—అథ రాగిణిః క్లేషవైచిత్ర్యాత్కామినీప్రశంసాపరం పచనం స మోఘన మభిధాయాహ ద్వాభ్యామ్-కేళా ఇతి.-కేళాః శిరోరుహః, సంయమినః సంయతాః సమ్యక్ జ్ఞేయమవస్తశ్చ, లోచనే అపి శ్రుతేః పరం పారం కర్ణాన్తవిక్రాన్తత్వం వేదాన్తపరిశిలన తాత్పర్యం చ, గతే, అన్తర్వక్తం వక్తాభ్యన్తరమపి, స్వభావతః నిసర్గాచ్ఛుద్ధిభిః శుద్ధైః పవిత్రైశ్చ, ద్విజానాం దస్తానాం విప్రాణాం చ-ని. 'దస్తవిప్రాణ్ణజా ద్విజాః' ఇత్యమరః. గణైః, కీర్ణం వ్యాప్తమిదమౌ ఏతో ఇతి హస్తనిర్దేశః, వక్షోజకుమ్భా తుచకుమ్భా, ముక్తా నాం మాత్రకహారాణాం జీవన్ముక్తానాం చ, సతతాధివాసేన నిరన్తరాపస్థానేన సన్తతనివా సేన చ,రుచిరా-ని. 'ముక్తా తు మాత్రకే ముక్తః'-ప్రాప్తముక్తా తు మోచితః ఇత్యుభయ

తాపి విశ్వః. అట్లే హే తస్య - ఇథముక్తప్రకారేణ, తే వపుః శరీరం ప్రశాంతం
 ప్రసన్నమ్-వైరాగ్యసాధనసంపత్తిమదవీతి యావత్ * 'వాదాంత' ఇత్యాదినా నిపాతః,
 నోఽస్మాకం, రాగమసురక్తిమ్ - సమ్యాగాభిలాషమేవేతి యావత్, కరోతి ఉత్పాద
 యతిస తు వైరాగ్యమితి విరోధః - స చోక్తిరీత్యా ఆభాసితత్వాద్విరోధాభాసోఽల
 ప్సార్థః - 'ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇవ్యతే' ఇతి లక్షణాత్, స చ క్లేష
 ప్రతిభోక్తాపిత ఇతి తయోర్క్లాశ్చిభావేన సంకరః; లోచనే అన్తర్వక్తమిత్యుక్త *
 ప్రగృహ్యత్వాప్యకృతిభావః * 'హదూదేద్ద్విజవనం ప్రగృహ్యత్' ఇతి ప్రగృహ్య
 సంక్షా. కార్థాలవక్రీడితమ్.

టీ. హే తస్య=ఓకృకాంగీ, తే=నీయొక్క, కేశాః=మెండ్రుకలు, సంయమినః =
 చక్కని నియమముగలవి (ముడిగలవి అని వాస్తవార్థము), లోచనే ఆపి = కన్నులును,
 శ్రు లేః=వేదముయొక్క (చెవియొక్క), పరం = ఉత్తమమైన, పారం = తుదను, గతే=
 పొందినవి. (అనగా వేదాంతమును ఉపనిషత్తులను) పఠించినవి- (చెవియవతలియంచు
 వఱకు వ్యాపించినవి-మిక్కిలి వాలుగన్ను లనుట.) వక్త్రం=నోరు, అంతః=లోపల, స్వభావ
 శుచిభిః - స్వభావ = ప్రకృతిచేతనే, శుచిభిః=పవిత్రులైన (తెల్లనైన), ద్విజానాం =
 బ్రాహ్మణులయొక్క (దంతములయొక్క) గణైః = సమూహములచేత, కీర్తం=వ్యాప్తమై
 నది (సహజముగ పవిత్రు లగు బ్రాహ్మణులసంఘముచే జుట్టుకొనబడినది—సహజముగ
 తెల్లని పలువరుస గలది). ఇమా=ఈ, వక్షోజకుంభౌ = చనుగిండ్లు, ముక్తానాం=ముక్తుల
 (పుణ్యపురుషుల)యొక్క (ముత్యములయొక్క), సత...చిరా-సతత = ఎల్లప్పుడు, అధి
 వాస=కాపురము (ఉనికి)చేత, రుచిరా=ప్రకాశించునవి. ఇథం = ఇట్లు, తే=నీయొక్క,
 వపుః=శరీరము, ప్రశాంతం అపి=శాంతిని (విరక్తిని) బొందినదైనను, నః=మాకు, రాగం
 వివ=అనురాగమునే, కరోతి=చేయుచున్నది.

తా. ఓకాంతా! నీకేశములు సంయములు (చక్కని నియమంబు
 గలవి). నీకన్నులో శ్రుతిపారంగతములై యున్నవి (ఉపనిషద్విచారము
 చేయునవిగనున్నవి). నీనోటిరంధ్రమును స్వభావశుద్ధద్విజగణములతోఁ
 గూడియున్నది (చక్కనినడతగలబ్రాహ్మణగణములతోఁ గూడియున్నది).
 ఈ నీకుచకుంభములును ముక్తుల కెల్లప్పు డునికియై యున్నవి. (జీవన్ము
 క్తుల కెల్లప్పుడు తావరమై వెలయుచున్నది). ఓసన్ననిమైకిగగలదానా!
 నీమే నిట్లు శాంతమైయున్నను (వైరాగ్యసాధనసంపత్తిగలదిగ నున్నను)

మాకు రాగమునే (సంభోగాభిలాషనే) కల్గించుచున్నది. ఇది యొక్క వింతగాదా! (శాంతులకడఁ జేసినవారికి వైరాగ్యము గలుగవలసి యుండఁగా, సంభోగాభిలాష గలిగించుట యనునది విరోధము). ఓతన్నీ! నీ నెఱికురులు ముడివేయఁబడియున్నవి. నీకన్నులు చెవితుద నొందుచున్నవి. నీవదనంబునఁ దెల్లనిపల్వరుస లున్నవి. నీగుబ్బపాలిండ్లు ముత్తైపుసరులతో నెల్లప్పుడు వెలయుచున్నవి. నీశరీర మిట్లు తేట దనము గలిగియుండుటచే మాకు రాగమును గలిగించుట వింతగాదు. అని పరిహారము.

ఈశ్లోకమున స్త్రీశరీరము శాంతమయ్యు రాగజనకంబుగా నున్న దనుటచే విరోధము. అది వైఁజెప్పినతీరున నాభాసిత మగుటచే విరోధా భాసాలంకారము. సుయమి, శ్రుతి, ద్విజాదిపదములకు శ్లేషము చెప్పుటచే రెంటికిని సంకరము.

ఉ, వావిరిఁ గన్నుదోయి శ్రుతిపారగ మెంతయు సంయముల్ కురుల్ భావశుచి ద్విజప్రకరభాజన మెన్న ముఖాంతరంబు ముక్తావళిరమ్యముల్ కుచము १ లక్కట యిట్లు ప్రశాంతమయ్యు రాజీవదళాక్షి మేను విరచించుచు నున్నది మాకు రాగమున్.

శ్లో. ముగ్ధే ధానుష్కతా కేయమపూర్వా త్వయి దృశ్యతే,
యయా విధ్యసి చేతాంసి గుణైరేవ న సాయతైః.

13

వ్యా.—ముగ్ధ ఇతి.—ధనుః ప్రహరణమన్య ధానుష్కః ధన్వీ*ప్రహరణః; ఇతి తక్* 'ఇసుసుక్తాస్తా త్కః. ని. 'ధన్వీ ధనుష్టాన్ధానుష్కః' ఇత్యమరః. తస్య భావస్తతా, హే ముగ్ధే నుద్ధరిసి. 'ముగ్ధస్సందరమూఢయో' ఇత్యమరః. యద్వా హే ఉదయద్యౌవనభావే, త్వయ్యపూర్వా అదృష్టచరా-అసాధారణీతి యావత్ - ధానుష్కతా దృశ్యతే, ఇయం ధానుష్కతా, కా కీదృశీ - న జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. కుతః? యయా ధానుష్కతయా హేతునా, చేతాంసి యువజనమనాంసి దుర్లభ్యాణీతి భావః, గుణా మారోఽప్యైరూపయావనాదయశ్చ తైరేవ, విధ్యసి సంప్రహరసి, సాయతైః బాజైస్తు, న విధ్యసి, యతః లోకే ధానుష్కః ప్రాధానివ సులభ్యాణ్యేవ లభ్యాణీ బాజైరేవ విధ్యసి, త్వం తు ముగ్ధాఽసి దుర్లభ్యాణ్యసి లభ్యాణీ హర్షిభిరేవ విధ్యసితి కృత్వా త్వదియధానుష్కతాయా అపూర్వత్వాదజ్ఞేయత్వమితి భావః; స్త్రీకాం రూపయావదగుణసంపత్తిరేవ కరప్రహరణసాధనమితి ఫలితార్థః.

అత్ర పూర్వవాక్యాన్వయోక్తరహస్యార్థసమర్థితత్వాద్వాక్యార్థమేయకం కావ్య
లిప్తమ్; తచ్చ గుణయోః క్షేపభిత్తికాభేదాన్యవసాయయూహాతికయోక్తినిరూప్యఘృత్య
సయోగప్రతిభావేన సంకరః; తేన చ ప్రసిద్ధాన్యాయుక్తమహానామపమేయభూత
మ్యూహా ఆధిక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకో వ్యజ్యత ఇత్యులఘోరేనాంశ్చాన్వయః. అయప్తమ్.

టీ. హేముక్తేఃపీషిల్లా! (మద్దరాలా!) యయా=చేచేత, చేతాంసి = మరచ్చ
లను, గుణైః వివేక=అల్లెత్రాసులచేతనే (హాహావశ్యాది గుణములచేతనే), విధ్యసి=చేధించు
చున్నావో, సాయుక్తైః=బాణములచే, న (విధ్యసి)=చేధింపవో, (అటువంటి) అపూర్వా=
మును వెక్కిరించుచున్నది, ధానుక్కుతా = విలువేర్చుచున్నది, త్వయి = నీయందు, దృశ్యతే=
కనబడుచున్నది, ఇయం కా=ఇది యెట్టిది?

తా. ఓముద్దరాలా! నీయెడ క్రొత్తదైన విలుకానితనము గన్నట్టు
చున్నది. లోకంబునఁ బ్రోడలగు విలుకాండ్రు చక్కఁగాఁ గనబడు
లక్ష్యవస్తువులనే బాణములతోఁ గొట్టుదురు. నీవన్ననో ముగ్ధవయ్యుఁ
(మూఢవయ్యు, అందగతైవయ్యు) గంటికి గనబడని లక్ష్యము లగు
మనస్సులను గుణములచేతనే (అల్లెత్రాటిచేతనే, సౌందర్యాదిగుణముల
చేతనే) గొట్టుచున్నావు. ఇది వింతగదా! (అనఁగా నీవు నీసౌందర్యాది
గుణంబులచే మామనస్సులను ఆర్పించుచున్నావు అని సమాధానము.)

క. శరములచే భేదింపక, నిరతముఁ జేసెదవు హృదయఃనిర్భేదము భా
సురగుణములచే నదృష్ట, కరచాపప్రౌఢి నీకే శ కలదు లతాంగీ.

శ్లో. సతి ప్రదీపే ¹సత్యగ్నౌ సత్సు తారా ²రవీంద్రుః,

వినా మే మృగకాబాహ్యౌ తమోభూతమిదం జగత్ .

14

వ్యా.—సతి—సదీపే అర్థప్రకాశదీప్తార్పిషి, సతి విద్యమానేఽపి అగ్నౌ
తథాభూతే వహ్నా, చ సత్యసి, 1. 'సత్యగ్నే' ఇతి పాతే త్రిలాకప్రకాశకే సూర్యే,
సత్యసి, తథా తారా 2. మణీంద్రుః తిమిర నిరాసకత్వేన ప్రసిద్ధేషు నక్షత్రపద్ధరాగాదిమాణి
క్యచక్షేప్తేషు, సత్ససి. తథా ప్రసిద్ధయా పూర్వానుభూతయా వా, మృగకాబన్య బాల
వారిణ్యేనాక్షిణీ యస్యాస్తయా, ప్రియతమయా వినా *బహువ్రీహా సక్యజ్ఞోః
స్వాక్షాత్త్వత్, * 'షిద్యేరాదిభ్యశ్చ' ఇతి జీష్ - ఇదం జగన్నే మమ, తమోభూత
మన్దకారమయమ్, లక్ష్యత ఇతి శేషః, తస్యా ఏవ మమ నయనజ్యోతిష్త్వాదితి భావః.

అత్రాన్ధకారనిరాకరణసమర్థత్వేన ప్రసిద్ధే ప్రదీపాదికారణసముదాయే సత్యసి
తన్నరాసహకార్యాచుత్థానాద్విశేషోక్తిరలంకారః. 'తత్సామన్యాయునుత్పత్తివిశేషోక్తి
ర్విగద్యతే' ఇతి లక్షణాత్; తథా ప్రదీపాదినద్యావేఽపి తమోభూతత్వమితి విరో
ధశ్చ వ్యజ్యతే; తేన చాన్య మహామోహాన్ధత్వం వస్తు గమ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తు
ధ్వనిః. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. ప్రదీపే=దీపము, సతి=ఉన్నను, అగ్ని = నిప్పు, సతి = ఉన్నను, తారారవి
ఇందుమ=చుక్కలు, సూర్యుడును చంద్రుడును, సత్పు = ఉన్నను, మృగశబటత్యా
వినా=లేడిపిల్లకన్నులవంటి కన్నులుగలవి (నాప్రియురాలు) లేక, ఇదం = ఈ, జగత్ =
లోకము, తమోభూతం=చీకటియైనది.

తా. వెలుగు నిచ్చుటకు పగటిపూట సూర్యుడును, రాత్రి
లందు చంద్రుడు, నక్షత్రములు, అగ్ని హోత్రుడు, వీరము మొదలగు
వస్తువులున్నను, ఆలేడిపిల్లకన్నులంబోలుకన్నులుగల యామగున లేమిచే
నీజగమెల్ల నిరులు గ్రమ్మియున్నట్లే తోచుచున్నది. ఆకాంతయే నాకంటికి
వెలుతురు నిచ్చినది కావున నది లేక నేను జడుడ నై యున్నాను. అని
యొక కాముకుడు తనచెలికానితోఁ జెప్పుకొనెను.

ఆ. వెక్కుదివియ లున్న శ జక్కవచెలి యున్న
రిక్కరాయఁ డున్నఁ శ జొక్క లున్నఁ
జిన్ని లేడిచూడ్కి శ చేడియ నెడఁబాయు
నప్పు డంధకార శ మయ్యె జగము.

శ్లో. ఉద్వృత్తః స్తనభార ఏష తరళే నేత్రే చలే భూలతే
రాగాధిష్ఠితమోషపల్లవమిదం కుర్వస్తు నామ వ్యథామ్,
సౌభాగ్యాక్షరపక్షే కేవలిఖతా పుష్పాయుధేన స్వయం
మధ్యస్థాఽపి కరోతి తాపమధికం రోమావళిః కేన సా.

15

వా. — ఉద్వృత్త ఇతి — ఉద్వృత్తోఽత్యస్తవర్తలః ఉత్పదగతశ్చ, ఏష ఇతి
పురోవర్తినో హస్తనిర్దేశః, స్తనభారశ్చ, తరలే లీలావిగ్రహే చపలే చేతి గమ్యతే, నేత్రే,
చలే రేచితాదివిలాసచక్రాలే స్థిరత్వహీనే చ, భూలతే చ, రాగేణ బాహిత్యేన మాత్ర
యేణ ఛాధిష్ఠితమ్-తథూఽయివమిత్యర్థః ని. 'రాగశ్చ రక్తేమాభ్యర్థ్యే క్షేకాదా లాపితేష
చ, ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః, కాశ్వతశ్చ, ఇదమితి నిర్దేశః, పిష్టపల్లవం అధరకింకరయం,
భర్తృ-టిక—11

చేత్యేతానీతి శేషః. వ్యభా మనఃకీడా, కర్వస్తు, సామేతి కుత్సాయామ్, భూనా
పరకీడాకరణస్య స్వాభావికత్వాదితి భావః; కిం తు పుష్పాయుధేన కామదేవేన, స్వయం
స్వహస్తేన, లిఖతా, సాభాగ్యక్షరమాలికా సాభాగ్యవృక్షకపుష్పవర్ణపక్షిరివస్థితేష్య
త్యేక్షా, తథా మధ్యస్థా అవలగ్నప్రదేశవిలగ్నా తటస్థాఽసి, సా రోమావలిః రోమ
రాజిః, కేన వా హేతునా, అధికం, తాపం కరోతి మనస్సంతాపయతి, విశిష్టతటస్థస్య
పరసంతాపకరణానాచిత్వాదితి భావః.

అత్ర పూర్వాధే ఉద్వృత్తత్వాదిపదార్థానాం క్షేపభక్త్యా స్వాభావ్యేన చ
విశేషణకత్వా పీడాకరణం పదార్థం ప్రతి హేతుత్వకథనాత్పదార్థహేతుకమేకం
కావ్యలిప్తమ్: ఉత్తరాధే తు తటస్థపదార్థస్య క్షేపభక్త్యా గ్రహ్యేన కేన సంతాపయతీత్యాక్షేప
పదార్థం ప్రతి హేతుత్వకథనాదపరం చ; తచ్ఛోక్త్యా త్యేక్షయా సాపేక్షితత్వాత్సంకీ
ర్ణమ్: తత్కుర్వన్వాక్యకావ్యలిప్తేన నైరపేక్ష్యతస్సంసృజ్యత ఇత్యనయోః సజాతీయ
సంసృప్తిః; ఏతేన స్వభారాచ్యోక్తాంతరలావణ్యసంపన్నత్వమత్వస్తజనసమ్మాహకత్వేన
సూచ్యతే. కార్థాలవిక్రీడితం వృక్షమ్.

టీ. ఉద్వృత్తః = మచించిన (వైకి ఉచికి గుండ్రనైయున్న), ఏషః స్వభారః =
ఈచనులబరువు (ఆనఁగా: బరువయినచనులు), కరణే = చపలము లయిన (అందము లయిన),
నేత్రే = కన్నులు, చలే = చంచలములైన, భూలలే = బొమ్మతీగలు, రాగా... తమ్ - రాగ =
మచ్చరముచే (ఎఱుపుచే), అధిష్ఠితం = పొందఁబడిన, ఇదం ఓష్ఠపల్లవం = ఈ మోవిదిగురు,
వ్యభా = కష్టమును, కర్వన్తునామ = చేసినను చేయునుగాక. పుష్పాయుధేన = మన్నభుని
చేత, స్వయం = తనంతటనే, లిఖతా = వ్రాయఁబడిన, సా .. క్తికా ఇవ - సాభాగ్య =
పెనిమిటి ప్రేమించుటయొక్క (తన్ను ప్రియుఁడు నిమ్మపటముగఁ బ్రేమించె నని
తెలుపునట్టి), అక్షరమంత్రికా ఇవ (స్థితా) = అక్షరములబంతివలె నున్న, సా రోమా
వలిః = అనూఁగారు, మధ్యస్థా అసి = (ఏవక్షమునను జేరక) తటస్థముగనున్నను (నడుము
మీఁద నున్నదయ్యెను, కేన = దేనిచేత, అధికం = మిక్కిలి, తాపం = సంతాపమును,
కరోతి = చేయుచున్నది ?

తా. ఈయుద్వృత్తమయిన (గర్వించిన; అని బాహ్యార్థము. గుండ్రనైన; అని అంతర్థము.) చనుల బరువును, ఈచపలములైన (నిలు
కడలేని; బా. కదలుచుండు = అంత.) ఈచంచలము లయిన కనుబొమ్మలును,
రాగములుగల (మచ్చరము గలదగు; అని బా. ఎఱుపుగల; అని అంత.)

వ్యథను గలిగించినను గలిగింపనీ. మన్మథుండు స్వయముగా వ్రాసిన సౌభాగ్యమును దెల్పునక్షరపంక్తియో యనఁదగిన యీనూఁగారుమధ్యస్థ మయినను (తిన్నదై యున్నను; బా. నడుమనున్నను, అంత.) మీఁదు మిక్కిలిగాఁ దాపంబు గలిగించుచున్నది. ఏకారణముచేతకో తెలియకు న్నది. లోకంబున గర్వచాపల ద్వేషాదిగుణములు గలవారు పరులకు హాని చేయుట సహజమే. నెప్పుదిగలవాఁడు గూడ నొరులను బాధించుట యాశ్చర్యకరంబుగా నున్నది. నీదనుల యుబ్బును, అదరుపాటును, బెళుకు కనులచూడ్కులును, నీకనుబొమ్మలలీలలును, నీయెఱ్ఱని కెమ్మోచి చిగురును మనమునకు వ్యథను గలిగించుచున్నవి. వీనియన్నిటికంటె నెక్కువగా మరుఁడు వ్రాసినయక్షరములబంతియో యనఁదగు నీనూఁగారు నన్ను మదనానిలసంతప్తునిఁ జేయుచున్నది. నీయెడ మరులు గలిగి, నిచ్చుఁ బొందుటకు వీలుగామిచే న న్నీ యంగములెల్ల వెతలఁ ద్రోయుచున్నవి. నన్ను దయతోఁ జూచి నీతోడిపాం దనుగ్రహింపుము. చ. గరునప్రుఃజన్నులు బెళుకు १ గన్నులు నిల్కడలేని కన్నోమల్ మురియును నెఱ్ఱవాటుజిగిమోవియుఁ దాపముఁజేయగాఁ దగుక స్మరలిఖితోరుభాగ్యలిపిఁజాల మనం దగి మధ్యవ ర్తియై పరఁగినరోమరాజియును १ బాయక తాపముఁ జేయ నాయమే.

శ్లో. ముఖేన చంద్ర కాన్తేన మహానీలైః శిరోరుహైః,

కరాభ్యాం పద్మ రాగాభ్యాం రేజే రత్న మయీవ సా.

16

వ్యా.—ముఖేన ఇతి—చంద్ర కాన్తేన ఇన్దునుద్దరేణ చంద్ర కాన్తమణిరూపేణ చేతి గమ్యతే, ముఖేన చ, మహానీలైరతిమేచక్రైః సింహలద్వీపసంభవేన్నీలైశ్చ-శిరోరుహైః పువ్రలైశ్చ - 'సింహలస్యాకరోద్భూతా మహానీలాస్తు తే స్పృతాః' ఇతి భగవానగ వ్యతి, తథా పద్మస్య రాగ ఇవ రాగో యయోస్తా తాభ్యాం పద్మరాగరూపాభ్యాం చ, కరా భ్యామ్. సా సుందరీ, రత్నమయీ రత్నరూపేవ, రేజే. * 'తత్ ప్రకృతపచనే మయత్' * 'టిడ్డాణిజ్ఞా-', ఇత్యాదినా జీవ. ఆనుష్టుప్.

టీ. చంద్రకాంతేన = చంద్రునివలె నందమైన (చంద్రకాంతమణియైన, అని మఱియొక యర్థము), ముఖేన=ముఖముచేతను, మహానీలైః = మిక్కిలి నల్లలైన (ఇంద్ర నీలమణులైన), శిరోరుహైః=తలవెండు కలచేతను, పద్మరాగాభ్యాం=తామరలయెఱుపు

పంటి యెఱుపుగలవైన (కెంపు లయిన), కరాభ్యాం = చేతులచేతను, సా = ఆకాంత, రత్నమయీ ఇవఁమఱులచేఁ జేయఁబడినదియో యన, రేజే = ప్రకాశించెను.

తా. చంద్రకాంతమణిరూప మైన మోమును, గొప్పనీలముల రూపు దాల్చినకురులును. పద్మరాగమణిరూపము లైన కరంబులు గలది యగుటంజేసి, యాచెలువ రత్నమయ మై యున్నట్లు కానిపించెను. ఆసుందరియొక్క మోము చందురునిమాడ్కి మనోహరముగను, నెఱకురులు మిక్కిలి నల్లవిగను, హస్తములు తామరపూవులమాడ్కి నెఱుగను నున్నవి.

తే. మిగుల శశికాంత మైననోమ్మోముచేత

నెఱి మహానీలరుచు లై ననెఱులచేత

జలజరాగము లయినహస్తములచేత

రత్నమయ మనఁ గామినీరత్న మమరె.

శ్లో. గురుణా స్తనభారేణ ముఖచంద్రేణ భాస్వతా,

శనైశ్చరాభ్యాం పాదాభ్యాం రేజే గ్రహమయీవ సా.

17

వ్యా.—గురుణేతి.—గురుణా దుర్బరేణగీష్మతిరూపేణ చ-ని. 'గురుస్తు గీష్మతౌ శ్రేష్ఠే గురా పితరి దుర్బరే' ఇత్యుభయత్రాపి శబ్దార్థతే. స్తనభారేణ చ, భాస్వతా ప్రకాశవతా భాస్కరేణ చ-ని. 'భాస్వాన్ భాస్కరసూర్యయోః' ఇతి విశ్వః. ముఖ మేవ చంద్రోదేవ చ, శనైశ్చరాభ్యాం మందగమనాభ్యాం శనైశ్చరాఖ్యగ్రహభ్యాం చ, పాదాభ్యాం చ సా గ్రహమయీవ రేజే, ప్రక్రియా తు పూర్వవత్.

అత్ర వ్యోకద్వయేఽపి క్లేషమహిమ్నా రత్నమయత్వగ్రహమయత్వోత్పేక్షా నాత్ క్లేషసంకీర్ణయముత్పేక్షా; తయా చాస్యా లాఙ్ఘోత్తరాకారరూపజావణ్య సాదర్యకాన్తివిశేషభాగ్యసాభాగ్యాదినకలకల్యాణగుణాభిరామత్వం గమ్యతే; ఏతచ్చ మదియశృంగారకృష్ణాటకే దుక్తిజీవల్లభవ్యాఖ్యానే 'నిధిమయీ గ్రహమయీ' ఇత్యత్ర విస్తరేణ ప్రపశ్యితమితీహాఽపరమ్యతే. అనుష్టుప్.

టీ. గురుణా=గొప్పదియైన (బ్రహ్మస్థియైన, ఆనియర్థాంతరము), స్తనభారేణ = చనులబరువుచేతను. భాస్వతా=కాంతి గల (సూర్యునిచేతను), ముఖచంద్రేణ = ముఖము అగెడి చంద్రునిచేతను, శనైశ్చరాభ్యాం=మెల్లగ నడచు (శనైశ్చరు లయిన), పాదాభ్యాం=అడుగులచేతను, సా = ఆకాంత, గ్రహమయీ ఇవ = గ్రహరూపిణియో యన

(అనగా: బ్రహ్మ గ్రహములచేతనే యామెయవయవముల నిర్మించెనో యనునట్లు),
 శబ్దే ప్రకాశించెను.

తా. స్తనభార మనెడి గురువును, వెలుంగు గలవాడగు ముఖ
 మనెడి చంద్రుడును, శనైశ్చరము లగుపాదంబులును గలది యకాట
 వలన నాసుందరి గ్రహమయి యుండునట్లు మెఱయుచుండెను. ఆ
 మగువయొక్కమోము చంద్రునివలెను, స్తనములు మిక్కిలి బరువు
 గలవిగను, పాదములు తిన్ననివడక గలవిగాను నుండెను.

క. గురు వగుకుచభారంబును

సరసకళాభాస్వదాస్యచంద్రుండు శనై

శ్చరము లగుచరణములు గల

కరిగమన దనర్చె నొరగ్రహరూప యనన్.

శ్లో. తస్యాః స్తనౌ యది ఘనౌ జఘనం చ హరి

వక్త్రం చ చారు తవ చిత్త కిమాకులత్వమ్,

పుణ్యం కురుష్వ యది తేషు తవాస్తి వాఙ్మా

పుణ్యైర్వి నా న హి భవన్తి సమీహితార్థాః.

18

వ్యా.—తస్యా ఇతి.—తస్యాస్తరుణ్యాః స్తనౌ, ఘనౌ నిబిడౌ యద్యపి, జఘనం
 కటిపురోభాగశ్చ. హరి మనోహరి యద్యపి-ని. 'స్త్రీకట్యాః క్లిబే తు జఘనం పురః' ఇత్య
 మరః. వక్త్రం చ చారు మనోజ్ఞం యద్యపి, హేచిత్త, తవ, ఆకులత్వం లోలుపత్వం,
 కిం కిమర్థమ్? చూస్త్విత్వర్థః, తావన్తాత్రేణ సంభవాదితి భావః. తద్ధి కిం కర్తవ్యమిత్యత
 ఆహ—తేషు స్తనాదిషు, తవ, వాఙ్మా సంభోగాభిలాషా, ౭స్తి యది వర్తతే చేత్,
 తద్ధి పుణ్యం సత్కర్మ, కురుష్వ సమాచర. కుతః? పుణ్యైర్వి నా సమీహితార్థా వాఙ్మ
 తార్థా, న భవన్తి హి ఖలు, జ్యోతిష్టోమాదిసత్కర్మచరణేన రమాభిసంభోగవత్కేన
 చిత్తుజ్యవిశేషేణ తవాపి తత్సంభోగః సంభవన్మతీతి భావః అర్థాన్తరన్యాసాలంకారః.

వసస్తలిలకా.

టీ. తస్యాః = ఆమెయొక్క, స్తనౌ=చన్నులు, ఘనౌ=గొప్పది (ఒండొకటి కదిసి
 నది అని కాని), జఘనం చ=మొలయు, హరి=అందమైనది, వక్త్రం చ = ముఖమున,
 చారు=సుందరమైనది, యది=అయినందులకు, చిత్త = ఓమనసా! తవ = నీకు, ఆకులత్వం
 కిం=కలక యే? తేషు=వానియందు, తవ = నీకు, వాంఛా యది=కోరికయేని, పుణ్యం=

పుణ్యమును, కురువ్వ=చేసికొనుము. (పిలయన), పుణ్యైః వినా=పుణ్యములులేక, సమీహిత
ఆర్థాః=కోరబడిన వస్తువులు, స భవంతి హి=కలుగవుగదా?

తా. ఆనాతియొక్కగుబ్బలు గొప్పవిగా నున్న నేమి? ఆయుగ్గతి
పిలుచుదులు మనోహరంబుగా నున్న నేమి? ఆయతివమోము చక్కనిదిగ
నున్న నేమి? ఓమనసా! నీ కేల యీకలవరపాటు? నీకు వానియందుఁ
గోరి గలదేని, తనస్సు దానము మొదలగుపుణ్య కార్యములను జేయుము.
దానధర్తాదులం జేయక కోరినకోర్కు లబ్బునే? బోధితిష్టోమాదియాగం
బుల నొనరించువారికి రంభాదితెఱగంటియన్నవలసంభోగ మబ్బినిట్లు,
ఏదియో పుణ్యవిశేష మున్న నే కాని యోమనసా! నీకట్టియు త్తమాం
గనయొక్క సంభోగము దొరకనేరదు.

చ. సుదతిపయోధరంబు లతిసుందరముల్ జఘనంబు రమ్య మా
వదనము హృద్య మంచుఁ జలవర్తన మేటికి నీకుఁ జిత్తమా
కదలక వానివైఁ దలఁపు గల్గిన బున్నెము లాచరింపు మిం
పాదవ లభించునే సుకృతయోగము లేక సమీహితార్థముల్.

అవ. సుందరస్త్రీలవిలాసమహిమను వర్ణించుచున్నాడు:—

శ్లో. ఇమే తాదుణ్యశ్రీనవపరిమళాః ప్రాధమ్యత

ప్రతాపసారంభాః స్థరవిజయదానప్రతిభవః,

చిరం చేతశ్చోరా అభినవవికారైకగురవో

విలాసవ్యాపారాః కిమపి విజయస్తే మృగదృశామ్.

19

వ్యా.—అథ విలాసవర్ణనం నిగమయతి — ఇమే ఇతి.—తాదుణ్యశ్రీయో
యాననసంబద్ధో- నవపరిమలా నూతనపరిమలప్రాయాః శద్వదభివృద్ధాకాశిత్యర్థః యద్వా
తాదుణ్యశ్రీయో నవోపహర్య పరిమలః సౌభాగ్యవిశేషో యేషాం తే తథోక్తాః,
ప్రాధమ్యతం ప్రచణ్డిరతిస్తత్రయః ప్రతాపః సామర్థ్య తస్య-ప్రారంభ ఉపక్రమాః,
స్థరస్య జగజ్జీవరస్య మన్వదస్య విజయదాన-ప్రతిభవః, లగ్నకాః ని. 'స్మృద్గ్నకాః
ప్రతిభవః' ఇత్యమరః. యథా ప్రతిభవః అథమర్జాల్ ధనముద్భృత్య ఉత్తమర్జాయ
దాతుం సమర్థాస్తథా ఇమేఽపి దిగ్విజయమాకృష్య స్థరాయ దాతుం సమర్థా ఇత్యర్థః,
చిరం చిరకాలమారభ్య, చేతశ్చోరాః చిత్తాకర్షకాః మనోహరా ఇతి యావత్, అభినవ

వికారై రాకస్తి కథయకమ్మనుకరణాది ప్రత్యగ్రయావనవికారై రేక గురవోఽత్యవృథా
యిష్టా, మృగదృశాం కరుణీనాం సంబన్ధిన ఇమే పూర్వోపపత్తి తా, విలాసవ్యాపారాః
శృంగారచేష్టావిశేషాః కిమపి అనిర్యావృతయా, విజయస్తే సర్వోత్కర్షణేణ వర్తన్తే. *విభ
రాభ్యాం జే' ఇత్యాత్మ నేపదమ్. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. మృగదృశాం=లేడికన్నులుగల స్త్రీలయొక్క, తారు...మళాః - తారుణ్యం
యావనముయొక్క, శ్రీ=సంపదయొక్క, నవపరిమళాః = క్రొత్తతావులను, ప్రాగ్భ...
రమ్భాః-ప్రాగ్భసురత=కఠినరతులయందలి, ప్రతాప=నేర్పుయొక్క, ప్రారంభాః=ఉపక్రమ
ములను, స్వర...భువః-స్వర = మన్దధునియొక్క, విజయ = గెల్పును, దాన=ఇచ్చుట
యందు, ప్రతిభువః = పూటకాపులు, చిరం = బహుకాలమునుండి, చేతః చోరాః=
మనసుయొక్క దొంగలును, అభి...భవః-అభినవ = క్రొత్తలైన, వికార = మనోవికార
ములకు, ఏకగురువః=ప్రధాన గురువులు నగు, ఇమే=ఈ, విలాస వ్యాపారాః = శృంగార
చేష్టలు, కిమపి = చెప్ప నలవి గాకుండునట్లు, విజయస్తే=అన్నిటికన్న మిన్నలై యున్నవి.

తా, లేడి కన్నులంబోలు కన్నులుగలచెలువలయొక్క యీశృంగ
గారచేష్టలు జవ్వనముచే గడు మెఱయు ననియు, విప్రార మగు మరుకేలి
సల్పుటయందుం గల నేర్పునకుఁ బ్రారంభదశను దెల్పుననియు, మరునికి
గెల్పు నొసఁగుటకుఁ బూటకాపులును, విడువక కాముకులడెందము
లను జూఱగొనుననియు, క్రొత్తక్రొత్తసింగారంపువికారములను బాగుగ
నేర్పఁగలవియు నై యింతంతనరానిమహిమతోఁగూడి వెలయుచున్నవి.

చ. కనఁదగు నిండుజవ్వనపుఁగల్గి కిం దావులు ప్రాథసంగమం

బునకు నుపక్రమక్రియలు १ పుష్పధనుర్జయదానదక్షిణా

జ్జననిజచిత్తహారులు వికారనిదానము లై న కామినీ

జనులవిలాసకృత్యములు १ సంతతరమ్యతరంబు లెన్నఁగన్.

అవ. కామినీలయం బెక్కువ మోహము గలవానియొక్క సర్వస్వమును వా
రహహింతు రని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రణయమధురాః ప్రేమోద్ధారా రసాశ్రయతాం గతాః

ఫణితిమృదులా ముగ్ధప్రాయాః ప్రకాశితసమృద్ధాః,

ప్రకృతిసుభగా విప్రమ్భాద్భాగిః స్వరోదయదాయినో

రహసి కిమపి నైవ్వీరాలాపా హరన్తి మృగీదృశామ్.

వ్యా.—ప్రణయ ఇతి.—

‘విప్రమృత పరమాం కామమారూఢే దర్శనాదిభిః,

యేనాస్తరక్షం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యతే.’

ఇత్కుక్షలక్షణః స్నేహః ప్రణయకర్తృన వివక్షితః. తేన ప్రణయేన మధురాః సంతాపహరః. ‘కిలీలక్రియతే తాపో యేన తన్మధురం స్పృశత్, ఇతి లక్షణాత్, ప్రేక్షా ఆనందానందకేషేణ - ఉదారా రమ్యా - మనోహరా ఇతి యావత్, రసాశ్రయతాం శృంగారాస్వదత్వం గతాః - శృంగారసప్రసరోల్లసితా ఇత్యర్థః. ఫణిత్యా సందర్భవిశేషేణ - ‡ మధురాః మాధుర్యగుణయుక్తాః అమృతప్రాయా ఇత్యర్థః, ముగ్ధప్రాయాః సౌమహర్షభరితాః - శ్రుతిరక్షా ఇత్యర్థః. ప్రకాశితోఽభివ్యక్తతః సమృద్ధః సంభోగాత్సుక్యం - యైశ్చే తథోక్తాః, ప్రకృతిసుభగాః స్వభావదుచితాః, విప్రమృద్ధా విశ్వాసపరిప్లుతాః, ఆత ఏవ, స్వరోదయదాయినో జీల్దేలియస్యాపి మన్మథోద్యేకావహాః, మృగీదృశాం సంబంధి నైర్వరాలాపాః సర్వోక్తయ ఇతి యావత్, రహసి కమపి హరన్తి యద్వా రహసి నైర్వరాలాపా ఇత్యన్వయః, కిమపి హరన్తి, యద్వా అనిర్వాచ్యతయా మనోహరా భవన్తిత్యర్థః.

అత్ర శ్లోకద్వయే సమర్థసహిష్టాః శృంగారస్య పాతసమయేఽప్యాస్వాద్యమాన త్యాదస్తరప్రసారణేన ద్రాక్షాపాశోఽనుసంధేయః. ‘ద్రాక్షాపాశః స కథితో బహిరస్తస్ఫురద్రసు’ ఇతి లక్షణాత్; తథా శ్లేషప్రసాదాదయో దక్ష్యాచార్యోక్తా దశ ప్రాణాశ్చ ప్రాయేణాత్ర సన్తి. నిపుణైరున్నేయా ఇతి సంక్షేపః; ప్రకరణేఽస్మిన్నాప్యశోనాయకా ఆనుకూలా దక్షిణాశ్చానుసంధేయాః. ‘ఏకాయత్యోఽనుకూలః స్యాత్తుల్యోఽనేకత్ర దక్షిణః’ ఇతి లక్షణాత్ - హరిణీవృత్తమ్.

టీ. ప్రణయమధురా - ప్రణయ = బలిమాలటయందు, మధురా=మనసును గర గించునవియు, ప్రేమఉద్ధారాః = ప్రీతిని గ్రక్కునవియు, రసాశ్రయతాం = ఆనందమునకు, లేక శృంగారరసమునకు, ఉసికిపట్టగుటను, గతాః=పొందినవియు, ఫణిలి మృదులాః = ముచ్చటలయందు ముద్దుగుల్కునవియు, ముగ్ధప్రాయాః = గోలతనము మెండుగాఁగలవియు, ప్రకాశితసంమదాః = తెలుపఁబడిన వలపు గలవియు, ప్రకృతిసుభగాః = పుట్టువుచేతనే సొంపైనవియు, విప్రంభితార్ద్రాః=వస్తుకముచేత తడిసినవియు (అనగా; మిక్కిలి నవ్వుకము గలవి యనుట), స్వరా...దాయనిః - స్వర ఉదయ = కామోత్పత్తి (కామవికారములను), దాయనిః = కలిగించునవియు, (అగు) మృగీదృశాం=హరిణాత్పులయొక్క, రహసి=రహస్యమునందలి, నైర్వర ఆలాపాః=చనపుతోడి మాటలు; కిమపి=చెప్పనలవిగాకుండ, హరన్తి = (నువస్సును) లాగుచున్నవి.

తా. లేడికన్నులమాడ్కి గవలు కన్నులు గలయంగన లేకతంబునఁ జనవుతో మాటాడుమీటలు ప్రేమచే దియ్యనివియు, అనురాగమును వెలువరించునవియు, శృంగారరసమున కాదరువులైనవియు, మాటాడురీతిచే మధురములును, స్పష్టములు గానివియు, నిబ్బరంపుసంతసమును వెలిపుచ్చునవియు, స్వభావముచేతనే సొంపులును, నమ్మికచే సరసములును, మన్తధవికారము గలిగించునవియు నై కాముకుల యావధనమును దోచుకొనుచున్నవి.

మ. ప్రణయశ్రీమధురంబు లుజ్జ్వలరస ప్రాచుర్యముల్ ప్రేమ భూషణముల్ దర్శితహర్షముల్ రుచిరవిశ్వాస్పాద్యముల్ హృదయముల్ ఘణితిశ్రావ్యము లంగజప్రభవముల్ ॥ ప్రాణేశ్వరీనర్తభాషణముల్ నామది గొల్లలాడెడి రహస్యకీడలం దెప్పుడున్.

ఇది శృంగారశతకంబున స్త్రీప్రశంస యను ఒకటవంశతి.

సంభోగవర్ణనము

ఆప. శృంగారము సంభోగశృంగార మని, విప్రలంభశృంగార మని ద్వివిధము. కవి సంభోగశృంగారమును మీద నవిస్తరంబుగా వర్ణించువాడై, మొదట నొకశ్లోకముచే విప్రలంభశృంగారమును వర్ణింపుచున్నాడు:—

శ్లో. విశ్రమ్య విశ్రమ్య వనే ద్రుమాణాం
ఛాయాసు తన్వీ విచచార కాచితో,
స్తనోత్తరీయేణ కరోద్ధృతేన
నివారయన్తీ శశినో మయూఖాన్.

21

వ్యా.—ఆప. సంభోగవిప్రలమ్మ భేదవిభిన్నయోః శృంగారయోర్న భేద సంభోగశృంగారం సప్రకృచ్ఛముత్తరత్ర వర్ణయిష్యన్నాదౌ విప్రలమ్మశృంగారమేకేనాహ—
విశ్రమ్య ఇతి—కాచితన్వీకృత్యాస్తీ, వనద్రుమాణాం, ఛాయాసు చంద్రాతపరహితాధః ప్రదేశేషు—విశ్రమ్య విశ్రమ్య పునః పునః శ్రమమపనీయ * వీష్ణాయాం ద్వీర్భావః. ని. 'ఛాయాత్వనాతపే కాస్తే' ఇతి విశ్వః, విచచార సంచకార-కేలివనసంచారస్య విరహిజునివోదోపాయత్వాదితి భావః. కథంభూతా సతీ! కరోద్ధృతేన హస్తోద్ధిప్తేన,

స్తనోత్తరీయేణకుచుహ్మచ్ఛాపనవటాశ్చలేన, శశిశ్చన్ద్రస్యమయూఖాన్విరణాః. అశపాని యావత్, నిచరయన్తే నిరామర్షస్తే-గ్రీష్మష్ణణోవ్యజనేనేవేతి భావః, చన్ద్రా కిరణానాం విహితజ్వనస్తావరతాన్వితస్త్విదారణోక్తే, ఏలేన దశావస్థాపత్యే, పశ్చిమస్తథావస్థా - శ్శాచ చతుర్థి జాగరావస్థా - శ్శా ఉత్తరీయేణ శశిమయూఖావా మనిచారణీయత్వవివేకాభావాచ్చిత్తవిభ్రమప్రతీతిః కామశాస్త్రోక్త ద్వాదశావస్థాపత్యే దశమీ ఉన్మాదావస్థా సూచ్యతే - తస్మిన్ప్రసేన కార్యావస్థా చ కథితా. తదుక్తమ్—

‘దృష్ట్వ మనస్సద్గతుకల్పా జాగరః కృశతాఽరతిః,

హీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాస్తా ఇత్యనద్గదశా దశః,’

ఇతి;

కామశాస్త్రోక్తాస్త—

‘చక్షుఃప్రీతిర్ననస్సద్గతి, సంకల్పాఽఽఽ ప్రలాపితా,

జాగరః, కార్యమరతిర్జ్ఞాత్యాగో, ఽఽఽ సుబద్గతి,

ఉన్మాదో, మూర్ఛనం చైవ, మరణం చరమం విదుః.

ఇతి;

ఇయం చ విరహోత్కణ్ఠితా—

‘చిరయత్యధికం కాన్తే విరహోత్కణ్ఠితోన్మనా.’ ఇతి లక్షణాత్.

ఉపజాతినృత్తమ్.

టీ. కాచిత్=ఒకానొక, తస్మి = కృశాంగి (సుందరి), వనే=ఉద్యానమనందు, కరకీర్త్యతేన-కర = చేతితో, ఉత్ ఫలనేన = ఎత్తిపట్టుకొనబడిన, స్తన ఉత్తరీయేణ = చనుపయ్యటచే, శశిని=చంద్రునియొక్క, మయూఖాః = కిరణములను, నిచారయంతి= ఆడ్డగించుచు, ద్రుమాణాం = చెట్లయొక్క, ఛాయాను = నీడలయందు, విశ్రమ్య విశ్రమ్య = విశ్రమించి విశ్రమించి, విచచార=తిరిగెను.

జా. ఒకానొకకాంత ప్రియవిరహముచే జిక్కినమేను గలదై, యొక్కవనంబున బొద్దుపుచ్చ వచ్చి యచ్చటఁ గాయంచుండు పండు వెన్నెలలతాపంబు పైరింఁ జాలక తనవైఁడుకొంగు నెత్తి యావెన్నెలలు దనవైఁ బడకుండునట్లు నివారించుచు జెట్లయొక్క దట్టములైన వీడలయందు మాటిమాటి కలసటఁ దీర్చుకొనుచు దిరుగుచుండెను.

చ. వి. హాకృశాంగి యైనఘనవేణి యొకర్తు వనంబులోపలం దరువులనీడలందు నుచితంబుగ మాటికి విశ్రమించి బంధుగతి సంచరించె జనుదోయిని బయ్యెదకొంగుఁ గేలఁ దా వెరవుగఁ బూని యగ్గలపురవెన్నెలకాఁడఁ దొలంగఁ జేయుచున్.

అవ. కవి సంభోగశృంగారమును వర్ణించు: బూని యందు బాహ్యము, ఆశ్శృంగారము అను ద్వివిధశృంగారములలో మొదటిది యగు ఆంగనాదిరూప మైన బాహ్యశృంగారమును 'రెండుట్లొకములచే' వర్ణింపుచున్నాడు:—

శ్లో. అదర్శనే దర్శనమాత్ర కామా
దృష్ట్యా పరిష్కర్జరనై కలోలాః,
ఆలిగ్గితాయాం పునరాయతాత్యై
మాళాస్తపే విగ్రహయోరభేదమ్.

22

వా. — అథ సంభోగశృంగారః — స చ బాహ్యభ్యంతరభేదేన ద్వివిధః, వాత్సల్యయనేనాప్యస్య ద్వివిధస్యాఽపి ప్రకారాంతరేణ ద్వివిధత్వముక్తమ్; —

‘బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి సురతం ద్వివిధం స్తుతమ్,
తత్రాద్యం చుమృనాశ్లేషసఖదంతక్షతాదికమ్,
ద్వితీయం సురతం సాక్షాన్నానాకరణకల్పితమ్.’

ఇతి.

శత్ర ప్రథమమాలింగసంఘటనం సోపస్కారమాహ ద్వాభ్యామ్ —

అదర్శన ఇతి. — అత్ర యత్తచ్ఛబ్దాభ్యామరేణాన్వయః కార్యః, అదర్శనే స్రియతమవిషయకదర్శనాభావే సతి * క్వచిత్ప్రసజ్యప్రతిషేధేఽపి సజ్జమానఇవ్యతే-
యథా అదర్శనమశ్రవణమభాషణమనుచ్ఛారణమిత్యాద్యభియుక్తోక్తే, దర్శనమాత్రవిష-
కామోఽభిలాషో యస్యాః సా తథోక్తా - తావన్నాత్రాభిలాషీణీత్వర్థః. తతో దృష్ట్యా,
స్రియతమమితి శేషః. పరిష్కర్జరసఖే ఆలిగ్గనజనితసఖే - వికం ముఖ్యం యథా తథా -
లోలా సత్పృష్టా. ని. ‘లోలశృంఖలసత్పృష్టయోః’ ఇత్యమరు.యా. ఆయతాక్షీతి శేషః, తస్యా
మాయతాత్యై కర్ణాస్తవిక్రాస్తలోచనాయాం స్రియతమాయాం. పునరాల్లిగితాయాం
సంపరిష్కర్తాయాం సత్వామ్, విగ్రహయోః శరీరయోః. ని. ‘శరీరం వర్త్య విగ్రహో’
ఇత్యమరు. అభేదమ్ వికర్మమ్, ఆకాస్తపే - తాదృగ్గాథాలింగనసఖమనుభవితమభిలషి-
మహే ఇత్యర్థః. తద్యథా — ‘స్రియయా స్త్రియా సంపరిష్కర్తౌ న బాహ్యం క్షిప్తాన
వేద నాస్తరమేవాయం పురుషో’ ఇత్యాదీశ్చ లేః స్రియతమాగాథాలింగనపరిష్కర్తే విగ్రహిత
వేద్యాస్తరలేన బ్రహ్మసంస్థబ్రహ్మచారి సుఖవిశేషసంభవత్తథావిధాలింగనాశంసనం
యుక్తమేవేతి భావః. తదుక్తం రతిరహస్యే —

‘తత్సృఖ్యం పరతత్వవేదనమహోఽనన్తోపమం మూఢభీః,

కో వా నిద్రతి సూక్ష్మమన్తధకలావై చిత్రమూఢో జనః.’

ఇతి;

అన్యత్రాప్రకృమ్ —

'చా'ర్ణిజ్ఞనచుమ్మనామితసుఖం ప్రచ్ఛన్నపేద్యాస్తరపే' ఇతి;
స్వత్వం పూర్వవత్.

టీ. ఆదర్శనే=చూచుటకు లేనప్పుడు (చూడకముందు), దర్శ...కామాః=దర్శన
మాత్ర=చూచుటయందు మాత్రము, కామాః=కోరికగలవారము (అగుదుము.) దృష్ట్యా =
చూచి, పరి...లోలాః=పరిష్కృత = ఆలింగనముయొక్క, రస=ఆనందమునందు; ఏక =
ముఖ్యముగా, లోలాః=ఆనందైగలవారము, (అగుదుము.) పునః = మరల, ఆయతాత్మ్యం=
అవాలుగంటి, ఆలింగితాయాం=కొలింపబడఁగా, విగ్రహయోః=శరీరములకు, అభేదం=
వేరులేకుండుటకు (వికృతముచు), ఆకాస్తహే = కోరుదుము. (ఇచట కొందఱి రీతి
నన్యాయితరు—యా = ఏది, ...దర్శనమాత్రకామా = చూచుటయందు మాత్రము
కోరికగలదియో; ...పరిష్కృతరసైకలోలా = కొలింతయొక్క యానందమునందు
ముఖ్యముగ నానందైగలదియో, (తస్మాం=ఆ,) ఆయతాత్మ్యం...)

తా. ఒక చెలువను జూడకుండునంతవఱకు దానిదర్శనమైన మన
కబ్బునా యని కోరుచుండుము. చూచిన తర్వాత దానిబిక్కొలింతల
యందే యాస గలిగియుండుము. అనుచ్ఛేకంటి నాలింగనము చేసి
కొన్నతర్వాత మారెండుమేను లెప్పటికిని వీడకుండవలె నని కోరు
చుండుము.

ఉ. బాలిక నన్నుఁ గన్గొననిపట్టున దర్శనమాత్ర మబ్బినం
జాలునటంచుఁ గోరె మది శి చక్కఁగఁ గన్నుల నన్నుఁ జూచి ప్రా
యాలు కన్గంగిలింపవలె శి నంచుఁ దలంచె పమిం గన్గంగిటన్
మేలుగఁ జేర్చుకొన్న నిరుపమేనులు నొక్కటి నేయఁ గోరితిన్.

అవ. పుష్పమాలికలు, అగుదు, గంధము మొదలగువానిని ధరించుటతోఁగూడఁ
జేసిన ప్రియాసంగమమే స్వర్గసుఖద మని పర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మాలతీ శిరసి జృమ్భణోస్తుభి
చందనం వపుషి కుంజుమాచిలమ్,
వక్షసి ప్రియతమా మదాలసా
స్వర్గ ఏష పరిశిష్ట ఆగతః.

23

వ్యా.—ఏవం పరమానందానుసంధాయకత్వేన పరిష్కృతస్యాపవర్గత్వముక్త్యా
సంప్రతి స్వర్గరూపత్వమాహ.—మాలతీ.—శిరసి మాలతీతి జాతి కనుమమాలికేత్యర్థః.
ని. 'సుమనామాలతీ జాతిః' - 'పుష్పే జాతిప్రభృతయః' ఇత్యుభయత్రాన్యవర్యః.

*పుష్పమాలేషు బహులమ్' ఇతి లుక్, ముఖే జృమ్భణం మదనమదజనితజృమ్భశ్చ - ని. 'జృమ్భస్తు త్రిషు జృమ్భణమ్' ఇత్యమరః. యద్వా సంభోగౌత్సుక్యసూచక రాగవిహీన స్ఫూర్తిశ్చ, వపుషి, కుఙ్కుమావిలం కాశ్చీరజ మిశ్రితం ఘృన్మణరసమస్పృణితం వా, చందనం పాటీరపఙ్క్తిం చ వక్షసి, మదాలసా మజేన మథరా, ప్రియతమా గాఢాలింగిత మత్తకాశినీ చ, ఇత్యేషోఽయం సముదాయః, స్వర్గః స్వర్గశబ్దవాచ్యః. ఆగమః నితద్వ్యతి రిక్తస్వర్గాభిధాయకశాస్త్రం తు, పరిశీప్తః పదానభిజ్ఞత్వాదముఖ్యః, స్వర్గపదవాచ్య ముఖ్యార్థబోధకాన్యఇత్యర్థః, ఆన్యతైతత్స్వర్గత్వేనైవ వదేదితి భావః. స్వర్గసమానసౌఖ్య ప్రదోఽయమేవేతి షరమార్గః. రథోద్ధతావృత్తం. 'రాన్నరావిహ రథోద్ధతా లగౌ' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. శిరసి=తలయందు, జృంభణఃస్తభో = పూచుటకు సిద్ధముగా నున్న, మాలతీ= జాతిపూవులమాలయును, వపుషి = దేహమునందు, కుంకుమ ఆవిలం = కుంకుమపూవుతోఁ గూడిన, చందనం = గంధమును, వక్షసి=తోఁమున, మద ఆలసా=(యావన) మదముచే సోలుచున్న, ప్రియతమా=ప్రియురాలు, ఏషః=ఇది (భోగము), పరిశీప్తః = మిగిలినదై, ఆగతః = (హలోకమునకు) వచ్చిన, స్వర్గః = స్వర్గము, (స్వర్గమునందలి భోగమే యనుట.)

తా. ఏమానవుఁ డరవిరిసిన జాజిపూవులమాలను ధరించి కుంకుమ పువ్వుతోఁ జేర్చిన చందనము మేని కలఁడుకొని మనోహర యగు ప్రేయసిని తోఁమ్మునఁ జేర్చుకొనుచున్నాఁడో వాఁ డీలోకంబుననే స్వర్గసుఖంబు ననుభవించుచున్నాఁడు.

చ. తలపయి మాలతీకుసుమరదామము నెమ్మెయిఁ గుంకుమంబుతోఁ గలసినకమ్మతావి విరిగందపుఁబూత వెడందతోమ్మునఁ దలికులనీలకుంతల మరదాలస నీలసరోరుహక్షయం గలుగుట నింద్రభోగ మనఁగఁ దగదే మణి వేతె యున్నదే.

అవ. ఇక నాభ్యంతరశృంగారమున పర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్రాజ్జామేతి మనాగనాగతరసం జాతాభిలాషం తతః
సప్రీడం తదను శ్లఙ్గీకృతతను ప్రత్యస్తధైర్యం పునః,
ప్రేమాద్ధృతిం స్పృహణీయనిర్భరహాశక్రీడాప్రగల్భం తతో
నిశ్శంకాజ్గవికర్షణాధికసుఖం రిమ్యం కులస్తీరతమ్.

వ్యా.—అభాగ్యస్తరసంభాగం వర్ణయితు ముపక్రమతే.—ప్రాగితి.—ప్రాక్ ప్రారమ్భే, మనాక్ ఆల్పం, మామేతి మాస్త మాస్మితి నిషేధపచనేన, అనాగతః అను త్వన్నః రసోఽనురాగవిశేషో యస్మింస్తత్, మాధ్యాదితి భావః. తతో నిషేధానంతరం జాతోఽమ్మనితోఽభిలాషో వాఽచ్చ యస్మింస్తత్తతోక్తమ్. తదన్వభిలాషానంతరమ్ * 'అనుష్ఠక్షణోఽతి కర్తృప్రవచనీయత్వాద్వితీయా, నీవీవిప్రంసనాదిషు మన్తోద్యమనభావో వ్రీడా తయా సహ సవ్రీక్షమ్ - * 'తేన సహ' ఇతి తుల్యయోగే బహువ్రీహిః, * 'వోపసర్జనస్య' ఇతి సహభావస్య సత్వమ్. అథ వ్రీడానంతరం, శ్లఘోద్యమం నిరాకరణే శిథిలప్రయత్నమ్, పునరుద్యమనాభావానంతరమ్- పునః శబ్దోఽత్రానంతరార్థకః, ప్రధ్వస్తం విగలితం-ధైర్యం ప్రాతిహామ్యలక్షణమ్ యస్మింస్తత్తతోక్తమ్-అగ్రీకృతాభిముఖ్యమిత్యర్థః. తతః ప్రేమార్ద్రం ప్రణయరససంప్లుతమ్. తతః స్పృహణీయా అన్యోన్యమభిలషణీయా- నిర్భరా ఉద్వేలాశ్చ-యా రహః క్రీడా ఏకాంతకేలయః విప్రమృషివారా ఇత్యర్థః-తాభిః ప్రగల్భా ప్రాప్తమ్. తతో నిస్సక్తేనాప్రతిబద్ధేన - అద్భుతార్థజేన కుచాద్యవయవమర్దనేన అధికం సుఖం పరమానందో-యస్మింస్తత్తతోక్తమ్, కులస్తీరతం స్వస్తీసంభాగః రమ్యం సుందరమ్-అత్యంతమనోహరమితి యావత్; ఏకచ్ఛ ప్రగమనమాగమరత్నేన ద్రవ్యవృత్తి అన్యథోక్తవ్యవహారానుభవాదితి భావః. కులశబ్దవ్యావృత్తసంభాగ స్వాదిత ఆరభ్య ప్రాగల్భ్యసటికల్పేనోక్తవిలక్షణత్వాదన్యాయో ద్రవ్యవృత్తి.

నాయకా తు ముగ్ధా, నాయకస్తూతమోఽనుకూలః కామతత్ప్రేమ నిపుణః, అన్యథోక్తకమసంభాగానుభవాదితి మన్తవ్యమ్ సంభాగలక్షణముక్తం రతిరహస్యే—

‘అనుకూలా నిషేవేతే యత్రాఽన్యోన్యం విలాసిని,

దర్శనస్పర్శనాదిని స సంభాగ ఉదాహృతః.’ ఇతి

అత్ర మామేతి వాగారమ్భసూచితైరనుభావైర్దాతాభిలాషమిత్యుక్తేన రత్యాఖ్యా స్థాయీభావేన, సవ్రీక్షమిత్యనేనోపలక్షితైః సంచారిభావైః, అవశిష్టైర్విశేషజైర్యథా యథం ప్రతీయమానైరనుభావాదివిశేషైః కులస్తీ ఇత్యుక్తేనాలమ్యులనవిభావేన ప్రతీయ మానో రససార్వభౌమ, శృంగారో నిస్సక్తాఽఽద్భుతార్థకాఽధికసుఖమిత్యనేన పరిపూరిత శయం ప్రాప్తి తీతి వేదితవ్యమ్. కాదూలవిక్రీడితమ్.

టీ. ప్రాక్ = మొదట, మనాక్ = కొంచెము, మామాఇతి = వలదువలదని, అనాగత రసం = వెలువడని రుచిగలదియు. తతః = తరువాత, జాతభిలాషం = పుట్టినతోరికగల దియు, (తదను = పదప) సవ్రీక్షం = సిగ్గుతోఁ గూడునట్లు, శ్లఘీకృతతన = సడలించబడిన యవయవములు గలదియు, పునః = తరువాత, ప్రత్యస్తధైర్యం = తొలగిన దిట్టతనముగల దియు, ప్రేమ ఆర్ద్రం = ప్రీతిచే తడిసినదియు (పూర్ణానురాగము గల దనుట) స్పృహ...

గల్భం-స్పృహణీయ = కోరందగిన, నిర్భర=మిలిలేని, రహాక్రీడా=వికాంతకేళియందు,
ప్రగల్భం = గట్టితనముగలదియు, తతః = అటుతరువాత, నిశ్చంక...సుఖం-నిశ్చంక =
భయములేని, అంగ = ఆవయవములయొక్క, వికర్షణ.రాషిడిచేత, ఆధిక = ఎక్కువైన,
సుఖం=ఆనందముగలదియు, (అగు) కులస్త్రీరతం=కులకాంతపొందు, రమ్యం = మనోహర
మైనది.

తా. రతి గలుగకముందు వలదు వలదని యుద్ధబాటుతోఁ గూడి
నదియు, అనంతర ముదయించిన రాగము గలదియు, ఆపైని సిగ్గుతోఁ
గూడినదియు, తరువాత వివశమైన శరీరము గలదియు, పిదప విడువఁ
బడిన ధైర్యము గలదియు, అనురాగముతో నిండినదియు, కమనీయమై
గాఢానురాగయుక్తమైన ఏకాంతక్రీడచే ప్రాధమ్యమైనదియు, అంతనుండి
జంకులేక కుచాద్యవమర్దనము వలన మించిన సుఖము గలిగిన కుల
కామినీసురతమే మనోహరమైనది.

ఉ. ఆది మితాదరంబు తదనంతర ముచిత రాగ మంత ల

జ్ఞోదయరమ్య మంత శిథిలోద్యమ మంత నితాంతధైర్యవి
చ్ఛేదము ప్రేమపూరము విశేషవివిక్తవిహార మంత నా
న్లోదకరాంగసంగము కులప్రమదారత మల్పసౌఖ్యమే.

శ్లో. ఉరసి నిపతితానాం ప్రస్తధమ్మిల్లకానాం

ముకుళితనయనానాం కించి దున్మీలితానామ్,

ఉపరిసురతభేదస్విన్నగండ్వస్తలానాం

అధరమధు వధూనాం భాగ్యవస్త్రగి పిబంతి.

25

వ్యా.—అథ యదుక్తమ్ 'నానాకరణకల్పితమ్' ఇతి, తత్ర నానాకరణాని ధైర్య
కాదిబద్ధవిశేషాః, తేషాం మధ్యే ఏకం బద్ధవిశేషం వివక్ష్యస్త దనుకూలముపరిసురతమాహః-
ఉరసీతి.—ఉరసి నిపతితానాం పురుషయితబద్ధవశాద్యక్షిణ్యల మధిష్ఠితానామ్, అత ఏవ
ప్రస్తధమ్మిల్లకానాం రతిరథసవిశ్లేషకచప్రచయానామ్ - ని. 'ధమ్మిల్లః సంయతాః కచాః,
ఇత్యమరః. ముకుళితనయనానాం సుఖపారవశ్యాల్లజ్జానుభావానుకరణాద్వా వినిమిలిత
లోచనానామ్, తథాఽపి కిష్కిదున్మీలితానామ్ తమస్త కులితలోచనానామ్ అన్యథా

అనాచిత్యాదితి భావః. ఆత వివ ఉపాసరతే యః-భేదః శ్రమస్తేన స్విన్నాని స్వేదా ద్ద్రాణీగజ్జన్తాని యాసాం తాసామ్-‘శ్రమః భేదో హి రత్యాచేష్టాతః స్వేదాదిభూమ కృత్’ ఇతి లక్షణాత్, వధూనాం ప్రియతమానాం సంబంధి, అధరమధు అధరామృతం, భాగ్యవంశ భాగ్యకాలినః, పిబన్తి స్త్రీముఖస్య నిజముఖసాముఖ్యాదక్షణేనాధరం చుమ్మ స్తీక్ష్ణర్థః. ఏకచ్చ పుణ్యకృతామేవ సంభవతి, న త్వస్యేహమతవివ భాగ్యవంత ఇత్యుక్తమ్; తథా బాహ్యసురత విశేషరూపమపి చుమ్మనమారభ్యాభ్యంతరాంతరయో కథితమిత్యవ గస్తవ్యమ్.

పురుషాయితలక్షణముక్తం రతిరహస్యే.—

‘స్వేచ్ఛయా శ్రమిణి వల్లభే తథా యోషిదాచరతి పూరుషాయితమ్.’ ఇతి. నాయికాస్తు ప్రగల్భాః.—

‘స్తరమస్థితృప్తిదా ప్రాప్తా సుపూర్ణ సూపనా’ ఇతి లక్షణాత్.

నాయికా. కామతస్త్రమశలాః ఆచూలాలాశ్చ, స్వభావోక్తిరలంకారః—

‘స్వభావోక్తిరసా చారు యథావద్వస్తువర్ణనమ్’ ఇతి లక్షణాత్.

మాలినీవృత్తమ్.

టీ. ఉరసి = తొమ్మన, నిపతితానాం = వ్రాలినవారును, స్త్రస్తథమిల్లకానాం = జాతినోష్ణగలవారును, ముకుళితనయచానాం = మూసినకన్నులుగలవారును, కించితే = కొంచెము, ఉన్తిలితానాం = (కన్నులు) తెరిచియున్నవారును, ఉపరి...లానాం-ఉపరి సురతః=పురుషాయితరతియందలి, భేద = అలయికచే, స్విన్న=చెమ్మివ, గండఫలానాం = చెక్కిలిప్రదేశముగలవారును, (అగు) వధూనాం = యువతులయొక్క. అధరమధు = అధరామృతము, భాగ్యవంతః=అదృష్టవంతులు, పిబంతి=పానముచేయుదురు.

తా. సిగవీడ నానందపారవశ్యమున మూసియు మూయని కను దమ్ములతోఁ గూడి పురుషాయితక్రీడచే జెక్కులు చెమర్చు రొమ్మున వ్రాలిన కామినులయధరామృతము పూర్ణవంతులు గ్రోలుదురు.

ఉ. అక్కున వ్రాలి కొప్పు విడి యల్లలనాడగఁ గన్నుదామరల్
చక్కగ మోడ్చి చొక్కి పురుషాయితసంజనితశ్రమంబునం
జెక్కుల ఘర్తబిందువులు యిందఁగ విందొనరించుబొంట్లమే
ల్చొక్కపుమోవితేనె చవిఁజూతురు భాగ్యముఁ గల్గునేర్పరుల్.

అవ. జ్ఞానపూర్వముగాఁ జేయుసంభోగసుఖమే సఫల మని చెప్పుచున్నాడు:—
శ్లో. అమితనయనానాం యః సురతరసోఽను సంవిదం భాతి,
విధునైర్విధోఽవధారితమవితథమిద మేవ కామగర్వహణమ్.

వ్యా.—అథ జ్ఞానపూర్వకమివ సురతానుభవః సార్థకః. న త్వన్య ఇత్యాహః.—
అమోఽత ఇతి.—అమోలితనయనానాం సుఖపారవశ్యాద్ధరముకుళిత నయనానాం,
యూనాం యః సురతరసః సురతాస్వాదకః, సంవిదం అను జ్ఞానమనుసృత్య భాలి-అయ
మేతాదృశ ఇతి జ్ఞానగోచరతయా ప్రతిభాతీత్యర్థః. ఇదమేవ జ్ఞానపూర్వకసురతానుభవ
ప్రతిభానమేవ, అవిశఫం అవ్యర్థమ్ - సార్థకమిత్యర్థః, కామస్య మన్తగ్రస్య కామపురుషా
ర్థస్య వా - నిర్వహణం ప్రతిష్ఠాపనమ్-ఉజ్జీవనమితి యావత్, న త్వన్యదాభాసత్వాదితి
భావః. మిథునై, రసజ్ఞైః స్త్రీపురుషైః - ని. 'స్త్రీపురుషౌ మిథునం ద్వద్వ్య'మిత్యుచరః.
మిథోఽన్యోన్యం, అవధారితం నిశ్చితమ్ - అనుభవినామేవార్థనిశ్చయసంభవాదితి భావః;
జ్ఞానపూర్వకసురతానుభవ ఏవ కామపురుషార్థ ఇతి ఫలితార్థః. అత ఇత్థంభూతసురత
మేవ కర్తవ్యమ్ - న త్వన్యాదృశమ్ - తస్య క్షేమాత్త్రఫలకత్వాదితి తాత్పర్యమ్. ఆర్యా
వృత్తభేదః.

టీ. అమోలితనయనానాం=మౌఞ్యము మూసినకన్నులుగలవారి (నాయుకానాయ
కులయొక్క), యః=ఏ, సురతరసః=సంభోగనందము, సంవిదం=జ్ఞానము ననుసరించి,
భాలి=ప్రకాశించుచున్నదో (అనగా ఈసంభోగ మిటువంటి దని తెలియుచు ననుభ
వింపఁబడుచున్నదో), ఇదంఏవ=ఇదియే (ఈజ్ఞానమే - అనుభవమే), అవిశఫం=వ్యర్థము
కాని, కామనిర్వహణమ్ - కామ = కామ(పురుషార్థ)ముయొక్క, నిర్వహణం = నెఱచే
ర్పుట, (అని) మిథునైః = (అలుమగల) జంటలచేత, మిథుః=పరస్పరము, అవధారితం =
నిశ్చయింపఁబడినది.

తా. సురతశ్రమమునక గన్ను లరమోడ్చినతరుణు లగు స్త్రీపురు
షులు తెలివితోఁ గూడి యేసంభోగ సుఖము ననుభవించురో, అనుభాను
భవమే కామపురుషార్థమునకు సాఫల్య మని యారసజ్ఞులగు స్త్రీపురుషు
లొండొరులు నిర్ధారణ చేసియున్నారు.

తే. కన్ను లరమోడ్చి విహరించు శ్ర చున్నవారి
సురతభోగంబు తెల్వితోఁ १ బరఁగెనేని
రమ్య మగు నిది కామని १ ర్వహణ ముచుచు
నాయుకానాయకులకు ని १ ర్ణయముగాదె.

అవ. స్త్రీపురుషుల కవస్థాభేదముచే నుచితముగామిని, దోషమును జెప్ప
చున్నాడు:—

శ్లో. ఇదమనుచితమక్రమశ్చప్రసాం
యదిహ జరాస్వపి మాన్యథా వికారాః,
ధర్మజీక—12

యదపి చ న కృతం నితమ్బినీనాం

స్తనవతనావధి జీవితం రతం వా.

27

వ్యా.—అథ సురతావధి కథయన్నిగమయతి.—ఇదమితి.—ఇహస్మిం లోకే, పుంసా మిద, మనుచితం ఆన్యాయ్యమ్, ఆక్రమో నిర్వర్త్యాదశ్చ, కిమిదమిత్యాకజ్ఞా యామాహ—జరాసు వార్ధకావస్థాస్వపీత్యర్థః. మాన్యథా వికారాః సురతవ్యాసక్లాః కృతా ఇతి యత్, ఇదమితి సంబంధః కిం తు యోవనావధికసురతమేవ న్యాయ్యం మర్యాదా గోచరం చేత్యర్థః. తదుపరితన సురతస్యాభ్యాసత్వాదితి భావః. తథా నితమ్బినీనాం స్త్రీణాం చ, తదనుచితమ్; కిం తదిత్యత ఆహ—స్తనవతనమ్ అవధిః మర్యాదా యస్య తత్తథోక్తం, జీవితం జీవనం వా, రతం వా సురతం వా, న కృతమితి యత్, బ్రహ్మణేతి కేదః, తదితి సంబంధః, స్త్రీణాం తావత్ స్తనవతనావధికమేవ జీవనం కర్తవ్యం, సురతమపి తదవధికమేవ, ఆన్యథా ‘పశ్చిమజ్ఞానకదవధి పఠతో’ వృద్ధతామేతి నారీ’ ఇతి కామ కాస్త్రోక్తేర్వృద్ధానాం సంభోగానర్హత్వాత్ - ‘త్యజేదస్త్యకులౌదూభతాం వృద్ధస్త్రీం కన్యకాం త్యజేత్’ ఇతి నిషేధస్తరణాత్ - ‘అలింగనం లమ్బపయోధరాణాం స్త్రీణాం చ దుఃఖిత్రయమేవ భూమా.’ ఇతి లమ్బస్తననితమ్బినీసంభోగస్య దుఃఖరూపత్వాచ్చేతి భావః యథాహ మాఘః—

‘అయమపి జరతాః ప్రకామగుర్వీరలఘువిలమ్బిపయోధరోపరథ్వాః,

నతత మనుమతా మగమ్యరూపాః పరిణతదిక్కు రికాస్తటిర్విభధ్రి.’ ఇతి.

అక్ర స్త్రీణాం పురుషాణాం చ యోవనకృతసురతమేవ రమణీయమితి తాత్పర్యమ్.

పుష్పితాగ్రా వృత్తమ్—‘అయంజి నయుగ రేఫతో యకారో యుజి చ నజా జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రా.’ ఇతి లక్షణాత్.

టీ. ఇహ=ఇచ్చట (ఈలోకములో), పుంసాం = మగవారికి, జరాసుఅపి = ముది దశయందును, మాన్యథాః = మన్యఃసంబంధములయివ, వికారాః = చేష్టలు, (ఇతి) యత్=అనునదియేదియో, నితుంబినీనాం = స్త్రీలకును, స్తన...వధి-స్తన=చనులయొక్క, వతన=జాటుట, అవధి=హద్దుగా, జీవితం వా=బ్రదుకుగాని, రతం వా=సంభోగముగాని, న కృతం=చేయఁబడలేదు. (ఇతి) యత్=అనునదియేదియో, ఇదం=ఇది, అనుచితం = తగ నిది, అక్రమశ్చ = క్రమములేనిదియు, (అన్యాయ్య మనుట.)

తా. ఈపురుషులు ముసలివా రయిన పిదపఁ గూడ మన్యథవికారంబు గలిగియుండునట్లొనర్చుటయు, స్త్రీలు కుచములు జారిపోవునంత

వఱకే బ్రతికియుండునట్లుగాని, సురతము సలుపునట్లుగాని యుండవలె నని యేర్పాటు చేయకపోవుటయు మిక్కిలి యనాగరికముగాను, న్యాయ విరుద్ధముగాను నున్నది.

చ. ఇవి యుచితంబు గానివని యిచ్చుపీఠో మగవారి కెంతయుకొ
మదనసుఖాభిలాషములు యమానక యున్ని జరాభరంబునం
గొదమమితూరిముద్దంచను శ గుబ్బలు జాతినవెన్క బోంట్లకుకొ
మదనసుఖంబు జీవితము యమాన్పడు తామరచూలి జాణయే.

అవ. సుఖానుభవమునకు జవ్వనము ముఖ్యమని మూడుస్లోకములచే వర్ణింపుచున్నాడు - (దేశాంతరమునఁ గొల్వగొల్పుప్రాయపువారివచనము.)

శ్లో. రాజంస్త్రష్టామ్బురాశేర్న హి జగతి గతః కశ్చిదేవావసానం

కోవాఽర్థోఽర్థైః ప్రభూతైః స్వపపుషి గలితే యావనే సాసురాగే

గచ్ఛామః సద్ద యావద్వికసితనయనేనీవరాలోకినీనా [నామ్.

మాక్రమ్యాక్రమ్య రూపం ఝటి న జరయా లుప్యతే ప్రేయసీ

వ్యా.—యదుక్తం సురతానుగుణ్యేన యావనస్యాత్మన్తావత్కృత్యం త్రిభిర్వర్ణయతి. తత్రాదౌ చిరప్రవాసవిర్విజ్ఞానాం రాజనేవాతత్పరాణాం యానాం వచనమేతత్—రాజ్నితి.—హి రాజక, జగతి అస్తిక లోకే, కశ్చిదేవ కశ్చిదపి పుమా, తృష్టా ధనలిప్సా - నై వామ్బురాశిః సముద్రస్తస్య అవసానం పారం, న గతో హి న ప్రాప్తః ఖలు; కిస్తు మగ్న ఏవేత్యర్థః తృష్టాయా అపరిచ్ఛిన్న త్వాదమ్బురాశిత్వరూపజన్మ. ఆథ యావత్కృష్టితార్థలాభేఽపి న తైః ప్రయోజనసిద్ధిరిత్యాచూః - ప్రభూతైః ప్రచురైః - ని. 'ప్రభూతం ప్రచురం ప్రాజ్యమ్' ఇత్యమరః. ఆర్థైర్ధనైః, కో వార్థః కిం ప్రయోజనమ్? న కిమపీత్యర్థః. అకించిత్కరత్వాదితి భావః. ని. 'అర్థోఽభిధేయైవస్తుప్రయోజననివృత్తిః' ఇత్యమరః. కస్తిక కథం భూతే సతి? స్వపపుషి నిజశరీరే (అధికరణే) సాసురాగే సంభోగేచ్ఛాజనకే అనురాగనహితే వా యావనే, గలితే సతి-కోఽర్థ ఇతి సంబంధః - ధనలాభాదపి యావనమేవాస్తాకం బలీయ ఇత్యర్థః. అతస్తావత్తత్సర్వమేవ, సద్ద స్వగృహం ప్రతి, గచ్ఛామో యాస్యామః, యావత్ యదా, వికసితాని ఉత్పల్లాని - కుముదాని కైరవాణి - ఇన్దీవరాణి నీలాత్పలాని చ తత్సర్వకాలాంకా నేత్రాణి - ఆసాం సస్తితి తథోక్తానామ్ - సీతాసీతాబ్జదలమనోహరయనానామిత్యర్థః. ని. 'సితే కుముదకైరవే' - 'ఇన్దీవరం చ నీలేఽస్తిక' ఇత్యుభయత్రాప్య

మరః. ప్రేయసీనాం ప్రియకమానాం సంబన్ధి, రూపం యావన్ ప్రయుక్తసౌందర్యం జరయా, ఆక్రమ్యక్రమ్య ఆభీక్షమాక్రమ్య, ఝడితి ఆజ్ఞాపా. ని. 'సౌగంధిశ్చ సాఽవన్నియ' ఇత్యమరః. న లుప్యతే న హ్రియతే, తావదితి సంబన్ధః - అన్యథా శశకా పాయే బిలఖనవద్గమనవైషమ్యల్యాద్యధ్వస్తీగమననిషేధాచ్చేతి భావః. ని. 'యావత్తావచ్చ సాకల్యేఽవథా మానేఽవధారణే' ఇత్యమరః.

టీ. రాజా=ఓరాజా! జగతి = లోకములూ, కశ్యప్త వీవ = ఎవ్వఁడును, తృప్తా అంబురాశేః=అశయనెడి సముద్రముయొక్క, పారం=ఆవలిగట్టును, న గతః హి=రాండఁ డాయెడదా! స్వవపుషి = తనదేహమునుండి, స అమరాగే = అమరాగముతోఁగూడిన, యావనే = జవ్వనము, గళితే=జాతుఁగా, ప్రభూతైః = గొప్పవైన, ఆర్థైః=ధనములతో, ఆర్థః=ప్రయోజనము, కః ఏ = ఏమి? ఏక...సీనాం - ఏకనిత = విప్పారిన, నయనఇంద్రియం=నల్లగలవలపంటి కన్నులతో, ఆ...ప్రేయసీనాం=చూచునట్టి, ప్రేయసీనాం=ప్రియురాండ్రయొక్క, రూపం=రూపము, జరయా = ముసలితనముచే, ఆక్రమ్యక్రమ్య = మ్రోసి వ్రేలి, ఝడితి = తటాలన, యావత్ = ఎంతలో, న లుప్యతే = పోగొట్టబడదో, (తావత్ = అంతలో,) సద్వ = ఇంటికి, గచ్ఛామః = వెళ్లెదము.

తా. ఓరాజా! ఆశ యనునది సముద్రముం బోలినది. లోకంబున నాసముద్రపు దరిజూచినవాఁ డొక్కఁ డయినను లేఁడు. మాదేహమున జవ్వనంబు జారకయుండునపుడే సుఖంబుల ననుభవింపవలయును. యావన్ ముడిగిన పిదప నీయపారధన్ మున్న నేమి యుపయోగము? కావునఁ బుడమితేఁడా! విరిసిన కలువలంబోలు కన్నులతోఁ జూచు మాప్రియురాండ్రయొక్క రూపంబు ముడిమిచేఁ జెడిపోకమునుపే మాయింద్లకుఁ బోయి సుఖంబుల ననుభవింప నుత్తరు వొసఁగుము.

శా. ఆశాసాగరపార మేరికిని శ శ క్యం బాని చేరంగ భో

గాశాయు క్తము జవ్వనంబు గళితం శ బై నక ధనం జేల థా

త్రీశా! యింటికి బోదుమే ప్రియవధూ శ హృద్యోల్లసద్రూపరే

ఖాశోభాతిశయంబు దుర్భరజరా శ క్రాంతంబు గాకుండఁగన్.

అప. సర్వానర్థములకు జవ్వనము మూల మని చెప్పుచున్నాడు.—

శ్లో. రాగస్యాగారమేకం నరకశతమహాదుఃఖసంప్రాప్తిహేతు

రోహసోఽస్థిత్పత్తిబీజం జలధరపటలం జ్ఞానతారాధిపస్య,

కన్దర్పస్యైకమిత్రం ప్రకటితవివిధస్పష్టదోషప్రబంధం

లోకేఽస్తిన్నహ్యనర్థప్రజకులభవవం యావనాదన్యదస్తి.

29

వ్యా.—ఆథానర్థమూలమాహ—రాగస్యేతి.—రాగస్య మాత్మర్యస్య, ఏకం ఆగారం ముఖ్యాయతనమ్ అనురాగైకస్థానమితి వా, తథా, నరకకలేషు సిరియవరమ్మ రాసు-యాని మహాదుఃఖాని తీవ్రయాతనాస్తేషాం సంప్రాప్తిహేతుః ప్రాప్తిసాధనమ్. అగమ్యాగమనాదిదుష్కర్తృ ప్రవర్తకత్వాదితి భావః. మోహస్య స్త్రోవరాసక్తిరూపస్య, ఉత్పత్తిబీజం జన్మకారణమ్. ని. 'హేతుర్నా కారణం బీజమ్' ఇత్యమర్థః. జ్ఞానతారాధివస్య ప్రబోధచంద్రస్య, జలధరపటలమ్ అభ్రీబృన్దం-జ్ఞానప్రకాశ ప్రతిబంధకమిత్యర్థః. కన్దర్పస్య కామదేవస్య, ఏకం మిత్రం ముఖ్యబంధుః, ప్రకటితో-వివిధో నానావిధః - స్పష్టః ప్రకాశః - దోషప్రబంధః పాతకసంబంధో-యస్య తత్ఫలోక్తమ్-యద్యేవమమితి శేషః, అలోఽస్తిక్ లోకే; తస్మాద్యేవనాదన్యత్ ఇతరత్, అనర్థానాముక్తవిధానాం - ప్రజన్య సమూహస్య-కులభవనమ్ ఉత్పత్తినికేతనం, నాస్తి హి, ఇదమేవాశ్యనానర్థమూలమిత్యర్థః; తదుక్తమ్.—

'యావనం ధనసంపత్తిః ప్రభుత్వమవివేకితా,

వికైకమప్యనర్థాయ కిమ్యుక్త చతుష్టయమ్?' ఇతి.

టీ. రాగస్య = అనురాగమునకు (లేక, మాత్మర్యమునకు), ఏకం = ముఖ్యమైన ఆగారం=ఇల్లు, నర...హేతుః-నరకకళత = నరకముల నూలులయందలి, మహాదుఃఖ = గొప్పదుఃఖముయొక్క, సంప్రాప్తి=రాకకు, హేతుః = కారణము, మోహస్య=అజ్ఞానమునకు, ఉత్పత్తిబీజం = జన్మకారణము, జ్ఞానతారాధివస్య=తెలివి యను చంద్రునకు, జలధరపటలం=మొయిలుమొత్తము, కందర్పస్య = మన్మథునకు, ఏకమిత్రం=ముఖ్యస్నేహితుడు, ప్రక...బంధం-ప్రకటిత = వెలిపుచ్చబడిన, వివిధ = అనేకప్రకారములగు, స్పష్టః=స్పష్టమైన, దోషప్రబంధం = తప్పులు కుప్పలుగలదియు, అస్తిక్ = ఈ, లోకే= లోకముందు, అనర్థ...భవనం-అనర్థ=కీడులయొక్క; ప్రజ=సమూహమునకు, కులభవనం= పంశపరంపరగవచ్చిన యిల్లు, (అగునట్టిది) యావనాత్ = యావనముకంటె, అన్యత్ = మఱియొకటి, నాస్తిహి = లేదుగదా !

తా. యావన మనునది యాశకుఁ బ్రధానస్థానము. పెక్కుపాపములను, తీరని వ్యసనంబులను బొందుటకుఁ గారణ మైనది. మోహమును గలిగించు విత్తనము. జ్ఞాన మను చంద్రునికి మొయిభుల గుంపు వంటిది. (మొయిభుల గుంపు చంద్రమండలమును గ్రమ్మనట్లు జ్ఞానమును

గ్రమ్మనది.) మరునికి విడువని నెచ్చెలి. పెక్కులైన పాపములను నిర్భయముగాఁ జేయించునది. మంచినలులకుఁ బ్రతిబంధక మయినది. ఇట్లు చేటులకుఁ బుట్టినంటి వంటిది జవ్వనమునకు మించినది మఱొక్కటి యీ భూలోకముననే లేదు.

చ. రతిపతిచేతివాలు ఘన శ రాగనివాసము నీతివైరి దు
గ్గతిశతదుఃఖమోహజని శ కారణ ముజ్జ్వలబోధతార కా
పతినిబిడాశ్రబృందము శు శ భప్రతిబంధము దోషసంగసం
గత మగునేగి జవ్వనము శ కన్న జగంబున వేతె యున్నదే.

అప. ఇట్టి సర్వాసర్థమూలమయినయోవనమున వికారము నొందనిపురుషుడు భక్తుఁ డని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శృక్లాం ద్రుమనీరదే ప్రసృమరక్తీ డారసప్రోతసి
ప్రద్యుమ్నప్రియబాన్ధవే చతురవాఙ్ముక్తాఫలోదన్వతి,
తస్మిన్నేత్రచకోరపార్వణవిభా సౌభాగ్యలక్ష్మీసింధౌ
ధన్యః కోఽసి స ఏక్రియాం కలయతే రాష్ట్రే నవే యావనే. 30

వ్యా.—ఇథం భూతే యావనే కచ్చిదేవ నిర్విక్రియ ఇత్యాహ—శృక్లార ఇతి.—శృక్లారః సంభోగవిప్రలబ్ధురూప శృక్లారరస నివ ద్రుమో వృక్ష - ద్రస్య నీరదే అమ్బువాహే - ఆశ్శురితత్వకన్దలితత్వచల్లవితత్వపుష్పితత్వ రూపావస్థాభిః పరి పోషావహ ఇత్యర్థః, ప్రసృమరో వ్యాపనశీలా - యః క్రిడారసో మన్దభకేలి-ద్రస్య స్రోతసి ప్రవాహే - అవిచ్ఛేదేన ప్రవర్తక ఇత్యర్థః. అథవా ప్రసృమరక్తీడానాం రసస్రోతసి రసప్రవాహే - యథేచ్ఛావికారాన్విత ఇత్యర్థః, ప్రసృమరేత్యుక్త*సృగు స్యదః కర్షరే* ప్రద్యుమ్నస్య కన్దర్పస్య-ప్రియబాన్ధవే ఆప్రబంధా * స్వాధ్యేఽహ ప్రత్యయః. సి. 'ప్రద్యుమ్నో మినకేతనః, కన్దర్వో దర్పకోఽనన్దః' ఇత్యమరః. చతుర వాచో నిపుణవాక్యాన్వేష - ముక్తాఫలాని మాత్రికమణయః-లేహాదుదన్వతి సముద్రే-సరససంలాపాత్పత్తినికేతనభూత ఇత్యర్థః - 'ఉదన్వానుదధా చ' ఇతి నిపాతనా త్యాధుః. సముద్రస్య ముక్తాకరత్వముక్తం రత్నకాశ్రే—

'కరిత్యుజీమూతవరాహశఙ్ఖమత్సాహిత్యుక్త్యర్థవవేణుజాని,

ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే లేమాం తు శుక్ల్యుద్భవమేవ భూరి.' ఇతి. తస్మిన్నాం లిలాసినినాం - నేత్రాణ్యేవ చకోరాః చన్ద్రీకాపాయపక్షివిశేషస్తేమాం పార్వణ విభా భూర్ణచన్ద్రీ-తద్వదల్లాసక ఇత్యర్థః. *కర్షణి భవః పార్వణ ఇతి విగ్రహః - ని.

'విభువ్యుష్టా' చంద్రిమసి' ఇత్యమరః. సౌభాగ్యలక్ష్మ్యైః సౌష్ఠర్యసంపదో - నిధా నిధానే-
కదాచిదపి స్వాపస్థానదశాయాం సౌష్ఠర్యలక్ష్మీర్ను తీయత ఇత్సర్థః. నవే యావనే
నూతనే వయసి; ప్రాప్తే సతి, కోఽపి ధన్యః కశ్చిదేవ శుక్లవీ, విక్రియాం మన్తధవికారం,
న కలయతే న ప్రాప్నోతి; హద్భుశస్తు విరల ఇతి భావః.

శ్లోకద్వయేఽపి నిరవయవరూపకాలంకారః. కాద్యాలవిక్రీడితమ్.

టీ. శృంగా...దే-శృంగార = శృంగారమనెడి, ద్రుమ = వృక్షమునకు, నీరదే =
మేఘమయినదియు, ప్రసృ...ప్రాశసి-ప్రసృమర = వ్యాపించునట్టి, క్రీడా = సంభోగ
మందలి, రస=రస (అభిలాష) మనెడి రస (జల) మునకు, ప్రాశసి=ప్రవాహమయినదియు,
ప్రద్యున్నప్రియబాంధవే = మన్తధనునకు నెయ్యంపుచుట్టమయినదియు, చతు...న్వతి-
చతుర = చిత్రములైన, వాక్ = మాటలనెడి, ముక్తాఫల = ముత్యాలపూసలకు, ఉద
న్వతి = సముద్రమైనదియు, తస్మి...విధా-తస్మి = కృకాంగులయొక్క, నేత్ర = కన్ను
లనెడి, చకోర=వెన్నెలపులుగులకు, పార్వణవిధా=పున్నమచందరుడైనదియు, సౌభాగ్య
లక్ష్మీవిధా=సౌందర్యసంపదకు గనియైనదియు, (అగు) నవే యావనే = క్రొత్తప్రాయము,
ప్రాప్తే (సతి) = రాఁగా, కోఽపి ధన్యః = ఎవడో పుణ్యవంతుడు, విక్రియాం =
(మనో) వికారమును, న కలయతే=పొందడు. (తఱచుగా నందఱు బొందుదు రనుట.)

తా. మేఘంబు వర్షించి చెట్లను వెంపొందించునట్లు, శృంగార
రసమును బెంచునదియు, పాటుచుండు క్రీడారసం బనెడి యుదకప్రవా
హము వంటిదియు, మరుని కనుఁగుబండు వైనదియు (ప్రియబంధువు
మాడ్కి మన్తధునికే బ్రేమగూర్చునదియు), జాణపలుకు లనెడి ముత్రైము
లకు సంద్రముమాడ్కి నునికెట్టును, చకోరపక్షులను బున్నమ చందు
రుడు సంతోష పెట్టునట్లు తీరగెబోడుల కన్నుల కింపొదవునదియు,
సౌందర్యసంపదకు నునికీయు నైన యశావసము దేహమున నెలకొన్న
యప్పుడు పుణ్యాత్మఁ డెవ్వఁడో యొక్కఁడు చిత్తవికారంబు నొందఁడు
గాని తక్కిన యందఱు చపలు లగుదురు.

ఉ. మారునికూర్చి చుట్టము స ధ మంచితకేళిరసహృదంబు శృం

గారమహీజనీరదము ధ కంజముఘజనదృక్పశోరరా

కారజనీశమండలము ధ కాంతవచోమణివార్ధి యశావసం

భారయఁ జెందుచో వికృతి ధ నందనివాడె కృతార్థుఁ డిష్టుహిన్.

ఆప. యాచన మనర్థమాలము గనుక, కామినులను విడిచినయెడల నాయాచన మనర్థములకుఁ గారణముగాదు గదా యని కోకించి, మగువల విడుచుట కష్ట మని మూఁడు శ్లోకములచే వర్ణింపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంసారేఽస్మిన్నసారే కున్మపతిభవనద్వారసేవాకళజ్జు-

వ్యాసజ్జన్మస్తదైర్యం కథచమలధియో మానసం సంనిదధ్యుః,
యద్యేతాః ప్రోద్ధవిద్ధుద్యుతిశిచయభృతో న స్యురమ్భాజనేత్రాః
ప్రేక్షతాః శ్చేకలాపాః స్తనభరవిసమన్మధ్యభాజస్తరుణ్యః. 31

వ్యా.—యదుక్తం యాచనస్యానర్థమాలత్వం తత్ కామినీపరిత్యాగేఽత్యవ
దూరాపాస్తవిత్యాకళజ్జు తాసామపరిత్యాజ్యతాం త్రిభిర్వర్ణయతి.—సంసార ఇతి—
అమలధియో నిర్మలమతయో మహాస్తః, మానసం నిజం మనః, అసారే నిస్సారే, అస్తిక్
పరివర్తమానే, సంసారే కలత్రాదిపాషణవ్యాసక్లరాపే, కున్మపతిభవనద్వారస్య కున్మిత
రాజమందీప్రతిహాసస్య—సేవా ఆనువర్తనమేవ - కలతోఽపవాదః - తత్రయో వ్యా
సజ్జః - అత్యాసక్తిజ్ఞేన వ్యస్తం - ధైర్యం ధీరత్వం యస్య తత్రోక్తమ్, ఈదృక్కష్ట
కర్తానక్తిమలినమిత్యర్థః. కళం సంనిదధ్యుః సమాదధ్యుః, న కళంచిదపీత్యర్థః. కేం న
స్యాచ్యేదిత్యత ఆహ—ప్రోద్ధవిః ఉచిత్యర్థో-యః క్షుః తస్య ద్యుతిశిచ ద్యుతిర్యేహం
తాని చస్తోధవలాని మాజ్ఞోష్ఠాని వా - ఉద్యద్విశేషణ సామర్థ్యాత్ - తాని సిచయాని
అంకుకాని-విభోజితే తథోక్తాః, అమ్భాజే ఇవ నేత్రే యాసాం తాః పద్మలలాశవికాల
లాచనా ఇత్యర్థః. ప్రేక్షతాః శ్చేకలాపాః క్వణద్రశనా వివ - కలాపా భూషణాని -
యాసాం తాః - యద్వా కాఞ్చ్యో భూషణాని యాసాం తాః, ని. 'కలాపా
భూషణే బర్హే' ఇ త్యమరః. స్తనభరణి కుచమమ్మగౌరవేణ - చినమన్తి అవనతాని -
మధ్యాని వలగ్నాని - భజన్తీతి తథోక్తాః - పీవరకుచాః కృశీదర్యశ్చ ఇత్యర్థః. ఏతేన
సౌందర్యాఽఽపిశయ ఉక్తః, ఏతాః ప్రసిద్ధాస్తరుణ్యో యాచరయః - ని స్యుర్యది న భవే
య్యర్యది - తర్హి కళం సంనిదధ్యురితి సంబంధః; అతో విశిష్టతదుజ్జీవాం విద్యమానత్వా
దేవ సుధియాఽప్యేవంభూతా భవన్తీత్యర్థః. తస్మాత్తరుణ్యో దుష్పరిహారా ఇతి భావః.
తదుక్తమ్.—

'అసాధా విహ సంసారే దుర్వారే మకరద్వజే,

కులే చ కామినీమూలే కా వా స్యాత్పురికల్పనా?'

అత్యోక్తరవాక్పార్థస్య పూర్వవాక్పార్థసమర్థకపేరుత్వాత్కావ్యలిక్తభేదః. సగృహ.

టీ. ప్రాద్య—భృతః-ప్రాద్యత్ = ఉదయించుచున్న, ఇందు=చంద్రునియొక్క ద్యుతి=(కాంతివంటి) కాంతిగల, సిచయ = చీరలును (చందురుకావినలి పెప్తుచీరలనుట), భృతః=ధరించువారును, అంభోజనేత్రాః = తామరలవంటి కన్నులుగలవారును, ప్రేంఖల్ ...లాపాః-ప్రేంఖల్ = కదలుచున్న, కాంఛి=ఓడ్డాణమునెడు, కలాపాః=సొమ్ములుగల వారును, స్తన...భాజః-స్తనభర = చనులబరువుచే, వినమత్ = వ్రాలుచున్న, మధ్య=నడుమును, భాజః=పొందినవారును, (అగు), ఏతాః తరుణ్యాః = ఈ(ప్రసిద్ధులగు) యువతులు, నన్యః యది = ఉండరేని, అమలధియః = నిర్మలబుద్ధిగలవారలు, ఆసారే = సారములేని, ఆప్తిక్ = ఈ, సంసారే=సంసారమునందు, క...ధైర్యం-కున్యపతి = దుష్టరాజులయొక్క, భవనద్వార = దేవిదీపాజారములయందలి, సేవా = కొలువుయొక్క, కళంక = దోషముయొక్క, వ్యాసంగ=సంబంధముచేత, వ్యస్త=చెదరిన, ధైర్యం = దీమనముగల, మానవం=మనస్సును, కళం = ఎట్లు, సన్నిదధ్యః = కుదుర్చుకొందురు ?

తా. ఈ నిస్సారమయిన సంసారమునందుఁ జక్కఁగా నుదయించిన చంద్రునికాంతిసమూహమువంటి కాంతి గలవలువలు దాల్చిన వారును, కమలనేత్రులును, ఘణిల్లుఘణిల్లుమని రవణించు చిరుగజ్జల యొడ్డాణములు ధరించినవారును, గబ్బిగుబ్బలబరువుచే గొంచెమువంగిన నడుము గలవారునైన యీ ప్రమదలుండరేని నిర్మలమనస్సుగల పండితులు చెడ్డరాజులవాఁకేళ్లయందుఁ గొలువుకొలుచుటయం దలవాటుచే ధైర్యము వీడిన తమ మనసుల నెట్లు ధరింపఁగలరు ? (చెడుదొరల కొలువువలని దుఃఖముచే గలవరము నొందినవారయినను పురుషులు పైఁజెప్పినగుణములు గల స్త్రీలను బొందుటచేత నిలుకడ గల మనస్సు కలవారగుదురు.

చ. జలజనిలోచనంబులును १ సన్నపుఁజందుర కావించిరెలుం
గులుకు మెటుంగుఁజన్నులును १ గొంచెపుఁగొనులు రత్నకింకిణీ
కలరశనాగుణంబులును १ గల్గినకాంతలు గల్గరేని గా
సిలి మతిమంతు లేటికి వ १ సీతురు రాజగృహంగణంబులన్.

ఆవ. స్త్రీలపైనియాశ పురుషులను మ్రొక్కునట్లుచేయు నని చెప్పచున్నాడు:—
శ్లో. సిద్ధాధ్యాసితకన్ధరే హరవృషస్కన్ధావరుగ్గద్రుమే
గజ్జాధాతలిలాతలే హిమవతః సానౌ స్థితే శ్రేయసి,
కగ్గ కుర్వీత శిరగప్రణామమలినం హ్లాసం మనస్వీ జనో
యద్విత్తస్తకురజ్జశాబనయా న స్యుః స్తరాస్త్రం స్త్రీయః.

వా. — సింధి - సింధిర్యోగిభిః - అధ్యాసితా అధిష్ఠితా - కన్దరా గుహ-యస్మిన్
 ప్రత్యక్షోక్తే విలేన తవస్సిద్ధిహేతుత్వం సూచ్యతే, హరస్య నిత్యసన్నిహితస్య-యో వృహ
 వాహనభూతో మహాత్మ్యస్య స్కంధేన హంసవీతేన - కమదేతి యావత్ - ఆవరుణ్యః
 భగ్నాః-ద్రుమా యస్మిన్ తత్ప్రత్యోక్తమ్. * 'రుజో భక్తే' కర్మణి క్తుః. * 'ఓదితశ్చ'
 ఇతి నిష్ఠానల్పేణ త్వమ్. ఏలేనాఽఖిలశ్రేయః ప్రదశివసాన్నిధ్యముక్తమ్, గంగాధాతాని
 గంగాప్రతాపితాని - శిలాతలాని, యస్మిన్ తత్ప్రత్యోక్తే - ఏలేనాఽత్యస్తవపిత్రత్వ
 ముక్తమ్. ఆత ఏవ శ్రేయసి శ్రేష్ఠే-శ్రేయస్కరే - వా, హిమవతో గిరేః సంబంధిని
 స్థాచే ప్రదేశే స్థితే సతి, ఇో వా మనస్వీ సుమేధాః ధిరోజనః * 'ప్రశంసాయామినిః,
 శిరో నిజోత్తమాద్గం, ప్రణామేన మనృపతిపాదవందనేన మలిసం కలశ్చిక్షమ్, ఆత ఏవ
 మ్హానం ఉత్కర్షహీనం, కుర్వీత, 'మలిసం మానమ్' ఇతి పాతే - మానం నిజాభిమానం
 (కర్మ) - శిరఃప్రమాణామేన నిజోత్తమాజ్ఞానమనేన-మలిసం ప్రతిష్ఠాహీనం-కుర్వీత, నో
 ఽపీత్యర్థః. కుతః? యద్యన్తాత్కారణాత్, విత్తస్తకురంగకావనయనాః పద్మినీజాతిత్వా
 చ్చుకితబాలహరిణేక్షణాః, ఆత ఏవ, స్వరాస్త్రం మహావీరస్య స్వరస్య జగద్విజయసాధన
 భూతబాణ ఇత్యర్థః. * లింగవచనవ్యత్యయో నిత్యనపుంసక త్వేన జాత్యభిప్రాయేణ వా
 'వేదాః ప్రమాణమ్' ఇత్యాదివద్దృష్టవ్యః ఇత్యుక్తం ప్రాక్, స్త్రీయః న స్యుశ్చేత్, అతః
 ఆమోఘమదనశస్త్రభూషస్త్రీణామపరిత్యాజ్యతనూ విద్యమానత్వాదేవ మనస్వీనామపీద్య
 గురవస్థాపత్రితి భావః. పృత్యముక్తమ్.

టీ. విత్తస్త...నయనాః - విత్తస్త=చెదరిన, కురంగకావ = లేడిపిల్లలయొక్క,
 నయనాః = (కన్నులవంటి) కన్నులుగలవారును, స్వరఆస్త్రం=మన్మథబాణమును, (అగు)
 స్త్రీయః = ఆడువాండ్రు, న స్యుః యత్ = లేరేని, సిద్ధా...కందరే-సిద్ధ=యోగులచే,
 అధ్యాసిత = ఉండబడిన, (యోగులకాపురమును), కందరే = చరియలుగలదియు,
 హర...ద్రుమే - హర = శివునియొక్క, వృహ=ఎద్దుయొక్క, స్కంధ=మూఁపురముచే,
 ఆవరుణ=విజువబడిన, ద్రుమే = చెట్టుగలదియు, గంగా...తలే - గంగా = గంగచేత,
 ధాత=కడుగబడిన, శిలాతలే = తాలిప్రదేశములుగలదియు, (అగు) హిమవతః = హిమ
 వంతముయొక్క, సానా = చఱియయందు, శ్రేయసి = పుణ్యము, లేక మోక్షము, స్థితే
 సతి = సిద్ధముగా నుండగా, కః మనస్వీ = విబుధిమంతుడు, శిరః=(తన)తలను, ప్రణామ
 మలిసం = (ఒకరికి) వంగుటచేత మానినదిగాను, మ్హానం = వాడినదిగాను, కుర్వీత = చేసి
 కొనును.

తా. వెఱచిన జింకకూనల కన్నులంబోలిన కన్నులుగల యంగ
 నలు మన్మథుని తూపులుగాలేని, సిద్ధులు వసించెడి గుహలతోఁ గూడి,

ఈశ్వరుని వాహనంబగు సందికేశుని దేహముచే పిలువబడిన చెట్లచే వెలయుచు, గంగాజలముచే బావనం బగు తాతీప్రదేశము గలిగి యుండు సుపద్రవము లేని హిమవంతముయొక్క ప్రదేశమున్నప్పుడు, ఏధీరుడగు మానవుడు రాజులకు సాష్టాంగముగాఁ బ్రణమిల్లి తనశిరస్సును మలినము వాడునట్లు చేసికొనును? లోకంబున స్త్రీలు మన్తథ వికారంబుఁ గలిగింపఁజాలనివారయినయెడల, మనుజులు ససారములఁ బాసి, హిమవంతమున కేగి తనస్సు చేయుచుందురు. అట్లుకాక మన్తథ వికారమునకు వారు కారణభూతులై యున్నందుననే పురుషులు రాజుల యడుగులకు మడుగులొత్తుచు వారిచుట్టును దిరుగుచుందురు.

శా. గంగాధౌతశిలాతలంబు హరశోఽస్కంధప్రదేశాహతో
త్తుంగత్తాజము సిద్ధనేవితగుహః సప్తమంబు శీతాచలో
త్సంగంబుండఁగ నెవ్వఁ డోపు నృపపాఽదంబుల్ దలందాల్పు సా
రంగీశాబిలిలోచనల్ మనసిజాఽప్రంబుల్ సతుల్ లేనిచోన్.

అవ. స్త్రీలే బుధహేతువు లని చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. ససార! తవ పర్యవ్రాజనం న దవీయశీ,

అస్తరా దుస్తరా న స్యుంధి రే మదిరేక్షణాః.

33

వ్యా.—ససార ఇతి.—హే ససార, తవ, పర్యవ్రాజనం అపసానసీమా, న దవీయశీ న దవిష్టా భవతి - న దూరతరేతి యావతో - కిన్తు నేదీయస్యేవేత్యర్థః. * దూరతద్వేదియసుని 'ఉగితశ్చ'ఇతి జీవ * 'స్థూలదూర-ఇత్యాదినా యజ్ఞాదిపరలోప పూర్వగుణౌ, కుతః? తే తవ, అస్తరా మధ్యే, దుస్తరా మహానద్య ఇవ తరితుమశక్యాః * 'ఈషద్ద్యుః—' ఇత్యాదినా ఖల్పిత్యయః. మదిరేక్షణాః స్త్రీయః, న స్యుంధి రే న సంభావితాశ్చేత్, న దవీయశీతి సంబంధః, సంభావితత్వాదేవ దవీయశీత్యర్థః; ఏలేన ససారపారగమనప్రతిబంధస్య స్త్రీయ ఇత్యుక్తమ్, తత్పరిత్యాగే తు శ్రేయస్సంభవ ఇతి భావః. పూర్వార్హోకేఽప్యత్రాఽపి చ పూర్వతరశ్లోకవత్కార్యమున్నేయమ్. అనుష్టుప్.

టీ. రేససార = ఓసీ ససారమా! అంతరా=నదుమ, దుస్తరా=కూడ (దాట) రాని, మదిరేక్షణాః=మదించిన కన్నులుగలవారు (మందరీమణులు) న స్యుః యది=లేకుండు రేని, తవ = నీయొక్క, పర్యంతవదనీ = తుదకుదారి, దవీయశీ=దూరమైనది, న=కాదు.

తా. ఓసంసారముద్రమా ! చడుచు దాట నశక్యలయినయతివ
లుండలేని, నీయావలిగట్టనకుఁ బోవుదారి యంతదవ్యుగాదు. ప్రమదల
మూలమున యీసంసారమునకుఁ గట్టువడి యుండవలసినది కాని, వారు
లేనిచో ససారము విడుచుట యంతకష్టము గాకయుండును.

తే. అమితసంసార ! నీదుప శర్యంతపదవి

గతి దలంప దవీయసి శ గాదు సూచె
యర్థి నీలోనఁ గడవంగ శ నలవిగాని
ఖంజరీటాయతాక్షులు శ గలుగ లేని.

పక్షద్యయనిరూపణము

ఆప. స్త్రీలయం దనురాగము గలుగునిమిత్తము సంభోగశృంగారమును వర్జించి
మరల వారిని వదలట బుద్ధిమంతులకు నసాధ్యము గావున నందఱు వారియందే తగలు
గలిగియుండురు. అట్టి సంసారులకు శ్రేయస్సు గలుగు టెట్లని యాక్షేపించి స్త్రీలకు
శ్రేయతోఁ జూచువారి కీలోకసౌఖ్యములును, స్త్రీలకు వదలినవిరాగులకుఁ బరలోక
సౌఖ్యములును గలుగు నని తెలుపుటకై యచరక్తి, విరక్తి యను రెండుపక్షములను ఇంక
నేడు శ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దిశః సహరిణోభ్యో వంశ కాణ్డచ్ఛసీనాం

కబళముపలకోటిచ్చిన్నమూలం కుశానామ్,

శకయువలికపోలాపాణ్డతామూలవల్లి

దళమరుణసఖాగ్రైః పాటితం వా వధూభ్యః.

34

వా. — ఇథం స్త్రీణాం పరిహర్తృమశక్యత్వే తదానక్షస్య కుతః శ్రేయః ప్రాప్తి
రిత్యాశక్త్యా యా తదత్యంతాత్యాజ్యయోరవ్యైహికాముష్టికఫలసాధనత్వమేవేతి మనసి
కృత్వా తదభయమిదానీం తావన్నిరూపయితుం ప్రతిజానీతే—‘అథ పక్షద్వయ
నిరూపణమితి’ - అతస్త్రీణాం పరిత్యాజ్యత్వకళానానందం పక్షయోః విరక్త్యనరక్తి
రూపపక్షయోః ద్వయస్య నిరూపణం క్రియతే, తత్ప్రకారమావింశతిసమాస్తేర్వర్ణ
యతి.—దిశేతి.—హే జనేత్యధ్యాహర్యమ్. వనే పుణ్యారణ్యే, హరిణేభ్యః కురజ్జేభ్యః.
తమః ప్రసక్త్యా నిర్భీకత్వేన తేషాం సమీపవర్తిత్వాదిని భావః. ఉపలకోట్యా
నిశితపాషణప్రాస్తేన - చ్చిన్నాని లూనాని మూలాని - యస్య తథోక్తమ్ - తత్ర

లవిత్రాదిసాధనాస్తరాసంభవాన్మూలానాముపలకోటిచిన్నత్వముక్తమ్, వంశకాంక్షాన్య వంశ కరీరన్య-భవిరివ భవిర్యేషాం తేషామ్ సరసానామిత్యర్థః, కుశానాం, కబళం గ్రాసం వా- దిశ, తపశ్చరణసమయ ఇతి శేషః; అశవా వధూభ్యో స్త్రీయతమాభ్యోఽరుణాఖానా మక్రైః-పాటితం శకలితం-శకయువతీనాం శకాఖ్యదేశీయతరుణీనాం-కపాలవదాపాఙ్జు- ఆసమస్తాధ్వలం, యత్రామ్బుల వల్లీదలం నాగవల్లివత్త్రం తద్వాదిశ, సంసరణసమయ ఇతి శేషః; ఉక్తోభయమేవ పరమసౌఖ్యనిదానమ్ ఉభయత్ర, నాన్యచితి భాషః. ఏవ ముత్తరత్రాపి యథాయోగమూహనీయమ్.

ఆ త్ర నఖానామారుణ్యగ్రహణం మహాభాగ్యులక్షణత్వేన సుఖిత్యవ్యోతసార్థమ్ తదుక్తమ్ సాముద్రికైః—

‘పాణీ పాదతలే రక్తే నేత్రాన్తన్న నఖస్తథా,

తాలు జిహ్వోఽధరోష్ఠం చ నస్తరక్తస్సుఖి భవేత్.’

ఇతి.

మాచీసి.

టీ. వనహరిణేభ్యః = అడవిబింకలకు, వంశ...వీనాం-వంశకాండ=వెదురు మోసు యొక్క, భవీనాం=(కాంతివంటి) కాంతిగల, కుశానాం = దర్భలయొక్క, ఉపల... మూలం-ఉపలకోటి = రాలియుంచులచే, ఛిన్న = కోయఃబడిన, మూలం = వెదులుగల, కబళం (వా)=గ్రాసము(కడి)ను (గాని), వధూభ్యః = స్త్రీలకు, అరుణాఖాన్త్రైః = ఎఱ్ఱని గోరుకొనలచే, పాటితం = చీల్చుబడిన, శక...దళం-శకయువతి = శకదేశస్త్రీలయొక్క కపాల=చెక్కిళ్లవలె, ఆపాండు = కొంచెము తెల్లనైన (గోధుమవన్నెగల), తాంబూలవల్లి దళం వా = తమలపాకులుగాని, దిశ = ఇమ్ము.

తా. ఓమనుజుడా! నీవు పావనమయిన యరణ్యమున బెదురు లేక దగ్గఱకేతెంచిన జింకలకు వెదురుమొలకలవలె బసరుగల దర్భలను కత్తెరత్రాళ్ల యంచులతోనఱకి మేతపెట్టుము. (విరక్తుడవేని యడవి యందు వసింపుము అని భావము.) లేదా: శకదేశపుటలివల చెక్కిళ్లవలె సంతటఁ దెల్లనైన తమలపాకులను నీయెఱ్ఱని గోళ్లకొనలతోఁ జీల్చి యింతుల కిమ్ము. (అనురక్తుడవేని యింటనుండి స్త్రీలంగూడి విహరిం పుము అనుట.)

చ. శిలమొన మూలముల్ చిదిమి శ చెన్నుగ వేణుకరీరకాంతిచే

లలితములై నదర్భకబ శ శంబులు లేళ్ళకు నిమ్ము కానలోఁ

గలితశకాంగనావిపుల శ గండవిపాంశురనాగవల్లికా

దళముల గోళ్ళఁ ద్రుంచి వని శ తాతతి కైన నొసంగుమిమ్మున్.

శ్లో. అసారాః సన్వేతే విరతివిరసా వాథ విషయా

జుగుప్సంతాం యద్వా నను సకలదోషాస్తుదమితి,
తథాఽప్యేతద్భూమా న హి పరహితాత్పుణ్యమధికం
న చాస్తి సుసారే కువలయదృశో రమ్యమపరమ్.

35

వ్యా.—అసారా ఇతి—తే ప్రసిద్ధాః, సర్వే, పాపహేతుత్వాత్పాపావిషయాః శబ్దాదయః—ప్రకృప్తనవనితాదయో వా, అసారాః అస్థిరాః - నిస్సారా ఇతి వా. ని. 'సారో బలే స్థిరాంతే చ'. ఇత్యభిధానాత్, తథా, విరతా పరిణతినమయే-విరసాః అనర్థకలా ఇతి వా, యద్వా సకలదోషాస్తుదమ్ రాగద్వేషమోహాద్యకేషదోషప్రతిష్ఠాపనమ్ ఇతి వా* 'అస్వదం ప్రతిష్ఠాయామ్' ఇతి నిపాతనాత్పుడాగమః—లింగవచనవ్యత్యయచ్చ పూర్వవద్విప్రవ్యతి, జుగుప్సంతాం పరిత్యజ్యంతామ్-పరిత్యాగే పరమసుఖలాభాదితి భావః. తథా చ పక్ష్యతి—'స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమసుఖమనంతం విదధతి' ఇతి* 'గుప్సంతాయామ్' ఇతి సన్నతాత్ కర్తృణి యః విధా లోటి తజ్ః; తథాఽప్యైకప్రకారో విషయాణాం జుగుప్సంత్యేఽప్యేతద్భూమా అస్యాం భువి, పరహితాత్ పరోపకారకరణాత్, అధికం అతిరిక్తం, పుణ్యం, న హి నాస్తి ఖలు.

'శ్లోకార్థేన ప్రవక్ష్యామి యదుక్తం గ్రన్థకోటిభిః,

పరోపకారః పుణ్యాయ పాపాయ పరవీడనమ్.'

ఇతి పచనాదిదమేవాత్మస్తపుణ్యమిత్యర్థః. అథాస్మిన్సంసారే చ, కువలయదృశ ఉత్పలాత్మ్యాః * 'అన్యారాదితరంతే.' ఇత్యాదిచా పశ్చమీ, అపరం అన్యత్, రమ్యం వస్తు నాస్తి-ఇయమేవాత్మస్తం మనోహరేత్యర్థః. అతో దోషదృష్ట్యా విషయాన్పరిత్యజ్య శమసుఖానుభవతాత్పర్యేణ వా స్థితవ్యమ్, అన్యథా పరహితాచరణతత్పరేణ సాంసారికతయా వా వర్తితవ్యమ్, న తు ప్రకారాంతరేణేతి భావః. శిఖిణీ.

టీ. ఏతే=ఈ, విషయాః=(ప్రకృప్తనవనితాభోగాది) విషయములు, అసారాః=సారములేనివియు. విరతివిరసాః = పరిణామమునందు చచ్చునైనవియు, సంతు=అగుగాక! యద్వా=లేక, నను=ఓయీ, సకల...స్వదం-సకల=సమస్తములైన, దోష=పాతకములకు, అస్వదం=పుట్టిల్లు, ఇతి = అని; జుగుప్సంతాం = నిందింపబడుగాక! తథాపి = అయినను, ఏతద్భూమా = ఈభూమియందు, పరహితాత్ = పరోపకారముకంటె, అధికం = గొప్పదయిన, పుణ్యం=పుణ్యము, న=లేదు. అస్తి=సంసారే=కళుసంసారమునందు, కువలయదృశః = కలువకంటికంటె, అపరం = మఱియొకటి, రమ్యం చ = ఇంపైనదియు, న=లేదు.

తా. ఈసంసారములు (శబ్దాదివిషయములు లేక పుష్పచందన వనితాదులు) సారహీనములుగానైనను, మొదట మనసున కింపుగా నున్నను గొనసు నీరసములుగా నుండిన నుండుగాక. లేక చెఱుపుల కన్నిటి కిర వని యంద తావిషయముల నేవగింతురుగాక. అయినను భువిని పరోపకారమునకంటె మించినపుణ్యములేదు. ఈసంసారమునఁ గలువకంటలులకంటె సొబగయినవస్తు వేసియులేదు.

చ. దురితనిదానముల్ సకల శ దోషగృహంబులు సారహీనముల్
పరిణతిఘోరముల్ విషయ శ పద్ధతు లెంతయుఁ గుత్సితంబు లి
ద్ధరను బరోపకారసుకృ శ తంబును బోలవు పుణ్యముల్ మరో
హారతరవస్తువుల్ కువల శ యాక్షులకన్నను గల్గ వెవ్వెయున్.

అప. పర్వతనితంబ స్త్రీనితంబములలో నేది యాశ్రయింపఁదగిన దని యడుగు చున్నాడు:—

శ్లో. మాత్సర్యముతాస్ర్య విచార్య కార్య
మార్కాః సమర్థాదమిదం వదస్తు,
నేవ్యా నితమ్భాః కిము భూధరాణా
ముత స్తరస్థేరవిలాసినీనామ్.

36

వ్యా.—మాత్సర్యమితి.—ఆర్యాః పణ్డితాః మాత్సర్యమ్ అనూయాం - పక్ష పాతమితి యావత్, ఉతాస్ర్య నిరాకృత్య - తస్య యథార్థకథనప్రతిబంధకత్వాదితి భావః. కార్యం కర్తుం యోగ్యమ్ - విధేయమిత్యర్థః, విచార్య ఊహాపోహభ్యాం సమ్యగ్గాలౌచ్య, తతః, సమర్థాదం మర్థాదయా సన్తార్థానతిక్రమణేన సహితం యథా భవతి తథా, ఇదం ఏతత్, వదస్తు కథయస్తు కిమిదమిత్యుత ఆహ-ధరస్త్రీతి ధరాః *పచాద్భౌ - భువో ధరా భూధరాస్త్రీషాం భూధరాణాం, నితమ్భాః కటకప్రదేశాః, నేవ్యాః కిము ఆశ్రయణీయా వా, ఉత ఆఙవా, స్తరస్థేరాః స్వరోల్లసితాః మదనమదోత్కృటా ఇత్యర్థః, యద్వాస్తరేణ మన్యథావేషేన హేతునా-స్తేరాః సుభోగౌత్సుక్యసూచకమస్తస్మి తసున్దర వదనారవిదా ఇత్యర్థః, * 'ప్రిజ్ఞో తమద్దననే' ఇతి ధాతోః * 'నమికమ్మి' ఇత్యాదినా రప్రత్యయః. ఆఙవా విషయమాత్రవిశ్రాంతివిరహేణ విశృంఖలవృత్తిత్వమదమన్ధరత్వాది గుణవిశిష్టకటాక్షపీక్షణాని స్తేరశబ్దవివక్షితాని. తదుక్తం భావప్రకాశే. —

'అపరిచ్ఛిన్నవిషయం మదమన్ధరమిలికమ్,

స్ఫురద్యా)పక్షతాయుక్తం తత్ స్నేరమితి కథ్యతే.' ఇతి.
తాని చ స్మరప్రధానాని యాసాం తాసాం స్మరస్తేరాణాం-విలాసినినాం విలసత్కీలా
నాం తరుణీనామ్ 'హా కషలస.' ఇత్యాదినా ఘనబృహత్ప్రయోగః. నితమ్భః కటి
ప్రదేశాః ఆశ్రయణీయా వా, ఇదం పదద్వితీ సుబంధః; యది వైరాగ్యం స్యాత్తస్మా
గిరినితమ్భః సేవ్యాః. అన్యథా విలాసినినితమ్భా ఇతి త్వదీయప్రశ్నస్వేదముక్తరం న
త్వన్యదస్తీతి భావః. ని 'కటోఽస్త్రీ నితమ్భాఽస్త్రీ' - 'పశ్చాన్నితమ్భః స్త్రీకట్యాః'
ఇతి చోభయతాప్రయమరః.

ఆశ్రపూర్వార్థే, ఏకవర్ణస్య పునఃపునరావృతైర్వృత్త్యనుప్రాసః శబ్దాలంకారః—

'ఏకద్విప్రభృతీనాం చ వర్ణానాం తు యదా భవేత్,

పునరుక్తిరసా నామ పృత్యనుప్రాస ఇష్యతే.' ఇతి లక్షణాత్.

ఆయం చ నితమ్భా ఇత్యత్ర ద్వయానామపి నితమ్భానాం ప్రకృతకౌశలేశ్వల
ప్రకృతత్వగోచరేణ ఏకసాళావలమ్బిఫలద్వయవచేశబ్దాదర్థద్వయప్రతీతేః కేవలార్థ
ప్రపణేన విజాతీయనోక్తరవాక్యస్థేన క్లేషేణ తిలకజ్జులవత్ పరస్పరవైరపేక్ష్యాత్
సంస్పృష్టః కించిచ్చుమత్కారాతిశయమావహతీతి కావ్యస్య మహానుత్కర్షః ప్రతిపాదిత
ఇతి రహస్యమ్. పృత్యముపజాతిః.

టీ. ఆర్యాః=పెద్దలు, మాత్సర్యం=మచ్చరమును, ఉత్సాహ్య=తొలగించి, కార్యం=
చేయఁదగినదానిని, విచార్య = ఆలోచించి, సమర్యాదం = మర్యాదతోఁ గూడునట్లు
(న్యాయ్యముగా), ఇదం = దీనిని, పదంతు = చెప్పుదురుగాక; (దేని ననఁగా; సేవ్యాః=
ఆశ్రయింపఁదగినవి, భూభరాణాం=కొండలయొక్క, నితంబాః కిము=నెత్తములా? ఉశ =
లేక, స్మర...విలాసినినాం-స్మర=మన్నఁగఁచే (కామముచే), స్నేర=చిటునవ్వుగల (లేక,
ఏకసించిన), విలాసినినాం = నెరజాణలయొక్క, నితమ్భాః కిము = పిఱుందలా?

తా. కార్యాకార్యముల నెఱుఁగఁగల యోపండితులారా! మీరు
మచ్చరంబు మాని, శాస్త్రానుసారంబుగ నే నడుగఁబోవువానిలో నేది
చేయఁదగినదో చెప్పఁడు. పర్వతనితంబములు (మధ్యభాగములు) ఆశ్ర
యింపవలెనా! మదనవికారంబును చిటునగవును గల స్త్రీలనితంబములు
(కటిపశ్చాద్భాగములు) ఆశ్రయింపవలెనా?

ఉ. ఆరయ మత్సరంబు విడఁ నాడి సమంచితకార్యనిశ్చయో
దారవిచారు లై సరసత న్వచియింతురు గాక సజ్జనుల్

ధారుణి నేవ్యముల్ గిరినిఁ తంబములో మఱి కాక మన్తఘ
స్తేరవిలాసినిజవనిఁ శేషనితంబములో తలంపఁగన్.

ఆప. ఈసంసారమునఁ బండితులను శృంగారములందుఁ గాలుదు గడచుచున్నది
యని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంసారే న్యప్పుసారే పరిణతితరలే ద్యే గతీ పణ్ణితానాం
తత్త్వజ్ఞానామృతాఘృష్టవలలితధియాం యాతు కాలః కథశ్చిత్,
నో చేస్తుగ్ధాజ్ఞానాం స్తనజఘనఘనాభోగసంభోగినీనాం
ఃసాంఘికః శాయినీనాం స్తగసమరకళాకాశలీ దేవీ శానామ్. 37

వ్యా.—సంసార ఇతి. — న్యప్పు న్య సార ఇవ సారో యస్మిన్ సః - మిథ్యా
భూత ఇత్యర్థః. * 'సప్తమ్యవమానే' ఇత్యాదినా బహువ్రీహిః. కళా పరిణత్యాం పరి
ణామావస్థాయాం - తరలే అస్థిరే - అకాశ్య ఇత్యర్థః, సంసారే సుస్మృతో, పణ్ణితా
నాం పరిష్కాత్యాణాం, ద్యే, గతీ అవస్థే, విద్యేతే ఇతి శేషః. కే ద్యే ఇత్యాకష్టాయా
మాహ—తత్త్వజ్ఞానమేవ - అమృతామృతః అమృతప్రాయజలం - తత్ర ప్లవ ఇవ-లలితా
రుచిరా - యద్వా తత్త్వజ్ఞానామృతామృసి - ప్లవః ప్లవనమ్-క్రీడేతి యావత్-తత్ర
లలితా ఉల్లాసవతీ - ధీర్యేషాం తత్త్వజ్ఞానోల్లసితబుద్ధినామ్ సతామిత్యర్థః, కళంచి
దలిప్రయత్నేన, కాలా, యాతు గచ్ఛతు అతిక్రమత్విత్యర్థః-ని. 'కళమాది తథాప్యస్తః
యత్క గౌరవభాదయోః' ఇత్యమరః. 'కాలః కదాచిత్' ఇత్యవపాతః, ఇయమేకావస్థాః
నోచేదేవం న స్యాచ్చేత్తర్హి, స్తనయోర్ఘనజఘనే విఘటకటిపురోభాగే చ-అభోగసంభోగి
నీనాం విస్తృతసంభోగేచ్ఛావతీనామ్ - యద్వా స్తనయోర్ఘనజఘనస్య నిబిడతరజఘనస్య
చ-య అభోగో విస్తార-స్తత్ర సంభోగినీనామ్ కుచమద్దన - నిఘవన రూపబాహ్యభ్యస్తర
సంభోగాకాక్షిణీనామిత్యర్థః. ఏతేన సమానురాగిత్వముక్తమ్ అన్యథా ఆభాసప్రస్థాత్,
తదుక్తమ్ —

‘ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యజ్ఞప్తేచ్ఛగతోఽపి నా,

యోషిలో బహుసక్తిశ్చ రసాభాసస్త్రిధా మతః,’ ఇతి,

ముగ్ధాజ్ఞానాం సుందరస్త్రీణాం నవయతావనానాం ఛా, ‘ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా’ ఇతి
అక్షణాత్. † ఘృణాపఘ్నస్థలిఘ వర్తులాచ్ఛానమదనసదన ప్రదేశేషు, * ‘జానపద-’ ఇత్యా
దినా అక్రమార్థే జీష్, స్థగితమాచ్ఛాదిశం - యత్కరతలం - తస్య స్పర్శః సంపర్కః-
ఏవ లీలా తత్ర-ఉద్యమ ఉద్యోగో యేషాం లేషాం సతామ్ - కామినీ మోహనసోప
భర్తృ-టిక—13

స్వర్గుసుఖమచభవతాం సతామేవేత్యర్థః. కాలో యాతు, ఇయం చై కావస్థా, ఇమే ద్వే వివోత్తమే గతీ, న త్వేతద్వ్యతిక్రీక్తుం గత్యస్తరమస్తీత్యర్థః, సర్వదా జ్ఞాననిష్ఠయా వా కామగోష్ఠ్యా వా పజ్జితానాం కాలో యామయితవ్యః, స త్వన్యథేతి భావః. స్థూలౌప నేత్య సేవ ఆసాం చిత్రిణీజాతిత్వం సూచితమ్, తదుక్తం రతిరహస్యే—

‘మదనసదనమస్యా వర్తులోచ్ఛానమస్త
ర్నృదు మదనజూఢ్యం రోమభిర్నాసిసాన్తైః,
ప్రకృతిచపలదృష్టిర్పాహ్యసంభోగసత్తా
రమయతి మధురాలృం చిత్రిణీ చిత్రరక్తా.’

ఇతి;

వికజ్జాత్యనుకూలసురతనియతనూ మోఽపి తత్రైవోక్తః

‘ప్రజతి రతిసుఖార్థీ చిత్రిణీమగ్రయామే
భిజతి వినరజన్యోర్నాస్తిసిం చ ద్వివీతీయా,
గమయతి చ తృతీయే శక్తిసిమార్ద్ర)భావాం
రమయతి రమణీయాం పద్మినిం తుర్యయామే.’

ఇతి;

మతాస్తరే తు ద్వివీతీయయామ ఇత్యుక్తమ్—

‘ఘనకుచనఖభేదైర్నృప్తిసూతైశ్చ మధ్యే
రతినియతకరైశ్చ ప్రీతయంతైర్వచోభిః,
అన్యతతరకథాభిస్తత్ర యామే ద్వివీతీయే
సుగుణసహితమస్తశ్చిత్రిణీం సంలభేత.’

ఇతి,

సగ్ధరా.

టీ. స్వప్నసారే = కలయొక్క, సత్తవంటి సత్తగలదియు (అనగా; కలవలెనై యున్నత్యమైన దనుట), పరి...రళే=పరిణతి = పరిణామమునందు, తరళే = నిలుకడలేని దియు, (అగు) సంసారే=సంసారమునందు, పండితానాం = తెలివిగలవారికి, ద్వేగతీ = రెండుదోవలు: (అవి యేవన)తత్త్వ...ధియాం - తత్త్వజ్ఞాన=పరమాత్మవిజ్ఞాన మనెడి, అమృతపీఠం = అమృతప్రవాహములూ, ప్లవ=తేలుటయందు, లలిత = ఉత్సాహముగల, ధియాం=బుద్ధిగలవారికి, కాలః = కాలము, కథంచిత్రే = అతికష్టముగా, యాతు = కడ చునుగాక; నోచేత్ = లేకున్న, స్తన...నీనాం - స్తన=చన్నులయ్య. జఘన=మొలయు, ఘన=గొప్ప, అభోగ = విరివియొక్క, సంభోగీనీనాం = అనుభవముగలవారై, సాగర = వెడదయైన, ఉరః=టోముమీద, కాయినీనాం = పరుండునట్టి, మగ్ధ అంగనానాం= ముద్దరాండ్రగు స్త్రీలకు, స్వరసమర = సంభోగముయొక్క, కళా = విద్యయందలి, శోశలీ = నేర్పుయొక్క, దేశికానాం = ఆచార్యులగువారికి, (కాలః, యాతు.)

తా. ఈయస్థిర మయిన సారము లేని సంసారమునందుఁ దిరుగు చుండితులు పర బ్రహ్మవిచార మనెడి యమృతమునుచుండు మునుఁగుట యను తెప్పయందుఁ జొరలుచుండు తెలివిగలవారై కాలంబు పుచ్చెదరు. కాదేని గబ్బిగుబ్బలును, వెడఁదలగు పిటుఁదులును గలవారగు చక్కని మగువల మరుగీములం దాశతోడఁ దమచేతులను దడవుచుండుట యందు మక్కువ గలిగి కాలంబు పుచ్చెదరు. (సంసారమునఁ దత్త్వజ్ఞాన మొక్కగతి స్త్రీలనితంబములందుఁ జేతులనుంచుకొని యుండుట రెండవగతి. ఈరెంటిలో మొదటి నగు తత్త్వజ్ఞానములేనపుడు, స్త్రీ నితంబనేవనమే తత్త్వజ్ఞానమువలె సుఖదాయక మని భావము.)

తా. సాగం బెక్కడలేక మిథ్య యగుచు సాంబురకా మార్గముల బారం జూచిన రెండు చండితులకుఁ బ్రహ్మనుచంధానయో గారూఢత్వము రూపవద్యవతిర మ్యహులమినధ్వజా గారవ్య ప్రకారావినకృతయో గ్యస్పృశీలాప్తియున్.

శ్లో. ఆవాసః క్రియతాం గాక్షే పాపహరిణి వారిణి,
స్తనద్వయే తరుణ్యా వా మనోహరిణి హరిణి.

33

వ్యా.—ఆవాస ఇతి.—పాపాని హరత్కల్పిత్వమితి పాపహరి-

‘గాక్షం చారి మనోహరి మురారిచరణచ్యుతమ్,

త్రిపురారిశిరశ్చారి పాపహరి పునాతు మామ్.’

‘పాపాపహరి దురితారితరణధారి దూరప్రసారి గిరిరాజగుహవిహరి,

రూప్కూరకారి హరిపాదరజోవిహరి గాక్షం పునాతు పరిశత్రుభకారి వారి.’

ఇత్యాదినా సమస్తపాపక్షయకర ఇత్యర్థః. * ‘బహులమాభీష్ట్యై’ చింతి, గాక్షే గక్తాసంబధిసి, * ‘తస్యేదమ్, ఇత్యబ్బ్రుత్యయః, వారిణి, ఆవాసః క్రియతామ్, స్నానపానాదినా బాహ్యభ్యంతరశుద్ధి సంపాదనద్వారా స్వర్గామర్గప్రాప్త్యర్థం తత్ర నివాసో విధీయతా మిత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః—

‘సితాసితే సరితే యత్ర సుగతే తత్రాప్తుతాసో దివముత్పతన్తి,

యే వై తన్వాం విసృజన్తి ధీరాస్తేజనాసో అమృతత్వం భవన్తే’

ఇతి-

ప్రతిశ్చ—

‘గక్తా తుక్తకరణ్ణిణీ భవభయక్లేశావహా నర్వదా,

మర్త్యానామవగాహనాత్సకృదసి స్వర్గేఽసి సంస్థాపిసి.' ఇత్యాది.

అథవా మనోహారిణి ఆత్మస్తమనోహరే * పూర్వవణ్ణిసి, కుతః? హారిణి ముక్తాహరవతి * అత్ర మత్స్వక్థీయ ఇని ప్రత్యయః, తరుణ్యా నవయావనాయాః, స్తనద్వయే ఆవాసః పరికిలనతాత్పర్యం క్రియతాప్ తరుణీస్తనాశ్రయస్యైవ నిరతిశయసుఖహేతుత్వాదితి భావః.

అత్ర తరుణీగ్రహణం స్తనద్వయస్య పతనాభావేన పాటవాలికయద్యోతనార్థమ్, అన్యథాఽభాసప్రసక్తాత్; ఏతేన మణిహరణ్ణయకజ్జుణయోరివ స్తనద్వయహరయో రవ్యన్యోన్యరామణీయకప్రకాశపరిపామవమాత్వేన విశిష్టస్తనద్వయస్యాశ్రయణయోగ్యత్వం సూచితమిత్యవగస్తవ్యమ్, యథాహ శ్రీహర్షః—'తరుణీస్తనవివ దీప్యతే మణిహారా వలిరామణీయకమ్' ఇతి.

అత్ర పూర్వోక్తరవాక్యస్థయోరనుప్రాసయమకయోః శబ్దాఽలంకారయోః సంసృష్టిః స్పష్టా. అనుష్టుప్.

టీ. పావహారిణి = పావములను బోగొట్టు, గంగేగంగదైవ, వారిణి (వా) = నీటియందు (గాని), హారిణి = ముత్యాలపేరులుగల, మనోహారిణి = ఇంద్రుని, తరుణ్యాః = జవరాలియొక్క, స్తనద్వయే దా = చనుదొయిమీఁదఁగాని, ఆవాసః = కాపురము, క్రియతా = చేయఁబడుఁగాక !

తా. విరక్తుఁడగువాఁడు సకలపాపంబులఁ బోగొట్టి పుణ్యముల నొసఁగెడి గంగనదీతీరంబునఁ గాశిమొదలగు పుణ్యక్షేత్రములందు వసించుదగును. అట్లు వసించి మోక్షము నొందవలయు ననుట. లేదా, ముత్యాలహరములచే నొప్పెడి జవరాలి గబ్బిగుబ్బలదోయియందు రమించి యిహలోకసౌఖ్యములం గుడువవలయును.

తే. అఖిలపాతకభయహారి శ యైనగాంగ

వారియందైన యువమనో శ హారి యగుచు

హారి యగుకల్పికుల్కుమి శ టారిచన్ను

దోయియందైన వాసంబు శ నేయవలయు.

అవ. కవి తానే తైప్రశ్న కుత్తర మిచ్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కిమిహ బహుభిరుక్తైర్ద్యుక్తిసూచ్యైః ప్రలాపైర్ద్యయమిహ పురుషాణాం సర్వదా నేవసీయమ్,

ఆభినవమదలీలాలసం సుందరీణాం

స్తనభరపరిఖన్నం యోవనం వా వనం వా.

౩9

వ్యా.—ఆథ ద్వాభ్యాం నిగమయతి—కిమితి.—ఇహస్త్రిన్నథే, బహుభిరపరి మితైర్బుక్తికూనైః నిస్సారైరుక్తైరుదితైః, ప్రలాపైరనర్థకవచనైః, కిం ఫలమితిశేషః. వాచోవిజ్ఞాపనం వినా న కిచ్చిత్ఫలమస్తీశ్యర్థః. ని. 'ప్రలాపోఽనర్థకం వచః' ఇత్యమరః. కింత్విహస్తిం లోకే, పురుషాణాం ద్వయం, సర్వదా నిరస్తరమ్—'సర్వథా' ఇతి వా షాఠః, సేవనీయమ్, కిం తద్ద్వయమత ఆహ—ఆభినవా నూతనా—యా మదలీలా మన్దథావేశ జనితవిలాసాస్తాసు లాలసం లోలుపమ్, అత్యాస క్తమిర్థః. స్తనభరేణ కుచకలశభారేణ. పరిఖన్నం పరిక్రాన్తమ్, ఉభయత్రాఽపి యోవనపతీభర్తౌ యోవన ఉపచర్యతే, సుందరీణాం యోవనం వా, న క్వసుందరీణామితి భావః, ఉత వనం పుణ్యారణ్యం వా, సేవనీయమితి సంబంధః, ఏతయోరేవ పరమసుఖనిదానత్వాదితి భావః.

మాలినీ.

టీ. ఇహ=ఈవిషయములో, యుక్తికూనైః=యుక్తిలేని, ఉక్తైః=చెప్పబడు, బహుభిః ప్రలాపైః=పెక్కుకూతలచే, కిం=ఏమి (లాభము)? ఇహ=ఈలోకములో, సర్వదా = ఎల్లపుడు (లేక, సర్వథా=సర్వప్రకారములచే), పురుషాణాం=పురుషులకు, ద్వయం సేవనీయం=రెండుసేవించదగినవి, (ఏ వన) అభి...లనం - అభినవ=క్రొత్తయైన, మద=మన్ద) మదముయొక్క, లీలా=విలాసములయందు, లాలసం=ఆసక్తి గలదియు, స్తనభరపరిఖన్నం = చనులబరువుచే నలసిన, సుందరీణాం=అందకత్తెలయొక్క, యోవనం వా=ప్రాయముగాని, వనం వా=అడవిగాని.

తా. ఆర్యులారా! పాండికలేకుండఁ జెప్పిన పలుతెఱుంగులగు వట్టిమాటలతో నేమి యుపయోగము? ప్రపంచమున మానవులు జన్మ సంపుమచ్చరమువలని వేడుకతోఁ గలుకుచుండువారును, స్తనభారముచే గొంచెము ముందుకు వంగినవారు నైన చెలువల యోవనము నైనను, వనంబునైనను సేవింపవచ్చును. (వైరాగ్యము గలుగనప్పుడు జవరాండ్రను గొలువవలయును, వైరాగ్యము గలిగిన పదంపడి యరణ్యమున నుండవలయు నని భావము.)

చ. కినుఁగొన యుక్తియుక్తములు ॥ కానివి మాటలు వేయు నేటికిఁ
గొనబుగ రెండు మానవుల ॥ కుక భజనార్హము లైనవస్తువుల్
వినుతనవీనచారుమద ॥ విభ్రమలాలససుందరీజన
స్తనభరఖన్నమై యమరు ॥ యోవనముక వనముక వసుంధరన్.

ఆప. అతివయే సుఖదుఃఖములకుఁ బ్రధానహేతువు, మఱొక్కటి కాదని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. సత్యం జనా వచ్చి న పక్షపాతాల్లోకేషు సత్త్వస్య తథ్యమేతత్ ,
నాన్యన్యనోహరి నితమ్బినీభ్యో దుగతైకహేతుర్న చ కశ్చిదన్యః.

వ్యా.—ఇదానీం నిమ్నోష్ఠమర్థమాహ—సత్యమితి—కిం బహునా, హేజనాః, సత్యం వచ్చి యథార్థం బ్రవీమి, పక్షపాతాల్ వైషమ్యాన్న వచ్చి, సత్త్వ లోకేష్వ ప్యేకదేవ తథ్యమిక్కర్థః. కిమేతదిత్యత ఆహ—నితమ్బినీభ్యస్తరుణీభ్యః, మనోహరిమనోహరం వస్తు, నాస్తి. తథా తాభ్యోఽన్య ఇతరః, దుఃఖానా-మేకహేతుర్న ఖ్యికారణం చ నాస్తి - 'కో భాగో రమణీం వి నేత్యాదినా భోగైకసాధనత్వాత్'—బద్ధమూలస్య మూలం హి మహద్వైరతరోః స్త్రీయః' ఇత్యనర్థకమూలత్వాచ్చ నితమ్బినీవామేవ పరమ సుఖదుఃఖైకనిదానత్వాదితి భావః.

ఆ.త్ర సప్తశ్లోక్యా పక్షద్వయసిరు-పణస్సాయమభిప్రాయః—ఆఖడ్జనిరతిశయా నద్దావాప్తిలక్షణ త్వేనాభ్యర్థితత్వాత్తు భ్యో మోక్షః పురుషార్థ ఇతి సకలమతసిద్ధాంతః, ప్రసూతిభాజో విశ్వస్య స్త్రీపుంసాభ్యామేవ నిష్పన్నత్వాత్కామస్య పిత్తబుణ్ణవిమోచనేహేతుభూతశయా సతతం మహాపురుషపరగ్రహాత్పురుషార్థత్వమితి నన్దికేత్యరక్తేక కేతుపాశ్చాలవాత్స్యాదినాదిపూర్వసిద్ధాంతః; వివం చ సతి పూర్వాలాభే పరః పర ఇతి న్యాయాల్ ముఖ్యకల్పాలాభేఽనుకల్పస్యాపి విహితత్వాన్తోక్షపురుషార్థసాధన ప్రవృత్త్యలాభే కామపురుషార్థసాధనేషు వా అవశ్యం ప్రవృత్తిః కర్తవ్యేత్యనుసంధా యైవముచ్యస్తమితి.

ఆ.త్ర నితమ్బిన్యతిరిక్తరమ్యవ స్వనర్థహేత్వోస్సత్యమి సంబంధేఽప్యసంబంధోక్తే రతిశయోక్తీభేదః శబ్దవివ్రా—'స్యాదిష్ట' సత్రా యిది తో జగోగః, ఉపేన్ద్రా' వత్రా జత కాస్తతో 'గో' ఇతి లక్షణాల్.

టీ. జనాః=హీజనలారా! సత్యం = నిజముచు, వచ్చి = చెప్పుచున్నాను. పక్షపాతాల్ = పక్షపాతమువలన, న=కాదు. సత్త్వ లోకేష్వ అపి=విడులొకములయందును, వితత్=ఇది, తథ్యం=నిజము. (విది యన) నితంబినీభ్యః = (గొప్పపిఱుదులుగల) సుందరులకంటెను, మనోహరి=ఇంద్రువైనది, అన్యల్ = మఱియొకటి, న=లేదు: దుఃఖతైకహేతుః చ = దుఃఖమనకు ముఖ్యకారణమును, అన్యః = మఱియొకటి, కశ్చిత్ = ఒకటియు, న = లేదు.

తా. ఓజనులారా! నేను పక్షపాతములేక నిక్కువముఁ జెప్పెదను. లోకంబులయం దన్నిటియందును ఇదే యథార్థ మైనసంగతి. వైరాగ్యము గలుగనప్పడు స్త్రీకంటె సుఖప్రదమైనది మఱొక్కటి లేదు. విరక్తి గలిగినపిదప స్త్రీలకంటె దుఃఖహేతువు మఱొక్కటిలేదు.

తే. తథ్యమ వచింతుఁ బక్షపాతమునఁ గాదు
నిఖలజగములయం దిది శ నిక్కువంబు
తొయ్యలులకన్న రమ్యవ శస్త్రువులు లేవు
వారలే కష్టముల కెల్లఁ శ గారణములు.

ఇది శృంగారశతకమునందు సంభోగవర్ణన మను
రెండవవిశతి.

కామినీగర్వణము

అవ. విద్వాంసుఁడును స్త్రీలను జూచి మోహించుచున్నాఁడని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కా నేత్యుత్పలలోచనేతి విపులశ్రోణీభరేత్యున్న మ
తీనోత్పల్లపయోధరేతి సుముఖామ్యాజేతి సుభూరితి,
దృష్ట్వా ముహ్యతి మోగతేభిరమతే ప్రస్తాతి విద్వానపి
ప్రత్యక్షాశుచిభస్త్రికాం స్త్రియమహా మోహస్య దుశ్చేష్టితమ్. 41

వ్యా.—యదుక్తం 'దుఃఖైకహేతుర్న చ కిచ్చిదన్య' ఇతి తదేవ ప్రకృత్యుచితమిదానీంకామినీగర్వణమారభ్యతే—అథ కామినీగర్వణమితి—అథ సంభోగనిరూపణానంతరం కామినీగర్వణం. కామినీనిన్దా ఆవిశతిసమాప్తిక్రియక ఇతి కేవలం ననుశృణ్వారాలవృన్దేన ప్రసిద్ధానాం కామినీనాం గర్వణే శృంగారవర్ణనప్రతిజ్ఞాభిప్రాయేన చ నను, కేకుపాలాదికృతభిగవర్ణనానాం పురుషార్థవర్ణనసానవత్కామినీగర్వణసానవి యథాకథంచిచ్ఛృణ్వారవర్ణన ఏవ వర్ణనసానా న్న తోఽసి విరోధఇతి మన్తవ్యమ్. తత్ప్రకారమేవవివృణోతి.—కానైతి—వేత్తితి విద్వాక్ సారాసారవిచారవతురశ్చానవానపీత్యర్థః - కిముతాన్య ఇతి భావః, * 'విదేశ్యతుర్ముది' తి వస్తాదేశకః, ప్రత్యక్షాశుచిభస్త్రికాం ఆపవిత్రచర్మపుటం * స్వాధే కః 'ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వ స్యే' త్యాదినా ఇకారాదేశకః. * 'భన్తైమిజాజ్ఞే' త్యాదినా వైకల్పికః - 'పుత్రికామితి పాఠే - ఆశుచిపాశ్చాలికాం అత్యవజగన్వికరూపామిత్యర్థః. తదుక్తం—

... హాసోఽస్థి సూర్యోఽమృతేనోగ్ధ మమృత్యులం శక్యం హవసానాః,

... ప్రకాశం చా వితతాశ్రవితృ స్థానాద్వరం సం నరతో వ హాషితే.' ఇతి. ఇత్థం భూతాం ప్రీయం*వామ్యహోరితి వికల్పవియదాదేశకః, దృష్ట్యా కాంతా కమసి యేతి మనోహరేతి చా-ని. 'కాంతం మనోహరం రుచ్యమి' త్యమరః, ఉత్పలే ఇస్థివరే ఇవ లోచనే యస్యాస్యా తథోక్తేతి, విపులశ్రోణీభరా పృథులనితమ్బులిమ్మేతి, ఉన్నమస్తా పూర్వముత్పలస్తావివ స్థితో-మతః? పీనా పీవరా ఉత్తుక్తా ఉన్నతౌచ-సయోధరా స్తనా-యస్యాస్యా తథోక్తేతి-ని. 'ప్రీప్తనాబ్ధా' పయోధరా విత్త్యమరః, సముఖా మౌఖా నుద్గరపదనారవిన్దేతి, శోభనే మదనకార్దుకరుచిరే-భుిహో యస్యాస్యా తథోక్తేతి చ, మాద్యులి మత్తో భవతి, మోదలే హృద్యుతి, ఆభిరమలే క్రీడితి *ఆభిపూర్వాద్రమలే ర్గటి తడ *వ్యాఙ్మిపూర్వవైవ పరస్తేపదిత్వనియమాత్, ప్రస్తౌతి ఉత్తప్రకారేణ ప్రకారాన్తరేణ చా ఆభిష్టేతి, అతః, మోహస్యావిద్యాయా, దుశ్చేష్టితం దుర్విలసితం అహో విద్యాంసమపీద్యోవస్థాపన్నం కరోతీత్యాశ్చర్యమిత్యర్థః. ఏతత్సర్వం వ్యామోహ మూలమేవ, కస్య దురుచ్ఛేదత్వాదితి భావః; యద్యపి-

'ఆమేధ్యపూర్ణం క్రిమిజస్తుసంకులం స్వభావదుర్గల్గమశౌచమస్తుపిమ్,

కళేబరే మూత్రపురీషభాజనే రమత మూఢా న రమత పణ్డితః.

ఇతి వచనాత్పక్షతస్సేత్థం జాగుప్సితకామినీకళేబరే రమణమేవ నాస్తి, తథాపి మోహస్యాశ్చస్త్రాబల్యప్రకటనార్థమిథ్యముక్తమిత్యవగ్రవ్యమ్.

అత్ర క్రియాణాం బహీనాం సముచ్చితత్వాత్క్రియాసముచ్చయాలంకారః- ఏక విషయః—'గుణక్రియాయోగపద్యమలంకారస్సముచ్చయః' ఇతి లక్షణాత్.

కార్థాలవిక్రీడితమ్—'సూర్యాత్వైర్న సజస్తతాస్సగురవః కార్థాలవిక్రీడితమ్,'

టీ. విద్యాక్ ఆపి=పండితుడు నైతము, ప్రత్య...ప్రీకాం-ప్రత్యక్ష=ప్రత్యక్షముగా, ఆశుచి=అపవిత్రమైన, భస్మికాం= (తోలు) తిత్తియైన, ప్రీయం=అడుదానినీ, దృష్ట్యా=చూచి, కాంతాఇతి=మనోహరణీయనియు, ఉత్పలలోచనా ఇతి=కలుపలవంటి కన్నులు గలదనియు, విపులశ్రోణీభరా ఇతి=విశాలమగు విఱుగులబరువు గలదియనియు, ఉన్న...ధరా ఇతి=ఉన్నమల్ =వైకుంఠుమచున్న, పీన = బలిసిన ఉత్తుంగ=ఎత్తయిన, పయోధరా ఇతి=పాలిండ్లు గల దనియు, సముఖఅంభోజా ఇతి=చక్కని మోముదామర గలది యనియు, సుభూతి ఇతి = మంచితమబోములగలదియనియు, ముహూతి=మోహించును, మోదలే=నంతరించును, ఆభిరమలే=క్రీడించును, ప్రస్తౌతి=పొగడును, మోహస్య=మోహముయొక్క, దుశ్చేష్టితం=దుండగము, అహో=అశ్చర్యము.

తా. లోకమున విద్వాంసుఁడు నైతము తనకంటికి బాగుగాఁ గనఁబడుచుండు. తోలుబొమ్మవంటి కాంతనా జూచి మోహించు చున్నాఁడు. మఱి యానంద మొందుచున్నాఁడు. కోరఁదగినది యనియు, కలువకంటి యనియు, వెడఁదపిటుఁడులభావము గల దనియు, నుత్సాహముతోఁ గూడిన గబ్బిగుబ్బలు గలదనియు, తమ్మివంటిమోము గల దనియు, సొగసుబావులు గలది యనియుఁ గొనియాడుచు రమించు చున్నాఁడు. ఆహా! మోహముయొక్క చెడ్డవ్యాపార మేమని చెప్ప వచ్చును ?

మ. మలభూయిష్టపుదోలబొమ్మ యగుకొ శత్రుం జూచి విద్వాంసుఁడుం బులిసశ్రోణి మనోహర స్తని నవాం శ భోజాస్య నీలోత్పలా
క్షీ లతాతన్వి యటంచు మత్తుడగు హ శ ర్షించుక రమించుక బలీ
బలియంచుకవిసరించుమోహవికృతుల్ శ భానింపఁగా జిత్రముల్.

ఆవ. మూఁడు క్లోకములచే స్త్రీస్వరూపమును దూషింపుచున్నాఁడు.—

శ్లో. స్త్రుతా భవతి తాపాయ దృష్టా చోన్మాదకారిణీ,

స్పృష్టా భవతి మోహాయ సా నామ దయితా కథమ్.

42

వ్యా. ఆశ్చరియరాసుష్టుభైః స్వరూపం దూషయతి—స్త్రుతేతి—యాస్త్రుతా సదృశదృష్టిచింతాదిస్పృతబీజోద్భోధకసద్భావపకాత్ప్రవాసేకదాచిత్తస్పృణవిషయాకృతా సతీ, తాపాయ భవతిత్వర్థః, తతః దృష్టా సతీ, ఉన్మాదకారిణీ చిత్తవిప్రమకరీ భవతి, స్పృష్టా, ఆలింగితా సతీ, మోహాయ భవతి బహిః ప్రవళ్ళువిస్తరణకారిణీ భవతి, ఆతస్మా వధూః కథం నామ కుతో వా - యితా స్త్రీయతమా న కథించిషీత్వర్థః, కింతు ఉక్త బహ్వస్థ హేతుభూతత్వాత్ అస్త్రియతమైవేతి భావః.

అశ్ర స్త్రుతా భవతి తాపాయేతి పదార్థానాం విశేషణకార్య తురీయపాదస్థ పదార్థం ప్రతి హేతుత్వాత్కన్యలిజ్జభేదః.

టీ. స్త్రుతా = తలంపఁబడినదై తాపాయ=తాపముకొఱకు, భవతి = అగును. దృష్టా చ = చూడఁబడినదై, ఉన్మాదకారిణీ (భవతి) = పిచ్చిస్థైతింపునది (యగును). స్పృష్టా = తాఁబడినదై, మోహాయ = మోహముకొఱకు, భవతి=అగును. సా=అటు వంటిది, కథంనామ=ఎట్లుగా, దయితా=ప్రియురాలు (అగును)?

తా. తలఁచినమాత్రమున వేండ్రము గలిగించును. చూచినంత మాత్రమున వెట్టిని గలుగఁజేయును. తాఁకినంతమాత్రమున సొక్కించును. అట్టిమగువ నెట్లు ప్రియురాలనవచ్చును ?

క. తను దలచిన బరితాకము:

గనుగొనఁ జిత్తభ్రమంబుఁ గడువేడుక ము

ట్టిన మోహంబు నొసంగెడు

వనిత దయిత యనుచు బలుక గవచ్చునె జగతిన్.

శ్లో. తావదేవామృతమయీ యావల్లోచనగోచరా,

చక్షుష్పథావతీతా తు విషాదవ్యతిరిచ్యతే.

43

వ్యా.—తావదితి—తావదేవ తావత్పుష్పస్తమేవామృతయీ అమృతోప
మానా-తద్వన్తధురకలేత్సర్థః - వధూరితి శేషః. * 'తత్పుష్పతివచనే మయత్' *
'టిడ్డాణభి'త్యాదినా కీప్, కియత్పుష్పస్తమిశ్యత ఆహ—యావద్భావత్పుష్పస్తా, లోచన
గోచరావత్పుష్పయో భవతి తావదితి సంబంధః, వ్యతిరేకే తు వై పమిత్యాహ—చక్షుష్ప
థాత్ లోచనమార్గాత్ * 'ఋక్సూరి' త్యాదినా సమాసాన్తః, అతీతాతు అతిక్రాంతా చేర్చి
హత్కాలకూటాద, వ్యతిరిచ్యతే అతిక్రాంతభవతి-తద్వత్ప్రవిణప్రయాసకారిణీ భవతీశ్చర్థః.

అశ్ర వధ్వా అమృతమయత్వవిషాదిరిచ్యమానత్వాసంబంధేఽపి తత్సంబంధాభి
ధానాదసంబంధే సంబంధపాఠేతి యోక్తిః.

టీ. యావత్ = ఎంతవఱకు, లోచనగోచరా = కనులకు గనఁబడునది (అగునో),
తావత్ విష = అందఁక నే, అమృతమయీ = అమృతరూపమైనది. చక్షుశవధాత్ = శ్రే
మార్గమునండి, అతీతాతు = కడచినదైననో, విషత్ అపి = విషముకంటెను, అతిరిచ్యతే =
గొప్ప దగుచున్నది. (విషమువలె బాధించి ప్రాణమును దీయు ననుట.)

తా. సుందరి కంటికి గనఁబడు సంతఃపఱకే యమృతముమాడ్కి
నింపు గెలిగించుచుండును. కంటికి గనఁబడకున్న నాసుందరియే విష
మును మించినదై ప్రాణముల కుపగ్రవము గలిగించును సుందరాంగుల
వియోగము నైచుట దుష్కర మని భావము.

తే. ఎంతలో సంతి కన్నుల గ యెదుట నిలుచు

సంతలో నింపు వాటించు గ నమృతమట్ల

కాక లోచనమార్గంబు గ గడచెనేని

గరళమునకన్నఁ బ్రాణసం గటము జేయు.

అప. స్త్రీయొక్క మంచితెడ్డలఁ జెల్లుచున్నాడు:—

శ్లో. నామృతం న విషం కించిదేకాం ముక్త్యా నితమిబ్బినీమ్,

నై వామృతలతా యుక్తా వియుక్తా విషవల్లరి.

44

వా. — ఉక్తమేవార్థం భగ్యస్తవరేణాహ — నేతి — ఏకాం నితమ్మినీం, ముక్త్యా విహాయ, అమృతమమృతశబ్దవాచ్యం, కించిద్వస్తు నాస్తి, విషం విషశబ్దవాచ్యమసి కించి న్నాస్తి. ఇయ మేవామృతప్రాయా విషప్రాయా చేత్యర్థః, కుత ఏతదిత్యాశక్యస్య తత్త్వం సాధయతి — రక్తానురాగవతీ చేత్, వైచ నితమ్మిన్యేష, అమృతలతా సుడివనీ భవతీత్యర్థః, విరక్తా అనురాగరహితా చేద్విషవల్లరీ విషలతామజ్జరీ - ని. 'వల్లరీ మజ్జరీ స్త్రీయా మి' త్యమరః - ప్రాణావహారిణీ భవతీత్యర్థః.

అత్ర నితమ్మినీవ్యతిరేకేణామృతవిషయోరస్తిత్వసంబంధేఽవ్యసంబంధకసాత్ సు బంధే ఆసంబంధరూపాతిశయోక్తిః. తథోక్తార్థే తస్యా మోహామృతలతాత్వవిషవల్లరీత్వ రూపజాన్త్రాప్తకాలంకారః స చ రక్తత్వవిరక్తత్వపదార్థహేతుకావ్యలింగోద్భిత్తః స న్నుర్వాతిశయోక్తిమజ్జీవయతితి సంకరః.

ప్రాయేక్షైకార్థమవ్యవేకం స్తోకముక్తివిశేషలోభాల్లిఖాన్తికవయః - యథానైషభే ఆదావేవ నిపీయాది శ్లోకద్వయం, యథా చ మాఘ - ప్రసాధితస్మేత్వాది శ్లోకద్వయ మిత్యాది.

టీ. నితంబినీం = గొప్పపిఱుడులుగల, ఏకాం = ఒక్కతెను, ముక్త్యా = వదలి, (నుందరి తక్కు అనుట) కించిత్ = ఏదియైనను, అమృతం = అమృతము, న = కాదు. విషం = విషమును, న = లేదు. యుక్తా (యది) = కూడినదైన, సావీవ = ఆనితంబినీమే, అమృతలతా = అమృతపుడిగ, వియుక్తా (యది) = ఎడబాసినదైన, విషవల్లరీ = విషపు డిగ (అగును).

తా. చక్కనిపిఱుడులుగల స్త్రీయుక్కటితప్ప వేఱొక్కవిషము గాని యమృతముగాని లేదు. ప్రేమగలస్త్రీయే యమృతలత ప్రేమలేని కాంతయే విషపుడిగె. అనురాగముగలస్త్రీ యమృతలతమాడ్కి బ్రాణముల నొసగును. అనురాగము లేనియెడలయే విషపుడిగెవలె బ్రాణములఁ గీయునని భావము.

ఆ. : డుతి నొక్కదానిఁ విడిచి యిండుక యమృతంబు లేదు భువి వికపంబు లేదు
అమృతలత లతాంగిఁ యనురాగవతి యైనఁ
గాక మెలఁగెనేనిఁ గరళవల్లి.

అప. స్త్రీ యనుయంత్రమును జేసిన సృష్టికర్తను నిందించుచున్నాడు: —
శ్లో. ఆవర్తః సంకయానామహయభవం కట్టణం సాహసానాం
దోషాణాం సన్నిధానం కడతతమయం తే త్రమప్రత్యయానామ్,

స్వర్గద్వారస్య విమూఢ సరకపురముఖం సువ్యమాయాకరణం

స్త్రీయస్త్రం కేన సృష్టం విషమమృతమయం ప్రాణిలోకస్య పాశః. 40

వ్యా.—ఆక స్త్రీయస్త్రప్రప్తరం దూషయతి—అవర్త ఇతి — సంశయానాం సందేహానామావర్తః పరిపాకః-సకలసందేహాన్వదీభూతమిత్యర్థః, అవినయానాం, భువనం లోకః, సాహసానాం, పట్టణం నగరం, దోషాణాం రాగద్వేషాదీనాం సన్నిధానములయ న్నిః - కదాచిచ్ఛత్ర దోషా న తీయస్త్ర ఇతి భావః, కపటశతమయమనేకతైవ ప్రచురం - బహువిధతైవవాన్వతైవ ప్రాచుర్యేణ వర్తన ఇతి భావః, * ప్రాచుర్యే మయత్, ఆ ప్రత్యయానామవిశ్వాసానాం-ని. 'ప్రత్యయోధీనకపక్షాన విశ్వాసహేతు' ప్రిత్యమరః, తేత్రముచ్చత్తిభూమిః - అనేకా ప్రత్యయోత్పాదకమిత్యర్థః, స్వర్గద్వారస్య స్వర్గలోకప్రాప్తిసాధనస్య, విఘ్నః ప్రతిబంధః. సరకపురముఖం యమలోక ద్వారం-తత్వా) షకమిత్యర్థః-ని.ముఖం తు వదనే ముఖ్యే తామ్రే ద్వారాభ్యుపాయయో' రితి యాదవః, సర్వమాయాకరణమివేశామృరీవిద్యేన్ద్రజాలమహేన్ద్రజాలపేటికేత్యర్థః, అమృతమయం సుధారూపం - విషం బహిరమృతవత్ప్రతీయమానం విచార్యమాణే విషప్రాయమిత్యర్థః; లోకస్య జనసముదాయస్య, పాశో బంధనసాధనం, స్త్రీయస్త్రం స్త్రీరూపకలం, కేన సృష్టం నిర్మితమ్, ఈదృగనర్థకాయయస్త్రనిర్మాతృత్వేన ఆస్య కుల్పితవ్యమేవేత్యర్థః-ఆర విష కేనేత్యుక్తం, యద్వా యద్వపి బ్రహ్మజైవ సృష్టం తథాఽపి ఈదృగ్దర్శనప్రనిర్మాతృత్వేన తస్య నామోచ్చరణమపి కర్తుం న యజ్యత ఇతి కేనేత్యుక్తమ్.

అత్ర స్త్రీయస్త్రే పట్టణాదిరూపణాన్నిరవయవరూపకాలంకారః - తదుక్తమ్—
'ఆరోపవిషయస్య స్వాదతిరోహితరూపిణః,

ఉపరజ్జకమారోప్యమాణం తద్రూపకమ్ మతమ్.' ఇతి. సగ్రరావుత్తమ్.

టీ. సంశయానాం = సందేహములయొక్క, అవర్తః = సుడి, అవినయభవనం = అవినయమునకునిల్లు, సాహసానాం = తెగువలకు, పట్టణం=పట్టణము, దోషాణాం=దోషములకు, సత్ నిధానం మంచినీధి, కపటశతమయం=కపటములు పందలుగలది, ఆ ప్రత్యయనాం = అపవృత్తములకు, తేత్రం = బొలము, స్వర్గద్వారస్య = స్వర్గపువారికికి, విఘ్నః = అడ్డము. సరకపురముఖం = సరకములపట్టణములకు హజారము, సర్వమాయాకరణం = ఎల్లమోసములకు బరణి, అమృతమయం = అమృతరూపముగు, విషం=విషము, ప్రాణిలోకస్య = ప్రాణిసమూహమునకు, పాశః = (ఉరి) త్రాడు, (అగు) స్త్రీయస్త్రమ్ = స్త్రీయనెడి యంత్రము, కేన=ఎవనిచేత, సృష్టం=చేయబడినది?

తా. సుశయముల కునికిపట్టుచు, అడఁకునలేమికిఁ బుట్టిరిట్లుచు, తెంపులకు వీడుచు, పాపములకుఁ బెన్నిధియు, పెక్కువంచనలే మేరుగఁ గలదియు, అపనమ్మికలకుఁ బుట్టుచోటుచు, స్వర్గపువాకిలి నడ్డగించు గడియ మ్రానును, నరకపట్టణమునకు వాకిలియు, మాయలకన్నింటికిఁ బెట్టి యయు, ప్రాణులకుఁ గట్టుత్రాడుచు, అమృతమునలఁ గాన్నించు విషము నైన యీ స్త్రీయంత్రము నేమాయకాఁడు సృజించెనో ! తెలియ కున్నది.

మ. నరకద్వారము సాహసాకరము పు १ నిర్భయవిఘ్నములు దు
స్తరమాంబుశతపేటి దంభనిధి దో १ పస్తాన మప్రత్యయో
త్కరసుక్షేత్రము కాలకూటమమృతా १ కారంబుస్త్రీయంత్రమున్
ధర నెవ్వాఁడు సృజించె బూరుషగళో १ దృష్టక్రియాపాశమున్.

అప. కవులవలకులకు మోసపోయిన యొకనివచనము:—

శ్లో. నో సత్యేన మృగాజ్ఞ ఏష వదనీభూతో న చేనీవర
ద్వంద్వం లోచనతాం గతం న కనకైరవ్యజయప్తిః కృతా,
కిం త్యేవం కవిభిః ప్రతారితమనాస్తత్త్వం విజానన్నపి
త్వక్షాంసాస్థిమయం వపుర్చగదృశాం మన్దో జనః సేవతే. 46

పా. — ఇశ్వమనైకతత్వమపి స్త్రీయంత్రం కవివాక్పిప్లవావశ్యితో మూఢోఽను
వర్తత ఇత్యాహ — నో ఇతి. — ఏష పరిదృశ్యమానో, మృగాజ్ఞశ్చస్త్రీసృత్యేన యథా
ర్థేన, అవదనం వదనం సంపద్యమానో వచనీభూతః వదనత్యేన పరిణత ఇత్యర్థః నో న
భవతీతి శేషః. * అభూతతద్భావే చిద్విః * 'డిర్యాదిచిద్విదాచ శ్చేతి గతినంజ్ఞాయాం*
'కుగతిప్రదయ' ఇతి సమాసః, తథా ఇనీవరద్వంద్వం నీలోష్పలయుగళం* 'ద్వంద్వం
రహస్యే' త్యాదినా నిపాతః, లోచనతాం లోచనభావం చ-నగతం 'తస్య భావస్త్యతలా
వీతి తతో ప్రత్యయః, తథా కనకైస్సువర్ణదళైః-యథాచామ్యేయప్రమానైరిత్యర్థః-
'కాఽపి చామ్యేయగౌరీతి పద్మినీస్వరూపనిరూపణాత్ - ని. 'అథ చామ్యేయశ్చమృతో
'హేమపుష్పకో' ఇత్యమరః * 'పుష్పమూలేషు బహుళమి'తి లంక, అజ్ఞయప్తిర్దాత్రయప్తి
రపి, న కృతా న నిర్మితా, కిం త్యేవమక్తప్రకారేణ వదనం చన్ద్రో ఇత్యాద్యాకారే
ణైత్యర్థః, కవిభిః ప్రగల్భవచనైః కవీశ్వరైః, ప్రతారితమనా వశ్యితచిత్తః-విమోహిత
స్పృహితీయావత్, మన్దో మూఢజనః తత్త్వం జానన్నపి న త్విదం చన్ద్రోః కిం తు
తత్సామ్యేన తథా వ్యవదిశ్యత ఇతి విదన్నపీత్యర్థః, త్వక్షాంసాస్థిమయమశ్వనజాగుప్సిత

మహీశ్వర్థః, మృగదృశాం స్త్రీణాం వపుః కశేబరం, సేవతే సుఖోగార్థమాశ్రయతే,
విద్వాంస్తు నైవమితి భావః.

అత్ర ప్రతారికమకపదార్థస్య జాగుప్సితపపురాశ్రయణపదార్థం ప్రతి హేతు
త్వాత్మావ్యుత్పత్తిభేదః. శార్దూలవిశ్రీడితమ్.

టీ. విషః వృంగాకః=కంచంద్రుడు, సత్యేన=నిశ్చయముగా, పదనీభూతః=ముఖమైనవాడు, నో=కాదు; ఇందివరద్వంద్వం=నల్లకలువలజత, లోచనతాం=కన్నులగుటలు, గతంచన=పొందినదియు కాదు, కనక్తైః అపి=సంపాదితమైనచేతను, అంగయప్తిః=చేతికట్టవంటి (సామెత) దేహము, కృతాన=చేయబడినదిగాదు; కింతు=మఱియేమన, ఏవం=ఇట్లు (చంద్రాదులు ముఖాదులుగా నైనవని), కపిభిః=కవులచేత, ప్రతారికమణాః=మోసగించబడిన మనస్సులవారై, మయః జనః=తెలివలేని పామరులు, తత్త్వం=నిజమును, విజానన్ అపి=తెలిసినవాడయ్యును, మృగదృశాం=లేడికన్నులగలవారియొక్క, శ్వకోమాంసఅస్థిమయం=తోలు మాంసము ఎముక-వీనిరూప మయిన, వపుః=కరీరము, సేవతే=సేవించును.

తా. నిజము పరికించి చూడఁ జందురుడే యీ మృగాతుల మోముగాఁ గా లేదు. కలువలజంటయే దానికన్నుదోయిగాఁ గా లేదు. దానమెయిదీగ వసిడితోఁ జేయఁబడ లేదు. అయినను, కవులు చంద్రముఖి, కలువకంటి, కనకాంగి యని వర్ణించుటచే వివేకియుఁ దాను వస్తుతత్త్వము నెఱిగినవాడయ్యుఁ గవులమాటలకు మోసపోయి, మాధుఁడయి చర్చము మాంసము నెముకలుగ నుండు నీమృగాతులశరీరమును గొలుచుచున్నాడు.

చ. అల నెల కామినీవదనం మై జనియింపఁగ లేదు కల్వలుక్
నెలతకుఁ గన్నులై యునికిఁ నిక్తము గాదు కదానిచే నొడల్
వలనుగఁ జేయలేదు కవిఁ వంచితమానసుఁడై వివేకియుక్
మలమలిసాంగనాతనునఁ మాశ్రయఁడై వివారింతు మందతన్.

అవ. స్త్రీలకు స్వాభావికము లైనకడగంటిచూడ్కులు మొదలగునవి తన్నుఁ గూర్చి యని భీమసి పురుషుడు మోసపోవుచున్నాఁడని తుష్టైద దృష్టాంతముచేఁ జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. లీలావతీనాం సహజా విలాసా
స ఏవ మూఢస్య హృది స్ఫురన్తి,

రాగో నళిన్యా హి నిసర్గసిద్ధ
స్తత్రభ్రమత్యేవ ముధా షడఙ్గిః.

47

వ్యా.—అథ పురుషాణాం భాగ్నిం సదృష్టవైమాహ—లీలావతీనామితి.—
లీలావతీనాం విలాసినినాం, విలాసాః విభిమాన్సహజా వైస్సగళాః, అత ఏవ, తే
విలాసాః, మూఢస్యాజ్ఞస్య, హృది స్ఫురన్తి ఆత్మగోచరా ఇమే విలాసా ఇతి బుద్ధ్యా
సర్వదా హృదయపరిస్ఫురితా భవన్తీత్యర్థః ఏతచ్చ పృథ్వి వేతి భావః; తథాహి—నళిన్యాః,
రాగో రక్తిమా-అనురాగశ్చ, నిసర్గసిద్ధః, కింతు, షడఙ్గిః పట్టకః విటశ్చ ధ్వన్యతే,
పృథ్వా వ్యర్థమేవ, తత్ర నళిన్యాం, భిమతి రాగోఽయం మద్గోచర ఇతిభ్రాన్త్యా చర్య
టతి-వస్తుతస్తు న తథా, అతో వ్యర్థమస్య భిమజామితి భావః.

అత్ర వాక్యద్వయే చిమ్మప్రతిచిమ్మభావేన సామ్యనిర్దేశాద్వైష్టవాలుకారః.

‘యత్ర వాక్యద్వయే చిమ్మప్రతిచిమ్మతయోచ్యతే.

సామాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞేస్స దృష్టాన్తో నిగద్యతే.’ ఇతి లక్షణాత్;

అయం చ రాగయోర్వయోర్భేదేఽపి క్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమాలాతికయోక్తి
నిర్వ్యాధభాగ్నిమదుజ్జీవితయా ప్రస్తుతనళినిపట్టవనిశేషేణ సామ్యార్థప్రస్తుతకామినీవిట
ప్రతీతిగోచరసమాసోక్త్యాఽగ్నేన సంకీర్యతే. వృత్తముపజాతిః.

టీ. లీలావతీనాం=విలాసవతులకు, విలాసాః=వియ్యారములు, సహజాః=తోడఁ
బుట్టినవి; తేవివ=అవియే, మూఢస్య=మూఢునియొక్క, హృది=మనస్సునందు, స్ఫురన్తి=
ప్రకాశించును. నళిన్యాః=తామరతీగకు, రాగః=ప్రేమ (ఎఱుపు అని వాస్తవాధ్యము),
నిసర్గ సిద్ధః=స్వభావముచే నేర్పడినది. (అయినను), తత్ర=అచ్చట, షడఙ్గిః=
తుష్టేద, (విటుఁ డనియు ధ్వని.) ముధా ఏవ=వ్యర్థముగానే, తత్ర=దానియందు (ఆతీగ
యందు), భిమతి=తిరుగును.

తా. ఎఱ్ఱగలువకు రాగము (రక్తవర్ణముండుట) స్వాభావికమై
నను, భ్రమరము వ్యర్థముగా దానిచుట్టును దిరుగునట్లు వేడుకకత్తె
లగు జవరాండ్రకు కడగంటిమాడ్కులు మొదలగుచేష్టలు స్వాభావిక
ములుగా నున్నను మూఢులగుపురుషు లాచేష్టలన్నియుఁ దమ్ముఁ గూర్చి
యె వారు చేయుచున్నారని యనుకొందురు. వా రట్టినుభిమానము
గలిగియుండుట వ్యర్థము.

తే. లలిత మైనట్టిలీల లీ ౧ లావతులకు

సహజ మది మూఢునకు మది ౧ సందడించు

బద్ధినికి రాగగరిమ స్వాః భావికంబు

తేటి పనిలేక దానిలోఁ గ దిరుగుచుండు.

అప. చెలువల మోము మోహజనకముగా నున్నచు, అంత్యమునఁ గష్టప్రద మగును గాన దాని జూచి మోహ మంద రా దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యదేతత్కల్పైస్థద్మ్యతిహరముదారాకృతి పరం

ముఖాబ్జం తన్వక్ష్యాః కిల వసతి యత్రాధరమధు,

ఇదం తత్కింపాకద్రుమఫలమిదానీమతిరసం

వ్యతీతేస్తీక కాలే విషమివ భవిష్యత్కసుఖదమ్.

43

వ్యా—అథాపాతరమణీయరమణీముఖావలాకనేన న విమోహితవ్యమిత్యాహ—
యదితి.—యదేతద్వర్ణనీయం తన్వక్ష్యాః తరుణ్యాః, ముఖమబ్జమివ ముఖాబ్జం వక్త్ర
వత్సం కర్తృ, పూజ్యేనోః పూర్ణచంద్రస్య-మృతిహరం కాన్తిచోరకం - తత్కల్పమిత్యర్థః -
అజ్ఞస్య పూజ్యేష్టమృతిహరత్వం విదధమితి భవంతి, తథా, పరమత్యంతముదారారమ్య -
అకృతిరాకారో-యస్య తత్తతోక్తం, కిం చ, యత్ర ముఖాబ్జే, అధరమధరోష్ఠసంబద్ధి -
మధు మకరందః-అమృతం చ, వసతి అస్తి కిల - కిలేతి వార్తాయాం న తు కదాఽప్యను
భూతమిత్యర్థః - ప్రసిద్ధాబ్జేతు మకరందో వర్తతే - ముఖాబ్జే తు వార్తామాత్రమేవ న తు
వస్తతస్తదస్తితి భావః, తదిదం వక్త్రవత్సమిదానీం అస్తిక సమయే ప్రారంభకాల ఇత్యర్థః,
అతిరసమరిశయితమాధుర్యగుణముక్తం దుచితరమితి యావత్, కిం కిమప్యనిర్వాచ్య
మిత్యర్థః, పాకద్రుమస్య బాలరసాలాదివృక్షస్య-ఫలమ్-అతిరసబాలవృక్షఫలస్యైవేత్యేత
న్నిర్దేశోఽస్య. 'పాతః పాకోఽర్చకో డిమ్భ' ఇత్యమరః, యద్వా పాకద్రుమఫలం వచేరిమ
వృక్షవిశేషఫలమిత్యర్థః - తథాభూతనై వాత్యంతరసవత్త్వాదితి భావః, యద్వా-కింపాక
మివత్సత్వం - ద్రుమఫలం-తథాభూతస్యైవ దుచివిశేషాస్పదత్వాదితి భావః, అథవా
కింపాకాభ్యో ద్రుమః యస్య ఫలమాపాతమధురం పరిణామవిషమం చ తస్య కింపాక
ద్రుమస్య - ఫలం తత్కల్పమిత్యర్థః, కింపాకశబ్దో నిఘట్ట్యంతరేషు మృగ్యః, తస్య రసా
లాదివృక్షవిశేషవాచకత్వే తు కవిరేవ ప్రమాణం, అస్తిక ప్రవర్తమానే కాలే, వ్యతీతే
అతిక్రాంతే సతి, విషమివ గరళమివ, అనుభదం స్వలావణ్యదర్శనజనితసమ్మోహేన విషేక
భ్రాంశే విహితాకరణాత్ప్రీత్యవాయే వాఽత్యంతదుఃఖప్రదుదమిత్యర్థః, భవిష్యతి తథా చ

కాలావరేచశృంగ దుగభజనకత్వాత్వాదాత్వికనుభూతేన తరుణీవదనవత్సం న విశ్వస
నీయ మితిభావః. శిఖిగీణీవృత్తమ్.

[క్రింపాకశబ్దశ్చ 'ఏషముష్టా నిరర్థకే చే'తి శబ్దరత్నకోశే వర్తతే, తస్మాత్ రసా
లాదివృత్తాంతాపాతిత్వం న సుభవతీతి మస్తవ్యమ్.]

టీ. యత్ ఏతత్=ఏయిది, పూర్వ...హరం - పూర్వ ఇందు = నిండు చందురుని
యొక్క, ద్యుతి = కాంఠిని, హరం = అపహరించునదియు, పరం = మిక్కిలి, ఉదార
ఆకృతి=మంచిరూపముగలదియు, యత్ర=ఎందు, అధరమధు=అధరామృతము, వసతికిల=
ఉన్నదందురో, తస్యశ్లోకః=కృకాంగియొక్క, తత్ ఇదం ముఖ అబ్జం=అయీ మోముఁ
దామర, కింపాకద్రుచుఫలం = ముష్టిచెట్టు పండు, ఇదానీం = ఇప్పుడు, (అనుభవించు
నపుడు) అతిరస = మిక్కిలి రుచిగలదియై, అస్మిక్ కాఠే = ఈకాలము, అతీతే = గడు
వగా, విషమివ=విషమువలె, అనుభవం=నుభవమునీయనిది, భవిష్యతి=అగుచు.

తా. తీరగెబోడియొక్క మోముఁదమ్మి పున్నమచందురు మెలుఁగు
నవహరించునదియు, మిక్కిలి యొప్పుగల రూపుగలదియు, మోవియందుఁ
దీపిగలదియునై యశావనసమయంబున ముష్టిపండువలె నెంతయు సౌఖ్య
కరంబుగాఁ దోచినను, యశావనకాలము మోతినతగ్వాత విషమువలె
దుగిఖిప్రద మగును.

శా.రాకాకై రవమిత్త్ర కాంతిహరమై శి రమ్యాధరోష్ఠామృతా
స్తోకం బై విలసిల్లుచున్నరమణీశుంభన్దుఖాబ్జంబు కిం
పాకత్వాజఫలం బగున్ రుచిర మ్రోప్తారంభ కాలంబునం
గాఢోలంబు తెఱంగునక నరులకుం శి గప్తం బొసంగుం దుదన్.

అవ. స్త్రీపరిత్యాగము చేసినవానికి సంసారమే లేదని చెప్పుచున్నాడు:—
శ్లో. ఉన్నీల త్రివళితరజ్జవలయా ప్రోత్థుజ్జనీనస్తన
ద్యున్వేనోద్యుతచక్ర వాకయుగళా వక్త్రామ్బుజోద్భాసినీ,
కాంతాకారధరా నదీయమభితః కూరాశయా నేష్యతే
సంసారార్ణవమజ్జనం యది తదా దూరేణ సస్త్యజ్యతామ్.

49

వ్యా.—అథాన్య అనర్థహేతుభూతనదీత్యనిరూపణేన పరిత్యాజ్యత్వమాహ—
ఉన్నీలదితి.—త్రివళితాః వళ్యశ్చ త్రివళ్య ఇతి ద్విగుసమాసః-యథా-చ-వాచనః—
'త్రివళితబ్జః సిద్ధః సంజ్ఞాచే ది'తి సూత్రేణ సక్షరయ ఇతివ 'ద్విగ్నంశ్యే సంజ్ఞాయామి'తి
సంజ్ఞాయాం ద్విగుః. ఉన్నీలస్త్య ఉత్పద్యమానాస్త్రివళ్యో వళిత్రయమేవ తరజ్జాః .
భర్తృజీక—14

'త్రిత్వసంఖ్యా వశ్యస్త్రీవశ్య * ఉత్తరపదలాపినమానః. తా వివ తరక్తా ఊర్వయః -
 ప్రేమం - నిలయా, ప్రోత్సహావత్సున్నతా - పీనా పీవరా చ - యాస్తనా తయో
 ద్వంద్వేన యుగళేన హేతునా, ఉద్ధతముచ్చలత్ చక్రవాకయుగళం చక్రవాకాఖ్య
 పక్షివిశేషయుగం - యస్యాః - స్వరూపచక్రవాకయుగళేత్కర్ధః, వక్త్రమేవామ్బుజం
 లేనోద్భాసతే అభీష్టమితి తదుద్భాసిని * 'బహుళమాభీష్ట్యమి'తిణిని, అభితస్సమస్తాత్,
 శ్రూరా కుటిలహృదయా - నదీపక్షే శ్రూరా వక్త్రగతిప్రవాహః - అశవా - అభితస్స
 ర్వతః ప్రవర్తమానాః - శ్రూరా నక్రాదిక్రూరజస్తవో, యస్యాస్యా, కాంతాకారధరా -
 కాంతారూపధారిణీ, ఇయం పరిదృశ్యమానా నదీకర్త, అత్రాస్మిన్ లోకే సంసార ఏవా
 ర్ణమః తత్ర మజ్జనం - నాపేక్షతే నాభిలష్యతే యది, తదా అనపేక్షాపక్షే - దూరేణ
 సంత్యజ్యతాం దూరతర వివ విసృజ్యతాం * 'దూరాన్వికార్యేభ్యో ద్వితీయా చే'తి
 వికల్పాత్ప్రతీయా, అన్యథా తత్సమాశ్రయేణ అర్థవమజ్జనమేవ సిద్ధం స్యాదితి భావః.

అత్ర సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకాలంకారః.

కార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. ఉన్నీ...లయా-ఉన్నీ లత్=ఉప్పొంగునట్టి, త్రివళీ=(కడుపుమీది) మూడు
 ముడుతల నెడి, తరంగ=అలలయొక్క, వలయా = పంక్తిగలదియు, ప్రో...ద్వంద్వేన -
 ప్రోత్సంగ = మిక్కిలి, నికృతాడుచుకొనినది, పీన=బలిసినయైన, స్వద్వంద్వేన = చను
 దోయి (అనుమిమ) చేత, ఉద్య...యుగళా - ఉద్యత = నిక్కిన, చక్రవాకయుగళా =
 జక్కవలజంట గలదియు, వక్త్ర...సినీ-వక్త్రాంబుజ = ముఖమ నెడితామరచే, ఉద్భాసిని=
 ప్రకాశించునదియు, అభితః=అంతట, శ్రూరఆశయా = కఠినమైన హృదయముగలదియు
 (మొసళ్లుమున్నగు శ్రూరజలజంతువులకు స్థానమయినదియు), (అగు) కాంతా ఆకార
 ధరా=ప్రియరాలి (కాంత=మనోజ్ఞమయిన) రూపమును ధరించిన, ఇయంనదీ=ఈయేలు,
 సంసారఅర్థ వమజ్జనం = సంసారసముద్రమున మునుకను, నేవ్యతే యది=పొందించునేని,
 తదా=అప్పుడు, దూరేణ=దూరముగా, సంత్యజ్యతాం=విడువఁబడుటగాక !

తా. త్రివళు లనెడి యలలును, నిక్కువలుడచన్నులనెడి జక్కవ
 కవలును, మోమనెడి తమ్మియుఁ గలిగి యంతటఁ గ్రూరాశయముగల
 కఠినమనస్సు గల యని స్త్రీపరమున నర్థము. మొసళ్లు మొదలగు శ్రూర
 జంతువుల కునికిపట్టయిన యని నదీపరమున నర్థము.) స్త్రీ యను నేలు
 సంసార మనుసముద్రమునకుఁ గొనిపోవునది కావున సంసారసముద్ర
 మున మునుగఁ గోరనివారు స్త్రీనదిని చాలదూరముననే విడువ
 వలయును,

ఉ. చన్నులు చక్రవాకములు శ చక్కనిమోముఁ గరంబు లబ్జముల్
గన్నులు మీలు నాభి సుడి శ గాఢనితంబము నై కతంబుగా
నెన్ని కఁ గన్న బోటి యను శ నేటికి దవ్వల నున్ని చాల మే
లెన్న భవాభిమజ్జన మరదేమియుఁ గోరనివారి కిప్పుహిన్.

అవ. స్త్రీలకు నమ్రరా దనుటకుఁ గారణములు చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జల్పన్తి సార్థమన్యేన పశ్యన్త్యన్యం సవిశ్రమాః,

హృద్గతం చిన్తయన్త్యన్యం ప్రియః కో నామ యోషితామ్? 50

వా. — ఇతోఽపి న విశ్వాసార్హాః స్త్రీయశ్చత్వాహద్వాభ్యాం—జల్పన్తితి—
అన్యేన సార్థమేకేన పురుషేణ సహ, జల్పన్తి, నల్లపన్తి, సవిభ్రమాన్, సవిభ్రమాన్సాసాన్సత్యః,
అన్యం పురుషం, పశ్యన్తి, హృద్గతం హృదయస్థమన్యం చిన్తయన్తి, అతో యోషితాం
స్త్రీణాం, ప్రియతమః నియత ఇతి కేమః, కో నామా? న కోఽపీశ్వర్యః.

టీ. (స్త్రీలు) అన్యేన సార్థం = ఒకనితోఁగూడ, జల్పన్తి = మాటాడుచుందురు,
(అప్పుడే) సవిభ్రమాః=విలాసముతోఁ గూడినవారై, అన్యం = మఱియొకని, పశ్యన్తి =
చూచుచుందురు; (అప్పుడే), హృద్గతం = మనసున దున్న, అన్యం = వేరొకనిని,
చింతయంతి = తలచుచుందురు; యోషితాం = స్త్రీలకు, ప్రియః=ఇష్టుఁడు, కోనామ=
ఎవఁడు?

తా. స్త్రీ లొక్కనితోఁ జేమ మీఱ మాటాడుదురు. మఱి
యొకనిఁ దళుకు బెళుకు నడతలతోఁ జూతురు. మనసున మఱొక్కనిని
దలచుచుందురు. కావున వారి కిష్టుఁ డొక్కఁ డనుట లేదు.

తే. ఒకనితోఁ గూడి భాషింతు శ రొక్కనరునిఁ

జూతురు విలాససంపద శ సొంపు గులుక

మఱియు నొక్కనిఁ దలఁతురు శ మనసులోనఁ

గూర్చుప్రియుఁ డెవ్వఁడో ముద్దుగుమ్మలకును.

అవ. స్త్రీలకుఁ జేరరా దనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అపసర సఖే! దూరాదస్తాత్కటాక్షవిషానలాత్

ప్రకృతివిషమాద్యోషితస్సర్పాద్విలాసఫణాభృతః,

ఇతరఫణినా దప్తశ్చకృశ్చికిత్సితుమాషధై

శ్చతురవనితాభోగిగ్రస్తం త్యజన్తి హి మన్త్రిణః.

వ్యా.—అఱ యోషితస్సర్వస్వరూపేణ సఖాయం భీషయన్ దూరాదవసర్వణ
ముపదిశతి—అవసరేతి.—హే సఖే బన్ధోః, కటాక్షా అపాద్యవీక్షణాన్యేవ - విహసలా
విహగ్విజ్ఞానలా - యస్య తస్మాత్, ప్రకృత్యా విషమాత్ స్వభావత ఏవ కుటిలాత్ *
'ప్రకృత్యాదిభ్యస్తృతీయా చేతి (?) తృతీయాసమాసః, విలాసా విభీమా-విపఘణాః
స్ఫటాస్తా బిభర్తీతి తథోక్తాత్ - ని. 'స్ఫటాయాం తు ఘణా ద్వయో రి' త్యమరః,
తస్మా, ద్యోషితస్సర్వాత్కామినిరూపవ్యాఖ్యా, దూరాదవసర దూరం గచ్ఛ - యోషితస్సర్వ
సమాగమం మా కుర్విత్యర్థః, అన్యథా తత్సమాగమేన దంశన ప్రసక్తాచ్చిత్తీయా
దుష్కరత్వాదితి భావః. * 'దూరా న్నికార్థేభ్యో ద్వితీయా చే' తి చకారాత్పఞ్చమి,
తదేవ ప్రకటయతి ఇతరేతి—ఇతరఘణినా ప్రసిద్ధసర్పేణ, దవ్యః పుమాన్, ఔషధైః
మూలికామణిమస్త్రాదిభిర్యర్థః, చికిత్సితం విహవరోపణేనోజ్జీవయితుం, శక్యః, చతుర
వనితాభోగినా నిపుణతరుణీసర్పేణ - గ్రస్తం ద్రవ్యం సమాక్రాస్తం చ పురుషంతు,
మన్త్రిణోమాన్త్రికా విషవైద్యా, స్త్యజన్తి విసృజన్తిహి; తద్ద్రాసజనితోన్మాదస్య దుర
వరోపత్వాదితి భావః.

అత్రాపి సమస్తపస్తపర్తి సావయరూపకాలంకారః; తేన చోపమానాత్ప్రసిద్ధ
సర్పాదుపమేయస్య యోషితస్సర్వస్వాధిక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకో వ్యజ్ఞత ఇత్యలంకారే
కాలంకారధ్వనిః. హరిణీవృక్షమ్ - లక్షణం తూక్ష్మమ్.

టీ. సఖే=చెలికాడా! కటాక్షవిష అసలాత్ = క్రేంగటిమాపులనెడివిహగ్గులు
గలదియు, ప్ర...మాత్ - ప్రకృతి=స్వభావముచేతనే, విషమాత్=కుటిలమయినదియు
(సర్పచరమందు పుట్టినది మొదలు వంకరయైనదియు), విలాస...భృతః - విలాస=శృంగార
చేష్టలనెడి, ఘణా=పడగలను, భృతః = పొందినదియు, (అగు) అస్మాత్ = ఈ, యోషిత్
సర్వాత్=స్త్రీయనెడి పామునుండి, దూరాత్ = దూరముగా, అవసర = తొలగఁగము.
హి=వీలయన; ఇతరఘణినా = మఱియొకపాముచే, దువ్యః=కఱవబడినవాడు, ఔషధైః=
మందులచేత, చికిత్సితం = కుదుర్చుటకు, శక్యః=సాధ్యఁడు; చతు...గ్రస్తం - చతుర=
నేర్పరియైన, వనితా=స్త్రీయనెడి, భోగి=పాముచేత, గ్రస్తం = పట్టుబడిన (కఱవబడిన)
వానిని, మంత్రిణః=అఱచనచెప్పువారు, (విషవైద్యులు) త్యజన్తిహి=వదలుదురుగాదా!

తా. చెలికాడా! కడఁగంటిచూపులనెడి విసపునిప్పులు గ్రక్కు
నదియు, స్వభావ వక్రమైనదియు, సొంపు లనెడిపడగలను దాల్చినదియు
నైన యాడుది యను పాముకడఁ జేరక దవ్వునకుఁ బరుగెత్తుము.
తక్కినపాములు గఱచినయెడల మంత్రజ్ఞులు మూలికలు దెచ్చి చికిత్స

చేసి, విషవేగము తగ్గించి మాన్పుదురు. జాణ యగు నెలఁతుక యను పాముచే గఱవఁబడినవానిని గుడుర్చుట యసాధ్య మని తలంచి మంత్ర జ్ఞులు విడిచివేయుదురు.

ఉ. చూపు విషంబు విభ్రమముసొంపు ఫణాఫలకంబుగా వధూ
రూపము దాల్చుభోగికిని శరూఢిగ దూరముగాఁ దొలంగుమీ
దావుగ సర్పదష్టునకుఁ శరదప్పు విషంబు మహాధపంబులం
బూప వధూభుజంగవిషభగ్నునిచెంతకుఁ బోరు మాంత్రికుల్.

శ్లో. విస్తారితం మకరకేతనధీవరేణ

స్త్రీసంజ్ఞితం బడిశమత్ర భవామ్బురాశౌ,

తేనాచిరాత్తదధరామిషలోలమర్త్య

మత్స్యనిష్కృష్య స పచత్యనురాగవహ్నా.

52

వా. — పునః ప్రకారాంతరేణ భీషయతి — విస్తారితమితి — మకరకేతనో మదన, ఏవ ధీవరః కైవర్తస్తేన - కర్తా - ని. 'కైవర్తే ధాశధీవరా' విత్యమరః, అత్రాస్తి - భవామ్బురాశౌ సంసారసాగరే; స్త్రీసంజ్ఞాఽస్య సంజాతా స్త్రీసంజ్ఞితం - యోషిద్రూప మిత్యర్థః - తారకాదిత్వాదిత, బడిశం మత్స్యవేధనం మత్స్యగళగ్రాహకసామిష పక్రయోయస్త్రమిత్యర్థః. ని. 'బడిశం మత్స్యవేధన మిత్యమరః, విస్తారితం ప్రవర్తితం, యేన స్త్రీబడిశేన; తస్య, స్త్రీబడిశస్యాధరమేవామిషం మాంసఖణ్డం - తత్ర లోలా సత్పక్షా - మే మర్త్యా మనుజాస్తవివ-మత్స్య మివా స్తానమరాగ ఏవ వహ్నిస్తత్ర, విచచతి విశే షేణ పక్వాః కరోతి - అత్యంతం సంతాపయతీత్యర్థః, మన్మథధీవర ఏవేతి కేమః, సోఽప్యేతద్దాదైవ మనుజాన్పురిషీడయతీతి భావః. అత్రాపి పూర్వపద్రూపకాలంకారః. వస్త్రలిలకా.

టీ. అత్ర = ఈ, భవఅంబురాశౌ = సంసార మనెడి సముద్రమందు, మకరకేతన ధీవరేణ = మన్మథుఁ డనెడి జాలరిచేత, స్త్రీసంజ్ఞితం = అడుదియనెడి, బడిశం = గాలము, విస్తారితం = చాఁచబడినది; తేన = ఆగాలముతో, సః = అమన్మథుఁడు, అచిరాత్ = త్వరగా. త...మత్స్యనిష్కృ - తత్ = ఆస్త్రీయొక్క, అధర = పెదవి యనెడి, ఆ మిష = మాంసమునందు, లోల = ఆళగల, మర్త్య = మనుష్యులనెడి, మత్స్యనిష్కృ = చేఁబలను, వికృష్య = లాగి, అనురాగవహ్నా = ప్రేమయనెడి నిప్పునందు, పచతి = పండు చున్నాడు.

తా. మరుఁడను జాలరి యీ సంసారమను సముద్రమున నాఁచి

యను గాలమును విసరివైచియున్నాడు. ఆ గాలమున మోవి యను నెర యున్నది. ఆయెరయం దాశపడి యీ గాలమునకుఁ జిక్కుకొన్న పురుషుల నెడి చేపలను లాగి యాజాలరి వల పనెడి నిప్పునందుఁ బచనము చేయును. కావున నా గాలమునకుఁ జిక్కుకొనకుండు.

ఉ. చేరి మనోజగ్గీవరునిఁ చేత భవాంబుధిలోన నంగనా

కారముఁ బూని యున్న పెనుగలము చిత్తుగనయ్యె దానిచే
భీరుజనాధరామిషముఁ బేర్చి భుజించునరాండజంబులకా
వారక సారెకుం దిగిచి వండు మరుం డనురాగవహ్నిలోన్.

శ్లో. కామినీ కాయకాంతారే కుచపర్వతదుర్గమే,

మా సజ్జుర మనఃపాన్ద్ర తత్రాస్తే స్తరతస్కరః.

53

వ్యా.—ఆఁ మానసంభీషయతి—కామినీలి—పథానం గచ్ఛతినిత్యమితి పాఠో నిత్యపథికః * 'పథో ని నిత్యమితి' ఇప్రత్యయః. పథాదేశశ్చ - మన ఏవ పాథః తస్య సంబుద్ధిః = హే మనఃపాథ, కుచాదేవ పర్వతౌ తాభ్యాం-దుర్గమే గన్తుమశక్యే, కామిన్యాః-కాయో దేహస్య ఏవ కాంతారమర్థం - తత్ర, మా సంచర సంచారం మా కురునప్రవర్తస్య ఇత్యర్థః. కుతస్తత్ర కాంతారే స్తర ఏవ తస్కరః చోరః, అస్తే వర్తతే, స చ మానసర్వస్వమపరివృతీతి భావః. ని. 'చోరై కాగారిక స్నేహస్యతస్కరమోషకౌ' ఇత్యుచరః. * 'తద్భువతోః కరపత్యోక్చోరదేవతయోస్సుద్దలోప శ్చేతి' సుడాగమత లోపా. అలంకారస్తు పూర్వపత్.

టీ. హేమనఃపాన్ద్ర = మనసనెడి బాటసారీ, కుచపర్వతదుర్గమే = చనుగొండ లచే బోవరాని, కామినీకాయకాంతరే = స్త్రీయొక్క శరీర మనెడి యడవియందు, మా సంచర=తిరుగకుము. తత్ర = అచ్చట (అడవిలో), స్తరతస్కరః = మన్తఘండనెడి దొంగ, అస్తే = కలడు.

తా. ఓ మనసనెడి బాటసారీ! బలితంపు గుబ్బలనెడి గట్టులచే జొచ్చుటకు వీలుకాకయున్న క్రాల్లంటి మేననెడి యడవియందు దిరుగ కుము. అచ్చట మరుండనెడి దొంగయున్నాడు. ఆతడు నిన్నీడ్చు కొని పోవును సుమీ.

క. స్తనపర్వతదుర్గమ మై

ఘన మగుకాంతాశరీర కాంతారమునం

జనఁ బోకు మనగపాంథుఁడ

కనలుచు మరుఁ డనెడిదొంగ గలఁ డచ్చోటన్.

అవ. ఒక కామకుండు విరక్తుడై స్వామభవముఁ జెల్లుచున్నాఁడు:—
 శ్లో. వ్యాధీర్ఘ్నే చలేన వక్రగతినా తేజస్వినా భోగినా
 నీలాబ్జద్యుతినాహివా వరమహం దష్టో న తచ్చక్షుమా,
 దప్తే సన్తి చికిత్సకా దిశి దిశి ప్రాయేణ ధర్మార్థినో
 ముగ్ధాక్షీక్షణవీక్షితస్య న హి మేవైద్యో న వాప్యోపధమ్. 54

వ్యా.—అథ త్రిభిః కస్యచిదమభవమాలక్యహ—వ్యాధీర్ఘ్నే శేతి.—వ్యాధీర్ఘ్నేణ
 ఆత్మాయతేన - ఆన్యత్ర కర్ణావపిత్రానేన, చలేన చక్షులప్రకృతినా, వక్రగతినా నిసర్గ
 కుటిలసంచారేణ, సమానమేతద్విశేషణద్వయం, తేజస్వినా బలవతా అత్యుజ్జ్వలైః చ*
 ప్రశంసాయాం విసిః, భోగినా ఫణవతా-ని. 'భోగస్సుఖే స్త్రాదిభృతా వహేశ్వ
 ఫణకాయయో' రిత్యమరః. ఆన్యత్రాభోగినేతి ఛేదః - వికలేనేత్యర్థః, నీలాబ్జస్య నీలా
 త్పలస్య - ద్యుతిరివ ద్యుతిరస్య తేన - ఏకత్ర తద్వర్ణేన - ఆన్యత్ర తత్పద్మశేనేత్యర్థః,
 అహినా సర్వేణ, వరమత్యన్తః-అహం దప్తః, కిం తు, తచ్చక్షుమా తస్యాః కామిన్యాః
 చక్షుషా ఉక్తవిశేషణేన, న దప్త ఇత్యర్థః, చికిత్సకాః వైద్యా, ధర్మార్థినః పరోపకారవివ
 ప్రయోజనమేహమస్తి తథాభూతాస్సన్తః, దిశి దిశి ప్రతిదిశం * 'నిత్యవీప్సయోరి'తి
 వీప్సయాం ద్విర్భాషః, ప్రాయేణ భూమ్న-సన్తి సర్వత్ర సన్తీత్యర్థః. కిం తు,
 ముగ్ధాయాః ముగ్ధాద్భూతాయాః-య దక్షీ - యద్వా ముగ్ధాక్షీ సుందరావలొకసం - తేన
 సర్పరూపేణ - క్షణం క్షణమాత్రం - వీక్షితస్య దృష్టస్య గ్రస్తస్యేత్యర్థః - విక్షతస్యేతి
 పాఠే దప్తస్యేత్యర్థః, మే మమ తు, వైద్యో న హి చికిత్సకో నాస్తి హి, ఔషధం విష
 హరభేషజుషి చ, నాస్తీత్యర్థః, అతో మహామోహార్ణవనిమజ్జనమేవ న తు తత్పారగ
 మనమితి భావః.

ఆత్ర ప్రసిద్ధావ్యాపేక్షయా చక్షూరూపాహారాధికకథనాద్వ్యతిరేకా
 లంకారః - 'ఉపమానాద్యదన్యస్య వ్యతిరేకస్స వివ స' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. వ్యాధీర్ఘ్నేణ=మిక్కిలిపొడవైనదియు, చలేన=చంచలమైనదియు, వక్రగతినా=
 పంకరనడకగలదియు, తేజస్వినా=కాంతిగలదియు, (ఇంతవఱకు సర్పమునకును, నేత్ర
 మనకును విశేషణములు సాధారణములు.) భోగినా=పడకగలదియు (సర్పవరము.),
 ఆభోగినా=కెడలైనదియు (అని నేత్రవరము.), నీల ఆబ్జద్యుతినా=వల్లగలువ కాంతిగల
 దియు, (ఆగు), అహినా=సర్పముచేత, అహం = నేను, దప్తః = కఠింపబడినవాడను,

(అగుట), వరం=కొంతమేలు. (కాని, అటువంటిదే యగు), తల్ చక్షుషా=ఆయువతి కంటిచేత, (కఱవఁబడినవాడ నగుట) న = (కొంచెముమేలు) కాదు; (ఏల యన:) తష్టే (సతి)=పాముచేత) కఱవఁబడినయెడల, దిశిదిశి=ప్రతిదిక్కునందును, ప్రాయేణ = తఱచుచుగా, ధర్త ఆర్థిని=పుణ్యమునుకోరునట్టి, చికిత్సకాః=(విష)వైద్యులు, సన్తి=కలరు; (కాని), ముగ్ధ...తస్య-ముగ్ధాక్షీ = అందములైన కన్నులుగలవారి (జవరాండ్ర) యొక్క, ఈక్షణి=చూపుచేత, పీక్షితస్య=చూడఁబడినట్టి, (లేక, ముగ్ధాక్షీ = యువతులచే, క్షణి=క్షణకాలము. పీక్షితస్య=చూడఁబడినట్టి), మే=నాకు, వైద్యః వా = చికిత్సచేయు వాడు, నహి=లేడుగదా? ఔషధం వా ఆపి=మందుగాని, న=లేదు.

తా. మిక్కిలి నిడువై కదలుచు వంకరగాఁ బోవునదియు, బలిమి గలదియునై పడగ గలిగి, నల్లఁగలువవంటి వన్నెగల సర్పము నన్నుఁ గఱచినను హాని లేదు. అయితే చెవివఱకు నిడువై యదురుచు, వంకర గాఁబోవుచు మెఱుంగుగలిగి విజీవి గలిగియుండు నల్లఁగలువకు సాటి వచ్చు నాకలువకంటియొక్క చూపులను పాము గఱచినఁ గీడు తప్పక వచ్చును. అది కొంచెమైనను మేలుగాదు. సాధారణము లగుపాములు గఱచినఁ జికిత్స చేయుపుణ్యాత్ములు మూలమూలకు నెందఱో యున్నారు. ముద్దుచూడ్కులు గలకొల్లంటిచూపు తగిలెనా చికిత్సచేయు వైద్యులును లేరు; మందును లేదు.

చ. ఉరగము ముట్టెనా నరుల శ కుర్విని వెజ్జలు ధర్తశీలు రై
గరళము నెక్కు డింతు రధికంబుగ నాయతమేచకోత్పల
స్ఫురణ వహించి వక్రగతిఁ శ బూనినమానినిచూపు సోఁకినం
బురుషున కెందు మందులును శ బొందవు పొందరువెజ్జ లెవ్వరున్.

శ్లో. ఇహ హి వ ధురగీతం సృత్రమేతద్ద్రసోఽయం
స్ఫురతి పఞ్చభోఽసౌ స్పర్శ ఏషస్తనానామ్,
ఇతి హతఃసమాశ్రిందియైర్భాగ్యమ్యమాణః
స్వహితకరణధూరైః పశ్చభిర్వశ్చిత్తోఽస్తి.

ఏవ

వ్యా.—ఇహేతి—ఇహ హి కరుణీవ్యవేత్యర్థః - పితృప్రసాదానార్యకః -
ని. 'హి' ర్హేతావసాధరణ' ఇత్యమరః, వధురం సంతాపహరం శ్రోత్రనుభూ
షణమిత్యర్థః.—'కితీక్రియతే తపో యేన కన్తధురం స్పృశ' మితి పదనాత్.

తత్-గీతం గానం స్ఫురతి, ఏతన్నయనానందకరం, నృత్తం నాట్యం, స్ఫురతి ఆయం రస
 నేంద్రియస్వాదాతితయప్రదః రసః అధరామృతం, స్ఫురతి అసౌ ఘృణితర్పణః, పరిమళః
 పద్మినీజాతినిమిత్తగన్ధవిశేషః ఘనసారగన్ధసారాదిలేపన ప్రయుక్తా మోదవిశేషావా, స్ఫురతి,
 ఏవ త్వగిన్ద్రియసౌఖ్యావహః స్తనానాం స్ఫుర్యః, స్ఫురతి, * 'స్తనాదీనాం ద్విత్వవిశిష్టా
 జాతిః ప్రాయేణేతి వామనసూత్రే ప్రాయగ్రహణాద్యహవచనప్రయోగః, ఇత్యేవం
 ప్రకారేణ, హతో విసప్తః-పరమార్థస్తత్త్వాథో - యేషాం తైః-విషయపరతస్మై³కృత్యర్థః,
 అత ఏవ, స్వహితకరణే - ధూర్తైః కితవైః - ఆత్మహితాచరణశుభైరివ స్థితైరిత్యర్థః,
 పశ్యభిర్నిద్రైః శ్రోత్రాదిభిః, భ్రామ్యమాణస్తత్త్వద్విషయేష్యసజ్యమానస్సన్వశ్చైతః
 ప్రతాపితోఽస్మి, నచైతత్క్రైతవం ప్రాగేవాజ్ఞానీషమిత్యర్థః. మాల్నివృత్తమ్.

టీ. ఇహ హి = ఇచ్చటచందా (యవతులయందుచందాయనుట), మధురగీతం =
 తీయనిపాట, స్ఫురతి = ప్రకాశించుచున్నది; ఏతత్ = ఇదిగో, నృత్తం = నాట్యము
 (ప్రకాశించుచున్నది.); ఆయం=ఇదిగో, రసః = ఆస్వాదము (అధరమాధుర్య ముట.)
 (ప్రకాశించుచున్నది.); అసౌ = ఇదిగో, పరిమళః = (మైథూత) తావి (ప్రకాశించు
 చున్నది.); విషః=ఇదిగో, స్తనానాం = చనులయొక్క, స్ఫుర్యః=తాకుడు (ప్రకాశించు
 చున్నది.); ఇతి=ఇట్లు, హతపరమార్థైః - హత=చెఱచుబడిన, పరమ=శ్రేష్ఠములయన,
 అర్థైః=ప్రయోజనములుగలదియన, స్వ...ధూర్తైః - స్వహిత = తమమమేలను, కరణ=
 చేసికొనుటచేత, ధూర్తైః=మోసగించునవియన, పంచభిః ఇంద్రియైః=అయిదుఇంద్రియ
 ములచేతను, భ్రామ్యమాణః = (గిరిగిర) త్రిప్పబడుచున్నవాడనై, వంచితః = మోస
 గింపబడినవాడన, అస్మి=అయితిని.

తా. ఈకాంక్షయందే యింకయినపాట లున్నవి వినవచ్చునని
 నాచెవులును, దీనియందే నాట్యమున్నది చూడవచ్చునని నాకన్నులును,
 దీనికెవ్వైనయందే తీపియున్నది చవిగొనవచ్చునని నానాలుకయు, దీని
 నోటియందలి తావియే మూర్కొనవచ్చునని నానాసికయు, దీనిచను
 మొనల రాయిడియే చాలు నని నాయొడలును తలచి పరతత్త్వవిచారము
 మాని, తనమే లొడగూర్చుటయందు శ్రద్ధలేకుండి యీపంచేంద్రియ
 ములు నన్ను విషయములందుఁ జొప్పించి మైమఱపు గలిగించి మోస
 పుచ్చినవి. ఆహా! ఇప్పుడే వీనిటక్క దెలిసికొంటిని.

ఉ. ఈమృదుగాన మీనటన १ మీకుచమర్దన మీసుధారసం
 బీమహానీయపౌరభము १ నింతులయందుఁ దనర్పునంచు న

న్నేమటఁజేసి యాత్మహిత १ మిచ్చినభంగి మెలంగి యింద్రియ
గ్రామము మోసపుచ్చె హితకార్యవిహీనుడ నైతి నక్కటా!

ఆవ. మన్తగదామణము చేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. న గమ్యా మస్త్రాణాం న చ భవతి భైషజ్యవిషయో

న చాపి ప్రధ్వంసం ప్రజతి వివిధైః శాస్త్రకళతైః,

భ్రమావేశాదజ్ఞే కమపి విదధద్భక్త మసకృత్

స్తరావస్తారోఽయం భ్రమయతి దృశం ఘూర్ణయతి చ.

56

వా. — అక్షాన్తనావ్యా మోహజనకం మన్తం దూషయతి — నేతి. — మస్త్రా
ణాం గమ్యా మస్త్రసాధో, న భవతి, భైషజ్యవిషయః ఔషధాద్యపనేయశ్చనభవతి.
భేషమేవ భైషజ్యమితి విగ్రహః *స్వార్థేవ్యభిప్రాయః. ని 'భేషజౌషధభైషజ్యానీ,
త్యమరః, కథా విశ్లేశాన్నాచ్రకారైశ్చాస్త్రకళతైరనేకశాస్త్రకర్తృభిః, ప్రధ్వంసం వినాశం
చాపి, న ప్రజతి న గచ్ఛతి.

‘పూర్వజన్తకృతం పాపం వ్యాధిరూపేణ బాధతే,

తచ్ఛాస్త్రైరావధైర్దానైర్జపహోమార్చనాదిభిః’ ఇతి స్మరణాత్,

ప్రసిద్ధస్థుః జపాదిభిః కామ్యతి న త్వయమితి భాషి, కిం తు భ్రమావేశాన్తోహోత్సాద
నాత్, అజ్ఞే శరీరే, కమప్యనిర్వాచ్యం, భక్తుం జాడ్యం, యద్వా, భ్రమావేశాన్తతిభ్రం
కాపాదనాత్, అజ్ఞే కరచరణాద్యవయవేష్విత్సర్గః, కమపి భక్తుం విక్షేపాదివికార, మన
కృద్భవచువారం, విదధత్కుర్వత్ *దధాతేర్విపూర్వాచ్చత్ప్రత్యయః. * నాభ్యస్తా
చ్చతురితి సుమభాషి, స్తరావస్తారఃస్తరప్రయుక్తాక్షనావ్యా మోహరూపావస్తారోగః,
దృశం మదీయదృష్టిం భ్రమయతి వ్యత్యాసయతి-అతస్మిన్ శబ్దే జ్ఞానం కరోతీత్సర్గః,
కథా, ఘూర్ణయతి చక్రవద్భ్రామయతి చ, కిమత్ర కరోమి కథమయం చికిత్స్య ఇతి
భాషి, య దాచు నైదానికాః—

‘తృణైర్ధాతుభిరాహతే చ మనసి ప్రాణీ తమస్సంవిశత్

దస్తాన్ ఖాదతి ఘేనముద్వయతి హోపాదం క్షిప్త్ మూఢభీః

పశ్యన్ రూపమసత్తిత్ నిపతతి ప్రాయః కరోతి క్రియా,

బీభత్సాః స్వయమేవ కామ్యోః గతే వేగే త్వపస్తారయన్.’

వృతిరేకాలంకారః. లక్షణం తూక్ష్మ. శిఖరిణీవృత్తమ్,

టీ. ఆయం=ఈ, స్తరలవస్తారః=మన్తగదామణి యవస్తారోగము, మస్త్రాణాం=

మంత్రములకు, న గమ్యో = విషయము (గోచరము) గాదు. (మంత్రములచే గురురదు

అనుట.) భైషజ్యవిషయః చ=మందులకు విషయమును, నభవతి=కాదు; వివిధైః=అనేకము లగు, కాంతికశతైః = కాంతికర్తృలవందలచేతను, ప్రధ్వంసం = నాశమును, న ప్రజతి పొందదు; భీమఅవేకాత్ = భీమితిపట్టుటవలన, అంగే = దేహమునందు, ఆస్కృత్ = మాటిమాటికి, కమపి=ఒకానొక (చెప్పనలవికాని) భంగం=విఘ్నమును, వివధత్ =చేయుచు, దృశం=చూపుచు, భీమయతి=తడఁబఱచుచున్నది; ఘోర్ణయతి=గిరిగిరిత్రిప్పుచున్నది.

తా. ఈమోహ మనెడి యష్టారరోగము మంత్రముల కుండునది కాదు. బౌషధముచే గుదురునది కాదు. ఎన్ని శాంతికర్తృములుచేసినను నయము కాదు. పలుమాఱు మనస్సునకు భ్రమము గలిగించి చేతులు కాళ్లు మొదలగు నంగములు వంకరపొవునట్లుచేసి కన్నులు గిరిగిరి ద్రిప్పి భ్రమ గప్పునట్లు చేయుచున్నది. ఈరోగమునకు నేదియుఁ జికిత్స గనుపడ లేదు. ఏమి చేయుదును?

ఉ. ఆరయ మంత్రగవ్యమును ॥ నౌషధసాధ్యముఁ గాదు శాంతికా
చారశతంబులం జెడదు ॥ చండతరభ్రమకల్పనోద్ధతిఁ
భూరివికారమంగములఁ ॥ బూన్పుచు మన్తధజన్య మీయప
స్తారము లోచనద్వయము ॥ సారెకుఁ ద్రిప్పెడుఁ జక్రముంబలెన్.

అవ. మూఁడుశ్లోకములచే వేక్యాదూషణము చేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జాత్యన్ధాయ చ దుర్దుఖాయ చ జరాజీర్ణాఖిలజ్ఞాయ చ
గ్రామీణాయ చ దుష్కులాయ చ గళత్కుష్టాభిభూతాయ చ,
యచ్ఛస్తీషు మనోహరం నిజపపుర్లక్షీలవశ్రద్ధయా
పణ్యస్త్రీషు వివేకకల్పలతికాశస్త్రీషు రజ్యేత కః ?

57

వా. — అథ త్రిభిః పణ్యజ్ఞానాగర్హణం కర్తవ్యమయతి. — జాత్యన్ధాయేతి — జాత్యన్ధాయ జన్మప్రభృత్యవసన్నదృశే పురుషాయ చ, దుష్కులాయ చ, దుర్దుఖాయ ముఖరాయ బహుగర్హ్యభిషణదూషితవదనాయేత్యర్థః-ని. 'దుర్దుశే ముఖరాబద్ధముఖా విత్యమరః, యద్వా-దుష్టం వ్యాధ్యాది నా జాగుప్సితం-దుర్లభ్యయం క్తం వా-ముఖం యస్య తస్యై, జరయా విప్రసయా-జీర్ణాని శిథిలాని కృశాని విశ్లేషసన్నిభాని చ-అఖిలాజ్ఞాని కరచ రణా ద్యశేషవయవా-యస్య తస్యై చ, గ్రామీణాయ గ్రామాంతరాదాగతాయ-అజ్ఞాతకుల గోత్రాయ పాథాయ చేత్యర్థః. కిం బహునా? గళత్ ప్రసమానం - కుష్టం కుష్టజుః క

పూయరక్తాది - లేనాభిభూతాయ-గర్హితాయ చ, లక్ష్యీలవశ్రద్ధయా సంపల్లేశప్రాప్త్యా శయా. మనోహరమపినుద్గరం, నిజవపుః స్వశరీరం, 'యచ్చస్తీష్వర్షయస్తీషు - చుమ్మనా శ్లేషణదస్త్రభుప్రణాదిసంభోగార్థం తదధీనం కుర్వతీష్విత్వర్థః. * దదాతే 'ద్వాక్ దాసే' ఇత్యస్తాద్ధాతోశ్శతరి * 'ఉగితశ్చే'తి జీవ్. * 'పాఘా'ధ్యే' త్యాదినా దాణో యచ్చాదేశః' తథా, వివేకః కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారస్స పివ కల్పలతికా - తస్యా-శ్శస్త్రీషు ధురికాసు - వివేకవిచ్ఛేదకరీష్విత్వర్థః. - వివేకస్యాప్యభిలార్థసంఘటకత్వాత్కల్పలతికారూపణమవ గస్తవ్యం - ని. 'స్యాచ్చస్త్రీ చాసిపుత్రీ చ చ్చురికా చాసిధేయ' కేత్యమరః. * 'బహ్వది భ్యశ్చే'తి జీవ్. పణ్యస్త్రీషు వేక్యాద్దనాసు, కః పుమాన్ వివేకరహితోఽపీత్వర్థః, రశ్మీ తానురక్తో భవేన్న కోఽపీత్వర్థః. ని. 'వారస్త్రీ గణికా వేక్యా సులావన్యాద్దనాపి' చేతి వైజయస్తీ. కార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. జాలిఅంధాయ చ = పుట్టంధునకును, దుర్ముఖాయ చ = రోతమొగముగల వానికిని, జ...శ్చాయ చ-జరా...ముసలితనముచే, జీర్ణంసడలిన, అభిలంసమస్తమలయిన, అంగాయ చ=అవయవములు (కీళ్లు)గలవానికిని, గ్రామీణాయ చ = పల్లెటూరివానికిని, దుష్కులాయ చ=చెడుకులమువానికిని, గళ...తాయచ - గళత్=(చీము) కాటుచుండు, కుష్ఠ = పెద్దరోగముచేత, అభిభూతాయ = తిరస్కరింపబడినవానికిని (కుష్ఠరోగపీడితున కనుట), లక్ష్యీ...యా-లక్ష్యీ = సంపదయొక్క, లవ = కొంచెమునందలి, శ్రద్ధయా = మక్కువచేత, మనోహరం=అందమైన, నిజవపుః = కమదేహమును, యచ్చస్తీషు=ఇచ్చు వారును, వివేక...స్త్రీషు—వివేక = (నుంచిచెడుగుల నేర్పలుచు) తెలివియనెడు, కల్ప లతికా=కల్పలతకు, శస్త్రీషు=చుఱకత్తులను, (అగు), పణ్యస్త్రీషు = బోగమువడుచుల యందు, కః=ఎవడు, రశ్మీత=వలపునొందును.

తా. వెలయాం ద్రోక్కింత డబ్బున కాసవడి పుట్టుగ్రుడ్డికేనియు, వగరుఁబోతుకేనియు, ముదిమిచే నన్నియంగములు సడలినవాని కేనియు, పల్లెటూరివానికేనియు, చెడుకులంబునఁ బుట్టినవానికేనియు, కుష్ఠచే గాళ్లు చేతులు తినిపోవుచుండ నసహ్యపడఁదగినవానికేనియుఁ దమసొంపు మేనిని సంభోగమునకై యప్పగింతురు. జ్ఞాన మనుకల్ప లతకుఁ జాఱకత్తులయిన యిట్టివెలయాండ్రయం దేవివేకి మోహము నుంచును? ఎవఁడును వెలయాండ్ర నడతలఁ దెలిసినవాఁడు వారిం జూడఁడు.

చ. విడువక పుట్టుగ్గునకు శ వృద్ధశరీరికిఁ గుప్థరోగికిఁ
జడునకు జాతిహీనునకుఁ శ జారునిజాంగము లొక్కరూకకై
కడువడి నిచ్చువారి గుణశల్పలతల్ విదళించుకత్తులం
బడుపుఁబడంతులం దనదుఃఖావముః జేర్చునె యెవ్వఁడేనియున్.

శ్లో. వేశ్యాసౌ మదనజ్వాలా రూపేంద్రసమేధితా,

కామిభిర్యత హూయన్తే యకావనాని ధనాని చ.

58

వ్యా.—వేశ్యేతి—అసౌ వేశ్యా, రూపం సౌందర్యమేవేంద్రనాని - తైః సమిష్టి
ర్వివృత్తా-మన్తఃకావాలా మన్తభాగ్విజ్ఞానాని. 'ఇంద్రం త్వేద ఇన్ద్ర మేధ సమిత్తి
యా' మిత్యమరః, యత్ర మదనజ్వాలారూపవేశ్యాయాం, కామిభిః కాముకైః, యావ
నాని నూతనవయాంసి, *యువాదిత్వాదణ్వుత్పయః, ధనాని చ, హూయన్తేహవ్యరూ
పేణ తత్సాత్కీయన్తే-విలువవృద్ధిశక్త్యర్థః, స్వర్గాదిఫలకాక్షిభిరావాసనీయాగ్నిజ్వాలా
యాం హవీంసీవేతి భావః.

అత్ర వేశ్యాయామారోహ్యమాణస్య జ్వాలాత్వస్య, ప్రకృతహవనోపయోగిత్యా
త్పరిణామాలంకారః - 'ఆరోహ్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్యే పరిణామ' ఇతి లక్ష
ణాత్, స చ రూపేంద్ర సేతి రూపకేణ సంకీర్త్యతే; రూపకత్వారోపణస్యావరజ్జకమాత్ర
మేవేతి విశేషః.

టీ. అసౌ=ఈ, వేశ్యా=బోగముది, రూపే...తా-రూపా=అందమనెడి, ఇంద్ర=
కట్టెలచే, సమేధితా=బాగుగరగుల్పుబడిన, మదనజ్వాలా=మన్తఘండనెడి యగ్నిశిఖి;
యత్ర=దేనియందు, కామిభిః విటులచే, యావనాని=ప్రాయములు, ధనానిచ = రూక
లును, హూయన్తే=వేల్చబడుచున్నవో.

తా. ఈవెలయాలు మదనాగ్ని జ్వాలయైనది. ఇది రూపమనెడిసమి
ధలచేఁ బెంపొందునది. ఈయగ్నిజ్వాలయందుఁ గాముకులో జవ్వన
ములు, కల్లులు ననుహవిస్ఫులను వ్రేల్చుదురు.

క. రూపేంద్రసమేధితవే

శ్యాపంచశరాగ్నికీలయం దంగజపూ

జాపరతంత్రులు వేల్చురు

దాపుగఁ దమజవ్వనములు శ ధనములు గడఁచన్.

శ్లో. కశ్చుమ్భతి కులపురుషో వేశ్యాధరపల్లవం మనోజ్ఞమపి,

చార భట చోర చేటక నట విట నిష్ఠీవనశ రావణమ్.

59

వ్యా.—మనోజ్ఞం సువర్ణమసి, వేశ్యామా అధరః పల్లవమివేత్సుపమితనమాసోన
త్వధరః పల్లవమిలి రూపకం—రూపకే తూక్తరపదప్రాధాన్యేన తత్ర చుమ్బనాయోగాత్,
కః కులపురుషః సత్కులసంభవః పుమాక్ జాతినీలిమలాచారధర్మజ్ఞ ఇత్యర్థః, చుమ్బతి
న క్షోఽపీత్యర్థః, కుత ఏతదిత్యాశక్కాయామచుమ్బనహేతుభూతం విశేషణమాహ—
చారా గూఢపురుషః - భటా యోధాః - చోరాస్తస్కరాః - చేటకా స్త్రీపురుష
సంధానకుళలాః దౌత్యకర్తృనిరతాః - విటా జారాః-పటా భూమికాధరాస్తేహం పురుష
వశదానాం - నిష్ఠీవనశరావముచ్చిష్టపాత్రం - చరమాపవిత్రమిత్యర్థః - చుమ్బనమయే
తదుచ్చిష్టస్య తత్ర సంక్రమాణాదిభి భావః, అత్ర యద్యపి 'రలికాలే ముఖం స్త్రీణాం
శుద్ధ మాఖేలకే శునా' మితి స్మరణా తురతసమమే ఐవిత్ర మేవ స్త్రీముఖం తథా
పుష్కరీత్యా కత్తలసంపర్కాత్ హేయకయా చుమ్బనాన్వృత్యాన్న చుమ్బనీయమితి
తాత్పర్యమ్. ని. 'శరావోవర్ధమానక' ఇత్యమరః. అత్ర రూపకోపమానుప్రాసానాం
సంస్పృహిః.

టీ. మనోజ్ఞం అపి = అందమైనదియైనను, చార...శరావం-చార = వేగుల
వారు, భట=బంటులు, చోర=దొంగలు, చేటక=కుంటెనకాండ్రు, నట = నట్టువులు,
విట=విటులు, (వీరికి) నిష్ఠీవనశరావం=తమ్మపడిగ (ఉచ్చివేయుమూతుడు) యైన, వేశ్యా
అధరపల్లవం=బోగముదాని మోచిచిగురును, కులపురుషః = కులీను డగు మళప్పుడు,
కః=ఎవడు, చుంబతి=ముద్దిడును?

తా. వేగులు, బంటులు దొంగలు, కుంటెనకాండ్రు, నట్టువ
కాండ్రు, విటులు మొదలగు హీనకులపు మనుజులు ముద్దుపెట్టి యెంగిలి
చేసిన వేశ్యల కెఱ్ఱావించిగు రెంతసొంపుగా నున్నను, సత్కులమున
బుట్టిన యేమానవుడు దాని కాసపడును? వేశ్యల కెఱ్ఱావి యెంత
సొగసుఁదనము గలదిగనున్నను హీనకులజులు ముద్దుపెట్టి యపవిత్ర
పఱచినందున దానిని ముద్దిడ రా దని భావము.

క. జారభటచోరచేటక, చారనటప్రభృతినీచగననిష్ఠీవా

ధారశరావము వార, స్త్రీరమ్యాధరము సంస్పృశింతురె కులజుల్.

అవ. స్త్రీలు పైకి మంచివారుగను, లోపల జెడ్డవారుగ నుండు రసచున్నాడు.—

శ్లో. మధు తిష్ఠతి వాచి యోషితాం హృది హాలాహలమేవ కేవలమ్,

అత ఏవ నిశీయతేఽధరో హృదయం ముష్టిభిరేవ తాడ్యతే. 60

వ్యా.—స్త్రీయః బాహ్యమధురా అన్తర్విష, అత ఏవ సర్వథా త్యాజ్యా ఏవ
న తు గ్రహ్య ఇత్యభిప్రాయేణాహ—మధ్వితి.—యోషితాం స్త్రీణాం, వాచి, మధు

క్షౌద్రం, తిష్ఠతి, హృది హృదయే, కేవలం ప్రాధాన్యేన, హాలాహలమేష, కాలకూట విషమేష, ఆత ఏవ అస్తాత్కారణాదేవ, అధరః అధరోష్ఠః నిశీయతే అత్ర మధు వర్తత ఇతి మత్స్యేవ సర్వజనైరదృత్య నికరాం నీయతే, హృదయం ముష్టిభిః తాడ్యతే అత్ర విషం వర్తత ఇతి మత్స్యేవ సర్వజనైః తాడనం క్రియతే, ఆశః, స్త్రీయః స్వవచనేషు కేవలమధుధారాస్రావిణ్యః-హృదయే విషతుల్యాభిప్రాయవత్కృష్ణ-ఇతి పూర్వాధే ప్రదర్శితమ్, ఉత్తరాధే తు ప్రశమపాదే మధుగ్రహణం చ ద్వితీయ పాదే హాలాహలస్థాన హృదయతాడనం చేతి ప్రదర్శిత మిక్యభిప్రాయః.

అత్ర ఉల్లేఖితయోక్తికావ్యలిప్తస్వనిభేదానాం సంసృష్టిః.

టీ. యోషితాం=ఆడువాండ్రకు, వాచి=నోట, మధు=తేనె, తిష్ఠతి=ఉండును; హృది=మనస్సులో, కేవలం = ముఖ్యముగా, హాలాహలం ఏనం = హాలాహలమయవిషమే (ఉండును); ఆతఏవ=కాబట్టియే, అధరః=వెదవి, నిశీయతే=ఆనబడుచున్నవి; హృదయం = తొమ్ము, ముష్టిభిః ఏవ=పిడికెళ్లతో, తాడ్యతే = గ్రద్దబడుచున్నది.

తా. మగువలకు వాక్కునందుఁ దేనెయు, హృదయమున హాలా హల మనువిష మైయున్నది. కావుననే పురుషులు వారిమోవిఁ బీల్తురు. తొమ్మును బిడికెళ్లతో గ్రద్దుదురు. (అధరచుంబన స్తనమర్దనములు స్వాభావికము లయిన వని యిట్లు వర్ణింపఁబడినవి.)

చ. కలదు కదా సుధారసము శ కంజదళాక్షులనుద్దపల్కులన్
వెలయుఁ గదా హాలాహలము శ వీరలచిత్తమునందుఁ గావునన్
బలుమఱుఁ బల్లవాధరముఁ శ బాసమొనర్తురు నిండువేడుకన్
బలితపుతొమ్ము ముష్టితలఁపాతములం బ్రహరింతు రెంతయున్.

ఇది భర్తృహరిసుభాషితశృంగారశతకమున కామిసిగర్వణ మను
మూఁడవ వింశతి.

సు వి ర క్త ప ద్ధ తి

అవ. స్త్రీలను జూచి మనోవికారము నొందనివారు ధన్యు లని చెప్పుచున్నాడు.—
శ్లో. ధన్యాస్త ఏవ ధవళాయతలోచనానాం
తారుణ్యదర్శఘనశీనపయోధరాణామ్,
తామోదరోపరి లసత్రివళీలతానాం
దృష్ట్యాఽఽకృతిం వికృతిమేతి మనో న యేషామ్.

న్యాయా—ఏమి తావత్కామినీగర్హణం కృతం—విరక్తాస్పృహి వాన వేత్త్యా శక్త్యా యాం సన్ద్యేవేతి మనసి నిధాయ తత్రాసి సువిరక్తదుర్విరక్తభేదేన వైవిధ్యం ప్రతి పాదయన్యన్నాదౌ సువిరక్తపద్ధతిం వర్ణయితుముపక్రమతే. 'ధన్యా' ఇత్యాదిభిర్ను వభిః—ధన్యా ఇతి.—త ఏవ పురుషా, ధన్యాః సుకృతశాలినః-సువిరక్తా ఇతి యావత్. ని. 'సుకృతిః పుణ్యదాకౌ ధన్య' ఇత్యమర, తే క ఇత్యాకాష్టాయామాహ-ధవళే పుణ్యరీకదళసదృశే ఆయతే కర్ణాస్తవిశ్రాన్తే చ - లోచనే - యాసాం తాసాం, తారుణ్యదప్నేణ యావనమదోద్రేకేణ-ఘనా నిబిడా-పీనా పీవరా-పయోధరా స్తనా- యాసాం తాసాం, తామోదరస్సాతికృతమధ్యస్యోవర్యుపవిష్టాల్లసన్త్యః ప్రకాశ మానాః - యాస్త్రీవళ్యః - తిప్రశ్చ తా వళ్యశ్చ-త్రివళ్యః*దిక్సంఖ్యే సుజ్ఞాయా మితి సమాసః * సుఖ్యాపూర్వత్వేఽపి సప్తర్షయః ఇత్యాదివత్ క్షేయమిత్యుక్తం ప్రాక్ - తా లతా ఇవ-యాసాం తాసాం - తేనైతాసాం వర్షిసీత్వం సూచ్యతే. తదుక్తం రతిరహస్యే—'త్రివళిలలితమధ్యా హసవాణీ సువే' పేతి. తామేత్యత్ర * 'తాయో మః' ఇతి మత్వం - తథా చేత్తంభూతరూపసంపన్నానాం కామినీనామాకృతి మాకారవిశేషం-దృష్ట్వా* ఇన్దితుం హృద్గతో భావో బహిరాకార ఆకృతి' రితి సజ్జనః. యేషాం పురుషాణాం మనో, వికృతిం వికారం, తత్సరతస్త్వత్వమితి యావత్, నైతి న ప్రాప్నోతి, అత ఏవ ధన్యాఇతి సంబధః, ఏవం న్వికారచిత్తత్వం శమనంపన్నానామేవ న త్వస్యేషామితి భావః. తదుక్తం—'శమో వై రాగ్యేన నిర్వికారచిత్తత్వ' మితి వసన్త తిలకావృక్షమ్.

టీ. ధవళా...నానాం-ధవళః=(తెల్లదామరలవలె) తెల్లనయినవియు, ఆయత = విశాలములయిన, లోచనానాం=కన్నులుగలవారును, తారుణ్య...ధరాణాం-తారుణ్య = జవ్వనముయొక్క, మద = మదముచేత, ఘన=క్రిక్కిరిసినవియు, పీన=బలిసినవియు, (అగు) పయోధరాణాం=చన్నులుగలవారును, తామ...తానాం-తామః=సన్నని; ఉదర= కడుపుయొక్క, ఉపరి=పైన, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, త్రివళితానాం=తీగలవంటి మూడుముడుకలుగలవారును (అగునుందరులయొక్క) ఆకృతి=అందమును, దృష్ట్వా= చూచి, యేషాం=ఎవరియొక్క, మనః=చిత్తము, వికృతిం=వికారమును, న వితి = పొందడో, తే ఏవ=వారే, ధన్యాః=పుణ్యవంతులు.

తా. కదలుచుండు నిడివికన్నులు గలవారును, యావనగర్వము గలిగి, దట్టములై యుబ్బిన స్తనంబులు గలవారును, సన్నని నడుముపై వెలయుచుండు ముడుతలు గలవారు నైన చెలువల యాకారముఁ జూచి

నను, ఏపురుషులమనసు వికారమునొందదో, వారే పుణ్యాత్ములు (స్త్రీలు తమచూడ్కులచేతనే పురుషుల వశపఱచుకొందు రని భావము.)

చ. కలికిమెఱుంగువాలుఁదెలిగన్నులు సన్నపుఁగొనుదీఁగెవై
నలరెడుసద్యలీలతలు १ సంచితయావనదర్పలక్ష్మీచేఁ
గులికెడుసిద్ధిపున్వలుఁదగుబ్బలునుం గలమించుబోండ్ల రూ
పులఁ గని నిర్వికారు లగుఁపూరుషులే కృతకృత్యు లిధరన్.

అవ. ఒక సింగారి విరక్తుడై తనయనుభవముఁ దెల్పుచున్నాఁడు.—

శ్లో. బాలే ! లీలాముకుళితమమీ మన్ధరా దృష్టిపాతాః
కిం క్షీప్యంతే విరమ విరమ వ్యర్థ ఏష శ్రమస్తే,
సమ్ప్రత్యన్యే వచసు ముపరతం బాల్యమాస్థా వనాన్తే
క్షీణో మోహస్తృణమివ జగజ్జాల మాలోకయామః.

62

వ్యా.—అథ పూర్వోపభుక్తకామినీసుబోధనవ్యాజేన సువిరక్తతాం ప్రకటయతి—బాలే లీలాముకుళితమితి.—హే బాలే ముగ్ధే, లీలయా విలాసవైచిత్ర్యా - ముకుళితాన్యర్థనిమిలనాని - యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా, మన్ధరా అలసప్రాయాః, అమీ, దృష్టిపాతా విలోకనప్రసారాః, కిం కిమర్థం, క్షీప్యంతే వికీర్ణస్తే - న విక్షేప్యా ఇత్యర్థః, కింతు, విరమ విరమ అభీక్షం విరమ - దృష్టివిక్షేపాదితి శేషః. * అభీక్ష్యో ద్విర్భాషః * 'వ్యాజస్విరిభ్యో రమ' ఇతి పరస్మైపదం, కుతః - ఏహోఽయం తే, శ్రమః కటాక్షవిక్షేపజనితాయాసో, వ్యర్థో నిర్ధక్కః. అభిమతఫలావిష్మలేరితి భావః; నన్వేతా వత్సర్యంతం మదాయ త్రచిత్రేషు యుష్మాసు కళం ఫలాసిద్ధిత్వత ఆహూః—సంప్రతీదానీం వయమన్యే పరే-త్వద్విలాసలాలసత్వేన సంమోహితా స్తదానీంతనా ఇదానీం న భవाम ఇత్యర్థః. కుతః-బాల్య-ముపరతం నష్టం-బాల్యశబ్దేన యావనం లక్ష్యతే-త్వత్సాగ్రతస్య కారి యావనముపరతమిత్యర్థః, యద్వా-బాల్యమవివేకత్వముపరతం, కిం త్యాస్థా పరిశీలనాదరః, వనాన్తే అరణ్యమభ్యే - వర్తత ఇతి శేషః-కిం తు త్వయి రాగం పరిత్యజ్య వై రాగ్యేణ వనవాసమపేక్షమహ ఇత్యర్థః, సత్కు-తః-మోహాః అజ్ఞానం, క్షీణో ధ్వస్తః-త్వదాసద్గణనాపేతుర్నిర్భూలోఽభూదిత్యర్థః, అతో జగజ్జాలమశేషప్రపంచం, తృణమివ నిస్సారమాలోకయామః - 'నిస్సృహస్య తృణం జగ'దితి లక్షణాత్తథా పశ్యామః, ఇదానీం జ్ఞానోదయవశాచ్చ మనస్సుఖాతిరిక్తం సర్వం తుచ్ఛమునుసందత్త ఇత్యర్థః. ఆతస్త్వయా న ప్రేక్షణీయమితి భావః.

మన్దాక్రాంతావృక్షమ్ - లక్షణముక్తం - 'మన్దాక్రాంతా జలధిమడగైర్భోభనా తా
గురూ చేత్.''

టీ. హేబాలే = ఓషిల్లా!, లీలాముకుళితం (యథాతథా) = విలాసముచే మూఁత
పడునట్లుగా; మంథరాః = మెల్లని, అమీఁళః, దృష్టిపాతాః = చూపుపాటులు, కిం =
ఏల, ఊవ్యంలే=విగిడింపబడుచున్నవి? విరమ విరమ=మానుము మానుము. లే=సీయొక్క,
ఏవ = ఈ, శ్రమః=పాటు, వ్యర్థః = ప్రయోజనములేనిది; సంప్రతి=ఇప్పుడు, వయం=
మేము, అన్యే = ఇతరులము (అనఁగా: మాటిపోయితి మనుట); బాల్యం = కుఱ్ఱతనము,
ఉపరతం = ఉడిగినది; వనాన్తే = ఆడవిలోపల, ఆస్థా = ఆసక్తి, (కలిగినది.) మోహాః=
అజ్ఞానము, ఊహః = నశించినది; జగత్ బాలం = లోకములనమూహమును, తృణంఇవ =
గడ్డిపోచవలె, ఆలోకయామః = చూచుచున్నాము.

తా. ఓసీ ముద్దరాలా! నీయొక్కారముచే నరమోడ్చిన కన్ను
దోయినుండివెడలు నీతిన్ననిచూపులను నావైఁ జిమ్ముకుము. ఇఁకఁ
జాలింపు చాలింపుము. ఏల యనఁగా, ఈ నీశ్రమంబు వ్యర్థమగును.
మేము ముందటివారముగాము. మే మితరుల మైతిమి. యకావన ముడిగి
నది. వనవాసమునం దాసగలిగినది. నీమీఁదివలపు నశించినది. కావు
ననే మే మీమీప్రపంచమెల్ల గడ్డిపోచతో సమముగా నెంచు చున్నా
రము. కాబట్టి నీచేష్టు లిక్కడఁ బనికిరావు పొమ్ము. అని యొక విరక్తుఁ
డొక కామినితోఁ జెప్పెను.

ఉ. మానిని! యేల చిమ్మెదవు శ మాపయి మంథరదృష్టిపాతము
ల్తానుము నీశ్రమంబు విఘటం బిది వింతల మైతి మిత్తటికొ
మానుగ జవ్వనం బడఁగె శ మానసవృత్తి వనంబుఁ గోరె న
జ్ఞానము నష్టమయ్యె యవశంబుగఁ జాచెద మెల్లలోకముల్.

అవ. మఱి యుక్తమునే ప్రకారాంతమునఁ జెప్పుచున్నాడు.—

శ్లో. ఇయం బాలా మాం ప్రత్యనవరతమింద్రివరదళ
ప్రభాచోరం చక్షుః ఊపతి కిమభిప్రేతమనయా,
గతో మోహోఽస్థాకంస్తరకుసుమబాణవ్యతికర
బ్యుఁజ్వాలా శాంతా తదపి న వరాకీ విరమతి.

63

వ్యా.—ఉక్తమేవార్థం భక్తిస్తరేణాహ-ఇయమితి.—ఇయమేహబాలా-ముగ్ధా,
మాం ప్రతి మాముద్దిశ్యానవరతమవిచ్ఛిన్నం యథా తథా, ఇంద్రివరదళప్రభాచోరమింద్రివర

పత్రకాన్తిమోచకం - తత్కల్పమిత్వార్థః. చక్షుః, క్షిపణి ప్రసారయతి, ఆనయా బాలయా, కిమభిప్రేతమపేక్షితం - తన్న జానామిత్వార్థః. నను తయా క్షప్తస్థిక్ల వివాపేక్షితస్తత్ కుతో న జానానీత్యాశక్త్యామాహ - అన్తాకం మోహో, గతః ఉచరతః ఇదాసీమితి శేషః, నను పూర్వం మామిత్యేకవచనం ప్రయుజ్యాన్తాకమితీదాసీం బహువచనప్రయోగాత్కథం సామానాధికరణ్యముపపద్యత ఇతి చేత్తథాఽపి నివృత్తి మార్గోఽభ్యుక్తిత్వప్రయుక్తాత్కథసంభావనయా బహుళరణం న దోషాయేతి సమాధేయం. యద్వాఽస్తానితి ననుదాయనిర్దోశేన వా న దోషః, తథా స్మర ఏవ-శబరః కిరాతస్తస్య - బాణవృతికరేణ శరసంపర్కేణ-యో-జ్వరస్సంతాప-స్తస్య జ్వాలా, కాంతా విరలేత్వార్థః, తదపి తథాఽపి, వరాకీ, న విరమతి విరతిం న ప్రాప్నోతి, పూర్వం ప్రాణప్రియతమా గరియస్యాం బాలాయాం వరాకీశబ్దప్రయోగేణాస్యాత్వవైరాగ్యం సూచ్యతే * 'జలభిక్షుకుట్టలుట్టే' త్యాదినా, హాస్యోత్సయే పితౄ స్తేష్యయే చ వరాకీతి సిద్ధమ్.

శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. ఇయంబాలా=ఈపిల్ల, మాంప్రతి = నన్నుఁగూర్చి, ఆనవరతం = ఎడతెగక, ఇందీ...చోరం - ఇందీవరదశ = నల్లగులవజ్రేకులయొక్క, ప్రభా = కాంతిని, చోరం= దొంగిలించునట్టి, చక్షుః=కంటిని, క్షిపతి = నిగుడ్చుచున్నది; ఆనయా = ఈపిల్లచేత. కిం అభిప్రేతం=ఏమి కోరఁబడినది; అన్తాకం=మాకు, మోహః=అజ్ఞానము, గతః = పోయినది; స్మర...జ్వాలా-స్మర = మన్తఁగునియొక్క, కుసుమబాణ = పూములుకులయొక్క, (స్మర శబరబాణ అనుపాదమున... మరుఁ డను బోయవానిబాణములయొక్క) వృతికర = తాఁకుడుచేత (కలిగిన), జ్వర=సంతాపముయొక్క, జ్వాలా=మంట, కాంతా-చల్లారినది; తదపి=అయినను, వరాకీ=ఈదీనురాలు, న విరమతి=మానకున్నది.

తా. ఓచెలికాఁడా! యీ ముద్దయ యెల్లప్పుడు కలువలచాయఁ జూఱగొను తనకంటిమాపు నావై నిగిడించుచున్నది. ఇట్లు చేయుట యం దీమచ్చెకంటి యభిప్రాయ మేమోలెలియరాదు. మే మిపుడు దీని చూపులకు జేలుపోము. మాకు మోహము దొలఁగిపోయినది. మరుఁ డేయు పూవులమ్ముల తాఁకుళ్లచే గలిగినవేడిమిమంట చల్లారినది. మే మట్లు విరక్తుల మైయున్నను, ఈదీనురాలు మాత్రము మమ్ము విడువక చూచుచునే యున్నది.

ఉ. నీలసరోజవత్త్ర కమరసీయవిభావారణప్రవీణదృ
 జ్జాలము లీలతాంగి వెదకవల్లెడు నాపయి నేమి గోరెనో
 తూలె సము స్తమోహవికృతుల్ రతివల్లభభిల్లభల్లభరా
 జ్యాల లడంగె మాకుఁ దనవైఖరి మానదు జోటి నేటికిన్.

ఆప. ఒకవిరాగి మదనాదులను నిందించుచున్నాఁడు.—

శ్లో. రే కన్దర్ప కరం కదర్థయశీ కిం కోదజ్జటకూరితైః
 రేరే కోకిల కోమలైః కలరవైః కిం వా వృథా జల్పసి,
 ముగ్ధే స్నిగ్ధవిదగ్ధముగ్ధచుధురైర్గోలైః కటాక్షైరలం
 చేతశ్చుమ్భితచంద్రిమాడచరణధ్యానామృతం వర్తతే. 64

వ్యా.—సంప్రతి సాటోపపరివారకందర్పనిరాకరణవచనమాహ— కిమితి.—రే
 కందర్ప హేమదన-రే ఇతి సీచనంబోధనే - ని. 'సీచనంబోధనే తు రే' ఇత్యమరః. ఏవ
 ముత్తరత్రాపి, కోదజ్జటంకారితం కోదజ్జటంకారవక్రృతం - ధనుర్బటంకారపూర్వక
 మిత్కర్థః. * తక్మరోతీతి జిచి డా విష్టవద్భావే 'విస్తతోద్ధక్', శరం త్వదీయబాణం,
 కిం కిమర్థం, కుత్సితోఽర్థః కదర్థః * 'కోః కత్తత్పురుషేఽపీ'తి కుశబ్జస్య కదాదేశః -
 కదర్థం కరోషి కదర్థయసి - వ్యర్థయసీత్కర్థః. * ధాత్వర్థే జిచి సిప్, తథా, రేరే కోకిల
 హే కలకణ్ఠ, అత్ర * 'అసూయా సమ్మతి కోప కుత్సవ భర్తృనే ప్సి'త్యసూయాథే
 కోపాద్యర్థే ద్విరుక్తిః - 'స్వరితమాప్రేడిత' ఇత్యాదినా ప్రాప్తస్య ప్లుతస్య * 'సాహస
 మనిచ్ఛతా విభాషా వక్తవ్య' ఇతి పాతీకః ప్రతిషేధః - 'శాస్త్రత్యాగస్సాహస' మితి
 హరదత్తః, కోమలం రుచిరం, కలరవం మధురస్వరం - ని. 'కాకలీ తు కలే సూక్ష్మే
 ధ్వనౌ తు మధురాస్పృటే, కల' ఇత్యమరః. కిం కిమర్థం వా, వృథా వ్యర్థం, జల్పసి కూజసి
 వ్యాహరసీతి యాచత్ - న వ్యాహరవ్యమిత్కర్థః - ప్రయోజనాభావాదితి భావః, తథా
 ముగ్ధే హే సుందరి. స్నిగ్ధాస్సాన్ద్రాః - ని. 'స్నిగ్ధం తు మసృణే సాన్ద్రే' ఇత్యమరః.
 విదగ్ధః వివిధవిలాసవిశేషవివరణవిపుణాః - చారవః ఇన్ద్రీయరవిష్టాదివత్స్వభావరమణీ
 యాః-మధురాస్పృధాధారావ న్దనోహరాశ్చ - విశేషణానామపి మిథోవిశేషణవిశేష్య
 భావవపత్తయం * 'విశేషణం విశేష్యేణ బహుళమి'తి సమాసః. తై, నైథా, లాలైర్ని
 న్దచక్షులైః కటాక్షైరపాక్షావలాశ్చనై, రలం - యద్వా స్థితైః-

విప్రమేఘ పరమాం కాష్ఠామరూఢే దర్శనాదిభిః,
 యేనా న్తరంగం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యతే.'

ఇత్యుక్తలక్షణస్నేహపరిష్కృతైః తథా - విదగ్ధైః విరక్త స్యాపి మన్వశవికారోద్దీప్తవ
చతురై రిత్యర్థః - 'యద్ధర్మనే విరక్తోఽసి త్సుభ్యతే తత్సమన్తః' మితి లక్షణా - తథా - చాచభిః
విషయమాత్రవిక్రాద్విరహేణ విశృంఖలవృత్తిత్వమదమన్తరత్వాది గుణశీలత్వస్య వివక్షీ
తత్వాత్ స్థితాకారై రిత్యర్థః. తదుక్తం భావప్రకాశే—

‘ఆపరిచ్ఛిన్నవిషయం మదమన్తరమాలితమ్,

స్ఫురదృఘ్నిపక్షతాయుక్తం తత్ స్థేరమితి కన్యతే.’ ఇతి.

తథా - మధురైస్సంతాపపూర్వైః - ‘శీతలీక్రియతే తాపా యేన తన్మధురం స్మృతే’ మితి
లక్షణాత్. తథా, లాలైస్సతృప్తైః-సంభోగోత్సుక్యభావనాతప్సరై రిత్యర్థః. తదుక్తం.—

‘కటాక్షైర్దానగర్భైః సంభోగోత్సుక్యభావనే’తి, కటాక్షైః-

‘యద్గతాగతవిక్రాద్వివేదిత్యేణ ప్రవర్తనమ్,

తారకాయా కలాభిజ్ఞాస్తం కటాక్షం ప్రచక్షతే.’

ఇత్యుక్తలక్షణైరలం ఇత్థంభూతకటాక్షా న ప్రవర్తనీయా ఇత్యర్థః. * అత్ర వారణార్థ
యోగాత్ పక్షే తృతీయా, నను మత విషం నిరాక్రియత ఇతి చేత్రత్రాహ—చేతో
మదీయచిత్తం కర్తృ, చుష్పితమాస్వాద్యమానం-చచ్చిచూడస్య చచ్చిశేఖరస్య - చరణ
ధ్యానమేవామృతం - యేన తత్తతోక్తం సత్, వర్తతే తిష్ఠతి - స్వరహరచరణధ్యానా
వధాననత్వరసంజాతపరమవైరాగ్యోల్లసితచిత్తం మామేతే త్సుద్రాః కిం కరిష్యన్తీత్యేకో
భావః - అమృతపానపరితృప్తస్య కిమరనాశేనేత్యపరో భావః-బ్రహ్మనందభరితస్య కిం
వైషయికత్సుద్రానందోనేత్యపరతరో భావః - నానామిదానీం పూర్వవద్యుచ్ఛక్తిగ్రంథః
కిం తు శంకరకింకరః - అతోఽసాధ్యస్సీసాధయుషతాం యుష్టాకం కోఽయమపస్తార
ఇత్యపరతమో భావః-సర్వథా నాస్తాకం కామిన్యపేక్షాఽస్తీతి పరమో భావః. కార్దుల
విక్రీడితమ్.

టీ. రేకందర్పః=ఓరిమన్తథా! కోదండటంకారితైః = ధనుష్టంకారములచేత,
కరం=చేరిని, కింకదర్థయసి=ఏలచెఱుచుకొనెదవు? రేరేకోకిలః=ఓరోరికోయిలా! కోమలైః=
మృదువులైన, కలరవైః=ఆవ్యక్తమధురధర్మసులచే, పృథాః=వ్యర్థముగా, కింనాజ్ఞుసి=
ఏల ప్రేరితెదవు? ముగ్ధః=ఓబాలా! స్నిగ్ధ...మధురైః=స్నిగ్ధః=ప్రేమగలవియు, విదగ్ధః=నేర్పు
గలవియు, ముగ్ధః=చక్కనివియు, మధురైః = మనోహరములును, లోలైః=చంచలము
లును (అగు), కటాక్షైః=వాలికచూపులు, అలం=చాలును; (ఏల యన) చేతః=(నా)
మనస్సు, చుంబిత...మృతం-చుంబిత=పానముచేయబడిన, చంద్రచూడః=(చంద్రుడు
సిగయందుగల) శివునియొక్క, చరణః=అడుగులయొక్క, ధ్యానః=ధ్యానమనెడి, అమృతం=

అమృతముగలదిగా (అనగా: శివపాదధ్యానామృతమును బాసమునేయును), వర్తలే= ఉన్నది.

తా. ఓరిమన్నధుండా! వింటినారిని మీటిమీటి యేల వ్రేళ్లు నొప్పియెత్తునట్లు చేసికొనెదవు? ఓకోకిలా! యింపగు తిన్ననికూతల నూరక యేల వదలెదవు? ఓముగుదరాలా! జాణతనంబున మెఱయఁ బ్రేమ వెల్లివిరియ నింపుమీఱ సొంపుగల్గియున్న చంచలము లగుకడ గంటిచూడుకొల నికఁ జాలింపుము. మా మన సిప్పు డా చంద్రమాళి శ్వరుని పాదకమలధ్యాన మనెడి యమృతమును గ్రోలియున్నది. (మా మనస్సు భగవంతుడగు పరమేశ్వరుని పదాంబుజధ్యానంబున లీనమై యున్నది.) ఇప్పుడు మా మానసము విలాసంబులఁ దగులదు. మన్నథా! నీవు సవరివారుడవై పొవ్వుని యొక్కవిరాగి చెప్పెను.

ఉ. ఓరి మనోజ సూనశర శ యూక చిమ్మకు మిన్నకే కుహం
కారము లేల చేసెడు వికర్షిజ యోమృగశాబకాక్షి నీ
చారువిలోకనంబు లికఁ శ జాలును నాహృదయంబు శంకరో
దారపదాబ్జచింతనసుభారసతత్పర మయ్యె నియ్యెడన్.

అవ. సంయోగవియోగములకు మనసే గారణ మనుట.—

శ్లో. విరహేఽపి సక్లమః ఖలు పరస్పరం సక్లతం మనో యేషామ్,
హృదయమపి విఘటితం చేత్ సక్తో విరహం విశేషయతి. 65

వ్యా.—అశ్చ షష్ఠావిషయవిరక్తిప్రకారమాహ—విరహ ఇతి.—యేషాం స్త్రీ పురుషాణాం, మనః, పరస్పరమన్యోన్యం, సంగతం అన్యోన్యాయుర్రాగబద్ధమిత్యర్థః, లేషాం యేషాం అపి వియోగావస్థాయామపి, సంగమః ఖలు సమాగమ ఏవ ఖలు 'హృదయ సంగమ ఏవ సుసంగమో న తనుసంగమ ఆర్య సుసంగమ' ఇతి వచనాత్—అస్తరక్లబలీ యస్తన్యాయా చేతి భావః—మనోనియమనే తు సక్లః విరహాహేతుక ఏవ భవతీత్యాహ— హృదయమపి మనోఽపి, ‡ విఘటితం సమ్యక్ క్షతం—వైరాగ్యప్రవణీకృతం చేత్యర్థః, సక్ల సమాగమోఽపి విరహం వియోగ మేవ, విశేషయతి విశిష్టకరోతి—తమేవాపేక్షావిషయం కరోతీత్యర్థః - తదానీం తస్యైవాక్షతత్వాదితి భావః - అతః సర్వథా మనోనియమన మావశ్యకం—లేన చేద్ధియప్రవృత్తుపరమే విషయాణామేకాంతతః పరాహతిరితి కృత్వా షష్ఠావిషయవిరక్తిరన్న మేయమేవేతి నిగూఢాభిసంధిః పరస్పరేత్యత్ర * 'కర్తవ్యపహారే సర్వవా మేన్న ద్వే భవత' ఇతి వక్తవ్యాత్పరశబ్దస్య ద్విర్భావః * 'సమాసవచ్ఛ బహుళం'—

యథా న సమాసవత్ప్రకమైకవచనం తథా పూర్వపదస్యేతి వక్తవ్యం - ద్వితీయాద్యైక వచనాంత్యమవరపదస్యేతి. ఆర్యాభేదః.

టీ. యేహం=ఎవరికి, మనః = మనస్సు, పరస్పరం = అన్యోన్యముగా, సంగతం = కలిసినదో; (లేహం=వారికి) విరహేఽపి=ఎడబాటునందును, సంగమః ఖలు = కూడికయే కదా! హృదయం = మనస్సు, విఘటితంచేత్ = వేఱుసేయఁబడినదేని, సజ్జః ఆపి = కూడి కయ్య, విరహం = ఎడబాటును, విశేషయతి = ఎచ్చించును.

తా. ఏస్త్రీపురుషులకు పరస్పరము మనస్సు గలసియుండునో, వా రెడఁబాసియున్నప్పుడును మనస్సు గలిసియుండుటచే నొండొరులు గలిసి యున్నవారే యగుదురు. స్త్రీపురుషులకు మనసు విడిగెనేని, వారు గలిసియుండినను విరహము గలవారే యగుదురు.

క. విరహమునందైన బర

స్వర మనురాగులకు బొందు १ భాసీలు మన నె

వ్వరి కెనయదు వారలకును

విరహము నెచ్చుగ నొనర్పు १ వెన సంగతియున్.

అవ. ఒకబాటసారి తనవర్తిని చెల్పుచున్నాఁడు.

శ్లో. కిం గతేన యది సా న జీవతి ప్రాణితి ప్రియతమా తథాఽపి కిమ్,
ఇత్యుదీక్ష్య నవమేఘమాలికాం న ప్రయాలి పథికః స్వమన్దిరమ్. 60

వ్యా.—అథ కస్యచిత్ప్రవాసినో విరక్తస్య విచారరూపేణ వైరాగ్యం ప్రకట యన్నాహ—కిమితి.—సా మదియా ప్రియతమా ప్రేయసీ, న జీవతి విరహవేదనయా ప్రాణాన్న భారయతి యది, తదా, గతేన గమనై * భావేత్కః. కిం న కించిదశీత్యర్థః, యద్వా గతేన గృహముపగతేన మయేతి శేషః. కిమః ప్రాణితి కేనచిద్విదోదోపాయేన జీవతి యది, తథాఽపి, ప్రాణినేఽపి, గతేన కిమ్ ఉభయథాఽపి గమనం వ్యర్థమే వేత్యర్థః, ఇతి విచార్యేతి శేషః, ఇహైవ గమ్యమానార్థ త్వాదప్రయోగః - ప్రయోగే వా పాన రుక్తమిత్యాలుంకారికాః, పథానం గచ్ఛతీతి పథికః - కశ్చిత్పాథః - 'పథ మ్కౌ' ఇతి మ్కన్ప్రత్యయః, నవమేఘమాలికాం నవీనకాదమ్బినీం - విరహనివహనంహరకారిణీమితి భావః, ఉదీక్ష్య, స్వమన్దిరం నిజగృహం న ప్రయాలివైరాగ్యనిశ్చలచిత్తత్వాదితి భావః. తదుక్తం.—

‘యద్భావి తద్భవత్సేవ యదభావి న తద్భవేత్’

ఇతి నిశ్చితబుద్ధినాం న చిన్తా బాధతే క్వచిత్.’

ఇతి.

రథోద్ధతావృక్షమ్.

టీ. సా ప్రియతమా=ఆప్రియురాలు, నజీవతి యతి=బ్రతుకదేని (విరహపేదనచే ననుట), గతేన = (నేను) పోవుటచే, కిం=ఏమిప్రయోజనము? ప్రాణితి (యది)=బ్రదుకు నేని, తథాపి = అట్లేనను, కిం = (నేను పోవుటచే) ఏమి? ఇతి = ఇట్లు (అభోచించి), పథికః = బాటసారి, నవ...మాలికాం-నవ = శ్రోతయైన, మేఘమాలికాం=మేఘముల బారును, ఉదీక్ష్య=వైనచూచి, స్వమందిరం ప్రతి=తనయింటిని గూర్చి, న ప్రయాతి = వెళ్లెడు.

తా. ఆ సాప్రాణసఖి ప్రాణములతోనున్న నేమి యెక్కవ? బ్రహ్మ యుండకున్న నేమి తక్కువ? నేను విరక్తుడ నైతిని. నే నింట నున్న నొక్కటే ఇక్కడ నున్న నొక్కటే యని యొకబాటసారి నవమేఘము లుదయించుటఁ జూచి యిట్లు నుడివి తనయింటికీ బోక యుండెను.

క. చన నేటికిఁ జేయసి జీ

వనవతి యగునేని ప్రాణవతి గానితఱి

బని యేమని యొకతెరువరి

చనఁ డింటికి నవ్యజలదశసమయమునందున్.

ఆవ. వైరాగ్యోపదేశముఁ జేయుచున్నాఁడు.—

శ్లో. విరమత బుధా యోషిత్సక్లాత్సుఖాత్తుణభజ్గురాత్

కురుత కరుణామైత్రీ ప్రజ్ఞావధూజనసజ్జమమ్,

న ఖలు నరకే హారాక్రాంతం ఘన స్తనమణ్డలం

శరణమథవా శ్రోణీబిమ్బం రణన్తణిమేఖలమ్.

67

వ్యా—అథ బుధానాం తత్ర వైరాగ్యముపదేశతి—విరమతేతి.—హేబుధాః విద్వాంసః. యోషిత్సక్లాద్యుపలెనమాగమాద్యత్సుఖం తస్మాత్, కీదృగ్విధాత్ -క్షణ భజ్గురాత్ క్షణికాత్ క్షణికసుఖప్రదయోషిత్సక్లాదిత్యర్థః. * ‘భజ్జా భాస మిదో ఘుర’ జీతి ఘురచ్చ)త్యయః*‘జగున్నా విరామే’ త్యాదినా పఞ్చమి, విరమత ఉప రతా భవత-తుచ్ఛసుఖదం యోషిత్సమాగమం త్యజతేజ్యర్థః. * ‘వ్యాజురిభ్యో రమ’ ఇతి పరస్మైపదం, కిం తు కరుణా దుఃఖావ్యనుకమా మైత్రీ పుణ్యకృత్సు మిత్రతా - ప్రజ్ఞా బుద్ధివిశేషః సుఖిష్వినుమోదితేతి యావత్ - ఏలేన పాపిషాపేక్షా చ

లక్ష్యతే - ఏతా ఏవాస్తకరణములతోధకత్వాచ్చిత్తపరికర్తాణీతి పదన్తి సాంఖ్యః - తా
ఏవ పధూజన్తస్య - సంగమం పరిశీలనతాత్పర్యమితి యాచత్, కరుణ, ఏతేనాత్మాన్విజిత
సుఖం సంభవతి - కిం ఊణికుసుఖావలమృనేనేతి భావః. ఏవక్షే బాధకమాహ—నరకే
నిరయే, హారాక్రాంతం ముక్తాహారోపశాభితం, ఘనస్తనమణ్డలం పటుతరపచకలశభారో-
వా, అథతి వాక్యారమేఘ రణితీ - మణిమేఖలా మణిఖచితరశనా-యస్య క్తక్షోక్తం-
కాచ్ఛీకలాపరమణీయమిత్పర్థః. శ్రోణీబిమ్బం నితమ్బమణ్డలం వా, శరణం రక్షకం, న
ఖలు-న భవతి హి, కరుణాదినమాగమస్తు నైపం భవత్పతస్య ఏవావశ్యం స్వీకర్తవ్య ఇతి
భావః. హరిణీవృత్తమ్ - లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. బుధాః = చరువరులారా, ఊణభంగురాలీ = ఊణములూ నశించునట్టి,
యోషిల్ సంగాల్ = స్త్రీలతోడిచేరికయనెడి, సుఖాల్ = సుఖమునుండి, విరమత =
మానుకొనుడు; కరుణా...సంగమం-కరుణా = దయ; మైత్రి = చెలిమి, ప్రజ్ఞా=తెలివి
యనెడి, పధూ=స్త్రీలయొక్క, జననమూహముతోడి, సంగమం = కూడికను, కరుణ =
చేయుడు. నరకే=నరకమునందు, హార ఆక్రాంతం = ముత్తైపునరులచే నాక్రమింపబడిన,
ఘన...మండల - ఘన=క్రిక్కిరిసి, స్తనమండలం = చనుకట్టును, అథవా = కాదేని,
రణ...ఖలమ్ - రణిల్ = మ్రోగుచున్న, మణిమేఖలమ్ = రతనాలమొలనూలుగల,
శ్రోణీబింబం = పిఱుడులకుదురును, శరణం=రక్షకము, న ఖలు=కాదుగదా!

తా. ఓపండితులారా! స్త్రీసంగ మను ఊణనశ్వర మగు సుఖము
నుండి మనసుఁ ద్రిప్పుడు. కరుణ, మైత్రి, ప్రజ్ఞ, యనుచెలువలతో సంగ
మంబొనర్చుడు. ముత్తైపుహారములచే మెఱయు గబ్బిబటువుపాలిండ్లు
గాని, మ్రోతగల చిఱుగజ్జెలచే వెలయు నొడ్డాణముగల పిఱుదులు
గాని మిమ్ము నరకమునుండి లేవఁదీసి రక్షింపఁజాలవు.

మ. మన సింహాండంగ ధీరులార కరుణా ॥ మైత్రి మనీషా త్తమా
వనితాసంగమ మాచరింపుఁ డెప్పుడు ॥ భామాసుఖం బస్థిరం
బని వర్జింపుడు హారరమ్యకుచముల్ ॥ ప్రాంచన్త ణీమేఖలా
ధన్వనితాలంబినితంబము ॥ నరకబా ॥ ధల్మాన్ని రక్షించునే?

అవ. విరక్తునికి సంసార మక్కఱ లే దనుచున్నాడు.

శ్లో. యదా యోగాభ్యాసవ్యసనకృశయో రాత్తమనసో
రవిచ్ఛిన్నా మైత్రి స్ఫురతి కృతిన స్తస్య కిము త్రైః,

ప్రియాణామాలాపైరధరమధుభిర్వక్త్రవిధుభిః

సనిశ్వాసామోదైః సకుచకలశాన్లేషసురతైః.

68

వా. — ఏమం సాంఖ్యరీత్యా వైరాగ్యముక్త్యా సంప్రతి యోగమతానుసారే
ణాహ — యదేతి-యదా యస్మిన్ సమయే - యస్యేత్యధ్యాహరః - ఉత్తరత్ర తచ్ఛబ్ద
సద్భావాత్ - తథా చ యస్య సంబంధినః, యోగాభ్యాసే ఆష్టాంగయోగపరిశీలనే - య
ద్వ్యసనమాసక్తిజేన కృతయోగస్తత్పరతన్త్రయోరిత్యర్థః. ఆత్మమనసోః, ప్రత్యగాత్మాఽస్తః
కరణయోః, మైత్రీ మిత్రత్వం - మైత్రీ వ్యాఖ్యాతా, స్ఫురతి ప్రకాశతే-యోగాభ్యాస
వశేనాశేషబాహ్యవిషయానుభవ్యజ్ఞ యదాత్మారామమేవ మనో భవతీత్యర్థః. తదా
తస్య కృతినో ధన్యస్య *ఇష్టాదిభ్యశ్చే' తీనిప్రత్యయః, తైః కిము-న కిమపీత్యర్థః. తే క
ఇత్యాశక్వా-యామాహ — ప్రియాణాం ప్రియతమానాం సంబంధిరాలాపైః శ్రోత్ర
సుఖావహమృదుమధురవ్యాహరైశ్చ, తథా నిశ్వాసామోదేన సహ సనిశ్వాసామోదైః
వద్దీనిజాతిత్వాన్నిక్వానఘ్రాణగర్భసంబంధభృతైరిత్యర్థః. వక్త్రవిధుభిర్నయనానందకర
ముఖచంద్రైశ్చ - ఆత్ర చంద్రస్యైవైవైపి ముఖబాహుభ్యాత్ బహుళత్వసిద్ధిః, తథా
సకుచకలశాన్లేషాణి కుచకుమ్భాభిర్దనసహితాని - యాని సురతాని త్వగుపఙ్గేన్ద్రియామన్దా
నన్దకరబాహుభ్యస్తరసంభోగవిశేషాః - తైశ్చ, ఏవమశేషేన్ద్రియగ్రామసంతర్పణైరితి తైః
కిమితి సంబంధః, ఆత్మానందానుభవవేళాయాం లేమమతితుచ్ఛతయా ప్రతీయమానత్వా
దితి భావః. శిఖరిణీవృక్షమ్.

టీ. యదా=ఎప్పుడు, (యస్య=ఎవనికీ) యోగ...కృతయోః-యోగ = సమాధి
యోగ్క, ఆభ్యాస = అలవాటునందలి, వ్యసన = అసక్తిచేత, కృతయోః=నలుగుడువడిన,
ఆత్మమనసోః = ఆత్మకును మనస్సునకును, అవిచ్ఛిన్నా = తెంపులేని, మైత్రీ = చెలిమి,
స్ఫురతి=ప్రకాశించునో, (తస్య=ఆ) కృతినః=పుణ్యనకు, ప్రియాణాం=ప్రియుర్రాండ్ర
యోగ్క, తైః ఆలాపైః=ఆటకులచేతను, అధరమధుభిః = మోవిలేనెలచేతను, సనిశ్వాస
ఆమోదైః = నిట్టూర్పువాసనలతోఁగూడిన, వక్త్రవిధుభిః = ముఖచంద్రులచేతను, సకు
చ...రతైః - సకుచకలకలశాన్లేష = చనుగిండ్లకొంగిల్లతోఁగూడిన, సురతైః = సంభోగముల
చేతను, కిము=ఏమి ప్రయోజనము ?

తా. ఎప్పుడు యోగాభ్యాసమునందుఁ దనమనసును లయింపఁ
జేసి, యెల్లప్పు డాత్మయందు నిల్చి యందలియెడతెగని యానందాతి
శయము నొందుచున్నాఁడో, అట్టి జ్ఞానికిఁ బ్రియకాంతల ముచ్చ

టలును, మోవితేనియలును, మోముచందురులును, కుచకలశముల
కొగిలింతలును, యూర్పులకమ్మనివాసనలును, సుతమును నీచములై
తృణప్రాయముగాఁ దోచును.

చ. ఎనసినయోగమార్గరతి | యెవ్వనిజెందము లోవెలుంగుతోఁ
గొనకొని యేకమై వెలుంగుఁగూరిమి మీఱంగ వాని కేటికిక
పనితలముద్దుఁబల్కులును | వాతెఱతేనియ లూర్పుఁదావులుక
గొనబగుమోముఁజందురులు | గుబ్బులఁగొగిటఁజేర్చుకూటముల్.

అప. విరక్తునికి సర్వము బ్రహ్మ మని చెప్పుచున్నాఁడు. —

శ్లో. యదానీదజ్ఞానం స్మరతిమిరసఞ్చారజనితం
తదా దృష్టం నారీషయమిదమశేషం జగదితి,
ఇదానీషస్తాకం పటుతరవివేకాజ్ఞానజుషాం
సమీభూతా దృష్టిస్త్రీభువనమపి బ్రహ్మ మనుతే.

౪౧

వ్యా.—అశ వేదాస్తరిత్యా వైరాగ్యవర్ణనం నిగమయతి—యదేతి.—యదా
యస్మిన్ కాలే, స్మరః కామ వీష-తిమిరం తిమిరాఖ్యనేత్రరోగః-ఆంధకారశ్చ గమ్యతే-
ని. 'తిమిరం నేత్రరోగే న్యూదన్ధకారేఽపిచ స్మృత' మిత్యభిధానాత్ - తస్య - సంచా
రేణ వ్యాప్త్యా - జనితముత్పాదితమజ్ఞానమవిశేషః, అసీత్, తథా తస్మిన్ కాలే,
అశేషం సర్వమిదం జగత్, నారీషయం యోషిద్రూపమితి, దృష్టమాకలితం - అజ్ఞాన
వశాత్తథాఽవబుద్ధమిత్యర్థః, ఇదానీమస్మిన్ కాలే తు, పటుతరః అజ్ఞాననిరసనదక్షః-
అన్యత్ర నేత్రరోగనిరాకరణసమర్థశ్చ - యః వివేకస్తత్త్వజ్ఞానమేవాజ్ఞానం - నేత్ర
కల్యాణాఖ్యసిద్ధాజ్ఞానం - తజ్ఞానం ప్రాప్తవతామస్తాకం సంబధిసి, దృష్టిర్వః - దృశ్య,
అసమా సమా సంపద్యమానా సమీభూతా * అభూతతర్భావేచ్ఛి-నిజప్రకృతిమాపన్నా
సతీత్యర్థః. త్రయాణాం భువనానాం సమాహరస్త్రీభువనం * 'లద్ధితాథే' త్యాదినా
సమాసః-పాత్రాద్యదస్తత్వాన్న స్త్రీత్వం, బ్రహ్మ బ్రహ్మమయం, మనుతే-జ్ఞానోదయవశా
దృష్టాన్యరూపమవబుద్ధతే, యథాఽజ్ఞానేన నేత్రరోగనివృత్తౌ ఘటాద్యర్థతత్త్వజ్ఞానం
జాయతే - తథా తత్త్వజ్ఞానేన కామాన్ధకారప్రయుక్తాజ్ఞానావరణాపాయే పరవస్తు
సాక్షాత్కారో భవతి. తతస్సన్యగ్దృష్ట్యా సర్వమిదం బ్రహ్మకారతయా పశ్యతి. అయమేవ
వేదాస్త సిద్ధాస్త ఇతి భావః. అతో వివేకస్య పరశ్రేయోహేతుత్వాత్తదధిగమార్థమేవ
యత్నైః కర్తవ్య ఇతి తాత్పర్యమ్.

రూపకాలంకారః పుత్రం పూర్వపల్.

టీ. యదా=ఎప్పుడు, స్వర...జనితం - స్వర=మన్మథుఁడనెడి, తిమిర = రేణీకటి యొక్క, సంచార = కలుగుటచేత, జనితం = పుట్టింపఁబడినదైన, అజ్ఞానం = అజ్ఞానము, ఆసీత్ = ఉండెనో, తదా = అప్పుడు, అశేషం = సమస్తమైన, ఇదంజగల్ = ఈలోకము, నారీమయం ఇతి = ఆడువాండ్రచే నిండినదిగా, దృష్టం=కనఁబడినది; ఇదాసీం=ఇప్పుడు, పటు...జుహం - పటుతర=మిక్కిలి దృఢమయిన, వివేక = తెలివయనెడి, అంజన = కాటుకను, జుహం = పొందియన్న, అస్తాకం = మాయొక్క, దృష్టిః = చూపు, సమీభూతా చక్కనయినది (కుదిరినది)యై, త్రిభువనం = ముఱ్ఱాకములను, బ్రహ్మ = బ్రహ్మముగా, మనులే = తలఁచుచున్నది.

తా. మరుం డనెడియంధకారము వ్యాపించుటచే నెప్పుడు తెలివి లేమి కలిగెనో, అప్పుడు నాకంటికి బ్రహ్మస్వరూప మగుప్రపంచమెల్ల స్త్రీమయముగాఁ దోఁచెను. మేలయిన వివేక మనుకాటుక వేసికొనుటచే నాకన్నులవసక దోలఁగి యిప్పుడు ప్రపంచమెల్ల బ్రహ్మస్వరూపముగాఁ దోఁచుచున్నది. అవివేకులకు ప్రపంచము స్త్రీయే. వివేకులకు ప్రపంచము బ్రహ్మమే యనుట.

చ. స్వరతిమిరప్రచారభవశశ్వ దబోధము గల్గవేళ మే
దురగతి ముజ్జగంబులు వాధూమయ మై కననయ్యె నిప్పుడిం
పరయంగ సద్వివేకమహితాంజనసంగత మై మదీయభా
సురసమదృష్టి బ్రహ్మముగఁ జూచుచునున్నది విశ్వమంతయున్.

దుర్విరక్తపద్ధతి

అవ. స్త్రీలు వివేకమును బాడుసేయువా రని నిందించుచున్నాఁడు.—

శ్లో. తావదేవ కృతినామపి స్ఫురత్యేష నిర్మలవివేకదీపకః,
యావదేవ న కురజ్జురక్షుషాం తాడ్యతే చటులలోచనాఞ్చురైః. 70

వ్యా.—అదైతద్వైలక్షణ్యేన దుర్విరక్తపద్ధతిమాహ—తత్రాదౌ యదుక్తం కృతినో వివేకస్ఫురణమితి తదేతదవదతి—తావదితి.—కృతమేభిః కృతినస్తేషాం కుశలానామపి * 'ఇష్టాదిభ్యశ్చే'తీని ప్రత్యయః - ఏష పూర్వోక్త, నిర్మలా

నిష్కళజ్యోతి-వివేకస్తత్వావబోధ ఏవ దీపః * స్వాధ్యే కః, తావత్తాపత్పర్యస్తమేవ,
స్ఫురతి దీప్యతే, కియత్పర్యస్తమిత్యాకాంతాయామాహ—కురజ్జవత్సుషాం హరిణిలోచ
నానాం, చటులని చఱ్ఱులని - లోచనాఱ్ఱులని కటాక్షపీక్షగాని-తైః-కళాస్థాయైరితి
భావః. యావత్పర్యస్తమేవ, న తాద్యతే న నివన్యతే-నావలోక్యత ఇత్సర్థః-తావదేవేతి
సంబంధః, వివేకకుశలోఽపి జనః కామినీకటాక్షపీక్షితః కో వా వివేకనిర్వహణదక్ష ఇతి
భావః. యద్యపి-సి-అఱ్ఱులం తస్యశుకాస్తే స్వా' దిత్సమరః-శథాఽపి అన్తిమత్వసామ్య
దావచారిణోఽయం నిర్దేశ ఇతి మన్తవ్యమ్. రథోద్ధతా.

టీ. కృతినాం అపి = పుణ్యవంతులకు నైతము, ఏవః = ఈ, నిర్మల...చః -
నిర్మల=దోషములేని, వివేక=జ్ఞానమనెడి, దీపః = దీపము, కురంగచత్సుషాం=మృగా
క్షులయొక్క, చటుల...అంచలైః-చటులలోచన = కళకుఁజూపులయొక్క, అంచలైః=
అంచులతో, యావదేవ = ఎంతవఱకు, న తాద్యతే=నుడియబడదో, తావదేవ = అంత
వఱకే, స్ఫురతి = ప్రకాశించును.

తా. పండితు లెంతవఱకు లేడిచూడ్కులం బోలుచూడ్కులు
గల యతివలక్రేగంటిచూపులచే గొట్టబడరో, అంతవఱకే పండి
తులయొక్క హృదయమందు మంచిచెడ్డలను దెలియునట్టివివేక మను
దీపము వెలుగుచుండును. స్త్రీల కడగంటిచూపులచేతనే పండితుల
కై నను బుద్ధిచెడును.

క. నీలోత్పలనయనాతర

భాలోకనహతులు సోఁకునంతకు వెలుగుఁ

ధీలలితసుజనవిమలో

చ్వేలాతిస్ఫుటవివేకదీపము నెమ్మిన్.

అవ. దుర్విరక్తదూషణముఁ జెప్పుచున్నాడు.—

శ్లో. వచసి భవతి సజ్జత్యాగముద్దిశ్య వార్తా

శ్రుతిముఖరముఖానాం కేవలం పణ్డతానామ్,

జఘనమరుణరత్నగ్రన్థికాశ్చీకలాపం

కువలయనయనానాం కో విహాతుం సమర్థః.

71

వ్యా.—అతై లేషాం దుర్విరక్తత్వాభిద్యోతకానీదృశ్యాన్యేవ వచనాన్యాహ.—

వచసీతి.—శ్రుతిముఖరాణ్యక్రాన్తశ్రుతిపాఠతత్పరాణి ముఖాని యేషాం లేషామ్-
నిరస్తరవేదాభ్యసనవ్యవసరసానాం వేదాన్తపారగాఱామపీత్యర్థః. పణ్డతానాంవివేకినాం,

వచసి కేవలం వాక్యైశ్చ వివ, సజ్జత్యాగం వహూసంసర్గత్యాగముద్దిశ్య, వార్తా గాథా, భవతి, న త్వన్వకరణ ఇతి భావః. కుతః? అరుణరత్నగ్రన్థిః పద్మరాగమణిఖచితః కాశ్చ్యేన కలాపా భూషణం యస్య తక్షణోత్తం - ని. 'శోణరత్నం లోహితకం పద్మ రాగోఽక్ష మాక్తికం,' 'కలాపా భూషణే బర్హ' ఇతి చోభయత్రాప్యమరః. కువలయ నయచానామిస్తేవరాక్షీణాః; జఘనం కటిపురోభాగం, విహతుం త్యక్తుం కస్యనుర్థః న కోఽపీత్యర్థః, స్రాయక హృదృకాన్యేవ దుర్విరక్తానాం వచనానీతి భావః. మాలినీ.

టీ. శ్రుతి...ముఖానాం-శ్రుతి=వేదములచే, ముఖర=మ్రోయుచున్న, ముఖా నాం=నోట్లగల, పండితానాం=విద్వాంసులకును, వచసి కేవలం=మాటయందుమాత్రమే. సంకత్యాగం = (స్త్రీలతోడ) సంబంధమును వదలుటను, ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశించి, వార్తా = ప్రస్తావము, భవతి = కలుగును; (అంతేకాని) కువలయనయనానాం = కలువకంటలు యొక్క, అరుణ...కాలాపం - అరుణరత్న = కెంపులయొక్క, గ్రంథి = కూర్పుగల, కాంచీ=మొలత్రాడనెడి, కలాపం=నగగల, జఘనం = మొలను, విహతుం = వదలుటను, కః=ఎవడు, సమర్థః=శక్తుడు.

తా. పండితులు వేదాంతములు నోట వదరుచు స్త్రీలతోఁ గూడిక పనికిరా దని మాటలుచెప్పుచుందురుగాని, వారిని మనగపూర్తిగా విడువఁ గలవారు గారు. ఏల యనః కెంపులు చెక్కిన యొడ్డాణముచే నొప్పారుచున్న కలువకంటలు కటిపురోభాగము నెవ్వఁడును విడిచి పోఁజాలఁడు.

చ. నిగమసుభాషితాభ్యుపస శ నిష్ఠలు గల్గినయట్టిపండితుల్
మగువలపొందు నింద్యమని శ మాటికి వార్తలు చెప్ప నేర్పరుల్
జగమున నెవ్వఁ డోపు విలసత్కురువిన్దమణి ప్రభాధగ
ద్ధగితకలాపరమ్యవని శ తాజఘనంబుఁ బరిత్యజింపఁగాన్.

అవ. మఱియు—

శ్లో. స్వపర ప్రతారకోఽసా నిన్దతి యోఽలీకపణ్డితో యువతీః,
యస్తాన్తపసోఽపి ఫలం స్వర్గః స్వర్గేఽపి చాప్సరసః.

72

వ్యా.—న ఇతి.—సోఽసా, వలీకపణ్డితః అన్యతభాషీని. 'అలీకం త్వప్రియేఽ నృతే' ఇత్యమరః, పరప్రతారకో లోకవచ్చకః, కోఽసాచిత్యత ఆహ—యః అలీక పణ్డితో, యువతీః కరుణీ *యూచన్తి రితి తిప్రత్యయః; నిన్దతి గర్హయతి, న ఇతి

సంబంధం, సమ నిస్సంకల్పత్వాదులవలనాకరణే కథం ప్రతారకత్వమత ఆహ—యస్తాత్కారణాత్తపసశ్చాస్త్రాయణాదేః ప్రతీపవాసాదిరూపస్య వా, ఫలం స్వర్గః, తత్ప్రస్వర్గేఽపి చాపూరన ఉర్వశీ ప్రభృతయస్తత్రాసి తత్సంకల్పం ఏవేత్వర్గః-అతః పరప్రతారక ఇతి భావః-సి. 'స్త్రీయాం బహువ్యవసరస్సర్వేశ్చ ఉర్వశీముఖా' ఇత్యమరః - 'స్వపరప్రతారక' ఇతి పారేఽప్యయమేవార్థః. యోఽశీకపట్టితః పట్టితమానీ - రహస్యానభిజ్ఞ ఇత్యర్థః. యవతీగ్నివతి అసౌ స్వస్య పరేవాం చ ప్రతారకః - అత్తపశ్చకః పరపంచకశ్చేత్వర్గః. కుతః? యస్తాదిత్యాది - శేషం సమానం - స్వపరఫలవేదనబోధనయోః పరిజ్ఞానా భావాదుభయవచ్చక ఇత్యర్థః. ఆర్యాభేదః.

టీ. యః అశీకపండితః=కల్పవిద్వాంసుడు (మూఢుడు), యవతీ = జవ్వనులను, నిందతి=దూషించునో, అసౌ = అట్టి యాతడు, స్వ...తారకః-స్వ = తనయొక్కయు, పర=ఇతరులయొక్కయు, ప్రతారకః=మోసగాడు; యస్తాత్ = ఎందువలన (అనగా), తపసః అపి = (ప్రతీపవాసాది) తపస్సునకుగూడ, ఫలం = ఫలము. స్వర్గః=స్వర్గము; స్వర్గేఽపి చ = స్వర్గమునందును, అపూరనః = అచ్చరలు (ఫలముగా నున్నారు.)

తా. బూటకపుబండితులు గొందఱు 'స్త్రీలు చెడ్డవారు, వారితోఁ జేరరాదు; అరణ్యములందుఁ దపస్సుచేయుట మే'లని పల్కుచుందురు. వీరు తామును మోసపోయి, యెరులను మోసపోవునట్లు చేయువారు. ఏల యనః ఆతపస్సుకు ఫలము స్వర్గమేకదా? స్వర్గమున నుండువారచ్చరలే. అచ్చటికిఁ బోయినను మగువలే తపఃఫలముగా నున్నప్పుడు స్త్రీలను నిందించుట పైకేకాని లోపల స్త్రీలాభమునకుఁ దగినపనులనే వారు చేయుచుందురు.

తే. కుటిలవాదియుఁ బరపంచకుండు వాఁడు

నెమ్మి నెవ్వాఁడు యువతుల १ నిందనేయు

నింద్రలోకము తపముల १ కెల్ల ఫలము

స్వర్గమున నున్నవార లచ్చరలు గారె.

అవ. మదనునికి లోబడనివా రెవ్వరును లే రనుట.—

శ్లో. మత్తేభకుమ్మదళనే భువి సన్తి ధీరాః

కేచిత్ప్రచణ్డమృగరాజవధేఽపి దయాః,

కింతు బ్రవీమి బలినాం పురతః ప్రసహ్య

కన్ధర్పదర్పదళనే విరలా మనుష్యాః.

వ్యా.—ఆళ మన్నసాత్మస్తదుర్జయత్వమాహ—మత్రేభేతి.—భువి భూలోకే—
మత్రేభానాం మత్తమాకాశానాం - మమ్మదళనే మమ్మస్థలవిదారణే - సమర్థా ఇతి కేవల-
ధీరాః కూరాస్సన్తి, తథా కేచిత్పురుషాః ప్రచణ్డోఽత్యంతకోపహః - యో మృగరాజః
సింహస్తస్య వధే హింసాయాం, దక్షాస్సమర్థాస్సన్తి - గజఘాతీభ్యోఽప్యంతమాశ్శూరా
స్సమ్మవస్త్రీత్యర్థః. కిన్తు బలివాం బలాఢ్యానాం శూరాణామ్ - జ్ఞానబలకాలినామితి వ
గమ్యతే, పురతోఽగ్రే-బ్రహ్మిని నిశ్శబ్దం కరముద్ధృత్య సడిజ్జిమఘోషముద్ఘోషయా
మిత్యర్థః. కిముద్ఘోషయస్తీత్యత ఆహ—ప్రసహ్యబలాత్ - భుజబలాద్బుద్ధిబలాచ్ఛేత్యర్థః,
కన్దర్పదర్పదళనే మదనమదవిదారణే, సమర్థాః మనుష్యాః, విరళా మృగాః-ప్రాయశో న
సస్త్రీత్యర్థః. శంభుం తద్భక్తాంశ్చ వినా మదనవిజయినో న సస్త్రీవేతి శివభక్తాగ్రేసరస్య
కవేర్నిగూఢకరాభిసంధిః.

ఆత్ర కన్దర్పదర్పేతిసకృద్వ్యజ్ఞానద్వయావత్యే ఛేకానుప్రాసాఖ్యశ్శబ్దాలంకారః
వసన్తలికావృత్తమ్.

టీ. భువి = భూమిలో, మత్త.. దళనే - మత్త ఇభ = మదపుటేనుఁగులయొక్క,
కుంభ=కుంభస్థలములయొక్క, దళనే=చీల్చుటయందు, ధీరాః = దిట్టలు, సన్తి=ఉన్నారు;
కేచిత్ = కొందఱు, ప్రచండ..వధేఽపి-ప్రచండ = మిక్కిలి కోపముగల, మృగరాజ =
సింహముయొక్క, వధేఽపి = చంపుటయందును, దక్షాః = మొనగాండ్రు, కింతు=కాని,
ప్రసహ్య=వెనుదీయక, బలివాం పురతః = బలవంతులముందఱు, బ్రహ్మిని = చెప్పుచున్నాను.
కందర్ప...దళనే-కందర్ప=మన్నభునియొక్క, దర్ప = గర్వముయొక్క, దళనే = చీల్చుట
యందు (చీల్చుగల), మనుష్యాః = పురుషులు, విరళాః = అరుదు.

తా. మదపు టేనుఁగుల గండస్థలములను జీల్చుటయందుఁ జాలిన
దిట్ట లనేకులు పుడమి నున్నారు. సింహములను సంహరింపఁ జాలిన
వారును కొందఱు గలరు. అయినను, మన్నభునిగర్వము నణఁపఁగలవా
రనేకులు లేరని నేను బలవంతులయెదుట దృఢముగాఁ జెప్పుచున్నాను
దీనికి బదు లేవ్వరు చెప్పఁగలరో చెప్పుడు.

తే. సమదకుంజరకుంభభంజనులు మఱియు

నుగ్రమృగరాజవధదత్తు శ్చ లుర్విఁ గలరు

తఱుచుగా లేదు కందర్పదర్పదళన

నిపుణుని లని ఛాటింతు శ్చ నిఖిల సభల.

అవ. పురుషుడు స్త్రీలకడగన్నులం బడువఱకే యోగ్యుడూ నుండు నని చెప్పుచున్నాడు.—

శ్లో. సన్తార్థే తావదాస్తేప్రభవతి పురుషస్తావదేవేంద్రియాణాం
 లజ్జాం తావద్విభత్యే వినయమపి సమాలమ్భతే తావదేవ,
 భూచాపాకృష్టముక్తాః శ్రవణపథగతా నీలపత్మాణ ఏతే
 యావల్లీలావతీనాం న హృది ధృతిముషో దృష్టిబాణాః పతన్తి. 74

వ్యా.—అథ చ పునర్వచనవైచిత్రీమేవాహ—నదితి.—నరః - విద్వానసీతి భావః.—సన్తార్థే శ్రుతిస్మృతిబోధితాచారే తావత్తావత్పుర్యస్తమేవాస్తేవర్తతే. ఇన్ద్రియాణాం చక్షురాదీనాం చ తావదేవ ప్రభవతి సమర్థో భవతి-నియమన ఇతి కేవల, లజ్జాం జుగుప్సితకర్తాచరణాచ్ఛేతస్సంకోచలక్షణాం న్రిడాం చ, తావదేవ, విభత్యేతు వర్తతే, వినయం నస్తత్త్వం చ, తావదేవ సమాలమ్భతే స్వీకురుతే, కియత్పుర్యస్తమిత్వా శక్యాయామాహ - భూరేవ చాపం కార్దుకం - తేనాకృష్టాశ్చ తే ముక్తాశ్చేతి విశేషణసమాసః. ఏకత్ర భూభక్తపూర్వక-మవత్ర చాపమనపూర్వకం చ ప్రయుక్తా ఇక్ష్పర్థః. శ్రవణపథగతాః శ్రోత్రమార్గతాః - ఏకత్ర కర్ణానైక్రాంతత్వా దవత్ర తావత్పుర్యస్త మాకర్షణాచ్ఛేతి భావః. నీలాని పత్మాణి లోమాన్యన్యత్ర గరుతశ్చ యేషాం తే తథోక్తాః, ధృతిం ముష్టనీతి ధృతిముషో ధైర్యభేదిన, ఏతే ప్రసిద్ధా లీలావతీనాం విలాసినీనాం, దృష్టయ ఏవ బాణాః, యావద్వాపత్పుర్యస్తం, హృది మానసే - వక్షసి, న పతన్తి న ప్రవిశన్తి, తావదితి సంబంధః తదనంతరం సన్తార్థప్రవర్తనాదికం నిర్వోధం కస్యచిద్ధ ఇతి భావః. ఉక్తం చ ప్రబోధచన్దోదయే.—

‘తావద్వివేకవిభవస్తావత్సన్తార్థవర్తనం పుంసామ్,

నిపతన్తి దృష్టివిశిఖా యావన్నేస్తీవరాక్షీణామ్.’ ఇతి.

అత్ర ద్వివీయాథే సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకాలంకారః. స్రగ్ధరావృత్తమ్.

టీ. భూ)...ముక్తాః-భూ) = కనుబొమయనెడి, చాప = ధనుస్సుచేత, ఆకృష్ట = లాగబడి, ముక్తాః = వదలబడినవియు, శ్రవణపథగతాః = చెవివర్త్యంతము పొందినవియు, నీలపత్మాణః = నల్లనితెప్పలుగలవియు (జెక్కలు అని బాణపరము); ధృతిముషః = ధైర్యమును దొంగిలించునదియు, (అయిన) లీలావతీనాం = విలాసవతులయొక్క, ఏతే దృష్టిబాణాః = ఈచూపులను బాణములు, యావత్ = ఎంతవఱకు, హృది = మనస్సునందు, (తొమ్ములా అని బాణపరము.) నపతంతి = పడవో, నరః = పురుషుడు, సన్తార్థే = మంచి మార్గమనందు, తావదేవ = అంతవఱకే. ప్రభవతి = ప్రభువగును. లజ్జాం = సిగ్గును, తావ

దేవ=అంతవఱకే, విభత్యై = వహించును. వివయమసి = వినయమును నైతము, తావదేవ= అంతవఱకే, సమాలంబతే = వహించును.

తా. చెవివఱ కీడ్చి కనుబొమ లనెడువింటియందు బోడించి యేయఁబడిన నల్లనితెప్పలనెడు ములుకులుగలవియు, పురుషులదైర్యమును బోగొట్టునవియు నైనవేడుకకత్తెల చూడ్కులనెడు శరము లెంతవఱకుఁ బురుషులహృదయమున నాటవో, యంతవఱకే పురుషుడు సన్న్యాసమునఁ బ్రవర్తించుచున్నాఁడు. అంతవఱకే ఇంద్రియములను గెల్వఁజాలుచున్నాఁడు. అంతవఱకే చెడ్డపనులందుఁ బోచ్చుటకు సఁకోచపడుచున్నాఁడు. అంతవఱకే పెద్దలయందడఁకువతో నడచుచున్నాఁడు. (గర్వములేక యున్నాఁడు.)

శా. సారాచారముఁ బూను నింద్రియములకా శాసించు లజ్జాన్వితము
పై రాజిల్లుఁ బ్రశాంతిఁ జేకొను నరుం డందాఁక నెందాఁక దు
ర్వారంబుల్ శ్రుతిమార్గములు నుదాఁరవృత్తాధనున్పుక్తముల్
నారివీక్షణబాణముల్ చొరపు విన్నాణంబుగా డెందముల్.

అవ. ఇక చెండుళ్లొకములచే స్త్రీలమహిమ యనివార్క మనుచున్నాఁడు.—

శ్లో. ఉన్నతప్రేమసంరమ్భాదారమ్భస్తే యదజ్ఞనాః,

తత్ర ప్రత్యూహమాధాతుం బ్రహ్మసి ఖలు కాతరః.

75

వ్యా.— కిం బహునా బ్రహ్మైష్యజ్ఞనోద్ధోగప్రత్యూహఃపరణే న ధీరో భవ
తీత్యాహ—ఉన్నతేతి.—ఆజ్ఞనాః స్త్రీయః, ఉన్నతోఽత్యుక్తృతో - యః ప్రేమా
అనురాగ - స్తస్య సంరమ్భాత్సంభోమాత్ - ని. 'సంరమ్భస్సంభోమే కోపే' ఇతి విశ్వః.
యత్కర్త ఆరంభస్తే - విహితమవిహితం వా కర్తృముద్యుజ్జలే తదిత్యర్థః-తత్ర కర్తృణి,
ప్రత్యూహం విఘ్నం - ని. 'విఘ్నోఽస్తరాయః ప్రత్యూహః.' ఇత్యమరణి. ఆధాతుం
కర్తం, బ్రహ్మైసి కిముతాఽస్య ఇతి భావః, కాతరస్సభయః - అనమర్షః ఖల్విత్యర్థః.
అనివార్యనిశ్చయానామనావృతానామజ్ఞనానాం కో నామ నివారయితేతి భావః.

అనుష్టుప్.

టీ. అంగనాః = స్త్రీలు, ఉన్నత...రంభాల్-ఉన్నత=అగత్యయించిన, ప్రేమ =
అనురాగముయొక్క, సంరంభాల్=ఉరవడివలన, యల్=దేనిని, ఆరంభలే = ఆరంభించు
తురో, తత్ర=దానికి, ప్రత్యూహం=విఘ్నమును, ఆధాతుం = చేయుటకు, బ్రహ్మ అసి=
బ్రహ్మయును, కాతరః ఖలు=పిఱికివాఁడు సుమా!

తా. స్త్రీలు మిక్కుటమగు ప్రేమముతో నెట్టిపనిని జేయఁబూని నను, వారి నట్లు చేయనీకుండఁ జేయుటకు సృష్టికర్త యగు బ్రహ్మకుఁ గూడ నలవికాదు.

క. ప్రేమావేశభరంబున
భామాజను లాచరించుపని మరలింపం
దామరవిరిలోఁ బొడమిన
యామేటికి నైన నలవి యగునె తలంపన్.

శ్లో. తావన్నహత్త్వం పాణ్డిత్యం కులీనత్వం వివేకితా,
యావజ్జ్వలతి నాగ్నేషు హతః పశ్చేషుపావకః.

76

వ్యా.—తావదితి - మహత్త్వం మహాపభావత్వం, పాణ్డిత్యం ప్రాజ్ఞత్వమ్, కులీనత్వం మహాకులప్రసూతత్వం * 'కులాష్ట్ర' ఇతి ఖచ్చత్వయః. వివేకితా కర్తవ్యా, కర్తవ్యవిచారచతురత్వం చ, తావత్తావత్పర్యస్తమేవ భవతీతి కేమః. యావత్ హతో నీచః ఆక్లాఘ్యతాపాదకత్వాన్నికృష్టః, పశ్చ అరవిస్తాదయ. ఇషవో బాణా యస్య సః పశ్చేషుః మదన - సృ వివ పావకోఽగ్నిః, అగ్నేషు, న జ్వలతి నావిర్భవతి - న సస్తావ యతీత్యర్థః. తావదితి సంబంధః. తదనస్తరం కో వా మహత్త్వాదిగుణవిశిష్ట ఇతి భావః.

'అరవిస్త మశోకం చ చూతం చ నవమల్లికా,

నీలాత్పలం చ పశ్చైతే పశ్చబాణస్య సాయకాః' ఇత్యమరః.

అత్ర మదనే అగ్నిత్వరూపణా దేకదేశవర్తిరూపకమ్.

అనుష్టుప్.

టీ. యావత్ = ఎందఁక, హతఃపంచేషుపావకః = పాడుమన్నఁగాన్ని, అగ్నేషు ఆవయవములయందు, న జ్వలతి = మండదో, తావత్ = అందఁక, మహత్త్వం = గొప్పతనము, పాండిత్యం = వైదుష్యము, కులీనత్వం = మంచికులమునఁ బుట్టుట, వివేకితా = తెలివి.

తా. స్త్రూరమగు మదనాన్ని శరీరమందుఁ బ్రవేశించి, వికారముగలిగింప కుండునంతవఱకే నరుండు పండితుఁ డనియు, మహిమగలవాఁ డనియు, గొప్పకులమునఁ బుట్టినవాఁ డనియు, మంచిచెడ్డ లెఱిగినవాఁ డనియుఁ జేరుపొందును.

క. కులశీలవివేకంబులు

దొలంగక నరులందు నిల్చుదుర్భరమనన

జ్వలనము సర్వాంగంబుల

నెలకొననందాఁక నంత యనిలువం గలవే?

ఆప. స్త్రీలు సద్గతికి విరోధిలు లనుట.—

శ్లో. శాస్త్రజ్ఞోఽపి ప్రగుణితనయోఽప్యాత్తబోధోఽపి బాధం

సంసారేఽస్మిన్ భవతి విరలో భాజనం సద్గతీనామ్,

యేనైతస్మిన్నిరయనగరద్వారముద్ఘాటయన్తీ

వామాక్షీణాం భవతి కుటిలా భూలతా కుఞ్చికేవ.

77

వ్యా.—ఆప. సాంసారికస్య సద్గతిః దుర్లభేతి నహేతుకమాహ—శాస్త్రజ్ఞ
ఇతి.—శాస్త్రజ్ఞః సులతాస్తరహస్యాభిజ్ఞోఽపి * 'అతోఽనువసగ్లే కః' ఇతి కచ్చ
ప్రయః. కత్రాపి ప్రగుణితః ప్రకర్షణావృత్తివిషయాశృతః - నయో నీతిశాస్త్రం - యేన
స తథోక్తోఽపి - ఫలవదధ్ధావబోధనవర్త్యస్తం సమ్యక్పరిశీలితనీతిశాస్త్రోఽపీత్యర్థః. ప్రగుణ
శబ్దాత్ * 'తత్కూరోతీ' తి బృహత్సూక్తర్పణి క్తః. * తా విష్ణవద్భావే విన్నతో ధ్వుక్ -
ని. 'గుణః స్యాద్వృత్తికర్తృభ్యో జ్యేష్ఠియే మఖ్యకస్తుభు' ఇతి వైజయన్తి. తథా బాధం
దృఢ, మాత్తబోధ ఉత్పన్నజ్ఞానోఽపి పుమా, నస్మిన్ పరివర్తమానే సంసారే, సద్గతీనాం,
భాజనం పాత్రమ్ - యోగ్య ఇతి యావత్, విరలో మృగ్యో, భవతి - స్వర్గాది సద్గతి
గామీ యః కశ్చిదేవ భవతి - న తు బహుళ ఇత్యర్థః. కుతః? యేన కారణేన, ఏతస్మిన్
సంసారే, వామాక్షీణాం మనోహరనయనానాం * 'బహువ్రీహా' ఇత్యాది నా చచి
షిత్యాత్ జీష్. కుటిలా వక్త్రా, 'భూర్ల లేవ భూలతా భూలివన్తీ, కుఞ్చికేవ విష్కమ్భ
విఘట్టనసాధనవక్త్రాగ్రయోమయశలాకేవ, నిరయనగరస్య యమపురస్య ద్వారమ్ - లక్ష
ణయా ద్వారపిథానకవాటవిష్కమ్భమిత్యర్థః. ద్వారశబ్దేన కవాటస్య లేన చ తద్విష్కమ్భ
మృగ్య చ లక్షితత్వాత్, ఉద్ఘాటయన్తీ విఘట్టయన్తీ - వ్యామోహోత్పాదనీన దుర్గతౌ
ప్రవేశయన్తీత్యర్థః. భవతి ఖలు - అతో విరళ ఇతి. సంబద్ధః, స్త్రీసద్గతీనాం కుతస్సద్గతిరితి
భావః. ఉపమాలజ్కారః. మదాక్రాంతావృత్తమ్.

టీ. యేన=ఎందుచేత, ఏతస్మిన్ = ఈసంసారమందు, వామంఅక్షిణాం=(చక్కని
కన్నులుగల) సుందరులయొక్క, కుటిలా = వంకరయైన, భూలతా = కనుబొమతీగ,
కుచికాఇవ=కుంచెతోలవలె. నిర... ద్వారం - నిరయనగరం=నరకపురముయొక్క, ద్వారం=
వాకిటిని, ఉద్ఘాటయంతీ = తెరిచుచు, భవతి = ఉన్నదో - (అందుచేత), శాస్త్రజ్ఞః
అపి=శాస్త్రమును చదివినవాడైనను, ప్రగుణితనయః అపి = పరిశీలించబడిన నీతిగల

వాడైనను, ఆస్తిక్ సుసారే = ఈసుసారమునందు, సద్గతీనాం = మంచిత్తోపలకు, భాజనం=పాత్రము, విరళ=అరుదైనవాడు, (ఎవఁడో యొకఁడు) భవతి=అగును.

తా. ఈ సుసారమున నందమగు కన్నులుగల పాలఁతులయొక్క పంకరలైన తీరగవంటి కనుబొమలు నరకపట్టణముయొక్క తలుపులు దీయి కుంచెకోలవలె నున్నవికాన నీసుసారమున మెలఁగెడు మానవుఁడు శాస్త్రజ్ఞుఁ డయినను నీతిని దెలిసినవాఁ డయ్యుం జక్కఁగా గురూపదేశము నొందినవాఁ డయినను సద్గతి నొందుట దుర్లభము.

తే. శాస్త్రవిదుఁడైన బుధుఁడైన శ సదయుఁ డైన
సద్గతికి బోవు టరిది సుసారసరణి
యమపురద్వారముల కవాటములఁ గుంచి
కలునుబలె విప్పుచున్నవి శ కలికిబొమలు.

ఆప. రెండుశ్లోకములచే మదనునిమకామ వర్ణింపబడుచున్నది.—

శ్లో. కృతః కాణః ఖజ్జః శ్రవణరహితః పుచ్చభికారో
వ్రణీ పూయక్లిన్నః కృమికులశతైరావృతతనుః,
క్షుధాక్షామో జీర్ణః పితరకకపాలార్నితగళః
శునీమన్వేతి శ్వా హతమపి చ హస్తేన మదనః.

73

వ్యా.—ఆథ ద్వాభ్యాం మన్వగ్నస్య చరిత్రవైచిత్ర్యమాహ—కృతః ఇతి.—
కృతః పిష్టాలాభాదస్థిచర్తావశిష్టదేహః, కాణోఽన్ధకః - యద్వా ఏకాక్షః, ఖజ్జః పాద వికలః - అకార్యకరణేన లగుడప్రహారాద్భగ్నపాద ఇత్యర్థః. తథా శ్రవణరహితః సమూలం భిన్నకర్ణః-పుచ్చేన వికలభిన్నలాజ్ఘాలః * 'యే నాజ్ఞవికార' ఇతి సమాసః. వ్రణీ సర్వాజ్ఞతతిమాన్, అతః పూయేన క్లిన్నః ఆర్ద్రః కృమిణాం వ్రణోత్పన్నా పాదతుచ్ఛభస్తానాం - కులకతైః అనేకక్రిమిపరమృరాభివృద్ధిః; అవృతా వ్యాతా - కనురస్య స తథోక్తిః, క్షుధా బుభుక్షయా, క్షామః పరిక్షీణః * 'క్షాయా మః' ఇతి మత్స్యమ్, జీర్ణః జరయా శిథిలావయవః, పితరకకపాలేన ఘటముఖవలయే - నార్నితగళ అసంజ్ఞితకణ్ఠనాళః - శునో హి ఘటముఖే స్వశిరో నిక్షిప్య అన్నం భక్షయతి - తత్సావై తైవ పరిపుష్టత్యేనాక్రమ్యమశక్యత్వాద్భువి విఘట్టనే నాధః కపాలాపాయే తస్య ఖకపాలే నానజ్ఞితకణ్ఠో భవతీతి ప్రసిద్ధిః. అత ఏవంభూత ఇత్యర్థః. యద్వా-చార్యేణాశ్వాది భక్షణే తద్దణ్డినార్థం భ్రాత్రం మధ్యే చిత్రం కృత్వా గళే ఆసంజ్ఞయన్తి - తస్మాదిత్థం భూత ఇత్యర్థః. ఏవం జుగుప్సితోఽపి, శ్వా శునకః, శునీం సారమేయా, మన్వేత్స్యసు

సరతినిభువనార్థమితి భావః. తథా హి—హతం వినష్టమపి చ, మదనో హస్తేవ మనో
వికారోత్పాదనేన వీడయత్యేవ - న తు హతహాననమన్యాయ్యమితి విచారయతీత్యర్థః.
శ్లో॥ ౨॥ యం మదనః కం వా కథంభూతావస్థావన్నం న కరోతీతి భావః, ఆత్ర ఏవకా
రోఽత్యవ్రాజోగవ్యవచ్ఛదార్థః. 'పార్థో భసుర్థరో భవత్యేవ' ఇత్యుదాహృత్య క్రియా
గతైవకారస్య తథాభూతార్థకత్వాచుకాసనాత్. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. కృశః=చిక్కినదియు, కాణః = గ్రుడ్డివియు, ఖణ్ణః = కుంటిదియు, శ్రవణ
రహితః=చెవులు లేనిదియు, పుచ్ఛవికలః = తోఁక దెగినదియు, వ్రణీ = పుండ్లుగలదియు,
పూయక్లిన్నః = చీముచే దడిసినదియు, కృమికులశత్రైః = పురుగుతులైల వందలచే, ఆవృ
తకనుః-ఆవృత = క్రమఃబడిన, తనుః = శరీరముగలదియు, షుభా=ఆకలిచేత, తామః =
క్షీణించినదియు, జీర్ణ=ముడిసినదియు, శిథిర...గళః-శిథిరకపాల = కుండబొచ్చెయందు,
అర్విత = కుంఠబడిన, గళః = మెడగలదియు; (మెడకు కుండబొచ్చెను మూతిచుండి
దూర్చుకొని యున్నదనుట) (ఆయన) శ్వా=కుక్క, కుసీం = అడుకుక్కను, అన్వేతి =
వెంటడించి పోవును.

తా. మిక్కిలిదిక్కి, కన్నులొత్తపోయి, కుంటిదయి, చెవులుదెగి,
తోకలేనిదై, పుండ్లు దేహమెల్లనుండఁగా వానినుండికాటు చీముచే
దడిసి, వెక్కుపురుపు లొడలెల్ల చుట్టికొనియుండ నాకలిచే డన్న యొక
గుండ్రని యొటికుండ వెంకును మెడకుదెగిలించుకొని యల్లాడుచుండు
ముదుసలి కుక్కకూడ నొక యాడుకుక్కను జూచిన దానితోఁ గలియ
నెంచి వలపుచే వెంటడించి పోవుచుండును. మదనుఁడూ చచ్చినవారికి
మోహము గలిగించి యింకను జంపుచునే యుండును. మోహము
చచ్చినను బోదు.

చ. కరము కృశించి కాల విరిగి కన్నులు గానక పుచ్చహీనమై
పురుగులు గ్రమ్ముచున్న వ్రణపుంజము మే నలమంగ నాకటం
బరవళ మై ఘటిముఖకపాలగళం బగుకుక్క వెంటితో
సరిగెడుఁ గూళజంతువుల నైన వధించు మనోజుఁ డక్కటా !

శ్లో. స్త్రీముద్రాం ఝష కేతనస్య పరమాం సర్వార్థసమ్మత్కరీం
యే మూఢాః ప్రవిహాయ యాన్తి కుథియో మిథ్యాఫలాన్వేషిణః,

తే తేనై వ నిహత్య నిర్దయతరం నగ్నీకృతా ముడ్డితాః

కేచిత్పుష్పశిఖికృతాశ్చ జటిలాః కాపాలికాశ్చాపరే.

79

వ్యా.—స్త్రీముద్రామితి.—సర్వాథానాం సుపదం కఠోతీతి సర్వాధనంప త్కఠింశ్చ-ధర్మా-ధర్మకామపురుషార్థసమృద్ధిహేతుభూతామిత్యర్థః, * కృష్ణోహేతుతాచ్ఛి ల్యానులామ్యేష్వి' తి ట ప్రత్యయః. టిత్వాస్తేష్. కుసుమాయుధస్య జగజ్ జైత్రస్య మన్ననస్య, జయినీష్ జయావహమిత్యర్థః. * 'జిదృక్షి' - ఇత్యాదినా ఇని ప్రత్యయః, స్త్రీముద్రాం స్త్రీరూపచిహ్నిం, ప్రవిహాయ త్యక్త్వా, యే కుథియో దుర్బుధ్యయః, ఆత వివ మూఢాః కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారకూన్యాః మిథ్యాఫలాన్వేషిణః ఆభూతవరత్వా దసత్యప్రాయమోక్షఫలాకాక్షిణస్యంతః, యాన్తి ప్రవ్రజస్తీత్యర్థః. తే మూఢాస్తేన నిజ ముద్రాచళనజనితతోపేన, కుసు మేషుకైవ, నిర్దయతరం దయాహీనం యథా తథా, నిహత్య నీచైః కృత్వా, కేచి, న్నగ్నీకృతాః దిగమ్పరీకృతాః - ని. 'నగ్నైఽవాసా దిగమ్పరే' ఇత్యుచరః. * ఆభూతతద్భావే చిహ్నః * 'అస్య చ్చా' ఇతి ఈత్. * 'ఉర్యాదిచిహ్నా చశ్చ' ఇతి గతిసంజ్ఞాయాం. * 'కుగతి ప్రదయః' ఇతి సమాసః. కేచిన్ముడ్డితాః పరమ హంసీకృతాః - న తు సౌభాగ్యసంపన్నీకృతా ఇత్యర్థః. అతః కుసుమేషుముద్రారూపాః స్త్రీయో న పరిహర్తవ్యా ఇతి భావః. యథా లోకే రాజానస్తీక్షణద్వంద్వా నిజాజ్ఞోల్లంఘనాపరాధిజనాక్ కాంశ్చిత్సర్వస్వాపహారేణ వస్త్రహీనాక్ కుర్వన్తి, కాంశ్చిత్సర్వతో ముడ్డితశిరస్కాక్, కాంశ్చిద్ధర్మముడ్డితముడ్డాక్, కాంశ్చిజ్జటాధారిణః, కాంశ్చిత్కపాల శిఖికాశ్చ కుర్వన్తి, కద్వంద్రాస్ ఇతి ధ్వనిః.

అత్ర వైరాగ్యకృత న్నత్వాదేః కుసుమేషుకృతత్వోత్పేక్షణాదుత్పేక్షాలంకారః. సా చ నూనమిత్యాది వ్యజ్ఞాకాప్రయోగాత్ గమ్యా. కార్దులవిశ్రీడితమ్.

టీ. కుథియః=చెడుబుద్ధిగల, మూఢాః = అజ్ఞులు, యే = ఎవరు, మిథ్యా...షిణః సవ్ర-మిథ్యా=అబద్ధమైన, ఫల = (స్వర్గది) ఫలమును, అన్వేషిణః సవ్ర = వెదకుచున్న వారై, సర్వా...కఠిం-సర్వ=సమస్తములైన, అర్థ=ప్రయోజనములయొక్క, సంపద = సంపదను, కఠిం = చేయునదియు, పరమాం = ఉత్తమమును, (అగు) ఝషకేతనస్య = (చేపపడగ వాని) మన్నభునియొక్క, స్త్రీముద్రాం = స్త్రీయనెడి ముద్రను, ప్రవిహాయ= వదిలిపెట్టి, యాంతి = పోవుదురో, తే = వారు (మూఢులు); తేనవివ = ఆకనిచేతనే, నిర్దయతరం=అతిక్రూరముగా, నిహత్య = కొట్టబడి, నగ్నీకృతాః=దిస్సములగాఁ జేయం బడినవారు, (అనగా; దిగంబరసన్యాసు లయి రనుట) ముండితాః = తలగొట్టినపంట

నారు (బోడిగుండు చేయించుకొని పరమహంసు లయిరనుట), కేచిల్ = కొందఱు, బటిలాః = జడలంగలవారుగా చేయఁబడినారు; (బుఱ్ఱలైరనుట) అపరే = మఱికొందఱు, కాపాలికాః చ = తలపుట్టతో బిచ్చమెత్తుకొనువారుగా చేయఁబడినారు, (కాపాలిక సన్నాఱును లైరనుట.)

తా. సరళమైన బుద్ధిలేనివా రగుటచే విపరీతములఁ దలఁచు మూఢులు సకలసంపదలను, సకలకార్యముల నొడఁగూర్చునట్టి మీన భృజుని జయప్రద మగు స్త్రీరూపముద్రెకను విడిచి, కంటికిఁ గనఁబడని స్వర్ణాదిఫలములను వెదకఁబోవుచున్నారు. వారిలోఁ గొందఱిని మన్త ఘోషుడు తనయాజ్ఞను మీఱుట యను నెవముపెట్టి, దిన్న మొలగలవారిని గను (దిగంబరులగను), కొందఱిని బోడులనుగాను (పరమహంసలను గాను), కొందఱిని అచ్చుటచ్చుట జట్టుపెట్టి గొరిఁగింపఁబడినవారినిగను (పంచశిఖులనుగాను), కొందఱిని జడలను గలవారినిగాను (మునులను గాను), కొందఱిని తలపుట్టయందు బిచ్చ మెత్తువారినిగాను (కాపాలికు లనువారినిగాను) జేయుచున్నాఁడు. ఇది నిజము !

చ. స్తురునకు సర్వలోకజయసంపద లీయఁగఁ జాలుప్రాథలం
దరుణుల నిందనేయుట నశభర్తలు కొందఱు మానవుల్ దిగం
బరులును బ్రహ్మచారులఁ గరపాలకపాణులు దండహస్తు లై
తిరుగుచు నున్నవారు కతిదేవుని మీఱిన భోగ మబ్బునే.

అప. మహర్షులకుఁ గూడ నింపియనిగ్రహము దుర్లభమనుట—

శ్లో. విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయో వాతామ్బు పర్ణాశనా
స్తేఽపి స్త్రీముఖపృష్ఠజం సులలితం దృష్ట్యైవ మోహం గతాః,
శాల్యన్నం సఘృతం పయోదధియుతం భిక్షాన్తి యే మానవా
స్తేషామిన్ద్రియనిగ్రహో యది భవేద్విధ్యగ్ల వేత్సాగరే. 80

వ్యా.—కిం బహునా మహర్ష యోఽపీన్ద్రియనిగ్రహసమర్థా న వాతా ఇత్యుప సంహరతి—విశ్వామిత్రేతి.—వాతామ్బుపర్ణాశ్వేవాశనం యేషాం తే తథోక్తాః శరీరయాత్రామాత్రోపయోగి వాయూదకపరిణతపర్ణాహారా ఏవ - న ల్పిన్ద్రియతుష్టికర మృష్టాన్నభోజనా ఇత్యర్థః విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయో-విశ్వస్య మిత్రం విశ్వామిత్రో గాధిపన్యసః-మిత్రే చక్షోః ఇతి దీర్ఘః. పరాశరో వ్యాసశిష్యా - తా ప్రభృతీ యేషాం తే తథోక్తాః - ప్రభృతికర్తవ్య కాణ్డీల్యాదయోఽపి సక్లృహ్యస్తే, యే మహర్ష యస్సస్తీతి

శేషః. లేఁసి, సులలితమతిసుందరమ్-ని. 'లలితం త్రిపు సుందరమ్' ఇతి శబ్దాష్టకే వే. స్త్రీణాం మేనకా రమ్భా సత్యవతీ ధాన్యమాలిన్యాది యోషితాః, ముఖపఙ్కుజం, దృష్ట్యైవాప లోక్త్యైవ, మోహం గతాః తత్పరతత్తా జాతాఃన త్వన్నియనిగ్రహసమర్థా ఇత్యర్థః. కింతు యే, మానవాసాన్నిధారణమర్త్యాః సమృతమ్ ఆజ్యప్లుటం, తదపి పయసా ఊరేణ - దధ్నా చ.యంతం మిశ్రితం కాల్యన్నం కలమాఖ్యవీహ్యన్నమ్ - ఆత్మస్తమిర్యవృద్ధికరం మృష్టాన్నమిత్యర్థః భుజ్జలే ఆభ్యవహరన్తి * 'భుజోఽనవన' ఇత్యాత్త నేపః, తేషాం మాననానా, మిన్నీయనిగ్రహ ఇన్ద్రీయనియమస్సంభవేద్వది, తదా విన్యః పర్యతః సా గరే, ప్లవేత్ ఉన్తజ్జేత్, న తు కదాచిదపి విన్యః ప్లవతి, గ్రావప్లవనస్యాశ్రుతచరత్వాత్. తథా చ విన్యప్లవనస్య యథా ఆసుభావిశత్వం తథా ఇన్ద్రీయనిగ్రహస్యాపీత్యర్థః; వాతాద్యశనానాం ఋషీణామేవై తాదృశావస్థాపన్నత్వమ్, కిముత మృష్టాన్నభోజినాం మాననానామితి భావః,

అత్రేన్ద్రీయాణాం నిగ్రహసంబంధేఽపి విన్యప్లవనమృష్టాన్తే సానుబంధోక్తేస్సంబంధే
ఽసంబంధరూపాలిశయోక్తిః. కార్దులవిశ్రీడితమ్.

టీ. వాత...శనాః-వాత=గాలియు, అంబు=నీళ్లుచు, పర్ణ = ఆకులుచు, అశనాః= తిండిగాఁగల, తే=ఆ, విశ్వామిత్రపరాశర ప్రభృతయః = విశ్వామిత్రుఁడు పరాశరుఁడు మొదలగువారుమాడ, సులలితం = మిగుల అందమైన, స్త్రీ ముఖపంకజం = ఆడుదాని ముఖపంకలుమును, దృష్ట్యా = చూచి, మోహం = అనురాగమును, గతాః = పొందిరి, యేమానవాః=ఏమనుష్యులు, సమృతం=నేతితోఁ గూడినదియు, పయోదధియుంతం=పాలు పెరుగులతోఁ గూడినదియు, (అగు), కాలిఆన్నం = పరియన్నమును, భుజజలే = భుజిం తురో, తేషాం=వారికి, ఇంద్రియనిగ్రహః=ఇంద్రియములను నిగ్రహించుట, భవేత్ యది=కలుగునెడల, వింధ్యః=వింధ్య(పర్వత)ము, సాగరే = సముద్రమునందు, ప్లవేత్ = తేలును.

తా. విశ్వామిత్రుఁడు, పరాశరుఁడు మొదలగు వెక్కండ్రు మహర్షులు సంసారముఁ బాసి, యాకులు దినుచు, నీళ్లు ద్రాగి యడవియందుఁ దపస్సు నేయుచుండిరి. అట్టివారు గూడ చక్కనిస్త్రీల మోముఁదవ్విని జూడఁగానే మరునికి లోఁబడి వలపునొందిరి. పెరుగు, పాలు, నెయ్యి చేర్చి పరియన్నమును దినుమానవుల కింద్రియనిగ్రహంబు గలిగెనేని, వింధ్యపర్వతము సముద్రమునఁ దేలును. పర్వతము తేలుట యే ట్లునం భావ్యయో అట్లు మానవుల కింద్రియనిగ్రహము కలుగుట దుస్తరమని భావము.

చ. వనదళవాతముల్ మెసవరవారు పరాశరకౌశికాదు లా
 ఘనులును సుందరీజనులఁ గన్గొని మోహితచిత్తులైరి హే
 చ్చిన ఘృతపాయసాన్నము భుజించెడివారలకుఁ మనోజయం
 బు నెగడునేని వింధ్యము సముద్రజలంబులఁ దేలియాడదే.

ఇది శృంగారశతకంబున నువిరక్త దుర్నిరక్తపద్ధతులను
 నాలుగవ వింశతి.

— ౧౦ ఋతువర్ణన పద్ధతి —

ఆవ. వసంతర్తువు రాఁగానే, కామోద్దీపకవస్తుప్రాదుర్భావము కలుగు నని చెప్ప
 చున్నాడు.—

శ్లో. పరిమళభృతో వాతాః శాఖా నవాఙ్మురళోటయో
 మధురవిరుతోత్కణ్ఠాభాజః ప్రియాః పికపక్షిణామ్,
 విరళవిరళస్వేదోద్ధారా వధూవదనేంద్రవః
 ప్రసరతి మథాథాత్ర్యాం జాతో న కస్య గుణోదయః.

81

వ్యా.—ప్రాసజ్జికం పరిసమాప్య ప్రస్తుతశృంగారోపయోగితయా ఋతువర్ణనం
 ప్రారీప్యస్తదాదౌ లోక వేదయోః ప్రాథమ్యేన వ్యవహారాద్వసంతం వర్ణయతి పరిమళే
 త్యాదిభిః పద్యైః—పరిమళే ఇతి.—వాతాః ఉపవనపవనాః, పరిమళం బిభ్రీతి పరిమళ
 భృతో - వివిధ తునుమనస్తుర్జనితవిశేషబుధురాః - శాఖా ఇతి శేషః, ని. 'విమర్శోఽథే పరి
 మళో గన్తే జనమనోహరే' ఇత్యమరుః. శాఖాః రసాలాదితరుస్కున్ధాః నవాఙ్మురాలి
 నూతనశిలయాని-కోటివృక్షేషు-యాసాం తాన్తథోక్తాః - పల్లవితా జాతా ఇత్యర్థః.
 పికపక్షిణాం పికాఖ్యపక్షివిశేషాణాం, ప్రియాః కోకిలాదీనా ఇత్యర్థః. ని. 'కోకిలః పిక
 ఇత్యపీ త్యమరుః. మధురా సహకారాఙ్ముర కషాయాస్వాదలాభాత్సగుణా-విధురా కాక
 కృతోపప్రవహకా ద్విసుణా చ-కష్టేతి యావత్-యా ఉత్కణ్ఠా-హజితోత్సుక్యం-తాం
 భజన్తి కథోక్తా - జాతాః - 'భజోజ్జ్వల' ఇతి జ్వప్రత్యయః. ని. 'విదురస్సస్య త్కష్ట
 విజ్ఞప్తయో రపి' ఇతి విశ్వః. వధూనాం - వదనేంద్రవో వక్త్రచన్ద్రాః, విరళవిరళాః గ్రీష్మతి
 రేకాభావా న్నన్తప్రకారాః 'ప్రకారే గుణవచనస్య' ఇతి సాదృశ్యాధే ద్విర్భావః.
 స్వేదోద్ధారః శ్రమజలనివృత్తో-యేషాం లే కథోక్తా జాతాః - ఆత్మోద్ధారశబ్దస్య గౌణ
 వృత్తిసమాశ్రయణాన్ముద్రామృతమధ్యపతితత్వమిత్యుక్తం ప్రాక్, తథాహి-ధాత్యాం
 భువి, మథా వసన్తే, ప్రసరతి వ్యాప్తియమాణే నతి, కస్య వస్తునో, గుణోదయా గుణో

తక్కువో, న జాతః, సర్వస్యాపి జాయత ఏవేత్యర్థః. * 'త్యక్తార్థకర్త' ఇత్యాదినా వర్తమానే కర్తరి క్షప్తత్యయః. * 'మతి ఋద్ధి పూజార్థేభ్యశ్చ' ఇతి చకారాత్ వర్తమానతా. ని. 'అభ పుష్కరసే మధు తైత్యే వసన్తే తైత్రే చ' ఇతి విశ్వప్రకాశః. హరిబీష్మత్తమ్.

టీ. వాతాః = వాయువులు, పరిమళభృతః = పరిమళమును, భరించునవి = (చూచునవి); కాభాః = కొమ్మలు, నవ .. కోటయః=నవ = ప్రొత్త, అంకుర = (చిగుళ్లు) మొలకలయొక్క, కోటయః = కొనలుగలవి (అయినవి); పికపక్షిణాం = కోయిలపిట్టలయొక్క, ప్రియాః=ప్రియుర్రాండ్రు. మధుర...భాజి-మధుర=తియ్యని, విరుత = ధ్వనులయందు, ఉత్కంఠా = కోరికను, భాజి = పొందినవి (అయినవి); వధూ...స్తవః-వధూ = స్త్రీలయొక్క, వదనశబదవః=ముఖచంద్రులు, విరళ...ధారాః-విరళవిరళ=కొంచెము, స్వేద = చెమటయొక్క, ఉద్ధారాః = పొటమరించుటగలవి (అయినవి); ధాత్ర్యాం = భూమియందు, మధా = వసంతఋతువు, ప్రసరతి సతి = జరుగుచుండగా, కస్య = దేనికీ, గుణ ఉదయః = గుణములయొక్క అవిర్భావము, న జాతః = కలుగదు. (లోకమునకంతకు గలుగు ననుట.)

తా. వసంతర్తువు వచ్చినంతనే యేవస్తువు గుణసహితముగా నుండదు? సకలవస్తువులు రమ్యములై యుండును. వాయువులు కమ్మని తావి గలిగి వీచుచుండును. కొమ్మలకొనలందుఁ జిగుళ్లు చిగిరించుచుండును. కోకిలములు చెవుల కింపుగఁ గూయుటయం దాస గలిగి యుండును. రాత్రులందు అతివల చంద్ర బింబములంబోలు ముఖముల నుండి సురతమువలని చెమట స్వల్పముగాఁ గాటుచుండును.

చ. వలపువహించె గంధగిరి వాతపరంపర భూరిభూజితా

ఖలు చిగిరించె నిం వెనుగె १ గాకలి కోకిలలందుఁ జెక్కులం
బలుచని ఘర్తబిందువులు १ భామలకుం బ్రసరించె నెయ్యెడం
జెలువు ఘంటిప జూలదు విశేషవసంతసమాగమం బిలన్.

శ్లో. మధురయం మధురై రపి కోకిలా

కలకలైర్మలయస్య చ వాయుభిః,

విరహిణః ప్రహిణస్తీ శరీరిణో

విపది హస్త సుధాఽపి విషయతే.

వ్యా.—మధురితి.—ఆయం పూర్వోక్తః, మధుర్వస్త్యంతః - సకలచరాచర్యోల్లాసకర ఇతి భావః. మధురైః శ్రావ్యైస్సంతాపహరైర్వా - 'శిఖరీక్రియతే తాపో యేన త స్తద్ధరుం స్పృశమ్' ఇతి లక్షణాత్, కోకిలానాం, పికునుద్దరీణాం-కలనైరవ్యక్తమనోహరైః స్వరవిశేషైః-ని. 'కాకలీతు కలే సూక్ష్మే ధ్వనౌ తు మధురాస్ఫుటే, కలః' ఇత్యమరః. కోకిలేశ్యత్ర జాతిగ్రహణే-2-పి. 'కోకిలా జాతా' వసే' ఇతి న జీష్. తథా మలయస్య వాయుభిః శ్రీఖడ్గైశ్చాలిలైశ్చ - ఆత్యంతసుఖావహారపీఠి భావః. విరహిణః శరీరిణః వియోగిజనాః, ప్రహిణస్తే వినాశయతి, తథాహి—విపది ఆపత్కాలే, సుధా అమృత మపి, విషయతే విషమివాచరతి - తద్వత్ప్రాణప్రయాసకరీ భవతీత్యర్థః * 'ఉపమానా దాచారే' ఇతి క్యచ్. * 'అకృత్సార్వధాతుకయో దీర్ఘ ఇతి దీర్ఘః. హస్తేతి విషాదే. ని. 'హస్త హస్తే-2-నుకమప్రయాం వాక్యార్థమృవిషాదయోః' ఇత్యమరః.

సామాన్యేన విశేషణసమర్థసరూపా-2-ర్థాస్తరన్యాసః; స చ విషయతే ఇత్యుక్త ఉపమయా ఆశ్నేన సజ్జీర్ణతే. అనుప్రాసశ్శాబ్దః. ద్రుతవిలమిమితవృత్తమ్.

టీ. ఆయం = ఈ, మధుః = పసంతము, మధురైః = తియ్యని, కోకిలాకలకలైః = ఆడుకోయిల కలకలధ్వనులచేత, మలయస్య వాయుభిశ్చ = మలయమారుతములచేతను, విరహిణః = ఎడఁబాటు గలిగిన, శరీరిణః = జనులను, ప్రహిణస్తే=మిక్కిలి బాధపెట్టు చున్నది, హస్త=అయ్యో!, విపది = ఆపదయందు, సుధాఅపి = అమృతము నైతము, విషయతే = విషమమువలె నగును.

తా. ఈవసంత రుద్రుడు 'చెవుల కింపయినకోకిలముల యవ్యక్తము లగు కూతలచేతను, మలయమారుతములచేతను విరహులగు జనులను జంపుచున్నది. అక్కటా! చెడుకాలంబున నమృతంబును విష మగును.

తే. నిండుకొని వచ్చుగండపుగగొండచల్ల

గాలియును బిక కాకలికారవంబు

విరహిజనుల వధించె నోవ్వేళఁ గాన

నమృతమును విషమగు విషతాప్రియందు.

శ్లో. ఆవాసః కిలికించితస్య దయితాః పార్శ్వే విలాసాలసాః

కర్ణే కోకిలకామినీకలరవః స్తేరో లతామణ్డహః,

గోష్ఠీ సత్కవిభిః సమం కతిపయై ర్దుగ్ధాః సితాంశోః కరాః

కేషాంచిత్సుఖయన్తి చాత్ర హృదయం చైత్రే విచిత్రాః స్రజః. 83

వ్యా.—విరహిణామేవ కృచ్ఛ్రిం, స త్యక్తేహ మిత్యాహ—ఆవాస ఇతి - పార్శ్వే పరిసరే, కిలికిచ్చితస్య, 'రోమాశ్రుహర్షభీత్యాదేస్సజ్జరః కిలికిచ్చితమ్' ఇత్యుక్త లక్షణ శృంగారచేష్టావిశేషస్యావాసో నివాసభూతః - అత్రాధారమాత్రవివక్షయైకవచన గ్రహణమితి వివేకః. తథా, విలాసాలసాః లీలామగ్ధరాః - కటాక్షభుజాక్షేపాది వివిధ విభ్రమాచరణతత్పురా ఇత్యర్థః. ఏతేనైతాసాం స్వరమస్తీకృతప్రీడత్యాత్యాప్రీకల్పణం సూచ్యతే, దయితాః ప్రియతమాశ్చ, కర్ణే కర్ణయోరిత్యర్థః. * 'స్తనాదీనాం ద్విత్వ విశిష్టా జాతిః ప్రాయేణ' ఇతి వామనసూత్రే ప్రాయగ్రహణాదేకవచనప్రయోగః. కోకిల కామినీనాం కలకణ్ఠాబ్జనానాం - కలవరః అవ్యక్తమధురస్వరశ్చ, స్తేరః ఈషద్వికసిత తుసుమ ఇత్యర్థః. అత్ర తుసుమధర్మః తుసుమితే ఉపదర్శితే * 'స్త్రిజ్ఞః ఈషద్ధనసే' ఇతి ధాతోః * 'సమి కమ్మి' ఇత్యాదినా కప్రత్యయః. లతామణ్డపా లతాగృహం చ, కలి పయైః వైశ్చిదేవ - అన్యథా రసాభాసాత్, సత్కవిభిస్సరసవిచిత్రచారుప్రబంధప్రణయన చతురతరకపీశ్వరైః సుమం, గోష్ఠీప్రసక్తశ్చ, ముగ్ధా మనోహరా, సింతాంశోః కరా శ్చస్త్రీకిరణాశ్చ, విచిత్రా నానావిధాః, స్రజః పుష్పచూలికాశ్చ, అత్ర అస్మిత్, చైత్రే వసంతే, కేహంచిత్ అన్యేహమేవేత్యర్థః. హృదయం సుఖయన్తి రజ్జయన్తి - న సర్వేహ మిత్యర్థః. ఈదృక్సాభాగ్యసంపన్నానాం విరళత్వాదితి భావః.

అత్ర భలేకపోతన్యాయాద్వయితాది బహుకారణానాం హృదయరజ్జన రూపైక కార్యసాధనసముద్యోగకథనాద్విత్వియసముచ్చయాఽలంకారః. తదుక్తం విద్యానా థేన.—

‘భలే కపోతన్యాయేన బహునాం కార్యసాధనే,

‘కారణానాం సముద్యోగస్స ద్విత్వియస్సముచ్చయః.’ ఇతి.

కాద్దుల విక్రీడితమ్.

టీ. పార్శ్వే = ప్రక్కను, కిలికించితస్య = (కోవము, సంతోషము, భయము, మున్నగుదశ లొక్కసారియే కలిగెడి యొకానొక) శృంగారచేష్టను, ఆవాసః = ఉనికి పట్టును, విలాసాలసాః-విలాస = ఒయ్యారముచే, ఆలసాః = మందగించినవారను, (ఆగు), దయితాః = ప్రియుర్రాండు, కర్ణే=చెవియందు, కోకిల...రవః = కోకిలకామినీ = ఆడు కోయిలలయొక్క, కల=అవ్యక్తమధురము లయిన, రవః = ధ్వనియు, స్తేరః = వికసించిన, లతామంటుః = పొదరుటిల్లును, కలిపయైః = ఒకకొందఱు, సత్ కవిభిః సమం = మంచి కవులతోగూడ, గోష్ఠీ=సల్లాపమును, ముగ్ధా=మనోహరములైన, సింతాంశోః = చంద్రుని

యొక్క, కరాః=కీరణములును, విచిత్రాః=పెక్కువన్నెలుగల, స్రజః=(పూల) దండలును, అశ్ర=ఈ, చైత్రే = వసంతమునందు, కేహంచిత్ = కొందఱియొక్క, హృదయం = మనస్సును, సుఖయంతి = సుఖపెట్టును.

తా. దయితలవెంబడిఁ గొంచెమునేపు క్రిడించి పరుండుట చేతను, చెవులకింపగు నాడుకోయిలలపాటలను వినుటచేతను, చక్కఁగాఁ బూచిన తీఁగెలయిండ్లయం దుండుటచేతను, గొందఱు కవులతోడ ముచ్చట లాడుటచేతను, వెన్నెలలందుఁ బగుండుటచేతను గొందఱు మాత్రము వసంతర్తువునందు రాత్రులందు సుఖముల ననుభవించు చుందురు.

చ. ఘనకిలికించితప్రచురకాంతలు చెంతఁ బికాంగనాకల
స్వనములు వీనులందు సుమళశాలి నికుంజము పుష్పమాల్యముల
వినుతకవిప్రసంగమును స వెన్నెలతేటలు భాగ్యవంతులౌ
జనులకుఁ జైత్రమాసమునసౌఖ్య మొనర్పు సుగంధితోయముల్.

శ్లో. పాన్థస్త్రీవిరహానలాహుతికలామాతన్వతి మజ్జరి
మాకన్దేషు పికాన్థనాభిరధునా సోత్కణ్ఠమాలాక్యతే,
అల్పాస్తే నవపాటలాపరిమలప్రాగ్భారపాటచ్చరా
వాన్తిక్లాన్తివితానతానవకృతః శ్రీఖణ్డశైలానిలాః.

84

వ్యా.—పాన్థస్త్రీతి.—అథునేదానీమ్, వసంతసమయ ఇత్యర్థః. పాన్థస్త్రీణాం ప్రోషితభర్తృకాణాం, విరహజలస్య వియోగాగ్నేః - ఆహుతికలాం ఆహుతి కలనామ్ తత్సామ్య మిత్యర్థః. 'కలా శిల్పే కాలభేదే చంద్రాశే కలనా కలా' ఇతి వైజయంతీ. ఆతన్వతి ఆదధానా తద్వదుద్దిపికేత్యర్థః. తనోలేశ్వరః * 'ఉగితశ్చే'తి జీవ. మాకన్దేషు రసాలవిశేషేషు - విద్యమానేతి శేషః. మజ్జరి - పుష్పమజ్జరి, పికాన్థనాభిః కోకిలాభిః, సోత్కణ్ఠమాలాక్యతే సానన్త ముద్వీక్ష్యతే - ఇప్సత్వాదితి భావః. తథా పాటలా ఫలేరుహాఖ్య పృక్షవిశేషాని. 'పాటలిః పాటలా మోఘా కాచ స్థాలీ ఫలేరుహే' త్యమరః*పుష్పమూలేషు బహుళమ్ ఇతి లుపి * యుక్తపదస్త్రిక్షి వచనే భవతఃనవపాటలా పరిమళే ప్రాగ్భారస్య నూతన పాటలికుసుమగన్ధసంపత్తేః- పాటచ్చరా మలిష్టుచాః తద్గన్ధాపహారిణ ఇత్యర్థః. తథా క్లాన్తివితానస్య క్లాన్తిసమూహస్య - తానవం తనుత్వం - కుర్వంతి క్లాన్తివితానతానవకృతః * కరోతేః క్లిప్, అల్పా మన్దాః, తే ప్రసిద్ధా త్యైత్యమాన్ద్యసౌరభ్యయుక్తాః, శ్రీఖణ్డశైలానిలా మలయ

మారుతాః, వాన్తి ప్రసరన్తి* 'వాగ్తిగ్ధనయోః' ఇతిధాతోర్ద్వయ్. విలేన విరహానాం దురన్తదఃఖజ్ఞకత్వం సంయుక్తానాం పరమానన్దకత్వం చాస్యోక్తమిత్యుపగన్తవ్యమ్.

ఆత్మవియోగాగ్నిరిత్యత్త రూపకమ్; ఆహుతికలామిత్యత్ప్రేమయా సాపేక్ష తాన్తస్సంకీర్ణం సచ్చాద్దేనానుప్రాసేన సంకీర్ణతే. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. అధునా = ఇప్పుడు, పాంశ...కలాం-పాంశస్త్రీ = బాటసారుల పెండ్లాల యొక్క (అనగా: భర్తృవియోగమునొందినవారియొక్క యనుట), విరహానల = ఎడబాటుఅనెడి నిష్పయొక్క, ఆహుతికలాం = హవిస్సుయొక్కపనిని, ఆతన్వతీ = చేయుచున్నదై (అనగా: హవిస్సు వంటిదై యనుట) మాకందేప = తియ్యమామిడిచెట్ల యందలి, మంజరీ = పూగుత్తి, పికాంగనాభిః = ఆడుకోయిలలచేతను, సడత్కంఠం = ప్రేమతో, ఆలోక్యతే=చూడబడుచున్నది. నవ = క్రొత్త, పాటలా = కలిగొట్టు పూల యొక్క, పరిమళ = వాసనయొక్క, ప్రాగ్భర = మొత్తముయొక్క, పాటచ్చరాః = దొంగలును, క్లాంతి...కృతః-క్లాంతి=బడలికలయొక్క, వితాన = సమాహమయొక్క, తానవ=అల్పత్వమును, కృతః=చేయునవియు, ఆల్పాః=మందములును, (అగు), తే=ఆ, స్త్రీ...నిలః-స్త్రీఖండైల-మలయపర్వతముయొక్క, ఆనిలః = వాయువులు, వాన్తి = వీచుచున్నవి.

తా. ఈవసంతర్తువునందు బాటసారుల యతివల విరహ మనెడు నగ్నియందు వేల్చెడి హోమ ద్రవ్యమో యనఁదగియుండు మామిడి చిగుళ్ళను ఆడుకోయిలలు తమితో జూచుచున్నవి. మఱియు మలయ మారుతములు క్రొత్తగాఁ బూచిన శిరీషపుష్పముల నెత్తావిని జూఱి కొనుచు నలసటను దీర్చుచున్నవి.

చ. వరలు వియోగినీవిరహావహ్నికి నాహుతిలీలఁ బొల్పు భా
సురసహకారమంజరలఁ శ్రీ జూచి మదించెఁ బికంబు లిత్తటిన్
సురతపరిశ్రమాతిశయసూదనముల్ విహరించెఁ బాటలీ
పరిమళభారచోరములుబంధురచందనశైలవాతముల్.

శ్లో. ప్రథితః ప్రణయవతీనాం తావత్పదమాతనోతు హృది మానః,
భవతి న యావచ్చన్దనతరుసురభిర్తలయవవమానః.

85

వ్యా. — ప్రథిత ఇతి. — ప్రథితః ప్రసిద్ధః దృఢతర ఇతి యావత్, మానః స్త్రీయ కమస్యాన్యస్త్రీసజ్జితృజునేర్వ్యాకృతకోపః —

‘స్త్రీజామిద్భ్యాక్మతః కోపా మానోఽన్యాసజ్ఞిని ప్రియే,
శ్రుతే వాసుమితే దృష్టే’ ఇతి దశరూపకే.

ప్రణయవతీనాం ప్రియతమానాం హృది, తావత్తావత్పర్వవం, పదం స్థానం, ఆతనోతు కరోతు-తివృత్తిత్వార్థః.* సమ్భావనాయాం లోట్. ని. ‘పదం వ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్యాజ్ఞి) వస్తుస్థు’ ఇత్యమరః. కియత్పర్వస్తమిత్యత ఆహ—చన్దనతరుసురభి, శ్రీఖడ్గద్రుమపరిశీలన సుగంధిః. ‘సుగంధా చ మనోజ్ఞే చ సురభిర్వాచ్యలిక్లవత్’ ఇతి విశ్వః. మలయపవమానో మలయమారుతః, యావత్పర్వవం న భవతి నప్రసరతి. తావదితి సంబంధః. సామాన్యస్య విశేషవర్ణనసానాత్ప్రసరణార్థత్వం భువో ద్రవ్యవ్యవస్థా ని. ‘యావత్తావచ సాకల్యేఽవధా మా నేఽవధారణే’ ఇత్యమరః. అస్యాత్మనోద్దిష్టతత్వాన్వయినోఽలిదృఢమపి నిజమానం విచారయ ప్రియతమపరతత్వాః స్వయమేవ భవంతిత్వార్థః. ఆర్యాభేదః.

టీ. చందనతరుసురభిః-చందనతరు = గంధపుంజెట్లచేత, సురభిః = పరిమళించునట్టి మలయపవమానః = మలయమారుతము, యావత్ = ఎంతవఱకు, న భవతి = కలుగదో తావత్ = అంతవఱకు, ప్రణయవతీనాం = అనురాగము గలవారి (స్త్రీల) యొక్క, హృది=మనస్సునందు, ప్రథితః = ప్రసిద్ధమగు, మానః = (తన ప్రియుఁ డితరనాయకతో) గూడినట్లు చూచికాని, వినికాని, యూహించికాని మిగుల నీర్వ్యసవహించుటచేగలిగిన) ప్రణయకోపము, పదం = ఉసికిపి, ఆతనోతు = చేయునుగాఁక !

తా. లోకమున మగువలు దమభర్తలన్యకాంతలను గూడి రన్న యీసుచే, వారు తమకడకు వచ్చినను పెడమోముపెట్టి మాటలాడక బిట్టగలిగి కోపముతో నుందురు. అట్టివారు చందనవృక్షములలోనుండి వీచుకమ్మనితావిగలదక్షిణపుగాలి సోకఁగానే మదనపరవశలై కోపము వీడి తమంతట దామే ప్రియులకడ కేగుదురు.

తే. అంగజానిగంధసింధురం శ బనఁగఁ బరఁగు
మలయజనుగంధి మలయాద్రిశమారుతంబు
మలయ దెందాఁక సందాక శ మానవతుల
మానసంబుల నెలకొని శ మాన మమరు.

శ్లో. సహ కారకుసుమ కేశరనికరభ రామోదమార్పితదిగంతే,
మధురమధువిధురమధుపే మధౌ భవేత్కస్య నోత్కణ్ఠా.

వ్యా.—సహకారేతి. —సహకారకుసుమానాం రసాలవిశేషప్రసూనానామ్-సి.
‘అన్తఃకృతీ’ రసాలాఽసౌ సహకారోఽతిసారభః’ ఇత్యమరః. యే కేసరనికరాః
కింజల్కపుష్పాః - తేహం యే భరాన్యమృద్ధయః - తేహ - మామోదేన పరిమళవిశేషేణ-
మూర్ఛితా వ్యాప్తా-దిగవ్రా యస్మిక్ తస్మిక్, మధురేణ మాధుర్యగుణాయుక్తేన-మధువా
మకరందేన-విధురా విహ్వలా ఉన్నతా ఇతి యావత్-మధుసా భృక్తా యస్మిక్ తస్మి,
స్నిగ్ధమస్మృక్తముద్దీపకత్వమిత్యర్థః. మధా వసన్తే, కస్య జనస్య స్త్రీయా వా పురుషస్య
వేత్త్యర్థః. ఉత్కణ్ఠా సంభోగాత్సుక్యం, న భవేన్నోత్పద్యేత్ అశస్సర్వస్యాసి ఉత్పద్యత
ఏవేత్త్యర్థః. అతో మానత్యాగో యుజ్యత ఇతి భావః. అనుప్రాసః శబ్దాలంకారః. పృతం
పూర్వవత్.

టీ. సహ...దిగవ్రా-సహకార=తియ్యమామిడికుసుమ=పుష్పముః యొక్క, కేసరనిక
రభర=కింజల్కసమూహముల బరువుల, ఆమోద=సువాసనలచే, మూర్ఛిత = ఆక్రమింపఁ
బడిన, దిక్ అస్తే=దిక్కులయొక్క కొనలు గలదియ, మధుర...మధుపే-మధుర=
తీయని, మధు = మకరందముచేత, విధుర=మదించిన, మధుపే = తుమ్మెదలు గలదియ
(అగు), మధా = వసంతఋతువునందు, కస్య=ఎవనికీ, ఉత్కణ్ఠా = (సురతమునకు)
ఇచ్చ, న భవేత్=కలుగదు.

తా. వసంత ర్తువునందుఁ దియ్యమామిడిపూతయొక్క కింజల్క-
ముల కమ్మనితావులు దిక్కులెల్ల వ్యాపించియుండును. తుమ్మెదలు
పూఁదేనియలు గ్రోలుటయందు విసుఁగుచెందియుండును. ఇట్టి మనో
హర మగు ఋతువునం దెవరి కాశ పుట్టుతుండును? అందఱును వసంత
కాలమునఁ బ్రేమతో వసంబుల సొంపుఁ జూచుచుందురు.

తే, సరససహకారకుసుమకేసరసమూహ

గురుతరామోదమయదిగంతరము మధుర

మధువిధురమధుపము మధుమానసమయ

మెవ్వనికీ వేడ్క వాటింప దిజ్జగమున.

ఆవ. గ్రీష్మర్తువును వర్షించుచున్నాడు:—

శ్లో. అచ్చాచ్చచన్దనరసార్ద్ర గ్రితరా మృగాక్షోన్య

ధానాగృహాణి కుసుమాని చ కౌముదీ చ,

మన్దో మరుత్సుమనసః శుచి హర్త్యపృష్ఠం

గ్రీష్మే మదం చ మదనం చ వివర్ధయన్తి.

భర్తృ-టీక—17

వ్యా.—అశ్రీ త్రిభిర్విష్ణుం వర్ణయతి—అచ్చాచ్చేతి.—అచ్చాచ్చోచ్చేతి
 స్వచ్చోచ్చ - యశ్చవర్ణనః కటిరద్రవః - ని. 'గుణే రాగే ద్రవే రసః' ఇత్యమరః.
 తేన - అద్భుతరా అత్యంతార్థా - స్పష్టాపకాన్త్యర్థం సాన్ద్రచన్తనపద్యచర్మితాన్తా
 ఇత్యర్థః. మృగాక్ష్యః తరుణ్యశ్చ, ధారాగృహాణి జలయన్త్రవేత్తాని, కుసుమాని-
 మల్లికాదీని, కామదీ చన్ద్రికా చ, సుమనసో జాత్యాస్సంబన్ధి గ్రీష్మకాలేఽతివికాస
 నమ్భవాత్, తక్కుసుమపరిశీలనజనితా మోదభరిత ఇత్యర్థః. ని. 'సుమనా మాలతీ జాతిః'
 ఇత్యమరః. మన్దో మరుత్ మన్ధరగన్ధవాహశ్చ, శుచి శుభ్రం-సుధాలేపేనేతి భావః.
 హర్త్యపృష్ఠం సౌధోపరిప్రదేశే శ్చేతి, గ్రీష్మే ఋతౌ మదం- హర్షవ్యతికరం, మదనం
 చ, వివర్ధయన్తి ఉద్దీపయన్తి.

అత్రాపి ద్వితీయస్సముచ్చయాలంకార ఉన్నేయః. వసన్తలికాపృత్తమ్.

టీ. అచ్చ...కరా—అచ్చఅచ్చ = తెల్లతెల్లని, చన్తనరస = గంధపురసముచే,
 అద్భుతరా=మిక్కిలితడయైన, మృగాక్ష్యః=లేడికన్నులవంటి కన్నులుగల స్త్రీలును,
 ధారాగృహాణి = (నీటి) ధారలయిండ్లును, కుసుమానిచ = పువ్వుములును, కామదీచ =
 వెన్నెలయును, సుమనసః=జాజియొక్క, మన్దమరుత్ = మెల్లనిగాలియు, శుచి = తెల్ల
 నైన, హర్త్యపృష్ఠం=మిదయొక్క ప్రైప్రదేశమును, గ్రీష్మే=వేసవికాలమున, మదం =
 హర్షమును, మదనంచ-మన్తధుని వివర్ధయన్తి = పెంచును.

తా. గ్రీష్మర్తువునందు నిర్మల మగు మేలైనచందనముఁ బూసి
 కొన్న వారలగు మచ్చెకంటులును, నీటిధారలు పడుయన్త్రములు
 గలగృహములును, పుష్పములును, వెన్నెలయు, తిన్ననిగాలియు, జాజి
 పూవులు, మెల్లనైన మేటి యుప్పరిగలు ఇవియన్నియుఁ బురుషులకు మద
 మును, మన్తధునికారమును వృద్ధిచెందించుచున్నవి.

చ. అతిసీతచందనాద్గ్రుచీర్రాంగులు భామినులు సుగంధసం

గత నగుమందమారుతముఁ १ గౌముదియు ॥ జలయన్త్రగేహము
 న్నతశుచి సౌధభాగము ఘనం బగువాసనఁ బూనుపుష్పసం
 తతియు మదంబు దర్పకుని १ దర్పముఁ బెంపుగఁ జేయు వేసవిన్.

శ్లో. స్రజో హృద్యామోదా వ్యజనపవనశ్చన్ద్రకిరణాః

పరాగః కాసారో మలయజరజః సీధు విశదం,
 శుచిః సౌధోత్సజః ప్రతను వసనం పజ్జుజదృశో
 నిదాఘాత్తా హ్యేతత్సుఖముపలభన్తే సుకృతినః.

వ్యా.—ప్రజ ఇతి.—హృద్యామోదా మనోహరగన్ధాః, ప్రజః పుష్పమాలికా శ్చ, వ్యజనపవనస్తాశ్చ వృన్తమిరణశ్చ-ని. 'వ్యజనం తాశ్చవృన్తక' మిత్యమరః. చంద్రకీరణాశ్చ, పరాగస్ఫుమనోరజశ్చ, కాసారః క్రీడాసరశ్చ, మలయజరజశ్చవృన్తతోదశ్చ; విశదం నిర్మలం, శేరతే అనేనేతి కీధ మద్యం చ 'శిఖో ధుక్' ఇత్యోణాదిశో ధుప్విత్యయః. శుచి శుభ్రః విహారయోగ్య ఇత్యర్థః. సౌధోత్పన్నః - ప్రాసాదోపప్రదేశశ్చ, ప్రతన వననం సూక్ష్మావృం, పద్మజవృళి పద్మపలాశలోచనా, శ్వేత్యేతత్సర్వం భోగసాధనమ్ *-'నపుంసకమ్'- ఇత్యాదినా నపుంసకైకకేమః. నిదాఘర్తా గ్రీష్మర్తా* 'అద్గుణః' ఇతి రహరో గుణః. విలసతి విజృమ్భమాణే సతి సుకృతిః పుణ్యాకాలినః; లభస్తే ప్రాప్ను వన్తి. కథ మనుకృతినామిదృగ్భోగసాధనలాభ ఇతి భావః. శిఖరిణీ.

టీ. హృద్య ఆమోదాః=మనోహరమగు సువాసనగల, ప్రజః=పుష్పమాలికలును; వ్యజనపవనః=విసనకజ్జలగాలియు, చంద్రకీరణాః=చంద్రుని వెలుంగులును, పరాగః=పువ్వుల పుప్పొడియు, కాసారః=(క్రీడామః దగిన) సరస్సును, మలయజరః = గంధపుద్రవమును, విశదం=నిర్మలమైన, సీధ మద్యమును, శుచిః=శుభ్రమైన, (విహారమునకు యోగ్యమైన), సౌధ ఉత్పన్నః = మిదైయొక్క ప్రైప్రదేశమును, ప్రతన = సన్నని, వననం=వస్త్రమును, పద్మజవృళిః = పద్మపత్రములవంటి కన్నులు గలస్త్రీలును, ఆను, ఏతత్ = దీనిని, నిదాఘ ఋతే=గ్రీష్మఋతువు, విలసతి సతి = విజృంభించుచుండగా, సుకృతినః = పుణ్యాత్ములు, లభస్తే=పొందుదురు.

తా. వేసవి కాలంబున నెండకు డస్సి పుణ్యవంతులు కమ్మనివాసన గల పూలచండలను, విసకజ్జలగాలిని, చంద్రకీరణములను పుప్పొడిని, కొలఁకులను, స్వచ్ఛమగు మద్యమును, తెల్లనిమేడల పై భాగములను, సన్ననిబట్టలను, కమలములంబోలు నేత్రములు గల స్త్రీలను వీనిని బొంది సుఖింతురు.

ఉ. కమ్మనిదండలు సురటికిగాడ్పులు వెన్నెలయుం బరాగపుంజమ్మును మంచిగందమును ॥ సన్నపువల్వలు సీధపానముం దమ్ముకొలంకు మేడయును ॥ దామరసాక్షు లనంగ నొప్పుభోగమ్ములు పుణ్యవంతులకుఁ ॥ గాని లభింప వటండ్లు వేసవిన్.

శ్లో. సుధాశుభ్రం ధామ స్ఫురదమలరక్తిః శశధరః
ప్రియావక్త్రమౌఘం మలయజరసశ్చాతిసురభిః

స్రజో హృద్యామోదాస్తదిదమఖలం రాగిణి జనే
కరోత్యస్తఃక్షోభం న తు విషయసంగ్రహముఖే.

౬౧

వ్యా.—సుధేతి—సుధయా లేషద్రక్ష్మణ శుభ్రమ్, యద్వా సుధా అమృతం తద్వచ్చుభిష్—సుధా స్యాల్లేషద్రక్ష్మణమృతే చ ఇతి విశ్వః. అతిసురభి అత్యంతసుగంధి, రాగిణి విషయానక్తే, విషయసంగ్రహముఖే విరక్తే - విరక్తస్య లేషమకిశ్చిత్కరత్వాదితి భావః. నిగదిత వ్యాఖ్యాన మన్యత్. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. సుధాశుభ్రం=గచ్ఛుపూయుటచే తెల్లనైన, ధామ = ఇల్లు, స్ఫురత్ అమల రక్తిః=ప్రకాశించు తెల్లని కిరణములు గల, శశధరః=చంద్రుడు, ప్రియావక్త్రఅమ్మోజం=కాంతయొక్క మోము గమలము, అతిసురభిః=మిక్కిలి సుగంధి యగు, మలయజరసః=గంధపుద్రవము, హృద్యత మోదాః=మనోహరమగు సువాసనగల, స్రజః=పుష్పమాలికలు, అను, తతో ఇదమ్ అఖలం=ఆ యీసర్వమును, రాగిణి=విషయానక్తఁడగు, జనే=మనుష్యునికి, అస్తః క్షోభం = మనస్సునందు కలవరమును, కరోతి = చేయును, విషయసంగ్రహము ఖేతు=విరక్తమిశ్ననో, (న కరోతి)=చేయదు.

తా. సున్నపుఁబూతచేఁ దెల్లనైనయిల్లును, వెలుఁగు చున్న వెల్ల నైన కిరణములు గల చంద్రుఁడును, ప్రియరాఁలియొక్క కమలముం బోలు ముఖమును, మిక్కిలి పరిమళించుచున్న గంధపుఁబొడియు, మనోహరమగు వాసన గల పూవులదండలు ఇవియన్నియు సంసారసక్తి గలవారికి మనంబున గలవరమును గలిగించునుగాని, విషయసుఖములం దపేక్ష లేనివారి కెట్టిహానియుఁ జేయఁజాలవు.

తే. కలువచెలియును బూవుదండలును మంచి
గందమును గేళిసాధంబు १ గలికిమోముఁ
గాముకునకు వికారంబు २ గలుగఁజేయుఁ
గలఁక వాటింప వెపుడు నిష్కామునకును.

అవ. వర్షర్తువును వర్షించుచున్నాడు:—

శ్లో. తరుణీవైషా దీపితకామా వికసితజాతీపుష్పసుగంధిః,

ఉన్నతపీఠయోధరభారా ప్రావృత్ తనుతే కస్య న హర్షమ్. 90

వ్యా.—అథ వర్షాసమయ వర్షనచారభలే—తరుణీతి.—ఉద్దిపిత ఉత్పాదితః - కామో మన్యః సురతాభిరాహా-యయా సా తథోక్తా, వికసన్తి వికస్వరాణి-య్యాని

జాతీపుష్పాని తైశ్శోభనో గన్ధో యస్యాస్యా తథోక్తా-వికృత జాతీకుసుమవికాస సంభవాల్-అన్యత్ర తత్కుసుమాలంకృతత్వాచ్చేతి భావః.* 'గన్ధస్యేదుత్పాతి సు సుర భిభ్యో' ఇతి గన్ధశబ్దస్య ఇకారోఽస్తాదేశః, యద్యపి 'గన్ధశబ్దస్యేత్వే తదేకాన్తగ్రహణమ్' ఇత్యుక్తమ్. తథాఽపి కవీనాం నిరఙ్కుశత్వాత్పుర్యుయోగః, ఉన్నత ఉత్పల్లః - పీనః పీవరశ్చ - పయోధరభారోఽ మౌఘధరబృన్దం చ - అన్యత్ర ప్రసభరశ్చ - యస్యాః సా తథోక్తా-ని. 'ప్రసామౌఘధౌ పయోధరౌ' ఇతి వైజయంతి. అత ఏవ తరుణ్యా మేష ఇవ వేషో యస్యాః సా కామినీవ మోహనకారిణీత్యర్థః. ప్రావృట్ వర్షాః. కస్య పుంసో హర్షం సంభోగౌత్సుకం, న తనుతే సర్వస్వాపి తనుత ఏవేత్యర్థః. క్లేషానుప్రాణితేయ ముపమా.

టీ. దీపితకామా=రేచుబడిన కామము గలదియు, విక...గన్ధిః=వికసిత=వికసించిన, జాతీపుష్ప=జాతిపువ్వులచే, సుగన్ధిః=సువాసనగలదియు, ఉన్నత=పొడవై, పీన=బలసిన, పయోధర=మేఘములయొక్క, (అని వర్షాకాలవరము) పాలిండ్లయొక్క, (అని తరుణీ వరము) భారా=బరువు గలదియు (అగు) ఏషా ప్రావృట్ = ఈ వర్ష ఋతువు, తరుణీ ఇవ=మోహనకారిణివలె, కస్య = ఎవనికి, హర్షం = సంభోగసంతోషమును, న తనుతే = చేయదు.

తా. కామమును వృద్ధిచేయునదియు, పూచిన జాతిపూవుల కన్తునితావిగలదియు, ఎత్తైన గొప్పపయోధరములు గలదియు, (స్త్రీ పక్షమున గబ్బిగుబ్బలుగలదియు) నైన వర్షర్తువు జవరాలివలె నెవరికి సంతసమును గలిగింపదు.

క. కామోద్దీపకయు సము

ద్దామపయోధరవిరాజితయు జాతిసుమ

స్తోమసుగంధియు నై స

ర్వామోద మొనర్చె బ్రావృడంగన భళిరే.

శ్లో. వియదుపచితమేఘం భూమయః కన్దలినోన్యో

నవకుటజకదమ్బామోనినో గంధవాహః,

శిఖికులకలకేకారావరమ్యా వనాన్తాః

సుఖనమసుఖనం వా సర్వముత్కణ్ఠాయంతి.

91

వా. - వియదితి - ఉపచితాః పరిచితా - మేఘా యస్మిన్ ప్ర తథోక్తాః ఘనాఘనసంచారవదిత్యర్థః. వియత్ ఆకాశం చ, కన్దలాని అఙ్కురాణి ఆసా

సత్తిలి కష్టలిన్యో, భూమయో భూప్రదేశకాశ్చ, నవో నూతనః-కుటజానాం గిరిమల్లి కానాం కదమ్బనాం నీపకుసుమానాం చ-ఆమోదో గన్ధవిశేష విహమస్తీతి తథోక్తా గన్ధవాహః ఉద్యానపవనాశ్చ-ని. 'కుటజో గిరిమల్లికా' ఇత్యమరః కే మూర్ధ్ని కాయన్తి ధ్వనయన్తి కేకా మయూరవాణ్యః. ని-'కేకా వాణీ మయూరస్య' ఇత్యమరః. శిఖ కులానాం మయూరనికరాణాం-యః కలకేకారావాఅవ్యక్తమధురకే కాన్వరా-నైరమ్భా మనోహరా, పనాస్తాశ్చ కేళీపనమధ్యప్రదేశకాశ్చ, సుఖనం దుఃఖనం వా, సర్వమ్ ఆశేషం జనమ్, ఉత్కణ్ఠాయన్తి సంభోగౌత్సుక్యవస్తం కుర్వన్తిత్యర్థః. ఉద్దీపకత్వాదితి భావః. ఉత్కణ్ఠశబ్దాత్ * ఉత్కరోతి-' ఇతి ణ్యైన్తాల్లట్. మా లిసీ.

టీ. ఉపచిత మేఘుం=దట్టమైన మబ్బులు గల, వియల్=ఆకాశమును, కన్దశిన్యః = అంకురములుగల, భూమయః=భూప్రదేశములును, నవ...మోదినః—నవ=క్రిత్యలైన, కుటజః=కొండమల్లెలయొక్కయు, కదమ్బ = నీపపుష్పములయొక్కయు, ఆమోదినః= సువాసనలు గల, గన్ధవాహః = ఉద్యానవాయువులును, శిఖ...రమ్యాః-శిఖకుల=నెమళ్ల సమాహములయొక్క, కల=అవ్యక్త మధురమైన, కేకారవ=కూతలయొక్క ధ్వనిచే, రమ్యాః=మనోహరములగు, పన అస్తాః=అడవిమధ్యప్రదేశములును, సుఖనం=సుఖపురుషుని, అసుఖనం=అసుఖపరాఙ్ముఖునిగాని, సర్వం=అందఱును, ఉత్కణ్ఠాయన్తి=కామాతురులుగఁ జేయుచున్నది.

తా. దట్టము లయిన మబ్బులతోఁ గూడిన యాకాశమును, పుట్ట కొక్కులతోఁ గూడిన పొలములును, అప్పుడే పూచిన యడవిమల్లెపూల తావితోఁ గూడి వీచెడువాయువులును, నెమళ్లగుంపుల యింపగు కూతలతోఁగూడి మనోహరంబులై యుండువనప్రదేశములును, ఈవస్తువులు సుఖపంతునినైనను, దుఃఖపంతునినైనను అందఱిని సంతోషపఱచును.

చ. జలధరమాలికాఖచిత్రచారునభంబు నవాంకురప్రభా

లలితమహీతలంబును గగనస్వనకేకికుల్లోల్లసద్వన

స్థలములు జాలినీపకుటజస్ఫుటగంధిలగంధవాహముల్

నెలకొని యెల్ల వారలకు శ నిండుముదంబు ఘటించె నత్తటిన్.

అవ. ప్రియంబు బాసినబాటసారులదశను వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉపరి ఘనం ఘనపటలం తిర్మిగ్గిరయోఽపి సత్తితమయూరాః,

తీతిః పి కన్దశేధవశా దృష్టిం పథికః క్వ పాతయతి.

వ్యా.—ఉపరితి—ఉపరి ఉపరిష్టా ద్ధనం సాన్ద్రం, ఘనపటలం మేఘబుద్ధమ్, వర్తత ఇతి శేషః. ని. 'ఘనాః కఠిన సజ్జాత మేఘకాఠిన్య ముద్గరాః' ఇతి వైజయన్తీ. తిర్యగ్ దిక్షు ఇత్యర్థః. మవ్య మతిశయేన రమన్త ఇతి మయూరాః * పృషాదరాదిత్వా త్సాధుః, సర్తితా నృత్యస్తః స్వాధే జిచి * 'గత్యర్థాకర్తక - ' ఇత్యాదినా వర్తమానే కర్తరిక్తః. * 'మతిబుద్ధి-' ఇతి వర్తమానతా - యద్వా సర్తితా మేఘబుద్ధేన నాటితాః- మేఘోదయే తేషాం ఉల్లాసవశేన నాట్యసంభవాత్-తథా భూతా మయూరా యేష తే తథోక్తా, గిరయోఽపి, వర్తన్త ఇతి శేషః. క్షీరిరపి భూమిరపి, కన్తలై ర్నానావిధా జుగ్రై - ర్థవలా న్వచ్ఛా, ఆట పక్షానం గచ్ఛతీతి పక్షకః పాన్థః* 'పక్షమ్నా', ఇతి మ్నప్రీత్యయః. దృష్టిం, క్వ కృత్ర, పాతయతి ప్రసారయతి? న కృత్రా పీత్యర్థః. సర్వత్రాపుష్పద్విజనసంభవాదితి భావః. మహత్కృష్టమత్ర విరహిణామితి పరమార్థః. ఆర్యాభేదః.

టీ. ఉపరి=పైభాగమునందు, ఘనం = సాన్ద్రమైన, మేఘపటలం = మేఘసమూహము, తిర్యగ్ = నలుదిక్కులయందు, సర్తితమయూరాః = ఆడింపబడిన నెమట్లగల, గిరయః ఆపి=వర్షతములను (ఉన్నవి), క్షీతిరపి = భూమియును; కన్తళభవణా = అంకురములచేఁ జెల్లనిది; పక్షికః=పాంథుఁడు, దృష్టిం=చూపును, క్వపాతయతి=ఎక్కడ ప్రసరింపఁ జేయును.

తా. మేఘములు నెమట్లు పుట్టగొడుగులు మొదలగునవి విరహములకుఁ గామోద్ధీపకములు గనుక ప్రయాంగనలఁ బాసి తిరుగుచుండు బాటసారులు తమదృష్టులను మీఁదనే యుంచుచు బోవుదమనిన పైన దట్టములైన మేఘములున్నవి. అడ్డముగాఁ జూచుచు బోవున మనిన నెమట్లు పర్వతములయందు నాట్యములాడుచున్నవి. క్రిందఁ జూచుచు బోవుదమనిన పుడమియుఁ బుట్టగొడుగులచేఁ జెల్ల పాటియున్నది. పైనను క్రిందను రెండుపార్శ్వములందునుగాక బాటసారి తనదృష్టి నేతట్టునకు బోనిచ్చుచు బోగలఁడు? (కావున నట్టిసమయములందుఁ గాంతతోడి యునికియే మంచిది.)

తే. మీఁద మబ్బులమోసులు १ మిసిమిచూపఁ
బుడమియును గందళమ్ముల १ బొదల నాడు
నెమ్మిగమితోడ దెసల కై १ లమ్ము లుండ
విరహిణుఁ డెందుఁ దనదృష్టి १ విరియఁజేయు.

శ్లో. ఇతో విద్యుద్వల్లీవిలసితమితః కేతకితరోః

స్ఫురద్గంధః ప్రోద్యజ్జలదనినద స్ఫూర్ణితమితః,

ఇతః కేకీశ్రీడాకలకలరవః పత్నీలదృశాం

కథం యాస్యన్త్యేతే విరహాదివసాః సమ్భృతరసాః.

93

వ్యా.—ఇత ఇతి.—ఇతోన్తిన్విదేశే, విద్యుద్వల్లీనాం తడిల్లతానాం-విలసితం స్ఫురణమ్, భవతీతి శేషః. ఇతః ప్రదేశే, కేతకితరో కేతక్యాఖ్యవృక్షస్య-తత్కుసుమస్య త్యర్థః. * 'జ్యాపోః సంక్షాచ్ఛస్సోర్భహలమ్' ఇతి ప్రాస్వః. కాలిదాస ఇతివత్. స్ఫుర న్యాప్తువానో, గంధశ్చ వర్తత ఇతి శేషః. ఇతః ప్రోద్యత్ప్రేక్ష్యం, జలదనినదస్య మేఘ గర్జితస్య-స్ఫూర్ణితం ఆరవం చ, భవతీతి శేషః. ఇతశ్చ కేకీనాం శిఖావలానాం-శ్రీడాసు కేలిషు-యః కలకలరవః కోలాహలధ్వనిః-ని. 'శిఖావలః శిఖ కేకీ' 'కోలాహలః కలకలః' ఇతి చామరః. యద్వా కలకలరవః అత్యంతావ్యక్తమధురప్రకారస్వనశ్చ, సమజ్జన్ముత ఇతి శేషః. పత్నీశ్యాసాం సత్తితి పత్నీలాః * సిద్ధాదిత్యాల్లచ్చృత్సయః. తథాభూతా దృశో యాసాం తాసాం నారిప్లవలోచనానామ్, ఏతే ప్రసిద్ధాః, సంభృతరసాః సంపూర్ణశృంగారాః-ఉద్దీపకా ఇత్యర్థః. విరహాదివసా వియుక్తవాసరాః, కథం-యాస్యన్తి-అతిక్రమిష్యన్తి! న కథం చిదపిత్యర్థః; దురన్తత్వాద్వినిమేకం యుగం భవిష్యతీతి భావః. శిఖరిణీవృక్షమ్.

టీ. ఇతః=ఈచోట, విద్యు...సితం—విద్యుద్వల్లీ=మెఱుపుదీగయొక్క, విలసి తమ్ = స్ఫురణము, ఇతః = ఈచోట, కేతకీ తరోః = మొగలిచెట్టుయొక్క, స్ఫురత్ = వ్యాపించుచుండు, గంధః = సువాసన, ఇతః, ప్రోద్య...ర్జితం—ప్రోద్యత్ = ప్రవర్ధమాన మగుచున్న, జలద=మేఘపు, నినద = గర్జయొక్క, స్ఫూర్ణితం = మ్రోత, ఇభః, కేకీ... రవః—కేకీ=నెమళ్లయొక్క శ్రీడా=ఆటలయందలి, కలకలరవః=కోలాహలధ్వని, కావున సంభృతరసాః, సంభృత=సంపూర్ణమై, రసాః = శృంగారరసముగల, ఏతే = ఈ, విరహా దివసాః = వియోగదినములు, పత్నీలదృశాం = దట్టపు టెప్పలచే గప్పబడిన కన్నులుగల స్త్రీలకు, కథం=వివిధముగ, యాస్యన్తి=అతిక్రమించును, లేక కడచును.

తా. ఒకతెట్టు మెఱుపుదీగలు మెఱయుటయు, ఒకతెట్టు మొగలి పూలయొక్క సువాసనయు, మఱియొక ప్రక్కఁ గ్రమ్ముచుండు మొగుఱుల యులుములును, వేటొక ప్రక్క నెమఱులయొక్క. యాటలయందలి యవ్యక్తమధుర మగుధ్వనులును అను నీశృంగారరసోద్దీపకము లగుపదార్థములతోఁగూడిన యీదినములను, విరహిణులగుకాంత లేట్టులు

గడవఁగలరు? వైఁజెప్పిన యన్నివస్తువులు విరహోద్దీపకములు గావున
సీదినంబులందు విరహిణులగు స్త్రీలు బాధపడుదు రని భావము.

ఉ. ఇక్కడఁ గ్రొవ్వెలుంగుడివె శ లిక్కడఁ గేతకిగంధవైభవం
బిక్కడ భూరిగర్జితము శ లిక్కడ మత్తచయూరనిస్వ్వనం
బక్కట యీరసోజ్జ్వలము శ లైనచినాంబులు మన్మథార్తి పెం
పెక్కువియోగినీజనుల శ కెట్లు చనం గల వెన్ని చూడఁగన్?

శ్లో. అసూచీసంచారే తమసి నభసి ప్రాథజలద

ధ్వనిప్రాజ్ఞప్త్యే పతతి పృషతానాం చ నిచయే,

ఇదం సౌదామన్యాః కనకకమనీయం విలసితం

ముదం చ మ్లానిం చ ప్రథయతి పథి వైర్వరసుదృశామ్.

౧౪

వ్యా.—అసూచీతి,—తమసి అన్ధకారే, న విద్యతే సూచీసంచారో యస్మిం
ప్రస్థిన్నాచ్యగ్రమాత్రస్యావ్యసవకాశప్రదే - గాఢకమే సతీతి యావత్, తథా,
నభసి అన్తరిక్షే చ, ప్రాథః ప్రగల్భః - గమ్భీర ఇతి యావత్ యోజలదధ్వనిరైఘ్న
గర్జితం-తేన-ప్రాజ్ఞం వాచాలమాత్మానం మన్మథ ఇతి ప్రాజ్ఞప్త్యే - బహులతర మేఘ
నిర్ధ్వాదవతి సతీత్యర్థః. * 'అత్తమానే భశ్చ' ఇతి భశి ముమాగమః. తథా పృషతానాం
బిష్టానాం చ-నిచయే సన్దోహే-పతతి సతి-ని. 'పృషన్తి బిష్టపృషతో' ఇత్యమరః. కనక
కమనీయం కనకనికవణరేఖాసుందర, మిదం ప్రవర్తమానం, సౌదామన్యా విద్యుతః. ని.
'తడిత్సౌదామనీ విద్యుత్' ఇత్యమరః. విలసితం స్ఫురణం (కర్తృ) వైర్వరసుదృశాం అభి
సారికాణాం, పథి ప్రియగృహమాగ్నే, ముదం మార్గప్రదర్శకత్వాత్సంతోషం. మ్లానిమ్
అత్తప్రకాశనహేతుత్వాత్ మ్లానిం చ * 'వైవై వర్ష యే' ఇత్యస్తాద్ధాతోః 'పీజ్యా
జ్వరిభ్యో నిః' ఇత్యేణాదితో నిప్రత్యయః, ప్రథయతి ప్రకటయతి కరోతీత్యర్థః.
'కాస్తాభినరణోద్భుక్తా స్తరారా సాభిసారికా' ఇతి లక్షణాత్ కాన్తముద్దిశ్య నిగూఢ
మభినరణకీలానాం స్త్రీణాముపయోగపయోగాభ్యాం హర్షాహర్ష హేతుత్వాదితి
భావః. ని. 'కాస్తాభిసీ తు యా యాతి సంకేతం సాభిసారికా' ఇత్యమరః.

వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. తమసి=అంధకారము, అసూచీసభావే = సూచికదలికలేనిది అగుచుండ,
నభసి=అకసము, ప్రాథ...మన్యేసతి, ప్రాథ=గంభీరమైన, జలదధ్వని=మేఘగర్జనము

చేత, ప్రాజ్ఞప్త్యే=వాచాలునిగా తలచుకొనునది కాగా, పృషతానాం=వర్షమిందు
 వలయుక్క, నిచయే = సమాహము, పతతిసతి = పడుచుండగా, కనకకమసీయం=
 బంగారముపలె-బంగారురేఖవలె, కమసీయం = సుందరమైన, సౌదామన్యాః=మెఱపు
 యొక్క, ఇదంవిలసితం = ఈస్ఫురణము - మెఱయుట, నైవ్రతపద్యకాం=అభిసారి
 కలకు - కాంతాగ్నిపై పోవువారికి, పథి = మార్గమున ముదంచ=(దారిచూపుటచే)
 సంతోషముచు, హ్లానించ = (అత్తప్రకాశనహేతువుచే) భేదమును, ప్రభమయతి=
 ప్రకటించుచున్నది.

తా. దట్టములయిన మబ్బుల యులుములతోఁగూడిన వర్షర్తువు
 నందు సూది దూలుటకుఁ గూడ వలనుపడనంత దట్టమయిన చీకటి
 యందు వానచినుకులు గురియునప్పుడు ఈపసిడివంటి చాయగల
 మెఱపువెలుగు బాటలందు యభేచ్ఛాసంచారముగల కాంతలకు
 సంతసమును, వ్యసనమును గలిగించుచున్నది.

చ. ఘనతిమిరంబు సూది కవః కాశ మొసంగమి మీఁద వారిద
 స్వనముల మిన్ను పిక్కటిలః వారికణంబులు రాలుచుండఁగాఁ
 గనకపురేఖల దెగడుః కాటుమెఱుంగులు జారకామినీ
 జనములకు ముదంబును విః పాదమునుం బ్రకటించె ద్రోవలన్.

శ్లో. ఆసారేణ న హర్ష్యతః ప్రియతమైర్వాతుం బహిశ్శక్యతే
 శీదోత్కమ్పనిమి త్తమాయతద్భక్తా గాఢం సమాలిక్ల్యతే,
 జాతాః శీకరశీతలాశ్చ మరుతో రత్యస్తభేదచ్చిదో
 ధన్యానాం బత దుద్ధిసం సుదినతాం యాలి ప్రియాసజ్జమే. 95

వ్యా.—ఆసారేశేతి—ప్రియతమైర్వల్లభై, రాసారేణ ధారాసంపాతేన
 హేతునా - ని. 'ధారా సంపాత ఆసారః' ఇత్యమరః. హర్ష్యతః. ప్రాసాదాత్ -
 ధామతః' ఇతి పాతే గృహత్-ఉభయత్రాపి * పశ్చమ్వాస్తసిత్. 'అప పరి బహి' రిత్యా
 'దినా సమాపిధానక్షాపకాత్' బహిర్యోగే షష్ఠామి. బహిర్యాతుం, న శక్యతేన న
 సమర్థ్యతే. 'శక్త శక్తా' - భావే లట్. 'శకధృవ' ఇత్యాదినా తుముక్ ప్రత్యయః.
 తథా ఆయతదృశా దీర్ఘదృశా తరుణ్యా, శీతేన-యదుత్కమ్పా గాత్రవేషధు-స్తన్ని
 మిత్తమ్ - తన్నివారణార్థమిత్యర్థః. గాఢ మతిదృఢం, సమాలిక్ల్యతే పరిరభ్యతే - పూర్వ
 పల్లట్. తథా, శీకరైరమృగజైః-శీతలాః శీకరాః - ని. 'శీకరోఽమృగజః స్తృతః'
 ఇత్యమరః. రత్యస్తే - సురతావసానే - యః భేదః క్రమ - స్తంభిస్తీతి తథోక్తాః

సురతసంరమ్భజనితశ్రమాపహరిణ ఇత్యర్థః. 'శ్రమః, ఖేదోఽథ రత్యాదే ద్వాతః స్వేదాతి భూమికృత్' ఇతి లక్షణాత్. మరుతశ్చ, జాతాః ప్రసృతాః, ఆతః; ధన్యానాం పుణ్య కాలినాం, ప్రియాసజ్జమే ప్రియానంభోగే సతి, దుర్దినం దుష్టదినమపి మేఘచ్ఛన్నదినం చ. ని. 'మేఘచ్ఛన్నేఽహ్ని దుర్దినమ్' ఇత్యమరః. సుదినతాం సుదినవత్త్వం యాతి అస్యేషాం తు తదేవ భవతీత్యర్థః. బలేతి విస్తయే. ని. 'బత ఖేదానుకమ్పానుస్త్రణసంతోష విస్తయే' ఇత్యభిధానాత్.

ఆత్ర దుర్దినమపి సుదినతాం యాతీతి స్ఫురతో విరోధస్యాక్తసమాధానా ద్విరోధాభాసోఽలక్షార్థః. 'ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇవ్యతే' ఇతి లక్షణాత్. కాద్యులపిక్రీడితమ్.

టీ. ప్రియతమైః=వల్లభులకు, ఆసారేణ=వర్ణాధారచే, హర్ష్యతః = మేడనుండి, బహిః=వెలుపలికి, యాతుం=పోవుటకు, నశక్యతే=శక్యముగాదు, ఆయతదృశా=దీర్ఘము లైన కన్నులుగలస్త్రీ, శీతో...నిమిత్తం-శీత = చలిచేనైన, ఉక్తం=పనిమిత్తం = పడకు మూలముగా, గాఢం=బిగువుగా, సమాల్లిక్యతే = కొఱిలించుచున్నది, శీకరశీతలాః = నీటి కణములచే చల్లవైన, మరుతశ్చ=వాయువులును, జాతాః = ప్రసరించినవి; బత = ఆహా, ధన్యానాం=పుణ్యకాలరకు, ప్రియాసజ్జమే సతి=ప్రియతోడికూడిక ఉండగా, దుర్దినం= దుష్టదినమైనను (మేఘాచ్ఛాదనదినమైనను) సుదినతాం=మంచిదిన మగుటకు, యాతి = పొందుచున్నది.

తా. జడివాన కురియుటచేఁ బ్రియులగువారు మేడలు విడిచి వెలుపటఁ బోవుటకు వీలుకాదు. విశాలనేత్రులగు పొలఁతులు చలికి వణఁ కుచుఁ దమ ప్రియులను గట్టిగఁ గొఱిలించుకొందురు. అలసటను బాగుగాఁ బోగొట్టునట్టి చల్లనితుంపురులతోఁ గూడిన గాలులు వీచు చుండును. కావున దుర్దినము (సూర్యరశ్మిలేనిదినము 'దుర్దినము' అనఁ బడును.) పుణ్యాత్మలకుఁ దమయతివలతోడి కూడికచే సుదినత్వము నొందుచుండును.

ఉ. కేరుచు మేడనుండి వెలికి కిం జన శక్యము గాక యుండె నా
సారముచేత శీతమున శివ్వనికొఱిలి గల్లె శీకరో
దారసమీరణంబు సుర శత్రువువారణ మయ్యె దుర్దినం
బారయ సయ్యెడక సుదిన శత్రువుల గృతాఢుల కంగనారతిన్.

అవ. శరదృతువును వర్ణించుచున్నాడు:—

శ్లో. అర్థం సుప్త్యా నిశాయాః సరభసమరతాయాససన్నతాః
ప్రాద్యుత్థానస్యాత్మజ్ఞో మధుమదనిరతో హర్షస్యప్యప్తే వివిక్తే,
సంభోగక్లాంతాశిథిలభుజలతావర్జితం కర్మరీతో
జ్యోతస్సన్నిభిన్నా చృధారం పిబతి స సలిలం శారదం మందపుణ్యః.

వ్యా.—అత్రేన శరదం వర్ణయతి—అర్థమితి.—నిశాయాః రాత్రేః అర్థం -
యామద్వయమిత్యర్థః ని. 'పుంస్యర్థోఽర్థం స మేంఽశక' ఇత్యమరః. *అత్యున్నతసంయోగే
ద్వితీయా సుప్త్యా శయిత్యానిద్రయా యామద్వయం గమయిత్వేత్యర్థః. తతః మధ్యే
ఇతి కేవలం. సరభసం సోద్యేగం-యత్సరకమాభ్యున్నతసంభోగః - తేన-య - ఆయాసః,
శ్రమ-స్తేన-సన్నాని పరిణాన్ని. అతఏవ - శ్లథాని శిథిలాని-అక్లాన్తవయవా యస్య స
తథోక్తః.

‘మధ్యం నక్తముదాహృతం శరది చ ప్రత్యూషకాలాః హి మే.’

ఇతి భోజవచనా దర్ధరాత్రకృతసురకపరిశ్రాంత ఇత్యర్థః. ఏతేనైతస్య నాయకస్య కామ
తన్త్రకుశలత్వం, నాయకాయాః శక్తినిత్యం చ సూచ్యతే. తృతీయయామస్య తత్సరక
యోగ్యకాలత్వాత్. తదుక్తం రతిరహస్యే—

‘రమయతి చ తృతీయే శక్తిని మార్ద్రభావం,

గమయతి రమణీయాం పద్మినిం తుర్యయామే,’ ఇతి.

అన్యత్రాశ్రియక్తం—

‘కుసుమితవనమధ్యే కూచిమారస్తృతీయే,

తిమిరసిబిడయామే శక్తినిం సంలభేత్.’ ఇతి.

అత ఏవ ప్రాద్యుత్థానప్రకర్షోత్పన్నా - అత నివాసస్య స్వతః శమయితుమశక్త్యా-
త్పజ్ఞాపిపాసా-యస్య స తథోక్తః తథా, మధునా సంభోగప్రాక్కాలీనమద్యపానేన-
యో మదో మోహ-స్తేన నిరతః పరవశ ఇత్యర్థః. ‘మదిరాదికృతోమోహో హర్షవృత్తి
కరో మద’ ఇతి లక్షణాత్. వివిక్తే విజనే ని. ‘వివిక్తా పూతవిజనా’ విత్యమరః. అన్యథా
విప్రమృషిహారానసుభవాదితి భావః. హర్షస్యప్యప్తే ప్రాసాదోపరిప్రదేశే, కర్మరీతః
గలన్తికాఖ్యసచ్చిద్రక్షణికాయాః * పశ్చిమ్యున్నతః - ని. ‘కర్మర్యాహు ర్గళన్తికే’
త్యమరః. సంభోగక్లాన్తాయ స్ఫురతాయాసపరిశ్రాన్తాయాః - క్లాన్తాయాస్సప్రియత
మాయాః-శిథిలయా నిస్సహాయా-భుజలతయా-అవర్జితం ధారాకారేణ దత్తమితి స్వాదా
తిశయోక్తిః, శారదం శరత్కాలసంబంధి సలిలం హంసోదకమిత్యర్థః. జ్యోత్స్నయా చంద్రి

కమా-భిన్నామిలితా-అత వివాచ్చ ధారా యస్మిన్ కర్తృణి తద్యథా తథా, మద్వపుణ్యో భాగ్యహీనో-న పిబతి-భాగ్యసంపన్నస్తు పిబతిత్కర్కః. హంసోదకలక్షణముక్తం ద్రివ్యరత్న మాలాయామ్—

‘అహ్నితప్తమహిమాంశురశ్చిభిశ్చితమమ్ము శశిరశ్చిభిర్నిశి,

ఏవ మేవ తదహర్నిశం స్థితం తచ్చ హంసజలనామకం స్పృశమ్’. ఇతి.

ఏతత్వానే గుణసంపత్తిరపి తత్రైవోక్తా—

‘ప్రసాదకం త్రిదోషఘ్నం హృద్యం లఘు చ శీతలం,

వృష్యం మనోహరం స్వాదు విషఘ్నం కాన్తికృత్పరమ్.’ ఇతి.

శరద్యేతత్వానే నియమశ్చాప్యజ్ఞోఽన్యత్ర—

‘కర్పూరాగరుజం సితాద్యభిరన్వైర్హంసోదకం వాసితం,

సౌధం చాతిమనోహరం శశిరతో ముగ్ధాజ్ఞనాలిజ్జనమ్.’ స్రగ్ధరావృత్తమ్

టీ. నిశాయాః=రాత్రియొక్క, అర్థం=సగము, సుప్త్యా=నిద్రించి, సరభ. ....

ధాజ్ఞః—సరభస = కేగముతోఁ గూడిన, సురత = ఆభ్యంతర సంభోగముయొక్క, ఆయాస=శ్రమచేత, నన్న=సొక్కిన, క్షణ = నడచిన, అట్లః = ఆయవములు గలిగిన వాడును, ప్రోద్భూత = స్పృష్టముగఁ బొడమిన, అసహ్య=శమించుటకు శక్యముకాని, తృప్తి=దాహముగలవాడును, మధుమదనిరతః=మద్యపానముచేఁ గలిగిన కైపుచేత, పరవశుఁడును; హర్ష్యపృథ్వే=మిదైయొక్క వైప్రదేశమునందు వివిక్త. వికారతమున, కర్కరీతః=ముక్కుచెంబునందుండి, సమ్భోగ...వర్జితం=సమ్భోగ=సురతముచే, క్షాంత = శ్రమఁజేందిన, కాన్తా=(తన) ప్రియయొక్క, శిథిల=నడచిన, భుజుతా = తీగవంటి భుజముచేత, ఆవర్జితం=(ధారగా) పంపఁబడిన, సలిలం=నీటిని, శారద=శరత్కాలమునకు సంబంధించిన (హంసోదక మని యర్థము)దానిని, జ్యోతాన్ని...ధారం=జ్యోతాన్ని= వెన్నెలలచే, భిన్న=మిళితమై, అచ్చు=స్వచ్ఛమైన, ధారం=నీటిధార కలదానిని, మద్వ పుణ్యః=భాగ్యహీనుఁడు, న పిబతి=త్రాగఁడు.

తా. ఎట్లులో సగమురాత్రివఱకు నిద్రించి, యావల నిబ్బర మైన సంభోగమందలి యలసటచే డస్సిన వీడినయంగములు గలవాఁ డును, విశేషమైన యోర్వరానియాసగలవాడగుటచే మద్యపానమునం దెక్కువ మక్కువగలవాడును నై యేపురుషుఁ డేకాంతస్థలంబున, సంభోగమునఁ దనప్రియుని గట్టిగఁ గౌగిలించికొని, సంభోగాంతమున డస్సినదై తనచేతికట్టును వీడినంతవఱకు తనశిథిలభుజముచేఁ దెచ్చియిచ్చిన

వెన్నెలతోఁగూడిన నిర్మలధారగల శరత్కాలమందలి యుదకంబును ద్రావఁడో, ఆపురుషుఁ డదృష్టహీనుఁడు (ఏపురుషుఁడు శరత్కాలంబున సురతశ్రమముచే డస్సినవాఁడై మేడయొక్క వైభాగమున నట్టి కాంత దెచ్చియిచ్చినయుదకంబును ద్రాగునో, ఆపురుషుఁడు ధన్యుఁడని భావము).

చ. ప్రియముగ రే సగంబు నిదుఁ రించి నితాంతరతాంతవిహ్వలం
డయి దగఁ జెంది యాసవమఁ దాలసుఁ డై రతిఖన్న కామినీ
శయమునఁ గర్మరిగళితఁ చంద్రవిభాచ్ఛశరజ్జలంబు లా
రయఁ గృతపుణ్యుఁ డింపెనుగఁ గద్రాగు రహస్థిసౌధసీమలక.

అవ. హేమంతఋతువును వర్షించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. హేమంతే దధిదుగ్ధసర్పిరశనా మాఙ్గిష్ఠవాసోభృతః

కాక్తిరద్రవసాన్ధ్రదిగవపుషశ్చిన్నా విచిత్రైరతైః,

వృత్తోరుస్సనకామినీజనకృతాన్లేహా గృహాభ్యస్తరే

తామ్బూలీదళపూగపూరితముఖా ధన్యాః సుఖం శేరతే.

౧7

వ్యా.—అథ ద్వాభ్యాం హేమంతం వర్షయతి—హేమంత ఇతి.—హేమంతే హేమస్త్రబుతౌ, దధి ప్రసిద్ధం-దుగ్ధసర్పిషీ ఊరఘృతౌ-తాన్యశనం యేహంతే తథోక్తా-నను దుగ్ధాభ్యాదీనాం కైత్యావసాదకత్వేన సేవనం భవతు - దధిసేవనస్య తదలిచేకకర త్యాస్తత్వేవనం కథం యుక్తమితి చేన్న - తస్యాప్రాయుష్కామస్య హేమంతే సేవనోపయోగాత్. తదుక్తం చారుచర్యాయామృతుచర్యాప్రస్తావే సర్వజ్ఞభోజరాజేన—

త్రిషు చ దధి నిషేవ్యం గ్రీష్మకాలే వసంతే

శరది చ పరివర్ష్యం వాశ్శతా దీర్ఘమాయుః,

యది ఖలు పరివాళ్ళా సేవ్యతాం సర్వకాలం

సహగుడమధుపాలే శర్మరాముదయూషైః.

ఇతి.

మఙ్గిష్ఠయా రజ్జకద్రవ్యేణ రక్తాని మాఙ్గిష్ఠాని-వాసాంసి సురక్తవసనాని-విభ్రీతీతి తథోక్తాః * 'తేన రక్తం రాగా ది' త్యన్విత్యయః-యదసి.

'సిర్వాతం భవనం సరక్తవసనం వహ్నిః పరం సేవనమ్.'

ఇతి.

వసస్తనమయయోగ్యత్వేన సురక్తవసనధారణమభిహితం తథాఽపి మతాంతరే ఏవ యుక్తమితి న నిరోధః. కాక్తిరద్రవేణ కుక్కుమబజ్జేన-సాన్ధ్రం యథా తథా-దిగాని

రూపితాని - పశూంపి యేషాం తే తథోక్తాః, విచిత్రైర్బాహ్యభ్యంతరరూపేణ నానా
విధైః రతైః, చిన్నాః శ్రావ్యాః, వృత్తైః పర్వతా - ఉరూ పీనా చ-స్తనా యాసాం తా
స్తథోక్తా-యాః కామిన్య స్తా ఏవ జన-స్తేన కృతాశ్లేషాః విహితపరిమార్భాః. తదుక్తం—

‘కస్తూర్యాదగరుకుఙ్కుమై రతికృతం పానం తటాకస్థితం,

శీతం నైవ విదీర్యతే ప్రియతమై రాలిఙ్గనం కమ్పశమ్.’ ఇతి.

తథా తామ్బూలీదలై ర్నాగవల్లీదలైః-పూగైః క్రముకైశ్చ-పూరితాని ముఖాని వక్షాస్త
రాళాని-యేషాం తే తథోక్తా స్తామ్బూలచర్వణరతాః-తత్పరా ఇత్యర్థః. ని. ‘ఘోష్టాతు
పూగః క్రముక’ ఇత్యమరః. ఇత్థంభూతా ధన్యాః సుకృతినః; గృహాభ్యంతరే మన్దిరాస్త
రాళే, సుఖం యథా తథా, శీరతే స్వపన్తి. *‘శీతో రుడీ’ తి రుడాగమః. తామ్బూలన్య
మానసోల్లాసాది బహుగుణ హేతుత్వా త్తచ్ఛర్వణోక్తిః తదుక్తం చారుచర్యాయా—

‘మనసో హర్షణం శ్రేష్ఠం రతిదం మదకారణం,

ముఖరోగహరం హృద్యం దీపనం వస్త్రోధనం,

ముఖోధి క్రిమిహరం తామ్బూలం శ్రీకరం పరమ్.’ ఇతి.

తత్కాలానుగుణోపచారత్వేన వీర్యవృద్ధికరత్వేన చ ప్రగమం దధిక్షీరాజ్యప్రాజ్యమృహ
న్నం భుక్త్వాఽనంతరం కుఙ్కుమకస్తూర్యాది మిశ్రిత చందనలేపపూర్వకం వివిధసురత
సంరమ్భ సంభోగపరిశ్రావ్యాః కాస్తాసమాలిఙ్గితగాత్రాశ్చ సస్తనామ్బూలచర్వణరతాః
సుకృతకాలిన సుఖేన నిదాతగృహాభ్యంతరే స్వపన్తితి సముదాయార్థః.

శార్దూలవిశ్రీడితమ్.

టీ. హేమంలే=హేమంకఙ్కుమతువునందు, దధి .. రశనా-దధి = పెరుగు, దుగ్ధ=
పాలు, సర్పిః = నేయియు, ఆశనాః = భుజించువారును, మాఙ్గీ ..భృతః—మాఙ్గీద్ర=
చెంగాది, వాసః = వస్త్రములను, భృతః = ధరించువారును, కాశ్చీ...పపుషః—కాశ్చీర
ద్రవ=కుంకుమను నలదికొనుటచే, సాస్త్ర) = దట్టముగా, దిగ్ధ = పూయబడిన, పపుషః =
దేహముగలవారును, విచిత్రైః= (బాహ్యభ్యంతరరూపములచే) నానావిధములైన, రతైః=
సంభోగములచే, చిన్నాః = అలసినవారును, వృత్తో...ష్టేషాః—వృత్త = గుండ్రము
లైన, ఉరూ=గొప్ప, స్తన=పాలిండ్లుగల, కామినీజన = కాంతలచే, కృత = చేయబడిన,
అశ్లేషాః=కొనిలింతలుగలవారును, తామ్బూలీ...ముఖాః—తామ్బూలీదళ=కమలపాకుల
తోను, పూగ = పక్కలతోను, పూరిత = నిండిపబడిన, ముఖాః = నోరుగలవారును,

(అయి), ధన్యాః=పుణ్యకారులు, గృహధన్వతే=ఇంటిలోపల, సుఖం=సుఖముగ, శేరతే=నిదురింతురు.

తా. హేమంతర్తువునందు ధన్యులగుపురుషులు పాలు పెరుగు నెయ్యి చక్కగా వేసికొని భుజించుచు, చెంగావి బట్టలను గట్టుకొని, దట్టముగా మేనికి కుంకుమపూతం బూసికొని నానావిధసురతములచే డస్సినవారలై, బలిసినతోడ లబ్బుగుబ్బలుం గలకాంతలచే గట్టిగఁ గొంగిలింపఁబడినవారలై తాంబూలము చక్కగా నమలుచు, గదులలో సుఖముగా నిదురింతురు.

చ. ఘృతవధిదుగ్ధభోజన మొక గిక్ భుజించి సురంగవస్త్రముల్
హితముగఁ దాల్చి కుంకుమము క హెచ్చుగ మేన నలంది ధన్యుల
దృఢతఃపతిని నై విడెము క పుక్కిట నుంచి పృథుస్తనాంగనా
కృతపరిరంభు లై కడు ర క మింతురు మేడలలోన నీతునన్.

శ్లో. ప్రాప్యతృప్తిధప్రియజ్ఞుమృతిభృతి వికసత్కున్దమాద్యద్విరేఫే
కాలే ప్రాలేయవాత ప్రచలవిలసితో దారమన్దారథామ్ని,
యేహం నో కణ్ఠగ్నా క్షణమపి తుహినక్షోదదత్తా మృగాక్షీ
తేహామాయామయామా యమసదనసమా యామినీ యాతియా
[నామ్.

వా. — ప్రాప్యదితి. — ప్రాప్యస్యః ఉచిత్యరాః - పాద్యాః ప్రవృద్ధాశ్చ యాః
ప్రియజ్ఞాః ఫలన్యః-తాభిర్ద్యుతిముపచయజనితశోభాం-విభర్తితి తథోక్తేని 'ప్రియజ్ఞాః
ఫలినీ ఫలి' త్యమరః ద్వా రేఫా వర్ణవిశేషా యస్య స ద్విరేఫో భ్రమరశబ్దః. ఉపచారా
త్తదర్థోఽపి ద్విరేఫ ఉచ్యతే * యథాహ కైయటః — 'శబ్దధర్తేణాఽవ్యర్థస్య వ్యవ
దేశో దృశ్యతే-యథా భ్రమరశబ్దస్య ద్విరేఫత్వా ద్విరేఫో భ్రమరః.' వికసద్భిః-కున్దై
ర్వాఘ్నకుసుమైః-మేద్యన్తో ద్విరేఫాయస్తిక్ తస్తిక్-ని 'మాఘ్నం కున్దమి' త్యమరః. *
'పుష్పమూలేష బహుళ' మితి లుక్. యద్యపి కున్దవికసనం కిశిరర్దులక్షణం తథాఽపి
తత్ప్రత్యాసత్కృత్కమితి న విరోధః. ప్రశయాదాగతం ప్రాలేయం హిమం * 'తత
అగత' ఇత్యం. * 'కేకయమిత్రయప్రశయానాం యాదే రియ' ఇతి. యశబ్దస్య
ఇయాదేశః - ప్రాలేయవాతైస్తమారవాయాభిః - ప్రచలం చచ్ఛలమ్ - అత ఏవ విలసితం
ప్రకాశమాన - ముదారం రమ్యం చ - మన్దారాణాం సంతానకతమాణాం-ధామ స్థానం-

యస్య తస్మిన్-యద్వా-మద్దారాణాం పారిభద్రకతమాణాం-ధామేతి ఉభయత్రాప్యవచ
యహేతుత్వాదితిభావః. ని. 'పారిభద్రో నిమ్మతరుర్నవ్వారః పారిజాతక' ఇత్యువరః. ఏవం
భూలే కాలేహేమస్తనమయే,యేహం యూనాం తరుణానాం, తుహినతోదే క్షిణివారణే
దక్షా.తుచకుమ్మయోరాష్ట్యసంభవేన తదాలిక్లనాన్ని వారణసమర్థేత్యర్థః. మృగాక్షీ తరుణీ
క్షణమల్పకాలమసి *ఆత్యస్తసయోగే ద్వితీ చూ, కణ్డలగ్నా కణ్డావసక్తా-కణ్డాలిక్లనతత్వ
రేతి యావత్, నో స భవతీత్యర్థః. తేహం యూనాం, ఆయామాః ఆత్యస్తదీర్ఘా-యామాః
ప్రహరాః-యస్యాస్యా, విరహవేదనావశా త్రధా ప్రతీయమానయా మేత్యర్థః. యామినీ
రజసి, యమనదనసమా యమలోకకల్పా - దురస్తదుఃఖావహేత్యర్థః, యాతి గచ్ఛతి,
తదానీమక్లనాప్లవాలిక్లనమస్తరేణ దురస్తవిరహవేదనామహనద్యాస్తరితు మశక్యత్వా
దితి భావః. ని. 'ద్వో యామప్రహరా సమా' ఇతి, 'రజసి యామినీ తమి' ఇతి
చాప్యువరః.

అను ప్రాసోపమయోశ్శబ్దార్థాలంకారయోస్సంసృప్తిః. సగ్రహావృత్తమ్.

టీ. ప్రాద్యత్ =దట్టముగా పూయుచున్న, ప్రాశ =ప్రవర్ధమానమైన, ప్రియంజు =
ప్రేంకణపుండీగలయొక్క, ద్యుతి = శోభను, భృతి = తాల్చినదియు, విక...రేఫే - విక
సత్ =విరియుచున్న, కుండ = మొల్లలచే, మాద్యత్ = మత్తిల్లుచున్న, ద్విరేఫే = తుమ్మెదలు
గలదియు, ప్రాలేయ...ధామ్ని-ప్రాలేయవాత = తుహిరవాయువుచే, ప్రచల = కద
లుచు, విలసితం = ప్రకాశమానమై, ఉదారం = రమ్యమైన, మద్దార = మద్దారపుష్పములకు,
ధామ్ని = స్థానమును, (అగు) కాలే = (హేమంత) ఋతువునందు, యేహం యూనాం =
ఏతరుణ వయస్కులకు, తుహి...దక్షా - తుహిన = మంచుచు, ఖీద = నివారించుట
యందు, దక్షా = సమర్థమైన, మృగాక్షీ = మచ్చెకంటి, క్షణమసి = అల్పకాలమైనను,
కణ్డలగ్నా-కణ్డా = మెడయందు, లగ్నా = తగులుకొనినది, నో = కాదో (కొఁగిలింపదో
యనుట), తేహం = వారికి, యామినీ = రాత్రి, ఆయామయామా = నిదురజాములుగల,
యమనదనసమా = యమలోకకల్పమై (మిక్కిలి దుఃఖమును గలిగించునదై,) యాతి =
కడచును.

తా. దట్టముగాఁ బూచిన ప్రేంకణపుం బూవులకాంతిఁ దాల్చి
నదియు, విరియుచున్న మొల్లలందుఁ దిరుగుచు మత్తిలియున్న తుమ్మె
దలుగలదియు, మంచుగాలి వీచుటచే గదలుచున్న వికసించిన మందార
పుష్పములదండలు గలదియునైన హిమవంతర్తువునందు మంచుగాలి
వలని బాధ దీర్పుగల మచ్చెకంటి నిముసమైనను ఏపురుషులగు గౌఁగి
భర్త-టీక-! 8

లింపదో, యాపురుషుల కాపీమచంత ద్ధవునందలి నిశుదజాములు గల రాత్రి నరకసముమై బహుకష్టముతోఁ గడచును.

సగ్ధర. ప్రోవృత్తిప్రేరేపియంగుఁ సుఖటదుచియుతమైఁ పుట్లమల్లిమతల్లి మాద్యత్సంగమై హైఁ మనపవనచలఁ న్నంజుమందారభూజా తదోన్మతం బైనహేమంఁ తమున విరహసూతప్తులౌ వారికెల్లకాన్. సద్యామాయామరాత్మల్ఁ చను విషమయమఁ స్థానసాదృశ్యమూ

అవ. శిశిరద్ధవున పక్షింపుచున్నాడు:—

శ్లో. చుమ్మన్తో గడ్డాభిత్తి రలకవతి ముఖే సీత్యతాన్యదధానాః
వక్షస్సూత్రఞ్చుకేషు స్తనభరపులకోద్భేదమాపాదయన్తః,
ఊరూనాకమ్పయన్తః పృథుజఘనతటాత్సంసరున్తోఽంశుకాని
వ్యక్తం కాన్తాజనానాం విటచరితభృతః శైశిరా వాన్తి వాతాః. ౧౧

వ్యా.—అథ ద్వాభ్యాం శిశిరద్ధం వర్ణయత్ నిగమయతి—చుమ్మన్త ఇతి—
కాన్తాజనానాం-గడ్డా భిత్తయ ఇవ తాః - గడ్డాభిత్తిః కపాలస్థలీః, చుమ్మన్తః ‘స్తన
నయన కపాలాక్ చుమ్మనస్థాన మాహు’ రితి రలిరహస్యాక్రేతి భావః. అత ఏవాలక
వతి విక్షేపణవకాచార్థ్యవస్తలాంకృతే-ముఖే - ని. ‘అలకాశ్చార్థ్యవస్తలా’ ఇత్యమర్థః.
సీత్యతాని సీత్యారాణి - సీదిత్యనుకరణశబ్దః. ఆదధానాః కుర్యాణాః - ఉత్పాదయన్త
ఇత్యర్థః. వక్షస్సు ఉరస్థలీషు, ఉత్కఞ్చుకేషు ఉద్గ్రాథితహర్షానకేషు సత్స్వపి, స్తన
భరేషు - పులకోద్భేదం రోమాఞ్చప్రాదుర్భావ, మాపాదయన్తః - ఇతి సాత్త్వికోక్తిః,
ఊరూక్ సక్థిని ఆకమ్పయన్తః, ప్రచాలయన్తః, పృథు విశాలం - యజ్ఞఘనతటం జఘన
ప్రదేశస్తస్మా, దంతుకాని పరిధానాం శుకగ్రస్థిసీత్యర్థః. సంసరున్తః విక్షేపయన్తః, అత
ఏవ - వ్యక్తం స్ఫుటం-విటానాం పల్లవికానామివ - చరితాని - కృత్యాని బిభ్రతీతి
తథోక్తాః, శిశిరస్యైతే శైశిరాః - శిశిరద్ధసంబంధినః - ‘తస్మైద మి’ త్యన్. వాతా,
వాన్తి. సంచరన్తి; విటసాధారణవిక్షేపణవిశిష్టత్వా ద్వాతానాం తద్వరితభరణం యుక్త
మితి భావః. తదుక్తం రలిరహస్యే—

‘అలకచుబుకగడ్డం నాసికాగ్రం చ చుమ్మన్
పునరుపహితసీత్యం తాలు జిహ్వం చ భూయః,
భరితలిఖతనాభీమూలవక్షోరుహోరు
క్షణయతి భృతధైర్యః క్షాణయత్వాథ నీపిమ్.’

ఇతి.

అత్ర విటచరితభృత ఇత్యత్ర ఉపమాలుకార, స్వ చ వ్యక్తమిత్యనేనాభివ్యక్తే
తయోత్ప్రేక్షయాఽగ్నేన సంకీర్త్య ఇతి సంతేజః వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. ఈశిరఋతువున వీచుగాడ్పులు విటులు సేయుపనులను చేయుచున్న పనుట. — కాస్తాజనానాం = జవరాండ్రయొక్క, గజ్జిభిత్తిః = గోడలవంటి చెక్కిళ్లను, చుమ్మిస్తాః = ముద్దిచుచు, అలకపరి = ముంగురులుగల, ముఖే = మోమునందు. సీత్యై తానిః సీత్యైరములను, ఆదధానాః = కావించుచు, (సీత్ అనుట చలిచేత నని వాయు పరార్థము; మోవికాటుచేత నని విటపరార్థము) పక్షస్పృశరఃస్థలములు, ఉత్కృష్టాకేషు (సత్సృషి) = వైనదొడిగింపఁబడిన అవికలుగలవిదైనను, (వాయుపరార్థము) వదలివేయు, బడిన అవికలు గలవి (విటపరార్థము), స్తన .. ద్భేదం — స్తనభరఃవలనదపాలిండ్లయందుఁ పులక = గగుర్పాటుయొక్క, ఉద్భేదమ్ = పొడముటను, ఆపాదయస్తాః = కలిగించుచు, ఉరూక్ = తొడలను, ఆకమ్పయస్తాః = వణికించుచు, పృథు జఘన తటాత్ = వికాల మగు మొలప్రదేశమునందుండి; అంకుకాని = చీరలను, స్తంసయస్తాః = విడదీయుచు, వ్యక్తం = స్ఫుటముగా, విటచరిత భృతః = విటుల కృత్యములను దాల్చినదై, శైశిరాః = శిశిర ఋతుసంబంధములైన, వాతాః = వాయువులు, వాన్తి = సంచరించుచున్నవి, లేక, వీచుచున్నవి.

తా. శిశిరర్తువునందలి గాడ్పులు జవరాండ్ర చెక్కిళ్లను ముద్ది
చుచు (తాంకుచు), ముంగురులు గలమోమున సీత్యైరములు గావించుచు
గుత్తపుఱివెకెలు దొడిగినను చలిచే గగుర్పాట్లు పుట్టించుచు,
తొడలఁ గదలించుచు వలందపిటులనుండి కోకలు వీడఁజేయుచు
విటులుచేయుపనులం జేయుచు వీచుచున్నవి.

ఉ. చెక్కులు ముద్దుగొంచు ముఖి సీమను సీత్యైతులక్ ఘటించుచుం
జక్మని చన్దవం బులక స చాలములక్ మొలపించుచుం గటిం
జెక్కినచేలముం దొలంగఁగఁ జేయుచు శైశిరమారుతంబు లిం
వెక్కింగఁ గాంతలందు విటకృత్యముఁ బూని చరించు నిత్రణీన్.

శ్లో. కేశానాకులయక్ దృశో ముకులయక్ వాసో బలాధాక్షిప
న్నాతన్యస్ఫులకోద్దమంప్రకటయన్నజేషు కంపం శనైః,
వారం వారముదారసీత్యైతకృతో దస్తచ్ఛదాక్ పీడయక్
ప్రాయః శైశిర ఏష సుప్రతి మరుత్కాంతాసు కాంతాయతే.

వ్యా. కేశానితి. — కేశాన్ శిరోరుహాన్, ఆకులయన్ వ్యాకులీకుర్వన్. ఏకత్ర విశేషణాదన్యత్ర కేశినారమ్భాచ్చేతి భావః. దృశో, ముకుళయన్నిమాలయన్. ఏకత్ర పరుషస్పర్శకా దపరత్ర సుఖపారవశ్యాచ్చేతి భావః. వాసో జఘనాంశుకం, బలాత్ప్రసవ్యక్షిమన్ ఆకర్షన్ - ఏకత్ర వేగవశాదపరత్ర సుఖోగేచ్ఛయా చేతి భావః. పులకాద్గమం రోమాఞ్చ, మాతస్యన్నత్వాదయన్ - ఏకత్ర శీతలస్పర్శాదన్యత్ర శృంగారోద్బోధనాచ్చేతి భావః. ఆవేగేనోద్వేగేన - యః కమో గాత్రవేషః స్తం, శనైః ప్రకటయన్తస్తమభివ్యంజయన్-ఇతి విశేషణాద్వయేన సాత్త్వికోక్తిః, ఉదారాణి మనోజ్ఞాని-సీక్తృతాని కుర్వంతి తథోక్తాన్, 'ఛాద్యస్తే ఏభిః చదాః * 'పుంసి సంజ్ఞాయాం ఖుః ప్రాయే జే' తి ఘప్రత్యయః. ఛాదేర్దేఽద్వ్యుపసర్గస్యేతి హ్రస్వః. దస్తానాం చదాః, తానధరోహన్, వారం వారం పునః పునః, పీడయన్. ఏకత్ర శైత్యాలిశయేనాన్యత్ర దస్తక్షతేన చ వ్యభయన్నిత్యర్థః. ఏహంఽయం, శైశిరో మరుత్ శిశిరమారుతః, సంప్రతీదాసీం శిశిరచ్ఛా, ప్రాయా భూమ్నా, కాంతాసు కామి సింధు విషయే, కాంతాయతే.

'కథాభిః కమసీయాభిః కామ్యైర్భౌగైశ్చ సర్వదా,

ఉపచారైశ్చ రమయేద్యస్స కాన్త ఇతిరీతః.'

ఇత్యుక్తలక్షణః కాన్త ఇవాచరతి - ఉక్తవిశేషణైః కాన్తసాదృశ్యలాభా త్స ఇవ పర్వత ఇత్యర్థః. * 'ఉపమానాదాచార, ఇతి కృత్ * 'ఆకృత్యాసర్వధాతుకయ్యోర్ధ్వః.'

అత ఏవోపమా - సాచ ప్రాయశ్శబ్దాదివ్యష్టితోఽప్రేక్షియ సంగీర్యతే. తదుక్త మాచార్యదణ్డిచా—

'మస్యే శక్తేః ధృవం నూనం ప్రాయ ఇత్యేవమాదిభిః,

ఉత్ప్రేక్షా వ్యజ్యతే శబ్దైరివశబ్దోఽపి తాదృశః.' ఇతి.

కార్థాలపిక్రీడితమ్.

టీ. సమ్ప్రతి = ఇపుడు, ఏహం = ఈ, శైశిరః = శిశిరకాలపు, మరుత్ = గాలి, ప్రాయః=తలుచుగా, కాంతాసు = జవరాండ్రయెడల, కేశాన్ = తలవెంట్రుకలను, ఆకు లయన్=చిక్కువఱచుచు, దృశః = కన్నులను, ముకులయన్=మూయుచు, వాసః = పస్త్రమును, జలాత్ = బలవంతముగా, ఆక్షిపన్ = ఈడ్చివైచుచు, పులకాద్గమమ్ = గగుర్పాటుయొక్క మొలపించుటను, ఆకర్షన్ = కలిగించుచు, అక్లేషః = అవయవముల యందు, శనైః=తిన్నగా, కమ్పం=వడఁకును; ప్రకటయన్=వెల్లడిపఱచుచు, ఉదార...

కృతః- ఉదార = మనోజ్ఞమైన, సీతకృత = సీతార్థమును, కృతః = చేయు, దస్త
చ్ఛదాః = క్రిందిపెదవులను, వారంవారం=పలుమాటు, పీడయన్ = నొప్పించుచు, కాన్తా
యలే=ప్రియునివలె నాచరించుచున్నవి.

తా. వాయువు తలవట్టి యీడ్చుచు, కన్నులను మూయుచు,
బలాత్కారముగా బట్టబట్టి లాగుచు, గగుర్పాటు పుట్టజేయుచు,
మెల్ల మెల్లగ నంగముల వణకు పుట్టించుచు, మాటిమాటికి గొప్ప
సీతార్థములఁ జేయుచు ; నొడుగఱచుచుఁ దఱచుగాఁ గాంతలందుఁ
బ్రియుని మాడ్కి నాచరించుచున్నాడు.

ఉ. వేనలఁ గ్రొన్ననల్ చెదరఁ విప్పుచుఁ గన్నుల మూయుఁ జేయుచుం
బూనిన సీతకృతుల్ నెఱపుఁ మోవుల నొక్కుచు నీవు లూడ్చుచున్
జూనుగ మేనులం బులకఁ జాలములన్ వెలయించుచున్ బర
స్త్రీనికరంబునందుఁ బతిఁ రీతిఁ జరించు సమీరుఁ డత్తజీన్.

ఉ. ఉపనిషదర్థవేద్య దురితోగ్రభవామయవైద్య వాసరా
ధిపశశివహ్నినేత్ర సముఁ దీర్ణపవిత్రచరిత్ర సత్కృపా
న్నపితమస్తలోక కరఁ సంగతదివ్యపినాక భీకర
ద్విపసురవైరిభంజన సుఁ ధీజన రంజన నిర్దతాంజనా.

ఉత్సాహ.—

తారకాసురారిజనకఁ దక్షయాగభంజనా
తారకాచలేంద్రవాసఁ దానకల్పభూరుహః
తారకాధినాయకావఁ తంస భవపయోధిసం
తారకాభిధాన యాతుఁ ధానవైరిసన్నతా.

క. దండధరచండవిక్రమ, దండనపాండిత్యమండిత తప్రబలభుజా
దండ సుపర్వాలయకో, దండ యఖండప్రమోదఁ తాండవలోలా.

శృంగారశతకము సమాప్తము.

శ్రీ రస్తు

భర్తృ హరి సుభాషితము

వైరాగ్య శతకము

— ❧ —

శ్లో. చూడో త్తంసితచారుచన్ద్రకలికాచంచచ్ఛిఖాభాస్వరో
 లీలాదగ్ధవిలోలకామశలభః శ్రేయోదశాగ్రేస్ఫురత్,
 అన్తఃసూక్ష్మదపారమోహతిమిరప్రాగ్భారముచ్చాటయం
 శ్చేతస్సద్దని యోగినాం విజయతే జ్ఞానప్రదీపో హరః.

1

వ్యా. చూడేతి. చూడో త్తంసితస్య శిరోభూషణీకృతస్య - చన్ద్రస్య - చారుకలి
 కయా మనోహరణోరకేనేవ - చచ్ఛిచ్ఛిఖయా ప్రకాశమానాగ్రేణ - భాస్వరో ప్రకాశ
 మానః, విలోలః చచ్ఛిలః-కామ ఏవ శలభః-సః లీలయా విలాసేన-దగ్ధోయేన, శ్రేయసాం
 శుభానాం - దశాసు అవస్థాసు-అగ్రే పురతః - స్ఫురత్ ప్రకాశమానః, అన్త ర్ననసి -
 సూక్ష్మతః విజృంభముహస్య - అపారస్య అనన్తస్య - మోహతిమిరస్య - ప్రాగ్భారం
 గురుం ప్రాకృపిదేశమ్, ఉచ్చాటయత్ నిరస్యత్, జ్ఞానప్రదీపః జ్ఞానప్రకాశకః, హరః
 భక్తానాం జ్ఞానాజ్ఞానకృత మానసిక వాచిక కాయిక పాపహరి భగవాన్ సామృథివః,
 యోగినాం సనకాదీనాం, చేతస్సద్దని మనస్సేన గృహే, విజయతే సర్వోత్కర్షణేన
 వర్తతే.

ప్రథమతః చూడో త్తంసితేతి వాక్యే చన్ద్రపదగ్రహణాత్ భక్తానాం తాపహః
 రీత్యర్థో లభ్యతే, లీలాదగ్ధేతి వాక్యే కామశలభపదగ్రహణాత్ మహాశత్రుసంహారీతి
 లభ్యతే, అన్తఃసూక్ష్మదితి వాక్యే మోహతిమిరపదగ్రహణాత్ యథా ఉదిత సూర్యః
 నిర్వృతిమిరాణి నాశయతి తథా ఆయుషి ఆజ్ఞాననాశం కరోతీతి, చేతస్సద్దనీతి వాక్యే
 జ్ఞానదీపపదగ్రహణాత్ కామక్రేధాది పక్కురహితనిర్మలచిత్తానాం నిస్సంక్షానాం
 యోగినాం చేతసి యథా వర్తతే తథా భక్తానాం సర్వాజ్ఞాననాశనం కర్తుం జ్ఞాన
 ప్రదీపో హరో విజయత ఇత్యభిప్రాయః. కాద్దులవిక్రీడితమ.

టీ. శివునిదీపముగ నుపమించి చెప్పుచున్నాఁడు. చూడో...భాస్వరః—
 చూడా=సిగయందు, ఉత్తంశిత=చుట్టఁబడిన పుష్పములందఁడగాఁ జేయఁబడిన, చారు=
 సొగసైన, చంద్రకలికా=చందరునికల యనెడి, చఞ్చల్ = ఒప్పు (ఇది చంద్రపరము)
 లేక చలించు (ఇది శేఖరపరము), శిఖా = జ్వాలచేత, భాస్వరః = ప్రకాశించినవై,
 వీలా...శలభః—వీలా=విలాసముగా, దగ్ధ=కాల్చఁబడిన, విహార = చంచలమనస్సుగల,
 కామ=మన్మథుడను, శలభః = మిడుతఁ గలదియు, శ్రేయః = శుభమగు, దశా=అవస్థ
 యందు, అగ్రే = ముందుగా, స్ఫురత్ = ప్రకాశమానమగుచు, అంత...ప్రాగ్భారం -
 అంతః=మనస్సునందు, స్ఫూర్ణతే=విజృంభించుచున్న, అపార = అంతము లేని, మోహ=
 ఆజ్ఞానమును, తిమిర = అంధకారముయొక్క, ప్రాగ్భారం = మొత్తమును, ఉచ్చా
 టయత్ = మాయమగునట్లు వెడలఁగొట్టుచు, జ్ఞానప్రదీపః = జ్ఞానజ్యోతి, (అగు);
 హరః = శివుఁడు, యోగినాం = యోగులయొక్క; చేతఃసద్వని=మనస్సునునీటియందు,
 విజయతే=సర్వశ్రేష్ఠుడై యున్నాఁడు. భక్తులమానసిక వాచిక కాయక సంబంధములగు
 పాపములను బోగొట్టువాడైన భగవంతుఁడు సాంబశివుఁడు సనకాదియోగుల మనో
 గృహములయందు సర్వోత్కృష్టుఁడై యున్నాఁడు.

తా. శివుఁడు దీపముగను, నాతఁడు ప్రసాదించు జ్ఞానము వెలు
 తురుగను, నాతని సిగయందలి చంద్రుఁడు జ్వాలగను, నాతనిని డగ్గటి
 దహింపఁబడిన మన్మథుఁడు మిడుతగను, శుభావస్థయందు ముందుగా
 శివుఁడు దోచుట మంచితత్తికొనయం దుండు దీపపువెలుగుగను,
 యోగులమనస్సులు ఇండ్లవంటి వనియు ఆజ్ఞానము చీకటివంటి దనియు
 చెప్పి దానిని పోగొట్టు సాంబశివుఁడు యోగులమనస్సులలో మెలం
 గుచు సర్వోత్కృష్టుఁడై యున్నాఁడనుచున్నాఁడు.

క. శ్రీరమణధృతమ్మదంగగ
 భీరధిమింధిమినాదః ధేదక్రమయో
 గ్యార్థంభగుంభనటన
 శ్రీరంజిత సుఖనివేశ ! శ్రీసోమేశా.

చ. కలితవతంసితేందుకలి య కాశిఖచే విలసిల్లి చిత్తభూ
 శలభము నుగ్గుసేసి శుభ య సారదశాగ్రమునక వెలుంగుచుక
 బలవదపారమోహాభర య గాఢతమోహరణంబు సేయుచుం
 దెలివి వెలుంగు పొల్చు శివదేవుఁడు యోగిమనోంబుజంబులన్,

అవ. — వైరాగ్యసిద్ధికి సాధనము తృష్ణను విడనాడుట. ఆయుపదేశమును జేయుచున్నాడు. —

శ్లో. బ్రాహ్మం దేశమనేకదుర్గవిషమం ప్రాప్తం న కించిత్ఫలం
త్యక్త్వా జాతికులాభిమానముచితం సేవా కృతా నిష్ఫలా,
భుక్తం మానవివర్జితం పరగృహేష్వాశంకయా కాకవ
త్ప్రజ్ఞే ! జృమ్భసి పాపకర్తృపిశునే నాద్యాపి సుతుష్యసి. 2

వా. — అథ రాగస్య తృష్ణామూలకత్వాత్తద్వర్జణం వివా న వైరాగ్యసిద్ధిరి
త్యగ్నిశ్రేత్య తస్మిన్ద్యర్థమదా తావత్తత్పరివర్తిభూతాం తృష్ణాం దూషయతి — భ్రాన్త
మిత్యాది నవభిష్టైః తత్ర ప్రళమం స్వకర్తృకష్టనివేదనపూర్వకం తృష్ణాం సంబోధ్య
త్రిభిర్దూషయతి — బ్రాన్తమితి — అనేకైర్భూతుభి - ద్ధ్వజైః పార్శ్వత వార్ష జల
దుర్గాదిభిః - విషమం వికటు దుస్సంచారమిత్యర్థః, దేశం, బ్రాహ్మం సంచరితం, తథా
ఽపి, కించి దల్పమపి, ఫలం ధనం, నప్రాప్తం న లభ్యం. బహుఫలాపేక్షయైవ దుర్గమ
విదేశసంచారః కృతః-ఫలం తీవ్రమదపి న ప్రాప్త మిత్యర్థః - అత్ర దేశశబ్దస్య నపున
కత్వం నిఘట్ట్యస్తరేషు మృగ్యం - యద్వా - దేశముద్దిశ్య బ్రాహ్మం * భావే క్తప్ర
త్యయః. అథవా - ని. 'నివృజ్ఞనపదా' దేశవిషయా వి' త్యభిధానాత్ - పులిష్ట
స్యాపి దేశశబ్దస్య నపునకత్వసంబంధ మనువర్తత ఇతి భాష్యకారప్రయోగా దివ్యతే.
తథా, ఉచిత మనురూపం, జాతికులయోః - జాతిః బ్రహ్మణత్వాదిః - కులం సద్వంశః
తయారభిమానమిత్యర్థః. * సాపేక్ష త్వేఽపి గమకత్వాత్సమాసః, త్యక్త్వా విసృజ్య,
నిష్ఫలా ఫలకూన్యా, సేవా పరిచర్యా, కృతా - ధనాధ్యానామితి శేషః, ఉభయ
త్రాపి కష్టమేవావశ్యం న త్వస్య త్క్రిందిదపీత్యర్థః. ని. 'లాభనిష్పత్తియో
గేషు బలే శలేభ్య ధనేఫల' మితి వైజయంతీ, తథా మానవివర్జిత మభిమానకూన్యం
యథా తథా-బహుమానవిహీనమితి నా, ఆశక్త్యయా ఆకాఙ్క్షయా - లాలూపత్వేనేతి
యావత్, పరగృహేషు, కాకేన బలిభుజా-తుల్యం కాకవత్ * 'తేన తుల్యం క్రియా
చే ద్వతి' ఇతి పలిప్రత్యయః, భుక్తమ్ ఆభిమానత్యాగేఽపి న బహుమానపూర్వకం
కిం తు సావమానమేవ దత్తం పరాన్నపిష్ట మభ్యవహృతమిత్యర్థః. తథాఽపి, పాప
కర్తృణాం పాపాత్తనాం - పిశునే సూచికే-యేషాం తృష్ణా త ఏవ పాపిష్టా ఇతి భావః
యద్వా - పాపకర్తృణాం దుష్కర్తృణాం - పిశునే ప్రవర్తికే- ఇత్యర్థః. ఏతద్వ్యతి
రేకేణ దుష్కర్తృప్రవర్తకాన్తరాభావాదితి భావః, హే తృష్ణే విషయస్సృహే.
జృమ్భసి ప్రవృథా భవసి, కిం త్వద్యాపి ఈదృక్కృత్కర్తృప్రవర్తనదకాయామపీతి

భావః, న సంతుష్యసి సంతుష్టా న భవసి - విరతిం న ప్రాప్నోషీత్సర్థః. ఇతః వరముసి
కించిద్దష్టకర్త కారయతు మపేక్షాఽస్తీవ ప్రతిభాతీతి భావః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. అనేకదుర్గమము = అనేకములగు పోవుటకక్యములైన ప్రదేశములచే
సంచరించుటకు యోగ్యముగాని, దేశం = దేశమున, బ్రాహ్మం = సంచరించితిని.
కింఛీత్ = అల్పమైనను, ఫలం = ప్రయోజనము-(భవము), ప్రాప్తం న = లభ్యపడినది
కాదు, ఉచితం=తనిన, జాతికుల అభిమానం = జాతియందును, సద్వంశమునందును గల
ప్రీతిని, త్యక్త్వా = వదలి, నిష్ఫలా = ప్రయోజనకారికాని, సేవా=కొలుపు, కృతా=
చేయబడినది, మానవివర్జితం = అభిమానమును వదలి, పరగృహేషు = ఇతరుల ఇండ్ల
యందు, కాకవల్ = కాకివలె, అశక్కుయా=జుతుతో, భుక్తం=భుజించితిని, పాప
కర్తపిశునే = పాపకార్యములయందు ప్రవర్తించేదానా! తృప్తే = ఓ ఆకా! జృంభసి=
విజృంభించుచున్నావు. అద్యాపి=ఇప్పుడును, నసంతుష్యతి=తనిదిం జెందవు.

తా. అడవులతోఁ గొండలతో నదులతోఁ దిరుగరానిదేశ
మెల్లఁ దిరిగి తిరిగి విసికితిని. లేశమైనను లాభము కలుగలేదు. ఉండవల
సిన జాత్యభిమానమును గులాభిమానమును విడిచి నిష్ఫలమైన నేవా
వృత్తి నాచరించితిని. సిగ్గు వోనాడి కాకివలె నితరుల కొంపల
బెదరుచుఁ దిండిలింటిని. పాపకర్తలకుఁ బాల్పలుచు నో యాశా!
ఇంకను బెచ్చు పెరుగుచునే యుంటివిగాని పరితృప్తి చెందవు గదా!

చ. విసికితి దుర్గదుర్విషయవిభ్రమయుక్తిఁ గులాభిమానమున్
బసచెడ నేవ చేసితి విషన్నుఁడనై పరగేహాసీమ వా
యసమువలె భుజించితి బ్రయత్నము నిష్ఫలమై నశించె సు
తనపడవుగ కర్తపిశునత్వము చూపెద వాశ యేటికిన్!

శ్లో. ఉత్థాతం నిధిశక్కుయా ఊతితలం ధ్మాతా గిరేర్ధాతవో

నిస్తీర్ణస్సరితాంపత్నిపతయో యత్నేన సంతోషితాః,

మస్త్రారాధనతత్పరేణ మనసా నీతాః శ్మశానే నిశాః

ప్రాప్తం కాణవరాటకోఽపి న మయా తృప్తే! సకామా భవ. 3

వ్యా.—ఉత్థాత మితి.—నిధిశక్కుయా నిక్షేపాఽత్ర తిష్ఠతీతి బ్రాహ్మణీతి
తలం కించిదిష్టకాదినిచితభూతల, ముత్తాతమవదారితం-తత్ర న కించిల్లభ్యమిత్యర్థః, తథా
గిరే, ర్ధాతవః మనశ్శిలాద్యాః, ధ్మాతాః సువర్ణభావం ప్రాప్నోస్తీతి ధియా అగ్నా
మూషాయాం సమూలికావికేషం నిక్షిప్త్య యావత్పాణిం పూత్యానైస్సంతాపితా

ఇత్యర్థః. తథాఽపి న కించిజ్ఞాతమితి భావః. * 'ధ్వాశబ్దాన్ని (వక్త్ర) సంయోగయోగి' త్వస్యాధ్వాతోః కర్తృణిక్తః - ని. 'ధాతుర్ననశ్శిలాద్యజైరి'త్యమరః. అన్యత్రాప్యక్తం—

'సువర్ణరూప్య తామ్రాశ్చ హరితాశ్చ మనశ్శిలాః

గైరికాజ్ఞాన కాశ్చీర లోహ సీసా స్సహిజ్ఞులాః

గన్ధకాభ్రకమిత్యాద్యా ధాతవో గిరసంభవాః.

ఇతి.

అత్ర సువర్ణ రూప్యవ్యతిరేకేనైవ యోజ్య-మన్యథా ప్రకృతానంగతేరితి, తథా, సరితాం పతిస్సమున్రో, నిస్తీర్ణః, ద్వీపాన్తరేషు వాణిజ్యేన బహుధనం సంపాదయిష్యామితి సాంయాత్రికభావేన విలక్షిత ఇత్యర్థః. నృపతయో రాజానశ్చ, యత్నేన ఛన్తాను వర్తనరూపప్రయత్నేన, సంతోషితాః, తథా మన్త్రారాధనతత్పరేణ మన్తజపతా త్పర్యవతా మనసా హేతునా, శ్చకానే ప్రేతభూమా, నిశా రాత్రయో, సీతా యాపితాః. భూతప్రేతశికాచాదిభ్యో భయ మవిగణయ్య నిధ్యాదిప్రదర్శకదేవతాభి ముఖశరణసాధనమన్తజపతాత్పర్యేణ నిశాసు శ్చకానే స్థితమిత్యర్థః, తథాఽపి మయా, కాణవరాటకః అన్ధకపద్మోఽపి, న ప్రాప్తః - ధనం తు దూరాపాస్తమితి భావః. ని. 'కపర్దశ్చ వరాటక' ఇతి హలాయుధః. అశః, తృష్ణే, సకామా నఫలమనోరథా, భవ త్వత్పరిజ్ఞాతాధనిష్పట్టే సిద్ధసంకల్పా భవేత్యర్థః. ఇత్థమనర్థహేతుభూతయా తృష్టయా వృథావ్యాపారజనితశ్రమ వివావశిష్టో న వాఞ్శితలాభ ఇత్యతస్తదున్మూలనే యత్నః కర్తవ్య ఇతి భావః. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. నిధిశక్కుయా=నిక్షేప(మున్నదను) భిమచేత, క్షీణితలం = భూప్రదేశము ఉత్థాతం=త్రవ్వబడినది, గిరేః = కొండయొక్క, ధాతవః = (మనశ్శిలాది) తాలివిశేషములు, ధ్వాతాః=(బంగారముగా మారునని మూలికలతోనింపిన మూసలను నివ్వనం దుంచి గొట్టములతో) ఊడ(బడివి, సరితాం పతిః = సముద్రము, నిస్తీర్ణః = దాటబడినది, నృపతయః=రాజులు, యత్నేన = ప్రయత్నముతో, సంతోషితాః = సంతోషపెట్టబడిరి. మన్త్రా...పరేణ-మన్త=మంత్రములతోడి, ఆరాధన = జపమునందు, తత్పరేణ=అనక్తమైన, మనసా=మనస్సుచే, శ్చకానే=ప్రేతభూమియందు, నిశాః = రాత్రులు, సీతాః = కడప(బడినవి, కాణవరాటకః అపి=గ్రుడ్డిగవ్వయైనను, మయా = నాచే, నప్రాప్తః = పొందబడలేదు, తృష్ణే=ఓ ఆహా! సకామా భవ=సంకల్పసిద్ధవు గమ్ము.

తా. నిక్షేపము దొరకు ననునాశతో నేలఁ ద్రవ్వితిని. బంగారు కొట్టకై కొండలమీఁది మణిశిల మొదలగు ధాతువులఁ గరగించితిని.

సముద్రప్రయాణములఁ గావించితిని. కష్టపడి వారి మనసువచ్చునట్లు నడచుకొని రాజుల సంతన పెట్టితిని. మంత్రారాధనముల నొనర్చుచు శ్మశానములందుఁ బెక్కురాత్రులు గడపితిని. ఇంతచేసియు నేనొక గ్రుడ్డిగవ్వనైనఁ గాంచనైతిని. ఆశా! యింక సంతోషపడి యూరకుండుము.

చ. నిధి యనుశంక భూతలముఁ నిచ్చలుఁ ద్రవ్వితీ నావచే మహా
దధిఁ దరియించితిఁ శిఖరిఃథాతువు లూదితి రాజఁ గొల్పితిఁ
వ్యథ గొని ఘోరమంత్రజపఁ మర్థి నొనర్పితి గవ్వయైన నే
విధమునఁ బొందనైతిఁ గదఁవే ముద మందఁగదే దురాశరో.

శ్లో. ఖలోల్లాపాస్సోధాః కథమపి తదారాధనపరై
ర్నిగృహ్యస్తర్బాష్పం హాసితమపి శూన్యేన మనసా,
కృతో విత్తస్తస్థప్రతిహతధియామజ్జాలరపి
త్వమాశే! మోఘాశే! ఃమపఃమతో నర్తయసి మామ్.

4

వ్యా.—ఖలోల్లాపా ఇతి.—ఖలానాం దుర్జనానా, మల్లాపాః దుర్బాషితాని, తదారాధనపరైస్తత్సేవాశక్తురై - రస్తాభితి శేషః. కథమ పృతికృచ్ఛ్చేణ, సోధాః ట్లాస్తాః - అన్యథాభావే కార్యభక్తో భవేదితి భయాదితి భావః తథా, అస్తరభ్యస్తర వివ-బాష్పం తదాలావశ్రవణజనితాశ్చ, నిగృహ్య నిరుమ్య, శూన్యేన నిరుత్సుకేన, మనసా ఉపలక్షితైర్నిర్భిన్నాన్తఃకరణై రిత్సర్థః, హాసితం హాసోఽపి కృత ఇతి శేషః * కర్తరిక్తః. దురాలాపైరాక్షిప్తా అపి తే సంతోషవస్త వివ న తు నిర్విణ్ణా - అతో విశ్వసయో ఇతి బుద్ధ్యత్పాదనార్థం నిర్విచయమిథ్యాహాసోఽపి విరచిత ఇత్సర్థః. తథా, విత్తేన భవేన - యస్తస్థాప జడీభావ-క్షేన ప్రతిహతా మూఢా వివేకశూన్యేతి యావత్ - ధీర్యేషాస్తేషాం ధనదుర్తదాహానామిత్సర్థః. ని. 'స్తహ్నా స్థానా జడీభావా' వి' త్యమరః. అజ్జాలరపి కృతః ప్రవీణభావోఽపి విహితః తథాఽపి న కిం చి ల్లభమితి భావః. అతః మోఘాశే వ్యర్థమనోరథే ఆశే తృష్టే. ని. 'అశా తృషా దిశోః ప్రాక్షే'తి విశ్వః. త్వం, మా, మతోఽస్తాత్థాలాపాదినహానాదికృత్యాత్, అపరమితరత్, కిం కార్యం, నర్తయసి నాటయసి-మయా కిం కార్యం కారయసీతి యావత్ - న కిమపీత్సర్థః, నాటయతవ్యార్థస్య వైయర్థాదితి భావః; నను పూర్వశ్లోకే మయేత్యేకపదనం ప్రయుక్తం - అత్రతు తదారాధనపరై రితి బహుత్వం-కథ మేతన్నమజ్జాసమితి చేత్సత్వం - తృష్టాపహతానాం బహుత్వాత్తప్రయోగతత్కర్తృ కర్తృభేదేన క్వచిదేకపదనం క్వచి

దృఘావచనం చ వివక్షితమిత్యవధేయమ్; ఏవముత్తరత్రాపి యోజ్యమ్. శిఖరిణీవృత్తమ్ - 'రనై దుదైశ్చిన్నా యమనసభలాగశ్శిఖరిణీ' తి లక్షణాల్.

టీ. ఖలఉల్లాసాః = దుర్జనులయొక్క దుర్భాషితములు, తదారాధనపరైః-తత్ = వారిని, ఆరాధన=కొలుచుటయందు, పరైః = ఆనత్తు లగుమాచేత, కథమపి = ఏవిధము ననో, సోధాకి=సహించుబడినవి; అన్తః=లోలోపుగ నే, బాష్పం = కన్నీటిని, నిగృహ్య= ఆడంచుకొని, శూన్యేన = నిరుత్సృకమగు, మనసా = అంతఃకరణముతో, హసితమపి= నవ్వునకూడ నవ్వితిమి, విత్త...ధియాం-విత్త = ధనముచేనైన, స్తంభ = జడత్వముచే, ప్రతిహత = కొట్టబడిన (వివేకశూన్యమైన). ధియాం = బుద్ధిగలవారికి, ఆఙ్ఘలిరపి = చేతులను జోడించుట నైతము, కృతం = చేయబడినది, మోఘు = వ్యర్థమగుమానో రథముగల, ఆశే=ఓ ఆశా, త్వం = నీవు, మాం = నన్ను, ఇతఃపరం = ఇంతకంటెను, కిం నర్తయసి=ఇంక ఏమాట ఆడించెదవు?

తా. నీచులఁ గొలుచుచు వారిదుర్భాషలెల్ల నైచితిని. పారలి వచ్చు కన్నీటిని లోలోన మ్రింగి మనసునలేని వెడనవ్వు సయితము నవ్వితిని. ధనగర్వముచే మతిమాలినవారికి దోసిలి యొగ్గితిని. ఆశా! నీకోరిక యీడేఱ లేదు. ఇంక నన్నేమి యాడించెదవు?

చ. పలునలు పల్కుమాట లొకభంగి సహించితి బాష్పవారి లో
పలనె హరించి శూన్యమగుభావమునకా వెడనవ్వు నవ్వితికా
బొలుపటి విత్తజాడ్యహతబుద్ధుల కంజలి చేసితిం గటా
తలఁక కయింక నేపసికిఁ దార్చెదు నన్ను దురాశ నీవిటన్.

శ్లో. అమీమాం ప్రాణానాం తులితబిసీపత్రపయసాం
కృతే కిం నాస్తాభిర్విగళితవివేకైర్వ్యవసీతం,
యదాఢ్యానామగ్రే ద్రవిణమదనిస్సంజ్ఞమనసాం
కృతం వీతప్రీడైర్విజగుణకథాపాతక మపి.

5

వ్యా.—అథ తృష్ణాదుర్విలసిలేనైవ మహదనుచితమప్యాచరితమిత్యాహ—అమీ
మామితి.—కించ, తులితాని సమీకృతాని-బిసీపత్ర పయాంసి-యేషాం లేషాం-సశీదళ
గతజలవతరణానాం-క్షణభక్తురాణా మిత్యర్థః, అమీమామవిశ్వసనీయానాం ప్రాణానాం
కృతే - వితప్రాణాన్త్రాణార్థమిత్యర్థః. ని. 'అథే కృతే శబ్దా ద్వైతాదర్థేఽవ్యయ
సజ్ఞతా వ' తి పచనాల్, విగళితః భ్రష్టః - వివేకః కర్తవ్యాకర్తవ్యా విచారో -
యేషాం తైరస్పృహి, కిం దుష్కర్త, న వ్యవసీతం నోద్యుక్తం - సర్వ మపి వ్యవసీత మేవే

తృప్తి, కుతః? యద్యస్తాత్కారణాత్, ద్రవిణమదేన ధనమదేన, నిస్సంజ్ఞాని స్తస్మి
తాని - మనాంసి యేహం తేహం - విమర్శకాన్యాస్తకరణానా; మాధ్యానాం -
ని. 'ఇభ్యో ఆద్యో ధనీ స్వామి' తృప్తయః. అగ్రే పురస్తాత్, * మ్హనప్రీతైర్నిర్లజై,
రస్తాభి, నిజగుణకథాపాతకంస్వకీయవిద్యావినయాదిగుణప్రశంసాయాపవాదముపి, కృతం
తచ్చ నిషిద్ధం 'అత్తప్రశంసాం పరగర్వణమివ వర్జయేత్' ఇత్యాపస్తమ్బసూరణాత్. 'అత్త
ప్రశంసా మరణం పరస్పదా తదైవ చేతి వచనాదాత్మగుణప్రశంసై వాల్మీకిపూజక-తస్య
చ నిరయప్రాచ్యత్వే నిపాతకత్వం చ; నిజగుణప్రఖ్యాపనేన ధనం సంపాద్య తేన
ప్రాణాన్ సుతర్పయిష్యాదు ఇత్యాశయేనేదృశానుచితమాచరితం - తథాపి న తల్లభ
మిత్తృపితృభార్యః.

టీ. తులిత...పయసాం-తులిత = సామ్యముచేయబడిన, బిసినీపత్ర=తామరాకు
లాని, పయసాం=నీరుగల, అమిషాం=ఈ, ప్రాణానాం కృతే = ప్రాణములకొఱకు, విగ
ళితవివేకైః=మతిమాలిన, అస్తాభిః=మాచేత, కిం=ఏది, నవ్యవసితం = యత్నింపబడలేదు?
యత్=దేనిచే (ఏకారణముచే నన), ద్రవి...ససాం-ద్రవిణముద = ధనముదముచే, నిస్సం
జ్ఞ = స్తంభభూతమైన, లేక మైమఱచిన, మనసాం=మనస్సుగల, ఆధ్యానాం = ద్రవ్య
వంతులయొక్క, అగ్రే=ఎదుట, వీతప్రీడైః = పోయివెళ్ళుగల (సిగ్గులేక). నిజ...పాత
కమపి=నిజగుణకథా - స్వగుణకీర్తనము (అను), పాతకమపి = పాపముకూడ, కృతం =
చేయబడినది.

తా. తామరాకులోని జలబిందువులవలె జంచలములైన యీ
ప్రాణములకొఱకై మతిమాలిన మన మెట్టిదుష్కార్యము చేయఁ
బూనము? ధనముదముచే మది మఱచియున్న ధనికులచెంత సిగ్గుపదలి
స్వగుణసంకీర్తన మనుపాతకమును సయిత మార్జించుకొంటిమి.

మ. నశినీపత్రగతాంబుచంచలము లోన్నం బ్రాణముల్ వీనికై
గళితప్రజ్ఞత మేము చేయనియసత్కార్యంబు లేదేమియుకా
బలవద్విత్తమదాతిరేకజనితావస్థాదులై నట్టి లు
బ్ధులమౌలక నిజసద్గుణస్తుతి మహాదోషంబు గావించుటన్,

శ్లో. ఊతం న త్తమయా గృహాచితసుఖం త్యక్తం న సంతోషత
స్సాధో దుస్సహాశీతవాతపవనక్లేశో న తప్తం తపః,
ధ్యాతం విత్తమహర్నిశం నియమితప్రాణైర్న శమోఽభ్యుపదం
తత్తత్కర్తృ కృతం యదేన మునిభి స్తైస్త్వైః ఫలైర్వంచితాః.

వ్యా.—ఆథ యద్యప్యచితతమేవాచరితం తథాఽపి తస్యాయాథాతథ్యాన్న
 ఫలాపధాయకమభూ దిత్వాహ—తాస్తమిలి.—సత్యేవమపి పరిభవహేతా మనసోఽ
 నుచ్చేగః ఊహ - తయా, న తాస్తం న సోధమ్ - అపమానాదికమితి శేషః - కిం త్వ
 శక్తతయై వేతి భావః, తథా, గృహే ఉచితం యుక్తం, యత్ సుఖం మృష్టాన్నభోజన
 కళత్రసంభోగాదిజనితానందాది, తచ్చ, సంతోషతః కిమనేన తుచ్ఛేనేతి పరితోహ,
 న్ను త్వక్తం - కిం త్వసంభావితబ్రహ్మచర్యేణైవేతి భావః, తథా, దుస్సహః సోఽభి
 మశక్యాః - యే శీతవాతకపనైః - క్లేశా దుఃఖాని. లే, సోఽథాః తాస్తాః - దేహయా
 త్రార్థం దేశాస్తరసంచారే లేహ మనుభూతత్వాదితి భావః, తపశ్చాద్వాయజాదికం
 తు, న తస్తం న చరితం, తథా, నియమితప్రాణైరస్తప్రత్యాహృతప్రాణై, రస్థాభి,
 అహన్వి నిా చాహన్విశమ్ - అహోరాత్రం * 'అచతురే' త్యాదినా నిపాతనా
 త్సాధుః, విక్తం, ధ్యానం చిన్తితం, శంభోః వదం న ధ్యాతం, అతో మునిభి, ర్య ద్య
 త్కర్తృ కృతమ్, అపమానసమానాదికమాచరితం, తత్తదేవ కర్త, అస్థాభిశ్చ కృతం, కింతు
 తైస్సైస్తత్కర్తృనియతైః, ఫలైర్వశ్యేతా వర్జితాః, లేహమయథాచరణేన వైగుణ్యా
 త్ఫలభాజో న జాతా ఇత్యర్థః; తాన్యాదిన్యేవ యద్యపమానాదికం తాస్తం స్యాత్తర్హి
 ఫలలాభో భవేదేవ - న తు తదాచరితమ్; ఆయం చానర్థస్తృష్టా దుర్విలసితమూల ఏవేతి
 ఫలితార్థః. కాదూలవిక్రీడితం వృత్తు-లక్షణం తూక్ష్మమ్.

టీ. తాస్త = ఓర్చితిమి, నక్షమయా = నైరణచేతకాదు సుమా, గృహోచిత
 సుఖం = సంసారసౌఖ్యము, త్వక్తం = విడనాడఁబడినది, సంతోషతః = ఆనందముచేత
 కాదు సుమా, దుస్సహ, శీత, వాతకపనక్లేశః = సహింపరాని, చలి, గాలి, ఎండలక్రమ,
 సోఽథః = ఓర్వఁబడినది, తపః న తస్తం = తపస్సుచేయఁబడలేదుసుమా, విక్తం = ధనము.
 అహన్విశం = రేయింబవట్లు, ధ్యాతం=ధ్యానింపఁబడినది, నియమితప్రాణైః=నిగ్రహింపఁ
 బడిన మనోవృత్తులుగల (మాచే), శ మ్మోః వదం న (ధ్యాతం)=శివునిచరణము ధ్యానిం
 పఁబడలేదు సుమా, మునిభిః=మునులచే, యత్కర్త = ఏ (వైచేష్టిన అపమానసమానాదు
 లైన) కర్తృము, కృతం=చేయఁబడినదో, తత్తత్కర్త = ఆయాకర్త (మాచేత), కృతం =
 చేయఁబడినది, తైః తైః ఫలైః = ఆయాఫలములచేత, వశ్యేతాః = మోసగింపఁబడితిమి
 సుమా.

తా. నిందావమానాదులను సహించియుంటిమి, కాని యది
 ఊమవలనఁ గాదు. సంసారసౌఖ్యమును విడనాడితిమి కాని యది పరమా
 నందముతోఁగాదు. ఎండవానలకోర్చియుంటిమి గాని యది తప మొన
 రించుటకై కాదు. రే యనక పవలనక ధనమును ధ్యానించితిమి కాని

మరోవృత్తులనాపి శివచరణముల ధ్యానింప లేదు. మునులుచేయు నాయా కర్మలఁ జేయనేచేసితిమి కాని వాని ఫలములు మమ్ము మోసపుచ్చెను.

మ. తమచేగా దవమానమొర్పుట మహాగ్రంథుష్టిచేఁ గాదు గే
హమునం దైననుఖంబు మానుట తపోవ్యాపక్తిచేఁ గాదు దు
ర్దమశీతోష్ణజయంబు కాదు హరువై ధ్యానంబు విత్తంబుపై
నమరె మాకు మునీంద్రకృత్యములు లేవాసత్ఫలాభ్యున్నతుల్.
శ్లో. భోగా న భుక్తావయమేవ భుక్తాస్తపో న తప్తం వయమేవ తప్తాః,
కాలోనయాతో వయమేవ యాతాస్తప్తానజీర్ణావయమేవ జీర్ణాః.

వ్యా.—అగ్ని త్రిభిర్జరాదూషణద్వారా కృష్టా నివృత్తి—భోగా ఇతి.—
భుజ్యంత ఇతి భోగాః స్రక్చందనవిషయము, న భుక్తా నానుభూతాః, కిం తు వయమేవ
భుక్తాః తత్వాప్తిష్టార్థం దురంతచింతయా గ్రస్తాః, తథా, తపః ప్రతోపవాసాదిపుణ్యం,
న తప్తం నాచరితం, కిం తు వయమేవ తప్తాః ఆధ్యాత్మికాదితాపశ్రయేణ సంతాపితాః
తథా, కాలో న యాతః న గతః-తస్మాఖిణ్ణదన్తాయమాన తేన యానాసంభలివాదిలి
భావః, కిం తు వయమేవ యాతాః జీవితావధికాలముల్లభ్యైవసానం ప్రాప్తా ఇత్యర్థః,
అథవా కాలో న యాతః నదాచారసజ్జనసహవాసాదినా న గతః - తథా చేచ్ఛేయో
భవేదేవేతి భావః. కిం తు వయమేవ యాతాః దేహగోహాదియోగక్షేమానుసంధానలము
టతేన కాలమతిక్రమ్య గతా ఇత్యర్థః, తథా తృష్టా, న జీర్ణాః న శిథిలా-తవైచ్ఛిగిల్య
హేతోరనుపస్థితత్వాదిలి భావః, కిం తు వయమేవ జీర్ణాః తృష్టాసహకృతజరయా శిథి
లాక్తో జాతా ఇత్యర్థః. అతః ఇతః పరం వా, క్షీప్రం ఖట్యావస్థాగారిచింతనేనైవ తృష్టో
స్తూలనహేతుస్సంపాదనీయ ఇతి భావః.

ఇన్ద్రోపేష్టప్రజలక్షణశ్రవణాదుపజాలివృత్తమ్.—‘అనంతరోదీరిత లక్షభాజా
పాదో యదీయాపుపజాతయ స్తా’ ఇతి లక్షణాత్.

టీ. భోగాః = (స్రక్చందనవిషయములు మొదలగునవి) భోగములు, నభుక్తాః =
అనుభవించుట లేదు. వయమేవ = మేమే, భుక్తాః = (కాలముచే) భుజించుటలేమి,
తపః = (వ్రతములు, ఉపవాసములు మొదలగునవి) తపస్సు, నతప్తాః = ఆచరింబడులేదు.
వయమేవ = మేమే, తప్తాః = (ఆధ్యాత్మిక, ఆధిభౌతిక, ఆధిదైవికములను తాపశ్రయ
ములచే) తపించుటలేమి, కాలః=కాలము, న యాతః=గడవలేదు, వయమేవ = మేమే,
యాతాః = పోయితిమి, (ఆనంగా జీవింపవలసినకాలము గతింబుగా అవసానకాలము

ప్రాపించినది యనుట. తృప్త = ఆశ, నక్షిణా = శిథిలత నొందలేదు, వయమేవ = మేమే, జీర్ణాః = శైథిల్యము నొందితిమి.

తా. భోగములు మాచే ననుభవింపబడలేదు. మేమే యనుభవింపబడితిమి. తమస్సు మాచే దపింపబడ లేదు. మేమే తృప్తయు సంతృప్తమైతిమి. కాలము పోవుటలేదు. మేమే పోవువారము. ఆశ బిగిదప్ప లేదు. మేమే బిగి దప్పివార మైతిమి.

క. భోగానుభవంబు తపో

యోగము కాలంబు చనుటయును ఘనతృప్తి

ద్యోగవిరామము లేదహ

హ గురుత వహించి తృప్త యలనడి తెచ్చెన్.

శ్లో. వలిభిర్బుమాక్రాంతం పలితై రంకితం శిరః,

గాత్రాణి శిథిలాయస్తే తృప్తే కా తరుణాయతే.

8

వ్యా.—వలిభిరితి—వలిభిర్జరావిక్షణచర్త రేఖాభి, ర్బుఖం వక్త్రమాక్రాంతం - దైరూప్యం ప్రాపిత మిత్యర్థః. పలితేన జరసా క్లాశ్మ్యేన, శిరః మస్తకమ్, అఙ్కితం చిహ్నితం - శిరః కేశాదయో ధవళా జాతాః ఇత్యర్థః. తథా, గాత్రాణి కరచరణాద్యవయవాః - అవయవినాదినో గాత్రశబ్దస్యావయవార్థత్వం లక్షణయా వేదితవ్యమ్ - అవయవవయవినోరభేదవివక్షయా వా - న చ వక్త్రబాహుశ్యవివక్షాయాం యథాశ్రుతమేవ సమజ్ఞానమితి వాచ్యం - ముఖం శిర ఇత్యేకవచనప్రయోగవిరోధాత్ - నను తత్రాపి జాత్యేకవచనగ్రహణే న కోఽపి విరోధ ఇతి చేత్సిమనేన బకబద్ధప్రయాసే నేత్యలమతి ప్రసక్తేన, శిథిలాయస్తే శిథిలసీవాచరన్తి జరాజర్జరభావశ్చిప్తసంధిబద్ధతయా కార్యకరణానుసంధాని జాయంత ఇత్యర్థః. కింతు, ఏకా తృప్త్యా, తరుణాయతే తరుణీవాచరతి - బలిష్ఠా జాతేత్యర్థః. జరయా సర్వమప్యేవం విశకలితం న తృప్త్యేతి మహదేత దాశ్చర్యమితి భావః. ఉభయత్రాపి * 'కర్తుః కృష్ణులోపశ్చే' తి కృష్ణ్ * 'అశ్న త్సార్వధాతుకయోద్ధీర్ఘః' ఇతి దీర్ఘః.

శ్లోకాఖ్యమేత దానుష్ఠానం వృత్తం - లక్షణం తు నీలిశతకాద్యపద్యే ఉక్తమ్.

టీ. వలిభిః=ముడుతలచే, ముఖం=మొగము, ఆక్రాంతం = ఆవరింపబడినది. (విరూపముః జేదినది అని భావము.) పలితైః=వరసినవెండ్రుకలచే, శిరః = తల, అఙ్కితం = చిహ్నముగలది, గాత్రాణి = అవయవములు, శిథిలాయస్తే = పట్టువదలుచున్నవి, కాని,

తృష్టా వికా = ఆశమాత్రము, తరుణాయతే = జన్మనివలె యాచరించుచున్నది. (విజృంభించుచున్నది.)

తా. మొగమెల్ల ముడుత లావహిల్లినవి. తలయెల్ల నరసినది, అంగములు పట్టువదలుచున్నవి. ఒక్కయాశమాత్రము విజృంభించుచున్నది.

క. కరచరణాద్యవయవముల

భర ముడిగెక్ వభులు మొగమునై నిండారెక్

శిరసెల్లఁ దెల్ల వాతెను

దరిమాలినతృష్ట యొకఁడెతరుణతః బూనెన్.

శ్లో. నివృత్తా భోగేచ్ఛా పురుషబహుమానోఽపి గళిత

సమనానస్వస్వార్యాతాస్సపది సుహృదో జీవితసమాః,

శనైర్యష్టృత్థానం ఘనతిమిరరుద్ధే చ నయనే

అహో మూఢః కాయస్తదపి మరణాపాయచకితః.

(1)

వా. — నివృత్తేతి. — భోగేచ్ఛా విషయానుభవస్పృహ, నివృత్తా, అత్ర జరా దూషణాభినివేశ పారవశ్యేనేత్యముక్తం - తేన “తృష్టైకా తరుణాయత” ఇత్యవిరోధః. పురుష ఇతి యో, బహుమానస్సప్తాన, స్సోఽపి గళితః అవగత - స్తప్రయోజక పారుషాద్యపాయాదితి భావః. యద్వా - పురుషాణాం బహుమానస్తత్కర్తృకసప్తాన - స్సోఽపి గళితః - పూర్వవత్పురుషాదినా న బహుమన్యత ఇత్యర్థః. ఇదాసీం తాదృశ గౌరవలాభాదితి భావః. అథ పరేతబాన్ధవశోచనావదేక్షేన స్వస్యావశతాం సూచయన్నాహ — జీవితసమాః ప్రాణతుల్యాః - అత్యస్తప్రాణతుల్యా ఇత్యర్థః. సుహృదో బంధవశ్చ, సమనానస్సబహుమానా స్సర్వ సప్తపది సద్యవీవ జరావస్తాయాః ప్రాగేనేత్యర్థః. స్వస్వార్యాతాః స్వర్గం గతాః - నిజసుకృతపాకేన పుణ్యభోగం గతా ఇత్యర్థః. జరాదుర్దశావత్త్వా బహుమానరహితోఽహం న యాతో హీనజీవన ఇతి భావః. యద్వా - సమనానస్సవయసః - జీవితసమా బంధవశ్చ - నపది సద్యవీవ దురవస్తావత్తేః పూర్వమేవేతి భావః - స్వస్వార్యాతా లోకాన్తరం గతాః - న త్వయామిత్యర్థః. ని. ‘స్వరవ్యయం స్వర్గనాకత్రిదివత్రిదశాలయా’ ఇత్యమరః. నను కంచిత్కాలం స్థీయతాం కిమనేన అమృతశాశంసనేనేత్యత ఆహ — శనైర్నస్తం, యష్టృత్థానం యష్టృవప్తహృనేనోత్థానం - ప్రాప్త మితి కేమః. పాదపాటపవిఘ్నానాత్స్వయముత్థానే సంచారే భర్తృహితః — 19

వా శక్తిర్వాస్తీత్యర్థః. న త్వేతావన్తాత్ర మేవ - కితు నయనే చక్షుషీ చ * ప్రగృహ్య త్వాదస్య అహో ఇత్యునేన సుధ్యభావః. ఘనం నిబిడం - యత్రిమిరం పటలాఖ్య నేత్రరోగవిశేషో వైద్యకాస్త్రప్రసిద్ధః. ని. 'తిమిరం ధ్వానే నేత్రామయేఽపి చే' తి విశ్వప్రకాశశ్చ, తేన రుద్ధే నిరుద్ధశుద్ధప్రసారే అర్థగ్రహణాసమర్థే జాలే ఇత్యర్థః. అన్ధక పక్షుడివనాద్వరం మరణమేవేతి భావః. ఏతత్సర్వమునర్థశాతం జరాకృతమేవేతి హృదయం. తదపి తథాఽపి, మూఢః జ్ఞానహీనః, కాయో దేహః, మరణేన యోఽపాయో విక్లేషః - నాశ ఇతి యావత్ - తస్మాచ్ఛక్తితో భీతః భవతీతి శేషః; అత్ర దేశాధర్మః తదుపాధా దేహో ఉపచర్యతే, అహో ఈదృక్కష్టదశాయామపి జీవితాశైవ బలీయసీ న విఘ్నోదయ ఇత్యాశ్చర్యమిత్యర్థః. ఏతదపి తృప్తివిలసితమేవేతి భావః. శిఖరిణీ వృక్షమ్.

టీ. భోగఇచ్ఛా=భోగమునందలి కోరిక, నివృత్తా = అడుగంటినది. పురుషబహు మానః ఆపి=పురుషుడనను సమ్మానముగూడ, గళితః=జాతిపోయినది, జీవితసమాః = ప్రాణ సమానులు, సమానాః=వయస్సు మొదలగువానిచే సమానులు, సుహృదః = చెలికాండ్రు, సపది=త్వరగా, స్వః=స్వర్గమునకు, యాతాః=గతించిరి. శన్తైః=మెల్లగ, యష్టి = కట్టచే, ఉత్థానం=లేచుట, (కలిగినది), నయనే చ = కన్నులును, ఘనతిమిరరుద్ధే = దట్టమైన పొర లచే గ్రమ్మబడినవి. తదపి=అయినను, అహో=అయ్యో! మూఢః=తెలివిలేని, కాయః = దేహము, మరణాపాయచకితః = చావుచేతనైన అపాయమునకు భయపడినది (గానున్నది)

తా. అనుభవింపవలయు ననెడుకోరిక యడుగంటినది. పురుషుడ ననుకొనుబింకము చల్లనారినది. ప్రాణసమానులైన తోడిచెలికాండ్రు స్వర్గస్థులైరి. నేనా మూడుకాళ్లముదుసలివైనెనిని, కట్టలేనిది నిలువఁ జాలను. కనులు పొరలుగ్రమ్మి యగపడుటలేదు. అయ్యో! ఈ సిగ్గు మాలినకాయ మిట్టియవస్థ నున్నను, బ్రాణములు వదలవలయునే యని భయపడుచునే యున్నదిగదా!

కా.భోగావేక్ష తొలంగెఁ బూజ్యత చెడెకా బోరానిమిత్తుల్మహా భాగుల్ నెల్లిరి దండ మూతగొనుటల్సప్రాప్తింఁచె గన్నుల్తమో రోగచ్ఛన్నము లయ్యె దేహము జరాఃపరాధంబు ప్రాణానిల త్యాగాపాయభయంబునకా వడఁకెడుకొరదా నెంత సమ్మాధమో.

శ్లో. ఆకానామ నదీ మనోరథజలా తృప్తాతరంగామలా
రాగగ్రాహవతీ వితర్కవిహగా ధైర్యద్రుమధ్వంసినీ,
మోహవర్తసుదుస్తరాతిగహనా ప్రోత్తుజ్జచిన్తాతటి
తస్యాః పారగతా విశుద్ధమనసో నన్దన్తి యోగీశ్వరాః

10

వ్యా.—నస్యేతాదృశతృప్తాముల్లంఘ్య స్వాత్మసుఖానుభవతత్పరా యే కేచన
మహావ్రస్సన్తి కిమిత్యాశంక్య సన్యేతేతి నిగమయత్ తస్యాః పృథగ్జనమస్తరతరత్వ
ద్యోతనార్థం మహానదీత్వం రూపయతి—ఆకేతి—మృష్టాన్న పానభోజనవిచిత్రామ్బర
భూషణషోడశవార్షికకామినీసంభోగాదిగోచరమానసవ్యాపారా మనోరథా వ్ర వివ
జూని యస్యా స్యా తథోక్తా, అప్రాప్యేవ్యవ్యర్థేషు ప్రాప్త్యభిలాషవిశేషాః
తృప్తా-స్తాభిరేవ తరజ్జైః కట్టాలై - రామలా సజ్కులా, ఆభిమతపస్త్రుషు స్నేహో
రాగః - ఉపలక్షణమేతద్దేహదీనాం - తథా చ రాగద్వేషాదయ వివ - గ్రాహ న
క్రందయ-వ్రస్సన్యాం స న్తితి తథోక్తా, తత్తత్పదార్థలాభాలాభగోచరాః వితర్కాః - త
వివ విహగాః కారణవాదిపక్షిణో యస్యాం సా తథోక్తా, 'మనసో నిర్వికారత్వం
ధైర్యం సత్సృషి హేతుస్వి' త్యుక్తలక్షణం ధైర్యం-తదేవ ద్రుమః-తం ధ్వంసయతి
ఉన్మలయతీతి తథోక్తా, అజ్ఞానం మోహ వివ - తద్వృత్తయో దమ్భదర్పాదయో
లక్ష్యస్తే. తథా చ - మోహః అజ్ఞానవృత్తయ - వివాపరౌ జలభీమా-నైస్సదుస్తరా
సుష్టు తరితుమశక్త్యా, అతిగహనా-వికత్త దుర్విభావ్యస్వాభావాదవ్యత్ర దురవగా
నాత్వాచ్ఛేదమితి నిర్ణేతుమశక్యేత్యర్థః. ఇష్టాభిగమజనితధ్యానం చిన్తా-చిన్తా బహువిధ
త్వేఽపి చిన్తానాం తటద్వయరూపభోపయోగార్థం ద్విత్వం పక్ష్యతే-తథా ప్రోత్తుజ్జే
అత్యున్నతే-చిన్తే వివ తటే-యస్యాస్యా తథోక్తా ఆకానామ నైకవిధాత్యాయతతృప్తా-
ని. 'దశావస్తానైకవిధాఽత్యాకా తృప్తాఽపి చాయ తే' త్యమరః. నామేతి ప్రసిద్ధా-
ఆకేతి ప్రసిద్ధే త్యర్థః. యా నదీ వర్తత ఇతి శేషః-యత్తదోర్నిత్యనంబధాత్, తస్యా
ఆకానద్యాః, పారం గతాః జ్ఞానప్లవేనేతి భావః, అత వివ విశుద్ధమనసో నిర్మలాన్తః
కరణా, యోగీశ్వరా మహాయోగినః,నన్దన్తి బ్రహ్మనన్దమనుభవన్తిత్యర్థః, అతస్సర్వథా తృప్తా
తరణోపాయాఽన్యేషణీయః శ్రేయస్కామేనేతి భావః.

టీ. ఆకానామ=అత యనునది, నదీ=విలు, మనోరథజలా=(మృష్టాన్న పానభోజ
నము, విచిత్రాంబరభూషణధారణము, షోడశవార్షికకామినీసంభోగము మొదలగు)
శోరిక అనునీర్ణగలది, తృప్తా...కులా-తృప్తా = (పాండరానివస్తువును పొందఫలయునను)

అశలనెడు, కరణంబులచే, అమలా = అల్లకల్లులమగుచున్నది. రాగ...వతీ-రాగ=అను రాగములను, గ్రాహవతీ = మొసళ్లుగలది, వితర్కవిహగా-వితర్క = సందేహములను, విహగా=పక్షులుగలది, ధైర్య...సిని - ధైర్య = ధైర్యమును, ద్రును=చెట్టును, భవంసిని= పెల్లగించివేయునది. మోహ...స్తరా- మోహ=అజ్ఞానముచే జేయఁబడువ్యాపారములను, అవర్త=కీడులచే, సుదుస్తరా=బొత్తిగా దాటవలవిగానిది. అతిగహనా=మిక్కిలి లోఁతైనది, ప్రోత్సరణ...టిప్రోత్సరణ=మిక్కిలి ఎత్తైన, చింతా=చింతలను, తటి=తీరములుగలది. తస్మాః=దానియొక్క, పారగతాః = ఆవలియొద్దనుండేరిన, విశుద్ధమనసః= పరిశుద్ధహృదయులగు, యోగీశ్వరాః = యోగీశ్వరులు, నందంతి = ఆనందమున జలంగుదురు.

తా. కోరిక లనుజలము, అభిలాష లనుతరంగములు, అనురాగ వతు లను మొసళ్లు, సందేహము లనుపక్షులు, అజ్ఞాన మనెడి సుడులు, ఎడతెగని చింత యనెడియొడ్లును గల్గి ధైర్య మనుచెట్టుమును పెల్లగించి వేయునట్టి యాశ యనుదాటరానినదిని, పరిశుద్ధహృదయులైన యోగీశ్వరులు తరించి యావల నానందమున జలంగుచుందురు.

చ. కలితమనోరథంబు లుదఃకంబులు తృప్తలు భూరివీచికా

వభు లనురాగముల్ మకరవర్ణము మోహవితర్కముల్ సుడుల్
పులుగులు గాఁగ ధైర్యఫలభూజము గూల్పుదురాశవేరిపు
ష్కలనది దాటి నిత్యసుఖసంపద గాంతురు యోగిపుంగవుల్.

ఇతి తృప్తదూషణంనాను ప్రథమదశకమ్.

— విషయపరిత్యాగవిడంబనము —

అవ. అశను దూషించినపిదప విషయపరిత్యాగానుకరణమును జెప్పఁచున్నాఁడు:—

శ్లో. న సంసారోత్పన్నం చరితమనుపశ్యామి కుశలం

విపాకః పుణ్యానాం జనయతి భయం మే విమృశతః,

మహద్భిః పుణ్యైశ్చైశ్చిరపరిగృహీతా శ్చ విషయా

మహాన్తో జాయంతే వ్యసనమివ దాతుం విషయిణామ్.

11

వ్యా.—యదుక్తం యోగినస్తృప్తినదీం తీర్త్వా నందంతి-తత్ర విషయపరిత్యాగ మస్తరాకదసంభవాదః విషయపరిత్యాగవిడమృణోచ్యతే—అథేతి.—అథతృప్తదూషణానంతరం, విషయాణాం రూపాదీనాం - వి. 'రూపం శబ్దో గన్ధరసస్పర్శాశ్చ

విషయా ఆమి' త్యమరః యద్వా - ప్రకృష్టవనితాదిభోగ్యవస్తూనాం - పరిత్యాగః
సన్నాన - స్తస్య విడమ్మనాఽనుకరణమభినయ ఇతి యావత్ - ఉచ్యత ఇతి కేమః -
తత్ప్రకారమేవాహ దశభిః—న సంసారోత్పన్నమితి.—సంసారే అనాదిభవవర్షమ్
రాయా-ముత్పన్న ముదితం-ఫలాద్యేనే నానుస్థితమితి యావత్, చరితం పుణ్యాచరణమ్*
'ఆదికర్తృణి కర్తరి చే' తి కర్తరి క్తః. కుశలం క్షేమకరం, నానుపక్యామి నానుసంధామి
త్యర్థః, కుత ఏతద్వైపరీత్యమిత్యాశక్యత త్రోపపత్తి మాహ—విపాక ఇతి పుణ్యానాం
పురాకృతసుకృతానాం, విపాకస్సంపద్రూపపరిపాకః. విమృశతః తత్ఫలం పరామృశతః,
మే మమ, భయం, జనయత్యుత్పాదయతి-తత్పర్యాలోచనే సంపదాం పుణ్యవ్యయలభ్య
త్వేన విషద్రూపత్వాద్భయజనకత్వమిత్యర్థః. అత ఏవోక్తం కవికులసార్వభౌమేన
శ్రీహర్షే—'పూర్వపుణ్యవిభవవ్యయలభాస్సంపదో విపద ఏవ విమ్మిష్టే' ఇతి. ఆశవా -
పుణ్యానాం జ్యోతిష్టమాదిసత్కర్తృణాం, విపాకః స్వర్గాదిరూపఫలపరిణామః, విమృశతః
పూర్వోక్తం పర్యాలోచయతో, మే, భయం జనయతి. 'క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం
విశస్తితి' భగవద్వచనాత్. యావన్నియతకాలం స్వర్గసుఖ మనుభూయ పుణ్యక్షయే సతి
పున ర్మర్త్యలోకప్రవేశే మహావిషాదగర్భనిరయవాసజన్య పరమ్పరాదుఃఖప్రభవత్వాదన్య
యజ్జరత్వమిత్యర్థః. అతః కుశలం న పక్యామితి సంబంధః. ఏనం తత్ఫలభూతానాం
భోగానామవ్యసర్థహేతుత్వమేవేత్యాహ—మహద్భిః భూయిష్టైః పుణ్యైః పుణ్య
సంచయైః—హేతుభిః, శ్చిరపరిగృహితా శ్చిరకాల మారభ్య సంగృహీతా, విషయాశ్చ భోగా
ఆపి, విషయజ్ఞాం విషయాసక్తానాం, వ్యసనం విపత్తిం దుఃఖమితి యావత్, దాతుమివ
దాతు మేవ-ఇవశబ్దోఽత్రావధారణార్థకః—న తూల్ప్రేక్షాభివ్యంజకః-ఆన్యథాఽర్థాంతరన్యా
సాదితి వేదికవ్యం. మహాన్తః ప్రవృద్ధా, జాయంతే భవంతి - వ్యసనప్రదానప్రవణైవ ఏత
ద్వృద్ధిః నాన్యదానప్రవణేత్యర్థః. ఏవమైహికాముష్మికభోగానామనిష్టానుబద్ధిత్యాత్మ
త్యాగ ఏవ శ్రేయానితి భావః. శిఖరిణీవృక్షమ్.

టీ. సంసార ఉత్పన్నం = సంసారమునందుఁబట్టిన, చరితం = చర్య, కుశలం =
మేలనని, న అనుపక్యామి=అగుపడుటలేదు. (ఏలన), పుణ్యానాం = సుకృతములయొక్క,
విపాకః=పరిణామము, విమృశతః = విచారించుచున్న, మే=నాకు, భయం = భయమునే,
జనయతి=కలిగించుచున్నది, (ఏలయన) మహద్భిః పుణ్యభీషైః=గొప్పపుణ్యముల సమూహ
ములచేత, చిరపరిగృహీతాః=చాలకాలము ఆరంభింపఁబడి అనుభవించఁబడిన, విషయాః=
భోగములు—ప్రకృష్టవనితా నిత్యములు—లేక, రూప రస గంధ శబ్ద స్పర్శాదులచే

ననుభవింపదగినవియన్నియు—, విషయిణాం = భోగానంతలకు, వ్యసనం = దుఃఖమును, దాతుమివ=ఇచ్చుటకే, మహాన్తః=ప్రవృద్ధములు, జాయంతే=అగును. ఈతీరున విషయములైపాకాముష్టికభోగముల కనిష్టానుబంధములగుచే వానిని పదలుటయే మేలనుట.

తా. సంసారపురుజుర్య మేలుగా నా కగపడుటలేదు. పుణ్యముల పరిణామమును విచారించుగా భయమునే కలిగించుచున్నది. ఎన్ని పూర్వపుణ్యములచేతనో లభించు చందన వనితాది విషయములును దఱిగిపోవుటచే దుఃఖమునే కలిగించుచున్నవి.

చ. భవమునఁ బుట్టునల్లియ శుభభం బని చూడము పుణ్యకర్తృగౌ
రవఫల మైనసంపద కశంబు భయావహ మెన్నిచూచినం
బ్రవిమలపూర్వపుణ్యసముపార్జితచందనముఖ్యభోగవై
భవమును భోగశీలుర కపాయము చేయను వృద్ధిబొందెడున్.

అవ. విషయములకు తృణించుట శుభమొనఁగును.—

శ్లో. అవశ్యం యాచారశ్చిరతరముషిత్యాపి విషయాః

వియోగే శో భేద స్త్యజతి న జనో యత్స్వయమమూఁ,

వజస్తస్మాత్సంత్రాస్తాతులపరితాపాయ మనస

స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమసుఖమనంతం విదధతి.

12

వా. — అశ సర్వథా విషయాః పరిత్యాజ్యా ఇతి వక్తం లేమిం వ్యవస్థితి మాహ - అవశ్యమితి. — విషయా భోగా, శ్చిరతరం బహుకాలమ్, ఉషిత్యాస్థిత్యాపి * 'వసతి తుధో రి' తీడాగమః. * 'వచి స్వపి' త్యాదినా సంప్రసారణమ్. అవశ్యం నియతం సిద్ధమితి యావత్, యాతారో గస్తారః—అగమాపాయిత్యేనాస్థిత్యాత్పురిచయా నాదరేణ పురుషం త్యక్త్వా యాతార విప - న తు పరిచయవశాద్యావజ్జీవక స్థాతార ఇత్యర్థః. తదుక్తం భగవతా—

‘మాత్రాస్పృశ్యాశ్చ కాస్తేయ శితోష్ణసుఖదుఃఖదాః,

అగమాపాయినోఽనిత్యాస్తాంతితిక్షస్య భారత.’ ఇతి.

* యాతేర్లుట్, అతః వియోగే విషయవిరహే, శో భేదః శోవా విశేషః న శోఽపీత్యర్థః. స్వకర్తృకత్యాగే వా పురుషకర్తృకత్యాగే వా తస్య జాయమానత్వా దితి భావః. తథాపి. యద్యస్తాత్కారణాత్, జనో విషయాసక్తః పుమాన్, అమాన్ విషయాన్, స్వయం న త్యజతి గుణాన్ గృహీత్వా న విపుజతి - స్వయమేవ త్యజతి చేత్తర్హి. తేన కృతార్థో భవేదితి భావః. ఏతేన విషయకర్తృకత్యాగే తు న కృతార్థత్వ

మితి సూచ్యతే. నను ఖత ఏతదైవమ్యమిత్యాశక్యత తత్ర వ్యవస్థామాహ—స్వాత
స్త్వాయో కర్తృత్వాత్-స్వాచ్ఛన్ద్యాదితి యావత్ * 'స్వతస్త్వక కర్తే, త్వమకాననాత్',
వ్రజస్తః పురుషం విసృజస్తస్సస్తః - విషయా ఇతి శేషః, మనసః, అతులపరితాపాయ
దురంతసంతాపాయ భవంతీతి శేషః = ఆత్మవ్రదుఖకారణో భవంతీత్యర్థః. స్వయం సేవన
కర్త్రా పురుషేణ, త్యక్తాః తుచ్ఛత్వభావనయా విసృష్టాపేక్ష్యంతి, ఏతే విషయా, ఆనస్త
మపరిచ్ఛిన్నం శమసుఖం తృప్తిపకా న్నిసుఖం, పరమానందమితి యావత్, విదధతి కుర్వన్తి
హి-హి రవధారణే-తదుక్తం—

'యచ్చ కామసుఖం లోకే యచ్చ దివ్యం మహత్సుఖమ్,

తృప్తిశమసుఖన్యైతే నార్హతష్టాదశీం కళామ్.' ఇతి;

అతో-నర్థాపాదకవిషయక ర్తృకత్యాగాత్సార్వమేవ స్వయం తత్త్వాగతత్వరేణ భవి
తవ్యం శ్రేయస్కామేనేతి భావః. పుక్తం పూర్వవత్.

టీ. విషయాః=శబ్దాదిభోగములు, చిరతరం=బహుకాలము, ఉషిత్యాపి=ఉండి
యును, అవశ్యం=తప్పక, యాతారః = విడనాడునవి, యత్ = ఎందుచేత, జనః=మను
జుండు, అమాన్=వీనిని; స్వయం=తనంతట, నత్యజతి=విడువడో, (తత్ = అందుచేత)
వియోగే=(ఇవితామే) విడనాడుటయందు, కోభేదః=ఏమి భేదము? స్వాతస్త్వాయో=స్వయ
ముగనే, వ్రజస్తః సస్తః=వీడిపోవునవియై; మనసః = మనస్సునకు; అతులపరితాపాయ =
తులలేని దుఃఖముకొఱకు, (వ్యసనమును కలిగించు ననుట) స్వయం = తానుగానే, (పురు
షుని)త్యక్తాః=విడివడినవై; ఏతే=ఇవి, ఆనస్తం=ఆంతములేని, శమసుఖం = పరమానంద
మును, విదధతి హి=యథార్థముగ చేయును.

తా. విషయానుభవములు చిరకాల మున్నను నెప్పటికీని తప్పక
విడనాడునవియే. ఇట్టిచోఁ బురుషుండు వానిని దానే యేల విడువరాదు?
ఎట్లయిన నేమి? ఇదికాక వానియంత నవి విడనాడిపోవునేని మనస్సు
కెంతో సంతాపము కలుగును, కావున దానే త్యజించివైచినచో
మిక్కిలి మనశ్శాంతిని పొందఁగలఁడు గదా !

చ. ఉరుగతితోడ నేగుఁ దడవఁబడియు భోగము లట్టివానిఁ దా
నరుండు పరిత్యజింపఁడు కనంగనఁ దద్విరహంబు భిన్న మే
పురుషునిభోగముల్ విడిచి భూరిమనోవ్యథ లాచరించు నా
పురుషుడె భోగముల్ విడిచి పొందు నిరామయ శాంతిసౌఖ్యముల్

అవ. బ్రహ్మజ్ఞానులు భోగములను విడనాడగలరు. ఇతరులు వదల లేరు:—

శ్లో. బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినోఽమలధియః కుర్వన్త్యహో దుష్కరం
యన్తుంచన్త్యపభోగభాజ్జ్యసి ధనాన్యేకాన్తతో నిస్పృహః,
న ప్రాప్తాని పురా న సంప్రతి న చ ప్రాప్తా దృఢప్రత్యయో
వాఙ్మూత్రపరిగ్రహాణ్యసి పరం త్యక్తుం న శక్తా వయమ్. 13

వ్యా.—నను కీర్త్యుభాః పురుషా విషయత్యాగసమర్థా ఇత్యాకాక్షాయాం
జ్ఞానిన ఏవ సమర్థా న తు మాదృకా ఇత్యాహ—బ్రహ్మేతి—బ్రహ్మజ్ఞానేన యా -
వివేకస్తత్త్వవిచార, ప్రేననిర్వలా నిష్కలేజ్ఞా - అనుభావనాదిరహితేతి యావత్ - సా
ధీర్యేషాం తే జ్ఞానవస్త ఇత్యర్థః. దుష్కరం కర్తవ్యశక్యం; కుర్వన్తి, అహో ఇత్యా
శ్చర్యే, కిం తద్దుష్కరమిత్యాహ—యద్యస్తా, దుపభోగం భజన్తీతుల్యపభోగభాజ్జ్య
స్రక్పవనాదిభోగసాధనత్వేనానుభూయమానాన్యపీత్యర్థః, ధనాని విత్తాని, నిస్పృహో
స్పృహ, ఏకాన్తం నితాన్తః నిరపేక్షమితి యావత్, ముఖ్యున్తి విస్మయన్తి, ఇదమేవాలి
దుష్కరమత్యవ్తాశ్చర్యం చేత్యర్థః. వయమస్య ద్విధా జ్ఞానినస్తు, పురా పురాతనకాలే న
సంప్రాప్తాన్నాధికతా తత సంప్రతీదాసిం వర్తమానకాలేఽపి, ప్రాప్తా వా భవిష్య
త్కాలలభాభేఽపివా, న దృఢప్రత్యయాన్న దృఢవిశ్వాసాత్ - అవిశ్వసనీయానితి యా
వత్ - కాలక్రయేఽప్యనుభవ్యమానానిత్యర్థః. ని. 'ప్రత్యయోఽధీన శపథ జ్ఞాన విశ్వాస
'హేతు' పీత్యమరు. కిం తు, వాఙ్మూత్రపరిగ్రహన్త్యనోరథమాత్రసంగృహీతాత్ -
మనో వ్యాపారమాత్రగోచరీకృతానపీత్యర్థః. అనుభూయమానాంస్తు కిములేతి భావః.
విషయానితి శేషః త్యక్తుం, పరమత్యన్తం, న శక్తా అసమర్థా - అతస్త ఏవ ధన్యా ఇతి
భావః. 'శకద్భవే' త్యాదినా తుమున్; విషయపరిత్యాగే బ్రహ్మజ్ఞానమేవ ముఖ్యసాధన
మతస్తత్సంపాదనేన తత్పరిత్యాగోఽవశ్యం కర్తవ్య ఇతి ఫలితార్థః.

కాద్దాలివిక్రీడితమ్.

టీ. బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినః = బ్రహ్మజ్ఞానముచే దత్త్వవిచారమును జేయువా రగు,
అమలధియః=నిర్వలచిత్తులు, యత్=ఎందుచేత, ఉపభోగభాజ్జ్య అపి=భోగింపఁబడుచున్న
దానినైనను, ధనాని=ధనములను, ఏకాన్తః=సంపూర్ణముగ, నిస్పృహః = నిస్పృ
హులై, అపేక్షలేనివారై; ముఖ్యున్తి = విడుతురో; (తత్=అందుచేత) దుష్కరం=
అశక్యమైనదానిని, కుర్వన్తి = చేయుచున్నారు; అహో = అశ్చర్యము; పురా =
పూర్వము, ప్రాప్తాని న = లభించినవికావు, సంప్రతి = ఇప్పుడు, న = లేవు, ప్రాప్తా =

భవిష్యత్తున సిద్ధించుటయందు, దృఢప్రయత్నః న = గట్టివిశ్వాసములేదు, వాళ్ళామాత్ర పరిగ్రహణి అపి = మనోరథముచే మాత్రమే పట్టుగలవానినైనను, త్యక్తుం = వదలుటకు, వయం = మేము, పరం = అత్యంతము, శక్తాః న = సమర్థులము కాము.

తా. బ్రహ్మజ్ఞానముచే బరిశుద్ధ మగుచిత్తము గలధన్యు లెంత దుష్కర కార్యములనేని చేయఁజాలుదురు. ఇదే భోగోఽయుక్తమయినను ధనమును నిస్పృహులై సంపూర్ణముగాఁ బరిత్యజించుచున్నార గదా ! అద్దిరా ! మనకన్ననో ఇంతకుమున్నీ ధనము కలిగియుండలేదు. ఇప్పుడు చేకుటలేదు. ముందురాఁబోవు ననెడునమ్మకము లేదు. తలంపులమాత్రమే కలుగున దయ్య నీధనమును వీడ లేకున్నాము.

ఉ. అనఘులు బోధపూర్ణులు మహాత్ములు భోగనిధాన మామహా ధనమఁ బరిత్యజింతురు గతస్పృహు లై పరమాద్భుతంబుగా మునుపును బొంద కిష్టుడును శ్రముట్టుక యింకనుఁ జెందలేక నెమ్మనమునఁదోచుభోగములమానఁగఁజాలము మే మొకింతయున్.

శ్లో. ధన్యానాం గిరికందరేషు వసతాం జ్యోతిః పరం ధ్యాయతా మానందా శ్రుజలం పిబన్తి శకునా నిశ్శబ్దమజ్ఞేశయాః, అస్థాకం తు మనోరథోపరచిత ప్రాసాదవాపీతట

క్రీడాకాననకేళికాతుకజుషామాయః పరం క్షీయతే.

14

వ్యా.—ఉక్తమేవార్థం భక్త్యంతరేణాహ—ధన్యానామితి.—గిరికందరేషు గిరి గహ్వరేషు-ని. 'దరీ తు కందరో వా స్త్రీ' త్యమరః. వసతాం వివిక్తతయా వర్త మానానాం - 'వివిక్తసేవీ లఘ్వాకీ' తి వచనా దితి భావః. తథా, పరం జ్యోతిః పరం బ్రహ్మ. ధ్యాయతాం, ధన్యానాం పుణ్యకాలినాం - ని. 'సుకృతీ పుణ్యవాక్ ధన్య' ఇత్యమరః. అనందేనయే-అశ్రుకణాః బాష్పబిందవః-తాత్, నిశ్శబ్దం లేహం తపః ప్రశాంతత్యాన్నిర్భయం యథా తథా, అజ్ఞే * కేరత ఇత్యజ్ఞేశయాః ఉత్పదవ ర్తినః* 'అధికరణే శేలే రి' త్యచ్చిత్త్యయః, శకునాః పక్షిణః, పిబన్తి, కింతు, మనోరథేన వాళ్ళామాత్రే - బోధించితాః యాః - ప్రాసాదేషు - మార్ద్రేషు - వాపీతటేష్వల్పసర స్తీరేషు - క్రీడాకాననేషుధ్యానేషు చ - కేశయా విహారా - స్థాన - కాతుకజుషా మాతుక్యభావా - మస్తాక, మాయః పరమ్ ఆయురేవ, క్షీయతే నశ్యతి - దుర్లభ విషయచింతితత్వైః పృథా కాలో యాపితః-న తు తత్ బ్రహ్మజ్ఞానం సంపాదితమ్ - అతో పయమపి తథా న ధన్యా ఇతి భావః. పుత్రముక్తమ్.

జీ. గిరికన్దరేషు=కొండగుహలలో, వనతాం = నివసించుచు, పరంజ్యోతిః = పర
బ్రహ్మమును, ధ్యాయతాం=ధ్యానించుచుండు, ధన్యానాం=పుణ్యకాలరయొక్క, అనన్ద
ఆశ్రుజలం = అనందబాష్పములను, విశ్వంకం = జంతులేక, అజ్ఞేష్వరయాః = తొడలపై
నెక్కిన, శకునాః=పక్షులు, పిబతి=త్రాగుచున్నవి, ఆస్తాకం తు=మాకన్ననో, మనో...
జాహం-మనోరథ=వాఙ్మలమాత్రముననే, ఉపరచిత = నిర్దింపబడిన, ప్రాసాద=మేడలం
దును, వాపీతట=దిగుడుబావుల గట్టులయందును, క్రీడాకానన = విహారయోగ్యములగు
వనములయందును, కేళి = విలాసములయందలి, కౌతుకజాహం = కుతూహలమును పొంది
యుండగా, ఆయుః పరం = ఆయుష్యమే, క్షీయతే = తుదిముట్టుచున్నది.

తా. కొండగుహలందు వసించి నిరంతరముఁ బరబ్రహ్మచింత
నము కావించు ధన్యాత్ములకన్నులచుండి తొరగునానందబాష్పములను,
దొడలఁగి నెక్కి పక్షులు త్రావుచుండును. కోరికలపై, గోరికలతో
మనముననే మేడలు, దిగుడుబావులు, పూదోటలు నిర్మించుకొని
వానివిలాసములకై యువ్విళ్లూరు మనయాయుష్య మిట్లు తుదముట్టు
చుండును.

చ. గిరిగుహలక వసించి వృషకేతనచింతన మాచరించున

త్పురుషులసమ్మదాశ్రుకణపుంజముఁ గ్రోలుచు నంశయ్యలం
దిరవుగ నుండుఁ బక్షులు సమిధమనగకృతసాధవాపికా
వరవనకేళిశీలు రగూరవారల కాయువె విక్షితం బగున్.

అవ. విషయభోగాభిలాష నిర్విణ్ణునినైతము విడువదు.—

శ్లో. భిక్షాశనం తదపి నీరస మేకవారం

శయ్యా చ భూః పరిజనో నిజదేహమాత్రమ్,

వస్త్రం సుజీర్ణ శతఖణ్డమయీ చ కన్ఠా

హాహా ! తథాఽసి విషయాన్న జహాతి చేతః.

15

వ్యా.—అథ కస్యచిద్విషయాభిభూతస్య నిర్వేదనవచనమభిసీయాహ—భిక్షా
శనమితి—భిక్షా క్షైత్యమిత్యర్థః, అశన మాహరః, తదపి భిక్షాన్నాశనమపి, నీరసం
మధురాష్టాదిరసహీనం, తదప్యేకవారం - న తు ద్విత్రివారమిత్యర్థః, శయ్యా శయ
నీయం చ, భూః - సాఽప్యస్తరణాదిరహితేతి భావః, పరిజనః, సేవకజనః, నిజదేహ
మాత్రం స్వస్య స్వయమేవ పరిజనో న తు కశ్చిదన్యోఽస్తీత్యర్థః, వస్త్ర మాచ్ఛా
దం చ, విఖిర్ణా శత ఖణ్డమయీ విశేషేణ క్షీర్ణాఽనేక చీవరశకలనిర్మితా, కన్ఠా,
తథాఽసి ఈదృక్కష్టప్రదకాయామాసి, విషయాః భోగవాఙ్మయాః, న పరిత్యజన్తి న విస్మ

జన్తి-మామితి శేషః, హాహేతి విషాదవిస్తృయాతిశయాభినివేదనాద్ధాద్విరుక్తిః, పాపిష్ఠా ఇమే విషయా హతమేవ ఘ్నుస్తీలి భావః.

అత్ర విషయపరిత్యాగకారణసామగ్ర్యాం సత్యాం కార్యాదుదయా ద్విశేషాక్తి రలంకారః. 'తత్సామగ్ర్యా మనుత్పత్తిర్విశేషాక్తి ర్నిగద్యత' ఇతి లక్షణాత్.

వనస్తలిలకావృత్తమ్.

టీ. అశనం=అన్నము, భిక్ష=ఇంటింటికి దిగి యాచించి తెచ్చుకొనినది, తదపి = అదియును, నీరసం=నిస్సారమైనది (తీపు, పులుసు మొదలగు రసములేవియు కలియనిది)- అదియును-ఏకవారం=ఒక్కపూటయే, శయ్యాచ=పడకయు, భూః = రిత్త నేల, పరిజనః = పరివారము, నిజదేహమాత్రం = తనశరీరముమాత్రమే. వస్త్రంచ=కట్టుబట్టయు, సుజీర్ణ... మయా-సుజీర్ణ = మిక్కిలి చనిగిపోయిన, శతభుజ్జమయా = నూలుప్రేలికలతోఁగూడిన. కన్ధా=బొంత, తథా=అటులైనను, హా=అద్దిరా! చేతః = మనస్సు, విషయాత్ = విషయేచ్ఛలను (అందుండి), న జహతి = మరలదు.

తా. భిక్షమే యాహారము, అదియు నిస్సారమయినది; అందును నొక్కపూటయే. వట్టి నేలయే నెజ్జ. తనశరీరమేతక్క మతొక పరి వారములేదు. చనిగిపోయిన వ్రాతప్రేలికలతోఁ గూర్చినబొంతయే కట్టుబట్ట. అద్దిరా! అట్లయినను విషయేచ్ఛలనుండి మనసు మరల కున్నది గదా!

చ. నిరతముఁ దిండి బిచ్చ మగు నీరస మద్దియు నొక్కపూటయే
ధరణితలంబు నెజ్జ సతతంబును దోడు శరీరమాత్రమే
చిరుఁగులచీరతున్నగఁగిరచేత నమర్చినబొంత పుట్ట మీ
కరణి మెలంగినకా విషయకాంత లొకింతయుఁ బాయవక్కటా!

అవ. పురుషులకు విరక్తిపుట్టించుటకైన స్త్రీదూషణ—

శ్లో. స్తనౌ మాంసగ్రంథీ కనకకలశావిత్కృపమితో
ముఖం శ్లేష్మాగారం తదపి చ శశాంజ్ఞేన తులితమ్,
స్రవస్తూత్రక్లిన్నం కరివశిరస్సర్పిర్ధి జఘనం
ముహూర్నిస్త్యం చూపం కవిజనవిశేషైర్గురు కృతమ్.

16

వ్యా.—అథ విషయాణాం కామినీప్రాధాన్యాత్తదూషణాభావే తత్పరిత్యాగో న సుకర ఇతి మనసి సిద్ధాయ తాం దూషయతి - స్తనావతి.—స్తనౌ కుచౌ, మాంస గ్రంథీ మాంసపిండౌ, తథాఽపి, కనకకలశౌ అనర్ఘ్యహిరణ్యయకుమ్భా, విత్కృపమితో, దూషణ మావిషయాశ్చ తానకకలశకల్పితేనోపవర్ణితావిత్కృతః. ముఖం వక్త్రం తు, శ్లేష్మాగారం

కథ లాలా దన్తమలాది స్థానం, తదపి చ; శకాశ్చేన సుధారసమయేన చంద్రోజ, తులితం సమీకృతం - తత్తుల్య త్వేనోపవర్ణితమిత్యర్థః. * అత్ర తులితశబ్దస్య సాదృశ్యవాచిత్యా త్తద్యోగేఽపి న * 'తుల్యైర్దై రతులూపమాభ్యా' మితి తృతీయాప్రతిషేధః - అత్ర సూత్రే సదృశవాచిన ఏవ గ్రహణాదితి, జఘనం కటి పురోభాగస్తు-సి. 'పశ్యాన్నితమ్భః స్త్రీకట్యాః క్షీణే తు జఘనం పుర' ఇత్యమరః, ప్రవతా మదనసదనదాధ్యైభావాద్ధౌ వతా-మూత్రేణ-క్షిన్నమాద్విక్ - అపవిత్రమిత్యర్థః, తదపి, కరివరశిరఃస్పర్శి మదజలపరిప్లుతి క్లాఘుగజ్జేన్రీకుమ్భస్థలసదృశమిత్తువపర్ణితమితి భావః, అతః, ముహూః పానఃపున్యేన, నిర్ద్యుం గ్రన్థ్యాద్యాకారేణ జాగుప్యం, రూపం ప్రసాద్యవయవస్వరూపం - కామిన్యా ఇతిశేషః, కవిజనవిశ్లేషే తత్తదిద్విశేషకల్పనాచతురకపీత్యరైః; గురు కృతం కనకకలకాది సాదృశ్యవర్ణన సేవ శ్రేష్ఠం, కృతం, కవిజనవాక్చాత్రసారమేవై తద్రూపం న తు స్వతస్సిద్ధ సారవదితి భావః. అత్ర మాంసగ్రన్థితేన ప్రసయార్ధార్థనానర్హత్వం, క్షేప్తాగారత్వేన ముఖస్య చుమ్బనాద్యయోగ్యత్వం, ప్రవన్త్రక్షిన్నత్వేన జఘనస్య హేయతయా సంభోగాపాత్రత్వం చ, సూచితత్వం. ఏతత్కృత ఏవ కామినీనాం సంభోగాస్పదత్వేనాభి మతత్వత్వ - ఇదమేవేతేషాం జాగుప్సితత్వేన దూషితం చేత్తస్మి కిమన్యత్కామిన్యాం భోగ యోగ్యమస్తీతి క్షోకతాత్పర్యక్ - తదుక్తమ్...

'హసోఽస్థి నందర్శనమతీయగ్మ మత్తుజ్జ్వలం తత్కలుషం వసాయాః,

ప్రసా చ పీ నా పితేతాప్రపిష్టే స్థానాస్తరే కిం నరతో న యోషిత్?' ఇతి.

శిఖరిణీ.

అవ. విషయములకుఁ గారణభూతులు స్త్రీలు. వారిని దూషించినగాని పురుషులను వై రాగ్యము పొడమ నేరదు:—

టీ. కవిజనవిశ్లేషేః=(కల్పనాచతురులగు)కొందఱుకవులచే, మాంసగ్రన్థి=మాంసపు ముద్దలగు, ప్రసా=చన్నులను, కనక కలకౌ = బంగారుకుండలు, ఇతి = అని, ఉపమితౌ = పోల్చుఁబడినవి, క్షేప్త ఆగారం=కఫమునకు నెలవగు; ముఖం=మొగము, శకాశ్చేన=చందురు నితో, తులితం = పోల్చుఁబడినది, ప్రవ...క్షిన్నం-ప్రవత్ = ద్రవించుచున్న, మూత్ర = మూత్రముచే, క్షిన్నం = తడిసిన, జఘనం = కటిప్రదేశము, కరివర శిరః = శ్రేష్ఠమగు నేనుగుయొక్క కుంభస్థలముతో, స్పర్శి=ఈసుగలిగియున్నది, (అని యిట్లు), ముహూః = పలుమాఱు, నిర్ద్యుంరూపం = ఏవగింపురూపు, గురు=శ్రేష్ఠముగా, కృతమ్ = చేయఁబడినది. (వర్ణింపఁబడినది.)

తా. మాంసపుముద్ద లైన స్తనములను బంగారుకుండ లనియుఁ, గఫమునకు నెలవగు మొగములు జంద్రబింబ మనియు, మూత్రావసీక్త

మగుజఘనస్థలమును నేనుంగు కుంభస్థల మనియు నీవిధముగా నేవగింపఁ దగిన కామినీరూపమును గొందఱు కవులు పెద్దచేసి పొగడుదురు.

చ. స్తనములు మాంసపిండములు శ చక్క నిబంగరుకుండలంచు నా
ననము కఫాలయంబు తుహినద్యుతితుల్యమటంచు మూత్రభా
జనజఘనస్థలంబు కరిశచారుశిరస్సమ మంచుఁ గామినీ
జనమలినాంగముల్ సుకవిశాతురి వర్ణన కెక్కె నిచ్చుహిన్.

శ్లో. ఏకో రాగిషు రాజతే ప్రియతమాదేహాస్థధారి హరో
నీరాగేషు జనో విముక్తలలనాసజ్జో న యస్తాత్పరః,
దుర్వారస్తరబాణపన్నగవిషవ్యావిధముగ్ధో జన
శ్చేషః కామవిడంబితాన్న విషయాన్ భోక్తుం న మోక్తుం ఊమః.

వ్యా.—అక్షకః పరమేశ్వర వివైకాస్తతోఽమరత్ వరక్తశ్చ అన్యస్తు తథాఽన
సురక్తత్వా దవరక్తత్వాచ్చ పరిక్షిప్త ఏవేత్యాహ—ఏక ఇతి—ప్రియతమాయాః
పార్వత్యాః—దేహస్య శరీరస్య-అర్థం-అర్థభాగమ్ *‘అర్థం నపుంసక మి’ తి సమానః-తద్ధర
తీతి తథోక్తః - మహాకాముకతయా ఊహమాత్రవిశేషస్యాప్యసహిష్టుత్వాన్నిజదేహ
వామార్థపరిక్షప్తప్రియతమ ఇత్యర్థః - వామార్థధారితి చ పాఠః, ఏక ఏవ హరో, రాగి
వ్యసరక్తేషు - కామకేష్విత్యర్థః రాజతే అప్రతినిధితేన ప్రకాశతే-తాదృశ
కామకాస్తరస్యానుపలభ్యమానత్వాదితి భావః, తథా, నీరాగేషు విరక్తేష్వపి, విముక్త
స్త్యై - లలనాసజ్జో యోషిదాసక్తి - ‘శ్యేవ స తథోక్తో, జుః వై రాగ్యపురుషో,
యస్తాద్ధరాత్, పరోఽనోఽస్తి, నాస్తి - తపశ్చరణసమయే మదనదహనాదినా తాదృగై వ
రాగ్యప్రకటనాక్షధావిధవిరక్తో న కశ్చిదస్తీత్యర్థః, కింతు, దుర్వారాః నివారయితు
మశక్యాః - స్తరబాణా ఏవ - షష్టుగాస్పరా-స్తేహం విషేణ గరళేన-తత్సదృశే
వ్యామోహేన చ - వ్యావిధో వ్యాప్తిప్రకారః - అత ఏవ-ముగ్ధో మూఢో నిశ్చేష్టశ్చ
శేషః అవశిష్టః, జుః, కామేన మన్నథేన హేతునా-విదమ్నితానమకృతాన్-స్వీకృతా
నితి యావత్; విషయాన్ స్త్రీసంభోగాదీన్, భోక్తృమనుభవేతుం వా, మోక్తుం త్యక్తుం
వా, న ఊమః తాదృగనురాగ విరాగోక్తృనాభావాక్షధావిధభోగత్యాగయో రసమర్థ
ఇత్యర్థః కర్తు మకర్తు మన్యథా కర్తుం నమర్థః పరమేశ్వర ఏక ఏవానురక్తేషు విరక్తేషు
చ పరాం కాష్ఠాం ప్రాప్త, ప్రదన్యస్పరోఽపృథగ్భయ బ్రష్ట ఏవేతి భావః, స్తరబాణాషష్టు
గేత్యత్ర రూపకాలంకారః. కార్థూలవిక్రీడికమ్.

టీ. సీరాగేషు=విరాగులయందు, విముక్తలనాసక్తిః - విముక్త = విడువబడిన, లలనా=జవ్వనితోడి, సక్తిః=తగులాటముగలవాడైన, జనః=పురుషుడు యస్తాత్ = ఏ మహేశ్వరునికంటె, పరః=ఉధికుడు, న=లేదో, ప్రియ...ధారీ-ప్రియతమా=ప్రియు రాలియొక్క, (పార్వతియొక్క), జేహ=శరీరముయొక్క, అర్ధ=సగమును, ధారీ=ధరించు వాడైన, హరః=అశివుడు, ఏకవివ=ఒక్కడే, రాగిమ=కాముకులయందు, రాజలే=ప్రకాశించుచున్నాడు, కేహజుః (తు)=కేషించినజనుడు అన్ననో, దుర్వార...ముగ్ధః-దుర్వార=వారింపశక్యముకాని, స్తరబాణ = మన్తభాణములను, పన్నగ = పాముల యొక్క, విష=విషముచేతను, వ్యావిధ=వొట్టబడి; ముగ్ధః = మూర్ఖితుడై, కామ విడుబితా=మోసముగా చేయబడిన, విషరూప్=స్త్రీసంభోగాదులను, భోక్తుం = ఆనుభవించుటకును, మోక్షం వా=పీడుటకును, తమః న=నమర్చుడు కాడు.

తా. శనయః అమేను నెచ్చెలి కర్పించిన హరుఁ డొక్కడే కాము కులలోఁ దొలుత నెన్నఁదగినవాడు. మన్తధుని నిర్దహించి స్త్రీసంగవిర హితుడై నెగడిన యాహరుని కంటె విరాగి మఱి యెవ్వఁడు గలఁడు? చెఱకువిలుతునితూపులపోటు లనెడుపాముకాటులచే మైమఱిపుఁజెందు తక్కినజను లట్లు విషయోపభోగములను బడయ లేరు. విడువను లేరు.

చ. కాముకులందు మే సగముః శ గాంతకు నిచ్చెను శంకరుండె ని

మ్మాములలోనఁ బంచశరశాసనుకన్నఁ బరుండుఁ గల్గఁ డు
ద్దామమనోజబాణవిషదగ్ధులు తక్కినమూఢు లోపఁ లే
సీమల భామిసీసుఖముఁ శరీర భుజించఁ బరిత్యజించగన్.

ఆవ. విషయములు దుష్టములని యెఱింగియు, వానిని వదలమి యాశ్చర్యముః—

శ్లో. అజానన్దాహాత్మ్యం పతతు శలభో దీపదహనే

స మీనోఽపృక్షానాద్భడితయతమశ్చాతు పిశితమ్,

విజానన్తోఽప్యేతే వయమిహ విపజ్జాలజటిలా

న్న ముఞ్చామః కామానహమా గహనో మోహమహిమా. 18

వ్యా.—అథ విషయదోషపరిక్షానేఽపృత్యాగే కారణమాహ—అజానన్నితి.— శలభః పతక్తిః, దహ్యతే అనేనేతి దాహః *కరణే ఖజ్ - తస్య ఆత్మనః స్వభావస్య భావో దాహత్వం భస్మీకరణస్వాభావమిత్యర్థః. ని. 'అత్తా దేహే ధృతౌ జీవే స్వభావే పరమాత్మ' నీతి విశ్వః. అజానన్ అనవబుధ్యక్, తీవ్రదహనే జాజ్వల్యమా నాగ్నీ, పతతు ప్రవిశతు - ప్రవిశ్య భస్మీభవత్స్విత్యర్థః. * సంభావనాయాం

లోట్, తథా, స ప్రసిద్ధో, మినో మతోన్యైసి అజ్ఞాచాదాత్తవినాశకారణమేతదిత్య
వివేకాత్, బడిశయంత మశ్శ్యవేధనసందానితమ్ - ఆయోమయవక్రకట్టకాగ్రన్యూల
మిశ్శ్యర్థః, పిశితం మాంస, మత్నాతు భక్షయతు. ఆమిషలోభాత్పట్టకగళనేన గళనిరోధా
తోన్యైసి మ్రియతామిశ్శ్యర్థః - నాత్రాపయోరపరాధః-నాజ్ఞానమపరాధ్యుతి-పశ్యద్దమాశ్శ
కురజ్జభృష్టమీనా మాతాః పశ్చభిరేణ పశ్చే' 'తిచన్యాయాదితి భావః-సి. 'బడిశం మశ్శ్య
వేధనం' - 'పిశితం తరసం మాంస' మితిచామరః, కిం త్విశాస్యిక్ లోకే, విజానన్యైసి
వినిపాతహేతవ ఇతి వివేకవన్యై, ప్యేతే వయం, విపజ్జాలైరాపత్పరమ్మరాభి-ర్జ్జటిలాక్
గ్రథితాక్ - ఉపద్రవహేతునపిశ్శ్యర్థః. * పచాదిపత్వాన్ త్వర్ణీయే లవప్యత్యయః,
కామాన్విషయా, న్న ముఖ్చామో న త్యజామః-విషయస్వరూపపరిజ్ఞానేపప్యముఖ్చతా
మస్తాకమేక ఏవాపరాధ ఇతి భావః * 'శే ముచాదీనా మితి సుమాగమః విచార్యమాణే
నాస్తాకమవ్యపరాధః-ప్రబలతరకారణసద్భావాదిత్యాహ-మోహస్య అజ్ఞానస్య, మహి
మా మాహాత్మ్యం, గహనో దుర్విజ్ఞేయః-అసుటనఘటనాచటుతరావిద్యావిలాసమహిమ్నా
లోకే జనః అవిహితమపి కరోతి-అతో నాస్తాకమపరాధ ఇతి భావః. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. శలభః=మిడుత, దాహాత్మ్యం = దహించు స్వభావముగలదియనుటను, అజా
నక్=అజ్ఞానగక, దీపదహనే=దీపపునివ్వనందు, పశతు = పడనిమ్ము, సః మినాపి = చేప
యును, అజ్ఞానాత్=తెలివిలేమివలన, బడిశయంతం = గాలముతోఁగూడుకొనిన, పిశితం=
మాంసమును, అత్నాతు = తిననిమ్ము, ఇహ-ఈలోకమున, ఏలేపయం = ఈమనము,
విజానన్తః అపి = వివేకవంతులమయ్యును, విపల్ జాలజటిలాక్ = అపత్పరంపరతో దట్ట
మైన, కామాక్ = విషయములను, న ముఖ్చామః = వదలలేకయున్నాము, మోహ
మహిమా=అజ్ఞానముయొక్క-మాహాత్మ్యము, అహహ=అత్యాశ్చర్యము, గహనః=దాహింప
నలవికానిది.

తా. తగులఁ బెట్టు నని యెఱుఁగమిచే మిడుత దీపపు మొగ్గపైఁ
బడును. తెలియక పోవుటచే జేప గాలమున నున్నయెరను చినును. ఈ
మనమన్ననో కుప్ప తెప్పలుగా నాపడలు కల వని యెఱిఁగియుండియు
విషయేచ్ఛలను మానలేకున్నాము. అజ్ఞానమాహాత్మ్య మెట్టిదో గదా !

చ. తెలియక నాశహేతువగురీతిప్రతరానలకీలలోపలక్

శలభము చొచ్చుఁగాక మతిచాలక మీనము గాలపుంగొనం

గలపిశితంబు తా మెరుగుఁ గాక యెఱింగియు మేము దుఃఖిదో
హలవసితాసుఖంబు విడనాడము మోహమహత్త్వ మెట్టిదో.

ఆవ. రోగ ప్రతిక్రియలను జనులు భోగములని భ్రమపడుచున్నారు.—

శ్లో. తృషా శువ్యత్యాన్యే పిబతి సలిలం శీతమధురం
క్షుధార్తశ్శాల్యన్నం కబళయతి మాంసాదికలితమ్,
ప్రదీప్తే కామాగ్నౌ సుదృఢతరమాలిజ్జతి వధూం
ప్రతీకారం వ్యాధేస్సుఖ మితి విపర్యస్యతి జనః.

19

వ్యా.—ఆజ్ఞానమహిమైన సుఖభావేష్యవ్యన్నపానాదివిషయేషు సుఖబుద్ధిం
కరోతీత్యాహ—తృషేతి.—తృషా తృష్టయా, ఆస్యే వస్త్రే, శువ్యతి శోషం ప్రాప్నోతి
సతి, శీతం చ తన్మధురం చేతి విశేషణయోరపి మిథో విశేషణవిశేష్యభావవివక్షాయాం*
'విశేషణం విశేష్యేణ బహుళ మితి' నమానః-తైత్యగుణయుక్తం సంతాపవారం చేత్యర్థః-
'శీతలీక్రియతే తాపా యేన తన్మధురం స్పృత' మితి లక్షణాత్ - యద్యాదు-మధురం
శర్కరాపానకవస్తాధుర్యసంయుక్తం - సలిల ముదకం-పిబతి, తథా, క్షుధార్తః బుభుక్షా
వీడితస్యో, మాంసాదినా మాంసపుకపయో దధ్యాదివ్యజ్జనద్రవ్యేణేత్యర్థః - కలికం
రుచిరం స్వాదూకృతమిత్యర్థః, * కలిః కామధేయః, శాల్యన్నం. కబళయతి భుజ్నే,
తథా కామాగ్నౌ మదనదహనే, ప్రదీప్తే ప్రజ్వలితే సతి - మన్తథోద్రేకే సతీత్యర్థః,
సుదృఢతరమతిగాఢం, వధూం స్త్రీయ, మాలిజ్జత్యాక్లిప్యతి, ఆతః, వ్యాధేః క్షుత్ప్రవృద్ధి
రూపామయస్య, ప్రతీదారం తదుపశాన్తికారాన్నపానాలిజ్జనరూపాషధసేవనరూపప్రతి
క్రియామిత్యర్థః, సుఖం భోగ ఇతి, జనో, విపర్యస్యతి విపర్యస్తబుద్ధిం ప్రాప్నోతి-న తు
తత్త్వం జానాతీత్యర్థః, ఆతస్మిన్ద్రవ్యో విపర్యాసః, ఆయం చ ఆజ్ఞానదుర్బిలాస
వివేచి భావః.

టీ. తృషా=దాహముచే, ఆస్యే=నోరు, శువ్యతిసలి=ఎండుచుండ, శీతమధురం =
చల్లని తియ్యని, సలిలం=నీటిని, పిబతి=త్రాగుచున్నది. క్షుధార్తః సక=ఆకలిచే బీడింపఁ
బడినవాడై, మాంస ఆదికలితం = మాంసము మొదలగువానిచే గూడిన, శాల్యన్నం =
వరియన్నమును, కబళయతి = భుజించును, కామాగ్నౌ = మన్తథాగ్ని, ప్రదీప్తేసతి =
ప్రజ్వలించుగా, సుదృఢతరం=అతిగాఢముగా, వధూం=జవరానిని, ఆలిజ్జతి = కొరిగించు
కొనును, వ్యాధేః=(క్షుత్తి పానాదిరూపములతోడి) రోగముయొక్క, ప్రతీకారం =
ఉపశాంతిని-మందును-సుఖమ్ ఇతి=భోగము అని, జనః=మనుష్యుఁడు, విపర్యస్యతి=పారం
బడుచున్నాఁడు.

తా. దప్పిచే నో రెండినప్పుడు చల్లనిమంచినీరు త్రావును. అలాగొన్నప్పుడు మాంసాదులతో శాల్యన్న మారగించును. మరులులేని నప్పుడు జవరాలిని బిగ్గకవుంగిలించుకొనును. ఇంక వీనినెల్ల సౌఖ్య మని తలంచుచున్నాడు.

ఉ. శీతలవారిఁ ద్రావు వడఁగ జెందినవాఁడు తుఘార్తుఁ డిష్టమృష్టాతతభక్ష్యమాంసకలితాన్నము సావడు మన్నఘాగ్నితాపాతురుఁడైనవాఁడు జవరాలిఁ గవుంగిటిలోనఁ జేర్చు నీ రీతిని రోగశాంతికరకృత్యము భోగ మనంగఁ జెల్లునే.

శ్లో. తుజ్గం వేశ్య సుతాస్స తామభిమతాస్సజ్ఞాతిగాస్సంపదః
కథ్యాణీ దయతా వయశ్చ నవమిత్యజ్ఞానమూఢో జనః,
మత్వా విశ్వమనశ్శరం నివిశతే సంసారకారాగృహే
సందృశ్య క్షణభక్తురం తదఖిలం ధన్యస్తు సన్నన్యస్థితి.

20

వ్యా.—ఏవం తావదజ్ఞో జన్మసంసారవిషయానక్త్యా బద్ధో భవతి - క్షానీ తు సర్వసక్తం పరిత్యజ్య కృతకృత్యో భవతీతి నిగమయతి—తుజ్గమితి.—వేశ్య పాసాదాది, తుజ్గమున్నతం, సుతాః పుత్రాస్సతాం సాధూనాం-విదుషామ్, అభిమతా ఇష్టా-స్సంపాప్రవిద్యావినయాచిగుణా ఇత్యర్థః, * 'మతిబుద్ధీ' త్యాదినా వర్తమానార్థే క్తక-అత ఏవ * 'క్షస్య చ వర్తమాన ఇతి వృత్తి - ప్రతిపదవిధానా వృత్తి న సమన్యత ఇతి వక్ష్యమితి సమాసనిషేధః. సంపదః ధనధాన్యాదిద్రవ్యసమృద్ధయః, సంఖ్యాతిగాః అసంఖ్యేయాః-అపరిమితా ఇత్యర్థః. దయతా ప్రియతమా - కల్యాణీ ఆనుకూల్యాదిగుణ సావన్నత్వాచోభనా. తదుక్తమ్.—

'అనుకూలాం విమలాక్షీం కులజాం కుశలాం సుకీలసంపన్నామ్,

పృథ్వీకారాం భార్యాం పురుషః పుణ్యోదయాల్లభతే.'

వయశ్చ, నవం నూతనం - యౌవనమిత్యర్థః. ని. 'వయః పక్షిణి బాల్యాదా' విత్యమరః. ఇత్యేషు, మక్షానేన మోహేన-మూఢో వివేకహీనో, జనః, విశ్వం గృహపత్యవిత్తదారాది ప్రపంచమ్, అనశ్శరం శాశ్వతం, మత్వా ఆలోచ్య, సంసార ఏవ కారాగృహం బద్ధిగృహం-తత్ర, నివిశతే ప్రవిశతి - తదానంతో భవతీత్యర్థః. స తు తస్మాన్సర్థమాలక్యం జానాతీతి భావః * 'నేర్విశ' ఇత్యాత్మ నేపదమ్. అతిసంకటతయా పరమనిర్భయహేతుత్వా

భర్తృహీన—20

తనసారస్య కారాగృహత్వరూపణం. ని. 'కారా స్యాద్భవనాలయ' ఇత్యమరః. ధన్యస్తు
 జ్ఞానీ-తు శబ్దః పూర్వస్వాద్యైలక్షణ్యం వ్యోతయతి, తదేవాహ—తదఖిలం వేత్తాద్యక్షేష
 ప్రపజ్ఞం, క్షణభంగురమకాశ్వతం, సందృశ్య సమ్యగాలోక్య * సంపూర్వాద్వైకేః
 క్వా ల్యబాదేకే, సన్న్యస్యతి-న తత్రాసక్తో భవతి-కిం తు విరక్తో భవతీతి భావః;
 అతః జ్ఞానేన సర్వానన్తమూలమజ్ఞానం నిరస్య కృతకృత్యేన భవితవ్యమితి తాత్పర్యమ్.

శాస్త్రాలవిశ్రీడితమ్.

టీ. తుంగం=ఎత్తైన, వేత్త=ఇట్లు, సతాం = సత్పురుషులకు, అభిమతాః=ఇట్లులగు,
 సుతాః=పుత్రులు, సప్త్యతికిగాః=తెక్కకుమించిన, సంపదః=ధనధాన్యాది ద్రవ్య సమృద్ధి,
 కల్యాణీ=అనుకూలాది సంపన్నత్వముగల, దముతా=ఇల్లాలను, నవం వయః=నిండుయౌవ
 నము, ఇతి=అను, విశ్వం=సమస్తమును, అజ్ఞానమూఢః=మోహముచే వివేకహన్యుడగు,
 జనః=మనుష్యుడు, అనశ్వరం = శాశ్వతమని, సంసారకారాగృహే=సంసారమును చెఱ
 సాలలో, నివిశతే = ప్రవేశించుచు - చిక్కుపడును; ధన్యః తు = ధన్యాత్ముడు, తత్
 అఖిలం=దానినంతయు, క్షణభంగురం=నిమిషములో నశించునదిగా (అశాశ్వతమైన దని),
 సందృశ్య=ఎఱిగి, సన్న్యస్యతి=వదలును.

తా. మేడ చాల పెద్దది, కొడుకు లడకువ గలవారు, సంపదలు
 మితిలేనివి, ఇల్లాలు మనసు మెచ్చినది. వయస్సు నిండుజవ్వనము. ఇట్లని
 యజ్ఞానము గలమనుజుడు మోహపడి విశ్వమెల్ల శాశ్వతమని తలచి
 సంసార మనుచెఱసాలలోఁ జిక్కువడును. ధన్యులగువా రిది యెల్ల
 క్షణభంగుర మని తృణీకరించి సన్న్యసింపుచున్నారు.

చ. పొడుపులు మాడుపుల్ ఘనులుపుత్రులు వెక్కులు రమ్యసంపదల్
 పడఁతుక చారుశీల యెల్లస్రాయ మటంచు నరుండు మూఢుఁడై
 కడు జగ మెల్ల శాశ్వతముగఁ గొని సంపృతిబందిలోపలం
 బడు నిది మాయయంచు మతిమంతుఁడు దా విడుచున్నమస్తమున్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు విషయపరిత్యాగవిడమ్మన మను

ద్వి తీ య ద శ క ము.

— యాజ్ఞాదైన్యదూషణము —

శ్లో. దీనా దీనముఖైస్సదైవ శిశుకై రాకృష్టజ్ఞామ్బరా
 క్రోశద్భిః క్షుధితైర్నిరన్నవిధురా గృహ్యా న చేద్దేహినీ,

యాష్టాభజభయేన గద్గదగళత్రుట్యద్విలీనాక్షరం

కో దేహీతి వదేత్స్వదగ్ధజతరస్యాథే మనస్వీ పుమాన్.

21

వ్యా.—అథ యాష్టాదైన్యదూషణమారభతే - అత్ర అభిప్రాయః విషయా
ణాం యాష్టాదైన్యప్రయోజకత్వాద్విషయపరిత్యాగవిడమ్మనానస్తర్క్యైశ్చైతత్ప్రయోజ్య
యాష్టాజనితదైన్యమపి దూషణీయమేవేతి. అతస్తత్ప్రసక్తానస్తరమేతద్దూషముతుమార
భతే-దీనేత్యాదిన్తోకదశకేన—దీనా దీనముఖైరితి.—దీనా దరిద్రా, అత ఏవ, దీనాని
శోభాహీనాని ముఖాని యేషాం తైః, కుతః, శ్రోశద్భిః రుదద్భిః, తక్కుతః, త్కుధితైః
సంజాతత్కుహైః-బుధుక్షితైరిత్యర్థః. త్కుధాశబ్దోఽప్యాబ'స్తస్తస్మాత్ * 'తదస్య సంజాతం
తారకాదిభ్య ఇత జితప్రకృత్యయః-తారకాదిరాకృతిగణః-త్కుధితి ధకారాస్తపక్షే కు-
త్కుధం ప్రాప్తైః త్కుధితైః త్కుధాతులైః * కర్తరిక్తః * 'వసతి త్కుగోఽశి'తీడాగమః,
శిశుకైరత్యస్తబాలకైః * అల్పార్థే కష్టప్రకృత్యయః. సదా సర్వ జైవాకృష్టమన్న
పానాదియాష్టాభూర్వకమాక్షిప్తం - జీర్ణామ్మరు విశిష్టవస్త్రం - యస్యాస్మా, తథా,
నిరన్నా అన్నపానరహితా-అత ఏవ - విధురా విహ్వలా - నిరన్నా చ సా విధురా చేతి
విశేషణసమాసః-అన్నాభావాత్కృష్టజీవనేత్యర్థః. ని. 'విధురః ప్రశ్యవేతే స్యాత్కృష్ట
విశ్లిష్టయోరపి' తి విశ్వః, గేహినీ గృహిణీ, దృశ్యా దృష్టిగోచరా, న చేన్న స్యాద్దృది,
త్స్వి మనస్వీ సుమేధాః-ధైర్యశాలీ * ప్రశంసాయామినిః, కః పుమాన్, యాష్టాభజ్ఞా
ద్యుభయం తేన, గద్గదో హీనస్వరః - అనుకరణశబ్దోఽయం - యోగశః కణః - తత్ర -
శ్రుట్యుని శకలీభవంతి-అత ఏవ-విలీనా న్యనుచ్ఛారితప్రాయాణ్యక్షరాణి వర్ణా-యస్మిన్
కర్తృణి తద్యథా తథా, స్వస్య-దగ్ధః ప్లుప్తో-యో జతరః ఉదరం - తస్మాథే తత్పూరణార్థ
మిత్యర్థః. ని. అథే కృతే చ శబ్దా ద్వా తాదర్శ్యైఽవ్యయసంజ్ఞితా' విత్యమరః, దగ్ధ
శబ్దోఽత్ర నిర్వేదాభిద్యోతకః. యథోక్తం సురేశ్వరవార్తికే—'అస్య దగ్ధోదరస్యాథే కిం
న కుర్వన్య సాప్రత' మితి, దేహీతి, వదేత్ బ్రూయాత్, న కోఽశ్యర్థః, తస్యాః
దృశ్యత్వాదీదృగవస్థాపనోన్ భవత్యతోఽనర్థమూలత్వాత్ తత్పరిత్యాగోఽవశ్యం
కర్తవ్య ఇతి భావః. శార్థూలవిక్రీడితమ్.

టీ. దీనా = దరిద్రురాలను, దీనముఖైః = వ్రేలాడు మొగములుగలవారై,
శ్రోశద్భిః=విడుచుచున్న, త్కుధితైః=ఆకలిగొన్న, శిశుకైః = బిడ్డలచే, సదావీవ = ఎల్లప్పు
డును, ఆకృష్టజీర్ణ అమ్మరా = లాగబడిన చింపిగుడ్డగలదియు, నిరన్నవిధురా = అన్నము
లేమిచే పొగులుచున్నదియు, (అగు), గేహినీ=ఇల్లాలు, దృశ్యా=కంటియెదుట కనబడు

నది, న చేత్=కానిచో, మనస్వీ = మేధాకాలియైన మానియగు, కః పుమాః=విపురు
ఘండు, యాచాభజ్ఞభయేన-యాచా = యాచించుటయొక్క, భజ్జ=ప్రయోజనములేమి
యగుటవలని, భయేన=దిగులుచేత, గర్జన=డగ్గరికతోడి, గళ=గొంతునందు, త్రుట్యత్ =
తడబడుచు, విలీన=ఉచ్చారణవైకీరాని, అక్షరం యథాతథా=అక్షరములు గలుగునట్లుగా,
స్వదగ్ధజఠరస్య అర్థే=తనపాడుపాట్లకొఱకు, దేహి ఇలి=ఇమ్ము అని, వదేత్=చెప్పును?

తా. బిక్క మొగములతో నాఁకట నేడ్చుచుఁ జినిగిపోయిన చీర
చెఱుగు లాగుచు బిడ్డలు వెన్నాడ నన్నము లేక పొగులు పెండ్లమే
కన్నుల కగవడకుండినచోఁ దనపాడుపొట్టకై యాచన నేమిసేయుదురో
యనుభయముచే డగ్గరికవడి నుడువులు తడబడ “దేహి” యని
వివేకియగువాఁ డెవఁడు యాచింపఁబూనును?

ఉ. ఆ కొని యేడ్చు లేఁజిలుతఁ లన్నముకై తనకొంగు లాగఁ బె
ల్లాఁకట సో చుండెను నోజాంగనదుర్దశఁ జూడఁడేని యా
జ్ఞాకలనావిభంగభయఁసంభృతగర్జనరొన్యకంఠఁ దై
చేకొని దేహి యం చకుగఁ జేరునె కాలినపొట్ట కెవ్వఁడున్.

శ్లో. అభిమతమహామానగ్రన్థిప్రభేదపటీయసీ
గురుతరగుణగ్రామామృజస్సుటోజ్వలచన్ద్రికా,
విపులవిలస్లజ్జావల్లివితానకుఠారికా
జఠరపితరీ దుష్పూరేయం కరోతి విడమృనమ్.

22

వ్యా.—ఇదానీం వై న్యానరఘూలం జఠరం నిస్తతి—అభిమతేతి.—అభిమతః
త్రిప్రతిష్ఠావహత్వాదిప్రతిష్ఠా మహామానగ్రంధిర్రతిష్ఠాభిమానగ్రన్థి-తస్య-ప్రభేదే విక్షే
పజే-పటీయసీ సమర్థతరా * పటుశబ్దాదీయసుమ్యుగితశ్చేతి జీవ్. గురుతరా అతిశయేన
వర్తమానా-యే గుణగ్రామాః గామ్యార్థ్యతై ర్యాదిగుణగణాః-తవివాఽ మృజాని లేహం
స్సుటం యథా తథా-ఉజ్వలచన్ద్రికా పూర్ణిమా కాముదీ-తత్సంఖాచహేతుభూలేత్యర్థః.
విపులం నిస్తృతం యథా తథా-విలసత్ప్రకాశమానం - యల్లజ్జావల్లివితానం ప్రీడాలతా
నితతిస్తస్య కుఠారికా వరకుః తదుచ్ఛేదనసాధనభూలేత్యర్థః. దుష్పూరా పూరయితు
మృశక్యాః ప్రత్యహమన్నపానాదిపూరితాఽపి పర్యాప్త్యభావాదితి భావః. * ‘కావద్దు

రిత్యాదినా ఖల్విత్త్యయః. ఇయం జతరముదరమేవ పీతరీ కుణ్డీ-ని. 'పితరః స్థాల్వ్యాఖా కుణ్డ మిత్త్యమరః.* గౌరాదిత్వాల్ జీమ్-తథా చ కృష్ణామృతస్తవే—'జతరపితరీపూర్తయే న రితాసీ'తి. విడమృనం యాచ్ఛానకరణం, కరోతి యాచ్ఛాదైన్యమస్తాభిరభినాటయ తీత్యర్థః. పితద్యుతిరేకేణ దైన్యకారిణీన కాఽచ్యస్తీతి భావః; 'వల్లీకతోరకుతావ' కేతి పాతే నిశితతరపరశురిత్యర్థః.

రూపకాలంకారః. హరిణీపుత్రం - 'భవతి హరిణీ న్నా మృ) స్థా గోరసామృధి విష్టవై' రితి లక్షణాత్.

టీ. అభిమత...పటీయసీ-అభిమత = (కీర్తి ప్రతిష్ఠలను వహించుటచే) ఇష్టమగు, మహత్ = గొప్ప, మాన=తనగౌరవముయొక్క, గ్రన్థి=గనుపును, ప్రభేద=పగల్చుట యందు, పటీయసీ=మిక్కిలి సమర్థమును, గురుతర...చన్ని)కా-గురుతర=మిక్కిలి అతిశయ ములగు, గుణగ్రామ = గాంభీర్యభైర్యాదిగుణసమూహములను, అమ్మోజ = తామరలకు, స్ఫుట = విశదముగా, ఉజ్జ్వలచంద్రికా = వెలుగుచున్న (పున్నమనాటి) వెన్నెలయు, విపుల...కుతారికా-విపుల=మిక్కిలి, విలసత్ = ప్రకాశించుచున్న, లజ్జా=సిగ్గును, వల్లీ వితాన=తీగల సమూహమునకు, కుతారికా = గొడ్డలియు (అయి), దుష్పూర=నిండించు టకు శక్యముగాని, ఇయం జతరపితరీ = ఈకడుపు అనుకుండ, విడమృనం=మోసమును, కరోతి=చేయుచున్నది.

తా. ఈకడు పనుబాస గౌరవమును దొలగించును. వెన్నెల తామరపూల ముకుళింపఁ జేయునట్లు సద్గుణములనెల్ల సంకోచింపఁ జేయును. గాఢముగా నెల్లుకొన్నలజ్జ యనుతీవను జిలుగొడ్డలివోలే దెగఁద్రెంచును. దీనికి నిండు యనుమాటలేదు.

శా. మానగ్రంథివిభేదనక్షమము శుంభధైర్యగాంభీర్యము

ఖ్యానేకప్రియసద్గుణాంబుజసమూహహజోత్పన్నలజ్జలతా

హనిస్ఫారకుతారధార జతరం బన్నట్టిపెన్నాన యా

రా నిండా రదు దైన్యవృత్త్యభినయప్రాగల్భ్యముం జూపుచున్.

అవ. బంధువులనడుమ దరిద్రుడై బ్రతుకుటకంటె బిచ్చమెత్తిబ్రతుకుట మేలు అనుచున్నాడు:—

శ్లో. పుణ్యే గ్రామే వనే వా మహతి సితపటచ్ఛన్నపాలీం కపాలీ
మదాయ న్యాయగర్భద్విజహుతహుతభుగ్ధామధూమ్రాపకణే,

ద్వారం ద్వారం ప్రవిష్టో వరముదరదరీపూరణాయ తుభారో
మానీ ప్రాజ్ఞైస్సనాథో న పునరనుదినం తుల్యకులేష్వప దీనః. 23

వ్యా.—అథ మానినస్తాపద్మస్థయాచ్ఛాయా వరమన్యత్ర భిక్షాశనతాత్పర్యేణ
ప్రాణధారణమిత్యాహ—పుణ్యగ్రామ ఇతి.—న్యాయగర్భం మీమాంసాశాస్త్రోక్త
ప్రకారగర్భితం యథా తథా - యద్వా - నీయస్తే జ్ఞాప్యస్తే - బుభుత్సితార్థా విభిరి
న్యాయాః - వేదశాస్త్రపురాణాదయః-లే గచ్ఛే తుతే-యేషాం లే న్యాయగర్భాః అథి
తాఖిలవిద్యా ఇత్యర్థః. ని. 'కుక్షిభూ'గార్భకా గర్భా' ఇత్యమరః. తథాభూతా-ద్విజాః
బ్రాహ్మణాః-తైః-హుతాః అజ్యాదిహవిర్భిన్నశుద్ధితాః - యే-హుతభుజో-గ్నయస్తేషాం
ధుమేన-ధూమ్రాణి కృష్ణాః-హితవర్ణాని-ఉపకర్ణాని అన్తిమప్రదేశాః-యస్య తస్మిన్-ని.
'ధూమ్ర ధూమతా కృష్ణలూహితే'-'ఉపకర్ణానికాభ్యర్ణాభ్యగ్రా అప్యభితో-౭ వ్యయ'
మితి చామరః. ఆత ఏవ-పుణ్యే పవిత్రే, మహతి విపులే చ, విశేషణద్వయేన నిన్సంకోచ
సంచారార్హత్వం సూచ్యతే. గ్రామే అగ్రహారే, వనే ఆరణ్యే వా-తత్రాపి వానప్రస్థా
దీనాం విద్యమానత్వాదివిభావః. సితవటేన క్షేతవస్త్రేణ-చన్నావరేణం దృష్టిగోచరత్వా
భావార్థమాచ్ఛాదితా-తథా విశిష్టాచారాత్ - పాలిరక్తరస్మాస్తాం-ని. 'పాలిస్త్ర్యత్ర్య
ఙ్-పజ్జిష్ఠి' తి వైజయన్తి. కపాలీం భిక్షాహరణోచిత శరావ, మాదాయ గృహీత్వా,
తుభార్య తుల్యేడితః, మానీ అభిమానవాక్ పురుష ఇతి శేషః, ఉదరమేవ - దరి గరి
గవ్వారం-తస్యాః - పూరణాయ పూర్వార్థమిత్యర్థః. * తాదర్శ్యే చతుర్థి-అథవా-ఉదరం
పూరితుమిత్యర్థః. * 'తుమర్థాచ్చ భావవచనా ది'తి చతుర్థి, ద్వారం ద్వారం ప్రతి
ద్వారం గృహమేధినామితి శేషః. * 'నిత్యవీప్సయోరి'తి వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః. ప్రవిష్టః
భిక్షార్థమిత్యర్థః. ప్రాజ్ఞైస్సనాథస్సహితశ్చేత్ భిక్షాశనేన ప్రాణధారణతత్పరస్యాచ్చే
దిత్యర్థః, వరం మనాప్రీయం. ని. 'దైవాద్వృతే వర శ్చేష్టే త్రిషు క్షిబం మనా
ప్రీయ' మిత్యమరః. దినేదినే అనుదినం ప్రత్యహమిత్యర్థః. * యథార్థే-వ్యయాభావః,
తుల్యకులేష్వప సమానకులేష్వప సమానకులార్థవేషు తన్వధ్య ఇత్యర్థః, దీనః పునః దైన్య
వాంశ్చేన్న వరం-ఽన్యమధ్యే యాచ్ఛాదైన్యనీచజీవనాద్వరం భిక్షాన్నేన ప్రాణధారణం -
'న బన్ధుమధ్యే ధనహీనజీవన' మితి వచనాదితి భావః. అత్ర యద్యపి - 'త్యజన్యసూక్
శర్త్త చ మానినో వరం త్యజన్తి న లేవకమయాచితవ్రత' మితి వచనాన్తానినః సర్వథా
అయాచితత్వమేవ ముఖ్యవ్రతం తథా-౭పి యది తుభాతురత్వేన యాచ్ఛాదప్రవృత్తి

స్సన్మిత్రదా కుత్ర చిదపరిజ్ఞాతదేశే శ్రోత్రియగృహేషు కపాలభిక్షాన్నభక్షణేనోదర
పూరణం కర్తవ్యం - న తు బద్ధజనయాచ్ఛా ప్రాణసంకటేఽపి - తస్యాః పరమవైచార్యవ
హత్వాదితి గూఢాభిసంధిః.

స్వగ్రహవృత్తం తదుత్తం కేదారేణ—‘వ్రజ్జైర్యానాం త్రయేణ త్రిమునియతి
యుతా స్వగ్రహ క్షీర్తిలేయమ్.’

టీ. న్యాయ...కణ్ఠే-న్యాయగర్భం = మీమాంసాదికాస్తోత్రప్రకారము, నిష్పజ =
బ్రహ్మణులచేత, హుత=హోమము గావింపబడిన, హుతభుక్ = అగ్నియొక్క, ధూమ=
పొగచే, ధూమ్ర=కృష్ణలోహితవర్ణముగల, ఉపకణ్ఠే = సమీపముగల, పుణ్యేగ్రామేవా =
అగ్రహారమునందుగాని, మహాలివనేవా=గొప్పయడవియందుగాని, సితపటభన్నపాలీం=
తెల్లగుడ్డచే గప్పబడిన యంచులు గల, కపాలీం = బిచ్చమెత్తుటకు దగినమూలములు,
అదాయ = కైకొని, క్షుధాతిర్తః = ఆకలిచే పీడింపబడువాడైన, మానీ = మాన
పంతుడు, ఉదరదరీపూరణాయ=పొట్టయను గుహను నిండించుటకొఱకు, ద్వారంద్వారం =
ప్రతియింటి వాకిటిని, ప్రవివ్శ=చొచ్చి, ప్రాణైః సనాథశ్చేత్ = ప్రాణములతోగూడిన,
వాడగునేని (బ్రదుకునేని), వరం=మేలు, పునః = కాని, అనుదినం = ప్రతిదినమును,
తుల్యుశ్చర్యేభు=బంధువులనడుమ, దీనః=దరిద్రుడైయుండుట, న (వరం)=మేలుకాదు.

తా. యథాన్యాయముగా వ్రేల్చు బ్రాహ్మణు లగ్నిహోత్రపు
ధూమముతోఁ బొలుపారు పవిత్రమయిన యొక్కగ్రామమునఁగాని లేక
యరణ్యమునఁగాని భిక్షాపాత్రఁ గైకొని దానిపైఁదెల్లవస్త్రముఁ గప్పి
కొని యిల్లిల్లును బిచ్చమెత్తి యాఁకొన్నపొట్ట నించుకొనుచుంట మేలు
గాని యభిమానవంతుడై బ్రదుకఁ గోరువాడు సమాను లగు తన
కులపువారిని దీనతతో యాచించి దినములు గడుపుట యనుచితము.

చ. అవని సురావలీహుతహుతాశనకోమలధూమధూమలా

ప్రపిశేదవాటియందు వనభాగమునందుఁ గపాలపాణి యై

భవనములందు భిక్షుగొని ప్రాణము దాల్చుట కొంతమేలు బాం
ధవులను జేరి వేడి కడు 1 దైన్యముఁ జెందుటకంటె మానికీన్.

శ్లో. గజ్ఞాతరజ్జహిమశీకరశీతలాని

విద్యాధరాధ్యుషితచారుశిలాతలాని,

స్థానాని కిం హిమవతః ప్రళయం గతాని

యత్పావమానపరపిణ్డరతా మనుష్యాః.

వ్యా.—అశ్విత్వగత్యస్తరాభావవితర్కద్వారా దూషయతి—గడ్డేతి.—గడ్డా తరణ్ణాణాం భాగీరథీకణ్ణాలానాం - యే కణాః బిద్ధవః - తేహిం-శీకరైః - ప్రాలేయ ప్రాయలేతైః - అథవా - కణా స్థూలబిద్ధవః - శీకరాః సూక్ష్మైః-తైః శీతలాని శీశిరాణి - 'ఘనశీకరేతి వా పాఠః. తథా సాద్ధా' ఇత్యర్థః. విద్యాధరైర్దేవయోనివిశేషై రధ్యుషితాని అధ్యుషితాని * 'గత్యర్థకర్తృకే' త్యాదినా వసేః కర్తాణి క్తః * 'వచి స్వపీ' త్యాదినా సంప్రసారణం. అత ఏవ చారూణి మనోహరాణి - శిలాతలాని యేషు తాని తథోక్తాని. విశేషణవ్యయే నైతేన పరమపవిత్రత్వం చ సూచ్యతే. హిమవతః హిమాద్రేస్సంబంధిని-స్థానాని ప్రాస్తప్రదేశాః, ప్రశయం గతాని కిం నష్టాని కిం? కిం శబ్దో-త్ర వితర్కే. ని. 'కుతస్యప్రశ్నవితర్కేషు క్షేపే కింశబ్ద ఇవ్యుతే.' ఇతి కాశ్యకః. నను కుతః ఏవం విద్యమానేష్వవస్థానేషు వివాశో వితర్క్యుత ఇత్యాశక్యః తత్రకారణ మాహ—యద్యస్తాత్కారణాన్ననుష్యా జనాః, సావమానేషు యాష్టయా తిరస్కారా చరణపూర్వకం దత్తేషు - పరిశీణ్యేషు పరాన్నేషు-రతా ఆసక్తాః - తాదృక్పరపిష్టాశనేన ప్రాణత్రాణతత్పురా జాతా ఇత్యర్థః. యది స్థానాని న నశ్యేరన్ తర్హిజనా కుదృక్కృష్ట యాచ్ఛాతత్పురా న భవేయుః-తేహిం నష్టత్వాదేవేద్యుధరవస్థాపనా ఇతి కృత్వా ఏవం వితర్క్యుత ఇతి వాక్యార్థః; యద్వా - గత్యస్తరాభావం ప్రశ్నద్వారా దూషయతి గడ్డేతి-కింశబ్దో-త్ర ప్రశ్నే. న న్యేవం కుతః పృచ్ఛ్యుత ఇత్యచ ఆహ—యస్తాత్కారణాల్ - హే మనుష్యాః సావమానపరపిష్టారతాః-యూయం జాతా ఇతి శేషః - అతః ప్రశ్నస్యావకాశ ఇతి భావః. ఆన్య త్సమానమ్. ఏతేన దుర్భగయాచ్ఛాపికాచికామూర్ధన్య శనిం పాతయిత్వా గిరిపరిసరేషు సుఖేన వర్తితవ్యమితి సూచితమ్. వసంతతిలకా వృక్షమ్.

టీ. మనుష్యాః = మనుష్యులు, సావమానపరపిష్టారతాః = అవమానముతోఁగూడిన పరాన్నానత్వ లగుటకు, గడ్డా...శీతలాని-గడ్డా = భాగీరథీనదియొక్క, తరణ్ణ = అలల యొక్క, హిమ=చల్లని, శీకర = తుంపురులచే, శీతలాని = నల్ల నివియు, విద్యా...తలాని-విద్యాధర=విద్యాధరులచే, అధ్యుషితాని=విహరింపఁబడుచున్న, చారు = మనోహరము లైన, శిలాతలాని = చఱియప్రదేశములు గలవియు, కావుననే పరమపవిత్రము లనుట, (అగు), హిమవతః=హిమవత్పర్వతపు స్థానాని=ప్రదేశములు, ప్రశయంగతాని కిం=నాశ మును పొందినవా యేమి?

తా. మిన్నేటియెల్లనుండి యెల్లయు మంచుతుంపురులచేఁ జల్లనై, విద్యాధరులు విహరించుచు మనోహరములయిన చఱియపట్టులు

గలిగి చెలఁగు ప్రదేశములెల్లఁ బాడఁతెనా? మనుజు లవమానకరమైన
పరపిండముల కాశించుకొని యుందు రేల?

తే. పూతగంగోర్తి శీకరశీతలములు

లలితవిద్యాధరాధ్యశీలాతలములు

హిమగిరిస్థానములు నశీయించె నొక్కొక్క

నరులు నిందితపరపిండనిరతు లగుట.

అవ. నీచులను యాచించుట మిక్కిలి నీచమనుచున్నాడు:—

శ్లో. కిం కన్దాః కందరేభ్యః ప్రశయముపగతా నిర్మురా వా గిరిభ్యః

ప్రధ్వస్తా వా తరుభ్యః ససఫలభృతో వల్కలిన్యశ్చ కాఘాః

వీక్ష్యంతే యన్తుఖాని ప్రసభవపగతప్రశయాణాం ఖలానాం

దుగ్ధిఖాన్తస్వల్పవిత్తస్యపవనపశాన ర్నితభూలతాని.

25

వ్యా.—ఇదానీం పునర్జీవనోపాయస్తరాభావవితర్కద్వారా దూషయతి—
కిమితి.—కన్దరేభ్యో గుహాభ్యస్సకాశాత్ కన్దాః కన్దమూలాదిపదార్థా - త్సున్నివారణ
క్షమా ఇతి భావః. ప్రశయం వినాశం-విరామమితి యావత్, ఉపగతాః స్తాప్తాః కిం?
* జుగుప్సావిరామేత్యాది నా పశ్యమి, ఏవముత్తరత్రాపి - కింశబ్దో వికల్పే. తథా
గిరిభ్యస్సకాశాన్నిర్మురా వా ప్రవాహశ్చ వా - ఉపశమకరా ఇతి భావః, ప్రశయ
ముపగతాః కిమితి సంబంధః-ని. 'ప్రవాహో నిర్మురో ఝరో' ఇత్యమరః. ని. 'వా స్యా
ద్వికల్పాన్విసమయోరేవార్థే చ సముచ్చయ' ఇతి చామరః. తథా, తరుభ్యః పృక్షేభ్య
స్సకాశాత్, సరసాని మాధుర్యరసయుక్తాని - ఫలాని బిభృషీతి తథోక్తాః, వల్కలిన్యః
వల్కులవత్కృష్ట, ఏతేన విశేషణద్వయేన సుభోజ్యవస్తుసమృద్ధత్యాచ్చాదనయోగ్యవస్తుసమృ
ద్ధత్వే సూచితే, కాఘాశ్చ, ప్రధ్వస్తా వా వి నష్టాః కిమ్? అప్యయానామనేకార్థాత్కాత్.
నను విద్యమానకన్దమూలాదివస్తువిద్యమానత్వం వతో వితర్క్యత ఇత్యహ ఆహ.—యద్య
స్తాత్ప్రసభవపగతప్రశయాణాం విన్యయానాం, ఖలానాం దుగ్ధిఖా
నాం, దుగ్ధిఖాన్తమతిక్షేపే స్తాప్తం-తదపి స్వల్పం య ద్విత్తం ధనం-తేన యః-స్తయో
గర్వస్స ఏవ పవనః-స్తయః పవన ఇవ చ-తద్వకా దానర్థితా కాన్బితాః-భృష ఏవ
లతాః భృషో లతా ఇవ చ యేషాం తాని-సవికారాణీత్యర్థః. స్తయపవనేత్యత్ర భూ
లతా ఇత్యత్ర చ ఉపమారూపకయో స్సాధక బాధక ప్రమాణాభావాత్సందేహనశ్చరః,
ముఖాని, వీక్ష్యంతే-యాచకజనైరితి శేషః; కన్దమూలాదీనాం విన్వత్త్వాదేవ జన్మైర్దవీశ్వర

పరిచర్యా తత్పైత్రూభయతే జీవనోపాయార్థ మతస్తదభావ వితర్కస్యావకాశ ఇతిభావః.
య ద్యా-జీవనోపాయాస్తరాభావప్రశ్నద్వారా నిష్టతి—కిం కన్దా ఇతి; కిం చా శబ్దా
ప్రశ్నే, కుత ఏవం ప్రశ్నః క్రియత ఇత్యత ఆహ—యస్మాత్కారణా ద్ధుర్నితమ
శ్వరముఖాన్యవలోక్యన్తే యుష్మాభిస్తస్మా దభావప్రశ్నో యుజ్యత ఇతి భావః. కేవం
సమానమ్; అత్రాయమభిసంధిః—పరమనైచ్యానహం కాస్తనిష్ఠిం చ దుర్నితీతసేవనోప
జీవనం పరిత్యక్తవ్యమ్. ప్రగరూప్యత్తమ్.

టీ. ప్రసభం=మిక్కిలి, అపగతప్రశయాణం = పోయిన వినయముగల, భలా
నాం=దుర్జనులయొక్క, దుగ్గఖ...లతాని - దుగ్గఖ = కష్టముచే, ఆస్త = పొందబడిన,
స్వల్ప=కొంచెపు, విత్త=ధనముచేత, స్తయ=గర్వముచు, భవన=గాలికి, వశ=వశమగుటచే,
ఆవర్తిత=చలింపబడిన, భూలతాని = తీగలవంటికనుబొముగల, ముఖాని = మొగ
ములు, యత్ వీత్యన్తే = చూడబడుచుండుటకు కారణము, కన్తరేభ్యః = గుహలలో,
కన్దాః=దుంపలు, ప్రశయం=నాశమును, ఉపగతాః కిం = పొందినవా యేమి? గరిభ్యః=
కొండలలో, నిర్ధ్వరాః వా=నెలయేడ్లును, (ప్రశయముపగతాః కిం=నాశమును పొందినవా
యేమి? అభ్యాహర్యము.) తరుభ్యః = చెట్లలో, సరసఫలభృతః = రసముతోడి పండ్లను
భరించుచువియు, పల్కలన్యః=నారపీరులుగలవియు, (అగు) కాఖాః = కొమ్మలు, ప్రధ్వ
స్తావా=నష్టమైనవామేమి?

తా. కందమూలములు లోయలనుండి మాయమై పోయెనా?
కొండలనుండి నెలయేడ్లైపోయెనా? నారచీరల నొసగు ఫలభరితము
లైన చెట్లకొమ్మలు పాడుపడెనా? కొండలలోనుండి కందమూలముల
భ్రాంతిచుచు, తీయని నెలయేడ్ల నీళ్ల ద్రావుచు, నారచీరల దాల్చుచు,
రుచ్యములైన యారబండినపండ్ల నారగించుచు సౌఖ్యపడక వచ్చి
చెడి నాలుగు డబ్బులార్జించి, ధనికుల మను గర్వమున గన్నుగానక
మర్యాద దప్పి వర్తించు నీచుల దేవిరింప బోనేల?

మ. ఇలఁ గందంబులు మూలముల్ మడిసెనో? యేల్లింకెనో కొండల
ఫలముల్ నారలు వృక్షశాఖలయెడం? బాడయ్యెనో చూడఁ గే
వలదుగఖాస్తమితార్థగర్వపవన? వ్యానర్తిభ్రూలన
భృతభూపాస్యము లర్థి జూచెదరు భాగ్యంతస్వాంతులై యాచకుల్.

ఆప. మూఢులగు ప్రభువులను గొలుచుటకన్న అడవిలో బ్రతుకుట మేలు—
శ్లో. పుణ్యైర్హృదయైః ప్రియే ప్రణయినీం వృత్తిం కురుష్వాఘనా
భూశయ్యాం నవపల్లవైరకృపణైరు త్రిష్ట యావో వనమ్,

క్షుద్రాణామవివేకమూఢమనసాం యత్రైశ్వరాణాం సదా
విత్తవ్యాధివికారవిహ్వలగిరాం నామాపి న శ్రూయతే.

26

వ్యా.—అథ ఖిలానాం ముఖాని దృశ్యస్త ఇత్యనేన సూచితనిష్ఠాం ప్రకటయితుం
చిరకాలదురీకసేవాశ్చన్య కన్యచిన్ని ర్వేదవచనమభినీయాహ—పుణ్యైరితి.—అథనే
దాసీం, పుణ్యైః పవిత్రైః, మూలైః కన్దములైః, ఫలైః కదళీరసాలజవసాధిఫలైశ్చ -
అపవిత్ర రక్తమూలక కాళిజ్ఞ ఫలాది భక్షణ నిషేధ స్మరణా త్పుణ్యైరిత్యుక్తం తథా
అనిర్వాచ్యతయా, 'ప్రియప్రణయినీ' మితి పాశేహాప్రియ సఖ ఇత్యర్థః. ప్రణయినీం
పరమసుఖావహతయా ప్రియతమాం - విశిష్టకన్దమూలాద్యశనస్మానశనప్రాంత్యాత్త
స్యాపి 'తపో నానశనా త్వర'మితి తపః పర్యవసానత్వాత్తస్య చ 'తపసా కల్మషం హస్తీ'తి
సకలకర్మ నివర్తనద్వారా పరమసుఖావహత్వాదితి భావః. పృత్తిం జీవికాం - ని.
'పృత్తిర్వర్తన జీవన' ఇత్యమరః. కురువ్య విధేహి. తథా, ఆకృపణైరహ్మచైర్నవ
పల్లవైర్భువి శయ్యాం చ కురువ్య, అతః, ఉత్తిష్ఠ ఉత్తితో భవ - విలम्బం మా కుర్వి
త్యర్థః పనం ప్రతి-యావో గచ్ఛానః-యాస్యావ ఇత్యర్థః. కిమనేన సీచసేవనేనేతి శేషః.
*వర్తమానసామిష్యే వర్తమానప్రత్యయః, 'యామో' వనమితి న సాధీయా న్నావతః.
గమనే అభ్యుచ్చయం ఫలమాహ—యత్ర పనే క్షుద్రాణాం దీనానాం, కుతః - అవి
వేకేనాజ్ఞానేన - మూఢాని కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారశూన్యాని - మనాంసి యేషాం
తేషాం, తథా, సదా సర్వదా - విత్తమేవ వ్యాధిః సన్నిపాతాదిరోగస్తేన యో
వికారః విపరీతభావస్తేన విహ్వలా వికలా - అవిస్మయై ఇతి యావత్ తథాభూతా గిరో
యేషాం తేషా మిశ్వరాణాం రాజ్ఞాం, నామాపి నామభేయమపి, న శ్రూయతే
నాకర్ణ్యతే - కిమత దర్శనసేవనాదికథేతి భావః. తస్మాదైహికాముష్మికఫలలేశసంబద్ధ
శూన్యం సీచసేవనం పరిత్యజ్య సకలక్రీయస్సంపాదకం పనం ప్రజ, పనవాస వివాహశ్యం
కర్తవ్య ఇతి తాత్పర్యమ్. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. ప్రియే = ఓప్రేయసీ! అథనా=ఇతః, ప్రణయినీం = మిక్కిలి సుఖావహ
మగు, పృత్తిం=జీవికను-భోజనమును, పుణ్యైః=పావనములైన, మూలఫలైః=కందమూల
ములతోను పండ్లతోను, అకృపణైః = వాడని, నవపల్లవైః = చిగురుటాకులతో, భూశ
య్యాం=సేలయే నెజ్జగా, కురువ్య = చేసికొనుము, యత్ర=ఎచోట, క్షుద్రాణాం = సీచు
లును, అవివేకమూఢమనసాం = తెలివలేమిచే నిది చేయఁగూడదు సది చేయఁగూడదను
విచారశూన్యమైన మనస్సుగలవారును, సదా=ఎల్లప్పుడును, విత్త..గిరాం - విత్తవ్యాధి=

ధనసన్నిపాతపు, వికార=వైచిత్ర్యముచే, విహ్వల=వివశులైన, గిరా=మాటలుగలవారును
ఆగు, ఈశ్వరాణాం=ప్రభువులయొక్క, నామ అపి = పేరైనను, నశ్రయలే = విను
లడదో, (ఁట్టి) పనం = ఆదవికి, యావః = (ఇరువురము) పోవుదము, ఉత్తిష్ఠ = లేము.

తా. ప్రేయసీ! పవిత్రములయిన కందమూలఫలములతో నాహరి
రము కావింపుము. లేజిగురుటాకులతోఁ బడుక నొనర్చుము. లేము
మనమిర్వుర మరణ్యమున కరుగుదము. ధనమనెడు రోగమువలనఁ
దబ్బిబ్బులాడు నీచులపేరయిన నయ్యెడ వినరాదు.

చ. ప్రవిమలకందమూలఫలపంక్తుల జీవిక జేయు ముర్ఖిపై
నవననల్లవంబుల నొనర్చుము పానుపు లేము పావనా
టవికిని బోవు మయ్యెడ దృఢద్రవిణామయదుర్వికారగౌ
రవపకలోక్తులై మెలగు రాజులపేరును జెప్పఁ డెవ్వఁడున్.

ఆవ. యాచనకన్న వసవాసము మేలు:—

శ్లో. ఫలం స్వచ్ఛాలభ్యం ప్రతివనమఖేదం ఊతిరుహం
పయస్థానే స్థానే శిశిరమధురం పుణ్యసరితామ్,
మృదుస్పృగ్నా శయ్యా సులలితలతాపల్లవమయీ
సహస్రే సంతాపం తదపి ధనినాం ద్వారా కృపణాః.

27

వ్యా.—అథ చ పునస్సత్యామసి నిరవధిక నిరాతక్కు జీవనసాధనసామగ్రియం
కృపణాః స్వకార్పణ్య మత్యజస్తః పరయాఞ్చాదై న్యేన క్లిశ్యంతి కిం కర్తవ్యమిత్యాహ—
ఫలమితి—వనే వనే ప్రతివనం - త్వేకత్రైవ క్షప్తమిత్యర్థః. * 'అవ్యయం
విభక్తి' త్యాదినా యథార్థేఽవ్యయాభావః. స విద్యతే ఖేదో యస్మిన్కర్తృణి
తద్యథా తథా అఖేదమక్షేపం, స్వచ్ఛయా స్వచ్ఛవేన - లభ్యం ప్రాప్యం - న తు
పరప్రేమ్యమితి భావః. ఊత్యాం రోహంతి ఊతిరుహః, * క్లిప్ - లేమం కదళీ
రసాలవనసాదితరూణాం, ఫలమస్తీతి శేషః - ఉదరపూరణపర్యాప్తమితి భావః,
తథా, స్థానే స్థానే ప్రతిస్థానం*పిపాసయాం ద్విరుక్తిః, శిశిరమధురం - వ్యాఖ్యాత
మేతత్ 'పిబతి సలిలం శీతమధురమి' త్యత్ర. పుణ్యసరితాం - గంగాగోదావర్యాది
పుణ్యనదీనాం, పయస్తీర్థ, మస్తీతి శేషః - స్నానపానాభ్యాం బాహ్యభ్యంతర
పక్కుప్రక్షాళనద్వారా తృప్తిపకానికిరమితి భావః. ఏతేనోభయేషామపి కాస్త్రసిద్ధం
పరోపకారకత్వం - సూచితం. తదుక్తం—'పరోపకారాయ ఫలన్తి వృక్షాః పరోపకా
రాయ వహన్తి నద్య' ఇతి. తథా, మృదుః ఆకలిసః - శోమల ఇతి యావత్ - సుర్యో

యస్యాస్మా హంసతూలికాత్పకల్పేత్సర్థః. కుతః? సులలితాన్యతికోమలాని - యాని
లతాపల్లవాని-తన్వయా తప్తృమరా-తైర్నిర్మితేత్సర్థః. అశవా-తన్వయా తద్వికారాః*
'ప్రాచుర్యే వికారార్థే మయ డి'తి జీవ, శయ్యా చాస్తీతి శేషః - సుఖ
స్వాహాచితేతిభావః, తదపి తథాఽపి, ధనినాం, ధనాఞ్ఞానాం, ద్వ్యాప్రతీహార ప్రదేశే-
సి. స్త్రీద్వార్తార్థం ప్రతీహార ఇత్యమరః. కృపణాః ధనలిప్సాపరతన్త్రాః, సంతాపం తదనువ
ర్తనాద్యానానసపరితాపం, సహస్తే మృవ్యన్తి. శ్రేయోధానాం కిం తత్రాస్తాకం కర్తవ్య
మితిభావః. అతః ఫలలాభసంబంధశూన్యాం ప్రత్యుత బలవదనిష్టానుబంధినీం దురన్తసంతాప
కారిణీం పరమకార్షణ్యకర్ణేజపామహాముత్ర చ కీర్తిప్రతిష్ఠాభిజ్ఞాసిం యాఛ్ఞాదైన్యపరమ
సీచత్వా ద్దూషణీయాం పాపిష్ఠామిమాం దురిశ్వరద్వారబహిర్విత్తద్వికారకారణాశీం
వివేకోచ్ఛాటనమస్త్రేణోత్సార్జ్యా నేకశ్రేయస్సంపాదికాం' వనవాసదీవికాం శ్రీయమేవ
సమాశ్రయేద్విత్వానితి తాత్పర్యమ్; తదుక్తం శ్రీభాగవతే—

‘చీరాణి కిం పథి న సన్తి? దిశన్తి భిక్షాం?

నో వా జ్ఞి)పాః పరభృతః? స్మరితోఽప్యశుష్యన్?

శుద్ధా గుహః కి ము న సన్తి? మహానుభావా

యస్తాబ్జన్తి యతయో ధనదుర్చదాన్ధాన్.’ ఇతి. శిఖిణీపుష్కమ్.

టీ. ప్రతివసం=ప్రతియడవియందును, అఖేదం = కష్టములేక, స్వఇచ్ఛాచలభ్యం =
స్వచ్ఛందముగా లభించునదగు, క్షీతిరుహం=చెట్లయొక్క, ఫలం=పండు, (కలదు) స్థానే
స్థానే=అన్నిచోట్లను, పుణ్యసరితాం = (గంగాగోదావరి మొదలగు) పుణ్యనదులయొక్క
శిశిరుమధురం=చల్లనితీయని, పయః = తీర్థము, (కలదు). సులలిత లతాపల్లవ మయా=
మిక్కిలి కోమలములగు తీగలచేతను చిగుళ్ల చేతను వికారములై, మృదుస్పర్శా=మెత్తని
తాకుడుగల, శయ్యా=నెజ్జ, (కలదు). తదపి=అయినను, ధనినాం = ధనాఞ్ఞులయొక్క
ద్వారి=వాకిట, కృపణాః=దీనులు, సంతాపం = పరితాపమును - దుఃఖమును, సహస్తే =
సహింతురు.

తా. ప్రతివసమందును సనాయాసమున నిష్టమువచ్చినన్ని పండ్లు
చెట్లనుండి చేకొనవచ్చును. ఎక్కడఁబట్టిన నక్కడఁ బుణ్యనదులలోఁ
జల్లఁగా మధురముగా నుండు నీరు త్రాగవచ్చును. లేఁజిగురుటాకులతో
మెత్తనినెజ్జలు గల్పించుకోవచ్చును. ఇట్టివసతియున్నను దరిద్రులు ధని
కుల వాకిళ్లఁ బడి యిక్కట్లను నోర్చుచున్నారు.

చ. కలవు పచేలిమంబు లటుఁ కానలలోపలఁ బండ్లు మ్రాకులం
 గలవు పవిత్ర వాహినులఁ గమ్మనిశీతలవారిపూరముల్
 గలవు చివుళ్ల పాన్పు లవిఁ గైకొన నేరక దీనులై ధనా
 ధ్యులగవనిక వసించి నరుఁ లోలి సహింతురు తీవ్రతాపమున్.

శ్లో. యోవర్థ నై ధనపతిపురః ప్రాప్తవాదుగిఖభాజో
 యే చాల్పత్వం దధతి విషయాక్షేపపర్యస్తబుద్ధేః,
 తేషామస్తస్సురితహాసితం వాసరాణాం స్మరేయం
 ధ్యానచ్ఛేదే శిఖరికుమార గ్రావశయ్యానిషణ్ణః.

23

వ్యా.—ఇదానీం దురీక్ష్వరసేవనయాఘాదైన్యతత్పరవిషయాక్షిప్తచిత్తనిష్టావశేన
 స్వస్య సిద్ధపద్యావిశ్రేయాదకాం సూచయన్నాహ.—య ఇతి.—ధనవలేః ధనా
 ధ్యస్యపురః ఆగ్రే, ప్రార్థనాదుగిఖం యాఘాదైన్యం-భజన్తి తథోక్తాః సన్తః * 'భజో
 జ్యోః,' యే పురుషాః, వర్తన్తే తథా, యే చ పురుషాః, విషయాక్షేపే భోగసంగ్రహే.
 పర్యాప్తా తావన్నాత్ర ఏవ పర్యవసితా న తు తత్త్వవిచార ఇత్యర్థః. తాదృశీ యా బుద్ధిః
 తస్యాః. 'పర్యస్త' ఇతి పాతే - విషయాక్షేపేణ భోగసక్త్యా-పర్యస్తా విచరితా-యద్వా-
 విషయాక్షేపేణ విషయకృతోపప్లవేన - పర్యస్తా విశిష్టా-యాబుద్ధిః-తస్యాః హేతోః
 అల్పత్వం నీచత్వం, దధతి, తేషాం పురుషాణాం, వాసరాణి దివసాః - తదనుభూత
 దుర్దివానీత్యర్థః. ని. వా తు క్షీణే దివసవాసరా' ఇత్యమరః. ఆభిమతదేవతాయాం చిత్త
 స్థిరీకరణం ధ్యానం-తస్య-చ్ఛేదే ఆవసానే-బ్రహ్మధ్యానప్రృథానసమయ ఇత్యర్థః. శిఖరి
 కుమారే గిరిగవ్వారే-యో గ్రావా పాపాణి స్స ఏవ శయ్యా-తస్యాం-నిషణ్ణః విశ్రమార్థం
 శయితస్సన్నిత్యర్థః. అస్త రన్తఃకరణ ఏవ-స్ఫురితం సముత్పన్నం-హాసితం హాసో-యస్మిన్
 కర్తృణి తద్యథా తథా-తదానీం తేషా మపశస్యత్వా తదనుభావత్వే నోత్పన్నహాసగర్భిత
 మిత్యర్థః. స్మరేయం 'సదృశా దృష్టిచిన్తాద్యాః స్మృతిబీజస్య బోధకా' ఇతి వచనా త్కుత
 శిచ్చిన్తావశా ద్దృష్టివశా ద్వా సముద్బుద్ధసంసార స్తదీయ దుర్దివాని స్మృతివిష
 యాణి కుర్యామిత్యర్థః - వాసరాణాం స్మరేయ మితివా పాతః. తథా * 'అధీగర్థద
 యేకాం కర్తవీ' తి కర్తృణి షష్ఠీ-అధీగర్థానాం చ శేషాధికారాత్-అశేషత్వవివక్షాయాం
 తు ద్వితీయేవ స్మర్యతే - సుభాషినాయా ముత్తమపురుషైకవచనం - యథాఽహం
 యాఘాదుఃఖాభిసంకప్త విషయాక్షిప్తచిత్తజనదుర్దశాదర్శనా త్సంజాతనిర్వేదః కేనచి

ద్భాగ్యోదయేన వరమేశ్వరానుగృహీత స్తద్ధ్యానోక్తానేతదీయద్ధివస్తరణకత్పరో భవే
యః-తథా వివేకిభిః శ్రేయోఽర్థిభిః భవితవ్యం-తు తద్వస్తుధృతాభ్యాగ్నితి నిగూఢోపదేశ
స్తాత్పర్యార్థవిషయాకృత ఇత్యవధేయమ్ మనాక్రాస్తాపృక్షమ్.

టి. ధనపతి పురః=ధనాధ్యునియెదుట, ప్రార్థనాదుఃఖభాజః=యాచ్చాచైన్యమును
అనుభవించువానికి, యే=విదినములు, వర్ధస్తే = వృద్ధియగుచున్నవో, విషయా...బుద్ధేః-
విషయ=భోగసంగ్రహముయొక్క, అక్షేప=లాగుటవలన. వర్తస్త=వివరీతములైన, బుద్ధేః=
బుద్ధిగలవానికి, యేచ=విదినములు, అల్పత్వం = సీచత్వమును, దధతి = పొందుచున్నవో,
లేహం=ఆ, వాసరాణాం=దినములకు, శిఖి...నిషణ్ణి-శిఖరికుహరే = కొండగుహయందలి,
గ్రావ=పాషాణ మనెడి, శయ్యా=నెజ్జయందు, నిషణ్ణి నౌ=ఆసీనుడనై, ధ్యానచ్ఛేదే =
ధ్యానము ముగియఁగ నే, అంతః స్ఫురితహాసితం=అంతఃకరణమునందు స్ఫురించిన నవ్వుపుట్టు
నట్లుగ, స్మరేయం=తలఁచుకొనెదను.

తా. ధనికులచెంత నిల్చి మిక్కిలి దైన్యముతో నెవరు యాచించు
కొని బ్రతుకుచుందురో ఎల్లప్పుడును దుర్విషయ సౌఖ్యములనే కోరు
కొనుచు నెవరు నైచ్యము నందుచుందురో యట్టివారి దుర్దినములను,
ధ్యానావసానమునఁ గొండగుహచెంత నాకు నెజ్జ యగు చటియనైఁ
గూరుచుండి తలఁచుకొని నవ్వువాడను.

చ. ధనపతిమ్రాల నిల్చి కడుదైన్యముఁ జూపెడువార లెవ్వరో
ఘనవిషయాభిలాష మతికల్పన మీఱిననీచు లెవ్వరో
మొనయుచు వారిదుష్టదినముల్ మది నవ్వి తలంతు నాత్మ చిం
తనము తుదిక గుహంతరమునక రుచిరోపలతల్పశాయినై.

ఆవ. తృప్త తీఱునదిగాదు కాన దానికై యాచ్చాచైన్యము వహించుట సరికాదు:-
శ్లో. యే సంతోషనిరస్తరప్రముదితా స్తేహం న భిన్నా ముదో
యే త్వన్యే ధనలుబ్ధసంకులధియ స్తేహం న తృప్తా హతా,
ఇత్థం కస్య కృతే కృతస్య విధినా తాదృక్పదం సమృదాం
స్వాత్మ న్యేవ సమాప్తహేమమహిమా మేరుర్న మే రోచతే. 29

వ్యా.—అథ తృప్తాయా యావతాఽత్యుపసంహారాభావా త్కిం యాచ్చాచైన్యే
నేత్యాహ—య ఇతి.—యేపుమాంసః, దైవల్లాభేన వస్తునా జనితో మనోవిలాస స్సం
తోష-స్తేన నిరస్తరం సతతం - ప్రముదితాః పరిహ్లాః - తృప్తా ఇతి యావత్-లేహం,
ముదః ఆనందా, న భిన్నాః-కిం తు ప్రవృద్ధా వివేక్యర్థః, తథాఽన్యే ఇతరే-యే పుమాంసః,

ధనేలుబాగార్థ్యవతి. అత ఏవ సుఖలా ధీర్యేషం తే తథోక్తా, నేషం, తృష్ణా వస్తు
స్పృహ, న మాతా-న విరతేత్కర్థః. ధనలాభస్యేయత్తాభావాదితి భావః. ఇత్థ మేవం
వ్యవస్థితే సతీతి శేషః సః ప్రసిద్ధః, సంపదాం రత్నాదిసమృద్ధీశాం, తాదృ గిత్థ మితి వత్తు
మశక్యం, పదం స్థాన - మనిర్వాచ్యధనసంపదాస్పదమిత్కర్థః. తథా స్వాత్మస్యేవ స్వస్తి
స్నేహ, సమాప్తః పర్యవసితః - న తు పరోపకారపర్యాప్త ఇత్కర్థః. తాదృశో, హేమ
మహిమా కాఞ్చనసంపత్తి ర్యవ్యతథోక్తో, మేరు, రిద్ధినా బ్రహ్మణః; కస్య కృతే కస్య
పుంసః ప్రయోజనార్థం, కృతో నిర్మితః - నిత్యసంతోషసంపన్నానా మనపేక్షితత్వా
దర్థలుబాగా మపర్యాప్తత్వా చ్చాచుపయోగాదితి భావః. అతో నిరర్థకత్వాత్-మే
మహ్యం, న రోచతే రుచిగోచరే న భవతి-న సప్తత ఇత్కర్థః. *రుచ్యర్థానాం ప్రీయ
మాణః ఇతి చతుర్థి తస్మా త్సమేరుతుల్యధనలాభేఽపి తృష్ణాధనసికాచ్యాః పరితోష
భావాత్తత్ప్రియ క్తయాచ్ఛాదైన్యవిభ్రాంతి తత్త్వవిచారేణనిరస్య సంతుష్టావ్రతకరణైర్భవి
తవ్యమాయుష్షద్భిరితి తాత్పర్యమ్. కార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. యే = ఏపురుషులు, సన్తోష...ముదితాః-సన్తోష = వైవాధీనముగ లభించిన
మనోవిలాసముచేత, నిరస్తర=ఎడతెగక, ప్రముదితాః = సంతుష్టుల, తేషం = వారికి,
ముదః = ఆనందములు, సఖిన్నాః = భంగపాటుపడినవి కావు (వృద్ధి బొందుచుండునవి)
ఏకస్యే=మిలుతరులు, ధన...ధియః-ధనద్రవ్యమునందు, లబ్ధః=లోభముగొన్న, సంకుల =
కలంగిన, ధియః=మనస్సుగలవారో, తేషం=వారికి, తృష్ణా = ఆశ, న మాతా = ఉడిగినది
కాదు; ఇత్థం=ఈవ్యవస్థయందు సంపదాం = ధనాధ్యులకు, తాదృక్పదం = అటువంటి
గొప్పపదవియై, స్వాత్మనియేవ = తనయందే, సమా...హిమా-సమాప్త = పర్యవసించిన,
హేమ=కంచనముయొక్క, మహిమ=సంపత్తికలదియగు, సః మేరుః=ఆ మేరుపర్వతము
బ్రహ్మణః=బ్రహ్మచే, కస్యకృతే=ఎవనికొఱకు, కృతః = నిర్మింపబడినది, మే = నాకు న
రోచతే = రుచింపదు.

తా. ఎవరునిరంతరపరమానందమున నోలలాడుచుందురో వారియూ
సందమున కెప్పుడును జెటుపు లేదు. ఇంక నెప్పుడును ధనకాంక్షతోడనే
గిజగిజలాడువారి యాశలకుఁ బరిసమాప్తిలేదు. తొలుతటివారికి
బంగరుకొండపైఁ గోర్కెయే వొడమదు. రెండవవారి కిది చేకుటినను
దృష్టిగలుగదు. చూడఁగా నాలాటి సకలసంపదలకు నిలయమైన బంగరు
కొండను బ్రహ్మదేవుఁ డెవరికై సృజించునట్లు? లోకమును దృష్టిచెందింప

నుపకరింపక తనకుఁదా సంపదలు గల దనిపించుకొను మేరువు కొఱిమాలి నదిగా నాకుఁ దోచుచున్నది.

మ. వరసంతోషనిరంతర ప్రముదితుల్ १ వర్ణింప నెవ్వారు ని
రభరముల్ వారికి మోదముల్ కనకలుబ్ధిపావంతు లౌ వారికిఁ
విరలిం బొందదు తృప్త యెవ్వనికిఁ గాఢవింపబడెన్ బ్రహ్మచే
స్థిరసంపన్నిధి మేరు వాత్సర్యతలశక్తికంబు నా కిష్టమే.

అప. యాచింపకయే జీవింప సుపాయమును జెప్పుచున్నాఁడు:

శ్లో. భిక్షాహారమదైన్యమప్రతిముఖం భీతిచ్ఛిరం సర్వదా
దుర్జాతస్సర్వమదాభిమానమథనం దుఃఖభృశవిధ్వంసం,
సర్వతాన్యహమప్రయత్న సులభం సాధుప్రియం పావనం
శమోష్ణస్పృత్రమవార్యమక్షయనిధిం శంసన్తి యోగీశ్వరాః. 30

వ్యా.—తర్హి కథం జీవన మిత్యాశక్యం తదుపాయం సహకరం నివేదయ
న్ముగమయతి—భిక్షేతి—యోగీశ్వరాః పరమార్థతత్త్వజ్ఞాః మహాయోగినః భిక్షాహారం
భైక్షాశనం కర్తు, న విద్యతే దైన్యం యాష్టాకార్మణ్యం యస్మిన్ ప్రత్యథోక్తం, భిక్షాం
దేహి త్యుచ్చారణానంతరమేవ సద్గుహస్తై ర్భుజుమానపూర్వకం దీయమానత్వాదితి
భావః. యద్వా-వ్యావహారికదైన్యసంభవేఽపి పారమార్థిక దైన్యాభావాదితి భావః.
న విద్యతే ప్రతిముఖం యస్య తత్ప్రథోక్తం - స్వయమేవ నిరతిశయముఖం - న తు
స్వస్య ప్రతిభటభూతం సుఖాంతరమస్తీత్యర్థః. సర్వత సర్వత్రాఽపి, భీతిచ్ఛిరం
భయవినాశకం-భిక్షాశనతత్పరస్యాతుతోభయత్వాదితి భావః. దుష్టానాం దుస్స్వభా
వానాం మాత్సర్య మదాభిమానానా మసహిష్టుత్వదర్శనాంకారాణాం - మథనం
నిరాశం, దుఃఖభృశవిధ్వంసం సాంసారికాశేషబాధానివర్తకం - యద్వా - దుఃఖభృ
శుస్య వికవింశతి మహాదుఃఖసముదాయస్య - విధ్వంసం విచ్ఛేదకం - వికవింశతిమహా
దుఃఖధ్వంసరూపమోక్షనిదాన మిత్యర్థః. 'అత్యన్తిదుఃఖధ్వంసో మోక్ష' ఇతి
వైకేషికా స్తార్కికాశ్చ, అత్ర యత్కించి ద్వక్తవ్యమస్తిచిత్తరథయాన్నోచ్యతే.
సర్వత్ర సర్వేష్యపి దేశేషీత్యర్థః. తత్రావ్యవస్థాం ప్రతిదినం, తత్రాఽపి చాత్ర
యత్నం యత్నం వినైవ - సులభం సుఖభ్య మిత్యర్థః. సాధునా మనహంకారిణాం -
ప్రియ మిష్టం - పావనం పవిత్రం, శంభోళీవస్య, సత్తం తృప్తిసాధన మిత్యర్థః.
'దుర్లో యేన కపాలపాణిపుటకే భిక్షాటనం సేవత' ఇత్యనే నైవోక్తత్వాత్-యద్వా -
శంభో స్పృత్రం శంభుభక్తినిరతాన్నసత్తమిత్యర్థః. ఖడ్జిమణ్డలాధిపతిసత్తంతు నశ్వరం
భర్తృచీక—21

ఇదం తు సకలభువనాధీశ్వరప్రవర్తితత్వాచ్చాశ్వతమితి భావః. అతఏవావార్యం న కేనాఽపి నివారయతుం శక్యమ్, అక్షయనిధి మవినాశి నిదానం చ - నిత్యోపయోగేఽపి క్షయాభావాదితి భావః. శంసన్తి కథయన్తి-అనుభవసిద్ధత్వా దిత్థంవర్జయన్తీ త్యర్థః. అతోఽనర్థపరమురాజనితహైన్యం యాచ్ఛాదైన్యం విహాయోక్తరీత్యా సమస్త సద్గుణ విచిత్రం శంభుసత్త్వం ప్రామాణికోక్తం సమాశ్రయణీయమితి భావః. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. యోగీశ్వరాః=(పరమార్థతత్వజ్ఞులైన) మహాయోగులు, అదైన్యం=దైన్యము లేనిదియు, ఆప్రతిముఖం=ఎదురులేనిదియు, సర్వదా=ఎల్లప్పుడు, భీతిచ్ఛిద్రం=భయమును అడంచునదియు, దుర్తా...మగనమ్-దుర్తాత్సర్య = చెడ్డవగు మత్సరమును, మవ=పొగరును, అభిమాన=గర్వమును, మగనం=అడఁచునదియును, దుగళి ఓఘవిధ్వంసనం=(ఇరువదియొక్క) మహాబాధల సమూహమును నశింపఁ జేయునదియును, సర్వత్ర=ఎల్లెడలను, ఆన్వహం=ప్రతిదినమును, ఆప్రయత్న సులభం=యత్నించకయే సులువుగా దొరకునదియు, సాధుప్రియం=అనహంకారులకు నిష్టమును, పావనం=పవిత్రమును, (అగు) శమ్భోః సత్త్వం=మహేశ్వరుని యన్నసత్త్వమైన, భిక్షాహారం = భిక్షాన్నమును, అక్షయనిధిం=శాశ్వతపదని నిక్షేపముగ, శంసన్తి=(పొగడ్తతో) చెప్పుదురు.

తా. మహాయోగులు పరమేశ్వరుఁడు పెట్టిన భిక్షాన్నసత్త్వము నాదలి భిక్షాహారమును దైన్యము లేనిదానిగను, నిరాటంకమైనదాని గను, నిర్భయమగుదానిగను, మాత్సర్యమదాభిమానధ్వంసక మగుదానిగను, ఆప్రయత్నసులభ మగుదానిగను, సాధువుల కిష్ట మగుదాని గను, పావన మగుదానిగను, అక్షయమునుగను జెప్పుచున్నారు.

మ. అభివర్ణింతురు యోగిపుంగవులు భిక్షాహారమున్ వీతదై
సన్యభయక్రోధమదాభిమానజడిమానహంకారమున్ సత్సఖ
ప్రభవం బశ్రమలభ్య మూర్జిత మవాశ్యం బక్షయం బుగ్గదుగ
భిదాదక్షము శంభుసత్త్వము మహాకై వల్యసత్పాత్రమున్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు యాచ్ఛాదైన్యదూషణ మను
మూడవదశకము.

భోగాస్తైర్యవర్జనము

శ్లో. భోగే రోగభయం కులే చ్యుతిభయం విత్తే నృపాలాద్యయం
మానే దైన్యభయం బలే రిపుభయం రూపే జరాయా భయం,
శాస్త్రే +వాదభయం గుణే ఖలభయం కాయే కృతాంతాద్యయం
సర్వం వస్తు భయాన్నితం భువి నృణాం వైరాగ్య మే వాభయమ్.

వ్యా.—అథ భోగానా మస్తైర్యకథనే యాచ్ఛాదైన్య మదూషితప్రాయ మేవేతి
మనసి నిధాయ తద్దూషణానంతరం భోగాస్తైర్యమాహ-భోగఇతి.—భోగే ప్రకృష్టనవనితా
సంభోగసుఖానుభవే - ని. 'భోగ స్సుఖే స్త్ర్యాదిభృతా వహేశ్వ ఫణకాయయో' రిక్త్య
మరః. రోగా ద్వాతపితౌద్యమయా - ద్భయ మస్తీతి శేష-తస్య తదంతరాయత్వా దితి
భావః. కులే సర్వంశే, చ్యుతే రాచారభ్రంకా ద్భయం - తస్యాస్తదప్రతిష్ఠావహత్వాదితి
భావః. అథవా చ్యుతే స్సంతానవిచ్ఛేదా-ద్భయం - తస్యా స్సంప్రదాయోపహతిహేతు
త్వాదితి భావః. విత్తే ద్రవ్యసమృద్ధే, నృపాలా రాజ్ఞో భయం-తస్య తదవహర్తృత్వా
దితి భావః. మానే అభిమానే, దైన్యా త్కార్యణ్యాద్యయం - తస్య తదృక్షహేతుత్వా
దితి భావః. బలే సామర్థ్యే, రిపా శ్శత్రో ర్భయం - యస్య తద్దమనశీలత్వాదితి భావః.
రూపే సౌందర్యే, జరాయా వార్ధకావస్థాయా, భయం - తస్యా స్తద్విలాపిత్యాదితి
భావః. శాస్త్రే వేదాంతాది శాస్త్రకలాపే, + వాదిభ్యః శుష్కతర్కకలహకణ్డకేభ్యః,
భయం - లేషాం తదవరోక్షకత్వాదితి భావః. గుణే విద్యావినయాదిగుణగణే, ఖలా
ద్దుష్టనా, ద్భయం - తస్య తద్దూషకత్వాదితి భావః. కాయే దేహే, కృతాంతా ద్యమా
ద్భయం-తస్య తదంతరాయత్వాదితి భావః. ని. 'కాయో దేహః క్షీబళుంసోః' - 'కృతాంతా
యమసిద్ధాంతా వితి చామరః. సర్వత్ర * 'భీత్రార్థానాం భయహేతు' రిక్త్యపాదానత్వా
త్పశ్యమి. అతః భువి, నృణాం సంబంధి, సర్వం వస్తు-భోగాద్యశేషార్థ జాతం, భయాన్నిత
ము క్తరీత్యా భయసహితం-సాన్తకత్వా త్సాపాయమిత్యర్థః. కిం తు, విగతో రాగో మి
యాభిలాషో - యేషాం తే విరాగా స్తేషాం భావో వైరాగ్యం - తదేకమేవ, న విద్యతే
భయం యస్య తదభయం భయహేతుత్వాభావా నిర్భయం నిరాశక్కుత్వా నిర్
పాయమిత్యర్థః. యద్వా-విరాగా ఆస్థిరభోగా-స్తేషాం భావో వైరాగ్యం-తదేకమేవ - న
విద్యతే భయం యస్య త దభయం, భయహేతుత్వాద్యభినివేశం పరిత్యజ్య సుస్థిర

వైరాగ్యమేవాశ్రయణీయం శ్రేయస్కామైరితి భావః; ఇథం భోగఇత్యాది స్వధికరణ సప్తమ్యాశ్రయణేన వ్యాఖ్యాతం-సతి సప్తమ్యాశ్రయణే త్యేవం వ్యాఖ్యేయమ్:—ఆత స్సర్వం భవి నృణాం, భయాన్వితం భయాకరమిత్యర్థః. కిం తు వైరాగ్యమేవ స విద్యతే భయం యస్మా త్ ఆభయం భయనివారణ మిత్యర్థః. సతి వైరాగ్యే సర్వస్యాపి మిథ్యాత్వేన ప్రతీయమానతయా ద్వితీయాభావాత్; అతః భయావహం భోగాదికం పరిత్యజ్య భయావహం వైరాగ్యమేవాశ్రయణీయమితి తాత్పర్యమ్; శేషం సమానమ్.

ఏతదాద్యాపశ్చమాత్ శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. భోగే = స్రక్పందనవనితా సంభోగ సుఖానుభవమునందు, రోగభయం = (వాతపిత్తముల న్యూనాధిక్యముచే బాడము) రోగములవలని భయము, కులే=నద్యంశమును గూర్చి, చ్యుతిభయం = ఆచారములొటుపడినది యగునని భయము, విత్తే = ద్రవ్యసమృద్ధి యందు, నృపాలాత్ భయం = రాజువలనిభయము, మానే = అభిమానమునందు, వైన్య భయం=కార్పణ్యమువలని భయము, బలే=సామర్థ్యమునందు, రిపుభయం = శత్రువువలని భయము, రూపే=సౌందర్యమునందు, జరానూః = ముసలితనమువలన, భయం=భయము, కాస్త్రే =వేదాంతము, మొదలగు కాస్త్ర కలాపమునందు, వాదభయం = (వృథాకలహమును కలిగించు) కువాదమువలని భయము, గుణే = (విద్యా వివయాది) మంచితనమునందు, ఖల భయం=దుర్జనునివలన భయము, కాయే = దేహమునందు, కృతాంతాత్ భయం = యముని వలన భయము, భువి = కాయలయందు, నృణాం=మనుజులకు, సర్వంవస్తు=సకలవస్తువులను, భయాన్వితం = భయముతోఁగూడినది, వైరాగ్యమేవ = (అస్థిరములగు భోగములయందు) విరక్తియే, ఆభయం = భయము లేనిది.

తా. సంపూర్ణ భోగము లనుభవించుచో రోగము లెక్కడవచ్చునో యనుభయము కలదు. పేరు ప్రతిష్ఠలుగల సత్కులమందుఁబుట్టితి మనుకొనునపుడే యకార్యకరణమువలన నెప్పు డప్రతిష్ఠ వాటిల్లునో యను భయము కలదు. విశ్వరూపవంతుల మనుకొనునపు డెప్పుడురాజు కైకొనునో యనుభయము కలదు. అభిమానవంతుల మనుకొనునప్పుడు దైన్యమెప్పు డవలంబింపవలయునో యనుభయము గలదు. బలవంతుడను గదా యనుకొనునప్పుడు శత్రువు లోడింతురో యనుభయము గలదు. చక్రేదనముగల దనుకొనునపుడు ముసలితనమువచ్చునో యనుభయము గలదు. శాస్త్రజ్ఞుఁ డనుకొనునప్పుడు ప్రతివాదులవల్ల భయము గలదు. సద్గుణములు గలవాడనుగదా యనుకొనునప్పుడు దుర్మార్గులవలన భయము

గలదు. శరీరమును జూచుకొనునపుడు మరణమువచ్చునో యనుభయము గలదు. అరసి చూచిన సర్వవస్తువులును భయాన్వితములే. వైరాగ్య మొక్కటియే నిర్భయమైనది.

చ. బలగుణరూపభోగకుల య భర్తకశేబరశాస్త్రమానముల్
బలిఖలరుగ్జరాచ్యుతి నృపాలయమప్రతివాదిదైన్యసం
కులభయయుక్తముల్ నరులకుఁ భువి నెవ్వియు నిర్భయంబులై
నెలకొన వెన్ని భంగులను య నిర్భయ మొక్కవిరాగమే సుమీ.

శ్లో. ఆక్రాంతం మరణేన జన్మ జరసా చాత్యుజ్జ్వలం యశావనం
సంతోషో ధనలిప్సయా శమసుఖం ప్రాధాన్యనావిభ్రమైః,
లోకైర్నృత్యుభిర్ద్రుణా వనభువో వ్యాతైర్నృపా దుర్జనైః
రక్షైర్యోగ విభూతియోఽపుష్పహతా గ్రస్తం న కిం కేన వా. 32

వా. - ఉపక్రాంతభోగాన్తర్యం తత్తద్భక్తిస్తరేణ నవభిర్వర్ణయతి. - ఆక్రాంత మిత్యాదిభిః - ఆక్రాంత మితి. - జన్మ ఉప్పత్తి, ర్మరణేన స్వరూపనాశకేన మృత్యునా, ఆక్రాంతం గ్రస్తం.

‘జాతస్య హి ధుఃఖో మృత్యుర్ధ్వం జన్మ మృతస్య చ,

అద్య వాఽజ్జకతాస్తే వా మృత్యు రైవ ప్రాణినాం ధుఃఖః.’

ఇత్యాదివచనాది భావః. అత్యుజ్జ్వల మతిశయేన భాస్వరం, యావనం సూతనవయః తారుణ్యమితి యావత్, జరసా జరయా-అపాయహేతుభూతయా, ఆక్రాంతం * ‘జరాయా జర సన్యతరస్యా’ మితి జరసాదేశః. సంతోషః దైవవశాల్లభ్యస్తుజనితపరితోషః, ధనలిప్సయా తదుపద్రవకారిణ్యా ధనవాఙ్మయా, ఆక్రాంతః * లభే సన్నుతాత్ ప్రియా మప్రత్యయే టావ్, శమసుఖమింద్రియవ్యాపారో పరమాపాదితానందః, ప్రాధాన్యనానాం ప్రగల్భవిలాసినినాం - విభీమైస్తదుపమర్దకైః కటాక్షవిక్షేపకర్ణకణ్డాయన శోమలకుచ మర్దనాది విలాసైః, రాక్రాంతం, గుణాః, విద్యావినయాదయః, మత్సరిభిః పరోత్కర్షణా సహిష్ణుభిః, ద్లోకైర్జనైస్తదవవాదకై రిత్యర్థః. ఉపహతాః గ్రస్తా ఇతి యావత్, వన భువః పుణ్యారణ్యప్రదేశాః, వ్యాతైః దుష్టగతైః సర్వైర్యాతత్ప్రవేశానవశాత్ప్రదై రితి భావః. ఉపహతాః గ్రస్తాః, నృపా రాజానః, దుర్జనైః దుర్జన్త్రోపదేశేన తద్బుద్ధివిపర్యాసకారిభిః పిశునైః, రుపహతాస్సమాక్రాంతా ఇత్యర్థః, విభూతయ స్సంపదోఽ, పృష్ఠై ర్యోగ తదప్రతిష్ఠాపహా నాభిరత్వేన, ఉపహతాః దూషితాః, అతః కిం పశ్య, కేన వా

ఉపద్రవేణ, న గ్రస్తముక్తరీత్యా సర్వముపి గ్రస్తమేవేత్యర్థః; అతస్సర్వస్యాపృష్ఠిరత్వా
న్న కుతాపి విస్తృత్య క్తవ్య ఇతి భావః.

టీ. జన్మ=ఉత్పత్తి, మరణేన = చావుచే, ఆక్రాంతం=ఆక్రమింపబడినది, అత్యు
జ్వలం=అతిశయముగా ప్రకాశించు, యావనం=నూతనవయస్సు, జరసా=ముసలితనముచే
(ఆక్రాంతం=ఆక్రమింపబడినది), సంతోషః = దైవవశమున ప్రాప్తమైనవస్తువుచే గలిగిన
తృప్తి, ధనలిప్సయా=(తదుపద్రవకారిణియైన) ద్రవ్యాశచే, (ఆక్రాంతం...) శమసుఖం=
(ఇంద్రియవ్యాపారముచే నాపాదించబడిన) కాంతివలని యానందము, ప్రౌఢాక్షనా
విభీమైః = జ్వరాంత్ర విలాసములచే, (ఆక్రాంతం ..) గుణాః = (విద్యావినయాదు
లగు) సద్గుణములు, మత్సరిభిః = ఇతరుల కీర్తిని సహించలేని, లోకైః = జనులచే, ఉప
హతాః = నిందింపబడినవి, వనభువః = (పుణ్యములగు) అరణ్యప్రదేశములు, వ్యాకైః=
క్రూరజంతువులచే, (ఆక్రాంతం...) నృపాః = రాజులు, దుర్జనైః = దుర్మంత్రులచే, (ఉప
హతాః...) విభూతయః = విశ్వర్యములు, అస్థైర్యేణ = స్థిరములు కానివగుటచే, (ఉప
హతాః...) కిం=ఏవస్తువు, కేనవా=విముపద్రవముచే, న గ్రస్తం = ఆక్రమింపబడినది
కాదు.

తా. జన్మమును మరణము, యావనమును ముదుసలితనము,
సంతోషమును ధనాశ, ప్రశమసుఖమును మిటారుల టకటొంకులు,
సద్గుణములను మాత్సర్యముగల కూళలు, వన్యప్రదేశములను ఘాతుక
జంతువులు, రాజులను దుర్జనులు, విశ్వర్యములను నిలుకడలేమి చెఱచి
వేయుచున్నవి. నిరుపద్రవమైన దింక నేది గలదు ?

చ. జననము చావుచేత శమశౌఖ్యము కాంతలలీలచేత జ
వ్వనము జరాత్రిచేత గుణవర్ణము కూళలచేత రాజు దు
ర్జనములచే ముదంబు ధనరాగముచే సిరులెల్ల లేమిచే
వినిహతిః జెందు దోషపరివిధము గాదె తలంప నెద్దియున్.

శ్లో. ఆధివ్యాధిశతైర్జనస్య వివిధై రారోగ్యముస్తూల్యతే
లక్ష్మీర్యత్ర పతేన్తి తత్ర వివృతద్వారా ఇవ వ్యాపదః,
జాతం జాతమవశ్యమాకు వివశం మృత్యుః కరోత్యాత్మనా
త్రత్కిం నామ నిరఙ్కుశేన విధినా యన్నిర్మితం సుస్థిరమ్. 33

త్యా.—పునః శ్రీకృష్ణస్య విక్వాసదార్ధ్యార్థ ముక్తమేవార్థం భక్తివృత్తే
ణాహ—ఆధీతి.—వివిధై నానాప్రకారైః, ఆధీనా మనోవ్యథానాం - వ్యాధీనాం

పితృదిశారోగణాం చ - శత్రై రనేకై రాధివ్యాధిభీత్యర్థః. ని. 'పుంస్యాధి ర్తాసే వ్యథా' - 'రోగవ్యాధిగదామయా' ఇతి చామరః. జన, స్వారోగ్యం దేహస్వాస్థ్య ముష్ట్యల్యతే నిర్మూలీక్రియతే, తథా యత్ర యస్మిన్ పురుషే, లక్ష్యే రై శ్వర్యసమృద్ధిస్థితి తీతి శేషః, తత్ర తస్మిన్ పురుషే, వ్యాపదః మహాపద్రవాః - విపృతాస్యన్ధాటితకవా టాని ద్వారాణి యాసాం తా స్తథోక్తా ఇవ, పతన్తి తద్విఘటనార్థ మప్రతిబంధం ప్రవిశన్తీత్యర్థః. తథా, మృత్యు రస్తకః జాతం జాతు ప్రారంభకర్తృవశా తున్యః పున రుత్పన్నం * వీష్ణాయాం ద్వైర్భావః. అత ఏవ, వివశం విహ్వలం, జన్తుమితి శేషః. ఆవశ్యం నియత, మాశు కీఘ్రీ మే, వాత్స సాల్ ఆత్మాధీనం కరోతి - మారయతీత్యర్థః. * 'తదధీనవచనే సాలి' తి సాలిచత్యయః. అత, ప్రేన ప్రసిద్ధేన, నిరంకుశేన నిరర్త శేన - అప్రతిహతవ్యాపారేణేత్యర్థః. విధినా బ్రహ్మణా, యద్వస్తు నిర్మితం, తత్కించా ను స్థిరం - న కి మతీత్యర్థః; అతోఽస్థిరభోగాశంసనం న కర్తవ్యమితి భావః.

టీ. వివిధైః = పలువిధములగు, ఆధివ్యాధిశత్రైః - ఆధి = మనోవ్యధిలయొక్కయు, వ్యాధి = పితృదిశరీరరోగములయొక్కయు, శత్రైః = అనేకములచే, జనస్య = మనుజుని యొక్క, ఆరోగ్యం = దేహస్వాస్థ్యమును, ఉష్ట్యల్యతే = నిర్మూలముచేయును; యత్ర = ఏచోట, లక్ష్యేః = విశ్వర్యము, (తివృతి = ఉండునో,) తత్ర = ఆచోట, వ్యాపదః = మహాప ద్రవములు, విపృతద్వారా ఇవ = తెఱవఁబడినద్వారములుగలవి యనునట్లు, పతన్తి = ప్రవేశించును; మృత్యుః = యముఁడు, జాతంజాతం = (ప్రారంభకర్తృవశముచే) పుట్టినవాని నెల్ల, వివశం = తదబద్ధవానినిగా, ఆవశ్యం = నియతముగను, అశు = కీఘ్రీముగను, ఆత్మ సాల్ కరోతి = తనవశము గావించుకొనును (చంపు ననుట); నిరంకుశేన = అడ్డులేని, విధినా = బ్రహ్మచేత, యత్ = ఏది, సుస్థిరం = మిక్కిలి కాశ్వతమైనదిగ, నిర్మితం = సృజించఁబడినదో, తత్ = అది, కిం నామ = ఏదై యుండును ?

తా. మనోవ్యధిలచేతను, వ్యాధులచేతను ఆరోగ్యము పాడ్యదు చున్నది. సంపద లెక్కడఁ గలవో అక్కడనే యడ్డులేన ల్లాపదలు కుప్ప తిప్పలుగా సంభవించుచున్నవి. అస్వతంత్రముగ జన్మించిన ప్రతిప్రాణిని మాయదారిమృత్యువు తనపొట్టను బెట్టుకొనుచున్నది. అడ్డమాఁకలు లేని యాదైవముచే సుస్థిర మని చెప్పఁదగునట్లు నిర్మితమఁబడిన దేది కలదు ?

శా. ఆధివ్యాధిశతంబుచే జనులధైర్యం బెల్ల నిశ్శీఘ్ర మై
బాధింపంబడు సంపదల్ గలుగుచోఁ ॥ బ్రత్యక్ష మై ద్వారసం

రోధం జేమియు లేక దుర్దశలు చేరుకొమ్మత్తువుల మక్కుల
స్వేధించు న్విధి యేది సుస్థిరముగా న్ నిర్మించెఁ దర్కించినన్.

శ్లో. భోగాస్తుజ్జతరజ్జభజ్జతరభాః ప్రాణాః క్షణధ్వంసినః

స్తోకాన్వేష దినాని యావనసుఖస్ఫుర్తిః ప్రియా సుస్థితా,
తత్సంసారమసారమేవ నిఖిలం బుద్ధ్యా బుధా బోధకా

లోకానుగ్రహపేశలేన మనసా యత్ప్రసూమాధీయతామ్. 34

వ్యా.—తర్కి కిం కర్తవ్యమిత్యాశక్త్యాం తేషా మస్తైర్యకథనపూర్వకం కర్త
వ్యం తావత్ప్రీతిరుపదిశతి—భోగా ఇతి—భోగాః స్రక్ష్మన్దనాదివిషయాః, తుజ్జతరజ్జాః
కర్జ్జాలాభజ్జాః అల్పతరజ్జాః త ఇవ - తరభాశ్చపరాః - అతిసూక్ష్మా ఇత్యర్థః - న తు కతి
పయేష్యపి దివసేష స్థాయిన ఇతి భావః. ప్రాణాః, క్షణధ్వంసినః - క్షణే క్షణకాల ఏవ -
ధ్వంసో వినాశః - విషామస్తీతి తథోక్తాః - అస్థిరా ఇతి యావత్, యావనే - యా సుఖ
స్ఫుర్తిర్విషయకసుఖాభివృక్షిస్తా-స్తోకాన్వేష దినాన్యల్పేష్యేవ దివసేష్యిత్యర్థః *
అత్యస్తసంయోగే ద్వితీయా, ప్రియాను కాస్తాను, స్థితా స్థాయినీ* కర్తరిక్తః - న తు
యావజ్జీవభావినీ - వార్ధకదశాయాం తదపాయా దితి భావః, తత్తస్మాత్కారణాత్,
బోధకా హితోపదేష్టరః, మే బుధా విద్వాంసః, నిఖిలం, సంసారం భోగాది
రూపమ్, అసార మస్థిరమేవ, బుద్ధ్యా అలోచ్య, లోకానుగ్రహపేశలేన మనసా యత్ప్రః
సమాధీయతామ్. పరమ దయాశుత్వప్రయుక్తానుగ్రహతయా యుష్మాభిరానోపదేశాదినా
సంసారార్ణవనిమగ్నా జనా స్తారయితవ్యాః - న తూపేక్ష్యా - ప్రభావిభజనోద్ధరణే
మహాఫలశ్రవణాదితి భావః. యద్వా - లోకానుగ్రహే - లోకసంగ్రహే - పేశలే
సానురక్తేన - మనసా, యత్ప్రః బ్రహ్మధ్యానప్రయత్నస్సమాధీయతాం - కృతార్థ త్వేపి
యుష్మాభిరయం యత్ప్రః కర్తవ్యః, యతః - యుష్మత్కృత ప్రయత్న తాత్పర్యేణ జనా
అపి కృతార్థా భవిష్యన్తి.

‘యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరో జనః,

న యత్ప్రిమాణం కరుతే లోకస్తదనువర్తతే.’ ఇతి

భగవద్వచనాత్ ఇతి భావః. ‘సమాధీయతా’మితి విధ్యర్థే విహితోఽయం లోబ్ధుర్యోగః
పరమపురుషార్థ సాధక బ్రహ్మధ్యానప్రయత్నస్సాధ్యవశ్యవిధేయతాం వివక్షే ఆనర్థప్రాప్తిం
చ జ్ఞాపయితీశ్వవధేయమ్.

టీ. భోగాః = స్రక్ష్మందన విషయాదిభోగములు, తుజ్జ...తరభాః-తుజ్జతరజ్జ =
ఎత్తైనయలలయొక్క, భజ్జ = పలనములవలె, తరభాః = చపలములు - అతిసూక్ష్మములనట,

'ప్రాణాః=ప్రాణములు, క్షణధ్వంసినః=క్షణములో నశించునవి; యశావనసుఖస్సూర్తిః = యశావనకాలమునందలి భోగములవిభృంభణము, స్తోకాశ్లేపదినావి = కొలఁది దినములే, ప్రియాసు=ప్రియురాండ్రయందు, స్థితా=నిలచునది; తత్ = ఆకారణముచే, బోధకాః= హితము నుపదేశించు, బుధాః = ఓవిద్వాంసులారా! నిఖిలం = సమస్తమైన, సంసారం = భోగాదికమును, అసారమేవ = అస్థిరమునుగానే, బుద్ధ్యా = ఆలోచించి, లోకానుగ్రహపేళేన = లోకులయందు పరమదయాళుత్వహేతువుచే మెత్తైన, మనసా=మనస్సుచే (సద్బోధచే మూఢులగు లోకులను బాగుపఱచుటకు), యత్నం = ప్రయత్నము, సమాధియతాం = చేయబడును గాక.

తా. భోగములు ఎత్తయినతరంగలవలె నించుకలోఁ జిదికిపోవునవి. ప్రాణములో యుత్తరక్షణమున నుండునో యుండవో వాకొనఁ జాలము. ప్రియురాండ్రతో ననుభవించు యశావనసౌఖ్యములు మూడు నాళ్లముచ్చటలే కాఁబట్టి హితబోధకులగు నో విబుధులారా! యీ సంసారమునెల్ల నిస్సారమునుగా గ్రహించి లోకానుగ్రహమున సంసక్తమగు మనసుతోఁ బ్రయత్నము కావింపుడు.

ఉ. తుంగతరంగభంగములతోఁ దులదూఁగువిలోలభోగముల
భంగఁడుక నిమేషమునఁ బ్రాణము కొన్ని దినఁబులే సుఖం
బంగనలందు నట్లు మది ప నారసి బ్రహ్మవిచారయత్నము
ప్పొంగుచు జేయఁగావలయు ప భూరిజగద్ధితబుద్ధి బండితుల్.

శ్లో. భోగా మేఘవితానమధ్యవిలసత్సదామనీచఞ్చలా
ఆయుర్వాయువిఘట్టితాబ్జపటలీలీనామ్బువద్భజ్జరం,
లోలా యశావనలాలసాస్తనుభృతామిత్యాకలయ్య ద్రుతం
యోగే ధైర్యసమాధిసిద్ధిసులభే బుద్ధి విదధ్వం బుధాః. 30

వ్యా.—పునః ప్రత్యయదార్ధ్యార్థం యుక్త్యస్తరలాభాచ్చ ఉపదిప్తమేవార్థం భక్త్యస్తరేణోపదిశతి ద్వ్యాభ్యాం—భోగా ఇతి.—తనుభృతాం శరీరాం, భోగాః పూర్వోక్తాః, మేఘవితానస్యాభిబృష్టస్య - మధ్యే - విలసత్ప్రకృతిః పరిస్ఫురన్తో - యా స్సౌదామన్యః కటికస్తా ఇవ - చఞ్చలాః క్షణికా ఇత్యర్థః. ని. 'కటికే'నామనీ విద్యుది' త్యమరః. *సుదామ్నా అద్రిణా ఏకదిక సౌదామనీతి విగ్రహః * 'తేనైకదిగి' త్యజ్, తథా ఆయుర్విలసం చ, వాయునా - విఘట్టితం కరళితం - యదబ్జపటలీలీనామ్బువద్భక్తప్రసాద సంక్లిష్టజలబిష్ట-స్తవ్య దృఙ్జరం భక్తలీలావన్నశ్వరమిత్యర్థః. తథా,

యావనే - లాలసాః మహాభోగాభిలాషాః - ని 'కామోఽభిలాషస్తర్లశ్చ స మహా' లాలసా ద్వయో రి' త్యమరః. లోలా ఆస్థిరా, ఇత్యేవమాకలయ్య ఆలోచ్య, హే బుధాః, ద్రుతం శీఘ్రం' మేషవిలమ్యస్యానవకాకాదితి భావః, ధైర్యం ధీరత్వం - సమాధి శ్చిత్తస్థైర్యం-తయోస్సిద్ధ్యా నిష్పత్త్యా-సులభే సుఖభ్యే, యోగే బ్రహ్మధ్యానే, బుద్ధిం నిశ్చయాత్మికాం మనీషాం, విదద్ధ్వా మదుత - బ్రహ్మజ్ఞానవిష్టా భవతేత్యర్థః.

టీ. తనుభృతాం = శరీరధారులకు, భోగాః = స్రక్చందనవిమయాదిభోగములు, మేఘు...చక్షులాః-మేఘువితాన = మేఘబృందములయొక్క, మధ్య=మధ్యయందు, విలసత్=స్ఫురించుచున్న, సౌదామనీ = మెఱపువలె, చక్షులాః = క్షణికములు, ఆయుః = ఆయుస్సు, వాయు...వల్-వాయు=వాయువుచే, విఘ్నేతితా = చిందరవందరగాఁ జేయుఁ బడిన; అబ్జ = కమలముల, పటలీ = సమూహమునందు, లీన = అతుకొనియున్న, అమ్మ వల్=నీటివలె, భజ్వరం=నశించునది, యావనలాలసాః = జవ్వనమునందలి మహాభోగాభిలాషలు, లోలాః=ఆస్థిరములు, ఇతి=కతీరున, ఆకలయ్య = ఆలోచించి, హేబుధాః = ఓజ్ఞానులారా! ధైర్య...సులభే-ధైర్య = ధైర్యముయొక్కయు, సమాధి = చిత్తస్థైర్యముయొక్కయు, సిద్ధి=నిష్పత్తిచే, సులభే = సులభముగా లభించు, యోగే=బ్రహ్మధ్యానమునందు, బుద్ధిం = (నిశ్చయాత్మక వగు) బుద్ధిని, ద్రుతం = వేగముగా, విదద్ధ్వా = చేయుఁడు.

తా. భోగములు మబ్బులోన మెఱయు మెఱపువలె నతిచంచలమైనవి. జీవితము గాలిచే రెపరెపలాడు తామరాకుమీఁదిజల బిందువువలె నీలుచునది కాదు. పడుచుఁదనపుఁగోరికలు స్థిరములు గావు. ఈవిషయము మనమున నిశ్చయించుకొని యోషండితులారా! శీఘ్రముగా మీమనస్సులను సమాధియోగమున నుంచుఁడు.

చ. జలదములోనికొమ్మెఱుఁగుఁ १ జాయలు భోగపరంపరల్ మహా
నిలపఁ ఘట్టితాబ్జదళసీరతుషారము జీవితంబు చం
చలతరముల్ వయోభిమతసౌఖ్యము లీగతి నాలకించి స
భ్యులు పరమాత్మ యోగమున २ బుద్ధి ఘటించుడు సత్వరంబుగన్.
శ్లో. ఆయుః కల్లోలలోలం కలిషయదివసస్థాయినీ యావనశ్రీ,
రథాః సంకల్పకల్పా ఘనసమయతటిద్విభ్రమా భోగపూగాః,

కథాన్వేషోపగూఢం తదపి చ న చిరం యత్ప్రియాభిః ప్రణీతం

బ్రహ్మణ్యాసక్తచిత్తా భవత భవభయా మోఘాధిసాం తరీతుమ్. 36

వ్యా.—ఆయురితి—ఆయుః, కల్లోలలోలం - కల్లోలవల్లొలమతిభక్తురం - న
త్యాచవైర్గ్రస్థాయీశ్చర్థః. యోవన శ్రీర్యావనసంపత్, కలిపయేవ్యత్నేషు దివసేషు
విష్మతీతి తథోక్తా - న తు మావజ్జీవం వర్తినీశ్చర్థః. అథా భవభాన్యగ్రామపశ్యాదివస్తు
విభవా, సంకల్పకల్పాః మనోరథతుల్యా ఇత్యర్థః లేఽపి న చిరస్థాయన ఇతి భావః. *
'ఈషదనమాప్తా కల్పద్యేశ్య దేశీయర' ఇతి కల్పవ ప్రత్యయః. భోగపూగాః విషయవర
మురాలి, ఘనసమయే వర్తాకాలే, మాస్తటికస్తాసామివ - విభీమాః స్ఫురణాని యేమా
లే తథోక్తాః - క్షణభిర్జ్వరా ఇత్యర్థః. తథా ప్రియాభిః ప్రాధాన్యసాధిర్యత్కణ్ఠా
న్వేషేణ కణ్ఠగ్రహేణోపగూఢముపగూహనమాలిజ్జనమితి యావత్ * భావేక్తః, ప్రణీతం
రచితం, తదపి ప్రాధాన్యసాధిజ్జనమపి, న చిరం చిరకాలావస్థాయీ న భవతీత్యర్థః. అతః
హే బుధాః, భవాత్సంసారా-వ్యర్థయం-తదేవామోఘాధిస్తస్య పారం, తరీతుం సంసార
సాగర ముల్లక్ష్మీతుమిత్యర్థః. బ్రహ్మణ్యాసక్తచిత్తా భవత బ్రహ్మణ్యానైకతత్పరా
భవతీత్యర్థః. న హ్యేవార్థవ్యతిరేకేణ తరణోపాయం కించిదపి పశ్యామితి భావః.
ప్రివారతుధ్యా దృఢకరదిశ్వాసోత్పాదనార్థం త్రిభిష్టోక్తేః, పరమార్థపర్యవసాయినీ
బ్రహ్మణ్యాసనిష్ఠోపదిష్టా - న త్వనర్థపర్యవసాయినీ సంసారసక్తిః - యదత్ర యుక్తం
కర్తావ్యం తత్త్వవిచారపారావారపారీక్షైరితి ష్టోకత్రయతాత్పర్యమ్. సగ్ధరా
వృక్షమ్.

టీ. ఆయుః = జీవితము, కల్లోలలోలం = ఆలవలె నశించునది. యోవనశ్రీః =
యోవనసంపద, కలిపయేవ్యత్నేషునీ = కలిపయేవ్యత్నేషునీ ఉండనునది. అథాః = భవభాన్య
గ్రామపశ్యాదులగు విభవములు, సంకల్పకల్పాః = మనోరథతుల్యములు (ఆస్థిరములు).
భోగపూగాః=విషయవరంవరలు, ఘన...ప్రమా-ఘనసమయం=వర్తాకాలమందలి, కటిత్ =
మెఱుపులయొక్క, విభీమాః=స్ఫురణములు (క్షణభంగురములు). ప్రియాభిః=ప్రాధాన్య
సంపత్, ప్రణీతం = చేయబడిన, కణ్ఠా.. గూఢం-కణ్ఠ ఆక్లేష = మెడను కొగిలించుట
తోడి, ఉపగూఢం = అలింగనము, యత్ = ఏది కలదో, తదపి = అదియును, చిరం న =
ఋతుకాలమందునదికాదు. కావైన, భవ...పారం - భవ = సంసారమువలని, భయ =
భయమునెడి, అమోఘాధి = నముద్రమయొక్క, పారం=గట్టును, తరీతుం = దాటుటకు,
బ్రహ్మణి=బ్రహ్మమునందు, ఆసక్తచిత్తాః=తత్పరులు, భవతః=నదు.

తా. ఆయువు తరంగమట్లు చంచలమైనది. పడుచుదనపుసొగసు కొన్నాల్లండునదియే. సంపదలు తలఁపులవంటివి. భోగములు వర్షకాలపుమెఱపులవంటివి. ప్రియరాం ద్రోనరించు కుత్తుకకొగిలింతలుసయితము నిత్యములు కావు. కావున నీసంసారసముద్రమును దాటుటకుఁ బరబ్రహ్మసంసక్తచిత్తులు కండు.

ఉ. ఆయువు వీచించలము శ యకావన మల్పదినోచితంబు పు

ష్పాయుధకేళిజన్యసుఖ శ మస్థిర మథము వాంఛవోలె నా
పాయము భోగముల్ మెఱపు శ లట్లుభ్రమించు భవాబ్ధిలంఘనో
పాయము బ్రహ్మచింతనముఁ శ బాయక నేయుండు సజ్జనోత్తముల్.

శ్లో. కృచ్ఛ్రీణామేధ్యమధ్యే నియమితతనుభిస్థీయతే గర్భవానే
కాంతావిశ్లేషదుఃఖవ్యతికరవిషమో యకావనే చోపభోగః,
వామాక్షీణామః జ్ఞావిహసితవసతిర్వృద్ధభావోఽప్యసాధు
స్సంసారే రే మనుష్యా వదత యది సుఖం స్వల్పమప్యస్తి కిఞ్చిత్.

వ్యా.—నను లోకే ప్రాయశస్సంసారసుఖతత్పరా ఏవ దృశ్యస్తే - అతః కథమయం నిషిద్ధత ఇత్యాశక్త్యాదిత ఆరభ్య విచార్యమాణే న తత్ర సుఖలేఖోఽప్యస్తీత్యాహ— కృచ్ఛ్రీణేతి.—గర్భవానే గర్భావస్థానదకాయామ్ ఆమేధ్యమధ్యే మూత్రపురీషమధ్యే, నియమితతనుభిస్సంతుచితగాత్రైః - ప్రాణిభిరితి కేవలః, కృచ్ఛ్రీణాతికష్టేన స్థీయతే తథా యకావనే, ఉపభోగ సంభోగశ్చ, కాంతావిశ్లేషేణ ప్రియతమావియోగేన - యో దుఃఖవ్యతికరో దుఃఖసంపర్కస్తేన - విషమః వికలః, భవతీతి కేవలః, తథా, వామాక్షీణాం మనోహరనయనానామవజ్ఞావిహసితానామవమాన పూర్వకపరిహాసానాం - వసతిః స్థానం - తాసాం తస్య హేతుత్వాత్పరిహాసాన్వదమిత్యర్థః, పృథ్విభావో పృథ్వికృష్ణమప్యసాధురసమీచీనః - అపహాసాన్వదీభూతస్య కుతస్యాధుత్వమితి భావః అతః, రే మనుష్యా - రే ఇతి నీచసంబోధనే - నీచత్వం చ సాంసారికత్వాదితి ద్రష్టవ్యం. ని. నీచసంబోధనే తు రే ఇ త్యమరః. సంసారే గర్భవానజన్త జరాదిరూపే, స్వల్పం తుచ్ఛం, కించిదీషదపి, సుఖమస్తి యది వర్తతేచేత్, తర్హి, కద్వదత బ్రూతః; అతః కిమర్థం క్లిశ్యథ గర్భనిరయనానాదిసాంసారిదుఃఖైః, పునరావృత్తి రహితనిత్య నిరతిశయానన్దబుద్ధిరబ్రహ్మపదప్రాప్త్యర్థమేవ ప్రయతథ్యమిత్యర్థః.

టీ. గర్భవాసే=కడుపులో నివసించునపుడు, అమేధ్యమధ్యే = మూత్రపురీషముల నడుమ, నియమితతనభిః = సుఖోచముగాఁ జేయఁబడు శరీరములుగలవారై, కృచ్ఛ్రేణి= ఆతికష్టముతో, స్థీయతే = ఉండురు. యావనే = యావనకాలమున, ఉపభోగశ్చ = సంభోగమున, కాస్తా...విషమః - కాస్తా = ప్రియురాలితోడి, విష్ణే = వియోగముచే (కలుగు), దుఃఖి = దుఃఖముయొక్క, వ్యతికర = సుపర్కముచే, విషమః = వైకల్యము, వామాక్షీణాం = మనోహరనయనలయొక్క, అపజ్ఞా...వసతిః-అపజ్ఞా = అవమానముతోఁ గూడిన, విహసిత = పరిహాసమునకు, వసతిః = స్థానమగు, వృద్ధభావః ఆపి=ముసలితనము నైతము, అసాధుః=చెడ్డది. కావున, రేమనుష్యాః=ఓరిజనులారా! సంసారే = సంసారము నందు, స్వల్పం=కొంచెము, సుఖం=సుఖము, కిశ్చిదపి=విమాత్రమైనను, అస్తియది=కలదేని, పదత = చెప్పఁడు.

తా. తొలుత మలమూత్రములలో నొడలు సంకోచించుకొని యల్లాడుచు గర్భనరకము నైఃపవలయును యశావనమునఁ బ్రియురాండ్రవియోగము నోర్వఁజాలక పొగులవలయును. ముదుసలితనమునఁ జంచలాక్షు లేవగొని వెక్కిరించి నవ్వి నవమానముపాలు కావలయును. ఓ నరులారా! ఈసంసారమున నించుకేని సౌఖ్యముకలదేమో చెప్పుఁడు!

ఉ. కాయము గుంచి గర్భనర కంబున నుండుట దుగిఖ మూదియం
దాయతలోచనావిరహ శ్రమబుట్ట దుగిఖము జవ్వనంబునం
బాయక భామినీహాసన శ్రపాత్రము దుగిఖము వృద్ధభావ మిం
కేయెడఁ గల్గు సౌఖ్యలవ శ్రమించుకయే జనులార చెప్పుఁడి.

శ్లో. వ్యాఘ్రీవ తిష్ఠతి జరా పరితర్జయన్తి
రోగాశ్చ శత్రవ ఇవ ప్రహరన్తి దేహం,
ఆయుః పరిస్రవతి భిన్నఘటాదివామ్నో
లోకస్తథాప్యహితమాచరతీతి చిత్తమ్.

338

వ్యా.—అథ స్వనినిపాతహేతో సన్నిహితే లోకా న కళలా భవన్తి మహదేత దాశ్చర్యమిత్యాహ—వ్యాఘ్రీవి.—జరా వార్ధకావస్థా, వ్యాఘ్రీ) వ్యాఘ్రాక్షనేప*జాతే రస్త్రీవిషయాదయోపధాదితి జీవ్, పరితర్జయన్తి భీషయన్తి సతీ తిష్ఠతి కళేబరకబళనాభి నివేషేన వర్తమానా మృత్యోః ప్రత్యానత్తిమభినివేదయతీత్యర్థః. రోగాః వాతపిత్తశ్లేష్మది వ్యాధయశ్చ, శత్రవో వైరిణ, ఇవ దేహం ప్రహరన్తి తాదయన్తి-పరివీడయన్తిత్యర్థః.

ఆయుశ్చ భిన్నఘటాత్ చిద్రకలకాత్ అంభ ఇవ పరిశ్రవతి - ప్రతిక్షణం నశ్యతీత్యర్థః. తథాఽపి లాశో జనః, అహితం, పరాపకారమాచరతీతి, చిత్రమ్ ఆశ్చర్యం-పరాపకారా దన్యత్రిమనుశలమితి భావః. యద్వా - అహితం స్వస్యానిష్ఠమాచరతి స్వవినిపాతహేతు భూతమేవ కర్త కరోతి - న త్వాత్తోద్ధరణార్థం బ్రహ్మధ్యానాది కరోతీత్యర్థః, చిత్ర మాశ్చర్యం, తదుక్తం గీతాసు -

“ఉద్ధరేదాత్త నా ఽఽత్తానం నాత్తానమవసాదయేత్,
ఆత్తైవ హ్యత్త నో బధురాత్తైవ రిపురాత్తనః.” ఇతి.

*తర్జయన్తిత్వత్ తర్జయతే పరస్మైవదం. ‘తర్జయన్తివ’ కేతుభిర’త్యాదిమహావిప్రయోగా త్పిథం-తర్జయతేరనుదాత్తేత్వేఽపి చక్షిజ్ఞో జిత్రరణేన అనుదాత్తేత్వనిమిత్తస్యాత్మనే పదస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్పరస్మైవదమితి. ఉపమా. వసన్తలిలకావృత్తమ్.

టీ. జరా = వృద్ధాప్యము, వ్యాఘ్రీకృత = వ్యాఘ్రాంగనవలె, పరితర్జయన్తి = బెడరించుచు, తిష్ఠతి = ఉన్నది. రోగాః = రోగములు, శత్రవః యే = శత్రువులవలె, దేహం = శరీరమును, ప్రహరన్తి = కొట్టుచున్నవి. ఆయుః = జీవితము, భిన్నఘటాత్ = ఘాతినకుండనుండి, అమృతం = నీటివలె, పరిశ్రవతి = కారుచున్నది. తథాపి = అటులైనను, లోకః = మనుష్యుడు, అహితం = పరాపకారమును (చెఱుపును), ఆచరతి = చేసికొనును. ఇతి = అని, చిత్రం = ఆశ్చర్యము.

తా. ముదునలితనము బెబ్బులివలె వెఱుపు గుడుపుచుఁ బైఁబడ నున్నది. రోగములు శత్రువులట్లు దేహము నొంచుచున్నవి. ఓటికుండ లోనినీరువోలె నాయువు గారిపోవుచున్నది. ఇట్లయున్న న లోకము తప్పు దారిని వీడ కున్నది అదిరా !

చ. కడు వెఱపించుచుకొ ముదిమి గద్దటి బెబ్బులిమాడ్కి నున్న దె క్కుడుపగదాయలంబలెఁ దెగ గుట్టి శరీరము నొంచుచున్న వె ప్పూడఁ జను భిన్నకుంభజల గ ముంబలెనాయువు లిట్టు లయున్ దా రుడుగక మానవుల్ దురిత గ మోలి నొసర్చుచున్న వా రహా !

శ్లో. భోగా భజురవృత్తయో బహువిధా సైరేవ చాయం భవ స్తత్కన్యేహ కృతే పుష్కమత రే లోకాః కృతం జేష్టితైః, ఆశాపాశశతోపశాన్తివిశదం చేతస్సమాధీయతాం

†కామోచ్చిత్తివశాత్ స్వభామని యది శ్రద్ధేయమస్తద్వచః. 39

వ్యా.—అథ సర్వథా యద్యస్మదుపదేశే విశ్వాసస్తస్మాత్తస్యేవ మనస్స మాధేయం న తస్యత్రేత్యాహ—భోగా ఇతి—భోగాః విషయాః, భక్తురా భక్తిల వృత్తిర్యేషాం తే తథోక్తాః అగమపాయిత్యాదస్థిరా ఇత్యర్థః. బహువిధాః నానాప్రకారాశ్చ—కారణవైచిత్ర్యపూర్వకత్వా త్కార్యవైచిత్ర్య ఇతి భావః. అస్తు తతః కిం తత్రాహ—తైర్లోకైరేవాయం పరివర్తమానో, భవః శరీరధారణాదిసంసారః, కల్పిత ఇతి శేషః. జన్మాస్తరీయకత్వాత్తస్యేతి భావః. ‘భోగాయతనం శరీరమితి వై శేషికాః, తత్తస్మాత్కారణాత్, రే లోకా జనాః, ఇహాత్ర భవే, కస్య కృతే కస్య భోగస్య ప్రాప్త్యర్థ మిత్యర్థః. ‘అథే కృతే చ శబ్దా ద్వా తాదర్శ్యైవ్యయసుజ్ఞితా’ వితి వచనాత్ పరిభ్రమత సంచరత-న పరిభ్రమితవ్యమిత్యర్థః. సుచితకర్తవకాత్సర్వక ఏవ తేషాం సంభాష్యమానత్వాదితి భావః. అతశ్చేష్టితైర్లోగసుగ్రహవ్యాపారైః, కృతం తత్సం గ్రహవ్యాపారా న కర్తవ్యా ఇ త్యర్థః. కృతమితి నిషేధార్థకమవ్యయం చాదిషు పత్యతే—‘కృతమితి నివారణాతినిషేధయో రితి గణవ్యాఖ్యానే. తస్మిన్మితః పరం కర్తవ్యముప దిశ్యత ఇత్యత ఆహ—అస్తద్వచః అస్తదీయముపదేశవచనం, శ్రద్ధేయం యది విశ్వ సనీయం చేత్—యమైభిరితి శేషః. ఆకా అతితృప్తాస్తాః - పాశా రజ్జవ ఇవ - బద్ధ హేతుత్వాత్. ని. ‘ఆకా ది గతితృప్తయో రితి వైజయన్తి. తేషాం శతాని-అనేక ఆకా పాశా ఇత్యర్థః. తేషాముపకాన్త్యోపశమనేన-విశదం నిర్మలా, చేతశ్చిత్తం, కామోత్పత్తి వశాత్ అనురాగోదయవశాత్-అనురాగముత్పాద్యేత్యర్థః. స్వరూపమాత్మా తద్రూపం-ధామ స్థానం-తస్మిన్-ని. ‘స్వోజ్ఞాతా వాత్సని స్వ మి’ త్యమరః. సమాధీయతాం స్థిరీ క్రియతామ్ - అస్తరాత్ప్రపణమేవ క్రియతాం - న బాహ్యవిషయాసక్తమిత్యర్థః. అన్యథా తు మహా ననర్థసాన్న్యదితి భావః. యద్వా-స్వశబ్దేన జీవ ఉచ్యతే - తస్య ధామని నిలయస్థానే పరబ్రహ్మణి-అథవా-స్వధామని స్వయంజ్యోతిషి-స్వరూప భూత తేజసీతి వా - ఇహాత్మవైప్రకృష్టార్థా బహవః పరిస్ఫురన్తి-విస్తరభయా న్నలిఖ్యనే, సమాధీయతాం సమాహితం క్రియతామిత్యర్థః; అయమేవ హితోపదేష్టృత్వాప్రఖ్య గురూణామస్తాకం పరమోపదేశః - ఏతద్విశ్వాసేనాన్యాపక్షం పరిత్యజ్య మనో బ్రహ్మణి కృత్వా తదాజ్ఞాయా శ్రేయస్సంపాదనీయమ్.

‘సత్సంప్రదాయసంయుక్తబ్రహ్మవిద్యావికారదః,
ఏవమాదిగుణోపేతో దేశికోఽశేషవన్దితః.’

ఇత్యుక్తపక్షణదేశికాచార్యోపదేశవచన శ్రద్ధాభక్తియుక్తస్య శ్రేయాలాభావశ్యంభా వాత్ -

‘యస్య దేవే వరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ,
తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశస్తే మహాత్మనః.
మస్తే తీర్థే ద్విజే దైవే దైవజే భేషజే గురౌ,
యాదృశీ భావనాయత్ర సిద్ధిర్భవతి తాదృశీ.’

ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిసహస్రేభ్యోఽయమర్థో నిశ్చియత ఇత్యలమతి ప్రసక్తేన.
కాద్యాలవిక్రీడితమ్.

టీ. బహువిధాః=నానావిధములైన, భోగాః = విషయములు, భజ్జురవృత్తయః = ఆస్థిరవ్యాపారములు గలవి. తైరేవ = వానిచేతనే, ఆయంభవః = ఈసంసారము (చేయఁబడినది). తత్=కావున. రేలోకాః=ఓజయలారా! ఇహ = ఇందు, కస్యకృతే=దేనికొఱకు, పరిభ్రమత = తిరిగెదరు, చేష్టితైః కృతం = భోగసంగ్రహవ్యాపారములు చేయఁబడు. అన్నత్వచః = మాడుపదేశవ్యక్తము, శ్రద్ధేయం యది = విశ్వసనీయమైన, ఆకా... విశదం-ఆకా=ఆశలను, పాశ = కట్టుల్రాళ్లయొక్క, శత = వందలయొక్క, ఉపకాన్తి = ఉడుగుటచేత, విశదం=నిర్మలమైన, చేతః = చిత్తమును, కామ ఉచ్ఛిత్తివకాత్ = అనురాగము నిర్మూలమగుటంబట్టి, స్వధామని = తన (జీవునియొక్క) ఇట్లైన బ్రహ్మమునందు, సమాధీయతాం = స్థిరమైనదిగఁ జేయఁబడునుగాక.

తా. ఓబువిధములయిన భోగములెల్ల నశించిపోయెడివి. వానిచేతన యీసంసార మేర్పడినదిగాన నిషియు నశ్వరమే. ఓ నరులారా! దేనికైయిట్లు పలుతిప్పలఁ బడెదరు? ఇంకఁ జాలు చాలించుడు. మామాట విని యాశాపాశములు త్రేంపి నిర్మలమగుమనసును పరబ్రహ్మమునలయింపఁజేయుఁడు.

చ. తరళతరంబులున్ బహువిధంబులు భోగము లీదురంతసం
సరణము వానిచే బొడమెఁ జాలుఁ బరి భ్రమణంబు వానికై
నరులు మదీయభాషణము శ్రీ నమైదరేని శమప్రసన్నమై
పరఁగుమనంబు శంభుపద శ్రీ పద్మయుగప్రవణంబు నేయుండి.

శ్లో. బ్రహ్మాన్ద్రాదిమరుద్గణాం స్తుణకణాన్యత్ర స్థితో మన్యతే
యత్స్వాదాద్విరసా భవన్తి విభవన్తైలోక్య రాజ్యాదయః,
భోగః కోఽపి స ఏక పరమో నిత్యోదితో జృమ్భతే
భోస్సాధో క్షణభక్తురే తదితరే భోగే రతిం మాకృథాః.

వ్యా. నను యది తే సర్వథా భోగ ఏవ స్పృహ తర్హస్యదుపదిష్ట నివాళిరతిం
 కురు నాన్యత్రేత్యుపసంహరతి—బ్రహ్మేతి.—యత్ర యస్మిన్ నిరతిశయైకవిత్వభోగ
 సామ్రాజ్యే, స్థితో వర్తమానస్క, పుమానితి శేషః, బ్రహ్మేద్వా వాచీ యేషాం తే
 తథోక్తాయే మరుద్గణాస్సరసంఘాతః తానపి; కిముతాన్యానితి భావః. ని. 'మరుతో పపనా
 మరా వి'తి వై జయన్తి. తృణకణాక్ తృణలేకాక్ - అత్యస్తనిస్సారాక్ పరమనీచానితి
 యావత్, మన్యతే అపబుధ్యతే-పారమేష్వస్యారాజ్యయోరప్యేతాదృశభోగసామ్రాజ్య
 సహసాంశసాదృశ్యస్యాప్యస్తర్వాత్వాదితి భావః* 'మన్యకర్తృణాదరే విభావైప్రాణి
 ప్సీ'తి వికల్పాద్వివీచయా. తథా, యస్య విశిష్టభోగసామ్రాజ్యస్య - స్వాదాత్ రుచ్యస
 భవాత్, త్రయో లోకాః త్రైలోక్యం * బ్రహ్మణాదిత్వాత్ ష్యజ్. తత్ర యద్రాజ్య
 మాధిపత్యం - తదాదిర్యేషాం తే తథోక్తాః, విభవాస్సంపదః, విరసాః అనభిమతాః-
 హేయా ఇతి యావత్, భవన్తి. తేషు తథావిధరుచ్యలికయాభావాదితి భావః. యద్వా-
 యస్య బ్రహ్మనస్తరూపభోగస్య-స్వాదాత్ - త్రైలోక్యరాజ్య-మాదిః కారణం-యేషాం తే
 తథోక్తాః-సకలభువనాధిపత్యసంభవా ఇత్యర్థః. విభవాస్సంఘసంపదః-విరసాః రసహీనాః-
 నికృష్టా ఇతి యావత్-భవన్తి - బ్రహ్మనస్తే త్సుద్రానస్తానామస్తర్భుకత్వాత్ - 'ఏత
 నైవానస్తస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవ'న్తితి శ్రుతేరితి భావః. కోఽప్యని
 ర్వాచ్యః, కుతః? పరమస్సర్వోత్కృష్టః-నిరతిశయ ఇతి యావత్, తత్కుతః? నిర్దోషి
 నిత్యాభ్యుదయసంపన్న ఇత్యర్థః. స ఏవ ఏక భోగో బ్రహ్మనస్తరూపః, జృమ్భతే మహా
 రాజశ్రీతియాద్యానస్తానాముక్తరోక్తరతారతమ్యముక్త్యాఽస్య సర్వోత్కృష్టత్వస్య
 శ్రుత్యుక్తత్వాదితి భావః. అతః భోస్సాధో సజ్జనేత్యుపదేశశ్రవణాభిముఖాకరణార్థం
 స్తుతిః - అత్రైకవచనం సముదాయాభిప్రాయమత ఏవ రే లోకా ఇతి స పూర్వశ్లోకోక్త
 బహువచనవిరోధః. అత్రాస్తదుపదేశం యే స శృణ్వన్తి త ఏవ నీచాః-యన్త శృణోతి స
 ఏవ సాధురితి సంబోధనద్వయతాత్పర్యం. ఊణభిజ్ఞురే అనిత్యే-ఉపలక్షణమేతత్-పరమ
 నీచ ఇత్యర్థః, తదితరే తస్మాద్విశిష్టభోగాదితరస్మిన్ * అత్ర స్మిన్నాదేశాభావశ్చిచ్ఛ్యః.
 భోగే సాంసారికసుఖానుభవే, రతిం రాగం ప్రీతిమితి యావత్. ని. 'రతి స్స సురప్రియా
 యాం చ రాగేఽపి సురతేషి' చేతి విశ్వః. మా కృథాః మా కార్షీః-కింతు పూర్వోక్త
 ఏవ తస్మిన్ భోగే రతిం కురు తస్మైవ పరమశ్రేయస్కరత్వాదితి భావః. * కృణో
 లుజి 'స మాజ్యోగ' ఇత్యుదాగమప్రతిషేధః. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. యత్ర = విభోగమునందు—నిరతిశయమైన నిత్యభోగసామ్రాజ్యమునందు, స్థితిః=ఊహించుట, (పురుషుడు,) బ్రహ్మశాస్త్రాది మరుత్ గణాః=బ్రహ్మ ఇంద్రుఁడు మొదలగుసురసంఘములను, తృణకణాః = గడ్డివరకలనుగా - అత్యంత నిస్సారములుగా, లేక చరమసీచవస్తువులనుగా, మన్యతే = ఎన్నునో, యత్ సాధాత్ = దేనిరుచి యను భవమువలన, త్రైలోక్యరాజ్య అదయః = త్రైలోకములయొక్క దొరతనము మొదలగు, విభవాః=సంపదలు, విరసాః = అనభిమతములు (హేయములు), భవంతి = అగునో, సః భోగః=అబ్రహ్మనందభోగము, ఏక ఏవ=ఒక్కటియే, కోఽపి=అనిర్వచనీయమై, పరమః= సర్వోత్కృష్టమైన, నిత్య ఉదితః = ఎల్లప్పుడును అభ్యుదయసంపన్నత్వము గలదై, జృమ్భతే=విపారును (కావున), భోః సాధో=పీనజ్జనుడా, క్షణభిజ్ఞురే=క్షణములో విచారము జెందునదైన, తదితరే=దానికంటె వేరగు, భోగే=విషయోపభోగమునందు, రతిం = అనురాగమును, మాకృథాః=చేయకుము.

తా. బ్రహ్మనందానుభవమున ననుషక్తుఁడగువాఁడు తృణీకృత బ్రహ్మపురందరుఁడుగా నుండును. ఆయనుభవమునఁ దేలువానికి ముల్లోకములసామ్రాజ్యపట్టాభిషేక మబ్బినను నీరసముగానే తోచును. కావున నోసాధుజనుడా! ఆలాటి పరమోత్కృష్టమును, అద్వితీయమునగు భోగమునందుఁ దక్కు దక్కిన నిక్కముకాని భోగముపై మక్కువఁ జెందకుము.

ఉ. ఎందు వసించి ధన్యుఁడు విధింద్రముఖామరకోటి నెల్ల నెంచం దృణమట్ల దేనిఁ జవిఁచూచుటచే రసహీనభావముం జెందు జగత్ప్రభుత్వమును / జెప్పంగరాని యనంతకేవలానందము దానియందు మదిఁనాటుము మానుము నీచభోగముల్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు భోగాన్తర్యవర్జన మను

నాల్గవ దశకము.

—● కాలమహిమానువర్ణనము ●—

శ్లో. సా రమ్యా నగరీ మహాన్స సృపతిస్సామస్తచక్రం చ తత్సార్వే తస్య చ సా విదగఃపరిపత్తాశ్చన్ద్రియమృచ్ఛనాః, ఉద్వృత్తస్య చ రాజపుత్రనివహస్తే వన్దిస స్తాః కథాస్సర్వం యస్య వశాదగాత్ స్మృతిపథం కాలాయ తస్మై నమః. 41

వ్యా.—అథ సర్వస్యాపి కాలనియమ్యత్వాత్సహిమానం దశభిర్వర్ణయతి - తత్రాదౌ తస్య నియామకత్వం ప్రకటయ న్నమస్కరోతి - సేతి—అత్ర సర్వత్రాపి తచ్ఛబ్దః పూర్వానుభూతవిషయః - అత ఏవ న యచ్ఛబ్దాపేక్షా - తదుక్తం కావ్య ప్రకాశే—ప్రకాస్తప్రసిద్ధానుభూతార్థగోచరస్తచ్ఛబ్దో న యచ్ఛబ్దమపేక్షత ఇతి. తథా చ, సా పూర్వానుభూతా, రస్తుం యోగ్యా రమ్యా - మనోహరా, నగరీ రాజధానీ చ, తత్ర, స, మహాన్ సామ్రాజ్యభారధారేయతయా పూజ్యః, నృపతిః రాజా చ, * తస్మేతి సంబంధసామాన్యే వష్టి సర్వత్ర సంబధ్యతే - తస్య నృపతేస్తత్ సామస్త చక్రం ప్రత్యర్థి రాజమణ్డలం - యద్వా - సేవార్థం సమాగతాఖిజ్ఞమణ్డలాధిపతివారశ్చ - తస్య పార్శ్వే స్థితమితి శేషః. సా విదగ్ధపరిషత్ విదవత్సభా చ - అథవా - విదగ్ధానాం కర్తవ్యార్థచతురాణాం పరిషత్ సముదాయశ్చ - 'కృత్యవస్తుషు చాతుర్యం తైదగ్ధ్యం మః క్షిరితమ్' ఇతి లక్షణాత్, తస్య తాశ్చస్త్రివిమ్మిమివాననం యాసా తాస్సువర్త్యశ్చ, తస్య స, ఉద్వృత్తః ఉత్పన్నగతః - ఉద్వృత్త ఇతి యావత్, రాజపుత్ర నివహః రాజ కుమారవర్గశ్చ, తస్య తే. వద్విసస్త్రితిపాతకాశ్చ-ని. 'వద్విసః స్త్రితిపాతకా' ఇత్యమరః. తస్య తాః కథాశ్చ, శ్రవ్యవాచశ్చేతి, సర్వమశేషమపి, యస్య కాలస్య, వకాదాయత్తత్వాత్. ని. 'వశ ఆయత్తతాయాం చే' త్యమరః. స్త్రితిపథం స్తరణమార్గం=ఋక్షాని రిత్యాదినా సమాసాన్తోఽచ్చిత్త్యయః. అగాత్ ప్రావత్ - కాలమహిమ్నా సర్వమపి నష్టమభూదిత్యర్థః. సర్వసంహర్తుః కాలస్య మహిమా వర్ణ్యత ఇతి భావః. * 'ఇహో గాలుజీ' తి ఇహో లుజి గాదేశః, తస్మై కాలాయ, నమః ప్రక్షిప్తభావః - 'కాలః కలయతా మహా' మితి భగవద్వచనాత్కాలో భగవానేవ తథా చ తన్నమస్కారయామహ్యథాచరణం యుజ్యత ఇతి భావః, * 'నయస్సప్తిస్తే'త్యాదినా చతుర్థి. కాద్రులవిక్రీడితమ్.

టీ. రమ్యా = మనోహరమైన, సానగరీ = పూర్వమున అనుభవించబడిన రాజ ధానియును, దుహాన్=సామ్రాజ్యభారమును వహించినందుచే పూజ్యుడైన, సః నృపతిః= ఆరాజును, తస్య = ఆతనియొక్క, పార్శ్వే=ప్రక్కను, తత్ సామంతచక్రం=ప్రత్యర్థి (సామంతులు) రాజమండలమును, సావిదగ్ధపరిషత్ = ఆపండితసభయును, తాః చన్ద్ర బింబాననాః=చంద్రమండలమువంటి మొగములుగల యాసౌందర్యవతులను, ఉద్వృత్తః గర్వితులగు, సః రాజపుత్ర నివహశ్చ = ఆరాజుమరుల సమూహమును, తే వద్విసః = ఆస్త్రుతిపాతకులను, తాః కథాశ్చ = ఆసల్లాపములును, సర్వం = ఎల్లను, యస్యవకాత్ = దేనిమూలముగ, స్త్రితిపథం = స్తరణమార్గమును, అగాత్=పొందెనో, తస్మై కాలాయ = ఆకాలమునకు, నమః = నమస్కారము.

తా. సొగసయిన యారాజధాని, మహాన్నతుడైన యారాజు, ఆసామంతరాజమండలము, అక్కడ సభదీరియుండు నావిద్యత్సమూహము, పొగరు మీఱు నారాజపుత్రనివహము, ఆస్తోత్రపాఠకులు, ఆ కథాలాపములు నివి యన్నియు దేనిమహిమమున స్పరింపవలసివచ్చెనో యట్టికాలమునకు నమస్కారము.

మ. అది మేలైనపురంబు పూజ్యచరితుం ధారాజు రాజ్యండలం

బది పార్శ్వంబున నావిదగ్ధసభ వా రజ్జాస్య లత్కుద్ధతం

బది రాజన్యక మద్ది వందినికరం బాగాధలుక సర్వముం

గదలం జేసినకాలమూర్తికి నమస్కారంబు సత్కిర్తికిన్.

శ్లో. యత్రానేకే క్వచిదపి గృహే తత్ర తిష్ఠత్యత్రైకో

యత్రాప్యేకస్తదను బహవస్తత్ర వైకోఽపి చాన్తే,

ఇథం చేమా రజనిదివసౌ దోలయద్వావివాత్సౌ

కాలః కాల్యా భువనఫలకే క్రీడతి ప్రాణిశారైః.

42

వ్యా.—అథాస్యాక్షధూరసామ్యేన సర్వప్రాణినియస్తృత్వమాహ.—యత్రేతి. —యత్ర యస్మిన్ గృహే - వేశ్మని శోష్ణే చ, క్వచిదపి కదాచిత్ - యద్వా - యత్ర క్వచిదపి యస్మిన్ కస్మింశ్చిద్గృహే, అనేకః బహుళః, ప్రాణీ కారశ్చ తిష్ఠతి, అథానస్తరం తత్ర తస్మిన్నేవ గృహే, కదాచిదేకస్తిష్ఠతి. ఏకత్ర కాలభేదవకాదన్యత్ర పరిణామవశాచ్చేతి భావః. తథా-యత్ర యస్మిన్ గృహే, కదాచిదేకస్తిష్ఠతి, తదను తదనస్తరం-బహవశ్చ తిష్ఠస్తితి కేషః. తత్ర తస్మిన్ గృహే, అన్తే అవసానకాలే-ద్యూత సమాప్తా చ, ఏకోఽపి చ న తిష్ఠతి, ఇథముక్తరీత్యా, భువనం ఫలకమివ కారప్రవర్తనోచితశోషయస్త్రమివ - తస్మిన్, నేయైః ప్రవర్తసియైరితి యావత్, ప్రాణినః కారాః-ద్యూతగుణా ఇవ అతోఽపరణానీవేతి యావత్-తైస్సాధనైః ని. 'పత్యాణే స్త్రీ విమాణే నా (కారో) ద్యూతగుణా నపుంసక' మితి వైజయంతి. కల్యః కలనానమర్థః దేవనచతురశ్చ, కాలః కర్తా అక్షధూరశ్చ గమ్యతే, రజని దివసౌ రాత్ర్యహనీ కర్తణీ, ద్వావత్సౌ పాశకావివ. ని. 'హోఽక్షేషు గ్లహోఽక్షాస్తు దేవకాః పాశకాశ్చ త' ఇత్యమరః. లోలయత్ పానపున్యేన గృహ్ణత్ విప్రుజంశ్చేత్సర్థః. క్రీడతి దీప్యతి - ప్రాణిసంయోగవియోగయోగ పృథ్విక్షయాదీనాం చ కాల ఏవ కర్తేతి భావః.

అత్రాక్షావివేతి స్ఫుష్టోపమాలిక్ష్ణాత్సర్వత్రోపమితనమాసః-అత ఏవోపమాలంకారః;

యది చాక్షక్రీడనోపయోగిత్యాద్రుచకమేవాశ్రయణీయమిత్యభిమానస్తతైకదేశవర్తి
రూపకముపమాత్వస్థమితి సంక్షేపః. మన్వాక్రాస్తావృత్తమ్.

టీ. యత్ర క్వచిత్ గృహే = ఏయికానొకయింట - జూదపుపలకలోని గడి
యందు, అనేకే = అనేకులు - పెక్కుకాయలు, (ఉండునో), అథ = పిమ్మట, తత్ర =
అయింట అగడిలో, ఏకః = ఒకఁడు-ఒకకాయ, (ఉండునో), తదను=విదప. బహవః =
అనేకులు - పెక్కుకాయలు. (ఉందురో - ఉండునో), తత్ర = అందు, అన్తే=కడపట,
ఏకోఽపి = ఒకఁడును-ఒకకాయయును, న=ఉండఁడు-ఉండదు; ఇథం = ఈచెప్పుబడి
తీరున, కాలః = కాలపురుషుఁడు, ఇహ=ఈ, రజనివివసౌ = రేయింబవళ్లును, ద్వైతై
ఇవ=రెండుపాచికలుగా, భుననఫలకే = లోకమును జూదపుపలకయందు, దోలయక్ =
దొర్లించుచు, కాశ్యాసహ=కాళితోడ, ప్రాణికారైః=ప్రాణు లను పాచికలతో, క్రీడతి=
(జూదమును) ఆడుచున్నాఁడు.

తా. లోక మనెడు నాటపాళివైఁ గాళియుఁ గాలుఁడు నను
నిర్వూరు జూదరులు రేయును, బవలు నను రెండుపాచికలను దొర్లించుచు
నాడుచున్నారు. ఈ యాటయం దేగడిని దోలుతఁ బెక్కుకాయ
లుండునో యాయింటఁ దుద కొకటిమాత్ర ముండుట సంభవించును.
తొలుత నేయింట నొకకాయయే యుండునో పదపడి పెక్కుకాయ
లుండి యంతమునకు నొకకాయయు లేకపోవుట సంభవించును. అట్లే
యేగృహమునఁ దోలుతఁ బెక్కురుందురో యందుఁ దుదకొక్క డుండు
టయుఁ దోలుత నేయింట నొక్కఁ డుండునో యందుఁ బదపఁ బెక్కురుం
టయు నంతమున నెవరు లేకపోవుటయుఁగూడ సంభవించును.

శా. ఏయింటఁ వసియించు పెక్కులొకఁ డాయింటం బ్రవర్తించు నే
చాయక్ నిల్చు నొకండు పెక్కు లచటఁ సంధిల్లు నొండైన లే
దాయింటఁ మది నిట్లు రాత్రి దినరూ పాక్షద్వయిం జిమ్ముచుం
జేయుం గాలుఁడు క్రీడ లోకఫలకశ్రేణిక్ నృశారంబులన్.

శ్లో. ఆదిత్యస్య గతాగతైరహరహస్సంక్షీయతే జీవితం
వ్యాపారైర్బహుకార్యభారగురుభిః కాలో వ విజ్ఞాయతే,
దృష్ట్వా జన్తజరావిపత్తిమరణం త్రాసశ్చ నోత్పద్యతే
పీత్వా మోహమయీం ప్రమాదమదిరామున్నతైర్భూతం జగత్ . 43

వ్యా.—అథ నిత్యప్రమత్తోఽయం లోకో వైతప్రహీమానం జ్ఞాతుం శక్నోతీ
త్యాహ.—ఆదిత్యస్యేతి—ఆదిత్యస్య సూర్యస్య గతాగతైరదయాస్తమయైరితి యావత్,

అహరహః ప్రత్యహమ్-అహస్యహనీత్యర్థః. *పిస్సాయాం ద్విరుక్తిః *అత్యస్తసంయోగే ద్వితీయా, జీవితమాయస్సంక్షీయతే వివశ్యతి, కాలక్రమేణాయుఃక్షయో భవతీత్యర్థః. * 'క్షీ ణయ' ఇత్యస్తాధాతోః కర్తరి లట్, తథాఽపి, సోఽయం న జ్ఞాయత ఇత్యాహ— బహవోఽనేకే-యే కార్యభారాః దేహగోళాదినిమిత్తకర్తృవ్యర్థ పరమురాః - తైర్గుభి ర్గరిష్టైర్వాపారైర్జీవనోపాయోద్యోగైః కాలోఽపి జీవితక్షయకరమయోఽపి, న జ్ఞాయ తే. కార్యశతపర్యాకులవ్యాపారపరవశ్యాన్నాప బుధ్యత ఇత్యర్థః. తథా, జన్మజరా విపత్తి మరణమ్-ఉత్పత్తిజరావస్థావస్థుధనానీత్యర్థః. * 'సర్వో ద్వంద్వో విభాజ్యైకవదృవతీ' త్యేకవదృవః. దృష్ట్వా త్రాసో భీతిశ్చ, నోత్పద్యతే నోదేతి, కింతు జగత్సర్వోఽపి లోకః, మోహమయీమజ్ఞానప్రచురాం బుద్ధివిపర్యాసకారిణీమితి యావత్. * ప్రాచుర్యే మయత్ - టిత్వాత్ జీవ. ని. 'ప్రమాదోఽనవపథానతే' త్యమరః. మదిరా మద్యం-తాం, పీత్వా నిషేవ్య, ఉన్నతభూతం క్షీబకల్పం-వివేకశూన్యమితి యావత్, భవతీతి శేషః; కాలేనైవ ప్రమాదం ప్రాపితోఽయం లోకః కథంకారమేతన్నహిమానం జ్ఞాన్యతీతి భావః.

ఏతదాది శ్లోకపఞ్చకం శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. ఆదిత్యస్య=సూర్యునియొక్క, గతాగతైః = అస్తమయముచేతను ఉదయము చేతను, అహరహః = ప్రతిదినము, జీవితం=ఆయుస్సు, సంక్షీయతే = నశించుచున్నది. బహు...గురుభిః-బహు=అనేక, కార్యభార = దేహమునకు గేహమునకు చేయవలసిన కార్యవరంపరలచే, గురుభిః = గొప్పలైన, వ్యాపారైః = జీవనోపాయనముకై పాటుల చేత, కాలః=కాలము, నైజ్ఞాయతే = తెలియబడకున్నది. జన్మజరావిపత్తి మరణం = పుట్టువు, ముదిమి, ఆపత్తు, చావు అనువాసిని, దృష్ట్వా=చూచి, త్రాసశ్చ = భీతికూడ, న ఉత్పద్యతే = పుట్టుకున్నది. జగత్ = లోకము, మోహమయీం=అజ్ఞానముతో నిండిన, ప్రమాదమదిరాం = పొరబాటనెడిమద్యమును, పీత్వా=త్రాగి, ఉన్నతభూతం=మత్తిలి న దైనది.

తా. సూర్యునియుదయాస్తమానములచే నాడు నాటికి నాయువు తఱిగిపోవుచుండుటను, ఎడతెగనిపనులలో మునిగి తేలుచు జనులు గుఱుతింపకయున్నారు. పుట్టుచున్న వారిని, గిట్టుచున్న వారిని, ముదుసళ్ల గుచున్న వారిని, ఇడుమలఁ గుడుచువారిని చూచుచుండియు భయపడకున్నారు. కల్లుత్రావి కై పెక్కిన ట్లజ్ఞానముచే మతిదప్పి జగ మెల్ల పిచ్చుబడియున్నది.

చ. అనుదినమున్ నశించుఁ బరమాయువు సూర్యునిరాకపోకలన్
ఘనబహుకార్యభారములఁ గాలము పోవుట గానరాదు సం
జననజరామయంబులును శ జావును జూచి భయంబు లేదు దు
ర్జనభవనంబు మోహమదిరారసవిహ్వల మయ్యె నయ్యయో!

శ్లో. రాత్రినైన పున స్స ఏవ దివసో మత్వా ముథా జస్తవో
ధావన్త్యద్యమిన స్తతై వ నిభృతప్రార్భత త్తత్క్రియాః,
వ్యాపారైః పునరు క్తభు క్తవిషయై రేవంవి ధేనామునా
సంసారేణ కదర్థి తా వయమహో మోహన్న లజ్జామహే. 44

వ్యా.—ఉత్తమేవార్థం భక్త్యస్తరేణాహ - రాత్రిరితి. రాత్రి రియం ప్రవర్త
మానా రజసి, నైవ పునః గతరాత్రినదృశ్యేవేత్యర్థః-పునశ్చబ్దో వాక్యాలంకారే-ఆహ వా
రాత్రిః పునః భూయోఽపి, నైవ గతరాత్రిరేవ-నైతద్భేదో విజ్ఞాయత ఇతి భావః,
తథా, దివసః ఆహ, స్స పునస్స ఏవ గతదివససదృశవివేత్యర్థః-పూర్వవద్వికల్పానైత్రాఽప్య
క్షేయః, ఇతి మత్వా బద్ధాఽపి, జస్తవః ప్రాణిణః, ఉద్యమిణః తత్తదర్థసాధనోద్వోగ
వస్తః, తతైవ, నిభృతం నిసాధం పరేషా మప్రకాశమితి యావత్-ప్రార్భ ఉపక్రాంతా
స్తత్క్రియాస్తత్తదర్థసాధకకర్తాణి - యేషాం తే తథోక్తాశ్చ సస్తః, పునరు క్తభూతాః
పునఃపునరుభూతకల్పాశ్చర్పితపర్వణప్రాయా ఇతి యావత్ - తథాభూతా విషయాః
జగ్గి యభ్యాదిభోగాయేష తైర్వ్యాపారై శ్చేష్టాభిః, ముథా వ్యర్థం, ధావన్తి - వృథా
ప్రయాస మస్తరేణ ఫలాన్తరసంభవాదితి భావః, కిం తిష్ఠంవిధేనైవం ప్రకారే,
ణామునా పరివర్తమానేన, సంసారేణ, కున్పితోఽర్థః కదర్థః * 'కః కత్తత్పురుషే చేతి
కుశబ్దస్య కదాదేశః-కదర్థవస్తః కృతాః కదర్థీకృతాః పీనార్థీకృతా ఆపి * కదర్థశబ్దాత్త
త్కరోతీతి జ్యస్తాత్కర్తాణి క్తః.*ణావిష్టదాభవే విన్తతో ధ్లుక్, వయం, మోహదక్షా
నా, స్తు లజ్జామహే న జిహ్వామి, ఆహో ఏవం కాలమహిమాన్సిస్సార్వ తిరస్కృతా
ఆపి లజ్జాం న ప్రాపుషు ఇత్యాశ్చర్యమిత్యర్థః.

టీ. రాత్రి=రాత్రి, పునః=మరల, నైవ = అదియే, దివసః=చగలు, పునః=మరల,
సఏవ = అదియే, (ఆసి). మత్వా = ఎఱిగి, ముథా = వ్యర్థముగా, జస్తవః = ప్రాణులు,
ఉద్యమిణః = యత్నముగలవారై, తతైవ = ఎప్పటివలెనే, నిభృత...క్రియాః-నిభృత =
రహస్యముగా, ప్రార్భ = ఆరంభింపబడిన, తత్క్రియాః సస్తః=అయాపనముగలవారు
ఆగుచు, ధావన్తి = పరుగుడుదురు, పునరు క్తభు క్తవిషయై = మరల మరల అనుభవించు

బడిన విషయముగల, వ్యాపారైః = చేష్టితములచేత, ఏవంవిధేన = ఈవిధమైన, అమునా సంసారేణ = ఈసంసారముచేత, కదర్థితాః = పీడింపబడిన వారమైన, వయం=మనము, మోహాత్ = అజ్ఞానమువలన, న లజ్జామహే = సిగ్గుపడకున్నాము; అహో=ఏమి కాలమహిమ? ఆశ్చర్యము.

తా. పోయినరాత్రయే మరల వచ్చును. పోయినపగలే మరల వచ్చును. ఇది యెఱిగియు నజ్ఞాను లూరక యేవోపను లారంభించి, పూనికతో నేమోమునిగిపోవుచున్నట్లు పరుగులిడుచుందురు. ఆపసులా చేసినవే మరల మరల జేయఁబూనుకొన్నవి. ఈలాటినసారముచే నవ మానితులమై యజ్ఞానమువలన సిగ్గిలకున్నాము.

ఉ. వచ్చినరాత్రులే తిరిగి १ వచ్చుట వోయినవాసరంబులే
వచ్చు టెఱింగి గూఢతరవ ర్తనులై పునరుక్తకార్యముల్
నిచ్చులు సేయుచుక జనులు १ నిశ్చలవృత్తిఁ జరింతు రిభవా
భ్యుచ్చయరీతిచే జెడి కుబుద్ధులు సిగ్గు వహింప దెంతయుక.

శ్లో. నధ్యాతం పదమిశ్వరస్య విధివత్సంసారవిచ్ఛిత్తయే
స్వర్గద్వారకవాటపాటనపటుర్ధ్వోఽపి నోపారిజ్ఞతః,
నారిషీనపయోధరోరుయుగళం స్వప్నేఽపి నాలిజ్ఞితం

మాతుః కేవలమేవ యావనవనచ్ఛదే కుతారా వయమ్.

45

వ్యా.—అథ లోకే తావత్పురుషాణాం ధర్మార్థకామమోక్షరూపచతుర్విధపురుషార్థసంపాదనసాధనీభూతతయా పరమేశ్వరపదధ్యానేభ్యాధ్యయనయశోవిత్రార్జన గురు శుశ్రూషాజ్ఞనాలిజ్ఞనాదయో యథాయోగం విధేయాః, అస్తాభిస్తు తేషాం మధ్యే న కశ్చిదపి విరచితః, అతోఽస్తజ్జన్త నిర్భమివ జాతమితి వారంవారం శోచతాం వచనమభినయాహ—న ధ్యాతమిత్యాదిభిః త్రిభిః. —న ధ్యాతమితి. —సంసారవిచ్ఛిత్తయే సంసారోచ్ఛేదార్థం మోక్షప్రాప్త్యర్థమిత్యర్థః. ఈశ్వరస్య శంభోః * 'స్థేశభాసే'త్యా దినా వరచ్. పదం పాదారవిష్టయుగళమిత్యర్థః. విధివత్ విధ్యర్థం - యథాకాస్త్ర మిత్యర్థః. * 'తదర్హ మి'తి పతిప్రత్యయః. న ధ్యాతమ్ ఏకాగ్రచిత్తతయా న ధ్యాన విషయాకృతం - యతః 'శమ్ముపాదామ్ముజధ్యానం సాక్షాన్తోక్షైకసాధన' మిత్యనేక పురాణేతిహాససంహితావచనై స్సాక్షాన్తోక్షసాధనతయా విధేయమిత్యభిహితం శమ్ము పదధ్యానం న విహితమతస్తత్సాధ్యమోహపురుషార్థో న సంపాదిత ఇతి భావః. తథా ధర్మార్థానంపాదనానుశోచనం కథయన్తి—అత్ర 'అథాతోధర్మజ్ఞాసే' త్యుప

క్రమమాణస్సుతకృష్ణహర్షిర్ధర్మస్య ప్రాధాన్యేన స్వతసింధు పురుషార్థత్వం మన్యతే. ఫలం త్యానువక్షిం - అన్యే పునస్సాక్షాత్పురమృతయా చ స్వర్గావవర్తపురుషార్థద్యయసాధనతయా సుఖమేతా చందనే సుఖత్వవదాపచారికం మన్యంతే - తత్ర చ ద్వితియం వక్షమాశ్రిత్యాహ—స్వగైతే—అత్ర స్వర్గశబ్దోఽవవర్తస్యాపురుషత్వక-తథా చ స్వర్గావవర్తద్వారయోః కవాటే-తయోః పాటనే విదళనే-పటుస్సమర్థః-స్వర్గావవర్తసాధక ఇత్యర్థః, ధర్మోజ్యోతిష్టోమాదిరపి నోపాదితః న సుపాదితః, యతః-జ్యోతిష్టోమే స్వర్గకామో యజేత'-ధర్మాత్సుఖం చ జ్ఞానం చ జ్ఞానాంతోజ్ఞమతాత్పుయా' దిత్యాదిస్త్రుతి స్మృతిభిః పురుషార్థద్యయసాధనత్వేనావశ్యమనుష్ఠేయ ఇతి బోధితో ధర్మోఽపి నానుష్ఠితః. అతస్తత్సాధ్యపురుషార్థద్యయమపి న సిద్ధమితి భావః. అత్ర దేహాదీపన్యామేన స్వర్గావవర్తసాధకత్వకథనం ధర్మస్య కింబిదతితయం ద్యోతయతి - తతో న పానరుక్త్య మిత్యనుసంధేయం, తథా నారీణాం పీనా పీవరా యా పయోధరా స్తనా తయోః ఉరుదుర్భరం యద్యుగళం పీవరదుర్భర కుచకుమ్భయుగ్మమిత్యర్థః-యద్వా పయోధరయో రూర్వోత్పయ్యుగళం పయోధరయుగళమూరుయుగళం చేత్యర్థః. తత్, స్వప్నేఽపి స్వప్నావస్థాయామపి కిముత జాగ్రదవస్థాయామితి భావః. నాలిగతం శాశ్వత్తు-

‘సంసారే పటలాన్త తోయతరణే సారగ యదేకం పరం,
యస్యాయం చ సమగ్ర ఏవ విషయగ్రామప్రపన్నో జనః,
తత్స్యైఖ్యం పరతత్త్వవేదనమహానందోపమం మన్దగీః
కో వా నిద్దతి సూక్ష్మమన్తఃకళావై చిత్రమూఢో జనః?’

ఇత్యాది కామశాస్త్రోక్త్యా కామపురుషార్థస్యాపురుషాదేయత్వాత్తన్నిషేదకత్వేనాధికత మక్షనాకుచకుమ్భాల్లిగ్ధనాధరచుమ్భనాదికమపి న కృతమతస్తన్నిషేద్యకామపురుషార్థోఽపి న సమర్థిత ఇతి భావః. అయమేవ భావ ఉత్తరపద్యద్వయేఽవ్యనుసంధేయః; అత్ర బాహ్యసురతే పయోధరాలిగ్ధనం సురతప్రయోజ్యగ్రామ్యకరణే డోలానుబంధనే ఉరుయుగళాలిగ్ధనమితి వివేకః. అత్ర వాత్స్యాయనీయాః—

‘బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి ద్వివిధం రతిముచ్యతే,
తత్రాద్యం చుమ్భనాశ్లేషనభదస్తతతాదికమ్,
ద్వితీయం సురతం సాక్షాన్నానాకరణకల్పితమ్.’ ఇతి-

కిం-తు కేవలమత్యంతం మాతుర్జనన్యా, యావనం తారుణ్యమేవ - వనం సుపుష్పితో
ద్యానం-తస్య చేభదే విదారణే, వయం కుతారాః పరవశ ఏవ, యావనస్య పుత్రోత్పత్త్య

సధికత్వాత్తదుచ్ఛేదససాధనభూతావవ - సత్వద్ధాన్తరసాధకాః. అతోఽనిరర్థకమన్తజన్తేతి భావః.

టీ. సంసారవిచ్ఛేదము = సంసారవిచ్ఛేదముఁజేయు - మోక్షప్రాప్తిర్థ మనుట, ఈశ్వరస్య = శివునియొక్క, పదం = చరణము, విధివత్ = యథాకాస్త్రముగ, న ధ్యాతం = (ఏకాగ్రచిత్తముతో) ధ్యానింపబడలేదు; స్వర్గ...పటుః - స్వర్గద్వార = స్వర్గంపుద్వారముయొక్క, కవాట = తలుపును, పాటన = తెరిచుటయందు, పటుః = సమర్థమగు, ధర్మోఽపి = (జ్యోతిష్టామాదికర్తలనుజేసి) పుణ్యమునైనను, న ఉపాదితః = సంపాదించుబడినదికాదు; నారీ...యగళం-నారీ = స్త్రీలయొక్క, వీన = బలిసిన, పయోధర = పాలిండ్లయొక్క, ఉరు = గొప్పదగు, యగళం = జంట, స్వప్నేఽపి = స్వప్నమునందైనను, న ఆలింగితం = కాఁగిలింపబడినది కాదు; మాతుః = తల్లియొక్క, యశావనవచ్ఛేదే = తారుణ్యమునెడి సుపుష్పితోద్యావనవమును సజ్జకుటయందు, వయం = మేము, కేవలం కుతారావవ = గొడ్డంద్రము మాత్రమే.

తా. సంసారవిచ్ఛేద మగునట్లు మోక్షప్రాప్తికై యీశ్వరధ్యానమును జేయమైతిమి, స్వర్గద్వారముఁ దెరిపించు ధర్మమునేని కావించమైతిమి. ఒండె జవరాండ్ర బిగిచనుదోయి స్వప్నముననైనఁ గొఁగిలించుకొని యెఱుంగము, నిశ్చయముగా మేము తల్లుల యశావనమును బాడునేయుటకు జన్మించితిమి.

ఉ. శ్రీరమణీయశంభుపద శ చింత యొనర్చుట లేదు గోపుర
ద్వారకవాటపాటనను శ ధర్మము సేయుట లేదు సుందరీ
హరికుచోరులబ్ధిగల శ నైన నెఱుంగము మాతృయశావనో
దారవనీకుతారముల శ మై జనియించినవార మిచ్చుహిన్.

శ్లో. నాభస్తిస్తా భువి వాదిబృన్దదమనీ విద్యా వినీతోచితా
ఖడ్గాక్రైః కరికుమ్భపీఠదళేనైర్నాకం న నీతం యశః,
కాన్తాకోమలపల్లవాధరరసః వీతో న చన్ద్రోదయే

తారుణ్యం గతమేవ నిష్కల మహా! శూన్యాలయే దీపవత్. 46

వ్యా.—సేతి.—దమ్యతే భజ్యతే అనయేతి దమనీ భజ్జనీ - ప్రతివాదిబృన్దానాం ప్రతిభేదవాదీశ్వరనివహానాం-దమనీ-అశవా - ప్రతివాదినాం బృన్దాని దమయతీతి తథోక్తా - సంప్రదాయశుద్ధ దేశికాచార్యశిక్షానిబద్ధన నిష్కల్పప్రకృప్రయక్త పీఠ్యాతిశయవర్ధమానప్రతివాదిపాణ్డిత్యగర్వనిర్వాపణసమర్థేత్యర్థః * 'కృత్యల్పటో'

బహుళో మిత్యుభయత్రాపి కర్తకర్తరి ల్యుట్ - టిత్వాత్ జీవ, తథా, వినీతానాం
సాధూనాముచితా సమృదయహృదయాహ్లాదినిత్యర్థః - యద్వా - వినీతానాం వినయ
విధేయత్వాదిగుణోపేతానాం - శిక్షితానామితి యావత్ - ఉచితా ఆభ్యాసార్థా -
ని. 'అభ్యాసేఽపుచితం న్యాయ్య' మిత్యమరః. విద్యా వేదశాస్త్ర పురాణాదిరూపా,
సాధ్యస్తా సాధ్యసవిషయశృతా - సమ్యక్ న చరితీలితేతి యావత్ - అధితాఽపి
విద్యా సమ్యక్పరిశీలసాధావే ఫలవదర్థావబోధకావర్యసాయిత్వా దసధీతప్రాయేవ భవ
తీతి భూమాత్ - 'అపృత్తిరసకృదుపదేశా' దితి న్యాయేన తత్పరిశీలనస్య కలాపితేశ్చ
సర్వథా పరిశీలనస్యవశ్యకత్వమ్ - ప్రథమతః అనధీతైవ చే న్న తత్ర ప్రత్యుత్తరావ
కాశః - ఏవం వ్యవస్థాయాం సత్త్వాం 'విద్యా నామ నరస్య రూపమధిక' మిత్యాది వచ
నేన కీర్తిప్రతిష్ఠావిజ్ఞానాదిఫలసాధనతయా అధ్యయనపూర్వకమభ్యసనీయేతి బోధితా
విద్యా నాధీతా సాధ్యస్తా చ - తత స్తత్సాధ్యఫలజాతమపి న సుగృహీతమితి భావః.
తథా, కరిషుమ్భః పీతానీవ లేహం దళనైర్విదారకైః-అఖవా కరిషుమ్భపీతాని దళయన్తితి
తథోక్తాని - తైః * శత్రుసేనాసురమ్భవిజృమ్భమాణ కరిషుమ్భఫలపాటననిరూపాట
పాటనైరిత్యర్థః. * 'దళ విదళన' ఇతి ధాతోః పూర్వసల్ల్యుట్, ఖడ్గాఽన్తైః, యశః కీర్తిః,
నాకం స్వర్గం - ని. 'స్వర్గాస్తరిక్షయోర్నాక' ఇత్యమరః. న నీతం న ప్రాపితం, ఉత్త
ధర్మేణ లోకాన్తరక్షాఘనీయకీర్తిరసి న సుపాదితేత్యర్థః. యథా లోకే ప్రాసాదాద్యు
న్నతస్థానం ప్రాపణీయం వస్తుజేణువడ్డగ్రానినా ప్రాపయన్తి తద్వదితి ధ్వనిః. అఖవా -
ఖడ్గాన్తైః ఖడ్గధారాభి స్సాధనైర్వాని కరిషుమ్భపీతానాం దళనాని విదారణాని-తైర్వే
తుభిః-శత్రుసేనాదన్వినవహారుస్తుదఖడ్గప్రహరైరిత్యర్థః. యశః నాకం న నీతం - 'కీర్తిం
స్వర్గఫలామాహురాసంసారం విపశ్చిత' ఇత్యాదివచనైః స్వర్గసాధనత్వేన నివేదితాఽపి
కీర్తిర్న సుపాదితా - తతస్తత్సాధ్యఫలలాభో న జాత ఇతి భావః. ఆత్రక్షీతికలే 'కిం
జన్తు కీర్తిం వినే' తి వచనాజ్ఞప్తసాఫూర్వార్థం కీర్తేః పృథక్పృథక్త్వేన సుపాదనీయత్వా
దానుషణ్ణికఫలత్వాత్సాధనాన్తరత్వాత్స్వర్గమాత్రసాధకత్వావప్న 'స్వర్గద్వారకవాట
పాటనపటుర్ధ్వోఽపి నో పాఞ్చిత' ఇత్యనేన న పానరుక్త్యమిత్యవగన్తవ్యం. 'నాకం న నీతం
యశ' ఇత్యత్ర * 'నీ వహ్యాన్నే'తి వచనాద్వికర్తృకాన్వయతేః కర్తృణి క్తప్రత్యయః.
అత ఏవ యశఃసః ప్రథమావస్థ ప్రథానకర్తృత్వమ్ - అన్యత్రాకథితం చేతి -

'ప్రథానకర్తృత్వాఖ్యేయే లాదీనాహు ర్వికర్తృణామ్,
ఆప్రథానే దుహదీనాం బ్యునే కర్తుశ్చ కర్తృణః.'

ఇతి పచనాత్. తథా చన్ద్రోదయే చన్ద్రోదయసమయే; కాన్తాయాః ప్రియతమాః
కోమలా మృదులా యః - పల్లవాధరః కిసలయకల్పాధరోష్ఠః - తస్య-రసః అధరామృత
మిత్త్యర్థః, న పీతః నాస్యాదితః, ని. 'లిక్తాదౌ చామృతే చైవ నిర్వాసే పారదే ధ్వనా -
రస' ఇతిశబ్దార్థః. 'పల్లవాధరసుభాషితే' తి పాతే సృష్టోర్ధః-అతో న తృతీయపురుషార్థో
ఽపి సంపాదిత ఇతి భావః. తటస్థోద్దీపనవిభావస్య చన్ద్రోస్య శృంగారరసనిమిత్తకారణత్వాత్త
దుదయోక్తిః తదుక్తం శృంగారలీలకే—'మలయానిలవన్ద్రా'ద్వాస్తటస్థాః పరికీర్తితా
ఇతి, అతస్తారుణ్యం యావనం, శూన్యాలయే నిర్జనగేహే, దీపేన తుల్యం దీపవత్ *
'దేన తుల్యం క్రియా చేద్వతి' రితి పతిప్రత్యయః, నిష్ఫలం నిరర్థకమేవ, గతం -
యథా శూన్యగృహదీపస్య కస్యచిదవ్యుపయోగాన్నిరర్థకత్వం తథా తారుణ్యస్యాపి
కస్యచిదవ్యుర్థస్యాసాధకత్వాన్నిరర్థకత్వమిత్త్యర్థః. అహో ఇత్యాశ్చర్యే విషాదే వా. తద్ధి
తగ లేయముపమా.

టీ. భువి - భూమిలో, వాదిబృందదమనీ = ప్రతివాదుల సమూహమును గెలుచు
నదై, వినిత ఉచితా = విషయవిధేయాదిగుణోపేతులకు తగినదైన, విద్యా = వేదకాస్త్ర
పురాణాదులు, నాభ్యస్తా = అభ్యసించుబడినవికావు; కరికుమ్మపీతదశచైః = వీనుఁగుల
యొక్క పీటములనంటి కుంభస్థలములను చీల్చునవియగు, ఖడ్గాగ్రైః = కత్తివాదరలచే,
యశః = తీర్తి, నాకం = స్వర్గమును, నీతం న = పొందింబుబడినది కాదు; చన్ద్రోదయే =
చంద్రోదయకాలమున, కాన్తా...రసః-కాన్తా = ప్రియురాలియొక్క, కోమల = మృదు
వైన, పల్లవాధర=చిగురువంటి మోవియొక్క, రసః = అమృతము, పీత్వా న = ఆనఁబడ
లేదు, తారుణ్యం=జవ్వనము, శూన్య ఆలయే=పాడుపడిన ఇంట, దీపవత్ = దీపమువలె,
నిష్ఫలమేవ = వ్యర్థముగానే, గతం = గడచినది. అహో = అశ్చర్యము.

తా. ప్రతివాదుల నణఁగఁ ద్రొక్కఁజాలిన యుత్తమోచితముగు
విద్య నభ్యసించునైతి. సమరమునందు శత్రుగజకుంభస్థలముల ఖడ్గాగ్ర
ములతోఁ జీల్చి స్వర్గమంటుయశమునేని యార్జింప లేనయితిని. చందురు
పొడుపున నెచ్చెలి చిటుదొండపండువంటిమోవి నొక్కి లేనియ నాని
తనియనేని తనియనైతిని. ఇస్మిరో! ఎందునకునుగాని నాతారుణ్యముఁ
బాడుకొంపలోని దీపముట్లు నిరుపయు క్తముగాఁ గడచెనుగదా!

చ. వలనుగ విద్యనేర్చి ప్రతి వాదులగెల్పుట లేదు కుంభిని
ర్దేశన నికాతఖడ్గముల దైవతలోకమునందుఁ గీర్తులు
నిలుపుట లేదు చారురమఁ జేమధురోష్ఠముఁ గ్రోలలేదు ని
ష్ఫల మయి జవ్వనం బరిగెఁ బాడుగృహంబున దీపముంబలెన్.

శ్లో. విద్యా నాధిగతా కళజ్జురహితా విత్తం చ నోపార్జితం
శుక్రామాఽపి సమాహితేన మనసా పితోర్న సమ్పదితా,
అలోలాయతలోచనాః ప్రియతమాస్వప్నేఽపి నాల్గితాః
కూలోఽయం పరస్మిద్దలోలుపతయా కాక్షై రివ ప్రేరితః.

47

వ్యా.—విద్యేతి.—కళజ్జురహితా నిష్కళజ్జా - సప్రమాణేత్వార్థః, విద్యా,
నాధిగతా నాభ్యస్తా నాధితేతి యావత్ - 'నాభ్యస్తా ప్రతివాదిబృహదమసి' త్యక్త
ఉక్తభావ వివాత్రాప్యనుసంధేయః, విత్తం త్యాగభోగపర్యాప్తం ధనం చ నోపార్జితమ్-
'యస్యాప్తి విత్తం స నరః కలీన స్స పణ్డిత స్స శ్రుతవాక్ గుణజ్ఞః,
స ఏవ వక్తా స చ దర్శనీయస్సర్వే గుణాః కాఞ్చన మాశ్రయన్తి.'

ఇత్యుక్తే-

'ధనమార్జయ కాకుల్ స్థ ధనమూలమిదం జగత్,
అన్తరం నాభిజానామి నిర్ధనస్య మృతస్య చ.'

ఇత్యాదివచనే చ బహుఫలసాధనతయా అర్జునీయమిత్యుపదిష్టం విత్తం నార్జితం - తతస్త
త్యాగ్యఫలమపి న సాధితమితి భావః, నను-

'అర్థానామర్జనే దుఃఖమర్జితానాం చ రక్షణే,
రక్షితానాం వ్యయే దుఃఖం ధిగర్థం దుఃఖభాజుమ్.'

ఇతి నిషేధోక్తేః కథం తదుపార్జనాభావానుచనమితి చేత్సత్వం - తస్యావ్యవహీ
తావినంవాచ్యైహికాముష్మికఫలజనకత్వేనాభ్యర్థితత్వాత్పురుషార్థపర్యవసానాచ్చ న
దోష ఇతి మన్తవ్యం, తథా, సమాహితేన సావధానేన ప్రసన్నేనత్వార్థః, మనసా అన్తః
కరణేన - అన్తః కరణశుద్ధిపూర్వకం విహితస్య కర్తృణః ఫలజనకత్వనియమాదితి భావః.
పిత్రోర్నాతాపిత్రోరిత్వార్థః, ని. 'మాతాపితరా పితరా వ' త్యమరః, * 'పితా మాత్రే'
త్యేకశేషః. శుక్రామా పరిచర్యా సేవేతి యావత్. ని. 'శుక్రామా శ్రోతుమిచ్ఛాయాం
పరిచర్యావధానయా' రితి విత్వః న సంపాదితా న కృతా-

'మాతాపితృనమం దైవం సర్వేషాం న హి విద్యతే,
తస్మాత్సమర్పయేన్నిత్యం పితరా దేవ రూపిణా.'

ఇత్యాదివచనైః సర్వేకవ్యరారాధనకల్పతయా బహుఫలదాయకత్వేన కర్తవ్యేతి బోధితా
పితృసేవా న కృతా - తతస్తత్యాగ్యఫలమపి న సంపాదిత మితి భావః, అలోలే చచ్చ
లే తరణే - ఆయతే కర్ణాస్తవిక్రాన్తే చ - లోచనే యాసాం తాః - జగన్తోహననయన
విలాసవత్స ఇత్యర్థః. ప్రియతమా అత్యస్తమనోవినోదకారిణ్యః సంభోగయోగ్యాన్స

మానురాగిణ్యస్తరుణ్య ఇత్యర్థః. ఆన్యథా రసాభాసప్రసక్తాత్, స్వప్నేఽపి నాలిశ్శితాః
 ఏలేనాత్మస్తవిధ్యాభూజస్వప్నాలిజ్జనాభావానుశోచనేన జాగ్రద్దశాయాం తస్యాత్మస్తా
 సంభావితత్వం సూచ్యతే, ననుకామనిష్పత్త్యర్థమజ్జనాలిజ్జనాధరచుష్మానాదికమావశ్యకం-
 తత్ర పూర్వార్థోకే అధరచుష్మనముక్తంకి తు పూర్వతరస్థోక్తమేవ ఆలిజ్జనం పునర
 త్రాప్యక్తమతః పానరుక్త్యదోషః ప్రసక్త ఇతి చేన్న-తత్రకతిపయాల్లిజ్జనాభావమాత్రాను
 శోచనమత్ర తు సర్వాజ్జనాలిజ్జ నాభావానుశోచనమితి న దోషప్రసక్తిరితి వేదితవ్యమ్;
 కిం త్వయం పరివర్తమానః, కాలః, కాక్తైర్బలిభుగ్భిరవ అస్తాభిరితి శేషః. వరపిణ్డేషు పరా
 స్నేషు - లాలవతయా లాలనతయా - సావమానపరపిణ్డాదనకుషీమ్భరితయేత్యర్థః.
 ప్రేర్యతే యాప్యతే - న త్వర్థసాధకతయేతి భావః. ని. 'పరాన్యుః పరపిణ్డాద' ఇత్యురః.
 * ప్రపూర్వాదీరయతేః కర్తృణి లబ్, ఏతత్సర్వం కాలవిలసితమేవేతి తాత్పర్యమ్,
 యద్యప్యత్ర వైరాగ్యప్రకరణే ధర్మార్థపితృశుక్రామవిద్యాయశోఽధిగ మానాం యథా
 కళిన్యేత్పురుషార్థోపయోగితయా తదభావానుశోచనం వత్తుం యుక్తం-న త్వజ్జనాలిజ్జ
 నాదిసంభోగాభావానుశోచనం - తదపి శ్లోకత్రయేణ త్రివారసిద్ధ్యర్థం కళయితు మత్యస్తా
 యుక్తం-నను విద్యాధ్యయనాభావే ద్వివారానుశోచనం న యుక్తమితి చేన్న-తస్యా
 ఉపాదేయత్వేన శతకృత్యస్తదభావానుశోచనేఽప్యనాచిత్యాభావాల్-ఆన్యస్య త్వనుపా
 దేయత్వాదేతదనుశోచనమనుచితమివ ప్రతిభాతి-తథాఽపి తస్యాపి పురుషార్థమధ్యపరిగణ
 నయా సంపాతాపాతత్వాల్-ప్రసూతిభాజో విశ్వస్య శ్రీపుంసాభ్యా మేవ నిష్పన్నత్వా
 త్కామస్య పురుషార్థత్వేన చ పితృబుణవిమోచనహేతుభూతతయాచతాదృశకాస్తస్య
 మహాపురుషప్రణీతత్వాల్ - 'ధర్మావిరుద్ధో భూలేషు కామోఽస్తి భరత్వ భేతి' భగవ
 ద్వచనాత్తద్విరుద్ధ నైర్వానుపాదేయత్వాల్-ఆత్ర తు తదవిరుద్ధస్యై తత్కామస్య
 వివక్షితత్వేనోపాదేయత్వాచ్చ తదేవానుశోచితు ముచితం, యద్వా - లోకే తావదుత్త
 మవస్త్యలాభే అభవవస్త్యపేక్షా - తస్యాప్యలాభే తదనుశోచనం ప్రాయశః ప్రసిద్ధం-
 యథా పిపాసితస్యాల్బ శర్మరాపానకస్యారనాభాపేక్షాయాం తదలాభే అనుశోచనం-
 తద్వత్కాలవిప్రలబ్ధస్యానధిగతపరమార్థానామపేక్షాయాం పదలాభేఽనుశోచనముచిత
 మేవ, అత ఏవ శ్లోకత్రయేఽపి ప్రతిష్ఠోకం పూర్వార్థే ఉత్తమమధ్యమభేదేన పక్ష
 ద్వయాభావానుశోచన ముక్త్యా అధమత్వాతిశయేన తృతీయపక్షే తదభావానుశోచన
 ముక్తమిత్యల మతిప్రపక్ష్యన.

టీ. కళజ్కరహితా = నిర్దోషమైన, విద్యా = శాస్త్రము, న అధిగతా = అభ్యసించు
 బడలేదు; విత్తంచ = ధనమును, న ఉపాస్థితం = సంపాదించబడినదికాదు, సమాపి

తేన = సావధానముగల, మనసాః మనస్సుతో, పిత్రోః = మాతాపితరులకు, శుశ్రూషా పరిచర్య, సంపాదితా న = చేయఁబడినది కాదు; ఆలౌల్యతలౌచనాః = చంచలములును-కర్ణాంత విక్రాంతములును నగు జగన్మోహన నయన లగు, యువతయః = కామికులు, స్వప్నైషి - కలయించినను, ఆలీక్ష్మితాః న = కౌగిలింపఁబడినవారు కారు; అయం కాలః = ఈకాలము, కాతైః ఇవ = కామలచేతవలె, పరస్మిన్మలౌబవతయా = ఇతరుల యన్నమును తినుటయందలి యానచే, ప్రేరితః = కడఁపఁబడినది.

తా. నిష్కళంకమయిన విద్యను నేర్వలేదు. ధనము నార్జింపలేదు. నిలుకడ గలమనసుతోఁ దలినదండ్రులకు నేవ కావింపలేదు. చంచలవిశాల నయన లగు మించుఁబోండ్లకౌగిలింతల స్వప్నముననైన నందుకొనలేదు. కాకులవలెఁ బరపిండములపైకి తిరిగి కాలమును గోలుపోయితిమి.

చ. వినయవిశేషహృద్య లగు ॥ విద్యలు నేర్చుటలేదు నీతిచే ధనమును గూర్చలేదు తలి ॥ దండ్రులనేవయుఁ జేయలేదు చ క్కనిచిగురాకుఁబోండ్లబిగి ॥ కౌగిలియుం గలనైనలేదు గొ బ్బున సమయంబు కాకులకుఁ ॥ బోలె గతింఁచె బరాన్న భుక్తులన్.

శ్లో. వయం యేభ్యో జాతాశ్చిరపరిగతా ఏవ ఖలు తే
సమం యైస్సంవృథాస్సస్మృతివిషయతాం తేఽపి గమితాః,
ఇదానీమేతే స్తః ప్రతిదివసమాసన్నపతనా
గతాస్తుల్యావస్థాం సికతిలనదీతీరతరుభిః.

43

వ్యా.—అథ కాలవికలనావిపాకవచనమాహ—వయమితి—వయం యేభ్యో మాతాపితృభ్యో, జాతా ఉత్పన్నాస్తే చిరపరిచితావీచ చిరకాలపరిచయవంత ఏవ వివక్షా ఏవేత్యర్థః ఖలుశబ్దోఽత్ర నిశ్చయే వాక్యాలంకారే వా, తథా యైర్జనైస్సుచం, సంవృథాస్సమ్యగ్విధిం గతాః-‘సంవృతా’ ఇతి పాఠే ప్రవృతా ఇత్యర్థః. తేఽపి, స్మృతివిషయతాం స్మరణగోచరత్వం, గమితాః ప్రాపితాః కాలేనేతి శేషః-తేఽపి నష్టా ఇత్యర్థః *గమేర్జన్మాత్కర్తృణిక్తః *‘గతిబుద్ధి’త్యాదినా ఆణి కర్తుః కర్తృణి ‘బ్యుజ్జే కర్తుశ్చ కర్తృణి’ ఇతి పచనాత్ - అథవా గమితా గతా ఇత్యర్థః. స్వాధ్యే ణిచ్ ‘రామో రాజ్యమకారయది’ తి వత్, ఇదానీం వార్ధకావస్థాయామేతే వయం, ప్రతి దివసం ప్రత్యహం *యథార్థేఽవ్యయాభావః, ఆసన్నం సమీపవర్తి - పతనం నిధనం యేహం తే త ధోక్తాః, అత ఏవ, సికతాఽస్మిన్నస్తీలి సికతిలం నైకతప్రాయం *‘దేవే లుఖించా చే’ త్యనేన త దస్త్యస్మిన్న త్యర్థే ఇలచ్ ప్రత్యయః - యన్నదీతీరం నదీతట

ప్రదేశః - తత్రయే - తరవః పృథ్వీస్థుల్యావస్థాం గతాః సమదశాం ప్రాప్తా స్సన్తి,
తీప్రమేవ యాస్మామ ఇత్యర్థః. వితత్సర్వం కాలకృతమేవ - అన్యథా కథమన్యస్యేదృ
కౌనుర్ధ్వమితి భావః.

అత్రయే తరజభక్త్యా ఘాతైస్సికతాపనయే అవిలమ్పేన తరుణాం నిర్మూలః-
తద్వ్యోతనార్థం నదీతీరస్య సికతెలవిశేషణం-

సి. 'స్త్రీ శర్కరా శర్కరిలక్ష్మార్కరశ్శర్కరావతీ,

దేశ వి వాదిమా వేపమున్నేయా సికతావతి.' ఇత్యమరః.

శిఖరిణీవృక్షమ్.

టీ. పయం=మేము, యేభ్యః = ఎవరినుండి, జాతాః=పుట్టితిమో, లే=వారు, చిర
పరిగతా ఏవఖలు=బహుకాలమునకు మునుపే చచ్చినవారలేకదా; యైః సమం = ఎవరి
తోఁగూడ, సంవృద్ధాః = చక్రగఁ జెరిగితిమో, లే=సి = వారును, స్మృతివిషయ
తాం=స్మరణకువచ్చుటను, గమితాః = పొందింపఁబడిరి; ఇదానీం = ఇప్పుడు (వార్ధకావ
స్థలా), ప్రతిదివసం=దినదినమునకు, అనన్తపతనాః = డగ్గఱిన చావుకలవారమై, సిక...
తరుణిః-సికతల = ఇసుకగలవైన, నదీతీర = విడిగట్టునందలి, తరుణిః=చెట్లతో, తుల్యఅవ
స్థాం = సమానమగు దశను, గతాః=పొందినవారమై, ఏలేస్యః = ఇదిగో ఉన్నాము.

తా. మమ్ముఁ గన్న తలిదండ్రులు గతించి చిర కాలమైనది. ఎవరితోఁ
జెరిగితిమో వారును స్మరణీయులైరి. ఇప్పు డీమాకును, ఇసుకపాటుగా
నున్న యేటిదరిని గలచెట్టునకువలె గూలుకాలము చేరువగుచున్నది.

ఉ. తాలిమి మాలి కన్నతలి శ దండ్రులఁ దోడ మెలంగువారలం
గాలము గోలుపుచ్చె నని శ కానరు ఘోరజరాభ రాక్షులై
తూలుచు నిత్యసన్ని హిత శ దుర్దశులై సికతాలగన్నదీ
కూలమహామహిజముల శ కుక సరివత్తురు మూఢమానసుల్.

శ్లో. ఆయుర్వృక్ష శతం నృణాం పరిమితం రాత్రే తదర్థం గతం
తస్మాద్ధస్య పరస్య చార్థమపరం బాలత్యవృద్ధత్యయోః,
శేషం వ్యాధివియోగదుఃఖసహితం నేవాదిభీర్నియతే
జీవే వారితరజ్గచచ్ఛులతరే సౌఖ్యం కుతః ప్రాణినామ్.

49

వా. - అథ ప్రాణినాం విచార్యమాణే సుఖలేశస్యాప్యవకాశో నాస్తీత్యాహ-
ఆయురితి. - నృణాక మర్త్యాసామాయుర్జీవితాపధికాలా, వృక్ష శతం శతసంవత్సరాత్మకం,
పరిమితం క్షప్తం-బ్రహ్మణేతి శేషః. సి. 'వింశత్యాద్యాస్సదైకత్వే సర్వాస్సంఖ్యేయసంఖ్య

యో' రిశ్యమరిః. తదర్థం తస్య వర్తకతస్సార్థం - పశ్చాత్తద్యత్సరాత్త, రాత్రే గతం. ఇన్ద్రియవ్యాపారోపరమరూపనిద్రావస్థయా గళితం భవతీత్యర్థః. పరః తస్య జాగరూకేణ వర్తమానస్సార్థస్య పశ్చాత్తద్యత్సరాత్తకస్సాపర మవ్యవర్థం - ఇన్ద్రియశతినంవత్సరాత్తకం, బాలత్వవృద్ధత్వయోగతమజ్ఞానాశక్తత్వావస్థావిషయతా నప్తమిత్యర్థః. ద్వాదశసంవత్సరాత్తకమేకమర్థం బాలత్వే ఆవృద్ధ్యవృద్ధత్వ ఇతి విశి. కేషం పశ్చాది శతినంవత్సరాత్తకమేతదవశిష్టార్థం, వ్యాధిభిః రోగైః - వియోగద్భిః పుత్రకళత్రాది విరహప్రయుక్తదుఃఖైస్సహితం సత్-సేవాదిభిః శ్వాజీవనార్థం విత్తస్స పరిచర్యాదికష్ట కర్తృభిర్నియతే అనివాహ్యతే. అతః వారితరక్లవచ్చశ్చాలతరే అతిచ్ఛలే త్షణిక ఇత్యర్థః. జీవే జీవసే, ప్రాణినాం, సౌఖ్యం సుఖం, కుతః? న కుతోఽపీశ్వరః ఉక్తరీత్యా విచార్య మాణే సుఖలేశస్యావ్యవహకాకా దితి భాషి.

టీ. నృణాం=మర్త్యులకు, ఆయుః = జీవితకాలము, వర్తతం = నూలునంవత్సరములు, పరిమితం=క్ష్మప్రమగ గణించబడినది. తదర్థం = దానిలాగుము, రాత్రే=రాత్రియందు, గతం=చనినది. తస్య పరస్య అర్థస్య = అవేమనగముల, అపరం అర్థం = మఱియొకనగము, బాలత్వ వృద్ధత్వయోః = పసితనమునను, ముదిమిందును, గతం=కడచనినది, కేషం=కొరవ, వ్యాధివియోగాదుఃఖనహితం సత్=రోగముయు, నెడబాపులయు, దుఃఖముతోఁకూడినదై, సేవాదిభిః = కొలువుమొదలగువానిల, నియతే = కడపబడుచున్నది. (కావున), వారి...తరే - వారి తరక్ల = నీటిపలవలె, చచ్చులతరే = మిక్కిలి యస్థిరమైన, జీవే=బ్రతుకనందు, ప్రాణినాం = జనుకు, సౌఖ్యం = సుఖము, కుతః = ఎక్కడిది ?

తా. మనుజుల కాయుగపరిమితి 100 వత్సరములు, అందు సగము (50) వండ్లు నిద్రలోఁ బోవును. మిగిలిన 50 సవత్సరములలోఁ బసి తనము, ముసలితనములో 25 వత్సరములు పోవును. రోగములతోను, ఎడఁబాటులతోను, దుఃఖములతోను నిండినతక్కు 25 వత్సరములును బొట్టకై సేవాదికృత్యములతోఁ గడపవలయును. మఱి యీజీవిత మన్ననో నీటివలె జంచలము. ప్రాణుల కింక సౌఖ్య మెట్లు ?

ఉ. ఆయువు నూలువత్సరము 1 లందు సగంబు నశించె నిద్రచే నాయుటలో సగంబు గత 1 మయ్యెను బాల్యజరాప్రసక్తిచే బాయక తక్కినట్టిసగం 1 బాలు గతించు బ్రయాసవృత్తిచే నాయువు చంచలం బగుడుం 1 బ్రాణుల కెట్లు సుఖంబు చేకులున్,

శ్లో. ఊణం బూ భూత్వా ఊణమపి యువా కామరసికః

ఊణం విత్తై నః ఊణమపి చ సమూర్ణవిభవః,

జరాజ్యైర్జ్యైట ఇవ వలీమణ్డతతను

ర్నరస్సంసారస్తే విశతి యమధానీయవని కామ్.

50

వ్యా.—అథ కాలత్రయయుక్తబాల్యాద్యవస్థాక్రమేణ మర్త్యః సర్వోఽపి మ్రియత ఇత్యుచసూరతి—ఊణమితి.—ఊణం ఊణమాత్రమిషత్కాలమిత్యర్థః. *అత్యంతసంయోగే దీయా, బాలః శిశుర్బాల్యా, తథాఊణమపి, కామేన మన్వఃసంసారసికః శృంగారరసాభినివీ - యద్వా - కామ్యస్తే ఆభిలష్యంత ఇతి కామాః - కామినీ సంభోగాదివిషయాస్తేష- రసికః అనురాగవాక్, యువా తయణశ్చ, భూత్వా, తథా, ఊణం, విత్తైర్హీనోర్ధనో, భూత్వా, ఊణమపి సంపూర్ణవిభవః పరిపూర్ణధనశ్చ, భూత్వా. ని. 'అర్థం నై భవా ఆపీ'తి పర్యాయేష్వమరః. తథా, ఊణం జరయా-జ్యైర్జ్యై శిథిలైః - విజ్జిప్తసంధిమూలైః యావత్ - అజ్జైరుపలక్షితః, అత ఏవ, వశీభిర్విజ్జభ చర్తభజ్జిభిర్నజ్జితా భూతా చిహ్నితేతి యావత్ - * 'మడి భూషణ'ఇతి ధాతోః కర్తృణీక్తః- తనుర్గాత్రం-అస్య తథోక్తా, భూత్వా, నరస్సర్వోఽపి త్యర్థః. నటస్తత్ ద్వేషధారి నర్తక ఇవ- సంసారస్య బాల్యయావనాద్యవస్థానుభవరూపసంసారకపట నాటకస్య - నాట్యప్రసజ్జడమ్బరస్య చ-అస్తేఅవసానే, యమో ధీయతేఽప్రేతి యమ ధానీ యమరాజధానీ సంయమనీ సామ్ని యమపురీ * 'కరణాధికరణయోక్తే'తి ల్యుట- టిత్వాత్ జీవ్. సా యవజా ప్రతిసీరా తిరస్కరణీవ-తాం విశతి మృతో భవతి-అన్య త్ర ప్రవిష్టో భవతీత్యర్థః. ని. 'ప్రతిసీరా యవని కే' త్యమరః. నటే విశేషణాని యోజ్యాశి.

ఉపమాలంకారః. శిరిణీవృత్తమ్.

టీ. నరః = మర్త్యుడు, నట ఇవ = నట్టువునివలె, ఊణం = నిమిషము, బాలః = బాలుడు, భూత్వా = అయి, ఊణమపి = నిమిషమే, కామరసికః = భోగరసికతతోను, యువా=వడుచువాడును, (అయి), ఊణం=నిమిషము, విత్తై=ధనముచే, పీఠః=లేమిగల వాడు - కొఱవడినవాడును, (అయి), ఊణమపి = నిమిషములొప్పుగ నే, సంపూర్ణ విభవః=పరిపూర్ణధనముగలవాడు, (అయి), జరాజ్యైర్జ్యై = ముసలితనముచే శిథిలమైన, అజ్జై = ఆవయవములతో, వలీ...తను-వలీ=ముడుతలచే, మణ్డత = చిహ్నితములైన, తనుః = దేహముగలవాడు, (అయి), సంసారస్తే = బాల్యయావనాద్యనుభవరూపసంసారము

కపటనాటకముయొక్క అవసరమునందు, యమధానీయపనికాం = తెరవంటిదగు యమ పురిని (నయమిని), విశతి = చొచ్చును (చచ్చు ననుట).

తా. సంసార మనెడు కపటనాటకమున నరుఁ డను నట్టువు, కొలఁది కాలము బాటుఁడుగను, మఱికొంతకాలము భోగరసకేతతోఁ బడుచు వాఁడుగను, ఇంకఁ గొంతకాలము దరిద్రుఁడుగను, మఱియుఁ గొంత కాలము విశ్వరూపశాలిగను, ఆవై గొంతకాలము మూడుకాళ్ల ముదుసలి గను నటించి తుదకు యమపుర మనుతెరమటుఁగునకుఁ జొచ్చును.

ఉ. బాలకుడై ఊణంబు యువభావయుతుం డయి కొంత కాల ము ద్వేలదరిద్రుఁ డై ఊణము १ విత్తసమన్వితుడై ఊణంబు జీర్ణాలసగాత్రుడై నటునియట్లు నటించి తుదిక నరుండు యా మ్యాలయనామ మైనతెరయందుఁ జొరంబడు సత్స్వరంబుగన్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు కాలమహిమానువర్ణన ము
విదవ దశకము.

యతిన్యసతిసంవాదము

శ్లో. త్వం రాజా వయమపుష్పాసితగురు ప్రజ్ఞాభిమానోన్నతాః
ఖ్యాతస్త్వం విభవైర్యశాసి కవయో దిక్షు ప్రతన్వన్తి నః,
ఇత్థంమానధనాతిదూరముభయోరప్యవయోరస్తరం
యద్యస్తాసు పరాఙ్ముఖోఽసి వయమప్యేకాస్తతో నిఃస్పృహః. 51

వ్యా.—అథ ఇహ కల్పితుఁతల్పిద్భాగ్యోదయాదిత్యంభూతకాలవైచమ్యం జ్ఞాత్వా వైరాగ్యాద్యది యతిర్భవేత్తదా వైరపేక్ష్యైత్ప్రణమివ జగజ్జాలమాలాకయన్నవ ధీరితానువర్తనేహచ్చ రాజ్ఞా సహ సంవాచం కర్తుం శక్నుయాన్నాన్యథా. అతో నిరఙ్కుశత్వయతిభావోఽవశ్యం సంభావనీయ ఇతి వివేకినాం జ్ఞాపయితుం తత్సంవాద ప్రకారమాహ — త్వమితి.—త్వం, రజ్జాయతీతి రాజా మహాన్నత ఇత్యర్థః. వయమపుష్పాసితాస్సేవితా - గురవః ఆచార్యాః - యయా సా తథోక్తా - 'ఆచార్యవాక్' పురుషో వే దేవీ శ్రుతేః - నిరస్తరగురుసేవాతత్పరేత్యర్థః. యద్వా - ఉపాసితా - గురూపాసనావకాత్సంపాదితా - గురుః శ్రేష్ఠా చ యా ప్రజ్ఞా త్రైకాల్యగోచరబుద్ధివిశేష ప్రవృత్తిస్తయా యోఽభిమాన ఆగ్రహస్తేనోన్నతాః ఉక్కుప్టాః, త్వం, విభవైర్ధన

సంపద్యః, ఖ్యాతః సర్వత్ర ప్రసిద్ధః, తథా, కవయః విద్వాంసః - యద్వా-విచిత్ర
ప్రబంధవనరచనాచాతురీధురీణప్రతిభాసంపన్నాః కవయితారః, నోఽస్మాకం, యశాంసి
క్షీరీః, దిక్షు దిగంతరాశేషు, ప్రతస్వన్తి విస్తారయన్తి-ఏతే మహస్తస్సంతతపరివర్త్యాభిసన్తి
తాచార్య కృపాకటాక్షలబ్ధప్రజ్ఞాభిమానమానస మహాత్మవశాలినః జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నా
మాక్షసామ్రజ్యపట్టభద్రాస్తృణీకృత బ్రహ్మపురస్కరా ఇత్యస్తానపి కీర్తయన్తిత్యర్థః.
తస్మాద్వయమపి ఖ్యాతా ఏవేతి భావః. అతః ఇథమనేన ప్రకారేణ, త్వం చాహం
చాహం - తయోః - *త్యదాదీని సర్వైర్నిత్య' మిత్యేకశేషః, ఉభయోరప్యన్తరం-
తారతమ్యం, మానధనాభ్యామరీదూరమత్సన్తవిప్రకృష్టం-త్వం కేవలం ధనవాక్-వయం
తు ప్రజ్ఞాప్రయత్నాభిమానధనవనః - అతః తవ చాస్తాం చ సుమేరునర్న పయోనివ
మహదన్తర మిత్యర్థః. అతస్తస్వమస్తాసు విషయే, పరాజ్ఞుభిః అనాదరపరో, ఽసి యది-
త్స్యా, పయమప్యేకాన్తతో, నిస్పృహః నిరపేక్షా-అనాదరపరా ఇత్యర్థః - త్వయాతి
శేషః, అనాదరేఽప్యవస్థానే నాస్తాకమత్ర ప్రయోజనమస్తి - తవాస్తాన్వాదరశ్చేదస్తాక
మపి త్వయ్యాదరస్తద్వశాదత్ర స్థాస్యామః-అన్యథాన్యత్ర గమిష్యామ ఇతి భావః. అత్ర
'త్వం రాజా వయ మి'త్యుపక్రమే 'పయమప్యేకాన్తతో నిస్పృహః' ఇ త్యుపసంహారే
చ బహువచనం ప్రయుజ్య ఆవయోరితి ద్వివచనప్రయోగః కథం యుజ్యత ఇతి చేత్యర్థే
షాం సముదాయవిపక్షయా వా ఆత్మసంభావనాయాం బహువచనప్రయోగేణ వా
యుక్తత్వాన్ని కోఽసి విరోధః. ఏవముత్తరత్రాఽసి ద్రష్టవ్యమ్. శార్దూలవిక్రీడితం
వృక్షమ్.

టీ. త్వం = నీవు, రాజా = రాజువు - గొప్పవాడవు. వయమపి = మేమును,
ఉపా...న్నతాః-ఉపాసితః=సేవింపబడిన, గురు = ఆచార్యులుగలదై, ప్రజ్ఞా = త్రికాల
ములయందును జరుగునంగతులు గోచరించు బుద్ధివిశేషప్రవృత్తియొక్క, అభిమాన =
ఆగ్రహము-గర్వముచే, ఉన్నతాః=గొప్పవారము. త్వం=నీవు, విభజైః = ధనసంపత్తులచే,
ఖ్యాతః=ప్రసిద్ధుడవు, నః = మాయొక్క, యశాంసి=కీర్తులను, కవయః = విద్వాంసులు,
తే, విచిత్రప్రబంధ పచన రచనాచాతురీ ధురీణసంపన్నులగు కవులు, దిక్షు = దిగంత
రాశీములయందు, ప్రతస్వన్తి=విస్తరింపఁజేయుదురు. ఇథం = ఇట్లు, మానదః=గర్వమును
ఖండించువాడా, ఆవయోః ఉభయోరసి = మనకు ఇరువురకును, అన్తరం = భేదము,
నఅతిదూరం=మిక్కిలి దూరముకాదు. అస్తాసు=మావిషయమున, పరాజ్ఞుభిః = పెడమొ
గముగలవాడవు, అసి యది=అగుదువేని, పయమపి=మేమును, ఏకాన్తతః=పూర్ణముగా,
భోక్తృగా, నిస్పృహః = ఆకలేనివారము.

తా. నీవు దొరవు; మేము గురుకుశ్రావచే నార్జించిన ప్రజ్ఞా విభవముచే నధికులము. సొమ్మున నీవు పేరెత్తినవాడవు; జ్ఞానమున మాకీర్తిని కవులు దిగంతముల నించుచున్నారు. ఇవ్విధమున నీకును మాకును భేద మంతగా లేదు. నీవే మమ్ము లెక్కనేమి వేని నిఘ్నహుల మగుమేమా ని న్నాశించువారము.

ఉ. రాజవు నీవు మేము గురుఁ రాట్కలితప్రతిభాభిమానవి
భ్రాజిమహాన్నతాత్మలము ఁ భవ్యధనప్రధితుండ పీవు స
ద్రాజి నుతించు మాయశము ఁ దవ్వు సుమీ మనవాసి మమ్ము ని
ర్వాజితఁ జూడవేని యనుఁరాగము మాకును లేదు నీయెడన్.

శ్లో. అర్థానామిశిషే త్వం వయమపి చ గిరామిశ్చ హే యావదర్థం
శూరస్త్యం వాదిదర్శవ్యవశమనవిధావక్షయం పాటవం నః,
సేవస్తేత్వాం † ధనాన్ధా మతిమలహతయే నూమపి శ్రోతుకామా
మయ్యప్యాస్థా న తే చేత్వయి మమ సుతరామేషరాజ్యతోఽస్మి.

వ్యా.—ఉక్తమేవార్థం భక్తిన్తరే జాహ—అర్థానామితి.—త్వ, మర్థానాం
ధనానామిశిషే ఈశ్వరో భవసి తథా వయమపి చ, యావానర్థో యావదర్థం—యావదభి
ధేయం యథా తథేత్యర్థః. * ‘యావదవధారణ’ ఇత్యవ్యయాభావః. ని. ‘అర్థోఽభి
ధేయై రై వస్తు ప్రయోజన నివృత్తిష్యి’త్యమరః. గిరాం శాస్త్రమవనానా, మిశ్చ హే—
అశేవశాస్త్రవిశేషార్థానాం ప్రభవాదు ఇత్యర్థః. ‘విద్వహ’ ఇతిపాతే గిరాం యావదర్థ
మశేషవిశేషార్థానిత్యర్థః. విద్వహే జానీమహే, తథా, త్వం, శూరః శౌర్యవాక్—
రిపుదమన ఇతి శేషః, తథా, నోఽస్తాకం, వాదిదర్శవ్యవశమనవిధా ప్రతివాదిగర్వ
నిర్వాపణవిధానే - ని. ‘విధి ర్విధానే నై వే చే’ త్యమరః. అక్షయ మవిनाశి, పాటవం
సామర్థ్య-మస్తీతి శేషః. త్వాం, † ధనాన్ధ్యా ధనస్వామినః. ని. ‘ఇభ్య ఆఢ్యో ధనీ
స్వామి’ త్యమరః. సేవస్తే భజస్తే-అదవినాకార్థం తదభివృద్ధ్యర్థం చేతి భావః. యద్వా
ధనాన్ధ్యా ధన్యాభ్య త్యాభిలాషిణః - రాజసేవయా ధనసంపాదనేచ్ఛవ ఇత్యర్థః. త్వాం
సేవస్తే, మామవ్యస్తానపీత్యర్థః, మతిమలహతయే బుద్ధిజాడ్యనివృత్త్యర్థమ్—

‘యస్తు వ్యభటలే దేశాక్ యస్తు సేవేత వజ్జితాక్,’

తస్య విస్తారితా బుద్ధిస్తైలబిస్తురివాక్కుసి.’

ఇతి పచనాదితి భావః. యద్వా-మతిమలాని రాగద్వేషదయః-తేషాం హతయే ప్రక్షాళనార్థం-బుద్ధిశుద్ధిద్వారా జ్ఞానావాప్త్యర్థమిత్యర్థః. శ్రోతుం కామోఽభిలాషాయేషాం తే శ్రోతుకామాః-శుశ్రూషవః-గురుముఖాచ్ఛ్రికవ్యమితి న్యాయేనాస్తప్తభాచాప్రార్థశ్రవణేచ్ఛవః-గురుశుశ్రూషయా విద్యోత్యుపదేశపచనవిశ్వాసవస్తశ్చిహ్య ఇత్యర్థః. సేవస్త ఇతి సంబంధః. * 'తుం కామమనసో ర'పీతి తుమునో మకారలోపః. అతః హే రాజ్ఞ, తే మయ్యసి, ఆస్థా న చేదనాదరో యది, తదా మమ త్వయ్యసి, నితరామత్యస్తం * అవ్యయత్వాదాంప్రత్యయః, అనాస్థా నిరపేక్షత్వాదితి భావః. 'ఏష రాజ్ఞ గతోఽస్తి' ఇతి పాత అన్యత్ర గమిష్యామిత్యర్థః. * వర్తమానసామీప్యే వర్తమానప్రత్యయః; స్వస్య నిరఙ్కుశత్వద్యోతనార్థ మేతచ్ఛబ్దప్రయోగః; పూర్వార్థోక్త భావ వివాదాప్యనుసంధేయః. స్తగ్ధరావృత్తమ్.

టీ. త్వం = నీవు, ఆర్థానాం = ధనములకు, ఈశిషే = దొరవు. వయమపిచ = మేమును, యావదర్థం = సర్వార్థ బోధకమగు సర్థ మెంతో యంతవఱకు, గిరాం = కాస్త పచనములకు, ఈశ్చ హే = దొరలము. త్వం కూరః = నీవు కౌర్వవంతుడవు, నః = మాకును, వాది... విధా-వాది = ప్రతివాదులయొక్క, దర్ప = గర్వముయొక్క, వ్యుపశమనవిధా = అడగించుటయందు, అక్షయం = కొఱతవడని, పాటనం = నేర్పు, (కలదు)-త్వాం = నిన్ను, ధనాన్ధాః = ధనముచే గ్రుడ్డియైనవారు, సేవస్తే = సేవించుచున్నారు. మామపి = నన్నును, మతిమలహతయే = బుద్ధిదోషకాంతికై, 'శ్రోతుకామాః = వినఁగోరికగలవారు, (సేవస్తే), హేరాజ్ఞ = ఓరాజా, తే = నీకు, మయి = నాయందు, ఆస్థా న చేత్ = అనాదర మైనయెడల, మమ = నాకు, త్వయి అపి = నీయందును, సుతరాం = బోధిగా, (న = లేదు,) ఏవః = ఇదే, గతః అస్తి = పోవుచున్నాను

తా. నీకు ధనము కలదు. మాకు సర్వశాస్త్రసిద్ధాంతములు కలవు. నీవు దేహశూరుడవు. మేము వాదశూరులము. ధనకాములు నిన్నుఁ గొలుతును. చిత్తశుద్ధికాములు మమ్ము శుశ్రూష చేయుదురు. నాయందు నీకు గౌరవములేదని నీయందు నాకు మొదలే లేదు. ఇదుగోఁ బోవుచున్నాను.

చ. ధనపతి వీవు మేము వివిధశ్రుతిపుంజపదార్థతత్త్వశా
సూలము నీవు శూరుడవు १ చండతర ప్రతివాదిగర్వభం
జనులము మేము నిన్ను ధనశాలులు మమ్ము భజింతు రాశ్రితుల్
వినయము నేయవేని పృథివీవర సాగెద మీక్షణంబునన్.

శ్లో. వయమిహ పరితుష్టా వల్కలై స్త్వం దుకూలై
స్వమ + ఇహ పరితోషో నిర్విశేషో విశేషః,
స తు భవతు దరిద్రో యస్య తృప్త్యా విశాలా
మనసి చ పరితుష్టే కోఽర్థవాక్ కోదరిద్రః.

53

వ్యా.—అథ కథమన్యత్ర గమ్యసీత్యాశజ్ఞాయామస్తాకం నిత్యసంతుష్టాక్ష
కరణత్వాన్న కిచ్చిదసి కృచ్ఛమిత్యాహ—వయమితి—హే రాజా, వయమిదానీం,
వల్కలైర్దారుత్వజ్ఞిర్మిత చీవరైః, పరితుష్టాస్సస్తృప్తాః, త్వం, దుకూలైః త్మైర్విచిత్ర
చీనామ్బరైరిత్యర్థః. పరితుష్ట ఇతి వచనవిపరీణామేన సంబంధః, పరితోషః సంతోషః,
అస్తాకం తవ చ, సమ ఇవ తుల్య వివ-ఇవశబ్దోఽత్రావధారణార్థకః, విశేష ఆన్యతరో
త్కర్షస్తు, నిర్విశేషో విశేషరహితః - మామక తావక పరితోషయోరన్తరం న కిచ్చిదవ్య
స్తీత్యర్థః. 'సమ ఇవ పరితోషో జాయతే కో విశేష' ఇతి వా సాతః. కిం తు యస్య
పుంసస్తృప్త్యా ధనలిప్సా, విశాలా అత్యాయతా, స పుమాన్, దరిద్రోఽకిచ్చినో, భవతు
న త్వస్య ఇత్యర్థః. *సమ్భావనాయామ్ లోబ్, కథమేతదిత్యాశజ్ఞోక్తికమర్థమథాన్తర
న్యాసేన ద్రవ్యయతి—మనసి చ పరితుష్టే చిత్తే యేన కేనచిత్సమస్తే సతి, కః పుమా
నర్థవాన్ ద్రవ్యసమ్మున్నః, కత్స వా, దరిద్రః ద్రవ్యహీనః - న కోఽపీత్యర్థః-మనః
పరితోషే లాభాలాభయోర-కిచ్చిత్కరత్వాదితి భావః. అతో నకిచ్చిదవ్యస్తాకం కృచ్ఛమి
మితి వేదితవ్యమ్.

మాలినిపృక్షమ్ - 'ననమయయయతేయం మాలిని భోగిలోక్తై రి'తి లక్షణాత్.

టీ. వయం = మేము, ఇహ = ఈ, వల్కలైః = నారచీరలచే, పరితుష్టా =
తనిసినవారము, త్వం = నీవు, దుకూలైః = విచిత్రచీనాంబరములచే, (పరితుష్టాడభు).
ఇహ=ఇందు, పరితోషః=తృప్తి, సమః=తుల్యమే, విశేషః=భేదము. నిర్విశేషః=గొప్పది
కానిది, కింతు=ఐనను, యస్య తృప్త్యావిశాలా=ఎవనికి అశగొప్పదో, సః దరిద్రః భవతు=
వాడు దరిద్రుడగుగాక. (కిం) చ=మఱియును, మనసి తుష్టే సతి=మనస్సు తనిసినది
కాగా, కః అర్థవాన్ = ఎవడు సంపన్నుడు? కః దరిద్రః = ఎవడు పేద?

తా. దుకూలములు దాల్చి నీ వెంతతృప్తి చెందుదువో నార
చీరలు దాల్చి మేము నంతతృప్తిని చెందుచునే యున్నాము. తృప్తి
యెడల నిర్దురకును భేదము లేదు. ఇంక నిక నని యాశ యెవని బాధిం
చునో వాడు దరిద్రుడగుచు. కాని మనసు తృప్తిచెందినపుడు
దారిద్ర్యమేమి? ఐశ్వర్యమేమి? అట్టివాఁ డీ రెంటికినిలోబడడు.

చ. కలితదుకూలవస్త్రములు ॥ గట్టిననీకును జీర్ణవల్కలం
బులు ధరియించుమాకును బ్రహ్మోదము తుల్యము లేదు వానియ
గ్గల మగుత్పన్నయెవ్వనికి ॥ గాఢదరిద్రుఁడు వాఁడు లేమియుం
గలిమియు లేవు సమృద్ధివికస్వరమానసు లై నవారికిన్.

శ్లో. ఫలమలమశనాయ స్వాదు పానాయ తోయం

క్షీతిరపి శయనార్థం వాసనే వల్కలం చ,

నవధనమధుపానభాగ్రస్తసర్వేన్ద్రియాణా

మవినయమనుమస్తం నోత్సహే దుష్టనానామ్.

54

వ్యా.—తథాఽపి శరీరమాత్రాయా అన్యథాసంభావ్యమానత్వా న్ను దుష్టనా
వినయం సోఢుం శక్నోమిత్యాహ—ఫలమితి—ఫలమ్, ఆశనాయ భోజనాయ
క్షున్నివారణార్థమిత్యర్థః, ఆలం యద్యత్. *ఆలమితి పర్యాప్త్యర్థగ్రహణా 'స్థుమ
స్పృశ్తీ' త్యాదినా చతుర్థి - వివము త్రరత్రాపి ద్రవ్యవ్యం. తథా, స్వాదు మధురం-ని.
'ప్రిష్ఠిప్తమధురౌ స్వాదు' ఇత్యమర్థః తోయముదకం, పానాయ తృప్తిప్రకృత్యర్థ
మిత్యర్థః. ఆలం, తథా క్షీతిరపి శయనార్థం సువేశనాయ, ఆలం, తథా, వల్కలం చ,
వాసనే ఆచ్యాదనార్థమ్, ఆలమ్, ఆశః, నవం సదృశసంభావితం - యద్ధనం - తదేవ
మధుపానం మద్య పానం - తేన భ్రాస్తాన్యమార్గవర్తిని - సర్వాణ్ద్రియాణి యేషాం
తేషాం-ధనమధుపానస్య చిత్తవికారావివేకాదికారిత్వేన యథాకథంచిద్వివేకలేశసంభవే
తన్నిపుత్యర్థం నవవిశేషణమ్, దుష్టనానాం దుర్మార్గకాలినామవినయం దుర్వినయమనాదర
మితి యావత్, అనుమత్రమగ్నేకర్తుం, నోత్సహే న మృష్యామి, సతి గత్యంతరే కిమర్థం
సోధవ్యమితి భావః.

టీ. ఆశనాయ = భోజనమునకు - ఆశలితీరుటకు, ఫలం = పండు, ఆలం =
చాలును. పానాయ = త్రాగుటకు, స్వాదు=తీయని, తోయం=నీరు, (ఆలం=చాలును)
శయనార్థం=పరుండుటకు, క్షీతిరపి=నేలయు, (ఆలం = చాలును). వాసనే=వస్త్రమునకు
(ఆచ్యాదనార్థము), వల్కలంచ = నారచీరయును, (ఆలం=చాలును) నవ...రాణాం-
నవ-క్రోత్త, ధన=ధనమును, మధుపాన = మద్యపానముచే, భ్రాస్త=తెలివికష్టిన, సర్వ=
వశలమైన, ఇన్ద్రియాణాం=ఇన్ద్రియములంగల, మర్జనానాం=దుష్టులయొక్క, అవినయం=
అనాదరమును, అనుమస్తం=అంగీకరించుటకు, న-ఉత్సహే=కడంగను.

తా. తీసుటకుఁ బండ్లును, త్రావ నుదకమును, కట్టుటకు నారచీర
లును, శయనింప నేలయును మాకుఁ జాలును. కలుద్రావినఁ గై పెక్కి

నట్లు నూతనసంపదలచే నొడలు మరచి కనులు గానకున్న నీచుల దుర్వి నయమున కణఁగి మణఁగి యుండఁ దలంపము.

చ. ఫలములు చాలు జీవికకుఁ బానము నేయ జలంబు చాలు వ
లకలములు చాలుఁ గట్టుట కీలాతలముల్ శయనింపఁ జాలు ని
ష్ఫలనవవి త్తనీధురసపానవిజృంభితమోహలీనవి
త్తులగునికృష్టభూపతులదర్శయ మించుకయున్ సహింతునే.

శ్లో. ఆశ్చీమహి వయం భిక్షో మాళావాసో వసీమహి,

శయీమహి మహీపృష్ఠే కుర్వీమహి కిమిశ్వరైః.

55

వ్యా.—ఏవ మే వార్థం భక్త్యస్తరేణాహ—అశ్చీమహీతి.—వయం భిక్షాం భిక్షా
న్నమశ్చీమహి, భోక్త్యమహే. * ‘అశ భోజన’ ఇతి ధాతోద్గీర్ణ-అత్త నేపదోత్తమపురుష
బహువచనమ్. ఏవము క్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం. తథా, అకా ఏవ వాసో, వసీమహి ఆచ్ఛాద
యిష్యామః-దిగమ్పరా భవిష్యామ ఇత్యర్థః. మహీపృష్ఠే భూతలే, శయీమహి స్వప్నాస్మి
మః. అత, ఈశ్వరైః రాజభిః, కిం కుర్వీమహి కిం కరిష్యామః - న కిమపీత్యర్థః. శరీర
యాత్రాయా అన్యథైవ సంభాష్యమానత్వాదితి భావః. ఇథం స్థితత్వమేవ బ్రహ్మనిష్ఠ
యతిలక్షణం. తదుక్తం మహాభారతే ఉద్యోగపర్వణి ధృతరాష్ట్రం ప్రతి ససత్సు
జాతేన—

‘యేన కేనచిదాచ్ఛనో యేన కేనచిదాశితః,

యత్ర క్వచన శాయీ స్వాత్మం దేవా బ్రహ్మణం విదుః’ ఇతి-

ఉక్తం చ శ్రీమహాభాగవతే—

‘చీరాణీ కిం పథి న సన్తి దిశన్తి భిక్షాం

నోవాఙ్మీపాః? పరభృతస్సృతితోఽపృశుష్యన్?

రుద్ధా గుహః కి? మజితోఽవతి నోపపన్నాన్?

కస్తాద్భజన్తి యతయో ధనదుర్దదాన్ధాన్?’ ఇతి.

తథా చోక్తం శిష్యతాయాం—

‘సంవీతో యేన కేనాశ్చస్పృశ్యం వాఽభక్త్యమేవ, వా,

‘శయానో యత్ర కృత్రాఽపి సర్వాత్మా ముచ్యతేఽత్ర సః.’ ఇతి.

టీ. వయం=మేము, భిక్షాం = చిచ్చపుకూటిని అశ్చీమహి = భుజింతుము. అకా=
దిక్కులను, వాగః = వస్త్రమును, వసీమహి = కట్టుకొందుము (దిగంబరులము అనుట),

మహిమృతే = భూతలమన, శయామహి = పరుందుము. (అట్టి మేము). ఈశ్వరైః = రాజులతో, కిం కుర్విమహి = వినిచేయుదుము ?

తా. భిక్షాన్నము భుజింతుము. దిగంబరులముగా నుందుము. నేలనై శయనింతుము. విశ్వర్యవంతులతో మా కేమి పని కలదు?

తే. చేరి భిక్షాన్న మారగిం చెదము మేము

కట్టెదము దిక్కు లనియెడికలితఁగాటిఁ

బవ్వలించెద మిల యనుఁపాన్పుమీఁద

నేమికార్యము మాకు సరేంద్రులందు.

శ్లో. న నటా న విటా న గాయకా న చ సఖ్యేతరవాదచుష్పవః,

నృపమీక్షీతుమత్ర కే వయం స్తనభారానమితా న యోషితః.

వ్యా. అశ స్వస్య రాజదర్శనాయోగ్యతాయాః ప్రకటనాపదేశేన తం నిష్ఠతి— నేతి. —వయం, నటాః వివిధవేషధారిణో విచిత్రనాట్యనిపుణాః, న న భవామ ఇత్యర్థః. యేన నయనానన్దో భవేదితి భావః. విటా ఏకవిద్యాః నాయకానుకూలనచతురాః, న న భవామః. యేన తత్తన్నాయకానుకూల్యప్రయోజనం సిద్ధ్యేదితి భావః. తదుక్తమలంకారకాస్త్రీ—‘నాయకానాం నాయకానుకూలనే సహాయాః శీతమర్దవిటచేట విదూషకాదయ’ ఇతి, తల్లక్షణం చ తత్రైవ—

‘కించిదూహః శీతమర్దః ఏకవిద్యో విటః స్త్రీతః,

సంధానకుశలశ్చేటో హాస్యప్రాయో విదూషకః.’

ఇతి.

గాయస్తీతి గాయకాస్సజ్జీతకుశలాః, తే, న న భవామః - యేన శ్రవణానన్దో భవేదితి భావః. సభాయాం సాధవస్సభ్యాః * ‘తత్ర సాధురి’ తి యత్పితృయః. తేభ్య ఇతరే యే వాదచుష్పవః అతిష్టగర్వాలాపాః - సాధారణజనమనోవిసోదమాత్రపర్యవసాయి నో న తు కాస్త్రసంవాదిన ఇత్యర్థః. యద్వా - సభ్యాః విద్వాంసః - తదితరే సాధారణ జనాస్తేషాం - వాదాస్తద్వదనయోగ్యవాక్యాని - తైశ్చుష్పవః విత్తా - హాస్యకారిణ ఇత్యర్థః. న న భవామః, యేన మనోవిసోదో భవతీతి భావః. * ‘తేన విత్తశ్చుష్పాప్తృణా పావీ’ తి చుష్పాప్తృత్యయః. త థా స్తనభారైః కుచకుమ్భభరైరానమితా ఈషన్న మ్రాజ్యైః, యోషితో-పి, న న భవామః-యేన ససంరమ్భసంభోగౌత్సుక్యం భవేదితి భావః. అతో, నృపం రాజానమీక్షితుం ద్రష్టుమ్, అత్ర నటాదిః, వయం, కే? న కేచిదిత్యర్థః. ఏలేషమన్యతరత్వే యోగ్యతాస్మదితి భావః; ఏలేష న అసభ్యానామేవావ

కాశప్రదో న తు సభ్యానామితి నృపస్య నిష్ఠా గమ్యతే; 'నృప పీఠీతుమి' తి పాఠః-
తదా- 'హేన్రుపేత్యామవ్రణం - త్యామి' తి కేషః. అన్యమక్తార్థమ్.

వై తాళీయాభ్యుమర్ధ సమవృత్తం-

'వడ్డిప మేఁ ప్టే న మే కలాష్టబ్బ సమే స్ఫుర్నోన్ నెరస్తరా,
న సమాఽత్ర పరాశ్రితా కలా, వై తాళీయేఽన్తే రతా గురుః.'

ఇతి లక్షణాత్.

టీ. వయం=మేము, నటాః = (వివిధవేషధారిణులము విచిత్రనాట్య నిపుణులము అగు) నట్టువులము, న=కాము. విటాః=నాయికానుకూలనవతురులగు తార్కుగాండ్రము, న=కాము, గాయకాః = సంగీతమళలరము, న = కాము. సభ్యే...చుష్కపః చ - సభ్య ఇతర=అసభ్యులు, వాదచుష్కపః చ=మాటనేర్పరులమును, న=కాము. స్తనభార=పాలిండ్ల బరువుచే, అనమితః = కొంచెము నమ్రాంగులము, న = కాము. ఆత్ర=ఇందు, నృపం= రాజును, ఈక్షితుం = చూచుటకు, కే వయం = మే మెవ్వరము?

తా. మేము నటులము కాము. విటులము కాము. గాయకులము కాము. అసభ్యవాదచుచువులము కాము. చనుగవ ప్రేగునతూఁగాడు బోగపుటాండ్రము కాము. రాజును జూడ మాకేల?

క. విటగాయక వైతండిక

నటజనులము గాము పృథుఘోనస్తనసమితో

తక్కుటవార కాంతలము గా

మటు గావున నృపునిఁ జూడ నగునే మాకున్.

శ్లో. విపులహృదయైర్ధన్వైః కైశ్చిజ్జగజ్జనితం పురా

విధృతమపరైర్దత్తం చానై ర్యర్విజిత్య త్పాణం యథా,

ఇహ పి భువనాన్యన్యే ధీరాశ్చతుర్దశ భుజ్జితే

కతిపయపురస్వామ్యే పుంసాం క ఏష మదజ్వరః.

57

వ్యా.—నిష్ఠామేవ చతుర్భిః ప్రవక్ష్యయతి.—విపులేతి.—పురా పూర్వకాలే, విపులహృదయైర్ధన్వైః హేమానసై రుదారబుద్ధిభిరిత్యర్థః. ఈతైర్న రిశ్చన్తా)దిసార్వభౌమైః, ఏత త్పరిదృశ్యమానం, జగద్భూచంజ్జలం, జనితముత్పాదితం. సమగ్రధర్మాచరణే సంస్థాపిత మిత్యర్థః. తథా, ఽపరై ర్యయాతి ప్రభృతిభిరీశ్వరై ర్విభృతం విశేషేణ భృతం సమ్యక్పరి పాలితమిత్యర్థః. తథాఽన్యైర్బలిప్రభృతిభిరిజిత్య శత్రుజయేన స్వవశం కృత్వాత్పాణం

యథాత్పణిమ, చక్రమర్థిసా త్కృతమ్. ఏలేనై లేహం మహాదార్ధ్యం సూచ్యతే. ఇహ హి ఇదాసీమపి, అన్యే, ధీరాః ధైర్యకాలినః, చతుర్దశభువనాని - భూరాదీని చతుర్దశ విష్టపాని, భుజ్జాలే అనుభవన్ని - తాదృక్సామర్థ్యసంపన్నాస్తిష్ఠస్త్యర్థః, *భుజ పాల నాభ్యవహరయో' రితి ధాతోర్లట్ *భుజోఽనమ' ఇత్యాత్త నేపదమ్. అతః, కలి వయాని చ తాని పురాణిచ లేహం ద్విత్రాణాం వజ్రపాణాం వా పురాణమిత్యర్థః. స్వామ్యే ఆభివర్త్యే సతి, పుంసా, మేష పరివృత్తమానో, మదో దర్ప ఏవ-జ్వరః సన్ని పాతః బుద్ధిబ్రంశహేతుత్వాత్, కః కిమర్థమిత్యర్థః; అతః పురాతనమహారాజచరితాను స్మరణాల్లజితవ్యంన తున్నతైన భవితవ్యమితి భావః. హరిణీవృత్తమ్.

టీ. విపులహృదయైః కైచ్చిత్ ధన్యైః = ఉదారమనస్సుగలకొందఱు పుణ్యాత్ము లచే, పురా=పూర్వకాలమున, జగత్ = లోకము, జనితం = సృష్టింపఁబడినది. అవరైః= మఱికొందఱుచే, విధృతం = పరిపాలింపఁబడినది. అన్యైః = ఇంకను కొందఱుచే, విజిత్య= జయింపఁబడి, తృణం యథా = గడ్డిపోచవలె, దత్తం=(యాచకులకు) ఈఁబడినది. అన్యే ధీరాః=వేఱుధీరులు, చతుర్దశభువనాని = పదునాలుగులోకములను, భుజ్జాలే=అనుభవించు చున్నారు. కలివయపురస్వామ్యే సతి=దిక్కున్నయూరుల దొరతనము కలుగుమాత్రాన, పుంసాం = పురుషులకు, ఏషః మదః జ్వరః = బుద్ధిమాంద్యమును గలిగించు సన్నిపాత జ్వరమువంటి ఈమదము, కః = ఏమి?

తా. తొల్లి మహాస్వాంతు లగు ప్రజాపతు లిజగమును సృజించిరి. పిదప మఱికొందఱు మన్వాదులు కాపాడిరి. మఱికొందఱు పరశురామ ప్రభృతులు జయించి యితరులకు దానముచేసిరి. ఇప్పుడును బదునాల్గు భువనములను ధీరు లగుబలిముఖ్యు లనుభవించుచున్నారు. కొన్నియూ శ్లకుమాత్రము దొరతన మబ్బినంతనే మనుజుల కీమదజ్వర మేమి?

ఉ. అంచితబుద్ధులైన మనుజాధిపతుల్ జగ మెల్లఁ దొల్లిని
ర్పించిరి దానిఁ గొందఱు భరించిరి యిచ్చిరి గొందఱు
న్తించి జగమ్ము లన్నియును నెమ్మి భుజించుచు గొందఱుండఁగా
బంపవట్టణేశుల కపారమజ్వర మింత యేటికిన్.

శ్లో. ఆభుక్తాయాం యస్యాం తీణమపి న యాతం నృపశక్తై
ర్భువస్తస్యా లాభే క ఇవ బహుమానః క్షీణిభృతాం,

తదంశస్యాప్యంశే తదవయవలేశేఽపి పతయో

విషాదే కర్తవ్యే విదధతి జడాః ప్రత్యుత్త ముదమ్.

53

వ్యా.—అభుక్తాయామితి.—నృపశత్రైః అనేకభూపాలకైః, యస్యాం భువి అభుక్తాయామననుభూతాయాం సత్యాం, క్షణం క్షణమాత్రమపి, న జాతం. కింతు క్షణ మాత్రవ్యవధానరహితమేవానుభూయతే ఇత్యర్థః. తస్యా భువో, లాభే ప్రాప్తౌ, క్షీతిభృతాం రాజ్ఞాం, క ఇవ - ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే. 'ఇవేలీషదర్థోపమా వాక్యా లంకారే ప్రియ' ఇతి గణవాఖ్యానే. బహుమాన ఉత్కర్షో - న కోఽపీత్యర్థః. సర్వసాధారణ్యాదితి భావః. కింతు, తస్యై భువోఽంశస్యాపి, అంశే భాగే చ. తథా తస్యాంశస్య - యోఽవయవ ఏకదేశస్తస్య - లేశే అత్యల్పకోణేఽపి చేత్యర్థః. పతయః ఈశ్వరాః, జడా మద్యాః, విషాదే స్వల్పతమభూఖణ్డాధిపతయో వయం జాతా ఇతి విషాదే దుఃఖే కర్తవ్యే సతి, ప్రత్యుత్త వైపరీత్యేన, ముదం సంతోషం, విదధతి కర్తున్తి మోదన్త ఇత్యర్థః. ఆహో మహానయమేలేషమవిచేత ఇత్యర్థః. 'ప్రత్యుత్తేత్యుక్తవైపరీత్య' ఇతి గణవాఖ్యానే.

టీ. యస్యాం=విభువి, క్షణమపి=నిమిషమేనియు, అభుక్తాయాం = అనుభవించు బడకుండ, నృపశత్రైః = రాజులవందలు, యాతం న=హో లేదో (అనేకరాజు లీభూమిని పాలింపక క్షణమైన నుండలే దనుట), తస్యై భువః లాభే = ఆభూమి ప్రాప్తిచుటచే, క్షీతిభృతాం = రాజులకు, క ఇవ బహుమానః = ఎట్టియుత్కర్ష (అయినను), తత్ అం శస్య అంశే అపి=దానిభాగములూ భాగమునకు, తత్ అవయవలేశే అపి=దానిభాగములూ నత్యల్పకణమునకేని, పతయః=స్వాములగువారు, విషాదే కర్తవ్యేసతి = దుఃఖపడవలసినది యుండఁగా, జడాః సన్తః = మూఢులై, ప్రత్యుత్త = విపరీతముగ, ముదం విదధతి = సంతసము ననుభవించురు.

తా. ఈభూమి నెప్పుడును రాజు లేవరో యనుభవించుచునే యుందురు. ఇట్టి భుక్తముక్త మగుభూమి లభించినప్పుడు రాజుల కేసాటి గౌరవము చేకులును? అందు నీభూమియంశములోని యంశమునం దొకలవలేశమునకు యాజనూన్యము చెందువారు చింతిలవలసి యుండఁగా మూఢులై వైపరీత్యముచే సంతసించు రేల?

చ. ఎడ నిముసంబు లేక ధరణీశతలంబు భుజించుచున్న యి

ప్పుడవి లభించిన మహిమ పొందునె రాజుల నేలతున్కులూ

నడదు లవంబులోఁ దునియ్యయం దొకమూలకు నాథు లైనవా
నడక వైపరీత్యమున న వాన్ముఁ జెందుదు రెంత మందులో!

శ్లో. మృత్పిష్టో జలరేఖయా వలయితస్సర్వోఽప్యయం నన్వణుః
స్వాంశీకృత్య సవన సంయుగళతై రాజ్ఞాం గణైర్భుజ్యతే,
† నోదద్యుర్దదతేఽథవా కిఁగమపి తే తుద్రా దరిద్రా భృశం
ధిగ్ధిక్తాః పురుషాధమాః ధనకణం వాఙ్చన్తి తేభ్యోఽపి యే. 59

వా. — అస్తాం తావత్ తుద్రనృపవార్తా. తద్యాచ్ఛాపరాస్తు తతోఽప్యత్యస్త
తుద్రా ఇత్యాహ — మృత్పిష్ట ఇతి. — జలరేఖయా సముద్రాకారేణ జలరేఖయా జల
ధారయా చ, వలయితో వేష్టితః - పుష్టీకృత్య, యోఽయం పరిదృశ్యమానస్సర్వః
అశేషోఽపి మృత్పిష్టకృత్, అణుర్ను, తం తాదృశమృత్పిష్టమేవ, సంగరశత్రై యుద్ధశత్రై,
స్వాంశీకృత్య స్వభాగీకృత్య, యే రాజ్ఞాం గణాః, భుజ్యతే అనుభవన్తి, † తే రాజగణా,
దద్యుర్ని అర్థం వికరేయుర్వా * దదాతేర్భవివ్యతి లిక్, అథవేతి ఐత్యస్తరే, దదతః
వికరన్తో వా * దదాతేర్నరమానే శతృప్రత్యయః. 'నాభ్యస్తాచ్చతు రి'తి సుమభావః.
'దదతేఽథవేతి వా పాఠః. † అపరమన్యద్దుష్కరం, కిమపి నాస్త్యేవేత్యర్థః. భృశమత్యర్థం
తుద్రా హి నాః, దరిద్రా దీనాశ్చ - అనేకసంయుగ్ధేశకాష్టితమృత్పిష్టభోక్తృత్వాత్
తుద్రత్వం-కత్రాప్యంశభాగిత్యాద్దిద్రత్వం చాపగస్తవ్యం, తతస్తేభ్యః తుద్రదరిచేభ్యో
రాజగణేభ్యో, యే పురుషాధమా, ధనకణాః ధనలేకాః, వాఙ్చన్తిభిలషన్తి, తాన్
పురుషాధమాన్ - మానుషావశదాన్, ధిగ్ధిక్, మార్పరాధః ప్రస్థతజుపానవత్తథావిధ
తుద్రయాచ్ఛాయాః పరమనైచ్చాభివహత్వాత్తద్యాచితారస్తతోఽపి నీచాస్తే నరాధమాః
పానఃపున్యేన నిష్ఠ్యాఇత్యర్థః. ని. 'ధిజ్నిర్భర్తననిస్తయారి' త్యమరః.

* 'ఉభయర్వతస్యోః కార్యా ధిగుపర్యాదిభిః త్రిభిః,

ద్విదీయాఽఽప్రేడితాస్తేషు తతోఽన్యత్రాపి దృశ్యతే.'

ఇతి పచనాత్పురుషాధమానితి ద్విదీయా. * వీప్సాయాం ద్విర్భావః. స్వదగ్ధమక్షితుం
పూరణైకప్రయోజనాయాః పురుషాధమత్వజనన్యాః తుద్రయాచ్ఛాయా ధిక్కారం
విధాయ స్వతస్సిద్ధానన్దనిర్వాహకలస్య పురుషోక్తమత్వజనకస్య యతిభావస్యైవ జీవా
తోర్నాగ్గణం విధేయమితి తాత్పర్యమ్.

టీ. జలరేఖయా = సముద్రమను జలరేఖవేనీటిగీతచే, వలయితః = చుట్టఁబడిన,
అయంమృత్పిష్టఃసర్వోఽపి = భూమియను నీమట్టిమద్దయంతయూ, అణుః నను = అణువే

కదా, సవివ = అకొంతయే, రాజ్ఞాం గజైః = రాజులసమూహముచే, సంయుగశతైః = అనేకములగు యుద్ధములచే, స్వాంశీకృత్య = తమయంశములగుఁ జేయఁబడి, భుజ్యతే = అనుభవింపఁబడుచున్నది. భృశం = మిక్కిలి, తుద్రాః = హీనులును, దరిద్రాః = దరిద్రులును, (అగు), తే = ఆరాజులు, నోదద్యుః = ఇయ్యరు. ఆశవా = ఒకవేళయిత్తురేని, కిమపి దదతే = కొంతయే ఇత్తురు. తేభ్యోఽపి = ఇట్టివారివలనకూడ, యే = ఎవరు, ధనకణం = ధనలేశమును, వాఙ్ఘ్నిః = కోరుదురో, తాన్ పురుషాధమాన్ = అసీచులగుపురుషులను, ధోధిన్ = బీబీ (నిందింపవలయును అనుట).

తా. ఈభూమి సముద్రముచే గిరిగీయఁబడిన మట్టిముద్దగదా! ఇది యీస్పష్టిలో నెంత ! అణునంత ! ఈయణునంతను యుద్ధములుచేసి కొట్లాడి కొట్లాడి పెక్కురురాజులు పంచుకొని యనుభవించుచున్నారు. ఇట్టివారొరుల కొసంగుదురా? ఒసంగినను ఈనికృష్టులు నీచాతనీచముగా నించుకంత ! ఇస్సిరో ! అట్టి నృపతులకడ యాచనకుఁ బోవువారి బ్రదుకెంతరోత!

చ. తగ జలరేఖచే వలయితం బగుకొంచెపుచుంటిముద్దకై

జగడము లాడి యాడి పెలువచో విభజించి భుజించుచున్నదు
ర్భగనృపు లిచ్చువారె తలఁపం గడు నీచులు వారియందు నొ
ప్పగ ధనలేశ కాంక్ష గలపూరుషులుం గడుహించులే కదా!

శ్లో. స జాతః కోఽప్యాసీన్దనరిపుణా మూర్ధ్ని ధవళం

కపాలం యస్యోచ్చైర్విరినిహితమలజ్జ్వరవిధయే.

నృభిః ప్రాణత్రాణప్రవణమతిభిః కై శ్చిదధునా

నమద్భిః కః పుంసామయమతులదర్పజ్వరభరః.

60

వ్యా. — కిం బహునా స వివ సఫలజస్తేతి నిగమయతి — స ఇతి. — స పుమాన్, కోఽపి కశ్చిదేవ, జాతః సఫలజస్తాఽఽసీత్ - స సర్వ ఇత్యర్థః. కోఽసావిత్కృత ఆహ — యస్య పుంసః ధవళం శుభ్రం, కపాలం శిరోఽస్థి మదనరిపుణా శంభునా, ఉచ్చైర్విరున్నతే - సర్వోపరివ ర్తిమాన ఇత్యర్థః, మూర్ధ్ని నిజమస్తకే, అలంకారవిధయే భూషణవిధానాయ, వినిహితం నిక్షిప్తం, స విక వివేతి సంబంధః. సకలసుకారుమాలిఖచితమణిప్రభాదీపిత పాదారవిష్టస్య త్రైలాసగిరిశ్వరస్య భగవతశ్శంభోః కపాలశిఖరత్వాదితి భావః. కిం త్వధు నేదాసీం, ప్రాణత్రాణే తుచ్ఛప్రాణసంరక్షణే - ప్రవణా సక్తా - మతిర్యేషాం తైస్తథోక్షైః,

అత వివ నమస్కర్మమస్కర్మాకైః కైశ్చిత్కృతిపయైరేవ, నృభిర్మనుష్యైః * హేతా
తృతీయా. అక్షవా నమద్భిః పుంసాం నరవరం మన్యాసాం రాజ్ఞామయం పరిదృశ్యమానః
అతులః సిన్ధీమా - యో దర్శో మదస్య వివ జ్వరభరో జ్వరోదేక్షః-అపభ్రంశహేతు
త్వాత్, కః కిమర్థమిత్యర్థః, మరణానంతరేఽపి యస్య శిరః ఆదరపూర్వకం మహదుపా
దేయం భవతి స వివ సఫలజన్తా పురుషోత్తమశ్చ-అన్యస్సర్వోఽపి నిష్ఫలజన్తా పురుషా
ధమశ్చేతి భావః.

టీ. యస్య = ఏపురుషునియొక్క, ధవళం కపాలం=తెల్లనిపుట్టె, మదనరిపుణా=
మన్తధారిచే, ఉచ్చైః=అన్నిటికంటె శ్రేష్ఠమైనదిగా, మూర్ధ్ని=తలయందు, అలక్ష్మీర
విధయే = భూషణవిధానమునకు, వినిహితం = పెట్టుకొనఁబడినదో, సః కోఽపి=అయ్యొకా
నొకఁడు, జాతః ఆసీత్ = పుట్టినవాడాయెను. అభునా = ఇప్పుడు, ప్రాణ ..మతిభిః
ప్రాణప్రాణ = ప్రాణములను రక్షించుకొనుటయందు, ప్రవణ = సక్తమైన, మతిభిః =
మనస్సుగలవారై, నమద్భిః=నమస్కరించుచున్న, కైశ్చిత్ నృభిః=కొందఱు మనుజులచే,
పుంసాం=జనులకు, అయం అతులదర్పజ్వరభరః = తులలేని పొగరనెడి యాజ్వరతీవ్రము,
కః=ఏమి?

కా. ఎవనికపాలమును పరమేశ్వరుఁడు వానిభక్తికి మెచ్చి మర
ణానంతరమున శిరోలంకారముగాఁ దాల్చెనో ఆవానిజన్మమే సార్థకము.
తమపాట్లకై యెవరోకొందఱు మ్రొక్కినంతమాత్రముననే రాజులకుఁ
గొందఱకి మిన్ను మన్ను గానక విట్టవీఁగుట యేమి?

చ. ఆనంద సుజన్మఁ డెవ్వనిసమంచితశుభ్రకపాల మద్రిజా
పతి కుతుకంబుతోడఁ దలసవై ధరియించె విభూషణంబుగా
ఊతిపయిఁ బ్రాణరక్షణము సేయుటకై తముఁ జేరి కొందఱా
నతులయి రంచు దుర్మదఘనజ్వర మేటికి మానవాళికిన్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు యతిస్థపతిసంవాదవర్ణన మను

ఆఱవదశకము.

—● మనస్సంబోధననియమనము ●—

శ్లో. పరేషాం చేతాంసి ప్రతిదివస మారాధ్య బహుధా
ప్రసాదం కిం సేతుం విశసి హృదయ క్లేశ + కలితం,

ప్రసన్నే త్వయ్యస్తస్వయముదితచింతామణిః॥గుణే

విముక్తస్సంకల్పః కిమభిలషితం పుష్యతి న తే.

61

వ్యా.—అథ మనోనియమనదక్షద్యైవ యతిత్వాత్తత్ప్రసన్నానంతరం మనస్సుం బోధనపూర్వకం తస్మియమనప్రకారమాహ—పరేషామితి.—హేహృదయ, ప్రతిదివస మనుదినం, బహుధా బహుప్రకారైః * ‘ప్రకారవచనే ధాత్’ (?) ‘పరేషాం’ చేతాంసి ఆరాధ్య ప్రసాద్యతత్కాలోచితాసువ ర్తనైరున్ముఖృత్యేత్యర్థః క్షేణేనాచిప్రయాసేన— కలితం సంపాదితం, ప్రసాదముగ్రహం నేతుం ప్రాచయతుం - మనాంశ్యే వేత్సర్థః. *నయతేః ద్వికర్తృకాత్ముక్ ప్రత్యయః, విశసి కిం ప్రవర్తసే కిమిత్సర్థః. అథ యథా కథంచిత్పరచిత్తప్రసాదనేనాభిలషితం సాధయిష్యామి - అతః కిమర్థమేవం నిషిధ్యత ఇత్యత ఆహ—ప్రసన్న ఇతి.—త్వయి, అంతర్భ్యంతరే, ప్రసన్నే సమేహితే సతి-బహి ర్ముఖత్వవైముఖ్యేన స్వస్థాన ఏవ స్థితే సతీత్సర్థః. స్వయం స్వప్రయత్నం వినైవేత్సర్థః. ఉదితః ఆవిర్భూతశ్చింతామణిః॥గుణః చింతారత్ననిచయరూప ఇత్యర్థః. ఏవమేవ చింతామణి రశేషాభిలషితదానసమర్థస్తద్దణశ్చ కిం వక్తవ్యమితి భావః, వివిక్తోనిష్కూలశ్శుభః, సశుభః ఇచ్ఛావిశేషతః, తే తవాభిలషితం వాఙ్మోక్షం, న పుష్యతి కిం నపూరయతి కిం-పూరయ త్యేవేత్సర్థః. అథ వా కిం వాచాభిలషితం న పుష్యతి సర్వమపి పుష్యత్యేవేత్సర్థః. అతః ఆత్మప్రసత్తైవాభిలషితప్రాప్తా కిమన్యప్రసాదనాయాసేనేత్సర్థః. అన్యథా సస్యక్షేత్రం విహారూరణ్యకర్షణన్యాయః ప్రసక్త్యేతేతి తార్పర్యమ్.

టీ. హృదయ=హిమనసా, ప్రతిదివసం = అనుదినమును, బహుధా=నానావిధము లగు, పరేషాం=ఇతరులయొక్క, చేతాంసి=మనస్సులను, ఆరాధ్య = సేవించి, ప్రసాదం= అనుగ్రహమును, నేతుం = ప్రాపించుటకు, క్షేణకలితం = కష్టములగహనమును, కిం విశసి = ఏల వర్తించెదవు? అన్తః = అభ్యంతరమున, స్వయం=తనప్రయత్న మేలేక, ఉది...గుణే=ఉదితః=ఆవిర్భవించిన, చింతామణి గుణే=కోర్కూలనిచ్చు చింతామణి యను రత్నముయొక్కగుణములు గలదానవైన, త్వయి = నీవు, ప్రసన్నేసతి=మాలిన్యము లేని దానవుకాగా, విముక్తః సంకల్పః = వదలఁబడిన ఇచ్ఛావిశేషము, తే = నీయొక్క, అభి లషితం=కోరికను, కిం=దేనిని, న పుష్యతి=తీర్చదు.

తా. ఓమనసా ! బిరులమనస్సు లనుదినము ననుసరించి వారియను గ్రహము నారిండుకొనుట కేల కష్టగండ్లు పడెదవు ? నీవు నిర్మలముగా భర్తృ-టీక—24

నగుదువేని చింతామణిని బోలుదువు. ఎట్లనగా: సంకల్పములు పోయినతర్వాత గావలసిన దేమున్నది?

చ. పరులమనంబు లోలి బహుభంగులఁ గొల్చి ప్రసన్న తాగుణ
స్ఫురణ వహింపఁ జేయుటకుఁ శ్రీ బూనఁగ నేటికి నీవు చిత్తమా
స్థిరముగ సుప్రపాదము భరణించి నిలింపమఱిగఁజోదయ
స్ఫురితగతిఁ మనోరథము శ్రీ సాంపు వహింపదె నీకు మేలుగన్.

శ్లో. పరిభ్రమసి కిం ముథా క్వచన చిత్త విక్రామ్యతాం
స్వయం భవతి యద్యథా భవతి తత్తథా నాన్యథా,
అతీతమనసుస్థరన్నపి చ భావ్యసంకల్పయ
న్నతర్కితసమాగమాననుభవామి భోగానమామ్.

62

వ్యా.—విపం మనఃప్రసాదే గుణముక్త్యా తస్మాదనిత్యమాహ.—పరిభ్రమ
సీతి.—హేచిత్త, ముథా వ్యర్థం, కిం కిమర్థం, భ్రమసి సంచరసి - న సంచరితవ్యమి
త్యర్థః. ప్రయోజనాభావాదితి భావః. తస్మి కిం కర్తవ్యమత ఆహ—క్వచన కుత్రచిత్
థలే, విక్రామ్యతాం స్థియతాం - సంసార విప వైవరం వర్తతామిత్యర్థః. నన్వేపం
చేత్కథం కార్యసిద్ధిత్వత ఆహ—యత్కార్యం, యథా యేన ప్రకారేణ, భవతి,
తత్, తథా, స్వయమప్రయత్నేనైవ, భవతి, అన్యథా వైపరీత్యేన, న భవతి—యద్భావి
తద్భవత్వే వే త్యాదివచనాత్సర్వమేతత్ దైవాయత్తమితి భావః. అతో విక్రామ్యతా
మితి సమ్మన్థః. విశ్రమే కిం ఫలమిత్యత ఆహ—అహమ్, అతీత మతిక్రాంతమర్థమనన్తర
స్సుచింతయన్నననుశోచన్నిత్యర్థః. తథా భావి చాపి భవిష్యదర్థమపి చ వస్తు *సామక్ష్యే
నపుంసకత్వసిద్ధిశః, అసంకల్పయ న్ననాకాక్ష్య, అతర్కితోఽనభూహితస్సమాగమా
యేషాం తాన చింతితోపతానిత్యర్థః. భోగాన్విషయాననుభవామిదైవవశా త్సంభావితా
ర్థాః భోక్తృమి*వర్తమానసామిష్యే వర్తమానప్రత్యయః—యద్వా-అనుభవామి భుంజే,
అతో మదర్థం న పరిభ్రమిత్వమితి భావః. విపం చేత్సర్వేశ్వరస్యాప్యవశ్యం ప్రియో
భవేయ మితి తాత్పర్యమ్. తదుక్తం భగవతా—

‘యో న హృద్యతి న ద్వేషి న శోచతి న కాష్టతి,

శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాన్యస్స మే ప్రియః.’

అన్యత్రాప్యక్తం—

‘గతార్థాన్నానుశోచన్తి సార్థయన్తే మనోరథాః,

వర్తమానేన వర్తన్తే తేన మే పాణ్డవాః ప్రియాః.’

ఇతి.

పృథ్వీపుత్రం-‘జసౌ జనయతా మనుగ్రహయతిత్వ పృథ్వీ గురుః’ ఇతి లక్షణాత్.

టీ. చిత్త=మనసా, ముఖా = వ్యర్థముగా, కిం=ఎందుకు, పరిభ్రమసి = సంచరించె దవు? క్వచన=విచోటనైనను, విక్రామ్యతాం = బడలికను దీర్చుకొనుము. యత్ స్వయం యథాభవతి = వికార్యము స్వతంత్రముగ నేతీరున కానున్నదో, తత్ తథాభవతి అన్యథా న=అది యటులే అగును వేఱుకానేరదు. అహం=నేను, అతీతం=అతిక్రమించినదానికి, అనున్న ర్థః = చింతించుక, భావించాపి = రాఁబోవుదానికి, అసంకల్పయత్ = కోరక, అతర్కిత సమాగమాత్ = డోహలా లేక వచ్చునట్టి, భోగాత్ = సుఖములను, అనుభవామి=పొందెదను.

తా. ఓమనపా! వ్యర్థముగా నేల క్రమ్మరెదవు? ఎక్కడైన విశ్రమింపుము. ఏది యెట్లుకావలయునో యది యట్లేయగుఁ గాని వేఱుకాదు. కావున నేను కడచినదానిఁ దలపెట్టక రానున్నదానిఁ గోరక యప్రయత్నలబ్ధము లగుభోగముల ననుభవించెదను.

ఉ. ఏల పరిభ్రమించెద వసనేకవిధంబుల వెట్టిచిత్తమా

తాళిమి విశ్రమింపు మొకతావున యత్నము లేకయే యగుక
మేలును గీడు నేఁ దలఁప న మించినకార్యము భావికార్యముక
లాలసవృత్తిఁ గోర విధిలబ్ధఫలంబులు నే భుజించెదన్.

శ్లో. ఏతస్మాద్విరమేద్ద్రియాథగహనాదాయాసకాదాశ్రయ

శ్రేయోమార్గమశేషదుఃఖశమనవ్యాపారదక్షిం ఊణాత్,

+శాస్త్రం భావమువైహి సస్త్వజ నిజాం కల్లోలలోలాం గతిం

మా భూయో భజ భజ్జురాం భవరతిం చేతః ప్రసీదాధునా. 63

వ్యా.—అథ విశిష్య సంభోధనప్రకారమేవాహ—ఏతస్మాదితి.—హే చేతః, ఏతస్మాత్ పరిదృశ్యమానాత్, ఆయాసయతీత్యాయాసకాత్ దుఃఖజనకాత్, ఇన్ద్రియాథాశ్శబ్దాదివిషయా-వివ గహనమరణ్యం - తస్మాత్ దుర్విగాహత్వాదేతద్రూపణం, విరమ - విరామం ప్రాప్నుహి - అత్యస్తదుఃఖవిషయాసక్తిం మా కుర్విత్సర్థః.*జుగుప్సా విరామే త్యాదినా పఞ్చమి. * ‘వ్యాజ్ఞురిభ్యో రమ’ ఇతి వరన్తేచదం, కింతు. ఊణాత్ ఊణమాశ్రేణైన, అశేషదుఃఖశమనమేకవింశతిమహాదుఃఖవిధ్యంసనమేవ - వ్యాపారస్తత్ర

దక్షం సమర్థం, శ్రేయోమార్గం జ్ఞానమార్గమ్. ఆశ్రయ అనుసర-తత్ర ప్రవర్తస్తేత్సర్థః-
తథా. † స్వాత్మిభావం స్వరూపానుసంధావతత్పరత్వమ్, ఉపైహి ప్రాప్నుహి, తథా.
నిజాం స్వకీయాం చక్షులం హి మనః కృష్ణే త్యాదౌ ప్రసిద్ధామిత్సర్థః. కల్లాలవల్లాలా
మతిచపలాం, గతిం వ్యాపారం, సంత్యజ సమ్యగిస్సృజ్య సుస్థిరం భవేత్సర్థః. భూయః
పునరపి, భక్తురాం భక్తిశీలా - మశాశ్వతాం, భవరతిం సంసారాసక్తిం, మా భజ మా
సేవస్య, కిం త్వధునేదాసిం, ప్రసీద ప్రసన్నం భవ, చిత్తప్రసాదమస్తరా పుణ్యకతైరపి
శ్రేయః ప్రాప్త్యసమ్యువాదితి భావః.

టీ. చేతః = (ఓ)మనసా, ఆయాసకాత్ = ఆలజడికలిగించునది యగు, ఏతస్మాత్
ఇంద్రియార్థగహనాత్ = శబ్దాదివిషయములకు నీయరణ్యమునుండి, విరమ=విరామమును
పొందుము. ఉదాత్ = నిమగ్నములూ, అశేషదుఃఖశమనవ్యాపారదక్షం = సమస్తదుఃఖ
ములను పోగొట్టునట్టి వ్యాపారమున సమర్థ మగు, శ్రేయోమార్గం = జ్ఞానమార్గమును,
ఆశ్రయ=అనుసరింపుము. కాస్తం = కాంతపడు, భావం = ఉపైహి, ఉపైహి=పొందుము.
కల్లాలలాలాం = పెద్దయలవరె యతిచపలమైన, నిజాంగతిం = స్వకీయమైన వ్యాపార
మును, సంత్యజ=బొత్తిగావదలము-సుస్థిరుడవు కమ్ము. భూయః=వెండియు, భక్తురాం =
శాశ్వతముకాని, భవరతిం = సంసారమునందలి రక్తిమను, మాభజ=పొందకుము. ఆధునా=
ఇప్పుడు, ప్రసీద = ప్రసన్నుడవు కమ్ము.

తా. మనసా ! ఆయాసపెట్టెడు నీయింద్రియార్థము లనెడు నర
ణ్యముతోగ్రహ ద్యజించి శ్రేయస్సునకుఁ జేర్చునట్టియు సర్వదుఃఖినాశక
మగునట్టియు సన్తానమునఁ బ్రవేశింపుము. ప్రశాంతభావమును జెందుము.
అతిచంచల మగు నీపుటివర్తనమును విడనాడుము. అస్థిర మగు సంసా
రేచ్ఛను మరలఁ జెందకుము. నైర్మల్యము నందుము.

శా. ఆయాసప్రద మింద్రియార్థగహనంబాతోగ్రహ వర్జింపుమీ
శ్రేయోమార్గము సర్వదుఃఖనికరశ్చేదార్థమై చేరుమీ
ధ్యేయాద్వైతముఁ బొందుమీ స్థితచేరీదీపింపుమీ చిత్తమా
మాయాకేళికి వెండియుం బొరకుమీమాలిన్యముకా వీడుమీ.

శ్లో. మోహం మార్జయ తాముపార్జయ రతిం చంద్రాగ్ధిచూడామణౌ
చేతస్సర్వర తరజ్జణితటభువామాసజ్గమజ్జీకురు,

కో వా వీచిషు బుద్బుదేషు చ తడిల్లేఖాసు చ † శ్రీషు చ

జ్వాలాగ్రేషు చ ఘ్నగేషు ‡ చ సరిద్వేగేషు చ ప్రత్యయః. 64

వ్యా. అథ విశ్వసనియేష్యేవ విశ్వాసం కురు నాన్యత్రేత్యాహ — మోహమితి —
హే చేతః, మోహం పుత్రమిత్రాద్యాసక్తిజనకాజ్ఞానం, మార్జయ శోధయ - త్యజేతి
యావత్ - తత్ర విశ్వాసం మా కు ర్విత్యర్థః. కిం తు చన్ద్రార్థః చూడామణిర్యస్య
తస్మిన్ చన్ద్రశేఖరే శంభౌ, తాం తథాభూతామసిర్వాచ్యామిత్యర్థః. రతిమసురక్షిముచా
ర్జయ సంపాదయ, తథా స్వర్గతరణ్ణిశ్యా వదాకిన్యా - యాస్తటభువన్తీరప్రదేశాస్తానా
మానన్దం తత్ర నివాసాసక్తిమ్, అగ్గీకురు అనుమన్యస్వ - ఉభయత్రైవ విశ్వాసం కుర్వి
త్యర్థః. ఏతస్మైవశ్రేయస్కరత్వాదితి భావః. కుత ఏతదిత్యాశంకాన్యత్రావిశ్వాసో
త్పదనార్థమస్వరసమద్యావయతి — వీచిషు వాఠితరణ్ణేషు చ, బుద్బుదేషు జలస్సౌలేషు
చ, తటితో లేఖా ఇవ తాసు విద్యుల్లతాసు చ, † శ్రీషు చ సంకతుచ - 'తటిల్లేఖామ
తల్లిషు చేతి పాతే-ప్రశస్తాతటిల్లేఖాస్తటిల్లేఖామతల్లిషుః-తాసు చ * 'ప్రశంసావచనై
శ్చే'తి నిత్యసమానః. 'మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాణ్ణ ముద్ధతల్లిజా' విత్యమరః. జ్వాలా
గ్రేష్వగ్నిశిఖాముఖేషు చ, ఘ్నగేషు సర్పేషు, ‡ సుహృద్వర్గేషు చ బంధుజనముదా
మేషు చ, కో వా ప్రత్యయః? ఉత్తరోత్తరం తారతమ్యేన నశ్వరతయా ప్రత్యక్షసిద్ధేషు
విచిత్రసంస్థితిషు చతుర్థ, 'గృహదీప ఇతి చుచ్చునకరణేశ్వశ్రు దాహ' ఇతి లోకన్యాయేన
ప్రత్యక్షేణ చ దాహహేతుతయా ప్రసిద్ధేషు జ్వాలాగ్రేషు చ, స్పృష్టతయా ప్రాణ
హర్తృషు ఘ్నగేషు చ, వివత్సు పరిత్యాగశీలేషు బంధుజనేషు చ, కో వా విశ్వాసః? న
కోఽపీత్యర్థః. ఉత్తరోత్తరమవిశ్వసనియత్వాదితి భావః. ని 'ప్రత్యయోఽధీనశబ్దజ్ఞాన
విశ్వాసహేతు' ప్రిత్యమరః.

అత్ర ప్రస్తుతానాం స్వబంధజనానామప్రస్తుతానాం వీచిప్రభృతీనాం చ యథా
కథంబిదౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాద్వికలంకారభేదః. తదుక్తం విద్యానాథేన. —

'ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాం చ సామస్త్యే తుల్యధర్మతః,

కౌపమ్యం గమ్యతే యత్ర దీపకం తన్నిగద్యతే.' ఇతి.

టీ. చేతః = (ఓ) మనసా, మోహం = పుత్రమిత్రాద్యాసక్తిః గలిగించునజ్ఞాన
మనః, మార్జయ = తుడిచివేయుము - వదలుము. చన్ద్రార్థః చూడామణౌ = అర్ధచంద్రుని
చూడారత్నముగాగల శంభునియందు, తాం = అసిర్వాచ్యమగు, రతిం = అనురక్తిని-భక్తిని,
ఉపార్జయ = సంపాదించుము. స్వర్గతరణ్ణిశితటభువాం = మందాకినీతీరభూములయందు,
అనన్దం = నివాసాసక్తిని, అగ్గీకురు = అంగీకరించుము. వీచిషు = అలలయందును, బుద్బు

దేవు చ=జలస్పృటములయందును, తడితోలేఖాసు చ = విద్యుల్లతలయందును, స్త్రీపుచ = ఆంగనాజనములయందును, జ్వాలితగ్రేపు=అగ్నిశిఖాముఖములయందును. పన్నుగ్రేపుచ = పాములయందును, సరితోపేగేమ చ = వీటి పడులయందును, కోవా ప్రత్యయః = ఏమి నవ్విక ?

తా. డెందమా ! సంసారమోహము నింక విడనాడుము. అర్థచంద్రావతంసునిపైఁ దాత్పర్యముఁ జెందుము. గంగానదీతీరప్రదేశముల నివసించు దలంపుము. తరంగలందును, నీటిబుడగలందును, మెఱుపులందును, స్త్రీలయందును, జ్వాలాగ్రములందును, సర్పములందును, నదీవేగములందును నవ్వుక ముండనగునా?

చ. దురితపుమోహముం దొలంగఁగఁద్రోయుము నేయుము భక్తి శూలైపై
వరసురవాహినీతటనీవాసముఁ జెకొను మేటినవ్వికల్
తరంగలయందు బుద్బుదవి తానములందు మెఱుంగుఁదీరగెలం
దరయఁగఁ గీలందు ఫణులందు సుహృజ్జనులందు డెందమా.

శ్లో. చేతశ్చిన్తయ మా రమాం సకృదిమామస్థాయినీమాస్థయా
భూపాలభుక్కుటీకుటీవిహరణవ్యాపారపణ్యాజ్ఞనామ్,
కన్ధాకళ్పుకితాః ప్రవిశ్య భవనద్వారాణి వారాణసీ
రథ్యాపక్ష్పీషు పాణిపాత్రపతితాం భిక్షామవేక్షామహే. (5)

వ్యా.—అథ ప్రకారాంతరేణ సమ్పాదయతి—చేత ఇతి.—హే చేతః, అస్థాయినీ మన్థిరాం, కుతః-భూపాలానాం రాజ్ఞాం-భుక్కుటీ భూభక్ష వివ - కుటీ కుటీరం - తత్ర విహరణం విహారో = యస్య తథోక్తో యో వ్యాపారస్తేన - పణ్యాజ్ఞనాం వ్యభిచారిణీమితి యావత్ - భ్రుంసంజ్ఞాయా నరవరణశీలామిత్యర్థః - తదాయత్తత్వాత్తస్యా ఇతి భావః - యద్వా - భూపాలభుక్కుటీకుటీరే విహరణమేవ వ్యాపారో యస్యాస్మా తథోక్తా సా చ - పణ్యాజ్ఞనా వారవిలాసినీ - తాం తథాభూతాం తదధీనత్వాత్తప్రయత్నప్రవృత్తినివృత్తికామిత్యర్థః. అత్ర పణ్యాజ్ఞనానామణం విహారే విశృంఖలత్వ ద్యోతనార్థం-నైయత్యేన వ్యభిచరణశీలత్వప్రకటనార్థం చ - యథా వారవసితా కుత్ర చిత్కంచితాకూలం విహృత్యానంతరమన్యత్ర గచ్ఛతి తద్వదితి ధ్వనిః. ఇహ కాని చిదర్థాంతరాణి స్ఫురన్తి బుద్ధిమద్భిరున్నేయాని - గ్రంథగౌరవభయాన్న లిఖ్యంతే. తా మిమాం సరిదృశ్యమానాం, రమాం సంపదిమ్. ఆననూ ఆనగేణ. నగనా

దాచిదపి మాచిస్తయ మాకాజ్ఞయ-తత్సంప్రార్థనప్రయత్నం మా కుర్విత్వర్థః. తద్వి-
కథం జీవిత్యాశజ్ఞామహా—కన్తేవ కఞ్చకమేమమస్తీతి కన్ధాకఞ్చుకినః -
కన్ధావర్తితగాత్రాస్సన్తః, ఆత్ర యద్యపి బహుప్రీహితైవ వివక్షితార్థలాభాత్పునః
ప్రత్యయాన్తరగ్రహణే ప్రక్రియాగౌరవం * 'స కర్తృధారయా స్త త్వర్థీయ' ఇతి నిషే-
ధాత్-తథాఽపి 'త్వగు త్రరాసద్గవతీ' 'కోకప్రీతిచకోరపారణవటుజ్యోతిష్వతీ లూచనే'
ఇత్యాది మహాకవిప్రయోగశ్చ వర్తతే ఇతి వైయాకరణాః కథయన్తి - యద్వా -
కన్ధయా కఞ్చుకినః కఞ్చుకవన్తః కన్ధాచ్ఛాదితగాత్రాస్సన్త ఇత్యర్థః, వయమితి
శేషః, వారాణస్యాః కాశీపట్టణస్య - ని. 'కాశీ వారాణస్యవస్తీ' త్యమరః. రథ్యా
పక్షిపు రాజమర్దశ్రేణిపు - ని. 'రథ్యా ప్రతోఽర్విశిఖే' తి పర్యాయేష్వమరః. భవన
ద్వారాణి గృహప్రతివారప్రదేశాన్, ప్రవిశ్య, పాణిరేవ పాత్రం తత్ర - పతితాం
నిశ్చిప్తామ్-ఏతే నాయాచాపూర్వకత్వం సూచ్యతే, భిక్షామపేక్షామహే స్పృహయా
మహే. 'పాణిపాత్ర ఉదరమాత్ర పాత్రే పతితమస్మీయా, దిత్వాది శ్రుతేరనాయాస
సిద్ధభిక్షాహారేణ శరీరయాత్రాం నిర్వర్తయన్తః పుణ్యక్షేత్రేషు సుఖేన నివత్స్యామ
ఇత్యర్థః, తదుక్తం—

‘భిక్షాహారో నిరాహారో భిక్షాన్నేన ప్రతిగ్రహః,

అసతో వా సతోవాఽపి సోమపానం దినే దినే.’ ఇతి.

టీ. చేతః = (ఓ) మనసా, అస్థాయినీం = అస్థిరమయినదియు, భూపాల...
పణ్యాక్లనామ్-భూపాల=రాజులయొక్క, భృకుటీ = బొమముడియను, కుటీ = కుటీరము
నందు, విహరణ=మెలగుట యను, వ్యాపార=కార్యము గల, పణ్యాక్లనాం=వెలయాలు
(నగు), ఇమాం రమాం=దృశ్యమానమగు నీసంపదను, ఆస్థయా = ఆదరముతో, సకృత్ =
ఒకప్పుడును, మాచిస్తయ = కోరకుము. కన్ధాకఞ్చుకితాః సన్తః = బొంతను కప్పకొన్న
వారమై, వారాణసీరథ్యాపక్షిపు = కాశీరాజసీధులవరుసలయందు, భవనద్వారాణి =
ఇండ్లవాకిళ్లయందు, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, పాణిపాత్రపతితాం=చేతు లనుపాత్రయందు
పడిన, భిక్షాం=భిచ్చమును, అపేక్షామహే = కోరుచున్నాము.

తా. చిత్తమా! రాజులకనుబొమ్మ లనుగుడినెవేసి లక్ష్మి యనెడు
వెలయాలు తిరుగులాడుచుండును. ఎప్పుడును నీ వానిలకడలేక వర్తించు
బహుచారిణిని గోరకుము. బొంత గప్పికొని వారాణసీపట్టణహట్టము
లందు గృహద్వారములనుండి యటచేతిలో నుంచబడు భిక్షాన్న మార
గించి మేము జీవింపగలము.

మ. అవనీశభ్రుకుటికుటివిహరణావ్యాపారపణ్యాంగనన్

భువిలో సంపద నించుకం గొనకుమీభోగార్థమై చిత్తమా
శివమోదావహకాశికానగర సుశ్రీరాజమార్గంబులన్
భవనద్వారములందుఁ జేత నిడు సదైభుతం బవేఱించెదన్.

శ్లో. అగ్రే గీతం సరసకవయః పార్శ్వయోద్ధాక్షీణాత్యాః
పశ్చాత్తీలావలయరణితం చామరగ్రాహిణీనామ్,
యద్యన్త్రైవం కురు భవసాస్వాదనే లమ్బుటత్వం
నో చేచ్ఛేతః ప్రవిశ సహసా నిర్వికల్పే సమాధౌ.

66

వ్యా.—అథ తవ యది సర్వథా సంసారసానుభవేభినివేశస్తాపదిక్థం భూత
సామగ్ర్యం తత్రాభిరతిం కురు, అన్యథా ధ్యాననిష్ఠో భవేత్సాహ—అగ్ర ఇతి—
అగ్ర గీతకదేన గాయకజనో లక్ష్మ్యతే, తథాచ, హే చేత ఇత్యధ్యాహారః. అగ్రే
పురస్తాదీతం వీణావాదనప్రవీణగాయకసముదాయశ్చ. తథా, పార్శ్వయోరపీత్యర్థః.
దాక్షిణాత్యా దక్షిణదేశోద్భవాః - తేహమేవ విచిత్రప్రబంధనిర్మాణకాలనంభవాదితి
భావః. * 'దక్షిణా పశ్చాత్పురస్తస్యగి'తి త్యక్వృత్వయః, సరసా రసోష్టసితకద్ధార్ధసంఘ
టనవతురా, యే కవయః కవయితారస్తే చ, తథా, పశ్చాత్ పృష్ఠభాగే, చామరాణి
ప్రక్షీర్ణకాని - గృష్ణాస్తీతి చామరగ్రాహిణ్యాః - తానాం వాలవ్యజనవీజనతత్పురాణాం
రమణీనాం. ని. 'చామరం కు ప్రక్షీర్ణకమిత్యమరః. లీలయా వీజనవైచిత్ర్యవిలాసేన-
యద్యలయరణితం మణికంఠాదుభూతాగ్రస్త చేచ్ఛేత్యర్థం. * 'నపుంసకమనపుంసకే
నే' త్యాదినా నపుంసకైకేశేషః. ఏవముక్తప్రకారేణాస్తి యది వర్తతే చేత్తస్మి, భవే
సంసారే - యో రసస్తస్యాస్వాదనే అనుభవే - లమ్బుటత్వం లోలుపత్వం, కురు,
తదానక్తం భవేత్సర్థః. ని. 'లోలుపా లోలుభో లోలౌ లాలసో లమ్బుటశ్చ' ఇతి
యాదవః. నో చేదేవం నాస్తి చేత్సహసా అపిలమ్బునైవ * 'స్వరాదిపాతాదవ్యయమితి
కాకటాయనః. నిర్వికల్పే నిరాకృత్యే, సమాధౌ ధ్యానే, ప్రవిశ బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠం భవే
త్యర్థః. కి మన్యథోభయభింకహేతునా వృథా వై న్యేనేతి భావః.

మద్వాక్రాంతావృత్తమ్.

టీ. చేతః (ఓ) మనసా, అగ్రే = ముందు, గీతం = పాటయు, (వీణావాదనమున
ప్రవీణులు ఆగుపాటకుల సమూహపుపాట), పార్శ్వయోః = ప్రక్కలయందు, దాక్షి
ణాత్యాః సరసకవయః = విచిత్రప్రబంధనిర్మాణనిపుణు లగు దాక్షిణాత్యకవులును,

పశ్చాత్ = వెనుక, చామర గ్రాహిణీనాం = వింజామరలు వీచుజవరాండ్రయొక్క, వీలా
వలయరణితం = విలాసముగా వీచునప్పడు రత్నకడియముల ఝణత్కారమును, ఏవం =
ఈవిధమున, అస్తియది = కలదేని, భవరస అస్వాదనే = సంసారరసమును అస్వాదించుట
యందు, లమ్పటత్వం = లోలుపత్వమును-అసక్తిని, తురు = వహింపుము. నోవేత్ = లేదేని,
సహసా = వెంటనే, నిర్వికల్పే = నిరాశంకమైన, సమాధౌ = యోగమునందు, ప్రవిశ =
చొరుము. బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠావరుణై ఆత్మమాత్రపుగా నుండుము.

తా. మనసా! ఎదుట మధురగానము, ప్రక్కలను సరసులగు
దాక్షిణాత్యకవులు, వెనుక జామర గ్రాహిణుల కరకంకణకవ్వణములు,
ఇవికలవేని సంసారరసాస్వాదనమున లాలస వగుము. లేదా నిర్వికల్ప
సమాధియందు బ్రవేశింపుము.

చ. సరసులు దాక్షిణాత్యకవిచంద్రులు చెంతలయందు ముందట
సురుచిరగీతమున్ వెనుక శోభితచామరపాణిమానినీ
కరమణికంకణకవ్వణముఁ గల్గిన యేని భవాసుభూతిచే
బరఁగుము గల్గవేని భవభంజనయోగముఁ బూను మానసా.

శ్లో. ప్రాప్తాః శ్రీయస్సుకల కామదుఘాస్తతః కిం
న్యస్తం వదం శిరసి విద్విషతాం తతః కిం,
సంపాదితాః ప్రణయినో విభవైస్తతః కిం
కల్పం స్థితం తనుభృతాం తనుభిస్తతః కిమ్ ?

67

వ్యా.—అథ విచార్యమాణే సంపత్తిలాభశత్రుజయాదీనామప్యకించిత్కరత్వ
మేవేత్యానా—ప్రాప్తా ఇతి.—హే చేతః తనుభృతాం శరీరాణాం, సకలకామాన్
దుహస్తీతి సకలకామదుఘాః అశేషమనోరథవిభూరకా ఇత్యర్థః. శ్రీయః ప్రాప్తాః,
తతః కిం, తథా విద్విషతా మమిత్రాణాం * ద్విషోఽమిత్ర ఇతి శతృప్రత్యయః,
శిరసి వదం, న్యస్తం నిశ్చింతం-పరాక్రమాతిశయేన సర్వే శత్రవః పాదాక్రాంతీకృతా
ఇత్యర్థః. తతః కిం; విభవైర్ధనైః, ప్రణయినస్సుచృదస్సంపాదితాః సంగృహీతాః
వశంవదీకృతా ఇత్యర్థః. 'సమ్మానితా' ఇతి పాతే - బహుమానితాః. తతః తథా,
కల్పస్థితాః కల్పాంతరస్థాయిన్య ఇత్యర్థః. తనవః శరీరాణి, సంపాదితా ఇతి సుబద్ధః,
కేన చిద్యోగేన సంగృహీతాః, తతః కిం, తేషాం శ్రేయస్సాధనత్వనిషేధాదితి భావః.
వితదాదిన్లొకచతుష్టయం వసస్తలిలకావృత్తమ్.

టీ. తనుభృతాం = శరీరధారులకు, సకలకామదుఃఖాః = ఎల్లమనోరథములను పితుకునట్టి, శ్రీయః = సంపదలు, ప్రాప్తాః = పొందఁబడినవి, తతః = అందువలన, కిం = ఏమి? విద్విషతాం = అమిత్రులయొక్క, శిరసి = తలయందు, పదం = అడుగు, న్యస్తం = పెట్టబడినది. విభవైః = విశ్వర్యములచే, ప్రణయినః = సుహృత్తులు, సమ్మానితాః = సత్కరింపఁబడిరి (తతః కిం = అందువలన నేమి?) తనుభిః కల్పస్థితం = దేహములు కల్పాంతరకాల మంతయు ఉండినవి. (తతః కిం = అందువలన నేమి?)

తా. పురుషుఁడు కోరికలఁ దీర్చుసంపదలు గలిగిన నేమి? శత్రువుల నెల్ల నోడించిన నేమి? విశ్వర్యము నొసంగి మిత్రుల గారవించిన నేమి? కల్పాంతము చావులేక బ్రతీకిన నేమి? సర్వము నిష్ప్రియోజనము.

చ. సకలశుభంబు లిచ్చుప్రియసంపద వచ్చిన నేమి దానిచే

బ్రకటవిరోధిమస్తకముఁ పైఁ బద ముంచిన నేమి దానిచే

నికటధనంబుచే హితులనేర్పుగ నేలిన నేమి దానిచే

వికృతముగాక ప్రాణికి భూమిం దను వుండిన నేమి దానిచేన్.

శ్లో. భక్తిర్భవే మరణజన్తభయం హృదిస్థం

స్నేహో న బంధుమ న మన్తభజా వికారాః,

సంసర్గదోషరహితా విజనా వనాన్తా

వై రాగ్యమస్తి కిమితహింసమర్థనీయమ్.

68

వ్యా.—నన్వేషం శ్రేయస్సాధనత్యేన వ్యవహృతానామేతేషాం నిషేధే కి మన్యచ్ఛేయస్సాధనమిత్యత ఆనా—భక్తిరితి.—హే చేతః, భవే శహ్శా, భక్తి ర్భజనానురాగః కార్య ఇతి శేషః, కిం చ, మరణజన్తభ్యాం మహోపద్రవకారిభ్యాం నిధనోత్పత్తిభ్యాం - భయం, హృది తిష్ఠతీతి హృదిస్థం కర్తవ్యమితి శేషః. నతు విస్మర్తవ్యమితి భావః. బంధుమ పుత్రమిత్రకళత్రాదిమ విషయే, స్నేహోఽను రాగో, న న కార్యాః, తథా మన్తభాజాయస్త ఇతి తథోక్తా, వికారాః స్త్రీపరతన్త్ర త్యాదయః, న న కార్యాః - శ్రేయోఽన్తరాయత్వాదితి భావః ఇత్థం శ్రేయస్సాధన త్యేన కర్తవ్యద్వయం తదసాధనత్యేనాకర్తవ్యద్వయం చోపదిశ్యేదానీం పునర్దుఖ్యం కర్తవ్యాన్తరముపదిశతి — సంసర్గదోషైస్సన్తదోషైః - రహితాః కామక్రోధాది ప్రసక్తవర్జితా ఇత్యర్థః. 'సన్తాత్సంజాయతే కామ' ఇత్యాది భగవద్వచనేన నన్తజనిత కామాది దోషవరమృతాయా ఆనర్థహేతుత్వాదితి భావః. తుతః? వచనా

వివిక్తాః, వనాంతా వనప్రదేశాన్సేవ్యాఇతి శేషః. తత్రకిమస్తీత్యాకాంక్షాయామాహ—
వైరాగ్యమస్తి సంభవ తీత్యర్థః. అతో వైరాగ్యత్వరమన్య, త్క్రిమర్థసీయమభిలషణీయం?
న కిమపీత్యర్థః. తస్యైవ పరమశ్రేయస్సాధనత్వాదితి భావః.

టీ. భవేశంభవనియందు, భక్తిః = బుద్ధి (కలదనిశేషము), మరణజన్మభయం =
చావుపుట్టువులవలని భయము, హృదిన్దం = మనస్సుననున్నది, బన్ధుః = పుత్ర మిత్రకళత్రా
దులవిషయమున, స్నేహః = అనురాగము, న = లేదు. మన్వశః = మదనునివలనపుట్టు
నట్టి, వికారాః = స్త్రీ పరతంత్రాదిచెడుభావములు, న = లేవు. విజనాః = నిర్జనమై, సంసర్గ
దోషరహితాః = సంగమువలని చెడుగులచే పదలబడినవైన, వనాంతాః = అరణ్యప్రదేశ
ములు (కలవు). వైరాగ్యం = విరక్తి, అస్తి = కలదు. ఇతః పరం = ఇట్లుపైని, అర్థసీయం
కిం = అపేక్షించదగినది (ఏమియు లే దనుట.)

తా. మనసా! శివునందు భక్తి, జననమరణాదులందు భయమును,
దారపుత్రాదులందుఁ బ్రేమలేకుండుటయు, మన్తభవికారములకు లోను
గామి, సంసర్గదోషము కలుగని నిర్జనము లగువనాంతములును, వైరాగ్య
మును తక్కు నింకఁ గోరవలసిన దేమున్నది?

చ. హరచరణాబ్జయుగ్మమున ॥ సంచితభక్తి మనంబులో జరా
మరణభయంబు బాంధవసమాజముపై స్పృహ లేమి దుస్సహ
స్వరశరనిగ్రహంబు మునిమాన్యవివిక్తవనప్రదేశముల్
పరమవిరక్తియుం గలుగ ॥ భాగ్యమహోన్నతి వేఱ యున్నదే.

శ్లో. తస్మాదనస్తమజరం పరమం వికాసి
తద్భృష్టా చింతయ కిమేభిరసద్వికలైః,
యస్యానుషడ్జణ ఇమే భువనాధిపత్య
భోగాదయః కృపణలోకమతా భవన్తి.

69

వా. — అథ బ్రహ్మవిచారతత్పరస్య తే సర్వేఽపి భువనాధిపత్యాదయస్తచ్చాపివ
ప్రతిభాస్తీత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి.—తస్మాత్ యస్మాదైవైరాగ్యమేవార్థసీయం తస్మా
దిత్యర్థః. హేచేతః, అనస్తమపరిచ్ఛిన్నం త్రివిధపరిచ్ఛేదకూన్యం తథా, అజరం జన్మ
జరామరణవర్జితమ్, అత ఏవ, పరమం సర్వోత్కృష్టం తథా, వికాసి వికస్వరం సర్వవ్యా
పీత్యర్థః. యద్వా-వికాసి భాస్వరం, తద్భృష్టా, చింతయ, విచారయ, ఏభిః క్రియమాణైః
రసద్వికలైః పరసద్భిరసాధుభిః - అసత్కైర్వా - వికలైః సత్తద్విభిః ప్రాప్త్యప్రాప్తిగోచర

విచారైః కిం-వికల్పసాధ్యం నాస్తీత్యర్థః * గమ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయా కరణ త్యాక్రృతీయా, * 'న కేవలం హృదయమాజైవ క్రియానిమిత్తం కారకభావస్య - అపి తు గమ్యమానా పీతి పదనాత్' * య తదోన్నిత్య సంబధ్ధాత్తచ్ఛబ్దస్య యచ్ఛబ్దాకాష్టా యామాహ—యస్య బ్రహ్మణః-అనువక్షిణః సమ్భవంతః యద్భ్రష్టావిచారఇత్యర్థః తవేతి 'కేవలం ఇమే కామ్యమానాః, భువనాధిపత్యం లోకాధిపత్యం - భోగోన్వర్తాదిసత్త్వాన్త లోకసముదాయస్థః తావాదీయేహం తే తదాదయో భోగాః కృపణలోకానాం బ్రహ్మ విచారహీనజనానాం - మతా ఇహ యోగ్యా ఇతి యావత్-భవంతి ప్రతిభాన్తి-తేహ మేవ యోగ్యాః తే న మాదృకానామితి ప్రతీయంత ఇత్యర్థః, భువనాధిపత్వాదీనామేవం ప్రతీయమానత్వే కిమతాస్యేహమితి భావః. తదానీం తవ తృణీకృతబ్రహ్మపురస్థరత్నాన్త త్సర్వేఽపి తుచ్ఛాన్తి నవ ప్రతిభాన్తితి షరమార్గః. యద్వా - నను సర్వదా భోగజాత మేవ మమాభిలషితం నాన్యదితి యది మన్యసే, తదా ఇత్థంభూతస్య తవసర్వే భువనాధి పత్వాదిభోగా అనువక్ష్యాత్స్వయమేవ సమ్భవంతీతి సమాధానమభిప్రేత్యాహ-హేచేతః, తత్ సకలవేదాన్తప్రసిద్ధం - యద్వా - తచ్ఛబ్దలక్ష్యార్థభూతమిత్యర్థః. 'తత్త్వమ సీతి మనోవాక్యే తథా వ్యాఖ్యానాదితి భావః, చిన్తయ, చిన్తనఫలమాహ—యస్య బ్రహ్మ చిన్తనకర్తృస్య, తే, కృపణలోకమతా ఇమే భువనాధిపత్యభోగాదయః, అనువక్షిణః భవంతి అనువక్ష్యాత్స్వయ మేవ సమ్భవంతీత్యర్థః. బ్రహ్మధ్యానసిద్ధానాప్రాజ్యలక్షీ వతేః కిం తే దుర్లభమితి భావః. కేవలం సమానమ్ - యద్వా - యస్య బ్రహ్మచిన్తనస్య ఇమే భువనాధిపత్వాదయః అనువక్షిణః అనుబద్ధినః భవంతి - తథా చ సతి బ్రహ్మ చిన్తనే తదనుబద్ధవకాత్సర్వేఽపి స్వయమేవ సమ్భవంతీతి భావః. అత్ర 'శిఖితే వర్ధతే నూనం గుళూపీం పిబ కాబకేతి కాస్త్రవచనమనుసృత్య తాత్పర్యాన్తరేణైవం సమాహిత మిత్యనుసంధేయమ్; కృపణలోకమతా ఇత్యత్ర యద్యపి * మతిమద్ధిత్యాదినా వర్తమా నార్థే క్తప్రత్యయే * 'క్తస్య చ వర్తమాన' ఇతి వక్షీసమాస నిషేధః-తథాఽపి నిరజుక్త కాః కవయ ఇత్యలమ్.

టీ. తస్మాత్=అందుచేత (ఇహమందు వైరాగ్యముతప్ప అపేక్షింపదగిన దేదియు లేనందున), కృపణలోకమతాః = దీనులయొక్క సమూహమునకు ఇష్టములైన, భోగ (భువనాధిపత్యముమొదలగు) సుఖములు, ఆదయః = మొదలైనవి, యస్య=ఏ బ్రహ్మ మును, అనువక్షిణః = అనువర్తించునవో, అనన్తం = అంతములేనిది, అజరం = మదిమి లేనిది, షరమ = సర్వోత్కృష్టమైనది, వికాసి = సర్వవ్యాపియై వెలుంగుచుండునది,

(ఆగు) తత్ బ్రహ్మ=ఆ బ్రహ్మమును, చిత్తయ=ధ్యానింపుము. ఏభిః=ఈ, అసత్=చెడు, వికల్పైః=తలంపులచేత, కిం=ఏమి ప్రయోజనము?

తా. కాబట్టి యనంతమును, నిర్విణాశమును, సర్వోత్కృష్టమును నగు నా బ్రహ్మమును జింతింపుము. ఈ చెడుచింతలతో నేల? బ్రహ్మచింతనునకు భువనాధిపత్యభోగాదులు నీచసమృతములుగాఁ దోచును.

తే. కావున ననంత మజర మగ్గర మజంబు

బ్రహ్మము భజింపు మతివికల్పములు మాను

బ్రహ్మసంగికి భువనాధిపత్యభోగ

పదవియును నీకు దుచ్చమై పరఁగు జువ్వె.

శ్లో. పాతాలమావిశసి యాసి సభో విలఙ్ఘి

దిష్టండలం భ్రమసి మానస చాపలేన,

భ్రాన్త్యాఽపి జాతు విమలం కథమాత్మనీనం

తద్భ్రహ్మ న స్మరసి నిర్వృతమేషి యేన.

70

వ్యా.—ఏవమేవార్థం పునః ప్రకారాన్తరేణోపదిశగ్నిమయతి — పాతాళమితి.—హే మానస, చాపలేన తత్తద్విషయాన క్షిజనితచాపత్వేన *యువాదిత్వాదజ్ఞః, *హేతా తృప్తీయా, పాతాళమావిశసి అత్యన్తాధఃప్రదేశమపి గచ్ఛసీత్యర్థః. తథా, సభోఽస్తరితం విలఙ్ఘి, యాసి, అత్యుర్ధ్వప్రదేశమపి గచ్ఛసీత్యర్థః. తథా దిష్టాంజలం దిశ్చక్రవాళం, భ్రమసి అతిదూరదేశమపి ధావసీత్యర్థః. సర్వత్రాపి మనోగతేర్నిర్వృతత్వాదితి భావః కిం తు, భ్రాన్త్యా భ్రమవశేనాపి - మాస్తు వివేకేనేత్యపి శబ్దార్థః. తథాపి, జాతు కదాచిదపి, విమలం నిర్మలమ్ - అవిద్యాకార్యసంబంధకూన్యమిత్యర్థః. కిన్తు ఆత్మహితమాత్మనీనం సుఖస్వరూపత్వాత్ *ఆత్మన్విశ్వజనభోగోత్తరపదార్థ ఇతిఖిప్రత్యయః. 'ఆత్మలీనమితిపాతే-ఆత్మస్య స్తరాత్కని-లీనం నిలీయ స్థితం-సర్వాస్తరామిత్యాత్, బ్రహ్మ, కథం, న నుస్మరసి న ధ్యాయసి సర్వథా స్మర్యమిత్యర్థః. కుతః? యేన సంస్మరణేన, నిర్వృతిమానస్తమేషి ప్రాప్నోషి, అతః యథాకథంచిత్సగ్రణేఽప్యానస్తజ్జనకత్వాదవశ్యం స్మర్యమేవ-

‘హరిర్హరతి పాపాని దుష్టచిత్తైరపి స్మృతః,

అనిచ్ఛయాఽపి సంస్మృష్టో దహత్యేవ హి పావకః’

ఇ త్యాదివచనాదితి భావః,

టీ. మానసః(ఓ) మనసా, చాపలేన = తత్త్వవిషయానక్తిచపలత్వముచే, పాతా శం=పాతాశమును, ఆవిశసి=చొచ్చెదవు. నభః=ఆకాశమును, విలక్ష్ణః=దాటి, యాసి = పోయెదవు. (మిక్కిలి యధఃప్రదేశమును జొచ్చెదవు. అత్యుర్ధ్వభాగమును దాటి దవు.) దిక్ మండలం=దిక్ష్పక్రవాళమును, భ్రమసి=తిరిగెదవు. (మిక్కిలి దవ్వైన ప్రదేశమున సంచరించెదవు.) వినః=విబ్రవ్వాస్తరణచే, నిర్వృత్తిం=మోక్షమును, ఏషి=పొందు చున్నావో, భ్రాన్త్యాఅపి=భ్రమచేసైనను, జాతు = ఒకానొకప్పుడైనను, విమలం=నిర్మలమును, ఆత్మనీలం=ఆత్మకు హిత మగు, తత్ బ్రహ్మ=ఆబ్రహ్మమును, న స్తరసికథం=ధ్యానించుట లే చేమి?

తా. మనసా ! కుదిరికలేక యెల్లలోకములఁ దిరుగులాడెదవు. దారితప్పియైన నిష్పాదును దేనిచింతనమువలన నిర్వాణముఁ జెందెదవో యట్టిపరబ్రహ్మమును దలంప వేమి ?

చ. బలిసదనంబుఁ జొచ్చెదవు † స్రాకెద వభ్రపదంబు దాటి ది
గ్వలయము నాక్రమించెదవు † వారక చిత్తమ చాపలంబునం
దలంప వొకప్పుడు † మఱచి † తప్పియు లోన వెలుంగుబ్రహ్మము
స్థలఁచెదవేని పొందెదవు † నాశవివర్జితనిత్యసౌఖ్యమున్.

ఇది తైరాగ్యశతకమునందు మనస్సంబోధననియమన మను
విడవదశకము.

— నిత్యానిత్యవస్తువిచారము —

శ్లో. కిం వేదైస్సస్మృతిభిః పురాణపతనై శ్చాస్త్రైర్మహావిస్తరైః
స్వగ్రామకుటీనివాసఫలదైః కర్మక్రియావిభ్రమైః,
ముక్తైశ్చైకం భవదుగ్ధభారరచనావిధ్వంసకాలానలం
స్వాత్మానందప్రవేశకలనం శేషా వణిగ్వృత్తయః.

71

వ్యా.—అథ వేదాధ్యయన స్మృతిపర్యాలోచనశాస్త్రపఠనపురాణశ్రవణాదిభిర్మ
కోఽపి లాభః - కిం తు విచారాత్ శ్రవణమనననిదిధ్యాసాభిరాత్మానుభవ ఏవ లాభ
ఇతి మత్వాజనానుద్దిశ్య బోధయతి—కిం వేదైరితి శ్లోకేన—కిమితి,—వేదైః ఋగ్య
జాసామాధర్వణసంజ్ఞకైః చతుర్భిర్వేదైః, కిం కిం ప్రయోజనం? న కి మపి ప్రయోజన
మిత్యర్థః. స్మృతిభిః మన్వాద్యష్టాదశస్మృతిభిరుపస్మృతిభిః, కిం ప్రయోజనం? న కి మపి

త్యర్థః పురాణపఠనైః బ్రహ్మాండపురాణాద్యహ్వాదశపురాణోపపురాణపఠనైశ్చ, న కిమపీత్యర్థః మహావిస్తరైః అతివిస్తృతైః, కాస్త్రైః తర్కవ్యాకరణాదిదవ్యనైర్న కిమపీత్యర్థః స్వర్గే సర్వపుణ్యకృన్మివాసే నాకలోకే చ - గ్రామేషు బ్రహ్మణప్రధానపక్షానాం నివాశేషు - కుటిషు బర్హగృహేషు - యః నివాసః తేన ఫలదైః ఫలప్రదైః, కర్తౄణాం స్నానసంధ్యావస్తనౌపాసన యజ్ఞాదీనాం - క్రియాభిః వ్యాపారైః - విభీమైశ్చ, న కిమపి ప్రయోజనమిత్యర్థః, భవాత్ జననమరణరూపసంసారాత్ - యద్వక్ష్యం దారిద్ర్య భార్యాపుత్రాదినాకాది-తస్య-భారః ఆసక్యతిశయః - తస్య - రచనా కలనా-తస్యాః-విభ్వంసః నాశః - తస్య - కాలానలం ప్రళయాగ్నిరూపం, స్వస్య - ఆత్మనః - ఆత్మ సుఖానుభవః-తస్య-పదం స్థానం - తస్మిన్ ప్రవేశః-తస్య కలనం ఏవం కేవలం. ని. 'ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలాః' ఇ త్యమరః. ముక్త్యా విహాయ. † శేషేః ఉక్తేభ్య అస్యైః వణిగ్భృతయః వర్తకవ్యాపారాః జనాః ఇత్యర్థః. ఆత్మాజ్ఞానం వినా ఉక్తానాం వేదాదీనామధ్యయనాభిరసి ఫలం నాస్తీత్యర్థః. సర్వేషాం వేదాస్తవాక్యానామ్ బ్రహ్మణి తాత్పర్యమిత్యుక్తరీత్యా బ్రహ్మజ్ఞానమేవ సంపాదనీయం న త్వితరదిత్యాశయః. శేషైర్వణిగ్భృత్తిభిరితి పాతేన వర్తకవ్యాపారసదృశైః శేషైః ఉక్తాస్యైః న కిమపి ప్రయోజనమిత్యాశయః.

టీ. వేదైః = ఋగ్యజుస్సామాధర్వణములను నాలుగు వేదములచేత, స్మృతిభిః = మన్వాదిపదునెనిమిది స్మృతులచేత, ఉపస్మృతులచేత, పురాణపఠనైః = బ్రహ్మాండాది పదునెనిమిది పురాణములను నుపపురాణములను చదువుటచేత, మహావిస్తరైః=మిక్కిలి వివిగలదియగు, కాస్త్రైః = తర్కవ్యాకరణాదిశాస్త్రములచేత, స్వర్గ...ఫలదైః=స్వర్గ = స్వర్గమును, గ్రామకుటీ = పల్లెగుడినెయందు, నివాస = కాపురమును, ఫల = ప్రయోజనమును, దైః=ఇచ్చునవియగు, కర్తృక్రియావిభీమైఃకర్త = స్నాన సంధ్యావంద నౌపాసనయజ్ఞాదికర్తలయొక్క, క్రియా = చేతలయొక్క, విభీమైః = ఆడంబరములచేత, కిం = విమి (ప్రయోజనము లే దనుట), భవ = జననమరణరూప సంసారమువలని, దుఃఖ భార=దారిద్ర్యము, భార్యాపుత్రాదుల మరణములు మొదలగు పెనుదుఃఖములయొక్క, రచనా = నిర్మాణముయొక్క, విభ్వంస=నశించుటయందు, కాలానలం = ప్రళయాగ్ని రూప మగు, స్వ=తనయొక్క, ఆత్మ ఆనంద = ఆత్మ సుఖానుభవముయొక్క, పద = స్థానము నందు, ప్రవేశ = ప్రవేశించుటయొక్క, కలనం = గడనను, ఏకం = ఒక్కదానిని, ముక్త్యా = విడిచి, శేషాః = పైనచెప్పినవి తప్ప ఇతరములు, వణిగ్భృత్తయః = వర్తకుల వ్యాపారములు.

తా. శ్రుతిస్మృతిపురాణశాస్త్రాదులచేతఁగాని స్వర్గమును నూరి గుడిసెలోఁ గాఁచుర మిప్పించు జ్యోతిష్టోమాది కర్తలచేఁ గాని యేమి లాభము కలదు? సంపారదగణమును మాయించు నొక్క యాస్వాత్మా నంద పదప్రవేశము తక్కుఁ దక్కినవెల్లఁ గోమటి జేరములే.

ఉ. శ్రీమహితశ్రుతిస్మృతులచే బహుశాస్త్రపురాణయుక్తిచే నేమిఫలంబు లౌక్యజనవృత్తికి నీ డగు నిర్జరాలయ గ్రామకుటీనివాసఫలకర్తముచే ఫల మేమి జన్తదుగ భామయభేషజాక్షయమహాసుఖ మొక్కటి దక్క నన్నిటన్.

శ్లో. యతో మేరుశ్రీమాన్నిపతతి యుగాన్తాన్ని వలితః
సముద్రాశ్శుష్యన్తి ప్రచురమకరగ్రాహనిలయాః,
ధరా గచ్ఛత్యస్తం ధరణిధరపాదైరపి ధృతా
శరీరే కా వార్తా కరికలభకర్ణాగ్రచపలే.

72

వ్యా.—ఆధాతిక్తస్యానిత్యత్వమేవ ప్రపశ్నయతి—యత ఇతి.—యతో యస్తాత్కారణాత్, శ్రీమాన్ మణిహరణ్యాదిసకలవస్తుసమృద్ధిమాన్, మేరుః మేరు గిరిరపి, యుగాన్తాన్నినా ప్రళయకాలానలేన - వళితస్సంవేష్టితస్సన్నివతతి, విశిష్టాన్ని సంపర్కాన్ని లీనో భవతీత్యర్థః. తథా, ప్రచురాః ప్రభూతాః-మకరా నక్రా - గ్రాహ జలగ్రాహశ్చ - తేషాం - నిలయాః సమాశ్రయాభ్యముద్రాస్సప్తసాగరాశ్చ. శుష్యన్తి శోషం ప్రాప్నువన్తి. తథా, ధరస్తీతి ధరాః * వచాద్యచ-ధరణ్యాః ధరాః మహేష్వాది సప్తకులాచలాదేషాం - పాదైః ప్రత్యస్తపర్వతైః. ని. 'పాదాః ప్రత్యస్తపర్వతా' ఇత్య మరః. ధృతా సమ్యగవృద్ధా, ధరా భూమిశ్చ, అస్తం నాశం పాతాశం వా, గచ్ఛతి ప్రాప్నోతి - ఉభయత్రాపి ప్రళయాన్ని మేళనాదేవేతి భావః. తస్మాత్ కారణాత్ * యత్తనోర్నిత్యసంబధ్నా, కరికలభస్య కరిపోతస్య-కర్ణాగ్రం కర్ణాశ్చులం - తద్వచ్ఛవలే, శరీరత ఇతి శరీరే, కా వార్తా కా కథాన కాఽపీ త్యర్థః. యతోఽత్యస్తస్థిరతరాణామపి ఈదృశ్యవస్థాః మత క్షణభేదజురాణాం శరీరాణాం-గజా యత్రన గజ్యస్తే మతకానాం తు కా కథేతిన్యాయాదితి భావః. సర్వేఽపి నశ్వరా వివ తతోఽప్యతిసశ్వరం శరీర మితి తాత్పర్యమ్; కరికలభేత్యత్ర కరిశబ్దస్య విశేషప్రతిపత్తిపేతోఽన్వేషేష్యప్రతీత్యర్థిత్వా దపానయక్త్యమ్; అత ఏ 'తైకార్థం పదమప్రయోజ్యమి' త్యుక్త్యా 'కరికలభ కర్ణావతంసాదిమ ప్రతిపత్తివిశేషకరేషు న దోష' ఇత్యాహ వామనః.

టీ. యత్ = ఏకారణముచేత, శ్రీమాన్ = మజులు, బంగారము మొదలగు సకల వస్తుసమృద్ధిగల, మేరుః = మేరుపర్వతము-అనగా బంగారుకొండ, యుగా...లితః సత్ - యుగాంతాన్ని = ప్రళయకాలపునివ్వచే, పలితః సత్ = ఆపరింపబడినదై, నిపతతి = పడునో, ప్రచుర...లయాః-ప్రచుర = పెక్కు, మకర = పెద్దచేపలకును, గ్రాహ = మొసళ్లకును, నిలయాః = స్థానములయిన, సముద్రాః = సంద్రములు, శువ్యన్తి = ఎండి పోవునో, ధరణిధరపాదైః = కొండలఅడుగులచేత, భృతా = పట్టుకొనబడినదైన, ధరా ఆపి=భూమియును, అస్తం = నాశమును-పాతాళమును, గచ్ఛతి=పొందునో; (ఆహేతు వుచే) కరి...చపలే-కరికలభ = ఏనుగుపిల్లయొక్క, కర్ణ ఆగ్ర = చెవికొనవలె, (అట్లు చపలతగలిగి), చపలే=నిలకడలేని, శరీరే=శరీరవిషయమున, కా వార్తా=ఏమిమాట?

తా. ప్రళయాగ్నికీలవలన సకలసంపన్నుధాన మగుమేరువు కరగి కుమిలిపోవును. వెనుచేపలకు మొసళ్లకు నెలవు లగుసముద్రము లింకిపోవును. పర్వతపునుట్టులచేత నిల్వరింపబడుచున్న భూమిసయితము నశించిపోవును. వీనిగతియే యిట్లుండఁగా కొదమయేనిక వీను కొనవలె నతిచపలమగు నీశరీరముమాట చెప్పవలయునా?

చ. స్థిరతర మైనమేరువు నశించు యుగాంతకృతానుకీలక
వరమకరాలయంబు లగువారినిధానము లెల్ల నింకు భూ
ధరములచే ధరింపబడు ॥ ధారుణి పోడిమి దప్పుఁ గావునం
గరికలభ శ్రవశ్చపలకాయమనం దింక వార్త లేటికిన్.

శ్లో. గాత్రం సజ్కుచితం గతిర్విగళితా భ్రష్టా చ దస్తావళి
ర్దృష్టిర్నశ్యతి వర్ధతే బధిరతా వక్త్రం చ లాలాయతే,
వాక్యం నాద్రియతే చ బాన్ధవజనో భార్యా న శుశ్రూషతే
హా! కష్టం! పురుషస్య జీర్ణవయః పుత్రోఽప్యమిత్రాయతే. 73

వా. — అథ శరీరాణాం జరయా దురవస్థామాహ ద్వాభ్యాం—గాత్రమితి.—
గాత్రం శరీరం, సజ్కుచితం భుగ్నుమభూదితి శేషః. గతిస్సంచారో, విగళితా సంచార శక్తిరిన నష్టేత్యర్థః. దస్తావళిర్దస్తవజ్జీశ్చ, బ్రష్టా పలితా, దృష్టిశ్చక్షురిన్ద్రియం చ, నశ్యతి అధ్రగ్రహణాటురభవతీత్యర్థః. బధిరతా శ్రోత్రేన్ద్రియాపాటవం, వర్ధతే వృద్ధిం ప్రాప్నోతి, వక్త్రం చ, లాలా దస్తావర్ణతజలం-లాలేవాచరతి లాలయతే-లాలామయం భవ తీత్యర్థః. ని. 'సృణికా నృద్ధిసీ లాలే' త్యమరః. తథా బన్ధవ ఏవ బాన్ధవాః*స్వాధేఽన్యు త్యయః, త ఏవ జనో బన్ధవర్ణశ్చ, వాక్యం పదనం, నాద్రియతే న రోచయత ఇత్యర్థః.
భర్తృ-టీక — 25

కిం బహునా? భార్యాఽపి, న శుశ్రూషతే న సేవతే-యద్వా-సేవితం, నేచ్ఛతి-సేవా
 దూరాపాస్తేతి భావః. అతః, జీర్ణవయసో జరావస్థాసంపన్నస్య పురుషస్య, హేతి
 విషాదే, కష్టం కృచ్ఛం. కుతః? పుత్రోఽస్మాత్సంభవోఽపి, అమిత్రాయతే అమిత్రం
 శత్రుమివాచరతి-ప్రతికూలాచరణతత్పరో భవతీత్యర్థః; లాలాయత ఇత్యుక్త. * 'కర్తవ్య
 కృష్ణలూపశ్చేతి కృజ్. అత్ర తు * 'ఉపమానాదాచార' ఇతి క్యచ్-ఉభయత్రాపి *
 'అకృతాన్వయాభావం యోగీంద్ర' ఇతి దీర్ఘః.

టీ. జీర్ణవయసః = ముసలితనము సంప్రాప్తించిన వయస్సుగల, పురుషస్య = పురు
 షుని, గాత్రం = శరీరము, నశ్కుచితం = ముడిచికొన్నది (అగును); గతిః=సంచారశక్తి,
 విగళితా = నశించినది (అగును); దస్త్ర ఆవళిః = పలువరుస, భ్రష్టా=రాలినది; దృష్టిః=
 చూపు, నశ్యతి=నశించినది (అగును); బధిరతా = చెవుడు, వర్ధతే=వెరుగును; వక్త్రం =
 నోరు, లాలాయతే = చొంగఁగాలును; బాన్ధవజనః = బంధువులసమూహము, వాక్యం=
 (తన)మాటను, న ఆద్రీయతే=సరస గొనరు; భార్యా=పెండ్లాము, న శుశ్రూషతే=ఉప
 చారము చేయదు. కావున, హాకష్టం=ఎంతకష్టము సంప్రాప్తించినది, పుత్రోఽపి = కొడుకు
 నైతము, అమిత్రాయతే=శత్రువువలె అగును.

తా. ముదుసలి యగువానిగతి ఒడలు ముడుతలుపడును. అడు
 గులు తడఁబడును. దంతములు రాలిపోవును. చూపు దప్పను. చెవుడు
 హెచ్చుగును. నోరు జొంగలు కాలును. చుట్టాలు మాట వినరు. పెం
 డ్లము సయిత ముపచారము నేయదు. పుత్రుఁడు సయితము శత్రువగును.
 ఎంతకష్టము! ఇట్టిశరీరమునెడనా వెట్టి యభిమానము?

చ. తనువు ముడుంగు బాదగతి శ దప్పను దంతము లూడుఁ జీఁకటుల్
 కనుగవ వర్తిలుం జెవుడుగ్రమ్మును జొంగలు గాలు మోమునక
 జనములు మాట చేకొనరు శ సన్నిధి జేరదు భార్య పుత్రుఁడుం
 గొనకొని శత్రునట్ల తిరుగుం గడుఁగప్తము వృద్ధదేహికిన్.

శ్లో. వర్ణం సితం శిరసి వీక్ష్య శిరోరుహాణాం
 స్థానం జరాపరిభవస్య తదా పుమాంసమ్,
 ఆరోపితాస్థిశకలం పరిపౌత్య యాన్తి
 చణ్డాలకూపమివ ధూరతరం తరుణ్యః.

వ్యా. వర్ణమితి. — తరుణ్యో యువతయః కర్తవ్యః * 'వయసి ప్రథమ' ఇతి జీవ, శిరసి రోహంతీతి శిరోరుహశ్చినురాః లేహమ్ * ఇగుపథలక్షణః కప్రత్యయః. సితం వర్ణం ధావశ్యగుణం - పలితత్వమితి యావత్, † ఝశిత్యజ్ఞానా, వీత్య దృష్ట్యా - ని. 'ద్రాగ్ధుడిత్యజ్ఞానావల్ని యే' త్యమరః. తదా తస్మిన్ సమయే - దర్శనసమనస్తరకాల వివేకార్థః. జరయా వార్ధకావస్థయా - యః పరిభవః అవమాన - స్తస్య - స్థానమాస్పదం, తథా, ఆరోపితం బహిః స్ఫుటలక్ష్యత్వాదారోపిత ప్రాయమస్థితకం యస్య తం తథోక్తం-అన్యత్రారోపితం నిశ్చింతం - అస్థితకం యస్మిన్ తం - 'ఆరోపితాస్థితకం' మితి పాఠే - ఏకత్రారోపితప్రాయకీకసఖిజ్ఞం, అన్యత్ర నిశ్చింతకీకసఖిజ్ఞ మిత్యర్థః, పుమాంసం పురుషం, చక్షులకూపం చక్షులసంబద్ధి జలాశయమివ, పరిహృత్య పరిత్యజ్య, దూరతరమలివిప్రకృప్తం, యాన్తి హేయత్వాద్విహేయన్యత్ర గచ్ఛంతీత్యర్థః. అతః కష్టం జీర్ణపయసోఽపి జీవనమితి భావః.

టీ. తరుణ్యః = యువతులు, శిరసి = తలయందు, శిరోరుహః = వెంట్రుకల యొక్క, సితం వర్ణం = తెల్లనివన్నెను, వీత్య = చూచి, తదా = అప్పుడు, జరాపరిభవస్య = ముదిమిచేత యవమానమునకు, స్థానం = పాత్రమైన, పుమాంసం = పురుషుని, ఆ... శకలం - ఆరోపిత = (నెలపలికి స్పష్టముగఁ గాన్పించుటచే) మోపబడిన, అస్థి = ఎముకల, శకలం = తునకలు గలదగు, చక్షులకూపమివ = మాల(వల్లెలోని) నూతివలె, పరిహృత్య = వదలి, దూరతరం = మిక్కిలిదూరముగా, యాన్తి = పోవుదురు.

తా. గిలకచెంతఁ గట్టఁబడిన యెముకను జూడఁగనే మాలనూతి నేవగించికొని దూరముగా నేగినట్లు, జరరాంధ్రు నరసినవెండ్లుకలు చూడఁగనే ముసలితనపుటేనగింపునకు నెల వగువచునీకీ దొలగి పోవుదురు.

ఆ. కురుల తెలుపు చూచి శ కొఱిగాఁడు వీఁడని
మురలివాని విడిచి శ ముదితలెల్ల
దూరముగఁ దొలంగుదురు సాస్థితకల మా
మాలనూతి విడిచి శ మలఁగుభంగి.

శ్లో. యావత్స్వస్థమిదం శరీరమరుజం యావచ్ఛ దూరే జరా
యావచ్ఛ్చేన్ద్రియశక్తిరప్రతిహతా యావత్త యో నాయుషః,
ఆత్మశ్రేయసి తావదేవ విదుషా కార్యః ప్రయత్నోమహాన్
సందీప్తే భవనే తు కూపఖననం ప్రత్యుద్యమః కీదృశః?

వ్యా.—అతః దురపస్థాక్రాంతేః పూర్వమేవ శ్రేయస్సంపాదనార్థం యత్నుః కర్తవ్యః నాన్యథేతి సదృష్టాంతమాహ—యావదితి.—యావత్ యావత్పర్యంత, మిద మేత, చ్ఛరీరం, స్వస్థం పీడారహితం, భవతీతి శేషః. ఏవముత్తరత్రాపి, తథా, యావత్ న విద్యతే రుజా రుగ్వస్య తత్తథోక్తమ్ - ఆరోగ్యయుక్తం భవతి - సి. 'స్త్రీ రుగ్రజా చోపతాప' ఇత్యమరః. యద్వా - అరుజం సత్ - స్వస్థమనికలం - భవతి, తథా, యావజ్జరా, దూరతః - దూరే భవతి - వార్ధకదకా యావత్పర్యంతం నాక్రాంతీత్యర్థః. తథా యావదిద్వియశక్తిశ్చక్షురాదిద్వియపాటవం చ, అప్రతిహతా అఖణ్ణితా భవతి. యావదాయుషః, క్షయో నాశో, న భవతి, తావత్తావత్ పర్యంతమేవ - తన్మధ్యకాల ఏవేత్యర్థః. వేత్తీతి విద్వాత్ - తేన విదుషా అభిజ్ఞేన * 'విదేశ్యతుర్మున' రితి వసు ప్రత్యయః. ఆత్మనః - శ్రేయసి విమయే-మోక్షప్రాప్త్యావిత్యర్థః. మహాః ఫలజననపర్యాప్త త్వేన పూజ్యః ప్రయత్నుః జ్ఞానతైరాగ్యతపస్సంపాదనోద్యోగః, కార్యః; నను శోఽయం నియమః? అవసానేఽపి ప్రయత్నస్య కర్తం యుక్తత్వాదిత్యాతజ్ఞాన్యవకాకాభావాన్న యుక్త ఇతి వ్యతిరేకదృష్టాంతమాహ—భవనే గృహే, సందిప్తే అగ్నినా దహ్యమానే సతి, కూపఖననం ప్రతికూపనిర్మాణంప్రతి, ఉద్యమః ప్రయత్నుః, కీదృశః కీదృశ్యధః? న యుక్త ఇత్యర్థః. అవకాకాభావాదితిభావః, గృహదాహవేళాయాం రూపఖననప్రయత్న ఇవ అవసానకాలే శ్రేయఃప్రాప్త్యర్థోద్యమోఽపి న యుజ్యత ఇతి భావః. తస్మాత్స్వస్థా పస్థాయామేవశ్రేయస్సాధనసంసాదనతత్పరేణ భవితవ్యమవశ్యం బుద్ధిమలేతి తాత్పర్యమ్.

టీ. యావత్ = ఎంతవర్యంతము, ఇదంశరీరం = ఈదేహము, అరుజం = ఆరోగ్య వంతమై, స్వస్థం = పీడలేనిదిగ (ఉండునో), యావత్ చ = ఎందాఁక, జరా = ముదిమి, దూరే = దూరముగ (ఉండునో), యావత్ చ = ఎందాఁక, ఇద్వియశక్తిః = నేత్రాదీంద్రియ పాటవము, అప్రతిహతా = అఖండితమై (ఉండునో), యావత్ ఆయుషః = ఆయుస్సనకు, క్షయం = నాశము, న = లేదో, తావదేవ = అందాఁక, విదుషా = విద్వాంసునిచే, ఆత్మ శ్రేయసి = తన మేలునకై - మోక్షప్రాప్తికి, యత్నుః = గొప్పయత్నము (జ్ఞానతైరాగ్య తప స్సంపాదనోద్యోగము), కార్యః = చేయఁదగినది, భవనే = గృహము, సందిప్తేనతి = దహించఁ బడుచుండఁగా, కూపఖననంప్రతి = బావిత్రవృట్టకు, ఉద్యమః = యత్నము, కీదృశః = ఎట్టిది?

తా. ముదిమి యావహిల్లకమున్న, ఇంద్రియపాటవము తఱుఁ గకమున్న, ఆయుస్సు షీణింపకమున్న ఈశరీరము స్వస్థముగా నున్న ప్లదే విద్వాంసుఁడు మోక్షప్రాప్తికై మహాయత్నము కావింపవల

యను. సర్వము నుడిగినపిదప మోక్షమునకై యత్నపడుట యిల్లు తగులఁబడి పోవుచుండఁగాఁ జల్లార్ప నీళ్లకై నూయి త్రవ్వ మొదలిడుటవంటిది.

చ. ధృతిఁ గొని రోగముల్ జరయుదేహము నొంకముందెయింద్రియ ప్రతిహతి లేకముందె తనప్రాణవిరామము కాకముందె పండితజనుఁ డాచరింపదగు १ తీవిఁ బ్రయత్నము ముక్తికొ మహాధృతశిఖ నిల్లు గాలుతఱిఁ २ దాలిమి నూతులు ద్రవ్వ టొప్పునే.

శ్లో. తపస్యస్తస్యస్తః కిమధినివసామసురనదీం
గుణోదారాన్దారానుత పరిచరామస్సవినయమ్,
పిబామశ్మాస్త్రాఘానుత వివిధకావ్యామృతరసా
న్న విద్యః కిం కుర్తః కలిపయనిమేషాయుషి జనే.

76

వ్యా.—అథ తపశ్చరణాదీక బహూక్ కర్తవ్యతయా వికల్ప్యానస్తరమవశ్యం తప ఏవ సంపాదనీయమితి కేహంచిన్నిశ్చయమనుసంధాయాహ తపస్యస్తఇతి ద్వాభ్యాం—తపస్యస్త ఇతి—తపస్యస్తః తపశ్చరన్తస్యస్తః, కేవలమితి కేషః. *కర్తవ్యో రోమన్తపఃభ్యాం వర్తిచరోరి' తి కృష్ణ)త్యయః. సురనదీం మద్దాకినీమ్, అధినివసామః కిం అధితిష్ఠామా వా - వైరాగ్యేణేతి భావః, కింజల్ప ఉత్తరత్రాప్యనువర్తనీయః. * 'ఉపాన్యధ్యా జ్వస' ఇతి సురనద్యాః కర్తవ్యమ్. ఉత అథవా, వినయేనానుకూలేన సహితం యస్మిన్ కర్తవ్యే తద్యథా, తథా, గుణైస్సౌభాగ్యసౌఖ్యిల్యాదిభిరుదారాన్ రమ్యైక్, దారాన్ జాయాం, పరిచరామః కిం అనుసరామావా-సాంసారికధర్మేణేతి భావః. ని. 'భార్య జాయాఽఫ'పుం భూమ్ని దారా' ఇత్యభిధానాద్దారశబ్దస్య పుంస్త్వం బహుత్వం చ. తథా, కాస్త్రాఘాన్ కాస్త్రకలాపాన్, పిబామః కిం అద్యైవ కీర్తిప్రతిష్ఠా విజ్ఞానార్థమిత్యర్థః, * 'పాఘ్రద్వే' త్యాదినా పాతేః పిబాదేశః. ఉత యద్వా, వివిధాని కావ్యాని కావ్యనాటకాలంకారానివామృతరసామృతాద్రవాః - అథవా - వివిధేషు కావ్యేషు యే అమృతరసాస్తాన్, పిబామః - సకలకలాకాలార్థమితి భావః. జనశబ్దే నాత్ర తత్సముదాయో వివక్షితః. తథా చ - జనే జనసముదాయే, కలిపయే కియస్తః యే నిమేషస్తావస్తాత్ర కాలపరిచ్ఛిన్నమాయుర్యస్య తస్మిన్ సతీత్యర్థః. జాత్యేకవచనవివక్షా యాం తు జనేష్వస్తాసు కలిపయనిమేషాయుస్స సత్సీవిత్యర్థః. కిమ్ ఉత్తతపశ్చరణాదిషు

కిం వా కుర్తసి, సర్వేహమాచరణే అవకాశాభావాదితి భావః. న విద్మః న జానీమః-
నిశ్చయాభావాదితి భావః.

టీ. తపస్యస్తః = తపమాచరించుచు, సురనదీం = మందాకినియొద్ద, అధినివసానుః
కిం=నివసించుమా? ఉత = లేక, సవినయం=అనుకూలతతో, గుణఉదారాః = సౌభాగ్య
సౌఖ్యాల్యాదిగుణములచే రమ్యమైన, దారాః=భార్యను, పరిచారమః కిం=ఆశ్రయించుమా?
శాస్త్రపీఠాః = శాస్త్రకలాపములను, పిబామః కిం = (కీర్తిప్రతిష్ఠావిజ్ఞానములకొఱకు)
త్రావుదుమా? ఉత=లేక, వివిధ...రసాః - వివిధ=వలువిధములగు, కావ్య = కావ్యనాట
కాలంకారగ్రంథములయందలి, అమృతరసాః = సుధారసములను, పిబామః కిం=
త్రాగుదుమా? (నకలకాస్తప్రపుణత్వమున కని భావము.) జనే=జనుడు, కతివయని మేహ
యుషి సతి = కొన్ని నిమనములే ఆయుస్సుగలవాఁడగుటచే, కిం కుర్తసి = చేసిని
చేయుదుమో, న విద్మః=ఎఱుగము.

తా. గంగాతీరమున వసించి తపములే చేయుదుమా? చక్కఁగా
ననుకూలవతి యగు భార్యతో సౌఖ్య మనుభవించుమా? శాస్త్రప్రవా
హములఁ ద్రావుదుమా? కావ్యామృతరస మాస్వాదించుమా? కొన్ని
నిమేషములమాత్ర మగు నీయాయుష్కాలమున నేదియని కావించుమా?

మ. తపములే నేయుచు దేవతాతటినిచెఱతఁ నిల్తుమో కాక దా
రపరత్వంబున నుండుమో వివిధ శాస్త్ర శ్రవ్య కావ్యామృతం
బుపభోగించుమో యేమి నేయను హితం బూహించుగా లే మని
త్యచులోకంబున మానవులే మితనిమేహాయుష్కులై యుండఁగన్.

శ్లో. దురారాధ్యాశ్చామీ తురగచలచిత్తాః క్షీతిభుజో
వయం తు స్థూలేచ్ఛాస్సుమహతి ఫలే బద్ధమనసః,
జరా దేహం మృత్యుర్హరతి దయితం జీవితమిదం
సఖే! నాన్యచ్ఛ్రేయో జగతి విదుషోన్యత్ర తపసః.

77

వ్యా.—తతః కిమిత్యాశక్త్య తతో నిశ్చయమాహ—దురారాధ్యా ఇతి—
తురగాః ఉత్తమాశ్వాః - తద్వచ్చలని చిత్తాని యేషాం తే అస్థిరహృదయా ఇత్యర్థః.
అమీ పరిదృశ్యమానాః, క్షీతిభుజో రాజానః, దురారాధ్యాః ఆరాధయితుం
ప్రసాదయితుమశక్యాః - ప్రసాదోస్త్రోభిరణాశక్యా ఇత్యర్థః తథా, స్థూలేచ్ఛాః
అధికాకాతత్పరాః, వయం చ, సుమహతి బహుళే, ఫలే ధనే, బద్ధం మనో యేషాం

తే తథోక్తాః - బహుధనాకాక్షిణ ఇత్యర్థః. ఆకాక్షామూత్రమేవాస్తాకం న తు తే దాన్యస్త్రితి భావః. తథా, జరా వార్ధకదకా, దేహం, హరతి క్షిణోతి, మృత్యురన్తకః, దయితం ప్రియతమమిదం జీవితమ్ ఇమాన్ ప్రాణానిత్యర్థః. హరతి, అతః హే సఖే. జగత్యస్త్రిన్ లోకే, విదుషస్తత్త్వజ్ఞస్య పుంసః, తపసో, అన్యత్రాన్యత్ ఇతరదిత్యర్థః, అన్యదసాధారణముత్తమం, శ్రేయః మోక్షసాధనం, నాస్తి. తతో అన్యత్పురమం శ్రేయో న్తరం నాస్తి, అతస్సర్వథా తదేవ సంపాదనీయమితిభావః.

టీ. తురగచలచిత్తాః = గుఱ్ఱమువలె చలవమయిన మనస్సుగలవారగు, అమీ క్షితి భుజః = ఈరాజులు, దురారాధ్యాః = ప్రసన్నులగుటకష్టము; వయస్తు = మనమో, స్థూల ఇచ్ఛాః = అధికాకాతత్పరులము; సుమహతి పదే = విశేషధనకాంతయందు, బద్ధమనసః = కట్టబడిన మనస్సుగలవారము, జరా = ముసలితనము, దేహం = శరీరమును, హరతి = క్షిణింపఁ జేయుచున్నది; మృత్యుః = చావు, దయితం = ప్రియతమమైన, జీవితం = ప్రాణమును, హరతి = నశింపఁ జేయుచున్నది; సఖే = చెలికాఁడా, జగతి = లోకములో, విదుషః = తత్త్వజ్ఞుఁడగు పురుషునకు (తెలివిగలవానికి), తపసః అన్యత్ర = తపస్సుతప్ప, అన్యత్ శ్రేయః = వేఱు మోక్షసాధనము, న = లేదు.

తా. గుఱ్ఱములవలెఁ జంచలించు చిత్తముగల రాజుల నారాధించుట బహుకష్టము. మనకా యాశలు పెద్దవి. కొండంతఫలములపై మనస్సు పాటుచున్నది. దేహప్రాణములను జరామృత్యువులు హరింప నున్నవి కావున మిత్రమా! తపస్సుకంటె శ్రేయస్కరము విద్వాంసున కొండొకటి లేదు.

ఉ. వాజిచలస్వభావు లగుఁవాగు ప్రసన్నులు గారు భూపతుల్ రాజసవృత్తి మానరు దురరాశయు నెక్కుడు మాకు సొమ్ముపైఁ దేజ మడంచు వృద్ధదశ 1 దీకొని ప్రాణము నొంచుఁ గాలుఁ డ వ్యాజితపంబుకన్న భువి 1 నాత్మహితం బగుకృత్య మున్నదే.

శ్లో. మానే స్థూయిని ఖణ్డితే చ వసుని వృద్ధం ప్రయాతేర్థిని క్షీణే బన్ధుజనే గతే పరిజనే సప్తే శనైర్యావనే, యుక్తం కేవలమేతదేవ సుధియాం యజ్ఞహ్నుకన్యాపయః పూతగ్రావగిరీంద్ర కన్దరతటికుణ్డే నివాసః క్వచిత్.

వ్యా.—అథ తపః శ్రేయోహేతుత్వే తదాచరణస్య కిం వా యోగ్యస్థాన
మిత్యాశక్త్యామామాహ—మాన ఇతి.—మానే అభిమానే స్థూయిని భగ్నే సతి,
తథా, వసునిధనే చ, ఖణ్డితే విసప్తే సతి - ని. 'దేవభేదేనలే రక్తా వసూ రత్నే ధనే
వ' స్వీతి విశ్నోః. అత ఏవాగ్నిని యాచకే, వ్యర్థే అలభ్యమనోరథత్వాన్నిరర్థకే, ప్రయాతే
సతి వాఙ్మిత్యాధారాభాద్యైముఖ్యం గతే సతీత్యర్థః. బంధజనే పుత్రమిత్రాదిబంధజన
సమూహే, ఊణే అన్నాద్యలాభాత్కృతే సతి, పరిజనేభృత్యవగ్నే, గతే వేతనదానాభా
వాదస్యత్ర గతే సతి, తథా, శనైర్వందం, యావనే తారుణ్యే నప్తే గతితే సతీ, అని
త్యుత్సస్యాభావ్యాత్సర్వస్తి నివసన్నే సతీత్యర్థః. సుధియాం బుద్ధిసంపన్నానామేతదేవ ఇద
మేవైకం కేవలమత్యంతమ్, యుక్తముచితం. కిమేతదిత్యత ఆహ—క్వచిత్ కస్తింశ్చిత్,
జహ్నుకన్యాపయః పూతాః గడ్డాజలపవిత్రాః - గ్రావాణః పాషాణాః - యస్మిన్ స
తథోక్తౌ యో గిరీద్వీః తస్య హిమవద్గిరీః కన్దరతట్యాం గుహాబహిష్కల్యాం - నికుంజా
లతామంజుషః కన్తిన్నివాస ఇతి యత్ తదేకద్యుక్తమితి సుబంధః, తస్యైవ శ్రేయస్సాధన
భూతతపోయోగ్యస్థలత్వాదితి భావః. ని. 'నికుంజాపవనా వా క్షీర్ణే లతాదిహితోదరే
ఇత్యమరః.

టీ. మానే=అభిమానము, స్థూయిని=భగ్నమైనదికాగా, వసుని=ధనము, ఖణ్డితే చ=
నప్తముకాగా, అర్థిని=యాచకుడు, వ్యర్థం=నిరర్థకముగా, ప్రయాతే=పోకగా (తోర
బడిన యర్థలాభము లేనివాడుకాగా,) బంధజనే = బంధుజాతము; ఊణే = ఊణింపగా,
పరిజనే=భృత్యవర్గము, గతే=(వేతనములు సకాలమునకు యియ్యఁబడవని) వదలిపోకగా,
శనైః = మెల్లఁగా, యావనే = జవ్వనము, నప్తే = గలింపగా, క్వచిత్ = ఒకానొక
చోట, జహ్నుకన్యా=గంగయొక్క, పయః = నీటిచేత, పూత = పవిత్రమైన, గ్రావ=
తాళ్లగల, గిరీద్వీ=పర్వతశ్రేష్ఠమైన హిమవంతునియొక్క, కందర = గుహయొక్క దరి =
గట్టునందలి, కుంజే = బొదరింటియందు, నివాసః = వసించుట, యత్ = ఏదో, ఏతదేవ=
ఇదియే, కేవలం = మిక్కిలి, సుధియాం = బుద్ధిమంతులకు, యుక్తమ్ = మంచిది.

తా. గౌరవము తగ్గును. ధనము పోవును. యాచకులు వట్టిచేతు
లతోఁ బోవుదురు. బంధుజనులు ఊణింతురు. పరిజనము విడచాడును.
యావన ముడిగిపోవును. ఈయవస్థలు సంభవించునప్పుడు బుద్ధిమంతుఁ
డగువాఁడు గంగా ప్రవాహముచే బవిత్రీకరింపఁబడిన హిమాలయ
గుహాసమీపమున నొకపొదరింటు దప మాచరించుట యుక్తము.

ఉ. మానము గ్రుంగఁగా ధరము శ మట్టుముగా నిజబాంధవాశ్రితుల్
దీనతఁ జెంది యేగ నతిశధిప్రకరంబు నిరాశమైఁ జనన్
మానుగ జవ్వనం బరుగ శ మాన్యునకుం దగు జహ్నుకన్యకా
నూనతరంగపూతకలితోపలనై లనికుంజవాసముల్.

శ్లో. రమ్యాశ్చంద్రమరీచయ స్తృణవతీ రమ్యా వనాస్తస్థనీ
రమ్యం సాధుసమాగమాగతసుఖం కావ్యేషు రమ్యాః కథాః,
శోపాపాహితబాష్పబిన్దుతరళం రమ్యం ప్రియాయా ముఖం
సర్వం రమ్యమనిత్యతాముపగతే చిత్తే న కించిత్పునః. 79

వ్యా.—అథ చిత్తస్య నిత్యానిత్యవస్తువిశేషే సతి రమ్యమపి సర్వమరమ్య మేవ
ప్రతిభాతీత్యాహ ద్వాభ్యామ్—రమ్యా ఇతి.—చంద్రమరీచయశ్చంద్రాక్షరణాః రమ్యాః రమ
ణీయాః - ఉద్దివకత్వాదితి భావః. తథా, తృణవతీ శాద్వలప్రాయా, వనాస్తస్థనీ వన
మధ్యభూమిః, రమ్యా రస్తుంయోగ్యా. *శాసపదే* త్యాదినా అకృత్రిమాధే జీషే. తథా,
సాధు సమాగమాత్ సజ్జనసహవాసాదాగతం ప్రాప్తం-యత్సుఖం, తదపి, రమ్యం కవయతి
వర్ణయతీతి కవిః - తస్య కర్త కావ్యం. * బ్రహ్మణాదిత్యాత్ వ్యుత్. తస్య పక్షజా
దివద్రుఢత్వాద్రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటన మర్థః. న కర్తృమాత్రం-తథా చ కావ్యేషుక్త
ప్రకారేషు కావ్యనాటకాదిషు, కథాః శ్రవ్యవాచాః ఉపాఖ్యానాని చ, రమ్యాః మనో
హరాః, తథా, శోపాపాహితాః ప్రణయకలహాదిషుక్రోధవశాదుత్పన్నా - యే - బాష్ప
బిన్దువః ఆశ్రుకణాస్తాః - తరళమ్ ఆవిలం, ప్రియాయా ముఖం రమ్యమ్, అతస్సర్వమపి
రమ్యముక్తరీత్యా సకలమపి మనోహరమేవ, కింతు, చిత్తే మనసి, అనిత్యతాం నిత్యానిత్య
వస్తువిచారతత్పరతామిత్యర్థః. ఉపగతే సతి, కించిత్పునః కించిదపి, రమ్యం న భవతి -
బ్రహ్మసంపదం విసేతి శేషః.

టీ. చంద్రమరీచయః = చంద్రునివెన్నెలలు, రమ్యాః=రమణీయములు; తృణవతీ=
పచ్చికగల, వనాస్తస్థనీ = వనమధ్యభూమి, రమ్యాః = రమణీయములు; సాధుసమాగమా
గతసుఖం = సజ్జనసమితో సహవాసమువలన ప్రాప్తమైనసుఖము, రమ్యం = రమణీయము
కావ్యేషు = కావ్యములయందును నాటకములయందును, కథాః = ఇంద్రులైన, ఉపాఖ్యాన
ములు, రమ్యాః = రమణీయములు; శోప...తరళం - శోప = ప్రణయకలహాదులయందు
శోపవశముచే, ఉపాహితః=ఉత్పన్నమైన, బాష్పబిందు = ఆశ్రువులచే, తరళం=మెఱయు

చున్న, ప్రియాయాః = కాంతయొక్క, ముఖం = మొగము, రమ్యం = రమణీయము;
కావున, సర్వం=సమస్తమును, రమ్యం = రమణీయము. పునః = కాని, చిత్తే=మనస్సు, అని
త్యతాం = వస్తువులయొక్క నిత్యానిత్యములను, ఉపగతేనతి = ఎఱింగిన దగుచుండగా,
కించిత్ = ఏదియు, న(రమ్యమ్)=రమణీయము-మనోహరము-కాదు.

తా. పండువెన్నెలలు కనులకండంపులు. పచ్చికబయళ్లు మెచ్చు
గూర్చునవి. సత్సంగత్య ముత్సాహకరము. కావ్యకథలు శ్రావ్యములు.
అలుకచే గనుల నీరుకార్చు కాంతావదనము సంతోషకరము. ఇవి
యన్నియు మిగుల రమ్యములే. కాని వీని యనిత్యత చిత్తమున కెఱుక
పడెనా యేదియు నిందు రమ్యము గాదు.

ఉ. మంచివి పండువెన్నెలలు ॥ మంచివి పుష్పవనప్రదేశముల్
మంచిది సాధుసంగమసమాగతసౌఖ్యము చాటువాక్యముల్
మంచివి మంచి దశ్రుయుతశ్రమాసపతీముఖ మీసమస్తమున్
మంచిది కా దనిత్య మని ॥ మానసవృత్తి నెఱుంగువారికిన్.

శ్లో. రమ్యం హర్ష్యతలం న కిం వసతయే శ్రావ్యం న గేయాదికం
కిం వా ప్రాణసమాసమాగమసుఖం నైవాధిక ప్రీతయే,
కింతు భ్రాస్తపత్యపక్షపవనవ్యాలోలదీపాంకుర

చాప్యాయాచచ్ఛలమాకలయ్య సకలం సన్తో వనాస్తం గతాః. 80

వ్యా.—ఉత్తమేవార్థం వివృణ్వన్నిగమయతి —రమ్యమితి.— హర్ష్యతలం
ప్రాసాదోపరిప్రదేశః, వసతయే నివాసాయ, న రమ్యం కిం-రమ్యమేవేత్యర్థః. తథా,
గేయం గానం * 'భవ్యగేయే' త్యాదినా కర్తరి నిపాతః తదాదిః యస్య తత్తథోక్తం -
అదిశద్దేన వీణావాదనాదికమపి సంగృహ్యతే * 'శేషాద్విభాషే' తి కప్ ప్రత్యయః. న
శ్రావ్యం కిం శ్రోత్రసుఖావహం న కిం-శ్రావ్యమేవేత్యర్థః. తథా, ప్రాణసమాయాః ప్రాణ
ప్రియనాయకాయా స్సమాగమేన సంభోగేన-యత్సుఖం తచ్చ, అధికప్రీతయే అత్యస్త
సంతోషాయ, నైవ భవతి కిం? భవత్యేవేత్యర్థః. కింతు, సస్తా వస్తువిచారతత్పరపురుషాః,
నకలమశేషం-హర్ష్యతలనివాసాదికమపి, భ్రాస్తః పతనేచ్ఛయా పరిభ్రమన్-యః-పత్యపక్ష
లభే-ని. 'పత్యపక్షలభే' భానా' వితి విశ్వః. తస్య-పక్షయోః పవనేన గరుతోః వాయునా-
వ్యాలోలో-ఽతిచచ్ఛలం యో దీపాఙ్కురో దీపకలికా - తస్య - ఛాయా కాన్తిస్త

దృచ్చుశ్చలం తరళం నశ్వరమిత్యర్థః. ఆకలయ్యాలోచ్య, వనాస్తం వనమధ్యం, గతాః శాశ్వతబ్రహ్మసంస్థసాధనతపశ్చర్యాధ్యమితి భాషః.

టీ. రమ్యం=ఇంపగు, హర్ష్యతలం=ప్రాసాదప్రదేశము, ధవనతయే=కాపురమునకు, నకిం=లేదా? గేయాదికం = గానములోనగునది, శ్రావ్యం = చెవికి సుఖావహమైనది, నకిం=కాదా? ప్రాణ...సుఖం-ప్రాణసమ=ప్రాణములతో సమానురా లగు (ప్రాణము లంత ప్రియమగు) కాంతతోడి, సమాగమ = బాంధుచేనగు, సుఖం=సుఖము, ఆధికశ్రీతయే నైవకిం=ఎక్కుడు సంతోషముకాదా? కింతు = అయినను, సస్తకి=వస్తువిచారతత్వయలగు సజ్జనులు, సకలం=ఈసమస్తమును, బ్రాస్త...చక్షులం-బ్రాస్త = భ్రమసిన, పతద్గ = మిడుతయొక్క, పక్ష = తొక్కలయొక్క, పవన=గాలిచే, వ్యాలోల = చలించు, దీపా జ్యూర=దీపకలికయొక్క, ఛాయా = కాంతివలె, చక్షులం = నశ్వరము-అస్థిరముచుగా, ఆకలయ్య=ఎంచి, వనాస్తం = ఆరణ్యమధ్యమునకు, గతాః=పోయిరి-శాశ్వత బ్రహ్మసంస్థ సాధన మగు తపమాచరింపఁబోయిరి యనుట.

తా. నివసించుటకు మేడలు బాగుండవా? చక్కని గానము శ్రావ్యము కాదా? ప్రాణసమానురా లగుజవరాలితోడి కలయిక మిగుల నిష్ఠము కలిగింపదా? ఇవియెల్లఁ గుతూహలము గలిగించునవియే కాని చుట్టును దిరుగు మిడతతొక్కలగాలిచే గదలుచుండు దీపపుమొగ్గవలె నస్తీరము లని యెఱిగి వీని నాశింపక మహనీయులు తపము కానింప నడవుల కేగిరి.

ఉ. సంతతమున్ సుఖం బొసఁగఁ ॥ జాలవె చాల విశాలసౌధముల్
కాంతలసంగమున్ మధురగానములున్ వివరించి చూడ సం
భ్రాంతపతంగపక్షభవమారుతఘాతవిధూతదీపికా
కాంతిచలంబు సర్వమని ॥ కానల కేగిరి పండితో త్తముల్.

ఇది వై రాగ్యశతకమునందు నిత్యానిత్యవస్తువిచార మను
ఎనిమిదవ దశకము.

శివార్చనము

శ్లో. †ఆసంసారం త్రిభువనమిదం చిన్మతాం తాత! తాదృ
జైవాస్తాకం నయనపదవీం శ్రోత్రమార్గం గతో వా,
యోఽయం ధత్తే విషయకరిణి గాఢరూఢాభిమాన
క్షీబస్యాస్త్రకరణకరిణ స్సంయమాలానలీలామ్.

వ్యా—నను పస్తువిచారప్రసక్తానుప్రసక్త్యా తవసోఽత్యవైవావశ్యకత్వముక్తం. తక్కిం విధమిత్యాకాంక్షాయాం శివార్చనవ్యతిరేకేణాన్యన్న కించిదవ్యస్తీతి మనసి కృత్యేదానీం తావచ్చివార్చనం వర్జయతి—తచ్ఛార్చనం ద్వివిధం—బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి. తత్రాద్యం బహూవకరణసాధ్యం బహిర్భువిషయత్వాదముఖ్యం చేత్యభిప్రేత్యాదౌ తదుపేక్ష్య ముఖ్యమాభ్యంతరపూజనప్రకారమేవాభిసీయామా—[†] ఆసంసారాదితి.— అత్ర తాలేత్యాశ్చర్యశ్రవణాభిముఖకరణార్థమాదరాతిశయద్యోతకం పుష్కలం ప్రతి సంబోధనవచనమ్—మేతాత జుక-ని. 'తాతస్తు జుకః పితే' త్యమరః. ఆసంసారాత్ ఆనాదిసంసారమారభ్యేత్యర్థః. * పదద్యయమేతత్ * వికల్పాదనమానః ఇదం ప్రసిద్ధం, త్రయాణాం భువనానాం సమావారస్త్రీభువనం - భువనత్రయమపి - * 'తద్ధితార్థే' త్యాదినా సమావారసమాసే పాత్రాద్యదస్తత్వాన్న. స్త్రీత్వం, చిన్వతాం మార్గమాణానాం కర్తవకాత్తత్ర ప్రవేశలాభాదితి భావః. ఆధవా-చిన్వతాం ధరామృతతామ్, అన్యకం, నయనపదవీం లోచనమార్గం వా, శ్రోత్రమార్గం శ్రవణవహం వా, తాదృక్కథావిధః పుమాక్, నగతో న ప్రాప్త వివ - తాదృక్పుమాక్ - న శ్రుతో న దృష్టేత్యర్థః. కోఽసావిత్వత ఆహ-యోఽయం పుమాక్ ప్రతీయమానతయా భోగసాధనాని ప్రకృష్టన వనితాదీని విషయాస్త వివ కరిణ్యః ఇభ్యః - తాసు - గాఢోఽతిదృఢో - † గూఢః అప్రకాశశ్చ-యోఽభిమానః అత్యవ్రాసక్తత్వాగ్రహః-తేన తీబస్య మత్తస్య-ని, 'మత్రే కాణ్డోక్మటక్షీదా' ఇత్యమరః. * 'తీబ్బ మద' ఇత్యన్య ధాతోరనువసర్గాత్ * 'పుల్ల తీలకృశోల్లాసూ' ఇతి నిహెన్తో నిపాతః. అన్తఃకరణమేవ కరి తస్య చిత్తమత్రేగస్య, సంయమే సమ్యక్జ్ఞియమనే, ఆనాయస్య రజ్జునిర్జిత జాలస్య - ని, 'ఆనాయః పుసి జాలం స్యా'దిత్యమరః. 'ఆలాసే' తి పాతే - ఆలానస్య బద్ధనస్తమ్భస్య - లీలాం, ధత్తే దుర్దమమనోనియమనసమర్థో భవతీత్యర్థః, తాదృగితి సంబద్ధః.

అత్రేదృక్పురుషస్య నయనశ్రోత్రసంధిషయసంబంధేఽవ్యసంబంధోక్త్యా సంబంధే ఆసంబంధరూపాతిశయోక్తిః తయా చ మనోనియమనస్యాత్యవ్రాశక్యత్వరూపం పస్తు వ్యజ్యతే ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః తథా చ కేవచిద్యోగేన మనో నియమ్య తత్త్వ ప్రవృత్తసాధనభూతా నరజగివార్చనతపోఽవశ్యం కర్తవ్యమితి గూఢోఽయమభిప్రాయః; తథా ఆన్యధర్మస్యాన్యత్ర సంబంధాసంభవాదానాయలీలామివ లీలామిత్యోపమ్య షర్మపసానాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపా నిదర్శనాలంకారః; న చోక్తరూపకేణాన్తాజ్ఞి భాషే సంకీర్త్య తే, మద్వాక్యావృత్తమ్.

టీ. యః ఆయం = ఎవడు, విషయ... తీబస్య - విషయ = భోగసాధనములగు
సక్తుడనవనితాది విషయములనెడి, కరిణీ = ఆడుచుచుగలయందు, గూఢః=వృధముగా
గూఢః=నాటుకొనిన, అభిమాన = ప్రేమచేత, తీబః=మదిచిన, అస్తకరణః=మనస్సునెడి,
కరిణిః=పినుగుయొక్క, సంయ... లీలాః-సంయమ = బంధించుటకు, ఆలాన = కంబము
యొక్క, లీలాం = విధమును, ధత్తే=ధరించునో, (హే)తాత = ఓతండ్రి, తాదృక్ =
అట్టివాడు, ఆసంసారం = సంసార ముండుదనుక, ఇదం త్రిభువనం = ఈమూడులోకము
లను, చిన్మతాం = వెదకుచున్న, అస్తాకం=మాకు, నయనపదపీం = లోచనమార్దమునఁగాని,
శ్రోత్రమార్దం వా=పీనులమార్దమునఁగాని, న గతః=బొందినవాడు కాడు.

తా. విషయము లనెడు నాడుచుచుగలమీది మరులుచే మద
మెక్కి వానినైకి దుముక నుంకించు సంతోకరణ మనుమత్తగజమునకుఁ
గట్టుకొయ్యవంటి పురుషుండు, యీయనాదిసంసారమున మూడులోక
ములను వెదకినను నాయనా! మాకు కనపడలేదు. మేము వినను లేదు.

మ. తగ సంసారము నాదినుండియును దగత్తత్కర్మసంయుక్తిము

జగముం ద్రిష్టురు మాకుఁ గానఁబడఁ దేవదంబునం గర్ల మా

ర్గగతుం డైనను గాఁడు భోగకరిణీగాధాదరోన్మత్తచి

త్త గరిష్ఠద్విపరాజసంయమపటుస్తంభాత్మకుం డెవ్వఁడున్.

శ్లో. యదేతత్స్వచ్ఛందం విహరణమకార్యణ్యమశనం

సహారైస్సంవాసశ్శ్రుతముపశమైకప్రతఫలమ్,

మనో మన్దస్పందం బహిరపి చిరస్యాపి విమృశ

న్న జానే కన్యైషా పరిణతిరుదారస్య తపః.

౬2

వా. — అథ తపఃప్రవృత్తిప్రకారమేవాహ — యదితి. — స్వచ్ఛందం యథేచ్ఛమ్
అపరాధీనమితి యావత్, విహరణం విహరత్వ, న విద్యతే కార్యణ్యం చైన్యం యస్మిం
స్తత్తథోక్తమశనం భిక్షాన్నభోజనం కన్దమూలాద్యాహారో వా, తథా, ఆరైర్విక్షాన
సంపన్నైః, సహ సంవాసస్సమాగమత్వ, తథా ఉపశమో విషయభోగవిరతిరేవ -
వికం ముఖ్యం - ప్రతఫలం యస్మింస్తత్తథోక్తం, శాన్తిఫలకతపశ్చరణబోధకమిత్యర్థః.
శ్రుతక వేదాంతశాస్త్రవణం చ ని. 'శ్రుతం శాస్త్రాపధృతయో' రితి విశ్వః.
తథా, బహిః బాహ్యదేశే మన్దస్పందం మన్దప్రసారమ్-అస్తర్బుఖత్వాదితి భావః.
మనోఽప్యస్తకరణం చేతి యదేతత్సర్వం వర్తత ఇతి శేషః * 'నపుంసకమనపుంసకే

నైకవచ్చే' త్యాదినా ఏకేశ్వః. * ఏషేతి విధేయప్రాధాన్యాత్ స్త్రీలిక్ష్ణతా. 'తైత్తిం హి యత్సా ప్రకృతిర్జలస్య' తివత్, కస్యోదారస్య మహత, స్తవసః, పరిణతిః పరిపాకో వా, న జానే న వేద్దిత్యర్థః. యద్వా - పరిణతిః పరిణామో వా న జానే - కింవా తమః ఏవరూపేణ పరిణతం తన్న జానామిత్యర్థః, కథంభూత స్సన్నపి - చిరస్య చిరకాలమిత్యర్థః. విమృశక్ పరామృశన్నపి - ని. 'చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యా ద్యాప్తిరార్థక్' ఇత్యురః. * విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం; తచ్చ తపశ్శివపూజనమేవ - కథమన్యథాఽన్యస్యేదృక్ఫలసాధనే ఏవంవిధపరిణామ నే వా సామర్థ్యం సంభవేదితి భాష.

టీ. స్వచ్ఛందం=యథేచ్ఛమైన, ఏతత్ విహరణమ్ = ఈశ్రీప్రభుట, ఆకార్యణ్యం = దీనత్వములేని, ఆశనం=ఆహారము, ఆరైశ్చ సహ=పెద్దలతోడ, సంవాసః = కూడిక, ఉప...ఫలమ్ - ఉపశమ = విషయభోగేచ్ఛలయందు రక్షితులేని శాంతి యను, ఏక=ముఖ్య మగు, ఫలం=ప్రయోజనముగలదియైనను, శ్రుతం=వినికి, బహిః = వెలుపలికి, మన్దస్పందం= మందప్రసారముగల, మనఃఆపి = మనస్సును, (ఇలి) యత్=అనునది ఏదో, ఏహ = ఇది, కస్య ఉదారస్య తపసః పరిణతిః = ఏమహాతపస్సునకు పరిపాకమో, చిరస్య=చిరకాలము, విమృశక్ ఆపి=పరామర్శించినను, న జానే=ఎఱుగకున్నాను.

తా. ఈస్వచ్ఛందవిహారము, నైచ్యములేని యాహారము, సత్సాగత్యము, శాంతిప్రద మగునెఱుక, మనస్సును బాహ్యవిషయము లందుఁ బ్రసరింపఁజేయమి, ఈసర్వమును నేగొప్పతనమునకు ఫలముగా సంభవించెనో తెలిసికోలే కున్నారము.

ఉ. ఇచ్ఛకు వచ్చినట్లు చరియించుట దైన్యము లేనితండియున్
నిచ్చలు సాధుసంగమును ॥ నిర్తలశాంతియు శాస్త్రబోధమున్
మచ్చిక లోనఁ బూని వెలి ॥ మట్టనిచిత్తము నాఁగ నింతయున్
వచ్చుట యేమహోన్నతతరపంబుఫలంబొ యెఱుంగ నేర్తుమే.

శ్లో. జీర్ణా ఏవ మనోరథాశ్చ హృదయే యాతం చ తద్ద్యౌవనం
హస్తాజ్ఞేషు గుణాశ్చ వన్ధ్యఫలతాం యాతా గుణజైర్విసా,
కిం యుక్తం సహసాభ్యుపైతి బలవాన్కూలః కృతాన్తోఽక్షమీ
హః! జ్ఞాతం మదనాన్తకాఙ్క్షియుగళం ముక్త్యాన్తీ నాన్యగతిః.

వ్యా.—అథ శివచరణమేవ శరణమితి స్వరణమభినీయాహ—జీర్ణా ఇతి.—మనో
రథా విమయాభిలాషాశ్చ హృదయే అన్తరంగ ఏవ, జీర్ణాః సప్తాః-వాఙ్మూమాత్రమేవ న
త్వసభూతా ఇత్యర్థః తథా-జ్ఞేషు ఆవయవేషు తత్తథాభూతం-కామినీసంభోగోపయు క్త
మిత్యర్థః. యావనం, యాతం గళితం. హస్తేతి విషదే, తథా, గుణజ్ఞా గుణగ్రాహిణస్స
హృదయా ఇతి యావత్-తైర్వి నా * 'పృథగ్విసే' త్యాది నా తృతీయా. గుణా విద్యా
విసయాదయశ్చ, వస్థ్యఫలతాం నిష్ఫలతాం యాతా గతాః-అనుభావకాభావాన్నిరర్థకా
జాతా ఇత్యర్థః. తథా, బలవాక్ బలివ్యః-దుర్జయ ఇత్యర్థః. కాలః కాలస్వరూప అపరా
పర్త ఇతి యావత్. అక్షమీ అసహనశ్చ, కృతాన్తో యమస్సహసా-భ్యుపైతి అభి
యుక్తే - ప్రాణాపమరణార్థమితి భావః. ని. 'కృతాన్తా యమసిన్ధావై వి' త్యమరః,
అతః కిం, యుక్తముచితమ్, ఈదృగ్దశాయాం కిం కర్తవ్యమిత్యర్థః. హా కష్టం-తథా-పీద
మేకం తరుణసాధనమస్తీతి స్వరణమభినీయాహ. —జ్ఞాతమవగతం, కిం జ్ఞాతమిత్యత ఆహ-
మదనాన్తకస్య శంభోః - అఙ్గీయుగళం పాదయుగ్మం, ముక్త్యా విహాయాన్యాయ, గతిశ్చ
రణం, నాస్తి, అతస్తదేవ శ్రయణీయమితి భావః.

టీ. మనోరథాః=ఆభిలాషలు, హృదయే = అంతరంగముననే, జీర్ణాః = నశించినవి.
తత్ యావనం చ = ఆజవనమును, హస్త = అయ్యో, అజ్ఞేషు = ఆవయవములయందు,
యాతం=గళితములేక అణగినది. గుణజ్ఞైః వినా=సహృదయుములులేమి, గుణాశ్చ=విద్యా
విసయాదిగుణములును, వస్థ్యఫలతాం=నిష్ఫలమును, యాతాః=పొందినవి. (అనుభావకులు
లేమిచే నిరర్థకములైనవి.) బలవాక్ = బలివములును, కృతాన్తః = నాశము కావించు
నదియు, అక్షమీ=పీర్చులేనిదియు, (అగు), కాలః=మృత్యువు, సహసా=వేగముగా, అభ్యు
పైతి=వైకివచ్చుచున్నది, కింయుక్తం=ఏదియుచితమో, హా=ఓహో, జ్ఞాతం = తెలిసినది.
మదనాన్త...యుగళం - మదనాన్తక = మన్మథునిశరీరమునకు మృత్యువైన ఈశ్వరుని
యొక్క. అఙ్గీయుగళం ముక్త్యా = పాదములజంట తప్ప, అన్యాయ = వేఱు, గతిః =
శరణము, నాస్తి = లేదు.

తా. కోరికలు మనస్సులోనే జీర్ణించినవి. యశావనమును నవయవ
ములలోనే యంతరించినది. గుణజ్ఞులులేక గుణములును వ్యర్థము లయి
నవి. కాలమూ బలవంతమయినది. మృత్యువు వైచునదికాదు. ఇప్పుడు
నేయవలసిన దేమి? ఆ! తెలిసినది! మన్మథాంతకునిచరణముల నేవించు
టకా కింక నే మున్నది?

ఉ. చిత్తమునందె కోరికలు ॥ జీర్ణము లయ్యె నశేషగాత్రమున్
హస్తినజవ్వనం బరిగె ॥ నాద్యులు లేమి గుణంబులున్ ఫలొ
చ్చిత్తి వహించె నెది తగుఁజేరక మానఁడు కాలుఁ డక్కటా!
చిత్తజ్వలెరిపాదయుగసేవనమే గతిగా నెఱింగితిన్.

శ్లో. మహేశ్వరే వా జగతామధీశ్వరే జనార్దనే వా జగదస్తరాత్మని,
న వస్తుభేదప్రతిపత్తిరస్తి మే తథాఽపి భక్తిస్తరుణేషు శేఖరే. 34

వ్యా.—నను -

‘యత్నాదనిస్సృతసరిత్పువరోదకేన
తీర్థేన మూర్ధ్నైశ్చిత్తేన శివ శివోఽభూత్,
ధ్యాతుర్ననశ్చ కులశైలవిసృప్తవజ్రం
ధ్యాయేచ్చిరం భగవతశ్చరణారవిన్దమ్.’

ఇత్యాది నా శివాద్యశేషదేవతాకల్యాణప్రదే అఖిలలోకారాధ్యే సంసారార్థవ తరణ
యానపాత్రే భగవతశ్చరణారవిన్దే జాగ్రతి కథం శివాక్షియుగళం వినాఽన్యాయ గతి
రైనైతి ప్రలససి ఇత్యాశక్త్యాహ - మహేశ్వర ఇతి.—జగతాం చతుర్థశ్చ
వనానా, మధీశ్వరేస్వామిని, మహేశ్వరే శివే వా, తథా, జగతా మస్తరాత్మని అస్తా
కరణసాక్షిణి - అస్తర్యామిణీతి నా-అథవా అస్తర్యాతాత్మని జీవాత్మస్వరూపే అవి
ద్యాప్రతిబిమ్బిత మైతస్య లేన తథాభూతత్వా దితి భావః - యద్వా - జగత్స్వస్థ
రాత్మని యస్య తస్మిన్ తథోక్తే - కుక్షిస్థాఖిలభువన ఇత్యర్థః, జనానర్థయతితి
జనార్దనే విష్ణా వా, మే మమ, వస్తుభేద ప్రతిపత్తి అయం మహేశ్వరోఽయం జనా
ర్దన ఇతి వస్తుగోచర భేద బుద్ధి - రైనై-‘శివాయ విష్ణురూపే యేత్యాది నా తయో
ర్వస్తుతో భేదాభావా దితి భావః; తథాఽపి భేదప్రతిపత్త్యభావేఽపి, తరుణేషు శ్చే
ఖరే శిరోభూషణం యస్య తస్మిన్ శివే, భక్తి ర్భజనానురాగో, ఽస్తీతి శేషః. అత
ఏవ నాన్యాయ గతిరిత్యుక్తమితి భావః, ఇదం చ స్వభావో దురతిక్రమ ఇతి న్యాయా
దిత్యవగస్తవ్యమ్. వంశస్థవృక్షమ్ - ‘జతో తు వంశస్థ ముదీరతంజరా వి’తి లక్షణాత్.

టీ. జగతామ్=లోకములకు, అధీశ్వరే=ప్రభువగు, మహేశ్వరేవా=హరునియం
దుగాని, జగత్ అస్తా అస్తాని=లోకములకు అంతరాత్మయగు అనగా లోకాల వర్తించు
వాడగు, జనార్దనేవా = హరియందుగాని, మే=నాకు, వస్తుభేదప్రతిపత్తి=వస్తువులు
వేరైనవిభావము, (శివుడువేరు, విష్ణువు చే అను భావము.) న=లేదు. తథాపి=అయినను,

తరుణిష్టశేఖరే = లేత చంద్రుడు సిగపూవుగాఁగల హరునియందు, భక్తిః = భజనానురాగము.

తా. జగదీశ్వరుఁడగుమహేశ్వరునందును, జగదంతర్యామియగు జనార్దనునందును మాకు భేదబుద్ధి లేదు. ఇర్వరకు నభేదమే. కాని పూస నెలదాల్పునందు భక్తి బలిసియున్నది.

తే. జగదధీశ్వరుఁ డగుమహేశ్వరునియందు
సకలజగదంతరాత్ముఁడ శ శార్ఙ్గయందు
భేదవిజ్ఞాన మెయ్యెడ శ లేదు మాకు
నైనఁ దరుణేందు శేఖరు శ నంద భక్తి.

శ్లో. స్ఫురత్ స్ఫురజ్యోత్స్నా ధనళితతలే క్వాఽపి పులినే
సుఖాసీనాశ్చాన్త ధ్వనిషు రజనీషు ద్యుసరితః,
భవాభోగోద్విగ్నాశ్చివ శివ శివేత్సుచ్చవచసః
కదా స్యామానన్తోద్గతబహుళబాష్పాప్లవదృశః.

85

వ్యా.—ఆంధ్ర స్థాయిసశ్వసుస్యోదయవశాచ్ఛరసాభివ్యజ్ఞకవాక్యనాహ వచ్చు
భిః—స్ఫురత్ స్ఫురజ్యోత్స్నాతిః—కాన్త ఉపరతాః - ధ్వనయః పక్షిమృగాదితాని-
యాసు తాసు తథోక్తాసుఁప లేన చిత్తవిజ్ఞేపహేతురాహిత్యం సూచ్యతే. రజనీషు రాత్రి
షు, స్ఫురస్తీ ప్రకాశమానా-స్ఫురా ప్రవృద్ధా చ-యా జ్యోత్స్నా చప్రికా-తయా-
ధవళితం పాణ్డూరీకృతం-తలం ప్రదేశో-యస్య తస్మిన్, క్వాఽపి కన్తింశ్చిత్, ద్యుసరితో
గర్జాయాస్సంబంధిని. పులినే నైకతే, సుఖం యథా తథా-ఆసీనా ఉపవిష్టాస్సప్తః, భవా
భోగత్సంసారవిస్తారాదుద్విగ్నాః విహ్వలాః - దుఃఖజనకత్వాదితి భావః. వయమితి
శేషః. ఆతశ్చివేత్వాది త్రివారముచ్చాసి తారాణి-వచాంసి ఆక్రందవచనాని యేషాం తే
తథోక్తాః - 'ఆర్తవచన' ఇతి పాఠే దైన్యపదనాస్సప్తః, కదా కన్తిన్వా సమయే,
అన్తరభ్యన్తరే-గతాః నియమనవశాదన్తర్జీనా ఇతి యావత్-బహుళాశ్చ-యే బాష్పా
ఆనన్దాశ్రూణి-తైరాకులా వ్యాకులా యా దశా అపస్థా-తాం, యాస్యామః? అన్తర్నియ
మితానన్దబాష్పవర్యాకులావస్థాం కదా గమిష్యామ ఇత్యర్థః. 'దృశ మితి పాఠే బాష్పా
కులా యా దృగ్బలప్తిస్తాం యాస్యామ-ఇత్యన్వయః. 'కదా స్యామానన్తోద్గతబహుళబాష్పా
కులదృశ' ఇతి పాఠే-ఆనన్దాదుద్గతా ఉత్పన్నా యే బహుళ బాష్పాః తైరాకులా దృశో
భర్తృ-టిక-—26

యేమో లే తథోక్తాః కదా స్యామ భవేమ ? తదాసిం ఖలు వయం కృతకృత్యా ఇతి భావః.

టీ. కాస్తధ్వనిభు = నెమ్మదిపొందిన సందడిగల, రజనీభు = రాత్రులయందు, స్ఫుర ... కలేస్ఫురత్ ప్రకాశించుచున్న, స్ఫురజ్యోత్స్నా = నిండువెన్నెలలచేత, భవశి = తెల్లనిదిగఁజేయఁబడిన, తలే = ప్రదేశముగల, ద్యుసరితః = చదలేఱగుమందాకినియొక్క, పులినే = ఇసుకతిన్నెయందు, సుఖాసీనాః సంతఃసుఖముగ కూర్చున్నవారమై, భవా... ద్విగ్నాః - భవ = సుసారముయొక్క, ఆభోగ = విస్తారమువలన, ఉద్విగ్నాః = విహ్వలలమైన మేము, శివశివశివ ఇతి = శివశివశివయని, ఉచ్చవచసః = బిగ్గరి యగు పలుకుగలవారమై, కదా = ఎప్పుడు, ఆనందో... దృశః - ఆనంద = సంతోషముచే, ఉద్గత = ఉబికిన, బహుశ = మెండగు, బాష్ప = ఆశ్రువులచే, ఆప్లుత = అంతట తడుపఁబడిన, దృశః = కన్నులు గలవారము, స్యామ = అగుదుమో.

తా. నిశ్శబ్దముగా మాటుడిగినరేల నిండారినపండువెన్నెలలచేఁ దెల్లవాజేన గంగానది యిసుకతిన్నియవైఁ గూరుచుండి యునంతమైన సుసారమును రోసి 'శివశివా' యని పెద్దగ సుకీర్తనము నేయుచుఁ గనులనిండ నానందాశ్రువులు రా నుండు తెప్పడో!

శా. శాంతారావనిశీథకాలముల భాగస్వత్సాంద్రచంద్రాతపా
క్రాంతస్వచ్ఛమరున్నదీపులినయోగగ్యతోఽఽ గూర్చుండి జ
న్మాంతోద్వేగుల మైనమేము శివశివ బ్రావృత్తితో నెప్పుడ
త్యంతానందభవాశ్రుసంకులనిశాగ్రవాప్తిక సుఖంబుందుమో.

శ్లో. వితీర్ణే సర్వస్వే తరుణకరుణాపూర్ణహృదయా
స్ఫురస్తస్సంసారే విగుణపరిణామాం విధిగతిమ్,
వయం పుణ్యావర్జ్యే పరిణతశరచ్చన్ద్రకిరణా
స్త్రియామా నేమ్యామో హరచరణచిన్తైకకరణా.

86

వ్యా. - వితీర్ణ ఇతి. - సర్వస్వే నిఖలభవే, వితీర్ణే దత్తే - అర్థిసాత్కృతే సతి. ని. 'స్వో జ్ఞాతావాత్సని స్వం త్రిష్వాత్తీయే స్వోఽస్త్రియాం భవ' ఇత్యమరః. తతస్తరుణా ప్రత్యగ్రా - యా కరుణా భూతదయా - తయా - పూర్ణాని పూరితాని - హృదయాని యేమో లే తథోక్తాః, తథా, సంసారే, విధిగతిం దైవప్రవృత్తిం, విగుణపరిణామాం విమమరిపాకామ్ - అకుశలపర్యవసాయినీభితి యావత్, స్ఫరస్త

స్పృహ మనస్వసుసంధానాస్పృహ, వయం, పుణ్యారణ్యే తపోవనే, హరచరణచింతా శివ
పాదారవిష్టధ్యానమేవైకం ముఖ్యం-శరణం రక్షణం యేషాం తే తథోక్తా స్పృహ, పరిణా
తాః పరితో వ్యాప్తాః-శరచ్చస్త్రీశిరణాశ్చారదేస్తుమయూఖా-యాను. తాస్తథోక్తాస్త్రీయా
మాః రాత్రీః, నేష్యామో గమయిష్యామః, కదేతి శేషః; ద్వయోః ప్రథమవరమయా
మార్థయోద్ధినవ్యవహారాత్ త్రయో యామా యస్యాస్యా త్రియామేతి స్వామి.

టీ. తరుణ...హృదయాః - తరుణః = ప్రత్యగ్రమైన, కరుణా = భూతదయచే,
పూర్ణ = పూరితమైన, హృదయః = సంతోషముగలవారమైన సర్వస్వే = (మాయోక్త)
నకలధనము, వితీర్ణే = (పేదలకు) దానము చేయఁబడినదిగా, సంసారే = సంసారము
నందు, విధిగతిం = దైవప్రవృత్తిని, విగుణపరిణామాం = విషమపరిపాకమును, స్మరంతః =
మనస్సున తలపోయఁచు, వయం = మేము, పుణ్యారణ్యే = తపోవనమున, హరచరణచింతా =
శివపాదములధ్యానమే, ఏక = ముఖ్యమైన, శరణాః = ప్రాపుగలవారమై, పరిణతశరచ్చంద్ర
కిరణాః = పండివ్యాపించియుండు శరత్కాలపుచంద్రునివెన్నెలలుగల, త్రియామాః =
రాత్రులను, నేష్యామః = కడచిపుచ్చుదుము.

తా. పరిపూర్ణకరుణాంతరంగమున ధనమెల్ల బీదలకు దానముఁ
జేసి సంసారమునందలి దైవదుర్విలసితమును చింతించుచుఁ బుణ్యారణ్య
మునఁ బండువెన్నెలలో శివపదచింతనము గావించుచు మే మెన్నఁడు
రేలు గడపెదమో !

చ. కలధన మంతయున్ నెలపు శ గా నిడి నూత్నకృపాప్రపూర్ణచి
త్తుల మయి సంస్మృతిం గుశల శ దూరవిపాకముగాఁగ దైవముం
దలఁచుచుఁ గానలో శివప శ దస్తృతినిష్ఠులమై నయింపఁగాఁ
గలము శరత్ప్రసన్నమిహికా శ కరరమ్యములైన రాత్రులన్.

శ్లో. కదా వారాణస్యామమరతటిసిరోధని వసన్
వసానః కాశీనం శిరసి నిదధానోఽజ్జలిపుటమ్,
అయే! గౌరినాథ! త్రిపురహర! శమ్భో! త్రినయన
ప్రసీదేతి క్రోశన్నిమిషమివ నేష్యామి దివసాన్.

37

వా. — కదేతి. — కదా కన్పిన్వా కాలే, వారాణస్యాం కాశ్యామమరతటిసిరో
ధని గజ్ఞాతీరే, వసన్ తిష్ఠన్, తథా, కాశీనం గుహ్యచ్ఛాననచేలఖణ్డం వసానః ఆచ్ఛాద

యన్ - లోకవిరోధపరిహారార్థం తావన్తాత్రపరిగ్రహ వివ స తు పరిగ్రహాన్తరాపేక్ష
 ఇత్యర్థః. * 'వస ఆచ్ఛాదన' ఇతి ధాతోశ్చానన్. శిరస్యజ్జాలిపుటం కరసంపుటం, నిద
 ధానస్పృక్, అయే భో, గౌరీనాథ పార్వతీమలే, త్రయాణాం పురాణాం సమాహార
 స్త్రీపురం. * పాత్రాదిత్వా న్ను జీవ తస్య-హరతీతి హః-హే త్రిపురాన్తక, శం జుఖ
 మస్తాదభవతీతి శంభో, త్రినయన మే త్ర్యమృత * తుభ్నాదిత్వా న్ను ఇత్వమ్, ఏకదా
 మవ్రణచతుష్టయం చరమేశ్వరస్య లోకసంగ్రహకారణత్వాశక్యకార్యకరణసామర్థ్యత్వ
 భక్తజనసుఖసంధాయకత్వాసాధారణమహిమాన్వదత్వద్యోతనార్థ మిత్యవగన్తవ్యం. ప్రసీద
 ప్రసన్నోభవతీ, శ్రోశన్నువై రటక్, దివసాననేకాన్, నిమిషమివ త్క్షణమివ, నేహ్యమి.
 అత్ర భావి తీవ్రసరకయాతనానుచిన్తాదిభ్యిభావైర్జన్మకః - కావీనధారణశిరోఽజ్జాలిపుట
 సంఘటనాదిభిరనుభావైర్భివ్యక్తఃకదేతిదుసూచితేన చిన్తాభ్యేన సంచారిభావేన చ పరి
 పుష్టం - స్వాత్మావమాననలక్షణో నిర్వేదస్థాయీ-కాన్తరసః పరిస్ఫురతీత్యవగన్తవ్యమ్. వివ
 ముత్తరత్రాపి యోజ్యమ్.

టీ. కదా-ఎప్పుడు, చారాణస్యాం=కాశిలో, అమరతటినిరోధసి = గంగాతీరపు
 టొడ్డున, వసన్=కూర్చుండి, కావీనం=గోచిని, వసానః=పెట్టుకొని, శిరసి = తలయందు,
 అంజలిపుటం=చేతులబోడింపుచు, నిదధానః=ఉంచుకొని, అయే=ఓ, గౌరీనాథ = పార్వ
 తీకా, త్రిపురహర=త్రిపురాంతక, శమ్భో=శంకరుడా, త్రినయన = ముక్కుంటిదేవరా,
 ప్రసీద=వయజూపుము. ఇతి=అని, శ్రోశన్=బిగ్గటగా నటచుచు, లేక మొఱపెట్టుచు,
 దివసాన్=దినములను, నిమిషమివ=క్షణమునుంబోలె, నేహ్యమి=కడపుదునో.

తా. ఎప్పుడు కాశిలో గంగయొడ్డున గోచిపెట్టుకొని కూర్చుండి యూదలఁ గేలుదోయి మోడ్చి 'ఓగౌరీనాథా! పురహరా! శంభరా! త్రినయనా! ఆనుగ్రహింపుము' అని మొఱయిడుచు దినములను నిమిషమువలె గడపుదునో!

ఉ. శ్రీగుతకాశియం దమరః సింధువుచెంగట నిల్చి గోచినిం
 బూని ప్రణామముద్రఁ దలఁ మోపి "పురాంతక! పార్వతీశ! శం
 భో! నిటలాక్ష! రక్ష" యని మొఱ్ఱలు పెట్టుచు నిశ్చలానుసం
 ధానత నెన్నఁ డే గడవెదన్ దినముల్ నిమిషంబుకై వడిన్,

శ్లో. స్నాత్వా గాఙ్గశయయోభిశ్శుచికుసుమఫలైరర్చయిత్వా విభోత్యా
 ధ్యేయే ధ్యానం నియోజ్య తీతిధరకుహరగ్రావవర్యజ్జమూలే,
 ఆత్మారామః ఫలాశీ గురువచనరత స్వత్ప్రసాదాత్మరారే
 దుఃఖం మోక్షేయ కదాఽహం సమకరచరణే పుంసి సేవాసముత్థమ్.

వా. — స్నాత్వేతి — గంగా యా ఇమాని గాఙ్గాని * 'తస్యేద' మిత్యో. తైః
 వయోభిర్గంగాజలైరిత్యర్థః. స్నాత్వా శుద్ధో భూత్వా, హే విభో శంభో, శుచిభిః శుద్ధ
 శ్వాస్త్రసమైరితి యావత్ - కుసుమైః, ఫలైశ్చ, త్వా మర్చయిత్వా సమారాధ్య -
 ఏతేన బాహ్యపూజాయా అప్యంశతః ప్రాధాన్యమస్మీతి సూచితం. ధ్యేయే ధ్యాతుం
 యోగ్యే వస్తుని - త్వచ్చరణారవిందవివేత్సర్థః. ధ్యానం నివేశ్య ఏ కాగ్రచిత్తో భూత్వే
 త్యర్థః. తథా, తీతిధరకుహరే - యో గ్రావా పాషాణస్య ఏవ పర్యజ్కుః సుఖశయ్యా-
 తస్య మూలే, నిష్ణాస్యస్మితి శేషః. సమాధిప్రత్యానానంతరం సుఖసంవేశయోగ్యతాద్యోత
 నార్థం గ్రాష్టి పర్యజ్కుత్వరూపణమ్, ఆత్మజ్యే వారమత ఇత్యాత్మారామో విషయాస్త
 రాసక్తిశూన్యస్సస్మిత్యర్థః. 'రమన్తే యోగినోఽవన్తే నిత్యానన్తే చిదాత్మసి' తి స్మృతేః.
 తథా, ఫలాశీ ఫలాహరః - శరీరధారణార్థమితి భావః. గురువచనరతః ఆచార్యోపదిష్టకర్తా
 చరణతత్పరస్య - ఆహమ్ - ఇత్థం భూతతాయా ఏవ శ్రేయోహేతుత్వాదితి భావః.
 హే స్వరారే మదనానంతర శంభో, త్వత్ప్రసాదాత్ త్వదమగ్రహత్, మకరేణ మకరా
 కార రేఖాయా సమావర్తత్యితి సమకరశ్చరణో యస్య తస్మిన్ తథోక్తే పుంసి మహా
 భాగ్యసంపన్నే పురుషే విషయే - రాజీత్యర్థః, సేవాసముత్థం పరిచర్యాసముత్పన్నం,
 దుఃఖం, కదా మోక్షేయ తథా మామనుగృహణేత్యర్థః. పరమేశ్వరానుగ్రహం విసా
 శ్రేయో లాభాభావాదితి భావః. సమకరచరణస్య మహాభాగ్యసంపన్నత్వముక్తం
 సాముద్రికే —

‘మకరో మత్స్యరేఖా చ పద్మశఙ్ఖాకృతిః పదే,
 మహాధనీ మహాభోగీ దాతా దీర్ఘాయురేవ చ.’ ఇతి.

టీ. గాఙ్గేశంగానదిసంబంధములైన, వయోభిః = నీళ్లతో, స్నాత్వా = స్నానము
 చేసి, (హే) విభో = (ఓ) స్వామీ, త్వా = నిన్ను, శుచికుసుమఫలైః - శుచి = శాస్త్రసమై
 తములై పవిత్రములైన, కుసుమఫలైః = పూవులతోను, పండ్లతోను, అర్చయిత్వా = ఆరాధించి,
 ధ్యేయే = ధ్యానింపదగినవస్తువునందు (సీచరణమునం దనుట); ధ్యానం = ఏకాగ్రచింతన

మును, నియోజ్య = పెట్టి, క్షీతిధర = కొండయొక్క, కుమార = గుహయందలి, గ్రావ = పాషాణ మను, పర్యక్కు = సుఖశయ్యయొక్క, మూలే = మూలను, ఆత్మారాముః = ఆత్మయందే క్రిడించువాడను, పల ఆశి = పండ్లను తినువాడను, (శరీరమును ధరించుటకు మాత్రమే అనుట), గురువచనరతః = ఆచార్యుఁ డుపదేశించినకర్త నాచరించుటయందే ధ్యానముకలవాడనై, ఆహం = నేను, (హే) సర్వత్ర = ఓమదనశత్రువా! త్వత్ ప్రసాదాత్ = నీయనుగ్రహమున, సమకరదరణే = సమానములే యగు కాలుసేతులు గల (కేవలము నావంటివాడే యైన, లేక మకరరేఖతోఁ గూడిన పాదములు గలవాడై, ఈరేఖ ఎవని పాదములయం దుండునో వాడు మహాభాగ్యకాలి యని సాముద్రికము.) పుంశి=పురుషుని, సేవాసమత్థం = కొలుచుటవలనబుట్టిన, దుగ్ధిం=దుగ్ధమును, కదా = ఎప్పుడు, మోక్ష్యే = పడలుదునో.

తా. దేవా! గంగాజలమున స్నానమాడి పవిత్రము లగుపుష్పములతోఁ బండ్లతో నిన్నుఁ బూజించి నిన్నే ధ్యానించుచు, పర్వతగుహాంతరమున నొకతాతిపలకపై నాత్మారాముడనై యుండి పండ్లతో తున్ని వారణము కావించుచు గురువాకృతత్పరుడనై నీయనుగ్రహమువలన నావంటివాడే యగునొకనరుని నేపించి తెచ్చుకొన్నదుఃఖము నెన్నడు వదలించుకొందునోగదా మన్మథాంతకా !

ఉ. వేలుపులేటఁ దోఁగి సుపః విత్రఫలాదులఁ బూజచేసి ని
న్నోలి మనంబులో నిలిపి యోగ్యగుహాశిలయందు నాత్మసం
శీలుడ నై ఫలాశి నయి శ్రీగురువాక్యరతుండ నై మహీ
పాలక సేవనశ్రమముఁ బాసెద నెన్నడు మన్మథాంతకా.

శ్లో. ఏకాక్షి నిస్సృహశ్శాన్తః పాణిపాత్రో దిగమ్భరః,
కదా శమోభి! భవిష్యామి కర్తనిర్దులనక్షమః ?

89

వ్యా.—ఏకాక్షి—ఏకాక్షి అనహయః - సజ్జరహిత ఇతి యావత్. 'సక్తా క్షంజాయతే కామ' ఇత్యాదిసక్తజనితకామాదివరమ్మరాయాః అసర్థహేతుత్వాదితి భావః. * 'ఏకాదాశినిచ్చాసహాయ' ఇత్యాకినిచ ప్రత్యయః కుతః? నిఃస్పృహః విషయాభిలాషహీనః, అత ఏవ, శాన్తః రాగాద్వేషపహతచిత్తః-కాన్తో దాన్త ఉపరత స్తితిక్షుప్తమాపితో భూత్వా, అతః పాణి రేవ పాత్రం భిక్షాపాత్రం యస్య స తథోక్తః, తథా, దిశ ఏవామృరాణి యస్య స తథోక్తస్య - మ్మహమితి శేషః.

హే శమోభ కర్తాం సంచితప్రార్థనాం నిర్మలనే సమాలవిధ్వంసనే - తమ
స్థుమర్థః, కదా భవిష్యమి? కర్తృబద్ధాత్కదా మోక్షేఽభివృద్ధిః.

‘భిద్యతే హృదయగ్రన్ధిశ్చిద్యతే సర్వసంశయాః,

క్షీయన్తే చాస్య కర్తాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే.’ ఇతి.

ఈశ్వరసాక్షాత్కారమస్తరా కర్తృక్షయాభావాత్తదర్థం త్వం ప్రత్యక్షో భవేతి భావః.

టీ. శమోభ = శంకరా, వికాశీ = అసహాయుడను కావుననే ఒంటరిని, లేక సంగ
రహితుడను, నిఃస్పృహః = విషయాభిలాషలేనివాడను కావుననే ఆసలేనివాడను,
శాన్తః = రాగాదులచే ననుపహత చిత్తుడను లేక అంతరింద్రియనిగ్రహముగలవాడను,
పాణిపాత్రః = చేయే భిక్షాపాత్రముగాఁ గలవాడను, దిగ్మర్తః = దిక్కులేవస్త్రముగాఁ
గలవాడను అయి, కర్త నిర్మలనక్షమః = ప్రార్థకర్తములను వేఱుతో పెళ్లగించుటకు
సమర్థుడను, కదా = ఎప్పుడు భవిష్యమి, = అగుదునో.

తా. సదాశివా! ఒంటరిని, నిష్కాముడను, శాంతుడను, దిగం
బరుడను, అఱచేత బిచ్చమెత్తువాడనుగా నుండి పురాకృతకర్తమును
నిర్మలము చేయఁగలవాడ నెన్నఁటి కగుదునో!

తే. ఒంటి దిరుగుచుఁ గోరిక శ్రీలుజ్జగించి

శాంతిఁ జేకొని పాణిభా శ్రీజనుడ నై ది

గంబరుడ నై సమస్తక శ్రీర్తంబు లెపుడు

మొదలుచెడఁ ద్రుంతుఁ బరమేశ! శ్రీ సదయహృదయ.

శ్లో. పాణిం పాత్రయతాం నిస్కళుచినాభైః క్షేణ సంతుష్యతాం

యత్ర క్వాఽపి నిషీదతాం బహుత్యణం విశ్వం మువలః పశ్యతామ్,

అత్యాగేఽపి తనోరఖిణ్డపరమానద్దావబోధస్పృశా

మధ్యా కోఽపి శివప్రసాదసులభస్సంపత్స్యతే యోగినామ్. 90

వ్యా.—అభైవం భూతానాం శివప్రసాదాన్తోక్షమార్గోఽవిలప్తేనైవ సులభో
భవతీతి నిగమయతి—పాణిమితి—పాణిం కరతలమేవ - పాత్రం భోజనభాజనం
కుర్వతాం పాత్రయతాం. * పాత్రశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యన్తా ల్లటశ్శత్రాదేశః. నిసర్గ
శుచినా స్వభావపరిపూతేన, క్షేణ భిక్షకదమ్మకేన, సంతుష్యతాం సంతోషం
ప్రాప్నువతాం. * ‘భిక్షాదిభ్యోఽన్’సి. ‘క్షేణం భిక్షకదమ్మక’ మిత్యమరః. యత్ర -

క్వాఽపి యన్తిక్ కస్తిక్ ప్రదేశే శ్శకానే వనే వేత్సర్థః. నిషీదతాముపవిశతాం. ముహుః పానాపున్యేన, విశ్వం ప్రవక్ష్యం, బహుత్పణమీషదసమాప్తం తృణం-తృణ కల్పమిత్యర్థః. * 'విభాషా సుబో బహుచ్ఛరస్తాత్తు' ఇతి బహుచ్ఛ్రిత్యయః. * ప్రకృతేః పూర్వం భవతి - 'స్యాదీషదసమాప్తా తు బహుచ్ఛ్రిత్యతిలిప్తక' ఇతి ప్రకృతివచనా త్పుకృతిలిప్తతా. పశ్యతామాకలయతాం, తథా, తనోరత్యాగేఽపి దేహసంబద్ధశూన్య త్వాభావేఽపి, అఖణ్డోఽపరిచ్ఛిన్నో - యః పరమానందో బ్రహ్మానంద-స్తస్యైవబోధమనుభవం-స్ఫుశస్తితి తథోక్తానాం-జీవన్ముక్తత్వాఽతి భాషః. * 'స్మృశోఽనుదకే క్వి' స్మృతి క్విప్పిత్యయః. యోగినాం ధ్యాననిష్ఠానాం శివప్రసాద-సమలభస్ఫులభ్యో-శోఽ ప్యనిర్వాచ్యః, అధ్వా మోక్షమార్గ ఇత్యర్థః. సంపత్యతే సంపన్నో భవతి.

టీ. పాణిం=చేతిని, పాత్రయతాం = భోజనపాత్రగాఁ జేయువారును, నిసర్గ శుచినా=స్వభావముచే పవిత్రమైన, ధృడేణ = బిచ్చముతో, సంతువ్యతాం = తృప్తిఁ జెందువారును, యత్ర క్వాఽపి = ఏచోటనో. ఒక్కడ, నిషీదతాం=కూర్చుండువారును, ముహుః=పదేపదే, విశ్వం=ప్రపంచమును, బహుత్పణం = గడ్డిపరకకు సమానముగ, పశ్యతాం=చూచువారును, తనోః అత్యాగేఽపి=దేహమును వదలకున్నను, అఖణ్డపరమానందా వబోధస్ఫుకాష్ = శ్రేష్ఠమగు బ్రహ్మానందముయొక్క అనుభవమును తాకుచున్నవారును (అగు), యోగినాం = యోగులకు, శివప్రసాదసులభః = శంభునిదయచే సులభముగా లభించునది, శోఽపి = అనిర్వచనీయమగు, అధ్వా=మార్గము (కైవల్యమార్గము), సంపత్యతే=కలుగును.

తా. అటచేతిని భిక్షాపాత్రముగాఁ జేసికొని స్వభావపవిత్ర మగు భిక్షాన్నముతోఁ దృప్తిజెందుచు నెక్కడనో యొక్కడఁ గూర్చుండి ప్రపంచమునెల్ల గడ్డిపరకసమానముగాఁ జూచుచు శరీరమును వీడకున్నను అఖండపరమానందానుభవభాగులైన యోగులకు శివప్రసాదమున మోక్షమార్గము సిద్ధించును.

చ. హితునకు బాణిపాత్రున శ కనిచ్చునకు శుచిభైశ్చమాత్రతో
హితునకు నెట్టితావున వ శ సిం చెడువానికి విశ్వముం దృఢ
ప్రతినిధిఁ జేయువానికి బు శ స్థితుఁ డయ్య నఖండసౌఖ్యసం
గతుఁ డగుయోగి కేర్పడు నో శ కానాకమార్గము శంభుసత్కృపన్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు శివార్చన మను

తోమైదవదశకము.

అపధూతచర్య

శ్లో.కౌషీనం శతఖణ్డజ్వరతరం కన్ఠా పుగస్తాదృశీ
నైశ్చిన్ద్యం నిరపేక్షభైక్షమశనం నిద్రాశ్శకానే వనే,
స్వాతస్త్ర్యేణనిరజ్కుశం విహరణం స్వాస్తం ప్రశాస్తం సదా
స్థైర్యం యోగమహోత్సవేఽపి చ యది త్రైలోక్యరాజ్యేన కిమ్ ?

వ్యా.—శివార్చనస్య మోక్షోపయోగ్యవధూతభావఫలకత్వా 'దత్త్యాగేఽపి తనోరఖణ్డపరమానందావబోధస్పృశా' మిత్యుపక్రాంతత్వాచ్చేదాసీం తావదపధూతచర్యా మాహ—అథావధూతచర్యేతి—అపధూతో నామ బ్రహ్మజ్ఞైక్యానుసంధానతత్పురః విస్తృతబహిఃప్రవృత్తిః జీవన్ముక్తకల్యాణాచార్య మలినో యోగపురుష-ప్రస్య చర్యా ఆచారః - ఉచ్యత ఇతి శేషః. ఉపక్రాంతావధూతచర్యాం దశభిర్వర్ణయతి—కౌషీన మితి—శతఖంధైరనేకశకలైః—జ్వరతరమతివిక్లిర్ణం, కౌషీనం గుహ్యచ్ఛాదనచీరఖణ్డం, యది అస్తి చేదిత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి. ని. 'కౌషీనం స్వాదకార్యే చ గుహ్యచీరప్రదే శయో రితి విశ్వః. తాదృశీ తథాభూతశతఖణ్డజ్వరతరై వేత్త్యర్థః. కన్ఠాపునః కన్ఠా చ, అస్తి యది, నైశ్చిన్ద్యం విషయచింతారహిత్యం చ యది. తథా నిరపేక్షముపర్తనా పేక్షారహితం-భైక్షమశనం భోజనం యది శ్శకానే ప్రేతభూమా, వనే మహారణ్యే వా నిద్రా చ యది, స్వాతస్త్ర్యేణస్వాచ్ఛన్ద్యేన, నిరజ్కుశమప్రతిబంధం, విహరణం విహారశ్చ, యది సదా, ప్రశాస్తం ప్రశస్తం * 'వా దాస్తే త్యాదినా నిపాతః. స్వాస్తం చిత్తం యది, యోగమహోత్సవే-యోగస్సమాధిరేవ మహోత్సవస్తస్మిన్, స్థైర్యం చ, యది అస్తి చేత్తర్హి, త్రైలోక్యరాజ్యేన త్రిలోకాధిపత్యేన, కిం న కిమపేక్ష్యర్థః. తస్మైవ పరమ సౌఖ్యావహత్వాదితి భావః. * త్రయో లోకాస్త్రైలోక్యం చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్సాన్విధే వ్యభిచ్ఛే.

టీ. శత...తరం-శతఖణ్డ = అనేకప్రేలికలుగా, జ్వరతరం = మిక్కిలి శిథిలమైన, కౌషీనం=గోచరియు, తాదృశీ=అట్టిదియేయైన, కన్ఠాపునః = బొంతయును, నైశ్చిన్ద్యం= విషయచింతారహితమును, నిరపేక్షభైక్షం=అనుపర్తనాపేక్షలేని భిక్షున్నమును, శ్శకానే= ప్రేతభూమియందుఁగాని, వనే = ఆరణ్యమునఁగాని, నిద్రా = నిదురించుటయు, స్వాతస్త్ర్యేణ=స్వచ్ఛందముగా, నిరజ్కుశం=అటంకములేని, విహరణం=సంచారమును, సదా= ఎల్లప్పుడు, ప్రశాస్తం = ప్రశస్తమును, స్వాస్తం=హృదయమును, యోగమహోత్సవే = సమాధి యను గొప్పపండుగదినమును, స్థైర్యమపి = నిలకడయును, యది (అస్తి)=ఉండె.

నేని, త్రైలోక్యరాజ్యేన=స్వర్గమర్త్యపాతాళములను మూడులోకముల యేలుబడి, కిం = ఏల ?

తా. నూటప్రేలికలయిన గోచియును, అంతదే బొంతయును, సింహితయును, ఒకరియవేక్షలేని భిక్షున్నమును, అడవిలో శ్వశానము ననో నిద్రయును, స్వాతంత్ర్యముతో నడ్డమాకలులేని విహారమును, ఎప్పుడును బ్రసన్నమైనచిత్తమును, సమాధిసంధానమున స్థైర్యమును జేకుటినచోఁ ద్రిలోకాధిపత్య మెందుకు ?

శా. కాపీసంబును జీర్ణకంఠయు నవేతాశూన్యభ్రైక్షంబుఁ జిం

తాపాయంబు వసత్వశానముల నిశ్చంద్రావాప్తి దుర్గ్వారస

ద్వ్యాపారంబుఁ బ్రశాంతచిత్తమును యోగారూఢియున్ వృత్తినం
క్షేపంబుం గలదేని యోగికిఁ ద్రిలోకీప్రాభవం జేటికిన్ ?

శ్లో. † బ్రహ్మామణ్డలీమాత్రం కిం లోభాయ మనస్వినః,

శఫరీసుఫరితేనాభిః శుద్ధో న ఖలు జాయతే.

92

వా. — నన్వత్సవసౌఖ్యావహత్యేన ప్రసిద్ధం త్రైలోక్యరాజ్యం నిషిధ్య కాపీ నాదినంబులేరేవోత్తమత్వం ప్రతిపాదితం, తదనన్తే, యత స్తస్యైవాత్మ్యస్తప్రలోభకత్వా దిత్యాశక్త్య - మనస్వినస్తావదేతావదేవ నాప్రలోభకం కిం తు బ్రహ్మామణి తత్రా కించిత్కరమేవేతి సదృష్టాస్తమాహ—బ్రహ్మామితి—మణ్డలీమాత్రం బిమ్మమాత్రం- ఘటాదివదియత్తయా పరిచ్ఛిన్నమిత్యర్థః. 'మణ్డలీభూత మి'తి వా పాతః. తదా అమణ్డలం మణ్డలం సంపద్యమానం మణ్డలీభూతమ్. * ఆభూతతద్భావే చిన్మి. * 'ఉర్యాది చిన్మి'చ 'శ్చే'తి తి గతిసంక్షాయాం * 'కుగతిస్థాదయ' ఇతి సమాసః, ని. 'బిమ్బాఽస్త్రీ మణ్డలం త్రి' ప్యిత్యమరః. † బ్రహ్మాం చతుర్దశభువనగర్భిత బ్రహ్మాండకటాహః. మన స్విదో ధీరస్య, యోగిన ఇత్యర్థః. * ప్రశంసాయామిని, లోభాయ చిత్తప్రలోభనాయ, కిం భవతీతి శేష్య. భవత్యేవ. కిమ తదేకకోణే నిలీనం త్రైలోక్యరాజ్యమితి భావః. తత్ర దృష్టాస్తమాహ—ఆభిః సముద్రః శఫరీసుఫరితేన మత్స్యవిశేషాల్పాంతసేన, శుద్ధః ఊభితః మధిత ఇతి యావత్. * శుద్ధ స్నానై' త్యాదినా నిపాతః. న జాయతే ఖలు న భవతి ఖలు. ని. 'స్రాష్ఠీ తు శఫరీ ద్వయో' రిత్యమరః. మత్స్యోల్పాంతసేనాభిత్తోభణమివ త్రైలోక్యరాజ్యేన మనస్వినః ప్రలోభనమిత్యర్థః. అతస్తదేవానిసౌఖ్యావహమితి భావః.

టీ. మనస్వినః = ధీరునికి, (యోగికి), బ్రహ్మజ్ఞమబ్జలీమాత్రం = బ్రహ్మజ్ఞముల సమూహమెల్లను, లోభాయ కిం=మనస్సున నానపుట్టించునా? ఆభిః=సముద్రము, శఫరీ స్ఫురితేన=వెద్రస్త్రీజాతిమత్స్యము త్రుళ్లుటచేత, త్సుభిః=కలగినది, న జాయతే భుం= కాదుగదా?

తా. ఒకయోడుమీను దుముకులాడిన మాత్రమున సముద్రము కలగఁబొటనట్లు బ్రహ్మాండమండలమెల్లను రానున్నను మనస్వి యగు యోగిచిత్తము లోభపడదు.

క. మండలమాత్రం బగు బ్ర
హ్మాండము లోభకర మగునె యతిధీరునకు
నిండుసముద్రము జలచర
తాండవగతిచే విలోడితము గాదుగదా?

శ్లో. మాతస్త్వత్త్వి! భజస్వ కంచదపరం మత్కౌక్షిణీ మాస్తభూ
రోభిగేషు స్పృహయాశవస్తవ వశే కా నిఃస్పృహణామసి,
సద్యఃస్మృతపలాశపత్తపుటికాపాత్రే పవిత్రీకృతై
ర్భిశౌవస్తుభిరేవ సంప్రతి వయం వృత్తిం సమీహామహే. ౧౩

వ్యా.—అథ వైరాగ్యప్రకారమాహ—మాతరితి.—మాతర్జనని, హే లక్ష్మీ* 'అమ్మార్థనద్యోర్హిన్వ' ఇతి హ్రస్వః. ఆత్ర మాతృగ్రహణమేతావస్తం కాలం త్వయా రక్షితా వయమితి భక్త్యతిశయసూచనార్థమిత్యవగత్తవ్యమ్. అపరమన్యం కంచిద్భాగ్యవస్తం పురుషం, భజస్వ సేవస్వ, మత్కౌక్షిణీ మద్విషయాభిలాషిణీ, మాస్తభూర్భు భజేత్సర్వః. * 'స్తోత్రరే లక్ష్యే' తి చకారాదాశీరథే లక్ష. * 'న మా జ్యోగ' ఇత్యడాగమప్రతిషేధః. నన్విదాసీం కుత ఏతదైవరాగ్య మిత్యత ఆహుః— భోగేషు ప్రకృష్టనాదివిషయానుభవేషు, స్పృహయాశవః స్పృహవస్తః పుమాన్యః * 'స్పృహీ' త్యాదినా చురాద్యస్తాజ్ఞాస్తాదాభుచ్చిత్త్యయః. తవ వశే త్వదాయత్త తాయాం - వర్తస్త ఇతి కేషః. త్వదధీనా భవన్తీత్సర్వః. ని. 'పశ ఆయత్త తాయాం చే' త్యమరః. తర్హి యాయం క ఇత్యాశజ్ఞాయామాహుః—నిఃస్పృహణాం భోగాభిలాషహన్యానాం, కాఽసి కీదృగ్విధాఽసి న కాఽసీత్సర్వః. పయం చ నిః స్పృహ ఇతి భావః అతోఽస్మాన్విహాయన్యత్ర గచ్ఛేతి సంబంధః. నశ్వేషం చేద్యుష్టాకం కథం జీవికేత్యాశజ్ఞాయామాహుః—పయం, సంప్రతీదాసీం, సద్యస్తత్కాల

వివ * 'సద్యః పరుత్పరాః' త్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః. సూతా విరచితా * కర్తృణి
క్షః. * 'ఘోషః శూడనునానికే' చ' లి డీతి యజాదేశః. పలాశపత్రపుటికా కింతుక
వర్ణపుటికైవ-పాత్రం భిక్షాహరణోచితభాజనం-తస్మిన్, పవిత్రీకృతః పావనీభూతై
రిత్యర్థః. * అభూతతద్భావే చ్చిష్టః. * 'అస్య చ్చా వి' తీకారః. భిక్షావస్తుభిః - అన్న
కబళరోపితకాకాదిభిక్షాద్రవ్యైరేవ - భిక్షాన క్తుభిః' లి పాలేఽపి-భిక్షాన క్తువిశేషైరిత్యర్థః.
వృత్తిం జీవితాం, సమీహామహే అభిలషామహే - విరక్తా భవామ ఇత్యర్థః. అతః
కిమర్థం త్వమస్తాకమితి భావః. అత్ర పలాశపత్రపుటికాయాస్సద్యసూక్ష్మతత్వకథనం విశద
త్వద్వ్యోతనార్థమ్-అన్యథా భిక్షాహరణానుపయుక్తా స్యాదితి వేదితవ్యం. తథా - 'పలాశం
వద్వస్త్రం' చ' త్యాదివచనాత్పత్రీకరణయోగ్యేషు పలాశపత్రైషు నిక్షిప్తసాధారణా
న్యాదీనామపి పవిత్రత్వం కిముత నిసర్గశుచిభిక్షావస్తూ నామితి చాఽవగతవ్యమ్.

టీ. మాతలక్ష్మీ=అమ్మా ఓలక్ష్మీ, కంచిత అపరం=ఎవనినైన నింకొకనిని, భజన్య =
సేవింపుము, మల్ కాష్ఠిణీ=నన్నుగోరుదానవు మాస్త భూషి=కాకుము. భోగేషు=స్రక్ష్పం
దనాది విషయములయందు, స్పృహయాశపః=కోరికగలవారు, తవపశే=నీవశమై (ఉం
దురు). నిఃస్పృహః=భోగాభిలాష లేనివారికి, కాఅపి=ఎవ్వరైతపు అవుదువు? వయం=
మేము, సంప్రతి=ఇప్పుడు, సద్య...పాలే-సద్యః=తత్కాలమున, సూక్త = కుట్ట
బడిన, పలాశపత్ర = మోదుగాకుల, పుటికాపాలే = దొన్నెయను భిక్షమును గొనుట
వచితమగుపాత్రమున, పవిత్రీకృతే=పావనీభూతమైన, భిక్షావస్తుభిః=అన్నకబళము
వైవిడిన కూరలుమొదలగు ద్రవ్యములతోసే, వృత్తిం=జీవితమును, సమీహామహే=కోరు
చున్నారము.

తా. అమ్మా! లక్ష్మీ నమస్కారము. నన్నుగోరకుము. మఱొకరి
నాశించుము. భోగములఁ గోరువారు నీకు లోఁబడుదురు. కాని నిఃస్పృ
హులకు నీతోఁ బని యేమి? ఎప్పుటి కప్పుడు మోదుగాకు దొప్పలుగట్టు
కొని తిరిపమెత్తి పవిత్రతము లయిన భిక్షావస్తువులతో మే మింక జీవ
యాత్ర గడపఁదలచి యున్నాము.

క. అమ్మా! లక్ష్మీ నమస్కా

రమ్ములు గావించి నిన్నుఁ బ్రార్థించెద నా

నెమ్మదిలో విద్యారూ

పమ్మన నేలుకొను ముఖ్యోపల మదియకదా.

శ్లో. మహీ రమ్యా శయ్యా విపులముపథానం భుజలతా
 వితానం చాకాశం వ్యజననునుకూలోఽయమనిలః,
 స్ఫురద్దీపశ్చంద్రో విరలివనితాసజ్జముదితః
 సుఖి శాంతశ్చేతే మునిరతనుభూతిర్నృప ఇవ. 94

వ్యా.—అథ యోగినస్సార్వభౌమసామ్యమాచా—మహాశయ్యేతి. — పృథ్వీ భూమిః, మహాశయ్యా విశక్కుటపర్యక్తుః—‘మహీ శయ్యా పృథ్వీ’తి పాతే-పృథ్వీ పృథుః * ‘వాతో గుణవచనా’ దితి కీష్. మహీ-శయ్యా-ని. ‘గోత్రా టః’ పృథివీ పృథ్వీ త్వాఽ వనిర్నేదినీ మహీ-త్యమరః. భుజలతా బాహువల్లి, విపులం విస్తీర్ణ, ముపథానం. ని. ‘ఉప ధానం తూపబర్హ మి’త్యమరః. ఆకాశం చ, వితానముల్లాభః-ని. ‘అస్త్రీ వితానముల్లాభ ఇత్యమరః. ఆయం ప్రవర్తమానోఽనుకూలః, అనిలః పవనః, వ్యజనం తాళపృస్తక మిత్యర్థః-ని. ‘వ్యజనం తాళపృస్తక’ మిత్యమరః. శరచ్చంద్రో దీపః-శరద్గ్రహణం చంద్రస్య ప్రకాశాతిశయద్యోతనార్థం, ఇత్యేతస్సర్వమయత్నసిద్ధమపరిచ్ఛిన్నం చేత్యర్థః. ప్రసిద్ధం తు నైవం భూకమితి భావః. స్వయం, విరలిర్విరక్తిరేవ వనితా - కస్యాస్పృశేన ముదిత స్సంతుప్తః, అత ఏవ, సుఖి ఆనందపూర్ణః, శాంతశ్శమకీలా, మునిః-

‘వివృత్తస్సర్వతత్త్వజ్ఞః కామక్రోధవివర్జితః,
 ధ్యానస్థో నిష్క్రియో దాంతస్తుల్యకృత్కాఞ్ఞో మునిః.’

ఇత్యుక్తలక్షణః కచ్చిద్యోగీశ్వరః, అతనుభూతిరఖణ్ణితైశ్వర్యసంపన్నో, సృపస్సార్వ భౌమ ఇవ, శేతే స్వపితి—నిరాతక్కుం నిద్రాతీత్యర్థః.

రూపకసంక్షిప్తోఽయ ముపమాంకారః; తథా ఉపమానాన్నృపాదుపమేయస్య మునేరపరిచ్ఛిన్నశయ్యాదిస్సంపన్నత్వేనాధిక్యప్రతీలేర్వృతిరేకో వ్యజ్యతఇత్యేంకారేణా లంకారధ్వనిః.

టీ. మహీ=పృథ్వీ, రమ్యా=రమణీయమైన, శయ్యా=నెట్ట, భుజలతా=బాహువల్లి, విపులమ్=విస్తరింపఁబడిన, ఉపధానం=దిండు, ఆకాశంచ=ఆకాశమును, వితానం=మేలుకట్టు, అనుకూలః=సుఖముగానుండు, ఆయం అనిలః=ఈగాలి, వ్యజనం=విననకట్టి, చంద్రః=చందు రుండు, స్ఫురల్ దీపః = వెలుగుచుండు దివ్యై, విరతి...ముదితః-విరతి = వైరాగ్యమును, వనితా=ప్రియురాలితోడి, సజ్జ=కూటమిచే, ముదితః=సంతుష్టుఁడును, శాంతః = శాంతఁ

దును, అగు, మునిఁ=యోగీశ్వరుఁడు, అతసుభూతిః = ఆఖణ్డతైశ్వర్యముగల, నృపఇవ = రాజువలె, సుఖం=సుఖముగా, శేలే=(అటంకరహితము) నిమరఁ జెందును.

తా. భూమి రమ్యమయిననెఱ్ఱ, కై దీవయే విరివిగలతలలాడ, ఆకాశమే పెనుమేలుకట్టు. అనుకూలవాయువే వీవన. చంద్రుడే దివ్య. ఈ రీతిని ముక్తివనితతోఁ గలయుచు మెలయుచు నానందపడుచు ముని, మహారాజువలె హాయిమెయిఁ బవళించును.

చ. ధరణి విశాలతల్ప ముపశాసము బాహువు నింగి చందువా
సురటును గంధవాహములు శ శోభనదీపము చందురుండుగా
విరతివధూమణిం గలసి వేడుక మీఱ సుఖించి శాంతుఁడై
నిరుపమలీల యోగి శయనించు మహిపతిమాల్మికై వడిన్.

శ్లో. భిక్షాశీ జనమధ్యసజ్గరహితస్వాయ త్తచ్ఛేష్టస్యదా
హానాదానవిరక్తమార్గనిరతః కశ్చిత్తపస్వీ స్థితః,
రథ్యాక్షిర్విశిష్టజీర్ణవసనై రాస్మాత్కన్ధాధరో
నిర్దానో నిరహజ్జుతిశ్శమసుఖాభోగైకబద్ధస్పృహః.

95

వ్యా. — అశ యోగిస్వరూపం నిరూపయతి—భిక్షేతి.—భిక్షామన్నాతీతి భిక్షాః
భిక్షాన్నమాత్రభోజనేన శరీరధారణతత్పర ఇత్యర్థః. జనసంధ్యే-సంగరహితః ఆన, క్షిప్రీనః-
'సక్లాత్సంజాయతే కామ' ఇత్యాదిన్నత్రేస్తస్య నిదానత్వాదితి భావః. కింతు, సదా
సర్వదా, స్వాయత్తా స్వాధీనా-చేష్టా వ్యాపాగో—యస్య స తథోక్తః-స్వచ్ఛవ్యవహార
నిరత ఇత్యర్థః-స్వాధీనాత్మీయవ్యాపారో వా. ని. 'అధీనో నిఖ్ను ఆయత్త' ఇత్యమరః
తథా, హానాదానయోస్త్యాగస్వీకారయోర్విరక్తః అసంకీర్ణః-యో మార్గస్తత్ర-నిరతః
ఆసక్తః-నియమేన హేయపస్తుహనో పాదేయోపాదానతత్పర ఇత్యర్థః. యద్యా-హాసమ
ఇదం హేయమితి త్యాగః-ఆదానమిదముపాదేయమితి స్వీకారః.-హేయోపాదేయబుద్ధి
ఘోర్య ఇత్యర్థః. 'నిన్దై'నుజ్యే పథి విచారతాం శో విధిః శో నిషేధ' ఇత్యాదివచనాత్తస్య
విధినిషేధాతీతత్వాదితి భావః తథా, రథ్యాయాం వీథ్యామక్షిర్ణమ అనుపయుక్తత్వాజ్జనై
ర్విషీప్తం - కుతః? విశిర్ణం విశకలితం - తత్కుతః? జీర్ణం పురాతనం తథాభూతం
వసనమాచ్ఛాదనం - యస్య రథ్యాక్షిర్ణవిశిర్ణజీర్ణవసనః - 'చిరాజి కిం పథి న సన్తి
దిశన్తి భిక్షా' మిత్యాదినా తస్య తథావిశవసనధారణస్వాభావాదితి భావః. * అర్హ

ఆదిత్యాన్న త్వర్ణీయోఽచ్యుత్యయః. * అర్కాదిరాశ్చతిగణః, యద్వా - రథ్యాయాం - క్షీర్ణమనాదరేణ నిక్షీప్తం-విక్షీర్ణం జీర్ణం చ వసనం నిజాచ్ఛాపనం యేన స తథోక్తః సుప్రాప్తం సమధిష్ఠితం - కన్తైవాననం - యేన స తథోక్తః. చతుర్దుశితకన్థోప - ద్భువ విప్త ఇత్యర్థః. అత ఏవ, నిర్వానోఽభిమానశూన్యః—సంసారాధ్యాసరహిత ఇత్యర్థః. నిర హంకృతిరహంకారశూన్యః తదాత్మాధ్యాసరహిత ఇత్యర్థః. శ మో నామ వైరాగ్యేణ నిర్వికారచిత్తత్వం-తేన యః సుఖాభోగః ఆనందాఽతిశయః తత్ర ఏకం ముఖ్యం యథా తథా-బద్ధా స్పృహ యేన స తథోక్తః బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠ ఇత్యర్థః కశ్చిత్కోఽపి, తవస్వీ మహతపాః యోగీశ్వరః * ప్రశంసాయామిని. స్థితః నిరాశక్కుం వర్తత ఇత్యర్థః. రథ్యాక్షిణ్యేతి సంప్రాప్తేతి చ విశేషణద్వయేన బాహ్యవైరాగ్యము క్త-మవ్యైరాఽరవైరాగ్య మిత్యవగ న్తవ్యమ్ స్వభావోక్తిరలంకారః. 'స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావస్థస్తువర్ణన మి'తి లక్షణాల్.

టీ. భిక్షా ఆశీ = శరీరధారణకుమాత్రము వలయు భిక్షను భుజించువాడును, జన...రహితః-జనుమధ్య - జనులనడుమను (ఉండియు), సక్లరహితః = ఆసక్తివిహీనుడును, సదా=ఎల్లప్పుడును, స్వాయత్తచేష్టః = తనకులోబడిన వ్యాపారముగలవాడును, హః... రతః-హః = (సీచవస్తు వని) వదలుటయందును, ఆదానః=(ఉపాదేయ మని) స్వీకరించుట యందును, విరక్త = ప్రీతిలేని, మార్గ = నడవడియందు, నిరతః = ఆసక్తుడును, రథ్యా... పసనైః-రథ్యా = పెద్దనీకులయందు, కీర్ణ = పాతవైవలబడిన, విక్షీర్ణ = శిథిలమైన, జీర్ణ = ప్రాత, పసనైః = గుడ్డలతో, ఆస్మాత = అంతటగుట్టలబడిన, కన్థా = బొంతకు, ధరః = ధరించువాడును, నిర్వానః=అభిమానశూన్యుడును, నిర్ అహంకృతిః=అహంకారశూన్యుడును, శమ...స్పృహః-శమ = వైరాగ్యముననై నకాంతివలని, సుఖ = సుఖముయొక్క, ఆభోగ = విస్తారమున, ఏక = ముఖ్యముగా, బద్ధ = కట్టబడిన, స్పృహః = కోరికగల వాడును-బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠయందే మనస్సుగలవాడనుట (అగు), తవస్వీ = యోగీశ్వరుడు కశ్చిత్ = ఎవఁడోయొకఁడే, స్థితః = ఉండును.

తా. భిక్షాన్న భోజనుడై, జనుల నడుమ నున్నను, వారిసంగతి లేక నేవేచ్ఛాప్రవర్తన గలిగి త్యజించుట గ్రహించుట యనునవి లేని మార్గముననుండి త్రోవలో బడియుండిన చింపిగుడ్డవ్రేలికలను బొంతగా గూర్చుకొని యభిమానము అహంకారములేనివాడై శాంత్యానందపారవశ్యమున నారూఢుడై యెవఁడో యోగీశ్వరుఁ డొకఁడగుడును.

శా. హానాదానవిరక్తమార్గనిరతుం ఓడతయ్యభిక్షాశి స్వా
 ధీనారంభుండు లోకసంగదురితాతీతస్వభావుండు ర
 థ్యానిక్షిప్తవిశిష్టవస్త్రకృతకంఠాసీనుఁ డాత్మాక్షర
 థ్యానాసక్తుఁ డోకానోకండు విగతాహంకారుఁ డొప్పున్ భువిన్.

శ్లో. చక్షుః కిమయం ద్విజాతిరథవా శూద్రోఽథ కిం తాపసుః
 కిం వా తత్త్వవివేక వేశలమతిర్మోగీశ్వరః కోఽపి కిం,
 ఇత్యుత్పన్న వికల్పజల్పముఖరై రాభాష్యమాణా జనై
 ర్న క్రుద్ధాః పథి నైవ తుష్టమనసో యాన్తి స్వయం యోగినః. 96

వ్యా — అథ యోగినాం మానావమానతుల్యతామాహ — చక్షుః ఇతి. — ఆయం
 పరిదృశ్యమానశ్చక్షుః కిం అన్యజో వా, అథవేతి పక్షాన్తరే, ద్వే జాతీ శూద్రత్వ
 బ్రహ్మజ్ఞురూపే యస్య స తథోక్తః కిం బ్రహ్మజో వా - 'జన్మనా జాయతే శూద్రః
 కర్మణా జాయతే ద్విజ' ఇతి వచనాదితి భావః. యద్వా - ద్వే జాతీ జన్మసి
 గర్భనిర్గమనసంస్కారాభ్యాం యస్య సః ద్విజాతిః - కిమ్, అథ యద్వా - శూద్రః కిం
 వృషలో వా కిం - వా యద్వా - తాపసుః కిం తపోనిష్ఠో వా కిం, కిం వా తత్త్వవివేక,
 'వేశలా పరమార్థపర్యాలోచనతత్పరా మతిర్మయస్య స తథోక్తః కచ్చిత్కౌఽపి, యో
 గీశ్వరః కిం ధ్యాననిష్ఠో వా, ఇత్యుత్పన్న ప్రకారేణోత్పన్నై రుదితైర్వికల్పజల్పైర్వికల్ప
 వాక్తృర్వృథా వాచాలానైరిథం భూతాని వాక్యాని వదద్భిరిత్యర్థః. జనైః, పథి మార్గే
 ఆభాష్యమాణా అధిక్షిప్యమాణా అపి, న క్రుద్ధాః న కోపితాః చక్షులత్వాద్వాక్యేషేణేతి
 భావః, నైవ తుష్టమనసః న సంతుష్టాన్తరణాశ్చ - ద్విజాతిత్వాద్వాక్యేషేణేతి భావః.
 యోగినో యోగారూఢాః, స్వయం యాన్తి తూష్టిం గచ్ఛన్తి - బ్రహ్మనిష్ఠత్వాదితి భావః.
 తథా చ గీతావచనం —

‘స ప్రహృష్యేచ్ఛ్రియం ప్రాప్య నోద్విజేత్ప్రియ చాప్రియమ్,
 స్థిరబుద్ధిరసమూఢో బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మణి స్థితః.
 శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానావమానయోః,
 జ్ఞానవిజ్ఞానకృప్రాత్తా కూటస్థో విజితేంద్రియః.
 యుక్త ఇత్యుచ్యతే యోగీ సమలోష్టాత్కాశ్చనః.’ ఇత్యాది.

టీ. ఆయం = ఈశనఁబడువాఁడు, చక్షుఃకిం = మాలవాఁడా, అథవా = లేక,
 ద్విజాతిః వా = బ్రహ్మజుఁడా, అథ = లేక, కిం శూద్రోవా = శూద్రుఁడా, తాపసుః కిం వా =

తపోవిష్టుడా, తత్త్వవివేకపేశలమతిః = పరమార్థపర్యాలోచనయందునేర్పుగల బుద్ధి మంతుడగు, కోఁపి = ఒకానొక, యోగీశ్వరః = మహాయోగియా, ఇతి = ఇట్లుని,
ఉత్పన్న వికల్ప జల్పముఖరైః = పుట్టిన వికల్పపువాక్యములను ప్రేలుటచే చాచులురగు,
జనైః = మనుష్యులచేత, పథి = దారిలో, ఆభావ్యమాణాః = అధిక్షేపించబడువారు,
(అయును), న స్రద్ధాః = కోపపడవారునుగాక, నైవ తుష్టమనసః = సంతోషించినమనస్సు
గలవారునుగాక, యోగినః = యోగీశ్వరులు, స్వయం = తమకట, యాన్తి = పోవుదురు.

తా. వీడు మాలండా! లేక బ్రాహ్మణుడా! శూద్రుడా!
తాపసుడా! తత్త్వవేత్త యగు యోగీశ్వరుడా! యని తన్నుం జూచి
పలువురు జనులు పలుతెఱంగుల జేయుభాషణమును వినుచు గోపింపక
సంతుష్టమనస్కుడై యోగి తనత్రోవను దా నేగుచు.

ఉ. మాలండో వీడు విప్రకులమండనుడో మఱి శూద్రుడో తప
శీలుండో సిద్ధుడో యనుచుఁ జెంతలఁ జేరి వికల్పజల్పవా
చాలజనంబు లాడఁగ వెసం గుపితాత్ములు గారు సమ్మదో
ద్వేలురు గారు మిన్నక భువి విహరింతురు యోగిపుంగవుల్.

శ్లో. హింసాశూన్యమయత్నలభ్యమశనం ధాత్రా మరుత్కల్పితం
వ్యాళానాం పశవస్తృణాంభుజస్పృష్టా స్థనీశాయినః,
సంసారార్థవలజ్ఞ సక్షమధియాం పృథ్విః కృతా సా నృణాం
యామన్వేషయతాం ప్రయాన్తి సతతం సర్వే సమాప్తిం గుణాః.

వ్యా.—అథ హింసాదిరాహిత్యవృత్తిమాహ—హింసేతి—హింసయా అన్యోప
తాపకవధాదిభిః - శూన్యం రహితం, అయత్నేన యత్నం వినా - లభ్యం ప్రాప్యమ్,
అశనమున్నం - ని. 'భిన్నా స్త్రీ భక్తమన్తోఽన్న' మిత్యుహః. ధాత్రా చిత్రవిచిత్ర
సృష్టికర్తృ బ్రహ్మణా వ్యాళానాం సర్పాణాం-ని. 'వ్యాళో దుష్టకే సర్పే' ఇతి విశ్వ.
మరుతా వాయునా, కల్పితం నిర్మితం, పశవః గోప్రభృతయః, తృణాంబుర్యాం బాల
తృణాని-భుజ్జానాః సస్తాః, స్థనీశాయినః ఆకృత్రిమప్రదేశే కయనవస్తవస్థాస్సంకుష్టాః
సంసారః పుత్రకళత్రాది ధారావాహి రూపా సంస్పృతః - స ఏవ అర్థవః-తస్య లజ్జనే
అతిక్రమణే-క్షమా-భీ యేషాం, తేషాం, నృణాం జనానాం, యథా తరణిద్వారా
సముద్రం తరన్తి తథా జ్ఞానద్వారా సంసారం తరన్తిత్వర్థః. సా పృథ్విః పూర్వోక్త
ప్రసిద్ధజీవనం, కృతా నిర్మితా - బ్రహ్మణేత్వర్థః. తాం పృథ్విం, అన్వేషయతాం మార్గ
భిర్వృణోతి—27

మాణానాం-నిరస్తరజస్తమోజనితదోషాణాం, సర్వే గుణాః సతతం సర్వదా, సమాప్తిం నాశం, ప్రయాన్తి ప్రాప్నువన్తి.

‘యో మే గర్భగతస్యాపి వృత్తిం కల్పితవాన్పుభూః,

శేషవృత్తివిధానాయ సుప్తః కిన్న మృతోఽపి వా.’

ఇతి పదసరీత్యా వృత్తికల్పనే జాగరూకస్య భగవాన్ వర్తత ఇతి మత్వా హింసాది రాహిత్యేన వృత్తిం కుర్వన్ యదృచ్ఛయా సుప్రాప్తద్రవ్యేణ తుష్టస్యన్ యత్ర కృత వా పసన్ రజస్తమోవోషైః అలిప్తస్యన్ యోగీ సర్వదా ఆత్మానసంధానం కుర్వన్ స్థాతవ్య ఇత్యాశయః.

టీ. వ్యాఖానాం=పాములకు. భాత్రా=బ్రహ్మచే, హింసాకూన్యం = చంపుటలేనిదియు, ఆయత్నలభ్యం=ప్రయత్నములేక లభ్యమగునదియు, (ఆగు), అశనం = అన్నము, మరుల్ = గాలి, కల్పితం = చేయబడినది. పశవః = గోవుమొదలగు జంతువులు, తృణ ఆఙ్కుర భుజి = లేబచ్చికను తినునవిగాను, స్థలికాయినః = బాగుపఱచని నేలయందు పరుండునవిగాను, సృష్టాః=సృజింపబడినవి. సంసార ఆర్జవలక్ష్మనక్షమధియాం = పుత్ర కళత్రములతోడి సంసారసముద్రమును దాటుటయందు సమర్థమయినబుద్ధిగల, నృణాం= మనుజులకు, యాం=వి (వృత్తి), ఆన్వేషయతాం = వెదకువారికి, సతతం = ఎప్పుడును, గుణాః సర్వే = సత్త్వరజస్తమోగుణకార్యములన్నియు - జననమరణాదులు, సమాప్తిం = నాశమును, ప్రయాన్తి = పొందునో, సావృత్తి = ఆజీవిక, కృతా = చేయబడినది.

తా. బ్రహ్మచేవుడు హింసకానింప నక్కఱలేక యప్రయత్నముగా జేకులునట్టి గాలిని సర్పముల కాహారము గావించెను. పశువులకు నేల పడుకగను గఱికపరక లాహారముగను గావించెను. సంసార సముద్రమును దాటుజాలు బుద్ధి యుండిన నరులకును దగునాహారము నాలాటిదానిఁ జేసేయే యున్నాడు. ఆయాహారమును జేకొనువారికి రజస్తమోగుణజనితదోషము లెల్ల నశించును.

చ. చిలువల గాలిమేపరులఁ १ జేసి తృణాంకురభోజనంబు భూతలశయనంబు గోవులకుఁ १ దామరచూలి విధించె దత్త్వపేతలమతు లైనవారలకు १ సన్నుతవృత్తి ఘటించె దానిచేదొలంగు రజస్తమోజనితదోషము లెల్ల భజించువారికిన్.

శ్లో. గణ్ఠాతీరే హిమగిరిశిలాబద్ధపద్మాసనస్య
బ్రహ్మధ్యానాభ్యసనవిధినా యోగనిద్రాం గతస్య,

కిం తైర్భావ్యం మమ సువివస్థైర్వ్యత్ర తే నిర్విశజ్ఞాః

కంఠాయ నై జరతహరిణాస్సాన్వజ్జ మజ్జే మదీయే.

93

వా.—అథ నిర్వృత్తిప్రకారమాహ—గజ్జేతి క్లీకేన—గజ్జాయాః సుర నద్యాః-తీరే కూలే - ని. 'కూలం రోధశ్చ తీరం చ ప్రతీరం చ కటు త్రి' ప్రికృత్య మరః. తీరగ్రహణం తద్గతశీతత్వ పావి త్రావిదిసిద్ధ్యర్థం. హిమగిరేశ్చితనగస్య - శిలాయాః పాహాణస్య ఉపరి-బద్ధం పద్మాననం యేన తస్య కిం చ, బ్రహ్మణః - ధ్యానముపాసనం - తస్య అభ్యసనమభ్యాసః - తస్య విధిః విధానం - తేన-౨. 'విధిర్విధానే చై వేదపీ'త్యమరః. యోగనిద్రాం, గతస్య ప్రాప్తస్య, యోగినః మమ, తైస్సుచివనైః పుణ్యచివనైః, భావ్యం కిం, యత్ర తే, జరతహరిణాః పృథకురక్తాః, నిర్విశజ్ఞాః నిర్భీకాస్సప్తః, స్యాన్తం స్వశరీరం, మదీయే అజ్ఞే శరీరే, కణ్డాయ నై, తైర్భావ్యం కిమిత్కృత్ప్రాయః. ఏవం చ గ్రామనివాసం త్యక్త్వా గజ్జాతీరే హిమవత్పర్వతపాహాణోపరిపద్మాననాననవర్తీ బ్రహ్మధ్యానాభ్యాసవిధానేన యోగనిద్రాం గతస్యన్నహం నిర్విశజ్ఞైః జరతహరిణై స్సాంకం యదా స్థాస్యే, తదా మే సుచివసా జాయంత ఇత్కృత్ప్రాయః.

టీ. గజ్జాతీరే = గంగాతీరమున. హిమగిరిశిలబద్ధపద్మాననస్య = మంచుకొండ యొక్క శిలవై వేయబడిన పద్మాననము గలవాడను, బ్రహ్మధ్యాన అభ్యసనవిధినా = పరబ్రహ్మముయొక్క ఉపాసనమును అభ్యాసపఱచుకొను కార్యముచేత, యోగనిద్రాం = యోగనిద్రను, గతస్య = పొందినవాడను, (అగు), మమ = నాకు, తైః సుచివనైః = ఆ పుణ్యచివములు, భావ్యం కిం = కలుగునా? యత్ర = ఏ దినములందు, జరతహరిణాః = ముసలిచింకలు, నిర్విశజ్ఞాః సప్తః=భయములేనివై స్వఆత్మం = తమశరీరమును, మదీయే అజ్ఞే = నాదేహమునందు, కణ్డాయ నై = గీటుకొనునో?

తా. గంగయొడ్డున మంచుకొండచటియందుపైఁ బద్మాననము వైచి కొని నేను బ్రహ్మధ్యానాభ్యాసమున యోగనిద్రలో నుండఁగా చింకలు తమయొడలి దురద తీర్చుకొనుటకై నాదేహమును భయము లేక రాచు కొనునట్టి సుచివములు కలుగునా?

ఉ. శ్రీసురసింధుతీరమున १ శీతనగోపలసీమయందుఁ బ

ద్మాననవర్తి నై శివు నుపాస్తి యొనర్చుచు యోగనిద్రచే

భాసిలుచున్న నాతనువునపై దమమేనులతీట దీట న

త్రాసము లై కురంగములు १ రాపులు నేయుట గల్గునే కదా.

శ్లో. పాణిః పాత్రం పవిత్రం భ్రమణపరిగతం భైక్షమక్షయ్యమన్నం
విస్తీర్ణం వస్త్రమాశ్వాదశకః సుపమలం తల్పమస్వల్పముర్ద్ధి

యేషాం నిస్సజ్జతాఙ్గీకరణపరిణతస్వాస్తవస్తోషిణస్తే

ధన్యాస్సంస్యస్తదైన్యవ్యతికరనికరాః కర్తృ నిర్మూలయన్తి. 99

వ్యా.—అథ కేవలం సర్వసజ్జపరిత్యాగత్వమాహ పాణిః పాత్రమితి శ్లోకేన—
పాణిరితి—పవిత్రం పరిశుద్ధం, పాణిః హస్త విప, పాత్రం భాజనం. ని. 'యోగ్యభాజ
నయోః పాత్ర'మిత్యమరః. భ్రమణేన సంచారేణ-పరిగతం ప్రాప్తం భైక్షం భిక్షాకదమ్భకమ్,
అక్షయ్యం నాశరహితమ్, అన్నమ్ అశనమ్, ఆశానాం దిశాం-దశకం, అపమలమ్ నిర్మలం,
విస్తీర్ణం విశాలం, వస్త్రం వాసః, ఉర్ద్వి భూమిః, అస్వల్పం మహత్—అచపలమ్, అచచ్ఛలం,
తల్పం శయ్యా, యేషాం నిస్సజ్జతాయాః సజ్జరాహిత్యస్య-అఙ్గీకరణే-పరిణతం పరిపాకం
గతం యత్ స్వాస్తం - తేన సంతోషిణః సుతుష్టా, స్తే ధన్యాః, సంస్యస్తా స్తృక్తాః-
దైన్యస్య వ్యతికరనికరా యై స్తే తథోక్తాస్సన్తః, కర్తృ, నిర్మూలయన్తి, నాశయన్తి, ఏవం
చ యత్ర కృత్ర వా వసన్ పాణిపాత్రేణ భైక్షాన్నం భుక్త్వా దిగమ్భరః ఉర్ద్విశయనః
నిస్సజ్జపరిణతచిత్తేన సుతుష్టస్య త్యక్తదైన్యవ్యతికరనికరః ధన్యః ధారాహపికజన్య
పరమ్పరాప్రదం కర్తృ నిర్మూలయతీత్యభిప్రాయః.

టీ. పాణిః=అరచేయియే, పవిత్రం = పరిశుద్ధమైన, పాత్రం = భోజనపాత్రము-
కంచము, భ్రమణపరిగతం = సంచారముచేత ప్రాప్తించిన, భైక్షం = భిక్షాకదంబము,
అక్షయ్యం = నాశరహితమగు - తఱుగనిది, అన్నం = ఆహారము, ఆశాదశకం = పది
దిక్కులు, అపమలం విస్తీర్ణం వస్త్రం = నిర్మలమగు విశాలవస్త్రము, ఉర్ద్వి = భూమి,
అస్వల్పం = గొప్ప, తల్పం = నెజ్జ, యేషాం = ఎవరికో, నిస్సజ్జతా = సంగరాహిత్యమును,
అఙ్గీకరణ-చైకొనుటచేత, పరిణత = పరిపక్వమైన, స్వాస్త = మనస్సుచేత, సంతోషిణః =
తృప్తిజేందిన, దైన్య = దీనత్వముయొక్క, వ్యతికర = సంబంధములయొక్క, నికరాః,
సన్తః = సమూహములుగలవారై, కర్తృ = కర్తను, నిర్మూలయన్తి = నశింపజేయుదురు.

తా. అరచేయియే భిక్షాపాత్రముగాఁ దిరిపమెత్తి దొరకినయన్న
మును భుజించి దిగంబరులై, నిస్సంగులై వట్టిచేల శయనించుచు
నుండుమహాత్ములు సంబంధములనెల్లఁ బెడబాయుటచే జిత్తము పరి
పక్వముకాఁగాఁ గర్తమును నిర్మూలము చేయుదురు.

ఉ. పాత్రము పాణిపంకజము १ భైక్షము భోజ్య మనల్పతల్ప మీ
ధాత్రి దిశాష్టకంబు పరిధాన మగున్ భువి నేరి కాసుచా

రిత్రులసంగతాగుణధురీణులు రీణసుఖానుభూతికిం
బాత్రులు మోహపాశములుఁ ॥ బాసి దహింతురు కర్తవీజమున్.

శ్లో. మాతర్దేదిని! తాత మారుత! సఖే! లేజః సుబద్ధో జల!
భ్రాతర్వ్యోమ! నిబద్ధ ఏష భవతామస్త్యః ప్రణామాజ్ఞాళిః,
యుష్మత్సజ్జవశోపజాతసుకృతస్ఫారస్ఫురన్నిర్మల
జ్ఞానాపాస్తసమస్తమోహమహిమా లీయే పరబ్రహ్మణి.

100

వ్యా.—అభ పశ్చభూతాని సంబోధ్యాహ—మాతరితి.—హే మాతః జనని, మేదిని పసుమని, హే తాత జనక, మారుత వాయో, హే సఖే సహృత్, లేజః, హేజల ఉదక, సుబద్ధో శోభనబద్ధో, హే భ్రాతః సహోదర, వ్యోమ అమృత, భవ తాం యుష్మాకమస్త్యః చరమః, ప్రణామాజ్ఞాళిః నమస్కారపూర్వకాజ్ఞాళిః, నిబద్ధఏష. ని. 'పాణిర్నికుబ్జః ప్రసృతిస్తా యుతావజ్ఞాళిః పుమా' నిత్యమరః. యుష్మాకం - సజ్జన్య యోగస్య - వశేన అధీనేన - ఉపజాతం యత్సుకృతం - లేన - స్ఫారం విస్తారం-స్ఫురత్ నిర్మలం చ - యద్ జ్ఞానం - లేన - అపాస్తః దూరతస్త్రిక్తః - నమస్తమోహమహిమా పుత్రమిత్రకళత్రాద్వభినివేశాజ్ఞానాతిశయస్కో, అహం, పరేబ్రహ్మణి సచ్చిదానందస్వరూపిణి నిర్వికారే నిష్కళశ్చేనిరజ్జనే బ్రహ్మణి-లీయే-ఏవం చ దాలైషణితైషణిపుత్రైషణి రహితస్కో చిదానందస్వరూపః సకో విదేహకైవల్యచర్యస్తం జేమస్తుక్తస్కో అహం పరే ఇత్యాశయః.

టీ. మాతర్దేదిని=ఓయమ్మాభూదేవీ, తాతమారుత=ఓతండ్రీ వాయూ, సఖేలేజః= ఓచెలికాఁడా అగ్నిదేవతా, సుబద్ధోజల = మంచిబంధువైన నీరమా, భ్రాతర్వ్యోమ = ఓయన్నాఆకాశమా, భవతాం=మీకు, ఏషః=ఇదే, అస్త్యః = కడపటి, ప్రణామాజ్ఞాళిః నమస్కారపూర్వకమగుచేతులజోడింపు, నిబద్ధః = చేయబడినది. యుష్మ...మహిమా- యుష్మత్ సజ్జ=మీకూడికయొక్క, వశః=అధీనముచే, ఉపజాత = పుట్టిన, సుకృతః=పుణ్య ముచేత, స్ఫారం=విశేషముగ, స్ఫురత్ = వెలుగుచున్న, నిర్మలం=మలినములేని, జ్ఞాన = తెలివితే, అపాస్త=తోలగింపబడిన, సమస్తం=గకలమైన, మోహ = అజ్ఞానముయొక్క, మహిమాసకో = అతిశయముగలవాడనై, పరబ్రహ్మణి=(నిర్వికార, నిష్కళశ్చ, నిరజ్జన మగు) పరబ్రహ్మయందు, లీయే=వికలమగుచున్నాను.

తా. ఆమ్మా పృథ్వీ! నాయనా మారుత!మిత్ర మాఅగ్ని! చుట్టమా నీరమ! అన్నా వ్యోమమ! మీకందఱకుం జేదోయి మోడ్చియిదె తుదిమ్రొక్కు కావించుచున్నాను. మీసంగత్యకు వలన నాకు గలిగిన

పుణ్యమున నజ్ఞానమెల్ల నశించి యఖండజ్ఞాన ముదయించుటచే బ్రహ్మమున లయమగుచున్నాను.

మ. జననీ మేదిని! తాత మారుత! వయస్యా వహ్ని! చుట్టంబ జీ
వనమా! సోదర తారకాపథమ! భవవృప్తేమ సంధిల్ల మీ
కొనరింతుం జరమ ప్రణామము భవద్యోగస్ఫురత్పుణ్యసం
జనితజ్ఞాననిరస్తమోహతతి నై శ సద్బ్రహ్మముం బొందెదన్.

ఉ. కూడిక చెందికొన్న తమకూరిమికిర మదెల్లు పల్కిన
నే్వేడుక చేయుచందమున శ నీదయఁ గాంచిన నాకవిత్వ మే
బాడ వహించియున్నఁ గడు శ సమృద్ధమే ఘటియించు నీకుఁ బె
ద్దాడపురీనివాస నిజహదాసశివంకర సోమశంకరా.

శా. తారామండల కుండలీశ్వర సుభాతారామరత్నాజకాం
తారామర్త్యగజాంబుజప్రభవకాంతారామ గౌరప్రభా
దారాలంకృతవామభాగ బుధమందారాగ యోగీంద్రబృం
దారాధ్యాంఘ్రి సరోరుహద్వితయ వేదారామభేలత్పికా.

క. సంతోషబాష్పవారిని, రంతరదృగ్లజభర్తృహరిసంయమిరా
ట్యంతస్వాంత నిశాంతని, శాంతోజ్జ్వల బోధదీపశరవరచాపా.

మాలిని—

ప్రణతకుధరకన్యాఫాల సాదృశ్యహేతు
ప్రణయభర శిరస్సంప్రాప్తాబ్జారిరేఖా
ప్రణవనలినపీఠోపాంతసాంతత్యనేవా
చణహరివిధి రామోచామరోద్వీజ్యమానా.

ఇది శ్రీ భర్తృహరియోగీంద్రులచే విరచితమైన సుభాషిత త్రికతియందు
వైరాగ్యశతకము సంపూర్ణము.

ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వర కరుణాకటాక్షపాత్ర యేనుఁగులక్షణకవి
రాజ విరాజ పాత్రలిప్తనార్యపుత్ర వివిధవిద్యజ్ఞనవిధేయ లక్షణ
కవి నామధేయప్రణీతంబయిన సుభాషితరత్నావళి

కావ్యంబునందు వైరాగ్యశతకంబను

కృతీయాశ్వాసము.

మహాపాథ్యాయ ఎలకూచి బాలసరస్వతికృత

మల్లభూపాలీయము

నీతిశతకము

—ॐ మూర్ధ్న పద్ధతి ॐ—

శా. శ్రీమద్బాలసరస్వతీప్రకటత్యేహేతువై శాంతమై
యామోదావహమై నిజానుభవవేద్యంబై యనేహోదిగా
ద్యామేయప్రవిబోధరూపమహితంబై యొప్పుతేజంబు ప్రా
వై మీకు స్మిరు లీవుతకో సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ.

1

మ. సతతంబు న్నది మత్సరాధ్యులు పరిజ్ఞాత ల్పహీనాథు లా
తతసంపన్నదదుష్టచిత్తు లితరు ల్లర్కింప నక్షానదూ
షితభావు ల్వినువారలేరి యొడలకొ జీర్ణంబు లొక గాక యా
ర్యతతు లేర్పినసూక్తము ల్సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ.

2

మ. నిలుప న్వచ్చు న్వభావమూర్ఖుడగువానిం గొన్ని యత్యంతము
న్నిలుప న్వచ్చు విశేషవేది యగువానిం గొల్చి యెంచెని జ్ఞా
నలవాహంకృతిదుష్టుడైనమనజు న్రంజింప శక్యంబు గా
దలభాషాపతి కేనియు సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ.

3

శా. కాలాహిం దలఁ దాల్చు వచ్చు విరిబొంకానం దరంగప్రజో
త్తాలం బైనపయోధిఁ జేతులనె యీడ న్వచ్చు నశోగ్రదం
ష్ట్రులగ్నం బగుమానికంబు హరియింప న్వచ్చు నెట్టేని మూ
ర్ఖాశిం జెల్పంగ రాదు శ్రీసురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ.

4

మ. వసుధం గుండెటికొమ్ము తెచ్చుకొనఁగా వచ్చుం బ్రయత్నంబున
నెస్సెం ద్రావ స్థల మెండమావుల నెయ్యెని గాంచ వచ్చు న్నిజం

అంత నైజామురాజ్యములోని జటప్రోలు సంస్థానాధీశ్వరులైన సురభి మల్ల
భూపాలున కంకితము. కృతిపతివంశజులకు శ్రీసురభి రాజా పేంకటలక్ష్మీరావు బహు
మారువా రిదివరలో ఈ గ్రంథమును ప్రచురించి యుండిరి.

బిసుక న్నూనియఁ బిండ నచ్చుఁ బ్రతిభాహీనాత్ముఁ డౌమూర్ఖుఁ డె
ల్ప సమర్థత్వము లే దిల స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

మ. దిరిసెంపున్విరిచేత వజ్రమణి భేదింపం దలంచు న్నన
ద్విరదేంద్రంబు మృణాళతంతువున బాధింపంగ నూహించు మా
ధురి నింపం జనుఁ దేనెచే లవణపాథోరాళికి న్నూర్ణుఁ డె
ల్ప ఋజుత్వం బిడువఁడు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

కా. స్వామ్యత్తంబు కడు న్నితంబు నగు నూర్ణం బప్రకాశంబుగా
జేయకొ బ్రహ్మ సృజించినట్టివిబుధశ్రేణీగణజంబులకొ
డాయ న్నిక్కిలియనం బ్రియావహము మానం బొక్కతే భూషణ
బై యజ్ఞావళి కొప్పెడు స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

మ. కరియుం బోలె మదాంధుఁ డౌచు నొరులం నైకోక తొట్టొల్ల ము
క్కురుఁ డొక్కొక్కఁడు తా ఘనండు నను బ్రజ్ఞావంతు లాధీరశే
ఖరులం జూడఁగఁ జూడఁగా వరుసఁ దద్గర్భంబు రోగంబున
ట్టరుగ న్నిచుఁడఁ దా నను స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

కా. పువ్వు క్లారుచు నీచుకంపుతఱచుకొ రోతై తఱిం బాసి పె
ద్దవ్వ స్ప్రంగినగర్దభాస్థిఁ దినుచుకొ నుశ్రీతమై జాగిలం
బజ్వేల్పందొరఁ జూచి కొంకదు గృహీతార్థావమానం బొరు
ల్పవ్వ న్నిచుఁడు లోఁగునే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

మ. తొలుత న్నిన్నననుండి శంభుజడలందు న్నావ్రె నాపిమ్మటకొ
మలరా మేటివయిం బడె న్నహి మరికొ జాతెం బొరి న్నూటుభం
గులఁ బాథోనిధిఁ జొచ్చె గంగ యవివేకు లేయనదోయ్యగము
ల్పలుఁబాట్టం జనుజూ కడు స్సరభిమల్లా నీతి వాచస్పతీ.

— వి ద్వ త్ప థ తి —

మ. చదువు లేవ్వడు శిష్యులకొ మనుచుప్రజ్ఞావంతు లెందెనిఁ బెం
బొదవ గ్లోల్లని కమ్మజూపుచుఱుల ట్టున్నం ధరాభర్తకే
కొద గా కర్థము లేక యుండియు నుదగ్రు ల్పండితగ్రామజుల్
మది నూహింప నలంతులే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

కా విసాట స్థన దేరి కించిన సుఖోద్వృత్తులు యెందు ని
త్యానందం బొనరించు మ్రుచ్చుల కశక్యం బా హరింప న్నియిం
బున న్విద్యయె పో మహాధనము మాన్యుం డైనవిద్యాభ్యుజ్జే
డా నొంప న్దగు నల్కచే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 12

మ. గరుకాస్త్రార్థగరిష్ఠు లైనబుధుల న్నోపింపఁగా రాదు రా
జ్యరమల్ వారికి దొడ్డు గావు తృణ మెట్ల ట్టువ్యవక్రాంతబు
ధరదానార్థకపోల యైనకరికి న్నొడ్డా మృణాళంబు గా
వ్వరసాస్వాదనభోజ శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 13

కా. ఉల్లం బక్కలహంసవై గుసితమై యున్న న్విసోపింపఁగా
నిల్లా దానిసరోజినీవనమె మాయంప న్నమర్థండు తా
నీట్లు న్బాలును నేర్పరించఁ గలపాండిత్యంబు మాన్వంగ లేఁ
డల్లాకేశ్వరుఁ డేమియి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 14

మ. కమనీయం బగువిద్యభంగిఁ దమశృంగారంబు గల్పింప లే
ఁచులేందుద్యుతు లైనహరములు కేశాలంక్రియ ల్లజ్జనం
బు మనోజ్ఞాంగదచందనాదు లఖిలంబు న్నోవుఁ బోచెందు వా
క్యమయం బాతొడ వేరికి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 15

మ. చదువే రూపము గుప్త మాధనము పూజ్యశ్రేణిపూజ్యంబు న
మృదము స్క్రియయు భోగ మిచ్చు నృపసన్దానంబు గల్పించు నె
ల్ల దెన న్నోడ్పడు చైవతుల్యము సిరు ల్లా మిట్టివే యాపసుల్
చదువు లేరనివార నూ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 16

మ. సుకవిత్వంబె ప్రభుత్వ మీరసమె ద్వేషు ల్కాండకాండే మహా
హి కరం బోర్చియె జోడు విద్యయె ధనం బిష్టంఁడె దివ్యోపధం
బకృతజ్ఞాం డగుజ్ఞాతియె యనల మింపాసిగై సదూహణం
బకరాశప్రతిభానిధీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 17

మ. హితు మైతి న్నెడు ధూర్తత స్థురు డమ స్ఫుట్యు న్దయ నైరి కూ
రతఁ దజ్ఞాత్ ఋజాత న్నుపాలు నయచర్య న్దుష్ట నశ్రీతి నా
ర్యతతి స్పీతి యథార్హత నైలపునయ్య ల్గున్తు లాకస్థితుల్
జత గావించుమహామహు ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 18

మ. మతిజాడ్యం బడఁచున్ నిజంబు గఱపు న్నానోన్నతి న్నించు దు
ష్కృతమూర్త్రుంచు మహా ప్రసాద మిడుఁ గీర్తిసూర్తి గావించు నీ

క్షీతి నాద్యండు తదీయసంగతిమెయి స్సిద్ధించు సర్వార్థముల్
ప్రతిభానూత్నఫణిశ్వరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

మ. తులలే కెందు బ్రసిద్ధు లాచు రససిద్ధు లోవలె విద్వత్కృపిం
దులు భాసిల్లుదు రమృహత్తులయశస్తోమంబు లన్నిగ్రహం
బుల కెక్కాలమున వ్వరామరణసంభూతవ్యధల్ లేవు కీ
లలనత్పుణ్యగుణాశ్రయా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

— శౌర్య పద్ధతి —

మ. జర నైన స్తుధనైన నొప్పి నయిన నైఖిల్యసంప్రాప్తి నై
న రుజాదుర్దశలందు నైనఁ దుది నైన న్నత్రవేదండకుం
భరనై కాశనకాంక్షి యైనమ్మగభూపాలుండు పుల్నేయునే
యరయన్తానధనుండు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

మ. పసి మొక్కింత గలాదొ లేదొ త్కుధ దీర్పజ్జాల కెప్పటిదో
వసరం పెమ్మ లభించి కుక్క చెలఁగు న్నజ్జ నైకా లెన్నియే
వసియింపం గన దేనుఁగుం దినఁ జను న్నార్యక్ష మా నా జనుల్
స్వసమర్థస్పృహు లాదు రా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

మ. భువివైఁ జాగిలి తోఁక యూఁచు వదనంబునొట్టయు న్నారై జూ
పు వెన న్నట్టైఁడు ముద్దకై శునక మెప్పు న్నర్రవేదండ మా
కవణం బల్లనఁ నైకొను న్నచునుతు ల్గావింపఁ దా నెంతొ సొం
పవులేఁజూపులఁ జూచుచు న్నరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

మ. జనుఁ డెవ్వాఁడు జనింపఁ డెల్లజనులు న్నంసారచక్రంబునకొ
జననం బెత్తెడువారె కారె విను జన్మం బెవ్వఁడే నెత్తినకొ
దనవంశంబు ప్రకాశ మా నతఁడు జన్మం బెత్తినాతండు పా
లనసంతోషితభూజనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

మ. అలరుంగు త్రికిఁ బుణ్యాశీలునకు యోగ్యస్థానముల్ రెండె సు
మృలరించు న్నరి రెండు నెవ్వీ యనిన న్నాచన్నహరణ్యమం
దలి యుండె న్ధరణీజనప్రవరచూడాసీమ యుండెం జూమీ
లలనానూతన మన్తథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

కా. లేరా వెండియు నేగు రాధురసును ల్పింట న్నరుం దాదిగా
వాని స్త్రీస్తకేశ్వుఁ డయ్యె జెనక న్నాన్దింపఁ దత్సంతకే
జోరాము ల్విచంద్రము ల్గుడు రంచు న్రాహు పూహించి ప
ర్వారంభంబుల మార్కొను సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 26

మ. భువనశ్రేణి ధరించు శేషుండు ఫణాభోగంబువై శేషుఁ గూ
ర్తవరేణ్యుండు భరించు వెన్నుపయ్యి గూర్తంబు న్వరాహంబు దా
ల్పు వరాహంబు నయత్తుత స్థలధి దాల్పున్జిత్ర చిత్రంబు లీ
యవనిం బెద్దలవర్తన ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 27

కా. నానా జ్వాలవిలోలవహ్నిరుచిసాంద్రం బైనదంభోళిచేఁ
దా నత్యంతము తండ్రి కితిగిరి సంత్రస్తాత్మ్యం దై యుండఁగా
మైనాకాద్రికిఁ జెల్లునే యకట యాత్మప్రాణసంరక్ష యే
లా నక్కె స్థలరాళిలో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 28

మ. తనవై నయ్యరవిందబాంధవుండు పాదం బూనినష్టే యచే
తన మయ్య న్వడిఁ జూపు మంట లిన కాంతం బార తేజస్సు తా
జను లేరిలి సహింతు రన్యుండు తిరస్కారం బొనర్పు న్వికా
లనయక్రిజితభార్గవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 29

మ. ప్రకటోద్వాంకమదార్ద్ర మైనకరిణీఫాలంబువై సింహ మ
ర్భక మయ్యుం దుముకు న్నృభావ మిది శూరశ్రేణికి న్నత్వల
క్ష్మీకిఁ బ్రాయంబులు గావు హేతువులు చర్చింప న్న దారాలిజా
లకజీమూతనమిరణా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 30

అర్థ పద్ధతి

కా. పోవు జ్ఞాతి యథోగతం బయి కడు నోవోవు న్నదాచారస
ద్భావం బన్వయశుద్ధి నిష్ఫల మగు న్నాహంబుక్రీ వృథా
భావం బొందు గుణానుభావము తృణప్రాయం బగున్ నిర్ధమ
డోవాఁ డెన్నిట ముఖ్యుండా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 31

మ. ధని యెవ్వఁ డగు వాడె సత్కుటుంబు మేధాకాలి సర్వార్థద
ర్శను డత్కుష్టలమూర్తి యప్రతిమవాగ్జాలుండు సర్వజ్ఞు డా

ననఁగా శోభిలు నెల్లసద్గుణము లక్ష్మకాశ్రయంబు ల్గుమి

యనిశ శ్రీజితవాసనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

32

మ. యతి సంగంబు కుపుత్రుఁ డిల్లు గృషి నవ్యాలోక మప్రీతి మి
త్రత లజ్జ సుర పుత్రుఁ గూర్చి పతి దొర్లంత్త్రంబు విడ్డేష మి
ప్రత దుస్సేవ బుధుఁ గునీతి సీరి వెచ్చం బర్థము నేద బా
హ్యత విప్రు నైఱుచు న్నగా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

33

మ. సరవి ద్వానము భోగముఁ మరి వినాశం బన్నయిష్కాఁడునై
ఖరుల న్నర్తకులు సంతరించుధనసంఘాతం బపేతం బగఁ
ధరలో నాద్యము లైనరెండువిధము ల్పప న్నప్రతీయంబె యె
ల్లరయర్థంబున కౌఞామి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

34

మ. రతుల న్బాల కళావిశేషత నిశారా జీగి నర్థాఘ్నం దు
గ్రతరాస్త్రక్షతి జోడు కాణకలన న్రత్నంబు దానాతిని
స్మృతి నేచుంగు శరత్కృతాభమున నేరు న్నోభిలుఁ జూడ న
లృత గన్పించియఁ బెపుచే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

35

మ. తొలుతం జేరెడువడ్ల కేకరు దృద్ఘం దంత సంపన్నుఁ డై
యిల సర్వంబు తృణీకరించు ఘనము స్త్రినంబునుంగా గురు
త్వలఘుత్వంబులనిశ్చితంబు లగు చర్మత్రేణి దోపించుఁ బె
వలర నిష్ఠవిశేషము సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

36

మ. భువి గోధేయపుఁ జేసి భూజనముఁ గ్రేపుం జేసి పోషించుభూ
ధవుఁ డేయిష్టము నేనియు ని్పికిన న్నద్యామి యయ్యిష్టముఁ
నవిశేషస్థితి నిచ్చుఁ గల్పలతచందాన న్నివ్వద్యామిపా
లవనాభిలదవానలా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

37

మ. నిజము న్నొంతును గ్రోర్యము స్థియము నెంతే వెచ్చుము నిస్తత సం
భజనంబు న్నరి హింసయు న్నృపయు లోభంబు న్వదాన్యత్వముఁ
సృజియించు న్నరయం దనిశ్చయగతిఁ జెన్నారు నవ్వేశ్వరీ
ల జనాశీసులనీతి శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

38

కా. త్యాగంబు న్నిజరక్షణంబు స్వజనత్రాణంబు సత్కీర్తియఁ
భోగం బాజ్ఞయు నాఁగ నాఱుగుణముల్ పొల్పించెనేనిఁ స్థిరో
ద్యోగుం డై భజియింపఁగా వలయు లేకున్న న్నృపథా గాక యే
లా గోత్రపతిఁ గొల్వఁగా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

39

కా. చేవుం డిచ్చినయంత గల్గు నడవి నేవాద్రి నైన స్వడుం
దై విత్తాధ్యుల కేకర స్వలదు తోయం బిద్ధర స్తుండమ౯
బావి స్తుంచినఁ గుండెడు స్థలధి ముంప న్నుట్టెడున్ బుట్టునా
లావణ్యావరమన్తథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

40

● దుర్జన పద్ధతి ●

మ. కరుణాలేశము లే దకారణమె యుగ్రం బైనకొపం బిడున్
బరనారీపరవి త్తవాంఛితము లాత్మన్ నిత్యమున్ జేయు వే
మరు విద్యజ్ఞనబంధుబృందము నలంపన్ జూచు నిష్పాటుఁ గ
ల్లరి యావానిగుణం బగు స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

41

మ. బహువిద్యావిదుఁ డయ్యు దుష్టజనుఁ డెప్పాట నిష్టవర్త్యుండు గా
ని హితుం జేసికొనం దగండు ఫణమాణిక్యోజ్జ్వలం బయ్యు న
య్యహి సంతృప్త్యమె కాని చేకొనఁగ నర్హంబే విభాస్వర్దయా
లవారీనిర్దురిణీశ్వరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

42

మ. ముని మూఢుం డను సిగ్గరి స్వడుఁ డనున్ బుణ్యవ్రతు న్దాంభికుం
డను శుద్ధుం గితవుం డనున్ స్థిరు నశక్తాత్ముం డను న్తంజువా
దిని దీనుం డను వక్తఁ బ్రల్లదుఁ డనున్ దేజస్వి గర్వాధికుం
డనుఁ గూ శెవ్వరి మే లను స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

43

మ. సుమహత్త్వంబె విభూష సజ్జనతయే చుట్టంబు కొండెంబె పా
వము లుభిత్యమె దుర్గుణంబు చదువే భాగ్యంబు సత్యంబె స
ద్విమలం బౌతవ మాత్మ శుద్ధియె మహాతీర్థంబు దుష్కిర్తియే
యమితక్లేశము దేహికి స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

44

మ. తొలత స్థిర ములై పొరిం గృశములై తోఁచుం బ్రభాతంపుఁజా
యలు పోలె స్థలతోడిమైత్రు లపరాష్టాచ్చాయలం బోలె దొ
ల్తొలత న్నవ్వుములై పొరి స్థనములై తోఁచు న్సుధీనఖ్యముల్
నలినాక్షీనపమన్తథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

45

మ. స్ఫురణ న్బాసినసజ్జనుండు ధనలుబ్ధుం డైనరాజున్ నిర
క్షరుఁ డౌరూపరి రచ్చలో ఖలుండు నిష్కంజంబు లాతొయముల్

తరుణత్వం బుడివోవునితి హ లల్పబోధితి యాచందురుం
దరయ న్నానసకంకువు ల్పురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

45

మ. మొరకై యెఘ్ఠుఁ బ్రచండకోపుఁ డగుచుం బోనాదుభూభర్తకా
క్కరుఁ డాత్మీయుఁ డనం గలూఁడె నముదగ్రజావల మావహ్ని దు
ర్భరమై ప్రేత్సడిహోత నైన స్పృశియింప స్థాల్పఁ గాదే విశా
లరమానైభవవాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

47

మ. తమతో నుండ భయస్థుఁ డంద్రు క్షినియ న్నయాశివాఁ డంద్రు మా
న మిడ న్నూగ యట్రు వాక్పటిమఁ జెడ న్నాద రంచంద్రు పా
ర్వమునకొ నిల్వ మదాంధుఁ డంద్రు కడ నిల్వ నేదమం డంద్రు శ
క్యమె భూపాలకసేవ దా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

48

మ. సముఖానకొ జెడుగాడుఁ గాని యెరులకొ జాలింపఁ దుచ్చింఖల
త్వమునకొ వర్తిలుఁ దొంటిపాట్లు మదిలో దర్శింపఁ డొక్కింత భా
గ్యముచే నానదుమంత్రపుంబుదవిచే గర్వించు భూపాలుమ్రో
ల మనం జూతురె పండితు ల్పురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

49

మ. తృణవృత్తి వలవృత్తి నాత్మసూఖవృత్తి న్వర్తిలంగా మృగీ
గణముం జేఁపల సాధుల న్నైగములు నైవర్తులుకొ దుర్జనుల్
క్షణమాత్రంబు సహింప కేమిచనికై కారించు రీథాత్రిఁ గీ
ర్త్యణుమాధ్యావరణోత్సకా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

50

— సు జ న ప థ తి —

మ. దమనంబుత్తి మహేశభక్తి నిజకాంతాసక్తి విద్యానర
క్తి మహాత్మంగమవాంఛ దేశికవరాంఘ్రిప్రీతి దుస్సంగమో
క్ష మనిదామయబుద్ధి యన్యగుణహర్షం బేరియం దుండు వా
రమరకొ భూమి కలంకృతు ల్పురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

51

కా. ఆపత్తి వృత్తి సంపద స్థమ శ్రుతి స్వాధ్యసక్తి సన్తోష్టి వా
చాపాండిత్యము పోర విక్రమము భాస్వత్ప్రీతివై వాంఛయుకొ
రూపింప న్నహసీయు లాజనుల కెందు వ్లక్షణంబు ల్పుమీ
యాభూర్జుప్రతిభానిధి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

52

మ. సీరి లేకైన విభాషితుండె యయి భాసిల్లెన్ బుధుం డొదలన్
గురువాదానతి కేల నీగి చెవులందు న్విన్ని వక్త్రంబునన్
స్థిరసంస్కృతి భుజంబుల న్విజయము న్విక్రంబున న్సన్ననో
హరసౌజన్యము గల్గిన స్మరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

53

మ. కలయ ట్టివి పరాంగనాధననిరాకాంక్షత్వ మాచార్యవ
ర్చులవై భక్తివిధిప్రవర్తనము కారుణ్యంబు సత్సంబు నా
ర్తుల రక్షించుట సర్వకాన్త్రసమచిత్తుం డొట తృష్ణాప్రవా
హలయంబున్ సుఖమార్గము ల్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

55

మ. నవసీలోత్పలకోమలంబు లగుచు న్నాసిల్లు డెందంబు లా
ర్థవితానంబునకు న్నిగు ల్లలుగుచో నాపద్దళ న్సర్వతేం
ద్రవిశాణాపలనిమగ్నంబు లగుచు న్నాసిల్లుఁ జాన్తుంఘ్రిప
ల్లవపీతానతకాన్త్రవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

55

మ. ఆసువు లాపివుతటి న్సఖు న్సయితము న్నాచింపఁ డాపద్దళన్
విసువం డెత్తఱి బాప మన్నఁ జొరఁ డెందే సల్పు న్నాయార్జనం
బు సదాచార మొనర్చు నీచు నడుగ న్బోఁ డెందు నేర్చె న్సుధుం
డసిధారాన్త్రత మింతయు న్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

56

మ. ఒసఁగున్ గుప్తముగా గృహశత్రుఁ బ్రియం బొందించు మేల్చేసి మా
నసమేతుం డగు నన్య మేలు సభల న్న్వాఖ్యానము న్సల్పుఁ గ్ర
వ్వెసలారండు సిరిం బరుం డెడఁ బోఁ డెచ్చోట నేర్చె న్సుధుం
డసిధారాన్త్రత మింతయు న్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

57

మ. అడఁగు న్దోయము తప్తలోహపతితంబై పద్మి నీపత్రమం
దిడినన్తైముఖంగి నుండు మణి యై యేర్పాటగు న్సృక్తిలోఁ
బడి యందే ఖలమధ్యమోత్తములకు న్నాటించు మే లిట్ల యై
యడరున్ జుమ్ము గ్రమంబుతో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

58

మ. జ్ఞకు న్బోచినవాడు పట్టి పలికి న్సంప్రీతి గావించునం
గన యిల్లాలు సుఖాసుఖంబుల సమాకారక్రియం డాఘ్నఁ డెం
దును బుణ్యాత్మల కిట్టి మూఁడువహులు న్నోకంబులోఁ జేకులున్
హనుమత్కేతనవిక్రమా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

59

మ. పరకార్యంబు లొనర్పఁగాఁ దనపను లాపిటిల్లు నోర్వ స్థలో
త్తరు శామూర్థులపెం పరున్ బరుచరిత్రల్ మెచ్చ నాత్మీయ మా

చరితం బెన్నిక కెక్కు నము లయిన స్వర్ణోన్నతత్వస్థితుత్
జరగు దజ్జుల కెట్లాకో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

60

ప రో ప కార ప ధ్ధ తి

కా. న్యాయం బొప్ప ఫలించియు న్నహిజము ల్నుమ్రంబు లై కన్నడుం
దోయంబు న్గోనియు నిద్వదూరముగ నుండు న్నేఘ మత్స్యన్నత
శ్రీయుక్తం డయియున్ వినమ్రతఁ బ్రవర్తిల్లెన్ బుధుం డార్యు లా
హా యాద్యకృతితు ల్గదా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

61

మ. చెవికిం గుండల మొప్పు గాదు శ్రుతమే చేదమ్మికి న్గంకణం
బు విభూషాఢ్యము గాదు దానమె మహి న్బుణ్యాత్మనె మ్మేనికిన్
ప్రవిలేపంబులు గావు సొమ్ము నుపకారప్రాధిమే నిక్కమా
లవిలేంద్రాదిగ వైభవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

62

మ. జలకాతంబులు మేడెనే రవి వికాసం బొందఁగాఁ జేయుఁ గ
ల్వలు ప్రాధించెనె చందమామ యచువేలం బొప్ప రంజించు లో
కులు లంచం బిడిరే మఱి వ్జలము మేఘుం డిచ్చుఁ బుణ్యాత్మకుత్
దలచ నిద్వత్వహితక్రము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

63

మ. తమయర్థంబు త్యజించి కూర్తురు పరార్థం బుత్తముల్ మధ్యముల్
తమయర్థం బజుకుండఁ గూర్తురు పరార్థంబుల్ పరార్థంబు స్వా
ర్థముకై త్రుంతురు మర్త్యరాక్షసులు వర్థం బల్లి యన్యార్థముల్
సమయం జేయ మనుష్యులే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

64

మ. సమయం బైన నొసంగు మే లైలుపు దోషంబున్ నివారించు నొ
చ్చెము దాఁచుం బ్రకటికరించు గుణము లేప్పద్మదేవే న్విడం
డు మహామిత్రునిచంద మిట్టు లనుచు న్నూచించి రారోత్తముల్
సమరత్నైకలఫల్గునా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

65

మ. మను త న్నూడినెళ్లకున్ విజగుణంబు ల్పా లిడున్ బాలు గ్రా
గునెడ న్నాని నటించి యజ్జలము గ్రాగున్ దానె తన్నిత్రవా
శనము న్గన్గొని వహ్నిఁ గూలఁ జనుఁ బొల్పాంతం బొనర్చున్ జలం
జనయం బిట్టివి సఖ్యము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

66

మ. ఒకచో వెన్నుండు పవ్వలించె నొకచో నున్నారు దైత్యేంద్రులొం
డొకచో కైలచయంబు నిల్చె నొకచో నుగ్రానలంబుజ్ బా
హుకము ల్వర్తిలె సెంత భారసహుఁ డాహు ధన్యుఁ డాసింధుపా
లకుఁ దైశ్వర్యపురందరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

67

మ. మహి సర్వంబు ధరించుకూర్ పతిజన్మం బొప్పుగు స్త్రీందటన్
గ్రహచక్రంబు భీమింపఁ జేయుధ్యుతజన్మం బొప్పుగున్ బైశిజు
బహుఁ యన్యులు వ్యర్థపక్షకు లజాండోదుంబరాంతస్థలా
స్వహజాతాంతరికక్రిము ల్గురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

68

మ. అమడుండై కలమంబు లేక దయ సత్యం బొర్పు సత్కిర్తిగ
ల్లి మహాత్మేవ యొనర్చుచు న్నవగుణము స్తీర్తింప కాళం ద్యజిం
చి మహి నైర్విరుల కైన మేలె యిడుచు న్నిష్టప్రియుండై సుఖీ
లమునన్ వర్తిలు జ్ఞాని శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

69

మ. ఒరులందు న్నటలేక మున్న నది యోహో యంచుఁ గొండంతఁ జే
సి రహి న్నెందు మహోపకారముల రక్షించు వ్దగం బెల్ల న
త్తురుపుణ్యావృతపూర్ణ వాక్తుననకాయం దుండు నొక్కొక్కడె
ల్లరలఁ బుణ్యశరీరి దా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

70

—ॐ దై ర్య వ ధ్ధ తి ॐ—

మ. మును రత్నంబులు వార్ధిఁ బుట్ట మది సమ్మోదాప్తియున్ జెంద దం
తనె హలాహల ముష్పనిల్ల సురబృందం బార్తియున్ జెంద చె
న్నినకార్యంబు సుధార్థ మాట నది జన్మింప న్ననెన్ సజ్జనుల్
పని యీడేరక పోదురే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

71

మ. పని గా నేర ద టంచుఁ బూనక వెఱు బ్రసితు రెంటే జనుల్
పనికి న్నేకొని విఘ్న లేకము జనింప న్నధ్యము వీక్షి యం
తనె చాలింతు రనేకవిఘ్నతతు లుత్పన్నంబు లైన న్ననుల్
పని సాధింతురు పూస సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

72

కా. నేల న్తంజులశయ్యయందు నయిన్ నిద్రించు వేడ్క స్ఫుర
చేలం బేనియు బొంతయేని సరిగాఁ జింతించి వైచ దాలుచు
స్వావీయాశన మైనఁ గూర యయిన్ భక్షించు ధీరాత్ముఁ డే
లా లొంగున్ సరసాగ్రణీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

73

ధర్మ-టీక—23

- మ. నయకాస్త్రజ్ఞులు తిట్టసి పొగడసి నానాటి కైశ్వర్య మ
క్షయమై వర్తిసి కరం బణగసి కాయంబు వోసి తిరం
బయి భాసిల్లగ నీ స్వధర్మము విడ వ్పర్చింప రత్నకృతముల్
దయమానాక్షికుశేచయా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 74
- కా. విపుణ్యాత్మ నలంప లేవు మహి నెందే నిందియార్థంబు లా
కాపాశంబులు రోషవహ్నిశిఖలున్ క్షామాదృగ ప్రప్రజం
బాపుణ్యాత్మడె పో జగత్త్రయ మనాయాసంబున నెల్లువ
డాపూర్ణప్రతిభానిధి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 75
- కా. ధీమంతు ల్విధిదుర్విపాకమున నార్తిం న్నెందియున్ ధీరతా
సామగ్రిం ద్యజేయింతురే శిఖిశిఖాజాలం బధోగామి యా
నే మర్త్య ల్లలక్రిందుగాఁ గొనిరయేనిన్ భాగ్యసాభాగ్యనీ
లామందీకృతవాసనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 76
- మ. తననధర్మముఁ దప్పకన్న గిరిమూర్ధం బెక్కి దేహంబు తు
త్తునియ ల్లా మహిఁ బడ్డ మేలె శిఖియందు న్ణొచ్చిన న్నేలె పం
బినకాలాపిఁమొగానఁ గే లాసఁగిన న్నేలె నుమి యాజిభే
లనగాండీవశరాసనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 77
- మ. ఘన మాశిలము గల్గిధీరులకు సింగంబు లృశ ప్రాయముల్
వనరాసు ల్పిఱుగాలువ ల్పణులు మాల్యంబు ల్లహోగ్రాన్ని చ
ల్లనితోయంబు విషద్రవంబు సుధ కైలశేష్ఠ మలాపిపం
బనవద్యోదయభాసురా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 78
- మ. పయివైఁ గొవ్వులుగొట్టిన న్నరి యిగుర్పన్ జూడమా మ్రాకులన్
క్షయము న్సొందియు వెండియున్ గళలు గాంచ న్నూడమా చంద్రు నెం
తయు దైవం బనుకూల మాఁ బ్రమద మంద న్గాంతు మంచు న్నను
ల్భయము న్నెంద రొకప్పుడు సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 79
- మ. తప మక్రోధత సౌమ్యత స్థిరి మహత్వం బోర్చి ధర్మంబు ని
ష్కపటత్వంబున బల్కి మానమున కాస్త్రక్రి విసీలి న్ధనం
బు పుత్రార్పణ జ్ఞానలక్ష్మీ ప్రశమస్ఫూర్తి న్నమస్తంబు కి
లవరత్నంబున శోభిలు సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 80

❖ దైవపద్ధతి ❖

మ. గురుఁ డాచార్యుఁడు వజ్ర మాయుధము లేఖు లేసిన వైదిక్కు శ్రీ
హరి స్వర్లోకము పాశేపట్టు ద్విరదం బైరావతం బిట్టియ
చ్చెరు వౌసాధన ముండియు న్నఖవుఁ డాశి న్నాటు దైవంబు లే
కరయం బౌరుష మొప్పునే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 81

మ. అశనాపేక్షఁ గరండము న్గోటికి డాయ న్నూడిక న్నింగి త
త్పీతప్రాళనత్పవ్రమై యిగె నెందే బెట్టెలోపాము తు
క్మశత న్నాసి సుఖాసుఖంబులకు నుర్వివైవమే కారణం
బశధస్వచ్ఛమనోజ్ఞ శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 82

మ. పడి యాశుక్రియ లేచుచెండుకరణి స్ఫంగంబుఁ బ్రాపించియున్
పడిమైఁ గార్మము చక్కఁబెట్టుకొను విద్వాంసుండు మృత్పిండమ
ట్టడఁగు న్లాని యపండితుండు పతితుం డై లేవఁగా లేడు త
ల్లడపాటొందుచు ధాత్రిలో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 83

కా. ఎండఁ నెత్తి తపింప బట్టతలవాఁ డెందే నిలక నీడఁ గూ
ర్పుండఁ దాళకుజంబుక్రింది కరుగక బ్రోత్సంపమై దానియ
ప్పుండవ్వేళనే తెప్పన న్నయిఁ బడె న్నాణింబు వో దుర్దశ
ల్లండం బాయునె డాగిన సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 84

మ. రవిశీతాంకుల కావిధంతుదునిచే నారట్ల గన్న న్నజం
గవిహంగద్విరజేంద్రబంధనవిధు ల్లనొన్న విద్వజ్జనుల్
భువిలో యాచకు లై చరించెడివిధంబు ల్పూడ దైవంబై చా
ల పరివృంబని లోఁచెడి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 85

మ. మహికి న్నూపణమై మహత్త్వములకు న్నట్టానరశ్రేష్ఠునిన్
మహి నిర్మించి యనంతకాలము మనన్లాసీడు లోకేశ్వరుం
డిహిహి యంతకు నీతి మెంబొసంగఁగా నేలా వృథా గాక బా
లవారిద్వాహనమద్యుతీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 86

మ. ఉరు లేజోనిధి హేళి చంద్రపరభుత్వాత్మక మైనట్టి యం
బరఖండంబై గ్రహించి వర్తిలుఁ బగ ల్పద్ధారియు నేయిఁ గ
న్ముఱ నేతెంచి గ్రహించుఁ దా నదియె యున్మాత్యము న్నాయ లే
రరయ న్నారెలు నైతఘ్నఁ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 87

మ. ఓతి మృత్యుంజయసంశ్రితుం డయి సముత్కృష్టామృతస్థాన మై
సతతం బోషధినాథుండై శతభివక్సంసేవ్యుండై యొప్పుచుం
డుతుమారాంశుని రాజయత్న విడ బెందుకొ దైవపాకం జన
ల్పతరం దేరికి శక్యమే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

88

మ. అమలజ్ఞానుని వెట్టిదైవము వృథాయాసంబుచే జిత్రదో
షము బొందించుట కాపద ల్పలిపిన న్నల్పంగసే కల్పనా
శమునం దేని కలంగునా యతఁడు నిస్సారంబు లాసత్తకై
లములు న్నారీధులుం బలెక సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

89

మ. ప్రభు వా దైవము మేర చేసినది దప్పక బాటి హెచ్చుబునే
విభవం బాధ్యులఁ జేరినంతటనె ప్రావృడాద్వరిదం బెల్లచో
నభివర్దింపగఁ జాతకంబునకు నాల్లెదంబుబిందు ల్లదా
లభియించు న్నొగ మెత్తిన స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

90

క ర్తృ ప ద్ధ తి

మ. విధిచే గాని సుర ల్తమంతనె ఫలావిహ్కారకు ల్లారు త
ద్విధి యన్నకొ నియతక్రియాఫలద ముర్వి వృత్తఫలం బన్నఁ గ
ర్తృధురాయత్త మిటొటఁజేసి భజనార్హం బౌచుఁ గర్తంబె య
త్యధికం బై ప్రవిభాసిలు స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

91

మ. అజు బ్రహ్మాండఘటాళి నల్ప ఘటికారాచార్యుఁ జేసె న్వృష
ధ్వజు భిక్షాటనుఁ జేసె సూర్య భ్రమణవ్యాసంగిఁగాఁ జేసె నం
బుజనాథుకొ వివిధావతారతరళాత్తు జేసె నక్కర్త మె
ల్లజనశ్రేణి కలంఘ్యు మా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

92

మ. ఘను నత్యల్పునిఁగా వివేకి జడునిఁగాఁ జెంత దూరంబుగాఁ
ననవద్యామృతము నివ్వవంబుగ నఖి న్నాప్తిజాపహుంబా నొన
ర్చు నవలో కర్తము దాని మాని మరి దుర్బుధు ల్లజ్ఞాఘోషలా
లనము న్నోరుదు రేలొకా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

93

మ. శుభకర్తంబు కలంతసేపు దయిత ల్కుద్రాంతము ల్పాత్రముల్
సుభటాఘం బది దీక్షిత న్నకలము న్నూత్రంబు విచ్చిన్న మై

న భువి స్థేదితము త్రియంబులగతిన్ నానావిధం బొను వ
ల్లభతారంజితభూజనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

94

మ. అగుణంబేని గుణాఢ్యమేని యొకకార్యం బెద్ది యొన న్నదిన్
ముగియ నోచనః జేసి పూనంగఁ దగు న్నూన్కిన్ నయోత్పాదికం
బగు నేనిన్ గడగండ్లు గాక యధికం బొచి త్తకల్యం బగున్
లగదత్తుజ్జ్వలసద్గుణా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

95

మ. ఘనసారంబునఁ గోద్రవావృత్తి యొనంగ న్రత్నభాండంబు చం
దనదారు ల్లాని తెల్కపిండి దగ వండం బైడిసాగంట దు
న్ని నెఱి వ్రాదికి నాట జిల్లెడులు చింతించు న్నహిం బుట్టి పు
ణ్యనిరీహుం డగువాఁడు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

96

కా. ప్రాసీన్యంబుల రావు బల్ చదువులన్ రా వన్యవాయంబులన్
రా పుర్వీకర్షణిత్వసేవకతన న్రా పుజ్జ్వలాకారతన్
రా వేనాట ఫలించు వృక్షముగతి నృత్కర్మ మైశ్వర్యముల్
తావై నాటికిఁ జేకులు స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

97

మ. మునుగు న్గాక పయోధిలో రిపుచయంబు న్నెల్పుగా కెట్టులేక
వినువీధి వైన నేర్చుఁ గాక కృషివాణిజ్యాదులం బొర్లు గా
క నిలింపాచల మెక్కుఁ గాక చదువు లైక్రకట్టుఁగా కెచ్చు రా
దనయం బున్నది పోదు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

98

మ. అనియందు న్వనియందు దావళియం దంభోధియం దద్రిసా
సునికాయంబులయందు శత్రుతతియందు న్సుప్త నైన న్నమి
త్తుని నైన న్విచమానన నయిన న్నోడై సుకర్తంబు పా
లనము న్నేయు జనావళి స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

99

మ. భయదారణ్యము రాజధాని యగు భూభాగం బకేషంబు ర
త్నయుతంబై కనిపించు నెల్లజనులు న్నమ్మిత్తులై కొల్తు రెం
తయఁ దొలై నను బెట్టి పుట్టినమహాత్మకేధి కిష్టార్థ మె
ల్లయెడ న్నల్ల సుఖంబున స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

100

శృంగారశతకము

శ్రీ ప్ర శం స ౧౧

- కా. శ్రీమత్సోమవతంసపంకజభవశ్రీనాథుల స్మిత్యమున్
భామామందిరకుంభదాసుల నొనర్ప న్నాలెనేమేటిజో
దామీనాంకుడు వాగగోచరచరిత్రాశీషపత్నుడు పూ
ర్ణామోదం బొనరించుత స్సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 1
- మ. కులుకున్విన్నియ లారలేసాగనుజూడుక్కు ల్కుల్కిలీల ల్వగల్
పాలయల్కు ల్భయము ల్విముగ్ధవచనంబుల్ పీడయు న్నానకం
దళము ల్పాఁ గలనర్వభావములచేత న్నాచ చెల్వంపుఁడే
ల్వలు లాఁజేయుదు రెల్లర స్సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 2
- మ. బొమ లాడించుచుఁ బ్రాణి జూచుజిగిచూపు బ్రిద్దపున్ముగ్ధవా
క్యము లంతంతట సిబ్బిలిం దొలఁకుహాసాంకురముల్ మందయా
నము లాయ్యారము నిల్పునంగనలకున్ సర్వాంగశృంగారమై
యమరు స్ఫూర్యమునై తగు స్సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా 3
- కా. సారె నిగ్గన న్రాలుచు న్నెలుకుచున్ సారె న్నెలు న్దేలుచున్
సారె న్నోపముచే బొమ ల్పడివడ న్నర్తింపుచు న్నొల్పుత
స్వీరత్నంబులదృగ్విలాసములచే నీలాజ్ఞముల్ చల్లిన
జై రాజిల్లుఁ జూమీ దిశ ల్సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 4
- మ. అసల నైచ్చసిసాగపెన్నెలులు భుల్లాజ్ఞంబులన్ నవ్వుక
న్నులు దంతావళకుంభలక్ష్మీ గలచన్ను ల్పంధ్రు నీడొంతుగం
బులు సత్కాంచనకాంతి తీయవలుకు ల్పాలానితంబంబు బా
లలకు న్నెట్టసిసొమ్ము లా సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 5
- మ. నుడువ న్నోయిన నంతయు న్నొగనె చిందు న్నూచిన న్నెట్కులున్
బెడఁగుల్ ప్రో వగు మాగ్ధ్యనమ్మితిమై పెంపొందు మందస్మితం
బిడిన న్నెన్ను దలిర్పు నొయ్యం జన నెందే నింతికి నిన్వింతం
గడరున్ బ్రాయము వచ్చుచో సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 6

మ. విన భామామణిపల్కులు న్ననుగొన నేమిహించితం బైనయా
ననము న్నూర్కొని వక్త్రమారుతము నాన న్నోవియుఁ దేనఁ జే
ర్చు నుదారం బగుమే వ్దలంచుకొన లేఁబ్రాయంపుటయ్యారముల్
ఘను తావారి కభీష్టము ల్గురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

7

మ. మొలనూల్గంటలు హస్తకంకణచయంబుల్ పాదమంజీరముల్
ఘలుఘల్లంచు మరాళపాళికి మనఃకంపం బొనర్చు న్నము
త్కళికా డాయంచు లేడిచూపుల వశుల్లా జేకొన జ్ఞాలరే
లలనారత్నము లందఱు స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

8

కా. ఆసాంద్రం బగుకుంకుమ స్ఫరసమానంగంబుతోఁ బాదవి
న్యాసప్రస్వనరత్నహంసములతో హారాళి చన్దోయివై
భాసిల్లంగ మెలంగునంగనలకుక్ భావస్పృహ న్నూజనుల్
దాసుల్లా కెటుఁ బోదురే సురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

9

మ. సుకవు ల్పాధులెవో హిహి యబల లంచు న్నామల న్నారెసా
రెకు వర్జింతు రదేమి వా రబలలా దృగ్దేశమాత్రంబునన్
జితస్వాంతులఁ జేసి రింద్రముఖులన్ నైతంబు బాహుగ్రలా
లకృపాణీనిహతాహితా సురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

10

కా. నాకు న్నూడఁ బ్రసూనకార్దుకుండు కాంతాకోటికి న్నంటు ను
మ్మి కాకున్ను గటాక్షసంజ్ఞలనె కామిశ్రేణి నెల్లన్ దదా
క్షాకారిత్వముతో మెలంగ నిడునా సంసూచితోద్యోగుఁ డై
యాకల్పస్థిరవై భవా సురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

11

మ. ధ్రువముక్తాశ్రయముల్ కుచంబులు ఘన శ్రుత్యంతపంబాప్తి క
న్దవ స్వచ్ఛద్విజయుక్త మాన్యము కచౌఘంబుల్ నదాసంయముల్
నవలామే నిటువంటికాంతరసవంతం బయ్యు రాగావహం
బువు టాశ్చర్యము ధారుణి స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

12

మ. ఆతిచిత్రం బగునిట్టికార్దుకకళాభ్యాసంబు సీమంతిని
తతు లెచ్చొట నెఱంగిరో విశిఖబృందం బెన్నఁడు న్నట్ట రా
తత మైనట్టిగుణవ్రజంబుననె చిత్రంబుల్ విభేదింతు రె
ల్లతఱి న్నామకకోటికి స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

13

కా. భూరేఖ ల్పలము ల్సృజభావచపలంబు లేత్రము ల్లోవి యెం
లే రాగానుద మింతిచన్దుగవ యద్యుత్తంబు పెల్లెచుబో

మారాక్షుప్తభూక్షరాళినమమై మధ్యస్థత న్నొల్పునూ
గా రె డ్దేచు విచిత్రమో సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

మ. ఘనతారాగ్రహబృంద మున్న మణివర్గం బున్న దీపంబులు
న్న నిశానాయకుఁ డున్నఁ దమ్మిచెలి యున్నకొ వెండి యే మున్న నే
మనయంబు స్ప్రియభామిసీవిరహితుం డౌవానికి స్తోక మె
ల్లను బెంజీకటి గార్కొను స్సరభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

మ. కరయుగ్తంబులు పద్మరాగములు వక్త్రంబుల్ మనోహరిచం
దిరకాంతంబులు కుంతలంబులు మహాసీలంబులు గ్లావునకొ
న్దరుణు ల్రత్నమయంపుబొమ్మలు సుమీ తథ్యంబుగా భోజతు
ల్యరసజ్ఞ త్వసువిశ్రుతా సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

మ. గురుభారంబున పర్తిలు నృటువుఁ జగ్గుబృత్ పదంబు ల్పనై
శ్చరభావంబున భాసిలుకొ నిజము భాస్వదాభావము ద్వాల్పి పౌ
ల్పు రహి న్వక్త్రసరోజము ల్లిహమయల్ సుమ్మి విసీలాలక
ల్లారపాదాంబుజభృంగ శ్రీసురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

మ. అదిరా యెంత ఘనంబు జవ్వనిపిఱుం దౌరార పక్షిజముల్
వదనం బర్జురె యంచుఁ జిత్తము వృథా వాదంబుచేత న్దపిం
పదు పుణ్యంబు లానర్చువారికి మహాభాగ్యోపభోగంబు గ
ల్గదె పుణ్యంబు లానర్చిన స్సరభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

మ. కొమరుంబ్రాయపుఁజెల్వపున్నొగరు మేకొల్పు న్రతాటోపసం
భ్రమముల్ చూపుచు బొల్పు కాంతలయొయారంబు ల్వికారప్రదీ
పములై రమ్యములై మనోజు గెలిపింప న్బూటకాండ్రై సుభా
వ్యములై చిత్రములై తగు స్సరభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

మ. ప్రమదోద్దీపములై క్రమశ్లథనసౌభాగ్యంబులై ముగ్ధము
గ్ధములై ప్రేమమనోహరంబులయి కందర్పప్రకాశంబులై
యమనోవాగ్విషయంబులై సదసురాగార్థంబులై పూవుబోం
డ్లమృదూక్తుల్ చెలఁగు న్రతి స్సరభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

— స ం భో గ వ ర్ణ న ము —

కా. నాళికాహితీప్రతీప్రకరకాండశ్రేణికి హ్వాటుగాఁ

గేల నృయ్యదకొంగు పట్టుకొని సంక్రీడించు సుద్యానభూ

సాలచ్ఛాయల నిల్చుచున్ నిలుచుచుం జుద్రాస్య యొక్కర్తు లీ
లాలావణ్యసుధాంబుధీ సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

21

మ. విని వీక్షించినదాక ముచ్చటపడు స్వీక్షించి గాఢోపకూ
హనలాభం బగుదాకం గోర్చిపడు గాఢాలింగనం బబ్బినక
డనుమధ్యామణిమేనితోడ నిజగాత్రం బప్రభిన్నంబు పే
య నెద న్నోరు జనుం డిల స్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

22

మ. మయిఁ గాశ్చిరజగంధచర్పయు సిగం బ్రత్యగ్ర మాజాజిదం
డయుఁ బై యావనవంత యైనచెలియున్ భాసిల్లగా నాసుఖం
బయిల న్నవ్వర్దము గాక మీద ననుశబ్దం బప్రమాణంబు ను
ప్తయశోభిరుమనస్కు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

23

మ. తొలుత న్నేకొన కింతసేపు వెనఁగు న్నోడోడ నానక్తిమై
సలపు నిబ్బితి వచ్చియు న్వలవమి నైస్సించి యంత స్థితికే
దొలఁగించున్ బ్రయముప్పలిల్ల రతులన్సొక్కించి యెంతే మనం
బలరించుం గులకాంత మే లుస్సరభిమల్లా మానినీమన్తథా.

24

మ. తళుకుం జెక్కులు చెమ్మగిల్లఁ గచబుధం బూడి ప్రేలంగఁ దొ
య్యలి పుంభావ మొనర్చి బిట్టలసి నేత్రాంభోజము ల్కాడ్చి ని
శ్చలత న్పక్షముమీద వ్రాలినపు డోష్ఠం బానుధన్యాత్మకుల్
దలచ న్నాగ్యఘనుల్ సుమీ సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

25

మ. ప్రమదావేశనిమిలితాక్షు లగుచు న్రాత్రిన్దివాసాంతో
ద్యము లాచు న్నరి మేర లేనితమిచే దర్పించుచున్ నిండుపే
ర్చిమయి న్నొక్కుచుఁ దేల్పు కేళికలె సుమ్మి కామినీ కామిజా
లముపాలింటికి బ్రహ్మము లుస్సరభిమల్లా మానినీమన్తథా.

26

మ. జర గన్పించియు మానవు ల్కదన చేష్ట ల్లానలేకుండెన్
దరుణు ల్బున్నులు వ్రాలియు న్నదనతృప్తి స్పాయలేకుండెన్
బరమాత్మండె యెఱుంగు నయ్యధికబిభత్సంబు నే జెల్లరే
యరిరాడ్గర్వనివారణా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

27

మ. అమితాశాజలరాశిలో మునిగి మర్త్యశ్రేణి యర్ధార్జనో
ద్యమతం గ్రుమ్మరు నర్థ మేల యెలుఁబ్రాయం బెంతయున్ జన్మవె
స్క మనోహరిణు లాచెలు ల్బులితయుక్త ల్లాకమున్నే స్వగే
హముఁ జేరం జను నిక్కమా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

మ. ఘనసమ్మోహపదం బనేకసరణోగ్జ్ఞేకసంపాది రా
గనిజస్థానము జ్ఞానచంద్రజలదాఘం బంగజన్మప్రప
ర్ధన మాపాదితదోషరాశి కొమరుంబ్రాయంబ దుష్కార్యజా
లనిదానం బిదియే సుమీ సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా.

29

శా. శృంగారద్రుమసీరదంబు వితతక్రీడాసౌఖ్యంబు త
న్వంగీనేత్రచకోరచంద్రుడు ప్రవీణాలావరతాబ్ధి స
ర్వాంగక్రీనిధి కామబంధు వెలప్రాయం బిందు తైర్వంబు ని
ల్పంగా శక్తుడె యోగి యా సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా.

30

మ. బటువుంజన్నులు చందమామతఱుకు ల్పిసాన్వనకాంచీలన
త్కటిలీల లలజవ్వను ల్లవులు గాఁగాఁ గాక తత్త్వజ్ఞాఁడు
త్కటరాజన్యలపంచలం బడుచు నిస్తాణంపుసంసారప
ర్యటన స్తీడ్పడఁ జొచ్చునే సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా.

31

మ. ప్రియమై సిద్ధసిష్యమై హరవృషక్రీడాంకమై గాంగతీ
ర్థయుతంబై చలిగొండ యుండఁగ నె చేర వ్లేక తజ్ఞు ల్పరా
శ్రయదైన్యంబుల నుండుటెల్ల మృగచంచన్నేత్ర తామించుబోం
డ్లయ్యుయారంబులఁ జిక్కి మా సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా.

32

మ. అరవిందాక్షులు మేటిపెద్దరంగల టై యడ్డగింపంగ దు
స్తరమై యుండెడుఁ గాక చుల్మన దరించ న్రాచ సంసారసా
గర మేమాత్రపుదూరపార మిది లోకశ్రేణి చూడ న్ననో
హరసౌభాగ్యవిభాసురా సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా.

మ. మలల వ్లేశ్యకు నంది యీదగు శితాశ్చ చ్చిన్నమూలంబు లై
యెలమి న్నోభిలు దర్శపుంజములు కా దేనికొ నభిచ్ఛిన్నముల్
తెలనాకున్నడపు ల్పధూజనుల కెంతే నంది యీయ స్వగు
లలితాంతర్వచనంబుల స్ఫురభిమల్లా మానీసీమన్తథా.

34

మ. గడు సొక్కొక్కఁడు నిత్యదూష్య లనుచు స్వంజాక్షుల న్రోయనీ
వెడవాదంబుల కేమి నామదికి భావింప న్నతి నోప్పిల ని
వృదమి న్నామితవస్తువు న్నరహితంబు నోప్పల బుణ్యంబు లే
దడర నోగ్గపురందరా సురభిమల్లా మానీసీమన్తథా.

35

మ. మది మాతృర్యము మాని నిశ్చయగతి న్నాన్య ల్విచారించి చె
ప్పదు రిష్టర్తుల కాశ్రయింపఁగ మహాభూభృన్నితంబాళి మం

చిది లే దేని వధూనితంబకలము స్నేహ్యంబు లంచున్ నిమి
లదరాతీశ్వరవైభవా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

36

మ. చలనప్రాయము స్వల్పసార మగుసంసారంబున న్బుద్ధిమం
తులకు నైందుగతు ల్బుమి యుచితము ల్బుంభశృంగారభావ్యుతో
జ్వలనంసేచన మేని పృత్యుచయోహమారగేహస్థలీ
లలితస్పర్శన మేనియు సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

37

మ. నియతుండై జనుఁ డాశ్రయింపఁగఁ దగు నిష్కాన్యసంహరి యై
నయమర్త్యాభగవారిచేరువల నైనన్ హరియు నిత్తహః
రియు శాస్త్రీచనుదోయి నైన నివి ధాత్రి న్నూర్చిచేతస్సుభా
దయసంసిద్ధికి హేతువు ల్బురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

38

మ. విను మింక స్నేహజోలి రిత్తచదువుల్ వేయెల నీవిశ్వభూ
జనసంఘంబునకు న్నదాలసలనత్సమ్మగకాంతాసుయా
వన మైన స్థమియావనం బయిన సేవామౌగ్యము లైందె ను
త్సనికప్రాభవభాసురా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

39

మ. నిజ మోహో నిజ మొక్కమాట యిదె వినిపింతు న్యథార్థంబు న
ర్వజగజ్జీవులకు న్ననోహరవయస్సంపన్న లైనట్టివా
రిజపత్రాక్షులె నుమ్ము నద్దుదము నార్తి స్థేయు పెన్నేతువుల్
భజమానార్యసురద్రుమా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

40

కామినీగర్వణము

మ. చనుబంతు ల్పిఱుఁడు ల్బుభాటము బొమ ల్బుత్కాంతియు న్నన్నదో
యి నిరీక్షించి యశౌచపున్పరిమ నెంటే నాఁడుదానిన్ నుతిం
చును సొక్కు న్రమియించు సుతనపడు న్నుక్షాని నైకంబు మో
హనివేశం బవు రార శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

41

కా. హృత్తాపం బొనరించు విన్న మరి సంపీక్షించినన్ దద్దయున్
జిత్తోన్నాద మొనర్చు నంతట సమాక్షేపంబు గావించినన్
మత్తుస్నేయు మరాళయాన ప్రియ యన్వాక్యంబు లెట్లాక్షో వ
ల్గితేజీవజఘాటికా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

42

మ. అమృతంబు నిద్విషము న్నైలంతయె సుమి యారెండు నెట్లన్నన
గ్రమున న్నర్తిలనంతనేపు నమృతాకారంబున న్దోచు ని

- కృముగా దగ్గఱఁ బాసె నేని మరి యుగ్రం బైనక్ష్యేళంబు లీ
ల మది ద్వాప మిదం జుమి సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 43
- మ. ప్రమదం దప్ప నొకించుకం తమృతము న్బ్రాపింప జెంతే విషం
బమర న్బోలదు రక్షిచే నమృతవల్లె పేర్పు నానాగతి
దమి లేకుండినయంతనే వివలతై దారించు నిస్సారి యై
యమితోదార గభీర శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 44
- మ. గరువంబుం గపటంబు సాహసము దుష్కర్తం బవిశ్వాసము
దిరహావంచన సందియంబును మన స్వీడైన స్త్రీయంత్రము
నరక ద్వారముఖంబు స్వర్గసుఖవిఘ్నంబు స్థగతాశవ
ల్లరి నెవ్వాడు సృజించెనో సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 45
- మ. కవు లోఁఁఁట్రింతురు గాక చందురుడె వక్త్రం బజ్జయుగ్గంబై క
న్దవ బుగారుశలాక నై నదియె త్వచ్చాంసాస్థిరూపంపుమే
ను వితర్కింపఁగ దుర్వివేకులు రహి నోగింఁత్రు రే లెల్లనే
ల విమూఢాత్మకు లైరొకో సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 46
- మ. అళి స్వాభావిక మైనరాగమున నాహ్లాదింపుచు న్వారిజం
బులయందు న్భ్రమియించుచందమున నమృతాంబు పంకజనే
త్రలనై నర్గికవిభ్రమంబులకుఁ జేతః ప్రీతిఁ గావించి దా
నలరు ధేరకుఁ చేరఁగా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 47
- కా. రాకాశీతమయూఖలీల నమృతప్రాయం బగున్ దొల్ల నో
హో కాంతామణి మోము భూజనల కత్యుల్లాసదం జౌచుఁ గిం
పాకత్వజఫలంబు కై వడి వివప్రాయం బగు నిష్కటన్
వాక్యప్రాసుఖ మాచు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 48
- కా. ఘోరంబై త్రివశీతరంగమయి వక్షోజస్ఫురతోక్త మై
ధీరత్వద్రుమభంజియై దగుసుగాత్రీవామ మానేట నం
సారాంభోధి మునుంగ నొల్లనిసుధీశాలు బ్రవేకింప రు
గ్రాసిస్తోమత మోరపే సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 49
- మ. అళిరామంబుగఁ జూతు రొక్కని మదిన్ ధ్యానింతు రొం డొక్కనిన్
నిభృతప్రేమనివేదితస్తి తముల శ్వేరొక్కవిన్నాణితో
నభిభాషింతురు దుర్బతు ల్జలరుహస్య ల్వారి కెవ్వాడు వ
ల్లభుడెన్ దా ననువాడు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 50

మ. నవలాపల్కుల దేసె లుండు మదిలోన న్నాలకూటంబు యెం
డు విశేషజ్ఞుడు దానఁజేసియొకదా నోరూరుచు న్నోవి గ్గో
లి వెన న్యక్షము ముప్పిసుట్టనలఁ దాడించు న్నదా కేళివే
ళ విటల్పిత్సరభూరుహ సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

51

కా. కన్పించు నిష్పమత్య మేర్పడి కటాక్షంబు ల్విషాక్షాలలై
తనెప్పచక్కదనంబు పెన్నడగయై తన్వంగి సర్వాకృతికై
మాన్మ న్యచ్చు న్యభావనర్పణము న్నన్మంత్రము లై వ్యద్యముతో
మాన్మ న్లే విది మూర్కొను స్సరభిమల్లా మానినీమన్తథా.

52

మ. మరుఁ డన్జాలరివాఁడు భూజనము లన్న తృప్తింబుల న్నాచురా
భరమాంసగ్రధితంబు లోనవలతాతన్వంగు లన్గాలముతో
గరిమ న్సంసరణాబ్ధిలోఁ బఱపి యాకర్షించి రాగాగ్నిఁ బెం
పరుగ న్నేర్పు నజస్రము స్సరభిమల్లా మానినీమన్తథా.

53

మ. స్తనదుర్గంబులచే దురంత మగు కాంతాదేహకాంతారభూ
మి ననంగుం డనుదొంగ తావుకొని కామిశ్రేణిచిత్తవ్రజం
బనుపాంథావళి నడ్డగించుకొని ధైర్యప్రాధి యన్విత మె
ల్లనిమేషార్థములోఁ గొను స్సరభిమల్లా మానినీమన్తథా.

54

మ. చలమై వ్యాయతమై యరాళమయి భాస్వలేజమై భోగియై
నలుపై యొప్పెదుభామిసీరయన మన్సర్పంబు మూర్కొన్నప్రా
ణులకు నై వ్యద్యము లేదుగాని కల పెండు నై వ్యద్యము ల్లక్కుచి
ల్వలు మూర్కొన్నజనాళికి స్సరభిమల్లా మానినీమన్తథా.

55

మ. సరసీశాన్యలమేనితావియుం గుచస్సర్పంబు పృక్తంబు నో
వ్వరసంబు న్నృదుగీతము న్నరసి యాస ల్సాపి యిలాళులకై
బరమార్థంబు నెఱుంగలేనిచెడుగు ల్పించేంద్రియంబు ల్పారీ
హరి యొప్పింపఁ దొడంగెఁగా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

56

మ. అమతి న్నమ్ములు ద్రిప్పఁ జేయుఁ గడు విం తొ గాత్రభంగంబు వి
శ్రమవాక్యంబులు నెట్టుకొల్పు మననాపస్తార మేకాంతిరూ
పము లేమంత్రము లేమచాపధము లాపాదించిన న్నానదు
ల్ల మలంచు న్నవకోటికి స్సరభిమల్లా మానినీమన్తథా.

57

మ. అవి టైన స్వడుఁ డైనఁ బం గయినఁ జీ కైన న్నహరోగి యై
న విమూఢాత్మకుఁ డైన రోయక మది న్నాకల్పలాభస్ఫుహక

సువిలాసం బగుమే నొసంగువెలయింతు లోగ్యలే జ్ఞానక
ల్పవసేనల్లితురారము లురభిమల్లా మానసీమన్తథా.

58

మ. ప్రవిలాసాకృతినంపద స్థరపయి న్నాసిల్లివేశ్యాజనం
బు పలత్కామకృతానుకీల లగుచు న్నోల్పొందుచు స్వీతముల్
నవతారుణ్యములు నిట్టాళి హుతము ల్గావించిన జ్ఞేకోనుక్
లవము నిక్కగ నీక శ్రీసురభిమల్లా మానసీమన్తథా.

59

మ. అలరు న్నాక మనోహరంబు లయి వేశ్యావక్త్రము ల్పిరివీటా
దు లనేకు ల్చవి గ్రోలి గ్రోలి విడువ న్నూవ్యంబు లై నట్టియెం
గిలిమూకు శ్లవి యేల ముద్దుగొనఁ దర్కించు స్థలస్థానముల్
గలచారి త్రఘనుండు శ్రీసురభిమల్లా మానసీమన్తథా.

60

— ౧౦ సువిరక్తదుర్విరక్తవర్ణనము ౧౦ —

కా. పంచారించినగుబ్బచన్నుగవతో భాన్వద్వకుల్చీదఁ గ
న్నించ న్నోల్పునలంతి నెన్నడుముతోఁ బెంపొందులే బ్రాయపుక్
మించునోడిబెడంగుఁ జూచి మది గంపించంగ నీ కుండువాఁ
డంచద్దెర్పఘనుం డిల సురభిమల్లా మానసీమన్తథా.

61

మ. చెలవ ల్పల్పువీలానదృష్టిరచన ల్చిత్రంబులొ రోతఁగఁ
దలచు న్నానలయందె గోర్కి యొసఁగు న్నా లెల్లనవ్వాహముల్
దొలఁగించు న్నృణసన్నిధంబుగ జగత్తు న్నూచు వేటొక్కఁ డై
యలరు న్నుద్ధవిరాగి శ్రీసురభిమల్లా మానసీమన్తథా.

62

కా. వీలా చూచెద రుజ్జ్వలజ్జ్వలము రొదృష్టు ల్పచారించి యీ
లోలాక్షు ల్పెడుజంతువు ల్పదనభిల్లుం. డేయుతీవ్రాప్తపుక్
జ్వాల ల్పూతము లయ్యె మోహ ముడిగె నా కేల పీండింక నం
చాలోచించు విరాగి దా సురభిమల్లా మానసీమన్తథా.

63

మ. హరపాదాంబుజసక్తచిత్తు లగునన్యాసు బృకంపింతురే
తరుణు లేర్పన నల్ల ముద్దు లొలుకక దర్శించిన న్నాకువ
ల్గురుతి న్నోవెల ప్రేలిన న్నరుండు దా గొడ్డేఱుచాపధ్వనుల్
శరమోక్షంబు నొనర్చిన సురభిమల్లా మానసీమన్తథా.

64

మ. హృదయంబు స్పృహయంబు సంగతము లొ నేని న్వియోగంబుగా
ఘది యేదవ్వుల నుండిన న్నగి నహధ్యానంబుతో నుండిన

హృదయంబు స్పృహయంబు భిన్నగతు లౌ నేనిన్వియోగంబు ను
మ్మది ధాత్రీజనకోటికి స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

65

మ. అచట స్నేహియసి యింతకు స్పృహనబాకాపన్న యైపోయెనే
ని చనన్గాఁ బని లేదు లేక నియతి స్థిమంబుతో నన్న ము
న్నె చనంగాఁబని లే దటంచు మొయిలు స్వీకించి వైదేశికుం
డచలుం డై వసియించు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

66

మ. కృపయున్ బ్రజ్జయు మైత్రియు న్నతులు గారే తత్సలీనంగమం
బువయి న్నాలస లేక భంగురము లౌ పూబోండ్లపొందు ల్విమో
హవరు లైత్తురు కాలుఁ డేచుతఱిఁ దోడై కాచునే వాండ్ర నె
ల్వపుగుబ్బి ల్పునితంబము ల్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

67

కా. యోగాభ్యాసతఁ జిక్కియాత్మయు మనం బజ్జ్ఞుంభ మామైత్రిచే
రాగిల్లంగఁ బొరింబొరి స్తునులకు న్రామారతిక్రీడ లే
లా గాఢస్తనసంవిమర్దనము లేలా తన్మఖాఘ్రిణ మే
లా గేయాదిక మేల శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

68

మ. ఘన మానూనశరాంధకారము మది న్దార్కొన్న సీలోక మె
ల్లను నారీమయమై కనంబడు వికాలం బౌవివేకాంజనం
బున నంతంతటఁ జూడ సాగిన జగంబు ల్పృచ్ఛరూపంబు లై
యనఘక్రేణికిఁ గన్నడు స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

69

మ. గుములై రచ్చలలోనఁ గూడుకొని యుత్త ల్పెప్పఁగా నేమి కా
స్త్రము లెల్లం బలియించినట్టిచతురు లైశతంబు కాంతామణీ
రమణీయేక్షణముల్ పయి న్నడిమత్రస్తోత లై రు (?)
ల్లము లేతెయ్యలు నల్పంగా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

70

మ. అమతు లొక్కందఱు గొన్నిశుష్కనిగమవ్యాఖ్యానము లేర్పి నం
గము చీచీ కడు దుష్కృతం బనుచు వక్కాణించుటే కాని ర
మ్యమణిప్రాంచితకాంచికాన్వితనికంబాభోగ యాకాంత ను
ల్లములఁ నేమఱు కుందు రోసురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

71

మ. నడియ ల్నింద్య లటంచు వట్టివెడనిష్ట ల్పాపుపామండు లూ
రక తాము న్నెడి లాలిని న్నెఱుచునిర్భాగ్య ల్గుమి యధ్వరా
దికపుణ్యంబుల కెల్లఁ బ్రాప్యఫలము ల్వివ్యాంగన ల్గారే స్త్రీ
లకు నింద్యత్వము గల్గునే సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

72

మ. మృగరాజు నిగరాజుఁ గుంభి మరి గింభిఁ ద్రుంచి తూటాడున
త్వగరిష్ఠు ల్లరింతె కాని స్వరదోర్దండావలేపం బదం
పురుషోద్గుఁ డొకండు లేడు బలిమిఁ మోమోడ కిమ్మిమి బ
ల్లగ తెల్ల నివ్వఁ జెప్పెద సురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

73

కా. ఆచారంబు జీలేంద్రియత్వము విధేయత్వంబు లజ్ఞాగుణ
ప్రాచుర్యంబును నామనప్తము లగు నృత్యాంకితంబు ద్విధ
భూచాపచ్యుతముల్ శ్రవణపథగతంబు త్తన్విదృగ్భాణముల్
క్రావ జ్ఞాగినయంతలో సురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

77

కా. ఇత్త న్వంగులఁ గా దనం గలుగువారే తక్కురు ల్వారు ప్రో
వృత్తప్రేమవిహారలై నలుపుకర్పంబు త్రిలోకక్రియా
యత్తుం దైనవిధాత్పండు న్నయితము న్నాన్యవృత్తము లేనయ లేఁ
డాత్తాశేషసుధీజనా సురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

75

కా. అంగంబు నిష్పమాస్త్రసావకసముద్యజ్ఞాన్విలిక ల్లాల్పదాఁ
కం గానంబడుఁ గాని యంతటను జీకాకై చను నేవగవెం
పుం గీర్తింపఁగ నాకులీనతయు నేర్పు న్భిజ్ఞయు న్సంతముల్
సంగీతాగమదోహలా సురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

76

మ. నిరయద్వారకవాటపాటనముపొంటెం బొల్చుబల్కుంచితో
తరుణీభ్రూలత లంచు నెంచుఘనబోధస్వాంతుఁ డొక్కొక్కఁ డి
ద్ధర సుసారులలోవలం గలఁడు కాస్త్రజ్ఞానపారీణుఁ డె
ల్లరలో సద్గతిపాత్తుఁ డై సురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

77

మ. ఆతిదీనంబు విలాసవాలము వికర్ణాగ్రంబు పూయప్రణాం
కితగాత్రంబు గళేకపాలము తుంధాభిన్నంబు భుజంబు జీ
ర్ణతమం బుధము నై నవేషి తునివెంట న్లమ్ము భోగార్థమై
యతనుం డెవ్వరి నొంచఁడే సురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

78

మ. సకలార్థప్రదల న్నవముద్ర లగుచంచన్నేత్రల న్రోసి కూ
హకులై తుచ్చసూర్య లాజదులఁ బుష్పాస్త్రండు దేవించి న
గ్నకులు న్సంచకిఖు ల్బటాభరధరు ల్కాపాలికు ల్బిట్లు నై
యకటా శ్రువ్వుఁ జేయుఁగా సురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

79

మ. రమణీబృందముఁ జూచి వాయుజలవర్షగ్రాసు లాగాధిపు
త్రముఖి త్సైతము పాలుమాలిరి పయోదధ్యాజ్యకాల్పనతో

గమునం గ్రొవ్వనరు బ్జితేంద్రియు లనంగాఁ జెల్లునే వింధ్యకై
లము పాథోనిధిఁ దేలునే సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

80

— ౭౭ ఋతువర్ణనము ౭౭ —

మ. దయివారు నిగిగాడ్పుల న్వలపు లందంబై చెలంగు న్వన
ప్రియనాదావళి పల్లవోజ్జ్వల మగు న్వృక్షాళి భామాస్యప
క్షిప్త యెనంగు నిర్వరశ్రమాంబుకణయుక్తి న్వర్జము న్వన్దహో
దయత న్భాసిలు నామని స్సరభిమల్లా మానినీమన్తథా.

81

మ. విరహిశ్రేణిఁ బ్రాణసంకటము గావించె న్వసంతంబునకొ
సరసంబౌ పికభామినివిరుతము న్దానిలవ్రాతముకొ
ధర నాపన్నులకు స్సృధారసము నైతంబు నిద్రించె కదా
యరిరాధర్వవిభాళ శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

82

మ. వనదండ వ్విగఁ జుట్టి పూవుఁబొదరిండ్ల న్వత్కపు ల్లాల్వఁ జెం
త నెలంత ల్కిలికించితంబు విడుచు న్వర్తింపఁగా వెన్నెలలో
చినుకంగాఁ బికభామిను ల్పెలఁగఁగా శృంగారమా చైత్రవే
ళకు ధన్య ల్విహరింతు రా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

83

మ. విరహాస్త్రీవిరహనలాహుతికళావిష్కారలై చూతమం
జరు లావృన్నికగేహినిహితములై చైత్రంబున న్వాటలా
పరమామోదకదంబసంభృతములై ప్రకాంతిఘర్తాంబువులొ
హరియించు న్నుసుగాడుపు ల్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

84

మ. సుదతు ల్లావులు జేవురింప నిడుకొంచు స్సార్త్రిపాణేతులకొ
బెదరింపంగ నొసంగినట్టియలుక లేదెట్ల కెట్లుండు స
న్వదసంవర్ధనచందన ద్రుమసుగంధక్లిన్న చూచైత్రభే
లదణీయకపవనంబు రా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

85

కా. లీలాకంఠనబాలచూతసుమపాళీకేనరాశీనము
న్మీలత్రైరభవాసితాఖిలవనానీకంబు సూక్తన్తరం
దాలాలభిమరార్భటీముఖరితం బౌరా వసంతంబు రా
గాలంబు బయి భాసిలు స్సరభిమల్లా మానినీమన్తథా.

86

మ. అలక్రిష్ణరువునకొ సుగంధరసపూరార్ధార్ధాన్వితజ రా
నలివేణు ల్పలయానిలంబు ధవళం బౌహర్ష్యగర్భంబు నె
భర్తృటీక—29

మైల ధారాగృహము ల్పిసూనములు సందిసింపఁ జేయు న్నరుక్
లలితోల్నేకవికారము స్ఫురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

మ. జలకేశీశ్రమ మేగ నీధురస మాస్వాదించి సూక్ష్మాంశుకం
బులు పూదండలు దాల్చి చంద్రకిరణంబు ల్పర్వసౌధంబుపైఁ
జెలువ లీవిరు లేయఁ జందనరసస్నిగ్ధాంగు లై గ్రీష్మవే
ళల ధన్యు ల్విహరింతు రా సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

మ. అమలజ్యోత్స్న సుధావదాతశుభగేహంబు బ్వియావక్త్రప
ద్మము శ్రీగంధరసంబు ఘృత్తునువిరు ల్ద్రీప్త సౌఖ్యంబు రా
గిమనఃక్షోభము సేయుఁ గాని ప్రవిరాగిస్వాంత మింతైన తా
ల్యము నొందింపఁగ లేవయా సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

మ. ధృతసీనోన్నతిమత్పయోధరభరశ్రీ యై నవోజ్జ్వలిమా
లలికాజాతిసుగంధి యై ఘనతటిల్లాలత్యవిస్ఫూర యై
సతతోద్దిపితకామ యై యలరవర్దనావేళ రంజించుఁ జె
ల్వతెఱుం గేర్పడి ధన్యుల స్ఫురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

మ. అవిరామంబుగ వర్తిలు స్థటజనీపామోదు లాగాడుపుల్
నవకేకిప్రజకేకలంబు లగుకాన ల్కందళచ్చన్న యా
భువియు న్నాల్కొగు లల్లుకొన్నగనంబు న్నితడి న్నాబ్జిజా
లవికారైకవదంబు లై సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

మ. భువి దర్శించినఁ బొండుకందళచయంబు ల్లోచు దిచ్చండలం
బు విలోకించిన బర్హినాట్యరుచిరంబు ల్కైలము ల్సూపడుక్
దివి గన్తోన్న మొయిల్లు గాననగు నర్థి న్నాంధుఁ డిం కెందుఁ దా
నవలొకం బిడువాఁ డొకో సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

మ. మెఱుపు ల్సారె తళుక్కుమంచు మెఱయ నైందై పయోదధ్వనుల్
సెఱయ స్థుమ్మనుకన్నై గేదఱివిరు లేవోభపు స్థిల్యంగాఁ
బఱచున్నెమ్ములు గూయఁగాఁ గటకటా ప్రావృద్ధినం బెంత యు
క్తఱుఁ జేయు న్నృథికాంగన స్ఫురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

కా. ఏవై చీకటి సూది మోప నెడ యీ కేర్పడ్డవేళ స్థవనుల్
చూపట్ట నిటిపొట్టిచిక్కుల ఘనాళు ల్చింట వర్తిల్లఁగా
దూపించు జ్వలగు న్నభుక్కునఁ దటిత్తు ల్లోచిన బైల్ల వె
ల్లాపునై చరింపుచు స్ఫురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

మ. జడి యట్టిట్టు చనంగ నీ కలుమ నాసారంబు కేళిక్రమం
బడఁప స్సీతున కల్పివల్లభులు గాఢాక్షేపము ల్సల్పంబ
ల్విడి సంక్రీడ లానర్చుభోగినుల మర్వి మృద్ధినంబు న్సుఖంబు
బడఁరించు న్సుదినంబ యై సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 95

మ. అమలాత్మండు శరద్విభావదులు హర్షాగ్రంబుల న్నాన్వయము
ద్యమదోన్నతతఁ గొంతనేపు శయితుండై లేచి సంభోగజ
శ్రమతృప్త స్థయితారతిశ్లఢకరాంచక్కర్కరీస్తస్తతో
యము లాను న్ముచివారము న్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 96

కా. నేపాలించు భుజించి లోగృహములొ నిద్రించుధన్యుండు వీ
టిపూర్ణాననుడై కుసుంధమయకాటిచ్చుచుండై కుంకుమా
లేపప్రాజ్వలంబుడై ప్రియాపురుషుచాశ్చిప్తాంగుడై కంతుభే
లాపర్యాసితుఁ డొఁ జలి న్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 97

మ. అనుఁగజ్జెల్వలఁ బాసిన న్నడచునే యాయామయామావభుల్
కునకుందప్రచలద్విరేఖము న్సురద్గంధప్రియంగువ్రజు
బును బ్రాలేయమరుద్విలొలితవనాభోగంబు తాళితచే
శనిక ల్కాలగృహోపమ ల్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 98

మ. అలరుంజెక్కులు చుంబనం బిడుఁ గవవ్యాప్తంబు తాస్త్రీముఖం
బుల సీతాగర మెసంగఁ జేయు జివిక లొప్పనొత్తుచు న్లబ్ధలక్
బులక ల్పించుఁ బిఱుందున న్నృదుపటంబు జ్ఞార్పు నూఁపునొడల్
చలిగాడ్చు ల్విటు లట్టయై సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 99

మ. వలిగాడ్చు ల్కగలు న్పలెక్ జెలులకు న్వాసోపిలాకర్షణం
బులు దృశ్యీలనము ల్తనూచిలనంబు ల్కుంతలాలోలనం
బులు బింబాధరబాఢసీత్రస్మరిచయంబు ల్సాంద్రరోమాంచముల్
గలంగ న్జేయు నజన్రము న్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 100

మ. సతులు హ్వామును వీడెము ల్సలపుచు న్సంభోగము లేయె చు
న్నతటి నైక్తిరరాత్రి వేగఁ జను నాండ్ర న్నిడ్డలక్ బ్రోచును
తతభేదంబునఁ గూర్చు పట్టక మది ధ్యానించుపేదయ్య కా
యతమై యెంతట వేగ దొ సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 101

వై రా గ్య శ త క ము

తృష్టాదూషణము ౧౭

క. శ్రీమచ్చంద్రకళాకలాపశిఖమై శ్రేయోదశాగ్రస్సగర
ద్వైమంబై ప్రవిలోలకామశలబాధకారియై యాంతర
వ్యామోహోరుతమోహరం బగుశివాఖ్యజ్ఞానదీపంబు సొం
వై మీకు స్తహ మీపుత స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. సుమహారణ్యసుదూరదేశగతుఁ డాచుక్ గాకిభంగి స్థర
న్నము లందందు భుజించుచుం దిరియుచు స్వాత్యల్పులం బెక్కుగా
లము గొల్పుక్ నరుఁ డేమియుం దొరక దేలా యెప్పుడు న్నాపయ దు
ల్లములొఁ బాపపుఁదృష్ట దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. ఇల ద్రవ్యుక్ నిధివాంఛ ధాతువితతుల్లేమింప నూఁడు న్నహీ
శులఁ గొల్పుక్ నరుఁ డోడబేరము గమించు న్నాంత్రికుండైన నరేం
ద్రులభూమి న్బెనుఁజీఁటి న్నొణుంగు నెందు న్నడికా వైన లే
దలరు న్నెండియుఁ దృష్ట దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. తనుఁ బోనాడిన నుత్తరం బిడక యంతర్భాషుండై యూర కుం
దు నగు న్మాన్యమనస్కుండై ధనమదాంధు ల్కెచ్చుఁ గేల్తోడ్చు భూ
జనుఁ డోహోహూ పృథావిడంబ మగు తృష్ణంజేసి యేయేవిభే
లనము ల్పల్చు నొకో యింక స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. ఆమతు ల్తామరపాకుమీఁదిజల మె ట్ల ట్లై నయాఠోఁతప్రా
ణముకోసంబు ధనాంధచిత్తులకడ న్సంకోచ మింతైన లే
క మహాపాతక మైనయాత్మనుతియు న్నావింతు రింకేమి సే
య మదిన్గోరరు తృష్టచే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. క్షమ లే కున్నిని తాల్చియు నివపదాస్వాదంబు లేకున్ని ధ్యా
నము సంతోషము లేక యున్ని సుఖసన్యాసంబు యోగానుభా
వము లేకున్ని హిమాతపాదినహనత్వంబుం జెడు నో్యిగిక్కు
త్యము లయ్యు న్సలహీనత స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. తపము స్వప్రము గాదు భోగమును భుక్తం జాట లే రాకయున్
క్షపితం వైనది కాదు కాలమును జీర్ణం జాట లే జేపు మా
ని ప్రజల్ తప్పులు భుక్తులున్ క్షపితులు స్థిర్రాంగులన్ దామై యై
యవటుత్వంబు వహించు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

7

మ. మొగ మెల్ల న్యశిపూర్ణ మైనయపుడు స్వార్థంబు న స్వన్ననా
రగతిన్ బాండిమ యల్లకొన్నపుడు గాత్రంబు స్వరాక్రాంత మై
మిగుల న్నత్రువఁ దప్పినప్పుడును భూమిన్ నిత్యకౌమార మె
ట్లగునో మర్దులతృప్తకు సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

8

మ. బహుమానస్థితి దూరె భోగసుఖ లీప్స ల్లపైఁ బ్రాణంబువం
టిహితశ్రేణి యొకండు లేక యరిగె స్వప్రపు ల్పార ల్లపైఁ బ్ర
త్యహ మున్యవ్యభిలాషి యయ్యె గమనం బట్లయ్యున్ బాపంపు మే
నహహా తృప్తఁ దొలంగ దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

9

మ. అగు సంసిద్ధి విమోహవార్భమము తృప్తాశీతరంగంబు రా
గగుర్మహామ దుర్మనోరథజలాక్రాంతంబు చింతాఖ్యతీ
రగవిఠంబు వితర్కపక్షీకము ధైర్యత్వజభంగ ప్రదం
బగునాకానది దాఁటిన్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

10

❖ విషయపరిత్యాగవిడంబనము ❖

మ. పస సంసారమునందు లే దొకటియు నాభివించి చూడంగఁ బు
ణ్యసముల్లాసము నార్తిదంబు యది యెట్లన్న న్నవ్వుకర్తంబులన్
బ్రసభప్రాప్తము లై భుజింపఁబడు దన్వ్రాత్రంబు లాత్తేంద్రియ
వ్యసనాపాదకము ల్గదా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

11

మ. నిల కెన్నంటికి నైనఁ బోవు విషయాసీకంబు దామై జనుల్
దొలంగ వ్లేరు తమంతట న్దొలంగినన్ దోడ్తో శమానంద మ
గ్గలమై చేతులువేళ నవ్వియె దొలంగ న్రెంటికిం దప్పి య
ల్లలనాఁడు న్నది ఖిన్నమై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

12

మ. అనఘాత్తుం డెటువంటిదుష్కరకరుం డత్యంతము న్రోసి చెం
దినభోగంబులె నన్యసించు నిపు డేని న్దొల్ల నేనిన్ బరం
బున నేని స్వమకున్ లభింపని స్పృహభోగంబులు న్నాన లే
రనయంబు స్మృతివారు క్రి సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

13

కా. అనందాశ్రులు గ్రోలుచు న్బలుగు లంకాగ్రంబులం దాడగా
భ్యాసారూఢతనుండు నద్రిగుహల స్థనాత్ముఁ డాయోగి యా
ప్రాణాంతంబు మనోరథోపచితసౌధారామకేశీరతి
భ్యానించుకొ బెఱవాఁ డిల స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. అకటా మోహము వోదు స్థండిలశయుండై నీరసాహరపుం
బికిరం బెత్తి చతుర్థవేళ దినుచు నేవనూఱుజీర్ణంపుఁబే
లికల న్లట్టినబొంత గప్పుకొని జోలి న్నాసి వర్తించున
య్యకు నైతంబు జగంబున స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. మొగముం జీమిడిబుట్టి యిందునిక్రియం బొల్పొందునే రోతప
ట్లగుపూఁబోండ్లనితంబముల్ కరటికంభాభంబులే కాచుదొ
బ్బగుదుల్ చన్నులు హేమకుంభములె బీభత్సం బిసీ లోకు లే
ల గరిష్ఠంబుగ నెంతురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. ఉమసామేన వసించునట్టి యభవుం డొక్కండు పెన్ద్రాగి బా
ల్యమునం దుండి యనంగుఁ డాజనుఁ డొకం డత్యంతసిరాగుఁ డు
గ్రమనోజాహివిషాత్తు లన్య లుభయభ్రష్టుల్సమీ యందఱుకొ
గ్గమనిర్దుక్షభూజాబలా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. దుముకు న్నహ్నిశిఖాళియందు శలభస్తోమంబు మీనంబు గా
లము మ్రొంగుకొ మది బుద్ధి లేక మనుజుల్ తత్త్వజ్ఞులయ్యున్విషా
దమునకొ బ్రుంగుదు రింతె కాని విషయత్యాగోత్సకు ల్లారు శ
క్యమె మోహంబు తరింపఁగా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

కా. ఆనుం దప్పి జనింప స్వాదుశిశిరం బౌవారి భక్ష్యాన్వితం
బౌనన్నంబు దిను న్నభుక్ష వాడమ న్నాన్యమాతతిన్బొందు గా
ధానంగానల మేర్ప నిట్టిది సుఖంబా రుక్పిఠీకార మ
క్షానీకంబు సుఖం బను స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. తనకు న్సంపద మెండు భార్య ఘనసౌందర్యాంగి తారుణ్య మె
న్న నవీనంబు నుతు ల్ప్రిశస్త లనుచు న్నాన్యమోహి సంసారకా
ర నడంగు న్నిర మంచు భ్రాంతుఁ డయి సర్వం బధ్రివం బంచు మో
హనివృత్తిం జను క్షాని దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

— యోజ్ఞా దైన్యదూషణము —

౯. వాపోచు స్తుధఁ గుంది చాల సుతు లవ్వా బువ్వ బువ్వంచు ని
ల్లాపె నీర్జ్వలహారముల నుద్దాడింపఁగాఁ జూచి గా
కావన్నుండు మనీషి భీతిలి వరంబా జేసి యన్వాక్య మే
లా పలుకుం దనపొట్టకై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 21
- మ. సదుదంచద్గుణపద్మ చంద్రరుచి లజ్జానూత్నవల్లీసమూ
హదృఢోదగ్రపరశ్వధంబు కడు నుద్యన్వానవిచ్ఛేదనం
బిది పూరింపఁగ రానిబాని నరు నేయేరితులం ద్రిప్పుఁ జా
లదు దుర్వారవిదంబ మై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 22
- మ. ఒకపుణ్యస్థలిఁ జేరి వస్త్రపిహితప్రాక్షీప్తభిక్షాకపా
లకుండై పావనహోమధూమపటలాష్టాపంబు లాభూసురేం
ద్రకుల శ్రేణులఁజేరి మాధుకర మెత్త న్నేడె మర్త్యుండు తు
ల్యకుల స్వేదఁగ నేల శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 23
- మ. ఆమరదీప్తిపవతీతరంగకణశితారామము ల్లాపనో
త్తమవిద్యాధరసిద్ధసంఘదుచిరోదంచచ్చిలాభోగముల్
హిమవత్పర్వతభూము లేవఱఁద బోయె న్నాటికై మర్త్యశా
లము నాసెందురు వండితు ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 24
- మ. ద్రుమకాభోద్భవవల్కులప్రకర మబ్బు ల్నొచ్చెనే నైలజా
లములందుకొ ఫలమూలకందజలము ల్పాదయ్యెనే కృచ్ఛల
బ్ధమనాగ్నితమదానిలాపి బొమ లుత్కంపించుమన్నీలఁ గొ
ల్వ ముదం బేమి జనాశికి స్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 25
- మ. ఖలులై వైభవగర్వదుర్వికృతిరోగగ్రస్తులై తూగుత్తు
ద్రుల వర్షించి దరిద్రు లైన నిల కాఝ ల్వలకులాస్తీర్ణ భూ
తలకయ్య న్ఫలమూలసేవను బ్ర మోదస్ఫూర్తిఁ బ్రసెంతు ర
త్యలఘూర్విధరవాసులై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 26
- మ. అభిరామాకృతి నెల్లెడకొ నధులతోయం బుండఁగా నెప్పు డై
న భుజింపం దరుకాఖల న్ఫలము లుండఁగాఁ బరుండ నిద్రా
త్తుభవత్పల్లవరమ్య మాధరణి యుండఁగా వగకొ విత్తవ
ల్లభులకొ గొల్వఁగ నేమొకొ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 27

కా. క్షానాథాశ్రయదుఃఖభారమున భోగస్వాదుసౌఖ్యంబులకొనానాభంగుల బోయెగా దినము లిన్నా శృంచు లోలా నగుకొధ్యానాంతంబుల దొల్లి దా బడిన పాట్లంతంత దోపంబ్రబోధానందుండు వనస్థుడై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. పరితుష్టత్తులు వాంఛ సేయ రతిలుబ్ధస్వాంతు లౌవాండ్రకుంబరితోపం బొనరింప జాలుదురె సంపదామ మా మేరుభూధర మాతైకసమాప్తవైభవము వ్యర్థం బంచు నే నెంచెదకొహరసేవానిరతాత్మ శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

కా. అక్షీణం బభయం బనల్ప మతులం బానందసంపాది యార్జుక్షేమంకర మప్రయత్నసులభం బద్వేషదోషం బిలకొభిక్షాజీవిక శంభుసత్ర మది యంచే జ్ఞాను లాసింతు రధ్యాక్షేపస్థిరవిక్రమా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

— భోగాస్తైర్యము —

మ. చ్యుతిచే వంశము రాజుచే ధనము రోగౌఘంబుచే భోగసంతతి విద్వేషులచే బలంబు జరచేత స్రూపు కార్పణ్యసంస్థితిచే మానము చాడిచే గుణము భీతికొ జెందు నిర్భీతికంబతులజ్ఞానమె సుమ్ము శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. జర తారుణ్యము దుర్జనాభి నృపు నస్తైర్యంబు శ్రీ నాశ హృత్పరితోపంబు ఫణు ల్వనప్రతతి గాంతావిభీమంబు ల్పాకాంతిరుచి స్థవృజనంబు సద్గుణవిభూతి న్సంపఱం జేయు జెల్లరె సాతంకము సర్వము సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

కా. చేవుం డెద్ది తిరం బొనర్చె నతఁ డాధివ్యాధినానావికారావృత్తి స్థృతి మాలి ప్రాణితతి నంతంత స్థర స్తంచు ద్వా రావప్తంభము లేక దుర్దశలు డాయ న్జేయు లక్ష్మీవిలాసావేశంబుల కెమ్మెయి సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. ఆలరుంబ్రాయము లఘ్నీవంబులు తరంగాకారము తైవ్యభవంబులు ప్రాణంబులు నశ్వరంబులు దినంబుల్ న్వల్పము లాకృపురంబులు తుచ్ఛంబు లటంచు నెంచి యనయంబుకొ బుణ్యసంకల్పముల్ దలంచుకొ దత్తవిదుండు శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. ప్ర సరద్వాయుపరిష్ట వాభీసలిప్తాయంబు ప్రాణంబు మే
ఘనమూహంతరచంచలాచలము భోగశ్రేణి తాదుణ్యలా
లనలుం దుచ్చము లంచు నెంచి యవిలోలస్వాంతుఁ డేగు న్నకై
ర్యసమాధిస్థితసిద్ధికి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 35

మ. యువతీభోగకథ ల్లటిత్సమము లాయస్సీను కల్లాలజా
లవిలోలం బెలప్తాయము ల్నిమిషకల్పంబు ల్దనశ్రేణు ల
ద్ధ్రువము లోగ్ధగము లస్థిరంబు లనుచున్ దూషించి తజ్ఞుండు బ్ర
హ్మవిచారంబునకుం జను సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 36

మ. ప్ర సరచ్ఛోణితమాత్మకుక్షితలన్బంధాధివాసంబు ని
ప్రసతీసంగవియోగ చింతలును యోషాదూషితం బౌజరా
వ్యసనం బింతియెగా కీసీ భవమునం దాత్మ నిష్ఠచారింప న్న
ల్పసుఖం బైన లభించునే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 37

మ. నిరతం బాయువు భగ్గుకుంభసలిలాసీకంబున జ్ఞేగఁగా
నరుల ట్టామయము ల్తనువ్యధలు నేయంగా వెన గ్గోగొనన్
జర దా బెబ్బులిభంగిఁ గాచుకొని యుండంగా నయో యేల నీ
యరు లోకు ల్నితయత్నము ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 38

మ. అమితాకారము లైనభోగములు మాయాశాలముల్ తత్ప్ర సం
గమె సంసారనిమిత్తభూత మిది యాకాంక్షింప కాకాతరం
గముల నిష్ఠావల మైనచిత్రము సమాకర్షించి యల్ల బ్ర
హ్మమునం జేర్చుట మే లగున్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 39

మ. పరమేష్ఠిప్ర ముభోన్నతు ల్పృణకణప్రాయంబు లింద్రాదిరా
జ్యతతు ల్దుచ్చము లంచు నెంచగలబ్రహ్మనంద ముజ్జృంభ మై
పరమం బై పరిపూర్ణమై యలరఁగా భావించియు న్యోగి చి
త్తరభోగంబులు గోరునే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 40

కా ల మ హి మ

కా. ఇంబు ల్లాలెడుసేనసేనపురము బృహ్మేశ్వరులు న్నారీయ
ర్థంబు ల్నారీసుతాత్తభృత్యులము ల్నాజౌఘము ల్నారీభో
గంబు ల్నెంబడి మట్లమమ్ము లయి పోఁ గావించుచుం బొల్చుకా
లంబే బైవ మవశ్యము సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. ఒకని స్వేయు ననేకుఁగా నొకనిఁ జేయుం దా ననేకాత్ముఁ గొం
జక మాయించు ఘటించు బ్రాణివితతు ల్సారె ల్బగ. త్రేయి పా
చికలు స్తోకము తెల్లఁ బాళియునుగాఁ జేకూర్చి కాలంబు భే
లకుఁ జొచ్చెం గితవాక్యతి స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. గృహకృత్యంబులచే ననందితమై తీజించి నిక్కాల మ
న్వహము స్సర్యగతాగతక్రమవశంబై యాయు వేగు స్రుచుల్
బహుభంగు ల్బకలం బెఱింగియు జను ల్బుష్టాహకాదంబరీ
లహరి న్భ్రాంతి వహింతురా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. ఇసుఁ డేతెంచె నినుండు గ్రుంకె బగ లయ్యె న్రాత్రిజా మయ్యె రెం.
డనుచున్ నిత్యముఁ బిష్టపేషణసమవ్యాపారము లేర్పయుచున్
జను లున్నాదులు గాక యాచెనఁటిసంసారంబులొ నేమి మే
ల్లన వర్తించెద రీమహి స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. జని విచ్ఛేదన మైనశంభుచరణాబ్జధ్యానమా లేదు స్వ
ర్గనిజద్వారకవాటపాటి యగుధర్మంబా నహి నుందరీ
స్తనసంక్షేపకమా యభావము మహి స్తన్నింప నేలా జడుల్
జననియావనఘాతుకు ల్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. జవరాండ్ర నమియింపఁ గాన రతిభాన్వచ్చంద్రికారాత్మలక్
నవిశేషం బగువిద్య నైన నసి నైన నైవ్యుల నైల్పి ప్లా
భవ మొప్పు న్యక మొందఁ గానరు జను ల్పాడిఁటిదిపంబు
ల వయస్సీ) పృథ యై చన స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. అనిశంబు న్దలితంద్రుల న్ననువ లే రర్థం బుపాక్షింప లే
రనవద్యం బగువిద్యచే నృపుల డాయ డేరు కాంతావిభే
లనసౌఖ్యంబులు గాంచ లేదు పలుగూళ్ల న్నాకులు నోబ్బె న
ల్పనరుల్ గాలము పుత్తు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. తమపెద్ద ల్పన నాత్మతుల్యహితమిత్రవ్రాత మేగం గ్రమ
క్రమభంగి నికతానదీతటతరువ్రాతంబుచందంబునక
దడురు న్సన్నిహితప్రణాతు లగుచు న్నర్తించువారల్ నరుల్
ప్రమదం జేక్రియఁ గాంతురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. శతసంవత్సర మాయు వందు నిశల న్నా మేగు బాలత్వపు
ద్ధతలం జిక్కినసాములొన నగ ముత్సన్నం బగున్ నిల్చియు

న్నతటి న్వావిధియొగదుటభయచింత లైక్కు లేదే సుఖం
బలితుచ్చం బగుమేనికి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

49

కా. బాలుండై కొమరుం డగుం గృహజుడై భాగ్యోపసంపన్నుఁ డా
సోలుం బాండుకిరోరుహుం డుం వళిన్యూతాంగుడై పిమ్మటక్
గాలాగారమహాలిరస్కరిణి కేగం జాగుభూతుంసున
డై లోకంబునఁ బ్రాణి దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

50

యతిన్యపతిసంవాదము ౧౧

మ. అతఁ డై శ్వర్యమునం బ్రసిద్ధుఁడు ప్రసిద్ధాచార్యుఁడుకే నేను రా
జతఁ డే నద్గురుభక్తిసంజనితమేధాభ్యుండ నాతం డనా
దృతిఁ గావించిన నిష్పృహుండ నగునా కే మా నటంచు న్నతికే
యతి పాటిండు భూపతి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

51

మ. అతఁ డధోశ్వరుఁ డాగమార్థపతి నే నాతండు కూరుండు వా
దితలి న్నెల్లదగ నే ఘనుండ నతఁ డధిష్ఠాఘ్నుఁ డే నార్యుం
దితుండకే న న్దొర మెచ్చకున్న మునుపే నే మెచ్చనంచు న్నదికే
యతి నిష్కామత భాసిలు స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

52

మ. దొర దువ్వల్వలు దాల్చు వల్కులము దాల్చుకే నే నమానంద మి
ద్దఱకుం బేద యన న్నహాశకుండే పా ధన్యుం డన వ్దష్టిభా
సురుండే పా మఱి యే బ్రతిష్ఠండ నటంచు నైచ్చుఁ డధోశు బ్ర
హ్మరసాస్వాదవరుం డిల స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

53

కా. కట్టం జీరము లుండఁగాఁ దిన ఫలాఘం బుండఁగా శయ్యకుకే
బట్టె దారుణి యుండఁగాఁ గొలఁకులం బానోదకం బుండఁగాఁ
గట్టా వైభవమద్యపానచలితాక్షవ్రాత రొదుర్జనుల్
ధట్టింప న్నృధు లొర్తురే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

54

కా. భిక్షాహరము లారగింపుచుఁ బ్రతృప్తి బొంది యేచోద లే
కక్షీణం బగుమేదిసిజనితశయ్యాసౌఖ్య రాచు నికల్
సుఖమంబులుగా ధరింపుచు రహి న్సొంపొందుధన్యుల్ నృపా
లక్షుడు న్నది మెత్తురే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

55

మ. పలుసుద్దుల్ పలురజ్జులుకే బదరసల్పప్రజ్జలుకే గుబ్బచ
న్నులు గుల్మించు మెలంతలుకే సొగసుకాండుకే గూడ నానాట పా

టలవాండ్రుగ్ గోట గాక రాజులకు నిష్ఠావంతు శాత్రుజ్ఞు లే
ల లనదానశిబీశ్వరా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. భువనం బెందలు నేర్ప చెందలు ప్రగల్భు లాప్పించి పో చెంద జా
ర్యవరు లైల్చి తృణీకరించిరి ధరణ్ బ్యాధీకు ల జ్ఞేగ నా
కారా యిం దొకకొన్ని పల్లెలకుఁ దా రభ్యక్షు లైయల్పు లే
ల పృథా గర్వమొనర్తురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. ధరణీశాయుతభుక్తముక్త మగునిధా శ్రీతలం బుతయుగ్
బరిపాలించినవారు నైతము తృణప్రాయుల్ తదంశాంశముల్
పరిపాలించునృపాధముల్ మది జాగుపాస్పభేదము ట్టిక్కియే
ల రహిక్ గ్రొవ్వి చరింతురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. వివిధాయోధనదారుణంబుల మిథోవిద్యేషు లై లోయప
క్షిప్తవృతం బౌపరమాణుకూటకృతమృత్పిండింబు భోగించుక్షు
ద్రవిచారు ట్టార లీవు లిత్తు రని తత్స్వల్పార్థ మాశించు వా
రపమప్రాణులు గారొకో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. భవుఁ డాత్మీయకపాల మాదల పహింపక్ మన్నవాద్దేవతా
భవుఁ డొక్కండె విభుండు త కొరున కాత్మప్రాణనరక్షణ
ప్రపణు ల్నుల్కురు మ్రొక్కినంత నె మదింపం జెల్లునే వాని నే
ల విభుం డండ్రు సుధీజను ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

—● మనస్సంబోధనము ●—

మ. పరచేతస్క్రియ మాచరించుఁ జనుచుక్ ప్రశ్రాంత మాఁ గాని తా
నరయ న్నర్యుల మానసంబు విమలం బై యుండె దట్టున్నఁ జె
చ్చెర నిష్టార్థము లన్నియు న్నలుగవా చింతామణిస్తోమప
ల్లరి చేపడ్డవిధంబున సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. ఆవు నర్థం బగుఁ గానియర్థ మది గా దామాత్రకుం జిత్త మే
ల వెతక్ జెందు నతీతభావినరణు ల్లర్కింప కైనపు భో
గవితానంబు భుజించు లేనితటి నిక్కం బూర కుండు స్పృహ
డవలం దా నిక నేమి శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. విషయైకస్పృహమైఁ జరింపుచు భవస్వీకారి గాకుల్ల ము
న్మిషదాయాపవివర్తకం బయినస్వాత్మీభావముం జెందినక్

విషమశ్లేశవిమూర మా సుఖగతి నిష్క్రాంత మా నాజిభే
లవడాన్యప్రతిరూప శ్రీ సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

63

మ. విలసజ్జహ్ను సుతాతటాభిరతిమై విశ్వేతుః జింతింప తు
త్కళిక స్సంపద లేల కోరునొకొ చిత్తం బక్కటా వీచికల్
కలుము ల్బుద్బుదములైఱుంగులు నరౌఘంబు ల్బులు ల్వహ్నితీ
లలు నవ్వుం దగునా మహి సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

64

మ. నృపతిభ్రూలలికాకుటీగణిక యాశ్రీ గోర కార్యుండు కా
శిపురిం జేరి విసితకంఠుః దగుచున్ శిష్టాత్మ లచొప్ప జనుల్
గృప నర్పించినపాణిపాత్రహృతము ల్భిక్షాన్నముల్ దించు శీ
లవరుండై మెలగం దగున్ సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

65

మ. ఎదుటన్ గాణలు వెన్క జామరధరల్ హేలావయోరమ్య తా
సుదతు లేక్రివల దాక్షిణాత్యసుకవీతు ల్లాల్లు రేని నిన్బియం
బె దగ న్నర్త్యుండు కాపురించు దగు లేదే యోగి యై యొక్కజై
లదరిం జేరికొనం దగు సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

66

మ. అభిరామం బగులక్ష్మి చేతుటిన నే మాత్రీయమిత్రాశులన్
విభవోపేతులఁ జేసి కాత్ర వరమావిస్ఫూర్తిఁ గైకొన్న నే
మి భయప్రాప్తి తమై మనం గలదె భూమిన్ మర్త్యసంఘంబు దు
ర్లభ మాదేహము నిత్యమై సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

67

మ. మమకారంబు త్యజించి కామవికృతు ల్తాయించి సంసారక
ర్తము లెల్లన్వది రోసి యీశ్వరునివై రాగంబు సంధించి దూ
రము లొకానలు చేరి మానవుండు వై రాగ్యస్థుఁ డా నేని యే
ల మహేంద్రాదిపదంబులు సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

68

మ. సకలాకావలయంబుల నృతతసంచారంబు గావించు గొం
చక నై సర్గికలాంబావమాన విశ్వం బెల్ల వ్యాపించు దా
నొకనాఁ డేమఱియైన మర్త్యులమనం బూహింప దుల్లాసక
ల్పకుఁ డైనట్టిమహేశ్వరున్ సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

69

మ. అమరేంద్రాదిపదంబు లన్నియు దర్శిద్రాపేక్ష్యముల్ వానిమీఁ
ద మనం బుంపుక నిర్భవేకత ననంతం బై వరం బై ప్రకా

శమయం బై యలరారు బ్రహ్మము రహి స్థర్చింప సర్వార్థముల్
నమకూరు స్సలభంబు లై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

—ॐ నిత్యానిత్యవస్తువిచారము ॐ—

మ. ఆమరావాసకుటివిహారఫల నూ యాగాళి యంచు స్ఫురా
ణము లంచుక్ స్పృతు లంచు వేద మనుచుక్ శాస్త్రం బబంచుక్ నరుల్
భ్రమచే గోమటిబేరపుక్ వగల కేలా చొత్తురే యాత్మ బ్ర
హ్మమునం జేర్పగ లేక శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

శా. కాలాంతాన్ని సువర్ణతైలము పడంగా వారిరాసు లెప్పడం
గా లోకాశ్రయ మైనధారుణి ననంగా గుంజం ద్రశ్రవో
లోలం బాతను వెంతమాత్రము నరు ల్హాహంధులై దీని కే
లా లోభింతు రెఱింగియు స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

శా. వ్యామోహంబు వహించి వీను బధిరంబై నోరు లాలాయుతం
బై మే నానతమై రదాళి పతితంబై దృష్టి యుత్సాదితం
బై మానస్థితి భ్రష్టమై నరుడు పంగై యున్నుఁ గైకోరు పెం
డ్డాము నిబ్బడలు నైతము స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. జరఁ బ్రాపించి కరంబు పాండురశిరోజశ్చక్రం దై యున్న య
న్నరు నుత్తిష్టగవాగ్ధిభండ మగుచండాలోదపానంబువై
భరి దౌడవ్వల రోసి పాయుదు రిలక్ గంజాక్షు లుద్వేల్లల
ల్లరగండాదిమహాంక శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. జర ప్రాప్తించకమున్నె యక్షిబల ముత్సన్నంబు దాఁ గాకము
న్నె రుజల్ ముంపకమున్నె యాత్మహిత మన్నేషింప కజ్ఞాండు మం
దిరదాహం బగునప్తు కాంతివిధి కెంతే కూపముం ద్రవ్వనా
లరియ టై నగుచౌ టగు స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. ఇతిహాసాగమకావ్యము ల్పదువఁ బ్రొడ్డేదీ మల లేర్పి యా
దృతిమై యోగతపశ్శక్రియ ల్గులువఁ బ్రొడ్డేదీ యతిప్రశ్రయా
న్వితుండై దాతృజనంబులం గొలువఁ బ్రొడ్డేదీ కటా యాయు వ
ల్గుతరంబై చనుప్రాణికి స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

మ. దొర లత్యంతమదాంధకుల్ చపలచిత్తుల్ సౌఖ్యవాంఛ ల్నుడు
ర్భరము లేహవిఘాతి యైనజర దుర్వారంబు కాలుండు ము
మ్మరుఁ డొం డెద్దియు లేదు మేలు విమలజ్ఞానంబుకన్నుక్ నిజం
బరయం బుడితఁగోటికి స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

77

మ. ధనహీనుం డయి మిత్ర భృత్యరహిత త్వం బొంది యథార్థి వ
చ్చిన నీయం చగఁ దప్పి వైన్యదశల న్జేడ్చుడైవేళ స్పృశ
ర్వనదీలోయపవిత్రతుంజయుత మాప్రాలేయశైలంబు మె
ల్లనఁ జేరం దగు జ్ఞానికి స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా

78

మ. హితసాంగత్యము లిందుకాంతిసుఖముల్ శృంగారకావ్యంబు లి
ప్తతమావక్త్రములు నిర్విలాసవనము ల్పర్వంబు నత్యంతర
మృతరం బయ్యు ననిత్యతామతి జనింపం దద్దయుం దా నర
మృతరం బై కనిపించు నా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

79

మ. ఘనవార్త్యంబులు కామినీలలితము ల్లానాదికంబు ల్దనం
బునకు నై న్నివక కాదు తజ్ఞు లనయంబు న్గీటపక్షినిల
ప్రనటదీపశిఖాచయంబు లనుచు న్నాపించి నుమ్మి గిరుల్
వనము లేపుదు రర్చిలి స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

80

శివార్చనము

శా. వినాఁడైనను నేజగాన నయినన్ దృగ్దత్తుఁ డైనన్ శ్రుతుం
డైనం గాఁడు తథావిధండు విషయోద్యత్కుంజరీరూఢు
ర్నానక్షీణమనఁకరిక్ నిలుప నారా యెవ్వఁడో సంయమా
లానం బయ్యెడు ధారుణి స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

81

మ. శమనంపాదిని యైనవిద్య దొరకు న్నన్దోష్ఠి గల్లు వ్రనో
దమనం బబ్బు నవైన్యవృత్తియును లబ్ధం జౌ ననంగప్రచా
ర మొగిం జేకులు నొక్కపుణ్యఫలసంప్రాప్తిన్ నిరూపింప శ
క్యము గాఁడెద్దియు జ్ఞానికి స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

82

మ. సుగుణశ్రేణు లనన్యగోచరము తాచు నిత్ర తీక్షింప ని
వగుతారుణ్య మతిక్రమింపఁ దలఁపుల్ వ్యర్థంబులై పోవ ను
గ్రగతిం గాఁడు చేర రా జనులకు న్సారికశత్రుండె ది
క్కను నంఘ్రున్ వెలియం దగు స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

83

మ. సకలసావరజంగ మైకవిభుఁ డౌశంభుండు సర్వాంతరా
త్వమఁ డౌవిష్ణుఁడు వస్తుతత్త్వము దలంపంగా నభిన్నస్వరూ
పకు లయ్యున్ మది నాదుభక్తి పరమబ్రహ్మంబు భర్తృంఁడె యం
చకలంకస్థి భాసెలు స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

84

మ. కనదొందుద్యుతిపాండురంబు లగంగంగనైకతతోఁజులన్
ఘనసంతోషభవాశ్రులై శివ శివా కాశీపతీ యంచు ను
త్సానినాదంబుల బిగ్గరం బలుకుచున్ గాందారిమాందారి వే
శను ధన్యు ల్విహరింతు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

85

మ. తుద ము ప్పొద గద యంచుఁ గాపురపుసుద్దు ల్రాసి సన్మస్తనం
పదులై సాత్వికులై వనస్థులు సంతాపించి సంపూర్ణకా
రదచంద్రాతప లామహానిశల శర్వశ్రీపదాంభోజమున్
మదిఁ జింతింతురు వండితు ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

86

కా. కాశిం జేరి త్రివేణి చెంగటఁ గటికొప్పినమాత్రాంశుకుం
డైశీర్ష్యంబునఁ గేలు మోడ్చుకొని శర్వా శంకరా శైలజా
ధీకా యంచు వచింపుచుం గడపుఁ బ్రీతి న్వాసరంబు ల్లునుం
డౌశిష్టప్రవరుండు శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

87

కా. గంగాతోయముల స్సపుష్పజలసంఘాతంబున నివృశ్యధ
ర్తం గామాంతకుఁ బూజచేసి పిదప స్థానంబు గావించుచున్
తుంగగ్రావనిషణ్ణులై యలరుధన్యుల్ వైన్యసంతాపమున్
భంగం బంద నుఖింతు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

88

మ. అనవద్యుండును బాణిపాత్రహృతభిక్షోహరుఁడున్ నిస్పృహుం
డును శాంతుండు దిగంబరుండు నయి ధన్యుం డొంటియై భూతలం
బున వర్తింపుచు శంకరుం దలపుచున్ ముక్తాత్మఁడై కర్మజా
లనిరాసం బిడుఁ జుల్కన స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

89

మ. ఒకచో నిల్వక పాణిపాత్రహృతనిత్యోదాత్తభిక్షుఁడై
నకలంబు న్నదిలోఁ దృణోపమముగాఁ జర్చింపుచు న్యోగిభా
వకుఁడై కాంచునఖండబోధసుఖజీవన్ముక్తి చంద్రార్థచూ
డకృపం గాని జనింప దౌ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

90

అవధూతచర్య ౧౧

మ. అనిశనై వ్విరవిహారుడై సకతభిక్షాహారుడై శూన్యకా
ననదేడైకశయాళుడై శిథిలకంఠాజీర్ణకాపీరుడై
ఘనయోగస్థిరుడై ప్రకాంతుఁ డయి వేడ్కన్మర్మవిజ్ఞాని కే
ల నగారిప్రముఖోన్నతు ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 91

మ. అలఘుజ్ఞానసమగ్రుఁ డావిబుధుఁ డాహా పక్షగర్భాండమం
డలమాత్రంబున కేల నానపడు నానాతైలసంవాస మా
జలధిశ్రేష్ఠము చేప గంతు లిడినకొ సుఖోభముం జెందునే
లల నానూతనమన్తథా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 92

మ. సపరిస్కృతపలాశపాత్రమున వైక్షం బెత్తి తద్ద్రాసభు
క్తిచరుం డానవధూతకేఖరుండు లక్ష్మీ తల్లి యొడేసి నీ
కృప వే టొక్కెడ నిల్పు నిస్సృహుల మామే మొల్ల మే మొల్ల ము
చపరాగస్థితి భాసిలు సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 93

మ. నవతల్పుం బిల దివ్వె చంద్రుండు వితానం బొకసం బుచితం
బవుమంజూమర మందవాత మువబర్హం బాత్తహస్తంబు నై
సువిరక్తిం బ్రియభామఁ గూడుకొని రాజుం బోలి నదృశ్యులితో
నవధూతేంద్రుండు భాసిలు సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 94

కా. హానాదానవిరక్తమార్గనిరతుండుఁ గ్రామరథ్యాచల
న్నానాచీరసులబ్ధకంఠుఁ డయి కాంతస్వాంతుడై భిక్షుడై
మానాహంకృతిశూన్యుడై జనపతిం బ్రసింప కాల్తేచ్చ బో
ధానందుం డిల స్రుమ్మరు సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 95

మ. జడుఁడో భిక్షుఁడో విప్రుఁడో వృషలుఁడో జ్ఞానాఘ్నఁడో సిద్ధుఁడో
కడవాఁడో యసుచుకొ జను ల్పొరిఁబొరికొ గన్దొంచు భాషింపగా
నుడువం డల్లండు సంతసం బిడండు తమ్ముం గానియ ట్టిర్వి న
ల్గడ యోగీంద్రుండు స్రుమ్మరు సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 96

మ. సతతంబు స్ఫులిగా నయత్నత నహింసాసాధ్య మాఘాసవా
యుతతి న్నేసి మహిశయాళు వగు నేజోరంగమశ్రేణియా
కృతి యోగీంద్రుండు దాల్చు నవ్వడువు ధాత్రి స్వర్వధర్మోత్తమం
బతులాచారధరంధరా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 97

మ. మలరావైఁ జదలేటియొడ్డుశిలలం బద్దాస నాసీసులై

తలఁ పాల్వేళ్ళరుఁ జేర్చి యోగమయనిద్ర న్నాశిలంగా మృగం
బులు మై రాచుకొన న్నపస్వలదినంబు ల్పద్మినంబు ల్సమీ
లలితజ్ఞానధరంధరా సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

98

మ. అమలం జౌకరపాత్ర తోర మగుభిక్షాహార మస్వల్పమై

నమహితల్ప మఖండదిక్పటము నానందంబు సేయంగ సం
గమహఁదైన్యవిముక్తులై మనుషులు ల్కర్తౌఁతులన్మాలనో
ద్యములై పొల్తురు సుమ్మ శ్రీసురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

99

శా. అంబా మేదిని మిత్ర తేజ సహజా యభిబంబ తండ్రి సదా

గంగా యాత్ర జలంబు యుష్మదనుషంగ ప్రాప్తనత్పుణ్యిని
వృం బెంపొందితి మీకు మ్రొక్కెద ననుజ్ఞాతుండనా యంచు బ్ర
హ్మంబు గాంచు మనీషి శ్రీసురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

100

వై రాగ్యశతకము సమాప్తము.

మల్ల భూపాలీయము సంపూర్ణము

శ్రీధరాయ నమః
పుష్పగిరి తిష్ఠకవికృత
నీ తి శ త క ము

ఉ. శ్రీలసమానభాసుశిఖితమయూఖరుచు ల్లిమించి ది
కామలపదాద్యుపాధులను గాంచక నంతములేక జ్ఞానమా
త్రాలముతాద్వితీయపరమాకృతి స్వామభ్యైకగమ్యమై
చాలవెలుంగు కాంతమయకాశ్వతలేజముః గూర్చి మ్రొక్కెదన్.

— ౧౦ మూర్ఖ పద్ధతి ౧౦ —

ఉ. బోధలు మత్సరోచ్చలితబుద్ధుల నూకొనబో రహంక్రియా
బద్ధులు గావునకా ప్రభులు బాళిమెయి స్వినలే రబోధపు
నృద్ధతి నున్కి దక్కినయపండితు లొల్ల రసద్విభేదన
న్నద్ధనభాషితంబు లిది నాతనువందె యణుగుఁగా కికన్.

1

ఉ. అజ్ఞాఁడు సజ్జనోక్తు లెటులైన విను న్సులభంబుగా విశే
షజ్ఞాఁడు చెల్వినంత సరసస్థితి నూకొను జ్ఞానలేశదు
ప్రజ్ఞల దుర్విదగ్ధుఁ డగుపామరుఁ డేగలిఁ చెల్వఁబోయిన
నాప్రజ్ఞ తఁ జెందఁ డజ్ఞఁ డని బ్రహ్మయు రంజిలసేయ నోపునే.

2

చ. మకరముకొఱ నున్న పెనుమానికమైన హరింపవచ్చు దు
శ్వకచలదూర్తిఘోష మగుసాగరమైనఁ దరింపవచ్చు యు
త్పాకుపితభోగినైనఁ బురుషుడవలె న్నలఁ దాల్చవచ్చుఁ బా
యక ప్రతికూలమూర్ఖ హృదయం బది త్రిప్పగరా దొకప్పుడున్.

3

చ. ఇసుకఁ బ్రయత్నత నిడిచి హెచ్చుగఁ జాలముఁ గ్రావవచ్చుఁ బె
ల్లెనగడుడప్పి స్రుక్కి మృగత్పవ్తజలంబులు గ్రోలవచ్చు నల్
దెనలుఁ జరించి యొక్కపుడు దే దొఱకుకా శశపున్విహణము
నొప్పగదు దుర్వివేకి యగు మూర్ఖునిచిత్తము ద్రిప్ప నేరికన్.

4

ఉ. బాలికుచిత్త మేజనుడు బల్కి సుఖోక్తులఁ ద్రిప్పఁబూనువా
డిలవణాభిఁ దీపుఁబడియింపఁగఁబూనును దే నెబొట్టుచే

బాలమృతాశతంతువునఁ బన్నగరాజముఁ గట్టఁబోవు వ
జ్రాలకు బెజ్జముల్ నునువఁజాలు శిరీషసుమాంతసంహతిన్.

5

చ. వరమహితంబుగాఁ దగునుపాయముగా ననిశం బధీనమై
వరగెడునట్టు లజ్జ తకు బల్వగుకప్పుడ మొప్పుజేసి ము
స్సరసిజగద్భుఁ డె ట్లనిన సర్వమెఱింగినవారిచ్చలం
దెఱుంగనివారి కాభరణ మెంచ విశేషపుమానమేకదా.

6

చ. ఎపు డొకయింతగంటి నని యేనుఁగురీతి మదించి యుంటిన్
యపుడె నమ స్తవిత్ప్రభుఁడనైతి నటంచు మదించె నామనం
బిపు డొకయింతుకించుక బుధేంద్రులచెంత నెఱింగిఁకొంటిన్
యపుడె విమూర్ఖతాత్తదురహంకృతి వీడె జ్వరంబుకై వడిన్.

7

చ. తొరగెడుజొల్లన న్నడిసి దువ్వుకంపునఁ జేరరాక లోఁ
బురువులు గాఱ నంజుడును పోడిమిలేనినరాస్థిఁ జొక్కుచు
నొఱికెడుకుక్క పార్శ్వమునకు న్ననుకొనిన యింద్రుఁగాంచిన
నొప్పియదు శంక క్షులకులు బొందిన తక్కువ లెక్కనేతురే.

8

చ. సురపురినుండి శంకరునిజూటము జూటము వాసి గట్టు గ
ట్టురువడి వీడి భూమి భువినుండియు వారిధి వార్ధి నిల్వ క
య్యంగులలోకము న్నిరసియు న్నెఱునె న్నఱిగంగ గావున
న్మెఱుకులు స్థానము ల్విడిచి నూఱుముఖంబుల గాసిఁజెందరే.

9

... ..

10

❧ వి ద్వ త్ప ధ్ధ తి ❧

చ. నురుచిరకాస్త్రపాతపరిశుద్ధవచస్కులు శిష్టదేయసు
స్థిరనిగమాగము ల్లడుఁబ్రసిద్ధులు నాఘను లేన్మపాలుచే
బొరసిగొ లేమి యక్కొదువ భూపతిదే ఘనులైనవారిలే
మరసి పరీక్షకుండు వెలయల్పమునేసిన రత్న మల్పమే.

11

చ. కనఁబడ దెవ్వ రేబలిమిఁ గైకొనవచ్చిన నిచ్చలుకొ సుఖం
దెనయఁగఁజేయు నద్దులకు నిచ్చినపొచ్చు యుగాంతవేశలం
దును జెడ దట్టివిద్యయను నూత్నధనంబు గడించికొన్నవా
రిని సవరింపనేరని కుభృతులతోడ విరోధమేటికిన్.

12

చ. అధిగతవేదకాస్త్ర పరమార్థులఁ బండితులైనవారి నీ
పథిప! నిరాకరింపవల దల్పతృణోపమ నీదులక్ష్మీ య

య్యధికుల నడ్డగింపఁగలదా మదవాఞ్చసితోరుగండభా
క్కుధరసి భేభరాజములకుం బినతంతు వదేమి యడ్డమో.

13

చ. అల కమలాసనుండు మది నల్కవహించిననేని యుచపై
లలితసరోజినీవనవిలాసనివాసము మాన్పుఁగాకఁ దా
బలియుండ నంచు దానిదగు పాలును నీరును నేర్పరించునే
ర్వుల గల సుప్రసిద్ధయశము వ్హరించుటకు న్నమర్థఁడే.

14

చ. జలకము గంధముకొ గునుమచారుశిరోజములుకొ భుజాంగదౌ
బులు శశిగౌరవారముఖభూషలు మర్త్యు నలంకరింప లే
వలర నలంకరించు విమలాంచితసంస్కృతవాణి యొక్కటే
బాలుపటు సొమ్ములెల్లచెడిపోవను వాక్కునుభూషణు బిలన్.

15

చ. నరులకు దాచిపెట్టినధనంబును చక్కనిరూపు శ్రీయశ
స్కరియును భోగభాగ్యసుఖకారిణియొక గురుకోటికి వ్హ
గురువు విదేశబంధువును గూర్చినచైవము రాజవశ్యముకొ
వెరవు సువిద్యయే ధర నవిద్యుండె పో పశువర్ధ మిట్టిదే.

16

చ. తును మది నున్న నేల కవచం బరి యేటికి శ్రోధమున్న దా
యమలయ నేల చిచ్చు పరమావధమేల సుహృత్తు గల్గి మూ
ర్ఖమనుజుఁడున్న నేల ఫణి ద్రవ్యమదేల సువిద్యయున్న సి
గ్గమఱిన సొమ్ములేల కవితాఢ్యతగల్గిన రాజ్యమేటికిన్.

17

చ. పరిజనకోటిచై గరుణ బంధులపై మొగమోట మల్బులం
దరతియొక బ్రీతి సాధుజనులం దిలఱేనియెడ న్నయంబు తె
వరులవయొక బుధాశియెడ నార్జవముకొ గురులందు నోర్పు బి
త్తరులెడ ధూర్తతం జెలుపు ధన్యులయంచె తగు స్వగద్గతుల్.

18

చ. మతిగల జాడ్యము ల్జ్ఞులు మాటల సత్యము గూర్చు మాన ము
న్నతి నెనయించు బాపములు నాశమొనర్చు మనంబున నృసే
న్నత గదియించు దిక్కుల ఘనంబుగఁ గీర్తులు నించు సాధుసం
గతి యొక నేవిశేషములు గల్గఁగఁ జేయదు మర్త్యకోటికిన్.

19

చ. చతురమతిప్రసిద్ధియు పచశపరిశుద్ధి ప్రబంధవర్ధన
స్థితికలనాసమ్మద్ధిరససిద్ధియొక గాంచి యగణ్యపుణ్యభా
గతులతగీర్తి దేహధరులై సుకవీశ్వరు లెయ్యెడ స్థరా
మృతిజనితోగ్రభీతులు వహింపక యిప్పుడు నున్నవారిన్

20

శౌర్యపద్ధతి

- ఉ. ఆచట స్రుక్మిన న్నుదిమి నంగము జిక్మినఁ గప్పదుర్దశ
 లాస్మికినఁ గాంతి దక్మిన నసుప్రజము వ్వసుచున్న డస్మిన
 స్వీక మదేభకుంభపదవీపితస్పృహఁ జెందు సింగమ
 త్తాకట వాడుపు లైసవునా యభిమాని మృగేంద్రుఁ డయ్యెడన్.
- ఉ. సన్నాయవసాదు లల్పములు నంజుడు లేదది పంకదూష్యమా
 హేయపుటస్థిఁ గుక్క భుజియింపుచు రంజిలు దాన ష్టుత్తునుం
 బాయదు ప్రాప్తజంబుకము మాని మృగేంద్రము జించు నేనుఁగున్
 దాయదు రెల్లవార లతిడస్మియు శక్తికొలంది కోరికల్.
- చ. బలువిడి తోడఁ దిప్పి పతిపాదము లూనుచుఁ గ్రింద వ్రాలుచు
 న్వలికిల నేలమై బడుచు వేమఱు నో రుదరంబె చూపుచు
 న్నెలుకురు కుక్క కొక్కకడిఁ బెట్టరు ధీరతఁ జూచుచున్ మదా
 వళము భుజించుఁ జాటు శతవాక్కుల పెన్దవణంబు లిమ్ములన్.
- చ. ఎడతెగ కిట్లు సంసరణ మెల్లపుడున్ బరివర్తిలంగ నే
 యెడ మృతిబొంది యెవ్వఁ డుదయింపఁడు పుట్టుక కేమి యెవ్వఁడీ
 పుడమి జనింపఁ దత్కులము భూరిసమున్నతిఁ జెందువానిదే
 యొడలును జన్మము న్పురువు లొక్కొక్కచోఁ బదికోట్లు పుట్టవే.
- ఉ. మాసరవాసనైకకుసుమ స్తబకాకృతి రెండువృత్తుల
 నాభిసిలు మానశాలి యగుప్రాజ్ఞుఁ డదెట్లనఁగాఁ బురంబు దాఁ
 జేసినసర్వలోకములుఁ జెల్వంగ నాదలబాల్పనుండు న
 య్యాసలు బాసిన వ్లపసి యై పనసీమల నుండు నెవ్వుడిన్.
- చ. అలగురుభార్గవప్రభృతు లైదుగురు న్నురువొంద వారిపై
 నలుగక శిర్షమాత్రయైతుఁ డయ్యును జూడు విశేషవిక్రమే
 ష్ఫలు గలరాహుడైత్యపతి చంద్రదిన్నేంద్రులఁ బట్టు నిర్దుర
 జ్వలమునఁ పర్వవేళల యశంబున కింతె మహద్విరోధమున్.
- చ. ఘనుఁ డహిభర్త భోగఫలకంబునఁ దాల్చు జగంబులెల్ల నా
 యన నలకూర్తరాజు చరమాంగమున న్భరియించు నాగుణా
 ధ్యుని ధరియించు ఘోజిమణి యూనుఁ దదంగభరంబ నాదృతి
 న్ననధి యయాచె యార్జులయఁదారచరిత్రము లా విచిత్రముల్.

ఉ. ఆకడఁ దండ్రీ జ్ఞేకవశుఁడై కృశియింపంగఁ గాంచుచున్న మై
నాకునకు న్పయోధి భువనంబులఁ గూలుట నర్హమానడి
జేకొనుకంటె దృష్టసురశేఖరభూరిశిఖస్ఫులింగక్షీ
లాకరభీకరోరుకులికాహరిఁ జచ్చినఁ గీర్తి గల్గజే. 28

చ. కరముఁ బ్రకాశమొందురవికాంత మచేతన మయ్యుఁ జూచితే
యెరపరికంబు శోప మొకయించుక భానుఁడు పాద మూదినన్
గఱకఱిఁ జెందినట్లు లభికత్వర మండెడుఁ జుడతేజమున్
బొరసినపూరుషుల్ పరులు పూని యొనర్చునవజ్ఞ లోర్తుచే. 29

ఉ. సింగము గన్న యక్కొదమ చిన్నదియయ్యు నభంగవాసనా
సంగతభృంగదానర్భురసంఘమలీమనగండరంగమా
తంగవిభంగభంగులకు దాటు బలాఢ్యులకున్ స్వభావ మీ
యంగు వయోవిశేషము పరాక్రమసంపదకున్ బ్రధానమే. 30

అర్థపద్ధతి

చ. కులము రసాతలస్థలిని గూలిన మంచిగుణం బభోగలిం
బొలసిన శీల మద్రిశటభూమిని కాటి విదగ్ధమైన ద్వి
ట్కులహరకౌర్యమందుఁ బిడుగుల్ పడినన్ గడుమేల్ ధనుబై కా
వలె నది లేనిచోఁ దృణలవంబులుగా గుణికోటు లిన్నియున్. 31

ఉ. వాడె తులీసుఁ డుత్తముఁడు వాడె రసజ్ఞుఁడు వాడె యార్జునుడున్
వాడె బహుశ్రుతుండు మఱి వాడె గుణాఢ్యుఁడు వాడె వక్తయున్
వాడె సురూపి యంచు ధనవంతుని నందఱు నెంతు రెంతయున్
బోడిమిగాన సర్వగుణముల్ గనకాశ్రయభూతము ల్గదా. 32

చ. కుమతులయోచనన్ నృపతి కూటమిచే యలి లాలనన్ సుతుం
డమహితవిద్య విప్రు డనదాత్తజుచే గుల మల్పుచే నుకీ
లము శ్రప హేలచేఁ గృషి యలఙ్కృతఁ జెల్లి ప్రవానప్పత్తి వి
య్యమ రతిదుర్లయాన్తి సిరి యర్థము లీవిఁ బ్రమాదకన్ జెడున్. 33

చ. అనుపమదానభోగవిలయంబు లన న్నగు మూఁడుమార్గముల్
దనరు ధనంబునం దది యుదారమలిన్ మనుజుం డెఱింగి దా
ననుభవి గావలెన్ బుధుల కర్థల కీవలె లేక మూలయిం
టనె పెనుకాంక్ష దావ నది దక్కదు మూడవత్రోవఁ గైకొనున్. 34

- ఉ. కాణవిలీధరత్న మవినందళితాంగజయాధ్యక్షాదుక్ మద
క్షీణగజంబు నిర్జలవిశీతలనైకతశారదాపగా
శ్రేణి కళావశిష్టశశి చైల్వనిచే రతి జిక్కుబొల వి
క్రాణవిలీల బేదగిలురాజులు మింతురు కార్మ్యమొందియన్.
- ఉ. చేరెడుగంజికోస మొరుచెంగటి కేగుచు డస్సియున్నవా
డే రమఁ జెంది వెన్క జగమెల్ల దృణంబుగ నెంచు నర్థముల్
మీఱిన యందునన్ దుదను లేక యణంగినయందున న్నరుక్
జేరును బెక్కువస్థలు గృశించుట మించుట దాననేకబా.
- చ. తడవ నిబద్ధి యొక్కపుడు దబ్బులు యొక్కడ నిష్ఠురోన్లు లా
క్కడఁ బ్రియవాద మొక్కపుడు హింస యొక్కట్లు నయూభిభావ మొ
క్కడ ధనకాంక్ష యొక్కపుడు నిచ్చుట లొక్కడ వచ్చ మొక్కడన్
గడన యొక్కట్లుగా గణికకైవడి నాన్మపనీలి నైకతన్.
- చ. ఇలయనుధేనువు న్నిదుక నిచ్చజనించిననేని రాజ నీ
వెలమిని దూడఁ బెంచినటు లెప్పుడు లోకముఁ బ్రోవవయ్య నీ
వలన జనంబు లెస్సయయి వర్ధిలుచుండినఁ గల్పవర్ణియుం
బలె సకలేష్వితార్థఫలవర్ణము లీధర యీనకుండునే.
- ఉ. భూరితరాజ్ఞక్తి ర్మియును భూసురరక్షయుఁ బాత్రదాతయై
మీఱుట భోగమొందుటయు మిత్రులఁ బ్రోచుట నాగనొప్పనీ
యాఱుగుణంబు లేన్మృతలయందు రహింపవా వారి నూరకే
యారడిఁ గొల్వనేల గలదా ఫల మాశ్రితకోటి శెంతయన్.
- చ. వనజభవుండు ము న్నొసటవ్రాసినదెంతయు యెంతకొంచెమో
ఘనము సురాద్రి నున్న మరుఘట్టముఁ జేరిన వచ్చు హెచ్చు రా
దనఘ పృథావృథ ల్గనకు మాధ్యులచెంత ధరింపు ధైర్య మూ
నిన ఘటి కెచ్చునే జలము నీరధి ముంచిన నూత ముంచినన్.

— దుర్జనపద్ధతి —

- ఉ. కారణ మీంతలే కొకరిఁ గాంచినఁ గిన్కవహించు టాత్మని
హ్మరుణికత్వ మొందు టారుకాంతఁ దలంచుట లన్యనిత్తముల్
గోరుట బంధులు స్పృశనులు న్నను మేలు సహించకుండుటల్
గ్రూరవిచారు లొనరులకున్ మృషగాదు స్వభావసిద్ధముల్.

చ. లలితకళావిలాససమలంకృతుఁ డైనను దుర్జనుఁడు చెం
తల వసియించఁగాఁ దగఁ డనరుఁడు వానిఁ న్యబింపనే తగున్
గలితనవారుణార్థగద్గదితోరుభామశ్చప్రభత్
గల వని చెంతనున్న భయకంప మొనర్చుచె నర్ప మేరికిన్. 42

చ. త్రవ జడవృత్తి నద్వితము దంభము శుద్ధత మైదుబంటు 2
ప్రస్ఫుపుఁడు గురుం డబుద్ధి ప్రియరీతులు పల్కుట త్రైన్యవృత్తి లే
జపుబస గర్వమా స్థిరుఁ డశక్తుఁడు వక్త బహుప్రజ్ఞుఁడు డా
చెప్పుడును నిందసేయు ఖలుఁ డేనుగుణం బింక వాఁడు మెచ్చునో. 43

చ. అపగుణ మేల లాభ మెనయన్ గొలలేటికి గొండెమున్న స
త్యవచన మున్న నేల తప మాత్మశుచింగన దీర్ఘ మేల మే
లవుసుజనత్వ మేల సుగుణాశిమహత్వమె చాలు సొమ్మలే
ల విభవమేలు విద్య ప్రబలన్ సడి జెందిన మృత్యు వేటికిన్. 44

చ. పగలిఁటఁ గాంతిలేనిశశి పాయముదీక్షిణభామ పద్మిని
దగులమి రిత్తయా కొలను నక్షరరూపపదాన్యమున్ ధనా
శగల ప్రభుండు లేమి ననిశంబు గృహించు బుధుండు భర్తయో
లగమున నుండుసూచకుఁ డిలన్ విడఁగూడని సప్తశల్కముల్. 45

ఉ. ఆతతచండకోపదహనాశ్చయరూక్షకటాక్షు లైసథా
శ్రీతలనేతలందుఁ గలచే తనవారును స్త్రీతి తప్పినన్
ఘాతయ సేయఁజూతు రధికత్వర ముండెడువహ్ని వ్రేల్పుచో
హాత నటంచు నంటుకొన నోరిచి కిత్తలవృత్తిఁ జూపునే. 46

ఉ. డొరకయున్న మూఁగ వచనోద్ధతిఁ జూపిన గొంటు చేరువన్
జేరిన దంట దవ్వల వసించినచో నసమర్థుఁ డోర్పుతో
నోరిచికొన్న భీరుఁడు దురుక్తులు నైఁచిన జాలిహీనుఁ డం
చారడిఁ బుట్టు రాజు వశమా నృపనేవ యగమ్య మేరికిన్. 47

చ. నకలబలావళిన్ బ్రియమెసంగఁ బ్రకాశమొనర్చి హెచ్చి పా
డికిఁ జొరలేక తామును ఘటించినదుష్టతమాధమక్రియా
ప్రకరము లన్నియున్ మఱచి భాగ్యముచే సిరి జెంది నర్వదూ
మకుఁ డగుదుష్టదృష్టిఁ బడి సౌఖ్యము లెవ్వరు గందు రిచ్చుహిన్. 48

ఉ. హెచ్చులు దొల్ల పిచ్చుట తయించును రేపటిపూటనీడ నాఁ
గుచ్చుతుచెల్లి దొల్ల గడుకొంచెమ యై మఱి మీఁద హెచ్చుచున్
వచ్చు వివేమచ్చిక ధ్రువంబుగ మాపటిపూటనీడ నా
నిచ్చులు నితైఱు గఱిగి నెయ్యము సేయఁదగు నివేకితోన్. 49

ఉ. నీరముఁ బూరి సంతసము నిచ్చులు జీవనమై పొసంగ నె
వ్వారికిఁ గీడు నేయకఁ బ్రవర్తిలు మీనమృగార్కులందు ని
ష్కారణవైర మూనెదరు కష్టము దాశకిరాతహూచకుల్
వారిజగర్భకట్టడయొ వారిదయారహితస్వభావమో.

— సుజనపద్యతి ౧ —

చ. చరగణరీతిఁ బ్రీతి గురుపట్ట విసీతి బుధాస్తివాంఛయున్
దఱచుగ విద్యనాస్థయు సధర్మిణిపై రతి లోకనిదలన్
వెఱుపు శివార్చ భక్తి మతి నిగ్రహశక్తియు దుష్టసంగమం
దరతియుఁ గూర్చి యొప్పెడుమహాత్ములఁ గూర్చి నమస్కరించెదన్.

ఉ. ఆపదలందు ధైర్యము మహాభ్యుదయంబున నోర్పుఁ బ్రౌఢవా
చావటిమంబు రచ్చలను సంగరరంగమున నృరాక్రమా
టోపము కీర్తి నిచ్చయుఁ గడున్ వ్యసనంబు శ్రుతిన్ దలిర్పుఁ బ్ర
జ్ఞాపరు లొప్పుచుందు రివి సాజములై తమయందుఁ బొందఁగన్.

చ. కరమున క్షాభ్యుదాన మెసఁగన్ దల శ్రీగురుపాదపదనం
బొరయ ముఖంబు సక్లరమఁ బూన జయోస్తుదప్పత్తి బాహులన్
మెఱయ మహాచ్చప్పత్తి మది మించ శ్రుతంబు శ్రుతిద్వయున్ దగన్
సిరులు వినా విభూషలుగఁ జేయుదు రిగుణముల్ మహామహుల్.

చ. ఒకరిధనంబుఁ గోర కన్పతోక్తులు బల్కక పథ్యునైనఁ జం
వక తగువేళ నీవి కలమాత్రము మానక నన్యుఁ గూర్చి ప
ల్కక గురుభక్తి వీడ కతికాంక్షల గూడక భూతమైత్రిఁ బా
యక నరుఁ డున్న మంచి తెరువంచు శ్రుతుల్ స్మృతు లెంచు నెప్పుడున్.

ఉ. సంపదఁ గన్న వేళ గుణశాలలచిత్తము గ్రూరప్పత్తి వ
ర్తింపక నూత్నపల్లవశిరీషసుమోత్పలతోమలస్థితిన్
సొంపువహించు నాపదలు సోఁకినవేళ విశాలశైలిని
మృంపతటస్థలస్ఫురదఖండశిలాకృతి కర్కశంబగున్.

చ. నయగతి బ్రీతి ప్రాణములు నాశిలినన్ మలినత్వ మింతలే
మియు ఖలు లన్నఁ జేరమియు మిత్రుల నొచ్చియు వేడఁబోనియు
నిక్రియు వెతలండుఁ దాల్చియు మనీషులజాడ మెలంగుటల్ బుధా
శయములు కత్తిమిఁదిపెనుసాము లివెవ్వరిచేత నేర్పిరో.

ఉ. ఎంతయినన్ సుగుప్తముగ నిత్తురు సజ్జను లిల్లుఁజేరఁ బూ
జింతురు ప్రీతిఁ జేసినది నెప్పురు మేల్ సభసెంతు రన్యుమె

ప్పింతన కుగ్గడింతు రనయింతురు శ్రీగలగర్వమంచిత
స్వాంతులు కత్తిమీడిపెనుసాము లివెవ్వరిచే నెఱింగిరో.

57

చ. బలువుగఁ గ్రాగునయ్యనుముడై బడుతోయకణంబు నాశిలై
బొలుపరి తామరాకుపయి ముత్యమరూపున గిల్చుఁ గొంతనే
పల జలబిందువే యుడిధియందలి శుక్తిని వ్రాలి ముత్యమై
మలయును తత్సమం బథమమధ్యమసత్తమసఖ్యముల్ క్రియల్.

58

చ. తగునడవళ్లఁ దండ్రికి ముదం బొదవించినవాడె పుత్రుఁడుకొ
మగనికి సంతసంబెనఁగ మక్కువఁ జూపినదే పురంద్రుఁడై
మగలిగి కల్పిలేముల సమంబుగ వర్తిలవాడె మిత్రుఁడీ
ముగురు లభింతు రచ్చమతి ముక్ సుకృతంబు లొనర్చువాకిన్.

59

చ. ఒరులకు నమ్ములై ఘనత నొంది పరస్తుతి నాత్మసద్గుణ
స్ఫురణ మెఱిసి యన్యుపనిఁ బూనియు స్వార్థములు న్వహించి ము
ష్కరులదరుక్తియుత్త లతికాంతినె మార్చి తదార్థికారులై
యరుదగుచర్యల నైలఁగు నార్యులు పూజ్యులు గారె యేకిన్.

60

— పరోపకారపద్ధతి —

చ. ఫలములఁ బిక్కిటిల్లియును బాదవముల్ గను నమ్రభావముకొ
జలధరపక్షి దవ్వల నెవంగియు నమ్రత నిచ్చుఁ దోయముల్
గలిమిఁ జెలంగియుకొ ఘనులు గర్వముఁ జెందక యుందు రింతయుకొ
దలఁపఁ బరోపకారు లగు ధన్యులకైన స్వభావకృత్యముల్.

61

చ. చెవు లురుకుండలద్యుతులచేతను గాదు శ్రుతి న్యెలుంగు ర
త్నవలయయుక్తి గాదు కయి దానముచేఁ జెలఁగుకొ దయామతికొ
సపురగువారిదేహములు చందనకుంకుమచర్చచేతఁ గా
దవనిఁ బరోపకారమహిమాలిశయంబునఁ జాలశోభిల్లున్.

62

చ. జలజపరంపరకొ సురుచిసంచద నింపు నినుండు కైరవో
త్పలనికరంబుల న్గరము భాసిలఁజేయు సుధాంతుఁ డంబుదా
పని తనయంతఁ దాఁ గురియు వర్షము హర్షము జెంద లోక మి
ట్టలఘుమతుల్ స్వయంగతపరార్థహితుల్ సుకృతుల్ దలంపఁగన్.

63

చ. ఒరులవనుల్ ఘటింతురు నిజోద్యమముల్ ద్యజించి యుత్తముల్
పరులవనుల్ స్వకార్యములు బాయక పూనుదు రుర్వి మధ్యముల్
పరహితముల్ నిజార్థరతి భగ్నమొనర్తురు మర్త్యరాక్షసుల్
పరహిత మూరకే చెఱుచుపామరు లెవ్వరొ తోచ దాత్తవన్.

64

- ఉ. పాపము సేయసేడు హితవద్ధతిఁ గూర్చు రహస్య నూపనుల్
దాపను జూచు సద్గుణవితానము లందఁ జెఱుంగ నెంచుఁ దా
నాపద వచ్చిన న్విడువఁ డక్కఱవేళల నిచ్చుఁ దీర్పు సం
తాపము మంచిమిత్రుఁ డని తద్గుణముల్ బుధు లెంతు రెంతయున్.
- చ. తనుఁ గలనెక్ జలంబు లని దానికిఁ బాల్ సద్గుణం బొసంగి మె
టనె యది గావఁగాఁబడునెడెక్ జల మోర్వకఁ గాక నింకె న
య్యసుఁగువిపత్తు నైవక మహాన్ని బడంగఁ దొడంగఁ బాలు గ్ర
క్కన జలమంతలోఁ గలయఁ గ్రమ్మరె నిట్టివి సాధుమైత్రు లున్.
- ఉ. ఇందె శయించినాడు కమలేశ్వరుఁ డిందె పసిందె దిద్విష
దృష్టందము లిందె చెందె శిఖరిచ్చటలుక్ శరణంబు బాడబు
బుం దగె నిందె యిందె ఘనపుష్కలముఖ్యము లున్న వద్దిరా
యెందునుఁ గాన మెంతబరు వీజలధీం ద్రుని మేను బూనెడిన్.
- ఉ. ఆతతలోకధారిచరమాంగలసత్కమరేంద్రుఁ డొక్కఁడే
జాతుఁడు జన్మమన్న భ్రష్టజన్మ మె సద్దేహచక్రవర్తన
స్థితతక్రిందమోద హితశీలులుగానిజడుల్ పృథాఘదా
బ్జాతభవాండభాండఫలజంతుసముల్ మృతజాతులేటికిన్.
- ఉ. ఆన నడంపు మూను తుమ యానకు గర్వము నాడు సత్యమే
దోసము సేయఁబోకుము బుధు ల్గునుత్రోవనె పొమ్ము విద్యదు
ల్లిన మొనర్పు ముగ్ధరిపులక్ శమియింపు వహింపు కీర్తి సం
త్రాసులఁ బ్రోవు సద్గుణము దాపు మివే కద సాధుకృత్యముల్.
- చ. మనసులు వాక్కు లంగములు మానితపుణ్య సుధాప్రపూర్ణతం
దనర నిజోపకారు లందితత్రిజగజ్జనులై పరు ల్భరిం
చినవరమాణుమాత్రగుణశీలము లద్రులు చేసి హర్షతో
యనిధుల నోలలాడుచు మహామహు లుందురు కొందఁ టిద్ధరన్.

— ధైర్యవద్ధతి —

- చ. అమరుల్ని వార్ధిఁ ద్రచ్చునెడ నందుదయించినరత్నపాళి హ
ర్షము గన రాహులాహులవిషంబున భీతి పహింప రాత్తన
య్యమృతముఁ గన్నఁదాఁక విడ రప్పని యే తెఱుంగెన ధీరస
త్తములు సునిశ్చితార్థ మవుదాఁక ప్రయత్నము మాననేర్తురే.
- ఉ. డొనిన నేడ విఘ్నమగునో యని సీచులు భీతిఁ గార్యమే
భూనరు మధ్యముల్ దొలుతఁ బూనియుఁ బూనక విఘ్నమైనచో

మానుదు రెన్నివిఘ్నములు మాటికి వచ్చిన నెంత నొచ్చినకొ
మానరు తాము పూనిన సమంచితకార్యము ధీరమానసుల్.

72

చ. ఒకయెడ భూమినే బరుండు నొక్కెడ బాష్పన సుండుఁ గూరలే
కొకయెడ మెక్కు లోఁగొను రసోదన మొక్కెడ బొంకఁ బూను పై
నొకయెడఁ గట్టు దుప్పటము లొక్కెడఁ గార్యభర్యాక్తి మన
స్వీకిఁ గలదే సుఖాసుఖవిశేషవిధాగణనాప్రసంగముల్.

73

ఉ. నీతు తెలుంగువారు తమనింద ఘటించిన నెంచినకొ మహా
భూతులు బాయకున్న నవి బోయిన చావపుడైనఁ గల్గునం
ఘాతవిరామకాలములఁ గల్గినఁ గల్గెడుగా కొకప్పుడుకొ
నీతిపథంబునం జెదరనేరరు ధైర్యరమాధురూధరుల్.

74

చ. యవతికటాక్షపీక్షణశరోద్ధతి వ్రక్కలుగా కురుక్రుధా
పవనసభోపతాపములఁ బాకముచెందక లాభపాశము
స్తవులక దుర్వ్యధాస్పదపృక్షగ్నివయాశల గాసిఁ బొందకే
యవిరళపుణ్యబుద్ధిఁ దగునాతఁడు గెల్పు నమస్తలాకముల్.

75

ఉ. ఎంతదురంతచింత ఘటించియు ధీరునియంతరంగనం
క్రాంతనితాంతధైర్యరమ గ్రాచ నశక్యము ప్రజ్వలచ్ఛిఖా
వంతు నొకింత క్రిందుగను వంచిన వంచఁగవచ్చుఁ గాక దు
ర్దాంతతదంతరస్ఫురదుదగ్ర శిఖావళి వంపఁగూడునే.

76

చ. హిమగిరితుంగశృంగమున కెక్కి తదుగ్రతటస్థలంబునకొ
దుమికిన మేలు తడివషమదుష్టశిలాహతి మేను ప్రయ్యలై
న మఱియు మేలు వ్యాళవదనంబునఁ గే లిడుకొన్న మేల్ శిఖా
గుమిలిన మేలటంచు ననఘుల్ విడఁజాలరు శీలనంపదన్.

77

చ. జ్వలనుండు తోయమా జలధి స్వల్పపుకాలవఁ బోలు కొంచమా
శీలయగు కాంచనాచలము సింహము లేడి యగుకొ మహారంగం
బలరులదండయా విషముఁ ద్రావ సుధారసమా జగద్ధితా
కలితసుశీల మేఘునికాయమనం దగు నట్టిమేటికిన్.

78

చ. అసదృశసద్గుణాస్పదయు నార్యము నిర్మలచిత్తయైనత
ల్లి సరిగఁజూచి లజ్జ విడలేక భరించిన సూనృతవ్రత
వ్యసనులు దీప్త లేజాలు నిజానుచయంబయినకొ సుఖంబుగా
మనలక మాననోపుదురు మానగ లేరు కృతప్రతిజ్ఞులన్.

79

చ. కలిమికి సజ్జనత్వము పొగడ్డకుఁ బూనమి బల్లి కొర్పుట
తైలివికి విద్యయొకొ విసయదృష్టి ధనాస్తికిఁ బాత్రదానమే

యలుగమి సత్తవస్యకు మహాప్రభువృత్తికిఁ దాల్చి ధార్మిక
చ్ఛలతవిభూషణంబు లగు సర్వగుణాద్యము శీలమే సుమీ.

— ౧౦ వైవపద్ధతి ౧౦ —

- చ. గురుఁడు ప్రబోధకుం డశని ఘోరపువా లమయత్ స్వనైనికుత్
పురి దివి దంతి యభ్రకరి పోరసహాయుండు వైత్యభేది యి
ట్టరుదగుబల్లి గల్గియు బలారి బలా రిపుధాటి కోడఁడే
శరణము వైవమే పురుషశక్తి వృథా యదియేల కాల్పనే.
- చ. అనువుల నాస గ్రుంగఁ దనువంతయుఁ బెద్ద మునుంగ నింద్రియో
ల్లసన మణంగ నాఁకట నలంగుచు నోటన రేయి యెల్గు బె
టైనరంగ దానవడ్డలరిడిగన లాఁగొను భోగి తత్సుపక్
వెనఁ జను వైవమిచ్చు ఊయవృద్ధుల స్వస్థత నుండుండీ జనుత్.
- ఉ. లేవడిఁ బొందియున్ వెతల వీనతఁ బొందియు లేచు గ్రక్కునన్
వైవబలంబునన్ బుధుఁ డుదారతఁ గందుకవృత్తి హత్తి దు
ర్భావుఁడు తద్విధంబున వివద్దశ వచ్చిన నొచ్చి నాశిలున్
లేవక మంటిముద్ద ధరణిం బడి యటైయణంగుకై వడిన్.
- చ. వడి నెద యెండ బట్టతలవాఁ డొకఁ డెండను నెత్తిమండ నల్
గడలను నీడచోటరసి కానక దవ్వుల తాటిచెట్టు గ
న్నడఁ జని క్రింద నిల్వ నల పండు పడన్ దల బ్రద్దలయ్యె నె
య్యెడలకుఁ జన్న వైవహతు నించుక డించక ముంచు నాపనల్.
- చ. గజభుజగంబులం బలుఖగంబుల గట్టుట సూర్యచంద్రులన్
గజిబిజిచేసి దుర్గ్రహము క్రౌర్యమున న్నబళించి యేచుటన్
బుజుమతు తామహాత్ములు దరిద్రత వేగుటఁ జూచి యయ్యయో
నిజగతి నెంతచేసె నలనిష్ఠురవైవ మటంచుఁ గుందుచున్.
- చ. సరసగుణాద్య శేషగుణసంపద నిల్వ నిధానమా మహా
పురుషశిఖామణిన్ భువికి భూషణరాజముగా సృజించి య
త్తటి ఊణభంగురంబుగను వాని నొసర్చినయేని యేటిసే
ర్పరి విధి యాతఁ డూడిన యపండితభావము కష్ట మక్కటా.
- చ. అతులనుధారసైకనిధియై సకలోషధులేలునాథుండై
శతభిషగన్వితోద్ధమనసంభృతుండై శివహాళిభాగలం
కృతమణియై వెలుంగుశశి యెప్పుడు బాయఁడు రాజయత్న హా
హతవిధిపాక మేదొరలక్షనను దాఁట నలంఘ్యమేకదా,

చ. హతవిధి యస్థలాలవరుఁ డాత్మ యనందగుమ్మత్తికన్ బహు
ద్ధతిఁ గొని ముద్దచేసి వృథ యన్ బృథుచక్రముఁ జేర్చి యాపదు
స్వతఃపదండఘాతన మనంబును బల్లఱు ద్రిప్పచుచ్చవాఁ
డతఁ డికఁ నేమిసేయునొకదా చెలికాడ యెఱుంగ నేమియున్. 88

చ. చెడుపను లూనియే యలఁతఁ జెందెద పీయడిమాన మానుమో
జడవిధి యాచదత్ బెనిచి సాధులఘైర్య మదంబు బూనినన్
జెడ దది కల్పసంక్షయవిశ్చిర్త నిజక్రమపర్వతంబులొ
యడఁపంగ నింకఁజేయంగ నవార్యపయోధులొ యామహాత్మకున్. 89

చ. పతివిధి యేమి యెవ్వనికిఁ బ్రాప్తమొనర్చునో వచ్చునంతయే
యతనికి నీచసంశ్రయమహాశ్రయమున్ గుఱిగావు సర్వది
కన్ధితతులు నిండి మేఘములు ప్రత్యహముం గుఱియంగ నేయభీ
ప్సితములు గల్గె ద్విత్రిజలబిందువులే కద చాతకాశిన్. 90

ఉ. ఆంబుజబాంధవుం డహరహంబును డగ్గరివారిఁ గూడియే
యంబరఖండమూని తిరుగాడుచుచుండును స్రుంకుదాఁక న
య్యంబరఖండ మొందియె సుధాంశుఁడు ద్రిమ్మరు రాత్రితెల్ల దై
వంబె ఘటించినన్ గడవవచ్చునె దుర్గతి యెంతవారికిన్.

కర్తవ్యధర్మము

ఉ. ఆనతిసేతునోసురల కయ్యుచురున్ హతవిధ్యధీయలే
యానిఖిలైకపంద్యుఁ డజ్ఞుఁ డాతఁడు కర్తవ్యలప్రదుండె క
ర్మానుగుణంబు తత్ఫల మజాదులచే నగుటేమి పద్మజుం
డెనియు కర్త కాఁడు ప్రభు వితకుఁ గర్తముగాన మ్రొక్కెదన్. 91

చ. నెఱి నజు నండభౌండకృతి నేమపుఁగువ్వరి జేసె నెద్ది క్రి
హరిని దశావతారగహనాప్తిని సకటపెట్టె నెద్ది శం
కరునిఁ గపాలపాణిపుటకంబున భీతకుఁ జొన్ను నెద్ది భా
స్కరు దివిఁ ద్రిప్ప నెద్ది యల కర్తముఁగూర్చి నమస్కరించెదన్. 92

చ. కొఱుగును సాధుగా మొఱుకు కొవిదుగా నలి మిత్రుగా నగో
చరము సుగోచరంబుగ విషం బమృతంబుగఁ జేయు నెద్దియా
స్థిరతరసత్కృతిక భగవతిక భజియింపు మభీష్టసిద్ధికో
నరసుత మానితామితగుణంబుల నేల వృథాన్ధఁ జెందగన్. 93

చ. సురుచిరకర్తమున్నపుడు సున్నపుమిదైలు చిన్ని పాయపుం
దెఱవలు తెల్ల నా గొడుగునీడల హెచ్చిలు లచ్చియున్నెరం

తరమయినట్టు లుండు నది తప్పిన నెంతయుఁ గంతుసంగరాం
తరహతతంతుమా క్తికవితానగతిక్ వితయై చడిక్ జెడున్.

- చ. గుణమగుణంబు నైన క్రియ గోరి యొనర్చుగఁ బూనుపండితా
గ్రణి ముసుమున్నె సేయఁదగు కర్మము పాకము నిశ్చయించి ని
ర్వ్రణమతి చేయఁజెల్లు శుభవత్క్రియ లెంచక చేసినన్ దదు
ల్పణఫల మబ్బు దాఁకఁ గృతిపాకము హృద్గతిసేర్చు శల్యమై.
- చ. జ్ఞానము కర్మభూమిఁ గని సత్క్రియలేనిజడుండు చందసేం
ధనముల నువ్వుపాట్లు రతనంపుఘటంబున పండువాఁడు కాం
చనహలమూని ఊఁడి దివసప్రభు దూదికి దున్నువాఁడు బా
య నటికి కప్పురంపువెలు గారిగచేసికి బెట్టువాఁడగున్.
- చ. సుమహితరూపమున్ గులము శుద్ధపుశీలము విద్యయున్ బ్రయ
త్నము గలరాజసేవ విదితంబులె నిక్కము పూర్వజన్మపు
ణ్యముల జనించుసంచితసమంచితభాగ్యములే ఫలించుఁ గా
లమున ఫలించువృక్షములలాగున సత్యము మర్త్యకోటికిన్.
- చ. జలముల ముక్కుగాక సురశైలము వైకొనుఁగాక శత్రులక్
బెలుకుర సేయుఁగాక కృషి బేరము సేవలు సేయుఁగాక వి
ద్య లెఱుఁగుఁగాక పక్షివలె నభ్రగతిక్ జరుఁగాక యెంతగా
సిలినను రాదు రానిది గృశించ దవార్యము కర్మవద్ధతెన్.
- చ. అడవులనైనఁ దోయములనైన విరోధులలోననైన మం
డెడుదవమధ్యమందయిన నీరధినైన మహాద్రినైన నె
క్కడనయినన్ బ్రమాదగతిఁ గాంచిన నిద్ర వహించినన్ భరం
పడి విషమస్థితుం డయిన ప్రాకృకృతంబులె బ్రోచు మర్త్యునిన్.
- ఉ. ఘోరవనంబు పట్టణ మగున్ జనులెల్ల స్వకీయు లాదు రి
ద్ధారణియంతయున్ ధననిధానమణిగణపూర్ణయై తగున్
భూరితలైకసత్క్రియలు పూర్వభవంబునఁ జేసి యిన్నిటం
గౌరవ మొందు ధన్యులకు గావున ధర్మము సేయఁగాఁ దగున్.
- చ. ఉరుగుణయోగి భర్తృహరియోగి చమత్కృతి సంఘటింపఁగాఁ
గరము దనర్చు నీతిశతకం బదిబట్టి తెనుంగుబాసచే
దిరముగఁ జెప్పె బుష్పగిరితిమ్మన చంపకమాలికావరం
పరలు శివాంఘ్రిపూజలుగఁ బండితు లెంతయు సంతసింపఁగన్.

నీతిశతకము సమాప్తము.

